



O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

“PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA MUAMMOLAR, YUTUQLAR, INNOVATSIYALAR”

mavzusidagi

**RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYASI**



2024-yil, 22-noyabr

www.buxdu.uz

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

PSIXOLOGIYA KAFEDRASI

**PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA MUAMMOLAR, YUTUQLAR,
INNOVATSIYALAR**

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMAN

2024-yil 22-noyabr

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'muriy islohotlar doirasida oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida" 2023-yil 4-iyuldagi PQ-200-son qarori 9-bandiga asosan xalqaro ilmiy-texnik hamkorlik ko'lamini kengaytirishga qaratilgan xalqaro va respublika miqyosdagi ilmiy anjumanlar, simpoziumlar, seminarlar va boshqa ilmiy hamda ilmiy-texnik tadbirlarning o'z vaqtida samarali o'kazilishini hamda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 20-martdagi 76-sonli buyrug'i ijrosini ta'minlash maqsadida 2024-yilning 22-noyabr kuni Buxoro davlat universitetida **"PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA MUAMMOLAR, YUTUQLAR, INNOVATSIYALAR"** mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjuman o'tkazildi.

Respublika ilmiy-amaliy anjumani asosiy maqsadi - psixologiya sohasidagi tadqiqotlarni yanada yuqori bosqichga olib chiqish va ushbu yo'nalishdagi yangi ilmiy tadqiqotlar bilan yaqindan tanishish, ularni amaliyotga tadbii qilish, psixologiya fanlarini o'qitishda zamonaviy psixologik va information texnologiyalardan samarali foydalanish, yoshlarni milliy g'urur va ma'naviy fazilatlarga tayanadigan barqaror axloqiy-ruhiy holatni ta'minlash, murakkab vaziyatlarga shaxsning bardoshlilikni, yuksak hislarni tarbiyalash hamda ilmiy, innovatsion, pedagogik faoliyatida psixologik xizmatni ko'rsatish va tegishli mutaxassislarning bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashdan iboratdir.

Anjuman materiallaridan oliy ta'lim muassasalari talabalari, magistrlar, doktorantlar va professor-o'qituvchilar foydalanishi mumkin.

TAHRIR HAY'ATI:

Xamidov O.X. – Buxoro davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor;
Rasulov T.H. – fizika-matematika fanlari doktori, professor;
Nazarov A.M. – psixologiya fanlari doktori, professor;
Chudakova V.P. - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;
Müşerref D. - psixologik bilimlar adayı, professor;
Trushina I.A. - pedagogika fanlari nomzodi, dotsent;
Zabelina E.V. - psixologiya fanlari doktori, dotsent;
Leonova V.O. - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Kozubtsov I.N. - pedagogika fanlari doktori, dotsent;
Amarasena J. – Buxoro innovatsiyalar universiteti prorektori;
Xusainova T.M. - sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);
Barotov Sh.R. – psixologiya fanlari doktori, professor;
Huseynova A.A. – falsafa fanlari doktori, professor;
Abdullayeva B.S. – psixologiya fanlari doktori, professor;
Akramova F.A. – psixologiya fanlari doktori, professor.

Maqolalarning to'g'ri va aniqligiga mualliflar mas'uldir.

**© PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA MUAMMOLAR, YUTUQLAR,
INNOVATSIYALAR**

Konferensiya materiallari to'plami Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 20-martdagi 76-sonli buyrug'i bilan nashrga tavsia etilgan.

KIRISH SO'ZI

Assalomu-aleykum hurmatli anjuman ishtirokchilari!

Sizlarni Buxoro davlat universitetining anjumanlar zalida ko'rib turganimizdan xursandmiz.

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev mamlakatimizdagi ijtimoiy jarayonlar haqida ishonchli axborot berish maqsadida matbuot anjumanlari, brifinglar, mediaturalar tashkil etilmoqda, hayotimizdagi muammo va hodisalarga tezkor munosabat bildirilmoqda, ularning veb-saytlar, ijtimoiy tarmoqlar, mobil messenjerlardagi sahifalari yangilab borilmoqda. Bugun biz hamma sohada, jumladan, ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish borasida yutuqlar bilan birga, kamchiliklar va nuqsonlar bo'lishi ham tabiiydir.

Jahonda shiddat bilan davom etayotgan globallashuv, innovatsion texnologik jarayonlarning murakkablashishi va tezlashishi natijasida axborot xurujlarining inson ruhiyatiga ta'sirining mohiyatini ochib berish, insondagi o'ziga xos psixologik xususiyatlar rivojlanishini obyektiv aks ettirish muammosi yuzaga kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 20-martdagi 76-sonli buyrug'i ijrosini ta'minlash maqsadida 2024-yilning 22-noyabr kuni Buxoro davlat universitetida **“Psixologik tadqiqotlarda muammolar, yutuqlar, innovatsiyalar”** mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjuman tashkil etildi. Bugun o'tkazilayotgan Xalqaro ilmiy-amaliy anjumanni tashkil etilishidan maqsad shundaki, psixologiya sohasidagi tadqiqotlarni yanada yuqori bosqichga olib chiqish va ushbu yo'nalishdagi yangi ilmiy tadqiqotlar bilan yaqindan tanishish, ularni amaliyotga tadbiq qilish, psixologiya fanlarini o'qitishda zamonaviy psixologik va information texnologiyalardan samarali foydalanish, yoshlarni milliy g'urur va ma'naviy fazilatlariga tayanadigan barqaror axloqiy-ruhiy holatni ta'minlash, murakkab vaziyatlarga shaxsning bardoshlilikni, yuksak hislarni tarbiyalash hamda ilmiy, innovatsion, pedagogik faoliyatida psixologik xizmatni ko'rsatish va tegishli mutaxassislarning bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashdan iboratdir.

Respublikamizda psixologiya sohasida 60 nafar fan doktori, 140 nafar fan nomzodlari faoliyat yuritmoqda, Shundan kafedrada 3 nafar fan doktori, 13 nafar fan nomzodi, falsafa doktorlari faoliyat olib bormoqdalar. Universitet huzurida psixologiya fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini beruvchi ilmiy kengash samarali faoliyat ko'rsatmoqda.

Mazkur kafedra tashabbusi bilan “Psixologiya” jurnali va “Вестник интерактивный психологии” xalqaro OAK jurnallari nashr qilinmoqda. Psixologiya kafedrasida huzurida “Psixologik klinika” faoliyati tashkil qilingan bo'lib, hozirda aholiga samarali psixologik xizmat berib bormoqda.

Mazkur kafedra Rossiya, Ukraina, Qozog'iston va Buyuk Britaniyaning Sassiks universiteti bilan doimiy hamkorlik olib bormoqda. Ushbu anjumanga 300 dan ortiq ishtirokchilar o'z maqolalari bilan qatnashmoqda. Xorij OTMlaridan 10 nafar, Respublika oliy ta'lim muassaslaridan esa 20 nafardan ortiq psixolog olimlar offlayn va onlayn shaklda ishtirok etishmoqda.

O'ylaymanki, bugun ushbu anjumanda muhokama qilinadigan masalalar, qabul qilinadigan xulosalar, ilgari suriladigan takliflar psixologiya sohasini rivojlantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Anjuman ishiga omad tilayman.

Obidjon Xamidov Xafizovich

Buxoro davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

I SHO'BA.

ZAMONAVIY PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR METODOLOGIYASI

YOSHLARNING ILMIY VA INNOVATSION FAOLIYATIDAGI MUAMMOLARI

Nazarov Akmal Mardonovich

*Buxoro davlat universiteti psixologiya kafedrasi mudiri,
Psixologiya fanlari doktori (DSc), professor*

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarning ilmiy va innovatsion faoliyatidagi muammolar to'g'risida ma'lumotlar berilgan. Shuningdek, bu sohada ilmiy izlanish olib borgan olimlarning ilmiy-nazariy fikrlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: tafakkur, innovatsion faoliyat, individuallik, ehtiyoj, o'z-o'zini rivojlantirish.

Аннотация: В данной статье представлена информация о проблемах научной и инновационной деятельности студентов. Также представлены научно-теоретические мнения ученых, проводивших научные исследования в этой области.

Ключевые слова: мышление, инновационная активность, индивидуальность, потребность, самореализация.

Abstract. This article provides information about the problems in the scientific and innovative activities of students. Also, the scientific and theoretical opinions of scientists who conducted scientific research in this field are presented.

Key words: thinking, innovative activity, individuality, need, self-realization.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimida ro'y berayotgan o'zgarishlar natijasida ilmiy-innovatsion faoliyatni rivojlantirish shaxsni yanada samarali, psixologik barqarorligi uchun nafaqat bilim darajasi, balki, ma'lum bir faoliyat sohasidagi ko'nikma va malakalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Hozirgi kunga kelib mamlakatimizda yoshlarni ilmiy-innovatsion faoliyati bilan shug'ullanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratilib, ijodiy fikrlaydigan yoshlarni tanlash va ularni o'z sohasining yetuk mutaxassisi qilib tayyorlash bo'yicha yagona ta'lim tizimi yaratilgan. Mamlakatimizda hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini oshirish hamda aholi hayot darajasi va farovonligining barqaror o'sishiga imkon beruvchi innovatsion faoliyatni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirishga, innovatsion g'oya va texnologiyalarni joriy etishga, fan va innovatsion faoliyat jadal rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Hozirgi kunga qadar ilmiy nuqtai nazardan oladigan bo'lsak, ilmiy-innovatsion faoliyat fenomeniga aniq bir ta'rif mavjud emas. Ayrim tadqiqotlarda mazkur tushuncha innovatsiyalarni yaratish va ishlab chiqarish uchun har xil turdagi ishlarning kombinatsiyasidan iborat uyushgan va maqsadli ijodiy faoliyat sifatida tushuntiriladi. Boshqa soha tadqiqotchilari esa innovatsion faoliyatni tadbirkorlikning bir turidan boshqa narsa emas ya'ni foyda olish uchun, tijorat maqsadlarida bo'ladigan jarayon deb tushuntirishadi. Iqtisodiy nuqtai nazardan kelib chiqib aytadigan bo'lsak, innovatsiya – bu bozor talabidan kelib chiqqan holda jarayonlar va mahsulotlarning sifatli o'sish samaradorligini ta'minlash uchun joriy etilgan yangilik hisoblanadi. Shaxsning intellektual faoliyati, uning fantaziyasi, ijodiy-kognitiv jarayonlari, kashfiyotlari, ixtirolari va ratsionalizatorligining yakuniy natijasi hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Talabalarning ilmiy-innovatsion faoliyati jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Ushbu jarayonda pedagogik-psixologik barqarorlikni ta'minlash talabalarning ijodiy salohiyati, ilmiy izlanishlar olib borishdagi samaradorligi va innovatsion yondashuvlarni qo'llash qobiliyatini oshirishda asosiy omil hisoblanadi. Ilmiy-innovatsion faoliyatni tushunish uchun, avvalo, uning nazariy asoslarini aniqlash muhimdir. Vigotskiyning *madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi* ta'lim jarayonida ijtimoiy aloqalar va hamkorlik muhitining ahamiyatini ta'kidlaydi. Ushbu nazariya talabalarning ilmiy-innovatsion faoliyatini samarali tashkil etishda guruhviy ish va tajriba almashinuvi muhim ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, Bruner tomonidan ilgari surilgan *konstruksion yondashuv* talabalarning mustaqil o'rganish va innovatsion qarorlar qabul qilish jarayonida sezilarli natijalar berishini tasdiqlaydi.

Anderson va Vest innovatsion qobiliyatlarni rivojlantirishda ijodiy muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishni ta'kidlaydi. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, talabalarda

innovatsion faoliyatga oid motivatsiyani uyg'otish va ijodiy fikrlash muhitini yaratish ilmiy-innovatsion natijalarga erishishda kalit vazifasini bajaradi.

Pedagogik barqarorlikni ta'minlash talabalarning o'quv jarayonidagi ishtirokini davomiy va sifatli qilish uchun zarur. Devey tomonidan ishlab chiqilgan *tajriba asosidagi ta'lim nazariyasi* talabalarning o'qish jarayonidagi barqarorlikni oshirishda amaliyot va nazariya uyg'unligini ta'minlashning ahamiyatini ko'rsatadi. Ta'lim jarayonida muammoli ta'lim (problem-based learning) usullaridan foydalanish barqarorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, pedagogik barqarorlikni ta'minlash uchun o'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqotning samaradorligi muhim. Rojersning *shaxsga yo'naltirilgan ta'lim* nazariyasiga ko'ra, o'quv jarayonida o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida samimiy va ochiq muhit yaratish talabalarni innovatsion faoliyatga yanada jalb etadi.

Psixologik barqarorlik shaxsning ruhiy muvozanatini saqlash va tashqi bosimlarga qarshi chidamliligini oshirish orqali ilmiy faoliyatdagi muvaffaqiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Lazarus va Folkman tomonidan ishlab chiqilgan *stressni boshqarish nazariyasi* psixologik barqarorlikni rivojlantirishda moslashuvchanlik va muammolarni hal qilish strategiyalarining rolini ochib beradi. Ushbu nazariya asosida o'quvchilarda stressni boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish orqali ularning ijodiy salohiyati oshiriladi.

Bandura tomonidan ilgari surilgan *o'ziga ishonch nazariyasi* (self-efficacy) psixologik barqarorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Unga ko'ra, talabaning o'z bilimiga va qobiliyatlariga ishonchi kuchli bo'lsa, u murakkab ilmiy muammolarni hal qilishga ham qodir bo'ladi.

Muhokama. Talabalarning ilmiy-innovatsion faoliyatga jalb etilishi zamonaviy jamiyatning intellektual salohiyatini oshirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ushbu faoliyatni samarali tashkil etish uchun pedagogik va psixologik jihatdan barqaror muhit yaratish talab etiladi. Pedagogik barqarorlik ta'lim jarayonining tizimligini, mantiqiylikini va uzluksizligini ta'minlaydi. Bu esa talabalarni ilmiy izlanishlarga faol jalb etish va ularda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi.

Barqaror pedagogik muhit talabalar uchun maqsadli va natijaviy ta'lim jarayonini shakllantirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Bu jarayonda ta'limning mazmuni va usullari talabaning shaxsiy rivojlanishiga moslashtiriladi. Ilmiy-innovatsion faoliyatni rivojlantirish jarayonida o'qituvchilarning didaktik yondashuvlari va ta'limni individualizatsiya qilish usullari muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, talabalarning o'z-o'zini boshqarish va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish ta'lim jarayonining barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Psixologik barqarorlik esa shaxsning ruhiy holatini muvozanatda ushlab turuvchi asosiy omil hisoblanadi. Ilmiy faoliyat davomida talabalar turli qiyinchiliklar va stress omillariga duch keladi. Ushbu sharoitlarda psixologik barqarorlikni ta'minlash orqali ularda stressni boshqarish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish zarur. Barqaror psixologik muhit talabaning o'z imkoniyatlariga ishonchini mustahkamlaydi, ijodiy faoliyatga bo'lgan qiziqishini oshiradi va yangi g'oyalarni amalga oshirishga undaydi.

Ilmiy-innovatsion faoliyatni rivojlantirishda motivatsiyaning ahamiyati ham katta. Talabalarda ushbu faoliyatga qiziqishni uyg'otish uchun ularning shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda mos ta'lim shakllarini qo'llash talab etiladi. Mazmunli va qiziqarli ta'lim jarayoni talabalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda, yangi bilimlarni o'zlashtirishda va amaliy loyihalarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa. Talabalarning ilmiy-innovatsion faoliyatini rivojlantirish pedagogik-psixologik barqarorlikni ta'minlash bilan chambarchas bog'liqdir. Ilmiy adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogik barqarorlik ta'lim jarayonining mantiqiylik va samaradorligini oshirsa, psixologik barqarorlik shaxsning ruhiy chidamliligini ta'minlab, ijodiy va innovatsion faoliyatga rag'batlantiradi. Bu jarayonda o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi hamkorlik, o'quv muhitining qo'llab-quvvatlovchi ekanligi va motivatsiyani rivojlantiruvchi strategiyalar muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Дьюи Дж. Реконструкция в философии / Пер. с англ. М. Занадворов, М. Шиков. — М.: Логос, 2001.
2. Лазарус совместно с Фолкманом, Сьюзан Мануал для исследовательского издания the Hassles and uplifts scales, 1989, Пало-Альто, Калифорния: Издательство психологов-консультантов.
3. Собрание сочинений Л. С. Выготского, 1987 245 с.
4. Thorne, Brian. Carl Rogers—Key Figures in Counselling and Psychotherapy series (Sage publications, 1992).

OTA-ONALARGA “ZAMONAVIY O'SMIR” EGOSI HAQIDA TAVSIYALAR

Gadayeva Munira Muxamedovna

*BVPMM “Pedagogika va psixologiya,
ta'lim texnologiyalari” kafedrası katta o'qituvchisi*

Annottasiya: Mazkur maqola ota-onalar uchun o'smirlik davrida farzandlarning egosi va shaxsiyati shakllanishiga yondashish haqida tavsiyalarni o'z ichiga oladi. O'smirlik davri bolaning mustaqillik va o'zini anglash istagi kuchayadigan murakkab bosqichdir. Ushbu maqola ota-onalarga farzandlarining psixologik rivojlanishiga qanday qo'llab-quvvatlash mumkinligi, muloqotga ochiqlik, cheklovlar va rag'batlantirishning to'g'ri yondashuvi haqida maslahatlar beradi. Zamonaviy texnologiyalarning ta'siri va farzandlar bilan qanday ishlash kerakligi ham muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: egoizm, xulq motivlari, differensial, ekspressiv va vaziyatli axborotlar, kommunikativ xususiyatlar, kongruentlik va konform ustanovkalar.

Аннотация: Данная статья содержит рекомендации для родителей о том, как подойти к процессу формирования эго и личности подростка. Период подросткового возраста является сложным этапом, когда у ребенка усиливается стремление к независимости и самопознанию. Статья предлагает советы для родителей, как поддержать психологическое развитие своих детей, оставаясь открытыми для общения, правильно устанавливая границы и поощряя подростков. Также обсуждается влияние современных технологий и способы взаимодействия с подростками в этом контексте.

Ключевые слова: эгоизм, детерминант, альтруист, мотивы поведения, дифференциальная, экспрессивная и ситуативная информация, коммуникативные характеристики, конгруэнтность и конформные установки.

Annotation: This article provides recommendations for parents on how to approach the development of a teenager's ego and personality during adolescence. The teenage years represent a complex stage where the desire for independence and self-awareness intensifies. The article offers advice on how parents can support their child's psychological growth, maintain open communication, set appropriate boundaries, and encourage positive behavior. Additionally, the article discusses the impact of modern technologies on adolescents and how parents can guide their children in this digital age.

Key words: egoism, determinant, altruist, behavioral motifs, differential, expressive and situational information, communicative properties, congruence, and conformal ustanovkas.

Kirish. O'smirlarda kuzatiladigan avtonomiya holatining yana biri makoniy avtonomiyadir. Bunga ko'ra, o'smirlar imkon qadar o'z xonasida yolg'iz qolishga. biron-bir ishni bajarayotgan yoki biron-bir joyda bo'lgan vaqtlarida imkon qadar yolg'iz bo'lishga, ayniqsa, o'z ota-onasi, oila a'zolari nazaridan chetroqda bo'lishga, o'z o'y-xayollari bilan mashg'ul bo'lib vaqt o'tkazishga intilib qoladi. Suhbatlashsa ham asosan o'z tengdoshlari, yaqin o'rtoqlari bilangina muloqotda bo'lib o'z ota-onasi bilan imkon qadar kamroq muloqotda

bo'lishga intilib o'zi bilan o'zi ovora bo'lib qoladi. Ayni vaqtda o'smirda kuzatilayotgan bu hodisalarning asl sababini tushunmagan ayrim ota-onalar ularning bunday holatidan xavotirlanib, ular bilan oldingiga qaraganda ko'proq qiziqib qoladilar. Boshqacha qilib aytganda, ularning avtonomiyasiga «bostirib kiradilar». Buni esa o'smirlar yoqtirmaydi.

Bunday holatlar o'smirlar va ularning ota-onalari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarida kelishmovchiliklar, nizolarning yuzaga kelishiga asos bo'lishi mumkin. Oilaviy muammolar o'zining ko'p qirraliligi bilan alohida xususiyat kasb etib, jamiyat taraqqiyotini belgilashda, ma'nan barkamol, ruhan sog'lom avlodni voyaga yetkazish jarayonida ularning ijobiy yechimi katta ahamiyatga egadir. Agar har bir oilani tashkil etuvchilar o'z muammolarini bahamjihatlik bilan, o'zaro kelishuv asosida hal qilsalar, oiladagi tinchlik kafolatlanib, uning ma'naviy asoslari mustahkam bo'ladi. Alohida ta'kidlash joizki, er-xotin, qaynona-qaynota, kelin-kuyov munosabatlarida, fikrlar va qarashlardagi paydo bo'ladigan ayrim kelishmovchiliklar, qarama-qarshiliklar, ziddiyatlarni uni tashkil etuvchi shaxslar o'zaro kelishib, muammoni konstruktiv tarzda yechishga qodir bo'lsalar, oiladagi ijtimoiy-psixologik hamda ma'naviy muhit yosh avlod ongida insoniy munosabatlar to'g'risida teran va ijobiy tasavvurlar shakllanishiga imkon beradi. Shu bois ham mamlakatimizda oila va uning tarbiyaviy imkoniyatlari qadriyat sifatida yuksaklarga ko'tariladi.

O'smirlik – bolaning hayotidagi o'ziga xos va murakkab davr bo'lib, uning ego yoki shaxsiyati shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy o'smirlar nafaqat jismoniy, balki psixologik va ijtimoiy jihatdan ham rivojlanayotgan bo'ladi. Ota-onalar ushbu davrda farzandlariga to'g'ri yondashish uchun ba'zi muhim nuqtalarni bilishlari kerak.

1. **O'zini anglash jarayonini qo'llab-quvvatlash:** O'smirlar bu davrda kim ekanliklarini anglashga intiladilar. Ularning qiziqishlari va qarashlari o'zgarishi mumkin. Ota-onalar farzandlarining bu qidiruvlariga hurmat bilan yondashishlari, o'z shaxsini anglashlariga yordam berishlari muhimdir.

2. **Mustaqillikka rag'batlantirish:** O'smirlar o'zlari mustaqil qaror qabul qilishni xohlashadi. Ota-onalar ularga bu borada imkon berishlari, ammo o'ta nazoratchi bo'lmasliklari kerak. Bu farzandlarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga yordam beradi.

3. **Muloqotga ochiq bo'lish:** O'smirlar ota-onalar bilan samimiy muloqot qilishlari kerak, shunda ular o'z his-tuyg'ularini va qiyinchiliklarini baham ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ota-onalar ularga to'g'ri tinglashni va tushunishni o'rgatishlari lozim.

4. **Cheklovlarni to'g'ri qo'yish:** Farzandning erkinligi muhim bo'lsa-da, qoidalar va chegaralar ham zarur. Ota-onalar o'z qoidalarini tushuntirgan holda, o'smirlarga kerakli darajada mustaqillik berishlari lozim.

5. **Tanqidni emas, rag'batlantirishni tanlang:** O'smirlarning har bir harakatini tanqid qilish o'rniga, ularni rag'batlantirish va maqtash psixologik rivojlanishga katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

6. **Zamonaviy texnologiyalarning ta'sirini tushunish:** O'smirlar zamonaviy texnologiyalardan faol foydalanadilar, bu esa ularning dunyoqarashi va egosiga ta'sir qiladi. Ota-onalar bu jarayonda farzandlariga yordam berib, texnologiyalardan to'g'ri foydalanishni o'rgatishlari lozim.

“O'smirlik davrining o'ziga xos xususiyatlari”.

O'smirlik yoshi-murakkab va qarama-qarshiliklarga boy davr. Shu bilan birga ego holatini namoyon qilish davri deb ham yuritiladi.

A) O'smirlikka xos xususiyat mustaqillikka intilishdir. Bu ularning xulqida, hissiyotlarida o'z ifodasini topadi. Bu davrning inijligi shundaki, o'smirlarni katta kishi ham, bola ham deb bo'lmaydi.

B) Kattalarning talablari va mustaqillikni cheklovchi ta'qiqlarini hazm qila olmay qo'pol munosabatda bo'lishadi.

V) O'smirlikka xos xususiyatlardan yana biri egoistik holatida qiziqiqishlarini namoyon qilish holati turli-tumanligidir.

Xulosa. O'smirlar bilan muloqotda ota-onalar rioya qilishlari shart bo'lgan asosiy qoidalar.

- Qoida, cheklov, talab, ta'qiq har bir o'smir hayotida albatta bo'lishi shart. Buni farzandi bilan nizoga borishni va uni kamroq zeriktirishni istagan har bir ota-ona yodida tutishi juda muhim. Natijada farzandi tomon yo'l bosgan bo'ladi. Qoida, cheklov, talab, ta'qiq qat'iy bo'lsin va haddan oshib ketmasin. Muomalaning avtoritar tazyiqi uslubidan saqlanib.
- Ota-onaning ko'rsatmasi bolalarning muhim ehtiyojlariga yaqqol ravishda zid bo'lmasligi kerak. Tengdoshlari bilan muloqotda, ular hurmat qiladigan kattalar va qadriyatlarga to'g'ridan – to'g'ri, ochiq-oydin qarshilik ko'rsatmaslik kerak.
- Qoida, cheklov, talablar oiladagi boshqa katta yoshlilar bilan maslahatlashgan holda, yagona qaror asosida belgilanilishi shart. Aks holda bolalar bo'ysunmaslikka qaror qilishadi.
- Talab, cheklovni bayon etish ohangi do'stona, tushunarli va qat'iy bo'lishi kerak. Buyruq, kamsitish ohangidan saqlanib.
- Jazolash haqida. Tushunmovchilik, anglashilmovchilikdan hech kim himoyalangan.
- Shunday fursat bo'ladiki, diqqat e'tiboringizni o'smirning yaqqol namoyon bo'luvchi xulqiga qaratishga to'g'ri keladi, sevimli mashg'ulotidan mahrum qilish o'smirni jazolash orqali unni yomon bo'lishidan saqlab qolasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. D.Fontenel «Problemi perexodnogo vozrasta». (per.sanel – M. ROSMEN, 1998 Podrostkovyy konflin) S.Ye.Kojarskaya. Minsk: Krasiko-Print,2006.
2. Romanov A.A.Igroterapiya: kak predolet agressivnost u detey. Diagnosticheskie i korreksionnye metodiki. Posobie dlya detskix psixologov, pedagogov,defektologov i roditel'ey.- M: Shkolnaya pressa,2003
3. Lyutova Ye.K “Monina G.B”. Treningi effektivnogo vzaimna deystviya s detmi. – SPB: Rech. 2000
4. Yelena Barkovskaya. U.O.Poloskaya.2.00 sr.shk. № 18.g.Polosk.
5. E.G'.G'oziyev. Psixologiya o'qitish metodikasi T. 2003 y.116 b.

FAVQULOTDA VAZIYATLARDA XODIMGA PSIXOLOGIK YORDAM KO'RSATISHDA SHAXS INDIVIDUAL XULQ-ATVORINING O'RNI

Ropiyev Madamin Yusufjonovich

Buxoro davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada, ruhiy tushkunlikda shaxsga psixologik yordam ko'rsatishni ijtimoiy –psixologik xususiyatlari shuningdek, ekstremal vaziyatlarda shaxs psixikasida yuzaga keladigan stressli vaziyatlar va ularni oldini olish haqida tushunchalar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Psixologik stress, surunkali stressorlar, stress va kasbiy salomatlik, ta'sirning intensivligi, fiziologik va ruhiy o'zgarishlar, hissiy rang belgisi, vaziyatni subyektiv baholash, zaiflik nuqtalari, stressli hodisa, vaziyatni idrok etish va javob berish usuli, stressorlar, uzoq muddatli stresslar, hissiy reaksiyalar.

Аннотация. В данной статье раскрываются социально-психологические особенности оказания психологической помощи человеку, находящемуся в депрессии, а также понятия о стрессовых ситуациях, возникающих в психике человека в экстремальных ситуациях, и их профилактике.

Ключевые слова: Психологический стресс, хронические стрессоры, стресс и профессиональное здоровье, интенсивность воздействия, физиологические и психические изменения, эмоциональный цветовой признак, субъективная оценка ситуации, точки уязвимости, стрессовое событие, метод восприятия и реагирования на ситуацию, стрессоры. длительный стресс, эмоциональные реакции.

Abstract: In this article, the socio-psychological features of providing psychological help to a person in depression, as well as the concepts of stressful situations that occur in the psyche of a person in extreme situations and their prevention, are revealed.

Key words: *Psychological stress, chronic stressors, stress and occupational health, intensity of impact, physiological and mental changes, emotional color sign, subjective assessment of the situation, points of vulnerability, stressful event, perception and response to the situation method, stressors, long-term stress, emotional reactions.*

Oilada har bir shaxsning tezkor vaziyat bilan bog'liq psixologik imkoniyatlariga yetarlicha baho bermay turib uning taraqqiyotiga hozirgi zamon talablariga mos natija ko'rsatishi juda mushkuldir. Tabiiyki, bu holat psixologlar, favqulotda vaziyat xodimlari zimmasiga yanada ko'proq mas'uliyat yuklaydi. Azal-azaldan oilaparvar, mehribon, mehmondo'st va insonparvar hisoblangan o'zbek xalqi uchun inson hayoti hamma narsadan ustundir. Shuning uchun ham ekstremal vaziyatlarda shaxsga psixologik yordam ko'rsatish va favqulotda vaziyatlarda psixologik himoya qilish hozirgi kunda dolzarb muammo hisoblanadi.

Ko'pincha «oddiy» inson tajribasidan tashqariga chiqadigan vaziyatlar yuzaga keladi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, vaziyatning ekstremalligi inson hali moslashtirilmagan va o'z sharoitlarida harakat qilishga tayyor bo'lmagan omillarni paydo qiladi. Vaziyatning ekstremallik darajasi ushbu omillarning namoyon bo'lishining kuchi, davomiyligi, yangiligi, g'ayritabiiyligi bilan belgilanadi.

Biroq, ekstremal vaziyat nafaqat o'zi yoki yaqinlari uchun haqiqiy, balki obyektiv ravishda mavjud bo'lgan hayot tahdidi yoki sodir bo'layotgan narsalarga bo'lgan munosabatimiz bilan ham bog'liq. Shu sababli har bir shaxs tomonidan bir xil vaziyatni individual ravishda qabul qilish emas, ekstremal vaziyatlarga shaxsning ichki psixologik rejasi bo'lishini ta'minlash lozimdir.

Ushbu o'rinda xavf quyidagi dinamik jihat bilan tavsiflanadi:

-maqsadi biror narsaga ta'sir qiladigan xavfli manba tomonidan ta'qib qilinadi va bu faqatgina bir shaxs yoki uning jamoati xavfli manba sifatida harakat qilishi mumkin;

-obyektga xavfli obyektning ta'sir qilish jarayoni. Bunday ta'sir har doim tabiatda halokatli bo'lib, obyektga nisbatan bevosita va bilvosita bo'lishi mumkin. Ushbu jarayon xavfli obyektning faol javobidan kelib chiqqan holda har doim o'zgaruvchan bo'ladi;

-ta'sirning natijasi ba'zi bir elementlarning yoki boshqa obyektlarning yo'qolishi, ular o'rtasidagi aloqalarni buzish, obyektning tuzilishini soddalashtirish, rivojlanish qobiliyatini yo'qotish, xavfli obyektning funksiyalarini zaiflashtirishi va uni butunlay yo'q qilishiga olib kelishi mumkin.

Xavflarni boshqarish mexanizmini aniqlash va tahlil qilish metodologik va amaliy jihatdan ikki muhim muammolarni hal qilish imkonini beradi.

Birinchidan, ular obyektlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tizimini ko'rish va tahlil qilish imkonini beradi, bu narsa obyektning xavflardan himoya qilish uchun tizim yaratish uchun juda muhimdir.

Ikkinchidan, ular aniq tasniflash tizimini ishlab chiqishga yordam beradi.

Soha mutaxassisi sifatida V.Yarochkin ijtimoiy xavf - xatarlarni quyidagi funksiyalar bo'yicha guruhlagan:

T/r	Funksiyalar	Xususiyati
1.	Ta'sir obyektlari bo'yicha	inson, jamiyat, davlat, shuningdek, jamiyatning atrof-muhiti
2.	Ta'sir doirasiga nisbatan	ichki va tashqi
3.	Inson faoliyati sohalarida (joylarida)	iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, harbiy, madaniy, axborot, ekologik va hokazolar
4.	Ko'lami miqyosida	global, mintaqaviy, milliy, mahalliy va h.k
5.	Namoyish usullari va shakllari borasida	bayonotlar, muayyan harakatlar, kelajakda xavf tug'diruvchi va mudofaa xarakterini talab qiladigan vaziyatlar to'plami va boshqalar
6.	Manbalar va harakatlantiruvchi kuchlar	tabiiy, inson faoliyati (insoniy, ijtimoiy) tufayli

	bo'yicha (kelib chiqishi bo'yicha)	
7.	Obyektga kutilgan ta'sir bo'yicha	kutilgan, kutilmagan; kutish yoki uzoq kechikish
8.	Huquqiy me'yorlarning amalga oshirilishidan kelib chiqqan holda	qonuniy; noqonuniy; ekstralegal
9.	Formasiga ko'ra	to'g'ridan-to'g'ri, bilvosita, yopiq, shakllanmagan
10.	Vaqtga ko'ra	tez, uzoq muddatli, diskret
11.	Natijalari bo'yicha	orqaga qaytarilmaydigan, qaytariladigan, dominant, katalitik
12.	Tarkibiga ko'ra	yagona, juft, tarqoq
13.	Yangiligiga ko'ra	ehtimol (yuqori ehtimoli bor, ehtimoldagi), potentsial, real, amalga oshirilgan
14.	Sabablarga ko'ra	muntazam, tasodifiy, spontan, qasddan
15.	Predmetiga ko'ra	moddiy, ma'naviy
16.	Zarariga ko'ra	ahamiyatli, ahamiyatsiz
17.	Ta'siriga ko'ra	faol, passiv va h.k

Keng ma'noda ijtimoiy xavflardan tashqari, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, tor ma'noli ijtimoiy xavf-xatarlar, ya'ni jamiyatda keng tarqalgan va ko'plab odamlarning hayoti va sog'lig'iga xavf tug'diradigan xavflar mavjud. Ularning tashuvchilari ham turli xulq-atvorli xususiyatlarga ega bo'lganlar va turli ijtimoiy guruhlarda birlashadilar. Ijtimoiy xavf-xatarlarning sabablari jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarda yotadi. Shu bilan birga, ijtimoiy xavf-xatarlarga olib keladigan sabablarning tortishuvli xususiyati e'tiborga olinishi lozim. Ularning asosiy sharti inson tabiatining nomutanosibliigi, shuning uchun davlat hokimiyati va fuqarolik jamiyatini shakllantirishning rivojlangan tizimining mavjudligi, yetarli huquqiy tizim ijtimoiy xavflarning oldini olish va ulardan ishonchli himoya qilishning eng muhim shartidir.

Ijtimoiy xavf-xatarlar juda ko'pla uchratishimiz mumkin. Bularga zo'ravonlikning turli shakllari kiradi: qonuniy (urushlar, qurolli to'qnashuvlar, terroristik harakatlar, isyonlar, repressiyalar va boshqalar), jinoyat (bandit, o'g'irlik, firibgarlik, charlatanizm va boshqalar) insonning aqliy va jismoniy muvozanatini buzilishi, (spirtli ichimlik, nikotin, giyohvand moddalar, giyohvand moddalar), o'z joniga qasd qilish va boshqalar.

Ko'rib chiqilayotgan ijtimoiy xavf-xatarlar ma'lum xususiyatlarga ko'ra tasniflanishi mumkin.

1. Shaxs individualligi bilan bog'liq:

- shaxsga ruhiy ta'sir ko'rsatish (shantaj, firibgarlik, o'g'irlik va boshqalar);
- jismoniy zo'ravonlik bilan (urushlar, qurolli to'qnashuvlar, ommaviy tartibsizliklar, talonchilik, terrorizm, garovga olish va h.k.);
- inson tanasining aqliy va jismoniy holatiga (giyohvandlik, alkogolizm, chekish) salbiy ta'sir ko'rsatadigan moddalardan foydalanish bilan;
- ommaviy kasalliklar (OITS, jinsiy kasalliklar, yuqumli kasalliklar va boshqalar);
- o'z joniga qasd.

2. Tadbir shkalasi bo'yicha: mahalliy, mintaqaviy, milliy, global.

3. Yuzaga kelishi bo'yicha: tasodifiy, qasddan.

4. Yosh va jinsga ko'ra: bolalar, yoshlar, ayollar, qariyalar va boshqalar.

Insoniyatning tarixiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy xavf-xatarni e'tiborsiz qoldirish, ularni yomon boshqaruv ostiga olish ekstremal bosqichga aylanib ijtimoiy tabiatning favqulodda holatlariga aylanishga olib keladi.

Ekstremallikni belgilovchi omillar sifatida quyidagilarni ko'rib chiqish mumkin:

1. Xavf, qiyinchilik, yangilik, favqulotda vaziyatning psixologik holati bilan bog'liq turli emotsiogen ta'sirlar.

2. Kerakli ma'lumotlarning yetishmasligi yoki zid ma'lumotlarning mavjudligi.
3. Haddan tashqari ko'p aqliy, jismoniy va hissiy stressning yuzaga kelishi.
4. Iqlim sharoitlariga salbiy ta'sir qilish: issiqlik, sovuq, kislorod yetishmovchiligi va boshqalar.
5. Ochlik va tashnalikning mavjudligi.

Bundan ko'rinib turibdiki, ekstremal vaziyatlar inson xavfsizligining asosiy tuyg'usini sezilarli darajada buzadi.

Favqulodda vaziyat (favqulodda holatlar) biror voqea sodir bo'lishi, xavfli tabiiy hodisa, falokat, tabiiy yoki inson qurbonlari, inson salomatligi yoki atrof-muhitga zarar olib kelishi mumkin bo'lgan boshqa ofatlar, muhim moddiy zarar natijasida yuzaga kelgan ma'lum bir hududda vaziyat va inson hayoti sharoitlarini buzilishidir.

Taniqli psixolog Ivan Ognev tomonidan quyidagi tizim asosida shaxsning psixologik himoya mexanizmlari tavsiya qilinadi.

Himoya mexanizmlari

Himoya Mexanizmlari	Mazmuni
Tajovuzkorlik	Individning unga past baho bergan, o'zi haqidagi tasavvuriga ikkilanishga sababchi shaxsga bo'lgan aks ta'sirning namoyon etilishi
O'ylash	Noxush hissiyot, his-tuyg'ularning bir obyektidan talabga muvofiq bo'lmagan boshqa obyektga ko'chirilishi
Tasavvur	O'zining hissiyoti, istak-xohishlari va xususiyatlarini o'zi bilmagan holda boshqa kishida ko'rishi
Ideallashtirish	O'zini "ideallashtirish" o'z xatolarini, kamchiliklarini tan olmaslik
Unutish	Shaxsning o'zi yoqtirmagan voqealarini unutishi: odamlarning timsoli, ismi, muloqot vaqtida noxush yoqimsiz xotiralarning esga tushirilishi kabi holatlar.
Inkor etish	Individning voqea va hodisalarni adekvat tarzda idrok qilmasligi, inkor etishi va o'zi haqidagi bilimlarini "men bu haqda hech nimani bilmasdim", "bu meniki emas", "menga shunday aytdilar", "men bunday aytmagani edim" kabi bahonalar bilan ifoda etishi.
Diskreditatsiya	Xabar manbalarining past baholash "men-timsol", "hamma gapirsa ham, sen gapirma", "kim hakam?" kabi gaplar bilan shaxsni kamsitish va unga past baho berish.
Identifikatsiya	O'zini boshqa odam bilan va namunali xulq-atvorga ega guruh bilan solishtirish, o'z xulq-atvori va munosabatini atrofdagilar bilan taqqoslab, hayot tarzini yengillashtirish.
Konversiya (o'zgarmoc)	"Men"ligi yuqoriligini saqlab qolib o'ziga noxush holatlarni, vaziyatlarni hazilga yoyadi va ijobiy muomalada bo'ladi hamda berilgan tanbehlarni hazil tariqasida qabul qiladi.

Ushbu psixologik himoya mexanizmlarining berilishi orqali muallif shaxs xulq-atvori formalarida tashqi (atrof) muhitdan va tajovuzkorlikdan o'zini o'zi himoya qilish holatlarini ilmiy jihatdan tadqiq qiladi.

Shaxsning psixologik himoya mexanizmlari ayrim nizolarning subyektiv sabablariga bevosita ta'sir etishi mumkin. Shaxsning shaxsiy yoki guruhii ehtiyojlarini amalga oshirishga yo'l qo'ymaslik va shaxsiy yoki guruhii qiziqishlarini poymol qilish kabi sabablar nizoli vaziyatlarni vujudga keltiradi. Binobarin, individning nizolarga ishtiroki, uning oldiga qo'ygan maqsadini amalga oshirish uchun yuzaga kelgan to'siq qay darajada xalaqit berishi bilan aniqlanadi. Subyekt o'z oldiga qo'ygan maqsadi qanchalik muhim bo'lsa va unga erishishni juda xohlasa, u shunchalik darajada qat'iylik bilan o'zaro nizoli vaziyatlarga va unga xalaqit beruvchi shaxsga qarshilik ko'rsatadi.

Shaxsdagi o'zini o'zi turli xil muvaffaqiyatsizlikdan, turli xil salbiy holatlarga tushib qolishdan himoya qila olish tizimini o'rganish, tadqiq qilish va rivojlantirish masalasi ham o'ta

muhim ahamiyat kasb etishini unutmaslik kerak bo'ladi. Chunonchi, *oilaga psixologik xizmat ko'rsatish* borasida o'tkazilgan shaxs temperamentiga oid nazariy va amaliy tadqiqotlar asosida quyidagi ilmiy amaliy xulosalar yotadi:

1. Sangvinik temperament. Sangvinik odamlar bilan tezda birlashadi, quvnoq, bir faoliyat turidan ikkinchisiga osonlikcha o'tishadi, lekin monoton ishni yoqtirmaydi. U o'z his-tuyg'ularini osonlikcha boshqaradi, yangi muhitda tezda o'zlashtiradi, odamlar bilan faol aloqada bo'ladi. Agar effektlar uzoq va monoton bo'lsa, unda ular faollik, hayajonlanish holatini qo'llab-quvvatlamaydilar va sangvinik odam bu narsaga qiziqishni yo'qotadi, u befarqlik, zerikish, letargiya kabi ko'rinadi.

2. Flegmatik temperament. Bunday fe'l-atvorli odam sekin, xotirjam, shoshilmay, muvozanatli. Faoliyatda qat'iyat, tirishqoqlik, qat'iyatlilik namoyon bo'ladi. U qoida tariqasida, boshlagan ishini oxirigacha yakunlaydi. Flegmatikadagi barcha ruhiy jarayonlar go'yo sekin harakatda bo'ladi. Flegmatikaning his-tuyg'ulari tashqi tomondan zaif namoyon bo'ladi, ular odatda tushunarsizdir. Buning sababi asabiy jarayonlarning muvozanati va zaif harakatchanligi. Odamlar bilan munosabatlarda, flegmatik har doim bir tekis, xotirjam, mo'tadil, kayfiyati barqaror. Flegmatik temperamentga ega odamga chidamlilik, muloyimlik, xotirjamlikni rivojlantirish oson. Ba'zida bunday temperamentli odam mehnatga, uning atrofidagi hayotga, odamlarga va hatto o'ziga befarq munosabatda bo'lishi mumkin.

3. Xolerik temperament. Ushbu temperamentli odamlar tezkor, haddan tashqari harakatchan, muvozanatsiz, qo'zg'aluvchan, ulardagi barcha ruhiy jarayonlar tez, jadal kechadi. Asabiy faoliyatning ushbu turiga xos bo'lgan qo'zg'alishning ustunligi yaqqol namoyon bo'ladi. Xolerik temperamentli odamning his-tuyg'ulari kuchli, odatda yorqin namoyon bo'ladi, tezda paydo bo'ladi; kayfiyat ba'zan keskin o'zgaradi. Xolerikaga xos bo'lgan nomutanosiblik uning faoliyatida aniq bog'liq: u bu masalani ko'tarilish va hatto ishtiyoq bilan qabul qiladi, shu bilan birga harakatning tezkorligi va tezligini namoyish etadi, ko'tarish, qiyinchiliklarni yengish bilan ishlaydi. Ammo xolerik temperamentli odamda asabiy energiya ta'minoti ish jarayonida tezda yo'q bo'lib ketishi mumkin, shundan so'ng faollik keskin pasayishi mumkin: ko'tarilish va ishtiyoq yo'qoladi, kayfiyat keskin pasayadi.

4. Melanxolik temperament. Melanxolik psixik jarayonlar asta-sekinlik bilan davom etadi, ular kuchli tirnash xususiyati beruvchi moddalarga reaksiya bermaydi; uzoq davom etadigan va kuchli stress bu temperamentli odamlarning sekinlashishiga va keyinchalik uni to'xtatishiga olib keladi. Ishda, melanxolik odamlar odatda passiv, ko'pincha kam qiziqishadi (oxir-oqibat, qiziqish har doim kuchli asabiy taranglik bilan bog'liq). Melanxolik temperamentli odamlarda his-tuyg'ular va hissiy holatlar asta-sekin paydo bo'ladi, ammo chuqurligi, buyuk kuchi va davomiyligi bilan farq qiladi. Tashqi tomondan bu barcha tajribalar juda zaif ifodalangan bo'lsa-da, melanxoliklar osongina himoyasiz, xafagarchilik va qayg'uga toqat qilish qiyin. Melanxolik temperament vakillari izolyatsiya va yolg'izlikka moyil, notanish, yangi odamlar bilan muloqot qilishdan qochishadi, ko'pincha xijolat tortishadi va ekstremal sharoitda o'zini juda noqulay his qiladi.

Respublikamizda olib borilayotgan islohotlarning barchasi eng avvalo, inson shaxsi va uning manfaatlarini himoya qilishga, qolaversa, har bir oila a'zosining ijtimoiy-psixologik taraqqiyotini ta'minlashga qaratilgan.

Respublikada qo'lga kiritilgan natijalariga tayangan holda, mamlakatimizda hozirgi zamon ilg'or psixologiyasi yutuqlarini hayotga tadbqiq etish zaruriyatini hisobga olib, shaxslardagi psixologik himoya jarayoni bilan bog'liq holatlarni to'g'ri tushunish, tadqiq qilish va uning bugungi yoshlarimizni tarbiyalash ishidagi ulushini oshirishga qaratilgan quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqilmoqda.

1. Bugun respublikamizda faoliyat yuritayotgan favqulotda vaziyat xodimlari, yong'in xavfsizligi xodimlari va ekstremal holatlarga tushib qolgan shaxslar bilan hamkorlikda zarur bo'lgan ishlar dasturini tuzishlari va shu dasturga mos psixologik himoya jarayonini o'rganishga qaratilgan tadbirlarni belgilashlari zarur.

2. Respublikamizda faoliyat olib borayotgan psixologlarga psixologik xizmat talablarini o'rganishi, tahlil qilish va tadqiq qilishning mahsuli o'laroq, psixologik xizmatning ish mazmunini tashkil etuvchi "Nizom"ga qo'shimcha ravishda amaliyotchi – psixologlar bajarishi lozim bo'lgan quyidagi vazifalar tavsiya etilmoqda:

- Faoliyat va individual imkoniyatlar o'rtasidagi adekvatlikning qay darajada tarkib toptirilayotganligini aniqlash; har bir shaxsdagi mehnat faoliyatini muvaffaqiyatli bajarish bilan bog'liq individual uslubni aniqlash; mehnat faoliyati jarayonida har bir shaxsning o'zini o'zi muvaffaqiyatli idora qilishning ta'minlanishi bilan bog'liq me'yoriy hissiy faollik ko'rsatkichlarini aniqlash imkoniyatlari yaratilmoqda.

- Ota – onalar, tezkor xizmat xodimlari o'rtasida psixologik himoya imkoniyatlari va istiqbollari xususida maxsus tushuntirish ishlarini olib borish talab etiladi.

- Har bir shaxs uchun xarakterli bo'lgan faoliyatdan qoniqishga nisbatan psixologik himoya ierarxiasining qaror toptirilishiga xizmat qiluvchi, rivojlantiruvchi korreksion ishlar rejasini ishlab chiqish va uni amalga oshirish kerak bo'ladi.

O'ylaymizki, mazkur vazifalarning muntazam ravishda amalga oshirilishi psixologik himoya samaradorligini ta'minlashda, ayni paytda, shaxsdagi psixologik himoya omillarini tadqiq qilish bilan bog'liq ekstremal vaziyatlarda psixologik xizmat samaradorligini taqozo etadi.

Demak, ekstremal vaziyatlarda shaxsni o'rganish va unga psixologik ta'sir qilish mehanizmlaridan xabardor bo'lish har bir amaliyotchi psixologdan juda katta mahorat talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avezov O.R., To'ymurodov A.SH. Ekstremal vaziyatlarda shaxsga psixologik ta'sir etishning o'ziga xos xususiyatlari. *Science And Education Scientific Journal* Issn 2181-0842 Volume 3, Issue 4 April 2022. www.openscience.uz P.717-725

2. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda oilaga psixologik xizmat ko'rsatish amaliyoti. *Pedagogik mahorat Ilmiy-nazariy va metodik jurnal* 5-son (2021-yil, oktabr). Buxoro, 2021 y. B. 145-150.

3. M.A.Gafarova., Z.S.Elov. Inklyuziv ta'limda pedagog-psixologning kasbiy psixologik xususiyatlari. *Pedagog respublika ilmiy jurnali*. 7 – TOM 4 – SON / 2024 - YIL / 15 – APREL. 477-480

4. Z.Elov. Социально-психологические причины формирования девиантного поведения у подростков. *Pedagogik mahorat. Ilmiy jurnal*. 2024

5. Z.S.Elov. Zo'ravonlik jinoyatlarini sodir etuvchi shaxslar toifasi psixologiyasi. *Pedagogik akmeologiya. Ilmiy jurnal* 5/3. 2024

6. Z.Elov. Identifikatsiya jarayoni muammosining psixologiyada o'rganilishi. *Zamonaviy psixologik tadqiqotlar integratsiyasi. Ilmiy konferensiya to'plami*. 2023

7. Z.Elov. O'z joniga qads qilish masalasi jamiyat oldida turgan muhim ijtimoiy-psixologik muammo sifatida. 2023. *Journal of Pedagogical and Psychological Studies* 1 (12), 50-54

8. Olimov, T. H. (2019). Spiritual And Moral Aspects Of The Formation Of Civil Culture In Future Specialists Of Higher Education. *Theoretical & Applied Science*, (12), 662-665.

9. Olimov, T. H. (2020). The image of a modern teacher in the formation of civic culture

G'ARB OLIMLARINING DEVIANT XULQ-ATVOR MASALASINI O'RGANISHLARIDAGI PSIXOLOGIK YONDASHUVLARI

Narziyeva Shaxnoza Rustamjon qizi

Osiyo xalqaro universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada deviant xulq tushunchasining paydo bo'lishi va izohlanishi haqida fikr yuritilgan. Ilmiy maqolamizning dolzarbligi hozirgi vaqtda deviant xulq-atvor muammosiga qiziqishning ortishida namoyon bo'ladi. Og'ishlarni ilmiy o'rganish sotsiologiya, psixologiya, kriminologiya, shuningdek, psixopatologiyada amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: Og'ish, deviatsiya, huquqbuzarlik, ijtimoiy sabablar, anomiya, stigmatizatsiya, psixopatologiya, submadaniyat, kriminologiya.

Аннотация: В данной статье рассматривается возникновение и трактовка понятия девиантного поведения. Актуальность нашей научной статьи отражается в возрастающем интересе к проблеме девиантного поведения. Научное изучение девиаций проводится в социологии, психологии, криминологии, а также психопатологии.

Ключевые слова: девиация, девиация, преступность, социальные причины, аномия, стигматизация, психопатология, субкультура, криминология.

Annotation: This article examines the emergence and interpretation of the concept of deviant behavior. The relevance of our scientific article is reflected in the growing interest in the problem of deviant behavior. The scientific study of deviations is carried out in sociology, psychology, criminology, and psychopathology.

Key words: deviation, deviation, crime, social causes, anomie, stigmatization, psychopathology, subculture, criminology.

Og'ish - parametrlarning normadan chetga chiqishidir. Bu og'ish ijtimoiy sabablar bilan belgilanadi. Deviatsiyaning asosiy vazifasi deviant xulq-atvorning sababini aniqlashdan iborat.

Shuningdek, deviatsiya konsepsiyada huquqbuzarlik xulq-atvorining ta'rifiga yaqin. Noqonuniy harakat toifasiga kiruvchi barcha jiddiy huquqbuzarliklar, ongli yoki ongli ravishda bo'lsin, huquqbuzarlik deb hisoblanadi. Alkogolizm deviant xulq-atvorning odatiy turidir. Alkogolik odam nafaqat kasal, balki deviant hamdir, u odatda ijtimoiy rollarni bajara olmaydi; Giyohvandlik jinoyatchi hisoblanadi, chunki giyohvand moddalarni iste'mol qilish qonun bilan jinoyat harakat sifatida tasniflanadi. O'z joniga qasd qilish, ya'ni o'z hayotini erkin va qasddan tugatish - bu og'ishdir. Ammo, boshqa odamni o'ldirish jinoyatdir. Jinoyatlarga firibgarlik, o'g'irlik, soxta hujjatlar tayyorlash va pora berish kiradi. Sanoat josusligi, buzg'unchilik, avtomashinalarni o'g'irlash, o't qo'yish, fohishalik, qimor o'yinlari va boshqa turdagi noqonuniy xatti-harakatlar ham huquqbuzarlik deb tasniflanishi mumkin.

Bu ikki atama o'rtasidagi farq shundan iboratki, og'ish nisbiy, huquqbuzarlik esa mutlaqdir.

Og'ishning kelib chiqishi haqida bir nechta nazariyalar mavjud.

Biologik nazariya.

Deviant xulq-atvorni tushuntirishga birinchi urinishlar biologik xususiyatlarga ega edi. Turli xil og'ishlarga moyillik insonning tabiiy xususiyatlariga bog'liq edi, shuning uchun barcha turdagi jismoniy nazariyalar insonning xatti-harakatlari, shu jumladan deviantlari ham butunlay uning tabiiy xususiyatlariga bog'liqligini aytadi.

Psixologik nazariya.

Shaxsning jismoniy ma'lumotlariga asoslangan nazariyalar kabi, psixologik nazariya deviant xatti-harakatni jamiyatda emas, balki shaxsning o'zida tushuntirishni qidirdi. Bu nazariyaning asosini shaxsning o'zi ongida yuzaga keladigan konfliktning paydo bo'lishi tashkil etadi.

Deviant xulq-atvorning sotsiologik nazariyasi.

Anomiy nazariyasi.

Anomiya - bu butun jamiyatning tanazzulga uchrashi, e'lon qilingan niyatlar o'rtasidagi nomuvofiqlik va ushbu jamiyatning aksariyat qismi uchun ularni amalga oshirishning imkonsizligi natijasi bo'lgan qadriyatlar tizimining ammonifikatsiyasi bilan tavsiflangan jamoaviy ijtimoiy holat.

Anomiya atamasi Emil Dyurkgeym tomonidan katta va kichik jamoalarga nisbatan ijtimoiy anomiya holatini izohlash uchun ishlatilgan.

Shu bilan birga, Emil Dyurkgeym zamonaviy jamiyatda me'yorlar yo'qligiga ishonmadi, aksincha, u jamiyatda inson uchun qiyin bo'lgan ko'plab me'yorlar tizimi mavjud deb hisoblardi; Shunday qilib, Dyurkgeymning fikriga ko'ra, anomiya - bu odamda kuchli tegishlilik hissi bo'lmagan va me'yoriy xatti-harakatlar chizig'ini tanlashda hech qanday ishonchlilik va barqarorlikka ega bo'lmagan holat.

Shuningdek, Dyurkgeym o'zining «Ijtimoiy mehnat taqsimoti to'g'risida» (1893 yilda yozilgan) va «O'z joniga qasd qilish» nomli muhim asarlarida anomiya tushunchasidan foydalangan. Sotsiologik tadqiqot» (1897 yilda yozilgan).

Emil Dyurkgeymning «O'z joniga qasd qilish. Sotsiologik tadqiqot», bunda o'z joniga qasd qilish jarayoni birinchi o'rinni egallaydi. Aynan uning va uning izdoshlarining faoliyatida o'z joniga qasd qilishning asosiy ijtimoiy va ijtimoiy-psixologik sabablari aniqlangan, xususan: ijtimoiy aloqalarni yo'qotish, tushkunlik, ijtimoiy mavqeni yo'qotish, oilaviy muammolar, hayotdan umidsizlik, ya'ni, anomiya shakllanishi natijasida hosil bo'ladi.

Bunday holatda odamlar o'zlarining xatti-harakatlarini me'yorlarga muvofiq muvofiqlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, ular hozirgi paytda zaiflashgan, noaniq va qarama-qarshi bo'lib qoladi. Aynan tez ijtimoiy o'zgarishlar davrida odamlar jamiyat ulardan nimani kutayotganini tushunishni to'xtatadilar va o'z harakatlarini amaldagi normalar bilan muvofiqlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Hozirgi vaqtda eski me'yorlar endi munosib ko'rinmaydi va yangi, paydo bo'lgan normalar xatti-harakatlar uchun samarali va mazmunli ko'rsatmalar bo'lib xizmat qilish uchun hali ham juda noaniq va tushunarsiz shakllantirilgan. Odatda bunday davrlarda jamiyatda og'ish holatlari keskin o'sib boradi.

Stigma nazariyasi

Stigmatizatsiya nazariyasining hamfikrlari konfliktologiyaning asosiy g'oyasini asos qilib oldilar, bunga asoslanib, odam ko'pincha boshqa odam bilan til topisha olmaydi, chunki ular o'zlarining ehtiyojlari va hayotga qarashlari bilan farq qiladi; ayni paytda hokimiyatdagilar institutsional hayotni tartibga soluvchi normalarda o'z qarashlari va tamoyillarini ifodalash imkoniyatiga ega bo'lib, bu me'yorlarni buzuvchilarni alohida e'tibor bilan ko'rsatishga muvaffaqiyatli harakat qiladilar. Tadqiqotchilar odamlarning deviantlar deb nomlanishi va ularning xatti-harakatlarini deviant sifatida ko'rish jarayoni bilan qiziqishadi.

Konflikt nazariyasi

Marksistik nazariyaga ko'ra, kapitalistik hukmron sinf odamlarni ekspluatatsiya qiladi va talon-taroj qiladi, shu bilan birga ularning harakatlaridan qutulishga muvaffaq bo'ladi. Mehnatkash xalq kapitalistik zulm qurbonlaridir. Omon qolish uchun kurashda ular hukmron sinf jinoyat deb belgilagan harakatlarni qilishga majbur bo'ladi. Boshqa og'ish turlari - ichkilikbozlik, giyohvandlik, fohishalik - foyda olishga intilish va kambag'allar, ayollar va milliy ozchilik vakillarini zulm qilish asosidagi ma'naviy tanazzulning mahsulidir.

Submadaniyatlar tushunchalaridan kelib chiqadigan tushuntirishlar.

Merton tomonidan ishlab chiqilgan anomiya nazariyasida g'ayriijtimoiy xulq-atvorni aniqlashda madaniyat me'yorlari va uning ideallariga katta e'tibor berilgan. Ushbu qadriyatlardan uzoqlashish oqibati antisosyal xatti-harakatlar bo'lishi mumkin. Nazariyada aytilishicha, anomiya odamlarning katta guruhlarini, birinchi navbatda, hali shakllanmagan yosh avlodni jamiyatning ma'lum bir madaniyatining ma'lum qadriyatlariga mos kelmaydigan yangi normalarni (xulq-atvor shakllarini) izlashga olib keladi. Natijada, ma'lum bir submadaniyatlar paydo bo'ladi, oldingi ijtimoiy me'yorlardan og'ish, bu og'ish emas, balki yangi madaniyat normalari deb e'lon qilingan yangi qadriyatlarga to'liq mos keladigan xatti-harakatlardir. Yangi submadaniyatlarda asosiy madaniyat tomonidan qoralangan va taqiqlangan barcha narsalar,

xususan: tajovuzkorlik, mayda o'g'irlik, jinsiy aloqada bo'lish, vandalizm va boshqalar o'zini namoyon qilishning odatiy vositasidir va boshqa a'zolarining hurmatiga sazovor bo'ladi. jamiyat, hech bo'lmaganda, ma'lum bir ijtimoiy guruhning a'zolari, masalan, hippilar guruhi bo'lishi mumkin.

Ushbu mavzuni sarhisob qilsak, bir nechta asosiy xulosalarni ko'rish mumkin;

1) Jamiyatning ma'lum madaniyati hokimiyati va ijtimoiy tuzilmaning o'zi o'rtasidagi o'tish;

2) Jamiyatdagi asosiy madaniyat va xulq-atvori g'ayriijtimoiy va noqonuniy bo'lgan turli submadaniyatlar, masalan, jinoiy guruhlar submadaniyatlari yoki qamoq jazosini o'tayotgan odamlar guruhlar o'rtasidagi kelishmovchilikning chuqurlashishi;

3) O'zgaruvchan o'tish jamiyatida shaxsning ijtimoiy mavqei va uning ijtimoiy umidlari o'rtasidagi keng tarqalgan bo'shliq, o'z qobiliyatlari, kasbiy, madaniy darajasidan munosib foydalana olmagan shaxslarni turli xil deviant xatti-harakatlarga undashi mumkin.

4) Shaxsning jamiyatda mavjud bo'lgan qadriyatlar va me'yorlardan voz kechishi, ya'ni. Rasmiy va tan olingan maqsad va qadriyatlarga erishib bo'lmaydigan holga kelganda, fuqaro o'z maqsadlarini qonuniy yo'llar bilan amalga oshirishga erisha olmaydi.

5) Shaxsning axloqiy va qadriyat ko'rsatmalarini yo'qotish. Hozirgi vaqtda axloqsiz va axloqiy ta'rifning ta'rfi yo'qoladi, ma'lum qadriyatlarga bosim yo'qoladi. Inson endi yaxshilik va yomonlik haqida aniq tushunchaga ega emas, nima ruxsat etilgan va nima ruxsat etilmaganni ajrata olmaydi. Bunday holda, ko'pincha shaxsning ma'naviy inqirozi yuzaga keladi, chunki ruxsat berish hissi paydo bo'ladi;

6) Indivud me'yorlar va qadriyatlarning parchalanishini boshdan kechirishi, bu haqiqatda sodir bo'layotganiga asoslanib, shaxs o'z mavjudligini ma'nosiz deb hisoblaydi, bunday tuyg'u va holat ko'pincha o'z joniga qasd qilishga olib keladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, deviant xulq-atvorni tashxislashda ko'p sonli odamlar ishtirok etadilar. Shifokor maktab ma'lumotnomasini, pediatrianing ambulatoriya kartasidan ko'chirmalarni, shuningdek, mahalliy ichki ishlar xodimidan (agar bolaning jinoiy faoliyatga aloqadorligi va qonunni buzganligi aniqlansa) malumotnomalar talab qilinadi. Faqat tashxisga kompleks yondashuv va bemorning ahvolini batafsil baholash kasallik haqida obyektiv ma'lumotlarni taqdim etishi mumkin. Shuni ham unutmaslik kerakki, patologiya qanchalik erta aniqlansa, u bilan kurashish va hayot uchun patologik xatti-harakatlarning shakllanishiga yo'l qo'ymaslik imkoniyati shunchalik yuqori bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.Маркин А.В. Функции отклоняющегося поведения в условиях информационной аномии (2006)

2.Elov Z.S. Yuridik psixologiya. Darslik. Buxoro-2023 Kamolot nashriyoti 486 b

3.Elov Z.S. Sud-psixologik ekspertizasi tarixi va rivojlanish bosqichlari (ilmiy manbalar tahlili asosida). Journal of Pedagogical and Psychological Studies 2 (1), 3-8. 2024

4. G'oziyev E.G'. "Ontogenez psixologiyasi". Noshir tahriri ostida. 2020 yil.

5. Менделевич В.Д. "Психология девиантного поведения". М.:2016 yil

6. Shoumarov G', Umarov B, Akramova F. "Yoshlarda xulq og'ishi va tarbiya buzilining oldini olish bo'yicha psixologik maslahatlar". Toshkent.:2015 yil

7. Narziyeva Shahnoza Rustamovna. (2023). Talabalarda empatiyaning rivojlantirish. Sharqiy akademik va ko'p tarmoqli tadqiqotlar jurnali, 1(3), 127-131. <https://inno-world.uz/index.php/ojamr/article/view/76>

8.Narziyeva Shaxnoza Rustamjon qizi. (2023). O'smirlarda empatiyaning psixologik xususiyatlari.Amerika jamoat diplomatiyasi va xalqaro tadqiqotlar jurnali(2993-2157), 1(9), 132-134.

9.Shahnoza Rustamovna, N. (2023). Empatiyani tushunish, inson aloqasining asosiy komponenti. American Journal Xalq diplomatiyasi va xalqaro tadqiqotlar (2993-2157), 1(10), 378-382.

10.Narziyeva, S. (2023).Kasb tanlov haqida psixologik qarashlar. Zamonaviy fan va tadqiqotlar, 2(10), 333-336.

QIZLARNI ERTA TURMUSHGA BERISH VA UNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Sodiqova Gulbarno Odiljon qizi

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O'zbek tili va adabiyoti universiteti
Ijtimoiy-gumanitar kafedrasida katta o'qituvchisi,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya: Mazkur maqolada qizlarni erta turmushga berishning sabablari, qizlarda erta nikoh qurishning ijtimoiy-psixologik muammolari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: nikoh, erta turmush qurish, oila, ijtimoiy-psixologik muammo, oilaviy munosabatlar.

Abstract: In this article, the reasons for early marriage of girls, socio-psychological problems of early marriage in girls are scientifically and theoretically analyzed.

Key words: marriage, early marriage, family, social-psychological problem, family relations.

Аннотация: В данной статье научно и теоретически анализируются причины ранних браков девушек, социально-психологические проблемы ранних браков девушек.

Ключевые слова: брак, ранний брак, семья, социально-психологическая проблема, семейные отношения.

Insoniy qadriyatlar haqida gapirganda, nikoh haqida gapirmasa bo'lmaydi. Har qanday shaxs, ertami-kechmi, o'z ijtimoiy birligini yaratish haqida o'ylaydi. Oila bugungi kunda jamiyatimizda sodir bo'layotgan barcha ijtimoiy hodisalarning kesishish nuqtasi, uning o'ziga xos portreti, unda sodir bo'layotgan jarayonlarning in'ikosi hisoblanadi. Inson oilada o'zini hotirjam his qilishi muammolardan yiroq maskan deb atashi biz uchun muhim, chunki insonlar oila davrasida dam olishlari jamoat ishlariga hush kayfiyatda borishlari uning oilaviy psixologik sog'lom muhitda yashashi juda muhim. Lekin afsuski, hamma oilalarni ham shunday yorqin maskan deb atay olmaymiz. Bunga sabab erta oila qurish oilaning qadriga yetmaslik turli kelishmovchilik va konfliktlarni yuzaga kelishi sabab bo'lishi mumkin.

Erta turmush qurish juda munozarali masala. Bunday nikohlarning sabablari va oqibatlarini psixolog va sotsiologlar tomonidan o'rganilmoqda. "Erta nikohlar qishki pomidorga o'xshaydiz siz ularni sinab ko'rmoqchisiz, ammo ta'mi sizni juda ham qoniqtirmaydi..." degan iborani ishlatishadi, chunki bu o'xshatma gap negizida juda katta ma'no bor. Yosh oila bir qator xususiyatlarga ega bo'ladi. Ularda ba'zan moddiy va moliyaviy ta'minotning obyektiv darajada yetarli emasligi bilan bog'liq muammolar ham bo'lishi mumkin. Bugungi kunda yosh oilaning aholi jon boshiga o'rtacha daromadi respublika ko'rsatkichidan 1,5 barobar past bo'lib, ularning 69 foizi qashshoqlik chegarasidan pastda yashaydi. Sotsiologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, erta turmush qurish oilaviy munosabatlardan qoniqishga ta'sir qiluvchi muhim omil hisoblanadi. Muvaffaqiyatli va omadsiz nikohlarni o'rganish natijasida ma'lum bo'ldiki, muvaffaqiyatli oilalar guruhida atigi 43% 21 yoshga to'lmasdan turmush qurishgan, omadsizlar esa 69%. Muvaffaqiyatli nikoh odamlarning yuqori darajadagi ijtimoiy va psixologik yetukligini nazarda tutadi, chunki u ba'zan o'smirlik davrida mavjud bo'lmagan barqaror munosabatlar, ma'lum bilim va ko'nikmalarni talab qiladi. Yoshlar ko'pincha o'ylamasdan turmush qurishadi. Turli sabablar ularni bu qadamga undaydi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, ko'p hollarda erta turmush qurishning kelajagi yo'q - ularning 90 foizi ajralish bilan tugaydi.

Bugungi kunda dunyoda har uchinchi nikoh buzilmoqda va bu tendensiya doimiy ravishda o'sishda davom etmoqda. Nikoh va oila ekspertlari, psixologlar va seksologlarning fikriga ko'ra, nikohning buzilishi muammosi ko'p jihatdan ularning muhim qismi juda erta tuzilganligi bilan

bog'liq. Ko'pincha, etuklikning etishmasligi bilan birga, o'g'il yoki qiz oilaviy hayotda yelkasiga tushadigan sinovlarga psixologik jihatdan tayyor bo'lmasa, ular turli sheriklar bilan "muloqot" qilishning jinsiy tajribasiga ham ega emaslar. Natijada oila ajrim yoqasiga kelib qolmoqda. Mutaxassislar, ota-onalar va jamoat arboblari yosh avlodni jinsiy tarbiyalash muammolarini muhokama qilayotgan bir paytda, mamlakatda o'smirlar o'rtasidagi nikohlar sonining ko'payishi tendentsiyasi kuzatilmoqda. Erta nikoh, huquqiy nuqtai nazardan, 18 yoshga to'lmagan yoshlar tomonidan tuzilgan nikohdir. Va psixologik nuqtai nazardan, bu tayyorlanmagan, yetuk bo'lmagan yoshlar kirgan nikoh hisoblanadi. Ko'pincha, 18 yoshdan oshgan, ammo psixologik jihatdan oilaviy hayotga hali tayyor emas. Erta turmush qurish sabablari: rejadan tashqari homiladorlik, ota-ona qaramog'idan qutulish istagi, kuchli muhabbat, ayrim xalqlarning erta turmushga berish an'analari, diniy motivlar bo'lishi mumkin. Ko'pgina madaniyatlar nikohdan oldingi davrni yoki "monad vaqtini" juda kam baholaydi, bu yosh voyaga yetgan oiladan allaqachon ajralib chiqqan, lekin hali turmushga chiqmagan. Bu eng muhim davr bo'lib, uning maqsadi hissiy va iqtisodiy mustaqillikka erishish, o'zi va hayoti uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, yangi rolni qabul qilish va unga moslashishdir. "Monada vaqti" - bu o'ziga xos o'tish - bolalik davridan mustaqil, kattalar dunyosiga o'tish. Bu davrda shaxs avtonomiyaga ega bo'ladi, o'z-o'zini shakllantirish kasb-hunar egallash va iqtisodiy mustaqillikka erishish orqali sodir bo'ladi. Ota-ona oilasidan ajralish yoshlarga ota-onasidan olgan barcha tamoyillar va munosabatlarni qayta ko'rib chiqish imkoniyatini beradi, ular biror narsaga rozi bo'lishadi va uni kattalar hayotida qabul qilishadi va o'zlarining tamoyillari va qarashlariga zid bo'lgan narsalarni rad etishadi.

Aksariyat mamlakatlarda qonun chiqaruvchi nikoh tuzish mumkin bo'lgan yoshni belgilab qo'ygan. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (16/2-modda) va BMTning nikohga rozilik, nikoh yoshi va nikohni qayd etish to'g'risidagi konvensiyasiga (1/1-modda) ko'ra, "nikoh tomonlar ikkalasining ham to'liq va erkin roziligisiz tuzilmaydi" deb belgilab berilgan. Rossiya Federatsiyasida balog'at yoshiga etganlar - 18 yoshga to'lganlar rasmiy ravishda turmush qurishlari mumkin (RF ICning 12-moddasi). Qonunda nazarda tutilgan alohida hollarda, Rossiya Federatsiyasining ayrim ta'sis subyektlarida, masalan, Tatariston, Moskva viloyatida 14 yoshda turmush qurish mumkin. Ukrainada qizlar 17 yoshida yo'lakda yurishlari mumkin. 16 yoshdan boshlab voyaga yetmaganlarga turmush qurish huquqi beriladi. 2012 yilgacha bu huquqdan 14 yoshli bolalar foydalanardi. Nikoh yoshining oshishiga shunday yoshlik davrida hamma o'smirlarning ham aqliy va jismoniy kamolotga erisha olmasligi sabab bo'lmoqda. Qaysi mamlakatda bo'lishidan qat'iy nazar, hatto G'arbiy Evropada ham turmush darajasi ancha yuqori. Shuning uchun ular o'z munosabatlarini juda erta rasmiylashtirmaydilar, lekin erkak moliyaviy jihatdan mustaqil bo'lgandagina bunga intiladi. Yosh juftliklar kattalar bilan o'zaro tushunishni topib, his-tuyg'ularini qonuniylashtirishga intilishadi. Ammo, shunga qaramay, juda erta turmush qurish juda ko'p tanqidlarga sabab bo'ladi va jamiyatda unga bo'lgan munosabat yaxshi emas. Chunki uning ta'sirida oilalarda parokandalik yoki bolalarning erta yetim bo'lib qolishlari kuzatiladi. Bu kabi muammolarni oldini olish uchun avvalo, ota-onalar bilan ishlash ularga qizlarini erta turmushga berishlari sababalarini tushuntirish maqsadga muvofiq bo'ladi va yana o'ylaymizki, qonun hujjatlarini ham yosh chegarasini biroz o'zgartirish kiritish orqali erta nikohni oldini olish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1 Абрамов, Я. В. Брак и семья (2013 год)
- 2 Дарский, Л.Е. Брак и семья / ред. А.Г. Волков (2017 год)
- 3 Кабышев, О.А. Брак и развод (2014 год)
- 4 Некрасов Анатолий- Брак умер... Да здравствует Семья! (2016 год)
- 5 Миронов, В. А. Как быть здоровым, любимым, счастливым в семье и браке (2016 год)

BO'LAJAK PSIXOLOGLAR KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI.

Qodirova Dilnoza Murtazoyevna

Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada, bo'lajak psixologlar kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning psixologik determinantlari nazariy jihatdan o'rganilgan. Bundan tashqari, bo'lajak psixologlar kommunikativligini oshirishning o'ziga xos bo'lgan psixologik jihatlari ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Kommunikativlik, kompetentlik, muloqot, diqqat, individuallik, determinant.

Аннотация. В данной статье теоретически исследованы психологические детерминанты развития коммуникативной компетентности будущих психологов. Кроме того, был проведен научный анализ психологических аспектов, характерных для повышения коммуникативности будущих психологов.

Ключевые слова. Коммуникативность, компетентность, общение, внимание, индивидуальность, детерминантность.

Annotation. In this article, prospective psychologists theorize psychological determinants of the development of communicative competence. In addition, there is a scientific analysis of the psychological aspects inherent in increasing the communicativeness of future psychologists.

Keywords. Communicativity, competence, communication, attention, individuality, determinant.

Kirish. Psixologik kommunikativ kompetentlik – bu psixologlarning samarali va maqsadga muvofiq muloqot qilish qobiliyati bo'lib, ularning professional faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Bo'lajak psixologlarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish, ularning bilim va ko'nikmalarini oshirish, muammolarni hal etish va mijozlar bilan o'zaro munosabatlarni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Bunday kompetentlikni shakllantirishda bir qator psixologik determinantlar ta'sir ko'rsatadi. Ular orasida shaxsiy xususiyatlar, emotsional intellekt, empatiya darajasi, muloqot tajribasi va o'z-o'zini anglash kabi omillar mavjud. Har bir psixolog ushbu determinantlarni hisobga olib, o'zining muloqot strategiyalarini ishlab chiqishi va samarali muloqotda bo'lishi zarur.

Bu mavzuda bo'lajak psixologlarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish jarayoni, uning psixologik asoslari va amaliy tadbirlari haqida muhokama qilinadi. Shuningdek, kommunikativ kompetentlikning professional faoliyatdagi ahamiyati va uning psixologlar o'rtasida o'zaro munosabatlarni yaxshilashga qanday yordam berishi ko'rib chiqiladi. Bu jarayonda psixologlar o'z bilim va ko'nikmalarini yanada rivojlantirish uchun kerakli metod va yondashuvlarni o'rganishlari zarur.

Adabiyotlar tahlili. Bo'lajak psixologlarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda bir qator olimlar va tadqiqotchilar muhim nazariyalar va metodologiyalar ishlab chiqqan. Ularning ishlarida psixologik determinantlar, muloqot ko'nikmalari va shaxsiy xususiyatlar o'rtasidagi bog'liqlik o'rganilgan.

Jumladan: Daniel Goleman - emotsional intellekt nazariyasi asoschisi sifatida, shaxsning o'zini anglash, boshqalarni tushunish va emotsional munosabatlarni boshqarish ko'nikmalarining ahamiyatini ta'kidlaydi. Ushbu tushunchalar bo'lajak psixologlarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydi.

Karl Rogersning "gumanistik psixologiya" yondashuvi muloqotdagi empatiya va faol tinglash kabi elementlarni muhim deb hisoblaydi. Uning ishlari psixologlar o'rtasidagi ishonchli va ochiq muloqot o'rnatishning zarurligini ko'rsatadi.

Albert Bandura o'zining ijtimoiy o'rganish nazariyasida muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda o'z-o'zini nazorat qilish va modellashtirish jarayonlarini ta'kidlaydi. Bu psixologlar uchun samarali muloqot strategiyalarini o'rganish imkoniyatini yaratadi.

Jon Deveyning ta'lim va o'z-o'zini anglash haqidagi g'oyalari bo'lajak psixologlarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda amaliy tajriba va o'zaro faoliyatning ahamiyatini ko'rsatadi.

Vilgelm Vundtning "psixologik eksperimentlar" metodologiyasi psixologlar uchun muloqotda analitik yondashuvni shakllantirishda yordam beradi. U shuningdek, kommunikativ qobiliyatlarni nazorat qilish va o'lchash uchun asosiy tamoyillarni ishlab chiqdi.

Ushbu olimlarning ishlarini tahlil qilish va ularning nazariyalarini amaliyotga tatbiq etish, bo'lajak psixologlarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuvlar nafaqat nazariy, balki amaliy ko'nikmalarni ham o'z ichiga oladi, bu esa psixologlarning professionallik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Muhokama. Bo'lajak psixologlarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda psixologik determinantlar muhim ahamiyatga ega. Ushbu determinantlar muloqot ko'nikmalarining shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi bir qator omillarni o'z ichiga oladi. Quyida ularning asosiy jihatlari muhokama qilinadi:

1. Shaxsiy xususiyatlar

Psixologlarning shaxsiy xususiyatlari, masalan, ochiqlik, emotsional barqarorlik va introversiya, ekstroversiya darajasi kommunikativ kompetentlikni belgilovchi asosiy omillardir. Ochiq va ijtimoiy shaxslar muloqot qilishda osonlikka erishadilar, bu esa ularga mijozlar bilan yaxshi munosabat o'rnatishga yordam beradi.

2. Emotsional intellekt

Emotsional intellekt, ya'ni o'zi va boshqalarning emotsiyalarini anglash va boshqarish qobiliyati, kommunikativ kompetentlik uchun juda muhimdir. Psixologlar, mijozlarning emotsional holatini tushunib, ularga mos ravishda javob bera olishlari zarur. Bu ko'nikma, o'zaro ishonch va samimiy munosabatlar o'rnatishda asosiy rol o'ynaydi.

3. Empatiya

Empatiya – bu boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga mos ravishda munosabat bildirish qobiliyati. Psixologlar uchun empatiya nafaqat muloqotni samarali qilish, balki mijozlar bilan chuqur va ishonchli aloqalar o'rnatishda ham zarurdir. Empatiya darajasini oshirish, psixologlar uchun muloqotdagi muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

4. Muloqot tajribasi

Muloqot tajribasi psixologlarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda asosiy omil hisoblanadi. Amaliyotda olingan tajribalar, psixologlarga turli vaziyatlarda qanday qilib samarali muloqot qilishni o'rganish imkonini beradi. Bu o'z navbatida, muammolarni hal qilishda yanada muvaffaqiyatli bo'lishga yordam beradi.

5. O'z-o'zini anglash

O'z-o'zini anglash, psixologlar o'zining kuchli va zaif tomonlarini tushunishlariga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan refleksiv yondashuvni shakllantiradi. Psixologlar o'z xatolaridan o'rganib, muloqot strategiyalarini takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Bo'lajak psixologlarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish jarayoni bir qator psixologik determinantlarga bog'liq. Ushbu determinantlarni chuqur o'rganish va ularni amaliyotga tatbiq etish, psixologlarning professional darajasini oshirish va mijozlar bilan samarali aloqalarni o'rnatish uchun zarurdir. Shuningdek, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishda ta'lim tizimi, mentorlik va tajribali psixologlardan o'rganish muhim rol o'ynaydi.

Xulosa. Bo'lajak psixologlarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish, ularning professional faoliyatida muvaffaqiyatga erishish uchun zaruriy shartdir. Ushbu kompetentlik bir qator psixologik determinantlar, jumladan shaxsiy xususiyatlar, emotsional intellekt, empatiya, muloqot tajribasi va o'z-o'zini anglashga bog'liq.

Shaxsiy xususiyatlar, masalan, ochiqlik va emotsional barqarorlik, psixologlarning muloqotda erishadigan natijalarini belgilaydi. Emotsional intellekt va empatiya esa, mijozlar bilan chuqur va ishonchli aloqalar o'rnatishga yordam beradi. Muloqot tajribasi, olingan amaliyot orqali, psixologlarga turli vaziyatlarda samarali muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini yaratadi.

O'z-o'zini anglash, psixologlar uchun refleksiv yondashuvni shakllantirib, ularga o'z kuchli va zaif tomonlarini tushunishga yordam beradi. Bu jarayonda ta'lim tizimi va tajribali psixologlarning qo'llab-quvvatlashi muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, bo'lajak psixologlarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish nafaqat ularning professional faoliyatini, balki mijozlar bilan o'zaro munosabatlarini ham yaxshilashga xizmat qiladi. Bu jarayon, psixologlarning o'zlarining shaxsiy va professional o'sishlariga ham olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Emotional Intelligence. — М.: «АСТ», 2009. — 480 с.
2. Гоулман Д. Сила добра: Далай-лама о том, как сделать свою жизнь и мир лучше. A Force for Good: The Dalai Lama's Vision for Our World. — М.: Альпина Паблишер, 2017. — 293 с.
3. Xalilova N.I. O'smirlik davrida o'zini o'zi nazorat qilish shakllanishining psixologik xususiyatlari. Psixologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. Toshkent – 2010. - 156 b.
4. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 346 с.
5. Бандура А, Уолтерс Р Подростковая агрессия: Изучение влияния воспитания и семейных отношений. М: «Эксмо пресс» 2000г.
6. Karimova V.M. Kasbiy psixologiya.- T.: "Fan va texnologiya", 2013.- 106 b.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКУЮ АДАПТАЦИЮ ПОДРОСТКОВ С ПСИХОСОМАТИЧЕСКИМИ НАРУШЕНИЯМИ

Шарипова Муштари Толибжон кизи

*Соискатель кафедры Психология
Бухарского государственного университета*

Аннотация: В области психосоматических заболеваний существует множество факторов, способствующих их возникновению. Некоторые из этих факторов хорошо известны, в то время как характер других можно определять только по косвенным признакам. Изучение этиологии психосоматических заболеваний является продолжающимся процессом, особенно в свете увеличения частоты встречаемости таких расстройств среди детей и подростков в последние годы.

Ключевые слова: подросток, психосоматические нарушения, социальная адаптация, эмоциональный фон, психогенные факторы, астенические явления.

Abstract: In the field of psychosomatic diseases, there are many factors contributing to their occurrence. Some of these factors are well known, while the nature of others can only be determined by indirect signs. The study of the etiology of psychosomatic diseases is an ongoing process, especially in light of the increasing incidence of such disorders among children and adolescents in recent years.

Keywords: teenager, psychosomatic disorders, social adaptation, emotional background, psychogenic factors, asthenic phenomena.

Annotatsiya: Psixosomatik kasalliklar sohasida ularning paydo bo'lishiga yordam beradigan ko'plab omillar mavjud. Ushbu omillarning ba'zilar yaxshi ma'lum, boshqalari esa faqat bilvosita belgilar bilan aniqlanishi mumkin. Psixosomatik kasalliklarning etiologiyasini

o'rganish ayniqsa so'nggi yillarda bolalar va o'smirlar orasida bunday kasalliklarning paydo bo'lish tezligining oshishi nuqtai nazaridan davom etayotgan jarayondir.

Kalit so'zlar: *o'spirin, psixosomatik buzilishlar, ijtimoiy moslashuv, hissiy fon, psixogen omillar, astenik hodisalar.*

Во многих научных работах психосоматические заболевания связываются с индивидуально-типологическими особенностями личности, а также с возрастными рамками и поведенческими характеристиками, влияющими на устойчивость к определенным соматическим заболеваниям.

В подростковом возрасте происходят значительные изменения индивидуально-типологических особенностей, обусловленные кризисом идентичности. В это время на целостность личности подростка оказывает влияние его социальное окружение. Наблюдается заострение характерных черт личности, изменение потребностей и интересов, а также гормональные всплески. Эмоциональный фон у подростков обычно разнообразен и интенсивен, что делает управление чувствами сложным процессом. Амбивалентность чувств, такая как одновременное желание поделиться своими переживаниями и стремление к отгороженности и замкнутости, может приводить к внутриличностным конфликтам и, как следствие, к психосоматическим заболеваниям.

Современные подростки сталкиваются с множеством стрессовых факторов. К ним относятся избыток аудиовизуальной информации, учебная перегрузка, множество дополнительных занятий и экзаменов. Также остро стоит вопрос изменения качества питания и распространения вредных привычек, таких как алкоголизм, курение, токсикомания и наркомания среди подростков. Все эти факторы оставляют негативный след как на психологическом, так и на физическом уровнях у подростков.

Многие исследователи подчеркивают значимую роль родителей, особенно матерей, в процессе развития психически и физически здорового ребенка в контексте психосоматических заболеваний. Ф. Дольто указывала на важность невыраженных семейных конфликтов, подчеркивая, что неразрешенные проблемы первого поколения проявляются на физическом уровне у следующего поколения. Она также говорила о том, что детские заболевания часто являются отражением межличностных отношений в семье и указывала на детей, страдающих психосоматическими заболеваниями, как на «симптомы родителей».

С. Н. Воронина обнаружила тенденцию к сверхактивности, сверхзаботливости и чрезмерному вмешательству матерей в жизнь детей, что может приводить к формированию у детей чрезмерной зависимости.

Во многих исследованиях особое внимание уделяется роли ранних отношений между матерью и ребенком в формировании психосоматической патологии. Нарушения в этих отношениях часто приводят к отклонениям в развитии ребенка, как отмечают М. Малер, Э.Т. Эйдемиллер и В.В. Юстицкис. Идея о важности дисфункциональных отношений между матерью и ребенком в раннем возрасте в развитии психосоматических заболеваний развивается в работах Д. Винникотта и М. Кляйн. Согласно М. Кляйн, соматизация представляет собой один из защитных механизмов, используемых в случае слабой способности индивида к психической переработке опыта, что является характерным для детей раннего возраста. Таким образом, неудовлетворительные отношения между ребенком и матерью могут стать фактором возникновения психосоматических расстройств.

Д. Винникотт трактовал психосоматические заболевания как следствие внутренней психической дезинтеграции. Он считал, что ключевым фактором, способствующим такой дезинтеграции, является отсутствие должного уровня заботы со стороны матери, что он описывает как «недостаточно хорошее материнство». Это может создать условия, при которых ребенок не получает необходимой поддержки для адекватного психического развития, что в свою очередь приводит к нарушению психосоматической стабильности.

Также важно учитывать множество психогенных факторов, которые могут способствовать появлению стресса, тревоги и депрессии, приводя к нарушению нормального функционирования организма и, как следствие, к возникновению заболеваний. Особенно это актуально в подростковом возрасте, который является ключевым периодом в формировании идентичности и самосознания.

Важную роль в развитии психосоматических заболеваний играют индивидуально-типологические особенности личности и качество детско-родительских отношений. Уникальность каждого человека и его восприятие мира формируются на основе поведенческих паттернов, наблюдаемых у родителей или их заместителей. Нарушения в этих отношениях и непроработанные внутренние конфликты могут привести к психосоматическим заболеваниям, оставляя «отпечаток» на физическом уровне. Таким образом, различные психогенные факторы могут способствовать развитию стресса, тревоги и депрессии, что в свою очередь может нарушить нормальное функционирование организма и привести к возникновению заболевания.

В период подросткового возраста человеческий организм подвергается интенсивным гормональным изменениям, сопровождающимся повышенной активностью стрессовой системы. Этот период характеризуется как критическая фаза в развитии индивида, в которой происходят значительные физиологические и психологические перестройки. Существует гипотеза о том, что именно нарушения в гормональной регуляции в период стресса могут способствовать возникновению соматических заболеваний в подростковом возрасте. Важно подчеркнуть, что характер таких заболеваний определяется не столько типом стрессового воздействия или психотипом индивида, сколько генетически предопределенными биохимическими процессами в организме, активируемыми в момент стресса или аллостаза.

Параллельно актуален психоаналитический подход, акцентирующий внимание на восприятии личностью жизненных трудностей и проблем, которые необходимо решить, но что является сложной задачей. Этот взгляд предполагает, что именно внутриличностное восприятие и обработка проблемных ситуаций могут быть определяющими факторами в развитии психосоматических нарушений.

Существующие исследования позволяют предполагать, что в подростковом возрасте формирование заболевания в большей степени зависит от ранних изменений в функционировании стрессовой системы. В период активных гормональных перестроек, воздействие дополнительных стрессовых факторов может привести к неадекватной реакции организма из-за недостаточной эффективности стрессовой системы, особенно если она была повреждена в раннем детстве. В более зрелом возрасте, за пределами подросткового периода, развитие заболеваний может быть в большей степени обусловлено личностными особенностями индивида и типом стрессоров. В таких случаях формирование внутренних конфликтов часто сопровождается активацией механизмов психологической защиты. При заболевании, возникшем в результате нарушения стрессовой системы в детстве, могут отсутствовать значительные изменения в личности, в частности, усиление механизмов психологической защиты. Однако наличие астенических явлений может указывать на ранее повреждение стрессовой системы.

Следовательно, если предположение оказывается верным, то в подростковом возрасте формирование психосоматических расстройств может быть связано не столько с внутриличностным конфликтом, сколько с ослаблением стрессовой системы. Таким образом, подростковый период представляет собой ключевую фазу, в которой сложное взаимодействие гормональных, психологических и социальных факторов может привести к развитию как физических, так и психических заболеваний. Важно также учитывать, что генетические и биохимические аспекты организма влияют на реакцию на стресс и способность противостоять различным стрессовым факторам, что подчеркивает значимость индивидуального подхода в понимании и лечении психосоматических расстройств.

Литература:

1. Исаев Д.Н. Психосоматические расстройства у детей. СПб.: Питер; 2000.
2. Андреева Г. М. и др. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 2005.
3. Шпак Л. Л. Социальная дезадаптация: признаки, механизмы, уровни //Социологические исследования. – 2012. – №. 3. – С. 50-55.
4. Janice D. Key, Ronald T. Brown, Linda D. Marsh, Eve G. Spratt, Julie C. Recknor. Depressive Symptoms in Adolescents With a Chronic Illness. - Children's Health Care. Volume 30, Issue 4, Page 283-292, 2001.

XORIJ OLIMLARI TOMONIDAN OILAVIY HAYOT SIKLI BOSQICHLARIGA QARASHLARI

Xudayberdieva Sevara Boxodir qizi

Toshkent davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada xorij oilimlarning oilaviy hayot sikllarining bosqichlari yoritilgan bo'lib, oilada farzandning ota - onaga munosabati oilada nikoh muddatiga qarab shaxslararo munosabatlarning o'zgarib borishi va buning oilaga ijtimoiy - psixologik ta'siri keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *oila, bolalar, turmush o'rtoq dinamika, shaxs, zamonaviy, yosh, turmush, ta'sir, davriylashtirish.*

Аннотация: *В данной статье освещены этапы жизненного цикла семьи зарубежных ученых отношение ребенка к отцу в семье изменение взаимоотношений между людьми в зависимости от срока брака в семье и его социально-психологическое влияние на семью.*

Ключевые слова: *семья, дети, супружеская динамика, личность, современность, возраст, брак влияние, периодизация.*

Annotation: *This article highlights the stages of the life cycle of a family of foreign scientists, the attitude of a child to his father in the family, the change in relationships between people depending on the duration of marriage in the family and its socio-psychological impact on the family.*

Keywords: *family, children, marital dynamics, personality, modernity, age, marriage influence, periodization.*

Kirish. Oilada nikoh muddatiga qarab sodir bo'ladigan o'zgarishlarning chastotasi oilaning rivojlanish sikli konseptsiyasini oilaviy tadqiqotlarga kiritish uchun asos bo'ldi. Ushbu atama birinchi marta 1948 yilda E. Duvall va R. Heal tomonidan oilaviy hayot bo'yicha milliy umum amerika konferensiyasida qo'llanilgan va u yerda ular oilalarning o'zaro ta'siri dinamikasi haqida ma'ruza qilishgan siklni davriylashtirishni qurishda ushbu mualliflar E. Erikson va shaxsiyat psixologiyasi bo'yicha boshqa mutaxassislarning g'oyalariga tayandilar, ular davrlashtirish uchun asos sifatida rivojlanishning har bir davriga xos bo'lgan vazifalar to'plamini ko'rib chiqishni taklif qildilar. Duval tomonidan taklif qilingan bosqichlarni farqlashning asosiy xususiyati sifatida oilada bolalarning borligi yoki yo'qligi va ularning yoshi faktlari ishlatilgan, chunki oilaning asosiy vazifasi nasl berish va avlodni tarbiyalashdir, deb hisoblangan.

Ushbu xususiyatga asoslanib, oilaviy siklning quyidagi bosqichlari aniqlandi: I paydo bo'lgan oila, turmush o'rtoqlar besh yildan kamroq vaqt davomida turmush qurgan, farzandlari yo'q; II- farzandli oila, to'ng'ich bolaning yoshi 2 yosh 11 oygacha; III maktabgacha yoshdagi bolalari bo'lgan oila, eng katta farzandi 3 yoshdan 5 yoshgacha 11 oy; IV- maktabda o'qiyotgan bolalari bo'lgan oila, eng katta farzandi 6 yoshdan 12 yoshgacha 11 oy; V - o'smir bolalari bo'lgan oila, eng kattasi 13 yoshdan 20 yoshgacha 11 oy; VI - bolalarni hayotga yo'natirish (bosqich birinchi bola ota-ona uyini tark etgan paytdan boshlab oxirgi bola oilani tark etgunga qadar davom etadi); II- voyaga yetgan turmush o'rtoqlar (oilada birorta ham bola qolmagan

paytdan boshlab, mehnat faoliyatini tugatgunga qadar, pensiyaga chiqqunga qadar); VIII - qarigan oila, turmush o'rtoqlar nafaqaga chiqqan paytdan boshlab ulardan biri vafot etgunga qadar (bu davrlashtirish Qo'shma Shtatlarda bolalar 6 yoshdan maktabga borishni boshlashlari bilan bog'liq). Ushbu davrlashtirishning kamchiliklari bor: og'irligi, nikoh muddati, turmush o'rtoqlarning yoshi, nikoh kohortasi kabi xususiyatlarga e'tibor bermaslik, bu uning adolatli tanqid qilinishiga va uning yangi variantlarini yaratishga asos bo'ldi. Keyingi yillarda oila siklining ko'p sonli turli davrlashtirishlari – psixologik, sotsiologik, demografik va boshqalar paydo bo'ldi. Ular uchun turli nazariy mulohazalar, shuningdek, empirik tadqiqotlar va maslahat amaliyoti natijalari asos bo'ldi.

Shunday qilib, Sankt Peterburg ishida. Nok, shaxsning hayotining turli bosqichlarida turli xil shaxsiy va oilaviy xususiyatlarini aniqlash uchun uchta bog'liq o'zgaruvchidan foydalanilgan: oilaviy tsiklning bosqichlari, oilada ota-onalari bilan birga yashaydigan bolalarning yo'qligi yoki mavjudligi. O'qish va nikoh muddati. Statistik jihatdan muhim bog'liqliklarning eng ko'p soni turli xil shaxsiy, oila ichidagi va ijtimoiy xususiyatlar va ularning ota-onalari bilan yashaydigan bolalarning yo'qligi yoki mavjudligi faktlari o'rtasida olingan. Nikoh uzunligi va boshqa xususiyatlar o'rtasida biroz kichikroq, ammo juda ko'p miqdordagi munosabatlar olindi. Oila siklining bosqichlari va boshqa o'zgaruvchilar o'rtasida eng kichik raqam va eng kam mazmunli qiziqarli munosabatlar olingan.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqotlar Spanier, Sayer va Lazeler tomonidan ilgari aytib o'tilgan tadqiqotda uchta o'zgaruvchining bashoratli va empirik qiymatini solishtirish uchun AQSh aholini ro'yxatga olish ma'lumotlaridan foydalangan: turmush o'rtoqlar yoshi, nikoh muddati va oilaviy sikl bosqichi. Bu yerda, shuningdek, oxirgi xarakteristikaning boshqa ikkitasiga nisbatan empirik nuqtai nazardan eng kam ahamiyatli ekanligi ma'lum bo'ldi. Yuqoridagi va boshqa bir qator ishlar "oila taraqqiyoti bosqichining ko'p qirrali tushunchasini nikoh muddati va oilada ota-onalari bilan birga yashaydigan bolalarning borligi yoki yo'qligi kabi oddiy tushuncha bilan almashtirishga asos bo'ldi. Ammo oilaviy rivojlanish tsiklining davriyligini belgilaydigan o'zgaruvchilarni qidirishning boshqa usullari ham mumkin. Oilaning mavjudligi davrida er-xotinlar faoliyatining tabiati o'zgaradi. Oilaviy hayotni shu nuqtai nazardan ko'rib chiqishga urinish X. va "oilaviy martaba" konseptsiyasini taklif qilgan M. Feldman. Bu bilan ular hayotning har qanday muhim sohalarida, masalan, dam olish, ish, oilada o'zini amalga oshirishga qaratilgan individual rollar to'plamini tushunadilar. Ular kasbning ikki turini aniqladilar: oila ichidagi va oiladan tashqari. Birinchilar qatorida to'rt turdagi martaba bor edi, ular quyidagi nomlarni oldi: jinsiy tajriba martaba, nikoh martaba, ota-ona martaba va ota-onalar va kattalar bolalari o'rtasidagi munosabatlar.

Bo'sh vaqtni birga o'tkazish fakti nikoh davri 0 dan 5 yoshgacha bo'lganida, asosan erkaklarda va nikoh davri 18 yoshdan 23 yoshgacha bo'lganida, asosan ayollarda nikohdan qoniqish bilan bog'liq bo'ldi. Bunday nikohga ega bo'lgan juftliklar uchun parallel bo'sh vaqtlar ham biroz ko'payganligi ma'lum bo'ldi, 5 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan nikoh tajribasiga ega bo'lgan juftliklarda esa, har ikkala turmush o'rtoq ham, umuman olganda, erkaklar ko'proq individual dam olishni afzal ko'rishadi. ayollar. J. Medling va M. Makkari tomonidan olib borilgan tadqiqotning maqsadi nikohdan qoniqish va turli xil nikoh yillarida turmush o'rtoqlar o'rtasidagi qadriyatlarning o'xshashligi o'rtasidagi munosabatni aniqlash edi. Ular respondentlarning uchta guruhini aniqladilar: I - 1 yildan 12 yilgacha nikoh tajribasiga ega bo'lgan turmush o'rtoqlar; II - 13 yoshdan 25 yoshgacha va III - 26-50 yosh. Ular olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, Rokeach testi bo'yicha qiymatlarning o'xshashligi faqat uchinchi guruh respondentlarida nikohdan qoniqish bilan ijobiy bog'liq. L. Tamir va K. Antonuzzi turli yillar davomida turmush qurgan odamlarning o'z-o'zini anglash, motivatsiya va ijtimoiy aloqalar qanday o'zgarishini ko'rishga harakat qilishdi.

Olingan ma'lumotlarni tahlil qilish bizga katta yoshdagi bolalarning ota-onalari o'zlariga va o'z hayotlarini boshqarish qobiliyatiga eng ko'p ishonch hosil qilishlarini ta'kidlash imkonini beradi. O'z-o'zini idrok etish bo'yicha eng bahsli guruh o'smir bolalarning ota-onalari edi. Motivatsiyani o'rganayotganda, katta yoshli bolalarning ota-onalari guruhida erkaklarda

aloqadorlikka bo'lgan ehtiyoj sezilarli darajada rivojlanganligi va ayollarda muvaffaqiyatga bo'lgan ehtiyoj yuqori darajada rivojlanganligi ma'lum bo'ldi. Bundan tashqari, nikohning qisqa yillari ko'proq ijtimoiy aloqalar bilan bog'liq, ammo shu bilan birga, ko'proq tajribaga ega bo'lgan respondentlardan farqli o'laroq, ulardan kamroq qoniqish hosil qiladi. Shunga o'xshash misollarni davom ettirish mumkin, ammo bunday mozaik tadqiqotlar oilaviy tsikl davomida sodir bo'lgan o'zgarishlarning to'liq rasmini qayta yaratishi dargumon. Bugungi kunda turmush o'rtoqlarning shaxslararo idrokida, ularning bir-biri bilan muloqotida, rollarni taqsimlashda, jinsiy munosabatlar xususiyatlarida va hokazolarda sodir bo'layotgan o'zgarishlar to'g'risida ma'lumotlar mavjudligini aytish kifoya. Va eng muhimi, bu nikohdan qoniqishning o'zgarishi. I Bu muammoga olimlarning qiziqishi juda katta.

Natijalar va muhokomalar Izlanishlarini biz yuqorida muhokama qilgan Spanier, R. Lyuis va C. Kohl oilaning rivojlanish siklining so'nggi bosqichlarida turmush o'rtoqlar o'rtasida nikohdan qoniqish ortishi faktini tushuntirish uchun quyidagi fikrlarni ilgari surdilar:

1) buning sababi nikoh bosqichi qanchalik kech o'rganilsa, nikohdan norozi bo'lgan turmush o'rtoqlar allaqachon ajralishga muvaffaq bo'lganligida ifodalangan bo'lishi mumkin. nikohdan mamnun qolgan turmush o'rtoqlar U shaklidagi belgi qaramliklarini ta'minlaydi;

2) boshqa sabab - respondentlarning yoshi; siklning keyingi bosqichlarida turmush o'rtoqlar o'zlarining nikohlarini muvaffaqiyatli deb bilishlarini ta'minlaydigan muayyan yoshga bog'liq o'zgarishlar mavjudligini taxmin qilish mumkin;

3) odamlarning yoshi ulg'aygan sayin, ular ijtimoiy jihatdan mukofotlanadigan me'yorlarga ko'proq rioya qilishga intilishlari haqida dalillar mavjud, ya'ni, ijtimoiy talabchanlik mexanizmlariga ko'proq moyil bo'lib, o'z muammolari haqida sukut saqlashga moyildirlar.

Balki, ana shu munosabat tufayli ular test savollariga shunday javob beradilarki, natijada ularning qoniqish darajasi yuqori bo'ladi (yuqorida Sent-Anderson, S. Russel va V. Shumn tomonidan tasvirlangan tadqiqotda olingan ma'lumotlar qaysidir ma'noda imkon beradi. biz bu taxminni rad etishimiz kerak); 4) boshqa mumkin bo'lgan tushuntirish kognitiv konsonans mexanizmining harakati bilan bog'liq. Turmush o'rtoqlarning ko'p yillar davomida turmush qurishlari, oxir-oqibat, ularning nikohlari, hamma narsaga qaramay, unchalik yomon emasligiga ishonishlariga olib kelishi mumkin.

Keksa turmush o'rtoqlar bunga ayniqsa moyil bo'lishi kerak, chunki ajralish yoshi bilan psixologik jihatdan qiyinlashadi. R. Shramning fikricha, oilaviy siklning keyingi bosqichlarida nikohdan qoniqishning bunday o'sishi quyidagi omillar bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin:

1) ayollarning mehnatda faolroq ishtirok etishi, bolalar yetarlicha katta bo'lgandan so'ng, ularning kamayishiga olib keladi, oilaviy muammolarning ma'nosi;

2) ota-onalar farzandlari katta bo'lgandan keyin o'zlarini ifoda etish uchun kengroq imkoniyatlarga ega, chunki bolalarni tarbiyalash vaziyati, birinchi navbatda, ma'lum bir gender roliga - ona yoki otaga rioya qilish bilan bog'liq bo'lgan qat'iy rol talablarini qo'yadi.

Shunday qilib, agar chaqaloq faraziy ravishda faqat oilaning uyg'unligiga olib kelishi mumkin bo'lsa - ikkala ota-onalar ham o'zlarining oilaviy rollariga muvofiq unga faol g'amxo'rlik qilishlari kerak - demak, katta bola allaqachon ota-onalarning munosabatlariga bevosita ta'sir ko'rsatishi, ularning rivojlanishiga hissa qo'shishi mumkin bo'lgan mustaqil shaxsdir. O'zlari bilan yaqinroq munosabatlar uchun raqobat, o'zlarini ota-onalariga qarshi turish, o'z mustaqilligini himoya qilish, ularning ta'lim va ijtimoiy faoliyati samaradorligining ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. (Barkai, R. Skinner va boshqalar).

Empirik tadqiqotlar. Nikoh terapiyasi ma'lumotlari, ayniqsa, bolaning yoshining turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlarga ta'siri haqida juda aniq. Shunga o'xshash empirik ma'lumotlar mavjud. Shunday qilib, K. Pasley va V. Gekas tomonidan o'tkazilgan ko'p sonli farzandli turmush qurgan juftliklar o'rtasida o'tkazilgan so'rov shuni ko'rsatadiki, ota-onalar uchun eng qiyin davr bolaning o'smirlik davri hisoblanadi. Bu yerda bolalarni nazorat qilish va avtonomiya muammolari, ayniqsa, turmush o'rtoqlar uchun keskindir. Bolalar turmush

o'rtoqlarning munosabatlaridagi o'zgarishlar va nikohdan qoniqishning pasayishi uchun sabab sifatida ilgari surilgan yagona omildan uzoqdir 25-50 yosh davri - bu shaxsning eng faol ijtimoiy va kasbiy faoliyati davri bo'lib, bu o'z-o'zidan, ko'plab mualliflar ta'kidlaganidek, uning oilaga bo'lgan qiziqishini sovishi, unga nisbatan befarq munosabatda bo'lishiga olib kelishi mumkin. turmush o'rtog'i va uning oilaviy majburiyatlari va nikohdan qoniqishning pasayishi. Inson bir vaqtning o'zida turli sohalarida o'zini teng darajada faol ifodalashi qiyin, uning hayotiy qadriyatlar sohasidagi afzalliklari o'zgaradi.

Yoshi bilan (taxmin qilish mumkinki, bu vaqt faqat tasodifan bolalar ota-ona uyini tark etish davriga to'g'ri keladi), yaqin shaxslararo aloqalar yanada muhimroq bo'ladi, qarilikning yaqinlashishi yolg'izlik qo'rquvini keltirib chiqaradi, odam ko'proq e'tiborini qarata boshlaydi. turmush o'rtog'iga, demak, nikohdan qoniqish ortadi. Shunday qilib, ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, 60 yoshdan keyin odamlar ko'pincha o'z nikohlarini tuzilganidan keyingi birinchi yillardagidek qoniqarli deb hisoblashadi. Umuman olganda, nikoh keksa odamlarning psixologik farovonligiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, bu yoshdagi erkaklar ham, ayollar ham yaqinlari va oilasi bilan aloqaga ko'proq e'tibor berishadi.

Nikohdan qoniqish egri chizig'i va nikoh munosabatlari parametrlarining o'zgarishi uchun bir qator muqobil tushuntirishlar ham mumkin, masalan, hayot sikllarini, yoshga bog'liq inqirozlarni, jamiyatning bolali odamlarga ta'sirini o'rganish natijalariga asoslanib va hokazo. Lekin bunday farazlar adabiyotda kamroq tarqalgan, ular kam rivojlangan. Bundan tashqari, oilaning rivojlanish siklida sodir bo'ladigan o'zgarishlar bir omil ta'siri bilan bog'liq ekanligiga rozi bo'lish qiyin, aftidan, turli sabablarning murakkab o'zaro bog'liqligi haqida gapirish mumkin. Bundan tashqari, na bolalar, na ish er-xotinlar o'rtasidagi munosabatlarga aniq ta'sir qilmaydi, faqat turmush o'rtoqlar munosabatlarning ilgari ahamiyatsiz bo'lib tuyulgan jihatlariga e'tibor berishni boshlaydilar.

Albatta, qisqacha sharhda oilaning rivojlanish sikli bo'yicha tadqiqotlar sohasida olingan natijalarni batafsil tavsiflashning iloji yo'q, biz faqat ushbu muammoga muvofiq rivojlanishning asosiy yo'nalishlarini belgilashimiz mumkin: dinamikani o'rganish. ish stajiga qarab nikohdan qoniqish, bolalarning turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlarga ta'siri, uning rivojlanish sikli davomida oilaning turli xususiyatlarining o'zgarishi va boshqalar, shuningdek, ular duch keladigan qiyinchiliklar va vazifalar. Shunga qaramay, shubhasiz, ushbu mavzu bo'yicha ko'plab turli xil tadqiqotlar olib borildi, nazariy tushunchasi asosan kelajakka tegishli bo'lgan boy empirik materiallar to'plangan. Ammo amalga oshirilgan ishlar qator jiddiy kamchiliklardan xoli emas, ularni bartaraf etish, bizning nuqtai nazarimizdan, ushbu muammoni yanada muvaffaqiyatli rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Ular orasida, birinchi navbatda, o'rganilayotgan voqelikka kompleks yondashuv yo'qligini ta'kidlamochim. Aksariyat ishlar faqat ikki yoki uchta o'zgaruvchi bilan ishlaydi, shuning uchun sodir bo'layotgan o'zgarishlarni qayd etadi, lekin ularning sabablari va chuqurligini baholay olmaydi. Erkaklar va ayollarning javoblarida kuzatilgan farqlarga ham yetarlicha e'tibor berilmayapti, biroq ularning oiladagi mavqeining o'ziga xos xususiyatlarini oilaviy siklning turli bosqichlarida tahlil qilish, masalan, bunday omillarning ta'sirini aniqroq baholash imkonini beradi. bolalar va martaba.

Bundan tashqari, aksariyat mualliflar respondentlardan olingan barcha javoblar obyektiv haqiqatning tavsifi emas, balki turmush o'rtoqlarning o'zlarining oilaviy hayotining xususiyatlarini idrok etish hodisalari ekanligini aniq hisobga olmaydilar. Boshqa bir qator uslubiy kamchiliklar mavjud bo'lib, ularning tahlili oilaning rivojlanish tsikli davomida sodir bo'lgan o'zgarishlarni tushunishga imkon beradi, bu, albatta, olingan natijalarning qiymatini kamaytirmaydi. Yuqorida aytilganlarning barchasi oila faoliyatining to'liq nazariyasini yaratish maqsadida ham, ushbu sohadagi amaliy ishlar uchun ham - maslahat, ma'rifiy tadbirlar, yoshlarni turmushga tayyorlash va boshqalar uchun oila tsiklini o'rganishning muhimligi va dolzarbligini ko'rsatadi.

Xulosa. Albatta, qisqacha sharhda oilaning rivojlanish sikli bo'yicha tadqiqotlar sohasida olingan natijalarni batafsil tavsiflashning iloji yo'q, biz faqat ushbu muammoga muvofiq

rivojlanishning asosiy yo'nalishlarini belgilashimiz mumkin: dinamikani o'rganish. ish stajiga qarab nikohdan qoniqish, bolalarning turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlarga ta'siri, uning rivojlanish sikli davomida oilaning turli xususiyatlarining o'zgarishi va boshqalar, shuningdek, ular duch keladigan qiyinchiliklar va vazifalar. Shunga qaramay, shubhasiz, ushbu mavzu bo'yicha ko'plab turli xil tadqiqotlar olib borildi, nazariy tushunchasi asosan kelajakka tegishli bo'lgan boy empirik materiallar to'plangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Олифинович, Н.И. Психология семейных кризисов / Н.И. Олифинович, Т.А. Зинкевич-Куземкина, Т.Ф. Велента. – СПб.: Речь, 2007. – 360 с.
2. Осипов, Е.Д. Педагогика семьи. Лекции-дискурс: пособие для студентов пед. специальностей высш. учеб. заведений / Е.Д. Осипов; УО «Брест. гос. ун-т имени А.С. Пушкина»; Науч.-метод. центр «Шко-ла–Семья». – Брест: БрГУ имени А.С. Пушкина, 2014. – 168 с.
3. Основы психологии семьи и семейного консультирования / под ред. Н.Н. Посысоева. – М.: Владос-Пресс, 2004. – 328 с.
4. Педагогика и психология семейного воспитания / М.П. Осипова [и др.]; под ред. М.П. Осиповой, А.А. Горбаценко. – Брест: БрГУ, 2004. – 311 с.
5. Погодина, Е.К. Основы семейной жизни: учеб. пособие / Е.К. Погодина. – Витебск, 2003. – 94 с

ФОРМИРОВАНИЕ У ПОДРОСТКОВ КОНСТРУКТИВНЫХ СТРАТЕГИЙ ПОВЕДЕНИЯ В КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЯХ

Ахмадов Назир Рахматович

Преподаватель кафедры психологии

Бухарского государственного университета

доктор философии (PhD) по психологическим наукам

Аннотация: В статье рассматривается проблема формирования у подростков конструктивных стратегий поведения. Приводятся результаты исследования (по методике К. Томаса) стилей поведения современных подростков в конфликтных ситуациях. На материале развивающего эксперимента, проведенного в форме двух психологических тренингов, показано, что формированию стратегии сотрудничества способствуют упражнения на развитие способов межличностного познания, а формированию стратегии компромисса — упражнения на развитие рефлексии эмоциональных переживаний и саморегуляции.

Ключевые слова: стратегии поведения в конфликтных ситуациях, подростки, психологический тренинг.

Annotation: The article deals with the development of constructive behavioral strategies at adolescents. The authors describe the results of the research devoted to adolescents' behavioral strategies (according to K. Tomas) in conflict situations. The results of two experimental trainings show, that the development of cooperation and compromise strategies in trainings should be based on a role-playing and some exercises, contributing their development. The exercises developing cognitive ways of interpersonal perception contribute more to cooperation development. Exercises, developing emotional self - regulation, contribute more to compromise development.

Key words: behavioral strategies in conflict situations, adolescents, a psychological training.

Данные многочисленных исследований говорят о том, что поведение многих подростков крайне неустойчиво и характеризуется вспыльчивостью, агрессивностью,

отсутствием умения находить адаптивные способы реагирования на затруднения в общении со сверстниками и взрослыми. Существенную помощь в развитии адаптивного поведения подростков в сложных ситуациях общения могут оказать исследования, посвященные особенностям его стихийного становления и формирования в специально организованных условиях, например тренингах.

В настоящее время большое внимание уделяется изучению копинговых стратегий поведения подростков в конфликтных ситуациях. Анализ работ, посвященных изучению процесса их формирования, показывает, что упражнения, используемые в соответствующих тренингах, в основном направлены на развитие базовых навыков общения (коммуникативных умений и навыков саморегуляции), а собственно *эффективным стратегиям поведения* уделяется недостаточно внимания. Вполне логично предположить, что они совершенствуются по мере освоения базовых навыков общения, однако нам не встречались работы, посвященные экспериментальной проверке этого положения. Мы считаем, что эта связь не линейна и, формируя поведение подростков в развивающих тренингах, необходимо учитывать специфические условия их становления в процессе группового взаимодействия, которые до настоящего времени практически не становились предметом специального изучения.

В настоящей статье мы опишем свою попытку устранить этот недостаток, снижающий качество психологической помощи детям, но прежде рассмотрим стили поведения современных подростков в конфликтных ситуациях, выявленные с помощью методики К. Томаса

Стили поведения современных подростков в конфликтных ситуациях

К. Томас выделяет 6 стилей поведения в конфликтной ситуации: соперничество (конкуренция), приспособление, избегание, компромисс, сотрудничество. Эти стили различаются по направленности участников конфликта на свои интересы и интересы партнера по общению. Респондент, выбирающий стратегию соперничества, оценивает свои интересы высоко, а интересы соперника низко. Выбор стратегии приспособления означает стремление уйти от конфликта; при данном типе реагирования в ситуации конфликта человек жертвует личными интересами в пользу интересов конкурента. Стратегия избегания, также связанная со стремлением уйти от конфликта, характеризуется низкой оценкой интересов — как своих, так и соперника. Компромисс («баланс» интересов конфликтующих сторон) — это стратегия взаимных уступок, не ухудшающая межличностные отношения, а, напротив, способствующая их положительному развитию. Стратегия сотрудничества отличается высокой оценкой интересов — как собственных, так и партнера, стремлением найти решение, в максимальной степени удовлетворяющее обе стороны.

Обследование по данной методике 61 ученика средней школы в возрасте 11—13 лет дало следующие результаты: 1) 41% подростков предпочли соперничество, 24 — приспособление, 21 — компромисс, 19 — избегание и лишь 17% — сотрудничество; 2) 42% подростков вообще не стремятся к сотрудничеству, 33 — уклоняются от соперничества, 30 — от избегания, 26 — от приспособления, 13% — от стратегии компромисса. На основании этих данных можно сказать, что в нашей выборке стратегия сотрудничества оказалась наименее популярной.

Отметим, что и по данным других исследований стратегия сотрудничества у подростков занимает последние места (Е.М. Рябущенко, Н.В. Фалейтор, Н.В. Степанова, А.В. Семенов). В недавно выполненной дипломной работе В.Е. Бабичевой было установлено, что наиболее выраженной стратегией поведения в конфликтной ситуации подростков из полных и неполных семей является приспособление, а наименее выраженной — соперничество (конкуренция). Следующая по степени выраженности у подростков из полных семей — стратегия избегания, а у подростков из неполных семей — стратегия компромисса (различия между группами значимы на уровне

тенденции). Подростки из полных и неполных семей в наименьшей степени ориентированы на сотрудничество.

На основании наших и других данных мы пришли к выводу, что многие подростки в возрасте 11—13 лет нуждаются в развитии у них стратегии сотрудничества. С нашей точки зрения, в развивающих программах необходимо обеспечивать также и рефлексивное осознание подростками связи других стратегий с теми жизненными ситуациями, в которых их использование наиболее предпочтительно.

Список литературы

1. Березина А.В. Особенности формирования межличностного восприятия как условие совершенствования общения у подростков. Дис. ...канд. психол. наук. М.: МГУ, 2003.

2. Мамонова А.М. Возникновение конфликтов в подростковом возрасте // Современная психология — от теории к практике: Мат-лы XV Междунар. конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов-2008». М., 2008. С. 403—404.

3. Мужичкова Ю.Е. Роль художественных форм самовыражения в развитии личностной сферы подростков в ходе психологического тренинга: Дис. ... канд. психол. наук. М.: МГУ, 2008.

4. Писарева Е.А. Восприятие социальной поддержки как фактор формирования образа Я и образа сверстника у старших подростков: Дис. ... канд. психол. наук. М.: МГУ, 2006.

5. Рождественская Н.А. Способы межличностного познания: психолого-педагогический аспект. М., 2004.

6. Тест описания поведения К. Томаса (адаптация Н.В. Гришиной) // Психологические тесты: В 2 т. / Под ред. А.А. Карелина. М., 2001. Т. 2. С. 69—77.

YANGI PSIXOLOGIK TADQIQOTLARNI O'RGANISHNI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Bafoyeva Dilnoza Shuxratovna

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada yangi psixologik tadqiqotlarni o'rganishni o'ziga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, uning shaxs kamolotidagi o'rni va ahamiyati bayon qilingan.

Kalit so'zlar: konsepsiya, psixologik tadqiqotlar, shaxs, ijtimoiy ong, muloqot, genetik prinsip, ustuvor xarakter.

Аннотация: В данной статье описаны конкретные социально-психологические особенности изучения новых психологических исследований, их роль и значение в развитии личности.

Ключевые слова: концепция, психологическое исследование, личность, общественное сознание, коммуникация, генетический принцип, приоритетный характер.

Bugungi kunda mustaqil respublikamiz dunyo hamjamiyati tomonidan tan olinayotgan ekan, uning kelgusidagi rivoji gullab yashnashi bugungi kun ishlariga bog'liqdir. Demak, bugungi yoshlar xar tomonlama rivojlangan o'ziga, boshqa insonga, jamiyatga, tabiatga va mexnatga o'z to'g'ri munosabatini bildiradi oladigan mustaqil faoliyat ko'rsata oladigan ijodkor va tadbirkor bo'lmog'i lozim. O'quvchida ana shu xususiyatlarning rivojlanishi so'zsiz o'quvchiga uning o'quv-tarbiya jarayonini to'g'ri boshqara olishiga bog'liq.

Hozirda shaxs va uning taraqqiyoti bilan bog'liq ko'plab muammolarni uchratish mumkin, bu esa yangi psixologik tadqiqotlarning rivojlanishini talab qiladi.

Yangi psixologik tadqiqotlar olib borish taraqqiy etgan jamiyatning dolzarb muammolaridan biridir.

Hozirgi zamon psixologiyasida fanning qanchalik qadimiyligiga qaramay qator hal qilinishi zarur muammolar, turli oqimlar va olimlar tomonidan ilgari surilayotgan taxmin va farazlar-gipotezalar mavjuddir. Ba'zan bir-birini to'ldiradigan, yoki birini ikkinchisi inkor etadigan konsepsiyalar va nazariyalar ham bor. Bu singari turli muammo va qarashlarni to'g'ri anglab etish hozirgi zamon psixologiyasining asosiy prinsiplarini- determinizm, ong va faoliyat birligi, psixika va ongning faoliyatda rivojlanishi prinsiplariga suyangan holda ilmiy tadqiqotlar olib borilishiga bog'liq hal qilinadi.

Haqiqiy ilmiy psixologiya psixikani o'rganishning obyektiv metodlaridan foydalanish asosiga qurilishi kerak. Hozirgi zamon psixologiyasining ilmiy tadqiqotga nisbatan muhim talabi psixik faktlarini genetik (tarixiy) jihatdan o'rganish prinsipiga amal qilishni taqozo etadi.

Psixologiya fanida tadqiqot metodlari amal qilinadigan asosiy nazariy prinsiplarga va psixologiya hal qiladigan konkret vazifalarga bog'liqdir.

Hozirgi zamon psixologiyasida fanning qanchalik qadimiyligiga qaramay qator hal qilinishi zarur muammolar, turli oqimlar va olimlar tomonidan ilgari surilayotgan taxmin va farazlar-gipotezalar mavjuddir. Ba'zan bir-birini to'ldiradigan, yoki birini ikkinchisi inkor etadigan konsepsiyalar va nazariyalar ham bor. Bu singari turli muammo va qarashlarni to'g'ri anglab etish hozirgi zamon psixologiyasining asosiy prinsiplarini- determinizm, ong va faoliyat birligi, psixika va ongning faoliyatda rivojlanishi prinsiplariga suyangan holda ilmiy tadqiqotlar olib borilishiga bog'liq hal qilinadi.

Haqiqiy ilmiy psixologiya psixikani o'rganishning obyektiv metodlaridan foydalanish asosiga qurilishi kerak. Hozirgi zamon psixologiyasining ilmiy tadqiqotga nisbatan muhim talabi psixik faktlarini genetik (tarixiy) jihatdan o'rganish prinsipiga amal qilishni taqozo etadi. Genetik prinsipning mohiyati shundan iboratki, o'rganilayotgan psixik hodisaga jarayon deb qaraladi va tadqiqotchi uning dialektik rivojlanishining barcha holatlarini tiklashga, ular bir-birlarini qay yo'sinda olmoshtira olishlarini ko'rish va tushunib etishga harakat qiladi, o'rganilayotgan psixik faktning uning konkret tarixi jihatidan tasavvur etishga urinadi.

Psixologiyada genetik prinsipdan foydalanish zarurligini P. P. Blonskiy (1884-1941), L. S. Vygotskiy (1896-1934), S.L.Rubinshteyn (1889-1960), A.N. Leontev (1903-1979) lar o'z asarlarida ta'kidlaganlar. Tadqiqotlarni amalga oshirishning genetik prinsipi keyingi yillarda, ayniqsa bolalar psixologiyasida bola shaxsini bo'ylama kesimi (prodolno'y razrez) bo'yicha o'rganish metodi deb atalgan usuli keng qo'llanilmoqda. Bu longityud metodi deb ham aytiladi. Longityud (inglizcha Longitude-dolgota) bir holatni o'zoq vaqt va muntazam o'rganish metodidir. Psixologiyaning asosiy metodlari. B. G. Ananov psixikani o'rganish metodlarini to'rt guruhga ajratib, ularni tashkiliy, empirik (amaliy), natijalarni qayta ishlash yoki statistik, natijalarni sharxlash yoki interpretatsiya metodlari guruhlarga ajratadi. Birinchi. Tashkiliy guruh o'z ichiga qiyoslash, longityud (o'zluksiz), kompleks (ko'p qirrali) deb atalgan turlarini oladi. Qiyoslash turi umumiy psixologiyada, sotsial psixologiyada, meditsina, sport, yuridik psixologiyada keng qo'llaniladi. Longityud metodi bilan bir holatni uzoq vaqt kuzatish, birdaniga bir necha sinaluvchini tekshirish, qiyoslash maqsadida qo'llaniladi. Nemis olimi V. Shtern, fransuz olimi R. Zazzo, rus olimlari N. A. Menchinskaya, A. N. Gvozdev, N. S. Leytis, V. S. Muxina va boshqalar bu usuldan keng foydalandilar. Bu usulda kuzatish "Ona kundaligi" singari nomda ham atalishi mumkin.

- Psixologik tadqiqotlar ilmiyligini oshirishda bir necha fanlar hamkorligiga suyanib kompleks metod qo'llaniladi. (Psixologiya, fiziologiya, genetika, falsafa, sotsiologiya, kibernetika, logika va boshqa fanlar hamkorligi). Hozir muhandislik psixologiyasi, psixofiziologiya, kosmik psixologiya, tibbiyot psixologiyasidagi ko'pgina kashfiyotlar shu usul bilan ochilmoqda.

Ikkinchi guruh - empirik metodlarga kuzatish (o'z-o'zini kuzatish), eksperiment (tabiiy va laboratoriya eksperimenti), test, anketa, so'rovlar, sotsiometriya, suhbat, intervyu, faoliyat jarayoni va uning mahsulini tadqiq qilish, tarjimai hol (shaxsiy guvohnomalarni, hujjat, turmush

faoliyati voqealarini taqlil qilish) kabilar kiradi va ular sinash, tekshirish, diagnostika va prognozlash vazifalarini bajaradi.

• Uchinchi guruh metodlar - natijalarni qayta ishlashga mo'ljallangan bo'lib, ular statistik (miqdoriy) va psixologik (sifat) tahlili turlariga bo'linadi.

Tadqiqotning birinchi tayyorlov bosqichida kashf qilinadigan psixologik qonun to'g'risidagi taxmin va farazlar tahlil qilinadi.

Tadqiqotning ikkinchi bosqichida tajriba o'tkazish prinsipi, sharoiti, obyektiv va suyektiv omillar bo'yicha mulohaza yuritiladi.

Tadqiqotning uchinchi bosqichida esa olingan natijalarni qayta ishlanadi va bu ham o'z navbatida to'rt bosqichga bo'linadi:

a) materialni birlamchi tahlil qilish (sharhlash);

b) tahlil qilingan material bilan tadqiqot gipotezasi alohida sharhlanadi;

v) ikkilamchi tahlil (barqaror, ustuvor dalillar ajratiladi);

d) ikkilamchi sintez - (psixik qonuniyat, topilgan dalil, omil va tadqiqot gipotezasini birlashtirib maxsus xulosalar chiqarish).

Tadqiqot natijalarini sharhlashning to'rtinchi bosqichi - sharhlashda har bir fakt, alomat, ko'rsatkich, xossa psixik jihatdan so'z-mantiq orqali tahlil qilinadi. Ana shu bosqichda tadqiqot yakunlanadi, zarur xulosalar chiqariladi, amaliy tavsiyalar beriladi.

Psixologiyada eng ko'p qo'llaniladigan tadqiqot metodlari empirik metodlar guruhidir. Empirik (amaliy) metodlar guruhiga kuzatish, suhbat, test, eksperiment (tajriba), biografiya, sotsiometriya usullari kiradi. Kuzatish metodi tashqi obyektiv va subyektiv (o'z-o'zini) o'rganishga imkon beradi. Inson psixikasidagi o'zgarishlarni kuzatish uchun quyidagilar amalga oshirilishi kerak:

1) Kuzatish maqsadi, vazifasi belgilanadi;

2) Kuzatish obyekti tanlanadi;

3) Sinaluvchining yoshi, jinsi aniqlanadi;

4) Tadqiqot vaqti rejalashtiriladi;

5) Kuzatish qancha davom etishi qat'iylashtiriladi;

6) Qaysi faoliyat kuzatilishi belgilab olinadi;

7) Kuzatish shaqli (yakka, guruh, jamoaviy) belgilanadi;

8) Kuzatishni qayd etib borish vositalari (kundalik, kino-video, foto, magnit yozuvi va boshqalar).

Umuman aytganda, sotsiometriya metodidan turli yoshdagi, ikki xil jinsdagi, saviyasi har xil kishilar guruhlaridagi psixologik qonuniyatlarni tadqiq etishda unumli foydalanish mumkin.

Hozir sotsiometriya usuli ijtimoiy hayotda, sodir bo'layotgan kundalik hayotdagi voqealarga odamlarning munosabatlarini, jamoatchilik fikrini o'rganishda keng qo'llanilmoqda.

Psixologik tadqiqotlarda yuqorida sanab o'tgan usullarimizdan kuzatish, anketa, eksperiment, faoliyat mahsulini tahlil qilish, test, sotsiometriya eng ko'p qo'llaniladigan metodlar hisoblanadi. Bu metodlar o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga qarab turlicha, turli vaziyatda, turli vositalarni qo'llab, jumladan turli savollarni o'z oldiga qo'yib o'tkazilishi mumkin. Hozirgi tirik organizmning ehtimoldan uzoq bo'lmagan prototiplari-koaservatlarda bo'lgani kabi har qanday jonli materiyada in'ikos jonsiz tabiatdagi in'ikosga qaraganda sifat jihatidan yangi shakl kasb etadi. U faqat tashqi taassurotning kuchi va xarakteriga emas, balki organizmning ichki holatiga ham bog'liq bo'ladi. Har qanday jonli organizm barcha tashqi qo'zg'atuvchilarga nisbatan tanlangan holda «Faol» munosabatda bo'ladi va bu bilan jonli materiyaning sifat jihatidan yangi xususiyatini - o'z-o'zini tartibga solish xususiyatini namoyon qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Э.Г'.Г'озиев, К.Қ.Мамедов. Kasb psixologiyasi. – T.: O'ZPFITI, 2003.
2. Ivanov P., Zufarova M. Umumiy psixologiya. Darslik. – T., 2008
3. N. Boymurodov. Amaliy psixologiya. O'quv qo'llanma. – T., 2008
4. Ochilov M. Oliy maktab pedagogikasi. – T., 2008.

JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPITENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Jalilova G.

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti

Аннотация. *Мақоллада jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillarning o'rni va ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, jismoniy tarbiya o'qituvchilarining faoliyat samaradorligini ta'minlovchi psixologik mexanizmlarni ilmiy asoslari ochib berilgan.*

Калит со'злар: *kasbiy kompetentlik, muloqotchanlik, kasbiy bilim, empatiya, ijtimoiy-psixologik omillar, ijtimoiy muhit, o'z-o'zini rivojlantirish, kasbiy etiket, assertiv xulq, guruhiiy ta'sirlashuv, optimallashtirish, sotsial-psixologik kompetentlik.*

Аннотация. *В статье выделены роль и значение социальных и психологических факторов, влияющих на профессиональную компетентность учителей физического воспитания. Также выявляются научные отголоски психологических механизмов, обеспечивающих эффективность работы учителей физического воспитания.*

Ключевые слова: *профессиональная компетентность, общение, профессиональные знания, эмпатия, социально-психологические факторы, социальная среда, саморазвитие, профессиональный этикет, асертивное поведение, групповое влияние, оптимизация, социально-психологическая компетентность.*

Jahonda jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarini kasbiy kompetentlik mexanizmlarini rivojlantirish, yuqori malakali, raqobatdosh, mustaqil fikrlaydigan mutaxassislarni tayyorlashga bo'lgan ehtiyoj kundan kunga ortib bormoqda. Jismoniy madaniyat bo'yicha mutaxassisning pedagogik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari, uning ishining aniq vazifalari ushbu kasbning tarkibiy qismlari majmuasining o'ziga xos mazmunini, pedagog sifatidagi asosiy, kasbiy zarur bilim va ko'nikmalarni belgilaydi. Dunyoning yetakchi ta'lim muassasalarida, jumladan Amerika Psixologik Assotsiatsiyasi – APA (American psychological association) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, jismoniy tarbiya yo'nalishida faoliyat olib borayotgan o'qituvchilarning kasbiy bilimlarini oshirish natijasida talabalar orasidagi sport bilan shug'ullanish darajasi 35% ga oshgani kuzatilgan. Xalqaro psixologiya fanlari ittifoqi – IUPsyS (International Union of Psychological Science) olib borilgan tadqiqotda jismoniy tarbiya o'qituvchilariga malaka oshirish bo'yicha maxsus dastur joriy etilgach, o'quvchilarning umumiy jismoniy faoliyat ko'rsatkichlari hamda bilim o'zlashtirish darajasi 25% ga yaxshilanganligi qayd etilgan.

Jahonda jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarini kasbiy kompetentligining psixologik jihatlarini o'rganish, ularning ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantirish omillarini tadqiq etish, kompetentlik ko'rsatkichlarini baholash, kasbiy kompetentligini takomillashtirishga mo'ljallangan maxsus tizimlashtirilgan psixologik usullar majmuini ishlab chiqish bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh Assemblyasi Qarorida «...bolalarni o'yin va sport orqali jismoniy, aqliy va psixik salomatliklarini mustahkamlash muhim ekanligi...» masalasiga urg'u berilganligi esa sportni inson ruhiy barqarorligi, jismoniy kamolotidagi o'rnini ta'minlash va keng ommalashtirish bo'yicha olib borilayotgan harakatlar ahamiyatini oshirish, ayniqsa, bo'lajak jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarida turizm xavfsizligiga oid kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari masalasiga jiddiy e'tibor qaratish dolzarb muammolardan bo'lib qolmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda jadal davom etayotgan islohotlarda barkamol avlodni har tomonlama yetuk shaxs sifatida tarbiyalash jarayonlarida ularning kasbiy mahoratini shakllantirish, ruhiy va jismoniy barqarorligi, kasbiy qobiliyatlar muammosini tadqiq qilish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada, «...innovatsion usullarni keng targ'ib etish hamda yosh mutaxassislarning kasbiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan ilmiy, amaliy

va fundamental loyihalar ta'sis etish» masalasi ustuvor vazifa hisoblanib, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida kasbiy kompetentlikni shakllantirish orqali ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarni pedagogik-psixologik jihatdan malakali mutaxassis sifatida tayyorlash mexanizmlarini takomillashtirish zarurati ortib bormoqda.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish pedagogik jarayonning asosi bo'lib, u ma'lum psixologik va pedagogik tamoyillarga asoslanadi. Bu tamoyillar o'qituvchilarning nafaqat bilim va ko'nikmalarini oshirishni, balki o'z shaxsiy rivojlanishlari, o'quvchilar bilan munosabatlari, hamda ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan. Quyida bu tamoyillar batafsil yoritiladi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda eng asosiy tamoyillardan biri individga yo'naltirilgan ta'limdir. Har bir o'quvchining o'ziga xos jismoniy qobiliyatlari, psixologik xususiyatlari va ehtiyojlari bor. Bu tamoyil o'qituvchilardan o'quvchilarning shaxsiy imkoniyatlarini inobatga olib, ularga individual yondashishni talab qiladi. O'quvchilarning jismoniy rivojlanish darajasini kuzatish va ular uchun maxsus dasturlarni ishlab chiqish orqali o'qituvchi pedagogik jarayonni samarali tashkil etishi mumkin.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining roli faqat sport mashg'ulotlari bilan cheklanmasdan, o'quvchilarni sog'lom turmush tarzi odatlariga o'rgatish orqali kengaymoqda. Bu jarayon o'qituvchilarning o'zlaridan ham sog'lom va faol hayot tarzini olib borishni talab qiladi. Ularda jamoaviy ishlash va o'quvchilarning birgalikda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga e'tibor ortmoqda. Hamkorlik qobiliyati nafaqat o'quvchilar orasida, balki o'qituvchilar jamoasida ham muhim hisoblanadi. O'qituvchilar kasbiy rivojlanishni doimiy ravishda davom ettirishi kerak. Malaka oshirish dasturlari, onlayn kurslar va seminarlarda qatnashish orqali o'qituvchilar o'z bilim va ko'nikmalarini muntazam ravishda yangilab borishi kerak. Ushbu yo'nalishlar jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun zamonaviy talablarni aks ettiradi va ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik so'rovnoma natijalari ko'ra, tajriba va yillar o'tishi bilan o'qituvchilarning kasbiy bilim va malakalari, emotsional va ruhiy holatlari, o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatlari hamda jamoada ishlash ko'nikmalari bo'yicha sezilarli o'zgarishlar kuzatiladi. Ushbu tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan o'qituvchilar yangi boshlaganlarga nisbatan barcha omillar bo'yicha yuqori natijalar ko'rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 7 июндаги № 472-сонли “Психология соҳасида кадрларни тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш ва жамиятда ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори / <http://lex.uz>.
2. Багнетова Е.А Образ жизни и профессиональные факторы риска здоровье педагога. РИО Сур ГПУ, 2017. - 6 с.
3. Барабанщикова В.В. Профессиональные деформации в профессиях инновационной сферы / автор. Дис док. Психол н., М., 2016.- 36 с.
4. Бодров В. А. Психологический стресс: развитие учения и современное состояние проблемы. М.: Изд-во «Институт психологии РАН». 1995. - 136 с.
5. Леонова, А.Б. Психопрофилактика стрессов / А.Б. Леонова, А.С. Кузнецова. - М.: МГУ, 2003. - 394 с.
6. Ломов Б.Ф. О системном подходе в психологии // Вопросы психологии.- Москва, 1975. - №2-С.31-45

OILADAGI SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING FARZAND TARBIYASIDAGI ROLI VA AHAMIYATI

Izomova Mehriniso Aabdullayevna

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada oiladagi shaxslararo munosabatlarning farzand tarbiyasidagi roli, ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, uning farzand kamolotidagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy munosabat, ziddiyat, ijtimoiy tasavvurlar, er-xotin, muloqot, huquq, burch, majburiyat.

Аннотация: В данной статье освещается роль межличностных отношений в семье в воспитании ребенка, социально-психологические особенности, ее значение для взросления ребенка.

Ключевые слова: социальное отношение, конфликт, социальное восприятие, супружеская пара, общение, право, долг, обязанность..

Oilaviy muammolar o'zining ko'p qirraliligi bilan alohida xususiyat kasb etib, jamiyat taraqqiyotini belgilashda, ma'nan barkamol, ruhan sog'lom avlodni voyaga yetkazish jarayonida ularning ijobiy yechimi katta ahamiyatga egadir. Agar har bir oilani tashkil etuvchilar o'z muammolarini bahamjihatlik bilan, o'zaro kelishuv asosida hal qilsalar, oiladagi tinchlik kafolatlanib, uning ma'naviy asoslari mustahkam bo'ladi. Alohida ta'kidlash joizki, er-xotin, qaynona-qaynota, kelin-kuyov munosabatlarida, fikrlar va qarashlardagi paydo bo'ladigan ayrim kelishmovchiliklar, qarama-qarshiliklar, ziddiyatlarni uni tashkil etuvchi shaxslar o'zaro kelishib, muammoni konstruktiv tarzda yechishga qodir bo'lsalar, oiladagi ijtimoiy-psixologik hamda ma'naviy muhit yosh avlod ongida insoniy munosabatlar to'g'risida teran va ijobiy tasavvurlar shakllanishiga imkon beradi. Shu bois ham mamlakatimizda oila va uning tarbiyaviy imkoniyatlari qadriyat sifatida yuksaklarga ko'tariladi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, oilaviy munosabatlar har doim ham bir tekisda silliq, risoladagidey kechavermaydi. Uy-ro'zg'or yumushlarini ado etish, er-xotinlik burchlari, ota-onaning farzandlar oldidagi majburiyatlari, farzandlarning kattalar oldidagi huquq va burchlarini ado etish jarayonida murakkab rollararo muomala va muloqot jarayonlari kechadiki, ularning deyarli barchasida shaxsiy va ijtimoiy manfaatlar to'qnashadi, ayrim xolatlarda fikr va qarashlardagi ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar, kelishmovchiliklar, anglashilmovchiliklar shaxslararo nizolar tarzida namoyon bo'ladi.

O'zbekistondagi besh milliondan ziyod oilalar va ulardagi shaxslararo munosabatlarning o'ziga xosligi shundaki, munosabatlarning maromini belgilashda, er-xotin o'rtasidagi muomalani tashkil etish va o'sib kelayotgan avlodni komil inson qilib tarbiyalashda ota-onalardan tashqari, oiladagi katta avlod vakillari, jumladan, buva, buvilarining ham sezilarli roli bor. O'smir psixologiyasining shakllanishida bundan tashqari, aka, opalar, uka-singillar o'rtasidagi konstruktiv hamda destruktiv o'zaro munosabatlar ta'siri ham mavjudligini olimlar o'z izlanishlari, monografiya va qo'llanmalarida alohida ta'kidlaganlar.

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, oilada o'smirning qaysi faoliyat bilan bandligi va qanday ishlar bilan shug'ullanishi dastlab, aka-singillar yoxud opa-ukalar, keyinchalik esa onaga ma'lum bo'ladi. Shunga qaramay, oilaviy tarbiya masalasida asosiy mas'uliyat birinchi navbatda, ota-onaning, ularning o'zaro va boshqa oila a'zolari bilan o'rnatadigan muomala maromlari va munosabatlari zimmasiga tushadi.

Oilaning ma'naviy-psixologik muhitini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda oilaviy baxt yoki kelishmovchiliklar to'g'risida ijtimoiy tasavvurlarning shakllanganlik darajasi undagi ma'naviy muhit va oila a'zolarining sog'lom fikrlashi darajasiga bog'liq ekanligi isbotlangan. Biz tanlagan muammoning dolzarbligi o'smirlik davrining noyobligi bilan bog'liq bo'lib, aynan shu davrda bola ongida shakllanadigan ijtimoiy tasavvurlar tizimida oilaviy o'zaro

munosabatlarda namoyon bo'ladigan ziddiyatli, nizoli xolatlar, ularning kelib chiqish sabablari va ularni bartaraf etish yo'llari to'g'risidagi tasavvurlar alohida o'rin tutadi. Bu tasavvurlar majmui shaxsni nafaqat oilaviy o'zaro munosabatlarda o'z o'rnini topish va muammoli vaziyatlardan chiqishning optimal yo'lini belgilashga imkon beradi, balki, o'smirlik davridan keyingi mustaqil taraqqiyot davrida jamiyat miqyosidagi ijtimoiy munosabatlarga, jumladan, istiqboldagi oilaviy hayotga ham tayyorlaydi. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, oilaviy nizolarning ham konstruktiv (ijobiy oqibatli) ham destruktiv (salbiy oqibatli) asoratlari bo'lib, ularni idrok etishdan hosil bo'lgan obrazlar o'smirning ijtimoiy xulqidagi salbiy va ijobiy yo'nalishlarini belgilaydi. Aynan shuning uchun ham oilaviy nizolarning namoyon bo'lishi, shakllari, oqibatlarini ilmiy jihatdan o'rganish ijtimoiy psixologiya uchun amaliy ahamiyatga molikdir.

Ijtimoiy psixologiya shu sohasida tasdig'ini topgan ilmiy g'oya shundan iboratki, har doim ham oilaviy nizo destruktiv asorat keltirib chiqarmaydi, ularning ayrimlari konstruktiv xarakterga ega bo'lib, aynan o'smirlarning ijtimoiy xulqida ijobiy qarorlar va xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Hozirgacha soha mutaxassislaridan ko'pchiligi oila muammolarining qator qirralarini o'z ilmiy izlanishlarida o'rganganlar. O'smir yoshli bolalarda oilaviy nizolarga alo-qador ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishi masalasi xorijlik ayrim psixologlar, xususan, D. Mayers, V. Kvinn, F.Zimbardo va boshqalarning tadqiqotlarida qisman yoritib berilgan.. Shuningdek, oilaviy munosabatlar va ularning bolalar ruhiyatiga ta'siri haqida ko'plab xorijlik olimlar o'rganishgan.

Olimlar tomonidan to'plangan ilmiy dalil va xulosalarning barchasi mohiyatan o'zbek muhitiga to'g'ri kelmasligi aniq. Negaki, bir millatning urf-odati, an'ana va milliy qadriyatlari boshqasini mos kelmaydi. Muhimi, O'zbekistonda oila va undagi o'zaro munosabatlar alohida qadriyat sifatida qaralishi ham bu borada yurtimizgagina xos bo'lgan ma'lum qonuniyatlarning borligini dalillaydi. Shu bois ham, mavjud muammoni hududiy va etnopsixologik xususiyatlarni inobatga olgan holda o'rganish zarur.

Bundan tashqari, nizolar, jumladan, oilaviy o'zaro munosabatlarning xarakterini belgilovchi o'zaro munosabatlarning u yoki bu jihatlari mamlakatimizdagi sotsiolog, faylasuf, siyosatshunos, pedagog olimlarning ilmiy monografiyalari va tadqiqotlarida o'ziga xos tarzda talqin etilgan (R.Z. Jumayev, A. Xolbekov, A. Begmatov, M. Bekturodov, A.A. Fayzullayev, O. Musurmonova, va boshqalar). Lekin o'smirlarning oilaviy munosabatlarni farzand tarbiyasidagi roli va ahamiyati masalasi maxsus tadqiqotning predmeti doirasida ijtimoiy psixologlar tomonidan o'rganilmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2-х т. – М.: Педагогика, 1980. – 186 с.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект пресс 2000. – 139 с.
3. Баратов Ш.Р. Социально-психологические основы создания психологической службы в Узбекистане: Автореф. дис. ... докт. психол. наук. – Ташкент. 1998. – 37 с.
4. Ғозиев Э.Ғ. Онтогенез психологияси. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 2010 – 360 б.

KICHIK MAKTAB YOSHI O'QUVCHILARI KREATIV TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Kasimova Guli Odilovna

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti

Annotatsiya: Jahonda jamiyat ravnaqi ko'p jihatdan uning intellektual imkoniyatlari bilan belgilanadi. Chunki, ilmiy salohiyati yuqori darajada rivojlangan mamlakat barcha sohalarida doimo ilg'or bo'ladi. Davlatlarning tarixiy rivojlanishida yoshlarga bo'lgan e'tibor muhim o'rin egallaydi. Hozirgi kunda zamonaviy Davlat ta'lim standartlarida talabalarni kreativ, tanqidiy

fikrlaydigan, ta'lim jarayonidagi yuzaga keladigan muammolarga aniq yechim topa oladigan qilib tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Qolaversa, bugungi kunda ilm-fan va texnologiyalarning tez sur'atlar bilan rivojlanishi sharoitida uzluksiz ta'limning barcha bosqichlari, jumladan, oliy ta'limning samaradorlik, natijadorlik va sifatini ta'minlashda ta'lim oluvchilarning kreativlik, mantiqiylik, mazmundorlik, ijodiy qobiliyatlarining rivojlanganlik darajalariga alohida ahamiyat qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: kreativ tafakkur, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, qiziquvchanlik, psixologik rivojlanish, qobiliyat, stereotip, pedagogik improvizatsiya.

Аннотация: Процветание общества в мире во многом определяется его интеллектуальными возможностями. Потому что страна с высоким уровнем научного потенциала постоянно развивается во всех областях. Важное место в историческом развитии государств занимает акцент на молодежь. В настоящее время, в современных государственных образовательных стандартах, становится важным воспитывать у учащихся креативность, критическое мышление, умение находить четкое решение проблем, возникающих в образовательном процессе. Кроме того, сегодня, в условиях стремительного развития науки и техники, особое значение придается уровню развития креативности, логики, содержания, творческих способностей тех, кто получает образование на всех этапах непрерывного образования, включая обеспечение эффективности, продуктивности и качества высшего образования.

Ключевые слова: творческое мышление, креативность, критическое мышление, любознательность, психологическое развитие, способности, стереотип, педагогическая импровизация.

Jamiyatni insonparvarlashtirish XXI asrning kun tartibidagi masalasidir. Hozirgi kunda ham taraqqiyot bosqichida bu tendensiya inson omilining belgilovchi o'rni bilan namoyon bo'ladiki, bu borada ijodkorlik uning asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. «Gap subyektning ijodiy ongi haqida ketmoqda, chunki ongning ijodiy va transformatsion funksiyalari uning asosiy ma'nosi va qiziqishlarini tashkil etadi»[7]. Jamiyatdagi o'zgarishlarga javoban ta'lim tizimi ham o'zgarib bormoqda. Agar ilgari o'qitishning asosiy vazifasi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish bo'lgan bo'lsa, tez o'zgaruvchan dunyoda o'zini-o'zi aniqlashga qodir insonni har tomonlama rivojlantirish haqidagi masala kun tartibiga qo'yiladi. L.V.Zankovning ta'kidashicha, ta'lim jarayoni tarkibidan mustaqil, noan'anaviy, kreativ kamchiliklarni hal qila oladigan, atrof-muhitni o'zgartira oladigan odamga joy berish kerak. Ta'lim tizimidagi o'quvchilarni o'zgarishi, shaxs uchun muhim bo'lgan ta'limga bo'lgan ehtiyoj, ularning umumiy psixologik rivojlanishi ta'lim g'oyalarini ilgari surishga olib keldi. Bu esa rivojlantiruvchi ta'lim tizimining yaratilishida o'z aksini topgan (V.V. Davidov, L.V.Zankov, D.B.Elkonin).

Zamonaviy ta'lim tizimi qiziquvchanlik qobiliyati va odatini takomillashtirish va ijodiy faoliyatda tajriba orttirishga qaratilgan. Muhim jihati shundaki, bu tizimlarda har bir muammoni alohida hal qilish o'qitish amalga oshirmaydi, balki muayyan muammolar guruhlarini hal qilishning umumiy yo'lini, ularni hal qilish uchun umumlashtirilgan ishlarni bajarish usuli topiladi, ya'ni mavjud bilimlar ijodiy jarayonga xos bo'lgan yangi sharoitga o'tkaziladi [7]. Agar o'qituvchining ishlash tizimi o'quvchilarning aqliy rivojlanishida eng muhim omil bo'lsa, ijodkorlikning faoliyatda namoyon bo'lishi ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning sharti hisoblanadi.

V.P.Simonov, V.N.Xarkin, V.I.Zagvyazinskiy, L.V.Zankov, V.A.Kan-Kalik, N.D.Nikandrov, I.C.Lerner, A.M.Matyushkin, A.A.Melik-Pashaev, V.I.Andreev, L.C.Vigotskiy, V.V.Davidov, D.B.Elkonin va boshqalar psixologlarning fikricha, aynan ijodkorlik kasbiy-pedagogik faoliyatning asl mohiyatini ifodalaydi[8]. V.N.Xarkin fikriga ko'ra, inson faoliyatining har qanday turida ikki daraja – *stereotipik* va ijodiy darajalar muqarrar ravishda yonma-yonma turishadi. Agar birinchisi biror narsada o'zgarmas sharoitning in'ikosi sifatida faoliyat barqarorligini ta'minlasa, hamda inson tajribasining ifodasi bo'lib xizmat qilsa, uning

ijodiy xususiyati inconnig o'zgaruvchan sharoitlarda o'z xatti-harakatlarini qayta tiklash qobiliyatini aks ettiradi. Bu darajalar real hayotda turli nisbatlarda bo'lishi, bir-biri bilan ma'lum ziddiyatlarga kirishishi, uning rivojlanishini hamda shu faoliyat subyektining taraqqiy etishini ta'minlashi mumkin.

Pedagogik faoliyatda stereotipik va ijodiy nisbat ayniqsa, xilma-xil namoyon bo'ladi. Stereotiplash quyidagi me'yoriy hujjatlar bilan tavsiflanadi: o'quv jarayonining tuzilishi, dasturlari va dars ishlanmalari, o'quv qo'llanmalar, o'quv rejalari, darsliklar va boshqa tomondan, bunda natijalar tajriba asosida shakllanadi. Ijodkor pedagogik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari, uning amalga oshish sharoiti bilan belgilanadi.

Pedagogik faoliyatning standart usullarining cheksiz xilma-xilligiga pedagogik vaziyatlarning noadekvatligi o'qituvchini obyektiv tarzda ijodkorlikka nisbatan rag'batlantiradi. Pedagogik faoliyatda bu diagnostik va metodik ijodkorlik (o'quvchilarni o'rganishning yangi yo'llarini qidirish va topish, yangi diagnostik metodlarni qo'llash va yaratish, o'qitish metodlarining yangi kombinatsiyalarini qidirish) deb aytiladi.

Bolalarni matematika darslarida kreativligini shakllantirish uchun V.N.Xarkin ilgari surgan pedagogik ijodkorlikni belgilovchi mezonlarga diqqat qilish zarur. U o'zining «O'qituvchining ijodiy faoliyatida pedagogik improvizatsiya» nomli asarida pedagogik ijodkorlikni belgilovchi quyidagi mezonlarni aniqlagan[5]:

1. Umuman hodisaga tegishli bo'lgan (obyektiv).

2. Ijodkorga tegishli bo'lgan (subyektiv).

3. Ijodiy faoliyat ishtirokchisi bo'lgan o'quvchiga tegishli (subyektiv) va u tomonidan pedagog ijodini qabul qilish bilan bog'liq bo'lgan

1. Pedagogik ijodning obyektiv mezonlari: yangilik, oshkoralik, pedagogik ahamiyati.

Yangilik – ijodiy harakatning o'ziga xoslik darajasi, ijod mahsuli, shuningdek, birikish, qo'shilish, majmuaviy yangilikka ega bo'lgan ma'lumotlarni taqqoslash.

Oshkoralik ijodiy jarayoni ishtirokchilarining mavjudligi bilan belgilanadi.

Pedagogik ahamiyati – yangicha milliy va umuminsoniy g'oyalarga asoslangan ijodiy izlanish orqali shaxsni rivojlantirish, tarbiyalash va shakllantirishga ko'maklashish.

2. Subyekt (yoki bir qator subyektlarning) ijodkorligi mezonlari ularning aks etishi (muqobil qidiruv), ma'naviy va hissiy yuksalish, qoniqish tuyg'usining namoyon bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, ijodiy jarayon kechishining ko'rsatkichlari sifatida ijodiy g'oyani amalga oshirish uchun zarur bo'lgan og'zaki va og'zaki bo'lmagan ko'rsatkichlar, ijodkorning hissiy yuksalishi (ta'lim jarayonining noan'anaviy shakllari, usullari, metodlari bilan jihozlangan) namoyon bo'ladi.

3. Pedagogik ijodkorlikning o'quvchilar tomonidan idrok etilishidagi mezonlari: taajjub (kutilmagan holatga reaksiya), jalb etilganlik, faollik, hissiy ta'sirchanlik, diqqatni jamlash, qiziqishlarni oshirish, taassurot chuqurligi, tonus va kayfiyatni oshirish, hamdardlik chuqurligi.

Bundan ko'rinib turibdiki o'quvchilarida faoliyat samaradorligidan qat'iy nazar, ularda fikrlashning ravonligida biroz qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin ekan. Bu esa ularning samarali faoliyat yuritishlarida biroz qiyinchilik tug'dirishi mumkin ekan.

Shuningdek, axborotni tahlil qilish va sintez qilishda, axborotni birlashtirishda o'quvchilarda individuallik qobiliyatini yetarli darajada shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa o'z navbatida boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ tafakkurni shakllantirish uchun muhim asos bo'lib xizmat qilishi mumkin ekan.

O'quvchilarda kreativ tafakkur darajalarini tadqiq qilish zamonaviy ta'lim tizimidagi muhim omillardan biri sanaladi. Chunki, o'quvchilar nafaqat bilimlarni egallashi, balki o'sha bilimlar asosida yangi g'oyalarni ham yaratishi hozirgi kunda dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Айзенк Г.Ю. Понятие и определение интеллекта// Вопросы психологии. – М.: 1995, – № 1. – С. 111-129.

2. Айзенк Г.Ю. Интеллект: новый взгляд// Вопросы психологии. – М.: 1995. – № 1. – С. 111–131.

3. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления / Под ред. А.М. Матюшкина. – М.: 1965. – С 433 -456.
4. Дружинин В.Н. Психологическая диагностика способностей: теоретические основы: в 2 ч. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1990 – Ч.1 –137 с; Ч. 2-С. 139-292.
5. Rogers, C. Towards a theory of creativity // ETS: A Review of General Semantics. 1954. 11 P. 249-260.
6. Sternberg R.J. Creativity for the new Millennium. «-», 2001.
7. Ғозиев Э.Ғ. Усмонова Ш. Интеллект психологияси. – Т.: ТошДУ, Университет, 1996, – 48 б.
8. Ғозиев Э.Ғ. Онтогенез психологияси. – Т.: “Ўқитувчи”, 2010, – 360 б.

TALABALARNI INNOVATION FAOLIYATGA YO'NALGANLIGINING METODOLOGIYASI

Qurbonova Zarnigor Furqatovna

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada talabalarni innovatsion faoliyatga yo'nalganligining metodologiyasi va imkoniyatlari ochib berilgan. Shuningdek, innovatsion faoliyatning mazmun-mohiyati ilmiy asoslab berilgan..*

Kalit so'zlar: *innovatsiya, faoliyat, funksional yondashuv, psixologik mexanizm, qobiliyat, shaxslilik, mustaqil fikrlash, ta'lim-tarbiya, usul, yondashuv, ishlanma.*

Аннотация: *В данной статье раскрываются методика и возможности направления студентов на инновационную деятельность. Также научно обоснована сущность инновационной деятельности.*

Ключевые слова: *инновация, деятельность, функциональный подход, психологический механизм, способности, личность, самостоятельное мышление, образование, метод, подход, развитие.*

Jahon oliy ta'lim tizimida ta'lim berish jarayonini ilmiy-ishlab chiqarish birlashmalari bilan birlashtirishga asoslangan innovatsiyalar va innovatsion faoliyatga oid bir qator tadqiqotlar olib borilmoqda. Fan, ta'lim hamda amaliyot orasidagi tafovutni bartaraf etish yo'lida «Tajriba asosida ta'lim olish» (Experimental learning) g'oyasi ustuvor bo'lib qolmoqda. Mazkur jarayon o'z navbatida «Lifelong learning» - «Umr davomida ta'lim olish» konsepsiyasiga ko'ra, oliy ta'lim muassasasi bitiruvchilarining innovatsion faoliyatga yo'nalganligini ta'minlashni talab etmoqda. Bu borada «Experiential learning» o'qitish ta'limni o'quv sinfidan tashqarida, tajriba tarzida o'tkazishni taqozo etib, ta'lim oluvchilarni motivlashtirish yo'li bilan keng jalb etishni nazarda tutadi. Buning uchun talabalar innovatsion faoliyatga yo'nalganligini amalga oshirishning o'ziga xos psixologik yondoshuvlariga e'tibor berish, bu jarayonni takomillashtirish orqali ularni innovatsion faoliyatga yo'naltirish masalalari dolzarb muammolardan bo'lib qolmoqda.

Jahonda amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarda innovatsion faoliyatga oid ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor qaratilib, texnika va texnologiyalarga kiritilgan yangicha yondashuvlar asosida innovatsion faoliyatni tashkil etish orqali ulkan yutuqlarni ta'minlaydigan institut sifatida qarash, ya'ni innovatsion siyosatni amalga oshirish muhim masalalardan ekanligini amaliyot ko'rsatadi. Innovatsion faoliyat samaradorligida ishlab chiqarishning turli sohalarida mavjud bo'lgan yuqori natijalarga erishish nazarda tutiladi. Bu borada ta'lim va ishlab chiqarish uzviyligini o'rnatish jarayonida yangiliklarni izlab topish va kiritish, innovatsion faoliyatga psixologik tayyor turish yondashuvini shakllantirish yo'nalishlarda keng ko'lamli ilmiy tadqiqot ishlari dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Innovatsion g'oya, tafakkur, ijodkorlik, faollik va tashabbuskorlik kabi mezonlarni nazariy jihatdan o'rgangan A.Saitqosimov jamiyatda innovatsiyalarni joriy etishni muvofiqlashtirish, natijalarini esa davlat siyosati amaliyotiga moslashtirishni muvafaqqiyatli kechishi uchun

«Innovatsion tadqiqot markazlarini tashkil etish lozimligini» ko'rsatib o'tgan. Uning fikricha, oliy ta'lim tizimida klaster tizimini joriy etish, oliygohlar qoshida maktablar, bog'chalar, texnopark kabilarni tashkil etib, ishlab chiqilgan mahsulotlarni miqyosini kengaytirish uchun tijoratlashtirish lozim.

Innovatsiya tushunchasining tarkibiy qismlarini dinamik barqarorlashtirish, takomillashtirish, yangiliklarni qabul qilish va yangilash kabi funksiyalar tashkil etadi. Shaxsning innovatsion faoliyatini amalga oshirishini hisobga olgan holda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

talabalar innovatsion g'oyalarning tashuvchisi, uning yaratuvchi va iste'molchi subyekti sifatida innovatsion bilimlarni kasbiy faoliyatda qo'llashadi;

talabalar o'z hayot-faoliyati va ta'lim olishi jarayonida vujudga keladigan turli vaziyatlarda raqobatbardosh bo'lishlari talab etiladi. Ya'ni, innovatsion g'oyalarni tadbiq etish uchun bir qator kompetensiyalarga egalik qilish bilan dominatlik qilishlarini oliy ta'lim tizimida tahsil olish davomida shakllantirish maqsadga muvofiq;

talabalar innovatsiyaning ijobiy baholanishi yoki tanqid ostiga olinishiga ochiq turishlari lozim. Bu o'z navbatida ularning shaxsida kreativlik, ya'ni tafakkurning mobilligi, tamoman yangi g'oyalarni ilgari surish bilan birga, ularning maqbulligini asoslay olish hamda stereotiplarga tanqidiy yondasha bilishlari lozim. Buning uchun ular o'zlariga ishonch bilan ma'lum xulq modelini birovlariga ziyon yetkazmasdan turib, ko'rsata olishlari talab etiladiki, bu innovatsion faoliyatning madaniy jabhasi sanaladi. Talabalar o'zlarining «Men» siymosini tanqidiy baholay olish bilan birga, o'zgaruvchan hayotiy vaziyatlarda o'zlariga nisbatan adekvat baho berishlari lozim bo'ladi, bu esa ularda refleksivlikni ta'minlashni taqozo etadi.

Talabalarni innovatsion faoliyatga yo'nalganligini ta'minlashda resurslarni belgilash alohida o'rin tutadi. Ba'zi mualliflar, resurs deganda asosan iqtisodiy omilga taalluqli bo'lganlarni nazarda tutadilar. Bizningcha insonning qobiliyati, iqtidori, shaxsiy sifatleri psixologik resurs sanaladi. Bular quyidagi asoslardan iborat:

ma'naviy va madaniy asos. Bunda me'yoriy-huquqiy, kasbiy-texnologik, shaxsiy va kasbiy jihatlar mujassamlashgan bo'ladi;

nazariy-metodologik asos. Bunda talabaning aniq xulq namunasi asosida o'zining shaxsiy xususiyatlarini namoyon etishi qadriyatli-faoliyatli yondashuv asosida layoqatlilikni shakllantirishning ilmiy asosini belgilab berishi bilan birga ijtimoiy-kasbiy muhitda amal qilayotgan madaniy me'yorlarni ilmiy asoslash imkonini beradi;

nazariy-amaliy asos. Bunda talabalarga maqsadli yo'nalish berishning dominant g'oyasi, maqsadi belgilanib, terminologik kategoriyalarning mazmun-mohiyati etnopsixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda asoslab beriladi;

markaziy (yadroviy) asos. Bunda talabalarining muloqot jarayonida ishonch, empatiya kabi prinsiplarga amal qilishini qadriyatlar mazmuni tarzida amal qilishi ta'minlanadi.

Oliy ta'lim tizimida talabalarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda milliy va mintaqaviy mehnat bozorini talab va ehtiyojlarini inobatga olib, yangi o'quv modullarni tashkil etish tavsiya etiladi. Birlamchi darajada fakultetlar kesimida «Innovatsion faoliyat» g'olibi ko'rik tanlovini to'rtinchi kurs talabalari uchun o'tkazishni yo'lga qo'yib, mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalari talabalarini ishtirokini ta'minlash tavsiya etiladi.

Yetuk mutaxassislar shaxsiy va kasbiy rivojlanishini ta'minlashda innovatsion yo'naltirganlik amaliyot (ishlab chiqarish), ta'lim va mehnat bozori orasidagi mutaxassis shaxsi va kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan sifatlarni shakllantirishda individual, guruh (jamoaviy) darajada takomillashtirish ta'minlansa, barcha tarkibiy komponentlari asosidagi innovatsion jarayon yaratuvchi, barpo etuvchi tizim sanaladi. Innovatsion faoliyat, bizningcha, g'oyalarni shakllantirish, amaliyotga tadbiq etish, ya'ni yaratish yoki moslashtirish, mavjud holatni o'rganib, shart-sharoit yaratish, ya'ni innovatsion faoliyat mohiyatini belgilovchi jabhalarni ta'minlash, tayyorlangan manba (ishlanma, usul, vosita, bir so'z bilan aytganda innovatsion faoliyat mahsuli)ni joriy etish sifatida faoliyat yuritish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ananyev B.G. Intellectual Activity and Thermoregulation // Adult Developmental Psychology. Conference Proceedings. – Leningrad: 1991. – pp. 75-84.
2. Алексеев А.А., Громова Л.А. Психогеометрия для менеджеров. – Л.:
3. Гамезо М.В., Домашенко И.Н. Атлас по психологии. – М.: «Просвещение», 1986. – 112 с.
4. Bederkhanova V.P. On Social Perception in Connection with the Use of Role-Playing Games in Professional Pedagogical Training // Theoretical and Applied Problems of Psychology of People's Knowledge of Each Other. – Krasnodar: 1975. – pp. 232-233.

ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В РЕГИОНЕ АРАЛЬСКОГО ЗАЛИВА

Махмудова Maqsuda Axatovna

Магистр Института психологии и иностранных языков Бухары

Аннотация: Ушбу мақолада Орол бўйи аҳолисига психологик хизмат кўрсатиши ва унинг йўллари чиб берилган. Шунингдек, психологик хизмат жараёнинг таркибий қисмлари ва механизмлари баён қилинган.

Калит сўзлар: Психологик хизмат, психологик механизм, психологик хизмат, оптималлаштириши, мулоқотчанлик, индивидуал ёндашув, функция, эмпатия, психодиагностика

Аннотация: в этой статье населению острова представлена психологическая служба и пути ее развития. Также в Психологической службе описаны составляющие и механизмы процесса.

Ключевые слова: психологическая служба, психологический механизм, психологическая служба поддержки, оптимизация, коммуникабельность, индивидуальный подход, функция, эмпатия, психодиагностика

Доминирование в нашей жизни технократического подхода является серьезным препятствием при разрешении постоянно усложняющихся проблем, стоящих перед каждым отдельным человеком и обществом в целом. В настоящий момент назрела острая потребность внедрения и развития гуманистические ориентированного подхода, основную ценность которого представляет человек. Такой подход может быть обеспечен широким использованием в нашей жизни современных методов психологической диагностики, коррекции, развития и саморазвития личности.

Основные направление психологической службы в Узбекистане

- Психологическая служба в образовательных учреждениях
- Психологическая служба создана в разных системах
- Психологическое обслуживание различных слоев населения
- Психологическая служба в трудовой деятельности
- Практики психологической службы в системах организации семейной жизни

Научное обоснование и организация школьной психологической службы в каждой стране реализуются по-своему. Психологическая служба в Узбекистане, с одной стороны, определяется принятыми в стране психологическими концепциями, а в другой стороны, потребностями народного образования, целями воспитания и формирования личности, которые зависят от культурных, политических, экономических. и других особенностей той или иной страны.

Впервые в Узбекистане школьная психологическая служба начала создаваться в Ташкенте и Бухаре (руководители — М.Г. Давлетшин, Г.Б. Шоумаров, Ш.Р. Баротов). Подобная работа велась и в других странах СНГ, однако она не получила еще своего организационного оформления, противоречива в определении задач, целей, методов и форм своей деятельности.

В настоящее время в Республике Узбекистан действует в общей сложности 9627 органов самоуправления граждан, из которых 685 имеют статус юридического лица. Стоит также отметить тот факт, что на республиканском уровне проводятся определённые исследования по грантовым проектам, посвящённые оказанию психологической помощи в махаллях. В частности, в учёными кафедры психологии Бухарского института психологии и иностранных языков были проведены научно-исследовательские работы на базе проекта ЁА-1-9 "Практика оказания психологических услуг в различных группах населения" (руководитель проекта доктор психологических наук Д.Ш. Баратова). В рамках этого грантового проекта были собраны многочисленные эксперименты по организации психологической службы в ряде махаллей. В настоящее время создана научно-организационная модель системы психологической службы в махалле.

Согласно этой модели, система психологической службы, созданная в махалле, включает в себя следующие 3 основных направления, которые логически дополняют друг друга (см. табл. 1):

1. Выполнение функций и организационного обеспечения определяется прежде всего наличием Устава на основе нормативно-правовых актов деятельности психологической службы в махалле, налаживанием взаимодействия с другими общественными организациями, контролем за деятельностью психолога, мониторингом и организацией отдельного кабинета психологической службы в махалле с современным оборудованием.

2. Для каждой махалли в целях научно-методического обеспечения создаются индивидуальные рабочие программы и "дорожная карта", соответствующие рекомендациям, основанные на современных передовых методиках, научно-методической литературе, психокоррекционных программах.

3. Практическое обеспечение осуществляется психологами махалли и профессиональными психологами в регионах путём изучения и исследования социально-психологических проблем в различных группах населения, на основе которого каждой группе или индивиду оказывалась отдельная практическая психологическая помощь.

Это означает то, что на основе вышеуказанных направлений обеспечения проводится социально-психологический анализ для устранения проблем, во всех группах населения, проживающих в махалле, и по результатам этого анализа определяются дальнейшие функции психологической службы.

В настоящее время школьные психологи — кто в контексте научных экспериментов, проводимых научно-исследовательскими институтами, кафедрами университетов и пединститутов, кто в порядке личной инициативы, совпадающей с потребностями и заинтересованностью той или иной школы или интерната. Сейчас можно с уверенностью прогнозировать расширение масштабов школьной психологической службы. Однако все школьные психологи остро нуждаются в инструментарии для своей работы, начиная с конкретного методического материала и кончая научными обобщениями принципов, задач, способов, средств деятельности школьной психологической службы.

В некоторых школе не соблюдаются психологические условия, обеспечивающие полноценное общение учащихся со взрослыми и сверстниками на всех этапах школьного детства. Отсюда у некоторых учащихся младшего школьного возраста и у многих подростков и старшеклассников формируется негативное отношение к школе, к учению, неадекватное отношение к самим себе, к окружающим людям. Эффективное обучение и прогрессивное развитие личности в таких условиях невозможны.

Поэтому создание благоприятного психологического климата, в центре которого личностное, заинтересованное общение взрослых и учащихся — одна из главных задач школьного психолога. Но успешно решать ее он может только в совместной работе с учителями, в творческом общении с ними, задавая определенное содержание и продуктивные формы такого общения. Школьный психолог находится непосредственно внутри того социального организма, где зарождаются, существуют и развиваются как

положительные, так и отрицательные стороны взаимоотношений учителей, учащихся и их родителей. Он видит каждого ребенка или учителя не самого по себе, а в сложной системе взаимодействия. Это своеобразное «поле» взаимодействия практического психолога с учащимися разного возраста, их учителями и родителями, в центре которого находятся интересы ребенка как формирующейся личности. Ясно, что на всех стадиях работы и с отдельными учащимися и с детским коллективом необходимо тесное сотрудничество психолога со всеми взрослыми, имеющими отношение к данным детям.

В данном контексте отражаются основные результаты проведенного исследования, излагаются вытекающие из них выводы, даются научно-практические рекомендации и указываются проблемы, требующие дальнейшей научной проработки.

Проведенное исследование позволило сделать следующие выводы, имеющие значение для развития теоретического и эмпирического направления в социальной психологии:

1. Актуальность проблем психологической службы объясняется прежде всего, отсутствием необходимой организационной системы, недостаточной научно-теоретической разработкой конкретно эмпирических исследований по данному направлению, которые необходимо обсудить в дальнейшей перспективе практического применения психологической службы в махалле.

2. Концепцию психологической службы в махалле можно сформулировать и развить, опираясь на "Концепцию сознания и деятельности" С.Л. Рубинштейна, "Концепцию социально-психологической деятельности" Г.М. Андреевой, "Единый целостный подход к человеку", А.Маслоу, "Два фактора" Ч.Спирмена, "Мультифактор" Дж.Гилфорда, концепцию "Системы отношений" В.Мясищева, концепцию "Индивидуальной дифференциации" В.Мерлина, М. Русалова и Б.Теплова, концепцию "16-факторных профилей личности" Р. Кэттелла, Л.М. Фридмана и Д.Н.Битяновой и на результаты фундаментальных исследований, проводимых учеными нашей республики.

3. Модель непосредственного изучения результатов каждого применяемого метода и эффективности работы психологических служб в махалле предоставляет возможности для формирования соответствующих научно-эмпирических представлений о качествах личности (на основе метода Кэттелла), уровнях самооценки эмоциональных состояний (на основе метода Рикса-Уэссмана), адекватной мотивации поведения в конфликтных ситуациях (на основе метода Томаса) в различных группах населения.

Литература:

1. Постановления Президента Республики Узбекистан от 20.04.2017г. № ПП-2909 «О мерах по дальнейшему развитию системы высшего образования»
2. Дубровина И.В. и др. Рабочая книга школьного психолога. – М.: Просвещение, 1991. – 303 с.
3. Козлов В.В. Истоки осознания: теория и практика интегративных психотехнологий. – М.: Междунар. акад. психолог. наук, 1995. – 304 с.
4. Козлов В.В. Интегративная психология: Пути духовного поиска, или освящение повседневности. – М.: Психотерапия, 2007 – 528 с.
5. Баротов Ш.Р. Социально-психологические и научно-практические основы создания психологической службы в Узбекистане. Автореф. Докт.дисс. – Тошкент: 1998. – 28 с.
6. Баротов Ш.Р. Социальный Интеллект: Структура и Функции. // "Психология XXI столетия" том 2 г. Ярославль 2012. С.– 153-158
7. Баротов Ш.Р. A role of social intellekt and social competence in professional development of a teacher in the intense training system// European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Volume 3 Number 4, 2015 ISSN 2056-5852. P.- 43 – 48
8. Психологик хизмат: Магистрлар учун дарслик. – Т.: "Наврўз" нашриёти, 2018. – 344 б.

9. Психологические центры: Организация, содержание деятельности, документация.
// Под ред. С.Б. Малых. – М.: Генезис, 2007. – 248 с.

OLIY TA'LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Mubinova Madina Muxiddinova,

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Oliy ta'lim tizimida psixologik xizmat ko'rsatishning ilmiy-nazariy asoslari ochib berilgan. Shuningdek, uning mazmun-mohiyati ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Psixologik xizmat, psixologik mexanizm, xulq-atvor, optimallashtirish, individual yondashuv, intellekt, empatiya, autopsixologik

Аннотация: В данной статье раскрываются научно-теоретические основы оказания психологических услуг в системе высшего образования. Также ее содержание научно обосновано.

Ключевые слова: Психологическая служба, психологический механизм, поведение, оптимизация, индивидуальный подход, интеллект, эмпатия, аутопсихологический.

Jahonda ijtimoiy farovonlikni ta'minlashga xizmat qiladigan, innovatsion usullar bilan qurollangan psixologik xizmatning tashkil etilishi bo'yicha zamonaviy strategiyaga asoslangan texnologiyalar amaliyotga tatbiq etilmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda ta'lim muassasasi rahbarlarining psixologik kompetentligini o'rganish va shu asosida ularga psixologik xizmat ko'rsatish usullari ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarning muhim yo'nalish sifatida amaliyotga joriy qilinmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Dunyomizning o'zgarishi: 2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish uchun Kun tartibi" dasturi hamda "Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun taraqqiyot siyosatiga doir tadbirlarni har tomonlama joriy qilish, jadallashtirish va qo'llab-quvvatlash" (MAPS) yondashuviga asoslanib, boshqaruv tizimi uchun rahbar kadrlarni tanlash, tayyorlash, nomzodlarni bilim darajasini va malakasini oshirish bilan bog'liq shart-sharoitlarni yaratish hamda ularga ko'rsatiladigan psixologik xizmat usullarini takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda.

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida oliy ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatuvchi shaxslarga psixologik xizmat ko'rsatishdagi muammolarni o'rganish bo'yicha zamonaviy tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, YUNESKO tashkiloti qoshidagi Xalqaro psixologiya fanlari ittifoqi – IUPSIS (International Union of Psychological Science) tomonidan 2019-2024 yillarga mo'ljallangan psixologik xizmat konsepsiyasi yaratilgan. Shu jihatdan qaraganda rahbarlarni ijtimoiy-psixologik jihatdan o'rganish, boshqaruv jarayonida yuzaga keladigan muammolarning kelib chiqishiga sabab bo'luvchi omillarni tizimli ravishda tadqiq etish, oliy ta'lim tizimidagi shaxslarga professional darajada ijtimoiy-psixologik jihatdan taklif va tavsiyalar berish, psixologik xizmat ko'rsatishning yangi usullarini ishlab chiqish hamda amaliyotda qo'llashga doir tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Respublikamizda oliy ta'lim tizimiga psixologik xizmatning yangi usullarini joriy etish, ta'lim muassasalarini zimmasiga yuklangan vazifalarni yuqori professional darajada bajarishga qodir rahbar va pedagog kadrlar bilan ta'minlash, faoliyat olib borayotgan rahbar kadrlarni qayta tayyorlash hamda malakasini oshirishning uzluksiz tizimini tashkil etish, takomillashtirish, rahbarlarni kasbiy mahorati, faoliyat sifati darajasini muntazam oshirib borishning barcha me'yoriy asoslari yaratilgan. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "kadrlarni tanlashning samarali shakllari va uslublarini joriy qilish, davlat xizmatida kadrlarni markazlashtirilgan holda saralash, zamonaviy talablarga javob beruvchi "shaxsni aniqlashtirish" tizimini joriy etish" ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilandi. Natijada zamonaviy raqobatbardosh mutaxassis kadrlarni tayyorlash jarayonining sifat bosqichi rivojlangan xorijiy mamlakatlardagi ilg'or boshqaruv tajribasini milliy

qadriyatlarga uyg'unlashtirish, boshqaruv personallari kompetensiyalarini aniqlash, ularni kompetentlik sohalari bo'yicha klasterlash, differensiyalashtirish hamda ularga psixologik xizmat ko'rsatishni optimallashtirish sharoitlari rivojlanadi.

Jamiyatda har qanday ijtimoiy mehnat jarayoni boshqaruvni talab etadi. Har qanday boshqaruv tizimi esa zamon talablariga mos ravishda takomillashib boradi. Yurtimizda bozor munosabatlariga o'tish jarayoni jadal sur'atlar kechayotgan ayni bir paytda o'z kasbining mutaxassisi bo'lgan, jahon tajribasida sinovdan o'tgan zamonaviy boshqaruv tizimlari haqida mukammal bilimga ega bo'lgan va ma'suliyatni qalbdan his qiladigan yosh rahbar kadrlarga talab ortib bormoqda. Bu borada rahbar imidjining faoliyat jarayonidagi o'rni har bir faoliyat samaradorligini ta'minlash imkonini beradi. Shunda o'rinli savol tug'iladi: Zamonaviy rahbar faoliyatida imidj qanday ahamiyatga ega?

Imidjning o'ziga xos psixologik xususiyatlari nimalardan iborat? Imidj" (inglizcha - "obraz", "tasvir") atamasini dastlab XX asrning 60-yillarida amerikalik iqtisodchi Bolduin ish samaradorligini oshiruvchi vosita sifatida qo'llay boshlaydi. Shu davrdan boshlab psixologik jihatdan asoslangan imidj ijtimoiy hamda siyosiy soha psixologlarning tadqiqot obyektiga aylandi. Uning asosiy vazifasi shaxs yoki ijtimoiy tuzilma haqida bevosita va bilvosita vizual tasavvur uyg'otish hisoblanadi. Aniq dalillarga asoslangan tafakkur esa taassurotlar va tasavvurlar natijasida shakllanadi. Agar biz imidjga aniq psixologik mahsulot sifatida qaraydigan bo'lsak, u, ijtimoiy ustanovka, qimmatbaho stereotip va urfga aylangan ramz kabi namoyon bo'ladi namoyon bo'ladi.

Imidjni shakllantirishning zamonaviy tamoyillari XIX-XX asrlarda ishlab chiqilgan g'oyalarga asoslangandir. Psixologiyaning turli xil yo'nalish tarafdorlari imidjni shakllantirish borasida o'z tamoyillarini yaratadilar. Jumladan, *xulq psixologiyasi* maktabi vakillari shakllantirish jarayonga perseptiv operatsiyalarni o'zgartirish qabilidagi qarashni taklif etadilar. Buning asosiy natijasi atrofdagilarning shaxs imidjini munosabat tarkibi sifatida qabul qilishi bilan ifodalanadi. Amerikalik tadqiqotchilar O.Konel, K.Daniel verbal imidjni shakllantirishning aniq ko'rsatmasini berishgan: "Liderning nutqi, o'zini tutishi va yuz tuzilishi unga bo'ysunuvchilarning nutqidan farq qiladi. Nutqlar buyruq ko'rinishida ifoda etiladi. ...bo'ysunuvchilarga nisbatan past ohangda bo'ladi. Unda tanaffus ko'p bo'ladi" deyiladi.

F.Perlzning shaxsga oid nazariyasi va psixoterapevtik ta'sir tarafdorlari (*geshtaltterapiya*) imidjni butun bir tizim sifatida, ya'ni unga qandaydir aniq va real narsaday qarashni ("shu yerda va hozir") hamda shakllantirishni taklif etadilar (figura va fonning mos kelishi). *Kognitiv psixologiya* tarafdorlari esa, imidjni shakllantirish tamoyilini o'rgatuvchi strategiya (subekt tomonidan anglab qilinadigan) sifatida taklif etishadi. Yana bir nazariyalardan biri "*tanqislik nazariyasi*" imidjning emotsional ta'siri xususiyatlari asosida yaratilgan. "Maqsadli axborotning aniqligi, ayniqsa, defisit paytida intensiv tasavvurni yuzaga keltiradi. Bunday holda tasavvurni rag'batlantiruvchi ongning kompensatorlik mexanizmlari ishga tushadi, o'ylab oxiriga yetishning erkinlik darajasi mutaxassislar tomonidan qat'iy nazorat qilinadi.

F.E.Fiedler va funksional yondashuv tarafdorlari quyidagi imidj tiplarini tavsiya etadi:

1. Ko'zgu – imidj, "Men" haqidagi tasavvurlar natijasida shakllanadi;
2. Hozirgi – imidj, o'zgalardan tomonidan berilgan ta'rif natijasida shakllanadi;
3. Istalgan – imidj, biz intilayotgan maqsadni o'zida namoyon etadi;
4. Korporativ – imidj, tashkilotni qismlarini emas butunligicha o'zida namoyon etadi;
5. Ko'plik – imidj yagona korporatsiya o'rniga bir qator mustaqil strukturalardan tuziladi.

Ingliz tadqiqotchisi E.Sempson shaxs imidji haqida yozar ekan, tashqi va ichki faktorlarning o'zaro bog'liqligini hisobga olgan holda uni 3 tipga ajratadi:

1. "Men" imidj – o'tmish tajribasi hamda ayni paytdagi o'z-o'ziga bo'lgan hurmat va ishonch natijasi;

2. Anglangan imidj – o'zgalarning bizga berilgan bahosi;

3. Talab etiladigan imidj – har bir bir mutaxassislikka (rolga) o'zgacha imidj xosdir. Ayrim hollarda imidjga kiyim turlari yordamga keladi. Harbiy kiyim, sud mantiyasi va shoxlik

toji – bularning hammasi imidj belgilari hisoblanadi hamda ma'lum vazifani bajaruvchi shaxsga oid ekanligini bildiradi.

Imidj sohasidagi tadqiq qilnayotgan yo'nalishlardan yana biri o'z-o'zini anglash jarayoni bo'lib, u shaxsga xos xarakterning asosiy manbai hisobalanadi. Ayrim insonlarning doimo o'zligini anglashi va o'z vaqtida boshqa insonlarning o'z "Men"ini unutib qo'yishi bir qator tadqiqotlarga sabab bo'lib xizmat qildi.

V.Shadrikov, M.Sherif va A.Bass xarakterning o'ziga xos jihati bo'lgan o'z-o'zini anglash jarayonini diagnostika qiluvchi so'rovnoma yaratdilar va uni "O'zlikni anglash" shkalasi deb nomladilar. Tahlil asosida o'zlikni anglashning bir qator aspektlari aniqlandi:

1. Shaxsiy o'zlikni anglash – o'zlikning haqiqiy hissiyotlariga diqqatni jalb etuvchi bandlardan iborat;

2. Oshkora o'zlikni anglash – o'zlikka ijtimoiy obyekt sifatida nazar tashlash;

3. Ijtimoiy xavf – jamiyat e'tibori natijasida insonning o'z-o'zini yo'qotib qo'yish xususiyatini aks ettiradi.

Aniq tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zlikni anglash aspektlarining bir – biridan farqi katta bo'lsa ham, ular o'zaro bog'liqdir. Bu uch aspektni anglab darajasiga ko'ra insonlar bir-biridan farqlanadilar.

"Men" tamoyili imidjni shakllantirishning muhim bosqichi sanaladi. Bu bosqichda shaxs o'zga shaxslarda yaxshi taassurot qoldirish texnologiyasini, o'zlikni anglash va boricha qabul qilish, o'ziga hamda olamga ijobiy munosabatni shakllantirish va o'zligini sevishtirishni o'rganadi.

"Men" tamoyilining o'zi nima? "Men" tamoyili – individning o'zi haqidagi tasavvurlari majmuasidir" – deydi F.Berns. «Men» tamoyili tuzilmalar majmuidan iborat bo'lib, uch asosiy bandni o'z ichiga oladi:

1. Individning ishonchi – u asoslangan ham, asoslanmagan ham bo'lishi mumkin (tuzilmaning kognitiv tarkibi);

2. Bu ishonchga hissiy munosabat (hissiy baholovchi tarkibi);

3. Xatti-harakatlarda namoyon bo'luvchi mos munosabat (xulq-atvor tarkibi).

Qo'llanish tartibiga ko'ra bu uch elementni quyidagicha aniqlashtirishimiz mumkin:

1. Men obrazi – individning o'zi haqidagi tasavvurlari;

2. O'zini baholash – ushbu holatni affektiv baholash turli darajada bo'ladi. Chunki, Men obrazining aniq, o'ziga xos xususiyatlari uni qabul qilish va munosabat bildirish jarayonida kuchli yoki kuchsiz hissiyot uyg'onishiga sabab bo'lishi mumkin.

3. Xulqning potensial munosabati – Men obrazi va o'zini baholash natijasida bajarilgan aniq xatti-harakatlar.

Ushbu tamoyil individ ma'lum vaziyatlarda qanday harakat qiliadi va o'zgaralar xatti – harakatiga qanday munosabat bildirishini belgilaydi.

X.Xekxaufen fikriga ko'ra, muvaffaqiyatga erishish motivini rahbarning muvaffaqiyat mezonlari qo'llanilganda eng yuqori darajadagi imkoniyatlarni saqlab qolish va kengaytirishga harakat qilish sifatida ta'kidlanadi. Bunday faoliyat natijalari muvaffaqiyatga yoki muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin. Muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi ma'lum bir yakuniy natijaga yo'naltiriladi, ya'ni muvaffaqiyatga erishish yoki muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik. Muvaffaqiyatga erishish uchun doimiy ravishda maqsadlarni qayta ko'rib chiqish kerak.

M.M.Mukanovning fikriga ko'ra, muvaffaqiyatga erishish zarurati quyidagi tushunchalar bilan tavsiflanadi: qiyin ishlarni bajarish, boshqarish, tartibga solish, jismoniy obyektlar shaxslar va g'oyalar munosabatini tashkillashtirish; imkon qadar tez va mustaqil ravishda bajarish; to'siqlarni bartaraf etish va yuqori natijaga erishish; rivojlanish, raqobatlashish va boshqalardan ustun turish, iste'dodlarni namoyish qilish va o'zini o'zi hurmat qilishni kuchaytirish.

Shunga mos ravishda M.Sh.Magomed-Eminov boshqaruvda muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi integratsiyalashganini affektiv va kognitiv jarayonlarning funksional tizimi sifatida belgilaydi. Faoliyatni motivatsion boshqarish jarayonida muayyan funksiyalarini bajaruvchi maxsus tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatish mumkin: dolzarblik motivatsiyasi (faoliyat istagi va

tashabbus), seleksiya motivatsiyasi (maqsadni va unga mos faoliyatni tanlash jarayoni), amalga oshirish motivatsiyasi (harakatni tartibga solish va istagini amalga oshirishni nazorat qilish), posterealizatsiya motivatsiyasi (harakatni to'xtatish yoki bir harakatni boshqasiga o'zgartirishga yo'naltirilgan jarayonlar).

Muvaffaqiyat motivatsiyasini amalga oshirish mexanizmlaridan biri vaziyatning hissiy motivatsion ahamiyatini baholash bo'lib vaziyatni va muvaffaqiyatga erishish umumiy kompetentligini baholashdan kelib chiqadi. Motivatsion an'ana jadalligi muvaffaqiyatga erishish motivi va muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik kabi ikki parametrlarning kattaligiga qarab o'zgaradi.

Muvaffaqiyatga intilish va muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik o'rtasidagi munosabatlarga doir nisbatan har xil qarashlar mavjud. Xususan, A.Schefflen muvaffaqiyatga erishish motivi doirasidagi mutanosib qutblar ekanini, agar inson muvaffaqiyatga yo'naltirilgan bo'lsa, unda muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqmaydi va aksincha bo'lishini ta'kidlaydi. Boshqa tadqiqotlarda esa muvaffaqiyatga erishish istagi aniq ifodalansa, u qandaydir jiddiy oqibatlariga olib kelishi bilan bog'liq bo'lgan taqdirda muvaffaqiyatsizlik kuchli qo'rquvga olib kelmaydi, deb hisoblanadi. Muvaffaqiyatga intilish va muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik o'rtasida ijobiy munosabatlar bo'lishi mumkinligiga dalillar mavjud. Shuning uchun muvaffaqiyatga intilish yoki muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik istagi bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Bundan tashqari ular har ikkala intilishning ham yuqori, ham past darajasida bo'lishi mumkin.

Rahbar faoliyatidagi muvaffaqiyatsizlikdan qochish motivatsiyasi har qanday vaziyatda ayniqsa, uning natijalari boshqa odamlar tomonidan qabul qilinganda va baholanganda muvaffaqiyatsizlikdan qochish uchun harakat qilishdir.

Ma'lumki, rahbarlarning boshqaruv faoliyati motivatsiyasini o'rganish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar va bu boradagi izlanishlar natijalari shuni ko'rsatadiki, inson faoliyatining muvaffaqiyati uch omil bilan to'qnashgandan ushbu vazifalarni hal qilish jozibadorligi va unga qiziqishi ortadi. Muvaffaqiyatsizlikka uchraydigan kishilar bunday ishni juda kam qiziqishi bilan bajaradilar, ba'zan qiziqish yo'qolishi mumkin. Dastlab muvaffaqiyatga erishish uchun harakat qilgan shaxslar muvaffaqiyatsizlikka uchragandan so'ng ko'pincha yaxshi natijalarga erishishadi. Lekin dastlab muvaffaqiyatsizlikka uchrashi bilan shaxslar, aksincha, muvaffaqiyatga erishgandan so'ng yuqori natijaga erishadilar. Maqsadga erishish motivi yuqori bo'lgan shaxs faoliyati, muvaffaqiyatsizlikdan qochuvchi motivatsiyaga ega shaxslardan ko'ra unumliroq bo'ladi.

Bundan tashqari, muvaffaqiyatga erishuvchi va muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaydigan rahbarlarning shaxsiy yutuqlari va muvaffaqiyatsizliklari o'rtasida ma'lum farqlar mavjud. Muvaffaqiyatga erishish uchun harakat qilayotgan rahbarlar, o'zlarining yutuqlarini shaxsiy omillar, ya'ni harakat, qat'iyat, qobiliyatga bog'liq deb biladilar, muvaffaqiyatsiz ishlar, odatda, tasodifiy vaziyatlarda yuz beradi, deb hisoblaydilar. Omadsizlikdan qochuvchi rahbarlar o'zlarining yutuqlarini tashqi omillar, xususan, omad, berilgan vazifaning qiyinligi yoki osonligi bilan bog'laydilar. Agar faoliyat muvaffaqiyatsiz bo'lsa, ular o'zlarining imkoniyatlarini tahlil qiladilar. Bundan tashqari, muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik uchun juda kuchli motivga ega bo'lgan subyektlar, odatda, o'z salohiyatini to'g'ri baholay olmaydilar, muvaffaqiyatsizlikdan sarosimaga tushadilar va o'zlariga nisbatan ishonch kamayadi. Muvaffaqiyatga yo'naltirilgan subyektlar odatda boshqacha tarzda harakat qilishadi, ya'ni ular o'zlarining imkoniyatlarini, qobiliyatlarini munosib baholaydilar, muvaffaqiyatsizlikdan sarosimaga tushmaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Собирова Д.А. Тиббиёт ходимлари касбий компетентлигини психологик асослари. - Бухоро.: "Durdona", 2020. – 160 б.
2. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды. – М: Смысл, 2002 – 329 с.;
3. Терстоун Л.Л. Характер интеллекта.- М.:Педагогика, 1924.- 230 с.
4. Айзенк Г.Ю. Интеллект: новый взгляд // Вопросы психологии. 1995. М.:С. 111–131.

O'SMIRLAR GURUHIDA O'ZINI O'ZI PSIXOLOGIK MUHOFAZA QILISHNING ILMIY-NAZARIY DETERMINANTLARI

Murodova Dildora To'xtayevna

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlar guruhida o'zini o'zi psixologik muhofaza qilishning ilmiy-nazariy determinantlari ahamiyati, ularning ilmiy tahlili o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: shaxs, guruh, moslik ko'zgusi, psixologik muhofaza, muloqot, mimikak, faoliyat.

Аннотация: В статье выражена значимость научно-теоретических детерминант самопсихологической самозащиты в подростковой группе, их научный анализ.

Ключевые слова: человек, группа, зеркало совместимости, психологическая защита, общение, мимика, активность.

Psixologik muhofaza qilish muammosi hamisha insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri bo'lib kelgan. Zero, insonning har jihatdan ijtimoiy taraqqiyoti, shaxs sifatidagi faolligi va o'zini o'zi rivojlantira borishi ko'p jihatdan ushbu jarayonga bog'liqdir.

Alohida ta'kidlash joizki, shaxslar o'zlarining ma'lum doiradagi psixologik imkoniyatlari, yutuqlari, kamchiliklari haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lsalar, bu ularning hayotda uchraydigan har qanday muvaffaqiyatsizliklarni osonlik bilan bartaraf etishga, o'z imkoniyatlaridan yanada kengroq foydalana olishga, bir so'z bilan aytganda, o'zlari haqida yanada teran, ijobiy va o'ziga xos ijtimoiy qiymatga ega bo'lgan tasavvurlarning shakllanishiga keng imkoniyatlar yaratadi. O'smirlik davri esa xuddi shunday imkoniyatlar ko'lamini yanada kengaytirish uchun muhim bosqich hisoblanadi. Shu bois mamlakatimizda yoshlar va ularning tarbiyaviy imkoniyatlari alohida qadriyat sifatida tobora yuksaklarga ko'tarilmoqda. Umuman, yoshlarni psixologik jihatdan to'g'ri tarbiyalash muammosi ham ilmiy psixologiyaaning yetakchi yo'nalishlaridan biri sifatida ko'p bor munozaralar manbai bo'lgan. Bu haqda qadimgi va dastlabki psixologik tasavvurlar makoni bo'lmish Hindiston, Xitoy, Misr, Vavilon, O'rta Osiyo, Gresiya, shuningdek, jon (ruh) haqidagi I kitobning muallifi Aristotel va temperament (mijoz) ta'limotining asoschilari Galen, Gippokrat va Ibn Sinolardan tortib, to hozirga qadar psixologlar o'z fikr-mulohazalarini bildirganlar va bildirib kelmoqdalar.

Tarix va ijtimoiy hayot tamoyillari shuni ko'rsatmoqdaki, jamiyatning har tomonlama rivojlanishi va unda yuksak darajadagi hayot, turmush tarzining qaror toptirilishi, avvalo har bir faoliyat ko'rsatuvchi shaxsdagi o'ziga xos psixologik salohiyatning ne chog'lik to'la-to'kis namoyon etilayotganligi bilan belgilanadi. Zero, har bir mamlakatning porloq kelajagini odamlardagi ijodiy, intellektual va ma'naviy taraqqiyot yo'liga xizmat qiluvchi davlat mexanizmsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shu boisdan bugun barcha davlatlarda yoshlarning ma'naviy va intellektual, jismoniy va ruhiy barkamolligiga va undan ijtimoiy manfaatlar uchun samarali foydalanish yo'llarini izlashga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Shu nuqtai nazardan shaxs va uning ijtimoiy faolligi o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashga qaratilgan psixologik muhofaza tizimining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qolaversa, mamlakatimizda izchillik bilan amalga oshirilayotgan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" ham o'sib kelayotgan yosh, bunyodkor avlodni nafaqat bugungi, balki ertangi taraqqiyot talablariga to'liq javob bera oluvchi shaxs sifatida shakllantirish uchun tegishli ijtimoiy psixologik tadqiqotlar olib borilishiga yanada jiddiyroq e'tibor qaratishni taqozo etadi.

Darhaqiqat, bugungi kunda o'ziga xos xulq-atvori, «Men» ligi namoyon etilishida shaxslararo munosabat, identifikatsiya, refleksivlik jarayonlarining yaqqol ta'siri ko'rinib turgan har bir o'smirlar guruhida me'yorida ortiq bezovtalik, hissiy zo'riqish, ruhiy tushkunlik va asabiylik holatlarini o'z vaqtida payqash va bartaraf etish uchun tegishli chora-tadbirlarni

qo'llamay turib, ta'lim-tarbiya samaradorligiga erishib bo'lmaydi. Ta'lim-tarbiya samaradorligi zaiflashgan joyda esa shaxs yetarli darajada rivojlanmaydi.

Shu boisdan, o'smirlar davri o'zining o'ta murakkabligi *shaxs taraqqiyoti uchun* "o'tish" yoki "tub burilish" davri ekanligi bilan unga nisbatan jiddiy yondashuv muqarrarligini taqozo etadi.

Bugungi kunda talaygina o'smirlar o'quv faoliyatida juda ko'plab muvaffaqiyatsizliklarga uchrayotganliklarini kuyunib gapirmoqdalar, shuningdek, kattalar tomonidan ularga bildirilayotgan muomala jarayonidan qoniqmay kelayotganliklari va buning oqibatida qattiq asabiylashgan holda faoliyat yuritayotganliklarini qayta-qayta ta'kidlaydilar. Bularning barchasi, o'smirlar guruhi uchun xarakterli bo'lgan o'zini o'zi psixologik muhofaza qilish doirasidagi tadqiqotlarga bo'lgan ehtiyojning tobora ortib borayotganligini ko'rsatadi.

Hozirgacha soha mutaxassislaridan ko'pchiligi psixologik muhofaza muammolarining ma'lum darajadagi qirralarini o'z izlanishlari orqali o'rganganlar. Jumladan, xorij psixologlaridan Z.Freyd, A.Freyd, K.Xol, G.Lindsey, D.Mayers, A.Maslou, E.Krechmer, G.Ollport, K.Tomas, rus olimlari tomonidan G.M.Andreeva, V.S.Merlin, V.G.Kamenskaya, V.V.Stolin, V.G.Kamenskayaning "Psixologik himoya va nizolar tizimidagi motivatsiyalar" asari psixologik himoya mexanizmlari ma'lum darajadagi nizoli vaziyatlar talqiniga bag'ishlangan. Jumladan, muallif xilma-xil nizoli vaziyatlar ta'sirida insondagi turlicha axloqiy qarashlarning mavjudligini ma'lum himoya vositalari "Ego-himoya" mexanizmlari orqali asoslab beradi. O'zbek olimlaridan o'smirlardagi psixologik muhofaza imkoniyatlarini ijtimoiy tasavvurlarni shakllantirish doirasida V.M. Karimova va uning shogirdlari, o'smirlardagi aqliy taraqqiyot dinamikasi doirasida E.G'.G'oziev va uning shogirdlari, o'smir avtonomiyasini tadqiq qilish doirasida G'.B.Shoumarov va uning shogirdlari, milliy o'zlikni anglash doirasida R.I.Sunnatova va N.S.Safoev hamda ularning shogirdlari tomonidan muayyan darajadagi ilmiy tadqiqot ishlari olib borildi. Shuningdek, tadqiqotchi A.H.Ubaydullayev tomonidan yoshlardagi xavf-xatar hissi bilan bog'liq nomzodlik dissertatsiyasi himoya qilindi.

Shaxsning o'zini o'zi idora qilish motivatsiyasi doirasida A.A.Fayzullayev hamda tarbiyasi qiyin o'smirlarga individual yondashuv doirasida esa G.Q.To'laganovalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham o'smir shaxsidagi psixologik muhofaza jarayonlarining u yoki bu jihatlari haqida tegishli ilmiy mulohazalar yuritish imkonini beradi.

Shunday bo'lsada, yuqoridagi tadqiqotlarning birortasida ham o'smirlardagi psixologik muhofaza jarayoni va uning o'ziga xos ijtimoiy psixologik jihatlari alohida tadqiqot predmeti sifatida o'rganilmagan. Bularning barchasi, bizningcha, bugungi kunda har bir o'smir uchun xarakterli bo'lgan o'zini o'zi psixologik muhofaza qilish doirasidagi o'ziga xos ijtimoiy psixologik xususiyatlarni ilmiy - amaliy asosda yanada chuqurroq o'rganish muqarrarligini taqozo etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Guilford G. Isolation and prescription of occupational stereotypes of occupy// Psychologist. – 1967, vol. 41, №1, – pp.57-67.
2. Thorndike R. L. Factor analysis of social and abstract intelligence// Journal of Educational Psychology. – England: 1936, № 4. – pp. 124-128.
3. Thurstone L.L. Primary mental abilities /Psychometric monographs. – Chicago. University of Chicago Press, 1938, – 278 p.
4. Allport G.W. Personality: A Psychological Interpretation. – NY.: Holt, 1937, – 657 p.

TALABALARDA AFFILIATSIYA MOTIVINI SHAKLLANISHINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Ochilova Muxayyo Muxtor qizi

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti

Annotatsiya: Maqolada affiliatsiya motivining (“to affiliate” – “birlashtirmoq”, “birlashmoq”, “insonning boshqa odamlar davrasida bo’lishga intilishi”) nazariy tadqiq qilish, uni kichik maktab yoshidagi o’quvchilar shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarining nazariy tahlillar bayon qilingan.

Kalit so’zlar: kreativ tafakkur, ehtiyojlar, tanqidiy motivatsiya, maqsad, psixologik muloqot, qobiliyat, stereotip, guruh, ratsionalizm va irratsionalizm

Актуальность. В статье описывается теоретическое исследование мотива аффилиации («присоединяться» - «объединять», «объединять», «стремление человека находиться в кругу других людей»), теоретический анализ социально-психологических факторов, влияющих на формирование учащихся младшего школьного возраста.

Ключевые слова: творческое мышление, потребности, критическая мотивация, цель, психологическая коммуникация, способность, стереотип, группа, рационализм и иррационализм

Mamlakatimizda shakllanayotgan kuchli huquqiy davlat va fuqorolik jamiyati o’z ijtimoiy-iqtisodiy asosiga ega bo’lishi uchun demokratik jamiyatni barpo etishga yo’naltirilgan har tomonlama barkamol malakali mutaxassis kadrlarni yetishtirib berishi lozim. Buning uchun bo’lajak mutaxassislarda muloqotga intilish, bilishga intilish, o’zini ta’kidlash, manfaatli hamkorlikka intilish kabi maqsadlar, ehtiyojlar, motivlar majmuidan iborat bo’lgan affiliatsiya motivatsiyasini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, aynan affiliatsiya motivatsiyasi talabani o’quv faoliyati davomida aqliy, anglanilgan muloqot jarayoniga o’tishga undaydi, talabalar guruhida shaxslararo munosabatlarni yaxshilab, guruhij jipslikni ta’minlaydi.

XX asrning 20 yillaridan, hozirga qadar G’arbda faqat inson xulqiga va uning motivlariga xos qator motivatsiya nazariyalari paydo bo’la boshladi (K.Levin [K.Levin,1926]; G.Olport [G. Allport, 1937]). Ushbu nazariyalarda organik ehtiyojlar bilan birgalikda ta’lim va tarbiya asosida paydo bo’luvchi ikkilamchi (psixogen) ehtiyojlar va ularning motivlari masalasiga ham e’tibor qaratila boshlandi (G.Myurrey [H. Murrey, 1938]). Ular qatorida ijtimoiy motivlar sifatida muvaffaqiyatga erishish, muvaffaqiyatsizlikdan qochish ehtiyoji, affiliatsiya, hokimiyatga intilish, agressiya, mustaqillikka intilish kabi motivatsiyalar tizimini sanab o’tish mumkin.

Psixologiyada motivatsiya muammosiga bag’ishlangan ilmiy-tadqiqot ishlari ham paydo bo’la boshladiki, ularda rus hamda xorij psixologlarining o’rni beqiyos (V.G. Aseev; V.K. Vilyunas; Ye.P. Ilin; V.I. Kovalev; S.L.Rubinshteyn; A.N. Leontev; M.Sh. Magomed-Eminov; V.S. Merlin; P.V. Simonov; D.N. Uznadze; A.A. Fayzullaev; P.M. Yakobson), shuningdek chet el psixologiyasida (G. Myurrey; A. Adler; Dj. Atkinson; K. Levin; K. Madsen; A. Maslou; Dj. Rotter; X. Xekxaufen; G. Xoll va bosh.).

Motivatsion nazariyalarni kelib chiqish va rivojlanish tarixiga nazar tashlaydigan bo’lsak, ko’pgina nazariyalarda qadimgi yunon faylasuflaridan Aristotel, Geraklit, Demokrit, Lukresiy, Platon, Sokrat asarlaridagi g’oyalar o’rtaga tashlanganligini ko’rish mumkin. Inson motivatsiyasining mohiyati va kelib chiqishi doimo ikkita falsafiy oqim: ratsionalizm va irratsionalizm doirasida rivojlangan.

Birinchi ratsional va irratsional g’oyalarni o’ziga qamrab olgan motivatsion, psixologik nazariyalar qatoriga XVII-XVIII asrlarda paydo bo’lgan qarorlarni qabul qilish nazariyasini va hayvonlar xulq-atvorini irratsional ekanligini isbotlashga bag’ishlangan avtomatizm nazariyasini ta’kidlash joiz. Birinchi nazariya iqtisodiyotda, inson xulq-atvorini matematik bilimlar asosida tushuntirishda ishlatilgan bo’lsa, ikkinchi nazariyaning rivojlanishi, tashqi ta’sirlarga tirik organizmning mexanik, avtomatik, tug’ma javob reflekslari sabab bo’ladi, degan g’oyaga asoslangandir. Ushbu - biri inson, biri hayvonot olamiga aloqador motivatsion

nazariyalar XIX asrning oxiriga qadar rivojlanib keldi va falsafada ikki qarama-qarshi materializm va idealizm nazariyalarini paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

XIX asrning 2-chi yarmiga kelib, biologiyada Ch. Darvin *evolyutsion nazariyasining* paydo bo'lishi sabab, psixologiyada inson instinktlari (Z. Freyd, U. Mak-Dugall, I.P. Pavlov) o'rganila boshlandi. XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida Z. Freyd va U. Mak-Dugalllar tomonidan olib borilgan tadqiqot ishlarida insonning barcha xulq-atvorini tug'ma instinktlarga bog'lab tushuntirish an'anasi boshlandi. Z.Freyd nazariyasiga ko'ra, instinktlar uch xil: hayot instinkti, o'lim insinkti va agressivlik instinktlaridan iboratdir.V. Mak-Dugall Ch. Darvinning biologik determinizm ta'limotini soddalashtirib, motivatsiyaning tug'ma xususiyatini asoslashga, tug'ma instinkt bilan uni qiyoslashga intildi. Buning uchun muallif dastlab 14 ta, keyinchalik esa 18 ta insonlarga xos instinktlarni ajratib o'rgandi. Uning qarashlari keyinchalik biroz o'zgargan bo'lsada, lekin deterministik g'oya saqlanib qoldi, instinktning energiyasi, tug'maligi, impulsivligi g'oyalari bixevioristik konsepsiya asosida qolaverdi.

Affiliatsiya motivi terminiga keladigan bo'lsak, affiliatsiya inglizcha "*to affiliate*" so'zidan olingan bo'lib, birlashtirmoq, birlashmoq ma'nosini anglatadi, ya'ni insonni boshqa odamlar davrasida bo'lishga intilishi tushuniladi.

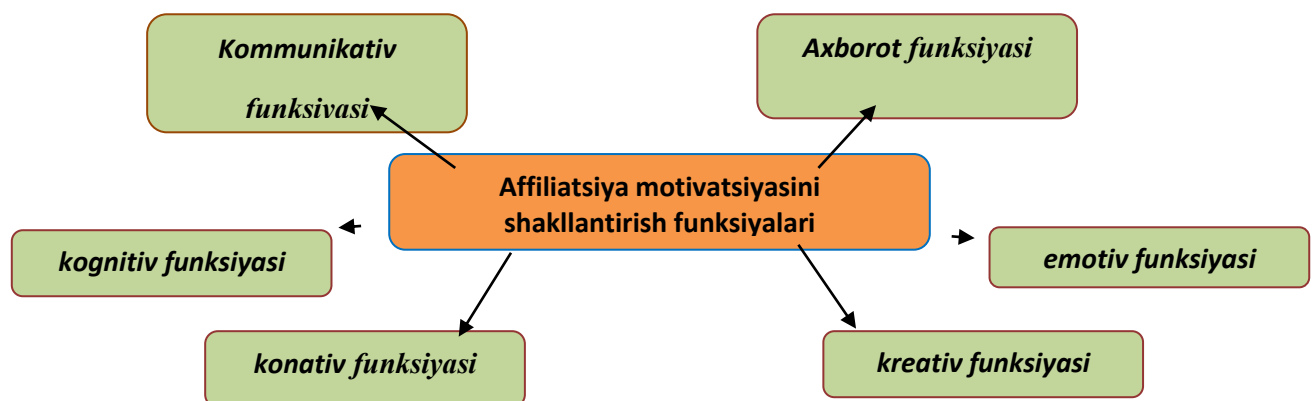
Ushbu motiv yaqqol namoyon bo'luvchi ijtimoiy xarakterga egadir, chunki ushbu motiv boshqa odamlar bilan o'zaro munosabat doirasidagina amalga oshadi. Muloqotga bo'lgan ehtiyoj umuminsoniy ehtiyoj hisoblanib, u insonni jamoatchilik va hamkorlikka intilish kabi fundamental baza asosidagina quriladi.

X.Xekxaufen affiliatsiyani muloqotga ehtiyoj doirasida o'rgangan bo'lib, uning ta'kidlashicha, affiliatsiya har kunlik, lekin shuning bilan birgalikda fundamental xarakterga egadir. U o'zidan psixik hodisa, motiv, mayl, hoxish, boshqa odamlarga intilishni namoyon etadi. Uning asosida muloqotni amalga oshiruvchi insonni emotsional va ishonchli aloqalarga bo'lgan ichki ehtiyoji yotadi. Odatda u yaqin munosabatlar o'rnatishga intilish, har ikkala tomonga qoniqish olib kelish maqsadidagi muloqot jarayoni, birgalikdagi harakatlar majmui ko'rinishida namoyon bo'ladi. Ushbu ehtiyojning maqsadi turlicha bo'lishi mumkin va hatto bir-birini rad etuvchi (yaqin munosabatlarga erishish yoki suhbatdoshdan o'z maqsadi yo'lida foydalanish) ko'rinishida ham kelishi mumkin (X.Xekxaufen).

Birinchisida munosabatlarni ishonchliligi, emotsional aloqalarga ehtiyoj (Yan Mazurkevich, K.Obuxovskiy) alohida ta'kidlab o'tiladi. Ikkinchisida, insonni ijtimoiy aloqalarga bo'lgan ehtiyoji (Brem P.Bruunk), aniq bir guruhga aloqadorligi (D.Makklelannd, Ye.V.Trifonov) shuning bilan birgalikda referent guruhga qanday hissiyotlar sezishidan qat'iy nazar boshqa insonlar jamoasini qidirishga intilish (Brem P.Bruunk) nazarda tutiladi.

Bizning ta'rifimizga ko'ra, **affiliatsiya** (aloqa, muloqot) deganda, insonlar bilan muloqot o'rnatish(tanish, notanish va kam tanish insonlar) natijasida har ikkala tomonda birday qoniqish hosil qilishga, muloqot jarayonini mazmun bilan boyitishga va unga kirishib ketishga undovchi ijtimoiy o'zaro ta'sirlarning ma'lum bir sinfi tushuniladi.

Affiliatsiyaning funksiyalari G.M. Andreeva, A.A. Bodalyov, B.F. Lomov, A.A. Leontev va boshqalarning ilmiy izlanishlarida o'rganilib chiqilgan. Rus olimlari qatorida V.N. Panfyorov affiliatsiya motivatsiyasining quyidagi funksiyalarini taklif etadi:



1.1-rasm. V.N. Panfyorov bo'yicha affiliatsiya motivatsiyasining funksiyalari

a) *kommunikativ* (individual, guruhiiy va jamoaviy o'zaro ta'sirlar darajasida odamlarning o'zaro aloqasi);

b) *axborot* (sezgi, idrok, xotira va boshqa vositalar asosida amaliy tajriba mazmunini jamlash va namoyon etish);

v) *kognitiv* funksiyalar (tafakkur, tasavvur, fantaziya vositasi orqali idrok etilgan narsalarni ma'nosini anglash);

g) *emotiv* funksiyalar (inson tomonidan odamlar bilan bo'lgan o'z munosabatlarini kechirilishi, his etilishi);

d) *konativ* funksiyalari (insonni u yoki bu qadriyatlar tizimiga intilishi);

e) *kreativ* funksiyalari (muloqot jarayonidagi odamning yaxshi tomonga o'zgarishi)

Affiliatsiya motivining funksiyalari aks etgan yondashuvlardan biri O.S. Grebenyuk, T.B.Grebenyuklarniki bo'lib [85], unda quyidagilar ajratiladi: 1) bilish funksiyasi (o'qitish jarayonida bilimlarga ega bo'lishni aks ettiradi); 2) emotsional funksiya (odamlar bilan bo'lgan munosabatlarini kechirishini aks ettiradi); 3) integrativ funksiya (affiliatsiya motivi va o'qitish motivlarining o'zaro aloqasi asosida paydo bo'luvchi umumiy motivatsion doiraning o'zaro bir-birini to'ldirishi, uyg'unlashuvini aks ettiradi).



1.2 - rasm. O.S. Grebenyuk, T.B.Grebenyuklar tomonidan affiliatsiya motivining funksiyalari aks etgan yondashuvi

Shunday qilib, xorijda o'tkazilgan ko'plab tadqiqotlar ham affiliatsiya motivatsiyasining ijtimoiy-psixologik xodisa ekanligini tasdiqlaydi va uning guruhiiy jarayonlar va unda faoliyat samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotladi. Bundan biz ham o'z tadqiqotimiz uchun nazariy-metodologik xulosa chiqardik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ильин Ye.П. Мотивация и мотивы. - Питер.: Мастера психологии, 2008. – с-58.
2. Кузнецова И.В. Мотив аффилиации в межличностных отношениях: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 СПб . 2006. – С-48.
3. Каримова В.М. Глобал ўзгаришлар шароитида шахс ижтимоий хулқини бошқаришнинг долзарблиги. // XXI аср психологияси: назария, амалиёт истикболлар. Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. Т.: “Mumtoz soz”, 22 май 2013.– 32-б.
4. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. \ Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2008.– С-52.
5. Макклелланд Д. Мотивация человека.– СПб.: Питер, 2007.– с- 372.
6. Платонов Ю.П. Социальная психология поведения: Учебное пособие.– СПб.: Питер, 2006.– С. 50
7. Немов Р.С., Алтунина И.Р. Социальная психология: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2010. – С.

O'SMIRLARDA TAFAKKURNI RIVOJLANTIRUVCHI PSIXOLOGIK DASTUR VA UNING METODOLOGIYASI

Polvonova Barno To'ymurodovna

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada shaxsni shakllanishida tafakkurini o'rni, ahamiyati va ularning ilmiy tahlili o'z ifodasini topgan.*

Kalit so'zlar: *sotsial kompetentlik, sotsial malaka, moslik ko'zgusi, kasbiy kompetentlik, muloqot, mimika, ekspert baholash.*

Аннотация: *В данной статье выражены роль и значение мышления в формировании личности и их научный анализ.*

Ключевые слова: *социальный компетентность профессиональная компетентность, профессиональные навыки, профессиональное положение, познавательная, эмоциональная, социальная гибкость.*

Respublikamiz so'nggi yillarida amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonida ta'lim tizimi oldiga tubdan yangi nostandart talablarni qo'yimoqda. Chunki ijodkor shaxs jamiyat va yurt taraqqiyotining barcha bosqichlarida jamiyat tomonidan tan olinadi va ma'lum ijtimoiy mavqega ega bo'ladi. Barchamizga ma'lumki psixologiya olamida shaxs va uning ijodkorligi bilan bog'liq muammolarni hal etish muvaffaqiyatini belgilovchi xususiyatlari alohida o'rin tutadi. Bugungi kunda butun dunyoda shaxslararo munosabatlarning tobora jadallashuvi, o'quv jarayonlariga qo'yilayotgan yangicha talablar hamda o'quvchilarni raqobatbardosh. Har tomonloma qo'rollangan, yetuk shaxsni tarbiyalashdek mas'uliyatli vazifa psixologiya fanidan ham insonning ruhiy rivojlanishi izchil qonuniyatlarini o'rganishni talab etadi.

Yuqoridagi belgilangan vazifalarni ilmiy negizini topish, metodologik tamoyillarning ishlab chiqish hamda bu borada empirik natijalarga asoslangan xulosa va ilmiy-amaliy tavsiyalarni taqdim qilish, tadqiqotlarda qo'llash masalasi kun tartibidagi ustuvor ahamiyatga molik, kechiktirib bo'lmas vazifalardan biriga aylanib bo'ldi. Shu nuqtai nazardan boshlang'ich sinflarda ta'lim olayotgan o'quvchilarni kreativ tafakkurini matematika darslari orqali rivojlantirish ta'lim tizimini rivojlanishini ta'minlaydigan asosiy omillardan biri hisoblanadi. Sababi har o'quvchini psixologik imkoniyatlarini tahlil qilish, unga o'ziga xos ravishda diagnost qo'yish, psixologik xususiyatlarini o'rganishda ularning kreativ tafakkurini shakllanganlik darajasi ham muhim omil sanaladi. Xuddi shu omillardan kelib chiqib, biz o'quvchilarni matematika darslari orqali kreativ tafakkur omillarini rivojlantirish uchun maxsus korreksion trening dasturini ishlab chiqishni maqsad qilgan edik.

Ushbu "O'quvchilarni kreativ tafakkur omillarini rivojlantiruvchi mashg'ulotlar" majmuasi o'quvchilarni o'quv jarayoni bilan bog'liq psixologik muammolarni oldini olish, bartaraf etish va ularda kreativ tafakkur omillarini rivojlantirish maqsadida e'tiboringizga havola etilmoqda. Belgilangan dasturdan o'rin olgan mashg'ulotlar o'quvchilarning kreativ tafakkur omillarini rivojlantirish bilan bir qatorda ularning kognitiv va individual-psixologik jarayonlari: diqqat, tafakkur, idrok, tasavvur, xotira, shuningdek, o'quv jarayoni bilan bog'liq muammolarni ta'lim mezonlari va talablariga mos tabiiy shakl, o'yinlar yordamida rivojlantirib borishni ta'minlaydi.

Biz treninglar dasturini shakllantirayotgan paytda hozirgacha psixologiya olamida mashhur bo'lgan treninglarni asos sifatida qabul qilishni lozim topdik. Treninglarni tashkil qilishda gumanistik psixologiya g'oyalariga tayanildi va amerikalik olim K.Rodgers (1902 yil) tomonidan ishlab chiqilgan «Shaxsning o'z-o'zini faollashtirish» g'oyasiga asoslangan nazariyasini metodologik asos sifatida qabul qildik.

Shuningdek, muayyan psixologik qonuniyatlarga asoslangan rivojlantiruvchi dasturda K.Levinning (1890-1942) «Guruhlar diagnostikasi», A.V.Petrovskiy, A.Xorash tomonidan trening nazariy va amaliy jihatdan ishlab chiqqan nazariyalar ham tadqiqotimizni ilmiy-nazariy asoslarini tashkil qilishga xizmat qildi.

Yuqorida nomi tilga olingan trening dasturlarida asosan treningni amalga oshirishda rol o'yinlar va guruh bahsi metodi shuningdek, ishbilarmonlik, ya'ni innovatsion o'yinlardan tashkil topganligi bilan ahamiyatlidir.

Trening dasturi guruhlarda turli muammoli vaziyatlar tashkil qilinib, guruh a'zolarining soni 7-15 kishini tashkil etadi. Shu vaziyatlarda guruh a'zolari ma'lum rollar bajaradilar. Trening jarayonida asosan, xulq-atvor va turli soha bo'yicha rivojlantiruvchi treningi asosiy o'rinni egallaydi. Shaxsning o'z-o'ziga bo'lgan munosabati mashg'ulot jarayonida atrof-muhitning ta'siri natijasi bilan bevosita xulq-atvorining o'zgarishiga olib keladi.

Psixokorreksion ishlar psixokorreksion kompleks dasturi yordamida amalga oshirildi. Mashg'ulot bir-biriga bog'liq bo'lgan to'rt bosqichdan iborat bo'ldi. Bular:

- 1) tayyorgarlik (diagnostik) bosqichi;
- 2) korreksion bosqich;
- 3) korreksion faoliyatni samaradorligini aniqlovchi bosqich;
- 4) yakunlovchi (baholovchi) bosqich.

Korreksion-trening mashg'ulotlari dasturi

№	Mashq nomi	Mashqning vazifalari
1.	«Kirish qismi»	Guruhdagi o'zaro ijobiy psixologik iqlimni tashkil qilish, o'zaro tanishuv, semantik moslashuvchanlik va motivatsiyani paydo qilish
2.	«Matematik bilimlar darajasi»	Guruh ishtirokchilarining har bir a'zosining matematik savodxonlik darajasini aniqlash va shu asosida rivojlantiruvchi korreksion ishlarni amalga oshirish
3.	«Guruhda ishlash qoidalaridan xabardor qilish»	Hamkorlikda ishlash qobiliyatini shakllantirish, jamoa bilan birga ishlash qonun- qoidalarini tushuntirish
4.	«Qog'oz-qalam» an'anaviy usullari haqida ma'lumot berish	Guruh a'zolariga tadqiqot davomida foydalanish uchun kerakli jihozlar hamda natijalarini qayta ishlash ucullarini tushuntirish
5.	«Matematik masalalar mohiyatini mahorat darslari orqali yetkazib berish»	Guruh a'zolariga yangi pedagogik-psixologik texnologiyalar haqida ma'lumot berish
6.	«Matematikaga oid munozaralar qilish hamda ma'lumotlarni intepritatsiya qilish»	Trening qatnashchilaridagi matematik savodxonlik darajasini oshirish

Ayni paytda, bugungi islohotlar jarayonida har tomonlama yetuk, barkamol va ruhan sog'lom barkamol, intellektual, yangilikni adekvat qabul qiladigan shaxslarni tarbiyalash muhim asoslardan biridir. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, biz tomondan ishlab chiqilgan o'quvchilarda kreativ tafakkur omillarni rivojlantiruvchi psixologik treninglar dasturiga tayanish muhimdir. Dasturni amalga oshirish tizimi 5 bosqichdan iborat. Uning batafsil holati quyida taqdim etiladi.

I-Bosqich. Kreativ tafakkur omillarini rivojlantirishga qaratilgan trening mashg'ulotlar.

II-Bosqich. Kreativ tafakkur omillarini rivojlantirishga qaratilgan trening mashg'ulotlar.

III-Bosqich. Kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan trening mashg'ulotlar.

IV-Bosqich. Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan trening mashg'ulotlar.

V-Bosqich. Moslashuvchanlik va noodatiy qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan trening mashg'ulotlar.

Har bir bosqichdagi ijtimoiy-psixologik trening dasturimiz quyidagicha bosqichlarda olib borildi.

O'quvchilarda kreativ tafakkur darajalarini tadqiq qilish zamonaviy ta'lim tizimidagi muhim omillardan biri sanaladi. Chunki, o'quvchilar nafaqat bilimlarni egallashi, balki o'sha bilimlar asosida yangi g'oyalarni ham yaratishi hozirgi kunda dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Айзенк Г.Ю. Понятие и определение интеллекта// Вопросы психологии. – М.: 1995, – № 1.
2. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления / Под ред. А.М. Матюшкина. – М.: 1965. – С 433 -456.
3. Дружинин В.Н. Психологическая диагностика способностей: теоретические основы: в 2 ч. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1990 – Ч.1 –137 с; Ч. 2-С. 139-292.
4. Rogers, C. Towards a theory of creativity // ETS: A Review of General Semantics. 1954. 11 P. 249-260.
- 5.. Ғозиев Э.Ғ. Усмонова Ш. Интеллект психологияси. – Т.: ТошДУ, Университет, 1996, – 48 б.

O'SMIRLARDA KASB TANLASH TIZIMINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Raximova Xurshida Davlatshoyevna

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'smirlarda kasb tanlash tizimini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, uning shaxs shakllanishidagi ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *sotsial kompetentlik, sotsial malaka, moslik ko'zgusi, kasbiy kompetentlik, muloqot, mimika, ekspert baholash.*

Аннотация: *В данной статье раскрыты социально-психологические особенности формирования системы выбора профессии у подростков, ее роль в формировании личности.*

Ключевые слова: *социальная компетентность, социальная компетентность, зеркало соответствия, профессиональная компетентность, общение, мимика, экспертная оценка.*

Jahonning rivojlangan mamlakatlarida ta'lim sifati avvalambor, kadrlarning kasbiy mas'uliyati, intellektual salohiyati va kasbiy tashabbuskorlik kabi xususiyatlarning shakllanganlik darajasi bilan belgilanadi. Jumladan, Yaponiya, Germaniya, Angliya, Xitoy, Rossiya, Finlyandiya, Daniya, Norvegiya kabi mamlakatlarda talabalarning kasbiy mas'uliyatlilik xususiyatlarini shakllantirishga doir qator psixologik, pedagogik amaliy-tatbiqiy izlanishlar amaliyoti keng joriy etilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonini baynalmilallashtirish asosida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniyatlararo munosabatlarda mas'uliyatli, raqobatbardosh, kreativ, ijtimoiy faol, fidoiy kadrlar tayyorlashga ustuvorlik berilgan. Dunyo bo'yicha har yili 7% shaxslar turli hayotiy qiyinchiliklar tufayli o'z kasblarini boshqa kasblarga o'zgartiradilar. Bundan tashqari, xalqaro huquqiy maqomga ega bo'lgan «Pew research center» agentligining 2021 yilgi bergan ma'lumotiga ko'ra, sohalararo kasbiy mas'uliyatlilik sifatleri bank-moliya xodimlarida 84%, axborot texnologiyalari xodimlarida 84%, pedagog xodimlarda 59%, texnik soha xodimlarida 59%, harbiy xizmatchilarda 46%, tibbiyot xodimlarida 33%, san'at xodimlarida 23%, qishloq xo'jaligi xodimlarida esa 22% ko'rsatkichga ega ekanligi aniqlangan. Shuning uchun ham, ushbu xususiyatni ertaroq, maktab davridan boshlab o'rganish, shaxsda kasbiy mas'uliyat shakllanishining psixologik jihatlarini ilmiy-amaliy jihatdan asoslab berish, dunyo mutaxassislari tomonidan dolzarb muammo sifatida o'rganilmoqda.

Ijtimoiy taraqqiyotni ro'yobga chiqarish uchun mamlakatda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash va ularni jahon standartlari darajasiga ko'tarmoq lozim, fan va texnikaning bugungi kundagi taraqqiyotiga javob berish uchun keng saviyali, bilimdon, o'z kasbining fidoiy kishisini kamol toptirish orqali davlatimizga bozor iqtisodiyotiga bardosh

beradigan, raqobatbardosh mahsulotlar yaratuvchi kasb egalarini shakllantirish joiz. Toki ular davr talablariga og'ishmay javob beradigan, qiziqishi keng, malakasi mustahkam, xotirasi barqaror, fikr yuritishi puxta, izlanuvchan, mehnatsevar, vatanparvar, iymon – e'tiqodli insonlar bo'lib voyaga yetishsin.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, o'rta maktab o'quvchilarining hammasi kasb tanlashga kelganda oqilona va to'g'ri yo'l tutadi, deb bo'lmaydi, albatta. Ulardan ba'zilar tavakkaliga ish tutsalar, ayrimlari ota – ona kasbini tanlaydilar yoki ko'zga tashlanib turgan yaqqol namunalarga taqlid qiladilar, goho sevimli kishilari izidan borishni mo'ljallaydilar.

Maktab o'quvchilarini mayllari, havaslari, intilishlari, xohishlari, motivlari, ehtiyojlari tug'ilishi psixologiya fanining shaxs muammosi bilan uzviy bog'liqdir. Shaxs psixologiyasini o'rganish o'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirish demakdir. O'quvchilarning individual tipologik xususiyatlari, yoshi va jinsini hisobga olgan holda ularning har birini oqilona kasbga yo'llash shaxs psixologiyasining muhim vazifalaridan biridir. Bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyat qurish to'g'risidagi hujjatlarda o'quvchilarni mustaqil kasb tanlashga (o'z imkoniyatlarini o'zi baholoash orqali) o'rgatish juda muhim va zarur vazifa ekanligi ta'kidlanadi. Shunga ko'ra psixolog olimlar, metodistlar, tashxis Markaz xodimlari keng jamoatchilik bilan birgalikda kasbga doir bilimlarni keng tashviqot qilishlari, kasb – kor tanlashga oid yo'l – yo'riqlari va metodlari ishlab chiqarishlari, kasb tanlash maslahatlari, rasmiy shaxobchalari kengaytirilishi, professiogramma, proseffiografiya, psixogrammalar ko'lamini o'ttirilishi lozim.

O'quvchilarning kasb – hunar tanlashi asosan o'rta maktabdan boshlanadi, shunga ko'ra o'quvchilar kichik jamoasi bilan psixologlar oldida turli yoshdagi, jinsdagi maktab o'quvchilarini kasbga qiziqitirish, mehnat qobiliyatlarini rivojlantirish, ichki imkoniyatlarini ishga solish (o'zini – o'zi namoyon etish) kabi muhim vazifa turibdi. Psixologlar, bundan tashqari, o'quvchilarning aql – idroki, qobiliyatlarini hamda muayyan kasbga yaroqlilik darajasini aniqlash metodlari, usullari. Texnologiyasi, shakllari, mezonlari va tarkibiy qismlarini ishlab chiqishlari, shuningdek, bu sohada ilmiy – tadqiqot ishlari olib borishlari zarur.

Darhaqiqat, maktabda o'quvchilarni kasb – hunarga yo'naltirish va psixologik – pedagogik tashxis ishlarini amalga oshirishdagi dastlabki qadamlar boshlandi. O'ylaymizki, ana shu dastlabki qadam maktablarda kasb – hunarga yo'naltirish ishlarini olib boruvchi mutaxassis hamda o'quvchilarni kasb – hunarga qiziqishi, moyilligi va layoqatini aniqlash bilan shug'ullanadigan maktab amaliyotchi psixologi shtatlarni tashkil etishdan iborat bo'lishi lozim. Chunki, bu mutaxassislarsiz maktabda mazkur ishlar haqida gapirish ham mumkin emas. Maktabda olib borilayotgan kasb – hunarga yo'naltirish va psixologik pedagogik tashxis ishlarining ko'lamini, ularning saviyasi va malaka ko'rsatkichi hamda faoliyatining aniqligiga ko'p jihatdan bog'liq bo'lishligi barchamizga ayondir.

Ommaviy kasblarga bag'ishlangan o'quv – uslubiy adabiyotlar va kasb – hunar to'g'risidagi kinofilmlar, spravochniklar kamligi, psixologik – diagnostik tadqiqotlar o'tkazishga yordam beradigan zamonaviy apparat va asboblarni bilan ta'minlash yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi, shaxsning muayyan kasbga yaroqliligini aniqlash borasida ilmiy – tadqiqot ishlari yetarlicha olib borilmayotganligi shunday kamchiliklar jumlasiga kiradi.

O'quvchilarni mustaqil mehnat faoliyatiga puxta tayyorlash va ularning kasb – hunarini o'z qobiliyatlariga yarasha to'g'ri tanlashlariga erishish uchun maktab o'qituvchilarining pedagogik mahorati, bilim saviyasi, didaktik (shuningdek, akademik, tashkilotchilik, perseptik va h.k.) qobiliyatlari yuksak bo'lishi, fan asoslarini turmush bilan bog'lab o'rganilishi, to'garak va qo'shimcha yordamchi kurslar oqilona uyushtirilishi, maktablarda kasb – hunar to'g'risida ma'ruzalar o'qilishi, suhbatlar, munozaralar o'tkazilishi, sayohatlar, uchrashuvlar, kasb – hunar fotoko'rgazmalarini tashkil qilishlari zarur.

O'quvchilarda kasb-hunarga bo'lgan qiziqishini shakllantirishning psixologik xususiyatlari ularning kelgusidagi faoliyati samaradorligini ta'minlovchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Kasbiy mas'uliyatni shakllantirish orqali o'quvchilarda o'quv faoliyatiga nisbatan kasbiy o'z-o'zini adekvat anglashi, faollashtirishi, tashkil etishi, boshqarishi, nazorat

qilishi, ijobiy natijalaridan zavqlanishi, rivojlantirib borishini ta'minlash hamda kasbiy motivatsiya, refleksiya va mas'uliyatning passivligini bartaraf etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Э.Г.Ғозиев, К.Қ.Мамедов. Касб психологияси. – Т.: ЎЗПФТИ, 2003.
2. Иванов П., Зуфарова М. Умумий психология. Дарслик. – Т., 2008
3. Н. Боймуродов. Амалий психология. Ўқув қўлланма. – Т., 2008
4. Очилов М. Олий мактаб педагогикаси. – Т., 2008.
5. Абдуллаева Р.М., Рахмонов А. Шахснинг касбий фаолияти учун зарур бўлган психологик хусусиятларни аниқлаш усуллари. – Т, 2001
6. Холйигитова Н.Х. Ўқувчилардаги касб мотивлари барқарорлигига гуруҳий жипсликнинг таъсири. Психология фанлари бўйича фалсафа доктори (phd) диссер.автореф.: 19.00.05. - Тошкент – 2019

O'ZBEKISTONDA OILA MUNOSABATLARI MUAMMOSINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Ro'ziyeva Munisa Zubaydulloyevna

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada oila munosabatlari muammosining ilmiy-nazariy asoslari, uning shaxs shakllanishi ochib berilgan.*

Kalit so'zlar:*oilal munosabatlari, etnos, identifikatsiya, moslik ko'zgusi, urf-odat, muloqot, mimika, differensial psixologiya.*

Аннотация: *В данной статье раскрыты научно-теоретические основы проблемы семейных отношений, ее формирования личности.*

Ключевые слова: *семейные отношения, этнос, идентичность, зеркало совместимости, традиция, общение, мимикрия, дифференциальная психология*

Ma'lumki, nikoh-oila munosabatlarining mustahkamligi muammosi turli soha olimlari diqqat-e'tiborini o'ziga jalb etib kelgan. Aynan oila mustahkamligi mavzusini tadqiq qilishdan oldin uning asosiy mazmun-mohiyati haqida fikr yuritish lozim bo'ladi. Etnopsixologiyaning "Emic" va "Etic" yo'nalishlari nikoh-oila munosabatlari ijtimoiy psixologiyada gender va differensial psixologiyalari fanlarida ko'proq tadqiq etiladi. Etnopsixologik tahlillardan olingan natijalar asosida nikoh-oila munosabatlarini talqin qilish, ularning insonlar hayotiga qanchalik kirib kelganligini va psixologiya fanida o'zining qanday ifodasini topganligini aniqlash tadqiqotimizning asosiy maqsadlaridan biridir. Fanga, mavzu yo'nalishiga mos nazariyani chuqur o'rganish, olingan natijalarni, xulosalarni amaliyotga tadbiiq etish har qanday tadqiqotning asosini tashkil etishi tayin. Tadqiqotimizda nikoh, oila tushunchalari bevosita "Etic" yo'nalishi doirasida o'rganilgan bo'lib, bunda o'zbek xalqining turmush tarzini o'rgangan etnopsixologik tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratildi. Hozirgi zamon o'zbek oilalarida nikoh-oila munosabatlari mustahkamligining ta'minlanishida milliy urf-odat, qadriyatlarining ahamiyati katta. "Milliy qadriyatlar" tushunchasini yoritish asnosida tarixga bir nazar tashlasak. Millat va u bilan bog'liq bo'lgan ko'plab omillar ijtimoiy va siyosiy hayotda muhim o'rin tutadi. Olimlarning aniqlashicha, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning turli bosqichlarini bosib o'tgan to'rt mingga yaqin millat va elatlar mavjud. Ularning ichida o'zbek xalqi o'ziga xos an'analariga egaligi bilan alohida ajralib turadi.

O'zbek millati o'z tarixi, madaniyati va milliy qadriyatlariga ega bo'lgan xalqdir. Ularni o'rganish millatlararo munosabatlarni tashkil qilishda, turli iqtisodiy, madaniy aloqalarni o'rganishda katta yordam beradi. Lekin, yaqin davrgacha bizning ijtimoiy fanlar tizimida milliy masalalar va unda psixologiya omillarining tutgan o'rniga yetarlicha baho berilmay kelindi. Ayrim hollarda esa ular asossiz ravishda inkor ham etildi. Hatto, ba'zi bir tadqiqotchilar milliy

xususiyatlar, etnopsixologiya masalalarini o'rganishga shubha bilan qarashdi. Bunda ular etnopsixologiya masalalarini o'rganish bir xalqni maqtab, ikkinchisini kamsitishga olib kelishi, irqchilik, millatchilikni kelib chiqishiga sabab bo'ladi, deb xavotirlanishdi.

Etnopsixologiyaga oid ayrim tadqiqotlarda mualliflar o'z xalqi, millatini haddan tashqari ko'klarga ko'tarib yuborish, boshqa qo'shni xalqlardan ustun qo'yish hollari bo'lganki, bu tabiiy turli noroziliklarni keltirib chiqargan. Etnik o'ziga xoslikni inkor etish, milliy munosabatlarda ularni hisobga olmaslik turli salbiy munosabatlarni, hatto etnik nizolarning tug'ilishiga sabab bo'ladi.

Etnopsixologiya fani ma'lum "millat, etnik birlik vakillarining o'ziga xos ruhiy qiyofasi, xulq-atvorini, mentalitetini o'rganadi. Har bir xalqqa xos bo'lgan milliy xarakter, urf-odat va an'analar, milliy tuyg'ular va did, etnik ong va milliy o'zini-o'zi anglash kabi masalalar etnopsixologiyaning ham o'rganish ob'ekti hisoblanadi".

Tadqiqotchilar tomonidan etnopsixologiya masalalarini ilmiy jihatdan o'rganishda ma'lum muvaffaqiyatlarga erishilgan bo'lsa-da, talaygina muammolar hali o'zining yechimini topmagan. Masalan, etnik identifikatsiya masalasi, inson rivoji va shaxsiy o'sishda mentalitetning ta'sirini o'rganish, milliy xarakterning shakllanishi va namoyon bo'lish usullari, nikoh - oila institutini mustahkamlash omillarini aniqlash kabi masalalar shular jumlasidandir. Faylasuf, sotsiolog va tarixchilar Millat va turli ijtimoiy guruhlararo munosabatlar masalalarini o'rganishda asosan moddiy va ma'naviy madaniyat, ijtimoiy munosabatlarga e'tiborni qaratgan bo'lsalar, psixologlar shaxs psixologiyasini o'rganish bilan cheklanib qolishgan.

Yuqorida keltirilgan muammolar tadqiqi bilan shug'ullangan chet ellik olimlarning aksariyat qismi o'zbek oilalarida yuzaga keladigan munosabatlarda uchraydigan muammolarni o'rganishning murakkab ekanini ta'kidlashadi. Chunki o'zbek oilalarining etnopsixologik, madaniy, ma'naviy, ijtimoiy, psixologik xususiyatlarini empirik tadqiq etishga qaratilgan metodlar, usullar yetarlicha ishlab chiqilmagan. Bir mamlakat xalqini o'rganish uchun yaratilgan metodlar boshqa mamlakat xalqini o'rganishga to'g'ri kelmaydi, aks holda qarama-qarshi munosabatlar paydo bo'lishi mumkin.

Sohaga oid yana bir muammo bir etnos ichidagi turli sinflar, sotsial guruhlarda milliy xususiyatlarning namoyon bo'lishi ma'lum darajada bir-biridan farqlanishidir. Shuning uchun mazkur yo'nalishda tadqiqot olib boruvchilar ma'lum etnos psixologiyasidagi o'ziga xoslikni aniqlay olishi hamda uni boshqa etnik guruhlardan farq qiluvchi umumiy va xususiy jihatlariga e'tibor qaratishi lozim.

Ma'lumki, etnopsixologik xususiyatlar o'zgaruvchan. Ular ma'lum bir ijtimoiy o'zgarishlar natijasida o'zlarining ayrim xususiyatlarini o'zgartirishi, yangi ijtimoiy munosabatlarni aks ettiruvchi jihatlarni hosil qilishi mumkin. Ijtimoiy tizim va ijtimoiy hayot o'rtasidagi munosabat aynan oilaviy va millatlararo xususiyatlarni o'rganish orqali yuzaga chiqadi.

Har bir xalq, millatning o'ziga xos etnopsixologik xususiyatlari mavjud, ular ma'lum bir iqtisodiy, savdo, harbiy ehtiyoj nuqtai nazaridan o'rganiladi. Ehtiyojning kelib chiqish sabablarini, uning yuzaga kelishiga turtki bo'lgan omillarini aniqlash masalasi qadimgi davrlar tarixini o'rganishdan boshlanadi. Turli xalqlar psixologiyasi haqidagi dastlabki tasavvurlar antik davrga ya'ni, ularning yashash turmush tarzi, urf-odatlar, shaxslararo munosabatlari, oiladagi xulqi va h.k. borib taqaladi. Abu Rayhon Beruniyning "Hindiston" va "Osotur al-boqiya" asarlarida xalqlarning etnopsixologik xususiyatlari alohida qayd etilgan. Ma'lum bir xalqning etnopsixologiyasi haqida gap ketar ekan, bunda ularning tili, afsonalari, urf-odatlar, an'analar, e'tiqodi, san'ati, fe'l-atvori, tarixi birinchi navbatda o'rganilishi lozim. Beruniyning fikricha, bu jarayonni o'rganishda muqaddas kitoblar - Injil, Qur'on, Avesto yordam beradi.

XVII – XIX asrning yirik olimlari psixologiyada xalqlararo etnik farqlanishni tabiiy-iqlimiy omillarning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'lagan holda tushuntirishga harakat qilgan. XVIII asr etnoslarining ruhiy xususiyatlari asosan fransuz olimlari tomonidan o'rganilgan. Ular xalqlar bir-biridan ma'lum bir psixologik qirralar bilan farqlanadi, deb to'g'ri qayd qilishgan.

XVII asrda fransuz ma'rifatparvarlari "xalq ruhi" tushunchasini fanga kiritganlar va muammolarni geografik omil bilan bog'liq ravishda yechishga harakat qilganlar.

Sharl Lui Monteske (1689–1755) – geografik determinizm asoschisidir. U "Qonunlar ruhi haqida" nomli asarida "iqlim, din, qonunlar, boshqaruv me'yorlari, o'tmish namunalari, axloqiy me'yorlar, urf-odat va an'analar insonlarni boshqaradi va shuning natijasida xalqning psixologiyasi shakllanadi", - deb yozadi. Uning fikricha, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan quyi bosqichda turgan xalqlarga geografik muhitning ta'siri kuchli, yuqori pog'onalarda turgan xalqlarning ma'naviy qiyofasiga esa ijtimoiy omilning ta'siri kuchliroq bo'ladi. Iqlim, geografik tuzilish nafaqat qonunlar, xalqlarning urf-odati va fe'l-atvorlariga, balki davlat siyosatiga, madaniyatiga ham ta'sir ko'rsatadi.

A.Fulle "Milliy xarakter omillari" kitobida Monteskening "issiq iqlim shaxs xarakteriga kuchli ta'sir qiladi hamda shafqatsizlik tuyg'ularini hosil qiladi" degan fikriga qarshi, uni inkor etuvchi ko'plab misollarni keltiradi.

Yuqoridagi ilmiy-nazariy tahlillardan ko'rinib turibdiki nikoh - oila munosabatlarida o'ziga xoslik aniqlangan bo'lib, etnopsixologik tadqiqotlar obyekti sifatida ko'p o'rganilganligiga qaramay undagi mavjud muammolar hanuzgacha o'z yechimini topmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект пресс, 1996. – 178 с.
2. Бендас Т.В. Гендерная психология. СПб.: Изд-во Питер, 2006. – 431 с.
3. Майерс Д. Социальная психология/ Интенсивный курс 3-изд., «Олма Пресс» С.Петербург – Москва 2002. – 188 с.
4. Рухиева А.Х. Психологические особенности самоуправления учебной деятельности студентов: Автореф. дисс. ... канд. псих. наук. – Ташкент: 1993. – 19 с.
5. Ғозиев Э.Ғ. Усмонова Ш. Интеллект психологияси. – Тошкент: ТошДУ, Университет, 1996. – 48 б.

BOJXONA TIZIMI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI

Ochilov O.B.

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bojxona tizimi faoliyati samaradorligini oshirishning psixologik aspektlari va uning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari bayon qilingan.*

Kalit so'zlar: *kasbiy malaka, sotsial kompetentlik, psixologik yordam, o'zaro hamkorlik, muloqot, mimika, bojxona tizimi.*

Аннотация: *В данной статье описаны психологические аспекты повышения эффективности таможенной системы и ее социально-психологические особенности.*

Ключевые слова: *профессиональная квалификация, социальная компетентность, психологическая поддержка, взаимное сотрудничество, общение, mimika, таможенная система.*

Hozirgi davrda O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy – iqtisodiy sohalarda kechayotgan tub islohotlar jamiyatning barcha tarmoqlarini qamrab olmoqda. Ayniqsa, jamiyat taraqqiyoti uchun muhim bo'lgan idora va tarmoqlardagi o'zgarishlar mamlakat rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi bojxona tizimi ham aynan shunday tub o'zgarishlarni boshidan kechiryapti.

Bugungi kunda xalqaro aloqalarning jadallashuvi va kengayishi O'zbekiston bojxona xizmati xalqaro faoliyatining o'zga xos xususiyati hisoblanadi. Bojxona jarayonlarini amalga oshirishda xorijiy texnologiyalar, zamonaviy kompyuter texnologiyasi, elektron va rentgen uskunalaridan foydalanish o'z ijobiy samarasini bermogda, ammo shu bilan birga, tizimda

faoliyat olib borayotgan xodimlarning psixologik tayyorgarligi, ularning kasbiy malakalarni egallashlari tizim faoliyatini samarali tashkil etishda muhim o'rin egallovchi omil bo'lib qoladi.

Har qanday jamiyat tarmog'ining bugungi kuni va kelajagi shu tizimda tayyorlanayotgan kadrlarning professional darajasi, malakasi va sifatiga bog'liqligi sir emas.

Zamonaviy talablarga mos keladigan mutaxassis bo'lish uchun nafaqat maxsus kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash, balki professional jihatdan muhim bo'lgan shaxsiy – psixologik sifatlarning to'laonli rivojlanishiga erishish talab etiladi.

Shuningdek, o'z kasbiy faoliyatlarini samarali tashkil etishlari uchun bojxona xodimlarida muloqotmandlik ko'nikmalari yetarlicha rivojlangan bo'lishi, ularning muomala madaniyatiga ega bo'lishlari taqozo etiladi. Zero, ular har kuni turli soha xodimlari, turli tabiatli shaxslar, shu jumladan, xorijiy malakatlarning fuqarolari bilan davlatning birinchi vakili sifatida muomalaga kirishadilar.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, bir yilda birgina «ToshAero» Ixtisoslashgan bojxona maskanidan 2 mlnga yaqin yo'lovchi o'tadi. Mazkur maskanda bir kunda bevosita bojxona nazoratiga jalb etiladigan xodimlar soni 25 tani tashkil etadi. Demak, har bir xodim kuniga 200 dan oshiqroq yo'lovchi bilan muomalaga kirishishiga to'g'ri keladi. Buning ustiga yo'lovchilarga ko'pincha bojxona jarayonlaridan o'tish malol keladi. Bu holat suhbatning boshlang'ich bosqichida salbiy kayfiyat uyg'otib, muloqotning kechishiga ta'sir ko'rsatadi. Bunday holatlar bojxona xodimlari faoliyatining muomala jarayonida turli ziddiyatlarga, psixologik zo'riqishlarga, stressga olib keluvchi vaziyatlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.

Yuqoridagi vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish maqsadida bojxona xodimlari kasbiy faoliyatini amalga oshirishning psixologik mohiyati va mazmunini ochishga, kasbiy muhim bo'lgan uslublarni o'rganishga qaratilgan maxsus psixologik tadqiqotlar o'tkazish g'oyatda dolzarb hisoblanadi. Ayniqsa, bojxona organlari xodimlarining kasbiy muomalalari samaradorligini oshirishga qaratilgan tadqiqotlar katta ahamiyatga molikdir.

Yana shuni ta'kidlash joizki, O'zbekiston Respublikasi bojxona tizimi xodimlarining kasbiy muomala jarayoni psixologik tahliliga ilk marta tadqiqot obyekti sifatida yondashilayotganligi ishning ilmiy dolzarbligidan dalolat beradi.

Bevosita muomala jarayoni tadqiqoti bo'yicha B.G. Ananov, V.M. Myasishev, G. M. Andreeva, A.A. Bodalev, N.I. Shevandrin, A.A. Juravlyov singari qator olimlar ilmiy izlanishlar olib borganlar.

O'zbekistonda ham bir qancha psixolog olimlar muomala va shaxslararo munosabatlar muammosining u yoki bu tomonlarini tadqiq etishgan. Jumladan, M. Vohidov, M.G. Davletshin, F.B. Shoumarov, V.A. Tokareva, B.R. Qodirov, R.S. Gaynutdinov, E.F. G'oziyev, V .M. Karimova, Sh. Barotov, A. Jabbarov, X.M. Alimov singari olimlar keyingi yillarda esa ushbu mavzuga murojaat qilgan yosh olimlar B.E. O'tanov, N.B. Azimov, E.A. A'zamxo'jaeva, I.R.Ergashev, X.E.Usmanova, P.S. Ergashev va boshqalar shaxslararo hamkorlik hamda muomalaning turli qirralarini ochib berish borasida psixologik tadqiqotlar olib borishgan.

Bojxona xodimlarining o'zaro hamkorliklari muammolari bo'yicha esa S.I. Sedin, V.A. Goryanina, N.V. Biryukova, I.I. Tarasevich, O.V. Sofronova va boshqa tadqiqotchilar ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishgan. Bevosita bojxona xodimlari faoliyatidagi muomala jarayonining o'ziga xos tomonlari tadqiqoti bo'yicha esa A.A. Maksimov, M.A. Goryacheva, A.A. Solopovlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Yuqoridagi nazariy va ilmiy manbalar mazmuni shuni ko'rsatmoqdaki, muomala jarayoni hamda samarali kasbiy muomala ko'nikmalarini rivojlantirish muammosi bo'yicha birmuncha salmoqli ilmiy izlanishlar amalga oshirilganligiga qaramay, ularning bojxona xizmati xodimlari faoliyatidagi o'rni yetarli darajada yoritilmagan hamda ushbu masala O'zbekiston Respublikasi bojxona tizimi misolida umuman o'rganilmagan

G'arb mamlakatlari olimlari tomonidan shaxslararo hamkorlikni mazmun va mohiyat jihatidan tushuntirishga bag'ishlangan bir qator nazariyalar ilgari suriladi. Bu borada Dj.Xomansning almashinuv nazariyasi (teoriya obmena), Dj. Midning simvolik interaksionizm

nazariyasi, E. Hofmannning taassurotlarni boshqaruv nazariyasi (upravlenie vpechatleniyami), Z. Freydning psixoanalitik nazariyalarini alohida ta'kidlab o'tish lozim.

Psixologiya fanining muomala kategoriyasiga bag'ishlangan tadqiqotlar V.M.Myasishev, B.G.Ananev, A.A.Bodalev, N.I.Shevandrin A.A.Juravlyov va boshqa qator rus olimlari tomonidan amalga oshirilgan. O'zbekistonda M. Vohidov, M.G.Davletshin, F.B.Shoumarov, V.A.Tokareva, B.R.Qodirov, R.S. Gaynutdinov, E.F. G'oziyev, V.M. Karimova, Sh.R. Barotov va boshqalar shaxslararo muomalaning turli qirralarini ochib berish borasida psixologik tadqiqotlar olib borishgan. Keyingi yillarda I.R.Ergashev E.A.A'zamxo'jayeva, X.E.Usmanovalar tomonidan amalga oshirilgan psixologik tadqiqotlar bevosita muomala jarayonini tadqiqiga bag'ishlanadi.

Bojxona xodimlari faoliyatining psixologik tadqiqi bir qator rus olimlari tomonidan amalga oshirilgan. Jumladan, bojxona organlarida boshqaruv jarayonlari (A.S. Kruglov, 1996), bojxona bo'linmasi boshliqlarining boshqaruv tizimini shakllantirish faoliyati (S.I. S'edin, 1998), bojxona xodimlarining professional-rolli xulq-atvori xususiyatlari (M.Yu. Sheynis, 1998), bojxonachilarning avtopsixologik qobiliyatlari (V.V. Leshin, 2000), bojxona xodimlarining professional vazifalarini samarali hal qilishlarining psixologik shart-sharoitlari (Ye.N. Ostapenko, 2000), bojxona xodimlari kasbiy faoliyati mahsuldorligining akmeologik omillari (A.V. Pankratov, 2001) kabi mavzularda psixologik tadqiqotlar olib borilgan. Bevosita bojxona xodimlari muomala jarayoni tadqiqotiga bag'ishlangan ilmiy izlanishlar A.A. Maksimov (2001y.), M.A. Goryacheva (2003y.), A.A. Solopovlar (2005y) tomonidan amalga oshirilgan. Yuqoridagi ilmiy izlanishlar tahlili bojxona tizimi xodimlarining samarali kasbiy muomala malakasi va ko'nikmalarini egallashlari yetarli darajada tadqiq etilmaganligini ko'rsatdi. Ayniqsa, O'zbekiston bojxona tizimi misolida mazkur muammoning o'rganilmaganligini ta'kidlab o'tish joiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2-х т. – М.: Педагогика, 1980. – 186 с.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект пресс 2000. – 139 с.
3. Баратов Ш.Р. Социально-психологические основы создания психологической службы в Узбекистане: Автореф. дис. ... докт. психол. наук. – Ташкент. 1998. – 37 с.
4. Ғозиев Э.Ғ. Онтогенез психологияси. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 2010 – 360 б.
5. Айзенк Г.Ю. Понятие и определение интеллекта// Вопросы психологии. – М.: 1995. – № 1. – С. 111-129.

TALABALARNI INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Sobirova Gulruxsor Oybek qizi

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarni innovatsion faoliyatga tayyorlashning ijtimoiy-psixologik asoslari, uning shaxs shakllanishidagi roli va ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, innovatsion faoliyat, motiv, uzviylik, muloqot, ta'lim, ijtimoiy-madaniy.

Аннотация: В данной статье раскрыты социально-психологические основы подготовки учащихся к инновационной деятельности, ее роль и значение в формировании личности.

Ключевые слова: инновация, инновационная деятельность, мотив, преемственность, коммуникация, образование, социокультурность

Jahon oliy ta'lim tizimida ta'lim berish jarayonini ilmiy-ishlab chiqarish birlashmalari bilan birlashtirishga asoslangan innovatsiyalar va innovatsion faoliyatga oid bir qator tadqiqotlar

olib borilmoqda. Fan, ta'lim hamda amaliyot orasidagi tafovutni bartaraf etish yo'lida «Tajriba asosida ta'lim olish» (Experimental learning) g'oyasi ustuvor bo'lib qolmoqda. Mazkur jarayon o'z navbatida «Lifelong learning» - «Umr davomida ta'lim olish» konsepsiyasiga ko'ra, oliy ta'lim muassasasi bitiruvchilarining innovatsion faoliyatga yo'nalganligini ta'minlashni talab etmoqda. Bu borada «Experiential learning» o'qitish ta'limni o'quv sinfidan tashqarida, tajriba tarzida o'tkazishni taqozo etib, ta'lim oluvchilarni motivlashtirish yo'li bilan keng jalb etishni nazarda tutadi. Buning uchun talabalar innovatsion faoliyatga yo'nalganligini amalga oshirishning o'ziga xos psixologik yondashuvlariga e'tibor berish, bu jarayonni takomillashtirish orqali ularni innovatsion faoliyatga yo'naltirish masalalari dolzarb muammolardan bo'lib qolmoqda.

Jahonda amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarda innovatsion faoliyatga oid ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor qaratilib, texnika va texnologiyalarga kiritilgan yangicha yondashuvlar asosida innovatsion faoliyatni tashkil etish orqali ulkan yutuqlarni ta'minlaydigan institut sifatida qarash, ya'ni innovatsion siyosatni amalga oshirish muhim masalalardan ekanligini amaliyot ko'rsatadi. Innovatsion faoliyat samaradorligida ishlab chiqarishning turli sohalarida mavjud bo'lgan yuqori natijalarga erishish nazarda tutiladi. Bu borada ta'lim va ishlab chiqarish uzviyligini o'rnatish jarayonida yangiliklarni izlab topish va kiritish, innovatsion faoliyatga psixologik tayyor turish yondashuvini shakllantirish yo'nalishlarda keng ko'lamli ilmiy tadqiqot ishlari dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda talabalarining innovatsion faoliyatga yo'naltirish asosida Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan etib belgilangan bo'lib, zarur huquqiy-me'yoriy asoslari yaratildi. Taraqqiyot strategiyasining birinchi ustuvor yo'nalishida «Inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish» va «iqtidorli yoshlarning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash borasida amalga oshirilayotgan ishlarni yanada jonlantirish, mamlakatda amalga oshiriluvchi innovatsion g'oyalar, loyihalar va texnologiyalarni ishlab chiquvchi barkamol avlodni tarbiyalash» konseptual g'oya negizida ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy-siyosiy islohotlarni amalga oshirishga qaratilgan davlat siyosati O'zbekiston Respublikasining 2022–2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida **inson kapitalini rivojlantirish**, sog'lom dunyoqarash va bunyodkorlikni umummilliy harakatga aylantirish muhim vazifalar belgilanganligi ularni amalga oshirishda shaxsning individual qiyofasini to'laqonli namoyon etishga xizmat qiluvchi omillarning ahamiyatini o'rganishga yo'naltirilgan tadqiqotlarni amalga oshirishga yetarli asos yaratilganidan dalolat beradi.

Fan texnika va ishlab chiqarishning taraqqiyoti davomida bir qator ilmiy tushunchalar tarixi ham takomillashdi. Shu qatorda innovatsiya termini ham ilmiy termin tarzida fanga kirib keldi. Bu tushunchani germaniyalik faylasuf Xristian Volf (Wolff) (1679-1754) o'zining «Logika, ili Razumnie misli o silax chelovecheskogo rassudka» nomli asari orqali kiritgan. Uning fikricha, bilim tarmoqlari jamiyatning barcha sohasini qamrab olsagina, rivojlanish ta'minlanadi, ilmiy kashfiyotlar tadbiq etilgan bo'ladi. Bunda talabalarni innovatsion faoliyatga yo'naltirish rivojlantiruvchi va tadbiq etuvchi omil sanaladi.

Talabalarni innovatsion faoliyatga yo'naltirish davlat darajasidagi vazifalar qatoriga kirib, O'zbekiston Respublikasining «Innovatsion faoliyat to'g'risida»gi qonunining 3-moddasida «innovatsiya - fuqarolik muomalasiga kiritilgan yoki shaxsiy ehtiyojlar uchun foydalaniladigan, qo'llanilishi amaliyotda katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni ta'minlaydigan yangi ishlanma» [3] ekanligi ko'rsatib o'tilgan.

Talabalarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda Qonunda keltirilgan bosqichma-bosqichlik prinsipi; individuallik prinsipi; tizimlilik prinsipi; kasbiy-hayotiylik prinsipi; nazariya va amaliyot birligi [3] kabi uslubiy prinsiplardan foydalanish mumkin. Talabalarni innovatsion faoliyatga yo'naltirish ya'ni, yangiliklarni yaratish va uni o'z faoliyatida qo'llashga o'rgatish yoshlarga oid davlat siyosatida ham o'z ifodasini topgan.

XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asrning boshlarida dunyoda kechayotgan ijtimoiy va madaniy transformatsiya jarayoni jamiyat hayotini taraqqiyot yo'nalishiga bevosita ta'sir

ko'rsatdi. Natijada ta'lim va tarbiya masalasi jamiyatning ma'naviy hayotini o'zagi va ishlab chiqarishni ta'minlovchisi ekanligi jihatlari bilan yanada dolzarblashdi. XXI asrning ikkinchi o'n yilliklarining oxirida insoniyat hayotiga to'g'ridan-to'g'ri tahdid solgan COVID-19 pandemiyasi ishlab chiqarish jarayoni bilan birga ma'naviy yaratuvchanlik, ta'lim-tarbiya, ilm-fan oldida yangi-yangi, oldindan ma'lum bo'lmagan, vazifalarni yechishni talab qilmoqda. Buning natijasida innovatsion faoliyat bilan shug'ullanish masalasi yanada dolzarblashdi.

Shu sababdan ham 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha harakatlar strategiyasining «IV. Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari» nomli bobining 4.4. Ta'lim va fan sohasini rivojlantirish bandida «ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy-eksperimental laboratoriyalar, yuqori texnologiya markazlari va texnoparklarni tashkil etish» [4] alohida ko'rsatib o'tilgan. Innovatsiya (innovation) yangilik kiritish degan ma'noni anglatib, mavjud tizimning tarkibiga yangi element kiritib, uning faoliyatini takomillashtirishni yoki mavjud predmetdan foydalanishni yengillashtirish va amaliyotda qo'llash, iste'mol uchun yaroqlilik darajasi samaradorligini ta'minlashni nazarda tutadi.

Oliy ta'lim muassasalari talabalarini innovatsion faoliyatga yo'nalganligini bevosita ular tomonidan egallanayotgan soha (ixtisoslik) talablaridan kelib chiqqan holda ta'minlashga erishsak, Yangi O'zbekistonni ravnaqini ta'minlashda moddiy va nomoddiy bo'lgan ishlab chiqarish sohalarini mintaq va jahon bozorining talab va ehtiyojlari asosida zamonaviy tus olishiga hissa qo'shamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Абульханова К.А. Деятельность и психология личности. -М., 1980.
2. Ушаков Д. В. Интеллект: структурно-динамическая теория. М.: Изд-во ИП РАН, 2003.
3. Диагностика социального интеллекта. Тест Дж. Гилфорда и М. Саливана. - СПб., 1999;
4. Aisenk, G.Yu. (1995). Conception and detection of intellect// Matters of psychology, M., -№1. - pg. 111-129.
5. Ananyev, B.G. (1980). Selected psychological works in 2 vol., M., Press: Pedagogika, vol.2.

ПРАКТИКА ОКАЗАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ УСЛУГ НЕОРГАНИЗОВАННОЙ МОЛОДЕЖИ

Хайдаров Ш.Ш.

Преподаватель Бухарского института психологии и иностранных языков

Аннотация. В статье автор анализирует актуальную проблему разрешения фундаментального противоречия современного узбекского общества — обозначившийся теоретический и инструментальный разлом между необходимостью модернизации всех сфер жизни и онтологической потребностью сохранения и преумножения культурно-исторического наследия и национальной индивидуальности Узбекистана.

Ключевые слова: молодежь, патриотизм, гражданственность, воспитание

Annotation. In the article, the author analyzes the urgent problem of resolving the fundamental contradiction of modern Uzbek society — the identified theoretical and instrumental gap between the need to modernize all spheres of life and the ontological need to preserve and enhance the cultural and historical heritage and national identity of Uzbekistan.

Key words: youth, patriotism, citizenship, education

Annotatsiya. *Maqolada muallif zamonaviy o'zbek jamiyatining fundamental qarama — qarshiligini hal qilishning dolzarb muammosini-hayotning barcha sohalarini modernizatsiya qilish zarurati va O'zbekistonning madaniy-tarixiy merosi va milliy individualligini saqlash va ko'paytirishning ontologik zarurati o'rtasidagi nazariy va instrumental nosozlikni tahlil qiladi.*

Kalit so'zlar: *yoshlar, vatanparvarlik, fuqarolik, tarbiya*

Основным противоречием современного узбекского общества становится противоречие между необходимостью модернизации всех сфер жизни и необходимостью сбережения культурно-исторического наследия Узбекистана и сохранения ее национальной индивидуальности. В начале нового тысячелетия это противоречие осознается в различных дискурсах как проблема, без решения которой дальнейшее развитие узбекского общества будет затрудненным. Вместе с тем вопрос об исторической судьбе Узбекистана традиционно «прорастает» в общественном сознании, мышлении профессиональных экспертных сообществ как проблема выбора исторического пути развития. В рамках решения данного противоречия важно обращать внимание на работу со всеми возрастными группами, но самое большое внимание следует уделять патриотическому развитию подрастающего поколения, в частности молодежи, и делать ставки на качественное развитие их гражданственности и патриотизма, что окажет влияние на формирование образов будущего страны. В этой связи особо остро стоит вопрос воспитания и развития гражданственности и патриотизма. Патриотизм — понятие более духовного плана, это чувство уважения к своим предкам, любовь к своим землякам, а также проявление терпимости ко всем проживающим на данной территории, желание помогать им, отучать от всего дурного. Гражданственность же — это конкретное нравственное понятие, которое выражается в том, что личность с развитой гражданственностью обладает способностью пользоваться своими правами и исполнять свои обязанности как в личных интересах, так и на благо общества.

Если патриотизм выражает отношение личности к своей Родине, к ее историческому прошлому и настоящему, то гражданственность связана с принадлежностью человека к тому или иному народу и его политической активностью. Личность, у которой развита гражданственность, может мыслить и действовать государственно, что будет выражаться в осознании своей причастности к Родине, ее народу, своим истокам и корням. В этой связи, анализируя аспекты патриотического воспитания молодежи в современных условиях, стоит отметить, что в рамках существующего содержания патриотического воспитания рассматриваются этические, правовые, политические, экономические, экологические и другие вопросы. Формирование гражданственности — одно из основных направлений работы с молодежью по патриотическому воспитанию.

Гражданственность позволяет молодежи практически реализовывать важнейшие человеческие ценности, лежащие в основе ее мировоззрения, выбирать в соответствии со своим мировоззрением линию поведения, выражать отношение к обществу и самому себе. В то же время внешнее управление этим процессом должно соответствовать гуманистической сущности человека. Именно в этом аспекте смыслом патриотического, гражданскопатриотического воспитания является развитие социальной активности посредством включения обучающихся в различные виды социально значимой деятельности с целью формирования социального опыта, социально-коммуникативных навыков и умений, а также развития гражданственности. Еще одним рычагом проведения качественной работы по развитию патриотизма молодежи можно назвать формирование убеждений. Особенности молодежи как возрастной группы способствуют эффективному формированию информационной составляющей гражданской компетентности и, как следствие, реализации познавательной функции, поскольку овладение системными знаниями требует от молодого человека напряженного интеллектуального труда и высокого уровня самостоятельности в познавательной деятельности. Данная характеристика молодежи как возрастной группы позволяет рассматривать этот период

как наиболее сензитивный для формирования патриотизма, так как в это время происходит формирование морально-нравственных качеств и жизненных ориентиров, расширение кругозора и сферы интересов, а также формирование убеждений, которые остаются на долгие годы. Убеждение — это система взглядов, составляющая мировоззрение человека, определяющая его эмоционально-психологическое отношение к окружающей действительности, мотивы его действий и выбор линии поведения.

С целью трансформации знаний в убеждения нужно развивать у молодежи критическое мышление, способность оценивать как собственное поведение, так и поведение других людей с позиции интересов общества. Большую роль в данном процессе играет организация учебновоспитательного процесса, приобретение знаний, расширение представлений молодежи. Особая роль в этом процессе отводится непрерывному образованию, а также включению молодежи в систему государственной молодежной политики, в деятельность общественных организаций, созданных на базе образовательных учреждений или по месту работы молодого человека. Все перечисленные аспекты важны для формирования патриотического воспитания молодежи в современных условиях. Их важность подтверждена исследованием, которое было проведено в городе Самарканд с 2011 по 2013 г., за это время в исследовании приняли участие 1 000 респондентов. Возраст респондентов составляет от 16 до 30 лет, из них 599 человек — это лица женского пола (59,9 %), 401 — лица мужского пола (40,1 %). В рамках данного исследования был проведен опрос по выявлению недостатков в воспитании гражданственности и патриотизма молодых граждан, в частности в среде молодежи Самаркандской области и города Самарканд. В результате были выявлены неоднозначные тенденции: — почти 50 % респондентов отметили, что понимают и видят необходимость в целостности действий по воспитанию гражданственности и патриотизма с учетом развития национальных и общечеловеческих ценностей, воспитанию терпимости, уважения к человеку; — у значительной части опрошенных было отмечено спонтанное чувство гордости за Родину, но в то же время выявлена неуверенность в своей нужности для страны. Более чем у 40 % опрошенных были обнаружены проявления националистических черт поведения.

В этой связи в исследовании отмечено, что ситуация в молодежной среде является неустойчивой. Под влиянием тех или иных событий большая масса молодежи с несформированным сознанием, шаткими убеждениями, а также слабыми представлениями о гражданственности и смутным патриотическим настроением может проявить негативную инициативу по отношению к жизни общества и государства или, наоборот, может самоустраниться от активной жизни общества. Также в исследовании самаркандских ученых было отмечено, что существующие формы патриотического воспитания не пользуются активной поддержкой молодежи, потому что они являются не интересными, не отвечают возрастным особенностям и установкам молодых людей. В исследовании была выделена повышенная занятость молодых людей от 16 лет, подростки вынуждены работать, искать способы получения дохода, что трансформируется у них в увеличение равнодушия к общественной жизни. Неблагоприятная социальная обстановка, связанная с повышенной конфликтностью на межнациональной почве, со сложностями в экономической, международной сфере, становится катализатором сильного протестного напряжения в среде молодежи.

Воспитание патриотического духа в молодежной среде находится в тупике, оно строится на опыте и идеях, наработанных еще за период существования Советского Союза, и, безусловно, используемый опыт часто успешен, позволяет получить зримые результаты, и мы не имеем права забывать и отказываться от культурно-исторического наследия своей страны, но необходимы новые идеи работы с молодежью. Уровень проводимых мероприятий патриотической направленности участниками исследования оценивается в целом оптимистично: массовые акции, яркие шоу, публичные дела, крупные массовые мероприятия вызывают у молодежи интерес и желание участвовать во всем этом. Кроме того, у молодежи в рамках исследования было выявлено отсутствие

четкого понимания направленности части мероприятий, они не всегда видят их нужность и полезность. Обязательность участия в некоторых из них сводит на нет их положительное действие. Молодежь чаще всего выступает пассивным участником, но при этом у некоторой ее части существует желание использовать свои силы и способности в какой-либо реальной деятельности. Это может быть одной из причин широкой поддержки в молодежной среде проектов и программ, опирающихся на личную инициативу и самореализацию.

В этой связи стоит отметить, что проблемы в содержании патриотического воспитания молодежи в современных условиях остаются, нет существенных изменений в данной сфере, что порождает более глубокие проблемы в патриотических настроениях молодежи. Таким образом, становится понятным, что развитие патриотизма невозможно решить только организацией праздников и массовых мероприятий, демонстрирующих символы страны и ее достижения. В современной ситуации с нарастающими протестными настроениями в молодежной среде необходимо работать с убеждениями молодежи, давать больше возможностей для развития образования, возобновлять исследования о ценностных ориентациях молодежи, об их потребностях и проблемах, повышать культурный и образовательный уровень молодежи.

Список литературы

1. Фридель О.В., Теобальдт О. И. Возрастной символизм: образ современной молодежи в общественном сознании (на примере социологического исследования) // Концепт. 2016. Т. 12. С. 77—81.
2. Гафуров Ш.Р. Анализ понятия профилактики правонарушений среди неорганизованной молодежи // Журнал правовых исследований. Ташкент, 2018. № 4. Б. 51.
3. Чупров В. И., Зубок Ю. А. Социология молодежи : учеб. пособие для вузов. М. : Норма, 2016. 335 с.

SPORTCHILAR FAOLIYATIDA PSIXOLOGIK MUHOFAZA OMILLARINING O'RNI VA AHAMIYATI

Hayitova Sitorabonu Ithomjonovna

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti

Annotatsiya: Maqolada sportchilar faoliyatida psixologik muhofaza omillarining o'rni va ahamiyati, uni nazariy tadqiq qilish, rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarining nazariy tahlillar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: ruhiy uyg'unlik, ehtiyojlar, ijodiy motivatsiya, maqsad, psixologik muloqot, qobiliyat, stress, referent guruh, ratsionalizm.

Аннотация: В статье описаны роль и значение факторов психологической защиты в деятельности спортсменов, их теоретическое исследование, теоретический анализ социально-психологических факторов, влияющих на их развитие.

Ключевые слова: душевная гармония, потребности, творческая мотивация, цель, психологическое общение, способности, стресс, референтная группа, рационализм.

Bugungi kunda sportning futbol turini ommaviylashtirish dunyo hamjamiyati ijtimoiy siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri etib belgilangan. Ta'kidlash joizki, jahonda bolalar va o'smirlar sportini rivojlantirish, iqtidorli bolalarni futbolga keng jalb etish, ularning sport mahoratini shakllantirish, psixologik holatni baholash, organizmni morfofunktsional ko'rsatgichlarining rivojlanish darajasini aniqlash, jismoniy, texnik - taktik tayyorgarligini oshirishda qo'llaniladigan vosita va uslublardan amaliyotga tadbiq etish, o'quv mashg'ulotlarini ilmiy asosda tashkil qilish yuzasidan ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Jahon

standartlariga mos, raqobatbardosh sportchilarni tayyorlash uchun ularni ham jismoniy, ham ma'naviy-psixologik jihatlariga alohida yondashuv talab etiladi.

Dunyo sportida sportchilarning kasusli vaziyatlarga tushib qolishi, ushbu vaziyatlarni yengish ko'nikmalarining shakllantirilishi kasusli, ekstremal va stressli vaziyatlarni keltirib chiqaruvchi tashqi va ichki omillarni o'rganishni taqozo etadi. Sportchi shaxsini psixologik rivojlantirishga ta'sir etadigan ijtimoiy-psixologik xususiyatlar, hissiy-emotsional holatlar va ularning salbiy jihatlar bilan bog'liq muammolarni o'rganish esa ushbu tadqiqotning muhim yo'nalishi hisoblanadi. Juda ko'p sport turlari, shu jumladan, futbol sport turi bilan shug'ullanuvchi sportchilarning emotsional holatini ifodalab berishdagi tadqiqotlar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimizda yoshlarning jismoniy va ruhiy uyg'unlikda kamol topishi, ularning psixik barqarorlik va irodaviy sifatlarini shakllanishida sport va jismoniy tarbiya, sport maktablari va to'garaklari muhim ahamiyat kasb etadi. Sport psixologiyasida kasusli vaziyatlar va emotsional holat o'zgarishini tadqiq etish va bu muammoning zamonaviy yechimlarini ishlab chiqish xorij va mamlakatimiz uzoq va yaqin xorij psixologiyasida kasusli vaziyatlar va emotsional holatlarning yuzaga kelishi, kechishi va yo'nalganligi subyekt faoliyatida va muomalamunosabat jarayonlarida shakllanishi keng ko'lamda tadqiq qilingan. Aksariyat mualliflar emotsional holat sifatida stressni keltirib chiqaruvchi omillar, uning bartaraf etish modellari, stressga moyilligi bor shaxslarning umumiy jihatlarini o'rgangan bo'lsada, sport psixologiyasida kasusli vaziyatlarni vujudga kelish sabablari, uni yengish va sportchilarda salbiy emotsional holatlarni oldini olish hamda bartaraf etish usullari va mexanizmlari tadqiqotlarning diqqat markazidan va idrok ko'lamidan biroz chetda qolgan. Sobiq ittifoq va rus psixologiyasida kasusli vaziyatlar va emotsional holatlar muammolari turli nuqtai nazardan tadqiq qilingan. Chunonchi, kasusli vaziyatlarning vujudga kelish jarayonlariga xos bo'lgan undovchi kuch mazmunini ochib berish, mazkur muammolarni yengish jarayonlari esa ijro etuvchi boshqarish mazmunini xarakterlash, kutilmagan muammoli vaziyatning murakkabligi obyektiv borliq va uni psixik aks ettirish o'rtasidagi mos kelmaslik darajasi bilan belgilanish, shaxsda stressni yengishdagi mavjud tajribasi kabi muammolar keng ko'lamda o'rganilgan bo'lib, psixologiya fanida mazkur muammoga doir ilmiy-nazariy va amaliy xususiyatli boy materiallar to'plangan. Ushbu manbalar biz o'rganishni maqsad qilib qo'yayotgan muammoni ilmiy yechimlarini topishning dastlabki, boshlang'ich pozitsiyasini aniqlash va yaratish uchun muhim imkoniyatni vujudga keltirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Андреева Г.М. Социальная психология. –М., 2000.– с. 145-158
2. Анурий В.Ф. Интеллект и социум./ Введение в социологию интеллекта. –Н. Новгород. издательство Н-городского университета, 1997.– 266 с.
3. Геранюшкина Г.П. Социальный интеллект: методики оценки и развития. – Иркутск 2003.– 222 с.
4. Майерс Д. Социальная психология. Интенсивный курс 3-изд., изд-во «ОлмаПресс» С.Петербург – Москва 2002. – 188 с.
5. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М., 1996. – 144 с.

UYUSHMAGAN YOSHLARNING GURUHINI SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Abdullayeva Barno Sayfutdinovna

*TDPU ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor,
psixologiya fanlari doktori, professor*

Uyushmagan yoshlar guruhining kelib chiqishiga obyektiv va subyektiv sabablar mavjuddir. Obyektiv omillarni o'zini bir necha guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh sifatida oila va oiladagi tarbiya uslubini keltirishimiz mumkin. Oilada noto'g'ri tarbiya shakllari, ya'ni giperopeka, bolani emotsional rad etish, o'ta qattiqqo'llik shaxsda o'ziga ishonchini past bo'lishiga, hayotiy strategiyasini tanlab olmasligiga, o'z ijtimoiy mavqeini tasdiqlay olmasligi,

o'ziga bahoning noadekvatligi, ijtimoiy-psixologik kompetentlikning sustligini keltirib chiqaradi. Bundan tashqari bolaning oiladagi mavqei ham uning xulqida turli illatlarni kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Bizga ma'lumki, to'liq bo'lgan oilalarda ham noto'liq oilalarda ham sog'lom yoki nosog'lom oilaviy muhit mavjud bo'ladi. Oiladagi doimiy janjallar, mojarolar oilada nosog'lom muhitni vujudga keltiruvchi bosh omillardir. Nosog'lom oila muhitida asosiy e'tibor o'zaro ziddiyatlarga qaratilganligi sababli ularda bola tarbiyasi ko'pincha tahdid va jismoniy jazolashdan iborat bo'ladi. Bunday nosog'lom oila muhitida voyaga yetgan bolalar o'ta agressiv, jizzaki, janjalkash, jamiyatga nisbatan norozi kayfiyatda bo'lishi kuzatilgan.

Oiladagi nosog'lom muhit yoshlardagi destruktiv axloqni kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Mazkur oiladagi salbiy ta'sirni to'rtta guruhga ajratish mumkin:

1. Onaning negativ munosabati – bolaga nisbatan xudbinlik, begonalashuv, beparvolik va ahamiyatsizlik hissining yuqoriligi. Natijada bolada o'ziga ishonch darajasi past bo'lib shakllanadi.

2. Bolaning oila a'zolari va tengdoshlariga nisbatan agressiv xatti-harakatda bo'lishiga onaning emotsional munosabati. Odatda ona o'z farzandini emotsional rad etsa, bolada atrofdagilarga, ijtimoiy muhitga negativ munosabat shakllanib boradi.

3. Ota-onalardan tomonidan jismoniy jazo metodining qo'llanishi. Mazkur holat bolani destruktiv xulqqa moyilligini oshiradi.

4. Siblinglar orasidagi munosabatlarni adolatsizlik bilan hal etish. Natijada bolada atrofdagilarga salbiy munosabat, hattoki "noto'liqlik kompleksining" ham shakllanishiga olib keladi.

Oiladagi tarbiyaning noto'g'riligi bolalarni "xavf guruhiga" kiruvchi yoshlar sifatida shakllanishiga olib keladi.

Obyektiv omillarning ikkichi guruhi esa turli destruktiv guruhlarning ta'siri bilan belgilanadi. Yoshlarning norasmiy, destruktiv guruhlarning ta'siriga berilib, qonunga qarshi motivatsiyaning shakllanishi, jamiyat tartib-qoidalariga qarshi chiqish, negativizmning namoyon bo'lishiga olib keladi. Uchinchi guruh ta'lim muassasalaridagi ta'lim sifatining sustligi. Shaxsning ma'naviy, axloqiy, huquqiy ongining shakllanishiga salbiy ta'sir etadigan ta'limning bo'shligi. Yoshlarda o'quv motivatsiyasining sustligi tufayli qadriyatlar va ijtimoiy ustanovkalarining zaiflashishi bilan bog'liq. Natijada yoshlar turmushdagi o'zgarishlarga tayyor bo'lmaydi va turli destruktiv oqimlarga qo'shilib qolishi ehtimoli yuqori bo'ladi.

Uyushmagan yoshlarni shakllanishiga olib keladigan subyektiv omillar – bu shaxsning individual psixologik xususiyatlaridir. Bunda yoshlarning kognitiv, ijtimoiy, emotsional, motivatsion xususiyatlaridagi ayrim nuqsonlar ularni uyushmagan guruhga kirib qolishiga sabab bo'ladi. Aksriyat hollarda yoshlardagi quyidagi xususiyatlar ularni uyushmagan guruhga kirib qolishiga olib keladi:

- shaxsning o'ziga beradigan bahosining noadekvatligi;
- refleksiv xususiyatlarni shakllanmaganligi;
- emotsional o'z-o'zini nazorat qilishning sustligi;
- kasbiy tasavvurlarining sustligi;
- muloqotdagi refleksiyaning sustligi;
- dunyoqarashning torligi;
- yangi bilimlarni o'zlashtirish ishtiyoqining yo'qligi;
- o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojining faollashmaganligi;
- ijtimoiy-psixologik kompetentlikning sustligi;
- emotsional va sotsial intellekt komponentlarining sustligi;
- kasbiy motivatsiyaning yo'qligi;
- altruistik motivlarning sustligi, egoistik ustanovkalarining kuchliligi;
- ijtimoiy faollik, mas'uliyatlilikning sustligi;
- qadriyatlar tizimining "ommaviy madaniyat" ta'sirida transformatsiyalanganligi;
- ijtimoiy-huquqiy, ma'naviy, axloqiy savodxonlikning sustligi.

Yuqorida keltirilgan shaxs individual va ijtimoiy-psixologik xususiyatlar yoshlarni turli toifadagi “uyushmagan” toifaga birikib qolishiga olib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. G'oziyev E.G'. Psixologiya(Yosh davrlari psixologiyasi).T. 1994.
- 2.Nishonova Z.T.Bolalar psixodiagnostikasi. T. 1998.
3. Akramova F. A., Ochilova G.O. Pedagogika psixologiya. O'quv qo'llanma T.2017.
4. To'xtasin Rajabov. Uzluksiz ta'lim tizimida o'zbek musiqa folklorini o'rgatish dolzarab pedagogik muammo sifatida. ijodkor o'qituvchi jurnali. 5 sentabr / 2022 yil / 21 – son
5. Tukhtasin Ibodovich Rajabov Distinctive Features of Folk Songs That Serve in The Spiritual and Moral Formation of Pupils International Journal of Culture and Modernity <https://ijcm.academicjournal.io> ISSN 2697-2131, Volume 29/ Jun-2023

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ
ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ**

Баратов Хумоюн Шарипович

*Доцент кафедры психологии Бухарского
института психологии и иностранных языков*

Аннотация. В статье рассматривается этапность формирования профессиональной компетентности к коррекционно-оздоровительной работе будущих учителей физической культуры. Определено и охарактеризовано три этапа формирования профессиональной компетентности к коррекционно-оздоровительной работе у будущих учителей в процессе их обучения.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, будущий учитель физической культуры, коррекционно-оздоровительная работа.

Вопрос сохранения и укрепления здоровья подрастающего поколения актуален во многих странах. Специалисты разного профиля – врачи и педагоги, родители отмечают ухудшение здоровья современных детей и молодежи. Многочисленные научные исследования свидетельствуют о том, что большое количество детей, особенно в младшем школьном возрасте, относится к категории «детей группы риска», «детей с пограничными состояниями». Содействовать исправлению сложившейся ситуации могут учителя физической культуры, особенно работающие с учащимися младшего школьного возраста, при условии их профессиональной подготовленности к проведению коррекционно-оздоровительной работы в процессе физического воспитания. В научных исследованиях достаточно внимания уделено всестороннему изучению вопросов профессиональной подготовки учителя физической культуры, ее составляющих, особенностям профессиональной деятельности и путям ее совершенствования. Вопросы формирования готовности учителя физической культуры к разным видам педагогической деятельности в школе изучали Н. Данилко, М. Карченкова, А. Петунин, Б. Шиян и др., исследованием психолого-педагогических аспектов подготовки учителя занимались Н. Зубанова, Г. Ложкин, А. Попов, О. Федик и др.

Профессиограммы и модели деятельности специалиста отрасли физического воспитания разрабатывали Я. Бельский, А. Куц, Н. Волянюк, О. Солтис, А. Цьось; исследовали пути совершенствования профессиональной подготовки учителя Б. Вяткин, Ю. Железняк, О., Камаев А. Огнистый, Л. Сущенко и др. Структуру профессиональных качеств и способностей специалистов физической культуры определяли Н. Бурлакова, Л. Волков, В. Яловик, а поиском составляющих педагогического мастерства учителя физической культуры занимались Г. Балахничова, Т. Гнатецкая, А. Деркач, А. Исаев, Л. Заремба. П. Джуринский, Я. Нифака, Л. Иванова. Исследуя особенности современного подхода к профессиональной подготовке будущих специалистов физической культуры,

О.В. Тимошенко пришел к выводу о том, что в условиях повышения социального значения физической культуры и расширения ее функций изменяются взгляды на подготовку специалиста для данной сферы. Ориентируясь на современные требования, необходимо обеспечить готовность выпускников к деятельности по укреплению здоровья населения, профилактике заболеваний, повышению продуктивности труда, организации досуга, формированию навыков здорового способа жизни и других здоровьесберегающих технологий. В связи с этим значительно расширяются требования к профессиональной компетентности учителя физической культуры в коррекционно-оздоровительном контексте его деятельности. Профессиональная компетентность современного учителя физической культуры – понятие очень широкое, оно включает такие сферы компетенций как учебноразвивающая, физкультурно-спортивная, коррекционно-оздоровительная, рекреационно - профилактическая, методическая, воспитательная, диагностическая, копрогностическая, организационно-педагогическая, контрольно-мониторинговая. Но коррекционно-оздоровительная компетентность учителя физической культуры, с учетом сегодняшнего состояния здоровья детей, является ядром его готовности к решению задач физического воспитания детей младшего школьного возраста, с учетом необходимости реализации в первую очередь оздоровительной и коррекционной составляющей в процессе физического воспитания. Анализ литературных источников дает возможность говорить о том, что готовность учителя физической культуры к физическому воспитанию учащихся вообще и к коррекционно-оздоровительной работе в частности является результатом профессиональной подготовки к интегрированному образованию, включающему в себя знания, умения и навыки в области физической культуры. Она обеспечивается определенным уровнем физического развития, личностной гуманистической ориентацией, направленной на качественное решение задач физического воспитания, наличием творческого потенциала и стремлением к совершенствованию во всех составляющих педагогической деятельности. Формирование компетентности будущих учителей физической культуры к коррекционно-оздоровительной работе может быть эффективным при условии овладения ими базовыми и междисциплинарными знаниями, психолого-педагогическими, спортивно-методическими, диагностико-прогностическими умениями, воспитания мотивов педагогической деятельности, личностной культуры и ценностных ориентаций специалиста, способностей к развитию творческого потенциала в области физического воспитания школьников.

Процесс формирования профессиональной компетентности к коррекционно-оздоровительной работе будущих учителей физической культуры в процессе их обучения в вузе многофакторный. Реализация его требует не только времени, но и определенной алгоритмизации преподавания дисциплин, которыми овладевают студенты. Весь процесс представляется нам трехэтапным. Первый этап – подготовительно-накопительный, охватывающий первый год обучения; второй этап – репродуктивно-деятельностный, приходится на второй год обучения; третий этап – интегративно-деятельностный, реализуется в ходе последующих годов обучения. Во время подготовительно-накопительного этапа определяется смысловой компонент учебной деятельности студента, формируются и конкретизируются мотивы деятельности, определяются цели деятельности и условия их достижения, определяется к коррекционно-оздоровительной работе и этапы ее формирования алгоритм достижения цели с учетом индивидуально-личностных особенностей студента. На этом этапе студент получает целостное представление о будущей профессии, демонстрирует свою заинтересованность в определенном направлении педагогической деятельности (спортивной, рекреативной, учебной, коррекционно-оздоровительной и др.). В этот период будущий учитель физической культуры осваивает базовые дисциплины (педагогика, анатомия), приобретает базовые знания и умения (гимнастика, подвижные игры, плавание). Но только на следующем этапе (репродуктивно-деятельном) эти знания систематизируются, обретут взаимосвязи, что позволит использовать их в построении коррекционно-оздоровительных

программ. На первом этапе идет накопление знаний и умений как по дисциплинам психолого-педагогического, анатомио-физиологического циклов, так и по дисциплинам спортивно-методического цикла, которые являются базой коррекционно-оздоровительной компетентности будущего учителя физической культуры.

Лекционный материал на подготовительном этапе должен быть информационно насыщенным, с акцентированием значения физической культуры и отдельных ее компонентов в формировании здорового образа жизни подрастающего поколения, с обоснованными аргументами влияния физической культуры на человека и общество, с разнообразными сравнительными и статистическими данными, иллюстрирующими снижение показателей здоровья современных детей и подростков и условий нейтрализации этих негативных тенденций. На практических занятиях наиболее эффективными являются интерактивные (индивидуальное, групповое, мало групповое решение проблемы) и игровые задания. Контроль лучше проводить в виде тестовых заданий или индивидуально по опроснику. Самостоятельная работа студента очень важна в этот период, она проводится в виде анализа, аннотации, конспектирования рекомендованных литературных источников, структурирования учебного материала, подготовки докладов и сообщений, которые заслушиваются на практических занятиях. Подготовка по этим видам работы, отчет доклад, отчет-дискуссия студентов позволяют расширять и углублять знания в направлении коррекционно-оздоровительной работы и совершенствовать коммуникативный компонент подготовленности будущих учителей физической культуры. По завершении первого года обучения студенты накопили достаточную базу знаний по дисциплинам психолого-педагогического, анатомо-физиологического циклов, сформировали практические умения по основным разделам школьной программы физической культуры, овладели основами методики гимнастики, подвижных игр, игровых видов спорта, и процесс формирования коррекционно-оздоровительной компетентности будущих учителей физической культуры выходит на следующий этап. Целью репродуктивно-деятельностного этапа является формирование специально методических знаний и умений решения задач коррекционно-оздоровительной направленности с учащими младшего школьного возраста средствами физического воспитания, с учетом имеющихся индивидуально-типологических особенностей детей, в условиях общеобразовательного учреждения.

Библиографический список

1. Джуринский П.Б. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів фізичної культури до здоров'язбережувальної професійної діяльності.: автореф. на здобуття ступ. док. пед. наук: 13.00.04 /
2. П.Б. Джуринський, ДЗ ПНПУ імені К.Д. Ушинського, Одеса, 2013. 43 с. Кумарина Г.Ф. Коррекционная педагогика в начальном образовании. М.: Академия ИЦ, 2003. 320 с.

“VAQTINCHA ISHSIZ” UYUSHMAGAN YOSHLAR PSIXOLOGIYASI

Karshiyeva Dilafruz Susyunovna,
TDPU, psixologiya fanlari doktori, professor
Ostanov Shuxrat Sharifovich
BuxDU, psixologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent

Bugungi kunda yoshlarning ijtimoiy guruh sifatidagi muammosini tadqiq etishga katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, yoshlar muammolari falsafa, sotsiologiya, psixologiya, pedagogika fanlari rakursida keng tadqiq etilmoqda. Yoshlar ijtimoiy-demografik guruh sifatida jamiyat hayotida katta ahamiyatga ega. Jamiyatda yoshlar intellektual va ijtimoiy tajribani potensial tashuvchilari hisoblanadi. Yoshlarni jamiyatni muhim qatlami sifatida tadqiq etish

masalasi yer yuzida insoniyat paydo bo'lganidan buyon olimu-ulamoalarni diqqat markazida bo'lgandir. Xattoki, eramizdan avvalgi V asrdayoq yunon faylasufi Suqrotning qarashlarida ham “yoshlar orasida hashamatga muhabbat, ota-onaga va kattalarga hurmatsizlik kuchayib” ketayotganligi yoki tarixchi Gerodot Misr ehromlarida quyidagi qaydlar uni ajablantirgani “yoshlarning tarbiyasi buzilib ketyapti. Nima qilish kerak?!” haqida aytib o'tilgan. Mazkur holatning o'ziyoq yoshlar va ularni tarbiyalash masalasi uzoq o'tmishdan beri dolzarb muammo ekanini ko'rsatadi. Zero, rivoyat qilishlaricha Luqmoni Hakimdan “nasihatlaringizning ko'pi yoshlarga oid, ammo yoshi kattaroqlarga kamroq bo'ladi, buning sababi nima?” – deb so'radilar. Luqmoni Hakim shunday javob beradilar: “Bog'bon yerni yumshatib ko'chat o'tqazib, uning atrofini xas – xashakdan, zararli yovvoyi o'tlardan tozalab, kerak bo'lgan vaqtda suv bilan o'g'it berib tursa, tez vaqtda daraxt yetiladi, unumli, serhosil bo'ladi. Bolani ham yoshligidan boshlab yaxshilab tarbiya qilinsa, go'zal axloqli, odobli etib o'stirilsa, u bola nafaqat o'ziga, ota – onasiga baxt – saodat keltiradi, jamiyat uchun foydali, kerakli inson bo'lib yetishadi”. Shunday ekan, jamiyatning tayanchi va taraqqiyotning asosi bo'lgan yoshlar bilan ishlash, ularni qo'llab-quvvatlash masalasiga e'tibor qaratish, jamiyat taraqqiyotining asosini tashkil etar ekan.

Endi uyushmagan yoshlarning “vaqtincha ishsiz” toifasi xususida to'xtalib o'tamiz. Vaqtincha ishsizlik – iqtisodiy faol aholining o'ziga loyiq ish topa olmasdan qolishi va mehnat zahirasiga aylanishi. Odatda yoshlar orasida ishsizlikning sabablari turlichadir. Mehatga layoqatli bo'lsada, kasbiy faoliyatga jalb bo'lmagan yoshlar turli ta'sirlarga berilib uyushmagan guruhlarni shakllanishiga olib keladi. Mazkur guruhga mansub yoshlar umumiy o'rta ta'lim maktablarini tamomlagan, biroq oliy ta'limda tahsilni davom ettirmayotgan yoshlar kiradi. Bu yoshlarni na maqsadi, na aniq hayotiy strategiyasi mavjud bo'ladi. Ijtimoiy-iqtisodiy manbalarda vaqtincha ishsizlikning ham o'ziga xos turlari ajratiladi. Xususan, friksion, tarkibiy, mavsumiy, institutsional, davriy. Mazkur ishsizlik turlri va ularning kelib chiqish ssabablari turlichadir.

Friksion ishsizlik - bu mehnat layoqatiga va ma'lum malakaga yoki tajribaga ega shaxslarning ish izlayotgan davridagi yoki tez orada ishga ega bo'lguncha yuzaga keladigan ishsizlik. Boshqa ishsizlik turlaridan ahamiyatli jihati, unda ishlab chiqarish potensialiga ega ishsizlar sinfi shakllanadi. Bundan tashqari, mazkur holatda yoshlarning kasbiy motivatsiyasi, biror-bir ish bilan band bo'lish istagi yuqori bo'ladi.

Tarkibiy ishsizlik – ishlab chiqarish strukturasi o'zgarishi oqibatida ishchi kuchiga bo'lgan talabning kamayishini ifodalaydi. Unga asosan malakalarini o'zgartirishi va oshirishi, ma'lumot olishi, yangi kasb egallashi lozim bo'lgan ishsizlar guruhlari kiradi. Bunda yoshlarning adaptiv xususiyati muhim o'ringa ega. Agar yoshlarda adaptiv ijtimoiy ko'nikmalar shakllangan bo'lsa ular yangi malakalarni o'zlashtirishga kirishadilar va shu davrdagina vaqtincha ishsizlar qatlamiga kiradilar.

Mavsumiy ishsizlik – bunda aholining aksariyat qismi mavsum bilan bog'liq ishlarda faoliyat yuritishi bilan yuzaga keladi. Ish mavsumi tugashi bilan aholi yana ishsiz qoladi.

Institutsional ishsizlik – mazkur toifada ishsiz qolgan shaxsning nafaqa hisobiga turmush kechirish imkoniyati bo'lganligi bois, boshqa ish izlash istagining pasayishi kuzatiladi.

Davriy ishsizlik – yaratilgan yakuniy mahsulotga bo'lgan talabning qisqarishi oqibatida yuzaga keladigan ishsizlik turi hisoblanadi. Boshqachasiga aytganda, yoshlarning uzoq vaqt o'ziga mos ish topa olmagani yoki izlamagani bilan belgilanadi. Odatda bandlikka ko'maklashish markazlarida uzoq muddat ro'yxatda turadigan shaxslarga nisbatan davriy ishsiz tushunchasi qo'llaniladi. Mazkur toifaga kiruvchi yoshlarda mehnat motivatsiyasining juda pastligi, iqtisodiy qaramlikka moyillikning kuchliliga va dangasalikning yaqqol namoyon bo'lishi kuzatiladi.

Yuqorida keltirilgan holatlardan tashqari, yoshlar orasidagi “vaqtincha ishsizlik” keltirib chiqargan sabablariga ko'ra, o'z xohishiga ko'ra band bo'lmaydigan va majburan ish bilan band bo'lmagan yoshlar guruhiga ajratiladi. Odatda o'z xohishiga ko'ra ish bilan band bo'lmagan yoshlar guruhiga bizning mentalitet hududida turmush o'rtog'ining qaramog'ida bo'lgan ayollar va “boqimandalik” kayfiyati shakllangan yoshlar kiradi. Bu toifaga mansub yoshlarda “ishlash ishtiyoqi” bo'lmaganligi bois, ular faol “ish izlovchi” potensialga kirmaydilar. Ularga shu tarzda

yashash “qulay” bo’lganligi bois, mehnat motivatsiyasi pasayib ketadi. Turmush o’rtog’ining qaramog’ida bo’lgan ayollar ko’p hollarda oilaviy qadriyatlar, etnik stereotiplar ta’sirida “uy bekasi” sifatida tarbiyalanadi. Qaysidir ma’noda, bu holatni etnik jihat sifatida qabul qilish mumkin. Biroq, “boqimandalik kayfiyati” shakllanib qolgan erkaklar jamiyatning ma’naviy qatlamiga zarar yetkazayotgan zararli illatdir. So’nggi yillarda, erkaklar orasida boqimandalik, dangasalik, iqtisodiy qaramlik, “sen menga tegma-men senga tegmayman” qabilida hayot kechirishga urinish, “kimlarningdir hisobiga yashash” kabi illatlarning kuchayishi shaxsning “ma’naviy qashshoqligi”ga olib kelyapti. Bu esa jamiyatning rivojlanishiga to’siq bo’lish bilan bir qatorda shaxsning qadriyatlari transformatsiyasiga ham ta’sir etmoqda. Majburan ish band bo’lmaganlar esa ish qidirib, ish topa olmayotganlar, tashkilotdagi iqtisodiy o’zgarishlar tufayli vaqtincha ta’tilga chiqarilganlar, ish o’rni qisqarishi tufayli ishsiz qolganlar kiradi. Bular odatda “potensial ish izlovchilar” hisoblanib, o’zlaridagi ishtiyoq va kasbiy motivatsiyaning yuqoriligi bilan ajralib turadilar. Psixologik nuqtai nazardan olganda vaqtincha ishsiz yoshlarga quyidagi xususiyatlar xosdir:

1. Shaxslararo munosabatlardagi ichki xavotirni yengish bilan bog’liq ijtimoiy moslashishdagi qiyinchiliklar;
2. Ijtimoiy tan olinish, qo’llab-quvvatlanish istagini yuqoriligi va uni qondirish darajasini pastligi;
3. Kommunikatsiya va shaxsning o’z salomatligiga munosabat sohasida muvaffaqiyatsizlikning eksternal xarakterga egaligi;
4. Oilaviy munosabatlar va ish izlashga yondashuvdagi muvaffaqiyatsizlikka eksternal munosabatning kuchliligi;
5. Shaxslararo munosabatlardagi nizolashuvchanlik yoki “jamiyatdan alohidalanib olish”ga intilishning kuchliligi.

Odatda “vaqtincha ishsiz” yoshlar bilan ishlashda ularning iqtisodiy ijtimoiylashuviga e’tiborni kuchaytirish lozim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, yoshlarning vaqtincha ishsiz toifasining o’ziga xos jihatlari bo’lib, ularning psixologik determinantlarini tadqiq etish muhim ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. G’oziyev E.G’. Psixologiya(Yosh davrlari psixologiyasi).T. 1994.
- 2.Nishonova Z.T.Bolalar psixodiagnostikasi. T. 1998.
3. Akramova F. A., Ochilova G.O. Pedagogika psixologiya. O’quv qo’llanma T.2017.
4. To’xtasin Rajabov. Uzluksiz ta’lim tizimida o’zbek musiqa folklorini o’rgatish dolzarab pedagogik muammo sifatida. ijodkor o’qituvchi jurnali. 5 sentabr / 2022 yil / 21 – son
5. Tukhtasin Ibodovich Rajabov Distinctive Features of Folk Songs That Serve in The Spiritual and Moral Formation of Pupils International Journal of Culture and Modernity <https://ijcm.academicjournal.io> ISSN 2697-2131, Volume 29/ Jun-2023

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СОТРУДНИКОВ ТАМОЖНИ

Баратов Шухрат Шарипович.

Магистр Бухарского института психологии и иностранных языков

Аннотация: Статья посвящается методам формирования кадрового потенциала таможенных органов. Анализируются условия формирования профессиональных и общекультурных (универсальных) компетенций в рамках федеральных государственных образовательных стандартов высшего образования (направление подготовки по специальности «Таможенное дело»). Авторами разработаны организационные и методические рекомендации по формированию эмоциональной компетентности студентов вузов, а также должностных лиц таможенных органов, предполагающих

совершенствование методики индивидуализации обучения в университете. Сформировано учебно-методическое обеспечение процесса подготовки студентов (специальность «Таможенное дело») в Ташкентском государственном таможенном институте, включающего в себя вариативные задания, разработанные на основе контекстного подхода и методики индивидуализации обучения в вузе.

Ключевые слова: *таможенные органы, интеллектуальная таможня, кадровый потенциал, компетентностный подход, цифровые технологии, эмоциональная компетентность, эмоциональный интеллект*

В современных условиях трансформации технология формирования кадрового потенциала таможенных органов требует совершенствования профессиональных и общекультурных (универсальных) компетенций должностных лиц, а также проведения комплексного мониторинга эффективности реализации всех направлений кадровой политики таможенной службы. В 2020 году в Республике Узбекистан утверждены приоритетные направления и стратегические задачи развития таможенной службы («Стратегия развития таможенной службы Республики Узбекистан до 2030 года»), предполагающие реализацию различных производственных и кадровых мероприятий, учитывающих процессы цифровизации и постепенный переход к «интеллектуальной» таможне. Данную задачу невозможно выполнить без высококвалифицированного, мобильного и стрессоустойчивого коллектива таможенного органа.

Одним из векторов Стратегии является повышение эффективности управления человеческими ресурсами таможенных органов, формирование высококвалифицированного кадрового потенциала. В условиях перехода к «интеллектуальной таможне» в соответствии с основными задачами Стратегии приоритетным направлением таможенного менеджмента является развитие технологий социального управления кадровым потенциалом таможенных органов: кадровое планирование, профессиональное развитие и обучение персонала, повышение уровня профессиональных и общекультурных компетенций сотрудников и др. Формирование организационных и образовательных условий для трансформации трудового потенциала в интеллектуальный капитал таможенного органа актуализирует совершенствование образовательных технологий переподготовки (повышения квалификации) должностных лиц и образовательного процесса подготовки студентов специальности «Таможенное дело».

Следует отметить, что многофункциональный характер трудовой деятельности должностных лиц обусловлен компетенциями в различных областях профессиональной деятельности, среди которых:

- современные экономические концепции в решении задач профессиональной деятельности;
- деловое администрирование;
- методы ведения PR-кампании таможенными органами;
- научная организация труда в профессиональной деятельности;
- организация труда исполнителей в таможенных органах;
- социально-психологические аспекты профессиональной деятельности;
- управление конфликтами и стрессами в таможенных органах;
- актуализация нормативно-правовой базы законодательства Республики Узбекистан в сфере таможенного дела и др.

С одной стороны, как отмечает А.Ю. Рожкова, переход к «интеллектуальной таможне» инициирует модернизацию образовательных технологий обучения специалистов в области таможенного дела по всем направлениям профессиональной деятельности, но особенно в сфере деловых и социальных коммуникаций в таможенных органах. С другой стороны, организационные нововведения (инновации и новшества)

могут вызывать сопротивление со стороны определенных групп сотрудников, что скажется на эффективности деятельности таможен.

Очевидно, что стратегическим направлением формирования кадрового потенциала таможенных органов является совершенствование системы профессионального обучения персонала и процесса подготовки студентов по специальности «Таможенное дело». Как отмечает С.М. Чижиков, существует спектр образовательных и управленческих задач и необходимость их решения в практической деятельности руководства и кадровой службы, а также вузов, осуществляющих подготовку студентов (специальность «Таможенное дело»).

В настоящее время изменяются требования работодателей (руководителей таможенных органов и организаций, осуществляющих внешнеэкономическую деятельность) к структуре и содержанию портфеля профессиональных и общекультурных (универсальных) компетенций студентов, обучающихся по специальности «Таможенное дело» в вузах. Актуальность приобретают такие компетенции должностных лиц таможенных органов, как:

- осуществление руководства в кризисных ситуациях, идентификация и оценка потенциальных кадровых рисков, возникающих в процессе таможенной службы;
- развитие инфраструктуры таможенных органов;
- управление производственной ситуацией, работа с базами данных;
- формирование системы ценностей и ритуалов, поддерживающих конструктивную организационную культуру таможенной службы в условиях внешних и внутренних изменений;
- системное (стратегическое) мышление, профессиональные знания;
- формирование благоприятной социально-психологической атмосферы в трудовом коллективе в условиях стресс-факторов внешней среды;
- управление организационными конфликтами;
- реализация кадровых мероприятий по повышению уровня лояльности и уровня настроя персонала по отношению к организации;
- организация эффективной работы в команде по решению производственных задач таможенной службы;
- повышение уровня культуры трудового поведения персонала таможенного органа;
- проявление стрессоустойчивости и эмоциональной компетентности в сложных кризисных и нестандартных ситуациях и др.

В рамках многофункциональных аспектов профессиональной деятельности таможенной службы Республики Узбекистан модернизация потребует осуществления изменений и в процессе формирования новых компетенций у должностных лиц таможенных органов и студентов, обучающихся по специальности «Таможенное дело». Для организационной среды таможенных органов в сочетании с комплексным процессом контроля результатов принимаемых решений характерен высокий уровень стрессогенности и напряженности служебной деятельности должностных лиц. Кроме того, следует отметить, что основой профессиональной деятельности должностных лиц таможенных органов являются не только нормативно-правовые, но и социально-организационные и социально-психологические отношения. В период изменений поведенческие аспекты профессиональной деятельности инициируют социальную направленность в таможенном менеджменте и в управлении персоналом таможенных органов.

Таким образом, актуальной является образовательная задача формирования эмоциональной компетентности руководителей и должностных лиц, так как высокий уровень эмоционального интеллекта позволит гармонизировать систему социально-трудовых отношений, уменьшить уровень деструктивной конфликтности и

организационного стресса в период проведения организационных изменений в системе таможенных органов.

Результаты экспертных опросов показывают, что в настоящее время должностным лицам таможенного органа необходимо проведение обучающих (организационных, корпоративных, социально-психологических) тренингов по таким темам, как:

- управление конфликтами и профессиональными стрессами в коллективе таможенного органа;
- совершенствование стиля работы руководящего состава таможенных органов;
- профилактика профессионального стресса должностных лиц;
- эффективные коммуникации в трудовом коллективе таможенного органа;
- повышение уровня эмоциональной компетентности должностных лиц;
- управление командой и лидерство;
- эмоциональный интеллект команды в трудовом коллективе таможенных органов;
- управление кадровыми рисками: повышение уровня лояльности должностных лиц таможенных органов и др.

Таким образом, при переходе к «интеллектуальной таможне» в соответствии с основными задачами Стратегии необходимо совершенствовать методику обучения студентов по специальности «Таможенное дело» в вузах и программы повышения квалификации (переподготовки), направленные на формирование не только профессиональных компетенций, но и повышение уровня общекультурных (универсальных) компетенций.

Литература:

1. Рожкова А.Ю. О приоритете социального управления кадровым потенциалом таможенных органов в условиях формирования интеллектуальной таможни // Академический Вестник. – 2020. – № 3 (40). – С. 44–50.
2. Холостякова Е.А. Вопросы формирования кадрового потенциала таможенных органов // Таможенная политика. – 2014. – № 1 (66). – С. 83–90.
3. Чижиков С.М. О новых компетенциях должностных лиц таможенных органов в контексте профессиональных стандартов Всемирной таможенной организации и Стратегии развития таможенной службы Узбекистан до 2030 года // 2020. – № 4 (76). – С. 118–121.

YOSHLAR VA ULARNING AXLOQI MASALASINI SHARQ ALLOMALARI ASARLARIDAGI TALQINI

Baykunosova Gulmira Yuldiyevna

TDPU, psixologiya fanlari doktori, professor

Ashurov Ramziddin Ramzanovich

TDPU, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Yoshlar va ularning axloqi muammosi Sharq allomalari asarlarida ham tahlil qilib beriladi. Xususan, Abu Nars Forobiy “Fozil odamlar shahri” asarida axloqiy fazilatlarni bilimlilik, donolik, farosatlilik, xalq manfaatlarini shaxsiy istaklardan ustun qo'yish bilan belgilaydi. Forobiyning fikricha, axloq insonning aqliy tafakkuri bilan bog'liq. Shu maqsadlarda yoshlar aqliy tarbiyasiga katta e'tibor qaratish lozimligini ta'kidlaydi. Qolaversa, Forobiy shaxs hech bir holatda yolg'iz o'zi kamolotga erisha olmaydi deb hisoblagan: “...Inson yuksak kamolotga erishuvi yo'lida harakat qilganidek, aqliy ham harakat qilsa, hech shubhasiz, o'zi o'ylayotgan so'nggi darajadagi baxt-saodatga erishadi”. Bunda Forobiy ta'lim-tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonni tarbiyalashdan iborat, deb biladi. Bu orqali alloma shaxs kamolotida guruhlarining o'rnini alohida ta'kidlaydi. Chunki, inson kamolotga yolg'iz o'zi erisha olmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo'lish, ularning ko'maklashuvi yoki shaxslararo munosabatlariga muhtoj bo'ladi. Shunday

ekan, aynan biz tadqiq etayotgan “uyushmagan yoshlar”ni aniq maqsad va o’ziga ishonch, jamiyat manfaati bilan o’z manfaatlarini uyg’unlashtirishga, o’z ustida ishlashga o’rgata olsakgina alloma nazarda tutgan “himmatli shahar”ga erisha olamiz. Zero, «himmatli shahar – tirik jonzot hayotini saqlab qolish maqsadidagi barcha a’zolari bir-biriga yordam beruvchi sog’lom tana singari»dir. Alloma o’z qarashlarida “himmatli, fozil shahar”ni joriy etish uchun yoshlar bilan ishlashda e’tibor qaratish kerakligiga ham to’xtalib o’tadi. Xususan, “Agar yoshlar maishatga o’rganib, qonunga zid ravishda dilxushlik qilib va rohatlanib yursalar, sohibi qonunlar ularni tuzatishlari qiyin, ammo rohatlanishlarini qonunga bo’ysundirishlari zarur, balog’atga yetgan yosh yigitlar esa bu shart-sharoitlarga ko’nikishlari va undan foydalanishlari kerak”, deb ta’kidlaydi. Mazkur fikrlardan ko’rinib turibdiki, yoshlarni tarbiyalashda ularning huquqiy ongini o’stirib borish ham muhim ahamiyatga ega. Chunki ko’p hollarda yoshlar huquqiy, psixologik ongni yetarli darajada shakllanmaganligi tufayli o’z imkoniyatlarini konstruktiv shaklda amalga tadbiq etishga qiynaladilar.

Allomaning asarlarida keltirilgan “doimiy urushlar va bosqinchilikka asoslanuvchi jamiyatni adolatsiz, johil jamiyat” bizningcha aynan biz tadqiq etayotgan “uyushmagan guruhlarining” bir toifasidir. Forobiyning “johil shahar”ga oid qarashlariga bog’liq holda uyushmagan yoshlar guruhiga xos xususiyatlarni quyidagicha keltirish mumkin: “ular baxt-saodatga intilmaydi, baxt-saodat nimaligini bilmaydi ham. Farovonlikka kelsak, jaholatdagi odamlar ba’zilar nazarida baxtu-davlat bo’lib ko’rinadigan o’tkinchi, yuzaki narsalarni, molidunyoni, jismoniy lazzatlarni, xirsu-shahvatni, obro’, amal, shon-shuhratni haqiqiy baxt, farovonlik deb o’ylaydilar”. Alloma aytgandek, uyushmagan yoshlarning na maqsadi, na faoliyati bor, qadriyatlari ijtimoiy turmush tarzi, e’tiqodini noaniqligi bilan ajralib turganligi bois, ular farovonlikka intilmaydilar. Bu toifa insonlarda moddiy manfaatlar eng muhim darajaga ko’tariladi. Shu boisdan, Forobiy johillarni fozillarga aylantirish kerakligini ta’kidlaydi. Bu yerda yoshlarni ijtimoiy foydalilik, ezgulikka intilish, mehnatsevarlik, adolatlilik xususiyatlarini shakllantirishga katta e’tibor qaratadi.

Yoshlar va ularning axloqi masalalari Abu Rayhon Beruniyning qarashlarida ham uchraydi. Beruniy bilim olishni axloqiy tarbiya bilan bog’laydi. Beruniyning inson kamolotida axloqiy tarbiyaning muhim ekanligi to’g’risidagi fikrlari “O’tmish avlodlardan qolgan yodgorliklar”, “Hindiston”, “Mineralogiya”, “Geodeziya” va boshqa asarlarida o’z ifodasini topgan. Beruniyning fikricha, axloq inson mohiyatini belgilovchi asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Axloqiy sifatlar bevosita jamiyatda shaxslarning o’zaro muloqoti, mehnat munosabatlarida tarkib topadi. Yoshlarni yaxshi axloq egasi qilib tarbiyalash muhim o’ringa ega ekanligini ta’kidlagan holda yaxshi xulq egalari «... yaxshilik sari intilish va unga yetishish katta mehnat va harakat, sabr va matonat, mustahkam iroda va yuksak axloqiy maslakni, maqsad yo’lida doimo kurashishni...» talab etadigan, o’z ustida ishlaydigan kishilar sifatida talqin qiladi. Darhaqiqat, yoshlar kamoloti, jamiyat ravnaqi uchun xizmat qiladigan shaxs sifatida shakllanishi eng avvalo, uning mustahkam irodasi, matonati, axloqiy hislariga bog’liq. Demak, bugungi kunda yoshlarni tarbiyasi irodani kuchaytirish, mehnatsevarlikni shakllantirish muhimdir. Shundagina, jamiyatda shakllanib borayotgan “uyushmagan yoshlar” qatlamini bartaraf etish mumkin.

Yoshlar kamoloti masalalari Abu Ali Ibn Sino qarashlarida ham aks etgan. Abu Ali ibn Sino o’zining “Donishnoma” asarida – hikmat ilmini ikki turga bo’ladi: “Birinchisi, o’zimizni o’z qilmishlarimizdan xabardor qiladi va “Amaliy ilm” deb ataladi. U bizlarning bu dunyodagi ishlarimizni amalga oshirishimiz uchun nima qilishimiz kerakligini o’rgatadi. “Amaliy ilm” o’z o’rnida uch turga bo’linadi: birinchisi – mamlakatni idora qilish, ikkinchisi – uyni idora qilish va uchinchisi o’z-o’zini idora qilish. Axloq har bir kishi uchun “o’z-o’zini idora qilish” ilmidir, – deydi.” Allomaning fikrlaridan ko’rinib turibdiki, yoshlar axloqi, ta’lim-tarbiyasi ularni o’z-o’zini idora qilishi bilan bog’liqdir. Agar insonda o’z-o’zini idro qilish, hissiyotlarini nazorat qila olish bilan bog’liq irodaviy sifatlar, refleksiv xususiyatlar shakllansagina u komillik sari odimlaydi. Qolaversa, Ibn Sino yoshlarni jamiyatga integrasiyasi va ularni mamlakat

taraqqiyotidagi faol ishtirokini ta'minlash uchun quyidagi sifatlarni shakllantirishga e'tibor qaratish lozimligini ta'kidlaydi:

- Jasurlik — biror ishii bajarishda kishiniig jasurligi.
- Chidamlilik — inson boshiga tushgan yomonlikni to'xtatib turuvchi quvvat.
- Aqllilik — biror ishni bajarishda shoshma-shosharlik qilishdan saqllovchi quvvat.
- Ziyraklik — sezgi bergan narsalarning haqiqiy ma'nosini tezlik bilan tushunishga yordam beruvchi quvvat.

Abu Ali Ibn Sino dunyoda mavjud bo'lgan jami narsalar tabiatiga ko'ra kamolot sari intiladi, deydi. Kamolot sari intilishning o'zi esa mohiyatan e'tibori bilan yaxshilikdir. Bu fazilatlar yoshlarda gumanistik tuyg'ularning shakllanishiga yordam beradi. Ibn Sino tomonidan keltirib o'tilgan shaxs sifatlarini shakllanishi, qolaversa alloma ta'biri bilan aytganda "bolalarni tarbiyasi buzilmasligi uchun ularning do'stlarini o'rganish" orqali bugungi kundagi yoshlar xulqidagi bo'shliqni to'ldirish hamda ularni "uyushmaganlar" toifasiga kirib qolishning oldini olish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. G'oziyev E.G'. Psixologiya(Yosh davrlari psixologiyasi).T. 1994.
- 2.Nishonova Z.T.Bolalar psixodiagnostikasi. T. 1998.
3. Akramova F. A., Ochilova G.O. Pedagogika psixologiya. O'quv qo'llanma T.2017.
4. To'xtasin Rajabov. Uzluksiz ta'lim tizimida o'zbek musiqa folklorini o'rgatish dolzarab pedagogik muammo sifatida. ijodkor o'qituvchi jurnali. 5 sentabr / 2022 yil / 21 – son
5. Tukhtasin Ibodovich Rajabov Distinctive Features of Folk Songs That Serve in The Spiritual and Moral Formation of Pupils International Journal of Culture and Modernity <https://ijcm.academicjournal.io> ISSN 2697-2131,Volume 29/ Jun-2023

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Ikramova Malikabonu Azizovna

Student of Bukhara Psychology and Foreign Languages Institute

Annotation: *This article reveals the scientific and theoretical foundations for the formation of professional competence of foreign language teachers, as well as the role and significance of the factors influencing it. Empirical results and psychological interpretation of personality traits that influence their professional competence are also described.*

Keywords: *psychological competence, "I-concept", social perception, reflex, stress, aggression, altruism, aggression, social courage, social maturity, socio-psychological competence.*

Аннотация: *В данной статье раскрываются научно-теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителей иностранного языка, а также роль и значение факторов, влияющих на нее. Также описаны эмпирические результаты и психологическая интерпретация особенностей личности, влияющих на их профессиональную компетентность.*

Ключевые слова: *психологическая компетентность, "Я-концепция", социальное восприятие, рефлекс, стресс, агрессия, альтруизм, агрессия, социальная смелость, социальная зрелость, социально-психологическая компетентность.*

Introduction. Studying the psychological foundations of the professional competence of foreign language teachers in world scientific research institutions and centers, developing mechanisms for the formation and development of professional competence, systematizing their psychological criteria, creating a model for research and development of indicators of social-psychological competence, social-psychological Research is being conducted on the development of a set of psycho-diagnostic methods consisting of specially modeled tasks

designed to improve competence. Particular attention is paid to the issues of raising the level of psychological training of foreign language teachers, identifying the socio-psychological factors and mechanisms that shape their socio-psychological competence, increasing the role of professional training of foreign language teachers and their impact on the effectiveness of their work. In this regard, research on improving the professional competence of foreign language teachers is of particular importance.

As a result, opportunities were created to deepen scientific research in the directions of increasing the psychological competence of foreign language teachers, realizing their personal qualities, showing the possibilities of socio-psychological competence factors that directly affect the effectiveness of activities through psycho-corrective methods. of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-4947 of February 7, 2017 "On the Strategy of Actions for Further Development of the Republic of Uzbekistan", No. PF-5590 of December 7, 2018 "Uzbekistan Decrees of the Republic "On comprehensive measures to fundamentally improve the healthcare system" and PQ-4190 of February 13, 2019 "Protecting the mental health of the population of the Republic of Uzbekistan in 2019-2025 the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 472 of June 7, 2019 "On the further improvement of the system of personnel training in the field of psychology and measures to prevent crimes in society" scientific research of this problem serves to a certain extent in the implementation of the tasks specified in the decision and other regulatory legal documents related to this activity.

Today, large-scale work is being carried out on the preparation of socially active pedagogical personnel who have the necessary qualities and qualities for professional activity and develop methods for improving their psychological competence. At the same time, the need to improve the quality and tools of modern education aimed at developing the professional competence of foreign language teachers, and to put into practice the achieved innovative results is increasing more and more.

Methodology: In this regard, it is important to research the factors affecting the formation of professional competence of foreign language teachers. Based on this point of view, in determining the role and importance of personality traits in the development of professional competence of foreign language teachers, R.B. Cattell's questionnaire "Study of personality using 16 factors" was conducted.

It is known that R. Kettell's questionnaire "Study of personality with the help of 16 factors" is of particular importance as it aims to clarify the psychological characteristics of a person. The author of this survey is one of the first psychologists in the West to turn to personality psychology. We aimed to research the personality traits of foreign language teachers based on the point of view that the professional competence of foreign language teachers develops in harmony with their personality traits.

In our study, six of the factors contained in the questionnaire are of a clinical nature, so we found it necessary to use only ten factors. The factors we used are important because they are aimed at highlighting the psychological characteristics of a person. By evaluating the indicators of these ten factors, it was adapted to the general purpose of the research from the point of view of being able to evaluate the characteristics related to the formed social intelligence in the personality of foreign language teachers. This methodology has been widely used in the studies conducted before our research. This helped us in our application as a psycho-diagnostic method that serves to provide objective scientific information for practice. The methodology was applied to the research object like previous methodologies. Below we will analyze the results of the survey in general and specific cases in detail (see Table 1).

Results and discussion. Foreign language teachers Based on Cattell's "16-Factor Personality Study" questionnaire, the personality traits have the following psychological descriptions. In almost all factors, the indicators of foreign language teachers were above average.

This indicator of their personality characteristics is interpreted in individual cases according to factors:

Communicativeness (A) scale (5.28). This value means that foreign language teachers at this stage are ready to cooperate with others, are attentive, do not fall into situations of extreme anger or happiness (internal excitement, passion), have the ability to control their behavior, i.e. at the same time compassionate and sincere, at the same time it means demanding in a special way.

Emotional stability (S) (5.20±1.76). This indicator indicates that pedagogues are able to control their own feelings and moods, have a higher strength of "Embodiment", tend to have a positive "I" concept, and can work with a certain degree of success in their professional activities. It can be said that a higher level of emotional stability in foreign language teachers is desirable.

Table 1

General indicators of the manifestation of personality traits in foreign language teachers

Questionnaire "Study of personality using 16 factors". (RB Cattell)	Factors	X	Y
	Propensity to communicate (A)	5,28	1,61
	Emotional Stability (S)	5,20	1,76
	The Quest for Dominion (EU)	5,34	1,57
	Social Maturity (Qr)	5,31	1,52
	Social courage (N)	5,56	1,61
	Reliability (J)	5,06	1,68
	Confidence (Q)	5,11	1,58
	Independence (Q2.)	5,66	1,74
	Self-control (Q3.)	5,58	1,67
	Calmness (Q4.)	5,25	2,01

Dominance drive (UE) (5.34±1.57). This level of the factor indicates that foreign language teachers are susceptible to the influence of people around them, take into account the demands of others, are not aggressive in protecting their right to independence, and at the same time, they have a tendency to freely interact with the college management.

Social maturity (Qr) (5.31±1.52). This level of this factor means that foreign language teachers take life and work lightly, do not feel responsible, and are not completely free from feelings such as lack of thrift, but this does not mean that their "Self-concept" is negative, but rather the ability to control their behavior and is the result of insufficient determination. They have a position as individuals who seek to recognize universal human values and adhere to moral rules.

Social boldness (N) (5.56±1.61). Such a value indicates that foreign language teachers are sufficiently skilled, can communicate freely with people, overcome difficulties in dealings, and do not lose their temper when faced with unexpected situations.

Reliability (J) (5.06±1.68). This indicator of the reliability factor allows foreign language teachers to rely on reason in solving professional activities and life issues, thereby achieving effectiveness in their work.

Self-confidence (Q) (5.11±1.58). This level of the factor makes foreign language teachers self-confident, able to manage failures, correctly assess the happenings and give an appropriate response to them, and create confidence in their own abilities. Although they do not have a tendency to self-deprecation, they have a somewhat high level of quickness and sensitivity. They should try to strengthen their confidence and pay special attention to improving their professional qualities.

Independence (Q2.) (5.66±1.74). While foreign language teachers prefer to do everything themselves, they also listen to the recommendations and suggestions of others. They want to be independent, to rely on those around them, and to support them. Their independence ensures that their activities are effective. Self-control (Q3.) (5.58±1.67). The indicator is that foreign language teachers are persistent in fulfilling social and moral norms, in most cases they act in an orderly and planned manner. However, they do not always overcome difficulties and finish the

work they started. If they can organize their activities effectively, it is better for them to pay more attention to self-control anyway.

Manifestation of indicators of this factor indicates that foreign language teachers are somewhat stressed and tend to be more nervous due to the large number of needs.

Avoidance and tension from complex goals are primarily the result of professional activity, which, in turn, is influenced to a certain extent by the characteristics of temperament types.

Conclusion. In the general overview of the personality characteristics of foreign language teachers above, we saw that there are both positive and moderate characteristics, and in some places, there are characteristics that reflect the opposite character for pedagogical activity. So, R.B. According to the results of Kettel's method, all foreign language teachers have a tendency to communicate, emotional stability, social boldness, social maturity, self-confidence, self-control in the development of interdependence and connection between professional competence and personality characteristics. it was determined that the characteristics of making are leading. The balance between the personality traits of foreign language teachers ensures that they are emotionally stable in interpersonal relationships, do not seek dominance, and reduce mental exhaustion, agitation, and stress.

In general, foreign language teachers, by in-depth study and analysis of the personality characteristics of each pedagogue, and drawing appropriate empirical conclusions, evaluate the indicators of professional competence, which are of great importance in the manifestation of the harmony of personal and professional activities of foreign language teachers. it was confirmed once again that it is possible to ensure the competence of professional activity. Among the personality traits of foreign language teachers, such traits as assertiveness, emotional stability, social courage, social maturity, self-confidence, self-control ensure the stable and consistent development of indicators of professional competence in the process of professional activity.

List of references

1. Abulkhanova K.A. Social Thinking of the Individual // Modern Psychology: Current State and Research Perspectives. Part-3 – Social Representations and Individual Thinking. – Moscow: Institute of Psychology RAS, 2002 – pp. 88-103.
2. Ananyev B.G. Intellectual Activity and Thermoregulation // Adult Developmental Psychology. Conference Proceedings. – Leningrad: 1991. – pp. 75-84.
3. Bederkhanova V.P. On Social Perception in Connection with the Use of Role-Playing Games in Professional Pedagogical Training // Theoretical and Applied Problems of Psychology of People's Knowledge of Each Other. – Krasnodar: 1975. – pp. 232-233.
4. Beznosov S.P. Professional Deformation and Personality Development // Psychological Support for Social Development of the Individual. – Leningrad: 1989. – pp. 69-74.
5. Sobirova D.A. The Concept of Development of Socio-Psychological Competence in the Activities of Medical Personnel. Bukhara: "Durdona", 2020 – pp. 96.

O'SMIRLARNI MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Boboyeva Feruza Azimjonovna

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti tadqiqotchisi

Аннотация: Ushbu maqolada o'smirlarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashning metodologik asoslari va uni faoliyat samaradorligiga ta'siri masalasi o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: o'smir, milliy qadriyat, axborot oqimi, mustaqillik, kognitiv, integrativ, sotsial moslashuvchanlik, qobiliyat.

Аннотация: В данной статье освещается вопрос о методических основах воспитания подростков на основе национальных ценностей и их влиянии на эффективность деятельности.

Ключевые слова: подросток, национальная ценность, информационный поток, самостоятельность, когнитивный, интегративный, социальная гибкость, способности.

Jahonda jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan axborot oqimi, virtual olam kuchayib borishi millat va elatlarning madaniy uyg'unlashuvida namoyon bo'lishi, insonlar orasidagi begonolashuv holatlarini yuzaga keltirib chiqarayotgan ijtimoiy-psixologik omillar barcha dunyo mamlakatlarning ijtimoiy hayotiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Bugungi kunda dunyo mamlakatlarida inson kapitali sifatida uning xulq-atvori, intellektual qobiliyatini, oshirishda madaniyatlararo o'zgarishlar integratsiyasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. YUNESKOning 2030-yilgacha belgilangan xalqaro ta'lim konsepsiyasida alohida e'tibor qaratilgan. Milliy madaniyat va qadriyatlarni o'rganishda, qolaversa, mazkur muammo bo'yicha BMTning 2019-yil 25-iyuldagi Bosh Assambleyasining 73-sessiyasida 5-aprel "Xalqaro axloq kuni" deb taklif qilingan va axloq kunini nishonlash butun dunyoda barqaror tinchlik, hamjihatlik, bag'rikenglik, birdamlik, o'zaro hamkorlikni mustahkamlash yo'lida xalqaro hamjamiyatni shuningdek, barcha imkoniyatlarni safarbar etishga alohida e'tiborini qaratgan. Shuning uchun ta'lim-tarbiya mexnizmlarini takomillashtirish, oilada o'smirlarga ta'sir etuvchi omillarni tadqiq qilish dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Jahon ta'lim muassasalarida va ilmiy tadqiqot markazlarida axborot ko'lamining kengligi, virtuallashtirishning inson xulq-atvori va tarbiyasiga ta'siri, ijtimoiy ong va ijtimoiy xulq-atvor, ideal shaxs va barkamollik portreti, shaxsning ijtimoiylashuvida milliy va umuminsoniy fazilatlar, milliy xarakter, milliy o'zlikni shakllantirishga oid tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu borada oilaviy tarbiya metodlarining yoshlar milliy tarbiyasi va xulq-atvoriga ijobiy va salbiy ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni erta psixodagnostikasi orqali korreksiyalashga yo'naltirilgan tadqiqot ishlariga e'tibor qaratish zarurati kuzatilmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda oilalarning mustahkamligi, bolalarning oiladagi ta'lim-tarbiyasi jihatdan barkamolligini takomillashtirish bo'yicha axloqiy, ma'naviy va ruhiy barqarorligini mustahkamlash borasida amalga oshirilayotgan islohotlar kun sayin ortib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev rahbarligida hukumatimizning oila mustahkamligini ta'minlash, uning ijtimoiy vazifalarini amalga oshirish, imkoniyatlarini kengaytirish, ayniqsa, oilaning farzandlar tarbiyasidagi nufuzini oshirishga ko'maklashish hamda yosh oilalarning moddiy, uy-joy, maishiy shart-sharoitlarni yaxshilash borasidagi aniq chora-tadbirlar mamlakatimizda oila va nikoh munosabatlarini qadriyat sifatida e'tirof etilishini ta'minlamoqda. "Qadriyat" tushunchasi inson va insoniyat uchun ahamiyatga molik bo'lgan millat, elat yoki qaysidir ijtimoiy guruhlarining manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan tabiat va jamiyat ne'matlari majmui hisoblanadi. Milliy qadriyatlar mahalliy va diniy qadriyatlarga, umuminsoniy qadriyatlar esa ko'plab milliy qadriyatlarga tayanib shakllanadi va asrlar osha takomillashib sayqallanib boraveradi. Bugungi jadallashgan jamiyatda milliy va ma'naviy-moddiy boyliklarini asrab-avaylayotgan, ularni boyitib borayotgan hamda ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan jadal rivojlanayotgan har qanday davlat o'ziga xos an'analari, urf-odatlarini va o'lmas qadriyatlari bilan boshqa davlatlardan ajralib turadi.

Sharq allomalarining ilmiy merosida shaxsning kamolotga yetishi, sog'lom shakllanishi, unga to'g'ri ta'lim-tarbiya berish, shuningdek, shaxsning sog'lom xulq-atvor fazilatlariga ega bo'lib, ezgu va sog'lom g'oya hamda mafkura asosida o'z yo'lidan adashmay o'z hayotini qurishi lozimligi haqida juda qimmatli fikr-mulohazalarni ushratish mumkin. Jumladan, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Unsurulma'aliy Kaykovus, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy va Husayn Voiz Koshifiy kabi allomalarimizning asarlarida hamda "Avesto" va "Qur'on" kabi muqaddas kitoblarimizda ham shaxs kamoloti, go'zal xulqli insonning chiroyli fazilatlarini, ezgulikka va bunyodkorlikka yo'g'rilgan g'oya va mafkuralar asosida yomondan, yomon ishlardan hazar qilish, yomon ishlar qilguvchilarni to'g'ri yo'lga solish, sog'lom bo'lmagan xulq egalarini zamon, jamiyat hamda Olloh kechirmasligi bois, shaxsni kelajakda har xil yomon, yovuz yo'llar, buzg'unchi fikr va g'oyalarga chalinmasligi uchun barkamol qilib

tarbiyalash yuzasidan qimmatli fikrlarni ilgari surganlar.

Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiya, oila va oilaviy tarbiya hamda komil inson haqidagi qarashlari hozirgi kunda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Sharq mutafakkirlari ijodida aks etgan umuminsoniy g'oyalar islomiy ma'naviyat bilan hamo-hangdir. Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosida oila va oilada farzand tarbiyasi masalalariga katta e'tibor berganlar. Inson hamisha odamlar qurshovida yashaydi, ijtimoiy muhit sharoitida uning aqliy rivojlanishi, fikrlash qobiliyati rivojlana boradi. Bunda insonning aqliy rivojlanishi uchun sharoitlar bo'lishi kerak.

Sharq mutafakkirlari o'z asarlarida bilish hamda inson aqliy tafakkuri masalalariga alohida o'rin bergan. Allomalarimiz inson tomonidan borliqni anglanishi, tabiat sirlarini anglashida ilmfanning rolini hal qiluvchi omil sifatida baholaydi. Sharq allomalar fikricha, inson tanasi, miyasi, sezgi organlari u tug'ilganda mavjud bo'lgan bo'lsa, aqliy bilimi, ma'naviyati, ruhiyati, intellektual va axloqiy sifatleri, xarakteri, dini, urf-odatleri, ma'lumoti tashqi olam, ijtimoiy muhit ta'sirida, odamlar bilan tashkil etayotgan munosabatlari jarayonida shakllanadi.

Sharq mutafakkirlari Ahmad al Farg'oni, Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Imom Ismoil al-Buxoriy, Iso at-Termiziy, Abu Abdulloh Rudakiy, Abdulqosim Firdavsiy, Ahmad Yassaviy, Mahmud Qoshg'ariy, Mahmud Zamaxshariy, Yusuf Xos Hojib, Najmiddin Kubro, Alisher Navoiy kabi buyuk allomalarimiz insonning ta'lim-tarbiyasi, odob-axloqi, muloqoti va boshqa ko'rlab qimmatli ma'lumotlarni qoldirganlar.

Pedagogika tarixi qadimgi zamonlardan, hozirgi kungacha bo'lgan turli xil davrlarda tarbiya, maktab va pedagogika nazariyasining taraqqiyotini davrlar taraqqiyoti talabi asosida o'rganib keladi. Har bir ijtimoiy tuzum uning kelajagi insoniyat istiqboli, kishilarning turmush darajasini fan va madaniyat taraqqiyoti bilan bevosita bog'liqdir.

Sharq mutafakkirlari inson kamolotida ilmlilik va axloqlilikni eng muhim mezon deb hisoblaydi. Odbli, axloqli ilimli bo'lish insonga atrofdagi kishilar o'rtasida muayyan mavqe hamda hurmatga sazovor bo'lishga yordam beradi. Shunday ekan mutafakkirlarimiz ilm va odobga ega bo'lishning inson hayotidagi rolini ko'rsatib berar ekan, o'smirimizga buyuk ajdodlarimizning ma'naviy merosidan bahramand qilib borishimiz maqsadga muvofiqdir.

Markaziy Osiyo xalqlarining shonli tarixidagi eng yorqin sahifalaridan biri bo'lgan ilk o'rta asrlar haqli ravishda uyg'onish davri deb ataladi. Chunki bu davrdagi ilm-fan, madaniyat, san'at, adabiyot, falsafiy, diniy fikrlar taraqqiyoti insoniyat tafakkur xazinasiga qo'shilgan katta hissa bo'lib, asrlar mobaynida necha- necha avlodlarimizni o'zining sermazmunligi, insonparvarligi bilan hayratga solib kelmoqda. Xususan, O'zbekistonning bugungi mustaqillik sharoitida o'tmish ajdodlarimizning g'oyalari, namunali ishlari muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Musulmonlarning muqaddas kitobi «Qur'on»ning «Zumar» surasining 9- oyatida shunday deyiladi: «Ayting: Biladigan zotlar bilan bilmaydigan kimsalar barobar bulurmu?». Darhaqiqat, faqat aql egalarigina pand-nasihat qila olurlar.

Sharq uyg'onish davrida Markaziy Osiyo xalqlarining fan va madaniyati yangi sharoit va ehtiyojlar asosida rivojlantirildi. Masalan, savdo va tashqi aloqalarni mustahkamlash borasida karvonlarning kechalari cho'llarda adashmay yurishlari uchun sharq, g'arb, shimol, janub tomonlarni bilish, yulduzlardan, ya'ni qutb yulduzidan yo'lni aniqlash kabi ehtiyojlar tug'ildi. Davr va ijtimoiy muhit ehtiyojlari negizida falakiyot, matematika, tibbiyot hamda ijtimoiy fanlar va qadriyatlarimiz rivojlandi. Ijtimoiy muhitning shakllanishi va rivojida ajdodlarga xos oliy, o'lmas qadriyatlarning ham ahamiyati kattadir.

Qadriyat bu jamiyat, inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha narsa, hodisa va voqealar, erkinlik, ezgulik, tenglik, tinchlik, haqiqat, ma'rifat, madaniyat, moddiy va ma'naviy boyliklar, obida-yodgorliklar, go'zallik, axloqiy xislat va fazilatlar, an'ana, urf-odat, udum va boshqalar qadriyat hisoblanadi. Inson butun umri davomida, son-sanoqsiz qadriyatlar olamida yashaydi. Ana shu milliy qadriyatlarimizdan biri O'rta Osiyo mutafakkirlarining ijtimoiy muhit va ta'lim-tarbiyaning aloqadorligi haqidagi qimmatli fikrlaridir.

Abu Nasr Forobiy (873 - 950) o'rta asr ijtimoiy – falsafiy fikr taraqqiyoti mutafakkir Abu Nasr Forobiy nomi bilan bog'liq bo'lib, uning inson kamoloti haqidagi ta'limoti ta'lim – tarbiya

sohasida katta ahamiyatga ega. Mashhur Yunon faylasufi Arastudan keyin Sharqda o'z bilimi, fikr doirasining kengligi bilan nom chiqargan Forobiyni yirik mutafakkir – «Muallimiy soniy» - «Ikkinchi muallim» deb ataydilar. Abu Nasr Forobiy (to'liq nomi Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzaliq ibn Tarxon al-Forobiy) hijriy 260 yil (milodiy 873 yil) da Shosh – Toshkentga yaqin Forob (O'tror) degan joyda harbiy xizmatchi oilasida tug'ilgan. Forobiy ta'lim tarbiyaga bag'ishlangan asarlarida ta'lim – tarbiyaning muhimligi, unda nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim – tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi.

Olib borilgan nazariy-ilmiy tahlillar mavzu doirasidagi muammolarni, xususan, o'smirda milliy tarbiya shakllanishining ijtimoiy-psixologik omillarini nazariy tadqiq qilishga bag'ishlangan ishlarning bugungi kundagi taqchilligi va tizimlashtirilmaganligi hamda shu bilan birga dolzarbligini ko'rsatdi. Ayni paytda, Sharq allomalari, xorij hamda mamlakatimizda aynan ushbu muammo bo'yicha nazariy jihatdan olib borilgan tadqiqotlar tahlili quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini berdi:

Qadriyat qandaydir hodisa, voqea yoki narsaning o'ziga xos xususiyati yoki xossasi emas, balki uning mohiyati, o'z navbatida borliqning u yoki bu obyektining yashashi, mavjud bo'lib turishi uchun tom ma'nodagi zaruriy shartidir. Qadriyatlarni jamiyat, millat hayotidagi o'rni, ijtimoiy xarakteriga qarab milliy va umuminsoniy, sinfiy yoki diniy, shuningdek kishilarning yoshi, professional xususiyatlariga xos qadriyatlarga bo'lish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Абдуллажонов М., Исакова М., Зокирова М., Исроилжонов С. Ижтимоий психологик тренингдан практикum/ Ўқув-услугий нашр. – Фарғона. 2003. – 68 б.
2. Алексеев А.А., Громова Л.А. Психогеометрия для менеджеров. – Л.: «
3. Гамезо М.В., Домашенко И.Н. Атлас по психологии. – М.: «Просвещение», 1986. – 112 с.
4. Куница В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение/ Учебник для ВУЗов. – СПб.: «Питер», 2002 – 322 с.
5. Майерс Д. Социальная психология. СПб.: «Питер», 1997. – 688 с.

MAKTAB BOLALARIDA BEZORILIK XULQ-ATVORNI NORMALLASHTIRISHNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

G'aybullayev Alisher Asadovich

Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab bolalarida bulling xulq atvorining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari o'rganilgan. Shuningdek, bezorilik holatlarini oldini olish uchun ilmiy – nazariy faktorlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: intellekt, ong, bezorilik, sotsializatsiya, individualizm, destruktiv xulq atvor.

Аннотация: В данной статье изучаются социально-психологические особенности буллингового поведения школьников. Также упоминаются научно-теоретические факторы предотвращения случаев издевательств.

Ключевые слова: интеллект, сознание, буллинг, социализация, индивидуализм, деструктивное поведение.

Abstract: This article studies the socio-psychological characteristics of bullying behavior in schoolchildren. Scientific and theoretical factors for the prevention of bullying are also presented.

Keywords: intellect, consciousness, bullying, socialization, individualism, destructive behavior.

Kirish. Maktab yoshidagi bolalar orasida bezorilik holatlari yoshlarning psixologik rivojlanishi va ijtimoiy muhitdagi o'zaro munosabatlariga jiddiy zarar yetkazuvchi omil sifatida paydo bo'lmoqda. Bezorilik o'quvchilarning ruhiy holatiga, ularning tengdoshlar bilan o'zaro

munosabatlariga hamda maktabdagi iqlimga salbiy ta'sir qiladi. Bunday xulq-atvor ko'pincha oilaviy sharoit, ijtimoiy va psixologik omillar bilan bog'liq bo'lib, bolalar o'rtasidagi raqobat, tengdoshlardan e'tibor qozonish istagi va atrofdagi salbiy namunalardan ta'sirlanish kabi sabablarga asoslanadi.

Mazkur mavzuda olib borilgan tadqiqotlar bolalardagi bezorilikni kamaytirish uchun ularning xulq-atvorini tahlil qilish va sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish zarurligini ko'rsatadi. Bu esa o'quvchilarda ijobiy munosabatlarni rivojlantirish, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash va maktabda xavfsiz muhit yaratishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. Maktab yoshidagi bolalarda bezorilikni kamaytirish va ularning xulq-atvorini ijtimoiy jihatdan maqbul yo'nalishga yo'naltirish bugungi kunning dolzarb tadqiqot mavzularidan biridir. Bezorilik xatti-harakatlarini tahlil qilishda ilmiy adabiyotlar bu muammoning ko'plab ijtimoiy va psixologik omillarga bog'liqligini ko'rsatadi.

Bir qator tadqiqotlarda oilaviy muhit va ijtimoiy sharoitlar bolalarning xulq-atvoriga katta ta'sir ko'rsatishi ta'kidlangan. Mishra va Mistry (2018) o'tkazgan tadqiqotlar oilaviy ziddiyatlar, kam ta'minlanganlik va oiladagi zo'ravonlik bolalarda bezorilikni kuchaytirishi mumkinligini ko'rsatadi. Ayniqsa, ota-ona e'tiborining yetishmasligi yoki oilaviy qo'llab-quvvatlashning kamligi bolalar orasida tajovuzkorlik va bezorilikning ortishiga olib kelishi mumkin (Sutton, Smith, & Swettenham, 1999).

Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, bezorilik ko'pincha bolalarning o'ziga ishonch kamligi, past o'zini baholash yoki yuqori darajadagi stress bilan bog'liqdir. Adabiyotlarda ta'kidlanganidek, bezorilikka moyil bolalar ko'pincha o'z his-tuyg'ularini boshqarishda qiynaladilar va ko'pincha tajovuzkor xulq-atvor orqali o'zlariga e'tibor jalb qilishga harakat qiladilar (Olweus, 1993). Bu borada Bandura (1977) tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy o'rganish nazariyasi katta ahamiyatga ega bo'lib, unda bolalar boshqalarning tajovuzkor xatti-harakatlarini kuzatish orqali ularni o'zlashtirishi mumkinligi aytiladi.

Bezorilikning yana bir muhim omili tengdoshlar bilan munosabatlar va maktab muhitidir. Salmivalli (2010) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar tengdoshlarning o'zaro munosabatlari, ijtimoiy rollar va maktabda qo'llanilayotgan intizomiy usullar bolalarning xulq-atvorini shakllantirishda muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. Maktabda kuchli qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhit yaratilganda, bolalarning bezorilikka moyilligi sezilarli darajada kamayishi aniqlangan.

Ilmiy adabiyotlarda bolalardagi bezorilikni kamaytirishga qaratilgan bir qator strategiyalar ishlab chiqilgan. Olweusning (1993) zo'ravonlikka qarshi kurash dasturi maktablarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va bolalarning tengdoshlariga nisbatan hurmatni oshirish orqali bezorilik xatti-harakatlarini kamaytirish mumkinligini ko'rsatgan. Psixologik qo'llab-quvvatlash, ijobiy o'rganish muhiti yaratish va bolalarga ijtimoiy muhitda ijobiy xatti-harakatlarni mustahkamlash bezorilikka qarshi kurashda samarali usul sifatida tavsiya etiladi (Rigby, 2003).

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar tahlili maktab bolalarida bezorilikni kamaytirish uchun ijtimoiy va psixologik omillarni hisobga olgan holda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Bu esa bolalarda sog'lom xulq-atvor va barqaror ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Muhokama. Maktab bolalari orasida bezorilik xatti-harakatlarini normallashtirish va sog'lom ijtimoiy muhit yaratish – bugungi kunning muhim muammolaridan biri hisoblanadi. O'quvchilarning bezorilikka moyil bo'lishi ko'pincha ular duch keladigan ijtimoiy va psixologik omillarga bog'liq. Bu omillar ichida oila muhiti, jamiyatdagi umumiy munosabatlar, maktabdagi ijtimoiy ta'sirlar va tengdoshlar orasidagi o'zaro munosabatlar katta o'rin tutadi. Shunday ekan, bolalarning xulq-atvorini boshqarish uchun ularning ijtimoiy muhitini to'g'ri shakllantirish, psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish zarur.

Maktabdagi iqlim va munosabatlar o'quvchilarning ruhiyatiga va xulq-atvoriga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Maktablar ijtimoiy muloqot va ko'nikmalarni rivojlantiradigan asosiy joylardan biri bo'lib, o'quvchilarning o'zini namoyon qilishida muhim omil sanaladi. Agar maktabdagi muhit qo'llab-quvvatlovchi, ijobiy va xavfsiz bo'lsa, o'quvchilar bezorilikka kamroq moyil bo'ladi va o'zlarini yaxshi his qilishadi. Bu esa ularda sog'lom va ijtimoiy jihatdan maqbul xulq-

atvor shakllanishiga imkon beradi.

Bolalar o'zlarini maktabda xavfsiz his qilmasa, bu ularda stress va bezovtalikni kuchaytiradi. Shu sababdan, o'quvchilar orasida bezorilikni kamaytirish va sog'lom ijtimoiy munosabatlarni targ'ib qilish uchun maktablarda maxsus dasturlar joriy etish muhim. Bunday dasturlar o'quvchilarga muammolarni muloqot orqali hal qilish, his-tuyg'ularini boshqarish va boshqalar bilan konstruktiv munosabatlar o'rnatishga yordam beradi.

Shuningdek, tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar bolalarning xulq-atvoriga katta ta'sir ko'rsatadi. Bolalar ko'pincha tengdoshlarining xulqini kuzatadi va ulardan o'rnak oladi. Agar ular bezorilikni tez-tez ko'rishsa, bu xulq-atvor ularning o'zlari uchun ham normal hol sifatida qabul qilinishi mumkin. Shu sababdan, bezorilikka qarshi kurashishda tengdoshlar orasida ijobiy o'rnaklarni kuchaytirish muhimdir.

Oila muhiti ham bolalarning xulq-atvoriga bevosita ta'sir qiladi. Bolalar oilada duch kelgan muomala va tajribalarni maktabdagi xulqida aks ettirishi mumkin. Oilada zo'ravonlik yoki e'tibor yetishmasligi holatlari bolada ichki agressiya va bezorilikka moyillikni kuchaytiradi. Shu sababli, ota-onalarga tarbiya va kommunikatsiya bo'yicha maslahatlar berish bolalarning bezorilikka moyilligi va tajovuzkor xulq-atvorini kamaytirishda muhim omil hisoblanadi.

Psixologik jihatdan olganda, bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirish bezorilikka qarshi samarali kurashish imkonini beradi. Aksincha, o'zini boshqarish qobiliyati past bo'lgan bolalar tajovuzkor xulqni nazorat qilishda qiynaladi va bu ularni bezorilikka moyil qiladi. Shu sababdan, o'quvchilarga stress va agressiyani boshqarish texnikalarini o'rgatish ularning ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Maktab jamoasi va o'qituvchilar bu jarayonda katta rol o'ynaydi. Ular o'quvchilarga ijobiy xulq-atvorni mustahkamlash va ular o'rtasida o'zaro hurmatni rivojlantirish bo'yicha o'rnak ko'rsatishi zarur. Maktabda adolatli va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratilganda, o'quvchilar o'zlarini o'zgacha his qiladi va bezorilik xatti-harakatlari kamayadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bolalarda bezorilikni kamaytirish va xulq-atvorni normallashtirish uchun ijtimoiy-psixologik jihatdan keng qamrovli yondashuv zarur. Oilaviy va maktab muhitidagi qo'llab-quvvatlovchi va ijobiy o'zgarishlar, shuningdek, bolalarning o'zaro munosabatlarini yaxshilashga qaratilgan dasturlar orqali bezorilikning oldini olish mumkin. Shu yo'sinda maktab o'quvchilari uchun sog'lom, xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratilib, ularning ijtimoiy va psixologik jihatdan sog'lom rivojlanishi ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Blackwell Publishing.
2. Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *Canadian Journal of Psychiatry*, 48(9), 583-590.
3. Sutton, J., Smith, P.K., & Swettenham, J. (1999). Social cognition and bullying: Social inadequacy or skilled manipulation? *British Journal of Developmental Psychology*, 17, 435-450.
4. Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 15(2), 112-120.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING O'QUV FAOLIYATIGA MOSLASHUVINING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI -

Ostonova Lobar Rashid qizi

Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasida kabinet mudiri

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik maktab o'quvchilarining o'quv faoliyatiga moslashuvining pedagogik psixologik xususiyatlari bayon qilingan. Shu bilan birga kichik maktab yoshidagi bolalarning o'quv motivini shakllantirishning ilmiy-nazariy jihatlarini keltirib

o'tilgan.

Kalit so'zlar: adaptatsiya, ong, tafakkur, motivatsiya, ijodkorlik, xotira, faoliyat, emotsiya.

Аннотация. В данной статье описаны педагогико-психологические особенности адаптации младших школьников к учебной деятельности. При этом приводятся научно-теоретические аспекты формирования учебной мотивации детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: адаптация, сознание, мышление, мотивация, творчество, память, активность, эмоции.

Annotation. This article describes the pedagogical psychological characteristics of the adaptation of students of a small school to educational activities. At the same time, the scientific-theoretical aspects of the formation of the educational motive of children of small school age were cited.

Keywords: adaptation, consciousness, thinking, motivation, creativity, memory, activity, emotion.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim jarayoniga moslashuvi ularning shaxsiy rivojlanishida muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda bolalarda yangi bilimlarni egallash, o'quv faoliyatini tashkil etish, o'qituvchi va tengdoshlari bilan munosabatlar o'rnatish kabi psixologik va pedagogik jarayonlar kechadi. Ushbu jarayonlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish o'quvchining ta'limga bo'lgan motivatsiyasi, o'ziga ishonchi va muhitga moslashuvchanligiga bevosita bog'liqdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv faoliyatiga moslashuv jarayonini tahlil qilish, bu jarayonda yuzga keladigan qiyinchiliklarni aniqlash hamda pedagogik-psixologik yondashuvlar asosida ularni bartaraf etish yo'llarini izlashni o'z ichiga oladi.

Moslashuv jarayoni bolaning shaxsiy xususiyatlari, oilaviy muhit, ta'lim muassasasidagi sharoitlar va o'qituvchining yondashuvlariga bog'liq holda turlicha kechadi. Shu boisdan, ushbu masalani o'rganish maktab ta'limining boshlang'ich bosqichida sifatli va barqaror ta'limni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida islohotlar amalga oshirilayotgani, innovatsion pedagogik texnologiyalar joriy etilayotgani boshlang'ich sinf o'quvchilarining moslashuv jarayonini har tomonlama chuqur o'rganishni talab qilmoqda. Shu bilan birga, global va mahalliy ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar bolalarning psixologik rivojlanishi va moslashuv jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarining o'quv faoliyati jarayonini, hamda ularga yuzga kelishi mumkin bo'lgan psixik holatlarni bir qator pedagog va psixologlar ilmiy izlanishlar olib brogan. Jumladan, Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasida bolaning kognitiv rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan bog'liq holda qaraladi. Unga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv faoliyatiga moslashuvi, avvalo, ular bilan o'qituvchilar va tengdoshlari o'rtasidagi muloqot sifatiga bog'liq. Vigotskiy bolaning rivojlanishini "yaqin rivojlanish zonasi" orqali tushuntirib, ta'lim jarayonini o'quvchining potensial imkoniyatlarini amalga oshirishga qaratish zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv hozirgi kunda innovatsion ta'lim texnologiyalarida keng qo'llanilmoqda.

Elkonin o'zining tadqiqotlarida boshlang'ich sinf davrini bolaning psixik rivojlanishida hal qiluvchi bosqich sifatida ta'riflaydi. Uning fikricha, boshlang'ich ta'limning asosiy vazifasi o'quv faoliyatining tarkibiy qismlarini shakllantirishdan iborat. Elkonin bola faoliyatining motivatsion va operatsion komponentlarini tahlil qilib, bolaning yangi sharoitlarga moslashuvda individual yondashuv muhimligini qayd etadi.

Zankovning tadqiqotlari ta'lim jarayonida o'quvchilarning intellektual va ijtimoiy rivojlanish jarayonlariga qaratilgan. U bolaning o'quv faoliyatidagi qiyinchiliklarni rivojlanishning tabiiy jarayoni sifatida ko'rib, bu qiyinchiliklarni pedagogik ko'mak bilan yengish mumkinligini ta'kidlaydi. Zankovning "rivojlanish ta'limi" konsepsiyasi hozirgi kunda boshlang'ich ta'lim tizimida keng qo'llanilmoqda.

Davidovning tadqiqotlari bolaning intellektual rivojlanishi va bilimlarni umumlashtirish qobiliyatiga asoslangan. Uning ta'lim jarayonida nazariy va amaliy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvi boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'quv dasturlarini samarali tuzishda muhim ahamiyatga ega. Davidov o'quvchilarning moslashuvini ta'limni shaxsiylashtirish orqali yaxshilash mumkinligini ta'kidlaydi.

Leontevning faoliyat nazariyasiga ko'ra, bolaning o'quv faoliyatiga moslashuvi uning motivatsion va kognitiv ehtiyojlari qondirilishiga bog'liq. U o'quvchilarning faoliyatini tashkil etishda psixologik xususiyatlarni hisobga olish zarurligini ta'kidlab, o'quv jarayonini shaxsiy ehtiyojlar va qiziqishlarga moslashtirish muhimligini ko'rsatadi.

Muhokama. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv faoliyatiga moslashuvi ta'lim jarayonining muhim bosqichi bo'lib, u bolaning kelajakdagi intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga asos bo'ladi. Moslashuv jarayonida bolalarning psixologik va pedagogik xususiyatlarini hisobga olish zarur. Bu jarayonning muvaffaqiyati ta'lim muhitining bolaga qanchalik moslashuvchanligi va o'qituvchi hamda o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga bog'liq. Bolaning o'quv faoliyatiga muvaffaqiyatli qo'shilishi uchun uning motivatsiyasini rivojlantirish, individual ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olish lozim.

O'quvchilarning ta'lim jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklari ularning psixologik rivojlanish jarayonining tabiiy qismi bo'lib, bu muammolarni bartaraf etishda pedagogik yondashuv muhim rol o'ynaydi. Bolaning yangi sharoitlarga moslashish qobiliyati ko'pincha uning faoliyatidagi motivatsion va kognitiv komponentlarning qay darajada rivojlanganligiga bog'liq. Shu nuqtai nazardan, ta'lim jarayonida bolaning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish va bilimlarni amaliy hayot bilan bog'lash asosiy yo'nalish sifatida belgilangan.

Boshlang'ich sinf davrida bolalar shaxs sifatida shakllanish jarayonini boshdan kechirishadi. Bu davrda ularda o'quv faoliyatiga bo'lgan qiziqish va e'tibor rivojlanadi, yangi bilimlarni egallash jarayoni esa ular uchun bir vaqtning o'zida qiziqarli va murakkab kechadi. Shu sababli, ta'lim jarayonini tashkil etishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning ahamiyati katta. Ta'limni shaxsiylashtirish bolalarning o'z imkoniyatlarini to'liq ochib berishga yordam beradi.

Moslashuv jarayonida o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash uchun ijtimoiy ta'lim muhitining barqarorligi va pedagogik faoliyatning samaradorligi katta ahamiyatga ega. Shuningdek, bolalarning o'zaro muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va ular uchun qulay sharoitlar yaratish orqali ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyat kafolatlanadi. Bolalarning psixologik va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'limni tashkil qilish ularning o'quv faoliyatiga samarali moslashuvini ta'minlaydi va kelajakdagi muvaffaqiyatlar uchun poydevor yaratadi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv faoliyatiga moslashuvi ularning intellektual, ijtimoiy va psixologik rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu jarayon bolaning shaxsiy xususiyatlari, o'quv muhiti, o'qituvchining yondashuvi va oilaviy muhit bilan uzviy bog'liq. Moslashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ta'lim jarayonini individual ehtiyoj va qobiliyatlarni hisobga olgan holda tashkil etish, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv va pedagogik qo'llab-quvvatlashni ta'minlash zarur. Bu bolalarning o'quv faoliyatiga qiziqishini oshirish, ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va yangi sharoitlarga moslashuvchanlikni mustahkamlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Выготский Л.С. "Мышление и речь" Москва, Педагогика 1982 352 с.
2. Эльконин Д.Б. "Психология обучения младшего школьника" Москва, Просвещение 1974 240 с.
3. Занков Л.В. "Обучение и развитие" Москва, Просвещение 1975 140 с.
4. Леонтьев А.Н. "Деятельность. Сознание. Личность" Москва, Политиздат 1977

II SHO'BA.

PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA QO'LLANILADIGAN YANGI METODLAR VA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR

O'SPIRINLARDA KOGNITIV TIZIMNI RIVOJLANISHIDA IJTIMOY MUHITNING TA'SIRI

Ashrapov Nodirbek Namoz o'g'li

Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada, o'spirinlarning kognitiv tizimini rivojlantirishda ijtimoiy muhitning ta'siri o'rganiladi. Bundan tashqari, ijtimoiy muhit elementlari, masalan, oila va do'stlar ta'siri, maktabdagi o'qitish uslublari, hamda ijtimoiy ta'sirlar (madaniyat, iqtisodiyot) nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. O'spirinlik, faoliyat, maqsad, ijtimoiylashuv, muloqot, adaptatsiya.

Аннотация. В данной статье исследуется влияние социальной среды на развитие познавательной системы подростков. Кроме того, теоретически анализируются элементы социальной среды, такие как влияние семьи и друзей, стили обучения в школе, а также социальные влияния (Культура, Экономика).

Ключевые слова. Подростковый возраст, активность, цель, социализация, общение, адаптация.

Annotation. In this article, the impact of the social environment on the development of the cognitive system of adolescents is studied. In addition, elements of the social environment, such as the influence of family and Friends, School teaching styles, as well as social influences (culture, economics), are theoretically analyzed.

Keywords. Adolescence, activity, goal, socialization, communication, adaptation.

Kirish. O'spirinlar davri – insonning jismoniy va psixologik rivojlanishining muhim bosqichidir. Bu davrda kognitiv tizim, ya'ni fikrlash, o'rganish va muammoni hal qilish qobiliyatlari shakllanadi. Ijtimoiy muhit esa o'spirinlarning kognitiv rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Oila, do'stlar, maktab va jamoa bilan o'zaro aloqalar, shuningdek, madaniy va iqtisodiy omillar, o'spirinlarning shaxsiyati va fikrlash uslubini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kunda o'spirinlar uchun kognitiv rivojlanish, ta'lim va shaxsiy o'sish masalalari yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ijtimoiy muhit, o'spirinlarning fikrlash, o'rganish va muammoni hal qilish qobiliyatlariga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Bir nechta sabablarga ko'ra bu mavzu dolzarb hisoblanadi:

Birinchidan, tezkor rivojlanayotgan texnologiyalar - internet va raqamli texnologiyalar o'spirinlarning kognitiv jarayonlariga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, onlayn ta'lim va o'yinlar kognitiv rivojlanishga turli jihatdan yordam berishi yoki uni cheklashi mumkin.

Ikkinchidan, ijtimoiy o'zgarishlar - hozirgi davrda ijtimoiy strukturalar va oilaviy munosabatlar o'zgarib bormoqda. Bu o'spirinlarning ijtimoiy muloqot qobiliyatlariga, o'z-o'zini anglashlariga va shaxsiyati rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Uchinchidan, psixologik sog'liq - stress, depressiya va ijtimoiy izolyatsiya kabi muammolar kognitiv rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'spirinlarning ijtimoiy muhiti ularning psixologik salomatligida muhim rol o'ynaydi.

To'rtinchidan, ta'lim siyosati - ta'lim tizimlarida o'qitish uslublari, jamoa faoliyatlari va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar kognitiv rivojlanish uchun muhimdir. Maktabda ijtimoiy muhitning qanchalik ijobiy yoki salbiy ta'siri borligini o'rganish zarur.

Beshinchidan, madaniy farqlar - turli madaniy muhitlar o'spirinlarning kognitiv jarayonlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Madaniyat va ijtimoiy qadriyatlar o'spirinlarning fikrlash tarzini shakllantiradi, bu esa ularga yangi bilimlarni o'zlashtirishda va muammolarni hal qilishda yordam beradi.

Ushbu omillarni inobatga olgan holda, o'spirinlarda kognitiv tizimning rivojlanishida ijtimoiy muhitning ta'sirini o'rganish nafaqat akademik, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Bu,

kelajakda o'spirinlarning muvaffaqiyatli shaxslar bo'lib yetishishiga yordam beradigan strategiyalar ishlab chiqishga imkon yaratadi.

Adabiyotlar tahlili. O'spirinlarda kognitiv tizim rivojlanishida ijtimoiy muhitning ta'sirini o'rganish borasida ko'plab olimlar tadqiqotlar olib borgan. Bunday ilmiy tadqiqotlarga misol tariqasida quyida ba'zi olimlar va ularning ilmiy izlanishlarini ko'rib chiqish mumkin:

Jan Piajet: Piajetning kognitiv rivojlanish nazariyasi, o'spirinlarning fikrlash qobiliyatlari qanday o'zgarishini va qanday bosqichlardan o'tishini tushuntiradi. U ijtimoiy muhit va ijtimoiy aloqalarning kognitiv rivojlanishga ta'sirini ta'kidlagan. Piajet kognitiv rivojlanishning bosqichli nazariyasini taklif etgan. U o'spirinlar fikrlash qobiliyatlari qanday o'zgarishini o'rganib, ijtimoiy muhitning o'rganish va muammolarni hal qilishdagi rolini ko'rsatadi.

Lev Vigotskiy: Vigotskiy "sotsial-kognitiv rivojlanish" nazariyasining asoschisi sifatida tanilgan. U ijtimoiy muhit va madaniyatning kognitiv rivojlanishdagi roli haqida chuqur fikr yuritgan va o'rganish jarayonida muloqot va ijtimoiy aloqalarning ahamiyatini ta'kidlagan.

Albert Bandura: Bandura "taqlidchanlik asosida o'rganish" nazariyasi (model orqali o'rganish) orqali o'spirinlarning ijtimoiy muhitdan qanday ta'sirlanishini o'rganadi. Uning tadqiqotlari ijtimoiy muhitning shaxsiy rivojlanishga va kognitiv ko'nikmalarga ta'sirini ko'rsatadi. U ijtimoiy muhit va o'zaro aloqalar orqali o'rganish jarayonini o'rganib, ijtimoiy ta'sirlar, xususan, ijtimoiy rollarning kognitiv rivojlanishga ta'sirini ko'rsatib berdi.

Erik Erikson: Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasi o'spirinlik davrining o'ziga xos muammolarini, identifikatsiya va ijtimoiy aloqalarning rivojlanishidagi rolini o'rganadi. U o'spirinlarning shaxsiyat shakllanishida ijtimoiy muhitning ahamiyatini ko'rsatadi.

Devid Elkind: Elkind o'spirinlar psixologiyasini o'rganib, ularning o'z-o'zini anglashida va ijtimoiy aloqalarida muhim bo'lgan omillarni tahlil qilgan. Uning tadqiqotlari o'spirinlarning ijtimoiy muhitga qanchalik sezgir ekanligini ko'rsatadi.

Bu olimlarning ishlarida kognitiv rivojlanish, ijtimoiy muhit va o'spirinlarning shaxsiyati o'rtasidagi murakkab aloqalarni tushunishga yordam beradigan muhim nazariyalar va tushunchalar mavjud. Ularning tadqiqotlari, zamonaviy psixologiya va pedagogikada o'spirinlar rivojlanishini yaxshiroq tushunishga va qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Muhokama. O'spirinlar davrida kognitiv tizim rivojlanishida ijtimoiy muhitning ta'siri haqida muhokama qilayotganda, bir nechta asosiy jihatlarni ko'rib chiqish zarur:

1. Ijtimoiy muhitning ahamiyati.

Ijtimoiy muhit – oila, do'stlar, maktab va jamoat kabi omillarni o'z ichiga oladi. Ushbu muhit o'spirinlarning fikrlash, o'rganish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini shakllantiradi. Ijtimoiy aloqalar, munosabatlar va qo'llab-quvvatlash o'spirinlar uchun rivojlanish jarayonida muhim rol o'ynaydi.

2. Oila ta'siri.

Oila – o'spirinlar uchun birinchi ijtimoiy muhitdir. Oila a'zolari o'spirinlarga asosiy qadriyatlar, axloqiy normalar va kognitiv ko'nikmalarni o'rgatadi. Oila muhitida sog'lom muloqot va o'zaro qo'llab-quvvatlash kognitiv rivojlanishni rag'batlantiradi.

3. Maktabning roli

Maktabda ta'lim berish uslublari va o'qituvchilar bilan aloqalar o'spirinlarning fikrlash qobiliyatlariga ta'sir qiladi. Hamkorlik, muhokama va jamoaviy ishlar kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Maktabdagi ijtimoiy muhit, shuningdek, o'spirinlarning o'z-o'zini anglash va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

4. Do'stlar ta'siri

Do'stlar o'spirinlarning ijtimoiy muhitini kengaytiradi va ularning kognitiv rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Do'stlar bilan o'zaro aloqalar, bahs-munozaralar va tajriba almashish kognitiv ko'nikmalarni kengaytiradi. O'spirinlarning ijtimoiy qabul qilinish va o'zini ifoda etish qobiliyatlari ham do'stlik aloqalarida rivojlanadi.

5. Ijtimoiy ta'sirlar

Ijtimoiy muhitda madaniy va iqtisodiy omillar ham o'spirinlarning kognitiv rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Turli madaniyatlar va ijtimoiy qadriyatlar o'spirinlarning fikrlash uslubini

shakllantiradi. Ijtimoiy izolyatsiya yoki ijtimoiy ta'sirlar, masalan, diskriminatsiya, kognitiv rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

6. Psixologik salomatlik

Ijtimoiy muhit o'spirinlarning psixologik salomatligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Stress, depressiya va boshqa psixologik muammolar kognitiv rivojlanishni to'sqinlik qilishi mumkin. Salbiy ijtimoiy muhit, masalan, zo'ravonlik yoki shovqinli muhit, o'spirinlarning fikrlash va muammoni hal qilish qobiliyatlarini cheklaydi.

7. Takliflar va yechimlar

Ushbu muhokamar asosida o'spirinlarda ijtimoiy muhitning kognitiv rivojlanishiga ta'sirini ijobiy tomonga o'zgartirish uchun quyidagi takliflarni ishlab chiqish mumkin:

- a) Oila va maktab o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish.
- b) O'quv dasturlarini ijtimoiy ko'nikmalarga e'tibor qaratgan holda takomillashtirish.
- c) O'spirinlar uchun ijtimoiy qo'llab-quvvatlash dasturlarini yaratish.
- d) Psixologik salomatlikni yaxshilashga qaratilgan tashabbuslarni amalga oshirish.

Ushbu muhokama materiallari o'spirinlarning kognitiv rivojlanishi va ijtimoiy muhitning ta'sirini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Xulosa. O'spirinlar davrida kognitiv tizim rivojlanishi, inson hayotining muhim bosqichi sifatida, bir qator ijtimoiy omillar bilan bog'liq. Ijtimoiy muhit, shu jumladan oila, do'stlar, maktab va keng jamiyat, o'spirinlarning fikrlash, o'rganish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi.

Oila — o'spirinlar uchun birinchi ijtimoiy muhit bo'lib, unda qadriyatlar, axloqiy normalar va kognitiv ko'nikmalar o'rganiladi. Sog'lom oila muhitida tarbiyalangan o'spirinlar, odatda, o'zlarini o'rganishga ochiq va ijtimoiy jihatdan faol bo'lishadi.

Ta'lim muassasalari o'spirinlarga bilim berish bilan birga, ijtimoiy aloqalar o'rnatish imkoniyatini ham taqdim etadi. Maktabda ta'lim jarayonida qo'llaniladigan uslublar va o'qituvchilarning ta'siri kognitiv rivojlanishni yo'naltiradi.

Do'stlar bilan bo'lgan o'zaro aloqalar, o'spirinlarning ijtimoiy ko'nikmalarini va kognitiv jarayonlarini yanada boyitadi. Do'stlik orqali kutilmagan fikrlar va tajribalar almashinuvi, o'spirinlarning muammoni hal qilish qobiliyatini kengaytiradi.

Madaniy va iqtisodiy omillar ijtimoiy muhitni shakllantirib, o'spirinlarning fikrlash uslubiga ta'sir qiladi. Bunday ta'sirlar, masalan, ijtimoiy izolyatsiya yoki diskriminatsiya kognitiv rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

O'spirinlarning psixologik salomatligi ularning kognitiv rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Salbiy ijtimoiy muhit, stress va boshqa psixologik muammolar, fikrlash va o'rganish qobiliyatlarini to'sqinlik qilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, o'spirinlarning kognitiv rivojlanishida ijtimoiy muhitning ahamiyati kuchli bo'lib, ularni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish kelajakdagi avlodlar uchun muhimdir. Bu, o'spirinlarning muvaffaqiyatli shaxslar bo'lib yetishishiga yordam beradi va jamiyatning ijtimoiy salomatligini yaxshilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. - М.: Просвещение, 1991. - 92 с. –С. 26.
2. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М., 1996. 344 с.
3. Bandura A. Social cognitive theory of mass communication// Bryant J., Zillman D. Media effects: advances and research. Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum, 2002. – P.121-153.
4. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. М.: Римис, 2008.
5. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. Учебное пособие для слушателей факультетов и институтов повышения преподавателей вузов и аспирантов. М.:Аспект Пресс,1995. - 271 с.
6. Концепция "Образование через культуру".// Материалы научно-практической конференции "Образование через культуру". Бишкек, 1996. - С.3-19.

YETIM VA OTA – ONA QARAMOG'IDAN MAHRUM BO'LGAN BOLALARNI PSIXOEMOTSIONAL RIVOJLANISHIDA TUTUNGAN OTA- ONANING TARBIYAVIY TA'SIRI

Primova Shaxzoda

Qarshi davlat universiteti

Psixologiya (faoliyat turlari bo'yicha) 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada oilaviy bolalar uyi sharoitida tarbiyalanayotgan yetim va ota – ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni psixoemotsional va jismoniy rivojlanishi, ular shaxsida meyoriy xulq atvorni shakllantirish uchun yaratilishi lozim bo'lgan shart-sharoitlar, tutungan ota - ona va yaqin qarindoshlarining yetim bolalarga munosabati va tarbiya uslublari ta'siri xususida fikr yuritiladi. Shuningdek, ota – ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarning oilaviy bolalar uyida adaptativ jarayonlarining normal kechishi bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga, tutungan ota – onalarning bolalarni tarbiyalash va ularni o'ziga xos individual psixologik xususiyatlarini to'g'ri tushuna olish layoqatlariga bog'liqligi, bolalarni adekvat ravishda idrok etish ularning shaxsiyatiga hurmat bilan yondashish, bolalarning ijtimoiylashuv jarayonida ularda o'ziga nisbatan ishonch, qat'iylik kabi tuyg'ularni shakllanishida tutungan ota – onalarning bolalarga nisbatan munosabatlari muhim ekanligini e'tiborga olib tutungan ota – onalarni tayyorlash kurslarida o'qitish, ularning bolalarni tarbiyalash, parvarish qilish salohiyatlarini ya'nada oshirish bilan bir qatorda shaxsiy sifatlarini ya'nada takomillashtirishga qaratilgan o'quv mashg'ulotlari tashkil etish xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: oila muhiti, tutungan ota – ona, tayyorlov kurslari, psixologik ustanovka, muloqot, kommunikativlik interoaktivlik, perseptivlik, identifikatsiya, jismoniy va ruhiy rivojlanish, empatiya, alturistiklik, tolerantlik.

Annotation: The article examines the psycho-emotional and physical development of orphans and children deprived of parental care, the conditions that should be created for the formation of normative behavior in them, as well as the attitude of parents and close relatives towards orphans and examines the influence of teaching methods. Furthermore being normal adaptive processes of children deprived of parental care in a family orphanage depends on the age and psychological characteristics of children, to the ability of foster parents which is related to look after and understand directly unique individual psychological characteristics of children deprived of parental care. Feeling adequately of foster parents children's emotions and showing an appreciation their personality is crucial to form some moral qualities like communicativeness, decisiveness and activeness. So In this article is mentioned about having a careful attitude relative orphans and children deprived of parental care. It would be appropriate if foster parents were trained in a preparatory courses.

Keywords: Family environment, foster parents, training courses psychological institution, communication, communicativeness, interactivity, perceptiveness, identification, physical and psychological development, empathy, altruism, tolerance.

Ma'lumki insonni shaxs sifatida kamolotga yetishishida oilaviy muhit va unda mavjud bo'lgan shaxslararo munosabat shaklining qanday amalga oshirilishi muhim ahamiyatga egadir. Hozirda mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilari oila, oilada yashash va uning muhitini his qilishlari uchun mehribonlik uylaridan oilaviy uy muhitiga joylashtirilmoqda. Ma'lumki, 2021 – yildan boshlab mehribonlik uylari, bolalar shaharchalarini asta sekinlik bilan yopib, u yerdagi bolalarni yo o'z oilasiga qaytarish yoki boshqa bir begona oilalaga berish choralari ko'rildi. Mazkur choralarni amalga oshirishda davlatimiz rahbarining 2021 – yil 9- avgustdagi “ Yetim bolalar va ota – ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni tarbiyalashning tubdan yangilangan tizimini joriy etish chora – tadbirlari to'g'risida “ gi qarori asos bo'lib xizmat qildi. [1] Shuningdek, mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarini har tomonlama psixologik – pedagogik,

ijtimoiy qo'llab – quvvatlash maqsadida “Mehribonlik uylari va bolalar shaharchalarida tutingan ota – onalarni tayyorlash kurslari” tashkil etildi. Yetim bolalar va ota – ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirishning muqobil shakllarini tanlash, oila institutini mustahkamlash hamda ijtimoiy yetimlikning oldini olish tizimini takomillashtirish chora – tadbirlari to'g'risida Vazirlar Mahkamasi qarori qabul qilindi. Qaror bilan 2019 -2023 yillarda “Mehribonlik uylarini noinstitutsonallashtirish dasturi” hamda “Yetim bolalar va ota – ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni oilaga qabul qilayotgan nomzodlarni (fuqorolarni) tanlash, kuzatib borish hamda nazorat qilish tartibi to'g'risida”gi Nizom tasdiqlandi [2].

Bu harakatlar albatta, tarbiyalanuvchilarning o'zlarini haqiqiy oila bag'rida his qilishlari shuningdek, tarbiyachilar tomonidan yetim bolalar va ota- ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni yaxshi idrok etishlari uchun juda muhimdir. Biroq mehr va e'tiborga muhtoj hamma bolalar ham bugungi kunda oilaviy mehr, muhabbat tuyg'ularini yetarlicha his qilishyaptimikin?

Ko'p hollarda vasiylik qiluvchi ota – onalar o'zlari farzandsizligi tufayli bola asrab olmoqchi bo'lishadi va bolani chaqaloqligidan qaramog'iga olib tarbiyalashadi. Bunday holatlarda bola bu ota - onani va shu oilaviy muhitni bolaligidanoq his qiladi tutungan ota – onalarning tarbiyaviy ta'sirlari, muomalasi, psixologik ustanovkalari bola tomonidan tabiiy qabul qilinadi. Chunki, bola ularni o'z oilasi deb biladi. Shu sababli bolada adaptatsiya jarayoni bu kichik sotsiumni o'rganish va undagi munosabatlarga moslashish qiyinchilik tug'dirmaydi vasiy ota – onalar ham bolani chaqaloqligidan qaramog'iga olganligi sababli unga o'z bolasidek mehr qo'yishadi. Bolaning ehtiyojlari individual psixologik xususiyatlari va o'ziga xos xarakter xususiyatlari ota – ona uchun ham tabiiy ravishda go'yoki o'z bolasi uchun amalga oshiriladigan zarur harakatlar tarzida amalga oshiriladi.

O'smir yoshdagi tarbiyalanuvchilar esa bu holatda bir oz noqulayliklarga duch kelishi tabiiy. Chunki, ular kelajak hayotini davom ettiradigan oilaviy muhit va qaramog'iga olgan ota – ona ularning bolaga nisbatan munosabatlari, muomala shakllari, qo'llaydigan pedagogik usullari, psixologik yondashuvlari dastlab bola uchun umuman notanish holat shu sababli tarbiyalanuvchi birdaniga vasiy ota- onani o'z oilasi sifatida ko'rishi ularning munosabatlarini tarbiyaviy ta'sirlarini tabiiy ravishda qabul qilishi uchun ba'zi hollarda ayrim obyektiv va subyektiv to'siqlar paydo bo'ladi. Subyektiv to'siqlar bola shaxsining emotsional, hissiy, irodaviy holatlariga va adaptativ jarayonlarning uzoq yoki qisqa davom etishiga shu bilan bir qatorda o'smir tomonidan tutingan ota – ona ularning munosabatlari pedagogik – psixologik yondashuvlari, metodlarini to'g'ri qabul qilishiga bog'liq bo'ladi.

Bu holatda ijobiy yechim vasiy ota – onalarning chin ko'ngildan bola kelajagi va uning hayoti uchun amalga oshiradigan faoliyati, shu bilan bir qatorda pedagogik – psixologik tajribasi va albatta insoniy fazilatlarini orqali o'z aksini topadi. Ammo, ba'zi hollarda farzandsizlik tufayli aziyat chekib bola asrab olgan vasiylar keyinchalik o'zlari ham farzandli bo'lishsa bu holatda vasiy ota – onalar asrandi farzandlariga bo'lgan iliq va samimiy munosabatlarini o'zgartirmasdan saqlashi bolaning o'ziga xos psixologik xususiyatlarini, hissiyotlarini hurmat qilishi ehtiyojlariga tabiiy ravishda munosabatda bo'lishi, uni o'z bolasi bilan birdek ko'ra olishi juda muhimdir. O'zbekiston milliy axborot agentligining 2021 – yil 7- dekabrda Respublika bolalar ijtimoiy moslashuv markazining ijtimoiy ish bo'limi boshlig'i Dilnoza Husanova bilan video muloqotida yuqoridagi fikrlarga aks holatga aloqador bo'lgan muhim savolga javob berib o'tiladi. Muxbirning bolani farzandlikga olib, keyin uni qaytarib berish holatida bolaning kattalarga nisbatan ishonchi yo'qolib qolmaydimi? Bunday hollarda qanday yo'l tutiladi? degan savoliga Dilnoza Husanova shunday javob berdi. Afsuski bunday holatlar ham bo'lib turadi. Ba'zan hayratda ham qolasiz. Chunki yillar davomida mushtok bo'lib olgan farzandini qiyinchiliklarga bardosh bera olmay topshirib yuboraman deyidigan ota – onalar ham bo'ladi. Biz shunday ota- onalarning bolani xarakteriga, uning muayyan qaysarliklariga to'g'ri yondashish kerakligini, bilimlarini ko'nikmalarini shakllantirishga harakat qilamiz. Kuni kecha Toshkent viloyati tumanlaridan birida bir bolaga duch kelib qoldim.

Bu bola uzoq yillar davomida tirnoqqa zor bo'lgan ota – ona tomonidan chaqaloqlik paytida bolalar uyidan farzandlikga olingan. Hozirgi kunda bola 10 yoshda. O'sha oila bolani

asrab olganidan so'ng uch yil o'tgach, o'zi ham farzandli bo'ladi. O'zi farzandli bo'lgach, boqib olgan bolasini sig'dirmay qo'ygan. Bolani na qorni to'yadi, na usti but, kir – chir holatda yurgan payti bir do'konga kirib, sotuvchi ayoldan yegulik so'ragan. Ayolni rahmi kelib, unga yordam bergan va bolani bir necha kunlab och yurganiga guvoh bo'lgan. Sovuq kunlarning birida bolani ota – onasi kaltaklagach, do'konchi ayolning yoniga qochib keladi. Ayol tegishli tashkilotlarga murojaat qilishga majbur bo'lgan. O'rganilsa bu bola na qorni to'ygan, maktabga ham borsa-boradi bormasa yo'q. O'quv qurollarini olib berishmagan. Bola sovuq kunlari yupun holatda qolib ketib, hatto chiqindixonalardan yegulik topib kun ko'rib yurgan kezlari bo'lgan [3].

Aytish joizki, bunday salbiy munosabatlar ta'sirida bolalar ruhiy zarbani his qiladilar va stressiv holatlarni boshdan kechiradilar. Uch yoshli bolaning bu qadar xo'rlanishi uning hissiyotlariga, insonlarga bo'lgan ishonchiga, do'stlar orttirishiga, ijtimoiylashuviga ta'sir qilmaydi deb o'ylaysizmi? Afsuski bunday noxush holatlar albatta, shu kabi boshqa bolalarning ham ong ostida noxush xotiralarni saqlab qolishi ularda mehr – muhabbat tuyg'ulariga nisbatan shubha-gumonlarni shakllantirishi, va hatto ularda qo'rqqoqlik, o'ziga ishonmaslik, jur'atsizlik kabi xarakter xususiyatlarini shakllantirishi ham mumkin bu kabi salbiy munosabatlar bolada turli savollar tug'dirishi tabiiy hol “Nega ota-onam meni yomon ko'radi” “Ular nega mendan voz kechishmoqchi” bu kabi savollar keyinchalik bolada o'zini ayblash, o'zining jismoniy va ruhiy holatidan qoniqmaslik eng achinarlisi unda yana tashlab ketishlaridan qo'rquv paydo bo'lib kelajakda uchratadigan do'stlaridan, yaqin insonlaridan butun umr ularni voz kechib ketishidan qo'rqib yashashi mumkin. Shu sababli ham biz tutingan ota – onalar va yaqin qarindoshlardan va boshqa vasiy shaxslarga bola shaxsiga hurmat bilan yondashishlarini ularning individualligiga psixologik xususiyatlariga, irodaviy sifatlariga, motivatsion sohalariga e'tiborli bo'lishlarini tavsiya etamiz. O'smirlarni bolalar uyida o'z o'rinlarini topishida, adaptatsiya jarayonining muvaffaqiyatli bo'lishida, tutingan ota- onalarning o'z oilasi sifatida qabul qilishida ular bilan olib boriladigan suhbat jarayonlari, yondashish metodlari, nazorat shakllarini to'g'ri tanlash muhim ahamiyatga ega. Chunki, o'smir yosh bu bolalikdan kattalikga o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi. Hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikga intilishi ortadi, xarakteri shakllanadi.

Ma'naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi [4]. Shu sababli ham oilaviy bolalar uyining o'smir yoshdagi tarbiyalanuvchilari bilan muloqot qilishda, suhbat jarayonlarida tutingan ota – onalar va ularning yaqin qarindoshlari hamda boshqa vasiy shaxslardan muloqotning kommunikativ, interaktiv va perseptiv tomonlari orqali tarbiyalanuvchi shaxsini to'g'ri idrok etishlari, ularning his tuyg'ulariga kechinmalariga empatiya bildirgan holda hamdardlik qilishlari munosabatlarda do'stona o'zaro hurmat asosidagi muloqot tamoyillaridan foydalanishlarini shuningdek, qo'llamoqchi bo'lgan nazorat shakllari har bir bolaning individualligi, o'ziga xos xarakter xususiyatlarini hisobga olgan holda olib borilishini, shaxslararo bir birini anglashning identifikatsiya (suhbatdoshning o'rniga o'zini qo'yish orqali uni to'g'ri idrok etish) kabi mexanizmlarini qo'llash orqali bola shaxsiga adekvat yondashishlarini tavsiya qilamiz. Bunday usullarning ta'siri albatta tarbiyalanuvchilarning kelajagi ularning hayotdagi o'z o'rinlarini topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Albatta bola shaxsini har tomonlama tushunish, uni to'g'ri tarbiyalash kishidan yetarlicha psixologik hamda pedagogik bilimlarni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, xonadonida bolalar uyi tashkil etib, yetim va ota ona qaramog'isiz qolgan bolalarni asrab olmoqchi va tarbiyalamoqchi bo'lgan nomzodlarni (bo'lajak tutingan ota – onalarni) “Tutingan ota – onalarni tayyorlash” kurslarida o'qitish, ularga bolalarni tarbiyalash, parvarish qilish, sog'lig'ini muhofaza qilish, bolaning ijtimoiylashuvi, ta'limi bilan bog'liq ota – onalik salohiyatini shakllantirish shu bilan birga ularning shaxsiy sifatlarini yanada takomillashtirish xulq – atvorida tolerantlik, alturistik kabi xarakter xususiyatlarini shakllantirish va mustahkamlashga qaratilgan o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori: 09.08.2021 yildagi 5215 – son Yetim bolalar va ota – ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni tarbiyalashning tubdan yangilangan tizimini joriy etish chora tadbirlari to'g'risida.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori 30 .09 2019 – yildagi 824 – son qarori .Yetim bolalar va ota – ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirishning muqobil shakllarini tanlash, oila institutini mustahkamlash hamda ijtimoiy yetimlikning oldini olish tizimini takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida.
3. Google. UzA. 07.11.2021.
4. Z.T. Nishanova , N.G. Kamilova, D.U. Abdullayeva, M.X. Xolnazarova. “Rivojlanish psixologiyasi Pedagogik Psixologiya” T.2019.
5. “ Yetim bolalar va ota – ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga oid qo'shimcha chora - tadbirlar to'g'risida” gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, T.11. 02. 2019 y.
6. “ Yetim bolalar va ota - ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirishning muqobil shakllarini tanlash, oila institutini mustahkamlash to'g'risida”gi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 30 sentabrdagi Qarori.
7. “Oilaviy bolalar uylari faoliyatini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora – tadbirlar to'g'risida” T.2022 yil 4 avgust PQ – 345 – son qarori.
8. Oilaviy bolalar uylari to'g'risida Nizom Vazirlar Mahkamasining 451 – son qarori. T. 2022 yil 16 avgust.
9. Asqarova O'. Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarini ijtimoiy hayotga tayyorlash tizimi. Toshkent – Fan. 2010 y.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida“ T.2022 yil 25 iyuldagi PF-175-son Farmoni.

O'SMIRLAR AXBOROT OLAMINING ENG QULAY VA HIMOYALANMAGAN ISTE'MOLCHISI SIFATIDA

Allakov Ilhom Okmurodovich

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya *O'smirlarning tipik psixologik xususiyatlari ya'ni, introspeksiyaning paydo bo'lishi, tashqi dunyodan norozilik, ijtimoiy hayotdan chetlashish, uzoqlashish, o'z tengdoshlari bilan muloqotga intilish, tengdoshlari bilan guruh jamoalarga birlashish, taqlid reaksiyasining kuchayishi, o'zi haqidagi fikr va qarashlarga chanqoqlik ularni axborot almashinuvi olamida, media muhitida eng qulay iste'molchi qilib qo'yadi.*

Kalit so'zlar: *o'smirlar, axborot iste'moli madaniyati, media olam, ijtimoiy tasavvurlar*

Аннотация *Типичные психологические особенности подростков, т.е. появление самоанализа, неудовлетворенность внешним миром, отстраненность от социальной жизни, дистанцирование, желание общаться со сверстниками, вступление в группы со сверстниками, повышенная реакция подражания, жажда мнений и представлений о себе, делает их наиболее удобным и уязвимым потребителем в мире информационного обмена и в медиа-среде.*

Ключевые слова: *подростки, культура потребления информации, медиамир, социальное представление.*

Annotation *Typical psychological characteristics of teenagers, i.e. the emergence of self-analysis, dissatisfaction with the outside world, detachment from social life, distancing, the desire to communicate with peers, joining groups with peers, an increased reaction of imitation, a thirst for opinions and ideas about themselves, makes them the most convenient and vulnerable consumers in the world of information exchange and in the media environment.*

Key words: *teenagers, culture of information consumption, media world, social imagination*

Bugungi kunda axborot kuchli ijtimoiy aloqa vositasi sifatida ijtimoiy va shaxslararo xulq-atvorni va munosabatlarni modellashtirish, insonlarning, shu jumladan o'smirlarning muloqoti, hamjihatligi, ijtimoiylashuv darajasi va qadryatlar almashinuvi jarayonlarida asosiy funksiyani bajarmoqda. Turli vositalar orqali taqdim etilayotgan axborotlarni qabul qilishda insonlardan, ayniqsa yosh avloddan ma'lum darajada axborot iste'moli madaniyatiga ega bo'lishni talab qilmoqda. Hozirgi jadal rivojlanayotgan dunyoda kuchli jamiyat, ishonchli va mustahkam siyosiy tizim, sog'lom ijtimoiy munosabatlar asosini kompetentli, mantiqiy va tanqidiy fikrlay oladigan adekvat fuqarolar tashkil qiladi. Ularning manbai esa yetishib kelayotgan o'smirlarimiz xisoblanadi. Bugungi chegarasiz ulkan axborot zamonida ularda sog'lom ijtimoiy tasavvurlarni shakllantirish zararli axborot manipulyatsiyalardan asrash eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Jamiyatda sodir bo'ladigan barcha harakatlar undagi insonlarda shakllangan ijtimoiy tasavvurlar ta'siri, insonda ijtimoiy tasavvurlar shakllanadigan eng asosiy davr bu o'smirlik davri, o'smirlarda ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishida kuchli ta'sir ko'rsatadigan ta'sir bu bugungi kunda keng tarqalgan, qulay mobillashgan va insonning kognitiv xususiyatlariga ta'siri samaradorligi kundan-kunga takomillashtirilayotgan axborot hisoblanadi. O'smirlarda axborot vositalaridan ma'lumotlarini iste'mol qilish madaniyatini shakllantirish ularning subyektivligini saqlashda, ularning zamonaviy jamiyatda shakllanayotgan ijtimoiy tasavvurlar ularda chuqur o'rnashgan qadriyatlarni asos qilgan holda, zamonaviy, dinamik xususiyatda shakllanishiga asos bo'ladi.

Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyatning mutlaqo yangi turi – axborot jamiyatiining shakllanishiga zamin yaratdi. Axborot almashinuvi vositalari esa zamonaviy jamiyat taraqqiyotida alohida o'ringa ega bo'lib qoldi. Ularning insonga ta'siri juda erta yoshda boshlanib, kundalik hayotga shu qadar mustahkam o'rnashgan-ki, insonlar ularsiz hayotlarini tasavvur ham qila olishmay qolgan. Bugungi kunda, zamonaviy dunyoda axborot vositalari shaxs ongini shakllantirish, ularning didi, qarashlari, odatlari, xohish-istaklarini shakllantirish funksiyalarining salmoqli qismini o'z zimmasiga oldi. Voyaga yetmagan shaxsning shakllanishiga axborot vositalari ayniqsa kuchli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Jamiyatda va hatto butun dunyo ijtimoiy hayotidagi yangiliklar, o'zgarishlar va hodisalarini axborot vositalari orqali o'rganamiz. Axborot vositalari jamoatchilik ongiga ta'sir etuvchi asosiy vositaga aylandi.

Shaxs shakllanishining axloqiy rivojlanishi uchun eng ma'suliyatli davr o'smirlikdir. Aynan shu davrda ong, his-tuyg'ular, xulq-atvor, o'z dunyoqarashining shakllanishi, hayotiy va intellektual tajriba to'planishi sodir bo'ladi. Bu o'z-o'zini bilish va o'z taqdirini o'zi belgilash, axloqiy qadryatlar va ideallarni aniqlash davri. Axborot vositalarining o'smirlarda ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishida eng kuchli omil sifatida aktuallashuvi zamonaviy axborot tarqatish vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda ma'lumotlar taqdimotining o'ziga xos xususiyatlari bilan va shu bilan birga o'smirlarning o'ziga xos xususiyatlari bilan xam izohlanadi. O'smirlarning tipik psixologik xususiyatlari ya'ni intro-spektsiyaning paydo bo'lishi, tashqi dunyodan norozilik, ijtimoiy xayotdan chetlashish, uzoqlashish, o'z tengdoshlari bilan muloqotga intilish, tengdoshlari bilan guruh jamoalarga birlashish, taqlid reaksiyasining kuchayishi, o'zi xaqidagi fikr va qarashlarga chanqoqlik ularni axborot almashinuvi olamida, media muxitida eng qulay iste'molchi qilib qo'yadi.

O'smirlarning asosiy xususiyatlaridan biri bu muloqotga bo'lgan ehtiyoj, bu shaxsning asosiy tarkibiy qismlarini shakllantirishning muhim omili xisoblanadi. Internet bugungi axborot makonining muhim bo'g'iniga aylandi. 50 millionlik auditoriyaga erishib ommalashish uchun radioga 38 yil, televideniaga 13 yil, kabel televideniaga 10 yil kerak bo'lgani holda, bu bosqichni internet 5 yilda bosib o'tdi.[1] Internet odamlar ongi va hissiyotlariga, tafakkur tarziga, xulq-atvorlariga ta'sir ko'rsatishda katta imkoniyatlarga ega. Internetning bugungi kundagi rivoji g'oyaviy ta'sir o'tkazishning miqyosi va ko'lamining keskin darajada o'sishiga olib keldi.

Avvallari faqatgina so'zlashuv uchun ishlatilgan telefondan bugun internet, tovushli aloqa va ma'lumotlar uzatish kabi turli qo'shimcha xizmatlardan foydalanish, videotelefonni va hatto teleko'rsatuvlar ko'rish imkoni bor. "Global Times" xitoy jurnalining ma'lumotlariga ko'ra 2024 yilda O'zbekistonda internetdan foydalanuvchilar soni 31 milliondan oshgan.[2] Vocrucsveta.ru saytining ma'lumotlariga ko'ra 2021 yil holatida virtual olamda 1.88 mlrd.dan ortiq internet saytlar mavjud bo'lib, har bir minutda faqatgina Whatsapp, Massanger ijtimoiy tarmoqlari orqali o'rtacha 69 mln, elektron pochta orqali 198 mln. xabar jo'natishga, Youtube videoxosting foydalanuvchilari 500 soatlik video, TikTok foydalanuvchilari 5000 dan ortiq rolik joylashtirishga ulgurishar ekan.[3] Jahon veb-auditoriyasining 45%ini 25 yoshgacha bo'lgan shaxslar tashkil etadi. Mazkur o'smirlarning 68% har kuni kingadir SMS-xabar jo'natadi, 51% ijtimoiy tarmoqlarga kiradi, 30% elektron pochta dan foydalanadi.[4] Interenetdagi kontent iste'molchisi endi passiv emas, ular media muhitining faol subyektlariga aylanadi, endi ular bu yerda o'zlarini qiziqtirgan narsalarga javob olishlari, kuzatishlari, izoh qoldirishlari, ya'ni o'z pozitsiyasini namoyon qilishlari, xulosa qilishlari mumkin. Internetdagi interaktiv platformalar o'smirlarda nafaqat muloqotga bo'lgan ehtiyojini qondirish, balki ularning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish imkoniyatini ham berishi ayniqsa muhimdir. Ijodiy salohiyatni ro'yobga chiqarish zamonaviy axborot vositalarining o'smirlarning o'z ichki dunyosiga alohida qiziqish, uni shakllantirish va rivojlantirish uchun manba bo'lgan ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi. Bunda, o'smirning virtual va real muhitda muvozanatli muloqotni tashkil qilish ko'nikmasini shakllantirish juda muhim va axborot iste'moli madaniyatining sharti hisoblanadi.

O'smirlarning yana bir o'ziga xos xususiyatlaridan biri – bu ularning ehtirosiga boy va ta'sirchanligi. Ularda ijtimoiy tasavvurlar, munosabatlar va shaxsiy qadryatlarning endigina shakllanayotganligi va tashqi dunyo bilan o'zaro ta'sir qilish imkoniyatlari ham ruhiy, ham fiziologik cheklanganligi, tajribaning kamligi atrof-muhitdan bo'ladigan ta'sirlarga qarshilik ko'rsatish, sintezlash uchun yetarli emasligi o'smirlarni axborotning eng faol va shu bilan birga eng kam tayyor iste'molchilariga aylantiradi. Aynan bolaning shakllanayotgan shaxsiy axborot olamining manipulyatsiya ta'siriga ko'proq moyil bo'ladi. Har qanday yolg'on, buzg'unchi g'oyalarga da'vat qiluvchi, shaxs ma'naviyati rivojiga to'siq bo'luvchi axborot yosh o'smirlarning xulq-atvorini o'zgartirishga yoki uni muvozanatdan chiqarishga xizmat qiladi. Kuchli emotsional xarakterga ega bo'lgan, ijtimoiy hayotning issiq-sovug'ini tushunmaydigan, kattalardan doim norozi kayfiyatdagi o'smirlarni asosan bunday ta'sirlardan himoya qilish, ularni yolg'izlatib qo'ymaslik, ular foydalanayotgan axborot manbalarini doim nazorat qilish ota-ona va pedagoglarning asosiy vazifasi hisoblanadi. Ayniqsa bugungi kunda jamiyatda individuallashtirish jarayonining rivojlanishi kuzatilayotgan bir paytda. Axborot oqimi shiddati ortgani sayin odamlarda individuallashtirishga moyillik kuchaymoqda. Deylik oiladagi ota-ona va farzandlarning har biri o'zi istagan teleko'rsatuvni tomosha qiladi, o'zi o'qitgan musiqani tinglaydi, ularning har birida alohida mobil telefon, alohida kompyuter, har birining xonasida alohida televizor.

Ota-ona o'zi qiziqqan internet, jurnal sahifalarini varaqlaydi, farzandlar o'zlari. Buning uchun imkoniyat, vosialar ham yetarli, axborot-kontentlar ham yetarli. Shubhasiz, bu holni axborot oqimi hamda vositalari ta'sirida odamlarning yakkanlanishi, deb aytish mumkin. Ko'plashib, oila davrasida emas, xonaga qamalib olib, yakka holda kompyuter yoki telefon ekraniga termulgancha hordiq chiqarish, bo'sh vaqtni o'tqazish odati ommalashmoqda. Axborot iste'moli madaniyati, eng umumiy ma'noda, axborot oqimidan inson manfaatlari, kamoloti hamda jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ma'lumotlarni qabul qilish, saralash, tushunish va talqin etishga xizmat qiladigan bilimlar, qobiliyat va malaka tizimini anglatadi. Shu sababli bu madaniyat yosh avlodda, ayniqsa o'smirlarda shu darajada shakllangan va qaror topgan bo'lishi lozimki, ular axborot makonda umummilliy manfaatga xizmat qiladigan, uning taraqqiyotiga yordam beradigan axborotni tanlay olsin. Faqat shundagina, globallashtirish jarayonlarida yoshlarning ma'lumotlarga ko'r-ko'rona ergashish, ularni noto'g'ri talqin qilishining oldi olinadi. Axborot iste'moli madaniyatiga ega yoshlar, salbiy va noxolis axborotlar ta'siriga tushib

qolmaydi, chunki ularda bunday axborotlarga nisbatan mustahkam mafkuraviy immunitet shakllanadi.

Zamonaviy axborot ilmi asoschilaridan bo'lgan mashhur Marshal Maklyuen o'tgan asrning 70-yillarida "Har bir yangi axborot vositasi o'sha zamon kishilarini imtihondan, sinovdan o'tqazadi" deganida hali kompyuter, internet, mobil telefonlar odamzot xayoliga kelmagan edi. Bu axborot vositalari bugun hayotimizning ajralmas bir bo'lagiga aylanib boryotgan ekan, ulardan voz kechish, ularni taqiqlash choralari xaqida emas, balki yoshlarimizda ulardan to'g'ri, foydali, samarali foydalanish madaniyatini, ko'nikmalarini shakllantirishimiz kerakdir. Har xil muhit, turli axborot vositalari resurslarini, ta'lim muassasidan olgan bilim va yangiliklarini, oilada va maktabda olgan ko'nikmalarining konstruktiv muvozanati maqsadga erishishning eng samarali yo'li bo'lishi mumkin. O'smirlarining manba tafakkuri bunda turli zaxiradagi ma'lumot va axborotlarni solishtirish, chuqurlashtirish, aniqlashtirish orqali samarali va ishonchli xulosaga kelish va qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Bu uchun o'smirlarda zamonaviy axborot vositalaridan qanday samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, ularining barcha foydali imkoniyatlari haqida tushunchalar berish, bu bilan bog'liq amaliy va ko'rgazmali mashg'ulotlar o'tqazish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. foxfort.ru Интернет: история и развития
2. Global Times Top 10 countries with the most internet users
3. Vokrugvseta.ru Информатика: что происходит в интернете за одну минуту
4. Oliy mahad.uz "Кибермаконда дин ва ахборот истеъмоли маданияти" Уйғун

Фафуров. 16.08.2020

O'SMIRLARDA YOLG'ON AXBOROTLARNI QABUL QILISHGA MOYILLIK VA SHAXS SIFATLARI O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK OMILLARI

A.Nurmatov

Qarshi davlat universiteti Psixologiya kafedrasi tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'smirlarda axborot xavfsizligini o'rgatishning maqsadi va yolg'on axborotlarga biz aniqlagan tahdidlarga qarshi kurashish uchun ularni barqarorlashtirishda tegishli psixologik ko'nikmalarni shakllantirish kabi, hamda ular orasidagi o'zaro bog'liqlik omillarini yoritib berishga ahamiyat berilgan.

Kalit so'zlar: o'smir, tahdid, ehtiyoj, yolg'on axborot, ijtimoiy tarmoq, axborot xavfsizligi, muammo, shaxs, jamiyat, xarakter, jamiyat, xulq-atvor, internet, mafkura

Аннотация: В данной статье важно выделить цель обучения информационной безопасности у подростков и формирование соответствующих психологических навыков их стабилизации в целях борьбы с выявленными нами угрозами ложной информации, а также факторы взаимозависимости между ними.

Ключевые слова: подросток, угроза, необходимость, ложная информация, социальная сеть, информационная безопасность, проблема, человек, общество, характер, общество, поведение, интернет, идеология

Annotation: In this article, it is important to highlight the purpose of information security education in adolescents and the formation of appropriate psychological skills in stabilizing them in order to fight against the threats we have identified to false information, as well as the factors of interdependence between them.

Key words: teenager, threat, need, false information, social network, information security, problem, person, society, character, society, behavior, internet, ideology

Ta'lim-tarbiya jarayonida yoshlar uchun axborotlar xavfsizligini ta'minlovchi maxsus usullarning mavjud emasligi, yosh o'quvchini to'liq rivojlanishiga, o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarga o'z vaqtida moslashishiga hamda o'z xulq-atvorini tartibga solishiga imkon

bermaydi. Bu esa, o'quvchilarning asosiy ehtiyojlarini boshqa odamlar va mavjud ijtimoiy institutlarning manfaati va faoliyatini hisobga olgan holda qondirish imkonini yuzaga keltiradi. Voyaga yetmagan bolalarda axborot xurujlariga qarshi konstruktiv xulqni shakllantirish, avvalo pedagogik ta'lim va tarbiya berishning zamonaviy usullari, psixologik ta'lim qonuniyatlari, treninglar, amaliy ko'rgazmali mashg'ulotlar orqali amalga oshirilishi tabiiydir.

Voyaga yetmagan bolalar ongida axborotlar xavfsizligini ta'minlovchi ko'nikmalarni shakllantirish uchun muayyan shart-sharoitlar zarur hisoblanadi. Misol uchun, axborot xavfsizligi bo'yicha tashkil etilgan trening o'quvchilar, o'qituvchilar, ota-onalar hamkorligida amalga oshirilsa, maqsadga erishish ham ancha muvaffaqiyatli bo'ladi. Ota-onalar va o'qituvchilar tomonidan to'g'ri tashkil etilgan chora-tadbirlar axborot xavfsizligini tushuntirishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi tabiiy hol.

Mustaqillikka erishgan har bir mamlakat o'z taraqqiyot yo'lini izlaydi, yangi jamiyat barpo etishda o'z andozasini ishlab chiqishga intiladi. Ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vaziyat, odamlar o'rtasida tarkib topgan munsoabatlar, ularning dunyoqarashi, jumladan diniy e'tiqodi, ruhiyati va xulq-atvor normalari shuni taqozo etadi. Dunyoda ijtimoiy taraqqiyot yo'lining turli variantlari mavjud. Turkiya, Janubiy Koreya, Shvetsiya modellari va boshqalar bunga misoldir. Bir qancha musulmon mamlakatlarni va yangi industrial mamlakatlarning tajribasi ham shuni ko'rsatadi. Ikkinchi jahon urushidan keyin Yevropa mamlakatlari va Yaponiya xalq xo'jaligini qayta tiklash ham buning amaliy namunasidir.

O'zbekiston boshqa davlatlar taraqqiyoti jarayonlarida to'plangan va respublika sharoitiga tatbiq qilsa bo'ladigan barcha ijobiy va maqbul tajribalardan shak-shubhasiz foydalanadi. Gap biron-bir modelni, hatto u ijobiy natijalar bergan taqdirda ham, ko'r-ko'rona ko'chirib olish to'g'risida borayotgani yo'q. Aniq-ravshan vositalar va usullar qaysi mamlakat uchun mo'ljallangan bo'lsa, o'sha mamlakatning o'ziga xos sharoitidagina ijobiy natija beradi.

M.S. Davidova axborot xavfsizligining yechimlari sifatida quyidagi pedagogik tashkiliy va uslubiy ishlarni ko'rsatib o'tadi:

- voyaga yetmagan o'smirlar uchun ishlab chiqilgan "axborot xavfsizligi" maxsus dasturi o'z mazmunida, axborot xavfsizligi, turli manbalardan olingan tahdid va xavflarning kelib chiqishi evolyutsiyasini, axborot tahdidlarining o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradigan mavzularni o'z ichiga olishi;

- o'quvchilarda axborot xavfsizligini rivojlantirishni hal qilishning huquqiy, siyosiy, texnologik asoslarini, darslarni tashkil etish va o'tkazish masalalarini, turli tadbirlardan foydalanish va ishtirokchilarni qo'llab-quvvatlash kabi masalalarni ham qamrab olishi;

- psixologik va pedagogik, ya'ni insonparvarlik pedagogikasi tamoyillari asosida, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarini to'g'ri tashkil etish, o'qituvchining bola pozitsiyasini qabul qilishga tayyorligi va o'quvchi shaxsining mustaqilligini hurmat qilish;

- axborot xavfsizligi borasidagi dasturlar modulli tuzilishga va zamonaviy o'qitish vositalari, inter faol rejimda foydalaniladigan seminarlar tizimi, axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha o'qituvchilarning muammoga oid amaliy-nazariy ishlaridan iborat bo'lishi zarur hisoblanadi.

Voyaga yetmagan yoshlar uchun axborot xavfsizligini rivojlantirishning qo'shimcha usuli bu ota-onalar bilan tizimli amalga oshiriladigan ishlardir.

Axborot xavfsizligi dasturining mazmuni sinfdan tashqari ishlar uchun mo'ljallangan, har chorakda 5 ta dars, jami 20 ta dars bo'lishi lozim. Bunday metodik usul orqali, o'quvchilarga oddiydan murakkabgacha dars dasturini yaratish taklif qilinadi, chunki o'quvchilar ma'lum bir ko'nikmalarni egallab olgandan so'ng, dasturning nazariy va amaliy jihatlarini anglab, yana yangi muammoga qaytadilar.

Mashg'ulotlarning asosiy mavzulari o'quvchilarning yoshi va qiziqishlariga mos keladigan mavzular: "Axborot tahdid tug'diradi", "Axborot tahdidlari insonlar tomonidan amalga oshiriladi", "Men va TV", "Kompyuter va kompyuter o'yinlari", "Men telefon sotib oldim", "Internetdagi bolalar", "Biz o'qigan adabiyotlar" kabi mavzulardagi mustaqil ishlar voyaga yetmagan o'quvchilarga to'plangan bilimlarini mustahkamlashga va yaxshilanishiga yordam

beradi. O'qituvchi yordamida o'quvchilar nafaqat axborot tahdidining oqibatlarini bilib olishadi, balki uning oldini olish usullarini ham o'zlashtiradilar.

Axborot xavfsizligi bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni o'tkazishda voyaga yetmaganlarning o'ziga xos psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, kognitiv faoliyat turiga ko'ra, darslarni tashkil etish va o'tkazish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Darslarning boshlang'ich bosqichlari uchun eng muhim bo'lgan birinchi usul, muammoni tushuntirish va ko'rgazmali jihatdan o'qitishdir. O'qituvchi o'quvchilarga "tahlikali" shaklda axborotlar tahdidi, xavf turlari va uning inson salomatligiga ta'siri to'g'risida savollar taklif qiladi. Shuningdek, muammoning dolzarblik jihatlarini tushuntiradi, o'quvchilar ongli ravishda keltirilgan misollarni oqilona o'zlashtiradilar.

Ikkinchi usul, muammoni taqdim etish usuli bo'lib, bu bosqichda o'quvchilar qatnashmaydilar, ular tomonidan faqat o'qituvchining fikrlari kuzatiladi.

Uchinchi usul, o'qituvchi o'quvchilarga turli xil vositalar yordamida yangi bilimlarni qidirishni tashkil qiladi. O'qituvchi rahbarligida o'quvchilar kognitiv muammolarni, muammoli vaziyatlarni hal qiladilar, tahlil qiladilar, taqqoslaydilar, umumlashtiradilar, xulosalar chiqaradilar.

Maktabdan tashqari mashg'ulotlar ham, masalan ekskursiya shaklida darslar tashkil etish orqali bolalarga axborot tahdidlarining turlari bilan tanishish imkoniyatini kengaytirishga zamin yaratadi, bunday chora-tadbirlar o'quvchilarni obyekt bilan tushuntirish, suhbat, vizual namoyish, vizual va tasviriy materiallar to'plash va boshqalar kabi usullarni o'z ichiga oladi.

O'quvchilar xususiyatlarini tushuntirishga xos bo'lgan, rivojlanish nazariyasini tahlil qilish asosida biz darslarni o'tkazish uchun ayrim qo'shimcha shart-sharoitlarni aniqladik: ma'naviy va axloqiy o'zini o'zi belgilash bilan bog'liq bo'lgan haqiqiy vaziyatlarni yaratish, ko'rgazmali vositalarning mavjudligi: bolalar davriy nashrlari, kompyuter diskleri, uyali telefonlarning modellari va boshqalar.

Darslarni o'tkazish texnologiyasi o'qituvchining hikoyasini, o'quv mustaqil ishlarini, bajariladigan jamoaviy vazifalar shakllarini o'z ichiga oladi. Ma'lumki, hozirgi vaqtda ta'limdagi tendensiya butun pedagogik jarayonni hamkorlik pedagogikasi deb biladi. Ya'ni, bunda mehnatning kollektiv, guruh shakllarining o'zaro birlashmasidan tashkil topgan. Shunday qilib, axborot xavfsizligi bo'yicha ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish oddiy va murakkab hamkorlikka asoslangan bo'lib, u o'quvchilarning individual ishlarini mazmunini tashkil etadi. Shu bilan birga, ular faoliyatda o'zini o'zi rivojlantirish, o'zaro ta'sirli bilimlarni takrorlash hamda erkin aloqa o'rnatish ko'nikmalarini egallaydilar.

Voyaga yetmagan o'quvchilarni axborot xavfsizligiga o'rgatishning birinchi bosqichi bu bolaning axborotlar tahdidi to'g'risidagi savolga nimani bilishidir. Bola axborot tahdidi haqiqat ekanligi, uning hayoti, sog'lig'i, o'qishi, shaxslararo muloqotiga zarar yetkazishi mumkinligini ochib berishi kerak. Ana shunda ulardagi tashqi muhitga bo'lgan munosabat aniqroq namoyon bo'ladi. Bizning fikrimizcha, pedagogik nazariyalarda axborot tahdidiga munosabatni shakllantirishga yetarlicha e'tibor berilmaydi. Ko'pgina hollarda, axborot xavfi yoki tahdidning mavjudligi umuman e'tiborga olinmaydi.

O'ylaymizki, voyaga yetmagan yosh bosqichida axborot tahdidining ilg'or konsepsiyalarini o'quvchilar bilan birgalikda tahlil etish, axborot tahdidlarining mumkin bo'lgan turlarini aniqlash o'ta samarali psixologik usul hisoblanadi. Keyingi bosqich o'quvchilarni axborot tahdilarini aniqlash qobiliyatiga o'rgatishdir. Natijada, o'quvchilar ularga taqdim etilgan ma'lumotlarga tanqidiy munosabatda bo'lish tajribasiga ega bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, o'smir yoshlar ta'limning dastlabki oylaridan boshlab, nafaqat axborot tahdidlarining mavjudligi haqida bilishlari, balki uni aniqlash va unga qarshi turish tajribasini ham o'zlashtiradilar. Buning uchun nazariya va amaliyotni o'z ichiga olgan maxsus o'quv dasturlari tizimini ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining 2017 yil 8 sentabrdagi O'RQ-444-son "Bolalarni

ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida "gi Qonuni [Elektron resurs]. Kirish tartibi:URL://https://lex.uz/pdfs/4571490

2. O'zbekiston Respublikasining 2010 yil 29 sentabrdagi O'RQ-263-son "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida "gi Qonuni [Elektron resurs]. Kirish tartibi:https://lex.uz/docs/1685726

3. Шоумаров Г.Б. Состояние и перспективы развития психологической науки в Узбекистане / Вестник интегративной психологии. – Ярославль, 2016. – Выпуск 14. – С.20-23.

4. Щипков В.А. Информационная Безопасность России // Информационный сборник «Безопасность». 1997.-№1-2.-С.103-112.

5. Явчуновская И.В. Нравственность как опора безопасности // Информационный сборник «Безопасность». 1997.-№7-9.-С.88-92.

HARBIY XIZMATCHILARNI EKSTREMAL VAZIYATLARGA TAYYORLASHDA BOSHQARUV FAOLIYATI VA LIDERLIK SIFATLARINING AHAMIYATI

Sh.A.Mirabdullayeva,
O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi,
Harbiy psixologiya va pedagogika kafedrasida dotsenti

Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Bugungi kun rahbari odamlarni rozi qila olishi, boshqaruv faoliyatiga vijdonan yondashishi, o'z fidoiyligi va vatanparvarligi bilan ibrat bo'la olishi boshqaruv sohasidagi eng muhim vazifalardan hisoblanmoqda". Bu esa o'z navbatida insoniy munosabatlarni mukammallashgan mazmun kasb etishini, boshqaruv faoliyatini yuqori talablar doirasida tashkil etilishini taqozo etadi. Shuning uchun boshqaruv faoliyatiga tayyorlanayotgan bo'lg'usi komandirlar rahbarlik mahoratining pedagogik va psixologik tomonlari, boshqaruvning shaxsga oid turli o'ziga xos xususiyatlari, liderlik faoliyati va munosabatlarning obyekti va sub'ekti sifatida o'ziga xos qonuniyatlari, rahbar-bo'ysunuvchi faoliyatini mazmunan takomillashtirish kabi muammolarni o'rganishlari, notiqlik malakasini, mazmunli va ta'sirchan nutq so'zlash ko'nikmasini amaliy faoliyatlarida qo'llay olish tajribasiga ega bo'lishlari lozim.

Aslini olganda, boshqaruv – bu birinchidan turli faoliyatning uning maqsadini hisobga olgan holda muvofiqlashtirish, bajarish sharoitlari, amalga oshirish jarayonlari bo'lsa, ikkinchi tomondan ijtimoiy ahamiyatga ega tashkillashtirish maqsadiga erishish uchun muvofiqlashtirilgan faoliyat, tadbirlar, tizimi yig'indisi hisoblanadi.

Boshqaruv faoliyatining pedagogik va psixologik mazmuni umumiy tarzda quyidagilardan iborat:

ma'lumot yig'ish, tahlil qilish va baholash, boshqariladigan tizimning umumiy manzarasini tasavvur qilish (diagnostik bosqich);

mavjud maqsadga muvofiq kelajakdagi rivojlantirish haqida oldindan prognoz qilish, rivojlantirish tizimida mavjud imkoniyatlarni gipotezaga (farazga) asoslangan holda qidirish, gipotezalarni(farazlarni) ishonchlilini oshirish, u yoki u yo'nalish bo'yicha yaqin va uzoq natija, oqibatlarni e'tiborga olgan holda rivojlanish tizimidagi natijalarni baholash;

farazga muvofiq nuqtai nazardan asoslangan holda tayanch qaror qabul qilish, qabul qilingan qaror natijalarini baholash, qo'yilgan maqsadga erishish bo'yicha harakatlar tizimini rejalashtirish; bu bosqichda yaqin va uzoq maqsadlar, ularga erishidagi oqibatlar hisobga olinadi.

Harbiy xizmat inson faoliyatining nafaqat yuqori ijtimoiy ahamiyatga egaligi bilan, balki kundalik odatdagi sharoitlardan farqlanadigan turidir. Vatan himoyasi har qanday davrda ham har bir fuqaro uchun sharaflil hisoblangan. Armiya doimo jamiyatning bir bo'lagi hisoblangan, chunki unda jamiyatda bo'lib o'tadigan barcha ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlar, shuningdek xalqaro vaziyatlarning barcha qonuniyatlari aks etgan.

Harbiy xizmatchilar jangovar faoliyatining muhim ijtimoiy motivi o'z Vatani, oilasi, yaqinlarini himoya qilishdir. Aynan shu motiv bir qancha odamlarni o'zlarini qurbon qilishlariga undagan. Bu motiv xarakteri bo'yicha ijtimoiy: u odamda tug'ilgan paytda paydo bo'lmaydi, uning tarbiyalanish va ijtimoiy rivojlanishida shakllanadi, turli xulq-atvorida namoyon bo'ladi, dunyoqarashi va e'tiqodlarida aks etadi. Shuning uchun har bir ofitserning majburiyati o'z bo'ysunuvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularda Vatan himoyasi uchun doimo tayyor turishga tayyorlashdir.

Qurolli Kuchlar strukturasida ofitser asosiy figura hisoblanadi. Ofitserlar korpusining kasbiy tayyorgarligi darajasi Vatanimiz himoyasi bo'yicha murakkab va har xil rejadagi vazifalarni yetarlicha hal etish imkoniyatini belgilab beradi. Shuning uchun rivojlangan mamlakatlar ofitserlar tarkibi kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirish uchun g'amxo'rlik qilganlar va qilmoqdalar. Hozirgi zamon ofitseri kasbiy faoliyati benihoya xilma-xil. Bugungi kunda harbiy xizmatchi uchun yaxshi jismoniy tayyorgarlikning o'zi yetarli emas, u ularsiz harbiy texnikani bilim bilan boshqarish va boshqa vazifalarni bajarish mumkin bo'lmagan ma'lum bir bilimlarga ega bo'lishi kerak. Ofitser harbiy-kasbiy faoliyatida bir qator asosiy yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin: harbiy jamoa faoliyatini boshqarish; bo'linma va qism shaxsiy tarkibining ta'limi va tarbiyasi; o'z kasbiy bilim va ko'nikmalarini doimiy shakllantirish.

Harbiy boshqaruv – komandirning harbiy xizmatchi shaxsi, harbiy jamoa yoki alohida ijtimoiy-psixologik muhitda bo'lib o'tayotgan jarayonlarga, qarorlarni amalga oshirishga imkon beradigan va o'ylangan maqsadga erishish uchun uni holatini o'zgartirish yoki unga yangi sifatlar berish maqsadida yo'naltirilgan ta'siridir.

Amaliyotda ofitserning harbiy jamoani boshqarish qobiliyati bo'linma yoki qism qo'yilgan vazifalarni bajara olishida namoyon bo'ladi. Ma'lumki, jangovar vaziyatda g'alabaga faqat jamoaning kuchi bilan erishiladi. Shaxsiy tarkibni safarbar qila olish, harbiy xizmatchilarni qo'yilgan maqsadga erishishga yo'naltira olish, o'z vaqtida to'g'ri qaror qabul qila olish muvaffaqiyatga erishishni ta'minlovchi qobiliyatlari, – aynan shunda harbiy jamoani boshqarish mahorati namoyon bo'ladi.

Hozirgi zamon harbiy-kasbiy faoliyati ofitserdan boshqaruv malakalarini tizimli ravishda shakllantirishni talab qiladi bir xil metodlar bilan bir xil ketma-ketlikda turli sharoitlarda boshqarish mumkin emas. Shuning uchun ofitser kadrlarni tayyorlashning asosiy vazifasi odamlarni jangovar vaziyatning murakkab va dinamik(o'zgaruvchan) sharoitlarida boshqara olish san'atiga o'rgatishdir.

Ta'kidlash joizki, ofitserlarda boshqaruv malakalarini uni shaxsini rivojlantirmay turib, o'z ustida ishlamay turib, kasbiy mahorat cho'qqisiga erishishga harakat qilmay turib shakllantirish mumkin emas. Boshqaruv san'atini yuqori tafakkurga ega bo'lish, erishilgan yutuqlarni idrok bilan baholay olish va kelgusi ishlarni aql bilan rejalashtira olish qobiliyatlarini egallash bilan shartlangan.

Tadqiqotlar ko'rsatishicha, komandirning ongli ijodiy faoliyati ketma-ketlikda namoyon bo'ladi va bir necha bosqichlardan iborat. Birinchi bosqichda ofitser asosiy belgilarni ajratishga harakat qiladi, ikkinchi bosqichda esa mavjud ma'lumotlar bilan ajratilgan belgilarni qiyoslash yo'li bilan vaziyatni aniqlash, uchinchi vaziyatni oldindan bilish asosida qaror variantlarini ishlab chiqish, to'rtinchidan – bo'linma oldida turgan vazifani, ma'naviylik va javobgarlik pozitsiyasidan hal qilishning qulay variantlarini ishlab chiqish va beshinchidan, yakunlovchi bosqichda komandir oxirgi qarorni qabul qiladi.

Boshqaruv qobiliyati oqilona qaror qabul qilishni talab etadi va ofitserni yuqori darajada fikrlashga chorlaydi. Bu o'rinda ichki hissiyot intuitsiya) ham zarur bo'ladi. Intuitsiya qat'iyatlilik va javobgarlik bilan birgalikda komandirga murakkab vaziyatlarda adekvat qaror qabul qilishi imkonini beradi. Ulug' Vatan urushi tahlili shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli o'tgan operatsiyalar ichida tavakkal qabul qilingan qarorlarning o'rni bor va ular 60% ni tashkil qilgan. Bunda shuni unutmaslik kerakki, intuitsiyaning tavakkal qabul qilingan qarorga hech qanday ahamiyati yo'q. Intuitsiya chuqur bilim va ijodga bo'lgan ishtiyoq asosiga quriladi.

Bugungi kunda boshqaruv bilan bog'liq murakkab intellektual vazifalarni hal qiluvchi ma'lum bir usullar mavjud. Ular qatoriga quyidagilar kiradi:

tayyor qarorni eslashga urinmasdan, muammoli vaziyatni chuqur tahlil qilish kerak;

muammoli vaziyatni yechimini topishga harakat qilish bilan birga, ba'zi dastlabki ma'lumot odamni qaror qabul qilishga yaqinlashtiradi, boshqalari esa yo'q qilishi mumkin, shuning uchun mavjud ma'lumotlarni to'g'ri taqqoslash kerak;

aniq sharoitlardan chalg'ish zarur va yaxlit ko'rib chiqish kerak, bu esa oraliqdagi farazni shakllantirish imkonini beradi. Keyin esa yana ma'lum sharoitga qaytish kerak, unga faraz bilan yondashish kerak va muammoni yechimini topish kerak;

vazifani shakllantirishga bog'liq chegaralanishlar mavjud bo'lganda, iloji boricha cheklovsiz qaror variantini o'ylab ko'rish kerak, keyin esa bu cheklovga taalluqli omillarni hisobga olgan holda tuzatish kiritish kerak;

muammo ustida fikrlagan holda, ushbu vazifani hal qilishda albatta uchraydigan qiyinchiliklarni oldindan bilish kerak va uni bartaraf etishga tayyor turish kerak.

Ofitserning o'z-o'zini takomillashtirish jarayoni faqat boshqaruv malakalari rivojlanishini o'z ichiga oladi. Ofitser faqat qaror qabul qilish haqida qo'shiq aytmasligi kerak, balki amalda ma'lum bir o'quv va jangovar vazifalarni mustaqil ravishda bajarishi kerak. Ko'pincha bo'linma faoliyatining muvaffaqiyati komandirning kasbiy bilim va ko'nikmalarini rivojlanish darajasiga bog'liq. Masalan, artilleriya batareyasining yopiq o't ochish pozitsiyasidan o't ochishi, ahamiyatli darajada uning shaxsiy tarkibi harakatlarining kelishilganligi bilan shartlanadi: hisob raqami, aloqachilar, haydovchilar. Artilleriya bo'linmasi barcha shaxsiy tarkibining harakatlarining so'nggi natijasi, aniq matematik hisoblar asosida o't ochishni amalga oshiradigan batareya komandirining kasbiy tayyorgarligi darajasiga bog'liq.

Bu misolning mohiyati nafaqat artilleriya uchun, balki Qurolli Kuchlarning barcha qo'shin turlari uchun ham ahamiyatlidir. Shunday qilib, ofitser haqiqatda harbiy-kasbiy faoliyatning markaziy figurasi hisoblanadi, shuning o'zini harbiy-kasbiy tayyorgarligini doimiy takomillashtirish har bir ofitserning majburiyatiga kiradi.

Ofitser kasbiy faoliyati yo'nalishlari uchun shaxsiy tarkibning ta'limi va tarbiyasi ham ahamiyatlidir. Yosh yigit muddatli harbiy xizmatga kelganda, yoki shartnoma asosida harbiy xizmatga kelganda nafaqat o'zi uchun yangi ijtimoiy sharoitda bo'ladi, balki hajmi bo'yicha ahamiyatli bo'lgan ma'lumotni egallash zaruriyatiga duch keladi, bunda bu ma'lumotni sifatli egallash harbiy xizmatchining kelgusidagi kasbiy faoliyati muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlaydi.

Harbiy xizmatchilar ta'limi uchun bo'linma komandiri javobgardir, shuning uchun uning majburiyatiga o'quv jarayonini tashkillashtirish kiradi.

Jangovar texnikani murakkabligi omili bo'linmadagi o'quv jarayonini tashkillashtirilishini takomillashtirishni talab qilishi omiliga shak-shubha yo'q. Shuning uchun komandir nafaqat pedagogik bilimlarni egallagan bo'lishi, balki psixologik-pedagogik malakalarni ham egallagan bo'lishi kerak. Bundan tashqari, komandir nafaqat shaxsiy tarkibni ta'limi bilan shug'ullanishi kerak, balki o'z bo'ysunuvchilarini ularda har qanday vaziyatda Vatan himoyasiga tayyor turish shakllantirgan holda tarbiyasini ham amalga oshirishi kerak. Demak, ofitserning harbiy-kasbiy faoliyati nihoyatda ko'p qirrali va ko'p jihatlidir. Bu esa uning kasbiy tayyorgarligi va shaxsiy sifatlarining shakllanishiga pedagogik va psixologik talablarni qo'yadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: — O'zbekiston, 2017 yil.

2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. — T. O'zbekiston, 2016 yil — 56 bet.

3. Maxmudov I.I. Boshqaruv psixologiyasi. T, akademiya. 2006.

4. Mirabdullayeva Sh.A. Harbiy psixologiya. T., O'R QK Akademiyasi. 2019.

JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARI ORASIDA ZARUR KASBIY XISLATLARNI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIYANI AHAMIYATI.

Abdullayev Rustamjon Abduvaliyevich

Toshkent davlat pedagogik universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada sport va sog'lomlashtirish turizmining elementlari xalqaro va O'zbekiston ta'lim amaliyotida korporativ o'zaro ta'sir va qaror qabul qilish elementi sifatida (kasbiy treninglar, "arqon kurslari", tashkiliy ko'nikmalar, tadbirlarni rejalashtirish), hayotning barcha sohalarida (sport zalida qoyaga chiqish, arqonda o'tishning turlari) faol dam olish turi sifatida ishlatilishi, olov yoqish va lager tashkil qilish qobiliyati, dam olish yo'nalishidagi turistik masofa, "arqon kurslari"), sayyohlik faoliyati orqali shaxsiy fazilatlarini takomillashtirish vositasi sifatida (muvozanatli xatti-harakatlar, bag'rikenglik, tashkiliy qobiliyat, atrof-muhitni saqlash zarurati, o'z-o'zini rivojlantirish) holatlari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: sport, sog'lomlashtirish, turizm, ta'lim, turistik, masofa, qobiliyat.

Аннотация. В статье элементы спортивно-оздоровительного туризма как элемент корпоративного взаимодействия и принятия решений в международной и узбекской образовательной практике (профессиональная подготовка, «веревочные курсы», организаторские способности, планирование мероприятий), все стороны жизни (альпинизм в тренажерный зал, виды канатных переправ) как вид активного отдыха, умение развести костер и организовать лагерь, туристская дистанция в направлении отдыха, «веревочные курсы»), как средство совершенствования личностных качеств посредством туристской деятельности (уравновешенное поведение, толерантность, организаторские способности, потребность в охране окружающей среды, саморазвитие).

Ключевые слова: спорт, оздоровительный, туризм, образование, туризм, дистанция, способности.

Abstract. V state elements of sports-health tourism as an element of corporate interaction and decision-making in international and Uzbek educational practice (professional training, "rope courses", organizational skills, enterprise planning), all sides (alpine climbing and gymnasium, ropeway training) the type of active recreation, the art of exploring the coast and organizing the camp, tourist distance and recreational recreation, "rope courses"), as a means of self-improvement in the qualities of tourist activity (balanced behavior, tolerance, organizational skills, necessity and protection of the environment, self-development).

Key words: sport, recreational, tourism, education, tourism, distance, skills.

Аннотация. V государственных элементов спортивно-оздоровительного туризма как элемента корпоративного взаимодействия и принятия решений в международной и узбекской образовательной практике (профессиональная подготовка, «веревочные курсы», организаторские способности, планирование предприятия), все стороны (альпинское скалолазание и гимнастика, обучение канатной дороге) вид активного отдыха, искусство исследования побережья и организация лагеря, туристская дистанция и оздоровительный отдых, «веревочные курсы»), как средство самосовершенствования качеств туристской деятельности (сбалансированное поведение, толерантность, организаторские способности, потребность и защита окружающей среды, саморазвитие).

Ключевые слова: спорт, рекреационный, туризм, образование, туризм, дистанция, навыки.

Shu munosabat bilan turizm sohasida kasbiy, ijtimoiy va kundalik hayotning turli sohalarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan maxsus bilim va ko'nikmalarga ehtiyoj ortib bormoqda.

I.V.Bormotov (2001) ta'kidlashicha, sport va sog'lomlashtirish turizmi uchun professional va jamoat kadrlarini tayyorlashning yuqori samarali, maqbul shartlari turizm o'qituvchilari va yo'lboshchilar o'zlarining funksional vazifalarini bevosita bajaradigan sharoitlardir. Shuning uchun ular haqiqiy tabiat sharoitlariga iloji boricha yaqin bo'lishi kerak. Kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirish shartlariga erishish uchun faoliyat jarayonida va faoliyat uchun ta'lim berishga imkon beradigan, fanlararo aloqalarni sezilarli darajada yaxshilashga, nazariyani tabiiy muhit sharoitida amaliy harakatlarga yaqinlashtirishga va kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy fazilatlarini (bag'rikenglik, mas'uliyat, mustaqillik) tarbiyalashga imkon beradigan biznes o'yinlaridan foydalanish kerak. I. Joldak, 2003; L.A.Kvartal'nov, 2003; A. P. Panfilova, 2012).

Birinchi marta jismoniy tarbiya ta'limi doirasida sport va sog'lomlashtirish turizmi bo'yicha kadrlar tayyorlash muammosi 1987 yilda, Sovet Ittifoqida Belorusiya davlat jismoniy tarbiya instituti (A. A.) bazasida jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish ishlari va turizmning birinchi bo'limi ochilganda takomillashtirila boshlandi. A.Ostapets-Sveshnikov, 2001). Jismoniy tarbiya universiteti talabalarini tayyorlash va sport-sog'lomlashtirish turizmi profilini takomillashtirish, sifatini oshirish yo'llarini izlash o'quv jarayonini tashkil etishning yangi shakllarini yaratishni, zamonaviy o'quv vositalaridan foydalanishni talab qiladi.

Yosh avlod uchun sport va sog'lomlashtirish turizmi bilan shug'ullanish motivatsiyasini oshirish vositalariga mashg'ulotlar jarayonida morfologik, funksional, axloqiy va ixtiyoriy namoyonlarni takomillashtirish, inson uchun tabiatda omon qolish uchun hayotiy ko'nikma va ko'nikmalarni shakllantirish, kasbiy faoliyatda o'z taqdirini o'zi belgilash, tanish muhitning o'zgarishi, atrofdagi tabiat bilan aloqa, talabalar va o'qituvchining birgalikdagi faoliyati uchun imkoniyati kiradi. O'smirlar va katta yoshdagi o'quvchilar uchun sayohatning ekstremal tabiati, norasmiy gender aloqasi imkoniyati, o'zlarini sinab ko'rish, tashkiliy, jismoniy qobiliyatlarini baholash qobiliyati muhim motivatsion omil bo'ladi (M. V. Voytenko, 2009; A. M. Romantsev, 2004; I. V. Osipova, 2004; O. V. Tarasyuk, 2004).

Shuni ta'kidlash kerakki, jismoniy tarbiya o'qituvchilari orasida turizm sohasida kasbiy kompetensiyani shakllantirish bo'yicha birinchi dissertatsiyalardan biri bu N. V. Rummyantsevaning (2005) ishi. Xususan, tadqiqot turistik faoliyatga, tadbirlarni tashkil etishga tayyorligini aniqladi, shuningdek, sport va sog'lomlashtirish turizmi sohasida kompetentsiyalarni shakllantirish modelini ishlab chiqdi. Ishlab chiqilgan modelning samaradorligi mezonlari sifatida muallif quyidagi nazorat mashqlarini tanladi: shaxsiy va jamoaviy texnik masofani bosib o'tish vaqti, tugunlarni to'qish, kechki ovqat tayyorlash, lagerni tashkil etish va olib tashlash, tushlik tayyorlash bilan to'xtashni tashkil etish. Bundan tashqari, marshrutni tanlash, harakatlanish tezligini tanlash, to'siqlarni yengib o'tish taktikasini tanlash, o'tish rejimlarini, to'xtash joylari va tayanch lagerni tanlash (N. V. Rummyantseva, 2005).

Shuningdek, N. V. Rummyantseva sport va sog'lomlashtirish turizmi tadbirlarini ishlab chiqish bo'yicha ijodiy loyihalarni, xususan: marshrut yoki tadbirlar dasturining yangiligini, marshrutning o'lkashunoslik mazmunini, ovqatlanishning xilma-xilligini, dasturning hissiy to'yinganligini, relief va o'simlik imkoniyatlaridan foydalanishni baholashni taklif qildi. Dissertatsiya muallifining ta'kidlashicha, turizm sohasida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash past darajada, ayniqsa maktabgacha ta'lim muassasalarida, oliy ta'lim muassasalarida va o'rta maxsus sharoitlarda faqat turizm asosida umumiy jismoniy tarbiya kursida va "Zarnitsa" va "Xavfsizlik maktabi" kabi tadbirlarga tayyorgarlik ko'rish doirasida amalga oshiriladi.

Yuqorida keltirilgan dissertatsiya ishini tahlil qilib shuni ta'kidlash kerakki, bugungi kunda sport va sog'lomlashtirish turizmi yanada rivojlangan bo'lsa, o'rganilayotgan turizm turlarini, uning xavfsizligini ta'minlash vositalarini kengaytirish zarurati paydo bo'ldi, shu bilan birga ekstremal turizm vositalari va turizm vositalari maktabda jismoniy tarbiya darsi doirasida innovatsion rivojlandi. Shuning uchun turistik faoliyatning kompetentsiyalarini shakllantirishning umumiy kontseptsiyasi, turistik tadbirlarni o'tkazishga tayyorligini ta'minlaydigan turizm kasbiy tayyorgarlik modellari, kelajakdagi jismoniy tarbiya

xodimlarining shaxsiy fazilatlariga, turizmda xavfsizlikka, kelajakdagi kasbiy faoliyatning individual traektoriyalarini o'qitish va ishlab chiqishda interfaol shakllarga e'tibor qaratildi.

Ushbu bo'lim yakunida aytish mumkinki, zamonaviy jamiyatda turizm vositalarining ko'payishi "sog'liqni saqlash kunlari" ni "arqon kurslari" elementlari va sayyohlikka yo'naltirilgan to'siqli yo'lak bilan keng o'tkazish, bolalar bog'chalarida, maktabgacha ta'lim muassasalarida va savdo markazlarida qoyaga chiqish sport zallarini qurish, o'qimagan talabalar va bolalar uchun rafting turlarini kengaytirish, sport turizmi bo'yicha ommaviy musobaqalar o'tkazish va yo'naltirish, o'spirinlarning deviant xatti-harakatlarining oldini olishda turizm usullaridan foydalanish, shuningdek, yosh avlod orasida velosiped turizmining mashhurliqi orqali namoyon bo'ladi.

Xulosa. Sport va ekstremal turizmni, rekreatsiya turlarini kengaytirish nuqtai nazaridan kasbiy jismoniy tarbiya ta'limiga qo'yiladigan talablar bitiruvchilarning ijtimoiy harakatchanligining tubdan yangi darajasi, interfaol o'qitish usullari, kompyuter texnologiyalari, turizm, xavfsizlik, suvda dam olish, o'rmon zonasida kompetensiyalarga ega bo'lgan shaxsiy tayyorgarligi bilan ajralib turadi. Ushbu muammoni hal qilish uchun kasbiy ta'lim tizimiga o'qitishning innovatsion modellari, turizm sohasida kompetensiyalarni shakllantirish mexanizmlari, shu jumladan umumiy madaniy, umumiy kasbiy va kasbiy tayyorgarlik tarkibiy qismlari kiritilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduvaliyevich, Abdullayev Rustamjon. "Necessary formation of complex competence safety of tourist services during the development of a structural-functional model" Science and Innovation 2.2 (2023): 261-264.
2. Abdullayev, R. "Bases of scientific and technological support of the process of formation of special tourist knowledge, abilities and skills". Science and innovation 2.B3 (2023): 122-123.
3. Abdullayev, Rustam. "The Process Of Quality Education-As A Mechanical Combination Of Teaching And Learning Processes." Procedia of Social Sciences and Humanities 4 (2022): 57-59.
4. Abdullayev, Rustam. "Indicators of criteria for evaluating the effectiveness of forensic support for the inspection of the scene." инновационные подходы в современной науке. 2022.
5. Abduvaliyevich, Abdullayev Rustamjon. "Turizm va uning xavfsizligi sohasida umumiy madaniy, umumiy kasbiy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda o'qitish yondashuvlarining tavsifi" innovative developments and research in education 2.14 (2023): 343-348.
6. Абдуллаев, Рустам Абдувалиевич. "Таълим Тизимида Инновацион Технологиялардан Фойдаланишнинг Аҳамияти" Miasto Przyszłości 29 (2022): 338-340.
7. Абдуллаев, Рустам Абдувалиевич. "Ҳозирги Давр Ёшлар Тарбиясига Инновацион Ёндошув" Miasto Przyszłości 29 (2022): 351-354.
8. Abduvaliyevich, Abdullayev Rustamjon. "Sport va sog'lomlashtirish turizm misolida" innovation in the modern education system 3.27 (2023): 534-540.

BO'LAJAK MUSIQA MADANIYATI O'QITUVCHILARINING AUTENTIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Bexruz Hamidovich Boltayev

*Buxoro davlat universiteti "San'atshunoslik" fakulteti
Musika ijrochiligi va madaniyat kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya: Musika o'qituvchisi faoliyatining samaradorligi uning kasbiy mahoratiga bog'liq. Biz kasbiy kompetensiya ko'p faktorli hodisa deb hisoblaymiz. Bu nafaqat maxsus asosiy ilmiy va uslubiy bilimlar, ko'nikmalar, balki kasbiy, balki o'qituvchining umumiy madaniyatiga,

uning qadriyat yo'nalishlariga, faoliyatining mazmuni va mutaxassis sifatida o'zi haqidagi g'oyalariga bog'liq bo'lgan odamlar bilan ishlash qobiliyatini ham o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: musiqa o'qituvchisi, pedagogik kompetensiya, kasbiy, musiqa, san'at, ta'lim, ma'naviy qadriyat, inson, estetik, tafakkur.

Аннотация: Эффективность учителя музыки зависит от его профессиональных навыков. Мы считаем, что профессиональная компетентность – явление многофакторное. От общей культуры педагога, его ценностных ориентаций, содержания его деятельности и его представлений о себе как о специалисте зависят не только специальные базовые научно-методические знания, умения и навыки, но и профессиональные, но и работа с людьми, включает в себя способности.

Ключевые слова: учитель музыки, педагогическая компетентность, профессионал, музыка, искусство, образование, духовные ценности, человек, способности, мышление.

Abstract: The effectiveness of a music teacher depends on his professional skills. We believe that professional competence is a multifactorial phenomenon. Not only special basic scientific and methodological knowledge, abilities and skills, but also professional ones, but also work with people depend on the general culture of the teacher, his value orientations, the content of his activities and his ideas about himself as a specialist. includes abilities.

Key words: music teacher, pedagogical competence, professional, music, art, education, spiritual values, abilities, thinking.

Ta'lim sohasidagi zamonaviy kontseptual yondashuvlar oliy o'quv yurtlarida o'qituvchini tayyorlash bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni faollashtirishni o'z ichiga oladi. Pedagogik jabhadagi o'zgarishlar yangi pedagogik tafakkurning shakllanishiga olib keladi, uning asosiy bo'g'ini pedagogik jarayonni insonparvarlashtirish, individual shaxsiy yo'nalish, ya'ni barcha o'quv-tarbiyaviy ishlarning bolaning shaxsiyatini rivojlantirishga yo'naltirilganligi, uning tashqi dunyo va o'zi bilan yetarli munosabatlar tizimini shakllantirishdir.

Musiqa o'qituvchisi kasbi nafaqat o'ziga xos, balki o'ziga xos tarzda ijtimoiy ahamiyatga ega. Faqat musiqa o'qituvchisi har bir bolaning musiqiy madaniyatini shakllantiradi. U mamlakatning butun yosh avlodini buyuk musiqiy meros bilan tanishtiradi, bolalarda badiiy, estetik didni rivojlantiradi, ijodiy qobiliyatlarni, tasavvurni, intuitivlikni rivojlantiradi. Musiqa o'qituvchisining zamonaviy kasbiy darajasi musiqani o'rganish va tahlil qilish bo'yicha yuqori ixtisoslashgan nazariy bilim va ko'nikmalar bilan cheklanmaydi. Musiqiy hodisalarni keng madaniy va tarixiy kontekstda ko'rib chiqadigan chuqur gumanitar bilimlar zarur.

O'zbek falsafasida san'atning insonning ma'naviy dunyosini shakllantirishda alohida o'rin tutadi. Musiqa san'atning o'ziga xos turi sifatida inson shaxsiyatining qadriyat belgisidir va umuminsoniy ma'naviy qadriyat bo'lib qoladi. Musiqa odamlarning ruhiyatiga ta'sir qilishi mumkinligini bilish jamiyat tarixining barcha davrlarida musiqaning falsafiy tabiatiga bag'ishlanganlar tomonidan ishlatilgan, dunyoqarash bu tabiatni anglash orqali shakllangan. Odamlarning ma'naviy kayfiyatiga musiqiy ta'sirning ezoterizmi ikkita hodisaning yagona tabiati bilan bog'liq. Musiqa san'atining eng qimmatli hissasi shundaki, u vaqt, makon orqali barcha zamon va xalqlarning eng yaxshi va buyuk odamlari bilan, qo'llarining asarlari orqali, ufqlarini kengaytirib, dunyoqarashni boyitib, muloqot qilish uchun noyob imkoniyat yaratadi. Insonni shakllantiradigan barcha madaniyatlarning eng qudratli va eng ko'zga ko'ringanlari uning vaqt va makon haqidagi g'oyalaridir. Inson uchun ular dunyo bilan munosabatlarida va musiqa bilan muloqotda zarurdir va dunyoni bilish istagi qanchalik jiddiy bo'lsa, bu bilim vositalari shunchalik universal bo'lishi kerak. Musiqani bilish va bilishni boshlash, ham nazariy, ham amaliy, ko'plab elementar ko'nikmalar, e'tibor va keskinlikni talab qiladi. Musiqiy notani o'zlashtirib, siz har qanday davr musiqasini tinglashingiz mumkin. Shoirilar singari, bastakorlar ham boshqa barcha belgilarni - ijro davomiyligi, tempi, kayfiyati va xarakterini qog'ozga yozib olishdi va asrlar davomida ishlab chiqilgan til tufayli bastakorning ruhi uning musiqasi

ijrochilarida yana jonlanadi. Handel yoki Motsart, Betxoven yoki Raxmaninoffning jonli tuyg'ulari bizga davlatlar va xalqlar, vaqt va makon chegaralari orqali yetkaziladi.

Bugungi kunda musiqa o'qituvchisini sifat jihatidan yangi shakllanish tor fan mutaxassisi emas, balki kasbiy va pedagogik madaniyatga ega, boy ijodiy salohiyatga ega o'qituvchini tayyorlash muammosi ayniqsa dolzarbdir.

Bo'lajak musiqa o'qituvchini zamonaviy sharoitda oliy pedagogik ta'lim tizimiga tayyorlashda, jarayonda o'zini sifatli o'zgartirishni, sodir bo'layotgan o'zgarishlarning tabiati va yo'nalishiga dastlabki pedagogik faoliyatga tayyorgarlik, L.V. Nechayevaning so'zlariga ko'ra, "Shaxsning kasbiy va pedagogik yo'nalishini, uning nazariy qurollanishini, shuningdek, qo'shma faoliyat uchun zarur bo'lgan kasbiy ahamiyatga ega ko'nikmalarning mavjudligini o'z ichiga olgan integral o'zgaruvchilar tizimi" [6].

Shunday qilib, o'qituvchining shaxsini shakllantirishning eng muhim sharti bu o'quv jarayonining mazmuni va tashkil etilishini belgilaydigan malaka xususiyatlarini shakllantirishning ilmiy asosi sifatida mutaxassis modelini aniqlash.

Mutaxassisning modeli kelajakdagi o'qituvchining o'quv jarayonining gumanistik salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun oliy ta'lim tizimiga tayyorgarligini amalga oshirishda erishilishi kerak bo'lgan idealning bir turi sifatida tushuniladi. [4].

Keng ma'noda, mutaxassis modeli deganda o'qituvchining kasbiy, ijtimoiy - psixologik, ijodiy va shaxsiy fazilatlari tushuniladi, bu uning yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda ishlash qobiliyatini belgilaydi, jamiyat talablariga javob beradigan natijalarga erishish.

Musiqa o'qituvchisining ishi faoliyatning ko'p qirraliligi bilan ajralib turadi: bolalarga san'at, uning shakllari va janrlari haqida qiziqarli va ishtiyoq bilan aytib berish;

yuqori professional darajada badiiy asarlarni o'rganish va ijro etish bo'yicha darslar o'tkazish;

asbobda qo'shiqlarning hamrohligini, shuningdek tinglash uchun dastur tomonidan tavsiya etilgan asarlarni malakali ijro etish;

nazariy bilimlarni qulay va qiziqarli tarzda berish;

Musiqa o'qituvchisining kasbiy va pedagogik faoliyatga tayyor bo'lishining zaruriy sharti, kasbiy va pedagogik madaniyatning zarur tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Pedagogik ijodkorlik yuqori kasbiy va pedagogik kompetentsiyaga asoslangan bo'lsa samarali bo'ladi.

Musiqa o'qituvchisi faoliyatining samaradorligi uning kasbiy mahoratiga bog'liq. Biz kasbiy kompetensiya ko'p faktorli hodisa deb hisoblaymiz. Bu nafaqat maxsus asosiy ilmiy va uslubiy bilimlar, ko'nikmalar, balki kasbiy, balki o'qituvchining umumiy madaniyatiga, uning qadriyat yo'nalishlariga, faoliyatining mazmuni va mutaxassis sifatida o'zi haqidagi g'oyalariga bog'liq bo'lgan odamlar bilan ishlash qobiliyatini ham o'z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitda musiqa o'qituvchisining kasbiy faoliyati ijtimoiy va tarbiyaviy funksiyalarning murakkablashishi tufayli yangi tarkib bilan to'ldiriladi. Ta'lim jarayonining asosi bo'lgan gumanistik printsip shaxsni umuminsoniy badiiy qadriyatlar bilan tanishtirishga yordam beradi va shu bilan birga individuallikni rivojlantiradi, insonning ijodiy o'zini o'zi anglashiga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Алиев Ю.Б. Настольная книга школьного учителя музыканта. - М.:Владос, 2000. - 336 с.
2. Баренбойм Л.А. Музыкальная педагогика и исполнительство. - Л.6 Музыка, 1974. - 336 с.
3. Барсова И. Специфика языка музыки в создании художественной картины мира // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения. - Л.: Наука, 1986. - С. 99 - 116.
4. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя. - М.: Изд. Центр «Академия», 2002. - 208 с.
5. Каримов О. И. Бўлажак мусиқа ўқитувчиларида маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантириш //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 377-381.

6. Нечаева Л.В. Подготовка студентов педагогических институтов к взаимодействию с учащимися: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Харьков, 1991.- 18 с.
7. Rajabov T. I., Ibodov O. R. O'zbek Xalq Musiqa Merosda O'quvchilarni Vatanparvalik Ruhida Tarbiyalash Vositasi //Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali. – 2021. – T. 1. – №. 6. – С. 139-145
8. Холопов Ю.Н. О формах постижения бытия // Вопросы философии. -1993.-№4.- С. 106-114.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING MAKTABGA ADAPTATSIYASI

Nasimov Sadriddin Xurazboyevich

Samarqand davlat universiteti

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

G'ofurova Gulandom G'ulomovna

Samarqand davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini maktabga moslashishini ta'minlashda pedagogik-psixologik faoliyatning maqsad va vazifalari, shakllari, usullari darajasida qurilishi kerakligi isbotlangan. Ketma-ket aloqalarni amalga oshirish usullaridan biri bolaning maktabgacha ta'limdan boshlang'ich ta'limga o'tishi uchun yetarli sharoitlarni ta'minlaydigan pedagogik-psixologik bilim va tajriba zarur.

Tayanch so'z va iboralar. subyektiv, obyektiv, kompetent, integratsiya, adaptatsiya, ijtimoiy muhit, jamiyat, ta'lim tarbiya, mehnatsevar.

Абстрактный. Доказано, что педагогико-психологическая деятельность должна строиться на уровне целей и задач, форм и методов, обеспечивающих адаптацию младших школьников к школе. Одним из способов осуществления серийного общения является потребность в педагогико-психологических знаниях и опыте, что обеспечивает достаточные условия для перехода ребенка от дошкольного образования к начальному.

Ключевые слова и фразы: субъективный, объективный, компетентный, интеграция, адаптация, социальная среда, общество, воспитание, трудолюбие.

Abstract. It is proved that pedagogical and psychological activity should be based on the level of goals and objectives, forms and methods that ensure the adaptation of younger students to school. One of the ways to implement serial communication is the need for pedagogical and psychological knowledge and experience, which provides sufficient conditions for the transition of the child from preschool to primary education.

Key words and phrases: subjective, objective, competent, integration, adaptation, social environment, society, upbringing, diligence.

Fuqarolarning sog'lig'ini saqlash va har tomonlama rivojlanishi har qanday davlatning asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Hozirgi kunda ko'pchilik mutaxassislar mamlakatning aksariyat aholisi sog'lig'i va intellektual rivojlanishi susayotganligini ta'kidlashmoqda. Bir tomondan, mazkur holatning sababi, boshqa tomondan, oqibati sifatida ko'pincha adaptatsiya jarayonining buzilishi ko'rsatilmoqda.

Tashqi muhitning o'zgaruvchan sharoitga organizmning moslashishini ta'minlovchi, shuningdek, faoliyat va garmonik adaptatsion zahiraning susayishi katta shaxslarda ham kichiklarda ham kuzatiladi. Ko'plab tadqiqot natijalarining ko'rsatishicha, hozirgi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining 15-40 % ida adaptatsiya buzilishi kuzatilmoqda va bu miqdorning oshishi ehtimoli ham mavjud.

Shaxsning adaptatsion imkoniyatini belgilovchi xususiyat va qobiliyatlarni rivojlantirish, shuningdek, zarur moslashish mexanizmlari va o'z-o'zini rivojlantirish, ularni ongli va erkin qo'llash orqali adaptatsiya holatiga erishiladi.

Ijtimoiy-psixologik adaptatsiyaning muvaffaqiyatligini belgilovchi xususiyat va qobiliyatlarning rivojlanish xususiyatlari ontogenezning turli bosqichlarida katta ahamiyatga egadir. Bunda kichik maktab yoshi jiddiy ahamiyatga molikdir, chunki 7-10 yoshlarda adaptatsiya buzilishining namoyon bo'lishi yengil hisoblanadi, biroq uning oqibatlari shaxs rivojlanishida chuqur iz qoldiradi. Shuning uchun biz yuqorida izohlangan dolzarb g'oyalardan kelib chiqqan holda, kichik maktab yoshidagi bolalarni maktabga adaptatsiyasining o'ziga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini quydagicha tadqiq etdik.

Biz muammoga doir ilmiy tadqiqot ishlarini o'rganib, ularni ilmiy jihatdan tahlil qilib, shu narsani angladikki, hozirgi paytda uzluksiz ta'lim tizmiga e'tibor va talab tobora oshib borayotganligi muammoning yana bir karra ahamiyatini oshiradi. Ushbu muammoning psixologik jihatlarini ilmiy tadqiq etish eng muhim mavzulardan bo'lib, yosh avlodni istalgan talab darajasida kamolga yetkazish vazifasi turadi. Shuning uchun bu muammoga oid ilmiy adabiyotlar va ilmiy tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, muammo doirasida pedagog, psixolog olimlar tomonidan ma'lum izlanishlar olib borilgan bo'lib, ularda boshlang'ich sinf o'quvchilarini maktabga adaptatsiyasining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari yetarlicha o'rganilmagan.

Ayniqsa, bu borada maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabdagi o'qishga tayyorlash muammosi alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, ayni shu muammoning maqsadga muvofiq ijobiy hal etilishi ko'p jihatdan bolalarni kelgusida maktab ta'limini muvaffaqiyatli o'zlashtirishi bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Bolalarni maktabga motivatsion tayyorlash muammosi ko'p qirrali bo'lib, u bola hayotining barcha jabhalarini qamrab oluvchi turkum vazifalarni o'z ichiga oladi. Shu bois, yosh avlodni maktabga psixologik, motivatsion va jismoniy tayyorlash muammosi asrlar davomida keng jamoatchilikning diqqat markazida bo'lib kelgan va hozirgi kunga qadar bu borada boy nazariy va amaliy tajribalar to'plangani diqqatga sazovordir.

Bola tarbiyasi borasidagi an'analar o'zbek klassik adabiyoti va tarixiy manbalarimizda o'z aksini topgan. Jumladan, tabobat ilmining dahosi, faylasuf-olim Abu Ali ibn Sinoning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari uning deyarli barcha asarlarida o'z ifodasini topgan. Xususan, bolaga ta'lim berishni erta boshlash borasida ham Ibn Sino aytgan fikrlariga oid ko'plab rivoyatlar xalqimiz orasida avloddan-avlodga o'tib, bugun ham keng ommada o'qitish va tarbiyalashga individual yondashish, bolaning individual imkoniyatlari, aqliy qobiliyatini inobatga olishligini ta'kidlab: "Har bir odamning moyilligi va qobiliyatidan kelib chiqqan holda o'qitish kerak, aks holda ta'lim va tarbiya kutilgan natijani bermaydi", deb ta'kidlaydi. [5; 304-b]

O'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab xorijda bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash muammosini ilmiy-nazariy tadqiq etishga bo'lgan e'tibor yanada kuchayadi. Ularda bolaning maktab ta'limiga yetuklik masalalari bo'yicha boy nazariy va amaliy tajribalar va turli talqindagi manbaalar to'plangan.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida G'arbiy Yevropa mamlakatlari va AQShda inson psixologik xususiyatlari bilan bog'liq tajribalarga asoslangan qator ilmiy nazariya va yo'nalishlar maydonga keldi. Odam psixik tabiatini turlicha talqin qilishiga qaramay, bu nazariyalar ma'lum darajada psixologiya ilmining rivojlanishiga munosib ulushini qo'shishdi. Bu borada E.Meerman, S.Xoll, K.Byuler, E.Klapared, P.Jane, J.Piaje, A.Vallon, D.Bruner va boshqa qator olimlarning ilmiy tadqiqot va tajribalari fanda munosib o'rin egallaydi.

Olmon psixologi E.Meerman bolaning maktab davrida uning ruhi va tanasida kechayotgan o'zgarishlarni to'liq bilmay turib, unga buyruq yoki tazyiq o'tkazib bo'lmaydi, deb ta'kidlaydi. Uning fikricha, eksperimental pedagogika fanning maqsadi ayni shu muammolarga qaratilishi lozim.

L.A.Venger va V.S.Muxinalarning fikricha, maktabga psixologik tayyorlik - bu maktabgacha yosh davrdagi psixologik rivojlanishning muhim natijalaridan biridir. Bolaning maktabga borishi uning hayotida keskin o'zgarishlar yasaydi. Bu o'zgarish yangi turmush tarzi va ijtimoiy faoliyat jamiyatda o'z mavqeiga ega bo'lishi, kattalar va tengdoshlari orasida yangi munosabatlar tizimini yaratishga qaratilgan. O'quvchining yangi ijtimoiy faoliyati ta'limning majburiyligi, jamiyat uchun kerakli faoliyat turi bilan shug'ullanishi, yangi ijtimoiy hayotni

o'zlashtirishi va shu singarilardir. Bunda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida yangi munosabatlar tizimi vujudga keladi. O'qituvchi endi o'quvchining ko'z oldida oddiy kishi emas, balki jamiyat talablarini ado etuvchi, muayyan bilim va tajribalarni yosh avlodga yetkazuvchi shaxs sifatida gavdalanadi.

Bizning fikrimizcha, kichik maktab yoshidagi bolalarning adaptatsion qobiliyatlari darajasi o'qituvchilarning adaptatsion qobiliyati rivojlanganligi bilan bog'liq jihatlari tahlil etilishi kerak. Mazkur fakt, kichik maktab yoshidagi bolalarning ijtimoiy-psixologik adaptatsiyasi muvaffaqiyatligini belgilab beruvchi intellektual va shaxsiy xususiyatlari bo'lg'usi o'qituvchilarni psixologik tanlovdan o'tkazish zaruriyatidan dalolat beradi.

Ko'plab tadqiqot natijalarining ko'rsatishicha, bolaning maktabga tayyorgarligi masalasi har doim dolzarb hisoblangan. Bu masalaning dolzarbligi ko'p omillarga bog'liq. Zamonaviy tadqiqotlar natijalariga binoan 30-40% bolalar o'qishga tayyor bo'lmasdan maktabga boradilar, ya'ni ularda tayyorgarlikning quyidagi komponentlari to'liq shakllanmagan: ijtimoiy, psixologik, emotsional-irodaviy.

Uzoq muddatli tizimli mashg'ulotlar harakat faolligining kamayishi, sezilarli darajada statik zo'rqiqlar bola organizmida o'zgarishlarga sabab bo'lib, "maktab shoki", "maktab stressi", "adaptatsion kasallik" haqida fikr yuritishga imkoniyat tug'diradi.

Bolalar turli ravishda maktabga o'rganadilar. Ba'zi birlari birinchi chorakning o'zidayoq adaptatsiyalanadi, boshqalariga esa adaptatsiya uchun uzoqroq vaqt kerak bo'ladi. Bolaning maktabga tayyorgarligi uning fiziologik, ijtimoiy va ruhiy rivojlanishiga bog'liq bo'ladi.

Maktabga tayyorlik tushunchasini olimlar turlicha ta'riflaydi: A.N. Leontev (1936): [4; 772-b]. "Maktabga tayyorlikning asosiy aspekti - bolalarda o'z xulqini boshqara olishi"; A. Anastazi (1957): "Bilim, ko'nikma, motivatsiyalarga ega bo'lish"; L.I.Bojovich (1982): "Fikrlash faoliyati, bilishga qiziqish rivojlanganligining, o'z bilish faoliyatini boshqara olish ma'lum darajasi va o'quvchining ijtimoiy pozitsiyasi"; I. Shvansara (1987): "Bola shu darajagacha rivojlanganki, u o'qish jarayonida ishtirok etish qobiliyatiga ega bo'ladi". U maktabga tayyorlik komponentlari qatoriga aqliy, ijtimoiy va emotsional komponentlarni kiritadi. Bu hamma ta'riflarni umumlashtirganda maktabga tayyorlik - bola organizmining shunday funksional yetilganlik darajasiki (organizmni jismoniy va ruhiy tizimlarining rivojlanishi), bunda bola ta'limning hamma talablarini bajara oladi.

Bola maktabga tayyor emasligining sabablarini 2 guruhga bo'lish mumkin: organik (bolaning jismoniy va asab-ruhiy tizimidagi o'zgarishlar) va tarbiyaviy (erta maktabgacha yoshdagi bolalarni tayyorlashda noeffektiv pedagogik yondoshuv).

Organizmni tashqi muhit bilan o'zaro ta'sirida ishtirok etishda asosiy rolni markaziy asab tizimi bajaradi. Bosh miyaning funksional holatini o'rganish shuni ko'rsatdiki, olti va yetti yoshli bolalar ko'p miqdordagi axborotni idrok etish va qayta ishlash xususiyatiga ega bo'ladilar. Bolalar diqqat va e'tiborlarini ayrim obyektlarga qaratishlari va uzoq muddat ushlab turishlari mumkin, ammo bosh miyaning bu funksiyasi kichikroq yoshdagi bolalarnikidan unchalik farqlanmaydi. Ularda ixtiyoriy diqqat noturg'un bo'lib, qiziqroq narsalarga tez chalg'iydi. Shu sababli bu yoshdagi bolalarga yangi materialni tushuntirishda faqat so'zlar bilangina emas, balki yorqin va qiziqarli ko'rsatma materiallardan foydalanish kerak. Olti va yetti yoshli bolalar uchun juda yuqorigi darajadagi emotsional reaksiyalar va temperament xos.

Ma'lumki, o'quv harakatlari bolalarning imkoniyatlari va harakatlariga asoslangan yuqori darajalari nazorat turini muntazam namoyon bo'lishini taqozo etadi. Bolalarda e'tibor bilan amaliy mashqlarni bajarishlari ularning ijtimoiy motivlarining o'ziga xos ko'rinishidir. Zero, namunali va e'tiborga loyiq har qanday mehnatning samarasi bolalarga o'zgaralar tomonidan beriladigan maqtov va daldaga bo'lgan ichki intilishidir.

Bu yoshdagi bolalarning intellektual nuqtai-nazardan muhim sifat o'zgarishi undagi ichki aqliy harakat va operatsiyalarning ajralib turishi va ma'lum bir tus olish jarayonidir. Bunday xususiyatlar bolaning nafaqat bilish jarayoni, balki shaxsiy vazifalarni hal qilishida ham namoyon bo'la boshlaydi. Shu ma'noda, bolalarda dastlab bilish jarayoni bilan bog'liq ichki, shaxsiy sifatlar birmuncha keyinroq esa emotsional-motivatsion jarayon paydo bo'lishini

kuzatish mumkin. Bunda bolada ramzlardan asta-sekin obrazlarga o'tish jarayoni kuzatiladi. Obrazlar sifatida turli obrazlarni fikran yasash, qurish hisoblansa, ramzlar sifatida esa turli alomatlar tizimi (ramziy funksiyalar va boshqalar) ular bilan operatsiya va harakatlarni amalga oshirish, matematik, lingvistik, mantiqiy va boshqalar hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning bu sohadagi muhim sifatlaridan biri, bu bolalar hayotida ijodkorlik jarayonining namoyon bo'lishidir. Bolalardagi ijodiy qobiliyatlar konstruktorlik o'yinlari, texnik va badiiy ijodkorlikda yaqqol ko'zga ko'rina boshlaydi. Bunday faoliyat jarayonida bola o'zida namoyon bo'layotgan qobiliyatning dastlabki layoqatlarini ko'rsata boshlaydi. Tarbiyachi va pedagoglar, ota-ona va kattalar tomonidan ayni paytda bolaning u yoki bu qobiliyatga bo'lgan layoqatini o'z vaqtida aniqlash, uni to'g'ri yo'naltirish va muntazam mashg'ulotlar uyushtirib borilishi juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'kidlash joizki, maktabgacha yoshdagi va umumta'lim maktablarining endigina birinchi sinflarda tahsil olayotgan bolalarning o'z-o'ziga beradigan baholari ham turlicha, hattoki qarama-qarshi ko'rinishda namoyon bo'lishini kuzatdik. Bolalar bilan maxsus tarzda o'tkazilgan turli shakldagi suhbatlarimiz, bahs-munozaralarimiz bunday xulosa yaratishga asos bo'ldi. Chunonchi, biz, dastlab, maktabgacha yoshdagi bolalarga "Bir bolachaning bir savat olmani ko'tara olmayotganligi" haqidagi suratni izohlab berishlarini so'radik, aksariyat bolalar savat og'ir ekanligini sabab qilib ko'rsatishgan bo'lsa, ayni shu suratni kichik maktab yoshidagi bolalarga namoyon qilishganimizda, ular bolaning kuch-quvvati etmayotganligini aytishdi.

Yuqoridagilardan xulosa qiladigan bo'lsak, bolani maktabga tayyorligini psixologik komponentlarini affektiv-ehtiyoj, ixtiyoriylik, intellektual va nutq funksiyalari tashkil etadi. Shu sababli qo'llaniladigan bolani maktabga tayyorligini o'rganuvchi diagnostika usullari yuqorida ko'rsatilgan hamma ruhiy sferalarni o'z ichiga oladi. Ammo hamma tekshiruv usullari kamchiliklardan holi emas. Ular bolaning motivatsion tayyorligi haqida dalolat bermaydi, juda qisqa vaqt oralig'ida bolaning imkoniyatlarini to'liq o'rganib bo'lmaydi va boshqalar.

Maktabda ta'lim tarbiya ishlarini tashkil qilishda kichik maktab yoshidagi bolalarning analitik-fiziologik xususiyatlari jismoniy kamolot darajasini hisobga olish muvaffaqiyat garovidir. Har bir insonning ichki dunyosi shunday shakllanganki, uni maqtov va rag'batlantirishlar yangi xususiyatlar va qobiliyatlarini namoyon etishda muhim ahamiyat kasb etdai. Ta'lim-tarbiya juda murakkab va mazmun jihatdan yangilanishga moyil bo'lgan o'quvchilar va o'qituvchilar hayotidagi muhim jarayon hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Давидов В.В. Теория развивающего обучения / В. В. Давидов. – М.: Интор, 1996. - 544 с.
2. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе. – М.: Проект, – 3-е изд., перераб. и доп., 2000. - 184 с.
3. Элконин Д.Б. К проблеме периодизации психологического развития в детском возрасте // Вопр. психол. 1971. № 4. С.6-20
4. Леонтев А.Н. Избранные психологические произведения. В 2-х т.- М.: Педагогика, 1983. – 772 с.
5. Ibn Sino, Abu Ali. Tib qonunlari [3 jildlik saylanma). Tuzuvchilar: U.Karimov, X.Hikmatullaev. j.1, Toshkent, A.Qodiriy, 1993, 304 b.

PSIXOLOG MUTAXASSISLARDA REFLEKSIYANI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Jalilova Munisa Abdurashid qizi
Osiyo Xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: Maqolada psixolog mutaxassislarda refleksiyaning rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari, pedagogik jarayonga metodik-refleksiv tayyorgarligini amalga oshirish yo'llari, usullari va psixologik shart-sharoitlari haqida fikr yuritiladi. Innovatsion ta'limni

tashkil etishning psixologik modulini o'ziga xos jihatlari hamda o'qitishda o'quv modulidan yaratilgan mavzuning asosiy xususiyatlari, uni o'qitishda reflektiv-innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari va interfaol metodlaridan foydalanish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: talaba, psixolog mutaxassis, amaliy mashg'ulot, pedagogik amaliyot, refleksiya, metodik tayyorgarlik, nazariy bilimlar, amaliy bilimlar, kasbiy kompetensiya.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности развития рефлексии у психологов, пути, методы и психологические условия реализации методически-рефлексивной подготовки к педагогическому процессу. Выделены специфические аспекты психологического модуля организации инновационного образования и основные особенности предмета, создаваемого из образовательного модуля в обучении, возможности использования рефлексивно-инновационных образовательных технологий и использования интерактивных методов в его преподавании.

Ключевые слова: студент, психолог, производственная практика, педагогическая практика, рефлексия, методическая подготовка, теоретические знания, практические знания, профессиональная компетентность.

Abstract: The article discusses the specific features of the development of reflection in psychologists, the ways, methods and psychological conditions of implementing methodical-reflexive preparation for the pedagogical process. Specific aspects of the psychological module of the organization of innovative education and the main features of the subject created from the educational module in teaching, the possibilities of using reflexive-innovative educational technologies and the use of interactive methods in its teaching are highlighted.

Key words: student, psychologist, practical training, pedagogical practice, reflection, methodical preparation, theoretical knowledge, practical knowledge, professional competence.

Kirish: Jahonda ta'limda shaxs kamolotini ta'minlash asosiy omil sifatidan namoyon bo'lmoqda. XXI asr zamon talablariga mos keladigan va o'z ustida ishlay oladigan, doimiy ravishda bilimlarini yangilab turadigan shaxsni tarbiyalashni taqozo etadi. Mulohaza yuritish qobiliyati inson ongining asosiy sifatidir. Ayni vaqtda psixologlar zamon bilan hamnafas bo'lishi, o'z ustida ishlay oldigan, o'zining rivojlanishi uchun mustaqil intiladigan bo'lishi lozim. Uzlüksiz o'z ustida mustaqil izlanishlar va o'rganish ko'nikmasi refleksiyaning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.

Dunyo bo'yicha ko'plab ta'lim muassasalari reflektiv ko'nikmalarni rivojlantirish yo'llarini izlamqda, bu esa o'qitish metodikalarini yangilashni, shuningdek bilim matnlarini va o'qitish texnologiyalarini takomillashtirishni talab qilmoqda. Psixolog mutaxassislarning reflektiv o'rganishga jalb qilishda kreativ yondashuvlarni qo'llashmoqda, masalan, o'z-o'zini kuzatish kundaliklari yuritish, fikr-mulohazalar forumlari, guruhli refleksiylar va o'zaro baholash kabi faoliyatlar orqali. Bunday yondashuvlar XXI asr ko'nikmalari va shaxsiy rivojlanishga urg'u berilgan hozirgi ta'lim tizimida tobora muhim ahamiyat kasb etishda davom etmoqda. Texnologiyalarning dunyoda rivojlanishi, globallashuv, demografik muammolar jamiyatni faol ravishda o'zgartirmoqda. Bugungi globallashuv davrida ta'limning o'tgan asrda shakllangan bilim va ko'nikmalari bizning davrimizda muvaffaqiyat qozonish uchun yetarli emas. Ta'lim tizimi ham o'z maqsadlarini qayta ko'rib chiqmoqda va ta'lim dasturlarida tobora keng ko'lamli ko'nikmalarni o'z ichiga olmoqda. Eng muhimlaridan, ijtimoiy ko'nikmalar, tanqidiy fikrlash, hamkorlik qilish, muammolarni hal qilish qobiliyatidir. YUNESKO tomonidan qabul qilingan ta'lim sohasidagi asosiy xalqaro hujjatda "barqaror rivojlanish maqsadlari" tasvirlangan va kognitiv, ijtimoiy-emotsional va xulq-atvorni o'rganish natijalari aniqlangan.

Adabiyotlar tahlili: Respublikamizda ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini amalga oshirish, uning mazmuni, maqsad va vazifalarini belgilash, psixolog mutaxassislarni o'zini baholash, reflektiv ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish masalalari mustaqil fikr yuritish, voqea-hodisalarni anglashga o'rgatish kabi muammolar, o'quv materiallarni tizimlashtirishni o'quv jarayoniga tadbiiq etish masalalari Sh.Abdullayeva, D.M.Xakimova,

J.M.Otajonovlar, Yu.M.Asadov, M.H.Mahmudov, Sh.E.Nematov, R.G.Safarova tomonidan tadqiq etilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlarida refleksiv ko'nikmalarni rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari O.S.Anisimov, B.G.Ananov, L.S.Vigotskiy, V.Z.Vulfova, V.V.Davidov, S.L.Rubinshteyn, D.B.Elkokin, A.V.Karpov va boshqalar tadqiqotlarida o'z aksini topgan.

Xorijiy davlatlarda G.Kunts, M.Meskonlar va boshqa tadqiqotchilarning ishlarida refleksiv ko'nikma haqida keng yoritganlar.

Muhokama: Refleksiv ko'nikmalar, ya'ni o'z-o'zini tahlil qila olish va o'z amaliyotini qiymatlay olish qobiliyatlari, hozirgi ta'lim tizimidagi muhim komponentlardan biri hisoblanadi. Chet ellarda ham psixologlarda ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida qaralmoqda. Refleksiv ko'nikmalar psixologlarga ish jarayonida yanada faol va mustaqil ishtirok etishga, shuningdek, o'rganishni davom ettirish uchun zarur bo'lgan kritik fikrlash va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Bunday ko'nikmalar quyidagi sabablarga ko'ra muhimdir:

1. O'z-o'zini baholash: psixologlarning o'z kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilish va ularga yechim topish qobiliyati.

2. O'rganish jarayonini chuqurlashtirish: ta'lim jarayonida olingan tajribalarni o'zlashtirish va mazmunli xulosalar chiqarish orqali bilimni chuqurlashtirish.

3. Muvaffaqiyatga yo'naltirish: psixologlar o'zlarining ta'limiy yutuqlarini ko'rib chiqish va kelajakdagi maqsadlar sari yo'naltirish qobiliyatlari rivojlanadi.

4. Mustaqil o'rganish qobiliyatlari: psixologlarning ishlash jarayonida mustaqil va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish.

5. O'z-o'zidan motivatsiya: refleksiv o'rganish orqali psixologlar o'zlarini o'rganishga va shaxsiy rivojlanishga undaydigan motivatsiyani rivojlantira olishadi.

6. Ijtimoiy qobiliyatlar: o'zaro hamkorlik va jamoaviy ishda psixologlarning o'z-o'zini ifoda etish va o'z fikrlarini boshqalarga tushunarli qilish qobiliyatlarini yaxshilash.

Insoniyat borki, bu dunyoda fikr mulohaza qilmasdan, o'zini o'zi ya'ni o'z ichki dunyosini kuzatmasdan to'laqonli hayot kechira olmaydi. O'z-o'zini tahlil yoki tanqid qilmasdan, jarayonni va o'z faoliyati natijasini baholamasdan o'rganish mumkin emas. Bir so'z bilan aytganda ushbu ko'nikmalar va qobiliyatlar refleksiya deb nomlanadi. "Refleksiya" tushunchasi ko'p qirrali hisoblanib pedagogika, psixologiya va falsafaning tadqiqod predmeti hisoblanadi. Refleksiya (lotincha reflexio "teskari") — bu ong, ruh, tafakkur yohud insonning o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan turli xil hodisalar va tushunchalarni qamrab oluvchi tushuncha. Ko'nikma – insonning ilgari tajribalari asosida muayyan faoliyat yoki harakatni amalga oshirish qobiliyati. Ko'nikmalar amaliy faoliyatga, bilimlarni amalda qo'llay bilishga oid faoliyatning tarkibiy qismidir. Ko'nikma faoliyatning maqsadi va sharoitlariga mutanosib ravishda harakatni muvaffaqiyatli bajarish usullaridir. U hamisha bilimlarga asoslanadi, mahorat (malaka)ning negizi hisoblanadi. Ko'nikma mazmunan amaliy (jismoniy) va aqliy, shaklan oddiy va murakkab turlarga ajratiladi. Amaliy ko'nikmalar mehnat faoliyatini amalga oshirishga, aqliy ko'nikmalar bilim olishga, uni o'zlashtirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Ko'nikmalarni bilim bilan adashtirmaslik lozim, chunki bilimlar voqelik to'g'ri aks ettirilgan hukm (mulohaza)larda ifodalanadi. Ko'nikmalar esa ko'proq aqliy va jismoniy harakatlarda mujassamlashadi.

Natijalar: O'tqazilgan tadqiqot ishimiz parallel guruh usuli ya'ni, nazorat va eksperimental guruhlarda o'tqazildi.

–psixolog mutaxassis (bir xil psixolog tajriba va nazorat guruhlarida mashg'ulotlar olib boradi); o'quv material (savollarning bir xil diapazoni, teng hajm); teng mehnat sharoitlari (bir smenada, jadvalga muvofiq darslarning taxminan bir xil tartibi va boshqalar)

– xilma-xil shartlar "nazorat guruhlaridagi o'xshash shartlar bilan eksperimental solishtirish maqsadida o'zgartirilishi mumkin bo'lgan aniqlangan va taqqoslanadigan shartlar" Shu tarzda biz psixologlarning aks ettirish ko'nikmalarini shakllantirish jarayoniga, ya'ni

psixologlarning refleksiv ko'nikmalarini shakllantirish dasturini amalga oshirishga maqsadli ta'sir ko'rsatamiz.

Ish natijalariga batafsil to'xtalib o'tsak, psixologlarining refleksiv ko'nikmalarini dastlabki va yakuniy diagnostika natijalarini taqqoslashda ko'rib chiqamiz.

Tadqiqot ishimiz 3 bosqichda amalga oshirildi ya'ni aniqlash, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlarida.

Quyidagilarda eksperimentning birinchi faza (aniqlash) davri haqida batafsilroq ma'lumot beriladi. Tadqiqotimiz asosida biz psixologlarining refleksiv ko'nikmalarini takomillashtirish usullarini ishlab chiqishga qaratilgan edi va shu bois biz avvalo, hozirgi ta'lim muhitini o'rganishga e'tibor qaratdik. Buning uchun, maxsus tayyorlangan so'rovnoma yordamida psixologlar orasida so'rov olib borildi. So'rovnomada berilgan savollarni biz mumkin bo'lgan darajada psixologlarning ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha ma'lumotlariga va ushbu mavzuga bo'lgan qiziqishiga oid tushunchalarini baholabgina qolmay, balki ularning mavzu yuzasidan fikrlarini ham o'rganish imkonini beruvchi tarzda tuzilgan. Jami 96 nafar psixolog ishtirok etgan bu so'rov natijasida to'plangan ma'lumotlar umumlashtirilgandan keyin, biz quyidagi natijalarni ko'rib chiqdik.

So'rovnomada qatnashgan jami psixologlarning (81%) refleksiya haqida umumiy tushunchaga ega bo'lib, ushbu ko'nikmani qanday rivojlantirish haqida ham ma'lumotga ega va ushbu psixolog mutaxasislari (66%) qo'shimcha manbaa sifatida tayyor materiallar, dars ishlanmalari, shablonlar va modellardan foydalanishlik ularga ko'proq qulaylik keltirish chiqarganligi sababli o'ziga xos xususiyatlariga mos keladigan refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish uchun alohida dastur ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Biz psixologlarning birlamchi diagnostika ma'lumotlarini jadval shaklida yagona baholash tizimiga tarjima qilingan holda taqdim etdik. Bundan tashqari, biz kuzatish xaritasi va biz yaratgan so'rovnoma natijalarini eksperimental (1-rasmga qarang) va nazorat (2-rasmga qarang) guruhlariga taqdim etdik.

Umumiy baholash tizimiga keltirilgan ma'lumotlarning grafik tasviri psixologlarning aks ettirish qobiliyatlari rivojlanish dinamikasini jarayonini kuzatish xaritasi orqali olingan tajriba natijalaridan foydalanish uchun yetarli bo'lgan sinonimiklikni namoyish etadi.

Eksperimentning aniqlash bosqichini o'tkazish jarayonida quyidagi natijalar olindi:

Eksperimental va nazorat guruhlari tajriba sharoitlariga mos keladigan o'xshash boshlang'ich xususiyatlarga ega.

Psixologlar ma'lum bir yoshdagi rivojlanish me'yorlariga mos keladigan va refleksiv ko'nikmalarni yanada shakllantirish uchun asos bo'lgan refleksiv neoplazmalar mavjudligini aniqladilar.

Birlamchi tashxis shuni ko'rsatdiki, ko'pchilik psixologlar qiyosiy refleksiv qobiliyatiga ega, bu ular uchun yetarli, ammo samarali refleksiv ko'nikma uchun yetarli emas. Bu dasturning maqsad va vazifalariga mos keladigan refleksiv ko'nikmalarini shakllantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi.

Xulosa: Zamonaviy jamiyat dinamik ravishda o'zgarib turadigan voqeliklar ta'lim paradigmasining o'zgarishiga va natijada kelajakdagi fuqarolarni shakllantirish uchun davlat buyurtmasi sifatida davlat ta'lim standartlarining paydo bo'lishiga olib keldi. Shu sababli, mustaqil va samarali kognitiv faoliyatning asosi sifatida o'qitishning refleksiv ko'nikmalarini shakllantirish muammosi so'nggi tendentsiyalar nuqtai nazaridan alohida ahamiyatga ega bo'ldi va uni zamonaviy ta'lim jarayoniga integratsiyalashgan tizimli, yaxlit va uzluksiz hodisa sifatida loyihalash masalasi eng dolzarbdir. Shu bilan birga, sub'ektning refleksiv ko'nikmalarining miqdoriy o'sishidan sifat ko'nikmalariga o'tishni ta'minlaydigan eng muhim bog'lovchi bo'g'in sifatida psixologlarining refleksion ko'nikmalarini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Богин, В.Г. Обучение рефлексии как способ формирования творческой личности. - М.: Просвещение, 2017. –119 с.
2. Вульф В.З., Харькин В.Н. Педагогика рефлексии: Взгляд на профессиональную подготовку учителя. – М.: Магистр, 2002. –111 с.
3. Выготский, Л.С. История развития высших психических функций // Собр. соч.: в 6 т. М.: Педагогика, 2024. –336 с.
4. Давыдов, В. В. Последние выступления. М., 1998. –88 с.
5. Давыдов, В. В. Об основных путях рефлексии младших школьников / В.В. Давыдов. – М.: Педагогика, 2013. – 687 с.
6. Головин А. А. Формирование профессиональной рефлексии будущего бакалавра педагогического образования: дисс. ... канд. педагог. наук / А. А. Головин – Белгород, 2016. – 216 с.
7. Дыганова, Я.И. Развитие рефлексивных способностей личности как педагогическая проблема /Я.И Дыганова. - М.: Просвещение, 2019. – 292 с.

LOGOTERAPEVTIK YONDASHUVDAN FOYDALANGAN HOLDA TALABALARNI RIVOJLANTIRISH VA QO'LLAB-QUVVATLASH.

Ubaydullayeva Naziraxon Fazliddinovna
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: *Maqola talabalarni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlashda logoterapevtik yondashuvni o'rganishga bag'ishlangan. Viktor Frankl tomonidan ishlab chiqilgan hayotning ma'nosini topish konsepsiyasiga asoslanib, logoterapiya o'quvchilarning shaxsiy o'sishi va chidamliligini oshirish uchun ta'lim muassasalarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan psixologik yordamning samarali usuli hisoblanadi. Maqolada logoterapiyaning ta'limni qo'llab-quvvatlashdagi roli tahlil qilinadi, ushbu yondashuvni ta'lim faoliyatida qanday qo'llash, shuningdek, uning talabalarining hissiy va aqliy farovonligiga ta'siri muhokama qilinadi.*

Kalit so'zlar: *logoterapiya, Viktor Frankl, talabalarni qo'llab-quvvatlash, hayotning ma'nosi, ta'lim psixologiyasi.*

Аннотация: *Статья посвящена исследованию логотерапевтического подхода в развитии и поддержке студентов. На основе концепции поиска смысла жизни, разработанной Виктором Франклом, логотерапия является эффективным методом психологической поддержки, который может быть использован в образовательных учреждениях для повышения личностного роста и жизнестойкости учащихся. В статье анализируется роль логотерапии в поддержке образования, способы использования этого подхода в образовательной деятельности, а также обсуждается ее влияние на эмоциональное и психическое благополучие учащихся.*

Ключевые слова: *логотерапия, Виктор Франкл, поддержка студентов, смысл жизни, педагогическая психология.*

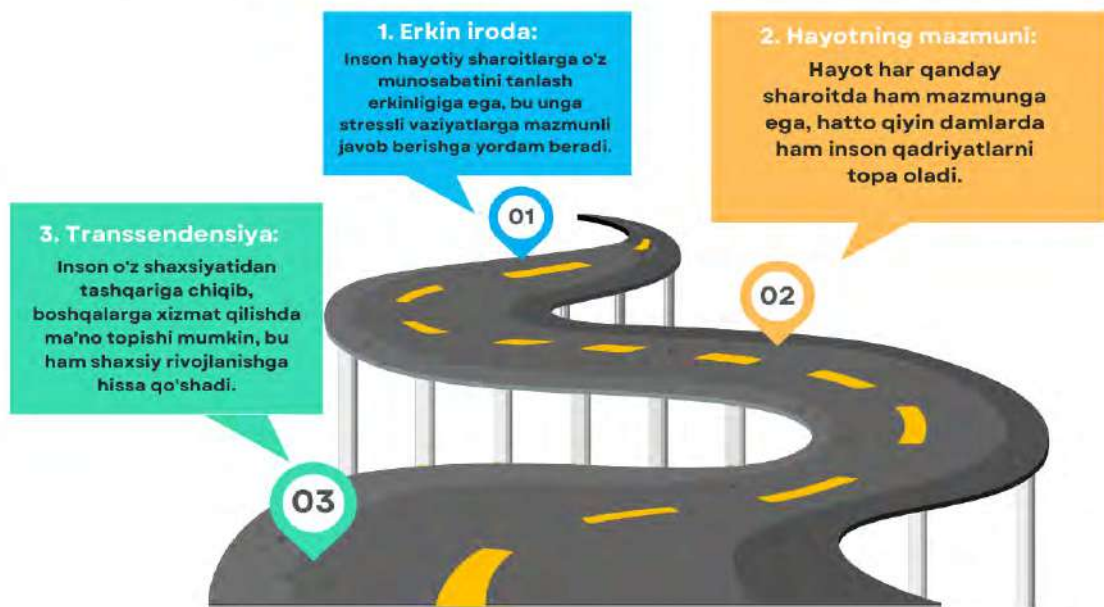
Abstract: *The article is devoted to the study of the logotherapeutic approach in the development and support of students. Based on the concept of finding the meaning of life developed by Viktor Frankl, logotherapy is an effective method of psychological support that can be used in educational institutions to increase the personal growth and resilience of students. The article analyzes the role of logotherapy in supporting education, how to use this approach in educational activities, and also discusses its impact on the emotional and mental well-being of students.*

Key words: *logotherapy, Viktor Frankl, student support, meaning of life, educational psychology.*

Bugungi talabalar shaxsiy va ilmiy muammolarga duch kelishmoqda. Talabalar akademik va shaxsiy muammolarga duch keladigan zamonaviy dunyoda ularni qo'llab-quvvatlashning samarali usullarini izlash ayniqsa dolzarb bo'lib bormoqda. Doimiy bosim, hayot yo'lini tanlash zarurati, kelajak bilan bog'liq noaniqliklar - bularning barchasi stress va tashvish darajasini oshirishi mumkin. Bunday sharoitda muhim vazifa o'quvchilarning shaxsiy o'sishi va o'quv jarayoni va hayotiy voqelik muammolariga moslashishiga yordam beradigan samarali qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yaratishga aylanadi. Viktor Franklning g'oyalariga asoslangan logoterapiya insonning hayot mazmunini topishga bo'lgan intilishi uning xatti-harakatlarining asosiy motivi ekanligiga asoslanishi ana shunday usullardan biri bo'lishi mumkin. Logoterapiya talabalarni psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlashga katta hissa qo'shishi mumkin bo'lgan yondashuvlardan biridir. Talabalarni qo'llab-quvvatlash tizimida logoterapevtik yondashuvdan foydalanish imkoniyatlarini ko'rib chiqish, uning o'z-o'zini aks ettirish, maqsadlarni belgilash va hayotiy inqirozlarni bartaraf etishning barqaror ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlariga e'tibor qaratish bugungi kunning muhim masalalari hisoblanadi. Bunday yondashuv talabalarning shaxsiy rivojlanishiga, ularning turli xil hayotiy va ta'lim sharoitlariga moslashishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Logoterapiya inson hayotining mazmunini topishga qaratilgan yo'nalish hisoblanadi. Franklning ta'kidlashicha, ma'no izlash inson xatti-harakatining asosiy motividir va bu

Logoterapiyaning uchta asosiy g'oyasi:



ko'pincha psixologik muammolarning manbai bo'lgan hayotning ma'nosini yo'qotish muammosi bilan uzviy bog'liqdir. Ta'lim sohasida logoterapiya talabalarga o'qishlarida va hayotida shaxsiy ma'noni topishga yordam berish uchun ishlatilishi mumkin, bu esa o'z navbatida ularning hissiy barqarorligi va motivatsiyasini mustahkamlashga yordam beradi. Ushbu maqolaning maqsadi oliy o'quv yurtlarida talabalarni qo'llab-quvvatlashda logoterapevtik yondashuvdan foydalanish imkoniyatlarini tahlil qilishdir. Tadqiqotning asosiy maqsadlariga quyidagilar kiradi:

1. Logoterapiyaning nazariy asoslarini ko'rib chiqish va ularni ta'lim sharoitida qo'llash.
2. Stress omillari va talabalar duch keladigan qiyinchiliklarni tahlil qilish.
3. O'quvchilarning moslashuvi, ularning motivatsiyasi va ta'lim faoliyatida ma'no izlash bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun logoterapevtik usullarning samaradorligini baholash.

Logoterapiyaning nazariy asoslari. Viktor Franklning logoterapiyasi insonni hayotining har bir jabhasida ma'no topish orqali qiyinchiliklarni yengishga qodir mavjudot sifatida qaraydi.

Logoterapiyaning markaziy konsepsiyasi shundan iboratki, ma'noga intilish insonning asosiy motivatsiyasidir. Ushbu yondashuv insonning ichki resurslarini va hatto eng qiyin hayotiy vaziyatlarda ham ma'noni topish imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan.

Talabalarining muammolari va qiyinchiliklari. Talabalar og'ir o'quv yuki, ijtimoiy talablar va shaxsiy umidlar tufayli yuzaga keladigan stress kabi bir qator noyob muammolarga duch kelishadi. Tadqiqotlarga ko'ra, kollej talabalari uchun eng ko'p uchraydigan stress omillari quyidagilardan iborat:

1. Ta'lim muassasalari tomonidan psixologik bosim.
2. O'z taqdirini o'zi belgilash va kasbiy yo'lni tanlash bilan bog'liq muammolar.
3. Shaxsiy inqirozlar, masalan, tanlagan kasbingizdan umidsizlikka tushish yoki o'qishga qiziqishni yo'qotish.
4. Kelajakning noaniqligidan qo'rqish.

Bu omillarning barchasi akademik ko'rsatkichlarning pasayishiga, hissiy farovonlikning yomonlashishiga va hatto akademik muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin. Logoterapiya yondashuvi talabalar duch keladigan muammolarni hal qilishda foydali bo'lishi mumkin. Qiyinchiliklarda ma'no topish, mazmunli maqsadlarni tanlash va o'z hayoti uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish kabi logoterapiyaning asosiy tamoyillari o'quvchilarga stress va inqirozni yengib o'tishga yordam beradi.

1. O'rganishda ma'no topish. Logoterapevtik yondashuv talabalarga ta'lim jarayonini nafaqat bilim olish usuli, balki o'zini o'zi anglash va o'z salohiyatini ochish imkoniyati sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Bu o'rganish motivatsiyasini oshirishga va charchashni kamaytirishga yordam beradi.

2. Mas'uliyatni o'z zimmasiga olish. Ma'no izlayotgan o'quvchilar maktabda va hayotda muvaffaqiyat nafaqat tashqi sharoitlarga, balki ularning ichki tanlovlariga ham bog'liqligini tushuna boshlaydilar. Bu mustaqillik va shaxsiy yetuklikni rivojlantirishga yordam beradi.

3. Ekzistensial inqirozlarni hal qilish. Logoterapiya hayotning ma'nosi va kasbiy o'zini o'zi belgilash masalalari bilan bog'liq ekzistensial inqirozlarni yengishga yordam beradi, bu shaxsni shakllantirish bosqichida yoshlar uchun ayniqsa muhimdir.

Ta'lim muassasalarida logoterapevtik yondashuvdan foydalanish o'quvchilarning ongi va ma'nosini izlashni rivojlantirishga qaratilgan individual maslahatlashuvlar, guruh mashg'ulotlari va treninglarni o'z ichiga olishi mumkin. Masalan, guruh treninglarida siz quyidagi mavzularni muhokama qilishingiz mumkin:

Talabalar o'z bilimlarida qanday ma'no topishlari mumkin?

Ko'ngilsizliklar va muvaffaqiyatsizliklar bilan, ularni vaqtinchalik qiyinchiliklar sifatida ko'rib qanday kurashish kerak?

Qanday qilib ongli va mas'uliyatli hayotiy tanlov qilish kerak?

Logoterapiyadan talabalarni qo'llab-quvvatlash uchun asos sifatida foydalanish.

Logoterapiyaning asosiy g'oyasi shundan iboratki, ma'no topish istagi inson hayotidagi eng muhim harakatlantiruvchi kuchdir. Frankl ma'noni topishning uchta asosiy usulini aniqladi: mehnat va ijodkorlik, tajriba va sevgi orqali va azob-uqubatlarni yengish. Talabalar hayoti sharoitida bu tamoyillar ta'lim jarayoni va ijtimoiy o'zaro munosabatlarning turli jihatlarida o'z ifodasini topishi mumkin.

1. Mehnat va ijodkorlik orqali: Talabalar ta'lim va tadqiqot maqsadlarini amalga oshirish orqali ma'no topishlari mumkin. Loyihalarni yaratish va rivojlantirish, ilmiy maqolalar yozish yoki jamoaviy tashabbuslarda ishtirok etish nafaqat professional o'sish, balki shaxsiy qoniqish manbai bo'lishi mumkin.

2. Tajriba va muhabbat orqali: o'quvchilarning boshqalar bilan – o'qituvchilar, kursdoshlar yoki do'stlar bilan o'tkazadigan hissiy aloqalari ham ma'noni topishda muhim rol o'ynaydi. Bu yerda muhim jihat o'quvchilarning shaxslararo munosabatlarda oladigan yordamidir.

3. Qiyinchiliklarni yengish orqali: O'rganish kamdan-kam hollarda muammosiz kechadi va talabalar ko'pincha muvaffaqiyatsizlik yoki umidsizlikka duch kelishadi. Logoterapiya

talabalarga qiyin vaziyatlarda ham shaxsiy o'sish usuli sifatida azob-uqubatlarning qiymatini ta'kidlab, ma'no topishga yordam beradi.

Ta'lim muhitida logoterapevtik usullarning qo'llanilishi. Logoterapiyani turli metod va usullar yordamida ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli kiritish mumkin. Shunday usullardan biri Sokratik dialog bo'lib, o'quvchilarni o'z ilmiy va shaxsiy hayoti haqida tanqidiy fikrlashga undaydi. Munozaralar davomida o'qituvchilar o'quvchilarni o'z maqsadlari, motivatsiyasi va qadriyatlari haqida fikr yuritishga undaydigan savollar berishlari mumkin, bu ularning faoliyatidagi shaxsiy ma'noni aniqlashga yordam beradi.

Yana bir samarali usul ekzistensial tahlil bo'lib, o'quvchilarning shaxsiy inqirozlarini o'rganish mumkin. Masalan, kasbiy qiyinchiliklar yoki akademik muvaffaqiyatsizliklarga duch kelganda, talabalar o'z faoliyatida ma'noni yo'qotish bilan bog'liq ekzistensial inqirozlarni boshdan kechirishlari mumkin. Logoterapevtik yondashuv bizga ushbu inqirozlarni o'sish va hayotiy pozitsiyani shakllantirish jarayonining bir qismi sifatida tushunishga imkon beradi.

Logoterapiyaning talabalarning hissiy va ruhiy holatiga ta'siri. Talabalarni qo'llab-quvvatlash uchun logoterapiya yondashuvi ularning hissiy farovonligiga bir qator ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, logoterapiya talabalarga qiyin vaziyatlarda ham ma'noni topishga o'rgatish orqali stressga chidamlilikni rivojlantirishga yordam beradi. Bu ko'pincha o'quv jarayoniga hamroh bo'ladigan tashvish va depressiv kayfiyatni kamaytirishga yordam beradi. Ikkinchidan, logoterapiya o'quvchilarning ichki motivatsiyasini kuchaytirishga yordam beradi, bu Franklning fikriga ko'ra, chuqur shaxsiy ma'noga asoslanadi. Talabalar nima uchun o'qiyotganlarini va ularning o'qishlari ularning hayotiy maqsadlari bilan qanday bog'liqligini tushunganlarida, ular o'quv jarayonidan qoniqishni his qila boshlaydilar, bu esa charchash xavfini kamaytiradi. Bundan tashqari, logoterapiya empatiya va o'z-o'zini anglashni rivojlantirishga yordam beradi. Logoterapiya texnikalari orqali talabalar nafaqat o'zlarining his-tuyg'ulari va istaklarini yaxshiroq tushunishni, balki boshqalarning tajribasi va his-tuyg'ularini hurmat qilishni ham o'rganadilar, bu ularga sog'lom shaxslararo munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi.

O'qituvchilar va maslahatchilar logoterapiya texnikalari bo'lgan derefleksiya, paradoksal intensiya va Suqrot dialogi kabi usullarini qo'llash, turli tadbirlar va strategiyalar orqali akademik yordam vositasi sifatida foydalanishlari mumkin. Masalan, logoterapevtik tamoyillarga asoslangan individual maslahatlar o'quv jarayoniga moslashishda qiynalayotgan talabalar uchun samarali bo'lishi mumkin. Bunday maslahatlashuvlarda asosiy e'tibor nafaqat akademik muammolarga, balki talaba hayotining ekzistensial jihatlariga ham qaratiladi.

Hayotiy maqsadlar va qadriyatlarni muhokama qilishni o'z ichiga olgan guruh faoliyati, talabalar o'rtasida hamjamiyat tuyg'usini rivojlantirish va ularning o'quv jarayoniga jalb qilish darajasini oshirishda foydali bo'lishi mumkin. Bunday guruhlarda talabalar hayot va o'qishning ma'nosi haqida o'z fikrlarini almashishlari mumkin, bu esa talabalar jamoasida yordam yaratishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, logoterapiya yondashuvi o'quvchilarni shaxsiy ma'noni izlash orqali akademik va shaxsiy qiyinchiliklarni yengishda rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash uchun kuchli vositadir. Talabalar ko'plab stress va qiyinchiliklarga duch keladigan zamonaviy dunyoda logoterapiyani o'quv jarayoniga integratsiya qilish ularning hissiy barqarorligini, motivatsiyasini va hayotdan qoniqish hissinı sezilarli darajada oshirishi mumkin. Kelajakda ta'lim muhitida logoterapiyadan foydalanish mavzusidagi tadqiqotlarni davom ettirish, shuningdek, turli toifadagi talabalar bilan ishlashda turli logoterapevtik usullarning samaradorligini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Франкл В. Человек в поисках смысла. — М.: Прогресс, 1990.
2. Батт А. Введение в логотерапию и экзистенциальный анализ. — М.: Психотерапия, 2004.
3. Степанов С., Борисов А. Логотерапия в образовании: современные перспективы и проблемы. — Журнал образовательной психологии, 2022.

4. Лapidус В. Роль психотерапевтической поддержки студентов в условиях академического стресса. — Вестник психологии, 2021.
5. Франкл, В. Э. Человек в поисках смысла. М.: Прогресс, 1990.
6. Baumeister, R. F. Meanings of Life. New York: Guilford Press, 1991.
7. Schulenberg, S. E., & Buchanan, E. M. The Meaning in Life Questionnaire: A test of the factor structure and measurement invariance of a brief measure of presence of, and search for, meaning in life. Journal of Happiness Studies, 2011.
8. Frankl, V. E. (1984). Man's Search for Meaning: An Introduction to Logotherapy. Beacon Press.
9. Schulenberg, S. E., & Melton, A. M. A. (2010). The Meaning in Life Questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life. Journal of Counseling Psychology, 57(1), 34-43.
10. Wong, P. T. P. (2012). The Human Quest for Meaning: Theories, Research, and Applications. Routledge.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF PREPARING FEMALE STUDENTS FOR FAMILY LIFE

Akhmedov Aminjon Amrullayevich
Bukhara State University.

Abstract: *This article discusses the socio-psychological mechanisms of preparing female students of higher education institutions for family life. The results of research on the nature of "marriage institutions" and their formation have been revealed .*

Keywords: *Family-marriage institutions, family values, social institutions , family values system, family roles.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются социально-психологические механизмы подготовки студенток высших учебных заведений к семейной жизни. Раскрыты результаты исследования сущности «институтов брака» и их формирования.*

Ключевые слова: *Институты семьи-брака, семейные ценности, социальные институты, система семейных ценностей, семейные роли.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talaba qizlarini oilaviy hayotga tayyorlashning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari muhokama qilinadi. "Nikoh institutlari"ning tabiati va ularning shakllanishi bo'yicha tadqiqotlar natijalari aniqlandi.*

Kalit so'zlar: *Oila-nikoh institutlari, oilaviy qadriyatlar, ijtimoiy institutlar, oilaviy qadriyatlar tizimi, oila rollari.*

The study of the essence of "family-marriage institutions" and their formation is available both in general psychology and in social psychology. A general attitude is a phenomenon that indicates the internal readiness of a person to act in a certain direction or form in one or another situation. In other words, "setting is the subject's readiness and tendency to act in certain directions or future events." Its presence accelerates the adaptation of a person to different situations, events, and conditions in different situations, ensures adequate, i.e. purposeful, actions.

The well-known American psychologist David Myers says that an attitude is a favorable or unfavorable reaction, attitude, formed in a person towards something or someone, expressed in thoughts, feelings and goal-oriented behavior. According to F. Zimbardo and M. Lyappe, "an attitude is a significant attitude towards an object that has a certain value." In order to determine such an institution, it is usually possible to study the perceptions of a person, in our example, a student-youth, about an ideal family, to find out whether it is negative, positive or neutral.

In social psychology, different from ordinary general psychological institutions, "social institution" is distinguished. This is "a category related to changing the worldview of a person as

a mental readiness to perceive, accept and establish relations with social events, objects, and social groups occurring in a person's environment" [3].

Scientists study the importance of social institutions in personal life and life experience.

The Russian scientist *I.R.Sushkov* said that the social experience of a person appears due to *ustanovka*. Social institutions confirm that a person's social relations are a dynamic phenomenon. *R.E.Petti* and *D.T.Kachoppo* argue that there are two ways of changing social institutions - central and peripheral. In the first one, a person seriously studies the grounds for this or that social object, pays special attention to it, and because of this, a positive or negative attitude is strengthened in it. The central pathway requires active cognition in a person. In the peripheral way, a person strengthens his attitude based on the fact that this or that event leaves a positive or negative impression on him.

As each person is born in a family, his way of life, accepted values, customs, traditions, methods of raising a child, how to perform parental duties, are naturally reflected in the child's mind, and then his social behavior affects family relations. presence is manifested as a social institution.

In Uzbek psychology, much attention is paid to the problem of forming and changing social institutions. Basically, institutions are formed in a certain sense spontaneously during life. Changing it has spiritual, educational and ideological importance. For example, according to *V.Karimova*, "the simplest and most convenient way to change social institutions is to reverse the same situations and their effects." This return is stored in the long-term memory of the human mind as a recorded image, and when the situation arises, it becomes objectified, that is, it shows its power and presence. Therefore, if we refer to foreign experience, in order to inculcate an idea in the mind, a person or a group returns their political, ideological or other views with the same words and phrases, actions, and this With 'I, he gets the approval of many. This method is widely used, especially in pre-election events. Based on this, it is possible to change the worldview through methods and psychological means of changing social institutions. [4]

It should be noted that in the interpretation of the concept of "psychological readiness" in psychology, a person's readiness for family life, the system of emotional-psychological relations of values and lifestyles affecting marital relations in his socio-psychological institution is understood.

I.V.Grebennikov believes that preparing the growing young generation for family life should be approached from the following aspects:

1. *social*, state policy within the framework of family-marriage and demography, in which the role of the family, family values, the social role of parents and spouses are understood.
2. *ethical manners*, the following in upbringing: friendly attitude towards the representative of the opposite sex; respect and attention to elders; demand for children's education; responsibility, trust, honesty, compromise; feeling of responsibility towards spouse, children; includes moral qualities such as culture in relation to delicate, romantic feelings.
3. *legal*, marriage and family legislation; to know one's rights based on family status, the responsibilities of spouses to each other, children and society;
4. *psychological*, marriage and family life ideas based on psychological foundations in acquisition of communication skills.
5. *physiological-hygienic*, physiological characteristics of female and male organisms; includes sexual relations, personal hygiene, etc.
6. *pedagogical* includes the formation of views on the role of the family in child education, its pedagogical potential, the unique characteristics of family education, the duties of father and mother, ways to improve the pedagogical culture of parents.
7. *economics*, family budget, household culture, household chores, etc.

His interpretation is compatible with the main functions of the family given in "Family Psychology" edited by Uzbek psychologist *G.B.Shoumarov*.

V.A.Sisenko [2] distinguishes the main directions of the formation of preparation activities for family life:

- 1) morality (understanding of marriage, children and other values);
- 2) psychological (possessing the necessary psychological knowledge in marital relations);
- 3) pedagogic (possession of skills and competence in raising children);
- 4) sanitary and hygienic (household and marital hygiene);
- 5) household economy.

A number of authors (*I.F.Dementyev, V.E.Kagan, S.V.Kovalev, D.V.Kolesova, I.S.Kon, N.B.Selverova, V.A.Sisenko*) paid special attention to the issue of sex education in the system of preparation for marriage in their research.

T.V.Andreyeva : "Sexual education is seen as a process aimed at re-developing specific aspects and norms in clarifying beneficial relations for society with respect to a person of the opposite sex " [5].

I.S.Kon says that our society does not have a normative, healthy opinion about sexuality, and even the culture of sexuality itself is very low. According to *B.S.Kruglov*, in the system of preparing young people for family life, along with sexual knowledge, it is necessary to inculcate the level of civil rights understood within the framework of the formation of interpersonal relations and to approach one's actions with a sense of "civil responsibility".

L.B.Sneider distinguishes the spiritual-moral and educational-cooperation system of preparing young people for family life. Although a certain group of young people are physiologically and socio-psychologically (at the level of interpersonal relations) ready for marriage, they do not have the required level of qualifications, skills and education.

In the system of social perceptions of students and young people, it is important to know the social perceptions and assumptions about the family. Because this, in turn, shows the thoughts, attitudes and behavior of students regarding the family in the future.

Analyzing the experiences gathered in the field of study of students' perceptions of the family, we observed that a number of psychologists and sociologists connected this problem with age-related characteristics. Sociologist, academician *I.V.Bestuzhev-Lada* said that "youth" is not only a concept specific to youth periods, but also applies to historical and social issues. *B.G.Anan'ev* claims that the development of the individual is characteristic not only of the biological period, but also of history and sociality. Therefore, the age limits of young people are still a controversial subject of science. *K.D.Ushinsky* divides the age limits of young people from 16 to 23 years; and *D.B.Bromley* from 18 to 21; *V.M.Gomezov, V.S.Gerasimova, G.G.Gorelova, L.M.Orlova* are classified as 18 to 25 years old.

V.S.Mukhina 's opinion, the period of adolescence is the most optimal for the formation of family ideas. Most of the time, the predominance of the sexual component in the development of a person in this period is combined with his desire to start a family. Therefore, *V.S.Mukhina* defined the period from 15-16 to 21-25 as the adolescent age; *I.Yu.Kulagina, V.N.Kolyusky* the period from 20-23 to 30 years of age is youth, the period from 17 to 20-23 years is the death of adolescence in connection with education in higher educational institutions defined as dental period.

Covers the period from 17 to 23 years. It is during this period that young men and unengaged girls have formed a certain set of ideas about life and its values, and a clear civil position has appeared. Another important aspect of this period is that family-marriage institutions are also formed in the minds of young people within the framework of ideas about the family and its values. It is worth noting that the beginning of this period - at the age of 17, the period of readiness for family life is just beginning, under the influence of this event, the social institution regarding family and marriage will begin to form in a certain sense. That's why *T. Yu. Sorokin* says [2] that the period from 17 to 23 years old is the time when young men and unengaged girls fall in love with each other, relationships that are manifested depending on gender. and it is an optimal period for the formation of ideas about the family lifestyle.

Youth is the student years for many, during which they have to perform a lot of physical, mental, moral and voluntary tasks.

Young people think about their future, make their own life plans, choose their own paths.

The transition period of youth (18-25-30 years old), in particular, is noticeable in significant changes of a person in society, production and personal life). Most of the marriages take place during this period. Studies show that 60% of couples met at work or during their student years [4].

Based on the analysis of the literature, we can consider youth to be the perfect period for starting a family. Today 's young people believe that the period after 22-25 years of age is suitable for getting married. But empirical studies have shown that late marriage is one of the "risky" factors of marriage. First marriage after 30 is rare. Social studies show that those who are not married between the ages of 28 and 30 prefer to achieve professional success, raise their social status, and become economically independent. They intend to build a family for themselves only after achieving full professional, economic and social independence.

The following conclusions can be drawn from the first stage of the research :

1) Engaged student girls see their future spouses primarily as a person who determines the internal mental state of the family, that is, a caregiver for young children, a person involved in their upbringing, and a family psychotherapist.

2) Dissatisfaction with the real relationships in today's families among engaged student girls is seen, first of all, when they deal with issues related to women's financial support.

3) Unengaged student girls want to see their future spouses as the head of the house, the financial provider of the family, and in the role of taking care of the young child, in contrast to the real relationship.

4) The results of the study revealed that one of the common and neglected roles for engaged and unengaged girls is the issue of sexual relations.

References

1. Olimov L. Ya. Basics of psychodiagnostics and psychometrics. Textbook. "Durdona" publishing house . Bukhara . 20 21 . - B. 747.

2. Olimov L. Ya. General psychodiagnostics . "Durdona" publishing house . Bukhara. 2020 . - B. 1103 .

3. Гозман Л.Я., Слуцкий В.М., Келли Г. и др. Социально-психологический анализ феномена близких взаимоотношений / Вопросы психологии. – 1987. – № 2. – С. 168.

4. Давлетшин М.Г., Шоумаров Ғ.Б., Соғинов Н.А. Предупреждение конфликтов в узбекской семье как один из факторов здорового образа жизни. Психологические аспекты пропаганды здорового образа жизни / Тез. Докл. III Республ. Научно-практ. конф. Психологов. – Сыктывкар, 1988. – С.81-84/

5. Каримова В.М. Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт: Университетлар ва педагогика институтлари талабалари учун ўқув қўлланма. – Т.: «Университет», 1999. – 96 б.

6. Каримова В.М. Оила психологияси: Педагогика олий ўқув юртлари талабалари учун Дарслик. – Т.: «Fan va texnologiya», 2008. – 152 б.

7. Каримова В.М. Ўзбек ёшларида оила тўғрисидаги ижтимоий тасаввурлар шаклланиши: Психол. фан. док. ... дис.: 19.00.05. – Т.: ФарДУ, 1994. – 324 б.

8. Каримова В.М. Ижтимоий психология асослари. Тошкент 1994. .96-б.

9. Карлсон А. Общество – семья – личность. – М.: 2003.

YOSHLARDA MILLIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Rajabov Pahlavon Rajabovich

*Buxoro davlat universiteti psixologiya
2-bosqich magistranti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy yoshlarni milliy ruhda tarbiyalashning ijtimoiy-psixologik omillari keltirib o'tilgan. Shu bilan birga tarbiya jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan psixik jarayonlar borasida ilmiy-nazariy ma'lumotlar keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: tarbiya, ijtimoiylashuv, individuallik, ong, ta'lim, tafakkur, xotira, sotsial muhit.

Abstract: This article presents socio-psychological factors of educating modern youth in the national spirit. At the same time, scientific and theoretical information on the psychological processes that may occur in the process of upbringing is presented.

Keywords: upbringing, socialization, individuality, consciousness, education, thinking, memory, social environment.

Аннотация: В данной статье упоминаются социально-психологические факторы воспитания современной молодежи в национальном духе. При этом даются научно-теоретические сведения о психических процессах, которые могут происходить в процессе обучения.

Ключевые слова: образование, социализация, индивидуальность, сознание, воспитание, мышление, память, социальная среда.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida milliy o'zlikni saqlash va yosh avlodni ma'naviy-axloqiy barkamol insonlar etib tarbiyalash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Yoshlarning shaxsiyati va dunyoqarashini shakllantirishda milliy tarbiya muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Milliy tarbiya insonning o'z vatani, millati va madaniyatiga bo'lgan muhabbatini rivojlantirish, milliy qadriyatlarga hurmatni singdirish hamda ma'naviy o'sishini ta'minlashda asosiy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur mavzu doirasida yoshlarning milliy tarbiyasini shakllantirish jarayonida psixologik omillarning o'rne va ahamiyatini o'rganish, ushbu jarayonga ta'sir ko'rsatuvchi mexanizmlarni tahlil qilish muhim vazifadir. Chunki tarbiyaviy jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirishda yoshlarning psixologik xususiyatlarini, ularning qiziqishlari, ehtiyojlari va ijtimoiy munosabatlarini chuqur o'rganish zarur.

Shuningdek, milliy tarbiyaning ahamiyati va uning jamiyat hayotidagi rolini to'g'ri tushuntirish, yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish, vatanparvarlik va fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlashda psixologik yondashuvning metod va usullarini ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb masalalaridandir.

Mazkur tadqiqotning maqsadi – yoshlarning milliy tarbiyasini shakllantirishda psixologik omillarning o'rne va ahamiyatini aniqlash, bu jarayonni samarali tashkil etish uchun ilmiy asoslangan yondashuvlarni taklif etishdan iboratdir.

Adabiyotlar tahlili.

Yoshlar tarbiyasida milliy qadriyatlarni shakllantirish masalasi bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ushbu tadqiqotlar yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish va tarbiyaviy jarayonni samarali tashkil qilish uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Milliy tarbiyaning nazariy va metodologik asoslari haqida A. Qodiriy, F. Abdujabborov, Sh. Saydaxmedov kabi olimlarning tadqiqotlari diqqatga sazovordir. Ushbu mualliflar milliy tarbiyani shaxs ma'naviy olamining ajralmas qismi sifatida ko'rib, uning asosiy komponentlari – milliy o'zlikni anglash, vatanparvarlik, tarixiy xotira va milliy qadriyatlarga hurmatni rivojlantirish zarurligini ta'kidlashgan.

Shuningdek, J. Qosimov va R. Nishonova kabi olimlarning ishlarida milliy tarbiya tizimi orqali yoshlarni ijtimoiy hayotga moslashtirish va ularning shaxsiy mas'uliyatini shakllantirish jarayoni tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotlarda tarbiya jarayonida psixologik yondashuvning ahamiyati alohida ta'kidlangan.

Psixologiya sohasida yoshlarning milliy tarbiyasini shakllantirishga oid omillarni o'rganish bo'yicha X. Abduvaliyev va L. Karimova kabi olimlarning izlanishlari muhim ahamiyatga ega. Ularning tadqiqotlarida yoshlarning psixologik xususiyatlari, individual va ijtimoiy ehtiyojlari hamda shaxsiy o'sish jarayonlari tahlil qilingan.

Xususan, yoshlarning milliy qadriyatlarni o'zlashtirish jarayoniga ijtimoiy muhit, oila va ta'lim muassasalarining ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, ular milliy tarbiyani shakllantirishda

o'yin, mushohada va amaliy faoliyat kabi pedagogik metodlarning samaradorligini asoslab berishgan.

Milliy qadriyatlarning shakllanishi va ularning yosh avlod tarbiyasidagi o'rniga bag'ishlangan tadqiqotlarda B.Tursunov va O.Tohirova kabi olimlarning asarlari e'tiborga loyiqdir. Ular milliy madaniyat va tarixiy merosni yoshlarning hayotiy pozitsiyasiga singdirishning innovatsion usullarini taklif qilishgan.

Mazkur tadqiqotlarda milliy tarbiya jarayonini ta'minlashda ta'lim mazmunini milliy qadriyatlar bilan boyitish va axborot texnologiyalaridan foydalanish masalalari yoritilgan.

Muhokama.

Yoshlarni milliy tarbiyalash masalasi milliy qadriyatlarni shakllantirish va ularni shaxs ma'naviyatiga chuqur singdirish bilan chambarchas bog'liq. Milliy tarbiya jarayonida yoshlarning psixologik rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va ma'naviy o'sish jarayonini hisobga olish muhimdir. Shu nuqtai nazardan, bu masalani tadqiq etgan mutaxassislar yosh avlod tarbiyasini faqat nazariy bilimlar bilan cheklamay, uni amaliy hayotiy faoliyat bilan uyg'unlashtirish zarurligini ta'kidlashadi.

Muhitning milliy tarbiyadagi o'rni alohida ahamiyatga ega. Oila, ta'lim muassasalari va jamiyatning boshqa ijtimoiy institutlari yoshlarning milliy o'zligini anglashiga va shaxsiy mas'uliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Ta'kidlanishicha, oila milliy qadriyatlarni shakllantirishning dastlabki bosqichida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ta'lim muassasalari esa ushbu jarayonni ilmiy va metodik asosda rivojlantiradi, yoshlarning qiziqish va ehtiyojlariga mos yondashuvlarni taklif etadi.

Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, yoshlarning shaxsiy rivojlanishi jarayonida ularning individual xususiyatlari, hissiy kechinmalari va qiziqishlari inobatga olinishi lozim. Milliy tarbiya jarayonida ta'lim mazmunini yoshlarning ehtiyojlariga moslashtirish, qiziqarli va amaliy faoliyat orqali milliy qadriyatlarga oid bilimlarni singdirish jarayonning samaradorligini oshiradi. Bu esa, o'z navbatida, yoshlarning vatanparvarlik, mas'uliyatlilik va ijtimoiy faollik sifatlarini rivojlantiradi.

Shuningdek, milliy tarbiyaning muvaffaqiyati zamonaviy pedagogik va psixologik usullarni qo'llashga bog'liq. Innovatsion metodlardan foydalanish, masalan, o'yin texnologiyalari, interfaol mashg'ulotlar va kreativ faoliyat milliy qadriyatlarni o'rgatish jarayonida ijobiy natijalar beradi.

Xulosa. Yoshlarni milliy tarbiya ruhida shakllantirish jarayoni ularning shaxsiyati, ma'naviy-axloqiy fazilatlarini va milliy o'zligini anglashga asoslangan. Ushbu jarayonda oila, ta'lim muassasalari va jamiyatning boshqa ijtimoiy institutlari muhim rol o'ynaydi. Milliy tarbiyaning samaradorligini oshirish uchun psixologik yondashuvlar, zamonaviy pedagogik usullar va innovatsion texnologiyalarni qo'llash zarur.

Milliy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish orqali ularning vatanparvarlik, ijtimoiy mas'uliyat va shaxsiy mas'uliyat sifatlarini rivojlantiriladi. Kompleks yondashuv va zamonaviy metodlarning qo'llanilishi bu jarayonni yanada samarali tashkil qilish imkonini beradi. Shu sababli, milliy tarbiya jamiyatning barqaror rivojlanishi va ma'naviy tiklanishining asosi sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ahmedova X. Demokratik jamiyatda mafkura va yoshlar muammosi. // Ijtimoiy fikr, 2000, 1-2 son. –B.150 - 154.
2. Nazarov. Q. Aksiologiya. (Qadriyatlar falsafasi.) - T.:O'zMU, 2005. -B.62.; O'zbekiston jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh qilish yo'lida. – T.:Akademiya, 2005. -B. 589-598.
3. Ravshanov F. «Ma'naviy va g'oyaviy taraqqiyotiga tahdidlar» Respublika milliy g'oya va mafkura ilmiy-amaliy markazi. T.:2010, – B.19,22.
4. Сиземская, И.Н., Новикова, Л.И. К.П.Победоносцев: школа и общество И.Н. Сиземская, Л.И. Новикова // Педагогика. – 1999. – №3. – С. 80-85.

TALABA QIZLARNI OILAVIY HAYOTGA MOSLASHUVINI TAKOMILLASHTIRISHNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Toshpo'latova Ma'rifat Baxrom qizi

*Buxoro davlat universiteti
psixologiya 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada, talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashuvi jarayonini ijtimoiy-psixologik xususiyatlari ilmiy jihatdan o'rganilgan. Bundan tashqari maqolada talaba qizlar tomonidan qarorlar qabul qilish, stressga nisbatan chidamlilik, oilaviy va ijtimoiy munosabatlarni muvaffaqiyatli boshqarish, mustaqillikni rivojlantirish hamda oilaviy mas'uliyatni o'z zimmasiga olish kabi xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. Moslashuvchanlik, oilaviy hayot, ijtimoiylashuv, individuallik, stress, chidamlilik, motivatsiya.

Аннотация. В данной статье научно исследованы социально-психологические особенности процесса адаптации студенток к семейной жизни. Кроме того, в статье анализируются такие особенности принятия студентками решений, как стрессоустойчивость, успешное управление семейными и социальными отношениями, развитие самостоятельности и принятие на себя семейных обязанностей.

Ключевые слова. Гибкость, семейная жизнь, социализация, индивидуальность, стресс, устойчивость, мотивация.

Abstract. In this article, the socio-psychological characteristics of the process of adaptation of student girls to family life are scientifically studied. In addition, the article analyzes the characteristics of student girls such as decision-making, stress tolerance, successful management of family and social relationships, development of independence and taking on family responsibilities.

Keywords. Flexibility, family life, socialization, individuality, stress, resilience, motivation.

Kirish. Talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashuvi – bu ularning o'z shaxsiy va ijtimoiy hayotidagi o'zgarishlarga javob sifatida yuzaga keladigan murakkab psixologik jarayondir. Oliy ta'lim muassasasiga qabul qilinishi bilan talaba qizlarning hayoti sezilarli darajada o'zgaradi. Ular nafaqat akademik faoliyatga e'tibor berishga majbur bo'ladilar, balki o'zlarining shaxsiy, oilaviy va ijtimoiy rollarini ham qayta ko'rib chiqadilar. Bu jarayonlar talaba qizlarning psixologik va ijtimoiy moslashuviga ta'sir ko'rsatadi va ularning kelajakdagi oilaviy hayotiga qanday ta'sir qilishi mumkinligini tushunish, jamiyatda o'z o'rnini topish uchun zarurdir.

Oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talaba qizlarning ko'pchiligi o'z oilaviy vazifalarini bajarishga, oilaviy munosabatlarni saqlashga, bir vaqtning o'zida o'zining shaxsiy o'sishini va ta'limini ham rivojlantirishga intilishadi. Biroq, bu ikki mas'uliyatli rolning bir-biriga to'g'ri kelishi ko'pincha ijtimoiy va psixologik to'siqlarni yuzaga keltiradi. Talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashishi, o'zining oilaviy mas'uliyatlarini bajarish va bu jarayonda psixologik stressni boshqarish qobiliyati ularning muvaffaqiyatli o'qishini, ijtimoiy hayotini va kelajakdagi oila qurishga tayyorligini shakllantiradi.

Ijtimoiy psixologik nuqtai nazardan, talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashuv jarayonini tahlil qilish zarurati mavjud. Oliy o'quv yurtlarida tahsil olayotgan qizlar o'zgartirishlar davrida bo'lib, ular ko'pincha yangi jamiyat sharoitlariga moslashish, mustaqillikni rivojlantirish, stressni boshqarish va o'zaro munosabatlarni tartibga solish kabi qiyinchiliklar bilan yuzma-yuz keladilar. Shuningdek, talaba qizlarning oilaviy qadriyatlar va oilaviy rollarga nisbatan qarashlari o'zgarishi mumkin. Bu o'zgarishlar, o'z navbatida, ularning o'qishdagi muvaffaqiyati, shaxsiy rivojlanishi va kelajakdagi oilaviy hayotiga ta'sir qiladi.

Shu sababli, talaba qizlarni oilaviy hayotga moslashuvini takomillashtirishda psixologik yordam, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlari, o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlari va talabalarni o'zaro tushunishlariga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqish muhimdir. Ushbu

tadqiqotda talaba qizlarning ijtimoiy va psixologik jihatlarini o'rganib, ularning oilaviy hayotga moslashuvini yaxshilash uchun zarur bo'lgan psixologik va pedagogik yondashuvlar tavsiya etiladi. Maqsad – talaba qizlarning shaxsiy va oilaviy hayotdagi muvaffaqiyatlarini oshirish hisoblanadi.

Ushbu maqolada, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, oilaviy qadriyatlar, shaxsiy o'sish va talaba qizlarning o'z-o'zini anglash jarayonlari o'rganiladi. Bundan tashqari, ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan, talaba qizlarning hayotdagi o'zgarishlarga moslashuvchanligini oshirishga yordam beradigan turli pedagogik va psixologik yondashuvlar taklif etiladi. Maqsad – talaba qizlarning shaxsiy va oilaviy hayotdagi muammolarini samarali hal etish, ularning ijtimoiy va psixologik sog'lig'ini mustahkamlash, shuningdek, oila qurish va o'zaro munosabatlarda muvaffaqiyatga erishishlari uchun zarur psixologik resurslarni rivojlantirishdir.

Tadqiqot natijalari oliy o'quv yurtlaridagi talaba qizlarga nisbatan moslashtirilgan psixologik yordam va o'quv jarayonlari strategiyalarini ishlab chiqishda yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Talaba qizlarni oilaviy hayotga moslashuvini takomillashtirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari bo'yicha ilmiy izlanishlar bir qator olimlar tomonidan olib borilgan. Ushbu mavzu, asosan, ijtimoiy psixologiya, pedagogika va psixologiya sohalarida keng yoritilgan bo'lib, talaba yoshlarining shaxsiy va oilaviy hayotdagi o'zgarishlariga, ularning jamiyatdagi o'rniga moslashish jarayonlarini o'rganishga qaratilgan. Quyida, bu sohada ilmiy izlanish olib borgan ba'zi taniqli olimlar va ularning ishlariga qisqacha to'xtalamiz:

Jumladan, Erik Erikson – shaxsiyatning rivojlanishi va psixosotsial bosqichlar nazariyasining asoschisidir. Uning "shaxsiyat rivojlanishi" va "ijtimoiy integratsiya" haqidagi nazariyasi talaba qizlarning o'zgarishlarni boshqarish va moslashuv jarayonlariga doir muhim tushunchalarni taqdim etadi. Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasida, yoshlar (shu jumladan talaba yoshidagi qizlar) o'zining ijtimoiy roli, oilaviy roli va mustaqil shaxs sifatida identifikatsiyasini aniqlash jarayonida bo'ladi. Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirgan shaxslar "identifikatsiya" (ya'ni, o'zini tushunish va ijtimoiy rolni qabul qilish)ni his qilishi lozim, aks holda "rolni yo'qotish" yuzaga keladi. Talaba qizlar, aynan, bu bosqichda o'z oila qurish roli bilan bog'liq yangi ijtimoiy mas'uliyatlarga tayyorlanishadi.

Lev Vigotskiy – rus psixologi, uning "sotsial madaniy nazariya"si talaba yoshidagi qizlarning o'zgaruvchan sharoitlarda, jumladan, o'qish va oilaviy hayotga moslashish jarayonida qanday rivojlanishini tushunishga yordam beradi. Vigotskiy, o'qish jarayonini ijtimoiy hamkorlik orqali o'rganishni ta'kidlagan bo'lib, talaba qizlarning ijtimoiy muhitga (o'quvchi guruh, oila, jamiyat) moslashuvi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarining ahamiyatini ko'rsatgan. Uning fikriga ko'ra, talaba qizlar o'zini o'rgatish va rivojlantirishda ota-onalar, o'qituvchilar va tengdoshlari bilan o'zaro aloqalar orqali o'rganadilar.

Albert Bandura – ijtimoiy o'rganish nazariyasining asoschisi. Bandura o'zining "ixtiyoriylik" va "modellashtirish" nazariyasida, ijtimoiy o'rganish va shaxsiy tajribalar asosida insonlarning o'zgarishi va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishini tushuntirgan. Talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashuvi, shuningdek, ijtimoiy tajriba va o'zaro munosabatlar orqali shakllanadi. Bandura nazariyasi, o'zaro modellardan (masalan, ota-onalar, tengdoshlar bilan munosabatlar) ta'sirlanish va bu orqali yangi ko'nikmalarni o'rganish jarayonini yoritadi. Talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashuvining ijtimoiy-psixologik jarayonlarini tushunishda bu nazariya katta ahamiyatga ega.

Daniel Goleman – emotsional intellekt nazariyasining asoschisi. Goleman o'zining emotsional intellekt nazariyasida, insonning o'z emotsiyalarini anglash va boshqarish, boshqalar bilan munosabatlarni muvaffaqiyatli o'rnatish va jamiyatda o'z o'rnini topish qobiliyatini ta'kidlaydi. Talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashish jarayonida emotsional intellektning roli juda katta. Golemanning fikriga ko'ra, talaba qizlar o'zaro munosabatlar, oilaviy mas'uliyatlar va ijtimoiy ro'lni boshqarish uchun yuqori darajadagi emotsional intellektni rivojlantirishi kerak.

John Boulbi –o'zaro munosabatlardagi bog'lanish nazariyasining asoschisi. Boulbining bog'lanish nazariyasi, yoshlar va qizlarning o'z oila a'zolari bilan aloqalarini rivojlantirishda, shu jumladan talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashuvini tushunishda asosiy ahamiyatga ega. U shaxsiy rivojlanishning boshlang'ich bosqichlarida bolaning ota-onasi bilan bo'lgan bog'lanishi uning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi, shuningdek, bu tajribalar o'smirlik va yoshlik davrida ham davom etadi. Talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashuv jarayonida bu dastlabki bog'lanishlarning ahamiyati katta bo'ladi, chunki ular oilaviy munosabatlar va shaxsiy rolni yaratishda asosiy ta'sir ko'rsatuvchi faktorlardir.

Nensi Chodorou – gender farqlanish va psixologiya bo'yicha mutaxassis. U "ona va bola" munosabatlari, shuningdek, qizlarning oilaviy rollari va identifikatsiyasi haqida ko'plab ilmiy ishlarni tahlil qilib chiqqan. Chodorou o'zining "gender identifikatsiyasi" nazariyasida, qizlarning o'zgacha ijtimoiy rollarni qabul qilish, oilaviy mas'uliyatlar va jamiyatdagi ularning o'zgaruvchan o'rnini haqida o'zgacha fikrlarni ilgari surgan. Talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashuvini tahlil qilishda uning yondashuvi gender o'zgarishlarini va qizlarning oilaviy rollarini anglashda yangi ko'rinishlar taqdim etadi.

Ushbu olimlar talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashuvini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borishda muhim nazariy asoslar yaratgan va ularning ishlari ijtimoiy psixologiya, pedagogika va psixologiya sohalarida qo'llanilmoqda. Bularning barchasi talaba qizlarning o'zgaruvchan hayot sharoitlariga, oila qurishga tayyorlikka va ijtimoiy rollarni muvaffaqiyatli bajarishga qaratilgan ko'plab ilmiy izlanishlarning poydevori hisoblanadi.

Muhokama. Talaba qizlarni oilaviy hayotga moslashuvini takomillashtirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari o'zining murakkabligi va ko'p qirrali tabiati bilan alohida e'tiborga molikdir. Talaba qizlar uchun o'zgarishlar davri bo'lgan oliy o'quv yurtida tahsil olish, nafaqat akademik va professional o'sish, balki shaxsiy va oilaviy mas'uliyatlarni muvozanatlash jarayonida ham muhim psixologik bosqichlarni o'z ichiga oladi. Ushbu davrda talaba qizlar turli ijtimoiy va psixologik bosimlarga duch keladilar, bu esa ularning oilaviy hayotga moslashuvini qiyinlashtirishi mumkin. Shu bilan birga, talaba qizlarni oilaviy hayotga moslashuvini yaxshilashga qaratilgan yondashuvlar samarali bo'lishi uchun ijtimoiy, psixologik va pedagogik jihatlarni to'liq tushunish zarur.

1. Ijtimoiy moslashuv va oilaviy mas'uliyatlar

Talaba qizlarning oliy ta'limga kirishi bilan ularning ijtimoiy hayotidagi o'zgarishlar boshlanadi. Oliy ta'limda o'qish, odatda, bir nechta yangi vazifalar va mas'uliyatlarni o'z ichiga oladi. Talaba qizlar uchun o'z oilasi, o'qish va shaxsiy rivojlanish o'rtasidagi muvozanatni topish qiyin bo'lishi mumkin. Aynan shu nuqtada, talaba qizlarning oila va jamiyatdagi rollarini tushunishi va ushbu rollarga moslashishning psixologik jihatlarni yaxshiroq anglab yetish katta ahamiyatga ega.

Ijtimoiy psixologik nuqtai nazardan, o'qish jarayonida talaba qizlarning oilaviy mas'uliyatlarga qanday moslashishi, ularning oilaviy qadriyatlar bilan qanday muvofiqligi va oilaviy rollarni bajarishda qanday strategiyalarni tanlashi muhimdir. O'qish va oilaviy mas'uliyatlarni bajarish o'rtasidagi muvozanatni topish jarayonida ko'plab talaba qizlar o'zlarida stress va emotsional izolyatsiya his qilishlari mumkin. Shu bilan birga, o'qish jarayonida ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning mavjudligi, talaba qizlarga oilaviy hayotga moslashishda yordam beradi.

2. Mustaqil fikrlash va o'z-o'zini anglash

Talaba qizlarning mustaqil fikrlashi va o'z-o'zini anglash jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi. Oliy ta'lim muassasasiga kirgan talaba, o'zining o'tmishdagi oilaviy rolini qayta ko'rib chiqadi va yangi ijtimoiy sharoitlarda o'z o'rnini topishga harakat qiladi. Bu, ayniqsa, qizlarning oilaviy rollarni qabul qilishda, mustaqil shaxs sifatida o'zini anglashda va oilaviy mas'uliyatlarni o'z zimmasiga olishda katta o'zgarishlarni yuzaga keltiradi.

Mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish ko'nikmalari talaba qizlarning o'qish jarayonida, shuningdek, kelajakdagi oilaviy hayotida ham muhim ahamiyatga ega. Mustaqil qarorlar qabul qilishning ijtimoiy va psixologik ta'siri talaba qizlarning oilaviy hayotga qanday moslashishini belgilaydi. Bu jarayondan muvaffaqiyatli o'tgan talaba qizlar, kelajakdagi oilaviy rollarini

boshqarish, oilaviy vazifalarni bajarish va o'zaro munosabatlarni muvofiqlashtirishda yanada erkin bo'ladilar.

3. Emotsional salomatlik va stressni boshqarish

Talaba qizlarning o'qish jarayonida stress darajasi yuqori bo'lishi mumkin, chunki ular akademik yuklamalar, oilaviy mas'uliyatlar va ijtimoiy talablar o'rtasida muvozanatni saqlashga harakat qiladilar. Stressni boshqarish va emotsional salomatlikni saqlash - qizlarning oilaviy hayotga moslashishidagi asosiy psixologik jihatlardir. O'qish va oilaviy hayotga moslashuv jarayonida talaba qizlar turli xil psixologik qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin, masalan, depressiya, tashvishlar va kayfiyatning o'zgarishi.

Emotsional salomatlikni ta'minlash uchun, talaba qizlarga ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlari, psixologik yordam va stressni boshqarish bo'yicha mashg'ulotlar yordam berishi mumkin. Shuningdek, oilaviy yordam va ishonchli bo'lgan ijtimoiy tarmoqlar ham talaba qizlarning stress darajasini kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Emotsional salomatlikni saqlash, talaba qizlarning ijtimoiy va oilaviy hayotda muvaffaqiyatli moslashishiga yordam beradi.

4. Pedagogik yondashuvlar va qo'llab-quvvatlash tizimlari

Talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashuvini takomillashtirishda pedagogik yondashuvlarning ahamiyati katta. O'qituvchilar va akademik rahbarlar, talaba qizlarga nafaqat o'quv jarayonida, balki shaxsiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishda ham qo'llab-quvvatlashlari zarur. Shu sababli, o'quv muassasalarida ijtimoiy va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimlari yaratish, talaba qizlarning o'z-o'zini anglash jarayonini qo'llab-quvvatlash, oilaviy hayotga moslashuvni yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

Pedagogik yondashuvlar talaba qizlarning oilaviy mas'uliyatlarini va shaxsiy rivojlanishini uyg'unlashtirishga yordam beradigan metodlarni ishlab chiqishga yordam beradi. Shu bilan birga, o'quv muassasalarida gender tengligi, emotsional va ijtimoiy salomatlikni ta'minlash bo'yicha dasturlarni yaratish ham talaba qizlarning oilaviy hayotga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi.

5. Jamiyatning ijtimoiy talablari va qadriyatlar

Talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashuvi jamiyatning o'zgaruvchan ijtimoiy talablariga va qadriyatlariga ham bog'liq. Bugungi kunda jamiyatda talaba qizlarning oilaviy roli, ta'lim olish va professional faoliyat bilan qanday uyg'unlashishi haqida turli qarashlar mavjud. Ijtimoiy qadriyatlar va stereotiplar talaba qizlarning oilaviy hayotga qanday moslashishini belgilaydi. Boshqa tomondan, jamiyatda gender tengligi va talaba qizlarning huquqlari bo'yicha o'zgartirishlar talaba qizlarning o'z oilaviy hayotiga yanada erkin va muvaffaqiyatli moslashishiga imkon yaratadi.

Talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashuvini takomillashtirish jarayoni kompleks va ko'p qirrali jarayon hisoblanadi. Ijtimoiy-psixologik yondashuvlar, pedagogik qo'llab-quvvatlash, emotsional salomatlikni ta'minlash va jamiyatning o'zgaruvchan qadriyatlarini inobatga olish talaba qizlarning oilaviy hayotga muvaffaqiyatli moslashishiga yordam beradi. Shu bilan birga, talaba qizlarga moslashuv jarayonida stressni boshqarish, mustaqil shaxs sifatida o'zini anglash va oila mas'uliyatlarini bajarishda yordam berish uchun ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlari va pedagogik yondashuvlar samarali bo'lishi zarur.

Xulosa. Talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashuvi – bu ularning shaxsiy, ijtimoiy va oilaviy rollarini yangi sharoitlarda uyg'unlashtirish jarayonidir. Oliy ta'lim jarayonida talaba qizlar ko'plab o'zgarishlarga duch keladilar, o'z o'zini anglash, mustaqillikni rivojlantirish, yangi ijtimoiy aloqalar o'rnatish va oilaviy mas'uliyatlarni bajarish shular jumlasidandir. Ushbu jarayon, o'z navbatida, talaba qizlarning psixologik, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy psixologik nuqtai nazardan, talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashuvini takomillashtirish jarayoni bir nechta muhim omillarga bog'liq:

1. **Emotsional salomatlik va stressni boshqarish:** Talaba qizlar o'zgaruvchan ijtimoiy va akademik sharoitlarga moslashish jarayonida stressga duch kelishlari mumkin. Stressni

boshqarish va emotsional salomatlikni ta'minlash, ularning muvaffaqiyatli moslashishida muhim rol o'ynaydi.

2. **Talaba qizlarda o'zini anglash qobiliyatini rivojlantirish:** Oliy ta'lim muassasasiga kirgan talaba qizlar, mustaqil shaxs sifatida o'zini anglashni boshlaydilar. Bu jarayonda ularning shaxsiy qarorlar qabul qilish qobiliyati va oilaviy mas'uliyatlarini boshqarish ko'nikmalari rivojlanadi.

3. **Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash:** Talaba qizlarning oilaviy hayotga muvaffaqiyatli moslashishi uchun ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlari zarur. Oila, tengdoshlari va o'qituvchilarning yordamiga tayanishi ham qaysidir ma'noda ularning hayotiy masalalarda muvaffaqiyatli qarorlar qabul qilishiga yordam beradi.

4. **Pedagogik yondashuvlar va qo'llab-quvvatlashning ahamiyati:** Talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashuvini yaxshilash uchun oliy ta'lim muassasalarida mos pedagogik yondashuvlar va qo'llab-quvvatlash tizimlari ishlab chiqilishi kerak. Bu talaba qizlarga nafaqat o'quv jarayonida, balki shaxsiy va oilaviy muammolarni hal qilishda ham yordam beradi.

5. **Jamiyatdagi mavjud qadriyatlar:** Jamiyatdagi ijtimoiy qadriyatlar, gender tenglik va oilaviy rolga bo'lgan qarashlar talaba qizlarning oilaviy hayotga qanday moslashishiga ta'sir qiladi. Ijtimoiy o'zgarishlar va qadriyatlar, ayniqsa, talaba qizlarning mustaqil shaxs sifatida rivojlanishiga imkon yaratadi.

Shu bilan birga, talaba qizlarning oilaviy hayotga muvaffaqiyatli moslashuvini ta'minlash uchun oliy ta'lim muassasalarida qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratilishi, psixologik va pedagogik xizmatlar rivojlantirilishi, shuningdek, jamiyatda gender tenglik va qadriyatlar borasidagi o'zgarishlarga e'tibor qaratilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, talaba qizlarni oilaviy hayotga moslashuvini takomillashtirishning ijtimoiy-psixologik jihatlari kompleks yondashuvni talab etadi. Talaba qizlarga yordam berish uchun ularning shaxsiy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishlarini qo'llab-quvvatlaydigan tizimli strategiyalar ishlab chiqilishi zarur. Bu orqali talaba qizlar nafaqat o'qish jarayonida, balki kelajakdagi oilaviy hayotlariga muvaffaqiyatli tayyorlanadilar va o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarda muvaffaqiyatli moslashadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Бандура А. Теория социального научения. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
2. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 346 с.
3. Гоулман Д.С. Чего начинается лидер. – М.: "Альпина Бизнес Букс", 2006. – 232 с.
4. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь. Проблемы психологического развития ребенка / под ред. А. Н. Леонтьева и А.Р. Лурия. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 2006. – 219 с.
5. Выготский Л.С. Мышление и речь: хрестоматия по общей психологии. Психология мышления / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. В. Петухова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2001. – С. 153-175.
6. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М., 1996. 344 с.
7. Shoumarov G'. O'zbekiston ta'lim tizimida psixologik xizmat muammolari yangi turdagi o'rta maxsus o'quv yurtlarida ta'lim va tarbiyaning samaradorligini oshirishning psixologik muammolari. T., 1998. B.13-15.
8. Shoumarov. Psixologiya fanini o'qitishda dastur, darslik va o'quv ko'llanma muammolari// Pedagogika oliy o'quv yurtlarida psixologiya fanlarini o'qitishni takomillashtirish muammolari.-Toshkent, 1997. – B. 15-18.

BOJXONA XODIMLARI FAOLIYATIDA MUOMALA JARAYONINING ILMIY – NAZARIY ASOSLARI

Saidov Olimxon Bahodir o'g'li

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti

Annotatsiya: Maqolada bojxona xodimlari faoliyatida muomala jarayonining ilmiy – nazariy asoslari, uni shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarining nazariy tahlillar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: psixologik tayyorgarlik, kasbiy malakalar, kreativ tafakkur, ehtiyojlar, tanqidiy motivatsiya, maqsad, psixologik muloqot, qobiliyat, stereotip, guruh, kasbiy muomala malakasi

Аннотация: В статье рассмотрены научно-теоретические основы транзакционного процесса в деятельности должностных лиц таможенных органов, проведен теоретический анализ социально-психологических факторов, влияющих на его формирование.

Ключевые слова: психологическая подготовка, профессиональные навыки, творческое мышление, потребности, критическая мотивация, цель, психологическое общение, способности, стереотип, группа, навыки профессионального поведения.

Hozirgi davrda O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy – iqtisodiy sohalarda kechayotgan tub islohotlar jamiyatning barcha tarmoqlarini qamrab olmoqda. Ayniqsa, jamiyat taraqqiyoti uchun muhim bo'lgan idora va tarmoqlardagi o'zgarishlar mamlakat rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi bojxona tizimi ham aynan shunday tub o'zgarishlarni boshidan kechirayapti.

Bugungi kunda xalqaro aloqalarning jadallashuvi va kengayishi O'zbekiston bojxona xizmati xalqaro faoliyatining o'zga xos xususiyati hisoblanadi. Bojxona jarayonlarini amalga oshirishda xorijiy texnologiyalar, zamonaviy kompyuter texnologiyasi, elektron va rentgen uskunalaridan foydalanish o'z ijobiy samarasini bermiqda, ammo shu bilan birga, tizimda faoliyat olib borayotgan xodimlarning psixologik tayyorgarligi, ularning kasbiy malakalarni egallashlari tizim faoliyatini samarali tashkil etishda muhim o'rin egallovchi omil bo'lib qoladi.

Zamonaviy talablarga mos keladigan mutaxassis bo'lish uchun nafaqat maxsus kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash, balki professional jihatdan muhim bo'lgan shaxsiy – psixologik sifatlarning to'laonli rivojlanishiga erishish talab etiladi.

Shuningdek, o'z kasbiy faoliyatlarini samarali tashkil etishlari uchun bojxona xodimlarida muloqotmandlik ko'nikmalari yetarlicha rivojlangan bo'lishi, ularning muomala madaniyatiga ega bo'lishlari taqozo etiladi. Zero, ular har kuni turli soha xodimlari, turli tabiatli shaxslar, shu jumladan, xorijiy malakatlarning fuqarolari bilan davlatning birinchi vakili sifatida muomalaga kirishadilar.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, bir yilda birgina «ToshAero» Ixtisoslashgan bojxona maskanidan 2 mlnga yaqin yo'lovchi o'tadi¹. Mazkur maskanda bir kunda bevosita bojxona nazoratiga jalb etiladigan xodimlar soni 25 tani tashkil etadi. Demak, har bir xodim kuniga 200 dan oshiqroq yo'lovchi bilan muomalaga kirishishiga to'g'ri keladi. Buning ustiga yo'lovchilarga ko'pincha bojxona jarayonlaridan o'tish malol keladi. Bu holat suhbatning boshlang'ich bosqichida salbiy kayfiyat uyg'otib, muloqotning kechishiga ta'sir ko'rsatadi. Bunday holatlar bojxona xodimlari faoliyatining muomala jarayonida turli ziddiyatlarga, psixologik zo'riqishlarga, stressga olib keluvchi vaziyatlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.

Yuqoridagi vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish maqsadida bojxona xodimlari kasbiy faoliyatini amalga oshirishning psixologik mohiyati va mazmunini ochishga, kasbiy muhim bo'lgan uslublarni o'rganishga qaratilgan maxsus psixologik tadqiqotlar o'tkazish g'oyatda

¹ ЎЗР Давлат боғхона қўмитаси Бош статистика бошқармаси маълумотлари 2007-2008й.

dolzarb hisoblanadi. Ayniqsa, bojxona organlari xodimlarining kasbiy muomalalari samaradorligini oshirishga qaratilgan tadqiqotlar katta ahamiyatga molikdir.

Abu Nasr Farobiy, A. Navoiy, Ibn Sino, Beruniy kabi Sharq allomalari o'zlarining eng durdona asarlarini jamiyat kishilari orasidagi muomala va o'zaro hamkorlikning ijtimoiy – falsafiy qirralarini ochishga bag'ishlaganlar. Xalq og'zaki ijodida, tarixiy yozma adabiyot namunalarida mazkur muammo doimo birinchi o'rinni egallab kelgan. Buyuk ajdodlarimiz tomonidan ilgari surilgan g'oyalar, qarashlar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Biz ham o'z tadqiqotlarimizda ularning ilg'or fikrlaridan metodologik asos sifatida foydalandik.

G'arb mamlakatlari olimlari tomonidan shaxslararo hamkorlikni mazmun va mohiyat jihatidan tushuntirishga bag'ishlangan bir qator nazariyalar ilgari suriladi. Bu borada Dj. Xomansning almashinuv nazariyasi (teoriya obmena), Dj. Midning simvolik interaksionizm nazariyasi, E. Gofmanning taassurotlarni boshqaruv nazariyasi (upravlenie vpechatleniyami), Z. Freydning psixoanalitik nazariyalarini alohida ta'kidlab o'tish lozim.

Psixologiya fanining muomala kategoriyasiga bag'ishlangan tadqiqotlar V.M. Myasiщev, B.G. Anan'ev, A.A. Bodalev, N.I. Shevandrin A.A. Juravlyov va boshqa qator rus olimlari tomonidan amalga oshirilgan. O'zbekistonda M. Vohidov, M.G. Davletshin, F.B. Shoumarov, V.A. Tokareva, B.R. Qodirov, R.S. Gaynutdinov, E.F. Foziev, V.M. Karimova, Sh.R. Barotov va boshqalar shaxslararo muomalaning turli qirralarini ochib berish borasida psixologik tadqiqotlar olib borishgan. Keyingi yillarda I.R. Ergashev E.A. A'zamxo'jayeva, X.E. Usmanovalar tomonidan amalga oshirilgan psixologik tadqiqotlar bevosita muomala jarayonini tadqiqiga bag'ishlanadi.

Bojxona xodimlari faoliyatining psixologik tadqiqi bir qator rus olimlari tomonidan amalga oshirilgan. Jumladan, bojxona organlarida boshqaruv jarayonlari (A.S. Kruglov, 1996), bojxona bo'linmasi boshliqlarining boshqaruv tizimini shakllantirish faoliyati (S.I. Sedin, 1998), bojxona xodimlarining professional-rolli xulq-atvori xususiyatlari (M.Yu. Sheynis, 1998), bojxonachilarning avtopsixologik qobiliyatlari (V.V. Leshin, 2000), bojxona xodimlarining professional vazifalarini samarali hal qilishlarining psixologik shart-sharoitlari (Ye.N. Ostapenko, 2000), bojxona xodimlari kasbiy faoliyati mahsuldorligining akmeologik omillari (A.V. Pankratov, 2001) kabi mavzularda psixologik tadqiqotlar olib borilgan. Bevosita bojxona xodimlari muomala jarayoni tadqiqotiga bag'ishlangan ilmiy izlanishlar A.A. Maksimov (2001y.), M.A. Goryacheva (2003y.), A.A. Solopovlar (2005y.) tomonidan amalga oshirilgan. Yuqoridagi ilmiy izlanishlar tahlili bojxona tizimi xodimlarining samarali kasbiy muomala malakasi va ko'nikmalarini egallashlari yetarli darajada tadqiq etilmaganligini ko'rsatdi. Ayniqsa, O'zbekiston bojxona tizimi misolida mazkur muammoning o'rganilmaganligini ta'kidlab o'tish joiz.

Yuqoridagi nazariy va ilmiy manbalar mazmuni shuni ko'rsatmoqdaki, muomala jarayoni hamda samarali kasbiy muomala ko'nikmalarini rivojlantirish muammosi bo'yicha birmuncha salmoqli ilmiy izlanishlar amalga oshirilganligiga qaramay, ularning bojxona xizmati xodimlari faoliyatidagi o'rni yetarli darajada yoritilmagan hamda ushbu masala O'zbekiston Respublikasi bojxona tizimi misolida umuman o'rganilmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ильин Ye.П. Мотивация и мотивы. - Питер.: Мастера психологии, 2008. – с-58.
2. Кузнецова И.В. Мотив аффилиации в межличностных отношениях: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 СПб. 2006. – С-48.
3. Каримова В.М. Глобал ўзгаришлар шароитида шахс ижтимоий хулқини бошқаришнинг долзарблиги. // XXI аср психологияси: назария, амалиёт истиқболлар. Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. Т.: “Mumtoz soz”, 22 май 2013.– 32-б.
4. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. \ Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2008.– С-52.
5. Макклелланд Д. Мотивация человека.– СПб.: Питер, 2007.– с- 372.

YUQORI SINIF O'QITUVCHILARIDA KASBIY MAHORAT OMILLARINI RIVOJLANISHINING BUGUNGI AVHOLI VA UNING ISTIQBOLLARI

Namozova Latofat Rustamovna

*Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim, sport kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada yuqori sinf o'qituvchilarida kasbiy mahorat omillarini rivojlanishining bugungi avholi va uning istiqbollari shuningdek, unga ta'sir qiluvchi psixologik omillar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: kasbiy mahorat, kompetensiyalar, fenomenologik, psixologik yondashuvlar, sotsial-psixologik kompetentlik.

Аннотация: В данной статье описано современное состояние и перспективы развития факторов профессионального мастерства у учителей высшей школы, а также психологические факторы, влияющие на это.

Ключевые слова: профессиональные умения, компетенции, феноменологический, психологический подходы, социально-психологическая компетентность.

Respublikamizda so'nggi yillarda davom etayotgan barkamol avlodni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash jarayonlarida ularning kasbiy xususiyatlarini shakllantirish, ruhiy jihatdan voyaga yetishida psixologik kompetentliklarning o'rni hamda uning muammolari tadqiqi alohida ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekistonda ta'lim tizimida yuqori sinf o'qituvchilariga zamonaviy kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan islohotlar olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlariga binoan 2022-2026-yillarda umumta'lim maktablarida yuqori sinf o'qituvchilarining psixologik kompetentligini rivojlantirish bo'yicha maxsus dasturlar joriy etilgan. Shu bilan birga, pedagoglar uchun maxsus psixologik treninglar soni 30% ga oshirilgan.

Yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetensiyalarning namoyon etilishi ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lib, ko'plab tadqiqotlar o'qituvchilarning psixologik tayyorgarligi va ularning pedagogik jarayondagi muvaffaqiyatiga ta'sirini tahlil qiladi. Psixologik kompetensiya o'qituvchilarning o'z emotsiyalarini boshqarish, o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish, stressli vaziyatlarni hal etish, hamdardlik va empatiya ko'rsatish kabi qobiliyatlarini o'z ichiga oladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetensiyalarning rivojlanganligi pedagogik faoliyat sifatini oshiradi, o'quvchilarning ehtiyojlarini yanada yaxshiroq tushunishga va ularning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, o'qituvchilarning psixologik moslashuvchanligi, hissiy barqarorligi va stressni boshqarish qobiliyatlari ularning professional salohiyatini oshiradi. Shu bilan birga, o'qituvchilarning o'z-o'zini anglash, o'zlariga bo'lgan ishonch va o'zini rivojlantirishga bo'lgan intilishi ularning kasbiy kompetensiyalarini mustahkamlaydi.

Psixologik kompetensiyalarni yoritish bo'yicha ilmiy adabiyotlar, o'qituvchilar o'zlarining shaxsiy sifatlarini rivojlantirishlari va bu bilan ularning pedagogik jarayonlarga muvaffaqiyatli moslashishlari muhimligini ta'kidlaydi. Bu kompetensiyalarni o'zlashtirish esa o'qituvchilarni kasbiy sohada liderlik qilishga, o'quvchilar bilan ishonchli va ijobiy munosabatlar o'rnatishga imkon beradi. Shuningdek, yuqori sinf o'qituvchilari uchun ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar ham pedagogik jarayonning muhim qismidir, bu esa ta'lim jarayonining yanada samarali bo'lishiga yordam beradi.

Inson, uning har tomonlama kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlarini va ta'sirchan mexanizmlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o'zgartirish respublikada amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir. Xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va

texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir. Kadrlar tayyorlash sohasida hozirga qadar amalga oshirilayotgan o'zgarishlar faqat mavjud ta'lim tizimini isloh qilishga qaratilgan edi. U shaxs, jamiyat va davlatning ehtiyojlari bilan kasbiy tayyorgarlikning amaldagi tizimi o'rtasidagi tafovutlarni bartaraf etishni ta'minlamas edi. Xalqaro tajribada, mavjud kadrlar tayyorlash tizimining ahvoli va muammolarini tahlil qilish asosida uning prinsip jihatidan yangi modeli ishlab chiqildi.

Yuqori sinf o'qituvchilarida kompetentlikni bir qator g'arb va sharq psixologiya maktablarida, shuningdek pedagogik adabiyotlarda o'rganilish jihatlarini ko'rib chiqdik. Yuqori sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligining turlicha xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarda kompetentlik metodologiyasiga dahldor bo'lgan psixologik xususiyatlarni nazariy jihatdan izohlashga harakat qildik. Ko'pgina ilmiy adabiyotlarning tahliliga qaraganda, kompetentlikni aniqlashga doir tadqiqotchilar tomonidan turli yondashuvlar mavjud.

Evropa olimlari hamda mahalliy olimlarimiz psixologiyada shaxsning tuzilishi, uning individual jihatlar va bir qator xususiyatlarini har tomonlama rivojlantirishda turli xil psixologik usullardan foydalanishga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, xorijiy adabiyotlarda «Kompetentlik» tushunchasini ta'riflashda yagona yondashuv mavjud emas. Kompetentlik so'zining ma'nosi lotinchadan olingan bo'lib, «competo» «erishyapman, munosibman» degan ma'nolarni anglatadi, hamda ma'lum faoliyat turidan xabardorligini bilishini bildiradi. «Kompetensiya» bu – inson faoliyatiga namoyon bo'ladigan, yetarli darajada boxabar faoliyat yoki sohada insonning amaliy jihatdan qodirligi, shuningdek, kasbiy faoliyatning ma'lum bir tizim bo'yicha shakllanganligini belgilovchi xususiyat hisoblanadi. Shunga qaramay, aksariyat mualliflar tomonidan kompetentlik faoliyat yoki harakatning samarali ishlashi bilan bog'lanadi.

Shuningdek, kompetentlik shaxsning xususiyatlaridan biri bo'lib, uning shakllanishi zamonaviy psixologiyaning asosi hisoblanadi.

Jumladan, Yevropa va amerikalik tadqiqotchilar kompetentlikning amaliy jihatlarini, ya'ni muhitga ta'sir etuvchi (I.Borg, M.Muller, V.I.Lupandin), vazifani muvaffaqiyatli uddalashga xizmat qiluvchi bilim, ko'nikma va malakalar majmuasi (O.O.Gonina, M.Kaplan, L.Nuguist); faoliyat tuzilmasidagi alohida hatti-harakatlarni amalga oshirishni ta'minotchisi (A.A.Blaginin, G.Birkgoft), amaliyotga tadbiiq etiladigan usullarni bilish jarayonlariga qo'llovchi (S.P.Destra, S.Dollinger) sifatida o'rganishgan.

Jahon psixologiyasida kompetentlik muammosini tadqiq qilishga nisbatan asosan ikkita yo'nalish ko'rsatib o'tilgan: kasbiy rivojlanish, shaxsning kamol topishiga yo'naltirilgan va kasbiy shakllanishning ijtimoiy tomonlari va omillariga yo'naltirilgandir.

Jumladan, M.Argayl kasbiy sifatlar va individning kasbiy shakllanishi orasidagi bog'liqlik mavjudligi haqida fikr yuritib, quyidagilarni mujassamlashtirgan murakkab jarayon ekanligi ta'kidlagan: kasbiy treninglar, faoliyatni amalga oshirishga nisbatan qo'yiladigan talablar va standartlarni o'zlashtirish, mehnat jamoasi doirasida xulq-atvor me'yorlarini tushunish [55].

Aynan mehnat jamoasidagi boshqa shaxslar bilan o'zaro hamkorlik individga o'zi egallab turgan kasbning aniq standartlarini o'zlashtirish imkonini beradi. Kasbiy me'yorlarga amal qilish individga kasbiy sifatlarini o'zida shakllantirishga va o'z mavqeini uzoq vaqt saqlab turishga zamin hozirlaydi. Kasbiy sifatlar ushbu yondashuvda uzoq vaqt davom etadigan kasbiy faoliyat bilan bog'liq kasbiy mavqega yaqin tavsifnoma sifatida izohlanadi.

Xorijiy tadqiqotlarda kasbiy rivojlanishni tahlil qilishda asosiy e'tibor qaror qabul qilishga qaratiladi. Shu bilan bir qatorda asosiy urg'u insonning kasbiy rivojlanishidagi muammoli vaziyatlarni qabul qilish va ularni bartaraf etish usullarini bilishini tahlil qilishga qaratiladi. Kasbiy o'zini o'zi anglash borasida qaror qabul qilish jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- muammoli vaziyatlarning yuzaga kelishi;
- real imkoniyatlarni aniqlash;

- imkoniyatlarni qator mezonlar yordamida baholash (omad va omadsizlik tizimini baholash;
- mashhurlikni yoqtirmaslik, rag'batlantirish yoki qanoatlantirish;
- kasbiy karyeradagi o'sish, ishlab chiqarish faoliyatidagi qiyinchiliklar, ta'lim va ish joyidagi mavqe),
- adekvat imkoniyatlarni tanlash va amalga oshirish, qarorlarning ijtimoiy dinamika bilan muvofiqligi va boshqalar [99].

Shaxsiy rivojlanish va kasbiy shakllanish ijtimoiy kontekstining muvofiqligi muammosi kasbiy sifatlarini tadqiq qiluvchi jahon olimlarining ishlarida ham o'z aksini topgan.

L.B.Shneyder asos solgan kasbiy sifatlarini tadqiq qilishning zamonaviy yo'nalishida ushbu fenomen kasbiy o'zini - o'zi anglash sifatida ko'rib chiqiladi, bunda shaxs o'zini muayyan bir kasb va mehnat jamoasining vakili sifatida anglaydi, o'z «Men»ini kognitiv, emotsional xulq-atvor jihatdan tavsiflashda o'zini va boshqalardan farqli ekanligini aniqlaydi. Kasbiy sifatlarini tadqiq qiluvchi jahon psixologlari uchun psixik voqeliklarni tuzilmaviyligi va tizimliliigi tamoyili, sifatlarining genetik o'zaro bog'liqlik darajasini qidirish, kasbiy faoliyatni o'zlashtirish va amalga oshirish jarayonida sifatlarining shakllanishini tadqiq qilishga asos bo'lib xizmat qiladi. Bu jahon tadqiqotchilarining an'anaviy va konseptual metodologik bazasi bo'lib, quyidagilarga xizmat qiladi: kasbiy faoliyatdagi sistemagenez, shaxsning kasbiy shakllanishi, mehnat faoliyati va boshqalar.

Psixologik kompetensiyalarning rivojlanishi yuqori sinf o'qituvchilariga o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos yondashuvlarni ishlab chiqishda yordam beradi. Bu esa o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va o'z salohiyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishiga imkon yaratadi. O'qituvchining hissiy intellekti, ya'ni o'z hissiyotlarini anglash va boshqara olish qobiliyati, uning sinfdagi stressli vaziyatlarni hal qilishiga, o'quvchilarning qiyinchiliklarga moslashishiga yordam beradi. Bunga qo'shimcha ravishda, o'qituvchining empatiya ko'nikmasi o'quvchilarning his-tuyg'ularini tushunish va ularning psixologik qulayligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar o'quvchilar bilan muloqot o'rnatishda yuqori darajadagi ijtimoiy kompetensiyaga ega bo'lishlari kerak. Bu, ayniqsa, o'quvchilarning shaxsiy fazilatlari va axloqiy qadriyatlarini rivojlantirish jarayonida muhimdir. Shu bilan birga, o'qituvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishga va kasbiy ko'nikmalarini muntazam ravishda yangilab borishga bo'lgan tayyorligi ularda yuqori darajadagi o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuvni shakllantiradi. Ta'lim tizimining xalqaro standartlari va ilg'or pedagogik texnologiyalarini o'zlashtirish orqali yuqori sinf o'qituvchilari nafaqat bilim berishda, balki o'quvchilarning psixologik holatlarini qo'llab-quvvatlashda ham muvaffaqiyat qozonishlari mumkin.

Umuman olganda, psixologik kompetensiyalarning rivojlanishi o'qituvchining pedagogik faoliyatini yanada samarali va muvaffaqiyatli qiladigan asosiy omillardan biri bo'lib, bu jarayonni muntazam ravishda yangilab borish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ананьев Б. Г. Интеллектуальная деятельность и терморегуляция // Возрастная психология взрослых: Материалы конф. Вып. №3. Ленинград, 1991. С. 75—84.
2. Айзенк Г.Ю. Интеллект: новый взгляд // Вопросы психологии. 1995. М.:С. 111—131.
3. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D.R. Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT) user's manual. Toronto, Canada: MHS Publishers, 2002.
4. Немов Р.С., Алтунина И.Р. Социальная психология / Учебное пособие.- СПб.: Питер, 2010.-432с.
5. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды. – М: Смысл, 2002 – 329 с.

O'SMIRLARDA OILAVIY MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Botirova Maxliyo Botir qizi

BuxDU psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada oilaviy munosabatlarni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini aniqlash to'g'risida so'z boradi. Oilada ota-ona va farzand o'rtasidagi ijtimoiy-psixologik munosabatlarning barqarorligini ta'minlash o'zini o'zi psixologik himoya qilishning ijobiy tasavvurlar va ijtimoiy persepsiyaga identiv rivojlanishi muhimligiga ko'ra "hamkorlik" va "kelishuv" motivatsiyalarining shakllanishi ustuvor xarakterga ega ekanligi dalillangan.

Kalit so'zlar: Oila, ijtimoiylashuv, bo'g'in, determinat, jarayon, ta'lim-tarbiya, munosabat.

Аннотация: Речь идет об определении социально-психологических особенностей формирования семейных отношений у подростков. сотрудничество и договоренность по значимости самопсихологической защиты на ранних этапах подросткового возраста в семье для обеспечения устойчивости социально-психологических отношений между родителями и детьми, тождественных позитивным представлениям и социальному восприятию, доказано, что формирование мотиваций имеет приоритетный характер.

Ключевые слова: Семья, подросток. социализация, совместный, детерминированный, процесс, воспитание, отношение.

Abstract: It is about determining the socio-psychological features of the formation of family relationships in teenagers. "cooperation" and "agreement" according to the importance of self-psychological protection in the early stages of adolescence in the family to ensure the stability of socio-psychological relations between parents and children, identical to positive ideas and social perception it is proven that the formation of motivations has a priority character.

Key words: Family, teenager. socialization, joint, determinate, process, education, attitude.

Kirish: Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy maqsadi jismonan sog'lom, ruhan boy va barkamol avlodni tarbiyalash hisoblanadi. Bu imkoniyat jamiyatimizda katta o'rin tutuvchi oila institutiga asosiy mas'uliyat yuklatiladi. Har qanday davlat va jamiyat taraqqiyotida oilalar mustahkamligining o'rni beqiyosdir. Har bir oilaning sog'lom va farovon bo'lishi, ularda ijobiy, o'zaro ishonchli psixologik muhitning yaratilganligiga bog'liqdir. Farovonlik davlatning iqtisodiyoti, ijtimoiy taraqqiyoti darajasi bilan tavsiflanadi. Oila jamiyatning kichik bo'g'ini sifatida muayyan xalq millat yoki elatning milliy xususiyatlarini ifoda etadi. Oilalarning mustahkam bo'lishi ko'p jihatdan ijtimoiy tuzumning iqtisodiy, ma'naviy rivoji, jamiyatda amal qilinayotgan ma'naviy-axloqiy me'yorlar bilan belgilanadi. Tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda, inson o'z umrida oladigan barcha informatsiyalarning 70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrda ular ekan. Shuning uchun ham oilaviy tarbiya masalasida xatoga yo'l qo'ymaslik uchun avvalo har bir xonadonda ma'naviy iliqlikni o'zaro hurmat, axloq-odob, insoniy munosabatlar asosiga qurish maqsadga muvofiq bo'ladi[1, B.10]. Mamlakatimizda oila, oilaviy munosabat, yoshlar tarbiyasi masalalariga alohida ahamiyat berilmoqda. Biroq yurtimizda yoshlarning har tomonlama barkamol shaxs sifatida kamol topishlari uchun hukumatimiz va Prezidentimiz tomonidan amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar hamda bu sohaga berilayotgan katta e'tiborga qaramay, o'smir-yoshlar o'rtasida giyohvandlik, jinoyatchilik, tartibbuzarlik kabi mentalitetimizga, etnik xususiyatlarimizga xos bo'lmagan illatlarning ko'payishi kuzatilmoqda. Bugungi kunda jahon miqyosida oilaviy munosabatlar, xususan, o'smirlik yoshidagi o'zaro munosabatlar, ota-ona va farzand o'rtasidagi nizolar va ularning kelib chiqish sabablarini o'rganish masalalari dolzarb muammolardan sanaladi. Chunki shaxsning shakllanishida oiladagi muhit, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar muhim

ahamiyat kasb etadi. Oilaviy nizolar oqibatida ro'y berayotgan holatlar, oilalarning barbod bo'lishi, millatlar, davlatlarning o'zaro kelishmovchiligi yoshlarning tarbiyasiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishidan dalolat beradi.

Asosiy qism: Sog'lom va mustahkam oilalarda kamol topayotgan bolalarning ma'naviyati ham yuksak bo'ladi. Oila esa sog'lom turmush tarzining asosi hisoblanadi. Buning uchun esa oilada sog'lom ma'naviy muhit hukumron bo'lishi, oila a'zolarining bir-birlari bilan samimiy munosabatda bo'lishlari, ota-ona va farzandlarning o'zaro hurmati, o'zbek oilalarining farzand tarbiyasiga yondashuvida milliy urf-odatlarimiz, milliy qadriyatlarimiz asosida o'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlash muhim ahamiyatga egadir. Sog'lom va baxtli oilada o'sib ulg'ayayotgan farzandlar, jamiyat ravnaqi uchun oila mustahkamligi uchun o'z ma'suliyatini his qiladigan bo'lib voyaga etadi. Bunda esa oila ma'naviy muhitining o'zni katta. Bugungi kunda ta'lim muassasalarida o'tiladigan oila psixologiyasi, pedagogika fanlarining o'qitilishi muhim hisoblanadi. Ushbu fanlarda asosan, oilada, farzand tarbiyasi, oilada ota-ona va farzandlar o'rtasidagi o'zaro hurmat, burch va vazifalari, oilada tejamkorlik, bola shaxsining shakllanishida oilaning o'zni va boshqa masalalar bayon qilinib, bularning barchasi yangi hayot ostonasida turgan o'smir yigit-qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashni ko'zda tutadi. Pedagog va psixolog tadqiqotchi olimlarning ilmiy izlanishlari shuni ko'rsatadiki, yoshlarni oilaviy munosabatlarni shakllantirish juda murakkab va ma'suliyatli jarayon hisoblanadi. Mazkur yo'nalishda tadqiqot ishlarini olib borishda bir qancha omillar ko'rsatib o'tilgan:

a) oila a'zolarining ma'naviy qiyofasi, ularning dunyoqarashi, ularning bir-birlariga munosabati;

b) oila a'zolarining ijtimoiylashuvi darajasi;

v) oila a'zolarining oilani rejalashtirish, farzandlar tarbiyasidagi qarashlarning mosligi.

Yoshlarni oilaviy munosabatlarni shakllantirish oila va ta'lim muassasalarida amalga oshirilishida:

a) nikoh va nikoh oldi omillari, oila qurish shartlari, oilaviy munosabatlar mazmuni, oilada sog'lom psixologik muhitning vujudga keltirishda oila a'zolarining o'zni, oila salomatligini saqlash, oila iqtisodini shakllantirish undan oqilona foydalanish, oilada barkamol avlodni tarbiyalash va voyaga yetkazish, oilada er-xotin munosabatlarining to'g'ri yo'lga qo'yilganligi, oila a'zolari va qarindoshlar o'rtasida samimiy munosabatlarni shakllantirish mavzusida suhbatlarni tashkil etish;

b) oila va mahallada o'smir yoshdagi qizlar tarbiyasi borasida, qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashda nimalarga e'tibor qaratish lozim?, qizlarning erta turmush qurishlarining sabablari va salbiy oqibatlari, oila qadriyatlari va an'analari muqaddas kabi mavzularda davra suhbatlarini o'tkazish va bunday tadbirlarda shu sohadagi mutaxassislar ishtirokini ta'minlash;

v) o'smir yoshdagi yigit-qizlar ishtirokida ta'lim muassasalarida turli mavzularda, oila muqaddas, oilada qaynona-kelin munosabatlari, oilada erkak kishi oilaning asosiy tayanchi, oilaviy byudjetni qanday yo'lga qo'ymoqchisiz?, oilaviy ziddiyatlar va nizolarni qanday hal qilgan bo'lardingiz?, oilada oilani rejalashtirish va baxtli oila qurish kimga va nimaga ko'proq bog'liq kabi mavzularda seminar- treninglar o'tkazish;

Oila va undagi shaxslararo munosabatlar, uning shaxs shakllanishiga ta'sirini o'z madaniy muhiti sharoitida xorijiy psixolog olimlardan R.Brazington, T.Dumitrashku, F.Galton, U.Toumen, R.Richordson, R.Zayons, G.Xomentauskas va boshqalar ushbu sohani tadqiq qilgan. Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan ushbu soha bo'yicha V.V.Boyko, G.M.Breslav, A.G.Volkov, S.V.Kovalev, V.P.Levkovich, E.I.Pavlovich, V.L.Titarenko kabi bir qator olimlar oila muammolari, shaxs oilasidagi genetik va orttiriladigan xususiyatlari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borganlar. Hozirgi kunga kelib mamlakatimizda oila muammolari, undagi shaxslararo munosabatlarining ijtimoiy-psixologik jihatlarini to'g'risida F.Akramova, D.Abdullayeva, V.Karimova, A.Kadirova, Z.Nishonova, G.Niyozmetova, M.Salayeva, N.Sog'inov, R.Samarov, Z.Rasulova, M.Utepbergenov, G'.Shoumarov va boshqa olimlarimizning olib borayotgan tadqiqotlarini alohida ta'kidlab o'tishimiz lozim.

Oila inson hayotida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Aynan oilaviy munosabatlar va muloqotda inson ehtiyojlari amalga oshiriladi, ya'ni: ma'lum bir guruhga mansublik tuyg'usini beruvchi insoniy aloqalarga bo'lgan ehtiyoj; o'zini-o'zi tasdiqlash zarurati, bu his-tuyg'ular va uning boshqa odamlar uchun ahamiyati haqida haqiqiy dalillar; mehrga bo'lgan ehtiyoj, bu o'zaro iliqlikni his qilish imkonini beradi; shaxsning o'ziga xosligi, individualligi hissini shakllantiradigan o'z-o'zini anglash zarurati; namuna bo'ladigan oriyentatsiyaga bo'lgan ehtiyoj. Qadim zamonlardan beri odamlar oiladagi munosabatlar, bolalarni tarbiyalash tajribasini to'plashdi va kristallashtirdilar. Falsafiy va psixologik adabiyotlarda bola-ota-ona munosabatlarining mazmunini tushunishning bir qator nazariy yondashuvlari shakllangan. Z.Freydning klassik psixoanalizida ota-onalarning bolaning aqliy rivojlanishiga ta'siri markaziy o'rinni egallaydi. Ota-onalar (ayniqsa, ona) - bu bola eng erta va eng muhim erta tajribaga ega bo'lgan odamlardir. Ota-onalarning bolaga g'amxo'rlik qilish haqidagi odatiy kundalik tashvishlari sezilarli psixologik ta'sir ko'rsatadi.

Oilada shaxsni shakllantirishning eng mashhur yondashuvlaridan biri A. Adler tomonidan ishlab chiqilgan. Olim ijtimoiy psixiatr bo'lib, bemorlarni davolashdan ko'ra ko'proq profilaktika bilan shug'ullangan. A. Adler, odatda, o'z bemorlarini o'z kuchiga ishonchini yo'qotgan shaxslar deb hisoblardi va shuning uchun asosiy e'tibor ularni rag'batlantirish va hayot qiyinchiliklarini yengish qobiliyatiga ishonchni tiklashga qaratilgan. Uning shaxsiyat nazariyasi har bir insonda tug'ma jamiyat tuyg'usi yoki ijtimoiy manfaat (hamkorlikka bo'lgan tabiiy intilish), shuningdek, shaxsning o'ziga xosligi amalga oshiriladigan mukammallikka intilish mavjudligini ta'kidlaydi. Zamonaviy ijtimoiy-madaniy vaziyatning o'zgarishiga ta'sir qiluvchi inson hayotining turli sohalarida doimiy o'zgarishlar, ularning dinamikasini belgilovchi ijtimoiy hodisalar va jarayonlar zamonaviy oilaning umumiy faoliyati va rivojlanishini belgilaydi. Bir qator tadqiqotlarda ta'kidlanganidek, "Zamonaviy madaniyatda sodir bo'layotgan jarayonlar inson hayotining qiymat asoslarining o'zgarishini, qadriyatlar tizimining o'zgarishini o'z ichiga olgan global qadriyatlar inqirozining paydo bo'lishidan dalolat beradi". Oila, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-axloqiy, madaniy va axborot va jamiyat hayoti va faoliyatining boshqa sohalarida qadriyatlar inqirozi ayollar va erkaklarning g'oyalari, obrazlari, rollari, maqomlari, xulq-atvor shakllarining o'zgarishiga olib keladi. Bu ota-onalarning bolaning tug'ilishiga bo'lgan munosabatlarini qurishda namoyon bo'ladi. Ma'lumki, "qadriyatlar inson va insoniyat tajribasini umumlashtiruvchi semantik universallar rolini o'ynaydi".

Xulosa: Oila - ijtimoiy institutlarning eng qadimgisidir. Insoniyat boshidan kechirgan tarixiy davrlarning qanchalik turfa va murakkab bo'lishiga qaramay, ayniqsa, XIX va XX asrlarda ro'y bergan buyuk o'zgarishlar va islohotlarga dosh bera olgan ushbu maskan o'z tizimi, tarkibi va jamiyat oldida turgan majburiyatlarini bajarishi nuqtai nazaridan sog' omon saqlanib qolgan tuzilmadir. Oila - jamiyatning ajralmas bo'lagi. Biror bir xalq, millat yoki jamiyat yo'qki, u o'zining rivojlanish tarixida va taraqqiyot istiqbolini belgilashda oila va uning atrofidagi muammolarni, qadriyatlarini inobatga olmagan bo'lsa. Har qanday istiqbol oilaning manfaatlaridan ayro tasavvur qilinmaydi. Zero, har bir inson uchun oila - bu umrning boshlanishi, barcha narsalarning muqaddimasidir. Qolaversa, har bir inson o'z baxti va saodatini eng avvalo oilasi bilan boglaydi, ya'ni o'z uyi, oilasida baxtli bo'lgan insongina o'zini to'laqonli baxtiyor his etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ibaydullayeva U.R. Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi nizolarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori diss. - T.: 2022. – 5 b.
2. Kadirova A.T. O'smirlarda oilaviy nizolar to'g'ricida ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishi. Psixologiya fanlari nomzodi diss. – T.: 2007. – 24 b.
3. Akramova F.A. Oilada sog'lom psixologik muhitni tarkib toptirishning ijtimoiy-psixologik asoslari. O'quv-uslubiy qo'llanma. – T.: 2014. – 185 b.
4. Rasulova F.F. O'smirlarda agressiv xulq-atvor namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari: Avtoref. diss. ps. fan (PhD): 19.00.06 – T.: 2018. – 48 b.

BO'LAJAK OFITSERLARNI PROFAYLING KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Voxobov Nuriddin G'ofurjon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi katta o'qituvchisi

Аннотация: В статье говорится о педагогических условиях развития профилирующей компетентности будущих офицеров и анализируются ее современные тенденции. Даны предложения и выводы по развитию творческого мышления учителей.

Ключевые слова: компетентность, красноречие, творческое, нестандартное мышление, поведение, профилирование, офицер.

Аннотация: В статье рассматриваются механизмы развития инновационной компетентности будущих учителей начальных классов. Анализируются его современные тенденции. Даны предложения и выводы по развитию творческого мышления учителей.

Ключевые слова: компетентность, действие и речь, творческое, нестандартное мышление, поведение.

Abstract: The article discusses the pedagogical conditions for developing the profiling competence of future officers and analyzes its modern trends. Suggestions and conclusions are given on the development of teachers' creative thinking skills.

Keywords: competence, oratory, creative, non-standard thinking, behavior, profiling, officer.

Kirish: Zamonaviy ta'lim o'z-o'zidan kompetensiya nuqtai nazaridan yondashuv masalasini asosiy vazifa qilib qo'ymoqda. Bu albatta, kasb jihatdan kompetentligi bo'lgan bo'lajak o'qituvchini tayyorlashni talab qiladi. Ta'limning asosiy maqsadi kursantlarda ijtimoiy zarur sifatlarni va kompetensiyani, shaxs sifatida o'z-o'zini anglash, o'z bilimlarini doimiy oshirib borish, o'z-o'zini boshqarib borish va faollashib borishi zarur, chunki pedagog o'z ixtisosligi bo'yicha ta'lim va tarbiya ishlari yuzasidan jamiyat oldida mas'uldir. U muntazam ravishda o'z kasbiy tayyorgarligini takomillashtirib borish bilan birgalikda o'qituvchi, muallim, ustoz, tarbiyachi, pedagog huquqiga ega bo'lishi, aniqrog'i, kasbiy kompetensiya egasi bo'lishi lozim. Endilikda o'qituvchi uchun o'zi tanlagan kasb, fan, mutaxassislik borasidagi amaliy va nazariy bilimlarni puxta egallash kamlik qilib qoldi. U har qanday vaziyatda ta'lim-tarbiyani yangi-yangi usul va metodlarini o'z faoliyatida qo'llay olishi, bir so'z bilan aytganda, kompetensiya egasi bo'lishi lozim. "Kompetensiya" tushunchasini izohlar ekanmiz, bu atamaning mazmun-mohiyatiga e'tibor qaratamiz.

Asosiy qism: Kompetensiya lotincha so'z bo'lib, o'zbek tilida "munosib", "to'g'ri keladi" yoki "mos keladi" ma'nolarini anglatadi. O'z bilim, mahorat va amaliy tajribalarni qo'llagan holda oddiy va murakkab masalalarni echa olishga munosib inson deb tushunsa bo'ladi. Ko'p hollarda "kasbiy kompetentlik" atamasi qo'llaniladi. Bu so'zni kasbiy vazifalarini amalga oshirishda o'z amaliy tajribalari, bilim va ko'nikmalarini muvaffaqiyatli qo'llay olish qobiliyati deb tushunsa bo'ladi. Bundan kelib chiqadiki, kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv, mazkur jamoa yoki shaxs ana shunday kompetensiya egasi, nihoyat, pedagogik kasbiy kompetensiya egasi deb qo'llash maqsadga muvofiq. Shunday qilib, har qanday holatda ham, kompetensiya ma'lum bir shaxs yoki jamoaning jamiyatdagi o'rnini belgilab beradi. Uni ham qonuniy, ham axloqiy munosabatlari bilan mustahkamlaydi. Jamiyatdagi biron-bir guruh, jamoa yoki shaxs ma'lum bir soha bo'yicha yuksak malaka va bilimlarga ega bo'lib o'z sohasida kompetensiya egasi bo'lib shakllanadi hamda ushbu vakolatini muntazam ravishda takomillashtirib boradi. Bu masalaga jamiyatning manfaatlari yuzasidan yondoshiladi.

Shaxs esa o'z kompetensiyasini takomillashtirib borish orqali, eng avvalo, o'zining hayotiy manfaatlarini amalga oshiradi, shu bilan birga jamiyatning shaxsga qo'yayotgan talablari darajasiga erishadi. Dunyo olimlari tavsiya qilayotgan "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarini biz yuqorida birlashtirish taklifini kiritdik. Kompetensiya nuqtai nazaridan

yondoshuv haqidagi ilmiy ishlarni tahlil qilar ekanmiz, bu ikki tushuncha haqida turlituman fikrlar aytilayotganligini yaqqol sezamiz. A.G.Bermusning fikriga ko'ra, "Kompetentlik takomillashib borayotgan shaxsning barcha hislatlarini, bilimi, tajribasi, umuman olganda, butun borlig'ini yagona tizimga birlashtiradi". "Kompetentlik bu nafaqat shaxsning bilimdon ekanligi, balki o'z bilimlarini uzluksiz ravishda yangilab borishi hamdir, – deydi M.A.Choshanov. M.Aronovning fikricha, kompetentlik mutaxassis ning ma'lum bir faoliyat uchun tayyor ekanligini bildiradi. Noaniq vaziyatlarda faoliyat ko'rsata olish qobiliyati bu kompetentlikdir, deydi O.E.Lebedev.

Kompetentlik insonning intellektual shaxsiy, ijtimoiy kasbiy hayotiy faoliyatiga asoslanadi, deb yozadi I.A.Zimnyaya. A.V.Xutorskiy "kompetnsiya" va "kompetentlik" tushunchalari ni quyidagicha ajratib olish mumkin, deb hisoblaydi. Kompetensiya – insonning shaxsiy sifatleri uzviyligi (bilim, malaka, tajriba, faoliyat usullari) hisoblanib, ma'lum bir doiradagi narsa va jarayonlarga nisbatan shaxsning munosabatida sifatli va samarali faoliyat yurgazishidir. Kompetentlik esa inson tomonidan faoliyat turlariga shaxsiy munosabatini bildiruvchi, talabga javob beradigan kompetensiyalar yig'indisiga ega bo'lishi demakdir. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, kompetensiya masalasi uning jamiyatdagi o'rni masalasidan qator bahslar davom etmoqda. Ta'lim-tarbiya sohasida asosiy universal kompetensiya unsurlarini anglab olish zamonaviy pedagogikaning eng asosiy muammolaridan biridir. Asosiy kompetensiya masalasida dunyo pedagoglari tajribasini tatbiq qilish yoki an'anaviy o'zbek pedagogikasi me'yorlaridan kelib chiqqan holda kompetensiya mezonlarini belgilashda fikrlar xilma-xil bo'lib, hali yechilmagan masalalar talaygina. Bu borada olib borilayotgan ilmiy izlanishlarga bu borada olib borilayotgan ilmiy izlanishlarga nazar tashlasak, turli soha va mutaxassisliklarga, fan taraqqiyotida, o'qitish usullari, texnologiyalariga juda ko'p e'tibor qaratilganligini sezamiz. Ammo ana shu pedagogik usullarni tushunish, ularni amaliy faoliyatda qo'llash masalasi eng dolzarb muammolardan biriga aylanganligini ta'kidlash mumkin.

Xulosa: Psixologik-pedagogik tadqiqotlarda o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining turli xil ta'riflarini tahlil qilishimiz shuni ko'rsatadiki, tadqiqotchilar ushbu tushunchani turli nuqtai nazardan ko'rib chiqadilar va uning mazmuniga turli xil tarkibiy qismlar kiradi. Bizning fikrimizcha, kasbiy kompetentsiyaning mohiyati va tuzilishini talqin qilishda noaniqlik tadqiqot muammolarini hal qilishda turli xil ilmiy yondashuvlardan foydalanish bilan izohlanadi: tizimli, faoliyatga asoslangan, shaxsiy, madaniy va boshqalar. Ushbu talqinlarning har biri ortida ma'lum bir tadqiqot holatida o'ziga xos tarzda asosli va samarali pozitsiyasi mavjud. Biroq, integrativ kontseptsiyaga bir tomondan, hatto eng muhim tomondan yondashish har doim ham ko'p o'lchovli ob'ektning yaxlitligini qayta yaratishga imkon bermaydi. Natijada, bizning fikrimizcha, ta'riflar raqobati emas, balki kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida ushbu tushunchaning yagona mohiyatini tushunish kerak. Bo'lajak o'qituvchidan metodik kompetentlik, ayniqsa, turli xil sharoitlarda ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi psixologiyasini to'g'ri baholay olish bilan bog'liq ijtimoiy-psixologik kompetentlikning yuqori darajada bo'lishi talab qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Borodulina, S.Yu. Tuzatish pedagogikasi: maktab o'quvchilarining rivojlanishi va xatti-harakatlaridagi og'ishlarni psixologik-pedagogik tuzatish [Matn]: "Darsliklar, o'quv qo'llanmalar" seriyasi. / S.Yu. Borodulina. - R on / D., 2004. - 352 p.
2. Ta'limni rivojlantirish bo'yicha Rossiya jamoat kengashining axborotnomasi. [Matn] // 15- son. M. - 2006. – 132 b.
3. Groznaya, N.S. Inklyuziv ta'lim. Tarix va xorijiy tajriba [Matn] / N.S. Groznaya // Ta'lim masalalari. 2006. - 2-son. - B.89-104.
4. Maxsus pedagogika [Matn] / Ed. N.M. Nazarova - M., 2002. – 280 b.
5. Muslimov N.A., va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. Monografiya.- "Fan va texnologiya" nashriyoti, T.: 2013-y
6. N.Muslimov, M.Usmonboyeva, D.Sayfurov, A.To'rayev - Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. Toshkent. "Sano-standart" 2015-y.

O'SMIRLAR MA'NAVİY QIYOFASINI SHAKLLANTIRISHDA AFFILIATSIYA MOTIVINING O'RNI

Musayeva Muxlisa G'aybullayevna

Buxoro davlat universiteti Tayanch doktoranti(PhD)

Abstract: *This study examines the role of affiliation motives in the development of spiritual identity during adolescence, highlighting the influence of familial and peer relationships. Quantitative analysis reveals a significant positive relationship between the need for social connection and spiritual identity, while qualitative insights emphasize the role of community, family, and peers in shaping beliefs. These findings underscore the importance of supportive social environments in fostering spiritual growth and identity coherence in adolescents.*

Keywords: *Adolescents, spiritual identity, affiliation motives, social connections, identity development, family influence, peer relationships.*

Аннотация: *В этом исследовании изучается роль мотивов аффилиации в развитии духовной идентичности в подростковом возрасте, подчеркивая влияние семейных и сверстнических отношений. Количественный анализ выявляет значительную положительную связь между потребностью в социальной связи и духовной идентичностью, в то время как качественные выводы подчеркивают роль сообщества, семьи и сверстников в формировании убеждений. Эти результаты подчеркивают важность поддерживающей социальной среды в содействии духовному росту и согласованности идентичности у подростков.*

Ключевые слова: *Подростки, духовная идентичность, мотивы аффилиации, социальные связи, развитие идентичности, влияние семьи, сверстнические отношения.*

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot o'smirlik davrida ma'naviy o'ziga xoslikni rivojlantirishda bog'liqlik motivlarining rolini o'rganadi, oilaviy va tengdoshlar munosabatlarining ta'sirini yoritadi. Miqdoriy tahlil ijtimoiy aloqaga bo'lgan ehtiyoj va ma'naviy o'ziga xoslik o'rtasidagi sezilarli ijobiy munosabatni ochib beradi, sifatli tushunchalar esa e'tiqodni shakllantirishda jamoa, oila va tengdoshlarning rolini ta'kidlaydi. Ushbu topilmalar o'smirlarda ma'naviy o'sish va shaxsiyat uyg'unligini rivojlantirishda qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhit muhimligini ta'kidlaydi.*

Kalit so'zlar: *O'smirlar, ma'naviy o'ziga xoslik, bog'lanish motivlari, ijtimoiy aloqalar, shaxsiyatning rivojlanishi, oila ta'siri, tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar.*

Kirish: *O'smirlik - bu shaxsiyatni rivojlantirishning muhim davri bo'lib, u yerda odamlar o'zlarining his-tuyg'ularini belgilaydigan maqsadlar, qadriyatlar va e'tiqodlarni o'rganadilar va ularga intiladilar. Eriksonning (1968) psixo-ijtimoiy rivojlanish nazariyasi o'smirlik davrini "o'ziga xoslik va rol chalkashliklari" bosqichi sifatida belgilaydi, bu davr yoshlar izchil o'zini o'zi tushunchasini shakllantirishga intiladi. Ma'naviy o'ziga xoslik - umumiy o'ziga xoslik o'lchovi - maqsad va axloqiy qarorlar qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi (King, 2003).*

Ma'naviy o'ziga xoslik yakka holda shakllanmaydi; unga ijtimoiy kontekst chuqur ta'sir ko'rsatadi. Insonning asosiy motivatsiyasi bo'lgan bog'lanishga bo'lgan ehtiyoj, ayniqsa, o'smirlik davrida yaqqol namoyon bo'ladi, chunki odamlar o'zlarining ijtimoiy tarmoqlarida tegishli bo'lishni va tasdiqlashni qidiradilar (Deci va Ryan, 2000). Ko'pgina o'smirlar uchun oilaviy, tengdoshlar va jamoadagi ijtimoiy aloqalar ularning ma'naviy e'tiqodlarini shakllantirishda markaziy rol o'ynaydi.

Ushbu tadqiqot ijtimoiy munosabatlar va ma'naviy rivojlanish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'kidlab, o'smirlarning ma'naviy o'ziga xosligini shakllantirishga bog'liqlik motivlari qanday ta'sir qilishini o'rganishga intiladi. Ushbu dinamikani tushunib, biz shaxsiyatni

shakllantirishning ushbu muhim jihati bo'yicha harakat qilayotgan o'smirlar uchun qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish haqida tushuncha berishni maqsad qilganmiz.

Adabiyot manbalarini haqida umumiy ma'lumot: O'smirning shaxsiyatini rivojlantirish

O'smirlik turli sohalarda, jumladan, shaxsiy qadriyatlar, martaba intilishlari va e'tiqod tizimlarida o'ziga xoslikni izlash bilan ajralib turadi. Waterman (1985) identifikatsiyani rivojlantirishni izlanish va majburiyatni o'z ichiga olgan dinamik jarayon sifatida ta'riflaydi. Ushbu bosqichda o'smirlar o'zlarining rivojlanayotgan tuyg'ulariga mos keladiganlarni qabul qilishdan oldin turli xil shaxsiyat variantlari bilan tajriba o'tkazadilar.

Eriksonning (1968) psixosotsial modeli shaxsiyatni shakllantirishda ijtimoiy o'zaro ta'sirlarning markaziyligini ta'kidlaydi. Tengdoshlar, oila va jamoa a'zolari o'smirlarning o'ziga xosligining turli tomonlarini izlash va sodiqligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Coté (2009) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ta'kidlaydiki, qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhit sog'lom shaxsiyatni rivojlantirish uchun juda muhimdir.

O'smirlik davridagi ma'naviy o'ziga xoslik

Ma'naviy o'ziga xoslik - bu o'ziga xoslikning o'ziga xos jihati bo'lib, u ma'no, maqsad va o'zidan kattaroq narsa bilan bog'liqlik masalalarini hal qiladi. King (2003) ma'naviy o'ziga xoslik ko'pincha madaniy va ijtimoiy ta'sirlar bilan shakllanadigan axloqiy qadriyatlar, ekzistensial e'tiqodlar va amaliyotlarni birlashtiradi. Barkamol ma'naviy o'ziga xoslikka ega o'smirlar farovonlik va chidamlilikning yuqori darajasini namoyish etadilar (Youniss va boshq., 1999).

Muvofiqlik motivlarining roli: Muvofiqlik motivlari ijobiy ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish va qo'llab-quvvatlash uchun psixologik ehtiyojni anglatadi (Hill, 1987). O'smirlar tegishli bo'lish ehtiyojidan kelib chiqib, ko'pincha tengdoshlar guruhlar va oila a'zolariga tasdiqlash va qo'llab-quvvatlash uchun murojaat qilishadi. Bu aloqa hissi ularning ma'naviy o'ziga xosligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Loyd (2011) kommunal ma'naviy amaliyotlarda faol ishtirok etadigan o'smirlar ma'naviy qadriyatlar va e'tiqodlarni o'zlashtirishga moyilligini aniqladi. Aksincha, ijtimoiy yordamga ega bo'lmaganlar ma'naviy rivojlanishida parchalanishni boshdan kechirishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlar, jumladan, diniy jamoalar o'smirlarga ma'naviy izlanishlar uchun umumiy tajriba va imkoniyatlar beradi. Ushbu bog'lanishlar ko'pincha marosimlar, murabbiylik va jamoaviy amaliyotlar orqali ma'naviy qadriyatlarni mustahkamlaydi.

Metodologiya

Tadqiqot dizayni

Ushbu tadqiqot o'smirlarda mansublik motivlari va ma'naviy o'ziga xoslik o'rtasidagi munosabatni o'rganish uchun aralash usullardan foydalangan. Miqdoriy va sifat ma'lumotlarining kombinatsiyasi hodisani har tomonlama tushunish imkonini berdi.

Ishtirokchilar: Maktablar, yoshlar tashkilotlari va diniy jamoalardan jami 200 nafar 14–18 yoshdagi o'smirlar jalb etildi. Namuna gender nuqtai nazaridan muvozanatlashgan va turli xil ma'daniy va diniy kelib chiqishi ishtirokchilarni o'z ichiga olgan.

Ma'lumotlar yig'ish

Miqdoriy o'lchovlar: Affiliatsiya motivlari shkalasi (Hill, 1987) o'smirlarning ijtimoiy aloqaga bo'lgan ehtiyojini o'lchash uchun ishlatilgan.

Ma'naviy o'ziga xoslik so'rovi (Qirol, 2003) o'smirlarning ma'naviy e'tiqod va amaliyotlarni qay darajada o'rganganligi va ularga sodiqlik darajasi baholangan.

Sifat chora-tadbirlari: 20 nafar ishtirokchi bilan yarim tizimli suhbatlar ularning ijtimoiy aloqa tajribasini va bu ularning ma'naviy rivojlanishiga qanday ta'sir qilganini o'rganib chiqdi. Savollar oila, tengdoshlar va jamiyatning ma'naviy e'tiqodiga ta'siriga qaratilgan.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: Miqdoriy ma'lumotlar bog'liqlik motivlari va ruhiy o'ziga xoslik o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash uchun korrelyatsiya va regressiya tahlillari uchun SPSS yordamida tahlil qilindi. Sifatli ma'lumotlarning tematik tahlili NVIVO yordamida amalga

oshirildi, ma'naviy rivojlanishga ijtimoiy ta'sirlar bilan bog'liq takrorlanadigan mavzularni aniqladi.

Natijalar

Miqdoriy topilmalar

Mansublik motivlari va ma'naviy o'ziga xoslik ko'rsatkichlari o'rtasida sezilarli ijobiy korrelyatsiya aniqlandi ($r = 0,62$, $p < 0,01$). Ijtimoiy aloqaga bo'lgan ehtiyoji yuqori bo'lgan o'smirlar kuchli ma'naviy o'ziga xosliklari haqida xabar berishdi.

Regressiya tahlili shuni ko'rsatdiki, oilaviy qo'llab-quvvatlash ($b = 0,45$, $p < 0,01$) va tengdoshlarga tegishlilik ($b = 0,38$, $p < 0,01$) ma'naviy o'ziga xoslikni rivojlantirishning muhim prognozi hisoblanadi.

Sifatli topilmalar

Tematik tahlil uchta asosiy mavzuni aniqladi: Jamiyat tegishlilik manbai sifatida: Ishtirokchilar diniy yoki ma'naviy guruhlarining aloqa hissi va umumiy maqsadni ta'minlashdagi rolini ta'kidladilar.

Oilaning ta'siri: O'smirlar oila a'zolarini ma'naviy amaliyotlar va muhokamalarni rag'batlantiradigan namuna sifatida ko'rsatdilar.

Tengdoshlarni tasdiqlash: Tengdoshlarning ijobiy munosabatlari ma'naviy e'tiqodlarni o'rganish va tasdiqlashga yordam berdi.

Munozara: Topilmalar o'smirlarlik davrida ma'naviy o'ziga xoslikni shakllantirishda bog'liqlik motivlarining hal qiluvchi rolini tasdiqlaydi. Inson motivatsiyasining asosiy tarkibiy qismi bo'lgan tegishli bo'lishga bo'lgan ehtiyoj o'smirlarni oilaviy, tengdoshlar va jamoat sharoitlarida aloqalarni izlashga undaydi. Ushbu ijtimoiy kontekstlar nafaqat hissiy yordam beradi, balki ma'naviy izlanish va majburiyat uchun platforma bo'lib ham xizmat qiladi.

Miqdoriy ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, oilaviy va tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar Deci va Rayanning (2000) O'z-o'zini belgilash nazariyasiga mos keladigan ruhiy shaxsning rivojlanishini sezilarli darajada bashorat qiladi. Ushbu nazariya ichki motivatsiya va shaxsiyat uyg'unligini rivojlantirishda qarindoshlikning muhimligini ta'kidlaydi.

Sifatli tushunchalar o'smirlarning ijtimoiy tarmoqlar bilan o'zaro munosabatlari orqali ma'naviy qadriyatlarni integratsiyalashning nozik usullarini yanada ochib beradi. Masalan, ishtirokchilar jamoat marosimlari va oilaviy an'analarni o'zlarining e'tiqodlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega deb ta'rifladilar.

Xulosa: Ushbu tadqiqot o'smirlarda ma'naviy o'ziga xoslikni rivojlantirishga bog'liqlik motivlarining ta'sirini ta'kidlaydi. Ijtimoiy munosabatlar, ayniqsa oilalar va jamoalar, ma'naviy izlanish va o'sish uchun asos yaratadi.

Inklyuziv va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish orqali o'qituvchilar, ota-onalar va ma'naviy etakchilar o'smirlarga shaxsiyatni shakllantirishning ushbu muhim bosqichidan o'tishga yordam berishlari mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlar ijtimoiy aloqalarning ma'naviy o'ziga xoslikka uzoq muddatli ta'sirini o'rganish va ushbu dinamikadagi madaniy o'zgarishlarni o'rganish uchun uzunlamasına tadqiqotlarni ko'rib chiqishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Côté, J. E. (2009). Identity formation and self-development in adolescence. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology* (3rd ed., pp. 266–304). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9780470479193.adlpsy001009>
2. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
3. Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton & Company.
4. Hill, C. A. (1987). Affiliation motivation: People who need people... but in different ways. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(5), 1008–1018. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.5.1008>

5. King, P. E. (2003). Religion and identity: The role of ideological, social, and spiritual contexts. *Applied Developmental Science*, 7(3), 197–204. https://doi.org/10.1207/S1532480XADS0703_11
6. Loyd, R. E. (2011). The role of affiliation in adolescent development. *Journal of Adolescent Research*, 26(4), 407–430. <https://doi.org/10.1177/0743558411402336>
7. Waterman, A. S. (1985). Identity in adolescence: Processes and contents. *Journal of Adolescence*, 8(4), 325–341. [https://doi.org/10.1016/S0140-1971\(85\)80028-4](https://doi.org/10.1016/S0140-1971(85)80028-4)
8. Youniss, J., McLellan, J. A., & Yates, M. (1999). Religion, community service, and identity in American youth. *Journal of Adolescence*, 22(2), 243–253. <https://doi.org/10.1006/jado.1999.0214>

GOSPITAL TA'LIMDA UZOQ MUDDAT DAVOLANAYOTGAN O'QUVCHILARNING O'ZIGA BO'LGAN ISHONCHINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK – PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Boboyeva Umida Baxshulloyevna

Buxoro davlat universiteti psixologiya kafedrası mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada, gospital ta'limda uzoq muddat davolanayotgan o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishning pedagogik – psixologik xususiyatlari ilmiy jihatdan o'rganilgan. Bundan tashqari maqolada, bunday o'quvchilarning psixologik holatini yengillashtirish va ularga yordam berish uchun o'qituvchilar va psixologlar tomonidan o'zaro yaqin hamkorlikni ta'minlash kabi masalalar nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Gospital ta'lim, o'qitish tizimi, ruhiy holat, hissiyot, emotsiya, metod.

Аннотация. В данной статье научно исследованы педагогико – психологические особенности повышения самооценки учащихся, проходящих длительное лечение в хосписе. Кроме того, в статье был проведен теоретический анализ таких вопросов, как обеспечение тесного взаимодействия педагогов и психологов для облегчения и помощи психологическому состоянию таких учащихся.

Ключевые слова. Госпитальное воспитание, система обучения, психическое состояние, эмоции, эмоции, метод.

Abstract. In this article, the pedagogical – psychological characteristics of increasing self-confidence of students undergoing long-term treatment in hospital education are scientifically studied. In addition, the article provides a theoretical analysis of such issues as ensuring close cooperation between teachers and psychologists in order to alleviate and assist the psychological state of such students.

Keywords. Hospital education, teaching system, mental state, emotion, emotion, method.

Kirish. Gospital ta'limi — bu uzoq muddat davolanishni talab qiladigan kasalliklar sababli maktabga qatnash imkoniyati bo'lmagan o'quvchilarga taqdim etiladigan o'quv jarayonidir. U o'quvchilarning jismoniy sog'ligi bilan bir qatorda, psixologik holatiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Bunday o'quvchilar o'zini ijtimoiy muhitdan ajralgan, ko'pincha stressli va bezovta holatda his qilishlari mumkin. Shuning uchun, gospital ta'limida pedagogik va psixologik yondoshuvlar o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda, ularning psixologik holatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega.

O'quvchilarni o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari bo'yicha bir qator muhim jihatlar mavjud. Birinchi navbatda, o'quvchilarning psixologik holatini yengillashtirish va ularga yordam berish uchun o'qituvchilar va psixologlar tomonidan o'zaro yaqin hamkorlikni ta'minlash zarur. O'quvchi o'zini ishonchsiz his qilganda, uning o'quv jarayonida muvaffaqiyatga erishishi qiyinlashadi, shuning uchun o'qituvchi o'quvchining hissiyotlarini, tashvishlarini va xavotirlarini tushunib, unga yengil va do'stona muhit yaratishi lozim. Bu, o'z navbatida, o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Gospital ta'limida, shuningdek, o'quvchilarning jismoniy va ruhiy holatini yaxshilashga qaratilgan turli metodlar va texnikalardan foydalanish zarur. Masalan, o'quvchilarni o'zlariga bo'lgan ishonchni oshirish uchun motivatsiya berish, kichik muvaffaqiyatlar orqali o'z-o'zini tasdiqlashga yordam berish, ularning hissiy ehtiyojlarini qondirish, shuningdek, ijtimoiy muloqotni rivojlantirishda qo'llaniladigan strategiyalarni kiritish mumkin. Bu metodlar o'quvchining o'zini qadrli his qilishini, kasallik bilan bog'liq tashvishlarni kamaytirishni va o'quv jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi.

Pedagogik-psixologik yondoshuvlar, shuningdek, o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda asosiy omillardan biri sifatida ularga boshqarish va o'z hayotini mustaqil tarzda tashkil etish ko'nikmalarini o'rgatishni ko'zda tutadi. Bu nafaqat o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, balki ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga ham yordam beradi.

Bundan tashqari, gospital ta'limi jarayonida o'quvchilarning psixologik holatini yaxshilashda o'qituvchilar, psixologlar va boshqa mutaxassislarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Har bir o'quvchining individual ehtiyojlari va holati hisobga olinib, ta'lim jarayonini tashkil etish, shuningdek, o'quvchilarga doimiy ravishda qo'llab-quvvatlashni ta'minlash zarur.

Bunday yondoshuvlar gospital ta'limida o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda samarali va qo'llanilishi mumkin bo'lgan pedagogik-psixologik xususiyatlar hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Gospital ta'limida uzoq muddat davolanayotgan o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari mavzusida bir qancha olimlar va tadqiqotlar mavjud. Bu soha ko'plab psixologiya, pedagogika va sog'liqni saqlash sohalarining o'zaro integratsiyasini talab qilgani uchun, ilmiy izlanishlar ham turli yondoshuvlarni o'z ichiga olgan. Quyida, bu mavzudagi asosiy olimlar va ularning izlanishlari haqida qisqacha ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Jan Piajet o'zining kognitiv rivojlanish nazariyasi bilan mashhur. U o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchining rivojlanishini intellektual rivojlanish jarayonlariga bog'lashda muhim tadqiqotlar olib borgan. Piajet ta'kidlashicha, bolalar va o'smirlar kognitiv rivojlanishning muayyan bosqichlaridan o'tish jarayonida o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantiradi. Gospital ta'limida o'quvchilarning psixologik holatini yaxshilashda, aynan kognitiv rivojlanishning individual xususiyatlari hisobga olinishi zarur. Bu nazariya, gospital sharoitida o'quvchilarning intellektual faolligini saqlab qolish va ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Lev Vigotskiy o'zining sotsio-madaniy nazariyasida bolalar va o'quvchilarning rivojlanishini ijtimoiy va madaniy kontekstga bog'lagan. Vigotskiy ta'kidlashicha, o'quvchilarni o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish uchun, ularning o'rtoqlari va o'qituvchilari bilan samarali muloqot o'rnatish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash muhimdir. Gospital ta'limida o'quvchilarning ijtimoiy aloqalarini tiklash, jismoniy holatidan qat'iy nazar, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga yordam beradi. O'qituvchilar va psixologlar o'quvchiga qayta tiklangan ijtimoiy rolni berish, uni muhitga qaytarish orqali o'quvchining ishonchini mustahkamlashlari mumkin.

Erik Eriksonning rivojlanish psixologiyasi bo'yicha, bolalar va o'smirlar rivojlanishi bir qator ijtimoiy va psixologik bosqichlardan iboratdir. Ularning har bir bosqichi o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Eriksonning "identifikatsiya va rolni aniqlash" bosqichi o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. Gospital ta'limida o'quvchilarning o'z rolini va identifikatsiyasini topish jarayoni qiyinlashishi mumkin, chunki ular kasalliklar bilan kurashayotgan bir vaqtda o'zini ijtimoiy jihatdan o'zgacha his qilishlari mumkin. Bunday sharoitda, o'quvchilarga o'zining ijtimoiy ahamiyatini va qadrini his qilishga yordam berish uchun, maxsus pedagogik uslublar va psixologik yondoshuvlar zarur.

Albert Bandura o'zining "ijobiy o'z-o'zini tasdiqlash" nazariyasi bilan tanilgan. Uning fikricha, o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda ijobiy tajriba va muvaffaqiyatlar juda muhimdir. Bandura o'rganishda "modellashtirish" (boshqalar tomonidan mukofotlanish)

usullarini taqdim etgan. Bu gospital ta'limida ham qo'llanilishi mumkin. Gospital sharoitida o'quvchilarga boshqa o'quvchilarning muvaffaqiyatlari va ijobiy tajribalari orqali o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishni targ'ib qilish mumkin.

Jon Dewey o'zining faol o'qitish metodologiyasini rivojlantirdi va o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchining oshishi uchun tajriba va amaliy faoliyat muhimligini ta'kidlagan. Deweyning nazariyasiga ko'ra, o'quvchilar o'zining bilimini va ko'nikmalarini amaliy faoliyat orqali rivojlantirishlari kerak. Gospital ta'limida, o'quvchilarga amaliy topshiriqlar berish, ularga o'z bilim va ko'nikmalarini namoyish qilish imkoniyatini yaratish, ularning ishonchini oshirishda samarali bo'lishi mumkin.

Psixoanalitik olim va pediatr Donald Vinnikott bolalar va o'smirlarga psixologik qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini ta'kidlagan. U o'quvchilarga mustahkam psixologik asos yaratish va ularning ruhiy barqarorligini ta'minlashda o'qituvchilarning va terapevtlarning rolini ko'rsatgan. Gospital ta'limida, o'quvchilarning psixologik yordamga ehtiyoji bo'ladi, chunki ular tez-tez ruhiy va hissiy inqirozlarni boshdan kechirishi mumkin. Vinnikottning yondoshuvi o'quvchiga jismoniy va psixologik yordamni birgalikda taqdim etish orqali uning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga yordam beradi.

Ketrin Xartli tomonidan olib borilgan tadqiqotlar gospital ta'limi va psixologik yordamning o'zaro bog'liqligini o'rganadi. U gospital ta'limida uzoq muddat davolanayotgan o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda ijtimoiy va psixologik qo'llab-quvvatlashning muhimligini ta'kidlagan. Xartli gospital muhitidagi ta'lim va qo'llab-quvvatlash uslublarini rivojlantirishda o'quvchining psixologik holatini yaxshilashning asosiy omillarini o'rgangan.

Gospital ta'limida o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari bilan bog'liq tadqiqotlar turli ilmiy sohalarni qamrab oladi. Piajet, Vigotskiy, Erikson, Bandura, Dewey, Vinnikott, va Xartli kabi olimlar o'zining kognitiv, ijtimoiy, psixologik va pedagogik nazariyalarini taqdim etgan. Ularning izlanishlari gospital ta'limi sharoitida o'quvchilarning ishonchini oshirish va ularni muvaffaqiyatli ta'lim olishga yo'naltirish uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Muhokama. Gospital ta'limi va uzoq muddat davolanayotgan o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish — bu nafaqat ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, balki o'quvchining psixologik va ijtimoiy ehtiyojlarini ham qondirishni talab qiladigan murakkab pedagogik va psixologik vazifadir. Uzoq muddat davolanayotgan o'quvchilar uchun bu jarayon yanada murakkablashadi, chunki ularning kundalik hayotini kasallik, davolanish jarayonlari, og'riqlar va tashvishlar to'liq o'zgartiradi. Shuning uchun, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda quyidagi masalalar va yondoshuvlarni muhokama qilish zarur.

1. O'quvchilarning psixologik holati va o'ziga bo'lgan ishonch

Gospital ta'limi sharoitida o'quvchining psixologik holati ta'lim jarayonining samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Uzoq muddatli davolanish jarayonida o'quvchilar ko'plab stress va xavotirlarni boshdan kechiradilar. Kasallikdan tuzalish vaqti kutilganidek tez bo'lmasligi, qo'shimcha jismoniy og'riqlar, jamiyatdan ajralib qolish va ijtimoiy izolyatsiya, o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini kamaytirishi mumkin. Shunday sharoitda, pedagogik va psixologik yondoshuvlar o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Pedagogik yondoshuvlar:

- **Motivatsiyani oshirish:** Gospital ta'limida o'quvchilarga kichik maqsadlar qo'yish va ularga erishishda yordam berish ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Masalan, ular uchun amalga oshiriladigan topshiriqlarni qiyinchilik darajasiga moslashtirish va muvaffaqiyatlarga erishganlarini muntazam ravishda tan olish orqali o'z-o'zini tasdiqlashga yordam berish.

- **Individual yondashuv:** O'quvchining holati, ehtiyojlari va qobiliyatlarini inobatga olib, individual ta'lim rejalari ishlab chiqish zarur. Bu o'quvchining kasallik jarayonida ham o'zini muvaffaqiyatli his qilishiga yordam beradi.

- **Tajriba va amaliyot:** O'quvchilarga nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash, ular o'rganganlarini sinab ko'rish imkoniyatini berish ularning ishonchini oshiradi. Gospital sharoitida o'quvchilarni o'z bilim va ko'nikmalarini qo'llashga undash zarur.

Psixologik yondashuvlar:

- **Emotsional qo'llab-quvvatlash:** O'quvchilarni ruhiy jihatdan qo'llab-quvvatlash uchun psixologik maslahatlar va guruh terapiyalari, shuningdek, o'qituvchilar tomonidan psixologik yordam ko'rsatilishi zarur. O'quvchi his-tuyg'ularini tushunib, uni qo'llab-quvvatlash orqali ishonchni oshirish mumkin.

- **Ijtimoiy aloqalarni tiklash:** Gospital sharoitida o'quvchilar ko'pincha ijtimoiy aloqalardan ajralgan bo'lishadi. Ijtimoiy faollik va o'zaro muloqot orqali, o'quvchilarga ijtimoiy rollarini qayta tiklashda yordam berish o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi. Bu nafaqat o'quvchilarni maktabdagi ijtimoiy muhitga qaytarish, balki ular o'rtasidagi muloqotni kuchaytirishga ham yordam beradi.

2. O'quvchilarning jismoniy holati va ta'limni qabul qilish

Gospital sharoitida o'quvchilarning jismoniy holati ham ta'lim jarayoniga ta'sir qiladi. Ularning tana holati, davolanish jarayonlari va kasalliklarining og'irligi o'quvchi tomonidan ta'limni qabul qilishni murakkablashtirishi mumkin. Shu bilan birga, jismoniy holatning yomonlashishi o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchiga salbiy ta'sir qiladi, chunki o'quvchi o'zini kuchsiz va noqulay his qilishi mumkin.

Pedagogik yondashuvlar:

- **Mashqlar va harakatlar:** O'quvchilarga jismoniy mashqlar yoki o'yinlar orqali faoliyatni davom ettirish imkoniyatini berish, ular o'z jismoniy salomatliklarini yaxshilashlari va o'ziga bo'lgan ishonchlarini oshirishlari mumkin.

- **Moslashuvchan o'qitish usullari:** Jismoniy holatga qarab, o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishlarini tiklash uchun, o'qitish usullarini moslashtirish zarur. Masalan, o'quvchilarni o'qishdan ko'ra, amaliy mashg'ulotlarga, yaratish va ijodiy ishlarni bajarishga yo'naltirish.

Psixologik yondashuvlar:

- **O'quvchining jismoniy holatini qabul qilish:** Kasalliklar va davolanish jarayonlarini o'quvchiga tushuntirish, uning holatini va cheklovlarini qabul qilish va unga ishonchni saqlashda yordam beradi.

- **Sog'lom o'quvchi tasavvurlari:** O'quvchiga jismoniy salomatlikni yaxshilash uchun o'zini qanday rivojlantirishi mumkinligini ko'rsatish, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

3. O'quvchilarning ijtimoiy muammolari

Gospital ta'limida uzoq muddat davolanayotgan o'quvchilar ko'pincha jamiyatdan ajralib qolishadi. Bu holat o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, chunki ular o'zlarini ijtimoiy jihatdan izolyatsiya qilingan va unutilgan his qilishlari mumkin. Ijtimoiy aloqalar va ijtimoiy rollarni tiklash o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchiga katta yordam beradi.

Pedagogik yondashuvlar:

- **Guruhlarda ishlash:** O'quvchilarni guruhlarga bo'lish va birgalikda ishlashga jalb etish, ularning ijtimoiy faolligini oshiradi va o'ziga bo'lgan ishonchini tiklashga yordam beradi.

- **Do'stona muhit yaratish:** O'quvchilarga bir-biri bilan yaxshi munosabatda bo'lishni o'rgatish, ular o'rtasidagi muloqotni qo'llab-quvvatlash o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi.

Psixologik yondashuvlar:

- **O'quvchilarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash:** Psixologlar va o'qituvchilar o'quvchilarga o'zlarining ijtimoiy rollarini tiklashga yordam berishlari mumkin. Bu o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

4. Pedagogik-psixologik jamoaning rolini kuchaytirish

Gospital ta'limida o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda nafaqat o'qituvchilar, balki psixologlar, terapevtlar va boshqa mutaxassislarining birgalikdagi ishlari juda

muhimdir. Pedagogik va psixologik jamoa birgalikda o'quvchilarning holatini yaxshilash, ularni qo'llab-quvvatlash va ishonchni mustahkamlashga yordam beradi.

Gospital ta'limida uzoq muddat davolanayotgan o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish – bu murakkab va ko'p qirrali jarayon. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish o'quvchilarda o'ziga bo'lgan ishonchni yanada mustahkamlaydi.

Xulosa. Gospital ta'limi sharoitida uzoq muddat davolanayotgan o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish — bu faqat o'quv jarayonini tashkil etish bilan bog'liq emas, balki o'quvchining jismoniy, ruhiy va ijtimoiy holatini yaxshilashni talab qiladigan murakkab va ko'p qirrali vazifadir. Kasallik, davolanish jarayonlari va jamiyatdan ajralish kabi omillar o'quvchilarning psixologik va hissiy holatini sezilarli darajada o'zgartiradi. Shunday qilib, o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish uchun pedagogik va psixologik yondoshuvlar birgalikda qo'llanilishi kerak.

1. **Pedagogik yondoshuvlarning ahamiyati:** Gospital ta'limida o'quvchilarga motivatsiya berish, ularning muvaffaqiyatlariga e'tibor qaratish va o'quv jarayonini individual tarzda tashkil etish o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda muhim o'rin tutadi. O'quvchilarga kichik, erishish mumkin bo'lgan maqsadlar qo'yish, ularga muvaffaqiyatlarini tan olish va doimiy ravishda rag'batlantirish orqali o'z-o'zini tasdiqlashga yordam berish zarur. Shuningdek, amaliy mashg'ulotlar va ijodiy ishlarni o'z ichiga olgan o'qitish uslublari o'quvchilarning ishonchini tiklashga yordam beradi.

2. **Psixologik qo'llab-quvvatlashning roli:** Psixologik yondoshuvlar, jumladan, o'quvchilarga hissiy qo'llab-quvvatlash, ularning ruhiy holatini tushunish va ularga dalda orqali o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Gospital ta'limida o'quvchilarga ijtimoiy aloqalarini tiklash va yangi ijtimoiy ro'llarni olishda yordam berish, o'quvchining o'zini jamiyatning bir qismi sifatida his qilishiga yordam beradi. Shuningdek, o'quvchiga mustahkam psixologik asos yaratish, uning xavotir va tashvishlarini yengillashtirish ham ishonchni oshirishda samarali bo'ladi.

3. **Jismoniy holat va ta'limni qabul qilish:** O'quvchilarning jismoniy holati ularning ta'limga bo'lgan qiziqishi va ishtirokini sezilarli darajada ta'sir qiladi. Kasallik va davolanish jarayonlaridan qayta tiklanish jarayonida, o'quvchilarga o'z jismoniy salomatliklarini yaxshilash uchun yordam berish, ular uchun mos mashg'ulotlar va faoliyatlarni taqdim etish o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishda muhim rol o'ynaydi.

4. **O'quvchilarning ijtimoiy holati va o'ziga bo'lgan ishonch:** O'quvchilarni ijtimoiy aloqalarda faol ishtirok etishga undash, o'zaro muloqotni qo'llab-quvvatlash orqali o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish mumkin. Gospital sharoitida o'quvchilarning izolyatsiya holati ko'pincha ularning ruhiy holatini yomonlashtiradi, shuning uchun ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va do'stona muhit yaratish ularning ishonchini tiklashda muhimdir.

5. **Pedagogik-psixologik jamoaning integratsiyasi:** Gospital ta'limi sharoitida pedagogik va psixologik yondoshuvlarni birlashtirish o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda juda samarali bo'lishi mumkin. O'qituvchilar, psixologlar va boshqa mutaxassislarning o'zaro hamkorligi o'quvchining holatini yaxshilash, uning ehtiyojlarini tushunish va ularni qo'llab-quvvatlashda katta rol o'ynaydi. Har bir o'quvchining individual holatini hisobga olib, ularga zarur yordamni ko'rsatish o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, gospital ta'limida uzoq muddat davolanayotgan o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish uchun kompleks yondoshuvlar zarur. Bu jarayonda pedagogik, psixologik va ijtimoiy yordamning uyg'un ishlashi, o'quvchilarni motivatsiya qilish, psixologik qo'llab-quvvatlash va jismoniy faoliyatni rag'batlantirish orqali ularning o'ziga bo'lgan ishonchlarini tiklash va rivojlantirish mumkin. O'quvchilarni gospital muhitida muvaffaqiyatli ta'lim olishga va jamiyatda o'z o'rnini topishga yo'naltirishda ushbu yondoshuvlar o'z samarasini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 346 с.
2. Бандура А, Уолтерс Р Подростковая агрессия: Изучение влияния воспитания и семейных отношений. М: «Эксмо пресс» 2000. – 49 с.
3. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi. – Toshkent:O'zbekiston, 1999. – 30 b.
4. Майерс, Д. Социальная психология / Д. Майерс. - СПб.: Питер, 2018. - 800 с.
5. Пиаже Ж. теория, эксперименты, дискуссия / Под ред. Л. Ф. Обухова и Г. В. Бурменской. — Изд. Академика, 2001. – 456 с.
6. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования: Мышление и речь. М.: АПН РСФСР, 1956. 519 с.
7. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собр. соч. в 6 т. М., 1982. Т. 2. 504 с.
8. Зиёмухаммедов Б., Исмоилов Ф. Баркамол авлодни вояга етказиш сирлари. – Т.: Сано-стандарт, 2011.–72 б.

TALABALARDA LIDERLIK SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Mahkamova Risolat Badriddinovna

Buxoro davlat universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada, talabalarda liderlik shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillar ilmiy jihatdan o'rganilgan. Bundan tashqari maqolada, talabalarda liderlik sifatlarini rivojlantirish va ularning psixologik holati nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Liderlik tushunchasi, o'quv jarayoni, guruhlar, rollar, ijtimoiy kompetensiya, qobiliyat.

Аннотация. В данной статье научно изучены психологические факторы, влияющие на формирование лидерских качеств у студентов. Кроме того, в статье теоретически проанализировано развитие лидерских качеств у учащихся и их психологическое состояние.

Ключевые слова. Понятие лидерства, процесса обучения, групп, ролей, социальной компетентности, способностей.

Annotation. In this article, the psychological factors that influence the formation of leadership in students are scientifically studied. In addition, the article theoretically analyzes the development of leadership qualities in students and their psychological state.

Keywords. The concept of leadership, the educational process, groups, roles, social competence, ability.

Kirish. "Talabalarda liderlik shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillar" mavzusi talabalarda liderlik sifatlarini rivojlantirish va ularning psixologik holatini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, o'quv jarayonida o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Talabalarda liderlik sifatlarini shakllantirishda bir qancha psixologik omillar faol rol o'ynaydi. Ushbu mavzuni chuqurroq tushunish uchun quyidagi asosiy jihatlarni ko'rib chiqish mumkin:

1. O'zlikni anglash va o'zini ifodalash

Liderlik psixologiyasi, avvalo, o'zlikni anglash va o'zini ifodalash bilan bog'liq. Talaba o'zining ichki potentsialini anglash, o'ziga ishonish va o'zining kuchli tomonlarini bilish orqali, jamoadagi yetakchi rolini o'z zimmasiga olishga qodir bo'ladi. O'zlikni anglash, insonning psixologik o'zgarishlar va rivojlanish jarayonida lider sifatida o'zini ko'rsatishi uchun muhimdir.

2. Ijtimoiy o'zaro aloqalar va kommunikatsiya

Liderlik faqat yagona shaxsning o'ziga xos xususiyatlari bilan cheklanmaydi, balki u ijtimoiy muhitda boshqalarga ta'sir ko'rsatish qobiliyati bilan bog'liqdir. Talabalar o'rtasida samarali muloqot, hamkorlik va muammolarni birgalikda hal qilish qobiliyati, psixologik jihatdan, liderlikni shakllantirishga yordam beradi. Talabalar o'zaro ishonchni o'rnatish, tinglash va o'z fikrlarini aniq ifodalashni o'rganishlari kerak.

3. Motivatsiya va o'zini rag'batlantirish

Lider sifatida faoliyat yuritish uchun, talabada ichki motivatsiya bo'lishi zarur. Bu motivatsiya o'z maqsadlariga erishish va atrofdagilarni ham shu maqsadga yo'naltirishda muhim rol o'ynaydi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talabalar o'zlariga bo'lgan ishonchni va maqsadga erishish istagini rivojlantirganda, ular yanada samarali lider bo'la olishadi.

4. Xulq-atvor va hissiy intellekt

Liderlik faqat aqliy intellektga bog'liq bo'lmaydi, balki hissiy intellekt ham juda muhimdir. Talaba o'z his-tuyg'ularini boshqarish, boshqalar bilan empatiya qilish va jamoa ruhini ko'tarish kabi hissiy ko'nikmalarni rivojlantirishi zarur. Hissiy intellekt talabalarga boshqalarga ta'sir o'tkazishda va ularning his-tuyg'ularini tushunishda muhim ahamiyatga ega bo'lib hisoblanadi.

5. Stress va qaror qabul qilish qobiliyati

Liderlik sharoitida talabalar tez-tez muammolarni hal qilish va qiyin vaziyatlarda to'g'ri qarorlar qabul qilish zaruratiga duch keladilar. Stressli vaziyatlarda sog'lom qarorlar qabul qilish psixologik barqarorlik tajribaga bog'liq bo'ladi. Talaba stressni boshqarish, sog'lom muhit yaratish va qarorlar qabul qilish jarayonida liderlik sifatlarini ko'rsatishi muhimdir.

6. Samarali o'qituvchilar va mentorlarning ta'siri

Talabalar liderlik sifatlarini rivojlantirishda ularni o'rgatadigan o'qituvchilar, murabbiylar yoki mentorlarning roli ham katta ahamiyatga ega. Psixologik jihatdan, ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi o'qituvchilar talabalariga o'z-o'zini rivojlantirishga, o'zgarishga va yangi imkoniyatlarni kashf etishga yordam beradi.

7. Shaxsiy qarashlar va baholash

Shaxsiy qarashlar va baholash, ya'ni o'zining imkoniyatlari va cheklovlari haqida aniq tasavvurga ega bo'lish, liderlikni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Talabalar o'zlarini va boshqalarni adolatli baholashni o'rganishlari kerak.

Talabalarda liderlik sifatlarini shakllantirishda psixologik omillar katta rol o'ynaydi. O'zini anglash, ijtimoiy aloqalar, motivatsiya, hissiy intellekt, stressni boshqarish va shaxsiy rivojlanish kabi omillar talabalarining lider sifatlarini oshirishda muhimdir. Talabalar, psixologik jihatdan tayyor bo'lib, jamoadagi samarali liderlar sifatida o'zlarining ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatlariga erishadilar.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Talabalarda liderlik qobiliyati shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillar haqida ilmiy tadqiqotlar olib borgan olimlar bir nechta sohalarda faoliyat yuritgan. Ushbu tadqiqotlar liderlikni, shaxsiy rivojlanishni, motivatsiyani, ijtimoiy o'zaro aloqalarni, hissiy intellektni va stressni boshqarish kabi omillarni o'rganish bilan bog'liq. Quyida talabalarda liderlik sifatlarini shakllantirishga ta'sir etuvchi psixologik omillarni tahlil qilgan ayrim olimlar va ularning tadqiqotlarini ko'rib o'tish mumkin:

Daniel Goleman, hissiy intellekt (Emotional Intelligence - EQ) tushunchasini ilgari surgan olimlardan biridir. Uning asarlari, ayniqsa *"Emotional Intelligence"* kitobi, liderlik va shaxsiy rivojlanishda hissiy intellektning muhimligini ko'rsatib berdi. Goleman hissiy intellektning ikki asosiy jihatini ta'kidladi:

- Shaxsiy hissiy intellekt (o'zini anglash, o'zini boshqarish)
- Ijtimoiy hissiy intellekt (boshqalar bilan munosabatlarni boshqarish)

Golemanning ilmiy ishlariga ko'ra, yuqori hissiy intellektga ega bo'lgan shaxslar, o'zini anglab, boshqalar bilan samarali muloqotda bo'lib, lider sifatida ko'proq muvaffaqiyatga erishadilar. Talabalarda liderlik sifatlarini shakllantirishda ham hissiy intellektni rivojlantirish muhim o'rin tutadi.

Djeyms Byorns "transformatsion liderlik" nazariyasini ilgari surgan olimlardan biridir. U o'zining "*Leadership*" nomli asarida liderlikni faqat boshqarish emas, balki boshqa insonlarga ilhom berish va ularni rivojlantirish sifatida tavsiflaydi. Byornsning fikriga ko'ra, liderlik faqat tashkiliy muvaffaqiyatlar bilan cheklanmaydi, balki liderning odamlarga ta'siri, ularni yuqori maqsadlarga yetaklash va ilhomlantirish orqali o'zgarishlarga olib kelishi kerak. Talabalar o'rtasida bu turdagi liderlikni shakllantirish, ayniqsa, ijtimoiy motivatsiya va hissiy aloqalar orqali amalga oshiriladi.

Kurt Levin, ijtimoiy psixologiyaning asoschilaridan biri bo'lib, u guruh dinamikasini va guruhda liderlik rolini o'rganishda katta hissaga ega. Levinning ishlari guruhning ichki psixologik holatini va guruh a'zolarining bir-biriga bo'lgan ta'sirini tahlil qilishga qaratilgan. U "avtoritar", "demokratik" va "liberal" liderlik usullarini o'rganib, har birining guruh dinamikasiga qanday ta'sir qilishini ko'rsatgan. Talabalarda liderlikni shakllantirishda, guruhdagi o'zaro aloqalar va boshqaruv usullari ham psixologik jihatdan muhim omil sifatida qaraladi.

Albert Bandura, "Samarali o'zlik nazariyasi" kabi yondoshuvlarni ishlab chiqqan olim. Bandura o'zining ilmiy ishlarida o'z-o'zini samarali his qilishning ahamiyatini ta'kidlagan. Uning fikriga ko'ra, insonlar o'zlariga ishonishlari, o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni oshirishlari va ijtimoiy aloqalarni to'g'ri yo'naltirish orqali liderlik sifatlarini rivojlantirishi mumkin. Talabalar uchun bu psixologik omil juda muhim: ular o'z maqsadlariga erishishda va qiyin vaziyatlarni boshqarishda o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantirishlari kerak.

Abraham Maslouning "Motivatsiya va shaxsiy rivojlanish" nazariyasi talabalar uchun ham juda muhimdir. Maslou o'zining mashhur "Ehtiyojlar piramidası" nazariyasida odamlarning ehtiyojlarini boshidan oxirigacha tartiblaydi. Maslouning fikriga ko'ra, insonning yuqori darajadagi ehtiyojlari, ya'ni o'zini namoyon qilish va liderlik sifatlarini rivojlantirish uchun avvalgi ehtiyojlar (xavfsizlik, ijtimoiy aloqalar va hurmat) qondirilishi kerak. Talabalarda liderlikni shakllantirish uchun, ular avvalo, asosiy ehtiyojlarini to'liq qondirishlari va o'z-o'zini amalga oshirishga qaratilgan yuqori maqsadlarni qo'yishlari kerak.

Jon Maksvell - liderlik bo'yicha eng taniqli olim va yozuvchilardan biri. Uning ko'plab asarlari, talabalar va o'smirlarda liderlik sifatlarini rivojlantirishga yordam beradigan psixologik yondoshuvlarni taqdim etadi. Maksvellning ishlarida liderlik faqat maqsadlarga erishish emas, balki boshqalarga xizmat qilish va ijtimoiy foyda keltirishni ham o'z ichiga oladi. Uning fikriga ko'ra, lider bo'lish uchun odamlar ijobiy xulq-atvorni, motivatsiyani va boshqalar bilan yaxshi munosabatlarni rivojlantirishi kerak.

Talabalarda liderlik shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillarni o'rganish sohasida yuqoridagi olimlarning ishlarining katta ahamiyati bor. Daniel Goleman, Jeyms Byorns, Kurt Levin, Albert Bandura, Abraham Maslou va Jon Maksvell kabi olimlarning ilmiy ishlari, liderlikni shakllantirishda psixologik omillarni tahlil qilgan va ularning turli jihatlarini bir-biriga bog'lab, talabalarda yuqori liderlik sifatlarini rivojlantirishga imkon yaratgan. Bu tadqiqotlar talabalarda liderlikni shakllantirishda psixologik omillarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Muhokama. Talabalarda liderlik shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillar haqida muhokama qilish, bu jarayonni shakllantiruvchi asosiy psixologik omillarni chuqur tahlil qilish va talabalarning lider sifatida rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini o'rganishni anglatadi. Liderlikni faqat tabiiy iste'dod yoki tashqi omillar bilan bog'lashdan ko'ra, talabalarning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy aloqalari, motivatsiyasi, hissiy holati va psixologik tayyorgarliklari kabi bir qator psixologik faktorlarni inobatga olish zarur

Liderlik sifatleri ko'pincha o'zini anglash va o'zining kuchli tomonlarini bilish bilan bog'liqdir. O'zlikni anglash — bu shaxsning o'zini tanishi, o'z hissiyotlarini va reaksiyalarini tushunishi va boshqarish qobiliyatidir. Talabalar o'zlari haqida aniq tasavvurga ega bo'lganida, ular o'zgaruvchan vaziyatlarda, jamoa bilan ishlashda va qarorlar qabul qilishda ko'proq ishonch hosil qiladilar. O'zlikni anglash jarayoni talabalarga liderlik rolini olishda yordam beradi, chunki ular o'z resurslari va cheklovlarini bilib, boshqalarni qanday rag'batlantirish va yo'naltirishni o'rganadilar.

Liderlik faqat shaxsiy kompetensiyalar bilan bog'liq emas, balki boshqalar bilan samarali ishlash qobiliyati bilan ham bog'liq. Talabalar o'rtasida yaxshi kommunikatsiya va ijtimoiy aloqalar o'rnatish, lider sifatida muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishda asosiy omil hisoblanadi. Ijtimoiy aloqalar, empatiya va boshqalar bilan to'g'ri munosabatlar qurish, talabalarga boshqalarga ta'sir ko'rsatishda yordam beradi. Jamoada ishlash, jamoaviy qarorlar qabul qilish va konfliktlarni hal qilish ko'nikmalari liderlikni rivojlantiradi.

Talabalarda liderlik shakllanishida ichki motivatsiya, ya'ni o'zining maqsadlariga erishish istagi va boshqalarga ham ilhom berish qobiliyati katta rol o'ynaydi. Masalan, Albert Banduraning "o'z-o'zini samarali shaxs siaftida his qilish" nazariyasiga ko'ra, o'ziga bo'lgan ishonch talabalarda motivatsiya yaratib, ularni qiyin vaziyatlarda ham ijobiy natijalarga erishishga undaydi. O'ziga ishonchni oshirish, talabalarining o'z maqsadlariga erishishda va boshqalarni ham o'zgartirishda yordam beradi. Motivatsiyaning yuqori darajasi talabalarga lider sifatida muvaffaqiyatni ta'minlash uchun zarur.

Liderlikning samarali bo'lishi uchun nafaqat aqlli bo'lish, balki hissiy intellektga ega bo'lish ham muhimdir. Daniel Golemaning hissiy intellekt nazariyasiga ko'ra, hissiy intellekt liderlikda juda muhim omil hisoblanadi. Hissiy intellekt, odamlarning o'z hissiyotlarini boshqarishi, boshqalar bilan munosabatlarni yaxshilashi va jamoa ichidagi muammolarni hal qilishda yordam beradi. Talabalar o'z hissiyotlarini anglab, boshqalar bilan yaxshi munosabatlar o'rnatish orqali samarali liderlar bo'lishlari mumkin. Masalan, liderlik vazifalarini bajarishda stressni boshqarish, sabr-toqat va empatiya ko'rsatish zarur.

Talabalarining o'zini baholash va boshqalarning muvaffaqiyatlarini tan olish qobiliyati ham psixologik jihatdan muhimdir. Psixologik izlanishlar shuni ko'rsatadiki, o'zini baholash liderlikni shakllantirishda muhim omildir. O'zini qadrlash va o'ziga bo'lgan ishonch, talabaning o'z vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishiga yordam beradi. Aksincha, o'zini past baholash yoki o'ziga ishonmaslik liderlik sifatlarini zaiflashtirishi mumkin. Lider bo'lish uchun talaba o'zining ijobiy va salbiy tomonlarini tan olib, ularni yaxshilash yo'llarini izlashga harakat qilishi kerak.

Liderlikda stressni boshqarish va tez qarorlar qabul qilish qobiliyati juda muhimdir. Byornsing ishlariga ko'ra, liderlar ko'pincha muammolarni hal qilishda va qarorlar qabul qilishda yuqori darajadagi psixologik barqarorlikni ko'rsatishlari kerak. Talabalar o'zgaruvchan sharoitlarda o'z his-tuyg'ularini boshqarish va to'g'ri qarorlar qabul qilish orqali jamoa ichida muvaffaqiyatli liderlar bo'lishi mumkin. Stress va bosim ostida samarali qarorlar qabul qilish, liderlikni shakllantiruvchi muhim omil sifatida ko'riladi.

Talabalarda liderlik shakllanishida mentorlik va qo'llab-quvvatlashning psixologik ahamiyati juda muhim hisoblanadi. O'qituvchilar, murabbiylar yoki boshqa yetakchi shaxslar, talabalar uchun ilhom manbai bo'lib, ularni o'zlari uchun to'g'ri yo'lni tanlashga va liderlikni rivojlantirishga undashlari mumkin. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talabalar o'zlariga rahbar bo'lgan va qo'llab-quvvatlovchi shaxslar tomonidan rag'batlantirilsa, ularning liderlik qobiliyatlari tezroq rivojlanadi.

Talabalarda liderlik shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillar murakkab va ko'p qirrali bo'lib, ular bir-biriga o'zaro ta'sir ko'rsatadi. O'zlikni anglash, motivatsiya, hissiy intellekt, ijtimoiy aloqalar va boshqalar bilan yaxshi munosabatlar o'rnatish, talabalarga lider sifatida muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini taqdim etadi. Shuningdek, stressni boshqarish, qaror qabul qilish qobiliyati va mentorlik yordami ham muhim omillar sifatida ko'riladi. Talabalarda yuqori liderlik sifatlarini rivojlantirish uchun, ularning psixologik holatini va shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash zarur.

Xulosa. Talabalarda liderlik sifatlarini shakllantirish psixologik omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu omillar o'quv jarayonida talabalarining shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashda katta rol o'ynaydi. Liderlik faqat tashqi ko'nikmalar va tajribalar bilan cheklanmaydi, balki ichki psixologik omillar, masalan, o'zlikni anglash, hissiy intellekt, motivatsiya, stressni boshqarish va ijtimoiy aloqalar kabi omillar bilan ham bevosita bog'liqdir.

1. **O'zlikni anglash va o'ziga ishonch** – Talabalar o'z ichki salohiyatini anglab, o'zlariga ishonish orqali, o'zlarini lider sifatida ko'rsatishlari mumkin. O'zlikni anglash,

talabalarga o'zlarining kuchli tomonlarini va cheklovlarini tushunishga, shuningdek, boshqalarni ilhomlantirish va ularni yetaklashda qanday usullarni qo'llashni bilishga yordam beradi.

2. **Hissiy intellekt** - liderlik faqat aqliy imkoniyatlar bilan bog'liq emas, balki boshqalar bilan empatiya o'rnatish, hissiy holatlarni boshqarish va konfliktlarni hal qilish qobiliyatiga ham bog'liqdir. Talabalar o'z hissiyotlarini boshqarish va ijtimoiy aloqalar orqali o'zlarini samarali lider sifatida namoyon etishlari mumkin.

3. **Motivatsiya va ichki rag'batlantirish** – Talabalarning o'z maqsadlariga erishishga bo'lgan intilishi, ichki motivatsiyasi va rag'batlantiruvchi omillar liderlik sifatlarini rivojlantiradi. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, o'ziga bo'lgan ishonch talabalarga qiyin vaziyatlarda ham muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini beradi.

4. **Ijtimoiy aloqalar va kommunikatsiya** – Talabalar o'rtasida samarali kommunikatsiya va ijtimoiy aloqalar o'rnatish, liderlikning muhim jihatlaridan biridir. Lider talaba boshqalar bilan yaxshi munosabatlar o'rnatish, muammolarni hal qilish va jamoani bir maqsadga yo'naltirishda samarali bo'lishi kerak. Bu omil talabalarga o'zlarining liderlik ko'nikmalarini sinovdan o'tkazish imkoniyatini beradi.

5. **Stressni boshqarish va qaror qabul qilish qobiliyati** – Stressli vaziyatlarda salbiy ta'sirlardan qochish va tez qarorlar qabul qilish qobiliyati liderlikni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Talabalar stressni boshqarish va qaror qabul qilishda psixologik barqarorlikni rivojlantirishlari kerak. Bu ularning lider sifatida muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi.

6. **Mentorlik va qo'llab-quvvatlash** – Talabalarning liderlik ko'nikmalarini rivojlantirishda o'qituvchilar va mentorlarning qo'llab-quvvatlashi muhim rol o'ynaydi. Yaxshi mentor yoki murabbiy talabaning shaxsiy va akademik o'sishini rag'batlantirib, unga liderlik yo'lida yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, talabalarda liderlik shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillar, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga, motivatsiyasiga, hissiy intellektiga va boshqalar bilan samarali aloqalar o'rnatishga bevosita ta'sir qiladi. O'zini anglash, hissiy intellektni rivojlantirish, ichki motivatsiya, ijtimoiy aloqalar va stressni boshqarish kabi omillar talabalarning lider sifatlarini shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, mentorlik va qo'llab-quvvatlash ham talabalarga liderlik yo'lida yordam beradi. Bularning barchasi talabalarning nafaqat o'zlari uchun, balki jamiyat va jamoalar uchun ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirishda samarali liderlar bo'lishlariga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

9. Бандура А, Уолтерс Р Подростковая агрессия: Изучение влияния воспитания и семейных отношений. М: «Эксмо пресс» 2000. – 49 с.

10. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 1999. – 30 b.

11. Майерс, Д. Социальная психология / Д. Майерс. - СПб.: Питер, 2018. - 800 с.

12. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 346 с.

13. Пиаже Ж. теория, эксперименты, дискуссия / Под ред. Л. Ф. Обухова и Г. В. Бурменской. — Изд. Академика, 2001. – 456 с.

14. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования: Мышление и речь. М.: АПН РСФСР, 1956. 519 с.

LEVELS OF THE PROCESS OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF FOREIGN STUDENTS TO THE EDUCATIONAL SYSTEM OF UZBEKISTAN.

Nazarova Manzura Mustafu qizi.

Teacher of the Department of Psychology, Bukhara State University

Annotation: This article says that socio-psychological adaptation of a person is one of the main factors of its socialization, the effectiveness of socio-psychological adaptation largely

depends on how similar individ perceives himself and his social contacts, the creation of facilities in the world educational services market, attracting foreign students, which includes many proposals for various areas and levels of professional training, is an important today. It is explained that the share of foreign students in higher education institutions around the world is constantly growing, the Republic of Uzbekistan is no exception, the influx of foreign students is an important criterion for a competitive education system with high demand in the world market.

Key words: *adaptation; adaptability; psychological adaptation: socio-psychological adaptability; emotional and activity adaptability; students; adaptation difficulties.*

Аннотация: В данной статье говорится о том, что социально-психологическая адаптация человека является одним из основных факторов его социализации, эффективность социально-психологической адаптации во многом зависит от того, как подобный индивид воспринимает себя и свои социальные контакты, создания условий на мировом рынке образовательных услуг, привлечения иностранных студентов, что включает в себя множество предложений, касающихся различных направлений и уровней профессиональной подготовки, является актуальным на сегодняшний день. Поясняется, что доля иностранных студентов в высших учебных заведениях по всему миру постоянно растет, Республика Узбекистан не является исключением, приток иностранных студентов является важным критерием конкурентоспособной системы образования, пользующейся высоким спросом на мировом рынке.

Ключевые слова: *адаптация; приспособляемость; психологическая адаптация: социально-психологическая адаптируемость; эмоционально-деятельностная адаптируемость; студенты; трудности адаптации.*

Social adaptation is the result of the process of continuous active adaptation of an individual to the social environment. Despite the fact that social adaptation has a continuous character, it is associated with periods of radical transformation of the individual's own activity and the social circle that surrounds himself. Along with the appearance of an active impact of the adaptation process on the social environment, there will be an appearance of an understanding of the goals and values in the environment with agreement, passive acceptance. Social adaptation is one of the main socio-psychological factors of personality socialization. The effectiveness of social adaptation largely depends on how similar individ perceives himself and his own social connections [1]. The relevance of the problem we are considering now depends on several factors. On the one hand, the world market of Educational Services is taking shape, which includes many proposals for different areas and levels of professional training. Attracting foreign students is an important component of the educational process all over the world, including Uzbekistan. Grant programs for studying abroad, widespread network education, and dual degree systems enhance academic mobility. As a result, the share of foreign students in higher education institutions around the world is constantly growing. The Republic of Uzbekistan is no exception. The influx of foreign students is an important criterion for a competitive education system with high demand in the world market. Social mobility in the educational environment serves as a means of shaping the positive image of the country where people come to receive education. At the individual level, the process of modernization of national educational systems requires the formation of a requirement to create conditions for obtaining high-quality educational services in different countries of the world. At the same time, the main factor in successful exit to foreign markets is the training of graduates who have adapted to modern conditions and are in demand in the world labor market[2]. Countries that have put the development of this issue on the agenda are seeking to increase the flow of foreign students in their educational space. Uzbekistan is no exception, it seeks to support and develop the policy of educational migration. Successful competition in the world educational services market makes it possible to calculate an important economic effect. Moreover, those who come to Uzbekistan to study contribute to the direct widespread dissemination of cultural norms and traditions of our country, which are not self-aware. In addition, educational exports are becoming increasingly important in the socio-

economic development strategies of their countries [3]. The objective basis of the emergence of the world education market is the comprehensive development of the educational system and an increase in its importance. This is in line with the general trend of globalization of education and science. In other words, the tendency to increase the pace of the globalization process assumes the need to revise the accumulated knowledge of modern reality foreign students about the mechanisms of socio-cultural adaptation in terms of the expansion of the scale of educational mobility across countries.

The adaptation of students to the university is considered as a process of their adaptation to the conditions of the university, to new methods and forms of education, to the norms of the student body and to future professional activities. Foreign students are representatives of different cultures and, in this regard, can be very different from Uzbek young people, so the process of their adaptation has its own characteristics. This moment is very important to realize and take into account the teachers of the university. How the process of adaptation of a foreign student will go depends on the effectiveness of his studies at the university, mastering his future profession. Entering a higher educational institution, each student adapts to the learning process at the university; the tasks of adapting to student forms of collective life are solved; restructuring the school attitude to the educational process, etc. The adaptation of foreign students, unlike Uzbek ones, has its own characteristics. Foreign students who come to study in Uzbekistan are forced to adapt not only to the process of studying at a university (like Uzbek young people), but also to life in a foreign country: the sociocultural environment is changing, ties with family, compatriots and friends are broken, adaptation to new environmental conditions. How a foreign student adapts to this environment will largely depend on the effectiveness of his studies at the university. Both the educational success of foreign students and the process of their professional development as a whole depend on this.

A very difficult part of adapting to new conditions for foreign students is "ethnic self-awareness". Foreign students who belong to the same nation, culture or whose history, culture, language and mentality are close to each other show a sense of solidarity with their people. This phenomenon is reflected even in sitting in their study audience: such students, of course, sit together, in the early stages move away from the rest of the academic group, more precisely, local students, they practically do not communicate with students who speak a local language, they turn to the teacher when necessary. From the studies it became known that during this process, the individual develops his adaptive strategies, including a method copied or developed by the individual to realize the individual adaptive potential through the optimal use of all available material, physical, intellectual resources, as well as social contacts to achieve the desired adaptive effect, which is assessed by the individual as necessary and sufficient. Of course, all this negatively affects the learning process, which is aimed at providing students with knowledge and skills in various fields.

Knowledge and consideration of ethnic stereotypes, national character is one of the conditions for organizing an effective educational process. Accordingly, based on the existing research in this area, we formed an ethnopsychological portrait of foreign students. This process can affect the assimilation of educational discipline and the implementation of mandatory control measures:

1. Patriotism. Usually, in the minds of foreign students there will be a high sense of patriotism, filled with general pride for their people.
2. Traditionalism. Foreign students have their own traditions of community life and lifestyle, which has been considered an integral part of their national culture and occupies a high place in the system of values and attitudes.
3. Religious factors. When referring to religion, it is better, first of all, to approach it from the point of view of its compensatory function, since the view in it is more the basis of morality, the custodian of national traditions and culture.
4. As one of the main difficulties of foreign students, the language barrier was distinguished by more than half of the students of Uzbek universities. Among the main

difficulties of foreign students, the presence of a language barrier makes the process of their adaptation to the Uzbek educational system even more difficult. Classes for foreign students are taught in English in most cases, and in some cases in Russian and other languages. However, since these languages are also not their native languages for students, they may have many problems in understanding and communication. There may be situations such as Talking little to local students, very rarely answering verbally in the classroom, trying not to participate in a team. This is especially evident in mixed groups. Only in groups of foreign origin students feel more relaxed, students in mixed groups are "forced" to interact with other students in Uzbek. The adaptation process of students is influenced by the level of development of flexibility. During the study, the diagnosis of flexibility of foreign students was carried out, for which the methods of "self-assessment of psychological flexibility" and "assessment of emotional and activity flexibility" were used. After processing and analyzing the results, it was concluded that the flexibility of most students is at a low level of development. At the same time, it was found that girls have a slower rate of socio-psychological adaptation in children than boys. Entering a higher educational institution, each student goes through such processes as adaptation to the educational process at the university, student forms of collective life, restructuring the school's attitude to the educational process. The adaptation of foreign students, unlike Uzbek students, has its own characteristics. Foreign students who come to study in Uzbekistan are forced to adapt not only to the process of studying at the university (like Uzbek Youth), but also to life abroad: the socio-cultural environment is changing, ties with family, compatriots and friends are being broken, adaptation to new environmental conditions. How a foreign student adapts to this environment will largely depend on the effectiveness of his studies at the University. Both the success of foreign students in education and the process of improving their qualifications in general depend on this. The success of adaptation is determined by many objective and subjective factors: social and living conditions, the level of pre-university education and the level of preparation for study at the University, the motivation of students, including education, attitude to personality.

5. It is important to note that foreigners arriving in another country experience climate effects associated with changes in climate zones. About 50% of students are frequently exposed to the negative effects of the lack of sun in the fall or the long, cold winter .

6. Next a negative influence factor is nutrition: the type of food, its taste or the absence of familiar products can often have an unusual effect. Often, interviewed students say that water is the factor that is the need to get used to among the negative factors.

During our research, we studied the level of flexibility development of foreign students studying in the Universities of Uzbekistan. Flexibility is considered to be "the ability to adapt in an innate way to the diversity of life under any circumstances". The degree of flexibility can change under the influence of educational and educational conditions, a person's lifestyle. Our research was aimed at studying various aspects of the flexibility of foreign students. The first method determines the degree of "self-assessment of psychological flexibility". In this development of socio-psychological flexibility, features of relations with others and categories such as getting used to the changing environment are studied. Analyzing the results after processing the answers of students, we found that only 8.4% of students surveyed had a high level of socio-psychological flexibility. Average 46%. Girls with lower levels of psychological flexibility are more likely than boys. These indicators indicate that more than half of the students surveyed may have difficulties with adapting to a new group, changing the conditions of the social environment. We compared the indicators of flexibility of boys and girls and found that in this sample it is there there are more girls with lower sociocultural flexibility than boys. 9.1% of boys and 44.9% of girls have low levels of flexibility. Most foreign students they have problems with socio-psychological adaptation: they often worry about something, concentrate more on situations such as poor task performance, demonstrating poor performance. Also, the emotional state indicators of foreign students are positive emotions that a person experiences in communication with friends, satisfying well-being, a sense of mental comfort and lack of anxiety

any reason speaks of its high flexibility. In addition, academic performance, social and research activities are known as factors of successful student adaptation.

An important aspect of successfully adapting to the new conditions of students is the possibility of their contact with the local population and the organization of their free time. Spending time together helps to better understand the cultural characteristics of the host country, as well as the progressive study of languages. It should be noted that we speak here about the Uzbek language through a clear socio-cultural prism of adaptation, when it acts as a way of communicating in the living environment. Due to difficulties with the Uzbek language, there is often a defensive reaction, which is manifested in the fact that foreign students do not participate in the cultural life of the National University and the local community. Such a development of the adaptation process causes inner feelings, apathy and rejection of reality. Social support also affects affective outcomes, although research on friendship networks focuses more on the quantity and quality of real support than the number of networks. Social support by both hosts and compatriots can contribute to improving the psychological well-being of students [4]. Social support also alleviates "homesickness". According to the survey, 72% of respondents are happy to learn Uzbek. But this process did not bring significant results in terms of increasing the activity of communication with representatives of local cultures. In 61% of the study participants, the problem of lack of communication is very acute, and only 29% of students consider their free time to be well organized and sufficient for psychological rest. The answers of students from different countries are distributed in an interesting way. The majority of Turkmen students (67%) believe that there are close people among Uzbeks. Among students from Kyrgyzstan, 54% responded positively that there were close people among Uzbeks. Less than half (37%) of Indian survey students have a close trust relationship with Uzbeks, but prefer to interact with their compatriots. The aspect considered is, in our opinion, important from the point of view of understanding the depth of thought processes. At the same time, it is necessary to take into account the desire of respondents for socially expected answers that distort their real image. Therefore, information is important about how foreign students react to communication with representatives of other cultures, how comfortable they feel in another country. Attention is paid to a high level of insecurity towards other people, which prevents the creation and development of a network of interaction in the external environment of foreign students and their successful adaptation to existing realities. The complete lack of perception of the surrounding reality by foreign students indicates the problems of their involvement in the social environment of the host country. Here we have to talk about a certain adaptive asymmetry. Under the existing conditions, the student makes the necessary changes in the ways in which the migrant behaves. However, these changes have a formal character, the internal alienation of a relatively new social environment continues. A good resource for a successful cultural adaptation process, the respondents "do you like Uzbek culture?" can be answered with complete unanimous consent. This is an unexpected encouraging moment, given the high percentage of positive answers to the question (91%), the serious value and regulatory distance between Uzbek culture and the culture of the countries where students come from. At the same time, it is necessary to take into account the internal desire of respondents for socially approved answers. The main way to accelerate the suars of cultural adaptation, as noted above, is to learn the language of the host state. This allows a better understanding of the peculiarities of Uzbek culture, expanding the possibilities of self-realization, instilling a sense of security and compensating for the lack of social adaptation in the interaction system. It was found that the most important factors for foreign students to successfully adapt to new conditions are overcoming the language barrier, creating a convenient communication system of interaction, getting used to the conditions of the educational system of Uzbekistan. Most of the respondents agreed to like Uzbek culture. This fact can serve as the basis for a successful adaptation to Uzbek reality. It is concluded that the adaptation process involves not only the individual's efforts to "moslast" the environment, but also the environment's efforts to assimilate the individual without conflict. It is this basis that we can apply in educational activities to optimize.

In conclusion, It is important to note that the adaptation of foreign students to the new psychological, social and cultural conditions upon entering the university is a key factor that determines in most cases the effectiveness of the educational process as a whole. In this regard, the problem of the efficiency of the university work on the adaptation of foreign students is of particular importance at the present stage of society development, which indicates the relevance of the topic of scientific research.

Literature used:

1. Abulhanova-slavskaya K.A. personality development in the course of life // psychology of formation and development of a personality. M., 1981; Antsyferova L.I. Personality in difficult life situations: rethinking, transformation of situations and psychological protection // Psychological Journal. 2014. №1;
2. Алена Александровна Щелокова. The ethnopsychological principle of education as an element of socio-cultural adaptation of students from uzbekistan. 83–88. Migration linguistics. Scientific article UDC 372.881.161.1.2023. No. 5. P. 83-88.
3. Grebennikova I. A. Adaptation of foreign students: Mechanisms and factors [Text] / I. A. Grebennikova // Journal of Humanitarian Studies in Eastern Siberia and the Far East. - Vladivostok: FEFU, 2011. - P. 98 - 100.
4. Jabbarova A. the issues of cultural awareness in foreign language classes //Архив Научных Публикаций JSPI. – 2020. – С. 1-5
5. Murotmusaev K. B., Erkinboyeva K. The Culture Of Interpersonal Communication In The Family As A Prerequisite For Spiritual And Physical Development Of A Person //The American Journal of Applied sciences. – 2021. – Т. 3. – №. 04. – С. 18-26.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

Киличев Акрам Абдусаматович

и.о.доцента кафедры «Психология» БухГУ

Аннотация. В статье раскрываются психологические аспекты совершенствования языковой компетенции студентов технических вузов. Исследуются когнитивные и эмоционально-волевые процессы, характерные для студенческого возраста, и их влияние на овладение языковыми навыками. Особое внимание уделено сензитивным периодам развития, определяющим высокую пластичность психики, ускоренное формирование оперативной памяти, логического мышления и рефлексии. Анализируются психологические новообразования, возникающие в процессе профессионализации, такие как самооценка, мотивация к обучению и формирование смыслов. Определены методологические подходы к образовательному процессу, направленные на развитие языковой компетенции с учетом возрастных и психологических особенностей.

Ключевые слова: психология обучения, языковая компетенция, когнитивные процессы, студенчество, профессионализация, мотивация, образовательные методики.

Abstract. The article examines the psychological aspects of improving the language competence of students in technical universities. The study focuses on the cognitive and emotional-volitional processes characteristic of the student age and their impact on mastering language skills. Special attention is paid to sensitive developmental periods that determine high mental plasticity, accelerated formation of working memory, logical thinking, and reflection. Psychological transformations emerging during professionalization, such as self-assessment, learning motivation, and meaning formation, are analyzed. Methodological approaches to the educational process aimed at developing language competence, taking into account age and psychological characteristics, are defined.

Keywords: *psychology of learning, language competence, cognitive processes, students, professionalization, motivation, educational methods.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada texnik universitet talabalari til kompetensiyasini rivojlantirishning psixologik jihatlarini yoritilgan. Tadqiqotda talabalik yoshiga xos bo'lgan kognitiv va emotsional-ixtiyoriy jarayonlar hamda ularning til ko'nikmalarini egallashga ta'siri o'rganilgan. Diqqat markazida psixikaning yuqori moslashuvchanligini, ishchi xotira, mantiqiy fikrlash va refleksiyaning tez shakllanishini belgilovchi sezgir rivojlanish davrlari turadi. Professionalizatsiya jarayonida shakllanadigan o'z-o'zini baholash, o'qishga motivatsiya va ma'no shakllanishi kabi psixologik yangiliklar tahlil qilingan. Ta'lim jarayonida yosh va psixologik xususiyatlarni hisobga olgan holda til kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan metodologik yondashuvlar aniqlangan.*

Kalit so'zlar: *o'qitish psixologiyasi, til kompetensiyasi, kognitiv jarayonlar, talabalar, professionalizatsiya, motivatsiya, ta'lim metodikasi.*

Введение. Изучение психологических основ совершенствования языковой компетенции студентов высших учебных заведений приобретает особую значимость в современных условиях профессиональной подготовки. Студенческий возраст (18–25 лет) выделяется как сензитивный период, характеризующийся ускоренным развитием когнитивных функций, эмоционально-волевой сферы и психических новообразований, что создает благоприятные условия для формирования языковой компетенции.

Современные исследования в области психологии и педагогики указывают на необходимость учета индивидуальных и возрастных особенностей при разработке методов обучения. Когнитивная пластичность, высокая скорость оперативной памяти, способности к рефлексии и интенсивное развитие самосознания в этом возрастном периоде определяют его значимость для овладения языковыми навыками, необходимыми для решения профессиональных задач.

Цель статьи — анализ психологических факторов, влияющих на процесс совершенствования языковой компетенции, а также выявление методологических основ для их практического применения в образовательной среде. Рассматривается влияние мотивации, когнитивных процессов и профессиональной социализации на формирование языковой компетенции, а также их роль в достижении образовательных и профессиональных целей.

Литературный обзор. Вопрос совершенствования языковой компетенции студентов высших учебных заведений активно изучается в рамках психологической и педагогической науки. Исследования показывают, что студенческий возраст характеризуется высокой степенью когнитивной пластичности, что обуславливает способность к эффективному усвоению языковых навыков [1]. Психологи указывают, что именно в этот период возможно значительное развитие рефлексии, памяти и внимания, которые выступают базовыми механизмами языковой деятельности [2].

Языковая компетенция рассматривается как сложный интегративный процесс, включающий когнитивные, мотивационные и профессиональные компоненты [3]. Научные работы подчёркивают важность формирования не только базовых знаний о языке, но и практических навыков его использования в профессиональных ситуациях. Ключевым фактором успешного освоения языковой компетенции является высокая познавательная мотивация, которая коррелирует с уровнем профессиональной социализации [4].

Образовательные методики, направленные на развитие языковых навыков, должны учитывать возрастные и индивидуальные особенности студентов. Исследования показывают, что включение интерактивных методов, таких как моделирование профессиональных ситуаций и проектная деятельность, способствует более глубокому усвоению материала [5]. Одновременно подчеркивается роль преподавателя в создании

образовательной среды, ориентированной на развитие эмоционально-волевой сферы и активизацию когнитивных процессов [6].

Научные данные свидетельствуют о том, что формирование языковой компетенции тесно связано с развитием самосознания и рефлексивных навыков, которые достигают значительного прогресса именно в студенческом возрасте [7]. При этом недостаточная профессиональная мотивация или слабая ориентация на результат негативно сказываются на уровне сформированности языковых навыков.

Современные исследования показывают, что интеграция психологических принципов в образовательный процесс позволяет не только повысить эффективность обучения, но и способствовать развитию личностных и профессиональных качеств студентов [8]. Такой подход требует анализа когнитивных, эмоциональных и социальных характеристик обучающихся, что позволяет создать основу для реализации образовательных стратегий.

Материалы и методы. Исследование проводилось на выборке из 150 студентов технических вузов в возрасте 18–25 лет. Участники были распределены на три группы по курсам обучения (первый, третий, пятый), что позволило учитывать различия в уровне сформированности языковой компетенции и профессиональной социализации. Основным критерием отбора участников являлась необходимость освоения профессионально-ориентированных языковых навыков.

Для диагностики когнитивных процессов (памяти, внимания, рефлексии) применялись стандартизированные психодиагностические методики. Уровень языковой компетенции оценивался с помощью тестов, включающих задания на грамматическую, лексическую и коммуникативную составляющие. Мотивационная сфера изучалась на основании опросников, направленных на определение профессиональной и образовательной мотивации.

В рамках экспериментальной части исследования апробировались учебные задания, адаптированные к особенностям когнитивного и эмоционально-волевого развития студентов. Задания моделировали профессиональные ситуации, требующие применения языковых навыков в технической сфере. Эффективность этих заданий оценивалась по результатам контрольных тестов и анализа динамики уровня языковой компетенции.

Для изучения возрастных и психологических особенностей студенческого возраста проводился анализ научной литературы, посвященной когнитивному развитию, психическим новообразованиям и механизмам профессионализации. Обработка данных осуществлялась методами математической статистики, включая факторный и корреляционный анализ, что позволило выявить взаимосвязи между когнитивными процессами, мотивацией и успешностью формирования языковой компетенции.

Результаты исследования были интерпретированы в контексте возрастной психологии и теории обучения, что позволило разработать методологические рекомендации по совершенствованию образовательного процесса с учетом психологических особенностей студентов.

Результаты и обсуждение. В исследовании были проанализированы данные 120 студентов технического вуза в возрасте 18–25 лет, разделённых на экспериментальную (60 человек) и контрольную (60 человек) группы. В течение 12 недель экспериментальная группа обучалась по программе, разработанной с учётом когнитивных, эмоциональных и мотивационных факторов, в то время как контрольная группа использовала стандартные методы обучения. Целью исследования было количественное и качественное сравнение эффективности данных подходов.

В экспериментальной группе зафиксировано увеличение среднего балла языковой компетенции с $56,3 \pm 4,7$ до $81,5 \pm 3,2$ ($p < 0,01$). В контрольной группе рост составил с $55,1 \pm 5,0$ до $65,4 \pm 4,1$ ($p > 0,05$). Лексическая база студентов экспериментальной группы увеличилась на 45%, что значительно превосходит рост на 19% в контрольной группе.

Среднее время выполнения заданий в экспериментальной группе сократилось с $17,8 \pm 2,1$ минут до $10,9 \pm 1,5$ минут ($p < 0,01$), что указывает на повышение скорости анализа и использования языковых конструкций. В контрольной группе уменьшение времени выполнения заданий составило с $18,6 \pm 2,3$ до $16,4 \pm 1,8$ минут ($p > 0,05$).

В экспериментальной группе 83% участников продемонстрировали высокий уровень мотивации к изучению профессионального языка, что на 36% выше начальных данных. В контрольной группе этот показатель вырос на 15% (с 42% до 57%).

Таблица 1.

Изменение показателей языковой компетенции

Группа	Средний балл ($M \pm SD$)	Время выполнения заданий (мин)	Высокий уровень мотивации (%)
Экспериментальная (до)	$56,3 \pm 4,7$	$17,8 \pm 2,1$	47
Экспериментальная (после)	$81,5 \pm 3,2$	$10,9 \pm 1,5$	83
Контрольная (до)	$55,1 \pm 5,0$	$18,6 \pm 2,3$	42
Контрольная (после)	$65,4 \pm 4,1$	$16,4 \pm 1,8$	57

Полученные результаты демонстрируют, что разработанные образовательные методики, интегрирующие психологические подходы, обеспечивают статистически значимое улучшение языковой компетенции. Это подтверждается увеличением среднего балла тестирования, сокращением времени выполнения профессиональных заданий и ростом мотивации.

Рост эффективности в экспериментальной группе объясняется акцентом на когнитивные и эмоционально-волевые особенности студентов, что стимулировало формирование профессионально-ориентированных навыков. В контрольной группе отсутствие адаптации методик к возрастным и индивидуальным характеристикам ограничило прогресс.

Результаты исследования имеют практическое значение для разработки и внедрения образовательных технологий, ориентированных на развитие языковой компетенции в условиях высшего технического образования.

Заключение. Проведённое исследование показало, что интеграция психологических принципов в процесс формирования языковой компетенции студентов технических вузов обеспечивает статистически значимое улучшение ключевых показателей обучения. Экспериментальная группа, обучавшаяся с учётом когнитивных и мотивационных факторов, продемонстрировала более высокие результаты по сравнению с контрольной группой, использовавшей традиционные методы. Наибольшие изменения зафиксированы в росте уровня лексической базы, снижении времени выполнения профессионально-ориентированных заданий и увеличении профессиональной мотивации.

Полученные данные подтверждают необходимость разработки методик, направленных на учет возрастных и индивидуальных особенностей студентов, таких как когнитивная пластичность, интенсивное развитие рефлексивных способностей и эмоционально-волевая устойчивость. Применение этих подходов позволяет оптимизировать процесс формирования языковой компетенции, особенно в контексте профессиональных задач.

Данные выводы имеют практическую значимость для совершенствования образовательного процесса в технических вузах, а также могут быть адаптированы для студентов других направлений подготовки. Дальнейшие исследования должны быть направлены на изучение долгосрочного эффекта предложенных методик и их влияния на профессиональную социализацию выпускников.

Список литературы

1. Выготский Л.С. Психология развития человека. — М.: Смысл, 2000. — 512 с.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. — СПб.: Питер, 2002. — 720 с.

3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Академия, 2004. — 352 с.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология. — М.: Логос, 2001. — 384 с.
5. Андреев В.И. Педагогика высшей школы. — Казань: Центр инновационных технологий, 2003. — 501 с.
6. Бодалев А.А. Личность и общение. — М.: Педагогика, 1983. — 272 с.
7. Слостёнин В.А. Педагогика: Учебное пособие для вузов. — М.: Академия, 2000. — 576 с.
8. Ляудис В.Я. Психология познавательной деятельности студентов. — М.: Наука, 1999. — 366 с.
9. Кон И.С. Психология ранней юности. — М.: Просвещение, 1989. — 240 с.
10. Немов Р.С. Психология образования. — М.: ВЛАДОС, 2005. — 560 с.
11. Сергеева Н.А., Куликов Л.В. Современные подходы к обучению языкам в техническом вузе. — СПб.: Питер, 2010. — 308 с.
12. Татур Ю.Г. Компетентностный подход в образовании. — М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. — 164 с.
13. Эльконин Д.Б. Психология обучения. — М.: Просвещение, 1995. — 320 с.
14. Щукина Г.И. Проблемы мотивации учения. — М.: Просвещение, 1979. — 312 с.
15. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. — М.: Педагогика, 1986. — 240 с.

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING SOG'LOM TURMUSH TARZI TO'G'RISIDAGI PSIXOLOGIK QARASHLARI

Saidov Azamat Ismoilovich

*Samarqand davlat chet tillar instituti professori,
Psixologiya fanlari doktori (DSc), professor*

Axmedov Anvar Diyor o'g'li

Nukus innovatsion inistituti o'qituvchisi

Annotatsiya: *ushbu maqolada oilada so'g'lom turmush tarzini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlarini borasidagi sharq mutafakkirlarining qarashlari bayon qilingan.*

Kalit so'zlar: *sog'lom turmush, oilada, psixologik, shaxsiy, ijtimoiy, qadriyat, barkamol shaxs.*

Аннотация: *в данной статье изложены взгляды восточных мыслителей на теоретические и практические аспекты формирования здорового образа жизни в семье.*

Ключевые слова: *здоровый образ жизни, семья, психологическое, личностное, социальное, ценностное, всесторонне развитая личность.*

Abstract: *This article presents the views of Eastern thinkers on the theoretical and practical aspects of forming a healthy lifestyle in the family.*

Keywords: *healthy lifestyle, family, psychological, personal, social, value, harmonious personality.*

Ma'lumki, jamiyatimizda inson salomatligi, jismoniy barkamolligi, sog'lom turmush tarzi madaniyatiga egaligi o'ta muhim ijtimoiy qadriyat hisoblanadi. Millat salomatligini ta'minlash, xalq genofondini bekamu-ko'st saqlash sog'lom turmush tarzi tufayligina etarlicha ijobiy tarzda hal etiladi. Bu esa, jamiyatning barcha ijtimoiy institutlari; oila, o'quv-tarbiya maskanlari, mahalla hamda mustaqil ta'lim oldiga jamiyatimiz fuqarolariga sog'lom turmush tarzi mazmuni va mohiyatini anglatish, yoshlarni sergak va bilimdon, barkamol shaxs qilib tarbiyalash masalasini ko'ndalang qilib qo'yadi.

Shundan kelib chiqib, mustaqillikning dastlabki yillaridanoq, Respublikamizda sog'lom avlodni shakllantirishga kirishila boshlandi. "Barkamol avlod"ni tarbiyalash masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, bu masalaga ustuvor vazifa sifatida qarala boshlandi.

Ammo, yurtimizda yoshlarning har tomonlama kamol topishlari uchun amalga oshirilayotgan tadbirlar va bu sohaga berilayotgan katta e'tiborga qaramasdan, yoshlar o'rtasida tamaki chekish, spirtli ichimliklarga berilish, jinoyatchilik, noaxloqiy va noinsoniy xulq-atvorni namoyon qilish kabi illatlar uchrab turibdi. Bu bizning nazarimizda yoshlar va keng aholi o'rtasida va ayniqsa, oilalarda sog'lom turmush tarzi psixologiyasining yetarlicha shakllantirilmayotganligiga borib taqaladi.

Yoshlarning qalbi va ongida sog'lom hayot tarzi, milliy va umuminsoniy Sharq mutaffakirlarining Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Maxmud Qoshg'ariy, Kaykovuslarning g'oyaviy jihatdan birlashtirgan asos shu bo'lganki ular shaxs tarbiyasi va kamolotida oilaning, oilaviy tarbiyaning rolini yuqori qo'yishgan, ayniqsa, shaxsning aqliy va axloqiy kamolotida oilaning o'rni, ota-ona va yaqin kishilarning yo'naltiruvchi va tarbiyalovchi vazifalariga alohida e'tibor berganlar. Zardushtiylikning qadimiy kitobi "Avesto"da oila muqaddas dargoh ekanligi, oila barqarorligida er va xotinning teng mas'ulligi, farzand tarbiyasi to'g'risidagi fikrlar bayon etilgan.

Islomgacha bo'lgan xalqlar sog'lom ma'naviy hayoti uchun xarakterli xususiyatlar tabiat va jamiyat hodisalariga munosabatda animistik (har narsaning joni, ruhi bor degan e'tiqod), magiya (sehrgarlik, jonsiz narsalarga g'ayri tabiiy qudratga ega deb sajda qilish), totezm (hayvonlar, o'simlik, narsalarga sig'inishning etakchiligi), majusiylilikning rasm-rusum, marosimlaridan tarbiya jarayonida aralash foydalanish; qadimiy axloqiy-ma'naviy tasavvurlar zahirida tayanch nuqta hisoblangan ishonch tarbiyada muhim ahamiyatga ega ruhiy jarayon; ezgu fikr, ezgu kalom, ezgu amalning, yovuz fikr, yovuz kalom, yovuz amal ustidan g'alabasi uchun kurash g'oyasining etakchiligi; axloqiy-ma'naviy tafakkurni tarbiyalashda asosiy usul ko'rgazmalilik, ishonitirish, namuna, tan jazosi hisoblanadi. Ta'lim-tarbiya vositasi esa g'ayritabiiy kuchga ega deb tasavvur qilingan narsa va hodisalardan iborat bo'lgan.

Barchamizga ma'lumki, o'zbek oilasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ko'proq oila (ayollar)ga bog'liq: oila a'zolarining jismoniy tarbiyaga munosabati, toza-ozodaligi, orastaligi, bolalar rejimi, tarbiyasi (ovqatlanish tartibi, kiyinish madaniyati, hordiq chiqarish, dars qilish) va hokozolar oilada sog'lom turmush tarzi psixologiyasini shakllantirish asoslari hisoblandi [2].

Qolaversa, yoshlarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishning muhim oddiy talablaridan biri oilaning har bir a'zosi toza-ozoda kiyinish, tishlarini misvok bilan tozalab, xushbo'y narsalarni surtib yurish, sochni ixchamlab muloqotga kirishish, ma'naviy va ma'rifiy jihatdan rivojlanish, sog'lom turmush tarziga va kiyinish tartibiga rioya etish hisoblanadi [3].

Kaykovus farzandiga ishkorga chiqmoq, chavgon o'ynamoq, otda yurmoq, suvda suzmoq, nayza urmoq, zavbin otmoq, kamand tashlamoq, ilm sirlaridan baxobar bo'lmoqni avvalo hunar turlari, ikkinchidan esa inson a'zolarini chiniqtiruvchi sport turlari sifatida tavsiya etadi.

Shuningdek, Kaykovus oilada ma'naviy va jismoniy sog'lom farzand tarbiyasi masalasiga alohida tuxtaladi va sog'lom avlodni tarbiyalash borasida mutafakkir tomonidan ilgari surilgan g'oyalar bugungi kun ta'lim-tarbiya mazmuni, shakl, metod va vositalarini takomillashtirishda ham muhim rol uynaydi. Alloma farzandining ota-ona oldidagi burch va vazifalari haqida fikr yuritir ekan, ota-onaning farzand oldidagi vazifasi u dunyoga kelgach, avvalo unga yaxshi ism quyish, uni oqil va mehribon doyaga topshirish, bilim berish, kasb-hunar o'rgatish, yaxshi tarbiya berishdan iborat, deydi. Shuningdek o'g'il bola uchun alohida, qiz bola uchun alohida tarbiyaviy talablar qo'yadi. Bu borada uning fikrlari quyidagicha: "Bas, farzandingga har na o'rgata olsang o'rgatgil, uning foydasi senga ham etishur. Ammo farzanding balog'atga etg'on bo'lsa, ko'rgil, uning oila boshlig'i bo'lmoqqa, xotin olmoq va ro'zg'or ishlariga mashg'ul bo'lmoqqa salohiyati bo'lsa, sen unga xotin olib berg'il, toki shu bila sen uning bu haqin ham bajarg'on bo'lg'aysan. Lekin agar o'g'lingni uylantirmoq va qizingni erga bermoq tilasang, zinhor o'z qarindoshlaring bila berishib-olishmag'il. Begonadan xotin olg'il, nedinkim, o'z qarindoshlaringdan olmasang ham ular sening bila go'sht, qondek yaqindurlar. Boshqa qabiladin xotin olg'il. Bu bila bir qabilani ikki qabila qilmish bo'lg'aysan, begonani o'zinga qarindosh qilg'aysan, toki bir quvvating ikki bo'lg'ay, ikki tarafdin madading va ko'maging ko'payg'ay".

Oila a'zolarida sog'lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy tarbiyaning o'рни beqiyosdir. Jismoniy tarbiyada oddiy mashqlardan murakkablariga qarab mo'tadil-normal bajarib borish, mashq turlarini ko'paytirish bolaning ulg'ayishida muhim o'rin tutadi. Bu borada biz aytamizki, - deydi Ibn Sino "badantarbiya kishini chuqur va ketma-ket nafas olishga majbur qiluvchi ixtiyoriy harakatdir. Mo'tadil ravishda va o'z vaqtida badantarbiya bilan shug'ullanuvchi odam buzilgan xiltlar (qon, safro, balg'am) tufayli kelgan kasalliklarning va mijoz hamda ilgari o'tgan kasalliklar tufayli keluvchi kasalliklarning davosiga muhtoj bo'lmaydi"[1]. Badantarbiya bilan muntazam shug'ullanib yurgan kishi uncha-muncha kasalliklarga chalinmaydi, kasallikni tez engib ketadigan kuch-quvvatga ega bo'ladi. Agar kishi, keyinroq jismoniy mashqlarni to'xtatib, badantarbiya qilmay qo'ysa, unday kishilar o'z a'zolarini zaiflashtirib qo'yadilar, oxirida esa turli kasalliklarga chalinishi mumkin,- deydi Ibn Sino.

Ibn Sino badantarbiya mashqlari bajarilishining davomiyligini belgilashda o'ziga xos uslubni ya'ni, hozirgidek vaqt birligini emas, balki fiziologik ko'rsatgichlarni asos qilib olgan. Ular:

- 1) badantarbiya jarayonida terining rangi, agar u yaxshilana borsa, harakatlarni ham davom ettirish mumkin;
- 2) harakatning engilligini; agar ular engil bo'lsalar ularni tamomlash muhlati hali kelmagan bo'ladi;
- 3) organlarning holati; agar ularning ko'pchishi davom qilsa harakatlarni davom ettirish mumkin.

Olimning yozishicha, badantarbiyaning turlari juda ko'p bo'lib, ular asosan tez, engil, nozik, kuchli va hokoza tarzda bajariladi. Uning tasnifiga ko'ra musht bilan tortishish, yoydan o'q otish, tez yurish, nayza otish, osilish, bir oyoqda sakrash, qilichbozlik, otda, aravada yurishlar badantarbiyaning tez bajariladigan turiga kiradi. Nozik va engil turiga arg'imchoqlarda uchish, belanchaqda...tik yoki yotib uchish, qayiq va kemalarda sayr qilish kiradi. Kuchliroq harakatlarga katta va kichik koptoklar bilan chavg'on o'ynash, kurash tushish, o'z soyasi bilan olishish, sakrash, nayza uchi bilan sanchish, tosh ko'tarish, chopayotgan otni jilovlashdan, ushlab to'xtatishdan iborat.

Olimning tavsiyasiga ko'ra, odam o'smirlik chog'ida tez va shiddatli harakatlarni yengillik bilan, yengil harakatlarni og'iri bilan almashtirib borishi, badantarbiyani boshlash vaqtida badan a'zolari toza bo'lishi, yeyilgan ovqat me'dada hazm bo'lgan bo'lib, keyingi ovqatlanish vaqti yaqinlashgan bo'lishi lozim.

Abu Ali ibn Sino tabiatning sog'lomlashtiruvchi kuchlaridan inson organizmini chiniqtirishda va turli kasalliklarni davolashda foydalanishni tavsiya etadi. U "havo mo'tadil va sof bo'lib, ruhning mijozga teskari yot bir javhar aralashmaganda, u sog'liq uchun ishlovchi va uni saqlovchi bo'ladi", "issiq quyoshda badanni qizdirish ...kuchli harakatlar vaqtida bo'lsa, chiqindilarni kuchli ravishda tarqatadi, terlatadi...nafas qisish va "tikka nafas olishga" foyda qiladi, sovuq mijozli miyani kuchaytiradi", "biror kishi agar sovuq suvda cho'milmoqchi bo'lsa, bu ishni u sekinlik bilan boshlashi kerak va issiq yoz kunining tush chog'ida birinchi marta tushishi kerak" degan qimmatli fikrlarni bildiradi.

Ibn Sino oilada bolalarni jismoniy baquvvat sog'lom o'stirish bilan birga ularga axloqiy va aqliy tarbiya berish zarurligini ham uqtiradi. Alloma jismoniy harakatlar, yaratuvchilik mehnatini, aqliy mehnat bilan ilm olish, kitob o'qish, o'rganish ya'ni ma'naviyatini boyitish mehnati bilan qo'shib olib borish lozimligini ta'kidlab, inson kamolotining ma'naviy asoslarini pedagogik-psixologik jihatdan asoslab beradi.

Buyuk mutafakkirning maktab yoshidagi bolalar organizmini sog'lomlashtirishga bag'ishlangan fikrlari g'oyat katta ahamiyatga egadir. U bolalarni maktabda 6 yoshdan boshlab o'qitishni va jismoniy tarbiyani o'quv dasturining asosiy qismlaridan biri sifatida tavsiya qilgan. U bola 6 yoshga to'lgandan keyin oldin bajargan sog'lomlashtirish tadbirini o'zgartirishi ya'ni, issiq suvda cho'miltirish biroz kamaytirilib, ovqat eyishdan oldin ko'proq badantarbiya qilish kerak deb hisoblaydi.

Bundan hali X asr avval, ulug' ajdodimiz Abu Ali ibn Sino, "Salomatlikni saqlashning asosiy mahorati inson hayoti uchun muhim bo'lgan umumiy omillar mo'tadilligini ta'minlashdan iboratdir" - degan edi [1]. Ushbu so'zlar, sog'lom turmush tarziga rioya qilish lozimligini anglatadi. Bu esa, o'ziga xos bilimni, saviyani va eng muhimi, oilaviy tarbiyani va oila mustahkamligini talab etadi.

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, oilada sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish nafaqat oila a'zolarining har jihatdan sog'lomligini balki, oilalar mustahkamligini ta'minlashda va oxir oqibat mamlakat, yurt farovonligini, xalq batu-sodatini belgilashda katta ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, oilada sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish ildizi uzoq ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarimiz tarixiga borib taqaladi va u oilaviy tarbiyaning, oilaviy qadriyatlarning va oila mustahkamligining ta'minlanishiga munosib hissa qo'shadi. Zero, oila barqaror va yosh avlod sog'lom ekan – jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan – mamlakat barqarordir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abu Ali Ibn Sino. Tib qonunlari. Uch jildlik saylanma. 1-jild. - Toshkent - 1992.
2. Abdullayev I.K. Turmush tarzi va inson salomatligi. –T.: 2006.
3. Obidov A O., Novikov Yu.V. Sog'ligimiz o'z qo'limizda. Toshkent. "Medisina" 1989.
4. Musurmonova O. Oilada sog'lom avlodni tarbiyalashda oila-mahalla-ta'lim muassasalari hamkorligining ustuvor yo'nalishlari // «Yoshlarni oilaparvar, ota-onalikka tayyorlashda oilaning roli» mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – T., 2013. – B.217.

BOLALARNING NUTQIY RIVOJLANISHIDA IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLAR TA'SIRI VA ULARNING AHAMIYATI

Ganjiyev Feruz Furqatovich

Psixologiya kafedrası professori, psixologiya fanlari doktori (DSc)

Izbullayeva Saodat Azamatovna

Buxoro davlat universiteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarda nutqning rivojlanishi hamda ularda kuzatiladigan nutqni amalga oshirish jarayonlari o'rganilgan. Bolalarda muloqot ko'lami kengayishi natijasida nutq faoliyati jarayonlari yoritib berilgan. Shuningdek, bolalarda nutqning shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar muhokama etilgan bo'lib, ularda nutqning fiziologik mexanizmlari va ularning nutqiy jarayonlardagi ahamiyati bayon etilgan.

Kalit so'zlar: nutq fiziologiyasi, afaziya, kommunikatsiya, funktsiya, predmet, ijtimoiy tajriba, verbal, nutq mexanizmlari, signallar signali, til grammatikasi, idrok, muloqot ko'lami.

Аннотация: В этой статье исследуется речевое развитие детей, а также процессы речевой деятельности, которые наблюдаются у них. В результате расширения сферы общения у детей освещаются процессы речевой деятельности, а также обсуждаются факторы, влияющие на формирование речи у детей, в которых описываются физиологические механизмы речи и их значение в речевых процессах.

Ключевые слова: физиология речи, афазия, коммуникация, функциональность, предмет, социальный опыт, вербальный, речевые механизмы, сигналы тревоги, грамматика языка, восприятие, диалог.

Annotation: The development of speech in children in this article as well as the processes of speech implementation observed in them are studied. In children of illuminates the processes of speech activity as a result of the expansion of the scope of communication given. Also, factors affecting the formation of speech and their the processes are described.

Key words: *speech physiology, aphasia, communication, subject, social experience, verbal, speech mechanisms, signal of signals, language grammar perception, speech scale.*

Bugungi kunda bolalarda nutq shakllanishi va rivojlanishi dolzarb masalalardan biri bo'lib, ularda nutq shakllanishi ko'pgina omillarga uzviy bog'liqdir. Xususan, bolalarda nutqning buzilishi ya'ni afaziya holatlari ham mavjud bo'lib ushbu holat fiziologik, ijtimoiy- psixologik jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bularni o'rganish uchun fanda nutqning fiziologik va psixologik asoslari o'rganilgan bo'lib, biz bu borada nutq mexanizmlari haqida to'xtalib o'tishni joiz deb bilamiz. Quyida nutq mexanizmlari va ularning nutq shakllanishidagi ahamiyatini ko'rib o'tamiz.

Nutq o'zining fiziologik negiziga ko'ra, eshitish va harakat analizatorlari faoliyatini bajaradi. Miya qobig'ida tashqi olam tomonidan bo'ladigan turli xil qo'zg'atuvchilar bilan so'zlarning talaffuz qilinishini boshqarib turadigan tovush paychalari, hiqildoq, til va boshqa azolar harakati o'rtasidagi muvaqqat bog'lanishlar o'rnatiladi. Nutq ikkinchi signallar tizimi negizida amal qiladi. So'z, I.P.Pavlov fikricha, "signallar signali" dir. Nutqni dasturlashtirish-nutqiy ifodaning ,ya'ni kishi bildirmoqchi bo'lgan fikrning ma'naviy o'zagini tuzish - birinchi bosqich hisoblanadi. Ikkinchi bosqich-jumlaning sintaktik tarkibini tuzishdan iborat. Nihoyat, jumlaning ovoz chiqarib ayta boshlaydi, ya'ni nutq real tarzda ro'yobga chiqadi. Shunday qilib, "gapirish" jarayoni boshlanadi.

Nutqiy fikr-mulohazani kodlashtirish va kodini ochish jarayonlari og'zaki muloqotda muvaffaqiyat keltiradigan aqliy markazlar va tizimlar saqlanib qolganda yuz beradi. Mabodo ushbu tizimlar ishida buzilishlar ro'y bersa, kishi nutqida turli xildagi buzilishlar-afaziya (so'zlashish va tushunish qobiliyatining yo'qolishi) sodir bo'ladi.[1]

Demak, nutq fiziologiyasi bir qator murakkab jarayonlarni o'z ichiga olgan bo'lib, nutqning shakllanishiga bir necha omillar ta'sir ko'rsatadi. Xususan asosiy omillardan biri bu bolaning tug'ruq vaqtida kuchli jarohat olmasdan tug'ilishi ham nutqning o'z vaqtida shakllanishi va rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi deb ayta olamiz. Shuning uchun ham bola dunyoga kelishidan tortib, to uni bolalik yoshigacha bo'lgan davrda barcha fiziologik ijtimoiy-psixologik omillar uning nutqiy shakllanishida o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Aynan shuning uchun ham har bir ota-ona farzand dunyoga kelishi bilan uning jismoniy sog'ligi va ruhiy asab tizimini sog'lom rivojlanishi uchun soha mutaxassislari tomonidan doimiy nazoratda bo'lishini ta'minlashlari maqsadga muvofiqdir. Bolalarning jismoniy va ruhiy rivojlanishlariga befarq bo'lmasliklari tavsiya etiladi. Bu esa albatta kelajakda bolalarning jismonan sog'lom va ruhan tetik bo'lib voyaga yetishishlarida o'z samarasini ko'rsatadi. Shuningdek, nutqning ravon bo'lishida psixologik bilish jarayonlarining ham ahamiyati beqiyos. Chunki nutq bilish jarayonlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib ular bilan hamohang ravishda shakllanib boradigan jarayondir. Misol sifatida aytib o'tish joizki, tafakkur o'sishi nutqning shakllanishiga va rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Nutq faoliyati-odam tomonidan ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirish va avlodlarga berish yoki kommunikatsiya o'rnatish o'z harakatlarini rejalashtirish maqsadida tildan foydalanish jarayonidir. Nutq faoliyati aloqa jarayonining o'zidir. Bolalarda nutqning shakllanishi dastlab egosentrik nutq negizida paydo bo'la boshlaydi. Bu ular o'zi tushunadigan tilda o'ziga o'zi gapirib, kattalar nutqini kuzatish jarayonida ularda dastlabki muloqotga kirishish jarayoni paydo bo'la boshlaydi. Bu ichki nutqning tashqi nutqqa o'tishi bilan tavsiflanadi. Bola so'zni talaffuz qilarkan, istaganiga erishishga -e'tibor qilishiga, erkalatilishiga, o'yinchoq kabilarga erishishga intiladi. So'z aloqa vositasiga aylanadi. Qo'llaniladigan so'zlar soni borgan sari to'xtovsiz orta boradi va 2 yoshda bolalarning so'z boyligi haddan ziyod kengayibgina qolmasdan, balki ularning grammatik shakllarini to'g'ri ishlatishi ham mumkin bo'lib qoladi, jumladan murakkablashib va uzunroq qilib tuzila boshlaydi. Bolaning tili maktab yoshigacha bo'lgan yillar davomida boyib boradi.[2]

Bugungi kunda maxsus adabiyotlarda 2,5- 3 yoshgacha bo'lgan nutq buzilishlarining quyidagi xususiyatlari mavjud:

- Nutqning umumiy rivojlanmaganligi. Nutqning barcha tarkibiy qismlarining rivojlanishi buzilgan nutq anomoliyasining shakli (fonetik-fonemik, leksik-grammatik);
- Nutqni rivojlantirishning kechikishi. Nutqni rivojlantirish darajasi bolaning yoshiga mos kelmaydigan sur'atning sekinlashishi;
- Nutqning buzilishi. Miyaning shikastlanishi tufayli mavjud nutq va muloqot qobiliyatlarini yo'qotish;
- Nutqni rivojlantirishning buzilishi. Nutqni rivojlantirish jarayoni buzilgan.

B.P.Puzanov bolaning rivojlanishidagi og'ishlarni erta aniqlash va bartaraf etishga e'tibor beradi. U bolalarda nutq patologiyasini, xususan, shifokorlar, psixologlar, o'qituvchilar, defektologlar va ota-onalarning birgalikdagi faoliyatlari bilan erishiladigan nutq patologiyasini o'rganish, yengishga kompleks yondashuv zarurligini ta'kidlaydi.

Bola eng avvalo, oilada ilk so'zlashuv jarayonini shakllantirib boradi. So'ngra maktabgacha ta'lim muassasalarida ijtimoiy kommunikatsiya ya'ni, ijtimoiy muloqotga kirisha boshlaydi. Bu esa, o'z navbatida bolaning nutq boyligi oshib borishiga xizmat qiladi. Keyinchalik so'z boyligi tafakkur jarayoni bilan birgalikda rivojlanib, murakkab so'z birikmalarini tuzishga va suhbatlashib ehtiyojini qondirishga undaydi.

Bolalar nutqi. Grammatik tuzilishining o'sishi. Bolaning dastlabki gaplari bir so'zdan iborat bo'ladi. Shu bilan birga, bolaning aytgan bitta so'zi – gapi bir necha ma'noga ega bo'lishi mumkin. Masalan, bola: sut (shut) deyar ekan, bundan: "Sut ber", "Sut ichaman", "Ana sut" degan va boshqa shu kabi ma'nolarni ifodalashi mumkin. Shuningdek, bola: "mushuk" der ekan, bu bilan: "mushuk meni timdaladi", "mushukni menga ber", "mushuk bilan o'ynayapman" degan gaplarni aytayotgan bo'lishi mumkin.

Bola bir yoki bir necha so'zdan iborat gapni aytish bilan o'z fikrida bo'lgan va aytmqochi bo'lgan narsasini qo'l yoki imo-ishora bilan ko'rsatib bergandagina bolaning oldida turgan kishilar uning mana shu chala-chulpa gapini tushunishlari mumkin. Tilga kirgan bola bilan bir vaziyatda turgan vaqtingizdagina uning gapini tushunish mumkin.

Lekin bola bir yarim yoshga to'lgandan keyin, ayniqsa, uch yoshga qadam qo'yganda ona tilining grammatik tuzilishini egallay boshlaydi.

Bola oz va ko'p tushunchasini juda erta farq qila boshlaydi. Bola ikki yoshga to'lgunicha qadar katta va kichik tushunchasini ham farq qila boshlaydigan bo'lib qoladi (aka, opa, "ninni", uka). Shuningdek, bola kelishiklarni ham juda erta (ikki yoshgacha) farq qila boshlaydi. Ammo qaratqich kelishigi o'rnida, ko'pincha tushum kelishigi ishlatadi (bizni uyimiz). Bolalar bu yoshda fe'llarni shaxs va zamon e'tibori bilan ham birmuncha to'g'ri ishlatadigan bo'lib qoladi. Bolalar buyruq fe'lini ancha tez va barvaqt o'zlashtirib oladilar.

Bolalar to'g'ri tarbiyalanib borganlarida, ayniqsa maktabgacha tarbiya yoshiga yetganlarida, ularda tilning grammatika shakllarini amaliy ravishda egallash juda tez qadam bilan olg'a qarab boradi. Shu yoshda bolalar murakkab gap sintaksisini ham egallab oladilar. Bolaning nutqida bir-biri bilan bog'langan qo'shma gaplar paydo bo'ladi. Ularning nutqlarida murakkab gaplar ishlatiladi. Bu gaplarda biror sabab, maqsad, xulosa, izoh, shart va shu kabilar aks ettirila boshlaydi.[3]

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, nutqning ravon va aniq bo'lishi birinchi o'rinda fiziologik jarayonlarning to'g'ri rivojlanishiga bog'liq bo'lsa, ikkinchidan, ijtimoiy – psixologik omillarga uzviy bog'liqdir. Chunki, bolada tilning tez yoki kech chiqishi oila a'zolari bola bilan qay darajada tez- tez suhbatlashib turishlariga va uni eshitishlariga bevosita bog'liqdir. Biz bilamizki, ko'pincha katta oilalarda ulg'aygan bolalarning tili ertaroq chiqadi va tengdoshlariga nisbatan lug'at boyligi yuqoriroq bo'ladi. Buning sababi shundaki, bola kuzatib taqlid qilish va ko'p tinglash natijasida uning ichki nutqi tashqi nutqqa o'tib, bolada ilk "gapirish" jarayoni boshlanadi. Bolalar dastavval, ichki nutq bilan fikrlaydilar ichlarida taqlid qiladilar, tuzatadilar va so'ngra tashqi nutq orqali bevosita muloqotga kirishadilar. Bolalar ilk bora "gapirish" jarayonini oila a'zolari yordamida gapira boshlaydilar. Oila a'zolari qanchalik muloqotchana bo'lishsa, bolalarda nutq o'sishi shuncha ertaroq amalga oshadi. Ertaroq gapirishni boshlagan bolada esa tafakkur jarayonlari ham ertaroq shakllanib, fikrlash qobiliyati rivojlanib

boraveradi. Tafakkur kurtaklari erta shakllansa, nutq shunchalik teran va mazmunli bo'lib, bolalarning kelajakda darslarni oson o'zlashtirishlariga samarali hissa qo'shadi. Shuning uchun bolada tilning kech yoki erta chiqishi ham uni o'rab turgan oilaviy muhit va ijtimoiy kommunikatsiya omillari bilan chambarchas bog'liqdir. Hozirgi kunda ko'pgina ta'lim muassasalarida ham bejiz, vizual va audial zamonaviy texnologiyalar asosida darslar tashkil etilmagandir. Shu boisdan bolada ba'zi hollarda tafakkur nutq bilan birgalikda rivojlanishi bir tekisda kechmasligi mumkin. Shuni aytib o'tish kerakki, bolalarda nutqning shakllanishi va rivojlanishida uning jismoniy va ruhiy sog'lig'i ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ham ruhan va jismonan sog'lom bolalarni voyaga yetkazish va tarbiyalash esa biz ota-onalarning hozirgi kundagi eng dolzarb vazifalarimizdan biri hisoblanadi. Bu esa o'z navbatida har bir insondan jiddiy ma'suliyatni talab etadi. Qachonki biz nutqning sog'lom va teran shakllanishiga e'tiborli bo'la olsak, o'shanda sog'lom avlodni yetuk bo'lib voyaga yetishishida o'z hissamizni qo'shgan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. SH.Barotov, L.Olimov, Z.Maxmudov "Muloqot psixologiyasi" Buxoro 2008
2. . P.I.Ivanov, M.E.Zufarova "Umumiy psixologiya" Toshkent -2008
3. A.M. Nazarov Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi. Buxoro-2021
4. A.K. Shamsheva R.N. Melibayeva, X.E.Usmanova,I.O. Xaydarov "Umumiy psixologiya" Toshkent – 2018
5. A.Xuseynova, A.Nazarov "Umumiy psixologiya" Buxoro-2021

Internet saytlari:

1. <https://www.dissertat.uz>
2. <https://www.psyh.uz>
3. <https://www.works.doklad.ru>
4. <https://www.ziyouet.uz>
5. <https://www.psychology.com>

TALABALARNING KOMMUNIKATIV TOLERANTLIGI - SHAXS PSIXOLOGIK ERKINLIGINING SHAKLI SIFATIDA

To'rayeva Ma'mura Fazlitdinovna

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

So'nggi yillarda bag'rikenglik tushunchasi nafaqat keng tarqalgan xalqaro atama, balki zamonaviy gumanitar tadqiqotlar, jumladan, psixologiyaning eng dolzarb mavzularidan biriga aylandi. Boshqa shaxsga nisbatan bag'rikenglik munosabati har bir inson nafaqat o'ziga xos individual xususiyatlarga ega ekanligini, balki har xil bo'lish huquqiga ega ekanligini tan olish va tushunishni nazarda tutadi. Boshqa shaxsga nisbatan bag'rikenglik, hurmatli munosabatning namoyon bo'lishi erkin va ochiq muloqotga, jamiyatda totuvlikka erishishga yordam beradi va YUNESKO Bosh konferensiyasining 1995 yil 16 noyabrda 5.61 rezolyutsiyasida ta'kidlanganidek, bag'rikenglik tamoyillari deklaratsiyasida ko'rsatilgan "tinchlik va barcha xalqlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining zarur shartidir". Jamiyatda bag'rikenglik munosabatlarning mavjudligi tabiiy, manfaatsiz hamkorlikka olib keladi, turli madaniyat vakillarini bir-biriga yaqinlashtiradi. Boshqa milliy guruhlar va diniy institutlarni tan olmaslik va qabul qilmaslik murosasizlik, ksenofobiya, tajovuzkor millatchilik, irqchilik, antisemitizm, ijtimoiy begonlashish, marginallashtirish, diskriminatsiya va boshqa holatlarning paydo bo'lishiga olib keladigan murosasiz munosabatning namoyonidir.

Universitetlarda psixolog talabalarni kasbga yo'naltirish shaxslararo munosabatlar sohasidagi kasbiy faoliyatga tayyorgarlikni o'z ichiga oladi. Bo'lajak psixologlarning muhim vakolatlaridan biri bu kommunikativ bag'rikenglikdir. Psixologlar turli odamlar bilan muloqot qilishda, ularning ijtimoiy-psixologik, demografik va madaniy xususiyatlaridan qat'iy nazar, bag'rikenglik ko'rsatishga qodir, psixologlar dunyoni nafaqat o'zlarining manfaatlari, qarashlari

orqali qabul qilishga chaqiriladi deb taxmin qilinad, balki boshqalarning qiziqishlari, qarashlari, fikrlarini ham muhim deb qabul qilishadi. Bo'lajak psixologlarning kommunikativ bag'rikengligi insonning his-tuyg'ularini, fikrlarini va ayniqsa, xatti-harakatlarini ongli ravishda nazorat qilishni, qiyin vaziyatlarda boshqa odamlarga ijobiy munosabatni ta'minlashni nazarda tutadi.

Psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalarining kommunikativ bag'rikengligini baholash uchun Psixologiya yo'nalishi kunduzgi bo'limining 1-kurs 65 nafar talabalarini eksperimental sinovdan o'tkazildi. Respondentlarning o'rtacha yoshi 18 yoshni tashkil etdi. Baholash uchun kommunikativ bag'rikenglik uchun quyidagi usullar qo'llanildi:

V.V.Boykoning "Kommunikativ munosabatini diagnostika qilish", "Umumiy kommunikativ bardoshlik" usuli, J.P.Tangnayning "Ayb va uyat reaksiyalarini o'lchash" usuli, Jurard testi, muloqotda ochiqlikni aniqlash, shuningdek, M.Snayderning "Muloqotda o'z-o'zini nazorat qilishni baholash" testi qo'llanildi.

Tadqiqot natijasida ma'lum bo'lishicha, axloqiy tanlovning umidsizlikka uchragan vaziyatlarda 1-kurs talabalarini aybdorlik (o'rtacha arifmetik - 3,86), befarqlik (o'rtacha arifmetik - 3,31), uchinchi o'rinda - tashqi ko'rinishga moyil bo'larkan, ya'ni o'z harakatlari uchun javobgarlikni boshqa odamlarga o'tkazish - (o'rtacha arifmetik - 2,6), talabalar axloqiy tanlov sharoitida sharmandalikni boshdan kechirish ehtimoli kamroq (o'rtacha arifmetik - 2,29). "Muloqotda o'z-o'zini nazorat qilishni baholash" testiga ko'ra (M.Snayder bo'yicha) 1-kurs talabalarini quyidagi natijalarni ko'rsatdilar:

10% subyektlarning kommunikativ o'zini o'zi nazorat qilish qobiliyati past;

talabalar o'zlarining xatti-harakatlarini barqaror deb hisoblaydilar va vaziyatga qarab o'zgartirishni zarur deb hisoblamaydilar;

ular muloqotda samimiy oshkor qilishga qodir, bu ko'pchilikni ularni juda sodda deb hisoblaydi.

Respondentlarning 53% kommunikativ nazoratning o'rtacha darajasi bilan ajralib turarkan. Ular samimiy, ammo hissiy ko'rinishlarida o'zini tutmaydilar, biroq, ular o'zlarining xatti-harakatlarida atrofdagi odamlarni hisobga olishadi.

Talabalarining 47 foizi yuqori kommunikativ nazoratga ega. Ular har qanday ijtimoiy rolni osongina o'z zimmlariga oladilar, o'zgaruvchan vaziyatlarga moslashuvchan munosabatda bo'lishadi, o'zlarini yaxshi his qiladilar va boshqalarda qanday taassurot qoldirishini oldindan bilishadi.

Birinchi kurs talabalarining 60% quyidagi kommunikativ munosabatlarga ega:

boshqa odamni qabul qilmaslik yoki noto'g'ri tushunish;

boshqa odamlarni baholashda kategoriklik yoki konservatizm;

shariklarining kommunikativ bo'lmagan fazilatlariga duch kelganda yoqimsiz his-tuyg'ularni qanday yashirishni yoki yumshatishni bilmaslik;

boshqalarning xatolari, noqulayligi yoki beixtiyor sizni bezovta qilganligi uchun kechirishni bilmaslik;

boshqa odamlar tomonidan yaratilgan jismoniy yoki ruhiy noqulayliklarga toqat qilmaslik.

Jurard testi natijalari shuni ko'rsatdiki, birinchi kurs talabalarining 15 foizi muloqotda juda yuqori darajadagi ochiqlik bilan ajralib turadi. Yuqori daraja 1-kurs talabalarining 40 foiziga xosdir. 15% o'rtacha ochiqlik darajasiga ega; 5% ochiqlik darajasi o'rtachadan past.

Buzg'unchi kommunikativ munosabati past bo'lgan talabalar, o'rtacha va yuqori darajadagi buzuvchi kommunikativ munosabatlarga ega bo'lgan talabalarga nisbatan, kommunikativ bag'rikenglik darajasi yuqori, boshqalar bilan osongina aloqa o'rnatadilar, umumiy qabul qilingan xatti-harakatlar normalariga rioya qilishga yo'naltirilgan va adekvat baholanadilar.

Kommunikativ bag'rikenglik darajasi yuqori bo'lgan talabalar, o'rtacha va past darajadagi kommunikativ bardoshlik darajasiga ega bo'lgan talabalar bilan solishtirganda, hayajon holatida salbiy his-tuyg'ularni kamroq namoyon qiladilar va amalda boshqalarga hasad va antipatiyani boshdan kechirmaydilar.

Kommunikativ bag'rikenglik darajasi yuqori bo'lgan talabalar, o'rtacha va past darajadagi kommunikativ bag'rikenglik darajasiga ega bo'lgan talabalar bilan solishtirganda, muloqotda yuqori darajadagi ochiqlikka ega, boshqalar bilan osongina aloqa o'rnatadilar, umumiy qabul qilingan xulq-atvor me'yorlariga rioya qilishga e'tibor qaratadilar, ularning rolini adekvat baholaydilar.

Buzg'unchi kommunikativ munosabatlar darajasi past bo'lgan talabalarning buzg'unchi kommunikativ munosabati yuqori bo'lgan talabalar bilan solishtirganda:

eng kichik hayajonda salbiy his-tuyg'ularni namoyon qilish ehtimoli kamroq;

haqiqiy va uydirma harakatlar uchun boshqalarga hasad va nafratni amalda boshdan kechirmasligi;

boshqa odamlar rejalashtirayotgan va zarar etkazayotganiga ishonadigan darajada odamlarga ishonmasligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalarini tahlil qilib, destruktiv kommunikativ munosabatlar darajasi kommunikativ bag'rikenglik darajasiga sezilarli darajada salbiy bog'liq degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Birinchi kurs talabalarining deyarli yarmi kommunikativ tolerantlikning past darajasi bilan ajralib turadi. Ko'pincha birinchi kurs talabalari boshqalarning xarakteriga:

odatlariga va xohishlariga moslasha olmaslik kabi murossasizlikning shunday shakllarini namoyon qiladilar;

boshqa odamlarning xatti-harakati va fikrlash tarzini baholashda o'zini standart sifatida ishlatish;

shuningdek, boshqalarning xatolari, noqulayligi va beixtiyor muammolarga sabab bo'lganligini kechira olmaslik namoyon bo'ldi.

Universitetda o'qish paytida kommunikativ intoleransni tuzatish kerak, chunki bu xususiyat psixologning amaliy faoliyat sohasidagi professional vakolatlarini shakllantirishga to'sqinlik qiladi. Kommunikativ bag'rikenglik bo'lajak psixologlarning kasbiy malakasining asosiy ko'rsatkichlaridan biridir.

Olingan natijalar butun o'quv kursi davomida bo'lajak psixologlarni tayyorlashning ommaviy amaliyotida kommunikativ bag'rikenglikni tizimli ravishda rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Tolerantlik: Shaxslararo munosabatlarning ijobiy faktori. U.S.Jumayev. - Buxoro: Xalqaro konferensiya, 2013. - 160 b.
2. Qo'shaev U. Axborot iste'moli madaniyati. - Toshkent: «Extremum-Press» nashriyoti, 2013. - 44 b.
3. Tulepov A. Internetdagi tahdidlardan himoya. Mas'ul muharrir A.Hasanov. - Toshkent: Movarounnahr, 2016. - 672 b.

SALBIY XULQ-ATVORLI O'SMIRLAR LIDERLAR IJTIMOIYLASHUVINI PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Rayimaliyev Shaxboz Qahramon o'g'li

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Har yili voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar sonining barqaror kamayishi kuzatilmoqda, biroq takroran sodir etilgan jinoyatlar ulushi yuqoriligicha qolmoqda. Har to'rtinchi huquqbuzarlik jinoiy-ijroiya inspeksiyalarida ro'yxatga olingan voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladi [3]. Voyaga yetmaganlar o'rtasida sodir etilgan jinoyatlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jinoyatlarning salmoqli qismi guruh xususiyatiga ega. Mahalliy psixolog va o'qituvchilar voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha bo'limlarda ro'yxatga olingan "deviant" o'smirlar bilan tarbiyaviy ish olib borishda katta tajriba to'plagan bo'lishiga qaramay, ushbu yo'nalishda amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar umumiy xususiyatga ega bo'lib,

ularning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini amalda hisobga olmaydi. Tergov ostidagilarning shaxsiyati [2]. Shu munosabat bilan guruh shakllanishining psixologik mexanizmlarini, guruh a'zolarining rol taqsimotini bilish, jinoiy guruhdagi liderning rolini tushunish, bu shaxslarning shaxsiy xususiyatlarini, shuningdek, situatsion omillarni aniqlash muhim ahamiyatga ega, boshqalar ularni lider sifatida qanday qabul qilishini aniqlang.

Deviant xulq-atvor kontekstida liderlik quyidagi pozitsiyalardan o'rganiladi: deviant liderlikning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari (A.V.Koteneva), liderning xatti-harakatlarining yo'nalishi (D.V.Bespalov, A.S.Chernishev), liderning deviant xatti-harakatlarining o'zaro bog'liqligi va guruh (E.V.Zmanovskaya, Ya.A.Korneeva), liderlarning deviant xatti-harakatlarini tuzatishning psixologik-pedagogik xususiyatlari (R.I. Sunnatova) [6].

Ushbu ish kontekstida "shaxs yo'nalishi" tushunchasining muhim xususiyatlarini tahlil qilish markaziy o'rinni egallaydi. Oriyentatsiya shaxs tuzilishining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, shaxsning ijtimoiy mavjudot sifatidagi psixologik qiyofasini belgilaydigan qiziqishlar, moyilliklar, ehtiyojlar, qadriyatlarni o'z ichiga oladi. R.F.Tazhutdinova liderlik va o'smir shaxsining yo'nalishi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganar ekan, jamoa shakllanishining dastlabki bosqichlarida liderning guruh a'zolarining yo'nalishiga ta'siri nihoyatda yuqori ekanligini aniqladi, lekin guruhning birlashishi rivojlanib borishi bilan guruh ta'siri lider ahamiyatga ega bo'ladi. Liderlik va shaxsga yo'naltirilganlik o'rtasidagi munosabatlar ikki tomonlama jarayondir: bir tomondan, u ichki omillar (motivlar, ehtiyojlar, shaxsiy fazilatlar), boshqa tomondan, guruhning ta'siri bilan belgilanadi.

Shunday qilib, bir tomondan, lider guruhda shakllangan shaxslararo munosabatlarning vakili bo'lsa, ikkinchi tomondan, uning o'zi bu munosabatlarning dinamikasi va sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Yuqori darajada tashkil etilgan guruhlarda lider va jamoaning qadriyatlari deyarli bir xildir [5].

O'smirlik - bu ijtimoiy xulq-atvor normalarini o'zlashtirish, hayotiy pozitsiyani modellashtirish uchun sezgir davr bo'lib, unda tengdoshlar bilan muloqot hal qiluvchi omil hisoblanadi [5]. Jamoada obro'-e'tiborga ega bo'lgan bolalar umumiy maqsadlarga erishish uchun guruhning sa'y-harakatlarini to'plab, uning liderlariga aylanadi. E.V.Xartvik to'g'ri ta'kidlaydiki, kichik guruhlarda, hissiy jihatdan kuchli va keskin vaziyatlar yuzaga kelganda, lider, bir tomondan, jamoaning ishonchliligini baholashning ijtimoiy-psixologik mezonini sifatida, ikkinchi tomondan, to'g'ridan-to'g'ri omil sifatida harakat qiladi. bu guruh xarakteristikasining shakllanishi [3]. A.S.Chernishevning ta'kidlaganidek, guruhning birlashishi darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, tartibsiz liderlarning ta'siri shunchalik kam bo'ladi, ammo past darajadagi o'smir guruhlarida bu ta'sir ham ijobiy (ijtimoiy) va salbiy (qonunbuzarlik, buzg'unchi) bo'lishi mumkin [4].

Shunday qilib, lider shaxsining yo'nalishi kichik guruhda deviasiyani qo'zg'atuvchi yoki qo'llab-quvvatlovchi omil sifatida ham, bu jarayonni to'xtatuvchi omil sifatida ham harakat qilishi mumkin. Shuning uchun o'smirlar o'rtasida liderlik yo'nalishini o'rganish haqida gapirganda, "deviant liderlik" tushunchasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Shuni ta'kidlash kerakki, fan haligacha deviant liderlik fenomenini tushunishga yagona yondashuvni ishlab chiqmagan. Mualliflar bu atamani turlicha izohlaydilar: salbiy, halokatli. Bizning ishimiz kontekstida quyida taklif qilingan ta'rifdan kelib chiqamiz. D.V.Bespalov: deviant yoki buzg'unchi liderlik - bu shaxsning guruhga ta'siri, mavjud guruhlararo munosabatlar tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, deviant liderlik muammosini psixologik va kriminalistik fanlar kontekstida o'rganish muhimligiga qaramay, o'smirlarning destruktiv liderligi fenomeni, ayniqsa, huquqbuzarlik sodir bo'lgan o'smirlar guruhlarida o'rtasida uning xususiyatlarini o'rganish kontekstida yetarlicha rivojlanganligicha qolmoqda. Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha bo'limlarda hisobda turuvchi o'smirlar liderlari bilan psixologik-dagnostika va psixologik-profilaktika ishlari tizimini optimallashtirish uchun bunday o'smirlar bilan ishlashning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini ularning xulq-atvori yo'nalishiga qarab aniqlashtirish zarur.

Shuni ta'kidlash kerakki, fan hali shaxsning yo'nalishiga qarab buzg'unchi (deviant) liderlikning yagona tasnifini ishlab chiqmagan. Ushbu tadqiqotda biz D.V.Bespalov tomonidan taklif qilingan yondashuvdan kelib chiqamiz. Ushbu tasnifga quyidagilar kiradi:

1. Salbiy yo'nalishdagi buzg'unchi (asotsial) liderlik antisotsial maqsadlarga erishishga qaratilgan. Lider, qoida tariqasida, xulq-atvorida aniq og'ish (huquqbuzarlik) bo'lgan shaxsdir. Bu xususiyat, qoida tariqasida, tahdid va qo'rqitish orqali hukmronlik va bo'ysunish asosida qurilgan guruhdagi munosabatlarning xarakterini belgilaydi. Lider sodir etilgan jinoyatlarning bevosita ilhomlantiruvchisi va asosiy ishtirokchisidir. Shu bilan birga, K.V.Syrovkashina va E.G.Doziertsev, lider, shuningdek, buzg'unchi ta'sirga duchor bo'ladi: u bunday xatti-harakatni oshkora yoki yashirin ravishda ma'qullaydigan (rag'batlantiradigan) guruhning boshqa a'zolari tomonidan, shu jumladan yolg'iz o'zi tomonidan noqonuniy xatti-harakatlarga majburlashi mumkin [3].

2. Ijobiy (ijtimoiy) yo'nalishdagi destruktiv liderlik. Bunday liderlar qatoriga g'ayriijtimoiy moyilliklarni yengishga intiladigan o'smirlar guruhlari a'zolari kiradi. Ular jamoada iliq, ishonchli munosabatlarni rivojlantirishga ko'proq e'tibor berishadi, buning natijasida jamoaning sa'y-harakatlarini ijtimoiy foydali maqsadlarga yo'naltirish mumkin ko'rinadi [2]. Shunday qilib, yuqorida tavsiflangan ikki turdagi deviant liderlik o'rtasidagi asosiy farq maqsadni belgilashdir. Salbiy yo'nalishdagi deviant liderlik tashqi - g'ayriijtimoiy maqsadlarga erishish yo'nalishi bilan tavsiflanadi, ijobiy yo'nalishdagi deviant liderlik esa introvertivdir, ya'ni guruh ichida, birinchi navbatda, qulay psixologik muhitni yaratish maqsadida, lekin shu bilan birga norasmiy guruhning maqsadi antisotsial bo'lib qolmoqda.

Shuni ta'kidlash kerakki, D.V.Bespalovning tasnifi "yetarlicha ishlab chiqilmagan va empirik asoslashga muhtoj ..." deb tan olingan [2]. A.S.Chernishev, shuningdek, liderlarning ijobiy va salbiy bo'linishi faqat nisbiy ekanligini ta'kidlaydi, chunki guruhlarda ko'pincha aralash tipdagi liderlar toifasi mavjud bo'lib, ular ma'lum hollarda ham konstruktiv, ham buzg'unchi ta'sirga ega [19]. Biz A.S.Chernishevning pozitsiyasiga qo'shilamiz va buzg'unchi liderlik ta'rifi dastlab xatti-harakatlarning salbiy yo'nalishini o'z ichiga oladi deb hisoblaydi. Shuning uchun ijobiy va salbiy yo'nalishdagi liderlik yoki buzg'unchi va konstruktiv liderlik haqida gapirish uslubiy jihatdan to'g'riroq.

Olib borilgan tadqiqotlar yordamida quyidagi xulosalarga kelindi: "Liderlik qobiliyatlari" (E.Jarikova, E.Krushelnitskiy), "Kommunikativ va tashkiliy qobiliyatlar" (V.V.Sinyavskiy, V.A.Fedoroshin), "Kommunikativ nazorat" (M.Shnyder) va "Emotsional intellekt". (N. Xoll). Respondentlarning 35 foizi empatiya, o'z-o'zini rag'batlantirish va boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tan olish kabi hissiy intellekt ko'rsatkichlarini shakllantirishning yuqori darajasini ko'rsatdi - kommunikativ nazorat, kommunikativ va tashkiliy moyillik parametrlari esa unchalik aniq emas. Respondentlarning 42 foizi yuqori darajadagi hissiy ongga, o'z his-tuyg'ularini boshqarishga va kuchli liderlik fazilatlariga ega edi. Nihoyat, 23 foizida liderlik, muloqot va tashkiliy moyillik rivojlanishning past darajasida ekan.

Shunday qilib, diagnostika natijalariga ko'ra, respondentlarning uchta guruhi aniqlandi. Birinchi guruhga yo'nalishini ijobiy deb hisoblash kerak bo'lgan liderlar kiradi - bular ochiq, odatda do'stona o'smirlar, ular boshqa odamlarni yaxshi tushunadilar, lekin o'zlarining hissiy holatini nazorat qilmaydilar va bundan tashqari, ular kamroq kuchga ega va tengdoshlari orasida kamroq obro'ga ega. Ikkinchi guruhga salbiy yo'nalishdagi liderlar kiradi - ular hukmron, to'plangan, xavf va noaniqlik sharoitida harakat qilishga qodir, lekin ayni paytda ular o'zini o'zi yo'naltiradi va guruh va uning a'zolarining ehtiyojlariga unchalik qiziqmaydi. Uchinchi guruhga liderlik fazilatlariga ega bo'lmagan, harakatchan o'smirlar kiradi.

Olingan natijalar D.V.Bespalov tomonidan olingan empirik ma'lumotlar bilan mos keladi. Yoshlar guruhlari orasida, bu yerda ijtimoiy va buzg'unchi liderlar ham aniqlandi. Agar birinchisi ochiq, xushmuomala va hissiy jihatdan barqaror bo'lsa, ikkinchisi ancha avtoritar, shubhali va tajovuzkor. Shu bilan birga, aralash tipdagi liderlar aniqlanmagan [2]. Shunday qilib, D.V.Bespalovning tasnifining shartli xususiyatiga qaramasdan o'smirlarning ijtimoiy muhitida

qutbli ijtimoiy-psixologik xususiyatlarga ega bo'lgan ijobiy va salbiy yo'nalishdagi liderlarga bo'linish juda aniq ko'rinadi. Shu bilan birga, aralash turlarning liderlari ham aniqlanmagan.

Shunday qilib, buzg'unchi salbiy liderlar bilan psixologik va profilaktika ishlarini tashkil etishda, birinchi navbatda, bunday o'smirlarning tajovuzkor va dominant ekanligini hisobga olish kerak. O'z tengdoshlari orasida obro'-e'tiborining keskin buzilishi kuchli tajovuzkor reaksiyaga sabab bo'lishi mumkin. Bunday liderlar bilan munosabatlar qat'iy nazorat va talabchanlik asosida qurilishi kerak, chunki ular, birinchi navbatda, hokimiyatni tan oladilar va o'zlari "zaif" deb hisoblagan o'smirlarni mensimaydilar. Bunday o'smirlarni puxtalik va aniqlikni talab qilmaydigan, tashkilotchilik va liderlik qobiliyatlari to'liq namoyon bo'ladigan mehnat va dam olish mashg'ulotlariga jalb etish maqsadga muvofiqdir. Biroq, ularning o'zgaruvchanligi va hissiy o'zgaruvchanligini hisobga olgan holda, ularning liderligi bir jamoada uzoq davom etmasligi kerak. Salbiy liderlik shubha va o'jarlik kabi kuchli xarakter xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Shuning uchun psixologik yordamning individual dasturi o'zgarmaslik va izchillik tamoyillariga muvofiq tuzilishi kerak. Salbiy liderlar bilan muloqot biroz uzoq, ammo hurmatli bo'lishi kerak, chunki bunday o'smirlar boshqalar bilan ishonchli va yaqin munosabatlarni o'rnatishda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Bazarov T.Yu. Liderlik formulasi: o'n yil davomida qarash // Tashkiliy psixologiya. 2019. 9-jild. № 4. 226-bet.
2. Bepalov D.V. Yoshlar guruhlarida buzg'unchi liderlikni tushunish uchun nazariy tahlil // Insonni bilish. Tajriba qilgan odam. Amaldagi odam: Ilmiy maqolalar to'plami / Rep. ed. S.I. Galyautdinova, I.N. Nurlig'ayanov. Ufa, 2012. S. 49.
3. Gartvik E.V. Huquqbuzar shaxs xatti-harakatining psixologik omillari: Muallifning referati. ... diss. Ph.D. psixolog. Sci. Chelyabinsk, 2021. 27 b.
4. Tergov qo'mitasi lideri - o'smirlar tomonidan shafqatsiz jinoyatlarning sabablari haqida [Elektron resurs] // Rossiya gazetasi. 28.12.2021. URL: <https://rg.ru/2021/12/28/glava-sledstvennogo-komiteta-o-prichinah-zhestokih-prestuplenij-podrostkov.html> (kirish sanasi: 07.16.2022).
5. Zvarygina E.Ya., Alimova E.R., Petrov E.V., Pechenkina T.I. Umumiy ta'lim tizimida o'quvchilarning liderlik motivatsiyasi salohiyatining xususiyatlarini o'rganish: Monografiya. Tambov: Ukom, 2019. 80 b.
6. Zmanovskaya E.V., Rybnikov V.Yu. Shaxslar va guruhlarining deviant xulq-atvori. Sankt-Peterburg: Pyotr, 2019. 352 b.

ИСТОРИЯ КУЛЬТУРЫ И СОЦИАЛЬНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Нуриμβетова Жазира Джалилхановна

исследователь Бухарского государственного университета

В современных гуманитарных науках понятие «культура» относится к числу фундаментальных. Закономерно, что оно является центральным и в межкультурной коммуникации. Среди огромного количества научных категорий и терминов трудно найти другое понятие, которое имело бы такое множество смысловых оттенков и использовалось бы в столь разных контекстах. Для нас вполне привычно звучат такие словосочетания, как «культура поведения», «культура общения», «культура чувств» и др. В обычном словоупотреблении термин «культура» служит оценочным понятием и выражает определенную совокупность черт личности человека, которые точнее было бы назвать не культурой, а культурностью. В науке обычно говорится о «культурных системах», «культурной динамике», «типологии культур» и т.д.

Современные исследования, посвященные определениям культуры, показали огромный, все возрастающий интерес к этому понятию. Так, по подсчетам американских

культурных антропологов А.Кребера и К.Клакхона, с 1871 по 1919 гг. различными науками было дано семь определений культуры, с 1920 по 1950 их число возросло до 150. В настоящее время различных определений культуры насчитывается более 500. Все эти определения Кребер и Клакхон разделили на 6 классов (типов).

1. Описательные определения, которые интерпретируют культуру как сумму всех видов человеческой деятельности, обычаев, верований.

2. Исторические определения, которые связывают культуру с традициями и социальным наследием общества.

3. Нормативные определения, которые рассматривают культуру как совокупность норм и правил, организующих человеческое поведение.

4. Психологические определения, в соответствии с которыми культура представляет собой совокупность форм приобретенного поведения, возникающих в результате приспособления и культурной адаптации человека к окружающим условиям жизни.

5. Структурные определения, которые представляют культуру в виде различного рода моделей или единой системы взаимосвязанных феноменов.

6. Генетические определения, основывающиеся на понимании культуры как результате адаптации человеческих групп к среде своего обитания.

Это разнообразие определений, интерпретаций и трактовок не смущает ученых. Оно обусловлено тем, что культура представляет собой крайне сложное и многогранное явление, выражающее все стороны человеческого бытия. Она включает в себя все, что создано человеческим разумом и руками. Поэтому культура изучается целым рядом наук: семиотикой, социологией, историей, антропологией, аксиологией, лингвистикой, этнологией и др. Каждая из наук выделяет в качестве предмета своего изучения одну из ее сторон или одну из ее частей, подходит к ее изучению со своими методами и способами, формулируя при этом свое понимание и определение культуры.

В повседневной жизни понятие «культура» употребляется, как минимум, в трех значениях. Во-первых, под культурой подразумевается отдельная сфера жизни общества, которая существует в виде системы учреждений и организаций, занимающихся производством и распространением духовных ценностей (общества, клубы, театры, музеи и т.д.). Во-вторых, под культурой понимается совокупность ценностей и норм, присущих большой социальной группе, общности, народу или нации (элитарная культура, русская культура, культура молодежи и т.д.). В-третьих, культура интерпретируется как выражение высокого уровня достижений человека в какой-либо деятельности (культура быта, культурный человек в значении «воспитанный и образованный» и пр.). Обыденные представления о культуре зачастую сводятся к ее отождествлению с художественной культурой (искусством) или же с образованностью и воспитанностью человека. Однако наиболее распространенным обыденным значением понятия «культуры» является его понимание как совокупности материальных предметов, объектов, идей, образов, созданных человеком на протяжении его истории. В этой интерпретации культура предстает как сумма всех достижений человечества, как «вторая природа», сотворенная самим человеком, образующая собственно человеческий мир в отличие от дикой природы.

Именно такое понимание культуры было сформулировано Кребером и Клакхоном, которые считали, что «культура состоит из выраженных и скрытых схем мышления и поведения, являющихся специфическим, обособляющим достижением человеческих общностей, воплощенным в символах, при помощи которых они воспринимаются и передаются от человека к человеку и от поколения к поколению. Сюда необходимо включить также и те достижения, которые проявляются в созданных культурным обществом материальных благах. Ядром любой культуры являются идеи... и особенно ценности, передающиеся при помощи традиций. Культурные системы могут рассматриваться, с одной стороны, как результат совершенных действий, с другой стороны, как одна из основ действия в будущем» (Kroeber A., Kluckhohn C.; 161).

Согласно этому определению культура представляет собой сложный феномен, который включает в себя как материальные и социальные явления, так и различные формы индивидуального поведения и организованной деятельности. Культуру как особую сферу человеческой жизнедеятельности нельзя увидеть, услышать, почувствовать или попробовать. Реально мы можем наблюдать разнообразные ее проявления в виде различий в человеческом поведении и тех или иных типах деятельности, ритуалах, традициях. Мы видим лишь отдельные проявления культуры, но никогда не видим всю ее саму в целом. Наблюдая различия в поведении, мы начинаем понимать, что в их основе лежат культурные различия, и с этого начинается изучение культуры. В этом смысле культура представляет собой только абстрактное понятие, которое помогает нам понять, почему мы делаем то, что делаем, и объяснить различия в поведении представителей различных культур.

При таком методологическом подходе культура как предмет изучения культурной антропологии выступает в виде совокупности результатов деятельности человеческого общества во всех сферах его жизни, составляющих и обуславливающих образ жизни нации, этноса, социальной группы в любой конкретно-исторический период времени. Культурная антропология исследует развитие культуры во всех ее аспектах: образ жизни, восприятие мира, менталитет, национальный характер, повседневное поведение и т.д. На этой основе культурная антропология изучает также человеческую способность развивать культуру через общение, через коммуникацию, рассматривает все разнообразие человеческих культур, их взаимодействие и контакты.

Культурная антропология рассматривает культуру как продукт совместной жизнедеятельности людей, систему согласованных способов их коллективного существования, упорядоченных норм и правил удовлетворения групповых и индивидуальных потребностей и т.п. Дело в том, что совместное долгое проживание групп людей на одной территории, их коллективная хозяйственная деятельность, оборона от нападений формируют у них общее мирозерцание, единый образ жизни, манеру общения, стиль одежды, специфику кулинарии и т.д. В итоге формируется самостоятельная культурная система, которую принято называть *этнической культурой данного народа*. Но она не механическая сумма всех актов жизнедеятельности людей. Ее ядро составляет набор «правил игры», принятых в процессе их коллективного существования. В отличие от биологических свойств человека они не наследуются генетически, а усваиваются только методом обучения. По этой причине становится невозможным существование единой универсальной культуры, объединяющей всех людей на Земле. Таким образом, несмотря на свою очевидную реальность культура предстает в некотором смысле абстрактным понятием, ибо в действительности она существует только в виде множества культур разных эпох и регионов, а внутри этих эпох - в виде культур отдельных стран и народов, которые еще принято называть *локальными и этническими культурами*.

Наличие локальных культур является закономерной формой существования всей человеческой культуры в целом. Благодаря взаимодействию локальных и этнических культур возникает система общения, поддерживаются различные стили и типы поведения, ценностные ориентации, сохраняется их этническая самобытность. Это общение протекает как через взаимное выяснение отношений, распри, конфликты, так и через взаимную адаптацию и понимание культурного своеобразия соседей. Как правило, характер межкультурных контактов определяется степенью близости и родства взаимодействующих культур. Дело в том, что некоторые из локальных культур похожи друг на друга в силу их генетического родства и сходства условий их возникновения. Другие культуры отличаются друг от друга настолько, насколько отличаются условия жизни породивших эти культуры народов. Во всем разнообразии локальных культур нет ни одной «ничейной» культуры. Каждая культура воплощает в себе специфический опыт

социальной практики какого-либо конкретно-исторического сообщества. И этот опыт придает каждой культуре неповторимые черты, определяет ее своеобразие.

Культурное своеобразие может проявляться в самых разных сторонах человеческой жизнедеятельности: в удовлетворении биологических потребностей, естественных привычках поведения, типах одежды и жилищ, видах орудий труда, способах трудовых операций и т.д. Так, например, этнографы давно заметили, что народы, живущие в сходных условиях и по соседству друг с другом, строят дома по-разному. Русские северяне традиционно ставят дома к улице торцом, а русские южане располагают его вдоль улицы. Балкарцы, осетины, карачаевцы живут на Кавказе в тесной близости друг к другу. Но первые строят каменные одноэтажные дома, вторые - двухэтажные, а третьи - деревянные дома. Раньше у узбеков по одной лишь тюбетейке можно было определить, из какой местности происходит человек, а по одежде русской крестьянки XIX в. можно было точно установить, в какой местности она родилась.

Таким образом, человеческую культуру составляют различные локальные культуры, носителями которых являются народы. Каждый народ представляет собой самостоятельную форму этнических общностей, или, как принято называть в этнологии, отдельный этнос. Этносы существуют как устойчивые межпоколенные общности людей. Люди естественным путем объединяются в этносы по самым разным причинам, в том числе - на основе общности исторической судьбы, общих традиций, особенностей быта и пр. Однако самыми важными объединяющими факторами являются общность территории и общность языка.

Своеобразие любой культуры получает свое завершение в культурной картине мира, которая постепенно формируется в процессе возникновения и существования самой культуры. Культурная картина мира является результатом того, что в различных культурах люди воспринимают, чувствуют и переживают мир по-своему и тем самым создают свой неповторимый образ мира, представление о мире, получившее название «картины мира». Культурная картина мира представляет собой совокупность рациональных знаний и представлений о ценностях, нормах, нравах, менталитете собственной культуры и культур других народов. Эти знания и представления придают культуре каждого народа самобытность, благодаря чему становится возможным отличить одну культуру от другой.

Культурная картина мира находит свое выражение в различном отношении к тем или иным явлениям культуры. Так, например, на Мадагаскаре похороны отражают оценку достигнутого при жизни человеком статуса и уважение к умершему. Поэтому для прощания с одними стекаются тысячи людей, а к другим приходят единицы. У некоторых народов прощание с покойником растягивается на целые недели. И, напротив, в современной России или США похороны занимают всего несколько часов. Различное отношение к одному и тому же событию у разных народов можно объяснить только различиями их культурных картин мира, в которых это событие имеет разную ценность и значение.

Литературы

1. Павловская А. Стереотипы восприятия России и русских на Западе. Россия и Запад. Диалог культур. - М., 1994.
2. Пиз А. Язык телодвижений. - Нижний Новгород, 1992.
3. Рёш О. Проблема стереотипов в межкультурной коммуникации. Россия и Запад: Диалог культур; Выпуск 7-й. - М., 1999.
4. Тер-Минасова С. Язык и межкультурная коммуникация. - М., 2000.
5. Ужегова З. О стереотипах восприятия России и российского бизнеса за рубежом. Россия и Запад: Диалог культур. - М., 1998.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARIDA ADAPTATSIYA DAVRI DIAGNOSTIKASI VA UNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Rajabov Sardor Erkinovich

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Yosh xodimlarning motivatsiyasini o'rganish uchun quyidagi usullar qo'llanildi: suhbat, anketa, anketa. O'rganish boshida yosh xodimlar bilan suhbatlar o'tkazildi va yosh xodimlarga bir qancha savollar berildi va ularning javoblarini taqdim etamiz. Shunday qilib, savollarga: "Aytinchi, huquqni muhofaza qiluvchi organlar kasbini egallashga qiziqasizmi?"; "Sizga tajriba yoqdimi?" Yosh xodimlarning 32 foizi kasbni egallash ularning qiziqishini uyg'otadi va qoida tariqasida, zavq keltiradi, deb javob berdi; respondentlarning 38 foizi xizmat ba'zan qiziqarli ekanligini, lekin ko'pincha rasmiy vazifalar katta qiziqish va zavqsiz, zarurat tufayli bajarilishini ta'kidladi; xodimlarning 30 foizi o'z vazifalarini "majburiy bo'lgani uchun" bajaradilar va kasbni o'zlashtirish jarayonida zavqlanmaydilar. Yosh xodimlarga berilgan navbatdagi savol: "Nima uchun huquqni muhofaza qilish organi xodimi bo'lishni tanladingiz?". Umuman olganda, yosh ofitserlar bu savolga turlicha fikr bildirishdi, lekin ko'pchilik shunday javob berdi: "Armiyada xizmat qilgandan keyin boshqa ishga kirish qiyin bo'ldi, shuning uchun men militsiyaga ishga kirishga qaror qildim"; "Bir do'stim meni tizimda ishlashga taklif qildi. Umuman olganda, men bunday ishdan mamnunman, chunki men barqaror maosh olaman, ishim ham barqaror"; "Mening qarindoshlarim tizimda ishlaydi, shuning uchun men maktabda ham hokimiyatga ishlashimni bilardim"; "Men katta oilada o'sganman, aka-uka va opa-singillarimga yordam berishim kerak" "Men o'z kasbimni politsiyada qila olaman"; "Men yaqinda uylandim, farzandli bo'ldim, ish kerak edi, shuning uchun men tizimga keldim. 15% yosh xodimlar bolalik orzusi haqida gapirishdi: "Bolaligimdan jinoyatchilarni tutishni orzu qilardim." Suhbat yakunida "Ichki ishlar organlarida necha yil xizmat qilishni rejalashtiryapsiz?" degan savol bilan murojaat qildik. Yosh ofitserlarning 20 foizi butun umri davomida huquqni muhofaza qilish tizimida xizmat qilishni xohlashlarini; Ularning 35 foizi o'n ikki yarim yildan ortiq bo'lmagan xizmat qilishni rejalashtirmoqda "Men militsiyada eng kam ish stajiga qadar ishlayman, keyin nafaqaga chiqaman"; so'rovda qatnashganlarning 25 foizi istiqbolli va yuqori haq to'lanadigan ishga joylashish imkoniyati paydo bo'lsa, huquqni muhofaza qilish tizimidan ketishlarini aytishgan; respondentlarning 20 foizi: "Vaqt ko'rsatadi", "Ko'ramiz", "Xizmat qanday ketmoqda", "Men kelajak haqida o'ylamayman" deb javob berishgan. Suhbat bizga ko'plab yosh ofitserlar uchun huquqni muhofaza qilish tizimidagi xizmat ko'proq majburiy faoliyat ekanligi haqida xulosa qilish imkonini berdi. Bu xodimlar ichki ishlar organlariga turli hayotiy vaziyatlar, to'g'rirog'i majburiy holatlar tufayli kelgan, shuning uchun ular xizmatga o'zlarining eng zarur, hayotiy ehtiyojlarini qondirish imkoniyati sifatida qaraydilar. Shu sababli, kasbga qiziqish yo'qligi va natijada xizmatdan norozilik va uni tezroq tugatish istagi. Umuman olganda, olingan javoblar yosh xodimlarning kasbiy tajribaga ega bo'lish motivatsiyasining yetarli emasligini ko'rsatdi. Tadqiqotimizning navbatdagi bosqichi ichki ishlar organlarining yosh xodimlarining kasbiy faoliyat motivlarini chuqurroq o'rganishga qaratilgan. Shu maqsadda biz A.A.Rean tomonidan moslashtirilgan K.Zampfirning "Mehnat motivatsiyasining tuzilishi" testidan foydalandik. Sinov motivatsiya turini aniqlashga imkon berdi: ichki motivatsiya, tashqi ijobiy motivatsiya, tashqi salbiy motivatsiya. K.Zampfirning fikricha, ichki motivatsiya insonning o'zini o'zi anglash va kasbiy mahoratini rivojlantirishga intilishini nazarda tutadi. Tashqi motivatsiya - bu insonning ijtimoiy obro'ga, yuqori maoshga, martaba o'sishiga va hokazolarga intilishi. Tashqi motivlar odatda ijobiy (muvaqqafiyat, yutuq, hurmat motivlari va boshqalar) va salbiy (tanqiddan qochish, muvaqqafiyatsizlik motivlari va boshqalar)ga ajratiladi [2]. Yosh xodimlar o'rtasida tashqi va ichki motivatsiyani o'rganish natijalariga ko'ra, Ichki ishlar organlari yosh xodimlarining motivatsiyasini o'rganish natijalari motivatsiyaning rivojlanish darajasi xodimlar soni % da tashqi ijobiy yuqori 37 o'rtacha 30 tashqi salbiy yuqori 7 o'rtacha 9 Ichki yuqori 6 o'rtacha 11 qanday qilib natijalardan ko'rinib turibdiki, subyektlarning 6 foizida ichki motivatsiyaning

yuqori darajasi kuzatiladi. Ushbu xodimlar kasbda o'zini namoyon qilishga intilishadi. Ichki motivatsiyaning o'rtacha darajasi xodimlarning 11 foizida topilgan. Respondentlarning 37 foizida tashqi ijobiy motivatsiyaning yuqori darajasi aniqlangan. Bunday holda, xodimlar ijtimoiy mavqega, martaba o'sishiga va hokazolarga erishishga qaratilgan. Tashqi ijobiy motivatsiyaning o'rtacha darajasi sub'ektlarning 30% ga tegishli. Respondentlarning 7 foizida tashqi salbiy motivatsiyaning yuqori darajasi kuzatilgan. Xodimlar hayotdagi muvaffaqiyatsizliklardan qochishga intilishadi. Tashqi salbiy motivatsiyaning o'rtacha darajasi xodimlarning 9% ga tegishli. Tadqiqotning keyingi bosqichi respondentlarning rasmiy javoblarini minimallashtirishga qaratilgan va buning uchun biz "Assotsiativ eksperiment" usulini qo'lladik, bu yosh xodimlarning kasb imidji orqali ichki motivatsiyasini o'rganish imkonini berdi. Xodimlardan rag'batlantiruvchi so'z bilan bog'liqligini yozishni so'rashdi va bizning tajribamizda rag'batlantiruvchi so'z "militsiya ishi" tushunchasi edi. "Assotsiativ eksperiment" usulidan foydalangan holda respondentlardan olingan javoblar natijalariga ko'ra, biz eng tez-tez uchraydigan va ular militsiya xodimi sifatida ishlayotgan subyektlar uchun ahamiyatli bo'lgan 10 ta asosiy tushunchalarni aniqladik. Xodimlar tomonidan tilga olish chastotasiga asoslangan ushbu tushunchalar quyidagi daraja tartibida taqsimlangan:

1. Barqarorlik.
2. Xizmat.
3. Karyera.
4. Pensiya.
5. Qattiq mehnat.
6. Buyurtma.
7. Qonun.
8. Mas'uliyat.
9. Xavfsizlik.
10. Odamlarga yordam berish.

Shunday qilib, "barqarorlik", "xizmat", "karyera", "pensiya", "qattiq mehnat" tushunchalari birinchi beshta pozitsiyada yakunlandi. Aytishimiz mumkinki, yosh militsiya xodimlari uchun politsiya ishi barqaror va shu bilan birga ular bu xizmat martaba o'sishiga erishish va pensiya olish imkonini beruvchi xizmat ekanligini ta'kidlashadi. Biroq, ular bu qiyin ish ekanligini ham ta'kidlashadi. "Buyurtma", "qonun", "mas'uliyat", "xavfsizlik" va "odamlarga yordam berish" kabi tushunchalar asosan afzal ko'rilmagan. Ta'kidlash joizki, "qonun", "tartib", "odamlarga yordam berish" kabi tushunchalar ichki ishlar organlari faoliyatining asosiy mazmuni va militsiyaning muhim vazifalari hisoblanadi. Bundan tashqari, "mas'uliyat" tushunchasi assotsiatsiya eksperimentining darajali tartibida sakkizinchi o'rinni egallaydi. Shuni ta'kidlash kerakki, bu xodimning shaxsiy profilidagi asosiy tushunchalardan biri, boshqacha qilib aytganda, xodimning o'ziga yuklangan kasbiy vazifalarni bajarishga bo'lgan munosabatini aks ettiruvchi eng muhim ishbilarmonlik fazilatlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Milman V.E. Shaxsning motivatsion sohasini o'rganish usuli. Psixodiagnostika bo'yicha seminar. Motivatsiya va o'z-o'zini tartibga solishning psixodiagnostikasi. – M., 1990. - 159 b.
2. Dulov, A.V. Ichki ishlar vazirligining ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari.
3. A.B. Dulov. Huquqni muhofaza qilish organlarida psixopedagogika. - Omsk, 1999. - S. 68-78.
4. Egorov, J.I.G. Sotsialistik harbiy guruhlarda yoshlarning ijtimoiy moslashuvi. (Sotsiologik tahlil): abstrakt. dis. ...kand. faylasuf, fan / L.G. Egorov. - M., 1975. - 18 b.

PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA SHAXSNI O'RGANISHGA TIZIMLI YONDASHUV

Rahmonova Feruza Istamovna

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Shaxs, murakkab rivojlanayotgan tizim sifatida, insonning kelajakdagi taqdiri o'zgarishi mumkin bo'lgan hayotiy inqirozlarga mos keladigan tinchlik va o'zgarmaslik davrlarini va yuqori noaniqlik daqiqalarini boshdan kechirishga qodir. Shu bilan birga, muhim savol - bu shaxsning rivojlanishi va uning tashqi sharoitlarga moslashish jarayoni o'rtasidagi bog'liqlik. Psixika sezilarli moslashuvchan yukga ega bo'lib, tirik organizmni kengaytirishga imkon beradi dunyo bilan o'zaro munosabat. Moslashish, ya'ni moslashish tizim imkoniyatlarining tashqi muhit sharoitlariga aniq mos kelishini nazarda tutadi. Atrof-muhit vazifani (rag'batlantirish) taqdim etadi - tizim reaksiya bilan javob beradi. Biroq, insonning moslashish qobiliyati shaxsiyat rivojlanishining butun mazmunini tugatmaydi.

Shaxsning rivojlanishi uning miqdoriy va jarayoni sifatida tushuniladi tashqi va ichki omillar ta'sirida sifat o'zgarishlari. Bu shaxsiy xususiyatlarning o'zgarishiga, psixologlar yangi shakllanishlar deb ataydigan yangi xususiyatlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Yoshdan yoshga qarab shaxsning o'zgarishi quyidagi yo'nalishlarda sodir bo'ladi:

- fiziologik rivojlanish (tayanch-harakat va boshqa tana tizimlari);
- aqliy rivojlanish (idrok etish, fikrlash va boshqalar jarayonlari);
- ijtimoiy rivojlanish (axloqiy tuyg'ularni shakllantirish, ijtimoiy rollarni o'zlashtirish va boshqalar).

Rivojlanish insondagi biologik va ijtimoiy birlikda ham, dialektik (miqdoriy o'zgarishlarning shaxsning jismoniy, aqliy va ma'naviy xususiyatlarining sifat o'zgarishlariga o'tishi) sodir bo'ladi. U notekis rivojlanadi (har bir organ o'z sur'atida rivojlanadi), bolalik va o'smirlik davrida jadal rivojlanadi, keyin sekinlashadi. Taraqqiyot umumiy ilmiy kategoriya sifatida o'sish, shakllanish, taraqqiyot va regressiya tushunchalari bilan mos kelmaydi. S.Nartovanning fikricha:

1. Rivojlanish va o'sish. Bundan tashqari, o'sish tizimning asl tuzilishini saqlab qolgan holda miqdoriy o'zgarishlarni nazarda tutadi. Rivojlanish tizimni qayta qurishni nazarda tutadi, buning natijasida yangi shakllanishlar, elementlar, aloqalar paydo bo'ladi va shunga mos ravishda ilgari mavjud bo'lmagan funktsionallik.

2. Rivojlanish va shakllanish. Shakllanish "shakl" - tasvir, standart, maqsad bo'lmasdan mumkin emas, bu bilimga ega bo'lgan odam unga o'zgartirishlar kiritadi. Rivojlanish - bu o'z-o'zini o'zgartirish va ochiq istiqbolga ega.

3. Ba'zan ular taraqqiyot haqida taraqqiyot yoki regressiya sifatida gapirishadi, ikkinchisi esa ilgari o'tgan holatlarga qaytishni anglatadi. Aslida, bu farq unchalik ilmiy emas: vaqt o'qi bir yo'nalishga ega va shuning uchun ko'rinadigan regressiya ham rivojlanishning davomidir [112].

Insonning shaxsi o'zgarganda ham rivojlanishning umumiy qonuniyatlarini kuzatish mumkin. Bolaning aqliy hayotidagi yangi o'zgarishlar joriy vazifalar amalga oshirilganda, dastlabki kutilganidan farq qiladigan natijalarni keltirganda mumkin bo'ladi. Mavjudlikning har bir lahzasida o'tmish izlari va kelajak mikroblari mavjud.

Inson hayotida muhim o'rin egallagan holda, u shaxsiy rivojlanishning yagona yadrosi bo'lib xizmat qila olmaydi. Shaxsiy rivojlanishni ma'lum bir biologik energiyani tarqatish sifatida ko'rsatib, u, aslida, insonni o'z tanlovi va o'zini o'zi takomillashtirish imkoniyatini rad etadi.

E.Erikson inson hayotini o'z-o'zini psixosotsial rivojlanishining sakkizta alohida bosqichiga ajratdi, uning fikricha, bu bosqichlar genetik jihatdan meros bo'lib o'tadigan epigenetik jihatdan ochiladigan "shaxsiy reja" natijasidir. Rivojlanishning ushbu kontseptsiyasi hayot tsiklining har bir bosqichi u uchun ma'lum bir vaqtda ("tanqidiy davr") sodir bo'lishiga asoslanadi va to'liq faoliyat ko'rsatuvchi shaxs o'z rivojlanishining barcha bosqichlarini ketma-

ket o'tish orqaligina shakllanadi. Bundan tashqari, ushbu nazariyaga ko'ra, har bir psixosotsial bosqich inqiroz bilan birga keladi - ma'lum bir psixologik darajaga erishish natijasida yetuklik va bu bosqichda shaxsqa qo'yiladigan ijtimoiy talablar yuzaga keladigan shaxs hayotidagi burilish nuqtasi. E.Erikson har birining mazmunini ko'rib chiqdi.

Qarama-qarshi shaxs tendensiyalari o'rtasidagi ziddiyat sifatida 8 bosqich [192]:

- ❖ atrofimizdagi dunyoga ishonch va ishonchsizlik (1 yilgacha);
- ❖ mustaqillik hissi, uyat va shubha hissi (1-3 yil);
- ❖ tashabbus va aybdorlik hissi (4-5 yil);
- ❖ mashaqqatli mehnat va o'zini past his qilish (6 yoshdan 11 yoshgacha);
- ❖ ma'lum bir jinsga mansublikni anglash va unga mos keladigan xatti-harakatlar shakllarini tushunmaslik (12-18 yosh);
- ❖ yaqin munosabatlarga intilish va izolyatsiya hissi boshqalardan vannalar, erta o'sadi;
- ❖ hayotiy faoliyat va o'z qobiliyatlariga e'tibor qaratish o'sib borayotgan muammolar, normal o'sish;
- ❖ hayotning to'liqligi va umidsizlik hissi, kech o'sish.

Erikson nazariyasida konfliktlar muhim rol o'ynaydi, chunki shaxslararo munosabatlar sohasining o'sishi va kengayishi har bir bosqichda o'z funksiyalarining kuchayib borayotgan zaifligi bilan bog'liq. Shu bilan birga, u inqiroz "falokat tahdidi emas, balki burilish nuqtasi va shu bilan kuch va moslashuvning ontogenetik manbai" degan ma'noni anglatadi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, inson hayotining sakkiz bosqichining har biri ushbu aniq bosqichga xos bo'lgan evolyutsion vazifa - ijtimoiy rivojlanishdagi muammo bilan tavsiflanadi, u bir vaqtning o'zida shaxsqa taqdim etiladi, lekin majburiy emas. O'z yechimini diqqat bilan topadi. Shaxsqa xos bo'lgan xulq-atvor namunalari ushbu vazifalarning har biri oxir-oqibat qanday hal qilinishi yoki inqirozni qanday yengish bilan belgilanadi.

Har bir psixo-sotsial inqiroz, baholash nuqtai nazaridan qaralganda, ijobiy va salbiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Agar u qoniqarli hal bo'lsa (ya'ni oldingi bosqichda men yangi ijobiy fazilatlar bilan boyitilgan bo'lsam), endi yangi ijobiy komponentni o'zlashtiradi va bu kelajakda sog'lom shaxs rivojlanishini kafolatlaydi. Aksincha, agar konflikt hal qilinmagan bo'lsa yoki qoniqarsiz hal qilinsa, u holda rivojlanayotgan o'ziga zarar yetkaziladi. Vazifa insonning har bir inqirozni adekvat hal etishini ta'minlashdan iborat va keyin u rivojlanishning keyingi bosqichiga yanada moslashuvchan, yetuk shaxs sifatida yondashish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Zamonaviy psixologiya sezilarli miqdorga ega prenatal davrdan boshlab (tug'ilishdan oldin) inson rivojlanishi haqidagi bilimlar. Asosiy savollardan biri - rivojlanish yo'lini doimiy, bosqichma-bosqich o'zgarishlar shaklida ifodalash mumkinmi yoki bu spazmatik, bosqichma-bosqich jarayonmi. Bundan tashqari, "bosqichlar" tushunchasi uning xatti-harakatini qayta tashkil etadigan shaxsning xususiyatlaridagi muhim o'zgarishlarni nazarda tutadi. Sahna taraqqiyoti kontsepsiyasini qabul qiluvchi psixologlar (J.Piaje, Z.Freyd, E.Erikson, L.S.Vigotskiy, D.B.Elkonin va boshqalar) har doim ham bir-biri bilan kelishmaydi. Biroq, ular bosqichma-bosqich rivojlanish bu jarayonning uzluksizligini istisno etmasligini, aksincha, davomiylilikni ta'minlaydiganligini ta'kidlaydilar. Uning turli bosqichlari. Turli mualliflar tomonidan ko'plab davrlashtirishlar mavjud bo'lib, ular yosh bo'yicha sezilarli farqlarni ko'rsatadi. Ularning sababi, ba'zi mualliflar insonning hayot tsiklini tasniflash uchun asos bo'lgan turli asoslar va mezonlar bo'lib, ular inson rivojlanishining qonuniyatlarini va yosh bosqichlarining o'ziga xos xususiyatlarini yaxshiroq tushunishga imkon beradi. J.Piaget intellekt rivojlanishida rivojlanishning to'rtta asosiy bosqichini aniqladi: sensorimotor intellekt bosqichi (tug'ilgandan 2 yoshgacha), operatsiyadan oldingi fikrlash bosqichi (2 yoshdan 7 yoshgacha), aniq operatsiyalar bosqichi. (7-11 yosh) va rasmiy bosqich operatsiyalar (11-12 yoshdan 14-15 yoshgacha). J.Piagetning davriyligi faqat kognitiv rivojlanishni ifodalaydi, muallif uni mutlaqlashtirgan va insonning butun aqliy hayotining asosi deb hisoblagan. U idrok va affektiv muhit o'rtasidagi bog'liqlik masalasiga murojaat qilmadi.

Uning kontsepsiyasida bola o'zining egosentrizmi bilan ajralib, jamiyatga uzoq yo'ldan keladi [126, p. 118]. A.Vallonning fikricha, bola tug'ilishdanoq mahkumdur. Shuning uchun u kognitiv rivojlanishni bolaning mustaqilligining shaxsiy rivojlanishi bilan bog'liq holda ko'rib chiqadi. Ularning davriyligining o'xshashligi shundaki, bolalikdagi ushbu rivojlanish xususiyatlarining xususiyatlari bir xil. Farqi shundaki, A.Vallon kognitiv rivojlanishni rivojlanishning psixik jihatlaridan biri deb hisoblasa, J.Piageni faqat bitta savol qiziqtiradi: reflekslar bilan ta'minlangan bola bilimga, kattalar mantiqiga fikrlash orqali qanday keladi. J.Piaje bolaning intellektual rivojlanishini asos deb hisoblaydi aqliy rivojlanishning boshqa jihatlarini. Uning fikricha, rivojlanish axloq kognitiv qobiliyatlar bilan chambarchas bog'liq. Har qanday axloqiy baho berish uchun bola aqliy fikrlash qoidalarini o'rganishi kerak. J.Piagee birinchilardan bo'lib axloqiy rivojlanishni o'rgangan, keyinchalik bu ishni L.Kolberg davom ettirgan. L.Kolbergning axloqiy rivojlanish davriyligi ham turli yoshdagi bolalarning bilish imkoniyatlari bilan bog'liq bo'lsa-da, inson aqliy rivojlanishining faqat bir tomoniga taalluqlidir. Bu tushunchalar insonning kognitiv rivojlanishini o'smirlik davriga borib taqaladi, bu funktsiya bu vaqtda yetuklik darajasiga yetgan deb hisoblanadi. Biroq, aqlli Insonning aqliy rivojlanishi butun hayot aylanish jarayonida davom etadi va o'zgaradi. Ushbu xulosa mahalliy va xorijiy psixologiya tadqiqotlari natijalari bilan tasdiqlangan. Shaxsiy rivojlanishga alohida e'tibor beriladi. Jahon olimlar (K.A.Abulxanova-Slavskaya, B.G.Ananyev, L.I.Antsiferova, G.O.Ball, I.D.Bex, A.A.Bodalev, L.S.Vygotskiy, I.A.Zyazyun, E.I.Isaev, I.S.Kon, V.G.Kremen, V.A.Kudin, A.N.Leontyev, V.A.Lofovoy, A.S.Makarenko, S.L.Rubinshteyn, V.A.Suxomlinskiy va boshqa ko'plab olimlar). S.L.Rubinshteyn shaxsni ongning tashuvchisi deb hisoblaydi va birinchi navbatda, dunyoga munosabat. Shu bilan birga, ong u uchun shaxsning ushbu munosabatni rivojlantirish, ya'ni ma'lum bir pozitsiyani egallash qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi [148, p. 102]. Bu, uning tushunchasiga ko'ra, shaxsning asosiy funksiyasidir. U rivojlanish tamoyilini psixik jarayonlarni tushunish bilan bog'liq holda shakllantirib, asosiysi ularning shaxsiy asosi ekanligini, psixik hodisalarni bir butunlikka birlashtirib, rivojlanishiga shaxsiy yo'nalish berishini ta'kidlaydi. Keyin u ong va faoliyatning birligi tamoyilini ishlab chiqdi: shaxs ongi faoliyatda (boshqa psixik jarayonlar kabi) namoyon bo'ladi va unda rivojlanadi.

Shunday qilib, rivojlanishning mohiyatini tushunish uning bir qator bosqichlardan o'tishi bilan emas, balki shaxsni anglatuvchi tizimning ishlashi bilan bog'liq edi. S.L.Rubinshteyn determinizm tamoyilini tashqi sharoitlar orqali ichki sharoitlarning sinishi sifatida shakllantirdi va shaxsiyat rivojlanishida ichki "mantiq" mavjudligini, ya'ni uning nafaqat tashqi ta'sirlarga nisbatan tanlanishini, balki "o'zini o'zi "ajralish" qobiliyatini ham isbotlaydi. "tashqi holatlar mantig'i", ularga nisbatan munosabatga qarab o'zini o'zi belgilash. Shunday qilib, S.L.Rubinshteynning shaxsiyatni rivojlantirish tamoyili bosqichma-bosqich rivojlanish, funktsional rivojlanish va shaxsning o'ziga xos ichki rivojlanishi naqshlarini birlashtirdi. O'zining "Inson va dunyo" asarida u hayot yo'li mavzusining toifasini kiritadi, bu shaxsiyat rivojlanishining yuksalish xarakterini tushunish va uni takomillashtirish istiqbollari ochadi.

Shaxs rivojlanishining obyektiv qonuniyatlarini ochib berishga katta hissa qo'shgan B.G.Ananyev, u butun dunyo psixologiyasiga xos bo'lgan (va ayniqsa sovet psixologiyasi - mafkuraviy sabablarga ko'ra) shaxsni rivojlantirishda bolalikning rolini mutlaqlashtirishni yengishga muvaffaq bo'ldi. Olimlarning ayniqsa bolaning shaxsiyatini rivojlantirishga qaratilgan konsentratsiyasi. U kattalar shaxsini rivojlantirish masalasini ko'tardi va S.L.Rubinshteyn kabi hayot yo'lining rolini ta'kidlaydi bu rivojlanishning maxsus trayektoriyasi. "Kamolot" tushunchasidan shaxsga nisbatan foydalanish, B.G.Ananyev (D.Berrendan keyin) erta yetuklik, haqiqiy yetuklik va kech yetuklik bosqichlarini farqlaydi. Shu bilan birga, u hayot yo'lini tarixiy voqealar, ta'lim usullari, turmush tarzidagi o'zgarishlar bilan belgilanadigan fazalarga ajratadi va uni ontogenetik rivojlanishning yosh bosqichlari bilan mos keladi, deb hisoblaydi. B.G.Ananyev uning umumiy xususiyatini turli psixik funksiyalarning notekis rivojlanishi deb hisoblaydi. Bu yondashuv, ma'lum ma'noda, L.Kolbergning kontsepsiyasiga qarshi bo'lib, u insonning kognitiv

rivojlanishi axloqiy rivojlanish bilan bog'liq holda doimo etakchilik qiladi va shu bilan turli shaxslarning rivojlanish yo'llarining haqiqiy murakkabligi va o'zgaruvchanligini istisno qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abramova G.S. Rivojlanish psixologiyasi: Talabalar uchun darslik universitetlar. G. S. Abramova. Psixologik jurnal. Yekaterinburg, -2001.B. 44-50.
2. Abulxanova-Slavskaya K.A. Shaxsning faoliyati va psixologiyasi. - M.: Nauka, 1980. – 334 b.
3. Ananyev B.G. Zamonaviy psixologik va pedagogik muammolar.- L.: Leningrad davlat universiteti nashriyoti, 1974. - B.3-15.
4. Andreas S. NLP: Muvaffaqiyat uchun yangi texnologiyalar. Andreas, C.Folkner va boshqalar - Sofiya, 2001 - 275 p.

III SHO'BA.

YOSHLARGA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISH MEXANIZMLARI VA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

SHARQ MUTAFAKKIRLARI TALQINIDA O'QUV FAOLIYATI MOTIVATSIYASI

Ag'amurodov Sarvar Istamovich

Buxoro davlat pedagogika instituti Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sharq mutafakkirlari talqinida o'quv motivlarining namoyon bo'lish usullari, shu bilan birgalikda yoshlarda o'quv motivatsiyalarini shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarning roli va ahamiyati keng yoritilgan.

Tayanch so'zlar: O'quv motivi, motivatsiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, mukammallik, o'ziga ishonch hissi, ijtimoiy shart-sharoit, individual.

Аннотация. В данной статье широко освещены способы невидимости учебных мотиваций в трактовках восточных мыслителей, а также роль и значение факторов, влияющих на формирование учебных мотиваций у молодежи.

Ключевые слова: Мотивация обучения, мотивация, социальная поддержка, успеваемость, уверенность в себе, социальные условия, личность.

Abstract. In this article, the ways in which educational motivations are invisible in the interpretation of Eastern thinkers, as well as the role and importance of factors influencing the formation of educational motivations in young people are widely covered.

Key words: Learning motivation, motivation, social support, excellence, self-confidence, social conditions, individual.

Kirish: Sharqda har doim ilm eng muhim qadriyat hisoblanib kelingan. Shuning uchun ta'lim-tarbiya masalasi bilan deyarli barcha olimlar shug'ullanishgan. O'zlarining juda ko'p asarlari bilan butun dunyoni hayratga solgan ulug' mutafakkir bobolarimizning barcha asarlarida ham ta'lim-tarbiyaga alohida e'tibor berilgani diqqatga sazovordir. Ularning ta'lim-tarbiya masalasiga falsafiy, diniy, axloqiy, pedagogik va psixologik tomonlaridan turib yondashganligini kuzatsa bo'ladi.

Buyuk ajdodlarimiz ta'lim-tarbiya masalasiga alohida ahamiyat berganlar va ularni keltirib chiqaruvchi hamda keyinchalik harakatlantiruvchi motivlar, motivatsiyalar to'g'risida ibratli fikrlarni bildirganlar.

Ular xulq, muomala, motiv va o'quv motivatsiyasi muammosiga aksariyat hollarda o'qituvchi va o'quvchi (shogird) munosabatidan kelib chiqqan holda yondashdilar. Ularning talqiniga binoan, ichki turtkilarni aniqlovchi va harakatga keltiruvchi, muhim xususiyat kasb etuvchi ulug' zot o'qituvchi hisoblanadi. Modomiki shunday ekan, anglanilgan motivlarni va o'quv motivatsiyasini vujudga keltiruvchi, ularni barqarorlashtiruvchi inson xuddi shu ustozdir. Anglanilmagan motivlar, motivatsiyalar tabiiy ravishda namoyon bo'ladi va shaxsni u yoki bu faoliyatni amalga oshirishga undaydi. Shuning uchun shaxs fazilatlarini, xislatlarini, sifatlarini, o'quv motivatsiyasi yuzasidan qarashlar mutafakkirlarimiz tadqiqotlarida muhim joy egallagan.

Sharqning buyuk allomalaridan biri Abu Nasr Forobiy munosabat motivatsiyasi to'g'risida mulohaza yuritib, sezgi organlari, shuningdek, yurak, miya inson tug'ilgan paytdan mavjud bo'lsa, boshqa hamma narsalar aqliy va axloqiy xususiyatlar, xarakter xislatlarini, o'quv motivatsiyasi insonning o'z faoliyati mobaynida yuzaga keladi, deb hisoblaydi.

O'quv motivatsiyasi bo'yicha o'zining qimmatli ma'lumotlarini bergan mutaffakir olimlardan biri Abu Nasr Farobiy hisoblanadi. Sharqning buyuk allomasi, qomusiy olim Abu Nasr Farobiy (873-950) o'smirning ijtimoiy hayotda tutgan o'rni va uning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida ibratli g'oyalarni ilgari surgan. Uning fikricha, talabaga ta'lim berish, ilmi qilish yo'lida o'qituvchi tinmasdan mashaqqatli mehnat qilishi kerak, shunda talaba o'qishga, ta'lim olishga, bilimli bo'lisha intiladi.

O'qituvchi talabaga bilim beraman desa, talaba oldida haqiqatgo'y bo'lishi, yolg'onni va yolg'on aytganni yomon ko'rishi, o'zi fahm-farosatli bo'lishi va or-nomusini qadrlashi, shogirdlariga nisbatan adolatli bo'lishi, ko'zlangan maqsadiga erishishda qat'iylik ko'rsata bilishi va o'rnak bo'lmog'i lozim. Farobiy dunyoni insonning o'z bilimi, aqli yordamida bilishini

nazarda tutib: "Tushunish esa (narsalarning mohiyatini) umumiy qoida qonunlar to'g'risidagi harakat bo'lib, ularning oxiri bor va chegaralangan hamda umumlashtirilgandir", - deb yozgan edi. Farobiy tushunishni bilimning mohiyatini o'qib-anglab olishni quruq yodlashdan ustun qo'yadi va talabaga umumiy qonun va qoidalarini o'zlashtirishni tavsiya etadi, chunki qonun-qoidalarini anglash, uning ta'kidlashicha, juda katta ahamiyatga ega. Shunday qilib, allomaning mulohazasiga binoan, har qanday talaba o'z xatti-harakatidan xabardor bo'lmog'i va shu sa'y-harakati tufayli baxtga erisha oluvchi insonligini anglamog'i lozimdir. Mutafakkir olim Farobiy talabaning shaxsiga xos bo'lgan qator fazilatlarga xolisona, odilona, oqilona sharh berish imkoniyatiga erishgan buyuk zotdir.

Farobiy o'quv motivatsiyasi haqida fikr yuritib, bunda muallim va shogirdning o'rni, ahamiyati va uning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risidagi ibratli fikrlarini aytib o'tadi. Uning mulohazasicha, ustozning vazifasi dono davlat rahbari vazifasiga o'xshab ketadi. Xuddi shu sababli o'qituvchi, ichki turtkilarni vujudga keltiruvchi hamma ko'rgan va eshitganlarining barchasini yaxshilab esda saqlab qolishni uddalashi, aql-farosatga, chiroyli nutqqa ega bo'lish va o'quvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarini to'la hamda aniq ifodalay olishni bilmog'i zarur. Ustoz faqatgina fan bilan shug'ullanib qolmasdan, balki o'z bilimlarini shogirdlariga berishi, bunda mashaqqatli mehnatdan charchash nimaligini bilmasligi lozim. Ustoz may (ichimlik) iste'mol qilishdan o'zini tiyishi, haqiqatgo'y bo'lib yolg'onni yomon ko'rishi, fahmli bo'lishi va o'z or-nomusini qadrlashi, o'zining o'quvchilariga nisbatan adolatli bo'lishi, ko'zlagan maqsadiga erishishida qat'iyatlilik ko'rsata bilishi lozim. Bularning barchasi anglanilgan motivatsiyani vujudga keltiradi va uning regulatori vazifasini o'taydi. Har bir kishining shaxsiy uslubi, yakka shaxsliligi to'g'risida mulohaza yuritilganda Farobiy xuddi shu motivatsiya yuzasidan fikr bildirgan. Farobiy o'z asarlarida inson hayoti, shaxslararo o'quvi, muomala maromi hamda ularning motivatsiyasi haqida fikr yuritadi. Ammo shuni ham alohida ta'kidlab o'tish joizki, uning tabiiy-ilmiy qarashlari o'sha davrda mavjud bo'lgan falsafiy muammolar tana va ruh, materiya, harakat, fazo va vaqt, harakat manbai, sabab va oqibat, imkoniyat va voqelik hamda fiziologik, psixologik jarayonlar to'g'risidagi tasavvurlar bilan omuxtalashib ketgandir. Shunisi diqqatga sazovorki, Farobiy mukammallik mezonini deb mashhurlik yoki nasl-nasabni emas, balki nazariy va amaliy fazilatlarni bilish bilan hamda bu fazilatlarni qulay an'anaviy metodlardan foydalanib keng jamoatchilikka o'rgatish qobiliyati bilan belgilanadigan muayyan san'atdagi (kasb) e'tiborlilikni tushunadi.

Motiv va motivatsiya yuzasidan mulohaza yuritishga muvaffaq bo'lgan atoqli olim Abu Ali ibn Sinoning fikricha, ustoz (o'qituvchi) eng avvalo matonatli, sof vijdonli, rostgo'y va bolani tarbiyalash metodlarini ham axloq qoidalarini mukammal biladigan odam bo'lmog'i shart. O'qituvchi o'quvchining butun ichki va tashqi olamini o'rganib, uning aql qatlamlariga kira olgandagina unda fanga, olamga nisbatan qiziqish (motiv) uyg'otadi, xolos.

Abu Ali ibn Sino iborasi bilan aytganda, o'quvchiga qaratilgan har bir so'zni o'qituvchi imo-ishoralar bilan to'ldirib bormog'i lozim. Bizningcha, ushbu xatti-harakat tashqi motiv, ta'sir o'tkazish mexanizmi vazifasini o'taydi. Uning ta'lim metodlari va usullari texnologiyasini tushuntirishga yo'naltirilgan fikrlari o'sha davr o'qitish tizimi uchun g'oyat buyuk ahamiyat kasb etgan edi. Ma'lumki, o'qituvchi o'z o'quvchilarining mayli, motivi, intilishi, faolligi, qobiliyati, iste'dodi va layoqatini aniqlamasdan, ya'ni tashxis qilmasdan turib, unga oqilona kasb tanlashga yo'naltira olmas va fanlarga nisbatan qiziqish uyg'ota bilmas edi.

Abu Ali ibn Sino o'qituvchining barcha harakatlari faqat yaxshilikdir, unga taqlid qilish, undan o'rganish, mezon sifatida foydalanish muayyan motiv funksiyasini ado etadi. Hatto, mazkur tashqi va ichki mujassamlashuv motivi hamda motivatsiyaning negizini vujudga keltiradi. Abu Ali ibn Sinoning odamiylik, mehribonlik singari insoniy fazilatlarga yuksak baho berganligi xulq-atvor motivatsiyasini zarurat sifatida tan olganligini bildiradi.

Ta'lim olish motivatsiyasi bo'yicha o'zining ilg'or fikrlarini ilgari surgan mutafakkirlaridan yana biri G'azzoliy hisoblanadi. Abu Homid Muhammad ibn Muhammad al-G'azzoliy (1058-1111) - Sharqning ulug' mutafakkiri, yirik olim, o'z ilmlarini amalda qo'llagan

mutassavvuf, har jihatdan komil inson. Bu ulug' zot o'z davri olimlari tomonidan ulkan bahoga musharraf bo'lgan.

Shunday qilib, Sharq mutafakkir olimlari talaba kuchli xotiraga, iroda va tafakkurga, aql-zakovatga, farosatga, chiroyli nutqqa ega bo'lishini, ko'zlagan maqsadni amalga oshirish yo'lida jonbozlik, qat'iylilik ko'rsatishni, o'zining imkoniyatlar dunyosiga to'g'ri yo'l topa olishiga intilishini, ular vijdonli, samimiy, odobli, nazokatli, ishchan, mas'ul talaba sifatida faoliyat ko'rsatishi zarur ekanligini ta'kidlab o'tadilar va talabalarning ongli, ifodali, to'g'ri va tez o'qishi ichki bog'lanishlarga egadir, deb ta'kidlaydilar. Ularning shunday qarashlari hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaganligi bilan ajralib turadi.

Boshqa qomusiy olimlar singari Umar Hayyom ham faoliyat, xulq, o'quv motivatsiyasini shaxs xususiyatlari, fazilatlarini shogirdlarda, farzandlarda shakllantirish orqali tushuntirishga harakat qiladi. Ibrat, namuna, timsol, taqlid, ta'sirlanish, ishtiyoq, intilish turli xususiyatli motivlarni keltirib chiqarish manbai ekanligi to'g'risidagi yondashuv unga ham bevosita taalluqlidir. Umar Hayyomning ta'kidlashicha, o'quvchilar bilimlarni faqat o'qituvchining bergan ma'lumotlari va kitobdan o'qish orqaligina emas, balki hayotiy hodisalarni bevosita kuzatish jarayonida, ko'nikma va malakalarni esa amaliyotda, aynan bir xil harakat hamda amallarni bir necha marotaba takrorlash, turli uslublarni qo'llash natijasida egallab oladilar. Ularning faolligi, intilishi faoliyat, bilish motivi vazifasini bajaradi. Olimning ta'kidlashicha, ta'limning amaliyot bilan uzviy aloqasi bilimlarni mustaqil o'zlashtirish imkonini yaratadi hamda ichki yoki tashqi motiv funksiyasini ijro etadi.

Umar Hayyom o'quvchilarga ruhiy ta'sir o'tkazishning, ko'rsatma berish orqali ijodiy izlanish faoliyatini jonlantirishning tarafdori edi. Muomala sehri, maromi, xulq, munasabat motivatsiyasi ularning samaradorligini belgilaydi, o'qituvchining odobi va nazokatini, uning o'quvchilar (shogirdlar) bilan hamkorligi ta'lim va tarbiya mahsulдорligini oshirish sharti degan ilmiy faraz Umar Hayyom qarashlarining mag'zini tashkil etadi. Shogirdga muomalaga, o'quv faoliyatiga, xulq-atvoriga nisbatan ichki motivning paydo bo'lishi tabiiylilikni belgilasa, ustoz tomonidan uni uyg'otish esa subyektiv ta'sir, shaxslararo munosabat turtkisi hisoblanadi.

Buyuk alloma Nasriddin Tusiy o'zining "O'quvchilar tarbiyasi haqida" nomli traktatida fanlarga, kasb-hunarga oid motivlarning tug'ilishi bevosita o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi iliq munosabatga, o'zaro nisbiy, muvaqqat huquqiy tenglikka bog'liqligini ta'kidlaydi. Hayot va faoliyatning turli sohalariga nisbatan motivning uyg'onishi, bir darajadan yanada yuksakroq bosqichga o'sib o'tishi bilan tavsiflanadi, anglanilgan motivatsiya esa izlaniluvchi kutilma aniqligini ta'minlaydi.

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy asarlarida bilimlarni egallash mashaqqatli ekanligi, buning uchun o'quvchida fanlarga nisbatan qiziqish (motiv)ni mavjud bo'lishi zarurligi to'g'risida fikr yuritiladi. Ularning mulohazalaricha, qulay muhit, o'zaro bir-birini tushunish, izlanuvchanlik har qanday muvaffaqiyat kafolati ekanligi alohida ta'kidlanadi.

O'rta asrlarda yashab o'tgan Ahmad Donish insonning xarakter xislatlari, ma'naviyati, his-tuyg'usi, xulq-atvori oldiga qator jiddiy ijtimoiy, umumbashariy talablar qo'yadi. Shaxsni shakllantirishda ikkiyoqlama ichki harakat (motiv) mavjud bo'lmas ekan, hech qachon yuksak bosqichlarni egallash mumkin emas. Insonda ichki motivlar, ma'naviy intilish, kuch va g'ayrat mavjud bo'lmas ekan, kamolotga erishish mumkin emasligini alohida ta'kidlaydi.

Sharq mutafakkirlarining motivatsiya to'g'risidagi qarashlari o'quv faoliyat motivatsiyasini yanada kengroq tushunishimizga asos bo'ladi va qimmatli ilmiy meros hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Aseyev V.G. Motivatsiya povedeniya i formirovaniya lichnosti. M. Izd-vo «Misl», 2001.
2. Barotov Sh.R. O'quvchi shaxsini o'rganish usullari. -T.: «O'qituvchi», 1995.
3. Клинеберг Л. Проблемы теории обучения: Пер с нем. — М.: Педагогика, 1984. — 256 с. 2.

4. Роберт Мертон. Социальная теория и социальная структура. М.: АСТ, Хранитель, 2006. 880 стр. ISBN: 5-17-029089-6, 5-9713-0703-7, 5-9762-0143-1
5. Ag'amurodov.S.I "O'smirlarda kasbiy o'zini-o'zi anglash, tadbirkorlik qobiliyatlari shakllanishi va bu jarayonga ta'sir etuvchi omillar" —Pedagogik mahoratl ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2024, № 2
6. Ag'amurodov.S.I "Biznes faoliyati va uning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'smirlar faoliyatiga tadbiq etish" Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2024 йил № 1)
7. Ag'amurodov.S.I "O'smirlik davrida shaxsning shakllanish psixologiyasi" ISSN (E): 2992-9148 ResearchBib Impact Factor: 9.576 / 2023 VOLUME-1, ISSUE-5

O'SPIRINLAR ESHITISH TIZIMINING INTELLEKTGA TA'SIRI

Ravshanova Xanifa Akmaljonovna

Toshkent Pediatriya tibbiyot instituti "Ijtimoiy fanlar, pedagogika va psixologiya" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola sotsial intellekt haqida olimlar fikr mulohazalari keltirilgan. Tajribada zaif eshituvchi o'spirinlarning ijtimoiy intellektining umumiy holatini o'rganishga erishilgan. Zaif eshituvchi o'spirinlarning ijtimoiy intellekti dinamikasini o'rganish natijalariga ko'ra o'quvchilardagi tafovutli holatlar o'rganilayotgan muammo bo'yicha doimiy ravishda shaxs kamolotining har bir darajasida o'ziga xos ijobiy ahamiyatli sifatlar kuzatilishi aniqlandi. Shuningdek, me'yorda eshituvchilar o'smirlar bilan zaif eshituvchi o'spirinlarni ijtimoiy intellekti komponentlarini qiyosiy o'rganilgan. Empirik natijalar o'zaro darajalar bo'yicha qiyosiy talqin etilgan.*

Kalit so'zlar. *Zaif eshituvchi o'spirin, me'yorda eshituvchi o'spirin, ijtimoiy intellekt, abstrakt intellekt, umumiy intellekt, verbal, nonverbal, mulqot, shaxslararo o'zaro ta'sirlashuv.*

Аннотация: *В данной статье представлены мнения ученых о социальном интеллекте. В ходе эксперимента удалось изучить общее состояние социального интеллекта слабослышащих подростков. По результатам исследования динамики социального интеллекта слабослышащих подростков установлено, что на каждом уровне развития личности постоянно наблюдаются специфические положительные и значимые качества по отношению к изучаемой проблеме. Также были сравнительно изучены компоненты социального интеллекта нормально слышащих и слабослышащих подростков. Эмпирические результаты сравнительно интерпретируются на взаимном уровне.*

Ключевые слова. *Слабослышащий подросток, нормально слышащий подросток, социальный интеллект. абстрактный интеллект, общий интеллект, вербальный, невербальный, общение, межличностное взаимодействие.*

Abstract: *This article presents the opinions of scientists about social intelligence. During the experiment, it was possible to study the general state of social intelligence of hearing-impaired adolescents. According to the results of the study of the dynamics of social intelligence of hearing-impaired adolescents, it was found that at each level of personality development, specific positive and significant qualities are constantly observed in relation to the problem under study. The components of social intelligence of normally hearing and hearing-impaired adolescents were also comparatively studied. The empirical results are comparatively interpreted at the mutual level.*

Keywords. *Hearing-impaired adolescent, normally hearing adolescent, social intelligence. abstract intelligence, general intelligence, verbal, non-verbal, communication, interpersonal interaction.*

Jahonning rivojlangan mamlakatlarida yoshlarning sotsial intellektini rivojlantirish, ularni mehnat bozoriga moslasha oladigan, raqobatbardosh, psixologik va ijtimoiy-siyosiy munosabatlarda faol mutaxassislar sifatida tayyorlash masalalari tobora dolzarb ahamiyatli bo'lib bormoqda.

Shaxs faoliyatida "ijtimoiy intellekt"ni ahamiyati katta hisoblanadi. Har bir shaxs ijtimoiy munosabatlarga moslashuvchan, boshqalarning kechinmalarini his eta oladigan, ularga o'z ta'sirini o'tkazuvchi, munosabatlarga kirishimli, o'z xatti-harakatlarini boshqalarga moslashtira oladigan bo'lishini ham taqozo etishi masalasi ko'ndalang bo'lib qoldi.

"Ijtimoiy intellekt" tushunchasini birinchi marta 1920 yilda E.Torndayk psixologiya fanida qo'llagan. U bu tushuncha yordamida shaxslararo munosabatlarni oldindan ko'ra, bilishlikni tasvirlaydi va uni insonlar o'rtasidagi munosabatlarga davr nuqtai nazari bilan yondashishni qiyoslaydi. E.Torndaykning ta'kidlashiga ko'ra, intellektning quyidagi turilari mavjud: **abstrakt intellekt** - bu abstrakt, verbal va matematik belgilarni tushunish va ularning yordami bilan turli aqliy harakatlarni amalga oshirish qobiliyatidir, **ijtimoiy intellekt** - odamlarni tushunish va ular bilan munosabatlarga kirishish qobiliyatidir[1-4].

1937 yili G.Ollport ijtimoiy intellektni odamlarni to'g'ri baholay bilish, ularning hulqini to'g'ri bashorat qilish va shundan kelib chiqqan xolda ular bilan munosabatga kirishish qobiliyati deb tavsiflaydi. U boshqa odamlarni yaxshi tushunishni ta'minlovchi bir qator sifatlarni ajratib ko'rsatgan: bu sifatlarni tarkibiga ijtimoiy intellekt alohida qobiliyat sifatida kiritilgan. 1960 yillarda ijtimoiy bilish va kommunikativ kompetentlikka oid ishlar paydo bo'la boshladi. Shu yillarda umumiy persepsiya muammosiga odamlarning bir-birlarini tushunishlariga katta e'tibor qaratilgan va hosil bo'lgan ijtimoiy intellektning tabiati va tarkibi to'g'risidagi konseptual tasavvurlar asosida uni o'rganishning metodik apparatini yaratishga uringanlar.

Ijtimoiy intellektni o'lchashga mo'ljallangan birinchi ishonchli testni yaratgan Dj.Gilford uni umumiy intellekt omilidan mustasno bo'lgan va eng avvalo, xulq-atvoriga oid bo'lgan axborotlarni tushunishi bilan bog'liq bo'lgan intellektual qobiliyatlar tizimi sifatida o'rgangan. 80-yillarda D.Kiting tomonidan yaratilgan testlar axloqiy yoki odob bilan fikrlashni baholashga mo'ljallangan edi. M.Ford va M. Tisak intellektni baholashning negizida muammoli holatlarning to'g'ri yechimini topish yotishini ta'kidlaydilar. Ular ijtimoiy intellekt axborotlarni qayta ishlash bilan bog'liq bo'lgan mental qobiliyatlarning aniq va mutanosib guruhini o'z ichiga olishini ko'rsata bildilar. Bu qobiliyat guruhi esa o'z o'rnida "formal" tafakkur asosini tashkil qiluvchi va "akademik" intellekt testlari bilan tekshiriluvchi qobiliyatlardan tubdan farq qiladi.

N.Kentor ijtimoiy intellektni odamlardagi hayotida bo'layotgan hodisalarni avvaldan ko'ra, bilish va ulardan unumli foydalanish imkoniyatini beradigan kognitiv kompetentlikka tenglashtiradi.

Aynan ijtimoiy intellektni tashkil etuvchi hodisalar va ularni talqin qilish insonlarni kelajakdagi hodisalarga avvaldan tayyor turishlariga yordam beradi. Amaliy masalalarni hal qila olish qobiliyati, verbal va ijtimoiy kompetentlik ijtimoiy intellektning tarkibini tashkil etuvchi asosiy komponentlar hisoblanadi.

Ijtimoiy intellekt to'g'risida oddiy odamlar qanday tasavvurga ega ekanliklarini tushunish maqsadida R. Shternberg (1981) tadqiqot o'tkazgan va natijada insonlar umumiy intellekt tushunchasiga quyidagilarni kiritishlarini ko'rsatib o'tgan:

1. **Amaliy masalalarni hal qilish qobiliyati.** Odam mantiqiy fikr yuritadi, muammoning barcha tomonlarini ko'ra biladi; to'g'ri yechimga kela oladi, zarur axborotlarning original manbalariga murojaat etadi; barcha dalillarni eshitadi.

2. **Verbal qobiliyat.** Aniq va ravon tilda gapiradi; o'qiganini yaxshi tushunish, lug'at boyligi kuchli va yaxshi; yozma nutqida muammolarga duch kelmaydi; odamlar bilan oson va samimiy muomalaga kirishadi va hokazo.

3. **Ijtimoiy kompetentlik.** Boshqa odamlarni qanday bo'lsalar, shundayligicha qabul qiladi; uchrashuvlarga kechikmaydi; to'g'ri xulosa va qarorlarga kela oladi; boshqalarning xohish va ehtiyojlarini seza biladi; qiziquvchan va hokazo.

G. Ayzenk ta'kidlaganidek, ijtimoiy intellekt - bu shaxsning uning ijtimoiylashuv jarayonida shakllanadigan, ijtimoiy-madaniy sharoitlar ta'siri ostida shakllanadigan ongidir [5].

Bizning fikrimizcha, J.Gilford tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy intellekt tushunchasi diqqat e'tiboriga loyiqdir. U birinchi bo'lib umumiy intellekt omiliga bog'liq bo'lmagan intellektual qobiliyatlar tizimi sifatida ko'rib chiqadigan ijtimoiy intellektni o'lchash uchun ishonchli sinovni ishlab chiqdi. J.Gilford tuzilishining umumiy modelidan kelib chiqqan ijtimoiy intellektni o'lchash imkoniyati [8]. Ijtimoiy intellekt, umumiy intellektual qobiliyatlar singari, uchta o'zgaruvchiga ega bo'lgan sohada tavsiflanishi mumkin: tarkib, operatsiyalar, natijalar. J. Gilford bitta operatsiyani - bilimni ajratib ko'rsatdi va tadqiqotlarini xulq-atvorni anglashga qaratdi. Ushbu qobiliyat oltita omilni o'z ichiga oladi:

1. Xatti-harakatlarning elementlarini anglash - xatti-harakatlarning og'zaki va og'zaki bo'lmagan ifodasini kontekstdan ajratish qobiliyati (Geshtalt psixologiyasida "fonni" tanlashga yaqin qobiliyat).

2. Xulq-atvor sinflarini anglash - xatti-harakatlar to'g'risidagi ekspressiv yoki situatsion ma'lumotlar oqimida umumiy xususiyatlarni bilish qobiliyati.

3. Xulq-atvor munosabatlarini anglash - xulq-atvor to'g'risidagi ma'lumotlar elementlari o'rtasida mavjud bo'lgan munosabatlarni tushunish qobiliyati.

4. Xulq-atvor tizimlarini anglash - insonning o'zaro ta'sirining integral holatlari rivojlanishining mantig'ini, ushbu vaziyatlarda ularning xatti-harakatlarining ma'nosini tushunish qobiliyati.

5. Xulq-atvor o'zgarishlarini anglash - turli xil vaziyatlarda o'xshash xatti-harakatlar (og'zaki yoki og'zaki bo'lmagan) ma'nolaridagi o'zgarishlarni tushunish qobiliyati.

6. Xulq natijalarini bilish - mavjud ma'lumotlarga asoslanib xatti-harakatlarning oqibatlarini oldindan bilish qobiliyati. [8]

Amerikaning taniqli psixologi R. Stenbergning fikrlari qiziq nuqta bo'lib, ular tadqiqotni haqiqiy hayotga yaqinlashtirishning o'rniga, sun'iy konstruksiyalar yordamida intellektni o'lchashga harakat qilishlarini ta'kidladilar. Muallif nuqtai nazaridan, ijtimoiy intellekt - bu atrofdagi odamlar bilan muloqotda o'zini namoyon qiladigan intellektdir [6].

Kar bolalar va o'smirlarning intellektual rivojlanishining turli jihatlari zamonaviy rus va xorijiy psixologiyada o'rganiladi (T.G. Bogdanova, T. A. Grigorieva, I.M Solovyov, T.V. Rozanova, N.V.Lshkova, W.Frohn, H. G. Furth, M.Marschark, H.R.Myklebust, P.Oleron, J.Rosenstein, M Templrn va boshqalar) [7].

Bir vaqtning o'zida L.S.Vigotskiy tomonidan qo'yilgan aql va nutqning rivojlanishini tartibga soluvchi qonuniyatlarning o'zaro bog'liqligi masalasi hozirgi zamonda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ushbu muammoni o'rganishda faoliyatga asoslangan yondashuvni amalga oshirish taqazo etadi.

Maxsus psixologiya eshitish qobiliyati zaif bolalarning fikrlash rivojlanishining nutqning ma'lum funktsiyalariga, xususan, aqliy faoliyatni tartibga solish uchun mas'ul bo'lganlarga bog'liqligini ochib beradi.

Xulosalar

1. Eshitish qobiliyati zaif o'spirinlarning intellektini rivojlanishi nutqning tartibga solish funktsiyalarining rivojlanish sur'ati va o'ziga xosligi bilan bog'liq bo'lib, u nutq paytida verbal va noverbal vazifalarni hal qilish jarayonining turli ko'rsatkichlari o'smirlik yoshidan o'spirinlik davriga o'tish dinamikasida namoyon bo'ladi.

2. O'spirinlik davrida, eshitish qobiliyati buzilgan bolalarda intellektual sohaning verbal tarkibiy qismlarining tizimli rivojlanishi va noverbal rivojlanish tezligi pasayadi. Aksincha, eshitish qobiliyati zaif bolalar intellektning verbal tuzilmalarining rivojlanish tezligi pasayishi va noverbal jarayonlar esa biroz o'sishi bilan tavsiflanadi.

3. Aqliy harakatlarni shakllantirishga qaratilgan tuzatish va rivojlantiruvchi sinflarning ishlab chiqilgan va sinovdan o'tkazilgan eksperimental seriyasi eshitish qobiliyati zaif bolalarning boshlang'ich maktab yoshidagi intellektual rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

4. Zaif eshituvchi o'spirinlarda ijtimoiy intellektning umumiy darajasiga, ham ijtimoiy intellektning tarkibiy qismiga ta'sir qiladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar orasida ijtimoiy intellekt ko'rsatkichiga ko'ra ham intellektual darajasi yuqori, ham intellekt darajasi past shaxslar bor.

5. Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar, normal eshitish qobiliyatiga ega bo'lgan o'quvchilar bilan solishtirganda, yangi ijtimoiy aloqalarga kirishishga tayyorlanish darajasi past, ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonida o'z harakatlari natijasi o'ylamaydilar, bir xillikni saqlashga intiladilar.

6. Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar muloqotda nuqsonlarga nisbatan sezgir bo'lsa, zaif eshituvchi o'spirinlarda esa muloqotdagi nuqsonlarga nisbatan sezgir bo'ladi. Bu ularning himoya, moslashuvchan mexanizmi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Avlaev O. U. Gender differences of social intelligence in student development. Scientific journal "Psychology". 2021. № Pages 1, 34-41.
2. Ravshanova X.A Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'spirinlarni ijtimoiy intellektini dinamikasi / Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. № 6, 2023. 337-341.
3. Butaeva U., Avlaev O., Abdumannotova N. Scientific and practical studies of psychological maturity of students./ Journal of critical reviews. JCR. 2020; 7 (12): 3063-3070 doi: 10.31838 / jcr.07.12.463
4. Burkhanov A., Avlaev O., Abduljalilova Sh. Responsibility as a criterion for determining personal maturity / E3S Web of Conferences 2021.
5. Ayzenk, G. Yu. Intellekt: Novyy vzglyad / G. Yu. Ayzenk // Voprosy psixologii. - 1995.-№1. - S. 111-131
6. Andreeva, G. M. Psixologiya sotsialnogo poznaniya / G. M. Andreeva. - M.: Aspekt Press, 1997.-239 s.
7. Bachmanova, N. V. K voprosu o professionalnix sposobnostyax psixologa / N.V. Bachmanova, N. A. Stafurina // Sovremennyye psixologo-pedagogicheskie problemy vysshey shkoly. - Vyp. 5. - L., 1985.
8. Gilford, Dj. Strukturnaya model intellekta / Dj. Gilford // Psixologiya mishleniya.- M.,1965. - 456 s.

O'SMIRLAR XULQ-ATVORINING BUZILISHLARIDA IJTIMOIIY OMILLARNING TA'SIRI

Nasimov Sadriddin Xurazboyevich

Samarqand davlat universiteti

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ne'matova Farida Vahobjon qizi

SamDU psixologiya ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotasiya: O'smirlik bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilishi ortadi, xarakteri shakllanadi, ma'naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi.

Kalit so'zlar: Interiorizatsiya, deviant xulq, konstruktivlik, destruktiv, stress, ideal.

Аннотация: Подростковый возраст является переходным периодом от детства к взрослости и характеризуется своими физиологическими и психологическими особенностями. На этом этапе физическое и психическое развитие детей значительно ускоряется, усиливается интерес к различным аспектам жизни, стремление к новому, формируется характер, обогащается духовный мир, и обостряются противоречия.

Ключевые слова: Интериоризация, девиантное поведение, конструктивность, деструктив, стресс, идеал.

Annotation: Adolescence is a period of transition from childhood to adulthood, characterized by distinct physiological and psychological features. During this stage, children's physical and mental development accelerates significantly, their interest in various aspects of life and their curiosity about new things increase, their character is formed, their spiritual world becomes richer, and conflicts intensify.

Keywords: Internalization, deviant behavior, constructiveness, destructive, stress, ideal.

O'smirlik balog'atga yetish davri bo'lib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga taaluqli chigal masalalarning paydo bo'lishi bilan ham xarakterlanadi. Bular ta'sirida o'smirning xarakteri, atrofdagi kishilar bilan muomalasi, jamiyatda sodir bo'layotgan voqealarga munosabati tez o'zgarib boradi. Ba'zan ijtimoiy masalalar to'g'risida noto'g'ri tasavvur va yangilish fikrlar hosil bo'lishi tufayli u muayyan tartib qoidalarga tanqidiy ko'z bilan qaraydi.

O'smirlik 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo'lgan davrni tashkil etadi. Hozirgi o'smirlar o'tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan birmucha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda. Aksariyat o'quvchilarda o'smirlik yoshiga o'tish, asosan, 5-sinflarda boshlanadi. "Endi o'smir bola emas, biroq katta ham emas" ayni shu ta'rif o'smirlik davrining muhim harakterini bildiradi. O'smirlik - bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. O'smirlardagi xulq-atvorning buzilishida quyidagi ijtimoiy omillarning ahamiyati katta: oilaviy sharoit, tengdoshlar ta'siri, ta'lim va maktab muhiti, jamiyatdagi madaniy va iqtisodiy omillar, media va texnologiya ta'siri.

Oilaviy sharoit - oilada kelishmovchiliklar, ota-onalarning ajrashishi yoki oilaviy zo'ravonlik o'smirlar xulq-atvorida muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Yaxshi oilaviy munosabatlar esa, aksincha, o'smirlarning ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tengdoshlar ta'siri- do'stlar va tengdoshlar bilan bo'lgan munosabatlar o'smirlar uchun juda muhim. Ijobiy do'stlik va qo'llab-quvvatlash ijtimoiy moslashuvni kuchaytirsa, noxush guruhlariga qo'shilish yoki yomon ta'sirga uchrash xulq-atvor buzilishlariga olib kelishi mumkin.

Ta'lim va maktab muhiti- maktabda muvaffaqiyatsizlik, o'qituvchilar va sinfdoshlar bilan salbiy munosabatlar, psixologik bosim va stress o'smirlar xulqida salbiy o'zgarishlar keltirib chiqarishi mumkin. Maktabda qo'llab-quvvatlash va qiziqarli ta'lim esa ularning xulqini yaxshilaydi.

Jamiyatdagi madaniy va iqtisodiy omillar-ijtimoiy tengsizlik, ishsizlik, qashshoqlik kabi omillar o'smirlarning psixologik holatiga salbiy ta'sir qilishi va xulq-atvor buzilishlariga olib kelishi mumkin.

Media va texnologiya ta'siri- zo'ravonlik, jinoyat yoki yomon xulq targ'ib qiluvchi kontent bilan tez-tez to'qnash kelish o'mirlarning xulq-atvorida salbiy o'zgarishlarga sabab bo'lishi mumkin.

O'smirlar o'zlariga salbiy baho beradilar, kamchiliklarining uzun ro'yxatiga faqat bitta ijobiy xislat qo'shiladi. Bu o'smirning o'ziga "tashqaridan" qarashiga, kattalarning salbiy bahosi ortib boradigan va ijobiy baho kamdan kam ko'rsatiladigan tasavvurlari interiorizatsiya qilinadi. O'smirlar o'zini baholashning shaxsiy mezonlarini ishlab chiqishiga, o'zini "ichdan" ko'rishga va o'z yutuqlarini baholashga, shaxsning kuchli tomonlariga suyanishga o'rgatmoq lozim. Deviant xulq-atvorli o'smirlarda o'z-o'ziga baho berishning o'ziga xos xususiyatlari masalalari N.G. Kamilova ishlarida yoritilgan bo'lib, ijtimoiy maqbul xulq-atvorni ta'minlashda yordam beradigan o'z-o'ziga baho berishning asosiy xususiyati o'ziga bo'lgan emotsional-qadriyatli munosabatni belgilovchi kongruetlik va o'z-o'zini anglash bilan xarakterlanuvchi konstruktivlik ekani ta'kidlanadi. Deviant xulq-atvorli o'smirlarda esa destruktiv o'z-o'ziga baho berish xos bo'lib, bu holat ularning shaxslararo munosabatlar jarayonida o'z o'rnini topishiga to'sqinlik qiladi, turli nizolarni vujudga keltiradi, shaxsdagi xulqiy buzilishlarga sabab bo'ladi.[4:360-b]

O'smirlik davri xususiyatlari va emotsional o'zgarishlarni tadqiq etish B.M.Umarov ishlarida ham ko'rinadi. U bolalar hamda o'smirlar suitsidining yosh va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini yoritib bergan bo'lib, olimning fikricha, o'qituvchi, o'quvchi hamda oila a'zolari o'rtasidagi shaxslararo nizolar, "sevgi-muhabbatga bog'liq bo'lgan nizolar", "qo'rquv", "his-hayajon", "g'am-g'ussa" va yosh davri "inqirozlari" bolalar, o'smirlar suitsidining asosiy sabablari bo'lib hisoblanadi. Oila yoshlarning asosiy ijtimoiy institutlaridan biri bo'lib, ularning axloqiy qadriyatlari va xulq-atvorini shakllantiradi. Ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar o'smirlar psixologik rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Oiladagi nizolar, haddan tashqari qat'iy yoki aksincha, loqayd tarbiya usullari o'smirlarning hissiy va xulq-atvoriy buzilishlariga sabab bo'lishi mumkin. Misol uchun, doimiy e'tibordan mahrum bo'lgan, o'z his-tuyg'ularini ochiq ifoda eta olmaydigan yoki oiladagi sevgini his qilmaydigan o'smirlar ko'pincha radikal yoki buzuvchi xulq-atvorni qabul qilishadi. Shuningdek, ota-onalarning noto'g'ri namuna bo'lishi ham o'smirlarga kuchli ta'sir qiladi. Agar ota-onalar oilaviy nizolar, ichkilikbozlik, janjallar yoki noto'g'ri qarorlar qabul qiladigan bo'lsa, bu o'smirlarda shu kabi xulq-atvorlar shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin[4:359-b]

Ba'zan oiladagi haddan tashqari yuqori talablar va bolaga qo'yilgan bosim ham xulq-atvor buzilishiga olib keladi. Ota-onalar tomonidan yuqori akademik yoki axloqiy talablar qo'yilganda, o'smirlar o'zlarini bu talablarga mos kelmaslikda ayblab, stress va norozilikni tajovuzkorlik yoki itoatsizlik bilan ifodalashlari mumkin. Bundan tashqari tengdoshlar o'smirlar hayotida eng muhim rol o'ynaydigan guruh bo'lib, bu davrda o'smirlar o'z tengdoshlari orasida qabul qilinish va hurmat qozonish istagida bo'ladi. Tengdoshlar bosimi ko'pincha o'smirlarni noto'g'ri xatti-harakatlarga undaydi. Agar o'smirlar zararli guruhlar yoki yomon odatlarga moyil tengdoshlar bilan yaqin bo'lishsa, ular o'zaro bosim tufayli bu odatlarni o'zlashtirishi mumkin. Masalan, chekish, giyohvand moddalarni iste'mol qilish yoki jinoiy faoliyatlarga qo'shilish ko'pincha o'smirlarning tengdoshlar orasidagi pozitsiyani saqlash uchun sodir bo'ladi. Boshqalar bilan raqobatga kirishish, "qattiq bo'lish" yoki tengdoshlar tomonidan "qabul qilinadigan" harakatlarni bajarishga urinayotgan o'smirlar ko'pincha o'z printsiplarini e'tiborsiz qoldirishadi. Natijada, ular jinoyat qilishga yoki qonunni buzishga moyillik ko'rsatishi mumkin. Tengdoshlar orasida raqobatning kuchayishi zo'ravonlik va ta'qiblarga olib keladi, bu esa o'smirlarning himoya mexanizmlarini rivojlantirish uchun salbiy xulq-atvorlarni qabul qilishga undaydi. O'smir yoshlar psixikasining buzilishida maktab muhitining ham ta'siri bor. Maktab ijtimoiylashuvning asosiy muhitlaridan biri bo'lib, o'smirlarning intellektual va shaxsiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Biroq, ba'zan maktabdagi muhit o'smirlar xulq-atvorining buzilishiga sabab bo'lishi mumkin. Akademik bosim kuchli bo'lgan maktablarda o'smirlar muvaffaqiyatga erishish uchun doimiy ravishda stress ostida yashaydilar.

O'qituvchilar tomonidan qo'yilgan yuqori talablar va sinovlardan muvaffaqiyatli o'tish ehtiyoji ba'zan haddan tashqari zo'riqlashlarga olib keladi. Ushbu bosimning natijasi o'laroq, o'smirlar o'qishni rad etish, qoidalarga bo'ysunmaslik yoki jamoat me'yorlariga zid harakatlar qilishga moyillik ko'rsatadilar. Maktabda zo'ravonlikka duch kelgan o'smirlar esa o'zlarini himoya qilish maqsadida agressiv yoki radikal xulq-atvorlarni o'zlashtirishlari mumkin. Zo'ravonlik va mobbing ko'pincha o'smirlar o'rtasida ijtimoiy izolyatsiya va ruhiy zo'riqlashga olib kelad, bu esa psixologik muammolarni kuchaytiradi va o'z navbatida bu xulq-atvor buzilishlarga sabab bo'ladi. Shuningdek, maktabning o'zi o'smirlarning ijtimoiy va emotsional ehtiyojlarini qondirishda muvaffaqiyatsizlikka uchrasa, bu o'smirlarning o'zini yomon tutishiga olib kelishi mumkin. Bugungi kunda yoshlarning hayotida internet va ijtimoiy tarmoqlar muhim o'rin tutadi. Ommaviy axborot vositalarining ta'siri o'smirlarning xulq-atvorini shakllantirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy kontent, masalan, zo'ravonlik, noqonuniy faoliyatlar yoki nosog'lom hayot tarzini targ'ib qiluvchi materiallar o'smirlarning fikrlash tarziga va o'zlarini tutishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Yoshlar ko'pincha virtual dunyoda aks ettirilgan "ideal" hayot tarzini o'zlariga solishtirishadi, bu esa ularda o'ziga past baho berish, norozilik yoki o'zini tushunmaslik hissini kuchaytiradi.

Shuningdek, yoshlar o'rtasida virtual muhitda yetakchilik qilish yoki o'zini ko'rsatish ehtiyoji ko'pincha tajovuzkor va noto'g'ri xulq-atvorlarni rivojlantiradi. Zo'ravon o'yinlar va filmlar ko'pincha o'smirlarda agressivlikni kuchaytirishi yoki ijtimoiy qoidalarga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirishi mumkin. O'smirlar bu kabi vositalardan noto'g'ri xulq-atvorlar o'rganishi va ular jamiyatda qabul qilinmaydigan yo'nalishlarda o'zini ko'rsatishi mumkin. O'smirlar xulq-atvorining buzilishida ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar ham muhim o'rin tutadi. Moliyaviy qiyinchiliklar yoki kambag'allik, oilaviy yetishmovchiliklar o'smirlarni noto'g'ri xatti – harakatlarga olib kelishi mumkin. Kambag'al oilalarda o'sayotgan o'smirlar ko'pincha jamiyat tomonidan rad etilganini yoki o'z tengdoshlaridan ortda qolayotganini his qilishadi. Bu esa ulani jinoyatga jalb qilish yoki noqonuniy faoliyatlarga aralashishga undaydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, o'smirlik davrida xulq-atvor buzilishlarining shakllanishi turli ijtimoiy omillar bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu omillar insonning keyingi hayotiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Oilaviy muhitda salbiy sharoitlar, jumladan, ota-onalarning e'tiborsizligi, noaniq tarbiyaviy usullar yoki oilaviy nizolar o'smirning psixikasi va shaxsiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ota-onalarning o'z farzandlariga yetarlicha mehr va e'tibor ko'rsatmasligi, ularning tashqi muhit bilan ijobiy aloqalar o'rnata olmasligiga olib keladi, bu esa xulq-atvor buzilishlari, shu jumladan, agressivlik va asossiz isyonkorlikni kuchaytiradi. Maktab muhitida tengdoshlar bilan muammolar, o'qituvchilarning noto'g'ri munosabatlari va maktab tizimida mavjud bo'lgan ruhiy zo'ravonliklar o'smirning xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu omillarni hisobga olgan holda, o'smirlarning ruhiy-ijtimoiy rivojlanishini to'g'ri yo'naltirish uchun keng qamrovli va chuqur yondashuv zarur. Bu o'smirlarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, xulq-atvor buzilishlarini oldini olishga xizmat qiladi. SHuning uchun davlat siyosati, ta'lim tizimi va oilaviy tarbiya o'smirlarni ruhiy va jismoniy jihatdan qo'llab-quvvatlash uchun uzviy ravishda hamkorlik qilishi lozim. Bu orqali sog'lom barqaror jamiyat tashkil etish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanov A. O'smirlar va yoshlar psixologiyasi. "G'afur G'ulom" nashriyoti. 2018 y
2. Jumanioyozova N. O'smirlar va ularning muammolari "Ilm Ziyo" nashriyoti 2019 y
3. Karimova D. Murakkab yoshlik: O'smirlikdagi psixologik muammolar "Yangi asr avlodi" 2020 y
4. Nishonova Z.T. Kamilova N.G. Abdullayeva D.U. Xolnazarova M. X. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti . 2018-360 b.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA SENSOR DEPREVATSIYANING EMOTSIONAL JARAYONLARINING RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Nasimov Sadridin Xurazboyevich

Samarqand davlat universiteti

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ro'ziboyeva Sabrina Erali qizi

SamDU psixologiya ta'lim yo'nalishi 2-bosqich ta'labasi

Annotasiya: Boshlang'ich sinf o'quvchilarida sensor deprevatsiyaning kelib chiqish sabablari va oqibatlarini.

Kalit so'zlar: Sensor deprevatsiya, boshlang'ich sinf o'quvchilari, ijtimoiy izolyatsiya, emotsional rivojlanish, psixologik ta'sir.

Annotation: Causes and Consequences of Sensory Deprivation in Primary School Students.

Keywords: sensory deprivation, primary school students, social isolation, emotional development, psychological impact.

Аннотация: *Причины и последствия сенсорной депривации у учащихся начальных классов.*

Ключевые слова: *сенсорная депривация, учащиеся начальных классов, социальная изоляция, эмоциональное развитие психологическое воздействие.*

Deprevatsiya bolalarda yoshlikdan rivojlanib hayot davomida uni yengib o'tish bilan tasvirlansa, deprevatsiyaning yana shunday turi borki bu sensor deprevatsiya deb ataladi.

Sensor deprivatsiya (lot.sencus tug'u, deprevatio yo'qotish, mahrum qilish) degan ma'nolarni anglatadi. Sensor deprevatsiya - tashqi sezgi stimullari cheklanganda yoki yo'qolganda paydo bo'ladi va bu bolalar rivojlanishiga salbiy ta'sir qilishi mumkin, chunki ular o'rganish, dunyoni bilish va rivojlanish uchun yetarli sensor tajribaga muhtoj. Sensor deprevatsiya bolalarda konsentratsiya, e'tibor, muloqot qobiliyatlari va emotsional o'zini his qilish bilan bog'liq muammolarga olib kelishi mumkin. Bu holat ko'pincha ijtimoiy izolyatsiya yoki yetarlicha boy o'quv muhiting yo'qligi tufayli kelib chiqadi. Bolalarda sensor deprevatsiyani oldini olish uchun ularning o'quv muhiti boyitilishi va ular turli xil sezgilar orqali kashf qilish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Masalan, bolalar turli xil o'yinlar, ko'rgazmalar, jismoniy faollik va tabiat bilan muloqot orqali sensor tajribalarni kengaytirishi mumkin. Shuningdek ularning atrofida har xil ranglar va teksturalar bo'lishi kerak

Sensor deprevatsiya odatda quyidagi sabablarga ko'ra paydo bo'ladi:

Kam faoliyat muhit: Bolaning faqat bir turdagi yoki juda kam stimulyatorga ega muhitda bo'lishi. Masalan, juda sokin yoki vizual jihatdan sodda muhit bolani sezgi a'zolari orqali o'rganishga imkon bermaydi.

O'yin va faoliyatning yetishmasligi: Bolalarda o'yinlar, jismoniy mashqlar yoki ijodiy faoliyat orqali hissiy tajriba oladilar. Agar o'yin va ijodiy faoliyat cheklangan bo'lsa, ularning sensor tajribasi ham cheklangan bo'ladi

Ijtimoiy izolyatsiya: Bolaning atrofida tengdosh yoki kattalar bilan muloqot yetarli bo'lmasa, bu ham sensor deprevatsiyaga olib kelishi mumkin, chunki ular ko'pincha muloqot jarayonida yangi hissiy tajriba oladilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari rivojlanishiga sensor deprivatsiyani ta'siri quyidagilar:

1. Intellektual rivojlanishiga ta'siri - Sensor stimulyatsiyaning yetishmasligi bola idrok qilish qobiliyatiga ta'sir qiladi. Bu diqqat, eslab qolish va umumiy o'rganish qobiliyatlarini susaytirish mumkin.

2. Emotsional rivojlanishga ta'siri - Sensor deprevatsiya bolalarda tashvish, depressiya, qo'rquv kabi hissiyotlarni kuchaytirishi mumkin. Ular o'zlarini yolg'iz yoki izolyatsiya qilingan his qilishadi.

3. Ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri - bolaning boshqa bolalar bilan o'ynash imkoniyati yo'qligi, ularning ijtimoiy qobiliyatlarini cheklaydi. Bu esa ularning muloqotda qiynalishiga va yaqin do'stlik aloqlarini o'rnatish imkonligiga olib keladi.

Sensor deprevatsiyani oldini olish:

1. Rang-barang muhit yaratish: Bolalar ko'plab ranglar, shakllar va ovozlari bilan boyitilgan muhitda o'sishi kerak. Bunga turli xil o'yinchoqlar, tabiat bilan muloqot, rangli kitoblari va jismoniy faoliyatlar kiradi.

2. Faoliyat va ijodkorlikni rag'batlantirish: Bolalar uchun turli xil o'yinlar, musiqa, rasm chizish, raqs kabi ijodiy va jismoniy faoliyatni tashkil qilish ularning sezgi organlarini rivojlantirishga yordam beradi.

3. O'yin orqali o'rganish: Bolalar ko'p narsani o'yin orqali o'rganadilar. O'yinlar orqali ularning sezgilari, jumladan, teginish, eshitish va ko'rish qobiliyatlari rivojlanadi. Bu bolalarning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

4. Tabiat bilan muloqot: Bolalarni tabiatga yaqinlashtirish masalan bog'da o'ynash, sayr qilish ular uchun boy sensor tajribalarni taqdim etadi.

Bolalar atrofida ularni o'rab turgan muhitni to'liq his qiladigan va o'rganadigan imkoniyatlar yetarli bo'lishi juda muhimdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nerv sistemasini mustahkamlash, ularni surunkali kasalliklaridan xalos etish ko'rish va eshitish qobiliyatlariga alohida e'tibor berish shuningdek, umurtqa pog'onasining to'g'ri rivojlanishiga ahamiyat berish, nihoyatda muhim. Kattalar shu yoshdagi bolalar bilan ish olib borar ekanlar, bu yoshdagi bolalar organizmi hali o'sishi davom etayotganligini doimo hisobga olishlari lozim. Masalan, bolani majburan yozishga o'rgatish hali barmoq muskullari to'liq rivojlanmaganligi sababli ularga ma'lum darajada zarar keltirishi, bolaning, bolaning chiroyli yoza olmasligi esa, o'z-o'zidan bolani o'ziga nisbatan ishonchini yoki o'qishga nisbatan qiziqishining kamayishiga olib kelishi mumkin.[1:275-b]

Ayrim 6 yoshli bolalar ota-onasining xohishi bilan hali o'qishga tayyor bo'lmay turib, maktab ostonasiga qadam qo'yishadi. Afsuski, o'qish davomida aqliy-ruhiy zo'riqish oqibatida turli xil kasalliklarga chalinib, jismoniy va psixik rivojlanishida nuqsonlar paydo bo'ladi. Bunday bolalarda eng avvalo, miya strukturasining va nerv psixik jarayonlarining maktabda o'qish uchun to'liq yetishmaganligi, ko'ruv harakat koordinatsiya va kichik motorikasining rivojlanmaganligi, mantiqiy fikr mahsuldorligining pastligi kuzatiladi. Undan tashqari motivatsiya, irodaviy jihatlarining ayniqsa, ixtiyoriy diqqat va xotiraning shakllanmaganligi, xatti-harakatlarini ixtiyoriy boshqaruvdagi muammolar, bir so'z bilan aytganda hali "o'quvchi ichki pozitsiyasi"ning shakllanmaganligi maktabda o'qishga tayyor bo'lmagan bolalarning muvaffaqiyatli o'zlashtirib ketishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.[1:278-b]

T. Abduqodirov o'z ishlarida bolalar sensor rivojlanishi va muhitning ta'sirini o'rganadi. U sensor deprevatsiyaning bolalarda emotsional muammolar va ijtimoiy ko'nikmalarning pasayishiga olib kelishini ta'kidlaydi. U bolalarning faol o'qitish usullarini qo'llashni tavsiya etadi, bu ularga sensor stimullar orqali ko'proq tajriba olish imkonini beradi. A. Toshpo'latov sensor deprivatsiya va muvozanatli rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi. U bolalar hissiy va kognitiv rivojlanishining o'zaro ta'sirini ta'kidlaydi va bu jarayonda muhitning ahamiyatini belgilaydi. U shuningdek bolalarning ijtimoiy muhitidagi stimullarni ko'paytirish va turli ijtimoiy faoliyatlarga jalb etish zarurligini belgilaydi. S. Xodiyev o'z asarlarida bolalarning o'qish jarayonida sensor stimullarning ahamiyatini o'rganadi. U bolalar bilan o'zaro munosabatlarni ko'roq sezgi va tajriba almashinuvi zarurligini ta'kidlaydi. U sensor o'qitish metodlarini rivojlantirishga urg'u beradi, bu bolalarning rivojlanishini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash o'rinliki, hozirgi kunda stress, depressiya kabi so'zlar ma'no jihatdan yaqin bo'lib uning sabab va oqibatlari dolzarbligicha qolmoqda. Ayni vaqtda butun dunyoda inson ehtiyojlari va talablari o'sib borgani sari jamiyatning ham barkamol insonga qo'yadigan talablari kuchaymoqda. Ushbu talablarga javob bera oladigan insonlarni tarbiyalashda, biz ota-onalar farzandlarimiz kamoli uchun, ularni yoshi va rivojlanishini hisobga olmasdan aqliy zo'riqishni yuzaga keltiryapmiz. Xuddi shu aqliy zo'riqish mobaynida bolalarda hissiy zo'riqish ham yuzaga kelib, bu uning ruhiyatida "deprevatsiyani" ya'ni mehrga muhtojlikni boshdan kechirishga sabab bo'lmoqda. Deprevatsiya emotsional mahrumlik deb tushunadigan bo'lsak, bu bolaning ota-onadan yetarlicha mehr-muhabbat va rag'bat ololmasligidir. Sensor deprevatsiya yosh tanlamaydi. Shuningdek, eng yaqin insonlardan ajralgan vaqtda bunga ko'nikishning uzoq davom etishi natijasida yuzaga keladi. Bunday inson xoh bola bo'lsin xoh katta odam bo'lsin yaqinlar ko'magiga muhtojlik sezadi. Ba'zida xarakter yuzasidan yoki o'jarlik oqibatida atrofdagilar ko'magini qabul qilmaslik oqibatida o'sha insonda affektiv holat yuzaga kelishi mumkin. Bu insonning shaxsiy hayotiga, ish faoliyatiga salbiy ta'sir etib, hayotini izdan chiqarishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Z.T.Nishonova, N.G. Kamilova, D.U. Abdullayeva, M.X. Xolnazarova "Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya" "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti 2018-275 b
2. T. Abduqodirov. "Bolalar psixologiyasi" "Innovatsiya-Ziyo" nashriyoti 2012
3. Z.T.Nishonova, G.K. Alimova, A.G. Turg'unboyeva, M.X. Asranboyeva. "Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi" T. nashriyoti 2017

4. X.Kholmurodov, M.Qodirov "Umumiy psixologiya va rivojlanish psixologiyasi" "Toshkent davlat pedagogika universiteti" nashriyoti 2010.

IN THE PROCESS OF LANGUAGE LEARNING, HAVING AN UNDERSTANDING OF EXPRESSIONS OF EMOTION

Ruzmetova Zilolakhon Dilmuradovna
Mamun University

Abstract: *Language is a reflection of culture, and focusing on conceptually non-overlapping emotional words and expressions is essential for teaching emotion-content language. Studies have shown that words expressing emotion in a language learned late are perceived as cognitive information, but the emotional content does not reach the level of native speakers. Therefore, educational scientists must consider how to include emotional language in educational programs. The role of memory in the learning process provides essential information for educators in teaching and using the language of emotion.*

Key words: *language learning, emotional content, native language, English*

Аннотация: *Язык является отражением культуры, и сосредоточение на концептуально непересекающихся эмоциональных словах и выражениях имеет важное значение для обучения языку эмоционального содержания. Исследования показали, что слова, выражающие эмоции на языке, изученном поздно, воспринимаются как когнитивная информация, но эмоциональное содержание не достигает уровня носителей языка. Поэтому ученые в области образования должны рассмотреть, как включить эмоциональный язык в образовательные программы. Роль памяти в процессе обучения дает педагогам важную информацию при обучении и использовании языка эмоций.*

Ключевые слова: *изучение языка, эмоциональное содержание, родной язык, английский*

Annotatsiya: *Til madaniyatning in'ikosidir va hissiy tilni o'rgatish uchun kontseptual jihatdan ajralib turadigan hissiy so'zlar va iboralarga e'tibor berish juda muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, kech o'rganilgan tilda his-tuyg'ularni ifodalovchi so'zlar kognitiv ma'lumot sifatida qabul qilinadi, ammo hissiy mazmun ona tilida so'zlashuvchilar darajasiga etib bormaydi. Shuning uchun ta'lim sohasidagi olimlar hissiy tilni ta'lim dasturlariga qanday kiritish haqida o'ylashlari kerak. O'quv jarayonida xotiraning o'rni o'qituvchilar uchun hissiy tilni o'rgatish va qo'llashda muhim ma'lumotlarni beradi.*

Kalit so'zlar: *til o'rganish, hissiy mazmun, ona tili, ingliz tili*

Language is a reflection of culture. The accumulations of one culture may be somewhat linguistically equivalent in another culture. Considering that these accumulations are the language that individuals speaking a language use to express their feelings, focusing on conceptually non-overlapping emotional words and expressions in teaching emotion-content language is essential. In this study, the importance of emotion-content expressions in language learning after the mother tongue will be discussed, and studies on the inclusion of emotional language in teaching programs will be evaluated.

In recent years, brain linguistics and psycholinguistics studies have gained momentum and have provided essential data in explaining this phenomenon by considering two languages as information processing in the brain (McDonald, 2000; Hahne, 2001; Wartenburger et al., 2003; Felser & Roberts, 2007; Jiang, 2007; Weber & Lavric, 2008; Saur et al., 2009; Guo et al., 2009; Mergen, 2010). However, considering the emotional content of the language as well as its features such as grammar, phonology, and vocabulary has provided a different perspective to these studies.

Some studies on the emotional content of language in bilingual individuals are based on evaluating verbal or written feedback from participants about a given stimulus. For example,

Pavlenko (2008a) asked bilingual individuals whose native language is Russian and whose second language is English and whose native language is English, and whose second language is Russian to narrate a short film they watched in both languages they know and compare the data with the narrations of native speakers of those languages. The findings emphasized that the extent to which words in different languages overlap conceptually is essential in language education and that awareness should be created about this overlap in foreign language classes. Moreover, in another study using the same method, Pavlenko and Driagina (2007) reported that the conceptual differences in emotion words in different languages pose a challenge for language learners. In an experimental study investigating a similar issue, Segalowitz et al. (2008) asked participants to classify emotion words given in both languages they knew according to their semantic features to match them with the pictures they saw and compared the participants' reaction times and accuracy rates.

The findings obtained from the study revealed that the participants could classify emotion words in both their native language and the second language they knew at an intermediate level with similar success in terms of semantics. However, they could not show the same success in matching tasks in the second language. In another study, findings were obtained based on the participant's feedback on the given stimuli that shed significant light on the use of emotional content in the classroom environment. Dewaele and Pavlenko (2002) evaluated the number and quality of emotion words used by the participants in the foreign language they were learning during conversations.

Creating a positive learning environment will undoubtedly contribute to forming positive emotions. However, ensuring that students express their emotions may not always be sufficient. In their studies on word recognition and emotion words, Segalowitz et al. (2008) reported that words expressing emotion in a language learned late are perceived as cognitive information, but the emotional content does not reach the level of native speakers. Based on this finding, researchers argued that although late bilinguals know the meaning of emotional words, they cannot fully experience the connotations of these words. In this case, educational scientists must consider what they can do to include emotional language in educational programs.

The role of memory in the learning process provides essential information to educators in teaching and using the language of emotion. Studies on the relationship between emotional language and memory in bilingual individuals have provided important information. The findings have revealed that it is easier to recall information or memories in the language in which they are coded (Marian & Kaushanskaya, 2004; 2008). Based on this finding, creating an environment that will enable students to learn and use emotion-content words in a foreign language will provide an opportunity for learning emotional words more effectively.

According to Pavlenko (2008b), while studying the literature, "language-congruent memory" explains this circumstance. It is highlighted here that when memories are recalled in the language in which they were coded, they are more detailed and emotionally powerful; however, when they are translated to a second language, the emotional component is lost. The easiest method to do this is to utilize the target language as a mode of communication in an environment where it is spoken. However, because emotions are an essential component of language and communication, students studying a language in a classroom setting must also be conversant with the emotional dimension of the language. Expanding the curriculum to incorporate emotional terms and phrases in the target language, including them in textbooks, presenting them in the classroom in a communicative setting, and ensuring that students utilize them will contribute significantly. This allows for encoding the emotional content of the target language in memory, making it more straightforward for those learning a language to internalize these emotions.

In light of these findings, it is advised that language educators use an approach that allows them to comprehend emotional expressions in the target language and express their feelings in that language when deciding on teaching methods and strategies. Rethinking instructional strategies in light of findings from neurolinguistics, psycholinguistics, cognitive linguistics, and

cognitive psychology is a critical step in this direction. In this way, both the emotional content of the target language and the ability to construct a personalized approach to pupils will be incorporated. This strategy is considered to provide instructors with information about their students' language usage skills, contributing to establishing evaluation standards.

References

1. Dewaele, J. M. ve Pavlenko, A. (2002). Emotion vocabulary in the interlanguage. *Language Learning*, 52 (2): 263-322.
2. Felser, C. ve Roberts, L. (2007). Processing wh- dependencies in a second language: A cross- modal priming study. *Second Language Research*, 23 (1), 9-36.
3. Jiang, N. (2007). Selective integration of linguistic knowledge in adult second language learning. *Language Learning*, 57 (1), 1-33.
4. Guo, J., Guo, T., Yan, Y., Jiang, N. ve Peng., D. (2009). ERP evidence for different strategies employed by native speakers and L2 learners in sentence processing. *Journal Of Neurolinguistics*, 22, 123 -134.
5. Hahne, A. (2001). What's different in second-language processing ? Evidence from Event- Related Potentials. *Journal of Psycholinguistic Research*. 30 (3), 251-266
6. McDonald, J. (2000). Grammaticality judgments in a second language: Influences of age of acquisition and native language, *Applied Psycholinguistics* 21 (3), 395–423.
7. Marian, V. ve Kaushansaya, M. (2004). Self-construal and emotion in bicultural bilinguals. *Journal of Memory and Language*, 51, 190-201.
8. Marian, V. ve Kaushansaya, M. (2008). Words, feelings and bilingualism. Cross-linguistic differences in emotionality of autobiographical memories.
9. Pavlenko, A. (2008a). Structural and conceptual equivalence in the acquisition and use of emotion words in a second language. *The Mental Lexicon*, 3 (1), 91-120.
10. Pavlenko, A. (2008b). Emotion and emotion-laden words in the bilingual lexicon. *Bilingualism: Language and Cognition*, 11(2), 147-164.
11. Pavlenko, A. and Driagina, V.(2007) Russian emotion vocabulary in American learners' narratives. *The Modern Language Journal*, 91, 213-234.

EXAMINING THE DETERMINANTS OF SUCCESS IN SPORTS COMPETITIONS

Allayarov Dilshodbek Raximboy o'g'li

Mamun University

Abstract: *Psychological success is defined as an individual's development within a framework of interrelated activities with professional significance. It is a dynamic process that involves social influence, engagement in various activities, attaining generalized knowledge and experiential skills, and developing essential professional attributes. The evolution of a specialist's personality throughout their training influences their performance. Sports activities involve comparing intellectual and physical capabilities, enhancing both physical and mental capacities.*

Key words: *professional training, individual activity, motivations, physical training*

Аннотация: *Психологический успех определяется как развитие личности в рамках взаимосвязанных видов деятельности, имеющих профессиональное значение. Это динамический процесс, который включает социальное влияние, участие в различных видах деятельности, получение обобщенных знаний и практических навыков, а также развитие основных профессиональных качеств. Эволюция личности специалиста в ходе его обучения влияет на его производительность. Спортивные занятия включают сравнение интеллектуальных и физических возможностей, повышение как физических, так и умственных способностей.*

Ключевые слова: профессиональная подготовка, индивидуальная деятельность, мотивация, физическая подготовка

A scientific and scientific-practical topic that was widely explored at the end of the 19th and 20th century was the question of what motivates people to achieve success. A systematic examination of the state of technology for the purpose of solving the problems of motivation for success and its scientific and scientific-practical reflection was required during the 20th century due to the rapid evolution of social objects (people, social groups, organizations, and institutions), fields of psychology, and interdisciplinary methodology and methods. Furthermore, this examination was necessary because of the accelerated evolution of social objects. In order to determine the approach that is taken to scientific and scientific-practical problems, it is essential to have a comprehensive understanding of the current state of modern society, to consider the social issues that are currently being faced, to place an emphasis on the ultimate goals of science, and to evaluate the opportunities and limitations that exist along the path to achieving these goals.

Enhancing opportunities for young boxers to attain success, establishing training conditions for professional boxing informed by global standards, and augmenting the competence and motivation of young boxers for elite competitions are increasingly essential in the realm of sports. The examination of the motivational factors influencing teenage boxers, the enhancement of psychological determinants essential for the sport, and the identification of psychological traits that impact the development of success motivation are ongoing endeavors in various scientific research institutions and educational centers globally. This is a primary focus of scientific inquiry.

The process of an individual achieving success is both multifaceted and complex, characterized by several plans and much contention, when examined from both objective and subjective viewpoints. This is due to its multifaceted nature. Y.S. Romanova, in her study, highlights the dual contradiction inherent in the personality development. She asserts, "This represents the contradiction between societal demands for professional personnel at the social level and individuals' authentic professional and life aspirations, as well as the necessity for personal utility at the individual-psychological level, which creates a conflict between societal expectations and the desire for self-expression."

The majority of Russian scholars that examine success in their works are founded on the concept of determining the development of personality via activities, as well as the mutual conditioning and effect that these activities have on one another. In the context of professional work, the movement of a person in place and time is referred to as the success of the topic of activity. This movement is a component of the ontogenesis of a person, starting with the formulation of his professional objectives and continuing until the conclusion of his active professional engagement. According to N.W. Kuzmina, the "achievement of success" of a specialist is defined as the deliberate mastery of the selected kind of activity to the level of successful execution. In this context, "success" refers to the accomplishments of a specialist in a certain activity, namely the development of professional traits that enable the successful execution of the activity of choice. It is important to keep in mind that every profession, which imposes certain requirements on the expert and his professional qualifications, has its own features (both in terms of the content and the methods of execution).

According to experts like T.V. Kudryavsev, Yu.P. Povarenkov, A.K. Markova, Z.A. Orudzhiev, and E.F. Zeer, psychological success is defined as an individual's development within a framework of interrelated activities that have professional significance. is a dynamic and continuous process that entails the application of temporal methods of social influence on an individual, engagement in diverse professionally relevant activities (cognitive, educational, professional, etc.), the attainment of generalized knowledge and experiential skills, and the development of a framework of essential professional attributes. This process encompasses behavioral patterns and individual approaches to professional action. In other words, a factor that

influences a specialist's performance is the evolution of their personality throughout their professional training.

According to the definition provided by V.S. Kuznesov, a sports activity is an activity that involves comparing the intellectual and physical capabilities of individuals who are arranged in accordance with certain norms. To put it another way, it is a kind of exercise that is organized around training and specific preparation, with the purpose of enhancing both physical and mental capacities. Great accomplishments in sports, as well as the physical and tactical qualities of players, are regarded as a unique phenomena. This phenomenon is characterized by the presence of several psychological elements that shape the reasons for participating in sports and the reasons for achieving success. Furthermore, according to A.G. Barabanov, the psychological-pedagogical circumstances of training highly competent athletes are principally defined by well-coordinated joint actions of boxers and coaches throughout training and contests. This is the case regardless of whether the athletes are competing or training. Not only does the success of athletic endeavors rely on the behavioral methods and tactics that are established by the coach in collaboration with the athlete, but it also relies on the coach's capacity to have a psychological impact on the athletes.

The psychological examination of the motivations of individuals across various sectors to achieve success, along with their voluntary actions and emotional experiences, is regarded as one of the most significant contributions intended for application in the social domain of contemporary society. The manifestation of individual activity is seen as the impetus for accomplishment. The appearance of this phenomena may be attributed to the execution of several activities. The stages of motivational action are generated by the objective and the efforts exerted to achieve it, the identification of opportunities to attain the goal, the cultivation of motivations and the enhancement of prospects, the conflict and selection of motives, the endorsement of a concept, and the implementation of the decision.

References

1. Arefyev, I.P. Career guidance of students in "Technology" / I.P. Arefyev // School and production. 2001. - No. 4. - P. 15-19.
2. Barabanov A. G. Psychological reserves for optimizing sports activities / A. G. Barabanov, A. P. Goryachev, V. S. Nikitin // Theory and practice of physical education. - 2006. - No. 5. - P. 28-29.
3. Berman, B. Features of professional adaptation of coaches depending on their volitional qualities: Dis. ... Cand. Psychological Sciences. / B. Berman. - St. Petersburg, 2002.-179 p.
4. Bozhovich L.I. Selected psychological works / L.I. Bozhovich Psychology of personality formation. - M.: Pedagogika, 2004. – P.84.
5. Breda S.I. Competitive reliability of female freestyle wrestlers and methods of its improvement: author's abstract. dis. ... candidate of ped. sciences. M., 2003. – P.79.
6. Burnard, F. Training of consulting skills / F. Burnard. St. Petersburg: Piter, 2002. - 256 p.
7. Davletkaliev, D.K. Features of social adaptation of professional athletes after leaving big-time sports: Monograph / D.K. Davletkaliev. M.: Information and implementation center "Marketing", 2002. -100 p.
8. Kochyunas, R. Psychological counseling and group psychotherapy / R. Kochyunas. M.: Academic Project: Gaudeamus, 2005. - 464 p.
9. Kuznetsov V. S., Kolodnitsky G. A. Theory and history of physical education. M.: Knorus, 2020. - P. 123.
10. Lomov B. V. Methodological and theoretical problems of psychology. - M.: Science, 1984.-P. 173.
11. Melziddinov, R. "The development of the sports culture of the Uzbek Super League." Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (Carjis) 2.3 (2022): 527-534.
12. Smirnova E.E., Smirnov P.I. The category of formation in empirical research and the formation of a specialist. L., 1989. - P. 6.

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR BILAN ISHLOVCHI MUTAXASSISLARDA KASBIY CHARCHASHNING NAZARIY ASOSLARI

Jumaniyozova Nasiba Ramatillayevna

psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlovchi mutaxassislarda kasbiy zo'riqish, munosabatlar tizimi va zo'riqish natijasida yuzaga keladigan kasbiy so'nishning nazariy asoslari bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan. Bugungi kunda imkoniyati cheklangan o'qituvchilar bilan ishlovchi mutaxassislarning stressga chidamliligi, stressni yengish texnikalari bo'yicha tavsiyalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: imkoniyati cheklangan, mutaxassis, kasbiy so'nish, stress, munosabat, zo'riqish, psixologik yordam.

Аннотация. В данной статье представлены теоретические основы профессионального выгорания, системы отношений и напряжения, возникающего у специалистов, работающих с детьми с ограниченными возможностями. В современном контексте даны рекомендации по устойчивости к стрессу и техникам преодоления стресса для специалистов, работающих с педагогами с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: ограниченные возможности, специалист, профессиональное выгорание, стресс, отношения, напряжение, психологическая помощь.

Annotation. This article provides information on the theoretical foundations of professional burnout, the system of relationships, and the stress experienced by specialists working with children with disabilities. It also offers recommendations for enhancing stress resilience and applying stress management techniques for specialists working with teachers with disabilities.

Keywords: disability, specialist, professional burnout, stress, relationship, tension, psychological assistance.

Bugungi zamonaviy dunyo misli ko'rilmagan tezlik va yangiliklarga boy tarzda o'zgarimoqda. Kecha biz uchun tanish bo'lgan ayrim narsalar bugun bizda tajjublanishni keltirib chiqaradi. Ko'pchilik odamlarda allaqachon o'z-o'zi bilan ichki qarama-qarshiliklar sodir bo'lmoqda. Ammo ularga tashqi tarafdin ta'sir qilishning imkoniyatlarini yana bir bor ko'rib chiqish masalasi dolzarbdir. Turli shakldagi kasalliklarning epidemiyasi, ishsizlik darajasini oshib borishi, narx-navolarning muntazam ko'tarilishi, insonlar orasidagi munosabatlar tizimidagi tushunmovchiliklar, oilaviy nizolarning ko'payishi, xohish-istaklarning to'la qondirilmasligi natijasida stressli holatlar juda ko'p kuzatilmoqda. Doimiy ravishda stress xolatida yashashning iloji yo'q, buni aniq bilamiz. Sababi doimiy stress depressiyaga olib keladi.

Depressiya esa turli kasalliklarga sabab bo'ladi. Bunday holatlar imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ishlovchi mutaxassislar bilan sodir bo'lishi esa ulardagi o'z kasbiga nisbatan «so'nish»ni keltirib chiqaradi. Shuning uchun, qanchalik qiyin bo'lmasin, inson stressdan xolos bo'lishga intilishi va muammolarni yengish yo'llarini izlab topishi, o'z strategiyalarini ishlab chiqishi kerak. Inson dunyoga kelar ekan, doimo biror bir faoliyat bilan mashg'ul bo'ladi. U o'z faoliyati natijasida yashash uchun kurashish, shaxsiy kamolotga erishish, jamoada o'z o'rnini topishdek jarayonlarga erishadi. Kasb tanlash, o'zini salohiyat va qobiliyatlarini ma'lum bir sohalarda namoyon qilish uchun xarakter qiladi. Dunyoda turli xil kasblar mavjud bo'lib, bular pedagoglar, mexaniklar, tibbiyot xodimlari, psixologlar, shofyorlar va hokozo. Har bir kasbning o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, inson ularda o'zini mutaxassislik faoliyatini olib boradi. Turli sohalarda kasbiy zo'riqishlarning yuzaga kelishi ilmiy jihatdan tadqiq qilingan. Biz olib borayotgan ilmiy tadqiqot ishimiz doirasida imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ishlovchi mutaxassislardagi kasbiy so'nish muammosini o'rganishni maqsad qilib qo'ydik.

Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlovchi har qanday mutaxassis bolalarning o'ziga xos bo'lgan individual psixologik xususiyatlarini bilishi, ular bilan olib boriladigan faoliyati

doirasida shundan oqilona foydalanishi kerak. O'quvchilar bilan ishlash, ularning shaxsiy rivojlanishini nazorat qilish jarayonida mutaxassislar va o'quvchilar o'rtasida muayyan munosabatning yuzaga kelishi, tabiiy jarayondir. O'qituvchining eng asosiy xususiyatlaridan biri bu – uning bolalarga nisbatan mehribonligi bo'lib, bolalarga nisbatan mehrli bo'lish va hurmat ko'rsatish, odob doirasidagi munosabat va muloqot, halollik, rostgo'ylik, samimiylilik, ochiqlik, va'dalarni bajarish, o'z xatolarini tan olish, boshqalarning manfaatlarini hurmat qilish, vijdon, o'zini axloqiy jihatdan nazorat qilish, adolatli bo'lish, bolalarning his-tuyg'ulariga ehtiyotkorlik, g'amxo'rlik bilan munosabatda bo'lish, qiziqishlarini to'g'ri anglashidan iborat.

Nogironlik muammosini o'rganishga qaratilgan ilmiy izlanishlar xorijiy manbalar, jumladan mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlari va o'zbek olimlari ilmiy tadqiqotlarida kuzatish mumkin. Jumladan, o'zbek pedagog olimlaridan M.Y.Ayupova, Sh.M.Amirsaidova, U.Yu.Fayziyeva, M.U.Hamidova, L.R.Mo'minova, M.P.Po'latova, D.Nurkeldiyeva, V.S. Raxmonovalar tomonidan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lsada, imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ishlovchi mutaxassislardagi hayot sifatini aniqlashga qaratilgan izlanishlarga e'tibor qaratilmagan. N.V.Samoukina, M.B.Agapova, B.B.Boyka, M.B.Borisova, N. E. Vodopyanova, M.A.Borovyova, K.A.Dubinskaya, V.E.Orel, T.V.Formanyuk, E.G. Kapitanes kabi bir qator xorij olimlar tomonidan kasbiy zo'riqish va stress psixodiagnostikasi muammosi o'rganilganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin.

Bugungi kunda imkoniyati cheklangan o'qituvchilar bilan ishlovchi mutaxassislarning stressga chidamliligi, stressni yengish texnikalari bo'yicha tadqiqotlar etarli daraja o'rganilmaganiga guvoh bo'lamiz. Har qanday psixologik fenemon kabi stressning paydo bo'lishi va unga chidamlilik to'satdan paydo bo'lmaydi. Har bir shaxsning individual psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib koping strategiyalar va psixologik resurslari mavjud. Shaxsning koping strategiyalarni diagnostika qilishni mohiyati quyidagicha:

mutaxassislarda stress kelib chiqish sabab va xususiyatlarini o'rganish;

stressli vaziyatlarda odamlarning o'z xatti-harakatlarini boshqara bilishi;

mutaxassislar bilan olib boriladigan guruh yoki individual psixoterapiyani o'tkazishda muammoga bardoshlilikini aniqlash;

imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ishlashda mutaxassislar stressga tushganlarida xatti-harakatlarini moslashuvchan shakllarini shakllantirishni hisobga olgan holda, psixogigiyenik va psixoprofilaktik dasturlar tayyorlash [6].

Stressli vaziyatlarni boshdan kechirgan mutaxassislarni psixokorreksiya qilish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish zarur. Shaxsning ontogenetik rivojlanishi kontekstida stressga chidamlilik muammosini ishlab chiqish zarurati bizning fikrimizcha psixologiyaning dolzarb muammosidir.

Kasbiy faoliyatda charchash sindrom sifatida Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan 2022-yilda Xalqaro kasalliklar tasnifining (ICD) so'nggi versiyasiga kiritildi. Ushbu tasnifga ko'ra, mutaxassislar «Bandlik yoki ishsizlik bilan bog'liq muammolar» bo'limiga kasbiy charchashni kasallik sifatida kiritilganligini rasman tan oldilar. Kasbiy charchash- ishdagi surunkali stress natijasida yuzaga keladi va haddan tashqari charchash, hamkasblar bilan salbiy munosabatlar va ishdan norozilik bilan tavsiflanadi. Ilgari ishdagi charchash hayotning faqat ish bilan bog'liq jabhalariga salbiy ta'sir ko'rsatadi, deb o'ylangan, ammo bunday bo'lmagan. So'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, charchash odamlarning jismoniy va psixoemotsional sog'lig'iga katta ta'sir qiladi. Doimiy charchash natijasida sog'lom turmush tarziga amal qilmaslik, oqibatda spirtli ichimliklarni ko'p iste'mol qilish, uyqu buzilishi, depressiya, harakatsiz turmush tarzi, semizlik va mushak-skelet tizimining og'rig'i bilan bog'liq muammolar vujudga keladi. Kasbiy so'nish bilsn bog'liq tadqiqotlarga nazar soladigan bo'lsak, charchash natijasida eng ko'p yurak-qon tomir kasalliklari vujudga kelganini ko'rish mumkin. Bundan tashqari, charchagan odamlarda tayanch-harakat sistemasida turli simptomlarni kuzatilishini ko'rish mumkin. Ba'zi tadqiqotlardagi respondentlarning ko'pchiligida yani 45 yoshgacha bo'lgan odamlarda surunkali charchoq, oshqozon-ichak va nafas olish tizimi kasalliklari, og'ir jarohatlar va o'lim uchun taxminiy xavf omili sifatida natijalar qayd qilingan.

Salomatlikning psixoemotsional sohasiga nazar soladigan bo'lsak, charchash uyqusizlik, depressiv alomatlar, psixotrop va antidepressant dorilarni qabul qilish va ruhiy kasalliklar tarzida ham namoyon bo'lib, og'ir asoratlarga olib kelishi mumkin.

Ko'rinib turibdiki, kasbiy charchash xodimlarning ham jismoniy, ham psixo-emotsional salomatligiga salbiy ta'sir qiladi. Xodimlarni charchashini oldini olish uchun ish beruvchi mehnat salomatligi va ish-hayot muvozanatini mustahkamlash choralarini ko'rishlari kerak. JSST kasalliklarning xalqaro tasnifida (ICD-11) kasbiy charchashni "ish joyida yuzaga keladigan surunkali stress natijasi sifatida tan olingan va muvaffaqiyatli bartaraf etilmagan sindrom" deb ta'riflangan.

Xulosa sifatida shuni aytish joizki, har bir mutaxassis o'zi bilan sodir bo'ladigan kasbiy muammolarda obyekt-subyekt munosabatlarini yaxshi anglashi, ko'rishida, eshitishida, tayanch xarakter tizimi va nutq kamchiliklariga ega bo'lgan bolalarning individual psixologik xususiyatlarini bilishi kerak. Bu esa mutaxassislarning o'z faoliyatidan qoniqish his qilishi, «kasbiy so'nish»ni oldini olish, shaxsiy yutuqlarning ortib borishiga sabab bo'ladi. Bizga ma'lumki, har bir inson uchun muhim bo'lgani bu uning salomatligidir. Bunga erishishda uning muammoli vaziyatlarni erta anglashi, vaziyatni boshqara olishi va uning ijobiy yechim topishga intilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ishlovchi mutaxassislarda hayot sifati, kasbiy o'sish, muammoli vaziyatlar va stressga bardoshlilikni oshirish orqali samarali mehnat qilishlarini ta'minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Богданов, В. А. Социально-психологические свойства личности: учебное пособие / В. А. Богданов. - Л.: ЛГУ, 1983. - 89 с.
2. Борневассер, М. Стресс в условиях труда / М. Борневассер // Иностранная психология. - 1994. - №1. - С. 44-50.
3. Крюкова Т.Л. П. Методы изучения совладающего поведения: три копинг - шкалы. изд. 2-е, исправленное, дополненное). – Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова – Авантитул, 2010. – 64 с.
4. В.В.Nurullayeva. Педагогларда касбий зўриқиш ва уни коррекцияси ўқув услубий қўлланма. Урганч. 2008
5. . Миляева Л.Г. Методические подходы к оценке качества трудовой жизни персонала организаций //Ползуновский альманах. — 2009. — № 1. — С.149–154.
6. Генкин Б.М. Экономика и социология труда: Учебник для вузов. — М.: Норма, 2003.
7. Зубаревич Н.В. Социальное развитие регионов России: проблемы и тенденции переходного периода. — М., 2003.

O'SMIRLARDA OILAVIY NIZOLAR TO'G'RI SIDA IJTIMOIIY TASAVVURLAR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Niyozova Mahbuba Ulug'bek qizi

Psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'smirlarda oilaviy nizolar to'g'risida ijtimoiy tasavvurlar shakllanishining psixologik xususiyatlari to'grisida ma'lumot berib o'tilgan. Shuningdek, bu jarayonda yuzaga keladigan psixologik o'zgarishlar va o'ziga xos to'siqlar borasida ilmiy-nazariy ma'lumotlar tahlil qilib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *oilaviy munosabatlar, dunyoqarash, milliy qadriyat, shaxsiyat, fikrlash, hissiyot, tafakkur, xulq-atvor, sotsial muhit.*

Abstract. *This article provides information on the psychological characteristics of the formation of social perceptions about family disputes among teenagers. Also, scientific-*

theoretical information about psychological changes and unique obstacles that occur in this process has been analyzed.

Key words: *family relations, worldview, national value, personality, thinking, emotion, thinking, behavior, social environment.*

Абстрактный. *В данной статье представлена информация о психологических особенностях формирования социальных представлений о семейных спорах у подростков. Также проанализированы научно-теоретические сведения о психологических изменениях и уникальных препятствиях, возникающих в этом процессе.*

Ключевые слова: *семейные отношения, мировоззрение, национальная ценность, личность, мышление, эмоция, мышление, поведение, социальная среда.*

Kirish. Oila jamiyatning eng kichik va muhim ijtimoiy institutlaridan biri bo'lib, uning barqarorligi va sog'lomligi jamiyatning umumiy farovonligi uchun muhim ahamiyatga ega. Oilaviy nizolar esa ushbu tizimning muvozanatini buzadigan omillar sifatida maydonga chiqadi. Oiladagi nizolarni tushunish va ularga nisbatan ijtimoiy tasavvurlarni shakllantirish turli madaniy va ijtimoiy omillarga bog'liq. Bu jarayonda shaxsning psixologik xususiyatlari, ya'ni shaxsiy tajribalar, hissiy holatlar va dunyoqarashlar katta rol o'ynaydi. O'zbekiston singari jamiyatlarda oilaga bo'lgan an'anaviy yondashuvlar, milliy qadriyatlar va diniy tasavvurlar oilaviy nizolarga munosabatda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, zamonaviy psixologiya oiladagi nizolarni faqat ichki shaxsiy ziddiyatlar yoki tashqi ijtimoiy bosimlar bilan izohlashdan ko'ra, ularning ko'p qirraliligini tahlil qilishga intiladi.

Oilaviy nizolar to'g'risida ijtimoiy tasavvurlarni shakllantirish jarayonida oilaning ijtimoiy rolini, nizolarni boshqarish strategiyalarini va bu muammolarni hal etishda jamiyatning ta'sirini o'rganish zarur. Ijtimoiy psixologiyada bu muammoga turli yondashuvlar mavjud: nizolarni konstruktiv yoki destruktiv ravishda hal etish imkoniyatlari, nizolarni keltirib chiqaradigan sabablar va ularning oqibatlarini, shuningdek, bu nizolarning jamiyat va oila a'zolari hayotiga ta'sirini baholash. Shu jihatdan, oilaviy nizolar psixologik tadqiqotlarning alohida yo'nalishi bo'lib, ularga ijtimoiy tasavvurlarni shakllantirishda e'tibor qaratish muhim hisoblanadi.

O'smirlik davri inson hayotidagi o'ziga xos va muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda o'smirlar o'z shaxsiyligini anglash, jamiyatdagi rolini belgilash va oilaviy munosabatlarni qayta ko'rib chiqish kabi murakkab jarayonlarni boshdan kechiradi. Ayniqsa, oilaviy nizolar bilan bog'liq ijtimoiy tasavvurlar shakllanishi o'smirlar ongida chuqur iz qoldiradi va ularning kelajakdagi ijtimoiy munosabatlarga katta ta'sir ko'rsatadi. Ushbu masalani chuqur tadqiq qilishda psixologik adabiyotlarning tahlili zarur. Quyida turli manbalarda o'smirlar va oilaviy nizolar to'g'risida ijtimoiy tasavvurlar shakllanishining psixologik xususiyatlariga oid asosiy yondashuvlar va ilmiy tahlillar keltirilgan.

Oilaviy nizolarni qabul qilish jarayoni: Turli tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'smirlar oilaviy nizolarni tushunishda ota-onalarning nizolarni boshqarish usullaridan sezilarli ta'sirlanadi. Bir guruh tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, nizolarning konstruktiv hal qilinishi o'smirlar tomonidan ijobiy ijtimoiy tasavvur shakllanishiga olib keladi, ya'ni nizolar oilaviy munosabatlarning normal qismi sifatida qabul qilinadi. Shu bilan birga, ota-onalar o'rtasidagi doimiy janjallar va o'zaro hurmatsizlik o'smirlar uchun oilaviy nizolarni salbiy va destruktiv ko'rinishda shakllanishiga olib kelishi mumkin (Cummings et al., 2002).

Oilaviy nizolarning hissiy oqibatlarini: Yana bir tadqiqotlar guruhi oilaviy nizolarning o'smirlar ruhiy salomatligiga ta'sirini o'rganib, ularning nizolarni qanday qabul qilishlari ko'pincha o'zlarining shaxsiy stress darajasiga bog'liq ekanligini aniqlagan (Davies & Cummings, 1994). O'smirlik davrida o'ziga bo'lgan ishonch, ruhiy barqarorlik va emotsional intellekt muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu omillar oilaviy nizolar haqidagi ijtimoiy tasavvurlarni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Madaniy va ijtimoiy omillarning roli: Madaniyat va jamiyatda mavjud ijtimoiy me'yorlar ham oilaviy nizolarni qanday qabul qilishda muhim omillar hisoblanadi. Ba'zi madaniyatlarda oiladagi ziddiyatlar tabiiy va muhim bir jarayon sifatida qabul qilinsa, boshqa madaniyatlarda

ular uyatli va yomon holat sifatida baholanadi (Hofstede, 2001). Masalan, O'zbekistondagi an'anaviy oilalardagi o'smirlar ko'pincha nizolarni oila a'zolarining tarbiyasizlik yoki hurmatsizlik belgisi sifatida ko'radilar, bu esa ular tomonidan salbiy ijtimoiy tasavvur shakllanishiga olib kelishi mumkin.

Gender va nizolarni idrok etish: Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qizlar va o'g'il bolalar oilaviy nizolarga nisbatan turlicha munosabatda bo'ladilar. Qizlar ko'proq oilaviy nizolarni emotsional jihatdan qabul qiladilar va bu ular uchun ko'proq tashvish va stress manbai bo'lishi mumkin, o'g'il bolalar esa nizolarni ko'pincha avtoritar yondashuv va quvvat belgisi sifatida qabul qilishadi (Buehler & Gerard, 2002). Bu farqlar gender stereotiplari va ijtimoiy kutilmalarga asoslangan.

Ota-onalar o'rtasidagi nizolar va o'smirlarning o'z-o'zini anglash: Oiladagi nizolar ota-onalar o'rtasida yuzaga kelganda, o'smirlar ko'pincha o'zlarini bu ziddiyatning sababchisi deb his qilishadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'smirlarning oiladagi o'zni va ularga nisbatan kutilmalar ularning o'ziga bo'lgan munosabatlariga ta'sir qiladi (Kerig, 1996). Oilaviy ziddiyatlar ko'paygan sari, o'smirlarning o'z-o'zini anglash jarayoni murakkablashib, ular ko'pincha o'zlarida oila oldidagi mas'uliyatni his qilishadi, bu esa ijtimoiy tasavvurlar shakllanishiga bevosita ta'sir qiladi.

Nizolar va ijtimoiy ta'sirchanlik: Oilaviy nizolar haqida ijtimoiy tasavvurlar o'smirlarning o'z do'stlari va tengdoshlari orasidagi munosabatlariga ham bog'liq. Masalan, do'stlari oiladagi nizolarni qanday baholashsa, o'smirlar ham bu fikrlarga ko'pincha taqlid qilishadi. Tengdoshlar guruhi, ayniqsa o'smirlik davrida, juda katta ahamiyatga ega bo'lgan omillardan biridir (Steinberg, 2005).

O'smirlikda nizolarning individual idroki: Har bir o'smir oilaviy nizolarga o'zining shaxsiy hissiyotlari va tajribalariga asoslangan holda munosabat bildiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayrim o'smirlar uchun oilaviy nizolar ularda tashvish va xavotir uyg'otadigan jarayon bo'lsa, boshqalar bu nizolarni tajriba orttirish va muammolarni hal etish usullarini o'rganish imkoniyati sifatida qabul qilishadi (Fincham, Grych, & Osborne, 1994).

Nizolarga nisbatan kognitiv baholash jarayoni: Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'smirlar oilaviy nizolarni kognitiv baholash jarayonida ularning sabablari va oqibatlarini tushunishga intilishadi. Bu jarayon ko'pincha o'smirlarning aqliy rivojlanish darajasi, ularning intellektual qobiliyatlari va ijtimoiy ko'nikmalari bilan bog'liqdir (Grych & Fincham, 1990).

Muhokama. O'smirlik davrida oilaviy nizolar to'g'risida ijtimoiy tasavvurlar shakllanishi murakkab va ko'p qirrali psixologik jarayon bo'lib, u o'smirning psixologik rivojlanishi, madaniy me'yorlar va ijtimoiy ta'sirlar bilan chambarchas bog'liq. O'smirlik davrida shaxsning individualligi shakllanib borar ekan, oilaviy nizolarga bo'lgan munosabat bu rivojlanish jarayonining ajralmas qismiga aylanadi. Ushbu mavzuni ilmiy tahlil qilishda bir qancha omillarni hisobga olish kerak, chunki oilaviy nizolar haqida shakllanadigan ijtimoiy tasavvurlar faqatgina oilaviy muhit yoki nizolarning o'zi bilan cheklanmaydi, balki kengroq ijtimoiy va madaniy kontekstda o'rganilishi lozim.

Psixologik nuqtai nazardan, o'smirlik davri ko'pincha o'z shaxsiy chegaralarini aniqlash, avtonomiya uchun kurash va ota-onalar bilan munosabatlarni qayta ko'rib chiqish davri hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'smirlar oilaviy nizolarni konstruktiv yoki destruktiv ravishda qabul qilishlarida oilaviy dinamikalar va ota-onalarning nizolarni boshqarish usullari muhim ahamiyatga ega. Agar ota-onalar nizolarni konstruktiv usulda hal qilsa, o'smirlar nizolarni tabiiy va hal etilishi mumkin bo'lgan jarayon sifatida ko'radi. Bunday ijtimoiy tasavvur o'smirning kelajakdagi shaxslararo munosabatlarini ham ijobiy tomonga o'zgartirishi mumkin. Biroq, destruktiv nizolar o'smirning ruhiy salomatligiga zarar yetkazib, kelajakdagi oilaviy va ijtimoiy munosabatlarda salbiy tasavvurlar shakllanishiga olib kelishi mumkin.

O'smirlik davrida shakllanadigan oilaviy nizolar haqidagi ijtimoiy tasavvurlar madaniy va ijtimoiy me'yorlar bilan ham mustahkam bog'liqdir. Ba'zi madaniyatlarda, jumladan O'zbekiston singari an'anaviy jamiyatlarda, oilaviy nizolar ko'pincha salbiy baholanadi va ochiq muhokama qilinishi kamdan-kam hollarda uchraydi. Bunday holatlar o'smirlarning nizolarga

bo'lgan munosabatiga va ularni qanday idrok qilishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, jamiyatdagi gender roli va unga oid stereotiplar ham oilaviy nizolarni qabul qilishda muhim omil hisoblanadi. Masalan, o'g'il bolalar ko'pincha nizolarni hokimiyat uchun kurash deb tushunsa, qizlar bu nizolarda emotsional o'zaro bog'liqlikni ko'radilar. Bu esa ijtimoiy tasavvurlar shakllanishida jinslar o'rtasida sezilarli farq paydo bo'lishiga olib keladi.

Xulosa. O'smirlik davrida oilaviy nizolar to'g'risida shakllanadigan ijtimoiy tasavvurlar ko'plab psixologik va ijtimoiy omillar bilan belgilanadi. Ota-onalar tomonidan qo'llaniladigan nizolarni boshqarish usullari, jamiyatdagi madaniy va ijtimoiy me'yorlar, o'smirlarning ruhiy va emotsional holati, shuningdek, tengdoshlar va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlari bu jarayonga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu omillar bir-biriga bog'liq holda o'smirlarning oilaviy nizolarga bo'lgan munosabatini shakllantiradi va ularning kelajakdagi shaxslararo munosabatlariga ta'sir etadi. Shu boisdan, o'smirlar bilan ishlashda oilaviy nizolarni konstruktiv boshqarish, ularga to'g'ri ijtimoiy tasavvurlarni shakllantirish uchun zarur psixologik yordam va ta'lim berish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2002). *Effects of Marital Conflict on Children: Recent Advances and Emerging Themes in Process-Oriented Research*. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 43(1), 31-63.
2. Davies, P. T., & Cummings, E. M. (1994). *Marital Conflict and Child Adjustment: An Emotional Security Hypothesis*. Psychological Bulletin, 116(3), 387-411.
3. Buehler, C., & Gerard, J. M. (2002). *Marital Conflict, Ineffective Parenting, and Children's and Adolescents' Maladjustment*. Journal of Marriage and Family, 64(1), 78-92.
4. Kerig, P. K. (1996). *Assessing the Links Between Interparental Conflict and Child Adjustment: The Conflicts and Problem-Solving Scales*. Journal of Family Psychology, 10(4), 454-473.

XOTIN-QIZLARGA IJTIMOIIY XIZMAT KO'RSATISHDA REABILITATSIYA MARKAZLARINING O'RNI

Ungboyeva Umida Sayfullayevna
Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada xotin-qizlarga ijtimoiy xizmat ko'rsatishda rehabilitatsiya markazlarining o'rni yoritib berilgan. Shuningdek, rehabilitatsiya markazlarida xotin-qizlarga ko'rsatiladigan xizmatlarning o'ziga xos afzalliklari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Xotin-qizlarga oilaviy turmush muammolarida ijtimoiy-psixologik yordam qay daraja zarur ekanligi tahlil qilingan. Rehabilitatsiya markazlarining faoliyati, samaradorligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy xizmat, rehabilitatsiya markazlari, xotin-qizlarga xizmat ko'rsatish, psixologik konsultatsiya, rehabilitatsiyaning ahamiyati, ijtimoiy xizmat yo'nalishlari.

Аннотация. В статье освещена роль реабилитационных центров в предоставлении социальных услуг женщинам. Также дана информация о конкретных преимуществах услуг, предоставляемых женщинам в реабилитационных центрах. Анализируется, насколько необходима социально-психологическая поддержка женщинам и девушкам в проблемах семейной жизни. Раскрыта деятельность и эффективность реабилитационных центров.

Ключевые слова: социальная служба, реабилитационные центры, услуги женщинам, психологическая консультация, значение реабилитации, направления социального обслуживания.

Abstract. The article highlights the role of rehabilitation centers in providing social services to women. Also, information about specific advantages of services provided to women in rehabilitation centers is given. The extent to which socio-psychological support is needed for

women and girls in family life problems is analyzed. The activity and efficiency of the rehabilitation centers are disclosed.

Key words: social service, rehabilitation centers, services to women, psychological consultation, importance of rehabilitation, social service directions.

Kirish. So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning tub zahirida inson qadri va manfaatlarini himoya qilish, har qanday holatda ham uning huquq va erkinliklarini ta'minlash masalasi yotibdi. Xususan, xotin-qizlarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, ularning jamiyat hayotining barcha jabhalarida o'z imkoniyatlari hamda qobiliyatlarini erkin namoyon qilishlari uchun sharoit yaratish, xotin-qizlarning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, bir so'z bilan aytganda, ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Yurtimiz mustaqillikka erishgach, xotin-qizlarning har sohada ijtimoiy-siyosiy faolligiga bo'lgan e'tibor yuksaldi. Mamlakatimizda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularning turli soha va tarmoqlarda o'z qobiliyat hamda imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi uchun kerakli bo'lgan shart-sharoit yaratish, huquq va qonuniy manfaatlariga so'zsiz rioya qilinishini ta'minlash, onalik va bolalikni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, shuningdek, oila institutini mustahkamlash borasida keng qamrovli ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi «Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-87-son farmonida [1. 2022] mamlakatimizda xotin-qizlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy faolligini oshirish, sog'lig'ini saqlash, kasbga o'qitish va bandligini ta'minlash, tadbirkorlikka keng jalb etish, ehtiyojmand xotin-qizlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, gender tengligini ta'minlash borasida olib borilayotgan islohotlarni tizimli davom ettirish amalgam oshirilmogda.

Asosiy qism. Ijtimoiy xizmatlar shaxsning turmushi sifatini oshirishga, unga jamiyat hayotida ishtirok etishning boshqa fuqarolar bilan teng bo'lgan imkoniyatlarini yaratishga va o'zining asosiy hayotiy ehtiyojlarini mustaqil ravishda ta'minlash imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan xizmatlarga muhtoj shaxsga yordam ko'rsatish bo'yicha huquqiy, iqtisodiy, psixologik, ta'limga oid, tibbiy, reabilitatsiya chora-tadbirlari va boshqa chora-tadbirlar majmuidir.

Ijtimoiy xizmatlar sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- aholining ijtimoiy ehtiyojmand toifalarining huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash;
- ijtimoiy xizmatlarga muhtoj shaxslarni aniqlash va hisobga olish hamda ularga ushbu xizmatlar ko'rsatilishini tashkil etish;
- ijtimoiy xizmatlar oluvchilarning oila va jamiyat bilan aloqalarini saqlash, ularning qulay muhitda bo'lishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish;
- davlat organlari faoliyatining ochiqqligini ta'minlash;
- ijtimoiy xizmatlar standartlariga rioya etilishini ta'minlash;
- ijtimoiy sheriklikni rivojlantirish.

Statistik ma'lumotlarga qaraganda, 2018-yilda Respublika bo'yicha 47 ming nafarga yaqin og'ir turmush sharoitida yashayotgan, shundan 14 ming 600 nafar nogironligi bo'lgan xotin-qizlarning ro'yxatlari shakllantirilib, ular bilan manzilli ishlar olib borildi. Ularning 14 ming nafariga tibbiy yordam ko'rsatildi, 13 ming 500 nafarining bandligi ta'minlandi, 22 ming nafariga 21 mlrd. so'm miqdoridagi moddiy yordamlar berildi. [2. 2021]

Reabilitatsiya nima - reabilitatsiya insonning funksional imkoniyatlarini tiklashga va sog'lig'i buzilgan odamlarda nogironlik darajasini ularning yashash sharoitlarini hisobga olgan holda kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui deb ta'riflanadi. [3. 2023] Boshqacha qilib aytganda, reabilitatsiya bolalar, kattalar yoki qariyalarga kundalik hayotda imkon qadar avtonom bo'lishlariga yordam berish va ularga ta'lim olish, ishlash va bo'sh vaqtlarini o'tkazish,

shuningdek, oilaga g'amxo'rlik qilish kabi muhim ijtimoiy funktsiyalarni bajarishga imkon berishdir. Shu maqsadda inson va uning oilasi bilan birgalikda kasalliklarni davolash va ularning alomatlarini yo'q qilish, yordamchi texnologiyalardan foydalangan holda ularning ehtiyojlarini to'liq qondirish uchun yashash sharoitlarini o'zgartirish, o'z-o'ziga yordam berish ko'nikmalarini o'rgatish va vazifalarni moslashtirish, ular xavfsizroq va yordamisiz bajarilishi mumkin. Birgalikda amalga oshiriladigan ushbu strategiyalar odamga kognitiv buzilish, ko'rish va eshitish buzilishi, aloqa, ovqatlanish yoki harakatlanishdagi qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi.

Reabilitatsiya xizmatlari yuqori darajada individualdir va bu aralashuvni tanlash bemorning maqsadlari va afzalliklarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerakligini anglatadi. Reabilitatsiya xizmatlari turli xil sharoitlarda - statsionar muassasada, klinikada, ambulatoriya fizioterapiyasi va kasbiy terapiya paytida, shuningdek jamoat joylarida, uyda, maktablarda yoki ish joyida taqdim etilishi mumkin. Hayotning u yoki bu bosqichida reabilitatsiya xizmatlari shikastlanish, jarrohlik, kasallik yoki boshqa sog'liq muammolari natijasida, shuningdek funksional imkoniyatlarning yoshga bog'liq pasayishi tufayli har qanday odam uchun zarur bo'lishi mumkin. [4. 378]

Reabilitatsiyaning ahamiyati - reabilitatsiya turli xil patologik sharoitlarning, shu jumladan kasalliklar (o'tkir yoki surunkali) va jarohatlarning salbiy ta'sirini yumshatishga imkon beradi. Reabilitatsiya xizmatlari boshqa aralashuv choralariga, shu jumladan tibbiy muolajalar va jarrohlik aralashuvlarga qo'shimcha ravishda taqdim etiladi, shu bilan erta tiklanish va optimal davolash natijalariga erishishga yordam beradi. Bundan tashqari, reabilitatsiya xizmatlarini ko'rsatish orqali umurtqa shikastlanish, qon tomir yoki sinish kabi ko'plab patologik holatlarning asoratlari oldini olish, yumshatish yoki yo'q qilish mumkin.

Reabilitatsiya xizmatlari xarajatlari individual darajada ham, butun jamiyat darajasida ham daromad keltiradigan investitsiya sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Reabilitatsiya tufayli qimmat kasalxonaga yotqizishning oldini olish, bemorning kasalxonada qolish muddatini qisqartirish va qayta qabul qilish zaruratini oldini olish mumkin. Reabilitatsiya, shuningdek, odamlarga ish bilan shug'ullanish va unga qaytish yoki kundalik hayotda avtonom bo'lishga imkon berganligi sababli, bu moliyaviy yordam yoki parvarish yordamiga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi. Reabilitatsiya universal sog'liqni saqlash qamrovining muhim tarkibiy qismi bo'lib, barqaror rivojlanish bo'yicha uch maqsadga erishishning asosiy strategiyalaridan biri - "sog'lom turmush tarzini ta'minlash va har qanday yoshdagi har bir kishi uchun farovonlikni targ'ib qilish". [5. 22]

Reabilitatsiya bilan bog'liq noto'g'ri tushunchalar ham mavjud. Reabilitatsiya nafaqat nogironligi yoki uzoq muddatli sog'lig'i buzilgan odamlarga kerak. Bundan farqli o'laroq, reabilitatsiya o'tkir yoki surunkali kasalliklar, kasalliklar yoki shikastlanishlar bilan og'rigan barcha odamlarga mo'ljallangan sog'liqni saqlash xizmatlarining asosiy turlaridan biri bo'lib, ularning funktsional imkoniyatlarini cheklaydi, shuning uchun reabilitatsiya xizmatlari ularga muhtoj bo'lgan har bir kishi uchun mavjud bo'lishi kerak. Reabilitatsiya faqat uni to'lashga qodir bo'lganlar uchun mavjud bo'lgan tibbiy xizmatning eksklyuziv turi bo'lmasligi kerak. Bundan tashqari, uni ixtiyoriy xizmat sifatida ko'rib chiqmaslik kerak, unga faqat boshqa davolash va profilaktika choralari natija bermasa murojaat qilish mumkin.

Reabilitatsiyaning barcha ijtimoiy, iqtisodiy va tibbiy afzalliklarini to'liq amalga oshirish uchun o'z vaqtida, yuqori sifatli va maqbul reabilitatsiya tadbirlaridan foydalanish butun aholi uchun ta'minlanishi kerak. Ko'pgina hollarda, bu boshqa tibbiy yordam choralari bilan bir qatorda har qanday patologik holatni aniqlash va ularni doimiy ravishda amalga oshirish uchun reabilitatsiya tadbirlarini darhol boshlash zarurligini anglatadi.

Reabilitatsiya uchun qondirilmagan global ehtiyojlar - dunyoning ko'plab mintaqalarida reabilitatsiyaga bo'lgan ehtiyoj sezilarli darajada qondirilmaydi. Ba'zi past va o'rta daromadli mamlakatlarda reabilitatsiya xizmatlarini ko'rsatadigan odamlarning yarmidan ko'pi ularni olmaydi. Dunyo bo'ylab reabilitatsiya ehtiyojlari bir qator omillar tufayli qondirilmayapti: [6. 2022]

- reabilitatsiya ustuvorligining past darajasi, moliyalashtirishning yetarli emasligi, milliy darajada reabilitatsiya xizmatlarini ko'rsatish siyosati yoki rejalarining yo'qligi
- shahar tashqarisida reabilitatsiya xizmatlaridan foydalanish imkoniyati yo'qligi va uzoq kutish vaqti
- aholining o'z mablag'lari hisobidan reabilitatsiya xizmatlariga sarf-xarajatlarining yuqori darajasi va moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining yo'qligi yoki yetishmasligi
- reabilitatsiya bo'yicha malakali mutaxassislarning yetishmasligi - kam va o'rta daromadli ko'plab mamlakatlarda malakali kadrlar bilan ta'minlash
- resurslarning yetishmasligi, shu jumladan yordamchi texnologiyalar, uskunalar va materiallar.

Xulosa. Gumanitar fanlar bo'yicha klinik ko'rsatmalar va favqulodda vaziyatlarda reabilitatsiyaning muhim rolini tan olgan bo'lsada, sog'liqni saqlash tizimlarining favqulodda vaziyatlarga tayyorligi va tezkor javob berish kontekstida kamdan-kam hollarda hisobga olinadi. Bu reabilitatsiya xizmatlarini ko'rsatish bilan bog'liq muammolarni yanada kuchaytiradi, sog'liqni saqlash samaradorligini pasaytiradi va favqulodda vaziyatlardan aziyat chekkan odamlar kasallik va nogironlik xavfi ortib bormoqda.

Reabilitatsiya xizmatlari salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun sog'liqni saqlash tizimini mustahkamlash choralari ko'rish zarur. Reabilitatsiya xizmatlari sog'liqni saqlash tizimining barcha darajalarida sog'liqni saqlash majmuasiga kiritilishi kerak, bu ularning sog'liqni saqlashning universal qamroviga qo'shilishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi farmoni. 2022-yil 7-martdagi PF-87-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Zo'rlik ishlatishdan jabr ko'rgan xotin-qizlarni reabilitatsiya qilishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» qarori. 19.05.2021-yil. PQ-5116-son.
3. Sherov Ma'ruf Boltayevich, Hikmatullayeva Lola, XOTIN- QIZLARGA QARATILGAN IJTIMOY XIZMATLAR , Scientific Impulse: Vol. 1 No. 6 (2023): Научный Импульс.
4. Кризисные центры как система социальной поддержки населения / Е. А. Брачкова [и др.] // NovaInfo.Ru. — 2016. — Т. 1, № 47. — С. 378–391.
5. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика: Учебник. – Москва: Гардарики, 2000. – С. 22.
6. Cieza, A. et al. (2020) 'Global estimates of the need for rehabilitation based on the Global Burden of Disease study 2019: A systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019'. *The Lancet*, 396 (10267), pp. 2006-2017. Retrieved December 13, 2022

UYUSHMAGAN YOSHLAR MUAMMOLARINING O'ZBEK PSIXOLOGLARI TADQIQOTLARIDA O'RGANILGANLIGI

Nazarov Akmal Mardonovich

BuxDU, psixologiya fanlari doktori, professor

Atabayeva Nargis Batirovna

TDPU, psixologiya fanlari doktori, professor

Jahonda yoshlar siyosatini amaldagi tadbirini kuchaytirish uchun ularning mehnat bozorida ish bilan bandligini ta'minlash, yoshlarning jamiyatga integratsiyasiga to'sqinlik qiluvchi ijtimoiy, psixologik, iqtisodiy muammolarni aniqlash masalalari bo'yicha keng qamrovli ishlar amalga tadbir etilmoqda. Xususan, MDHning yoshlar siyosati bo'yicha olib boradigan analitik tahlillariga ko'ra, "15-29 yoshdagilar orasida ish bilan band bo'lmaslik holati 13%ni tashkil etishi" aholi orasida turli salbiy illatlar, jamiyatdagi noturg'unlikning kelib

chiqishiga sabab bo'layotganligi aniqlangan. Bu borada yoshlarning vaqtincha ishsizligi bois "uyushmagan" qatlama mansub bo'lib qolgan toifasi bilan psixoprofilaktik, proforentatsion ishlarni tashkil etishning zamonaviy yo'nalishlarini tadqiq etish dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Respublikamiz olimlari ham yoshlar axloqi va uning ijtimoiy-psixologik muammolarini tadqiq etganlar. Jumladan, uyushmagan yoshlarning deviansiyaga moyilligi borlarining psixologik jihatlari B.M.Umarov, G'.A.Normurodov, T.G.Suleymanova, D.Sh.Baratova, N.G.Kamilova, G.A.Abdukahharova, F.P.Rajabova va boshqalar tomonidan, ijtimoiy manfaatli ish yoki ta'lim bilan band bo'lmagan yoshlarning individual xususiyatlari, bo'sh vaqtni ratsional tashkil etmaslik natijasida kelib chiqadigan addiktiv xulq masalasi N.M.Dalimova, L.A.Nigmatulina, yoshlarning destruktiv g'oyalar ta'siriga berilishiga ta'sir etuvchi psixologik omillar Sh.F.Mustafayeva, A.G.Ayrapetova, H.X.Jabborov, U.D.Qodirov, aynan uyushmagan yoshlarning ijtimoiy muammolari Sh.R.G'ofurov va T.I.Ismoilov va boshqalar tomonidan ilmiy jihatdan o'rganilgan.

Hozirda Respublikamizda deviant xulqli, og'ir tarbiyasi, muammoli yoshlar bilan maktab psixologi, pedagoglar jamoasi, mahalla qo'mitalari, voyaga yetmaganlar bilan ishlash komissiyalari, bolalar psixologlari ish olib borishmoqda. Professor B.M.Umarovning ta'kidlashicha, 13-17 yosh oralig'ida sodir etilayotgan jinoyatlarning sababi asosan, kattalarning bee'tiborligi, ota-ona va o'qituvchilar bilan o'zaro kelishmaslik holati, yoshlarning muqaddam sudlangan shaxslarning salbiy ta'siriga tushib qolish holati, spirtli ichimliklarga, giyohvandlik moddalari kabilarg berilishi oqibatida kelib chiqmoqda. Aynan jamiyatda shakllanayotgan uyushmagan yoshlar qatlami ham mazkur sabablar ta'sirida holi emasdir.

G'.A.Normurodov esa gumondor o'smirlar bilan ishlashning o'ziga xos jihatlarini yoritib bergan. Xususan, jinoyatchilikda gumon qilinayotgan o'smirlar "muntazam darslarni qoldirish va o'zlashtirmaslik, daydilik, uydan chiqib ketish, o'g'rilik, bezorilik, to'palonchilik, janjalkashlik, jinoiy to'dalarga qo'shilib qolish, chekish, ichish, bir necha marta profilaktika inspektori qo'liga tushgan, uyidagi narsalarni olib chiqib sotish, o'z joniga qasd qilishga urinish" bilan harakterlanishini ajratib ko'rsatgan. Qaysidir jihatdan olib qaraydigan bo'lsak, mazkur guruh vakillari uyushmagan yoshlar toifasiga kiradi.

N.M.Dalimova o'zining ilmiy izlanishlarida o'smirlardagi kompyuter o'yinlariga tobeklikning psixologik diagnostikasi hamda uni korreksiya qilish usullarini ishlab chiqishga e'tibor qaratgan. Mazkur dissertasion tadqiqot uyushmagan yoshlarning kompyuter o'yinlariga tobe qatlamini o'ziga xos psixologik xususiyatini tahlil qilib bergan.

Sh.F.Mustafayeva tomonidan o'spirinlarning turli madaniy oqimlarga kirib ketishi va destruktiv xulqni namoyon etishida «niqoblangan emotsiyalarni» o'rni yoritib berilgan. Yoshlarning destruktiv guruhlariga kirib qolishiga oliy hislarning shakllanishidagi ma'naviy bo'shliq sabab bo'lishi tizimli yoritib berilgan. Ma'naviy bo'shliq insonlar orasida loqaydlikni, bee'tiborlilikni keltirib chiqaradi. Bizning tadqiq etmoqchi bo'lgan yoshlarning uyushmasligi ham aynan ma'naviy bo'shliq oqibati hisoblanadi.

T.G.Suleymanova o'z ilmiy izlanishlarida yoshlar orasidagi suitsidal axloq masalasini tadqiq etgan. Xususan ishda, o'smirlik davrida suitsida xulq shakllanishiga ta'sir etuvchi shaxslilik, emotsional, ehtiyojli-motivatsion xususiyatlarni o'ziga xos jihatlari tadqiq qilingan. Suitsidal axloqni korreksiyalashda ta'lim-tarbiyaning o'rni yoritilib, o'smirlardagi xavotirlanish darajasini pasayishiga ta'sir etish muhimligi yoritib berilgan.

D.Sh.Baratova dezadaptatsiyalashgan o'smirlarning xulqini korreksiya qilishda pedagogning psixologik kompetentligini tadqiq etganda ijtimoiy moslashmagan o'smirlarning o'ziga xosligini yoritib bergan. Bunda o'smirlarning dezadaptatsiyalashgan "Men" siymosi va unga pedagogning - psixologik kompetentligini ta'siri muhim ekanligi yoritib berilgan. Biz o'z ilmiy izlanishlarimizda ko'proq, dezadaptatsiyalashgan yoshlarning ijtimoiy-psixologik muammolarini o'rganishga e'tibor qaratganimiz bilan mazkur ishlan farqlanadi.

Uyushmagan yoshlardagi yana bir muammolardan biri ularni diniy destruktiv oqimga qo'shilib qolish ehtimolining yuqoriligidadir. A.G.Ayrapetova o'zining ilmiy izlanishlarida

aynan yoshlarda noto'g'ri diniy tushunchalarni shakllanishi masalasi tadqiq etilgan. Xususan, dissertatsiyada noto'g'ri diniy tushunchalarning shakllanishiga ta'sir etuvchi shaxs xususiyatlari sifatida diniy savodxonlikning pastligi, konformlikka intilishning yuqoriligi, xavotirlanish, diniy addiksiya, xarakter aksentuatsiyasi alohida ko'rsatib o'tilgan. Biz uyushmagan yoshlarning ijtimoiy psixologik muammolarini tadqiq etar ekanmiz, diniy ekstremistik g'oyalarga tobe bo'lib qolayotgan yoshlarni tadqiq etish masalasi ham katta ahamiyatga egadir.

H.X.Jabborov tadqiqotlari asosida, o'smirlar o'rtasida vayronkor g'oya va buzg'unchi mafkuralarga nisbatan barqaror mafkuraviy immunitet shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik treninglar o'tkazish orqali, o'smirlardagi mafkuraviy immunitet beqarorlik darajalarini baholashning uslubiy ta'minoti ishlab chiqib, amalda sinovdan o'tkazdi. Tadqiqot natijasi, barqaror mafkuraviy immunitet shakllantirish ishlarining ilmiy-metodik ta'minotini kuchaytirishga qaratilgan. Bizga ma'lumki, mafkuraviy immunitetning pastligi yoshlarni turli oqimlarga, salbiy guruhlariga kirib qolishiga sabab bo'ladi.

U.D.Qodirov o'z ilmiy izlanishlarida yoshlarni destruktiv g'oyalar guruhlar ta'siriga tushib qolishining sabab va motivlarini aniqlash orqali ularning kommunikativ va hissiy xususiyatlarini tavsiflovchi psixologik portret ishlab chiqilganligi bilan ajralib turadi. Yoshlardagi aksentuatsiya darajalari ham tahlil qilinib, badiiy asar mutolaasi orqali destruktiv ta'sirlardan himoyalaniish bo'yicha immunitetni shakllantirish mexanizmlari tadqiqotchi tomonidan yoritib berilgan.

Sh.R.G'ofurov ilmiy izlanishlarida uyushmagan yoshlar ijtimoiy foydali faoliyat bilan shug'ullanmaydigan, ishga joylashish, ta'lim olish hamda fuqarolarning davlat va jamiyat hayotidagi ishtirokining boshqa shakllarini amalga oshirish bo'yicha yaratilgan imkoniyatlardan foydalanmagan, boshqalarga nisbatan salbiy ta'sirlarga tez beriluvchi va huquqbuzarlik sodir etish xavfi yuqori bo'lgan 14 yoshga to'lgan 30 yoshdan oshmagan yoshlar toifasi ekanligini asoslab, mahallalarda «Fidokor yoshlar» jamoatchilik guruhlarini tashkil etish, jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlash hamda huquqbuzarliklar profilaktikasida uyushmagan yoshlarning ishtirokini kuchaytirish orqali ular o'rtasida huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish zarurati tahlil qilib berilgan. Bundan tashqari, ichki ishlar organlari probatsiya bo'linmalari tomonidan ularning nazorati ostidagi uyushmagan yoshlar bilan ishlashda ularni «jinoyat sodir etish xavfi yuqorilar», «jinoyat sodir etishga moyillar» va «tuzalish yo'liga o'tganlar» toifalariga ajratib, ularga fuqarolik jamiyati institutlari vakillarini murabbiy sifatida birlashtirgan holda profilaktik ishlarni tashkil etish lozimligi yoritib berilgan. Mazkur dissertatsion tadqiqotda aynan uyushmagan yoshlarning tasnifi yoritib berilgan, biz esa ushbu guruhlarining psixologik xususiyatlarini ochib berganmiz.

L.A.Nigmatulina esa o'z ilmiy izlanishlarida o'smir yoshidagi shaxslarning kompyuter o'yinlariga tobeligiga ta'sir etuvchi shaxs xususiyatlari tadqiq qilingan. Bizga ma'lumki, bo'sh vaqtini to'g'ri tashkil etmagan yoshlar kompyuter o'yinlariga tobe bo'lib qoladilar. Shu boisdan, mazkur tadqiqotda keltirilgan shaxs xususiyatlarini aniqlash va ularga korreksion ta'sir etish orqali ularni "uyushmagan yoshlar" toifasida saqlab qolish imkonini beradi. Xususan, dissertatsiyada o'smirlarning "o'ziga va faoliyatga yo'nalganligi kompyuterga tobelikdan qutilishga imkon beruvchi psixologik omil ekanligi" asoslab berilgan.

N.G.Kamilova esa o'z ilmiy izlanishlarida maxsus muassasalar tarbiyalanuvchilarini resotsializatsiyalashning dastlabki bosqichida ijtimoiy moslashuv va ijtimoiy kompetentlikning (kognitiv, emotsional, axloqiy) rivojlanmaganligi ularning deviant xulq-atvori va huquqbuzarlik sodir etishiga olib keluvchi sabab ekani, qolaversa, voyaga yetmaganlar xulqining og'ishganlik darajasiga baho berish va qayta moslashuvning individual tiklash texnologiyasini tanlash, xulqiy buzilishlarning psixologik profilaktikasini ishlab chiqish imkonini beruvchi mezonlar (kognitiv, shaxsiy-emotsional, axloqiy) asoslab berilgan. Dissertatsion tadqiqot xulqi og'ishgan o'smir va o'spirinlarning disotsializatsiyasining (qadriyatli-mazmunli, shaxsiy-emotsional va axloqiy) omillari shaxs moslashuv mexanizmlarini shakllantirish va resotsializatsiyasining asosini tashkil etuvchi jihatlarga qaratilgan. Bizning ilmiy ishlarimizda ham uyushmagan yoshlarning "xulqi og'ishgan" toifasiga kiruvchi qatlaminig o'ziga xos ijtimoiy-moslashuv va qayta moslashuv mexanizmlari yoritib berilgan.

G.A.Abdukahharova o'z ilmiy izlanishlarida o'smirlar xulq-atvorida yuqori darajadagi giperaktivlikning psixogen vaziyatlarni yuzaga keltirishi natijasida shaxslararo munosabatlarga ijobiy ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik determinantlar (xulq o'zgarishi, ijtimoiy muhit, qiziqish, moyilliklar)ni aniqlash zarurati xulqiy o'zgarishlarni oldini olish mumkinligi hamda stimulyatsiya tamoyilining o'smirlar xulqidagi egoizmning kuchayishiga dinamik ta'siri tufayli ijtimoiy psixologik immunitet pasayishi va salbiy xulq-atvorini bartaraf etish uchun o'smir «Men»iga korreksion ta'sir etishiga ko'ra, ijtimoiy-psixologik xizmatda deviantlik profilaktikasini kuchaytirish zarurligi asoslab berilgan. Mazkur ishda asosiy e'tibor o'smir yoshidagi shaxslarga qaratilgan. Biroq, biz ilmiy izlanishimizda keng qamrovdagi obyektlarni tanlab olganmiz.

F.P.Rajabova ham voyaga yetmaganlarning o'ziga xos jihatlarini tadqiq etgan. Mazkur tadqiqotchi tomonidan voyaga yetmaganlarda xulq og'ishi kelib chiqishida asosiy psixologik holatlardan irodaviy zo'riqish, refleksiya, kayfiyatning o'zgaruvchanligi, emansipasiyaning pubertat yoshi davriga ta'siri «psixik beqarorlik», «depressivlik», «qaysarlik»ni yuzaga kelishiga asoslanib, ularning xulqida namoyon bo'lishi, shaxs sifatida rivojlanish jarayoniga ko'p vektorli ta'sir ko'rsatishini, voyaga yetmaganlarda tengqurlari, maktab, oila hamda ijtimoiy muhit ta'sirida «muloqotchanlik», «depressiya», «psixik baqarorlik», «asotsiallik» kabi psixologik xususiyatlarni semantik differentsiatsiyalash orqali xulq og'ishganlikni keltirib chiqaruvchi omillar tizimlashtirilganligini ochib bergan.

Umuman olganda yuqoridagilarga asoslanib, quyidagi xulosalarni shakllantirishimiz mumkin:

Uyushmagan yoshlarni jamiyatga ta'sir darajasi va o'z Meni bilan bog'liq qadriyatlarining transformatsiyalanganligiga qarab o'ziga va atrofdagilarga zarar yetkazuvchi “o'ta xavfli”, axloqiy tushunchalar tizimi sust rivojlangan, jamiyatga moslashmagan “o'rta darajadagi xavfli”, jamiyat hayotida ishtirok etmaydigan, oldinga, rivojlanishga intilmaydigan “passiv” yoshlar guruhiga ajratish mumkinligi kuzatilgan;

Yoshlar axloqiga ta'sir etuvchi psixologik omillar va uyushmagan yoshlarning ijtimoiy psixologik xususiyatlari “vaqtincha ishsiz”, “destruktiv g'oyalarga berilgan”, “huquqbuzar”, “suitsidal urinishlarni sodir etganlar”, “profilaktika hisobida turuvchi shaxslar”ning o'ziga xos jihatlarini negizida o'zbek psixologlarining ishlarida yoritib berilganligi aniqlangan

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Nazarov A.M. Talabalar ilmiy-innovatsion faoliyatini rivojlantirishda psixologik barqarorlik determinantlari: Monografiya. – T.: «Durdona» nashriyoti, 2023. – 220 b.
2. Nazarov A.M. “Talabalar ilmiy-innovatsion faoliyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik barqarorligi” mavzusidagi Psixologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi.- Toshkent., 2022. – 112 b.
3. Qobulovning Q.P. “O'quvchi shaxsida kasb tanlash motivatsiyasi shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlari” mavzusidagi dissertatsiya ishi.- Toshkent, 2022 – 89 b.
4. Rustamov Sh.Sh. “Amaliyotchi psixologlar kasbiy kompetentligini rivojlantirishda matematik usullardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari” mavzusidagi dissertatsiya ishi. - Buxoro., 2022. – 68 b.
5. Tursunxonov A.E. “Talabalarda kasbiy mas'uliyat shakllanishining psixologik xususiyatlari” mavzusidagi dissertatsiya ishi. - Buxoro., 2022. – 48 b.
6. G'oziyev E.G'. Talabalarni umumlashtirish usullariga o'rgatish va ularning aqliy taraqqiyoti. – T.: O'qituvchi, 1983. –112 b.

ЛОКУС КОНТРОЛЯ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Исматуллоев Абдулло Насруллоевич

Самостоятельный соискатель Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами

Аннотация: В данной работе рассматривается концепция локуса контроля как ключевого психологического феномена, определяющего восприятие человеком своей ответственности за события и результаты в жизни. Исследование уделяет внимание различиям между внутренним и внешним локусом контроля, а также их влиянию на личностное развитие, мотивацию и успешность. Особое внимание уделяется теоретическим основам и эмпирическим данным, которые показывают, как локус контроля формируется под воздействием различных факторов, таких как воспитание, социальное окружение и жизненный опыт. Работа также затрагивает роль локуса контроля в стрессоустойчивости и стратегиях преодоления трудностей.

Ключевые слова: Локус контроля, интернальность, экстернальность, мотивация, механизмы личностного развития, внешние и внутренние факторы.

Abstract: This work explores the concept of locus of control as a key psychological phenomenon that determines an individual's perception of their responsibility for events and outcomes in life. The study examines the differences between internal and external locus of control, as well as their impact on personal development, motivation, and success. Special attention is given to theoretical foundations and empirical data that illustrate how locus of control is shaped by various factors such as upbringing, social environment, and life experience. The paper also addresses the role of locus of control in stress resilience and coping strategies.

Keywords: Locus of control, internality, externality, motivation, mechanisms of personal development, external and internal factors.

Локус контроля — это психологическая концепция, описывающая, как люди объясняют причины событий в своей жизни и принимают ответственность за свои успехи и неудачи. Эта концепция была введена Джулианом Роттером в 1966 году и делится на внутренний и внешний локус контроля. Внутренний локус контроля предполагает, что человек считает свои действия и усилия основной причиной событий в его жизни, тогда как внешний локус контроля предполагает, что человек приписывает свои успехи и неудачи внешним факторам, таким как судьба, удача или влияние других людей [8].

Локус контроля представляет собой важный психологический феномен, который играет ключевую роль в понимании того, как люди воспринимают и объясняют причины событий, происходящих в их жизни. В основе концепции лежит различие между внутренним и внешним локусом контроля. Люди с внутренним локусом контроля склонны считать, что успехи и неудачи зависят от их собственных усилий, личной ответственности и действий. Напротив, люди с внешним локусом контроля приписывают результаты своей деятельности внешним факторам, таким как обстоятельства, удача или влияние других людей [11].

Исследование локуса контроля важно для понимания мотивационных процессов, личностного роста и успешности индивидов в различных сферах жизни, включая образовательную и профессиональную деятельность. Внутренний локус контроля ассоциируется с более высоким уровнем мотивации, целеустремленностью и готовностью брать на себя ответственность за результаты своих действий, что, в свою очередь, способствует достижению больших успехов. Внешний локус контроля может вести к пассивности, снижению инициативности и склонности перекладывать ответственность за неудачи на внешние обстоятельства.

Этот феномен оказывает глубокое влияние на мотивационную сферу личности, ее психологическое благополучие, уровень личной ответственности, а также способность к

преодолению трудностей. Локус контроля также связан с личностным ростом и успешностью в различных сферах жизни. Люди с внутренним локусом контроля чаще достигают высоких результатов благодаря уверенности в своих силах и стремлению к самосовершенствованию. В свою очередь, те, кто ориентирован на внешний локус контроля, могут проявлять пассивность и зависимость от внешних обстоятельств, что снижает их способность преодолевать жизненные трудности и снижает уровень адаптивности в стрессовых ситуациях.

На формирование локуса контроля влияют различные факторы, такие как воспитание, культурные традиции, социальное окружение и личный опыт. Эти факторы могут оказывать как позитивное, так и негативное воздействие на развитие локуса контроля, что, в свою очередь, влияет на личностное и психологическое развитие человека. Например, поддержка в детстве, воспитание в среде, где поощряются ответственность и независимость, способствует формированию внутреннего локуса контроля, тогда как избыточная опека или частые неудачи могут усилить внешний локус контроля [1].

Важным аспектом является также взаимосвязь локуса контроля с такими психологическими характеристиками, как стрессоустойчивость и способность к адаптации в сложных условиях. Люди с внутренним локусом контроля чаще выбирают активные стратегии преодоления трудностей и эффективнее справляются с жизненными стрессами, что в долгосрочной перспективе способствует их психологическому благополучию.

Локус контроля влияет на формирование самооценки, так как индивиды с внутренним локусом контроля чаще связывают свои достижения с собственными усилиями и способностями. Это способствует позитивному восприятию себя и уверенности в своих силах. В противоположность этому, люди с внешним локусом контроля могут испытывать трудности с самооценкой, так как они склонны приписывать свои успехи и неудачи внешним факторам [4].

Концепция самоэффективности Альберта Бандуры тесно связана с локусом контроля. Люди с внутренним локусом контроля верят в свою способность справляться с трудностями и достигать целей, что повышает их самоэффективность и способствует активному личностному росту [6].

Внутренний локус контроля ассоциируется с высокой мотивацией и стремлением достигать целей. Люди с внутренним локусом контроля ставят перед собой амбициозные цели, работают над их достижением и проявляют настойчивость в преодолении препятствий. Это приводит к более высокому уровню продуктивности и удовлетворенности от достигнутого.

Индивиды с внутренним локусом контроля чаще демонстрируют целеустремленность, так как они верят в свою способность управлять ситуацией и достигать желаемых результатов. Это способствует их личностному развитию и профессиональному успеху.

Люди с внутренним локусом контроля применяют активные стратегии преодоления проблем, такие как планирование, поиск решений и позитивное мышление. Это позволяет им более эффективно справляться со стрессовыми ситуациями и трудностями, способствуя их личностному росту и развитию.

Внутренний локус контроля способствует большей стрессоустойчивости, так как индивиды воспринимают трудности как вызов, который можно преодолеть с помощью своих усилий и навыков. Внешний локус контроля может привести к снижению стрессоустойчивости, так как люди склонны воспринимать стрессовые ситуации как результат внешних обстоятельств, на которые они не могут повлиять.

Внутренний локус контроля способствует лучшей адаптации к изменениям и новым условиям. Люди с внутренним локусом контроля чаще демонстрируют гибкость, находят эффективные решения и успешно адаптируются к новым ситуациям. Это способствует их личностному росту и успешной интеграции в различных сферах жизни [7].

Понимание и использование внутреннего локуса контроля может способствовать личностному развитию, так как люди начинают воспринимать себя как активных участников своей жизни, способных влиять на свою судьбу и достигать поставленных целей. Это повышает их мотивацию, уверенность в себе и способность к самостоятельному решению проблем.

Индивиды с высокой самооценкой склонны развивать внутренний локус контроля, так как они верят в свои способности и уверены, что могут влиять на свою жизнь. Низкая самооценка может способствовать развитию внешнего локуса контроля, когда человек считает себя неспособным управлять своей судьбой.

Семейное окружение и стиль воспитания играют ключевую роль в формировании локуса контроля. Поддержка, поощрение самостоятельности и возможность проявления ответственности способствуют развитию внутреннего локуса контроля. Напротив, избыточная опека, критика и недостаток поддержки могут способствовать развитию внешнего локуса контроля [8].

Отношения с друзьями, коллегами и социальное окружение также влияют на локус контроля. Поддерживающее окружение, где поощряются активные действия и личная ответственность, способствует развитию внутреннего локуса контроля.

Культурные традиции и ценности могут оказывать значительное влияние на формирование локуса контроля. В культурах, где акцент делается на индивидуальные достижения, личную ответственность и самостоятельность, люди чаще развивают внутренний локус контроля. В культурах, где акцент ставится на коллективные ценности и внешние факторы, может наблюдаться более выраженный внешний локус контроля [8].

Знание о локусе контроля и его влиянии на личностное развитие может быть полезным для психологической практики и образовательного процесса. Психологи и тренеры могут использовать эту концепцию для разработки программ, направленных на развитие внутреннего локуса контроля, улучшение мотивации и стрессоустойчивости. Это может включать в себя тренинги по повышению самоэффективности, стратегии активного преодоления трудностей и методы повышения личной ответственности.

Локус контроля является важным механизмом личностного развития, влияющим на формирование самооценки, мотивации, стратегии преодоления трудностей и адаптации. Понимание этого механизма позволяет глубже изучить процессы личностного роста и разработки эффективных методов поддержки и развития индивидуумов.

Таким образом, исследование локуса контроля позволяет глубже понять механизмы личностного развития, мотивации и успешности, что делает эту тему актуальной для психологической практики и научных исследований.

Литература:

1. Азлецкая Е. Н. Личностные и средовые детерминанты формирования субъектности личности: дисс. канд. психол. наук. Краснодар, 2001. - 194 с.
2. Бодалев А. А., Столин В. В. Общая психодиагностика. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. - 304 с.
3. Головин С. Ю. Словарь практического психолога. - Минск: Харвест, 1998. - URL.: <http://vocabulary.ru/dictionary/25/word/lokuskontrolja> (дата обращения: 29.10.2014 г.)
4. Панарин И. А. Личностные характеристики лидеров молодежных движений с разным типом готовности к социальной ответственности // Научн. ред Психология и педагогика, 2008. С. 212-217.
5. Прядеин В. В. Комплексное исследование ответственности как системного качества личности: дисс. Док. Психол. наук. - Екатеринбург, 1999. - 299 с.

6. Цыбуленко О. П. Психолого-педагогические условия развития ответственности у студентов в образовательном процессе. Дисс. канд. психол. наук. - Карачаевск, 2006. - 154 с.
7. Анастаси А., Урбани С. Психологическое тестирование. - СПб.: Питер, 2002. - 683 с.: ил.
8. Майерс Д. Социальная психология [Текст]: учебник/ пер. с англ. - СПб.: Питер Ком, 1998. - 688 с.: ил.
9. Словарь психолога-практика [Текст]: словник. Мн.: Харвест, 2005. - 976 с.
10. Фрэнкин Р. Мотивация поведения [Текст]: биологические, когнитивные и социальные аспекты. - СПб.: Питер, 2003. - 651 с.: ил.
11. Хьел Л., Зиглер Д. Теории личности [Текст]: основные положения, иссл-ия и примечания. - СПб.: Питер Пресс, 1997. - 6078 с.

О'QITUVCHI FAOLIYATIDA PEDAGOGIK MAHORATNING O'RNI VA AHAMIYATI

Hakimova Musharraf Fozilovna

Osiyo Xalqaro Universiteti Pedagogika mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada hozirgi globallashuv zamonida pedagoglar oldida turgan muhim masalalardan biri bo'lmish, jamiyatimizning yetuk, barkamol va o'z ishining mutaxassisi bo'lgan kadrlarni yetishib chiqishida pedagogik mahoratning roli, ahamiyati va o'rni talqin qilinadi.*

Kalit so'zlar: *pedagog, pedagogik mahorat, qobiliyat, yetuk shaxs, barkamol avlod, yetuk kadr, ta'lim tarbiya jarayoni, faoliyat, texnika*

Annotation. *In this article, one of the important issues faced by pedagogues in the current era of globalization, the role and importance of pedagogical skills in the development of mature competent and expert personnel of our society, is explained.*

Keywords: *pedagogue, pedagogical skill, ability, mature person, mature generation, mature staff, educational process, activity, technique*

Аннотация. *В данной статье раскрывается один из важных вопросов, с которыми сталкиваются педагоги в современную эпоху глобализации, а именно роль и значение педагогического мастерства в формировании зрелых, компетентных и опытных кадров нашего общества*

Ключевые слова : *педагог, педагогическое мастерство, способности зрелого человека, зрелой поколение, зрелый коллектив, образовательный процесс, деятельность, методика.*

Oliy ta'lim tizimida pedagogik mahorat sirlari maxsus dastur asosida o'rgatiladi. Oliy ta'lim tizimida pedagogik mahorat sirlari quyidagi yo'nalishlarda o'rgatib boriladi:

1. pedagogika va psixologiya mashg'ulotlarida;
2. pedagogik mahorat kursini o'tish jarayonida;
3. o'z ixtisosligini egallash jarayonida (pedagogik amaliyot davrida);
4. mustaqil tayyorgarlik davrida. Oliy ta'limdan keyingi davrda pedagogik mahorat sirlari tayanch doktorant, doktorant hamda mustaqil ilmiy tadqiqotchilar tomonidan o'z tanlagan mavzularini ta'limning u yoki bu turida ommalashtirish jarayonida egallanib boriladi, bunda ularning rahbar va maslahatchilari yetakchi rolni o'ynaydi.

Pedagogik mahorat sirlarini jamoatchilik orasida yoyishning eng ta'sirchan vositasi bu ommaviy axborot vositalaridan maqsadga muvofiq ravishda foydalanishdir. Pedagogik mahoratga bag'ishlangan ommabop maqola, o'quv-uslubiy tavsiyalarni vaqtli matbuot sahifalarida chop etish, turli-tuman mavzularda pedagogik mahorat sirlarini omma orasiga yoyish, vaqtli matbuotning kundalik rejasiga kiritilishi lozim va bu katta samara beradi.

Pedagogik mahoratning asosiy poydevorini kasbga doir bilimlar tashkil etadi. Bunday bilimlar mazmuni esa, o'qitilayotgan fan mazmuni metodikasi, pedagogikasi va psixologiyasiga doir bilimlarni o'z ichiga oladi. Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida (44-modda): "Tegishli ma'lumoti, kasbiy tayyorgarligi, boy va axloqiy fazilatlarga ega bo'lgan shaxslar pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega", deb ta'kidlangan. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun talablarini bajarish pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishdir. Demak, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik mahoratni shakllantirishni zamon talab etadi. O'qituvchilik kasbi sharaflil va o'ziga xos murakkab bo'lib, pedagogik mahoratni chuqur egallamasdan yaxshi pedagog bo'lish qiyin. Pedagogik mahorat fanini esa ilg'or o'qituvchilar va olimlarning amaliy va nazariy bilimlarining yig'indisi desak adashmaymiz.

"Pedagogik mahorat – pedagogik vaziyatni, faoliyatini mohirlik bilan boshqarishdir". Shuningdek, o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini, yosh bosqichlarini, oilaviy sharoitlarini, intellektual qobiliyatlarini hisobga olgan holda, ularni har tomonlama yetuk, barkamol shaxs sifatida rivojlanishlari o'qituvchining pedagogik mahoratining ajralmas qismlaridan birini tashkil etadi. Demak, "Pedagogik mahorat" - o'quvchilarning shaxsiy, ijobiy faoliyatlarini har tomonlama rivojlantirishga yo'naltira olishdir. Pedagogik mahorat quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi: -o'qituvchi faoliyatida insonparvarlikning ustunligi; -pedagogik iste'dod va qobiliyat; -pedagogik texnika(san'at); -o'qituvchining shaxsiy intilishi. Pedagogik mahorat nazariyasi va metodikasining ishlab chiqilmaganligi shunga olib keladiki, pedagoglarning har biri o'zicha paypaslab ijodiy izlanish olib boradi: bolalar bilan pedagogik jamoa bilan qanday qilib yaqindan til topish mumkin? Qanday qilib qisqa muddat ichida bolalar o'rtasidagi munosabatlarning haqqoniy manzarasiga erishmoq mumkin? degan savollarga javob izlaydi. Bu savollarga beriladigan javoblar har bir mohir pedagogning ishida zarur bo'lgan umumiy pedagogik malakalarni shakllantirish bilan bog'liq bo'lib, mazkur muammoni hal qilish pedagogdan odatdan tashqari kuchg'ayratni, qat'iyatni, tirishqoqlikni, ijodiylikni, o'z faoliyatini to'g'ri baholay bilish, shuningdek, bolalar tarbiyalanuvchilarga nisbatan insonparvarona munosabatda bo'la olishni talab etadi. Ibn Sino "Tadbiri manzil" asarida bola uchun o'qituvchi tanlayotganda uning to'g'risi'z, halol, toza, ozoda va bolalarni sevuvchi kishi bo'lishiga e'tibor berishni ta'kidlaganida o'qituvchining insonparvarlik sifatini nazarda tutgan. Har bir insonda u yoki bu kasbga qobiliyat mavjud bo'ladi. Ba'zi taniqli ruhshunoslarning fikricha, (F.Gonobolin, N.Kuzmina) pedagoglik kasbi uchun quyidagi 6 xil qobiliyatlar muhim hisoblanadi: - o'rta tusha bilish; - tashkilotchilik; - o'zini idora eta bilish; - mo'ljal chamalay bilish; - kuchlilik, zehnilik; - faoliyatga ijodiy tomondan yondashish. Bularning barchasi tarbiyaviy maqsad mavjud bo'lgan insonparvarlik nuqtai nazardan turib yondashilgan taqdirdagina pedagogik qobiliyat tarkibiga kirishi mumkin. Pedagogik texnika – pedagogik mahoratning asosiy qismlaridan biri hisoblanib, u o'qituvchidan o'quvchilar bilan muomala qilganda zarur so'z, gap ohangi, qarash, imo-ishorani tez va aniq topish, eng o'tkir va kutilmagan pedagogik vaziyatlarga osoyishtalikni va aniq fikr yuritish, tahlil qilish qobiliyatini saqlash imkonini beradi. Haqiqiy pedagogik ta'sir ko'rsatishda o'qituvchining pedagogik texnika sohasidagi barcha malakalari bir paytda yaqqol ko'rinadi. Nutq, imo-ishora, mimika, harakat bilan birga bo'ladi. Pedagogik texnika pedagogning individual psixik-fiziologik xususiyatlari asosida tarkib topadi. Individual pedagogik texnika pedagogning jinsi, yoshi, mijozi, fe'l-atvori, anatomik-psixologik xususiyatlariga ham bog'liq bo'ladi. Pedagogik texnikada malakalarning shakllanish darajasi ma'lum darajada pedagogning umumiy tayyorgarlik darajasini, ya'ni shaxsning pedagogik imkoniyatlarini aks ettiradi.

Pedagogik mahorat - bu o'qituvchi - tarbiyachining shunday shaxsiy (bolajonligi, xayrihohligi, insonparvarligi, mehribonligi va h.k.) va kasbiy (bilim donligi, zukkoligi, fidoyiligi, ijodkorligi, eruditsiyasi va h.k.) fazilatlarini belgilaydigan xususiyatki, u o'z o'quv fanini chuqur va alroflicha bilishida, pedagogik - psixologik va metodik tayyorgarligida, talaba - yoshlarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning optimal yo'llarini izlab topib, amaliy faoliyatga qo'llashida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, pedagogik mahorat egasi bo'lish uchun o'qituvchi

o'z o'quv predmetini davr talablari asosida bilishi, pedagogika, psixologiya, metodika fanlarini mukammal o'zlashtirishi hamda insoniylik, mehnatsevarlik va fidoyilik kabi ma'naviy - axloqiy fazilatlarni o'zida tarkib toptirishi lozim. Shuni alohida qayd qilib o'tmoq zarurki, o'qituvchilik kasbi murakkab va ma'suliyatli kasbdir. Ushbu kasbning sharafliligi va murakkabligi shu bilan belgilanadiki, u doim ongning yagona sohibi bo'lgan inson bilan muloqotda bo'ladi. Ongli va tirik jonzot esa, aqliy, ruqiy, ham da jismoniy jihatdan doimo rivojlanishda bo'ladi. Shuning uchun, o'quvchi bilan doimo muloqotda bo'lganda, unga ta'sir ko'rsatish uchun muntazam ravishda psixologiya, tarbiya nazariyasi kabi fanlarni mukammal o'rganib, o'z kasbiy mahorati ustida muttasil ish olib borishi kerak. Bu o'qituvchidan pedagogik - psixologik va metodik tayyorgarlikni talab etadi. Pedagogik mahorat - pedagogik jarayonda tarkib topadi. Pedagogik jarayon esa kasbiy va shaxsiy tayyorgarlikni yo'lga qo'yib, bo'lajak mutaxassisni mehnatga, hayotga tayyorlash uchun davlat, jamiyat, millat va kelajak avlod oldida javob beradigan mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. Shuning uchun, pedagog shaxsiy va kasbiy fazilatlar egasi bo'lishi lozim. Pedagogning shaxsiy fazilatlarini sirasiga imon - e'tiqodi, dunyoqarashi, ijtimoiy ehtiyoj va faolligi, odob - axloqi, fuqarolik burchlarini his qilishi, ma'naviyati, dilkashligi, talabchanligi, qat'iyligi va maqsadga intilishi, insonparvarligi, huquqiy bilimdonligi va h.k.lar kiradi. Bular o'qituvchiga kasbiy xususiyatlarni o'zida tarbiyalab borishga ko'maklashadi. Yuqorida qayd etib o'tilgan va pedagogik mahoratga berilgan ta'rif, hamda o'qituvchi-tarbiyachining xususiyatlari va o'qituvchiga qo'yiladigan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy talablardan kelib chiqib pedagogika nazariyasi pedagogik mahoratni quyidagi asosiy komponent (tarkibiy qism) lardan iborat bo'lishi lozimligini ifodalaydi.

Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlari;

1. Pedagogik texnika
2. Pedagogik muomala
3. Pedagogik ijodkorlik
4. Pedagogik mahorat
5. Pedagogik qobiliyat
6. Pedagogik nazokat

Pedagogik texnika - o'qitish, ta'sir ko'rsatish, ta'lim tarbiya oluvchilarga o'z his-tuyg'ulari, bilimlari, axloqiy fazilatlarini uzatish texnologiyasini ifodalasa, pedagogik muomala - o'qituvchi kasbiy faolligining bir ko'rinisi bo'lib, ta'lim - tarbiyada shu jarayon ishtirokchilarining o'zaro ta'sir va hamkorligini aks ettiradi. Pedagogik ijod - o'qituvchining mahorat pillapoyalaridan ko'tarilishida yaratuvchanlikni, tashabbuskorlikni, pedagogik uddaburonlikni va tadbirkorlikka eltuvchi yo'lni, bu yo'ldagi qiyinchiliklardan qo'rqmaslikni anglatadi. O'z navbatida bu sohada o'qituvchining pedagogik qobiliyati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, u pedagogik jarayonda o'qituvchining aqliy, emotsional - irodaviy jihatlarini, tashkilotchiligini, bilimdonligini va ularning bir-biriga bog'liqligini hamda yaxlit bir butunlik kasb tilini ifodalaydi. Pedagogik madaniyat o'qituvchi-tarbiyachilik burchi, mas'uliyati, qadr-qimmat, vijdoni, axloqiy e'tiqodini nazarda tutib, o'qituvchining talabchanligi, adolati, komilligi, rostgo'yiligi, to'g'riligini anglatadi. Pedagogik mahorat tizimida pedagogik nazokat (takt) - o'qituvchining pedagogik maqsadga muvofiq, foydali, qimmatli harakatlarining o'lchovi, me'yori va ta'sir vositasining chegarasi sifatida xarakterlanadi. Pedagogning kasbiy xususiyatlariga: o'z kasbini, talabalarni sevishi, ziyrakligi, hozirjavobligi, vazminligi, pedagogik salohiyati, tasavvuri, iqtidori, tashkilotchiligi, chuqur va keng ilmiy saviyasi, kasbiy layoqatliligi, ma'naviy ehtiyoji va qiziqishi, intellekti, yangilikni anglay va qo'llay olishi, kasbiy ma'lumotni muntazam oshirishga intilishi va boshqa fazilatlar kiradi. Yuqorida qayd etilgan fikrlarga asoslanib, kasbiy pedagogik mahoratni muayyan tayyorgarlik jarayonlaridan iborat deb aytish mumkin. Bu tayyorgarlikni shartli ravishda quyidagi yo'nalishlarga bo'lish mumkin:

- 1) pedagogning shaxsiy fazilatlar bo'yicha tayyorgarligi;
- 2) pedagogning ruhiy - pedagogik tayyorgarligi;
- 3) pedagogning ijtimoiy - pedagogik va ilmiy - nazariy tayyorgarligi;
- 4) pedagogning maxsus va ixtisosga oid uslubiy tayyorgarligi.

Mustaqil Respublikamizning o'qituvchisi "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da qayd etilganidek yuksak ma'naviy - axloqiy fazilat, xulq madaniyati va milliy istiqbol mafkurasini mukammal egallashi kerak bo'ladi. Zero, o'qituvchi - tarbiyachi yuksak ma'naviyat, axloq - odob, xulq madaniyatiga ega bo'lsadagina, talabalarga insoniy nuqtai - nazardan mehribon, saxovatli bo'la oladi, uni hamma hurmat qiladi. Buning uchun aql - zakovatli, saxiy, qat'iy, irodali, ko'ngli ochiq bo'lishi, o'ziga va talabalarga nisbatan talabchan, mehribon va xayrixoh, o'z shaxsiga tanqidiy nuqtai nazardan yondasha oladigan bo'lishi talab etiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish joizki, pedagogik mahorat o'qituvchi va tarbiyachi kasbiy va shaxsiy fazilati to'g'risidagi fan sifatida ma'lum metodologik asosga ega. O'qituvchi o'z fanining bilimdoni bo'lishi bilan birga, insonparvar, adolatli bo'lishi, milliy tarbiya targ'ibotchisi hamda komil inson sifatida o'zida shaxsiy - kasbiy sifatlarni tarkib toptirgan kasb egasi bo'lishi lozim. Ijtimoiy qiymat va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy psixologik hodisalar, milliy va umuminsoniy qaridylatlari hozirgi davr bilan uyg'unlashitirish hamda ajdodlar bilan avlodlar vorisligini o'rnatish faqagina shu kasb egalari yordamida amalga oshiriladi. Hozirgi fan va texnika jadal ravishda rivojlanayotgan, axborotlar keskin oshib borayotgan bir davrda o'qituvchi pedagogik mahoratini tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Kishilarda, eng avval yoshlarda, bilimga bo'lgan intilish beqiyos darajada o'sib borayotir. Shuning uchun hozir o'qituvchi faqat o'z fani bo'yicha emas, balki o'z faniga yaqin bo'lgan sohalardagi yangiliklarni bilishi ham lozim bo'ladi. Buning uchun mahorat zarur. Shunday vaqtlarda o'qituvchi va yosh o'qituvchilarga: "Izlaning, o'qing, iloji boricha yana ko'proq o'qing!", deging keladi. Fikrimizcha, badiiy adabiyotni yetarli o'qimagan o'qituvchi tarixdan, fizikadan, matematikadan yaxshi dars bera olmaydi.

Hozirgi rivojlanayotgan zamonda vatanimiz uchun munosib kadrlarni yetkazib berish uchun asosiy vazifa pedagoglar zimmasida bo'lib, buning uchun ular avvalo yetarlicha nazariy bilimlarga ega bo'lishi va eng asosiysi pedagogik mahoratga ega bo'lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. I.A. Karimov "Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" Toshkent, 1997 yil.
2. I.A. Karimov "Istiqbol va ma'naviyat" Toshkent. "O'zbekiston", 1994 yil.
3. I.A. Karimov I.A. O'zbekistonning siyosiy - ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. -T.: "O'zbekiston", 1995yil.
4. A.SH. Abdullayeva. va boshq. "Pedagogika" - Toshkent., Fan nashriyoti. 2004 yil.
5. M.G. Davletlin "O'quvchilarda qobiliyatni tarkib toptirish". Toshkent. "O'qituvchi". 1996 yil.
6. A. Zunnunov A- "Pedagogika nazariyasi". Oliy o'quv yurtlari uchun O'quv qo'llanma. - Toshkent, "Aloqachi", 2006 yil.
7. U.Mahkamov va boshqalar. "Pedagogik mahorat". -Toshkent. 2003 yil.

BOLA SHAXSINI SHAKLLANISHIDA OILADAGI TARBIYA USULLARINING AHAMIYATI

Shomurotov Ulug'bek Melikboboyevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Annotatsiya: Tarbiya shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishiga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon; insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishni ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora-tadbirlar yig'indisi bo'lib, tarbiya vositasida oilada komil inson shaxsi shakllantirishning ayrim usullari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiya, giperproteksiya, g'amxo'rlikdan ustun keladigan giperoteksia, o'ta kuchli axloqiy mas'uliyat, emotsional raddiya, qattiqqo'llik, gipoproteksiya, ziddiyatli tarbiya.

Аннотация: Воспитание – практический педагогический процесс, направленный на формирование у человека определенных физических, умственных, нравственных и духовных качеств; представляет собой совокупность мер, принимаемых для того, чтобы человек обладал характеристиками, необходимыми для жизни в обществе, а также выделяются некоторые способы формирования совершенной человеческой личности в семье средствами воспитания.

Ключевые слова: воспитание, гиперопека, сверхопека, сильная моральная ответственность, эмоциональное неприятие, строгость, гипоопека, конфликтное воспитание.

Abstract: Education is a practical pedagogical process aimed at the formation of certain physical, mental, moral, spiritual qualities in a person; is a set of measures taken to ensure that a person acquires the qualities necessary for life in society, and some ways to form a perfect human personality in the family through education are highlighted.

Keywords: Upbringing, hyperprotection, hyperprotection over care, extreme moral responsibility, emotional rejection, rigidity, hypoprotection, conflicting upbringing.

Kirish. Farzand oilaning jamiyatning yuzi. Farzandning tarbiyasi, axloqi, dunyoqarashi go‘zal bo‘lsa, undan aqlli, mehribon, mustaqil - ona, ishbilarmon, jasur, qo‘rqmas, vijdonli - ota, muhimi, iymonli, yetuk insonlar yetishib chiqadi. O‘z-o‘zidan ma‘lumki, bunday insonlar ma‘naviyatli, madaniyatli jamiyatini yuzaga keltiradi va barchaga o‘rnak bo‘ladi. Shunday ekan, farzand ota-onaning biznes loyihasi bo‘lishi kerak emas. Farzand bu dunyoga umidlarimiz ushalishini ta‘minlash va bizning qoidalarimiz bo‘yicha yashash uchun kelmaydi. Uning ham hayotda o‘zining vazifalari bo‘ladi. Shu ma‘noda, farzand - bu bizning faqatgina davomchimiz emas, balki mustaqil shaxs hamdir. Bolaga alohida shaxs sifatida qarab, unga ishonch bildirish, mustaqil qo‘yish mihimdir.

Aslida, ota-onalarning vazifasi bolaning qiyinchiliklarni hal qilishga yordam berish, zo‘r berib bu qiyinchiliklarni yengib o‘tishni o‘rgatishdir. Bu xuddiki chiniqishga o‘xshaydi. Agar shunday tarbiya bo‘lsa, bola necha yosh bo‘lishidan qat‘iy nazar, qiyin vaziyatlarga uchraganda o‘zini qo‘lga olib: "Hechqisi yo‘q, buni ham hal qila olaman", deb aytadi. Ota-onalarning nazorati har xil bo‘ladi. Himoya qiluvchi, yo‘naltiruvchi, bo‘luvchi, g‘ashga teguvchi, o‘zidan itaruvchi nazorat turlari bo‘lishi mumkin. Ota-onalar vaqtida nazoratni susaytirishni eplay olmasa, nazorat birinchi turdan boshqa turga o‘tishi mumkin.

Giperproteksiya – ota-ona tomonidan bolaning barcha istak, tilak va ehtiyojlarini ko‘r-ko‘rona, tanqid va mulohazasiz qondirishga intilish; bolani har qanday qiyinchiliklar va to‘siqlardan himoya qilish, uning barcha istaklarini joyida bajo keltirish, erkalatish, oddiy yutuqlaridan quvonish, xatolarini sezmaslikka qaratilgan harakatlar. Bolasi uchun "jonini jabborga beruvchilar" odatda o‘zlari bilmagan holda farzandlariga yomonlik qilayotganliklarini sezmaydilar, natijada bola kelajakda ishga toqati yo‘q, ko‘pchilikning ichida o‘zini tuta olmaydigan, hayotning past-balandliklarida o‘zini nochor his etadigan, tantiq, erka bo‘lib qoladi. Ayniqsa, bola o‘smirlik yoshiga yetganda, erka, tantiq bo‘lgani uchun do‘stlari va tengqurlari davrasida ham hamma aytganlari bo‘lishini istaydigan, liderlikka intiluvchanligini namoyon etgisi keladi, lekin ikkinchi tomondan, aslida unda bunday sifatlar bo‘lmaydi. Gap shundaki, bunday holatlarda ota-ona zurriyodi timsolida ilgari o‘z hayot tajribasida erisholmagan armonlarini ro‘yobga chiqargisi keladi, ularning tarbiya uslublari aynan shunga qaratilgan bo‘ladi, lekin bola ko‘p jihatdan nochor ekanligini keyinchalik ijtimoiy muhitning turli vaziyatlariga tushganida his eta boshlaydi.

O‘ta kuchli axloqiy mas‘uliyat – bunda ota-ona tomonidan bolaga nisbatan talablar darajasi yuqori bo‘ladi, lekin uning asl xohish-istaklari, ehtiyojlari unchalik e‘tiborga olinmaydi. Ota-ona bolasining kelajagini puxta qilishni o‘ylab, uning yurish-turishi uchun o‘zlarini mas‘ul deb his qilgan holda, shaxsiy tasavvuridagi insonni yaratishga, shaxsni shakllantirishga urinadilar, ba‘zan nazorat ostida bolaning yoshi, aqliy yoki jismoniy imkoniyatlariga zid talablar, topshiriqlar ham berilaveradi. Masalan, "sen to‘ng‘ichimizsan, ukalaringga sen qarashing kerak",

degan ma'noda unga oiladagi kichik a'zolarga yoki kasallikka chalingan oila a'zosini parvarish qilish kabi mas'uliyatli va og'ir ishlar ham yuklanadi.

Emotsional raddiya – bunda ota-ona bolasini shunday tarbiyalaydiki, uning ota-ona hayotida u o'ziga yarasha tashvish, ortiqcha yuk ekanligi, u bo'lmaganida ota-onaning hayoti boshqachi bo'lishi muntazam ravishda eslatib turiladi. Agar bu farzand oilada yagona bo'lmasa, boshqa arzandaroq, suyuqliroq inson bo'lsa, vaziyat yanada og'irlashadi, "sen bo'lmaganingda..." yoki qiz bolaga qarab: "Sening o'rningda o'g'il bo'lganda edi..." qabilidagi kesatilar tez-tez aytib turiladi.

Ayrim ota-onalar bu kabi emotsional jihatdan bolasini rad etayotganligini yashirishga urinadi, "nega bolani yoqtirmaysan?" kabi savollarga aslida uni sevishi, kerakligini ta'kidlagan bilan baribir bola ota-onasi uchun ortiqcha tashvish ekanligini his qilib yashaydi va tezroq mustaqil bo'lib olib, ularni tashlab ketishni, alohida yashashni ixtiyor qilib qoladi. Ona qanchalik o'z mehribonligini sun'iy ravishda namoyon etishga urinmasin, bola baribir ularning samimiy emasligini qalbi bilan his etadi. Ayniqsa, otasi bilan ajralishgan yoki ota tashlab ketgan holatlarda onaning bunday munosabati bolaga juda og'ir botadi.

Qattiqqo'llik – bir qarashda emotsional rad etishga o'xshaydi, lekin undan ochiqroq va og'irroqdir. Qattiqqo'llik to'g'ridan-to'g'ri bolani yoshligidan kaltaklash, haqorat qilish, kamsitish shaklida yoki bola ehtiyojlariga to'la befarqlik, uning bor-yo'qligini go'yoki sezmaslik kabi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin. Ikkala holatda ham bola yoshligidan nima qilib bo'lsa-da, tezroq katta bo'lish, o'zi amallab tirikchiligini qilish, ota-ona tazyiqidan qutulishni o'ylab yashaydi. Bunday oilada bolani u yoki bu xulqi uchun jazolash odat tusiga kirib qoladi, bola qo'rqqanidan ota-ona hukmiga itoat etayotganligi, buning istiqbolda yomon asoratlari borligini kattalar bilmaydilar, bilsalar ham bu usul ular uchun samarali tuyuladi. Aybdorlik, aybga yarasha jazo kabi usullar bola xulq-atvorini boshqaruvchi psixologik omilga aylanadi, u ham kelajakda doimo aybdorlarni qidirishga o'rganib boradi.

Turmushdagi muammolar qanchalik ota yoki ona uchun murakkab tuyulsa, ularning bolasini kaltaklashi, undan o'ch olish ehtimoli shuncha yuqori bo'lishini olimlar o'rganishgan. Shunisi xarakterliki, bolasini tez-tez do'pposlaydigan ota-ona ayrim holatlarga unga qattiqqo'lliklarining sababini aytib, bu kabi harakatlarni nima uchun, nima sababdan amalga oshirayotganligini tushuntirishga ham jazm qiladi, bolani ularni tushunishga, hattoki, ko'mak berishga chaqiradi. Masalan, topganini o'zi ko'chada yeb, alkogolga almashtirib kelib, achchig'ini yana boladan oladi-da, puli asli kam ekanligini, ichmasa turolmasligini bolaga tushuntiradi. Bunda bolaning yoshi unchalik ahamiyatli ham emas, 2 yoshdan o'tgan bolaga nisbatan jazo choralari ko'rilganligini ayrim holatlarda OAVda aks ettiriladi.

Gipoproteksiya – shunday holatki, unda ota-onaning bola bilan shug'ullanishga yo vaqti yetishmaydi, yoki bu ishni boshqalarga yuklab qo'yadi. Ayrim ota-onalar shu tarzda hayot kechirib, farzandlarini umuman nazorat ham qilmaydi, uning taqdiriga befarq bo'ladi, g'amxo'rlik ko'rsatmaydi, bolasining kelajagiga qayg'urmaydi. Gipoproteksiyaning yashirin shaklida ota-ona bola ustidan nomiga nimalardir qilganday bo'ladi. Lekin aslida ularni faqat o'zlarining kundalik muammolari qiziqtiradi. Bola bu holatlarni tahlil etib, o'zining kerak emasligini, oilada ortiqcha ekanligini anglab boradi.

Oilaviy tarbiyaning yana bir shakli – **ziddiyatli tarbiya**. Bunda oila a'zolarining har biri bitta bolaga nisbatan turlicha tarbiya uslublarini qo'llaydi, masalan, otasi o'ta qattiqqo'l, ona o'ta mehribon, yoki ota-ona bolaning xulqini juda nazorat qilib, mas'uliyat bilan uning axloqiy tarbiyasi bilan shug'ullanadi, buvilari esa aksincha, uni erkalatib, izdan chiqib ketishini – "hali yosh, katta bo'lganda o'zi yaxshi bo'lib ketadi", qabilida ma'qullayveradi. Bunday beqaror tarbiya uslublarini *E.Eydemiller*, *V.YUstitskiy*, *N.Lengardlar* o'rganib, uning oqibatida bolada salbiy xarakter xususiyatlari, masalan, qaysarlik, obro'li shaxslarning tazyiqini noto'g'ri baholash kabilar shakllanishini isbotlaganlar. Ota-ona tarbiyadagi beqarorlikning oqibatlarini tasavvur qilsalarda, uning oldini olishni bilmaydi. Ko'pincha bu – bolalikka xos sifatlar ekanligi fikri ularni tinchlantiradi. Aksariyat ota-onalar bolasini yo'qotib qo'yish yoki uning ko'ngli

qolishidan qo'rqib ham noto'g'ri tarbiya yo'llarini tutadi. Shuning uchun oilaviy tarbiya o'ta murakkab jarayon bo'lib, unda ota-onalar oldindan psixologik jihatdan tayyor bo'lishlari kerak.

Xulosa. Bolaning kelajagi, uning shaxs bo'lib kamol topishi ko'p jihatdan ota-ona oilasi, u to'g'risida farzandda shakllangan tasavvurlarga bog'liq ekanligi psixologlar tomonidan ancha batafsil o'rganilgan. Tadqiqotlarda aniqlanishicha, bolaning o'z oilasi to'g'risidagi tasavvurlari ko'pincha ota-onaning tasavvurlari va asl holat bilan qisman mos keladi. Odatda ota-ona o'z farzandi uchun qo'lidan kelgan barcha choralarni ko'rayotganday, buni bola anglashini va undan hamisha minnatdor bo'lishi kerakligini kutadi, lekin bolalar bu xususda turlicha tasavvurga ega bo'ladilar. Mehribon ota-ona og'ushida ayrim bolalar o'zlarini baribir yolg'iz, kemtik, kamsitilgan his etadi. *G.T. Xomentauskas* (1989) oilada ota-ona xulq-atvori va bolaning bu xatti-harakatlarni idrok qilishi va ota-onaga munosabatining 5 ta asosiy ko'rinishlarini tahlil qilgan:

Ota-ona va bola munosabatlari **demokratik** tamoyillarda amalga oshadigan oilada bolada o'zi va ota-onasi to'g'risida quyidagicha tasavvur shakllandi: "Meni sevishadi va men kerakman, shuning uchun men ham ularni juda sevaman". Bunday bola psixologiyasi va xarakterida ustuvor fazilatlar sifatida adekvat o'z-o'zini baholash va insonlarga ishonch, har qanday yaxshi narsalardan, jumladan, ota-ona bilan yaqin, samimiy munosabatlar quvonish, o'ziga ishonch, xatoliklardan cho'chimaslik, ayb ish qilib qo'yganda ham unchalik qayg'urmaslik, zaruratga qarab iltimoslar qilish va bunda real ko'mak olishga umidvorlik, ota-onaning hayotdagi o'zni va ishonchlarini, umid va istaklari bilan hisoblashish kabilarni sanash mumkin.

Bolaga nisbatan haddan ziyod mehribonlik (**giperproteksiya**), e'tibor ko'rsatilgan oilada bola "Meni sevishadi va men kerakman, ular meni deb yashashadi", degan tasavvur mavjud bo'ladi. Bunday oilada bolalar o'zining borligidan, tug'ilganligidan mag'rurlanib yashaydi va shuning uchun har qanday tilak va xohish amalga oshishiga ishonadi. Odatda bunday bolaning tug'ilishini ota-ona uzoq vaqt kutgan bo'ladi va buni ular hadeb bolaga eslataveradi, shuning uchun ham bola juda egoist bo'lib ulg'ayadi, ota-onasining nochorligi to'g'risidagi tasavvur o'zining ko'p narsalarga qodirligi bilan uyg'unlashadi. Tantiq bolada o'zi to'g'risida go'yoki o'ta iqtidorli ekanligi fikri ustuvor bo'ladi, chunki ota-ona uning ayrim, ahamiyatsiz yutuqlarini ham osmonga ko'taradi.

Yuqoridagi holatning aksi, ya'ni, bolaga nisbatan **e'tiborsizlik, mehrsizlik** bo'lgan oilada bolaning tasavvuri quyidagicha bo'ladi: "Meni yoqtirishmaydi, lekin men o'zim harakat qilib, ularga yaqinlashishim kerak". "Men yaxshi bola emasman", degan tasavvur odatda bolada qator jiddiy salbiy sifatlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Masalan, o'ziga bo'lgan bahoning pastligi, o'zini aybdor deb hisoblashning yuqoriligi, ko'p narsalardan hadiksirash, ayb ish qilib qo'yishdan cho'chish, kayfiyatning beqarorligi va shunga o'xshash. Bunday oilada ma'naviy muhit yaxshi bo'lmaganligi sababli bola salga yig'laydigan, "qo'rqqan oldin musht ko'taradi", deganlariday, har bir yaxshi yoki yomon ishini qilib qo'yib, o'zini oqlashga intilish psixologiyasi paydo bo'ladi. Aslida bola o'zining kutilmagan ekanligini, ota-onalari uni vaziyat taqozosi, tasodif tufayli dunyoga keltirishganligini yaxshi biladi. Chunki bu haqda ota-onalar uning oldida gapiraveradilar.

Ota-ona **mehriga to'ymagan**, unga erisholmagan bola salbiy hissiy kechinmalarning keyingi bosqichiga o'tadi: "Sizlar meni xafa qilyapsizlar, men ham shunga munosib javob beraman". Bunday sharoitda bola ataylab, ota-onasiga yoqmaydigan qiliqlar qiladi, aytganlarining teskarisini bajaradi, tobora ota-ona uchun ham u bilan bo'ladigan muloqotlar og'ir botadigan bo'lib boradi. Qasoskor bola ko'pincha ota-ona talablarining teskarini qilib, ularning asabiga tegadigan, boshqarib bo'lmaydigan qaysar va ko'pincha jinoyat yo'lga ham kirib ketadigan insonga aylanadi.

Ba'zan, ota-ona mehrsizligidan aziyat chekkan bola kurashib charchaydi: "Meni sevishmaydi, kerak emasman, meni tinch qo'yinglar", degan ma'noda bola o'z nochorligini ifodalay boshlaydi. Bunday oiladagi vaziyat juda og'ir bo'lib, bola o'zini yolg'izlikka mahkum etadi, hammadan qochadi, o'smirlar o'rtasida sodir bo'ladigan suitsid holatlarining aksariyati ana shu psixologik vaziyatdan kelib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Pedagogika / J. Hasanboyev, X.A. To'raqulov, I.Sh. Alqarov, N.O'. Usmanov. T.: "Noshir", 2011.
2. Pedagogika / U.I. Inoyatov, N.A. Muslimov, D.I. Ro'ziyeva, M.H. Usmonboyeva. T.: 2016.
3. "Dangasa ona"ning katta kitobi / Anna Aleksandrovna Bikova. T.: "Taffakkur tomchilari", 2021.
4. Shaxsiyat va xarakter rivojlanishida farzand tarbiyalash siri / Adem Gunesh. T.: "Tasnim", 2022.
5. N.Xo'jayev va boshqalar. "Pedagogika asoslari" Toshkent, "TDIU" 2003yil.
6. Z.Mavlonova va boshqalar. "Pedagogika" Toshkent 2003 yil.

O'YIN FAOLIYATINING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR IJTIMOYILASHUVIGA PSIXOLOGIK TA'SIRI

Boymuminova Mahliyo Baxodir qizi

Qarshi davlat universiteti Psixologiya 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'yin faoliyatining maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiylashuviga psixologik ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Maqolada o'yin faoliyatining ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishi, til va muloqot qobiliyatlariga bo'lgan ta'siri, shuningdek, bolalarning emotsional rivojlanishidagi roli ko'rib chiqiladi. Shuningdek, bolalarning turli o'yin turlari orqali empatiya va boshqaruv ko'nikmalarini o'zlashtirish jarayoni tahlil qilinadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'yin faoliyati orqali bolalar jamoaviy hamkorlik, o'zaro yordam, bir-birlariga hurmat kabi muhim ijtimoiy fazilatlarni rivojlantiradilar.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh, o'yin faoliyati, ijtimoiylashuv, psixologik ta'sir, emotsional rivojlanish, ijtimoiy ko'nikmalar, bolalar psixologiyasi, muloqot ko'nikmalari, empatiya, ta'lim

Аннотация: В данной статье глубоко анализируется психологическое влияние игровой деятельности на социализацию детей дошкольного возраста. В статье рассматривается влияние игровой деятельности на развитие социальных навыков, речевых и коммуникативных навыков, а также роль эмоционального развития детей. Также анализируется процесс обучения эмпатии и управленческих навыков детей посредством разных видов игр. Исследования показывают, что посредством игровой деятельности дети развивают такие важные социальные качества, как умение работать в команде, взаимная поддержка и взаимное уважение.

Ключевая слова: дошкольный возраст, игровая деятельность, социализация, психологическое воздействие, эмоциональное развитие, социальные навыки, детская психология, коммуникативные навыки, эмпатия, обучение

Annotation: This article deeply analyzes the psychological impact of play activities on the socialization of preschool children. The article examines the impact of play activities on the development of social skills, language and communication skills, as well as the role of emotional development of children. Also, the process of learning empathy and management skills of children through different types of games is analyzed. Research shows that through play activities, children develop important social qualities such as teamwork, mutual support, and mutual respect.

Key words: preschool age, play activities, socialization, psychological impact, emotional development, social skills, child psychology, communication skills, empathy, education

O'yin faoliyatining maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiylashuviga psixologik ta'siri juda muhim ahamiyatga ega. Bu davrda bolalar ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantiradi va jamiyatda o'z o'rnini topishga o'rganadi. O'yin bu jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi, chunki u

bolalarning o'zaro muloqot qilish, muammolarni hal qilish va jamoada ishlash kabi ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'yin faoliyatining ijtimoiylashuvga ta'siri quyidagilar orqali namoyon bo'ladi: Ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish: O'yin vaqtida bolalar bir-birlari bilan muloqot qilishadi, qoidalarga amal qilishadi, rollarni taqsimlaydilar. Bu ularni muayyan ijtimoiy qoidalarga moslashishga, muloqotni o'rganishga yordam beradi. Masalan, birgalikda o'ynash orqali bolalar navbat kutish, o'z hissasini qo'shish va boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo'lish kabi ijtimoiy ko'nikmalarni o'rganadilar. Empatiya va his-tuyg'ularni anglash: Rolli o'yinlar va fantaziya o'yinlari orqali bolalar boshqalar o'rniga o'zlarini qo'yib ko'rishni, ularning hissiyotlarini tushunishni o'rganadilar. Bu esa ularning empatiya rivojlanishiga va ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. Muammolarni hal qilish va moslashish: O'yin jarayonida bolalar o'zaro kelishmovchiliklarni hal qilish, yangi sharoitlarga moslashish va qoidalarga rioya qilish kabi vaziyatlarni boshdan kechiradilar. Bu esa kelgusida murakkab ijtimoiy vaziyatlarda o'zlarini tutish va to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'zini anglash va shaxsiy taraqqiyot: O'yinlar bolalarga o'zlarini anglash, qobiliyatlarini sinab ko'rish va o'zlariga nisbatan ishonch hosil qilish imkonini beradi. Shaxsiy tajribalar orqali ular o'zlariga bo'lgan hurmat va ishonchni oshirib boradilar. Til va muloqot ko'nikmalarining rivojlanishi: Bolalar o'yin davomida so'zlashish va tinglash orqali muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu esa kelajakda ijtimoiy munosabatlarni muvaffaqiyatli tarzda olib borishlari uchun muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, o'yin faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiylashuviga ta'sir qiluvchi eng muhim omillardan biri bo'lib, ularning shaxsiy rivojlanishida katta rol o'ynaydi. Shu sababli, maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yin faoliyatiga alohida e'tibor berilishi lozim.

O'yin faoliyatining maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiylashuviga psixologik ta'sirini o'rganish bugungi kunda dolzarb va muhim mavzulardan biridir. Buning bir necha sabablari mavjud: **Ijtimoiylashuv jarayonining boshlanishi.**

Maktabgacha davr bola shaxsining shakllanishi va uning jamiyat bilan birinchi muloqoti boshlanadigan davr hisoblanadi. Bu yoshda bolalar ko'proq o'yin orqali o'z tengdoshlari bilan muloqot qilishadi va ijtimoiy rollarni sinab ko'rishadi. O'yin faoliyatini o'rganish bolalar qaysi o'yin turlarida ijtimoiylashishning qanchalik muvaffaqiyatli kechishini aniqlash imkonini beradi. **Emotsional va psixologik sog'lomlik.** O'yin bolalarning emotsional rivojlanishi uchun ham juda muhim. Ular o'yinda o'z hissiyotlarini ifoda etishadi va boshqalar bilan o'zaro munosabatda bo'lish orqali o'zlarini boshqarishni o'rganadilar. O'yin faoliyatining bu jihatini o'rganish bolalarning ruhiy sog'lomligi va stress bilan kurashish qobiliyatlari qanday rivojlanishini ko'rsatishi mumkin. **Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish.**

Jamiyatdagi ijtimoiy ko'nikmalar, masalan, muloqot qilish, hamkorlik qilish, boshqa bolalar bilan kelishuvga erishish maktabgacha yoshda o'yin orqali rivojlanadi. Bugungi kunda bolalar orasida texnologiyalar (masalan, smartfonlar yoki kompyuter o'yinlari)ning ko'payishi sababli real hayotdagi ijtimoiy o'yinlarga e'tibor kamayishi mumkin. Shuning uchun o'yin faoliyatining ijtimoiylashuvga bo'lgan ta'sirini o'rganish zamonaviy o'yin muhitlarining foydali yoki zararli jihatlarini aniqlashda yordam beradi. **O'yin faoliyati va ta'lim tizimi o'rtasidagi bog'liqlik.** Maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yin o'quv jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. O'yin orqali ta'lim berish bolalarning qiziqishini oshirib, ularning bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. O'yin faoliyatining bolalar ijtimoiylashuviga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganish ta'lim jarayonini yanada samaraliroq qilishga imkon yaratadi. Zamonaviy psixologik tadqiqotlar uchun muhim mavzu bolalar psixologiyasi sohasidagi tadqiqotlar uchun o'yin faoliyati dolzarb mavzu bo'lib, u maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish jarayonlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Bugungi kunda bolalar rivojlanishidagi yangi omillar va ularning ijtimoiylashuv jarayoniga ta'sirini o'rganish bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun muhim ahamiyatga ega. **Texnologiyalar ta'siri ostida o'yin turlarining o'zgarish.** Raqamli texnologiyalar bilan bog'liq o'yinlar bolalar hayotida katta o'rin egallab bormoqda. Ularning an'anaviy o'yinlar bilan taqqoslaganda ijtimoiylashuvga qanday ta'sir qilishi dolzarb savollardan biridir. Bu esa o'yin faoliyatini chuqur o'rganishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, o'yin faoliyatining maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiylashuviga psixologik ta'sirini o'rganish jamiyatning kelajakdagi avlodlari uchun juda muhim. Bu tadqiqotlar nafaqat bolalarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishini chuqurroq tushunishga yordam beradi, balki maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yin faoliyatini yaxshilash va bolalarning samarali rivojlanishini ta'minlashga ko'maklashadi. Shu sababli, bu mavzuni o'rganish hozirgi zamon pedagoglari, psixologlari va ota-onalari uchun dolzarb masala hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Vigotskiy, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
2. Piaget, J. (1951). *Play, Dreams, and Imitation in Childhood*. London: Routledge.
3. Erikson, E.H. (1963). *Childhood and Society*. New York: W.W. Norton & Company.
4. Smilansky, S. (1968). *The Effects of Sociodramatic Play on Disadvantaged Preschool Children*. New York: Wiley.
5. Bodrova, E., & Leong, D.J. (2007). *Tools of the Mind: The Vygotskian Approach to Early Childhood Education*. Columbus, OH: Merrill/Prentice Hall.
6. Pellegrini, A.D., & Smith, P.K. (1998). The Development of Play during Childhood: Forms and Possible Functions. *Child Psychology and Psychiatry Review*, 3(2), 51–57.
7. Rogers, S., & Evans, J. (2008). *Inside Role-Play in Early Childhood Education: Researching Young Children's Perspectives*. London: Routledge.
8. Goncu, A., & Gaskins, S. (2006). *Play and Development: Evolutionary, Sociocultural, and Functional Perspectives*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
9. Hughes, F.P. (2010). *Children, Play, and Development*. 4th ed. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
10. Rubin, K.H., Bukowski, W.M., & Parker, J.G. (2006). Peer Interactions, Relationships, and Groups. In N. Eisenberg (Ed.), *Handbook of Child Psychology* (Vol. 3, pp. 571-645). New York: Wiley.

BOLALARDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA PSIXOLOGIK SALOMATLIKNING O'ZARO TA'SIRI

Urishboyeva Gulsanam G'ulom qizi

*Alisher Navoiy nomidagi o'zbek tili va adabiyoti universiteti,
Psixologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi rivojlanib borayotgan davrdan kelib chiqqan holda, raqamli texnologiyalarning insonlar hayotida egallab borayotgan o'rni, inson salomatligi, uning kognitiv jarayonlari va psixikasi bilan o'zaro ta'siri batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: psixika, jismoniy faollik, multitasking, melatonin kiber bulling, internetomaniya

Annotation: This article provides a detailed account of the growing role of digital technologies in human life, arising from the current era of rapid development. It explores the interaction between digital technologies and human health, cognitive processes, and mental well-being.

Keywords: psyche, physical activity, multitasking, melatonin, cyberbullying, internet addiction.

XXI asrga kelib raqamli texnologiyalar juda ham rivojlandi. Biz xohlaymizmi yoki yo'q, zamonaviy dunyoda texnologiyalar bizning atrofimizdagi dunyo haqidagi oddiy tasavvurlarimizni o'zgartirib yubormoqda. Har bir xonadonda televizor, kompyuter, har bir insonning o'zini shaxsiy mobil qurilma bor zamonda yashayapmiz. Ota-onalar mobil qurilmalar bolalarning ijtimoiy, hissiy va jismoniy holatiga qanday ta'sir qilishi to'g'risida

bahslashayotgan bir vaqtda, bolalar o'zlarining hayotlarini ushbu vositalarsiz tasavvur qila olmaydilar. Mobil qurilmalarning bolaning ruhiy salomatligiga, uning jismonan va aqlan rivojlanishiga ham o'z salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda.

Texnologiyalarning bolalar psixikasi va sog'lig'iga ta'sirini o'rganish bo'yicha turli tajribalar hamda tadqiqotlar o'tkazilgan. Mana shulardan biri "1486 bola (o'rtacha yosh: 8,5) ishtirok etgan bo'lib, ota-onalar Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) testini to'ldirgan. Tadqiqotda bolalarning ekran oldida o'tkazadigan vaqti, jismoniy faollik darajasi va ovqatlanish odatlariga bog'liq ruhiy sog'lig'i holatini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, 4,2% bolalarda SDQ ballari yuqori (20-40) bo'lgan, bu esa ularning muammolar ko'rsatkichlari yuqori ekanligini anglatadi". Hamda mana shu tadqiqotdan olingan natijalar "Bolalarning 25 foizi kuniga kamida 3 soat ekran oldida vaqt o'tkazgan. Televizor va ekran oldida o'tkazilgan vaqt hamda jismoniy faollik darajasi mustaqil ravishda SDQ ballari bilan bog'liqligi aniqlandi. Yuqori ekran vaqti va past jismoniy faollik kombinatsiyasi SDQ ballarining eng yuqori darajasiga olib kelgan. Faqat ekran oldida 2,7 soatdan ortiq vaqt o'tkazish 24% yuqori SDQ ballariga olib kelgan bo'lsa, bu vaqt past jismoniy faollik bilan birga kuzatilganda, SDQ ballarida 46% oshish kuzatilgan".

Bu tadqiqotdan shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, bolalarning ekran oldida uzoq vaqt o'tkazish natijasida va jismoniy faollikning yetishmasligi va buning natijasida bolalarning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini yaqqol ko'rishimiz mumkin. Bolalarning ekran oldida uzoq o'tirishi uning salomatligiga katta ta'sir qiladi. Uning mana shu ekran orqali tomosha qilinayotgan turli informatsion, kulguli, hamda turli mavzulardagi kompetentlar bolalarda turli psixik o'zgarishlarga ham sabab bo'lishi tadqiqotlar orqali isbotlangan.

"Onalar 5 yoshli bolalarining kunlik televizor tomosha qilish va elektron o'yinlar o'ynash vaqti haqida hisobot berganlar. Shuningdek, Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) yordamida onalar bola xulq-atvori, hissiy muammolari, tengdoshlar bilan munosabatlari, giperfaollik/diqqat yetishmovchiligi va ijtimoiy xulq-atvori haqida ma'lumot bergan. 5 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrdagi o'zgarishlar ekran oldidagi vaqt asosida, oilaviy va bola xarakteristikalarini hisobga olgan holda tahlil qilingan". Quyida keltirib o'tilgan tadqiqot natijalariga qaraydigan bo'lsak, "5 yoshda televizor ko'rish vaqti 3 soat yoki undan ko'p bo'lgan bolalarda 7 yoshda xulq-atvor muammolarida o'rtacha 0,13 ball oshish kuzatilgan (95% ishonch oralig'i: 0,03 - 0,24), televizor kamroq ko'rgan bolalarga nisbatan".

Endi raqamli texnologiyalarining salbiy va ijobiy tomonlarini ko'rib chiqsak. Raqamli texnologiyalar orqali ta'lim olish bolalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin. Interaktiv o'yinlar va o'quv dasturlari bolalarning diqqatini jamlash, muammo hal qilish ko'nikmalarini oshirish, mantiqiy fikrlash va kreativlikni kuchaytirishga xizmat qiladi va mana shu orqali bolaning aqliy qobiliyatlarini ancha o'stirish imkoniyati mavjud. Shu bilan birga, ba'zi ilovalar va o'yinlar ancha mukammal tuzilishi sababli bolalarda ko'p qirrali o'ylash (multitasking) qobiliyatini oshirishda yordam berish qobiliyati ham mavjud. Bolalar uchun raqamli texnologiyalar, ayniqsa internetga egaligi hamda bundan foydalanish ma'lumot olishning cheksiz imkoniyatini yaratadi. Bu esa ular uchun ta'lim va madaniyatni kengaytirish, turli mavzular bo'yicha bilimlarini ko'maklashadi. To'g'ri foydalanilganda, texnologiyalar bolalarda ilmiy qiziqish va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantiradi muhim vazifani egallaydi. Texnologiyalarning ijobiy tomonlari bilan birgalikda ularning salbiy tomonlarini ham chetda qoldirmaslik lozim.

Tezkor texnologik vositalardan ko'p va davomli foydalanish bolalarda diqqatni jamlash qobiliyatini susaytirishi mumkin. Ular bir necha vazifani bir vaqtning o'zida bajarishga o'rganishadi, ammo bu diqqatni bo'lish va ishchanlik darajasini pasaytiradi. Doimiy bildirishnomalar, ijtimoiy tarmoqlar va qisqa muddatli ko'ngilochar kontentga tez kirish diqqatning uzluksizligi va kontsentratsiyani zaiflashtiradi. Ketma-ket va turli mavzudagi kontentlar bolaning diqqat bo'linishi jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Raqamli dunyoda mavjud bo'lgan axborotning haddan tashqari ko'pligi bolalarning psixologik yukini oshiradi. Doimiy yangi yangiliklarni kuzatib borish, boshqa bolalar bilan taqqoslanish (ijtimoiy tarmoqlar orqali)

va virtual muvaffaqiyat bosimi stress va xavotirni keltirib chiqarishi mumkin. Kiberbulling (internetda bezorilik) ham bolalarning ruhiyatiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin.

Kechqurun raqamli qurilmalardan foydalanish, ayniqsa smartfonlar va planshetlar ekranidan chiqadigan ko'k nur bolalarda uyqu sifatini pasaytiradi. Ko'k nur melatonin ishlab chiqarilishini to'xtatadi, bu esa uxlash vaqti kechikishiga olib keladi. Bu uyqu yetishmasligiga, konsentratsiya buzilishlariga va hatto psixologik holatning yomonlashishiga sabab bo'lishi mumkin. Ba'zi bolalar raqamli texnologiyalarga haddan tashqari bog'lanib qolishadi, bu esa psixik rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'yin giyohvandligi, ijtimoiy tarmoqlarga bog'liqlik va boshqa onlayn faoliyatlar real dunyo bilan muloqotni kamaytiradi. Natijada, bolalarda ijtimoiy ajralish, ruhiy tushkunlik, va o'z-o'zini baholash darajasi pasayishi mumkin. Bolalarga raqamli texnologiyalardan to'g'ri va xavfsiz foydalanishni o'rgatish muhimdir, ya'ni raqamli savodxonlikni rivojlantirish va oshirish. Bu ularni zararli kontentdan himoya qilish va o'zlarini nazorat qilish qobiliyatini shakllantiradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, bolalar raqamli texnologiyalardan foydalanish vaqtini boshqarish uchun ota-onalar tomonidan aniq qoidalar o'rnatilishi, vaqtni nazorat qilish zarur. Bu ularni haddan tashqari ko'p vaqtni ekran oldida o'tkazmaslikka hamda vaqtni to'g'ri taqsimlashga yordam beradi. Ota-onalar bolalarning raqamli faoliyatlariga qiziqish bildirishlari va ularga hamroh bo'lishlari kerak. Birgalikda o'ynash yoki onlayn ta'lim olish imkoniyatlarini izlash, bolalar psixologik salomatligi uchun ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.Hamer M., Stamatakis, E., & Mishra, G. (2009). Psychological distress, television viewing, and physical activity in children aged 4 to 12 years. *Pediatrics*, 123, 1263–1268. doi:10.1542/ peds.2008-1523

2.Etchells, P. J., Gage, S. H., Rutherford, A. D., & Munafò, M. R. (2016). Prospective investigation of video game use in children and subsequent conduct disorder and depression using data from the Avon Longitudinal Study of Parents and Children. *PLoS ONE*, 11(1), Article e0147732. doi:10.1371/ journal.pone.0147732

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA IJODIY QOBILIYATLARNI RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK XUSUSIYATLAR.

Toshboyeva Saidaxon Raxmonberdiyevna

Toshkent davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijodiy qobiliyatlarni rivojlanishiga ta'sir etuvchi psixologik xususiyatlar tahlili haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Kreativlik, qobiliyat, ijodkorlik, tafakkur, tashkilotchilik, muloqotchanlik.

Аннотация. В данной статье рассматривается анализ психологических особенностей, влияющих на развитие творческих способностей будущих учителей начальной школы.

Ключевые слова: Креативность, способности, креативность, мышление, организованность, общение.

Annotation. This article examines the analysis of psychological characteristics that influence the development of creative abilities of future primary school teachers.

Keywords: Creativity, abilities, thinking, organization, communication skills.

Kirish. Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlarini joriy qilish pedagogik yo'nalishdagi talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va yangi g'oyalarni ilgari surish (kreativlik); yangi vaziyatlarga moslashish, kasbiy faoliyatining ilmiy profilini o'zgartirish; nostandart qarorlar qabul qilish, muammoli vaziyatlarni kasbiy tayyorlash doirasida o'z qarorlari uchun

mas'uliyat bilan birgalikda hal qilish kabi kompetensiyalarni shakllantirish muammosini dolzarblashtiradi.

Demak, bugungi kunda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash jarayoniga ancha yuqori talablar qo'yilmoqda va ijodiy qobiliyatning yuqori darajada rivojlanganligi bo'lajak o'qituvchining kasbiy o'sishi uchun zarur shartga aylanmoqda. Ta'lim taraqqiyotining zamonaviy bosqichida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashning bunday tizimini tashkil qilish, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish dolzarb hisoblanadi. Malakaviy amaliyot jarayonida pedagogik yo'nalishdagi OTMLar talabalarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun, ular o'z qobiliyatlari, erishgan darajasi, shaxsiy motivatsiya darajasiga muvofiq kasbni ongli ravishda tanlab amalga oshirishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga dolzarblik sifatini beradi va shuning uchun malakaviy amaliyot davomida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonini modellashtirish va tashkil qilish o'ta muhim hisoblanadi.

Talabalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlanish mexanizmini tushunish va tushuntirishda Ye.Torrens, V.N.Drujining, Dj.Gilford, L.S.Vigotskiy, Ya.A.Ponomarev, A.M.Matyushkinlarning nazariyalariga murojaat qildik.

Ye.Torrens kreativlikni ijodiy tafakkur bilan tenglashtiradi, u birinchi navbatda muammolarni hal qilish jarayoni bilan bog'liq tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi deb hisoblaydi. Jumladan, muammoli vaziyatlarga sezgirligi, muammoni izlash, aniqlash va shakllantirish; muammoni qanday hal qilish bilan bog'liq farazlar; ushbu farazlarni sinab ko'rish; yechimlarni topish va shakllantirish; talqin qilish va ommalashtirish natijalar tarkibiy qismlardir [6].

Ijodiy qobiliyatlarni xususiyatlarining mohiyati haqidagi qarashlar munozaralidir. V.N.Drujinin kreativlikni tushunish uchun 3 ta yondoshuvni ko'rsatadi, ulardan birinchisi, ijodiy qobiliyatni mavjudotligi, uni aniqlashda qadriyatlar, motivatsiya, shaxsiy xususiyatlar asosiy rol o'ynaydi. Ikkinchi yondashuvda kreativlik intellektga bog'liq bo'lmagan mustaqil qobiliyat sifatida qaraladi. Bunday yondashuv intellektual chegara nazariyasi deb, unga ko'ra ijodkorlik va intellekt faqat ma'lum bir chegaraga qadar o'zaro bog'liqdir deb talqin qilinadi, chegaradan tashqarida esa ular mustaqildir deb fikrlanadi. Uchinchi yondashuv tarafdorlari, aslida, kreativlik intellektning yuqori darajadagi rivojlanishidir [1].

Klassik olimlar «ijodkorlik» konsepsiyasini to'g'ri aniqlash, ijodiy jarayonning psixologik mexanizmlari va ijodiy faoliyatning shaxsiy determinatsiyasini o'rganish, shuningdek, ijodiy harakatga kiritilgan ongsiz jarayonlarni o'rganishga katta e'tibor qaratdilar.

Ya.A.Ponomarev to'rt bosqichni o'z ichiga olgan ijodiy jarayonning modelini taklif qildi [5]. Birinchi bosqichda subyekt muammoning mantiqiy tahlilini amalga oshiradi, ikkinchisida esa unda intuitiv yechimga ega bo'ladi, uchinchi shaxs intuitiv yechimning og'zaki ifodasini amalga oshiradi va to'rtinchisida verbal yechimning rasmiylashtirilishi yoki uni mantiqiy ravishda tugallangan shaklga ega bo'lishiga ishonadi.

Yetakchi olimlardan A.M.Matyushkin bilim va ijodiy faoliyat jarayonida shaxsning ichki motivatsiyasiga ko'proq ahamiyat berdi. U subyektning tadqiqot faoliyatini boshlash uchun uning muammoli vaziyatga shaxsiy jalb etilishi kerakligini ko'rsatdi [4].

V.N.Drujinin ham ijodkorlikni o'rganishda o'zining ulkan hissasini qo'shgan olimlardan biridir. U taklif etgan «intellektual diapazon modeli» kompleksda insonning ijodiy va aqliy faoliyatining eng muhim omillarini tahlil qilish imkonini beradi:

- aqliy (intelekt) darajasi (psixometrik usullar orqali aniqlangan natija asosida);
- turli faoliyat turlari bo'yicha subyektning individual mahsuldorligi (ijodiy, professional, o'quv);
- insonning shaxsiy intellektual yutuqlarining pastki va yuqori natijalari.

V. N. Drujinin ushbu modelning uchta asosiy natijasini ta'kidlaydi:

1) shaxsning faoliyatga kirishining muvaffaqiyati faqat uning aql-zakovati darajasi va bu faoliyatning murakkabligi bilan belgilanadi;

2) har qanday faoliyatda muayyan yutuqlar ushbu faoliyatning mazmuni bilan bog'liq motivatsiyasi parametrlari va subyektning kompetensiyalari bilan bog'liq;

3) shaxsning individual intellektual yutuqlarining maksimal darajasi faoliyatning qiyinchiliklariga va uning mazmuniga hasad qilmaydi, lekin faqat uning shaxsiy intellekt darajasiga bog'liq [2].

Yuqoridagi metodologik yondashuvlarga asoslanib, quyidagi psixodiagnostik metodikalarni o'tkazishni maqsadga muvofiq deb bildik.

1. Kuzatish metodi. Talabalarning malakaviy amaliyot davridagi ijodiy faolligi kuzatildi va tahlil qilib qayd etilishi uchun qo'llanildi.

2. So'rovnoma. Mazkur usullar talabalarning ijodiy qobiliyatining o'ziga xos tomonlarni tahlil qilish uchun qo'llanilgan. Xususan, "Ijodiy qobiliyatlarni baholash so'rovnoma" (Ye.Ye.Tunik) [3] shaxsda ijodiy faollik bilan bog'liq bo'lgan to'rt asosiy xususiyat – qiziquvchanlik, yaxshi rivojlangan xayol, murakkablik (murakkab hodisa va tushunchalarni anglashga intiluvchanlik, murakkab masalalarni mustaqil yechishga intiluvchanlik, murakkab topshiriqlarni xush ko'rish), tavakkalchilikka moyillik darajasini aniqlashga xizmat qiladi.

Bu yo'l bilan olingan koeffitsiyent ko'rsatkichlari quyidagi qobiliyatlarni aniqlash turlari bilan solishtirib chiqiladi.

Navbatdagi metodikasi E.G'oziyev tomonidan taklif etilgan "Talabalarning kasbiy-pedagogik yo'nalganligi" so'rovnoma bo'lib, 40 ta savollar asosida tahlil qilingan.

Navbatdagi metodi A.A.Alekseyeva va L.A.Gromovalar tomonidan 1993-yilda ishlab chiqilgan tafakkur uslubini aniqlash so'rovnoma hisoblanadi [7]. Olingan natijalarni qayta ishlash natijasida sintezatorlik, idealistik, pragmatiklik, analizatorlik, realistlik kabi sinalluvchilardagi ustun tafakkur uslublari aniqlanadi. Bizningcha mazkur tafakkur uslublari ham talabalarning o'quv faoliyatida kreativlik qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi ichki subyektiv omil vazifasini o'taydi. Shu boisdan mazkur metodika tanlab olingan.

Metodika. Tadqiqotlarimiz natijasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijodiy qobiliyatlarni namoyon bo'lishiga ularning kasbiy-pedagogik yo'nalganligini ta'sirini aniqlashni vazifa qilib belgiladik. Bizga ma'lumki, pedagog kasbiga qo'yiladigan qator talablar bor. Shulardan bir – ijodiy fikrlash, ijodkorlikdir. Talaba qanchalik o'z kasbiy favoliyatiga yo'nalgan bo'lsa, professional ichki motivlar kuchli bo'lsa unda ijodkorlik elementlari kuchliroq namoyon bo'ladi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy faoliyati murakkabligi bilan ajralib turadi. Mazkur o'ziga xos jarayonda didaktik qobiliyatlarini ijodiy darajada namoyon qila olish uchun shaxsdan pedagogik faoliyatga yo'nalganlik talab etiladi. Shu boisdan ham biz, respondentlarimizda Ye.Ye.Tunikning "Ijodiy qobiliyatlarni baholash" hamda AE.G'oziyevning "Talabalarning kasbiy-pedagogik yo'nalganligi" so'rovnomaalaridan olingan natijalarni o'zaro bog'liqligini tahlil qildik.

Shkalalar	Kasbiy va qadriyalar yo' nalganligi	O' quv va kasbiy qiziqishlar	O' quv-kasbiy faoliyatiga bo' lgan munosabat	O' quv-kasbiy faoliyatga tayyorlik	O' quv-kasbiy faoliyat motivlari	Pedagogik yo' nalganlik
Qiziquvchanlik	0,47*	0,10	0,32 *	0,11	0,05	0,06
Murakkablik	0,07	0,33*	0,55*	0,01	0,52*	0,12
Xayol	0,43*	-0,02	0,02	0,02	0,03	0,48*
Tavakkalchilikka moyillik	0,01	-0,05	0,44*	0,11	0,11	0,14

Olingan natijalardan ko'rinib turibdiki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kasbiy va qadriyatlar yo'nalganligi qiziquvchanlik komponenti bilan ahamiyatli bog'lanishlarga ega bo'lgan. Mazkur natijalar talabalarda gumanistik qadriyatlar, kasbga qadriyat sifatidagi munosabat, karyeraviy o'sishda axloqiy jihatlariga urg'u berish, kasbni sevish, bolalar bilan ishlashga yo'nalganlikning kuchliligidan dalolat beradi.

Yuqoridagi epirik ma'lumotlarga asoslanib, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy qobiliyatlarini namoyon bo'lishi quyidagi xususiyatlar bilan determinatsiyalashgan deyishimiz mumkin:

- Talabalarining ijodiy qobiliyati shaxsdagi qiziquvchanlikning tashkilotchilik va muloqotchanlikka integrativ namoyon bo'lishi orqali ijtimoiy refleksiya asosida kuchayishi;
- Bo'lajak pedagoglarning ijodiy qobiliyati muloqotchanlikda fikrlash murakkabligini, tashkilotchilikda xayolni intensiv namoyon bo'lishiga bog'liq tarzda yuzaga chiqishi;
- Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijodiy qobiliyatlarning namoyon bo'lishi sintetik, analitik, realistik tafakkur tipini ustuvorligi bilan belgilanishi;
- Talabalaridagi ijodiy qobiliyatni muhim mezon hisoblangan qiziquvchanlik pragmatik, fikrlashning murakkabligi idealistik tafakkur bilan uyg'un namoyon bo'lishi;
- Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-pedagogik yo'nalganligi ijodiy qobiliyatlarni rivojlanishi, namoyon bo'lishiga intensiv ta'sir etib, o'quv-kasbiy faoliyatga bo'lgan munosabatning ustuvorligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Дружинин В.Н. Интеллект и продуктивность деятельности: модель «интеллектуального диапазона» // Психологический журнал, 1998. Т.15. №4. – С.83-93.
2. Дружинин В.Н. Когнитивные способности: структура, диагностика, развитие. М., 2001. – 224 с.
3. Е. Е. Туник. Лучшие тесты на креативность. СПб.: Питер, 2013 г.
4. Матюшкин А.М. Мышление, творчество, обучение. М., 2003. -720с
5. Пономарев А.Я. Психология творчества. М.: Педагогика, 1976 г.
6. Сербиновская Н.В. Психология инновационной деятельности. Курс лекций: Учебное Пособие. Южно-Российский государственный университет экономики и сервиса. – Шахты: ЮРГУЭС, 2012 г. – 88 с.
7. Холодная М.А. Когнитивные стили о природе индивидуального ума М.: СПб: Питер, 2004 г.

INNOVATION TEXNOLOGIYALARGA ASOSLANGAN, XORIJIY TAJIRIBALARDAN HISOBLANGAN DUAL TA'LIMIDA MUHANDISLAR TAYYORLASHDA TALABALAR TAYYORGARLIGINI NAZORAT QILISH

Kodirov Ismoil Norkobilovich

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, f.m-f.n., proffessor

Annotasiya. Maqolada oliy ta'limda muhandis kadrlarni tayyorlashda "Tarmoq-korxona-oliygoh" zanjirida dual ta'limni tashkil etishda talabalarining tayyorgarligini nazorat qilish borasidagi ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: dual ta'lim, tashkil etish, "Tarmoq-korxona-oliygoh", korxonalar, o'z-o'zini baholash, ilg'or xorijiy mamlakatlar tajribasi.

Annotasiya. В статье представлена информация по мониторингу подготовки студентов при организации дуального образования в цепочке «Сеть-предприятие-вуз» при подготовке инженерных кадров в системе высшего образования.

Ключевые слова: дуальное образование, организация, «Сеть-предприятие-вуз», предприятия, самооценка, опыт передовых зарубежных стран.

Annotation. The article provides information on monitoring the training of students in the organization of dual education in the "Network-enterprise-university" chain in the training of engineering personnel in higher education.

Key words: dual education, organization, "Network-enterprise-university", enterprises, self-assessment, experience of advanced foreign countries.

Kirish. 20.06.2024 yilda Prezidentimizning “Muhandislik sohalaridagi kadrlar tayyorlash va oliy ta’lim muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish yuzasidan ustuvor vazifalar” bo’yicha o’tgan videoselektor yig’ilishida asosiy vazifalar belgilab berildi, jumladan: **“Tarmoq-korxona- oliygoh” zanjiri asosida har bir oliygohga sanoat hamkori belgilab beriladi;** barcha muhandislik oliygohlarining hamkor **korxonalarida kafedralari ochiladi va dual ta’lim** yo’lga qo’yiladi va hokazo. Shuningdek, O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 29 martdagi “Professional ta’lim tizimida dual ta’limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida”gi 163-son qarori bilan professional ta’lim tizimida dual ta’limni tashkil etish tartibi to’g’risida Nizom tasdiqlandi. Oliygozlarda dual ta’limni qo’llagan holda muhandis kadrlar tayyorlash bo’yicha yangi tizim yaratish dolzarb masalalardir [1,7-9].

Dual ta’lim atamasining ma’nosiga to’xtaladigan bo’lsak, u “ikkilik” degan ma’noni anglatadi. Bu borada rivojlangan va ilg’or xorijiy mamlakatlar tajribasini tahlil qilish natijalari (masalan Germaniya, Fransiya, Xitoy, Yaponiya, Xindiston, Buyuk Britaniya, Braziliya, Rossiya, Malayziya kabilarni), shuni ko’rsatadiki, ta’lim jarayoni va amaliyotning integratsiyasi ishlab chiqarish korxonalarining turli xil sohalarida malakali mutaxassislarining yuqori sifat darajasida tayyorlanishi uchun asos bo’lib xizmat qiladi [2-5].

Dual ta’lim, bo’ljak mutaxassisning muvaffaqiyatli kasbiy va ijtimoiy moslashuvi uchun ta’lim muassasalari va ish beruvchilar o’rtasidagi yaqin hamkorlik mahsulidir.

L.V.Sidakova dual ta’lim tizimi “ta’lim muassasasining o’qish faoliyatini ishlab chiqarish korxonalari faoliyati bilan kombinatsiyasini nazarda tutuvchi ta’lim tizim” ekanligini e’tirof etadi [3]. Mutaxassislar tayyorlashning dual ta’lim tizimini “oliy kasbiy ta’limning ish beruvchi ishlab chiqarish korxonalari o’rtasidagi aniq muvofiqlashtirilgan, muayyan kasb-hunar bo’yicha talab qilinadigan malaka darajasiga ega bo’ladigan mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan ta’lim tizimi” deb qarash mumkin [3,4].

Ma’lumki, dual ta’lim tizimini tashkil etishning "korxona-universitet", "korxona-kafedra", "korxona- laboratoriya", “Tarmoq-korxona-oliygoh” kabi bir qancha tuzilmaviy darajada qurishda dual ta’lim bilan bog’liq bir qator muammolar paydo bo’ladi. Bunda qo’yilgan maqsadga qarab keraklisi tanlab olinadi. Dual ta’lim tizimini tashkil etishning bir qancha xususiyatlari mavjud bo’lib, ulardan eng muhim o’ziga xos xususiyatini tahlil qilish asosida dual ta’limni “Tarmoq- korxona- oliygoh” darajasida tashkil etishda uning bir qancha tamoyillari va afzalliklari aniqlangan.

Oliygozlarda dual ta’limni “Tarmoq-korxona-oliygoh” darajasida tashkil etish o’ta muhimdir va uning maqsadi, vazifalari quyidagilardan iborat:

Maqsad: Bitiruvchilarning zamonaviy iqtisodiyotda talab etilayotgan malaka sifatiga ega raqobatbardoshligini oshirish uchun hamda bitiruvchilar soni bo’yicha ish beruvchilarning ehtiyojlariga javob beradigan malakali kadrlar tayyorlash tizimini yaratish. **Vazifalar:** 1) ish beruvchilar tomonidan kutilayotgan malaka darajasi yuqori bo’lgan bitiruvchilarni tayyorlash; 2) mintaqaning investitsion jozibadorligini oshirish; 3) oliy ta’lim muassasalari ta’limi tizimiga investitsiyalarni jalb etish. **Ishtirokchilar:** Korxona, institut talabalari, professor- o’qituvchilar.

Hujjatlar: O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 29 martdagi “Professional ta’lim tizimida dual ta’limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida” gi 163-son qarori bilan professional ta’lim tizimida dual ta’limni tashkil etish tartibi to’g’risida Nizom. Korxona bilan Oliy ta’lim muassasasi o’rtasida dual ta’lim tizimini joriy qilishni yo’lga qo’yish rejasi bo’yicha tayyorgarlikni amalga oshirish ikki bosqichdan iborat bo’ladi:

Birinchi bosqich - Oliy ta’lim muassasasida dual ta’limga tayyorgarlikning dual ta’lim tizimi bo’yicha quyidagi me’yoriy, o’quv va uslubiy hujjatlar ishlab chiqiladi: Oliy ta’lim

muassasasi mutaxassislik bo'yicha dual ta'lim dasturlari ishlab chiqiladi, dasturlarni korxona bilan muvofiqlashtirilgan holda tayyorlanadi; mutaxassislik bo'yicha korxona bilan kelishilgan holda o'quv rejasi ishlab chiqiladi; **"Ishlab chiqarish korxonalarida dual ta'limni tashkil etish va o'tkazish to'g'risida"** gi Nizom tayyorlanadi va tasdiqlanadi; dual ta'lim bo'yicha shartnomalari ishlab chiqiladi va talabalar bilan shartnomalar tuzishga tayyorgarlik ko'riladi. **Ikkinchi bosqich** – dual ta'lim dasturlarini amalga oshirish bosqichida tasdiqlangan jadvallar asosida 3-4 kurs talabalarini dual o'qitish amalga oshirilib, amaliy mashg'ulotlar to'g'ridan-to'g'ri va ish beruvchi korxonada turli xilda amaliyot o'tash yo'li bilan amalga oshiriladi: dual ta'lim elementlari doirasidagi amaliyot professional modullar bo'yicha tashkil etiladi, amaliyot turlari tugatilgandan so'ng, differensial testlar o'tkaziladi; amaliyot natijalarini himoya qilish imtihonning ajralmas qismiga aylanadi, ijtimoiy sheriklar o'rganilayotgan modullar bo'yicha o'tkaziladigan imtihonlarda ishtirok etishi, mutaxassislik bo'yicha malakalarni berish bilan davlat yakuniy attestatsiyasida ishtirok etish orqali mutaxassislarni tayyorlash sifatini baholashda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Talabalarga dual ta'lim to'g'risida batafsil ma'lumotlar berish maqsadida bir necha bor aylanma stol atrofida suhbatlar, savol-javoblar, mahorat darslari olib borilgandan keyin talabalarimizni qanchalik dual ta'lim to'g'risidagi ma'lumotlarga ega bo'layotganliklari bilan qiziqdik. Talabalarni dual ta'limni qanchalik chuqur o'zlashtirayotganliklarini nazorat qilish maqsadida ularga bir nechta amaliy mashg'ulotlarni bajarishni va test savollariga to'g'ri javoblarni topib, belgilay olishlari tekshirib ko'rildi.

Quyida talabalarni bilimlarini nazorat qilish bo'yicha amaliy topshiriq va test savollaridan namunalar keltirilgan:

Ishning maqsadi: Dual ta'lim tizimi tarixini o'rganish, Yevropa mamlakatlarida dual ta'lim tushunchasining paydo bo'lishi, Dual ta'limning afzalliklari va kamchiliklarini bilish, O'zbekistonda Dual ta'limning joriy qilinishi haqida ma'lumotlarga ega bo'lish.

Masalaning qo'yilishi: Dual ta'lim tizimini keng va chuqur o'rganib, ta'lim sohamizni rivojlantirishda xorijiy tajribalardan keng foydalanish.

Ishni bajarish uchun namuna: 1-topshiriq: Dual ta'lim tizimi afzalliklari va kamchiliklarini qiyoslab jadval tuzing. **2-topshiriq:** Dual ta'lim tizimi joriy qilingan mamlakatlarning ta'lim tizimida rivojlanishlar va o'zgarishlar haqidagi fikrlaringizni **BBB metodida** bayon qiling. **3-topshiriq** Dual ta'lim tizimining O'zbekistonda joriy qilinishi va uning amaliyotda qo'llanishi haqida fikrlaringiz? Sizningcha dual ta'lim tizimi O'zbekistonda ta'limni rivojlantirishga yordam bera oladimi? Fikrlaringizni bildiring.

Topshiriqni bajarish tartibi. 1. Mazkur mavzusi yuzasidan o'z nuqtai nazariningizni bayon eting. 2. Nuqtai nazariningizni asoslash uchun bir nechta misollar keltiring.

3. Mavzu yuzasidan aniq xulosalar chiqaring.

Nazorat uchun savollar:

1. Germaniyada dual ta'lim tizimi bo'yicha o'z fikringizni bayon eting.

2. Rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlari nimada?

3. Mamlakatimiz ta'lim tizimining rivojlanish tendensiyalari haqida aytib bering.

Testlar: 1. Dual ta'lim birinchi marta qachon va qayerda joriy etilgan?

A). 1969-yi Germaniyada. B) 1992-yil Fransiyada. C) 1970-yil Yaponiyada. D) 1969-yil Londonda.

2. Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risidagi hukumat qarori qachon qabul qilindi? A). 29.03.2021 B) 30.01.2021. C) 29.08.2021. D) 29.03.20223.

3. Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risidagi qarorda 2-bob nima haqida? A). Dual ta'limni tashkil etish. B) Umumiy qoidalar. C) Yakunlovchi qoidalar. D) Professional ta'lim huquqlari va majburiyatlari.

4. Dual ta'lim deganda nimani tushunasiz?

A). Dual ta'lim – bu ta'limni o'z yo'nalishiga mos tashkilotda mehnatqilish bilan birga olib boruvchi tizimdir. B) Bir vaqtning o'zida ham ishlab ham o'qish. C) Oliy ta'limda dars mobaynida o'qituvchi ham talaba birgalikda ishlashi. D) Ta'lim olmasdan ilashga layoqat.

5.Talabalar dual ta'lim tizimida haftada kamida necha kun ta'lim olishlari kerak?A)2 kun.B)4 kun.C) 3 kun o'qib 3 kun ishlash.

D) 5 kun

Xulosa:

1. Dual ta'limning o'ziga xos xususiyatlari tamoyillarini shakllantirish, takomillashtirish va uni "Tarmoq-korxona-oliygoh" darajasida dual ta'lim tizimini joriy qilishi maqsadga muvofiqdir.

2.Talabalarga berilgan amaliy topshiriqlarni bajarilishi va test savollariga to'g'ri javoblar berishlari bo'yicha olib borilgan nazrat ishlarining natijalariga ko'ra, jami talabalarning 68 % (foizi) amaliy mashg'ulotlarni to'g'ri bajarganliklari hamda test savollarining ham to'g'ri javoblarini belgilaganliklari ma'lum bo'ldi.

3. Talabalarga dual ta'lim tizimi tarixini yanada chuqurroq o'rgatish, dual ta'limning afzalliklari va kamchiliklarini bilish, Yevropa mamlakatlarida va O'zbekistonda dual ta'limning joriy qilinishi haqida batafsil ma'lumotlar berish zarur.

4. O'qituvchi sifatidagi korxonaning ishlab chiqarish ustozlarini fanlarni alohida bo'limlarini o'qitishga (agar kerak bo'lsa, ular uchun dual ta'lim to'g'risidagi o'quv seminar-treninglarni ko'proq o'tkazish) jalb qilishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 29 мартдаги "Профессионал таълим тизимида дуал таълимни ташкил этиш чора-тадбирлари ҳақида"ги 163-сон қарори.

2. Сидакова Л.В. Сущность и основные признаки дуальной модели обучения. Образование и воспитание. 2016; 2: 62 – 64.

3. Растегаева Д.А., Филимонюк Л.А. Основы реализации системы дуального обучения в профессиональной подготовке студентов организаций высшего образования. Мир науки, культуры, образования. 2017; 6 (67): 110 – 112.

4. Терещенкова Е.В. Дуальная система образования как основа подготовки специалистов. Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2014; 4: 41 – 45.

5.Kodirov I.N.Dual education system in training qualified alternativi energy personnel in cooperation with manufacturing enterprises. Proccedings of International Educators Conference.Hosted online from Rome,Itale. Website: conferenceseries.com.E-ConferenceSeries.Date: 25th March, 2024.ISSN:2835-396X.Pp.100-110.

6. Kodirov I.N. Muhandis-texnik kadrlarni tayyorlashda ta'limning o'ziga xos xususiyatlari, afzalliklari va kamchiliklari. "Taffaur ziyosi" ilmiy –uslubiy jurnali.2024/2-son.10-14 b.

7. Kodirov I.N. Dual ta'lim tizimidan foydalanib oliy ta'limda malakali muqobil energetik kadrlarni tayyorlash mexanizmlarini tashkil etish. Ta'lim tizimini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari: dolzarbligi, muammolari va istiqbollari Xalqaro onlayn ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. QarDU.2024 yil 26-27- aprel.383-389 b.

8. Kodirov I.N.Dual ta'limni "korxona-kafedra" darajasida tashkil etish orqali oliy ta'limda muhandis energetiklarni tayyorlash. Замонавий таълим / Современное образование. https://doi.org/10.34920/so/vol_2024_issu_e_6_2. 2024, 6 (139).9-16 b.

9.Kodirov I.N.Muhandis-texnik kadrlar tayyorlashda dual ta'limning o'ziga xos xususiyatlari, afzalliklari va kamchiliklari. "TAFAKKUR ZIYOSI" ilmiy-uslubiy jurnali. Jizzax. 2024/2-son.10-14 b.

IJTIMOY-PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA SPORTCHILARNING KARYERASINI O'RGANISHNING NAZARIY-PEDAGOGIK JIHATLARI

Baxronov Abbos Faxridin o'g'li

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarda sportchilarning karyerasini o'rganishning nazariy pedagogik jihatlari. Shuningdek sportchilar shaxsiy xususiyatlarining o'ziga xos bo'lgan kompetensiyaning shakllanishi va rivojlanishi borasida ilmiy-nazariy ma'lumotlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: karyera shaxs, kompetensiya, faoliyat, mahorat, iste'dod, individuallik, xulq-atvor, temperament, shaxsiy xususiyatlar, sog'lom turmush tarzi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретико-педагогические аспекты изучения карьеры спортсменов в социально-психологических исследованиях. Освещены также научно-теоретические данные о формировании и развитии компетенций, присущих личностным особенностям спортсменов.

Ключевые слова: карьера личность, компетентность, деятельность, навыки, талант, индивидуальность, поведение, темперамент, черты личности, здоровый образ жизни.

Annotation. In this article, theoretical pedagogical aspects of the study of the career of athletes in socio-psychological research. Also, scientific and theoretical data on the formation and development of competence, which is characteristic of the personality characteristics of athletes, has been covered.

Keywords: career personality, competence, activity, skill, talent, individuality, behavior, temperament, personal characteristics, healthy lifestyle.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida sport faoliyati va sportchi shaxsiga doir psixologik masalalari R.A. Abdurasulov, D.N.Arzikulov, K.G.Atabekova, X.Sh. Barotov, A.S.Begmatov, Z.E. Gaziyeva, A.M. Nazarov, E.N. Nazarov, Dj.Sh.Nasirov, J.A.Pulatov, A.A. Sobirov, E.N.Sirliyev, N.Sh.Usmonaliyeva, A.U.Xaitov, Z.H. Fayziyev va boshqa olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lib, ularda yuqori malakali sportchilarni tayyorlash va kasbiy rivojlantirish, bo'lg'usi sportchilarni sport faoliyatiga tayyorlash, saralash, tanlash tadqiqot ishining maqsadi sifatida talqin qilingan. Biroq yakkakurash sport turlarida sportchi karyerasini rejalashtirishning psixologik xususiyatlari O'zbekiston psixologiya fani doirasida tadqiqotlar sifatida o'rganilmagan.

So'nggi yillarda ayol karyerasi va omillari, xususan, professional faoliyatda yuqori lavozim va mavqega erishgan ayollar – izchillik bilan ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlar obyektiga aylanib bormoqda (A.E. Chirikova, O.N. Krichevskaya, 1996; B.Dalbm-Xall, 1996; Ye.K. Zavyalova, 1998; M.V. Safanova, 1999; N.D. Strelalova, 1999; G.V. Tureskaya, V.A. Xaцenko, 1999; S.E. Jalbert, 1999; J. de Trude, V.Stanfield, 2000 va boshqalar).

Shunga qaramasdan shaxsning tashkilotchiligi jamiyatda ijtimoiy ma'qullangan xulq-atvor sifatida qolmoqda.

Gender psixologiyasi sohasiga doir integrativ yondashuv hamda maskulinlik va feminenlik konsepsiyasi ishlanmalari S.Bem, 1974; I.S. Kon, 1988; E.Igli va B.Jonson, 1990; G.Hofstede, 1991; I.S. Klesin, 1998; T.V. Bendas, 2000; A.Anastazi, 2001; Sh.Bern, 2001; Ye.P. Ilin, 2002 va boshqalarning ishlarida o'z ifodasini topgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, mutaxassisni shakllantirish uchun vaqt parametrlarini aniqlash mumkin emas, chunki ularning o'tishi subyektivdir va kasbiy faoliyatni amalga oshirishning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik shartlari, uni amalga oshirishning individual ma'nosi va boshqalar bilan belgilanadi.

Professor T.Yu.Bazarovning ta'kidlashicha "Karyera – insonning mehnat faoliyati jarayonidagi xulq-atvori va tanlagan yo'nalishi bilan bog'liq lavozim yoki kasbiy o'sishining natijasidir"⁸.^[11]

Karyeraga traektoriyani inson o'z mehnat xatti-harakatlarining amalga oshirish jarayonida foydalanadigan shaxsiy maqsadlari, xohish-istaklari, ustanovkalari orqali quradi va uni tashkilot ichi yoki tashqarisidagi haqqoniy faoliyat xususiyatlarida shakllantiradi.

Professional (kasbiy) karyera – shaxsning aql, mahorat va malaka borasidagi o'sishi. Professional karyera – odatda ixtisoslik (masalan, chuqurlashtirilgan, tanlangan boshlang'ich bir kasbiy harakat yo'li) yoki kasbiy kengashiy (masalan, insonning hayotiy faoliyat tajribasini boshqa sohalar bilan uyg'unlashuvi va kengayishi) yo'nalishlarida shakllantiriladi

Xulosa. Sportchi shaxsning kasbiy faoliyatida karyerani o'rni bo'yicha olib borgan nazariy tahlillarimizga asosan shuni aytishimiz mumkin:

1. Karyera – bu shaxsning o'z kasbiy hayot ko'rsatkichlarida ma'lum bir mavqega erishish va unga mos keladigan hayot darajasi va sifati, shuningdek, shon-sharafga erishishni nazarda tutuvchi ijtimoiy-psixologik hodisadir.

2. Sport karyerasi – bu tanlangan sport turlaridan birida sportchi shaxsini muntazam ravishda yakka tartibda va (yoki) guruhii munosabatlar doirasidagi xatti-harakatlarini kompleks takomillashtirishga qaratilgan, yuqori sport natijadorligini namoyon etuvchi ijtimoiy-psixologik hodisadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Gapparov Z.G. Sportchini psixologik tayyorlash. (erkin kurash misolida). Tashkent, OOO "Mexridaryo"- 2010 й.

2. Базаров Т.Ю. Управление персоналом: Учебник для вузов / Под ред. Т.Ю.Базарова, Б.Л.Еремина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ, 2002. – С. 274.

3. Каримова В.М., Хайитов О.Э., Умарова Н.Ш. Бошқарув соҳасидаги профессионал компетенция асослари. Монография. / Проф. В.М.Каримова тахрири остида. – Т.: «Fan va texnologiya», 2008. – 120 б.

4. Маторин Д. О. Формирование волевых качеств у подростков средствами физической культуры. Дис. на соиск. уч. ст. канд. пед. н.

5. Морасанов И.В. Развитие воли в онтогенезе //Проблемы формирования личности. - М.; Воронеж, 2005. – С. 325-332.

XULQI OG'ISHGANLIK – VOYAGA YETMAGANLAR ORASIDA MUHIM PSIXOLOGIK MUAMMO

Rahmonova Dildora Zayniddinovna

Nizomiy nomidagi TDPU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada xulqi og'ishganlikning psixologik jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek, voyaga yetmagan yoshlar salbiy xatti-harakatlariga sabab bo'luvchi omillar haqida fikr yuritilgan. Bundan tashqari, voyaga yetmaganlar orasida xulq-atvor me'yoridan chetga chiqishining asosiy sabablari tahlil qilinganda, maktabdan tashqari muassasalarining ahamiyati ham katta rol o'ynashiga oid fikrlar oldinga surilgan.

Kalit so'zlar: xulq, og'ishganlik, psixologik muammo, ijodkorlik, jinoyatchi, ijtimoiy normalar, shaxs

Абстрактный. В статье анализируются психологические аспекты девиантного поведения. Также рассмотрены факторы, вызывающие негативное поведение несовершеннолетних. Кроме того, при анализе основных причин отклонений в поведении несовершеннолетних была отмечена важность внешкольных учреждений.

Ключевые слова: поведение, девиации, психологическая проблема, креативность, преступник, социальные нормы, личность.

Abstract. *The article analyzes the psychological aspects of deviant behavior. Factors that cause negative behavior of minors are also considered. In addition, when analyzing the main reasons for behavior deviations among minors, the importance of extracurricular institutions was put forward.*

Key words: *behavior, deviance, psychological problem, creativity, criminal, social norms, personality*

Qayd etish kerakki, mamlakatimizda so'nggi yillarda voyaga yetmaganlar huquq-erkinliklarini ta'minlash, ularning qonuniy manfaatlarini muhofaza etish va barkamol avlodni tarbiyalash masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Ayniqsa voyaga yetmagan yoshlar manfaatlarini himoya qilish borasida mustahkam huquqiy baza yaratilgani yoshlarni huquqiy hamda moddiy-ma'naviy qo'llab-quvvatlashda muhim bo'lib xizmat qildi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, ayni paytda mamlakatimiz aholisining 40 foizini voyaga yetmaganlar tashkil etadi. Ushbu ko'rsatkichning o'ziyoq masala nechog'li dolzarb ahamiyatga ega ekanidan darak beramoqda. Bu jarayonda ota-ona, mahalla-ko'y, ta'lim muassasalari, umuman, keng jamoatchilik zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklanadi. Huquqbuzarlik va jinoyatchilikka qarshi kurashish barcha davrlarda ham davlatning jiddiy va muhim masalasi hisoblanib kelingan. "O'zbekiston – 2030" strategiyasida 2030-yilgacha erishiladigan maqsadlarning samaradorlik ko'rsatkichlari ichida "1.4. Yoshlarga oid davlat siyosati va sport yo'nalishlaridagi islohotlar" deb nomlangan alohida yo'nalish belgilanib, unda ushbu sohada amalga oshirilishi shart qilib bir qator maqsadlar belgilandi.

Voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarliklarni oldini olishda ularning psixologik holatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa xulqi og'ishganlikni yuzaga keltiruvchi o'z omillarni oldini olish dolzarb masaladir. Olimlar tomonidan shaxsning xulqi og'ishganlik holatlari bo'yicha bir qator fikr va mulohazalar mavjud. Xususan, deviant mazmundagi harakatlar ayni bir shaxs yoki guruhlarining me'yorlardan chetga chiqish holati bo'lib, uning oqibatlarini butun bir jamiyat rivojiga salbiy ta'sir etadi. Og'ir oqibatli deviant xulq-atvor jamiyat, tomonidan jazolanishi hamda ma'lum bir vaqt ozodlikdan mahrum etish holatlari bilan xarakterlanadi. Olim **S.Yu. Borodulin**ning fikricha, deviant xulq-atvor jamiyatda mavjud bo'lgan normalar, qonun-qoidalarga mos kelmaydigan, shaxs yoki guruhlar tomonidan buzilgan xatti – harakatlar ko'rinishidir. Deviant xulq-atvorni anglashning dastlabki bosqichi bu ijtimoiy norma tushunchasi bo'lib, u odamlarning xatti-harakatlari va ijtimoiy tizimlar o'rtasidagi o'zaro mutanosiblikni ta'minlaydi. Deviantolog **Yu.M.Kondratev** shaxsning ijtimoiy normalardan chetga chiqishini quyidagilar bilan tushuntiradi:

- eskirgan me'yorlar yoki standartlarni yengib o'tishga qaratilgan va ijtimoiy ijodkorlik bilan bog'liq bo'lgan, ijtimoiy tizimda sifatli o'zgarishlarga hissa qo'shadigan harakatlar;
- salbiy ijtimoiy tizimdagi nomutanosibliklar, o'z-o'zidan deviant xulq-atvorga ko'rinishlariga olib keladi. Psixologik mazmunga ko'ra, deviant xatti-harakatlar o'ziga xos ijtimoiy tanlovdir. Ijtimoiy xatti-harakatlarning maqsadlari real imkoniyatlar bilan taqqoslanmaydigan bo'lsa, kishilar o'z maqsadlariga erishish uchun boshqa vositalardan foydalanishga harakat qiladi.

Jumladan ba'zi odamlar muvaffaqiyat, boylik yoki hokimiyatni qo'lga kiritish uchun taqiqlangan yo'llarni tanlaydilar. Ya'ni, noqonuniy yo'l tutadilar yoki jinoyatchiga aylanadilar. Xulqi og'ishganlikning yana bir turi bo'ysunmaslik va norozilik, jamiyatda qabul qilingan qadriyatlar va me'yorlarni namoyishkorona rad etishdir. Bunday harakatlarni inqilobchilar, terrorchilar, diniy ekstremistlar hamda o'zlari joylashgan jamiyatga qarshi faol kurashayotgan insonlar misolida ko'rish mumkin. Keltirilgan barcha holatlarda, xulq buzilishlari insonlarning jamiyat va uning talablariga moslasha olmasligi hamda o'sha talablarni tan olmasligi natijasidir.

Voyaga yetmaganlar orasida xatti-harakatlaridagi buzilishlar deganda, ota-onalar, o'qituvchilar, boshqa o'qituvchilar bilan bo'lgan salbiy aloqalari tushuniladi. Bunday xulq-atvor xususiyatlari nafaqat umum qabul qilingan qoidalardan og'ish, balki hayotiy maqsadlarni yo'naltira olmaslikdan kelib chiqadi. Dunyo davlatlarida voyaga yetmaganlar yoshlar orasida

giyohvandlik o'sib bormoqda, deviant xulqli yosh sonining ko'payishi dinamikasi kuzatilmoqda. Voyaga yetmagan yoshlar xatti-harakatlaridagi og'ishlarning sabablari sifatida, jamiyatdagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy beqarorlik, yoshlarning qadriyat yo'nalishlari tarkibidagi o'zgarishlar, noqulay oilaviy munosabatlar, xatti-harakatlar ustidan nazoratning yo'qligi, ota-onalarning haddan tashqari bolalarni erkin qo'yishi hamda oilaviy ajrim holatlari ko'rsatilmoqda. Mana shu omillarning barchasi bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini, hayotiy vaziyatlarda o'zini o'zi himoya qilish qobiliyatini yo'q qiladi shuningdek, ularda yolg'izlik va ishonchsizlik hisslarini paydo etadi. Deviant xulq-atvorni keltirib chiqaruvchi omillarga, tadqiqotchilar irsiyatni, ijtimoiy muhitni, ta'lim-tarbiyani va shaxsning ijtimoiy faolligidagi sustkashliklarni sabab qilib ko'rsatishmoqda. Ushbu omillarning barchasi ta'sir kuchiga ega, ammo ularning salbiy oqibatlari va o'smirlar xatti-harakatlarining mazmuni o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik yo'q. Bundan tashqari, insonning ijtimoiy muhit bilan munosabatlaridagi o'ziga xos xususiyatlar ham yotadi. Quyida deviant xulq-atvorni keltirib chiqaruvchi ba'zi omillarga to'xtalib o'tamiz.

1. Noto'g'ri tarbiya. Voyaga yetmagan yoshlar salbiy xatti-harakatlariga sabab bo'luvchi omillardan biri bu, oilada bolalar va voyaga yetmaganlarga nisbatan noto'g'ri tarbiyadir.

A.V.Molojavenkoning aytishicha, tarbiyasi og'ir o'smirlar asosan noto'liq oilalarda yoki sharoiti og'ir oilalarda yashaydi. Voyaga yetmagan yoshlar ota-onalari o'rtasidagi nizolarga har kun guvoh bo'lib, o'z ichki dunyosiga nisbatan beparvo bo'la boradi. O'smir bu holatni har doim ham yuzaga chiqaravermaydi. Ba'zida, mazkur muammo juda chuqur yashiringan bo'ladi. Psixolog faqatgina o'smir bilan suhbatda bo'lgandagina, oilaning turmush tarzi, axloqiy sifatlar, qadriyatlar tizimi haqida ma'lumotga ega bo'ladi. Bu esa, muammoni aniqlashning eng maqbul usuli sanaladi. Demak, tarbiya omili deviant xulq-atvorni bartaraf etishning dastlabki bosqichidir.

I.A.Gorkovayaga ko'ra, voyaga yetmagan o'smirlarning yuqori xavf muhitini yaratadigan oilalar tipi quyidagilarga ajratiladi:

- to'liq bo'lmagan oilalar ya'ni faqat onalar, kam hollarda otalar yoki o'smirlarning buvisi yoki bobosi tarbiyalab kelayotgan oilalar;

- nizoli muhitdagi oilalar, ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarda keskinlik, o'zaro tushunishning yo'qligi, o'zaro munosabatlarda aniq farqlar mavjud, ular uchun tinchlik va hamjihatlik begona;

- vaqtinchalik ajrimlar va qiyin paytlarda ziddiyatlarga berilib ketish, doimiy kelishmovchilikka moyil oilalar;

- “antisotsial oila” – qonunlarga bo'y sunmay yashash, pala – partish hayot tarzi, bunda oila a'zolarining harakatlari doim qonunlarga ziddir;

- rasmiy oila - ehtiyojlar, hayotiy maqsadlar, oila a'zolari o'rtasida o'zaro hurmat yo'qligi;

- oilaviy majburiyatlar rasmiy ravishda bajariladi, ko'pincha ota-onalar ajralish arafasida turishadi, bu esa moddiy va uy-joy masalalariga xalaqit beradi;

- ichkilikka ruju qo'ygan oilalar – bu holatda oila a'zolarining asosiy manfaatlari, spirtli ichimliklarni iste'mol qilish bilan belgilanadi;

- ruhiy kasal ota-onasi bo'lgan oilalar. Mazkur holatda o'smir shaxsini har tomonlama rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratilmaydi.

Yuqorida keltirilgan har bir oila tiplari o'ziga xos mikro muhit bo'lib, aksariyat salbiy illatlarning yuzaga kelishiga zamin hisoblanadi. **B.V.Kaygorodovning** tasnificha, deviant xulq – atvorga sabab bo'luvchi, nomuvofiq ota-onalarga xos quyidagi xususiyatlar mavjud:

- “beparvolik”;

- yashirin e'tiborsizlik;

- yengil beparvolik ;

- hissiy rad etish;

- o'smir o'zini ota-onasining hayotida og'ir yuk ekanligini his qiladi;

- “shohona tarbiya”;

- qattiq bolalarni tartibli munosabatlar sharoitida tarbiyalash;

– boladagi xudbin munosabatlarni rag'batlantirish, namoyish qilish istagi va "tan olishga chanqoqlik".

Yuqorida muallif qayd etgan tasniflarda ko'proq ota-onalarning rolining yuqoriligi nazarda tutiladi. Voyaga yetmaganlar orasida xulq-atvor me'yorlaridan chetga chiqishning asosiy sabablarini tahlil qilganda, maktabdan tashqari muassasalarning ahamiyati ham katta rol o'ynashi kuzatiladi. Shuningdek, oila markazlari, o'z-o'zini boshqarish organlarining tarbiyaviy ishlaridagi xato va kamchiliklari, og'ir oilalar bilan yetarli darajada ishlamaganliklari, oiladagi noqulay tarbiya sharoitida pedagogik e'tiborsizlikning shakllanishiga yordam beradi. Tadqiqotchi L.B.Shnayderning so'zlariga ko'ra, maktab hayoti ham o'quvchilarining kamoloti uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, ularning ta'lim jarayoniga munosabati, o'qishdagi faollik, pedagoglar tomonidan to'g'ri tashkil etilgan ta'lim usullari, deviant xulqni bartaraf etishning asosiy omillaridan sanaladi. Xulqi og'ishgan voyaga yetmagan o'smirlarning aksariyati, yaxshi o'qimaydi, ijtimoiy topshiriqlarni vaqtida bajarishmaydi. Bunday o'smirlarning maktabga munosabati odatda salbiy bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.Медведева Е.С. Сущность и существование девиантного поведения. — Красноярск.: ГОУ ВШ,2007. — С.58.
- 2.Кондратьев М.Ю. Типологические особенности психосоциального развития подростков // Вопросы психологии. 1997. - № 3. - С. 69 - 78.
- 3.Моложавенко А.В. Особенности формирования аддиктивного поведения у старшеклассников//Журнал практического психолога. 1999. -№ 12.-С. 109-121.
- 4.Горьковая И.А. Влияние семьи на формирование делинквентности у подростков // Психологический журнал. Т. 15. - 1994. - № 2. - С. 57-65.
- 5.Индивидуальный подход в работе с трудными детьми: Методические рекомендации/Сост. Б.В. Кайгородов. Изд-во АГПИ, 1993. — С.97.
- 6.Осипова А.А. Общая психокоррекция: Учеб.пособие для студентов вузов. - М.: ТЦ Сфера, 2002. — С.96.
- 7.Воспитание трудного ребенка: Дети с девиантным поведением: Учеб.-метод. пособие / Под ред. М.И. Рожкова. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. — С.85.

G.BARDIYERNING TOLERANTLIK UCH KOMPLEKSLI MODEL TAVSIFI

Bafayev Muxiddin Muxammadovich

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Psixologiya kafedrasi mudiri, PhD, dotsent*

Annotatsiya: Ko'pgina manbalarda tolerantlik sabr-bardoshlilik, o'zlaridan farq qiladigan insonlar bilan muloqot o'rnatish qobiliyati, umumqabul qilingan fikrga qo'shilmaydiganlarga nisbatan chidamlilik sifatida talqin qilinadi. Ushbu maqolada taniqli olim Galina Bardiyerning tolerantlikning uch komponentli kompleks modeli asosida tolerant/intolerant munosabatlarninig psixologik mexanizmlari tavsiflangan.

Kalit so'zlar: tolerantlik, stereotiplar, kognitiv, konativ, affektiv, uch kompleksli model.

Аннотация: В большинстве источников толерантность трактуется как терпимость, умение общаться с людьми, которые отличаются от них самих, терпимость к тем, кто не согласен с общепринятым мнением. В данной статье описываются психологические механизмы взаимоотношений толерантности и интолерантности, основанные на трехкомпонентной комплексной модели толерантности известного ученого Галины Бардиер.

Ключевые слова: толерантность, стереотипы, когнитивная, волевая, аффективная, трехкомпонентная модель.

Abstract: In most sources, tolerance is interpreted as tolerance, the ability to communicate with people who differ from themselves, tolerance for those who disagree with conventional

wisdom. This article describes the psychological mechanisms of the relationship between tolerance and intolerance, based on the three-component complex model of tolerance by the famous scientist Galina Bardier.

Keywords: *tolerance, stereotypes, cognitive, volitional, affective, three-component model.*

Ma'lumki, tolerantlik insonning o'z asliyati ifodalash shakllarining turli-tumanligini hurmat qilish, qabul qilish va to'g'ri tushunishni bildiradi. Tolerantlik – turfa xillikdagi uyg'unlikdir. Insonning bu xislati shaxsning insonparvar tabiatidan darak beradi va atrofdagilarga munosabati bilan belgilanadi. Boshqacha qilib aytganda, tolerantlik bir-biridan farq qiladigan dunyoqarash, turlicha qadriyatlar tizimi, turfa fe'l-atvor stereotiplariga ega insonlar o'rtasida insonparvar munosabatlarga erishishga shaylikdir. Biroq, kuzatuvlarning ko'rsatishicha, inson yaqinlari, qarindosh-urug'lari, tanish-bilishlari bilan bo'lgan munosabatlarida tolerant bo'lishi mumkin, lekin boshqa din yoki millat vakillariga nisbatan murosasizlikni namoyon qilishi mumkin. Odatda, shaxslararo tolerantlik, ijtimoiy tolerantlik, millatlararo tolerantlik va dinlararo tolerantlik ajratiladi. Shaxslararo tolerantlik – aniq bir insonga nisbatan munosabatda namoyon bo'ladi, ijtimoiy tolerantlik – muayyan guruhga (masalan, nogironlarga), millatlararo – boshqa millat vakillariga, dinlararo – boshqa dinga e'tiqod qiluvchilarga munosabatda namoyon bo'ladi. Tolerantlikning namoyon bo'lishi inson huquqlarini hurmat qilishga hamohang bo'lib, ijtimoiy adolatsizlikka nisbatan murosasizlikni anglatmaydi, o'z g'oyalaridan voz kechib, boshqalarning g'oyalariga yon bosishni bildirmaydi. Tolerantlik o'z manfaatlarini cheklashdan iborat bo'lib qolmasligi kerak, aksincha, bu tushuncha, bir tomondan, insonning o'z shaxsiy pozitsiyasini ifodalash qobiliyatini nazarda tutsa, ikkinchi tomondan, boshqa odamlarning nuqtai nazari va qadriyatlariga hurmat bilan munosabatda bo'lishni taqozo etadi.

Tolerantlik har bir insonning o'z maslaklariga amal qilishi va boshqalarda ham bunday huquq borligini tan olishdir. Darhaqiqat, insonlar tabiatan tashqi ko'rinishi, maqomi, fe'l-atvori va qadriyatlari bilan bir-birlaridan farq qiladilar hamda shu farqlarga qaramay yaxlit dunyoda yashash va o'z individualligini saqlab qolish huquqiga egadirlar. Fikrimizcha, tolerant inson – o'zligini anglaydigan va o'zgalarni tushunadigan inson. Demak, farq qilish huquqini tan olish tolerantlikning asosini tashkil etadi. Shuningdek, tolerantlik bir insonning qarashlarini boshqalarga tiqishtirish sifatida tushunilmasligi kerak. Tolerantlik – insonni u qanday bo'lsa, shundayligicha qabul qilish, siz qo'shilmasangiz ham boshqa millat va din vakillarining an'analari, qadriyatlari va madaniyatini tushunish hamda qabul qilishda o'z ifodasini topadi.

Yuqoridagi ilmiy mulohazalarimiz asnosida, tolerantlik muammosini millatlararo munosabatlar nuqtai nazaridan o'rgangan akademik V.Tishkovning tolerantlik haqidagi fikrlari bilan xulosalab olsak. Jumladan, u shunday yozadi: "Tolerantlik – shaxsiy yoki ijtimoiy sifat bo'lib, dunyo va ijtimoiy muhitning serqirra ekanligini tan olishni va demakki, bu dunyoga qarashlarning ham har xil bo'lishini tan olishni nazarda tutadi" [2].

Tolerantlik o'z tuzilishiga ko'ra 3 ta komponentdan tashkil topgan: affektiv, kognitiv va konativ. G.Bardiyerning fikriga ko'ra, tolerant bo'lish uchun shaxsda 2 ta komponentning bo'lishi yetarli [1]

- kognitiv va konativ (emosional darajada intolerantlikni saqlash)

- affektiv va konativ (kognitiv darajada intolerantlikni saqlash)

- affektiv va kognitiv (konativ darajada intolerantlikni saqlash)

Misol uchun, birinchi model bo'yicha: Boshqa odamni emosional qabul qilmaslik mumkin, ammo uni tushunish va u bilan hamkorlik qilish mumkin (etnik, diniy, madaniy tolerantlik).

Ikkinchi model bo'yicha: Boshqa odamni emosional qabul qilish mumkin, u bilan hamkorlik qilish va unga yordam berish mumkin, ammo bunda uni tushunmaslik mumkin (gender, boshqaruv, avlodalararo tolerantlik).

Va nihoyat uchinchi model: Boshqa odamni emotsional qabul qilish, tushunish mumkin, ammo u bilan xushmuomalalik bilan hamkorlik qilishdan saqlanish mumkin (kasbiy, ijtimoiy-iqtisodiy, pedagogik).

1-jadval

Tolerantlikning uch komponentli kompleks modeli*
(Muallif: G.Bardiye)

Tolerantlikning strukturaviy komponentlari	Model 1	Model 2	Model 3
Emotsional qabul qilish (affektiv komponent)	–Bu inson menga yoqimsiz	+ bu inson menga yoqimli	+bu inson menga yoqimli
Tushunish (kognitiv komponent)	+men uni tushunaman	–men uni tushunmayman	+men uni tushunaman
Hamkorlik (konativ komponent)	+u bilan hamkor qilish yo'llarini izlashga tayyorman	+biroq, men u bilan hamkorlik qilishga tayyorman va hamkorlik qilaman	–u bilan hamkorlik qilishdan o'zimni tiyaman

Analogik tarzda xuddi shu komponentlar asosida intolerantlikni ko'rib chiqishimiz mumkin, unda ikkita minus yetakchilik qiladi (2-jadval). Shu bilan birga mazkur modelda mavjud resurs (bitta plyus)dan profilaktik va korreksion ishlar doirasida tolerantlik ustanovkalarini shakllantirishda samarali foydalanish mumkin bo'ladi.

2-jadval

Intolerantlikning uch komponentli kompleks modeli*
(Muallif: G.Bardiye)

Tolerantlikning strukturaviy komponentlari	Model 1	Model 2	Model 3
Emotsional qabul qilish (affektiv komponent)	–Bu inson menga yoqimsiz	–bu inson menga yoqimsiz	+bu inson menga yoqimli
Tushunish (kognitiv komponent)	+men uni tushunaman	–men uni tushunmayman	–men uni tushunmayman
Hamkorlik (konativ komponent)	–u bilan hamkorlik qilishdan o'zimni tiyaman	+biroq, men u bilan hamkorlik qilishga tayyorman	–u bilan hamkorlik qilishdan o'zimni tiyaman

Yuqoridagi jadvallardan ko'rinib turibdiki, tolerantlikdan intolerantlikka yoki intolerantlikdan tolerantlikka o'tish mos ravishda vaziyatga bog'liq. Shu o'rinda mazkur tadqiqotdagi mulohalarimizni kengroq yoritadigan bo'lsak, izlanishlarimizning asosida affektiv jabhada tolerant ustanovkalarining an'anaviy tushunchalarini – simpatiya/antipatiya, kognitiv jabhada - divergent/konvergent, konativ jabhada – kooperatsiya/konfrontatsiyalarni faoliyat uslubi sifatida ko'rish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Бардиер Г. Научные основы социальной психологии толерантности. Учебное пособие. – СПб, Изд-во “МИРС”, 2007. – 100 с.
2. Тишков В.А. О феномене этничности // Этнографическое обозрение. – № 3. – 1997. – С. 18

YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBİYALASHNING IJTIMOİY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Jabborov Xazrat Xusenovich

Aniq va ijtimoiy fanlari universiteti professori, psixologiya fanlari doktori (DSc)

Bugungi globallashuv va keskin raqobat davrida, dunyoning turli burchaklarida, jumladan, mintaqamizda yuz berayotgan qurolli mojarolar va qarama-qarshiliklar, yangi tahdid va xatarlar oldimizga kechiktirib bo'lmaydigan dolzarb vazifalarni qo'yimoqda[1].

Shu boisdan mazkur masalada mamlakatimiz yoshlarini vatanparvarlik, shu jumladan, yuksak ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularning ongiga tinchlik va totuvlikni ko'z qorachig'idek asrab-avaylash zarurligini chuqur singdirish masalasi ijtimoiy psixologik tadqiqotlar predmetiga aylanib bormoqda.

Bizningcha Psixologiya fani fanlarning fanidir? Nega shunday? Chunki psixologik bilimlar birinchi navbatda insonni o'zini so'ngra milliy o'zligini anglashga yordam beradi.

Psixologik bilimlar insoning intellektual taraqqiyotini, intellektual odamlar esa davlat, xalq va millatni taraqqiyotining garovidir.

O'zini va milliy o'zligini anglash vatan himoyasi va vatanga muhabbatni oshiruvchi asosiy ijtimoiy-psixologik omillar hisoblanadi.

«**Vatan — ulug', burch — muqaddas!**» Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bo'yicha ijtimoiy buyurtma bor. Ya'ni mazkur masalada Prezident qarorlari, Vazirlar mahkamasi qarorlari va sohadagi islohotlar bo'yicha bir qancha hujjatlarni aytish mumkin. Lekin yoshlarni vatanparvar qilib tarbiyalash ishlari ijtimoiy ehtiyojga aylanmayapti.

Bizningcha buning sababi yoshlarni vatanparvar qilib tarbiyalashning **yakdil va aniq indikatorlari** (Vatanparvar insonda qanday tayanch kompetentsiyaviy drayver fazilatlar bo'lishi kerak?) va uning o'lchov mezonlarining puxta emasligi.

Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning ijtimoiy-psixologik omillarida asosan yoshlarning xulq-atvorida milliy fazilatlarini namayon bo'lishi, milliy o'zligini anglashi kabi jihatlari juda muhim hisoblanadi.

Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda ularning xulq-atvorida vatanparvarlikni namayon bo'lishini yakdil verbal va noverbal elementlar algoritmini va vatanparvarlik bo'yicha milliy xulq-atqor modelini ishlab chiqish va mustahkamlash masalasini tadqiq qilish juda muhim.

Yoshlarning xulq-atvorida vatanparvarlikni yuksak darajada namayon bo'lishida **bexeviorizm va neobexeviorizm kontseptsiyadagi S-R** formulasi va **“operant”** modeli ya'ni aytish emas tushuntirish/ko'rsatish/o'rgatish kabi metodlarni kuchaytirish lozim.

Yoshlarning xulq-atvori bevosita va bilvosita tarbiya jarayonining mahsulidir. Shunday ekan biz yoshlarda vatanparvarlikni shakllantirishda ularning xulq-atvorida vatanparvarlikning **“sadoqat”, “matonat”, “ma'suliyat”, “burchdorlik”, “daxldorlik”** kabi tayanch kompetentsiyaviy drayver faziflatlarni kuchaytirishimiz muhim hisoblanadi. Shundagina yoshlarda **“alturizm”** xulq modeli shakllanadi.

Alturizm esa vatanparvarlikni naqd o'zidir!

Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning ijtimoiy-psixologik omillari da ta'sirchan bo'lgan oila, mahalla, ta'lim va ommaviy axborot vositalarini o'rni bo'yicha yakdil vazifalarni ham kelishib olish va shular orasidagi amaliy hamkorlik yoshlarda vatanparvarlik fazilatini yaqqol namayon bo'lishini ta'minlaydi.

Quyidagilar metodlar yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning ta'sirchanligini oshiradi:

- 1. Tushuntirish**
- 2. Ishontirish**
- 3. Mashq qildirish va mustaqil ishlash**
- 4. Kuzatish**

5.Rag'batlantirish

6.O'rnak ko'rsatish va shaxsiy namuna.

Aholimizning aksariyat qismini yoshlar tashkil qiladi. Yoshlar – Vatanimizning, millatimizning kelajagidir. Vatanimiz taqdirini ularga ishonib topshirar ekanmiz, avvalo ular zimmalariga yuklatilayotgan murakkab va mas'uliyatli vazifani butun mohiyati ila chuqur anglashlari, unga o'zlarini hissalarini qo'shishlari lozim. Zero, Vatanni sevish, unga mehr-muhabbat qo'yish bevosita har kimning shu yurt ravnaqi yo'lida amalga oshirayotgan bunyodkorona ishlari bilan belgilanadi.

Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy o'zlikni anglash masalasi ham eng asosiy ijtimoiy-psixologik omillardan biri g'isoblanadi. Milliy o'zlikni anglashning rivojlanishida milliy vatanparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan, teran fikrlovchi harbiy xizmatchilarni tarbiyalash katta ahamiyatga egadir. Shuning uchun Vatan himoyasiga tayyorlanayotgan yoshlarimizning har biri yuksak vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishi shart.

Vatanparvarlik – yuksak insoniy fazilat hisoblanadi. Vatanparvarlik komillikning eng yorqin jihatlaridan biridir. Shuning uchun ham Hadisi Sharifda «Vatanni sevmok - iymondandur» deb da'vat qilinadi[2].

Vaholanki, o'tmishda jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shgan xalqning bugungi avlodlari, o'z meroslarining jahon xalqlari tomonidan e'tirof etilishini ta'kidlab o'tish joizdir, zero ularda bu kabi his – tuyg'ular milliy g'urur hamda ruhiy barkamollikka yetaklaydi, milliy o'zligini anglashga intilishini kuchaytiradi.

Vatanparvarlik tarbiyasi jismoniy tarbiya bilan o'zviy bog'liq suratda olib borilganidagina yaxshi natija beradi. Shuning uchun vatanparvarlik tarbiyasini ruxiy tarbiyasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bugungi g'oyaviy, fikriy, tafakkur janglarida harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatlar, sabr, sabot – matonatlik, tez va chaqqon obyektiv fikrlay olish kabi Vatan mudofaasi uchun eng muhim fazilatlarini yoshlarda rivojlantirishda psixologiya va ijtimoiy psixologiya ilmining roli benihoyat kattadir.

Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularni Vatan mudofaasiga jismonan va ma'naviy jihatdan tayyorlash zarurligi hozirgi kunning dolzarb vazifalaridan biridir[3].

Darhaqiqat, Vatanga nisbatan chinakam sadoqat uni himoya qilishga ham qodir bo'lishni talab etadi. Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash barcha turdagi faoliyat ko'rsatayotgan ta'lim muassasalarining asosiy o'rin egallashi darkordir.

Vatanparvarlik tarbiyasi – yoshlar tarbiyasining samaradorligiga qanday erishiladi.

Mamlakatimiz mudofaasini mustahkamlash masalalarini muvaffaqiyatli hal etish yoshlar tarbiyasi, siyosiy ongi, mehnat faoliyati va ilmiy-texnika rivojlanishi tezligi bilan chambarchas bog'liqdir.

Tarbiyalash - bu insonlarni jamiyat uchun jismoniy - aqliy mehnatga yoki boshqa foydali faoliyatga yo'naltirish, shu bilan birga ko'p qirrali ijtimoiy vazifalarni bajarishga tayyorlashning obyektiv asoslangan jarayonlardan iborat. Vatanparvarlik tarbiyasi uning ajralmas qismi hisoblanadi.

Vatanparvarlik tarbiyasining metodologiyasi va ilmiy asoslari insoniyat omiliga nisbatan qo'llaniladi. Bu tushunchaga insonning g'oyaviy-siyosiy, ma'naviy jismoniy va boshqa fazilatlarini yig'indisi kiradi[4].

Vatanparvarlik tarbiyasini tashkil qilish uchun tinch va jangovar vaziyatdagi harbiy xizmat sharoitlarida bilishlarning psixologik faoliyatini o'rganuvchi harbiy psixologiya ham muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy psixologiya, harbiy psixologiya Vatanimiz himoyasi uchun o'z burchini bajarishga yoshlarni psixologik tayyorlash bo'yicha amaliy tavsiyalarni ishlab chiqadi.

Psixologik fan inson shaxsiyoti, ichki ma'naviy dunyosi, o'zini tutish omillari, bir-biridan xususiyati, qiziqishlari bilan farqlanadigan kishilar bilan vatanparvarlik tarbiyasini to'g'ri tashkil qilishni yaxshi tushunishga yordam beradi.

Vatanparvarlik tarbiya ilmiy asoslari, Vatan himoyasiga yoshlarning ma'naviy siyosiy va jismoniy tayyorgarligi bo'yicha amaliy faoliyatning mazmuni, tashkili, shakl va metodlarini

aniqlovchi boshlang'ich nizomlar, asos soluvchi qoidalar, talablarini bildiradigan printsiplarda tadbir qilinadi hamda aniqlashtiriladi.

Vatanparvarlik tarbiyasi printsiplari o'z mohiyatiga ko'ra obyektivdir. Ular haqiqiy holat, real aloqa va munasabatlari aksi, mamlakat mudofaasiga xalqni tayyorlash bo'yicha davlat va ijtimoiy tashkilotlarni ilmiy asoslangan, maqsadga yo'naltirilgan faoliyat ifodasidir.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning ijtimoiy-psixologik omillarini o'rganish va u bo'yicha mahalliy tadqiqotlarni ko'paytirish mazkur masaladagi samaradorlikni oshirishning eng ta'sirchan yo'llaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Nasriddinov Ch.R. Harbiy psixologiya. Toshkent. «Fan» nashriyoti 2004.
2. Sa'dulla Otamurodov, Sarvar Otamurodov. O'zbekistonda ma'naviy – ruhiy tiklanish. Toshkent. «Yangi asr avlodi» nashriyoti 2003.
3. E.Umarov, M.Abdullayev. Ma'naviyat asoslari. «Sharq» nashriyoti 2005y.
4. Inoyatov I.Yu., Abilov M.X. «Vatan himoyasi muqaddas burch»

AFILLIATSIYA MOTIVINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Samatova Sevara G'ayratovna

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti katta o'qituvchisi

Biz tadqiqotimizda ota-ona va o'smir farzand munosabatlarini barqarorlashtirishda affiliatsiya motivining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari nazariy jihatdan tadqiq qildik. Mazkur o'rganishlar davomida masala bo'yicha nazariy tamoyillar va konsepsiyalar ham mavjudligi aniqlandi. Affiliatsiya motivi - bu insonning ijtimoiy aloqalarni o'rnatish, guruhga qo'shilish, yaqin munosabatlarni rivojlantirish va boshqalar bilan hissiy jihatdan bog'lanishga bo'lgan ichki ehtiyojini ifodalovchi motivatsion jarayon ekan[1]. Ushbu motiv insonning ijtimoiylashuvida va emotsional farovonligini ta'minlashda muhim rol o'ynar ekan.

Affiliatsiya motivini adabiyotlarda o'rganilishi bo'yicha quyidagicha manbalar aniqlandi. Jumladan, psixologiyada affiliatsiya motivi ko'plab tadqiqotlarda o'rganilgan bo'lib, u turli yondashuvlar orqali tushuntirilgan:

1. David Mak Klellandning motivatsiya nazariyasi. Bunda Mak Klelland motivatsiyani uch asosiy ehtiyoj orqali tushuntiradi: muvaffaqiyatga erishish, hokimiyat va affiliatsiya. Uning fikricha, affiliatsiya motiviga ega shaxslar odatda boshqalar bilan yaqin munosabatlarni qadrlaydi, ijtimoiy aloqalarni barqaror saqlashga intiladi va ko'pincha qo'llab-quvvatlashni talab qiladi[2].

2. Maslou ehtiyojlar iyerarxiyasi. Mazkur konsepsiyada Abram Maslou o'z piramidasida ijtimoiy ehtiyojlarni (sevgi, do'stlik, tegishlilik hissi) asosiy psixologik ehtiyojlardan biri sifatida ko'rsatgan. Affiliatsiya motivi bu ierarxiyaning uchinchi darajasiga to'g'ri keladi va insonning xavfsizlik va fiziologik ehtiyojlari qondirilgandan keyin paydo bo'ladi.

3. Tilqud va Byronning biologik yondashuvi. Ushbu yondashuvda affiliatsiya motivining evolyutsion asoslari o'rganiladi. Olimlar odamlarning ijtimoiy aloqalarni rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojini omon qolish va reproduktiv muvaffaqiyatni ta'minlovchi omil sifatida ko'radi. Guruh bilan birga yashash xavfsizlikni oshirgan va resurslarni taqsimlashni osonlashtirgan.

4. Affiliatsiya motivi bo'yicha shaxsiylik psixologiyasi. Bu konsepsiyada affiliatsiya motivi shaxsning individuallik xususiyatlariga bog'liq. Ba'zi odamlar ijtimoiy aloqalarga ko'proq intilsa, boshqalar mustaqillikni afzal ko'rishi mumkin. Affiliatsiya ehtiyojining intensivligi shaxsiy hayotiy tajribalarga va ijtimoiy muhitga bog'liq.

5. Affiliatsiya va stress. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, odamlar stress holatida ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni izlashadi. Affiliatsiya motivi stressni yengish strategiyalaridan biri sifatida qaraladi. Lazarus va Folkmanning stress nazariyasida ijtimoiy yordam stressni kamaytirishda muhim vosita sifatida ta'kidlanadi.

Affiliatsiya motivi ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlaydi. Affiliatsiya motivi guruhlardagi dinamika, jamoaviy ish va ijtimoiy liderlikni tushunishda qo'llaniladi. Tarbiyaviy psixologiyada affiliatsiya motivi juda muhim psixologik mexanizm hisoblanadi. Bunda bolalarda ijtimoiy ehtiyojlarni rivojlantirish va ular uchun sog'lom ijtimoiy muhit yaratish uchun muhim.

Shunday qilib, affiliatsiya motivi odamlarning ijtimoiy xatti-harakatlarini va shaxsiy munosabatlarini tushunishda markaziy ahamiyatga ega ekan.

Masalani adabiyotlarda o'rganilishi affilatsiya motivi insonning boshqalarga yaqin bo'lish, ijobiy munosabatlarni o'rnatish va saqlash istagini ifodalaydi. Bu motiv oila muhitida o'zaro ishonchni shakllantiradi, emotsional yaqinlikni rivojlantiradi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini mustahkamlashga yordam beradi[3].

Tadqiqotimiz davomida ota-ona va o'smir farzand munosabatlarida affilatsiya motivining o'rnini ham o'rgandik. Bunda emotsional yaqinlikni oshirish masalashida, ya'ni affilatsiya motivi ota-ona va farzand o'rtasida emotsional yaqinlikni mustahkamlashga xizmat qilar ekan. Bu o'smirning o'zini xavfsiz his qilishida va ijtimoiy o'zini anglashida muhim rol o'ynar ekan.

Shuningdek munosabatlarda ochiqlikni ta'minlashi, ya'ni ota-onaning mehribon va qo'llab-quvvatlovchi munosabati o'smirning ichki dunyosini yaxshiroq tushunishiga imkon berar ekan. Affilatsiya motivining kuchayishi o'smirning ota-onasiga ishonchli munosabat bilan murojaat qilishiga sabab bo'lar ekan.

Konfliktlarni bartaraf etish husiyatini kasb etr ekan, ya'ni affilatsiya motivi ijtimoiy-psixologik moslashuvchanlikni oshirib, ota-ona va farzand o'rtasida yuzaga keladigan nizolarni yumshatishga yordam berar ekan.

Affiliatsiya motivi bo'yicha adabiyotlardagi tahlillarimiz uni oiladagi ijtimoiy muhitni barqarorligini ham ta'minlashi mumkinligini ham ko'rsatdi. Shunindek affiliatsiya motivini shakllanishi quyidagicha jihatlarni shakllantirar ekan:

- hamkorlik muhitini yaratish: Ota-ona va o'smirning birgalikdagi faoliyatlari (masalan, oila tadbirlari, birgalikda muhim qarorlar qabul qilish) affilatsiya motivini kuchaytiradi;

- o'smirning shaxsiy chegaralarini hurmat qilish: Uning fikrlari va tanlovlariga hurmat bilan yondashish orqali, ota-ona uning mustaqilligini qo'llab-quvvatlashi mumkin;

- kommunikatsiyani rivojlantirish: To'g'ri muloqot usullarini qo'llash va emotsional ehtiyojlarga e'tibor qaratish muhim;

- jamoaviy ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi: Ijtimoiy guruhlar yoki dasturlar orqali ota-ona va o'smir bir-birlarini yaxshiroq tushunishga o'rganishi mumkin ekan.

Biz tadqiqotimiz davomida affiliatsiya motivining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini ham o'rgandik va uning quyidagicha jihatlarni aniqladik:

- empatiya: O'smirning ichki hissiyotlarini tushunish va ularga javob berish orqali munosabatlar yanada mustahkamlanadi.

- rag'batlantirish: Farzandning muvaffaqiyatlarini qo'llab-quvvatlash va motivatsiya berish, ijobiy munosabatlar asosini tashkil etadi.

- ishonch va qabul qilish: Ota-onaning o'z farzandiga ishonchi va qabul qilishi, o'smirning affilatsiya motivini rivojlantirishga yordam beradi.

Demak, yuqoridagi nazariy va amaliy tahlillar asosida xulosa qiladigan bo'lsak ota-ona va o'smir farzand munosabatlarini barqarorlashtirishda affilatsiya motivining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini kengroq tadqiq qilishimizni ko'rsatmoqda

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.Norqulova N.T. "Affiliatsiya motivi - talabalar ma'naviy qiyofasini shakllantiruvchi ijtimoiy-psixologik omil" Psixol. F.f.d. (PhD) dis. – T.: O'zMU, 2016. – 351 b.

2. Юрковская С.С. Формирование мотивации аффилиации и мотивации достижения у студентов в процессе обучения иностранному языку: Дис. канд. пед. наук.- Калининград: КГУ, 2004.- 169 с.

3. S.G'. Samatova. Affiliatsiya motivi ijtimoiy-psixologik kategoriya sifatida. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. ISSN 2992-9024 (online) 2024, № 8 B.448-454

TALABALARIDA PEDAGOGIK MULOQOT OMILLARINI SHAKLLANTIRISHNING METODOLOGIK TAMOYILLARI.

Abdullayev Amrullo Nasulloyevich

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti dotsenti.

Bugungi zamonaviy psixologiyada muloqot muammosiga bag'ishlangan va uning barcha omillarini batafsil bayon etishga qodir ilmiy adabiyotlar yetarli bo'lmasa-da, ijtimoiy psixologiya fanida va bugungi islohotlar jarayonida pedagogik muloqot muammosini ijtimoiy kategoriya sifatida asoslab bera oluvchi ilmiy tadqiqotlarni alohida qayd etish mumkin. Tadqiqotimiz jarayonida mazkur muammoga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilar ekanmiz, talabalarda aynan pedagogik muloqotni psixologik xususiyatlarini tadqiq qilishni o'z oldimizga maqsad qilib oldik. Pedagogik muloqotni tadqiq qilar ekanmiz, avvalo muloqotni tashkil etuvchi bir qancha psixologik omillarni ko'rib chiqishimizga to'g'ri keladi.

Muloqotni tarkib topishi va shakllanishi bo'yicha muayyan yondashuvlar mavjud bo'lib, ular bir qator ilmiy manbalarda o'z aksini topgan. Jumladan, fenomenologik yondashuv: muloqot ong mazmunining asosiy shakli sifatida qaralsa (V.Keller; K.Dunker; M.Vertgeymer; Dj.Kempion va boshqalar), genetik yondashuvda esa muloqot insonning tashqi olam bilan o'zaro ta'sirlashuvining tabiiy sharoitidagi o'rab turgan muhit talablariga qiyin moslashuvi oqibati sifatida talqin etiladi (U.Charlzvort; J.Piaje). [94] muloqotga sotsio-madaniy yondashuv tarafdorlari intellekt insonning ijtimoiylashuvi, shuningdek, madaniyatning maqsadli ta'siri natijasi, degan g'oyani ilgari sursa (Dj.Brunner; L.Levi-Bryul; A.Luriya; L.Vigotskiy va boshqalar).

Talabalarda pedagogik muloqot shakllanishining ijtimoiy-psixologik determinantlarni shakllanishini yoritishda biz pedagogik muloqot bo'yicha mavjud ilmiy-psixologik qarashlarning umumiy holatini tahlil etib o'tishni lozim deb hisoblaymiz.

Tadqiqotimiz maqsadi aynan harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarida pedagogik muloqotni shakllanishining ijtimoiy-psixologik determenantlariga oid ilmiy nazariyalarni tahlil qilishdan iboratgina bo'lib qolmay, balki pedagogik muloqotni umumiy psixologik tabiatini yoritish, uning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillarni tadqiq qilish hamda faoliyat samaradorligidagi o'rnini belgilashdan ham iborat hisoblanadi. Bizning ilmiy nazariyalar va izlanishlar borasidagi tahlillarimiz ushbu mammoni ijtimoiy-psixologik jabhalarini chuqur o'rganishni va ijtimoiy psixologiya talablaridan kelib chiqib ilmiy-nazariy xulosalarni shakllantirishni taqozo qilmoqda. Talabalarda muloqotni shakllanishining ijtimoiy-psixologik determenantlarini kasbiy faoliyatda rivojlantirish, kommunikativ kompetentlikni bugungi kunda kasbiy vazifalardan biriga aylanib bormoqda. Zero, kommunikativ kompetentlikni muhim asoslaridan biri bu albatta pedagogik muloqot hisoblanadi. Ayni paytda, "kompetentlik" fenomeni o'z davrida faylasuflarning turli davrdagi izlanishlarida o'z aksini topganligini kuzatish mumkin. Sharq mutaffakkirlari Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Alisher Navoiy o'z asarlarida, insonlarni tushunish, muloqotmandlik, suhbatdoshning xulq-atvori, xatti-harakatlari, kechinmalariga nisbatan adekvat sezuvchanlik, axloqiy ustanovkalar kabi sifatlarining namoyon etilishini "yuqori darajadagi muloqot omillari" deb ta'riflaganlar [53].

Mashhur mutaffakkir Abu Bakr ar-Roziy (865-925) o'z davrida bemorlarni davolashda, ularga so'z orqali ta'sir qilish, muhim omillardan biri ekanligini ta'kidlagan. U o'z asarlarida tibbiyot xodimlarining shaxsiy va kasbiy xislatlari hamda ularning shaxslararo munosabatidagi roli haqida fikrlarini yozib qoldirgan. Dunyo ilm ahliga ma'lumki, Abu Ali Ibn Sino dunyo tibbiyoti va psixologiya ilmining ko'p yo'nalishlariga asos solgan. Bu mutafakkir tomonidan bemorlarni davolashda psixologik muloqotning usullari juda keng qo'llanilgan. Ibn Sino somatik buzilishlarning kelib chiqishida muloqotning ta'sirini alohida ko'rsatib o'tgan. Ushbu kasalliklarning nafaqat etimologiyasi, balki ularni davolashda ham ruhiy omillarga katta urg'u bergan olim "Vujud ruh amriga vojibdir" deb xitob qiladi. Biz Ibn Sinoni psixosomatik

tibbiyotning asoschisi, deb bermalol ayta olamiz. Albatta, Ibn Sinogacha bo'lgan davrda Aristotel, Platon, Hippokrat kabi mutafakkirlar tomonidan ham ruh va tana orasidagi bog'liqliklar va unda muloqotni roli va ahamiyati keng ochib berilgan. Biroq, inson ruhiyati va tana salomatligini o'zaro bog'lab turgan muloqot kategoriyasini o'rgangan va amaliyotga keng qo'llagan mutafakkir – bu Ibn Sinodir. U bemorlar ustida olib borgan kuzatuvlari asosida tibbiyot va muloqot orasidagi uzviy bog'liqlikni umrining oxirigacha isbotlab keldi. G'arb olimlari tomonidan yaratilgan aksariyat muloqotning psixoterapevtik usullar Ibn Sino usullariga o'xshab ketadi. Buyuk mutaffakkir Abu Ali Ibn Sinoning (865-925) “Tib qonunlari” asarida davolashni turli xil vositalari bilan birgalikda, bemor ruhiyatiga ta'sir ko'rsatishning muloqot usullari va ahamiyati keng yoritib berilgan. Ibn Sino kasalliklarni davolashda muloqot omillarga katta e'tibor qaratib, bemorni avvalo ruhiyatini so'z yordamida davolashni va bu jarayonda tibbiyot xodimlarini muloqotmandligi, emotsional intellekti, sotsial-psixologik kompetentligini rivojlantirish muhim ekanligini ta'kidlab o'tadi.

Ushbu muammoning tarkibiy qismlari va omillarini D.Goulman, D.Mayers, K.Rodgers, J.Piaje, D.Veksler, G.Ayzenk, L.F.Baxman, A.Palmer, Yan Van Ek kabi xorij olimlari tadqiq qilganlar.

Dastlabki tahlillar shuni ko'rsatadiki, muloqotning funksiyalari bo'yicha izlanishlar olib borgan olimlar A.A. Bodalev, A.A.Derkach, N.I.Shevandrin, V.Shtern, Ye.S.Mixaylova, N.V. Kuzmina, N.D. Lakosina, T. V Kudryavsev, A.K.Markova, N.V.Bachmanova, V.G.Bogin, V.A.Slastyonin va boshqalar muloqotni xususiyatidan kelib chiqib, uning ma'lum darajada funksiyalarini izohlashga harakat qiladilar.

N.V. Kuzmina pedagogik muloqotni quyidagi funksiyalarga bo'lishni taklif etadi :

1. Sotsial-perseptiv kompetentlik
2. Sotsial-psixologik kompetentlik
3. Autopsixologik kompetentlik
4. Psixologik-pedagogik kompetentlik
5. Kommunikativ kompetentlik

A.M.Maarina esa kasbiy muloqotni quyidagi komponentlarga ajratadi :

1. Kognitiv kompetentlik
2. Kommunikativ kompetentlik
3. Intellektual kompetentlik
4. Sotsial kompetentlik
5. Autopsixologik kompetentlik

Kognitiv kompetentlik – bu kasbiy faoliyati jarayonida uchraydigan psixologik to'siqlarni yengib o'tish, faoliyat jarayonida kasbiy vazifalarni to'g'ri hal eta olish, muammoli vaziyatlardan turli xil psixologik usullar yordamida chiqib keta olish, vaziyatni to'g'ri baholay olish va axborotlarni sintez qila olish qobiliyati.

Kommunikativ kompetentlik –psixologik kompetentligini asosini tashkil qiluvchi, shaxslararo munosabatda muhim omil sanaluvchi, atrofdagilarni ijobiy munosabatini shakllantiradigan, o'z fikrini boshqalarga ma'noli va asosli tushuntirib bera olish va o'zaro muloqotni to'g'ri tashkil qila olish qobiliyati.

Intellektual kompetentlik – katta hajmdagi bilimlar zahirasi va muammoli vaziyatda tafakkurga tayanib muammoni tug'ri hal qila olish qobiliyati. Tibbiyot xodimlarida shaxs psixologiyasi, muloqot psixologiyasi, va psixologiyaning boshqa sohalari bo'yicha yetarlicha bilimlar bazasi shakllangan bo'lishi lozim, hamda bu bilimlardan bemorlari va atrofdagilari bilan muloqot jarayonida to'g'ri foydalana olishi zarur.

Sotsial kompetentlik –sotsial adaptatsiyasi yuqori darajada shakllanganligi, ularni ijtimoiy hayotda o'zini to'la ijobiy namoyon qila olishi va shaxsiy avtoritetini muvaffaqiyatli o'rnatish qobiliyati.

Autopsixologik kompetentlik – o'z hatti-harakatlarini to'g'ri boshqara olish, o'z shaxsiy xususiyatlarini adekvat baholay olishi, o'z-o'ziga baho va o'z-o'zini tartibga solish qobiliyati.

Yu.M.Jukov o'z tadqiqotlarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish uchun pedagogik muloqotni shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi. Pedagogik muloqot – bu psixologik o'zaro aloqalar doirasidagi o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladigan muloqot qobiliyatidir. U muloqotni bir necha guruhlariga bo'ladi :

Insonning o'zini qurshab turgan olam bilan o'zaro birgalikdagi harakati odamlar o'rtasida ularning ijtimoiy hayoti va eng avvalo ishlab chiqarish faoliyati jarayonida tarkib topadigan ob'ektiv munosabatlar sistemasida yuz beradi. Ishlab chiqarish uchun odamlar bir-birlari bilan muayyan aloqa va munosabatlarni, muloqot orqali bog'laydilar va faqat shu ijtimoiy aloqa va munosabatlar orqali ularning tabiatga nisbatan munosabatlari mavjud bo'ladi. Obyektivlik ya'ni obyektiv munosabatlar va aloqalar (bog'langanlik, bo'ysunganlik, hamkorlik, o'zaro yordam munosabatlari va boshqalar) har qanday real guruhda muqarrar va qonuniyatli tarzda yuzaga keladi.

Munosabat – odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishning ko'p qirrali jarayonidir. Munosabat birgalikda faoliyat ko'rsatuvchilar o'rtasida axborot ayrboshlanishini o'z ichiga oladi. Bunday axborot ayrboshlanishi munosabatning kommunikativ jihati sifatida ta'riflanishi mumkin. Odamlar munosabatga kirisharkan, munosabatning eng muhim vositalardan bir sifatidagi muloqotli amalga oshiruvchi tilga murojaat qiladilar.

Munosabatning ikkinchi jihati – muloqotga kirishuvchilarning o'zaro birgalikdagi harakati – nutqi jarayonida faqat so'zlar bilan emas, balki harakatlar, xatti-harakatlar bilan ayriboshlashdan iborat. Nihoyat, munosabatning uchinchi jihati, munosabatga kirishuvchilarning bir-birlarini idrok eta olishlarini taqazo qilishidir. Ana shu uchta jihatning birligi hoida o'rganilayotgan munosabat birgalikdagi faoliyatni va unga jalb etilgan odamlarning o'zaro birgalikdagi harakatlarini tashkil etish usuli sifatida maydonga chiqadi. Munosabat qonuniyatlarini bilish hamda munosabat o'rnatish malakalari va qobiliyatlarini rivojlantirish boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun ayniqsa muhimdir .

G.K. Ushakov fikricha, kasbiy kompetentlikni asosini psixologik munosabatlar tashkil qiladi. Psixologik munosabat deganda, kasbiy faoliyat jarayonida o'zaro hamjihatlikni tashkil etishdan iborat psixologik usullar va malakalardan o'z o'rnida samarali foydalanish tushuniladi .

S.L. Stepanov o'z tadqiqotlarida, kasbiy faoliyatda o'zaro munosabatlarni qanday yakunlanishi asosan muloqotni shakllanganligiga bog'liqligini alohida ta'kidlab o'tadi. U asosan muloqot jarayonini 2 xil emotsional muloqot turlariga bo'ladi .

- a) salbiy his - tuyg'ularga asoslagan muloqot
- b) ijobiy his-tuyg'ularga asoslanmagan muloqot.

L.A.Svetkov kommunikativ kompetentlikda asosiy e'tiborni muloqotning psixologik takt kategoriyasiga qaratadi. Takt-to'qnashish – bu odamlarning o'zaro munosabatini tartibga keltiruvchi axloqiy kategoriyadir. Psixologik takt atrofdagilar bilan ijobiy emotsional muloqotda bo'lishga va ular bilan psixologik aloqani o'rnatishga yordam beradi. Psixologik takt muloqot jarayonida har qanday nizolardan holi bo'lishga va o'zaro munosabatlarni to'g'ri shakllantirishga yordam beradi . Takt so'zi «to'qnashish» ma'nosini bildiradi. Psixologik takt pedagogik jarayonning professional sifati uning kasbiy mahoratining bir qismidir. Demak, pedagoglar o'z o'quvchilari bilan muloqot jarayonida hamkorlikda ishlashi psixologik taktning talablariga rioya qilishi va muloqot taktikasini egallagan bo'lishi kerak. Psixologik takt mahorat bilan birgalikda hosil bo'ladi. U pedagoglarning ma'naviy yetukligining o'z ustida ishlab, orttirgan maxsus bilimlar va mahoratning natijasidir. Eng muhimi pedagog har bir o'quvchisini yosh psixologiyasini va individual xislatlarini bilish kerak. Shu bilan birga pedagoglarning axloq asoslari va normalarini bilish ham juda muhimdir. Hozirgi kun boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari o'z qarashlari shakllangan, keng fikrga ega, ijodkor, qobiliyatli, egallagan bilimlarini hayotga tadbiiq eta oladigan davr talabiga mos yashaydigan, mehnat qiladigan, madaniyatli, odob-axloqli, odamgarchilik xususiyatlarga ega bo'lgan, sotsial-psixologik kompetentlikka ega bo'lishi lozim.

Amerikalik tadqiqotchilar L.Stross va J.Morenolar muloqotni shaxsning ixtisosligi bo'yicha aniq faoliyatni bajarishda zarur bo'ladigan qobiliyatlar majmui, malakalarning namoyon bo'lishi ma'suliyat hissining mujassamlashuvi natijasida paydo bo'ladigan tafakkur turi deb tavsiflaydilar. Bir qator olimlar pedagogik muloqotni kasbiy bilimdonlik bilan bog'lab tushuntirishga intiladilar. A.K.Markova L.M.Mitina, Ye.Mileryan, A.A. Bodalev, Ye.P.Ermalaeva, L.E.Panin va boshqa olimlar o'z tadqiqotlarida pedagogik muloqotni mohiyatini ochib berganlar. Muloqotni shakllanish shart-sharoitlari va uni kasbiy faoliyat samaradorligiga ta'siri masalalari A.K.Markova, N.A.Kuzmina, L.A.Petrovskaya, A.A.Bodalev, L.M.Mitina, P.A. Shavir tadqiqotlarida o'z aksini topgan [113]. I.F. Demidova, A.A.Bodalev, Yu.Makarov, M.I. Bobneva., Yu.N.Emelyanov, I.L. Zimnyaya, V.Kunisyna, N.F.Efremova, V.S.Ageev, A.A. Bodalyov, L.V. Svirskaya, Yu.M. Jukov, A.P. Panfilova kabi rus olimlari kommunikativ kompetentlik fenomenining psixologik xususiyatlarini o'rganganlar. I.Dermanova, N.Zubareva kabi olimlar muloqotni shakllanganligini "sotsial donishmandlik" deb ta'riflaydilar. Kunisina kommunikativ kompetentlik tuzilishini quyidagicha belgilaydi :

1. Verbal kompetentlik
2. Kommunikativ kompetentlik
3. Sotsial-professional kompetentlik
4. Sotsial-psixologik kompetentlik
5. Ego-kompetentlik .

G.Beliskaya pedagogik muloqotni quyidagi komponentlarga ajratadi:

1. Motivatsion kompetentlik – atrofda insonlarga yuqori hurmat bilan munosabatda bo'lish. Yaxshilik qilish, yordam berish va e'tiborli bo'lish

2. Kognitiv kompetentlik – o'zga insonlarni qiziqishlari va dunyoqarashini adekvat tushunish

3. Xulqiy kompetentlik – shaxslararo munosabatlarda hamsuhbatini adekvat baholash, etika qoidalarini o'zida shakllantirish.

Ushbu muammoning tarkibiy qismlari va omillarini D.Goulman, D.Mayers, K.Rodgers, J.Piaje, D.Veksler, G.Ayzenk, L.F.Baxman, A.Palmer, Yan Van Ek kabi xorij olimlari tadqiq qilganlar .

Dastlabki tahlillar shuni ko'rsatadiki, pedagogik muloqotni funksiyalari bo'yicha izlanishlar olib borgan olimlar A.A. Bodalev, A.A.Derkach, N.I.Shevandrin, V.Shtern, Ye.S.Mixaylova, N.V. Kuzmina, N.D. Lakosina, T. V Kudryavsev, A.K.Markova, N.V.Bachmanova, V.G.Bogin, V.A.Slastyonin va boshqalar muloqotning xususiyatidan kelib chiqib, uning ma'lum darajada funksiyalarini izohlashga harakat qiladilar.

N.V. Kuzmina pedagogik muloqotni quyidagi funksiyalarga bo'lishni taklif etadi :

1. Sotsial-perseptiv kompetentlik
2. Sotsial-psixologik kompetentlik
3. Autopsixologik kompetentlik
4. Psixologik-pedagogik kompetentlik
5. Kommunikativ kompetentlik

A.Yu.Makoeva esa talabalarni kommunikativ kompetentligini quyidagi komponentlarga ajratadi:

1. Kognitiv kompetentlik
2. Kommunikativ kompetentlik
3. Intellektual kompetentlik
4. Sotsial kompetentlik
5. Autopsixologik kompetentlik

Kognitiv kompetentlik – bu kasbiy faoliyati jarayonida uchraydigan psixologik to'siqlarni yengib o'tish, faoliyat jarayonida kasbiy vazifalarni to'g'ri hal eta olish, muammoli vaziyatlardan turli xil psixologik usullar yordamida chiqib keta olish, vaziyatni to'g'ri baholay olish va axborotlarni sintez qila olish qobiliyati .

Kommunikativ kompetentlik –psixologik kompetentligini asosini tashkil qiluvchi, shaxslararo munosabatda muhim omil sanaluvchi, atrofdagilarni ijobiy munosabatini shakllantiradigan, o'z fikrini boshqalarga ma'noli va asosli tushuntirib bera olish va o'zaro muloqotni to'g'ri tashkil qila olish qobiliyati.

Intellektual kompetentlik – katta hajmdagi bilimlar zahirasi va muammoli vaziyatda tafakkurga tayanib muammoni tug'ri hal qila olish qobiliyati. Tibbiyot xodimlarida shaxs psixologiyasi, muloqot psixologiyasi, va psixologiyaning boshqa sohalari bo'yicha yetarlicha bilimlar bazasi shakllangan bo'lishi lozim, hamda bu bilimlardan bemorlari va atrofidagilari bilan muloqot jarayonida to'g'ri foydalana olishi zarur.

Sotsial kompetentlik –sotsial adaptatsiyasi yuqori darajada shakllanganligi, ularni ijtimoiy hayotda o'zini to'la ijobiy namoyon qila olishi va shaxsiy avtoritetini muvaffaqiyatli o'rnatish qobiliyati.

Autopsixologik kompetentlik – o'z xatti-harakatlarini to'g'ri boshqara olish, o'z shaxsiy xususiyatlarini adekvat baholay olishi, o'z-o'ziga baho va o'z-o'zini tartibga solish qobiliyati.

Yu.M.Jukov o'z tadqiqotlarida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish uchun pedagogik muloqotni shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi. Pedagogik muloqot – bu psixologik o'zaro aloqalar doirasidagi o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladigan muloqot qobiliyatidir. U pedagogik muloqotni bir necha guruhlariga bo'ladi :

Insonning o'zini qurshab turgan olam bilan o'zaro birgalikdagi harakati odamlar o'rtasida ularning ijtimoiy hayoti va eng avvalo ishlab chiqarish faoliyati jarayonida tarkib topadigan ob'ektiv munosabatlar sistemasida yuz beradi. Ishlab chiqarish uchun odamlar bir-birlari bilan muayyan aloqa va munosabatlarni, muloqot orqali bog'laydilar va faqat shu ijtimoiy aloqa va munosabatlar orqali ularning tabiatga nisbatan munosabatlari mavjud bo'ladi. Obyektivlik ya'ni obyektiv munosabatlar va aloqalar (bog'langanlik, bo'ysunganlik, hamkorlik, o'zaro yordam munosabatlari va boshqalar) har qanday real guruhda muqarrar va qonuniyatli tarzda yuzaga keladi.

Muloqot – odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishning ko'p qirrali jarayonidir. Munosabat birgalikda faoliyat ko'rsatuvchilar o'rtasida axborot ayirboshlanishini o'z ichiga oladi. Bunday axborot ayirboshlanishi munosabatning kommunikativ jihati sifatida ta'riflanishi mumkin. Odamlar munosabatga kirisharkan, munosabatning eng muhim vositalardan bir sifatidagi muloqotli amalga oshiruvchi tilga murojaat qiladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Дружинин В.Н. Интеллект и продуктивность деятельности: модель «интеллектуального диапазона» // Психологический журнал, 1998. Т.15. №4. – С.83-93.
2. Дружинин В.Н. Когнитивные способности: структура, диагностика, развитие. М., 2001. – 224 с.
3. Е. Е. Туник. Лучшие тесты на креативность. СПб.: Питер, 2013 г.
4. Матюшкин А.М. Мышление, творчество, обучение. М, 2003. -720с
5. Пономарев А.Я. Психология творчества. М.: Педагогика, 1976 г.
6. Сербиновская Н.В. Психология инновационной деятельности. Курс лекций: Учебное Пособие. Южно-Российский государственный университет экономики и сервиса. – Шахты: ЮРГУЭС, 2012 г. – 88 с.
7. Холодная М.А. Когнитивные стили о природе индивидуального ума М.: СПб: Питер, 2004 г.

IQTISODIY MUNOSABATLARNI TARKIB TOPTIRISHDA PSIXOLOGIK USULLARNING TUTGAN AMALIY AHAMIYATI

Hayitov Xurshid Xudoyqulovich

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Maqolada mamlakatimizda yoshlarni, ayniqsa o'quvchilarni iqtisodiy fikrlashga o'rgatish muammosi ta'lim tizimi oldida turgan ustuvor masalalardan biri ekanligi, qolaversa, davlatchiligimizni va mamlakatimizning iqtisodiy bazasini yaratish, uni dunyoga tanitish, hamkorlik va jahon iqtisodiyotiga qo'shilishning hayotiy zarurati va dolzarbligi hamda bu masalalarning psixologik nuqtai-nazardan ahamiyati haqida batafsil fikr yuritilgan.

Основные понятия. В статье проблема обучения молодежи, особенно студентов, экономическому мышлению является одной из приоритетных задач, стоящих перед системой образования, а также жизненной необходимостью и актуальностью создания нашей государственности и экономической базы нашей страны, внедрения ее в мире, кооперации и присоединению к мировой экономике, а также подробно обсуждается значимость этих вопросов с психологической точки зрения.

Annotation. The article discusses in detail the fact that the problem of teaching young people, especially students, to think economically is one of the priority issues facing the education system in our country, as well as the vital necessity and relevance of creating our statehood and the economic base of our country, introducing it to the world, cooperation and integration into the world economy, and the importance of these issues from a psychological point of view.

O'zbekistonda ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning asosiy sababchisi va uni amalga oshirishga mas'ul shaxs, uning imkoniyatlari va salohiyati masalasi iqtisodiy fanlarning dolzarb muammolaridandir. Mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarning samarasi va ko'lami, tabiiyki, birinchi navbatda fuqarolarni iqtisodiy ongiga va iqtisodiy xulqidagi izchil, to'g'ri harakatlarga bog'liq. Bozor munosabatlari aslida mohiyatan psixologik-pedagogik jarayonlarni o'z ichiga oladi. Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek: «Bozor munosabatlariga o'tishgina bugungi kunda odamning ijodiy va mehnat imkoniyatlarini keng ochishga, boqimandalikni yengishga, yo'qolib ketgan xo'jayinlik hissini qayta tiklashga qodir».

V.Yakovlevning fikricha, o'quvchi yoshlarni iqtisodiy tarbiyalashga doir ko'p yillik tajribani o'rganish haddan tashqari sustlik bilan olib borilmoqda. Natijada iqtisodiy savodxonlik darajasi pasaymoqda, hayotiy iste'molchilikka oqilona munosabatda bo'ladigan, o'z ehtiyojlarini ularni qondirishga doir iqtisodiy imkoniyatlar bilan mulohaza qilishni bilmaydigan va ishlamaydigan o'quvchilar soni ko'paymoqda. Maktab o'quvchilarining 95% i anketa savollariga bergan javoblarida sigaretlar, spirtli ichimliklar va keng reklama qiladigan «Mars», «Snickers» singari oziq-ovqat mahsulotlarida xalq iste'moli mollarining narxiga to'g'ri keltirganlar. Ayni vaqtda so'rab chiqilganlarning atigi 18%i darsliklar uchun to'lanadigan manbalarni aytganlar, xolos. «Oilangizning (yoki shaxsan o'zingizning) qaysi ehtiyojlaringiz davlat iste'mol fondlari hisobidan qondirilmoqda?», degan savolga o'quvchilarning bor-yo'g'i 5%i to'g'ri javob berganlar.

2000 yillarning boshlarida V.Yakovlev olib borgan ilmiy izlanishlari asosida, ... bunday biryoqlama «iqtisodiy savodxonlik»ning sabablaridan biri, bizningcha, turli o'quv yurtlari talabalarining ijtimoiy-iqtisodiy fanlarga «ikkinchi darajali» deb qarashlari bilan bog'liqdir. Bunda, tabiiyki, ko'p narsa o'qitish sifati va o'qituvchilarga bog'liq. Ba'zi pedagoglar o'quvchilarni murakkab iqtisodiy nazariyalar bilan tanishtirish, ulardan iqtisodiy qonunlarni bilishni talab qilish ortiqcha, maqsadga muvofiq emas, busiz ham o'quvchilardan ko'p narsa talab qilinadi, deb hisoblashadi. Natijada o'quvchilarda fizika, kimyo, matematika qonunlari murakkab bo'lsa-da, zarur ijtimoiy qonunlarni bilish unchalik muhim emas, degan tasavvur

shakllanadi. Biznes va tadbirkorlikni ko'pchilik yoshlar ish deb emas, balki muvaffaqiyatli tijorat bilimlaridan yog'adigan pul yomg'iri deb qabul qilishadi.

Mutaxassislarning fikricha, maktabda o'qitiladigan fanlar iqtisodiy bilimlar asoslarini egallash imkoniyatini beradi. U faqat amaliyotda qo'llanishi kerak. Tadqiqotlar mobaynida yuqori sinflar o'quvchilarining atigi 26%i darslarda zarur bilim olishlarini aytishadi. Har ikki o'quvchidan biri iqtisodiy mavzuga qiziqishini, lekin maktab uni hozircha qanoatlantirayotganini ta'kidlagan. O'quvchilarning katta qismi iqtisodiy bilimlarni o'zlashtirishga ommaviy axborot vositalari yordam berishini ko'rsatishgan: so'rab chiqilganlarning 21,5%i gazeta va jurnallarni, 60%i radio va televidenie eshittirishlari hamda ko'rsatuvlarini tilga olishadi.

Bizning fikrimizcha, iqtisodiy tarbiyaning umumiy maqsadi jamiyat taraqqiyotini belgilovchi ijodkor shaxsni hayotiy faoliyati vositasidan unumli foydalangan holda uning iqtisodiy savodxonligini, iqtisodiy ongini, iqtisodiy fikrlash va iqtisodiy madaniyatlik darajasini oshirishdan iborat.

Hozirgi kunda mamlakatimizda jahon talabiga mos keluvchi ijodkor shaxsni tarbiyalashdek ijtimoiy topshiriq bajarishda davlat manfaatini ko'zlagan holda O'zbekiston davlati mafkurasi, iqtisodiy, ma'naviy taraqqiyoti darajasidan kelib chiqib XXI asr zamonaviy ta'lim-tarbiyasini yaratish masalasi nihoyatda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Shunga muvofiq shaxsning kamol topish faoliyati vositasida aniq iste'dodga bog'liq nazariy bilimlar tizimini, shuningdek, iqtisodiy bilim, ko'nikma, malakalar yig'indisi, o'rganuvchining iqtisodiy ongiga bevosita ta'sir etishga imkon beruvchi bosqichlarni amalga oshirish kerak. Maktablar va maktabdan tashqari ta'lim muassasalari bolalarning eng oddiy, shuningdek ancha asosli iqtisodiy bilimlar, iqtisodiy hayot me'yorlari va qoidalarini bilib olishlari, tushunchalarni kengaytirishlari hamda mustahkamlashlari uchun ularga keng sharoit yaratib berishlari lozim.

Bunda uzluksiz iqtisodiy ta'lim-tarbiyani bosqichma-bosqich amalga oshirish yo'nalishlarini ishlab chiqarishda mamlakatimizdagi barcha davlat boshqaruv organlarining qatnashuvi ko'zda tutiladi.

Hozirgi kun talablariga javob berish barobarida uzluksiz ta'limning yagona tizimi umumta'lim tayyorgarligining uzluksiz ta'limdagi ahamiyati, shaxs barkamolligi, mustaqil ijodiy faoliyat ko'rsata olishda uzluksiz ta'lim, turli faoliyatlardan vosita sifatida foydalanish, iqtisodiy munosabatlarga jalb etish kabi ilmiy qarashlar tizimi shakllanadi.

Iqtisodiy ta'lim-tarbiyani takomillashtirishini vaqt bilan qat'iy chegaralash mumkin emas. Uning uzluksizligini ta'minlovchi, iqtisodga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya tadbirlari tizimidagi markaziy siymo - jahon andozasiga mos keluvchi ijodkor shaxsdir. Shaxsning kamolotga intilishi ijodkorlikni ta'minlaydi. Ijtimoiy muhit, ehtiyoj ijodkor shaxsni yaratuvchi kuchdir. Eng ilg'or fikrlar, mafkura, eng takomillashgan tafakkur vositasida moddiylashganda, seziladigan narsa tusiga aylangandagina odiy tarbiyaning omiliga aylanadi.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida umumta'lim maktablari o'quvchilarida bozor munosabatlarini tarkib toptirishda iqtisodiy psixologik saviyani va to'g'ri tarbiyalangan iqtisodiy tafakkurni shakllantirish muammosi o'quvchilar ongidagi qator ijtimoiy-pedagogik masalalarni izchillik bilan hal etishni talab qiladi-ki, ular jumlasiga quyidagilar kiradi:

- o'quvchilar ongida bozor munosabatlarining barqarorlashuvini ta'minlash (amaldagi qonun-qoidalar negizida);
- iqtisodiyotning erkinlashtirilishini amalga oshirish (o'quvchilarda yo'qolib ketgan xo'jayinlik hissini shakllantirish asosida);
- xususiy tadbirkorlik faoliyatini takomillashtirish va tadbirkorlar sinfini shakllantirish (o'quvchilar tomonidan kamida o'z biznes rejasi loyihasini yaratish hisobiga);
- joylarda kichik biznesni tashkil etish va investitsiyalar oqimini olib kirish (ayniqsa, qishloq sharoitida o'quvchilarning jonbozligi ta'sirida);
- oilaviy biznesni shakllantirish (oilaviy tadbirkorlikni yo'lga qo'yish orqali);
- fermerlik harakatlarini takomillashtirish va ularning eksport salohiyatini shakllantirish («kichik odam» psixologiyasiga barham berish hisobiga);

- qo'shma korxonalarda tadbirkorlikning samarali usullarini joriy etish (jamoalardagi psixologik muhitni sog'lomlashtirish);
- ushbu faoliyatga imkon beruvchi shaxs sifatlarini tarbiyalash (ijtimoiy xulq normalari va sanksiyalari asosida pedagogik korreksion ishlarni yo'lga qo'yish);
- o'quvchilar tafakkurida yangicha qarashlarni shakllantirish iqtisodiy bilim asoslarining muhim masalalaridan hisoblangan motivatsiya muammosini izchil ilmiy asosda o'rganish (mag'lubiyatdan qochish va muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasini diagnostika qilish, tavakkalchilikka tayyorlik darajasini aniqlash va shaxsdagi asosiy ehtiyojlarni qoniqqanlik darajasini aniqlash);
- tadbirkorlikning etnopsixologik o'ziga xosligini yoritib berish va bu holat O'zbekiston sharoitida odamlarni, birinchi navbatda o'quvchilarni tadbirkorlikka undovchi motivatsiyalarning ijtimoiy-psixologik tabiatini o'rganish (o'quvchilar tadqiqot obyekti hisoblanadigan fundamental, amaliy, ilmiy-texnika dasturlari mazmuni tashkil etuvchi loyihalar (empirik tadqiqotlar) zamirida);
- moliyaviy inqiroz sharoitiga mos tarzda iqtisodiy bilim asoslari fanining yangi davlat ta'lim standartini yaratish va fan dasturini ishlab chiqish (umumta'lim maktablari o'quvchilari uchun).

Boshqacha qilib aytganda, o'quvchilarda iqtisodiy tafakkurni, ijtimoiy-iqtisodiy hayotga faol munosabatni shakllantirish, ishbilarmon, ruhan tetik fuqarolarning tarbiyalash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish kerakligi biz tanlagan tadqiqot muammosini aniqlashga imkon beradi. Mavzuning muammosi Respublikamiz Prezidenti I.A. Karimov «Iqtisodiyotni erkinlashtirish va jahon iqtisodiy hamjamiyatiga qo'shilish, bozor munosabatlarining qaror topishi va mulkdorlar sinfining shakllanishi» dasturining bajarilishini muvofiqlashtiruvchi hukumat komissiyasi yig'ilishida qo'ygan vazifalarning mazmunidan ham kelib chiqadi. Zero, hukumatimiz rahbari ta'kidlaganidek: «Kichik biznes - jamiyatda ham iqtisodiy, ham siyosiy vaziyatni mo'tadillashtirishga yordam beradigan o'rta tadbirkorlar sinfining paydo bo'lishi demakdir. Bu - respublika bozorini zarur iste'mol tovarlari va xizmatlar bilan boyitishdir. Bu - yangi o'rinlardir. Shuni hamisha nazarda tutish kerakki, faqat kichik va xususiy tadbirkorlikni keng, hamma joyda rivojlantirish hisobidagina g'oyat keskin muammoni - aholini (ayniqsa ortiqcha mehnat zaxiralari mavjud bo'lgan qishloq joylar va mintaqalarda) ish bilan bandligini ta'minlash vazifasini hal qilishga qodir bo'lamiz» .

Jahon moliyaviy inqirozi sharoitida iqtisodiy munosabatlarning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlarini bilish ilmiy nuqtai nazardan dolzarb bo'lib, bu quyidagilarni hisobga olish va tahlil qilishni nazarda tutadi.

Birinchidan, iqtisodiy boshqaruv tizimini erkinlashtirish: bu maqsadda barcha bo'g'inlardagi rahbar shaxslarda odamlar bilan ishlash va muomalaning yangicha shakllarini hamda mos malakalarning shakllanishiga erishish. Yangicha muomala shakllarini tarbiyalashning ijtimoiy-psixologik muammosi xo'jalik subyektlari bo'lmish insonlarning dastlabki ijtimoiylashuv o'chog'i oilaga, undagi o'zaro munosabatlarga ham bevosita bog'liqdir.

Ikkinchidan, jahon moliyaviy inqirozi sharoitida ham o'qish, ham dehqonchilik yoki qishloq sharoitida fermerlik faoliyatlarini birgalikda tashkil etib kelayotgan talaba-yoshlar ongida "kichik odam" psixologiyasini siqib chiqarish beqiyos amaliy ahamiyatga ega bo'lib, bu kabi qarashlarni pedagogik korreksiyalash davr talabidir.

Uchinchidan, iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayonida iqtisodiy ong va iqtisodiy xulq mexanizmlarini namoyon bo'lishi qonuniyatlaridan kelib chiqqan holda mehnatga motivatsiyaning yangicha shaklini tarbiyalash zarur. Bu shaxsdan birinchi navbatda muvaffaqiyatga intilishning yetakchi motivga aylanishi va mag'lubiyatdan cho'chish, undan qochish motivatsiyasining chekinishini taqozo etadi. Erkin bozor munosabatlari sharoitida bu motiv daromad olish, mustaqil faoliyat yuritish va o'z xususiy ishini boshlashda tavakkalchilikka moyillik va shu orqali muvaffaqiyatga intilishda namoyon bo'ladi.

Iqtisodiy munosabatlarni shakllantirishning psixologik usullari va ularning qisqacha mazmuni umumta'lim maktablarida uslubiy birlashmalar tomonidan 8-9-sinflarda o'qitiladigan

«Iqtisodiy bilim asoslari» fanidan ma'ruza amaliy mashg'ulotlarni o'tishda dasturiga katta e'tibor berilib kelinmoqda.

F.Usmonovning ma'lumot berishicha, jahon moliyaviy inqirozi sharoitida ta'lim jarayonini rivojlantirish va o'zgartirish o'qituvchi va sinf o'quvchilarining o'zaro ochiq muloqoti va ishonchli muhitida samarali bo'ladi. Ta'lim jarayonida qo'llanadigan o'yinlar qisqa vaqtga mo'ljallangan bo'lib, guruh bo'lib mashq qilishga odatlantiradi, oldindan tayyorgarlikni talab etmaydi. O'yinlar vaqtida kichik guruhlar faolligi ortadi, ta'lim ishtirokchilarining diqqati ishga (ta'lim jarayoniga) to'liq jalb etiladi.

O'yinlar vositasida o'quvchilarga yangi iqtisodiy bilimlar berish, ko'nikma hosil qilish, kichik guruhlar a'zolarining ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantirish mumkin. O'yinlarni darsning kirish yoki yakunlovchi qismida o'tkazish mumkin. O'yinlarni maqsadiga ko'ra 7 turga ajratish mumkin:

1. Guruh bo'lib ishlash uchun sog'lom muhit tashkil etishga qaratilgan o'yinlar:
 - guruh a'zolarining o'zaro tanishishlariga yordam beradi;
 - guruh bo'lib ishlash ishtiyoqini tug'diradi;
 - guruh a'zolarining o'zini erkin his etishlarini ta'minlaydi, charchoqni tarqatadi.
2. Umumiy qiziqishlarni aniqlashga yo'naltirilgan o'yinlar:
 - guruh a'zolarining ichki munosabatlarini tezda tiklashga yordam beradi (umumiy qiziqishlar, orzularni aniqlash orqali);
 - guruhga yangi qo'shilgan a'zolarining (o'quvchilarning) yangi sharoitga moslashishlariga yordam beradi.
3. Guruhning birligini qo'llab-quvvatlovchi o'yinlar:
 - o'zaro munosabat me'yorlarini o'rnatishga yordam beradi;
 - guruhning birligini, jipsligini mustahkamlashga yo'naltirilgan bo'ladi.
4. O'zaro bog'lovchi o'yinlar:
 - bir mavzudan ikkinchi mavzuga yengillik bilan, tabiiy o'tishni ta'minlaydi;
 - turli tushunchalarni o'zaro bog'lash uchun xizmat qiladi;
 - yangi mavzuni o'rganishning yakunlash bosqichini faollashtiradi.
5. Rag'batlantiruvchi o'yinlar:
 - guruh bo'lib ishlashga rag'batlantiradi;
 - murakkab mavzularni muhokama qilishga yordam beradi;
 - dars davomida «nafasni rostlab», ishni davom ettirishga yordam beradi.
6. Ijodkorlikni rag'batlantiruvchi o'yinlar:
 - dunyoga boshqacha ko'z bilan qarash, ta'limda innovatsion metodlarni qo'llashga yordam beradi;
 - o'yin qatnashchilari o'zlarining yangi qirralarini kashf etadilar, yangilikni qabul qilish ko'nikmasini hosil qiladilar.
7. Yakunlovchi o'yinlar:
 - katta mavzularni o'rganishni yakunlash, egallangan bilim va ko'nikmalarni mustahkamlashga yordam beradi;
 - ta'limning innovatsion metodlarini baholash va unga munosabat bildirishga o'rgatadi.

Ta'lim jarayonida qo'llangan har bir o'yin yakunida o'qituvchining sharhiga vaqt ajratiladi. Bunda u yoki bu o'yin guruh a'zolari tomonidan qanday qabul qilingani, guruhda qanday g'oyalar tug'dirganini sharhlashga e'tibor beriladi.

Muammoli tajribani bajarishda yuqori baho olishga intilish, o'quv-ijodiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish o'quvchi uchun natijaga baho berish ahamiyati bilan ifoda etiladi.

Baho berish uchun o'quvchining muvaffaqiyatsizlikdan umidsizlanishi, rag'batlantirishga munosabati, o'z natijalariga baho va maqtovlardan ta'sirlanishi asos qilib olinadi.

Muammoli tajribani bajarishda mas'uliyat, burch hissi o'quvchining o'zi va sinf o'quvchilari manfaati o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni qanchalik hal eta olishiga, shu bilan birga sinf o'quvchilari manfaati o'quvchi shaxsiy manfaatidan qanchalik ustun turishi bilan ifoda

etiladi. Baho berish mezonini qilib, muammoli tajriba bajarishda o'quvchining sinf oldidagi mas'uliyatni his etishi hamda shaxsiy qiziqishi ijtimoiy manfaatlarga bo'ysunishi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning «Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari» nomli asarini o'rganish bo'yicha o'quv qo'llanma. / Tuzuvchilar: prof. B.Yu.Xodiyev, prof. A.Sh. Bekmurodov, dots. U.V. G'ofurov, dots. B.K. Tuxliyev. – T., 2009. – 120 b.
2. Borisov Ye.F. *Ekonomika: ucheb.* – M., 2008. – 320 s.
3. Tojiboyeva D., Xo'jayev N., Avalova G. *Iqtisodiy pedagogika: O'quv qo'llanma.* – T., 2008. – 256 b.
4. Sherbatix Yu.V. *Psixologiya predprinimatelstva i biznesa: Uchebnoye posobiye.* – SPb., 2008. – 304 s.
5. Hayitov O.E., Ochilova G.O. *Tadbirkorlik psixologiyasi: O'quv qo'llanma. 1-kitob. Oliy o'quv yurtlari magistratura bosqichi talabalari uchun // Prof. V.M.Karimovning umumiy tahriri ostida.* – T., 2008. – 144 b.
6. Rayzberg B.A. *Psixologicheskaya ekonomika: Uchebnik. posobiye.* – M.: INFRA-M, 2005. – 432 s.
7. Xo'jayev N., To'rayev X., Saidmurodov S., Hakimov T. *Iqtisodiy bilim asoslari.* – T., 2005. – 120 b.
8. Xo'jayev N., Ivatov I. *Iqtisodiy bilim asoslari.* – T., 1999.

IV SHO'BA.

OILADA TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA YANGI PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

O'SMIRLIK DAVRIDA DEVIANT XULQNING PSIXOKORREKSION MODEL

To'rayeva Gulchexra Urayimovna
Nizomiy nomidagi TDPU tadqiqotchisi

Annotatsiya: Jahonda shaxs og'ishganlik tizimi isloh qilishning zamonaviy sharoitida jamiyatning umumiy qabul qilingan, o'rnatilgan xulq-atvor normalariga mos kelmaydigan voyaga yetmaganlar orasida namoyon bo'luvchi xulqi og'ishganlik va uning profilaktikasi muammosiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shaxsni tarbiyalash, shakllantirishning muhim maqsadlaridan biri jamiyatda belgilangan me'yorlarga amal qilish, shaxsiy sifatlarini tarkib toptirish, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish, xulqidagi og'ishishlarni bartaraf etish usullarini takomillashtirish bo'lib, bunda asosiy omillar, ijtimoiy-psixologik me'yor, axloqiylik sifatleri, o'smir shaxsining kishilarga, oilasiga, jamiyatda bo'ladigan shaxslararo munosabatlar tizimi masalalari alohida tadqiq qilinmoqda. Ushbu maqolada aynan xulq deviasiyasini o'smirlarda korreksiya qilish masalalasi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: deviasiya, deviant xulq-atvor, shaxs tiplari, shaxs xususiyatlari, agressiv xulq, tobe xulq, hamkorlik, model, korreksiya.

Annotation: In the modern conditions of reforming the system of personality deviance in the World, special attention is paid to the problem of behavioral deviance and its prevention, manifested among minors who do not correspond to the generally accepted, established norms of behavior of society. One of the important goals of the upbringing, formation of personality is to follow the established norms in society, to structure personal qualities, develop social skills, improve ways to eliminate deviations in behavior, in which the main factors, socio-psychological norm, qualities of morality, issues of the system of interpersonal relations of a teenage personality to people, family, society are studied separately. This article deals precisely with the issue of corrective behavior deviations in adolescents.

Keywords: deviance, deviant behavior, personality types, personality traits, aggressive behavior, subordinate behavior, cooperation, model, correction.

Аннотация: В современных условиях реформирования системы отклонений личности в мире особое внимание уделяется проблеме проявления отклонений в поведении и его профилактике у несовершеннолетних, не соответствующих общепринятым, устоявшимся нормам поведения общества. Одной из важнейших целей воспитания, формирования личности является совершенствование способов соблюдения установленных в обществе норм, структурирования личностных качеств, развития социальных навыков, преодоления отклонений в поведении, при этом отдельно исследуются основные факторы, социально-психологическая норма, качества нравственности, система межличностных отношений личности подростка с людьми, семьей, в обществе. В данной статье рассматривается именно вопрос коррекции поведенческих отклонений у подростков.

Ключевые слова: девиация, девиантное поведение, типы личности, черты личности, агрессивное поведение, аддиктивное поведение, сотрудничество, модель, коррекция.

Deviant xulq-atvorli o'smirlar orasida tobe xulqqa moyilik darajasi shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganishda ularning ichki hissiy kechinmalari, shaxslilik xususiyatlari, o'ziga xos psixologik himoya mexanizmlari, muayyan darajadagi depressivlik holatlari bilan bog'liq psixologik omillarni tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Nazariy ma'lumotlar asosida shuni aytish mumkinki, tadqiq qilinayotgan muammoning empirik jihatdan o'rganish muqarrarligini ko'rsatmoqda. Buning uchun esa, eng avvalo, o'smirlarda tajovuzkorlik holati, nizoli vaziyatlardagi munosabatlar, shaxs tiplari, shaxslilik xususiyatlari, ijtimoiylashish darajasi va ular o'rtasidagi korrelyatsion ko'rsatkichlarni tadqiq qilish talab qilinadi. Jumladan,

o'smirlar orasida deviant xulq-atvorga ichki moyillik motivatsiyalarining mavjudligi va uni korreksiyalashga bo'lgan ehtiyojlarning ortib borayotganligini alohida izohlash mumkin.

Tadqiqotimiz davomida biz deviant xulq-atvorli o'smirlarning psixokorreksion modelini ishlab chiqdik. Mazkur modelni yaratishdan asosiy maqsad deviant xulq-atvorli o'smirlarni o'zini-o'zi anglashi uchun ijobiy muhitni yaratish, ularni qobiliyatlarini rivojlantirish, salbiy holatlarga ta'sir etadigan omillarni tarkibini aniqlashtirish, faol ijtimoiy munosabatlarga kirishishini ta'minlash orqali ulardagi og'ishgan xulq xususiyatlarini bartaraf etishdan iboratdir. Mazkur modelda o'smirlarni korreksiya qilishdagi asosiy yo'nalishlar, tamoyillarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari profilaktika ishlarini amalga oshirishdagi o'zaro hamkorlik haqida ham tegishli ko'rsatma va tavsiyalar berilgan.

Tadqiqot ishimizda ishlab chiqilgan modeldan ham aynan o'smirlarda deviant xulqni korreksiya qilishda vosita sifatida foydalanish mumkinligi bilan shunga o'xshash boshqa ilmiy ishlardan farq qiladi. Modelning qisqacha tavsifnomasiga diqqat qaratadigan bo'lsak, qandaydir bir tizimni (namuna, andoza) ifoda etib, uning muayyan xususiyatlarini, boshqa, haqiqiy deb yuritiluvchi tizim bilan aloqasini aks ettirishi va belgilangan ma'noda uni o'rnini bosishga xizmat qiluvchi ekvivalentga aytiladi. Xorij olimlaridan V.Shtoffning tadqiqotlarida shunday izohlanadi: "model tadqiqot obyektni aks ettirib yoki ifodalab, uni shunday o'rnini bosadigan va uni o'rganish uchun bizga mazkur obyekt to'g'risida yangi ma'lumotlarni bera oladigan xayolan tasavvur etiladigan yoki moddiy amalga oshiriladigan tizim tushuniladi" deb ifodalagan.

Pedagogik-psixologik tadqiqotlarda modelning amaliy qimmati, asosan, obyektning o'rganilayotgan jihatlariga nisbatan uning adekvatligi, validligi bilan, shuningdek, modelni qurish bosqichlarida modellashtirishning asosiy prinsiplari (ko'rgazmalilik, aniqlik, obyektivlik) qanchalik to'g'ri inobatga olinganligi bilan belgilanadi. Modellashtirish – bu modellar ierarxiasini tuzish jarayoni bo'lib, unda o'quv-tarbiya jarayoni turli jihatlarida va turli vositalar bilan modellashtiriladi.

1-blok. Pedagoglar bilan hamkorlik – Bunda asosiy maqsad o'smirlardagi salbiy emotsional holatlarni oldini olishda nafaqat maktab psixologlari, balki, ularga ta'lim beradigan o'qituvchilar uchun kerakli ilmiy-amaliy tushuntirish ishlarini olib borish bunda: o'smir shaxsining organizmida kuzatiladigan fiziologik, psixologik va gormonal o'zgarish jarayonlari kiradi.

Mualliflik tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, deviant xulq-atvorli o'smirlardagi xulqidagi og'ishish jihatlarini oldini olish va unga ta'sir etuvchi determinantlar quyidagi to'rt blokda o'z aksini topgan:

2-blok. O'quvchilar bilan hamkorlik – mazkur blokda xulqida og'ishi mavjud bo'lgan o'quvchilarni psixologik sifatlarini rivojlantirish orqali ulardagi o'quv faoliyatiga bo'lgan munosabatni oshirish, shaxslararo munosabatlar tizimida kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish nazarda tutiladi.

3-blok. Ota-onalar bilan hamkorlik faoliyati – bunda o'smirlar bilan olib boriladigan korreksion ishlarni bevosita ota-onalar bilan hamkorlikda tashkil etish, ota-ona va farzand o'rtasidagi do'stona, iliq munosabatlarni shakllantirish, ota-ona va farzand munosabatlarida o'zaro hurmat tamoyiliga asoslangan pozitiv psixologik muhit kabi xususiyatlarni o'z ichiga oladi.

4-blok. Ijtimoiy obyektlar bilan hamkorlik – So'nggi blokda deviant xulq-atvorli o'smirlar uchun "Mahalla-maktab-ota-ona" hamkorligini rivojlantirish asosida og'ishgan xulqni bartaraf etishga xizmat qiladigan ta'sirchan ko'rgazmali ishlarni olib borish va targ'ib qilish ishlari nazarda tutiladi.

O'smirlik davrida uning fikrlari va his-tuyg'ulari og'riqli va tushunarsiz, juda tez-tez o'zgaruvchan bo'lishi bilan boshqa yosh davrlaridan keskin farq qiladi. Bunday noturg'unlik holatida esa o'smirning o'ziga va jamiyatga nisbatan adekvat, ongli xulq-atvor va to'g'ri baho berish qobiliyati buziladi shuning uchun ham o'smirlik davri keskinlik, krizisli davr sifatida qayd etiladi. Keyinchalik krizisli vaziyatdan chiqish uchun odam o'z xulq-atvorini to'g'ri deb qabul qilishi mumkin. Agar o'smirlar uning bunday munosabati – bu inqirozli o'zgarishlar oqibati

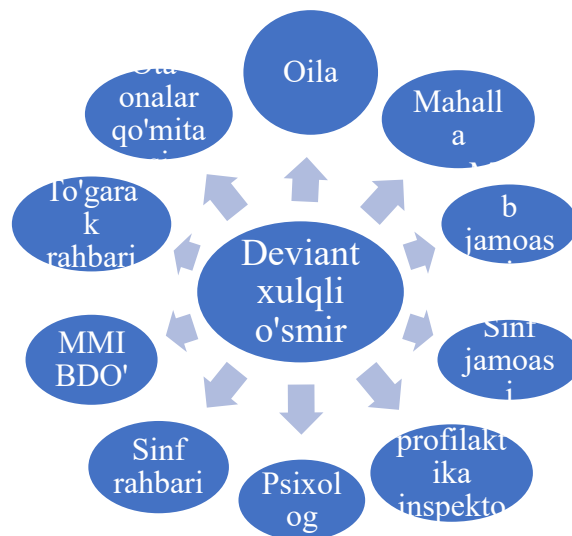
ekanligi tushuntirilsa, shunda o'smir bunday holat sababi va dinamikasini tushungan holda, qayta tiklanish jarayonida faol ishtirok etadi va normal hayot tarziga o'tish asta-sekinlik bilan o'spirinlik davrida nisbatan barqaror xulq-atvor ko'rinishlarini namoyon qilish, to'g'ri hayotga qaytish bilan bog'liq ijobiy jihatlar shakllanadi.

Tadqiqotimizda ishlab chiqilgan modelga asosan deviant xulq-atvorli o'smirlarning korreksiyasiga ta'sir ko'rsatuvchi bir qancha omillar mavjud. Bu quyidagi rasmda batafsil o'z aksini topgan (2-rasm).

O'smirlik davrida deviant xulq-atvorning namoyon bo'lishida aslida bir qancha o'ziga xos sabablar, omillar bor. To'g'ri tashkillashtirilmagan tarbiya, oilada o'zaro hurmat, shaxslararo munosabatlar tizimida o'z-o'rnining bo'lmasligi kabi sabablar ham o'smirlikda deviant xulqning paydo bo'lishidagi asosiy determinantlardan biri sifatida aytishimiz mumkin.

O'smirlarda deviant xulq-atvor xususiyatlarini korreksiya qilishda ularning motivatsion, shaxsiy qadriyatlar, o'quv faoliyatida kuzatilishi mumkin bo'lgan muammolarni adekvat baholash, shaxsiy ichki xususiyatlarini rivojlantirish, o'smirlarda individual psixologik xususiyatlarini tarbiyalash, kasbiy tushunchalarni rivojlantirish asosida ularda kelajakdagi rejalarni ishlab chiqish ko'nikmasini paydo qilish, og'ishgan xulqqa oid ularda to'g'ri ko'nikmalarni shakllantirishda mazkur modelning imkoniyatlaridan amaliyotda foydalanish ijobiy natijalarni qayd etadi.

Biz taklif qilayotgan deviant xulqli bolalarning psixokorreksiya qilishning modelida maktab psixologi tomonidan boshqa mutaxassislar bilan birgalikdagi guruhli va individual shakllarda olib boriladigan o'quv, tarbiyaviy, o'quv-ishlab chiqarish faoliyatida psixologik-korreksion va psixoterapevtik ishda amalga oshiriladi. Psixolog deviant xulqni reabilitatsiya jarayonining ishtirokchilari o'rtasidagi faoliyatni taqsimlaydi.



2-rasm. Deviant xulq-atvorli o'smirlarning korreksiyasiga ta'sir ko'rsatuvchi bir qancha omillar

Biz tomonimizdan ishlab chiqilgan modelda ham aynan tadqiq qilinayotgan muammoga ilmiy gipotezalar, nazariyalarning aniq ifodalanganligi va bu asosida o'smirlarda deviant xulq-atvor xususiyatlarini profilaktika, korreksiya qilish uchun yetarli darajada aniq ifodalangan maqsad, dastur bilan amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradi.

Shunday qilib, deviant xulqli o'smirning shaxsiy o'z-o'zini o'zgartirishga ta'sirning texnologiyasi psixologik xizmat tomonidan bo'lganiday, uning rahbarligi ostida reabilitatsion jarayonning barcha ishtirokchilari (psixolog, o'qituvchi, shifokor, tarbiyachilar, ishlab chiqarish ta'limining ustalari, ijtimoiy pedagoglar, qo'shimcha ta'lim pedagoglari) tomonidan ularning

majburiyatlari va ta'sir sohalarini aniq taqsimlash bilan amalga oshiriluvchi psixologik tashxis, psixokorreksion vazifalarni hal qilish tizimida tarkib topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. To'laganova G.Q. Deviant xulq atvor psixologiyasi. – T.: Universitet, 2014. – 168 b.
2. Komilova N.G'. Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi: Uslubiy qo'llanma. – T., 2008.
3. Бандура А. Уолтерс Р. Подростковая агрессия. - М., 1999. – 28 с
4. Битянова М. Р. Организация психологической работы в школе/ М. Р. Битянова. - М. : Совершенство, 1997. - 298 с.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR MULOQOTINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Shayximanova Shaxnoza Joldasbay qizi

Nukus Innovatsion Instituti

Pedagogika va psixologiya kafedrasi assistent o'qituvchisi

Annotatsiya: Bugungi keltirilgan ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolalar muloqotining yoshga xos xususiyatlari, muloqotning o'ziga xosligi, muloqot jarayonlari, turlari, muhitga va jamiyatga ta'siri, turli xil vaziyatlardagi shaxslararo munosabatlarning asosiy ko'rinishi uning o'rni o'zaro axborot almashishi, bir-birlariga ta'sir o'tkazishi, bir-birlarini his qilishi, haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Muloqot, kichik maktab yoshi, kommunikativ, interaktiv, perseptiv, muhit, shaxs, nutq, dialogik, monologik.

Аннотация: В сегодняшней статье рассмотрены возрастные особенности общения детей младшего школьного возраста, своеобразие общения, процессы и виды общения, влияние на окружающую среду и общество, основные взгляды на межличностные отношения в различных ситуациях, их роль – взаимный обмен информацией, говорят, что они влияют друг на друга, чувствуют друг друга.

Ключевые слова: Коммуникация, младший школьный возраст, коммуникативный, интерактивный, перцептивный, среда, личность, нут, диалогический, манологический.

Annotation: Today's article, the age-specific characteristics of the communication of children of junior school age, the uniqueness of communication, the processes and types of communication, the impact on the environment and society, the main view of interpersonal relations in various situations, its role is mutual information exchange, it is said that they affect each other, feel each other.

Key words: Communication, elementary school age, communicative, interactive, perceptive, environment, personality, nuth, dialogic, manologic.

Muloqot — shaxslararo munosabatlarning asosiy ko'rinishi bo'lib, uning yordamida odamlar bir-birlari bilan o'zaro ruhiy jihatdan aloqaga kirishadilar, o'zaro axborot almashadilar, bir-birlariga ta'sir o'tkazadilar, bir-birlarini his qiladilar, tushunadilar. Shuning uchun muloqot ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida ijtimoiy turmushning barcha sohalarida ishtirok etib, hamkorlik faoliyatining moddiy, ma'naviy, madaniy, emotsional, motivatsion qirralarining ehtiyoji sifatida vujudga keladi. Insonda yuzaga keladigan har xil ehtiyojlarni maqsadga muvofiq ravishda qondirish muloqot maromiga bog'liq bo'lib, shaxslararo munosabat barkamol avlod, komil inson g'oyalari qaror topishiga xizmat qiladi. Muloqot muvaffaqiyatining negizi shaxsning ruhiy dunyosi, ehtiyojlari motivatsiyasi, xarakter xislati, individual-tipologik xususiyati, qobiliyati, e'tiqodi kabi fazilatlar, sifatlar namoyon bo'lishi, rivojlanishi hisoblanadi. Muloqot tashqi ijobiy ta'sirlar, namunalar asosida o'zini-o'zi tuzatish, qayta tarbiyalash, shaxsiy imkoniyatini ro'yobga chiqarish uchun puxta zamin hozirlaydi, komillik sari yetaklaydi.

Muloqot hamkorlikdagi faoliyat qatnashchilari o'rtasida axborot almashinishni o'z ichiga oladi, bu muloqotning kommunikativ ko'rinishida ifodalanadi. Odamlar bir-biri bilan munosabatga kirishishda tildan muomala vositasi sifatida foydalanadilar. Muloqotning ikkinchi jihati muomalaga kirishuvchilarning o'zaro ta'siridir. Bunda faqat so'zlar emas, balki harakat va holatlar ham almashinadi. Masalan, sotuvchi bilan xaridor o'rtasida biror so'z aytmadan muomalaga kirishish mumkin. Muloqotning uchinchi tomoni muomalaga kirishuvchilarning bir-birini idrok qilishidir. Muomalaga kirishuvchilarning bir-birini to'g'ri tushunishi muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, muloqotning shartli uch tomonini ajratish mumkin: kommunikativ (axborot berish), interaktiv (o'zaro ta'sir) va perseptiv (o'zaro idrok qilish). Muloqotning bu uch tomonining birligi muomalaga kirishuvchi kishilarning o'zaro munosabati va hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish usuli sifatida namoyon bo'ladi.

Kichik maktab yoshi 6-7 yoshdan 9-10 yoshgacha bo'lgan vaqtni o'z ichiga oladi. Bu davr mobaynida bola kichik maktab davri ya'ni, ochiqroq qilib aytadigan bo'lsak, boshlang'ich sinf davrini boshidan o'tkazayotgan bo'ladi. Bu davrda bolaning o'qishga, maktabga bo'lgan qiziqishini oshirish, unga muhabbat uyg'ota bilish lozim. Kichik maktab yoshidagi bolalarning eng muhim xususiyatlaridan biri bu uning o'z ehtiyojlariga ega ekanligidadir. Bu ehtiyojlarga esa, bolaning o'z portfeli, o'quv qurollari, kitob javoni, dars stoli va shu kabi buyumlarining mavjudligi uning kattalar singari maktabga borishga qiziqishini, istagini oshiradi. Inson borki, u hayoti davomiga o'zini turli ehtiyojlarga moyilligini his etadi. Ushbu ehtiyojlarning mavjudligi ham bola shaxsining rivojlanayotganidan dalolat. Bolalar maktab yoshiga yetganda ularning bir-birlariga nisbatan munosabatlari yangicha mazmun kasb etadi. Bola ilgari ota-onasi, guruhdagi tengdoshlari, tarbiyachi bilan muloqotda bo'lgan bo'lsa, endi maktab o'qituvchisi, sinf rahbari bilan muloqotda bo'ladi. Bolalarda bu davrda mas'uliyat hissi shakllanadi. Bolalar nutqining o'sishida ularning maktabda o'qishi katta rol o'ynaydi. Bola maktabgacha yoshda o'ylamasdan gapiradi, maktabda esa u gaplashayotgan til o'qitiladigan va o'rganiladigan ilm bo'lib qoladi. Grammatikani o'qib o'rganish jarayonida bola nutqining fonetik jihati to'g'ri bo'lib boradi, nutqning sintaksis tuzilishi takomillashadi. Maktabda o'qitilayotgan hamma fanlarni o'rganish jarayonida o'quvchi nutqining lug'ati boyiydi, so'zlarning mazmuni uning uchun chuqurlashadi va kengayadi. Bolalarning yozma nutqni egallashlari ular nutqining o'sishida muhim bosqich bo'ladi. Bola o'z fikrlarini yozma nutqda bayon qilishga harakat qiladi. O'quvchi o'qituvchining topshirig'iga binoan yozma ishlar bajarayotganda o'zining shu ishiga o'z fikrining qanday til bilan bayon qilganiga qarab baho berilishini oldindan bilib turadi. O'quvchi maktabda berilgan topshiriqni tayyorlash vaqtida shu topshiriqni o'ziga-o'zi gapirib berishni mashq qilib turishi nutqining o'sishiga katta ta'sir qiladi. Bolalar nutqining o'sishida o'qituvchining nutqi katta rol o'ynaydi, chunki uning nutqi o'quvchilar uchun namuna hisoblanadi. Shuning uchun o'qituvchi o'z nutqini takomillashtirish ustida ishlashi kerak. Maktabda bolalar uchun eng avvalo, faol ishlatiladigan so'zlarning miqdori oshadi. Yozma nutqni, o'qish va yozishni o'zlashtirish o'quvchi hayotida hosil qilingan malaka hisoblanadi. Kichik maktab yoshidagi bolalar tovushlarni bir-biriga qo'shish orqali so'z tuzish malakasini egallab olgach, ba'zida matn mazmunini noto'g'ri tushunadilar. Unga o'quvchilarning so'z boyligining kamligi yoki asosiy fikrni ajrata bilmasligi sabab bo'ladi. Shu munosabat bilan o'qituvchi oldida bolalarda lug'at boyligini oshirish va ularni o'qigan narsalari yuzasidan mustaqil reja tuzishga barvaqtroq o'rgatish vazifasi turadi. Yozuv darslarida bola harf va so'zlarni yozishda katta qiyinchilikka duch keladi. Dastlab bola butun e'tiborini yozish texnikasiga va o'tirish qoidasiga rioya qilishga qaratadi. Avval bolaning yozma nutqi uning og'zaki nutqi orqali belgilanadi, ya'ni u so'zni qanday talaffuz etsa shunday yozadi. Bu davrda bola bilan ovoz chiqarib aytish bo'yicha muntazam mashqlar o'tkazish uning imlo qoidalarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishida katta ahamiyatga ega. Yozma nutqda imo-ishora, ohangdan foydalanilmaydi. Shu bois bolalarning yozma nutqlari ularning og'zaki nutqiga qaraganda ancha bo'sh bo'ladi. Bolalar nutqi kattalar nutqi ta'sirida o'sadi. Shuning uchun pedagoglar bolalarga kichik maktab yoshidan boshlab og'zaki va yozma nutqni o'stirish bilan birga nutq madaniyatini ham o'rgatib borishlari zarur.

Kichik maktab yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o'qish hisoblanadi. Bolaning maktabga borishi, uning psixologik rivojlanishi va xulq-atvoridagi o'rni nihoyatda katta. Bu davrda axloqiy xatti-harakat qoidalarini o'zlashtiriladi, shaxsning ijtimoiy yo'nalishi tarkib topa boshlaydi. O'qish faoliyati kichik maktab davridagi bolalar psixikasi rivojida o'zgarishlarni belgilab beradi. Maktabga birinchi bor kelgan bola o'z faoliyatining tub mohiyati va vazifasini to'la tushunib yetmaydi, balki hamma maktabga borishi kerak, deb biladi. Kattalarning ko'rsatmalariga amal qilib, tirishqoqlik bilan mashg'ulotlarga kirishib ketadi. Oradan ma'lum vaqt o'tgach, shodiyona lahzalarning taassuroti kamayishi bilan maktabning tashqi belgilari o'z ahamiyatini yo'qota boradi va bola o'qishni kundalik aqliy mehnat ekanligini anglaydi.

O'qish faoliyati kichik maktab davridagi bolalar psixikasi rivojida o'zgarishlarni belgilab beradi. Maktabga birinchi bor kelgan bola o'z faoliyatining tub mohiyati va vazifasini to'la tushunib yetmaydi, balki hamma maktabga borishi kerak, deb biladi. Kattalarning ko'rsatmalariga amal qilib, tirishqoqlik bilan mashg'ulotlarga kirishib ketadi. Oradan ma'lum vaqt o'tgach, shodiyona lahzalarning taassuroti kamayishi bilan maktabning tashqi belgilari o'z ahamiyatini yo'qota boradi va bola o'qishni kundalik aqliy mehnat ekanligini anglaydi.

O'quv faoliyatida nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda o'quv harakatlarini mustaqil rejalashtirishi va bajarishni shakllanishida juda muhimdir. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, boshlang'ich sinf o'quvchilarining masalalarni yechishdagi ayrim yo'l va tushunchalarni yetarlicha egallamaganligi bu tushuncha va yo'llarni shakllantirishda bolalar barcha kerakli o'quv harakatlarini bajarishga o'rgatilmaganligining natijasidir.

Bolalar yoshlikdan avvalo oilada, so'ngra ta'lim maskanlarida muloqotga o'rgatib boriladi. Muloqotga o'rgatishning usullaridan biri muloqot ko'nikmasini mashg'ulotlar tarzida shakllantirishdir. Bolani bog'cha sharoitida tarbiyachi turli mashg'ulotlar o'tkazib muloqotga o'rgatadi. Avval elementar o'zini tutish, kattalarga qanday gapirish, salom berish, minnatdorchilik bildirish kabi usullar tarkib topadi. Maktab yoshi davrida va keyinchalik shaxs ijtimoiy-psixologik treninglar orqali muloqotga o'rgatiladi. Shaxsning o'zi bu usullarga ijobiy munosabat bildirishi, faol harakat qilishi zarur. Chunki shaxs muloqotda bo'lmasdan faoliyat subyekti sifatida ham, individual inson sifatida ham to'laqonli rivojlana olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ergash G'oziyev „Umumiy psixologiya“ Toshkent 2010. { 417-419-b}
2. M.Maxsudova Muloqot psixologiyasi. O'quv qo'llanma. — T.: «Turon-Iqbol» nashriyoti, 2006.— 119 b.
3. Z.T.Nishanova.N.G.Kamilova. D.U.Abdullayeva.M.X.Xolnazarova Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya. Toshkent-2017
4. Internet saytlari: www.ziyo.uz

TURMUSH TARZI VA UNING QARISH JARAYONLARI UCHUN AHAMIYATI

Boltayev Sardor Ibatovich

Buxoro davlat universiteti psixologiya kafedrasi tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Yer sharida yashovchi barcha tirik mavjudotlar vaqt o'tishi bilan qariydi va o'ladi. Inson bu biologik qonundan istisno emas, har birimiz bu hayot bosqichidan o'tishimiz kerak. Ammo qarilik va o'lim hamma odamlarga ma'lum bir yoshda kelmaydi. Inson juda keksa yoshga yetganida va umrining oxirigacha faol va ijodiy ishlashda davom etganda, biz uzoq umr ko'rishning ko'plab holatlarini bilamiz. Shu bilan birga, ko'pgina kishilar ancha oldin ish qobiliyatini yo'qotadilar va nochor qariyalarga aylanadilar. Qarigan odamning ruhiyatiga kuchli ta'sir odatda atrofdagilar fikri tomonidan amalga oshiriladi, bu esa keksalikning juda yoqimsiz qiyofasini yaratadi.*

Kalit so'zlar: *keksalik, qarilik, farovonlik, ruhiy holat, emosional holat, turmush tarzi, adaptiv qobiliyatlar, psixik zo'riqish, fiziologik charchoq.*

Аннотация: Все живые существа, живущие на земном шаре, со временем стареют и умирают. Человек не является исключением из этого биологического закона, каждый из нас должен пройти этот этап жизни. Но старость и смерть приходят не ко всем людям в определенном возрасте. Когда человек достигает очень преклонного возраста и продолжает активно и творчески работать до конца своей жизни, мы знаем множество случаев долголетия. При этом многие люди гораздо раньше теряют трудоспособность и становятся беспомощными пожилыми людьми. Сильное влияние на психику стареющего человека обычно оказывает мнение окружающих, что создает очень неприятный образ старости.

Ключевые слова: старость, благополучие, психическое состояние, эмоциональное состояние, образ жизни, адаптивные способности, психическое напряжение, физиологическое истощение.

Abstract: All living beings living on the globe age and die over time. Man is no exception to this biological law, each of us must go through this stage of life. But old age and death do not come to all people at a certain age. When a person reaches a very old age and continues to work actively and creatively for the rest of his life, we know many cases of longevity. At the same time, many people lose their ability to work much earlier and become helpless elderly people. The opinion of others usually has a strong influence on the psyche of an aging person, which creates a very unpleasant image of old age.

Keywords: old age, well-being, mental state, emotional state, lifestyle, adaptive abilities, mental stress, physiological exhaustion.

Qarish - bu inson hayotining barcha sohalariga ta'sir qiladigan tabiiy va muqarrar fiziologik, psixologik va ijtimoiy jarayon bo'lib hisoblanadi. Uzoq vaqt davomida jamiyatda 60 yillik chegarani kesib o'tgan odamlarning hayoti faqat halokatli o'zgarishlar bilan bog'liqligi qabul qilingan. Bu davrda salomatlik holati yomonlashadi, quvvatning kamayishi va kognitiv buzilishlar mavjudligi kuzatiladi. Bularning barchasi chekingan, befarq yoki asabiy bo'lib qolgan qariyalarning psixologik holatida o'z izini qoldiradi. Ana shunday bir paytda pensionerlarga nisbatan munosabat butun dunyoda o'zgarmoqda. Bu qisman o'rtacha umr ko'rish davomiyligi asta-sekin o'sib borishi bilan bog'liq. JSST ma'lumotlariga ko'ra, keksa odam 60 yoshdan 75 yoshgacha bo'lgan deb hisoblanadi. 75 yoshdan 90 yoshgacha bo'lgan davr qarilik yoshi deb ataladi. Ammo XX asrning boshlarida o'rtacha umr ko'rish atigi 40 yil edi. Bu, albatta, ta'sirchan raqam, ammo tanganing ikkinchi tomoni - bu dunyo aholisining tez qarishi va shu bilan bog'liq ijtimoiylashuv va psixo-emotsional farovonlikning global muammolari bugungi kunda jadal sur'atda oshmoqda.

Insonning kundalik hayotini o'rganishda turmush tarzi tushunchasi alohida ahamiyatga ega: u shaxslar va butun ijtimoiy guruhlarining tashqi kundalik xatti-harakatlari va manfaatlarini aks ettiradi. Turmush tarzi tushunchasini har bir insonning ijtimoiy sharoitlar, urf-odatlar, ta'lim va bozor munosabatlari bilan ta'minlangan resurslar va imkoniyatlardan foydalanishga bo'lgan o'ziga xos yondashuvlari majmui sifatida ham tushunish mumkin. Xulq-atvorning asosini tashkil etuvchi ehtiyojlar motivatsiyasi, jamiyatda qabul qilingan qadriyatlar ham muhim bo'lib hisoblanadi. Fikrimizcha, turmush tarzi tushunchasi, uni ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarda qo'llash nuqtai nazaridan, ijtimoiy hayotimizda sog'liq bilan bog'liq muayyan ekologik sharoitlarda odamlarning faoliyat shakllari va turlari, kundalik xatti-harakatlari va munosabatlarning belgilangan tizimini misol qilish mumkin. Shu nuqtayi nazardan keksalar va qariyalarning turmush tarzi va sog'lig'i o'rtasidagi yaqin bog'liqlik ko'pgina tadqiqotlarda aniqlangan. Zero, turmush tarzi, shuningdek, salomatlik holati uzoq umr ko'rishning muhim shartlaridan biridir. Ushbu konsepsiya insoniyatning erta bolalikdan qarilikkacha bo'lgan butun rivojlanish jarayonini, uning muqarrarligini tushunishga, shuningdek, yoshlik davrida ham, balog'at yoshida ham, inson individual qobiliyat cho'qqisiga chiqqanda va quvvat muqarrar ravishda kamayib ketganda, tana quvvatidan qanday qilib maqbul foydalanishni bilishga asoslangan. Shu bilan birga, diqqatni ikki nuqtaga jalb qilish kerak. Birinchisi, bolalik va

yoshlikdagi turmush tarzining qarilik davridagi salohiyatni saqlashga ta'siri. Keksa odamning biologik "ko'rinishi" asosan, uning bolaligi, yoshligi va yetukligi davrlari bilan belgilanadi. Ikkinchi nuqta, adaptiv qobiliyatlarning yo'qolishi tananing qarish jarayonining o'zgarma xarakteristikasi ekanligini va ularning saqlanishi insonning turmush tarziga qanchalik bog'liqligini tushunish zarurati bilan bog'liq. Inson tanasi qarishining funksiyalari va xususiyatlari shuni ko'rsatadiki, filogenetik jihatdan u dam olishga emas, balki faoliyatga moslashgan. Buni insonning butun taqdiri, uning o'tmishi, jismoniy harakat qilish qobiliyati uning omon qolish sharti bo'lganligi tasdiqlaydi. Oziq-ovqat ishlab chiqarish va atrof-muhitning salbiy ta'siridan qochish va yo'q qilish qobiliyati jismoniy kuch, faollik, harakatchanlik va reaksiya tezligiga bog'liq edi. Jismoniy kuchga ega bo'lgan va jismoniy zo'riqlarga fiziologik moslashuvning ilg'or mexanizmlariga ega bo'lgan odamlar boshqalarga qaraganda tirik qolgan, ba'zilar hayvonlarning o'ljasiga aylangan, ba'zilar esa sovuqdan va ochlikdan vafot etgan va hokazo. Ma'lumki, ba'zi odamlar keksalikka qadar jismoniy faollik, quvnoqlik, tashqi yoshlik, quvnoq kayfiyat va optimizmni saqlab qolishadi. Ba'zilar esa g'amgin, harakatsiz, o'zlaridan va boshqalardan norozi hamda tushkun kayfiyatda, ba'zilar xasta va kasalmand bo'lib, oxir-oqibat to'shak bilan cheklanadi. Albatta, bu tendensiya insonning shaxsiy xususiyatlariga bog'liq: ba'zilar bu passivlikni yengishga, hayotiy qadriyatlarni o'zgartirishga yoki hatto butunlay almashtirishga, yangi statusda ijobiy tomonlarni topishga qodir. Boshqalar esa o'zlarida mavjud bo'lgan quvvat va kuchdan foydalanish istagini tobora kamaytiradilar. Bu vaqt o'tishi bilan chidamlilik va foydalanilmagan fiziologik mexanizmlarning ishlash ravshanligining pasayishiga olib keladi.

Passiv hayot tarzi adaptiv qobiliyatlarni asta-sekin yo'qotish jarayonini tezlashtiradi, qarilikni yaqinlashtiradi va shu bilan birga barcha qarilik kasalliklarini keltirib chiqaradi. Savol tug'iladi: organizmning adaptiv mexanizmlari samaradorligining pasayish tezligi genetik jihatdan aniqlangan qarish jarayonlarining natijasi va bu jarayonga turmush tarzi qay darajada ta'sir qiladi? Paradoksal ravishda, haqiqat shundaki, faol hayot tarzi qarish tezligiga, ya'ni tananing moslashish qobiliyatining pasayish tezligiga bevosita ta'sir qilmaydi, ammo passiv, harakatsiz turmush tarzini olib boradigan odamlarning jismoniy imkoniyatlari tengdoshlariga qaraganda ancha past bo'ladi. Bu paradoks, birinchi navbatda, sezilarli vosita faolligi bilan qarish jarayoni 25-30 yildan keyin yuqori ko'rsatkichlar bilan boshlanishi bilan izohlanadi va shuning uchun bunday odam, masalan, 60 yoshda ularning jismoniy imkoniyatlari nuqtai nazaridan chidamlilik, hatto undan ham yaxshiroq saqlanadi. Shunday qilib, biz keksalik odamga ikki yo'l bilan yaqinlashadi degan xulosaga kelishimiz mumkin: tananing fiziologik zaiflashishi va psixikadagi o'zgarishlar tufayli. Biz inson faoliyatining psixofizik pasayishida namoyon bo'ladigan ushbu jarayonlarning o'zaro bog'liqligini tadqiqotlar orqali o'rgandik. Ko'pgina gerontopsixologlarning fikriga ko'ra, aqliy o'lish fiziologik o'limni ham tezlashtiradi, shuning uchun uzoq vaqt davomida aqliy faoliyatni saqlab qolishga muvaffaq bo'lgan odamlar yetuk yoshlarini va erta qarilik yillarini uzaytiradilar va zaif, chuqur qarilikni orqaga suradilar. Shunday ekan, har bir inson o'ziga xos qarish usulini tanlaydi va rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Бардиер Г. Научные основы социальной психологии толерантности. Учебное пособие. – СПб, Изд-во "МИРС", 2007. – 100 с.
2. Тишков В.А. О феномене этничности // Этнографическое обозрение. – № 3. – 1997. – С. 18

O'SMIRLARDAGI ICHKI NIZOLARNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Mavlonov Doniyor Ergash o'g'li

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti tayanch doktranti

Annotatsiya: O'smirlik davri - bu "o'smir-o'smir" va "o'smir-katta odam"ning o'zaro ta'sirida, rivojlanishning ijtimoiy holatini hisobga olgan holda kattalar va bolalar

munosabatlarining krizisidir. Kattalar rovida eng ko'p nizolar yuzaga keladigan o'qituvchilar va ota-onalar kattalar rovida bo'ladilar. Shu tariqa nizoli o'zaro ta'sir "o'smir-ota-ona", "o'smir-o'qituvchilar" va "o'smir-o'smir" uchta o'zaro bog'liq sistemada yuzaga keladi.

Kalit so'zlar: O'smirlik davri, nizo, shaxslararo nizo, ota-ona munosabatlari, ichki nizo, agressiya, emansipatsiya, himoya mexanizmi.

Annotation: adolescence is a crisis in the relationship of adults and children, taking into account the social status of development, in the interaction of "teenager - teenager" and "teenager-adult man". Teachers and parents who have the most conflicts in the role of adults will be in the role of adults. Thus, the conflict interaction occurs in three interconnected systems-"adolescent-parent", "adolescent-teacher", and "adolescent-adolescent".

Keywords: adolescence, conflict, interpersonal conflict, parental relations, internal conflict, aggression, Emancipation, defense mechanism.

Аннотация: Подростковый возраст - это кризис взаимоотношений взрослых и детей во взаимодействии "подросток-подросток" и "подросток-взрослый", с учетом социального статуса развития. Учителя и родители, у которых больше всего конфликтов в роли взрослых, будут в роли взрослых. Таким образом, конфликтное взаимодействие происходит в трех взаимосвязанных системах: "подросток-родитель", "подросток-учитель" и "подросток-подросток".

Ключевые слова: подростковый возраст, конфликт, межличностный конфликт, родительские отношения, внутренний конфликт, агрессия, эмансипация, защитный механизм.

Nizo shaxsning barcha darajalarida ko'riladi. Ichki shaxsiy nizo tashqi shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'ladi. Shaxslararo nizolar insonning hissiy kechinmalari bilan birga kechadi. Shu bilan birga insoning ichki nizolari uning shaxslararo axloqining ma'lum xususiyatlariga olib keladi. Nizoning barcha turlari o'zaro bog'liq va bir bosqichdan ikkinchisiga o'tishi mumkin. O'zaro ta'sir qarama-qarshiliklari bilan bog'liq bo'lgan shaxslararo nizo ichki nizoga aylanishi, motivlarning nizosi tanlovning nizosiga, ba'zi bir guruh ishtirokchilari o'rtasidagi nizo guruh orasidagi nizoning boshlanishiga olib kelishi mumkin.

Shaxslararo nizolarning birinchi nazariy va eksperimental tadqiqotlari K. Levin tomonidan o'tkazilgan va u bu muammoni shaxs ehtiyojlarining qondirilishi va qondirilmaslgi nuqtai nazaridan o'rgangan. U zamonaviy jamiyatda mustaqil kattalar guruhi va shu bilan birga bolalar guruhi mavjud, deb ta'kidlaydi. O'smir ikki guruh orasida, chunki u bolalar guruhiga kirishni xohlamaydi va kattalar guruhiga o'tish uchun harakat qiladi, lekin kattalar uni hali qabul qilishmaydi. Shuning uchun ikki guruh orasidagi farq va o'smirning inqiroz bosqichi uzun bo'ladi va o'smirlikka katta qiyinchiliklar bilan o'tadi.

Bolalik va balog'atlikning kontrastligi va o'smirning mana shu oraliqdaligi uning jamiyatda o'z o'rnini egallashini qiyinlashtiradi va ichki va tashqi nizolarni yuzaga keltiradi. Bundan tashqari, shaxslar orasidagi farq muammosi mavjud bo'lib, "o'rta statistik o'smir" tushunchasi yo'q. Faqatgina o'smirni o'rab turgan muhit va tarbiya sharoitlari bilan bog'liq bo'lmagan, shu bilan birga shaxs xususiyatlariga ham bog'liq bo'lgan umumiy qonuniyatlar shaxsiy variatsiyalar orqali namoyon bo'ladi [1].

Vigotskiy o'tish davri 2 qator jarayonlarni qamrab oladi deb ta'kidlaydi: tabiiy qator - shaxsning biologik, jinsiy rivojlanishini qamrab oladi, ijtimoiy qator - shaxsning ta'lim jarayonlari va ijtimoiylashuvidir. O'smir shaxsining rivojlanishida eng muhim yangilik bu uning nafaqat katta bo'lishi, balki katta bo'lib ko'rinish istagidir. Katta bo'lib ko'rinishning yuzaga kelishi manbasi bo'lib, jismoniy rivojlanishda muhim siljishlar, jinsiy balog'at va ijtimoiy manbalar, shuningdek o'smir tomonidan ushbu manbalarning tan olinishidir. Lekin o'smirning jamiyatdagi o'zni o'zgarmaydi - u o'quvchiligidan qoladi, tarbiyachi vazifasini bajaradigan ota-onasiga moddiy tomondan qaram. Chunki kattalarda bolani doimo nazorat qilib turish va yo'naltirish odati mavjud bo'lib, bolaga mustaqillik berib katta odam o'zining huquqlarini chegaralashi kerak bo'ladi. Bu huquqlar kattalarning o'smirlarga bolalarcha munosabatini saqlab qolish uchun mustahkam asosdir. Bola qanchalik kattalar oldida himoyaga, yordamga muhtoj

bo'lsa, ota-onalar va o'qituvchilar ahamiyatli hisoblanadi. Natijada noxush tarbiyaviy holat yuzaga keladi, kattalarning bunday munosabatlari tarbiya jarayonining vazifalariga zid bo'lib, o'smirning o'zi haqidagi tasavvurlariga qarama-qarshiliklarni yuzaga keltiradi, ijtimoiy o'sishning va muloqot va xulqdagi ijtimoiy kompetentlikka ega bo'lishlikni sekinlashtiradi.

O'smirning tengdoshlari bilan muloqoti, ular hayotining muhim jabhasidir. Ba'zida ular shunday qiziqarliki, ta'limni keyingi rejaga suradi, bunday ta'sirning psixologik mexanizmlari o'qituvchilarga va ota-onalarga tushunarsiz bo'lsada yaqinlari bilan muloqotdan ham uzoqlashtiradi. O'smirlarning o'zaro nizoli munosabatlari "liderlik" uchun kurashga asoslangan. Nizoli xulq-atvorning asosiy omillari bo'lib o'zini baholash, status darajalari hisoblanadi.

Ota-onalar va o'smirlarning nizolari oila ichidagi munosabatlar, tarbiyadagi kamchiliklar, o'smirlarning psixik rivojlanishidagi individual-psixologik o'zgarishlar va kattalarning individual xususiyatlariga bog'liq holda yuzaga keladi. O'smirning nizoli xulq-atvori uning individual xususiyatlari, yoshiga xos bo'lgan psixikasidagi o'zgarishlar inobatga olinmaganda, kattalar tomonidan u bilan bo'ladigan muloqotning shakli va mazmuni o'zgarmasa namoyon bo'ladi. Bunday holatlarning oldini olish uchun ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish, oiladagi sog'lom psixologik iqlim, bolaga qo'yiladigan talablarning uning qiziqishlariga mutanosibliigidir.

Ichki nizolarni hal qilishning asosiy strategiyasi o'smirning shaxsiyatini rivojlantirishdagi qarama-qarshi tendensiyalarni birlashtirishga qaratilgan. Hozirgi vaqtda kundalik amaliyotda, afsuski, bir tomonlama yondashuv ustunlik qilmoqda, bunda kattalar o'spirinni bitta tendensiyani rivojlantirishga undashadi, bu esa o'spirinlarda inqiroz va nevroitik himoya reaksiyalarining rivojlanishi uchun sharoit yaratadi.

O'smir shaxsining ichki nizolarini hal qilish quyidagilarni talab qiladi:

-ta'lim jarayonida kattalar (ota-onalar va o'qituvchilar) ichki nizolar va inqirozlarni rivojlantirish uchun vaziyatlar yaratmaslik maqsadida o'smir uchun shaxsan muhim bo'lgan ehtiyojlarni yetarli darajada qondirish uchun javobgarlikni o'z zimmalariga olishlari kerak;

-kattalar ontogeneza shaxsiy rivojlanish qonuniyatlarida psixologik kompetentsiyalarini oshirishlari kerak;

-o'smir bilan muloqot qilish jarayonida qondirilmagan va ichki, ziddiyatli holatlarni keltirib chiqaradigan shaxsiy rivojlanish ehtiyojlarini aniqlash kerak;

-kattalar bolalar va o'smirlarning shaxsiy rivojlanish ehtiyojlarini samarali qondira oladigan yetarli munosabatlarni o'rnatishni o'rganishlari kerak;

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Рыбакова М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе – М.: «Просвещение», 2014. – 246 с.

2. Umarov B.M. Bolalar va o'smirlar suitsidining yosh va ijtimoiy psixologik xususiyatlari: Psixol. fan. nomz. ... dis. — T.: TDPU, 1993. — 154 b.

ОСНОВНЫЕ МОДЕЛИ ПСИХОСОМАТИЧЕСКИХ НАРУШЕНИЙ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Шарипова Муштари Толибжон кизи

Соискатель кафедры психологии

Бухарского государственного университета

Аннотация: Создание условий для успешной социально-психологической адаптации учеников является одной из ключевых задач современной школы, стоящей наравне с учебными целями. Это требует учета не только индивидуальных характеристик учащихся, но и их здоровья. Сегодня каждый второй школьник имеет хронические заболевания, влияющие на его социальную адаптированность и меняющие условия школьного обучения.

Ключевые слова: подросток, психосоматические нарушения, социальная адаптация, учебная деятельность, эмоциональное состояние, инклюзивное образование, модели психосоматических расстройств.

Annotatsiya: O'quvchilarning muvaffaqiyatli ijtimoiy-psixologik moslashuvi uchun sharoit yaratish zamonaviy maktabning o'quv maqsadlari bilan bir qatorda asosiy vazifalaridan biridir. Bu nafaqat o'quvchilarning individual xususiyatlarini, balki ularning sog'lig'ini ham hisobga olishni talab qiladi. Bugungi kunda har ikkinchi maktab o'quvchisida uning ijtimoiy moslashuviga ta'sir qiluvchi va maktab sharoitlarini o'zgartiradigan surunkali kasalliklar mavjud.

Kalit so'zlar: o'spirin, psixosomatik buzilishlar, ijtimoiy moslashuv, o'quv faoliyati, hissiy holat, inklyuziv ta'lim, psixosomatik kasalliklar modellari.

Abstract: Creating conditions for successful socio-psychological adaptation of students is one of the key tasks of a modern school, standing on a par with educational goals. This requires taking into account not only the individual characteristics of the students, but also their health. Today, every second student has chronic diseases that affect their social adaptation and change the conditions of schooling.

Keywords: teenager, psychosomatic disorders, social adaptation, educational activity, emotional state, inclusive education, models of psychosomatic disorders.

Подростковый возраст - сложный этап в развитии личности, когда происходит формирование готовности к принятию взрослых норм и стремление к активной социальной роли. В этот период учащиеся осваивают нормы взаимоотношений и расширяют социальные связи.

Следовательно, крайне важно исследовать личностные особенности и трудности социально-психологической адаптации подростков с психосоматическими заболеваниями. Необходимо выявить способы, формы и методы психолого-педагогической коррекции для устранения учебных трудностей у этих детей. Современные школьные учреждения все чаще сталкиваются с необходимостью интегрировать детей с психосоматическими нарушениями в образовательный процесс, что ставит перед педагогами сложную задачу адаптации таких учеников. В условиях распространения инклюзивного образования особенно важно разработать эффективные подходы к обучению и социальной адаптации подростков с такими нарушениями.

Подростки с психосоматическими нарушениями часто испытывают трудности в социальных взаимодействиях и приспособлении к учебному режиму, что требует от педагогов индивидуального подхода и постоянной поддержки. Нейропсихологический метод, ориентированный на учет как психофизиологического состояния, так и особенностей мозговой организации ребенка, может быть ключевым в работе с такими учениками. Он предполагает создание адаптированного расписания занятий, определение оптимального темпа работы и использование разнообразных методов обучения, соответствующих индивидуальным особенностям ребенка.

Социальная адаптация играет значительную роль в жизни школьников, особенно для тех, кто сталкивается с психосоматическими проблемами. Это процесс не только приспособления к новой социальной среде, но и усвоения ее ценностей и требований. Психологическая адаптация влияет на эмоциональное состояние и психологическое здоровье учащихся, определяя их способность к самореализации и достижению поставленных целей. Четыре основные стадии социальной адаптации — начальная, терпимость, аккомодация и ассимиляция — отражают различные уровни интеграции индивида в социальную среду.

Учитывая индивидуальность проблем социальной адаптации, важно рассматривать их в контексте как личностных мотивов и ценностей, так и психологических и физиологических особенностей учащихся. Это подчеркивает необходимость глубокого понимания и комплексного подхода к адаптации подростков с психосоматическими

нарушениями в учебной среде. Актуальность этой темы подкрепляется увеличением случаев психосоматических нарушений среди подростков, что связано с растущим психологическим давлением, стрессом и трудностями социальной адаптации в современном мире. Изучение способов адаптации таких подростков к учебной среде помогает в разработке эффективных методов психологической поддержки и социальной интеграции, что крайне важно для образовательных учреждений и общества в целом. Это исследование предоставляет новые подходы к пониманию и решению проблем психосоматического характера у подростков, обеспечивая более глубокое понимание их потребностей и поведения.

Существуют различные модели, объясняющие формирование психосоматических расстройств, включая психофизиологическую, психодинамическую, системно-теоретическую и социопсихосоматическую.

Психофизиологическая модель, чьим основоположником считается И.П. Павлов, основывается на изучении условных и безусловных рефлексов. Эта модель была дополнена исследованиями Cannon и Selye. Cannon выделил готовность организма к реакции «борьба или бегство», в то время как Selye описал патогенез стресса через концепцию адаптационного синдрома, включающего фазы тревоги, сопротивления и истощения.

Психодинамические концепции, традиционно связанные с работами S. Freud и Alexander, фокусируются на конверсионных симптомах при истерии и на идее, что симптомы являются физиологическим сопровождением эмоциональных состояний. Alexander подчеркнул важность конфликтной ситуации в клинических проявлениях заболеваний.

Системно-теоретические модели рассматривают человека как часть иерархической системы подсистем. Gunthern уточнил эту концепцию, описывая взаимодействие разных уровней организма (физиологического, когнитивного, эмоционального, транзакционного) и влияние изменений на одном уровне на другие уровни, что может приводить к соматическим расстройствам.

Социопсихосоматическая модель, введенная Schaefer, рассматривает психосоматическую болезнь как следствие неправильного развития отношений между индивидуумом и социальными структурами. Delius отмечал, что социопсихосоматика начинается тогда, когда человек в взаимодействии с медицинскими работниками осознает свою уязвимость в связи с человеческими и социальными проблемами.

По модели А. Митчерлиха, развитие психосоматического процесса проходит через три этапа: попытки решения конфликта на психосоциальном уровне, соматизация при невозможности психического разрешения конфликта, и, наконец, психотическое симптомообразование при нарастании психосоматических расстройств после психотических обострений.

Е.В. Леонова подчеркивает, что успешность социально-психологической адаптации человека зависит от комбинации внешних и внутренних факторов. Среди внутренних факторов она выделяет такие ключевые характеристики, как уровень интеллекта, эмоциональная устойчивость, самоконтроль, дисциплинированность, коммуникативные способности и мотивацию. Эти факторы влияют на способность индивида адаптироваться к различным социальным обстоятельствам и изменениям. Они являются важными личностными ресурсами, которые способствуют эффективному взаимодействию с окружающим миром и преодолению возникающих трудностей.

В отношении внешних факторов Леонова указывает на такие аспекты, как социально-экономическая ситуация в семье, особенности образования и компетенции руководителей. Эти факторы создают внешнюю среду, в которой происходит адаптация, и оказывают значительное влияние на процесс социализации человека. Они могут как способствовать, так и создавать препятствия для успешной адаптации.

Таким образом, Леонова считает, что для полноценной адаптации важно учитывать как личностные особенности индивида, так и контекст, в котором он функционирует. Это позволяет более глубоко понять механизмы адаптации и идентифицировать потенциальные области поддержки и развития.

В области психосоматических заболеваний существует множество факторов, способствующих их возникновению. Некоторые из этих факторов хорошо известны, в то время как характер других можно определять только по косвенным признакам. Изучение этиологии психосоматических заболеваний является продолжающимся процессом, особенно в свете увеличения частоты встречаемости таких расстройств среди детей и подростков в последние годы.

Во многих научных работах психосоматические заболевания связываются с индивидуально-типологическими особенностями личности, а также с возрастными рамками и поведенческими характеристиками, влияющими на устойчивость к определенным соматическим заболеваниям. Ю. Ю. Елисеев в своих работах указывал на то, что индивидуальные особенности личности могут модифицировать реагирование на болезнь и способствовать появлению отклонений в клинической картине болезни от ее стандартного профиля. Такое видение подчеркивает уникальность каждого человека и предполагает, что атипичное течение болезни более вероятно, чем типичное.

В подростковом возрасте происходят значительные изменения индивидуально-типологических особенностей, обусловленные кризисом идентичности. В это время на целостность личности подростка оказывает влияние его социальное окружение. Наблюдается заострение характерных черт личности, изменение потребностей и интересов, а также гормональные всплески. Эмоциональный фон у подростков обычно разнообразен и интенсивен, что делает управление чувствами сложным процессом. Амбивалентность чувств, такая как одновременное желание поделиться своими переживаниями и стремление к отгороженности и замкнутости, может приводить к внутриличностным конфликтам и, как следствие, к психосоматическим заболеваниям.

Современные подростки сталкиваются с множеством стрессовых факторов. К ним относятся избыток аудиовизуальной информации, учебная перегрузка, множество дополнительных занятий и экзаменов. Также остро стоит вопрос изменения качества питания и распространения вредных привычек, таких как алкоголизм, курение, токсикомания и наркомания среди подростков. Все эти факторы оставляют негативный след как на психологическом, так и на физическом уровнях у подростков.

Также важно учитывать множество психогенных факторов, которые могут способствовать появлению стресса, тревоги и депрессии, приводя к нарушению нормального функционирования организма и, как следствие, к возникновению заболеваний. Особенно это актуально в подростковом возрасте, который является ключевым периодом в формировании идентичности и самоосознания.

Важную роль в развитии психосоматических заболеваний играют индивидуально-типологические особенности личности и качество детско-родительских отношений. Уникальность каждого человека и его восприятие мира формируются на основе поведенческих паттернов, наблюдаемых у родителей или их заместителей. Нарушения в этих отношениях и непроработанные внутренние конфликты могут привести к психосоматическим заболеваниям, оставляя «отпечаток» на физическом уровне. Таким образом, различные психогенные факторы могут способствовать развитию стресса, тревоги и депрессии, что в свою очередь может нарушить нормальное функционирование организма и привести к возникновению заболевания.

Однако, несмотря на прогресс в этой области, остается необходимость дальнейших исследований для более глубокого понимания механизмов взаимодействия между психосоматическими нарушениями и социально-психологической адаптацией к учебной среде. Это позволит разработать более эффективные стратегии поддержки и интеграции

для подростков, страдающих психосоматическими нарушениями, и повысить их общее благополучие и успех в учебе.

Литература

1. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология. – СПб Питер, 2001. – 464 с.
2. Исаев Д.Н. Психосоматические расстройства у детей. СПб.: Питер; 2000.
3. Леонова Е. В. Проблема социально психологической адаптации детей и молодежи в условиях непрерывного образования / Е.В.Леонова//Мат. V Междунар. научно-практ. конф. «ЧеловекОбразование-Профессия»: 6-8 июля 2009 года.- М.: ПИ РАО, МГППУ, 2009.
4. Елисеев Ю.Ю. Психосоматические заболевания. - <https://www.booksite.ru/localtxt/obs/cha/ya/Eliseev.htm>

YOSH MUTAXASSISLARNI JAMOAGA MOSLASHUVINING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Shodiyeva Rayhon Saydullayevna

Toshkent gumanitar fanlar universiteti

Aniq va gumanitar fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Zamonaviy psixologiyada inson hayotining turli sharoitlariga moslashish muammolari juda dolzarbdir. Dunyoning yetakchi korxonalari xodimlarni boshqarish xizmatlari ishga yollashda yangi xodimni ishlab chiqarish va shaxslararo munosabatlarga kiritish jarayoniga katta e'tibor beriladi. Qabul qilingan xodimlarning keyingi ish samaradorligiga ta'sir qiluvchi muhim omil – bu tashkilotga kirish dasturining mavjudligi, uning asosiy vazifasi xodimga yangi muhitga moslashishga va eng qisqa vaqt ichida zarur ish samaradorligiga erishishga yordam berishdir.

Kalit so'zlar: yosh mutaxassis, moslashuv, ijtimoiy-psixologik muammo, ichki omillar, tashqi omillar, shaxslararo munosabat.

Аннотация: В современной психологии очень актуальны проблемы адаптации человека к различным условиям жизни. Услуги по управлению персоналом ведущих предприятий мира при приеме на работу большое внимание уделяется процессу включения нового сотрудника в производство и межличностные отношения. Важным фактором, влияющим на дальнейшую эффективность работы принятых сотрудников, является наличие программы входа в организацию, главная задача которой – помочь сотруднику адаптироваться к новой среде и в кратчайшие сроки достичь необходимой эффективности работы.

Ключевые слова: молодой специалист, адаптация, социально-психологическая проблема, внутренние факторы, внешние факторы, межличностные отношения.

Abstract: In modern psychology, the problems of human adaptation to various living conditions are very relevant. HR management services of the world's leading enterprises when hiring, much attention is paid to the process of including a new employee in production and interpersonal relationships. An important factor influencing the further effectiveness of the hired employees is the availability of an entry program into the organization, the main task of which is to help the employee adapt to the new environment and achieve the necessary work efficiency in the shortest possible time.

Keywords: young specialist, adaptation, socio-psychological problem, internal factors, external factors, interpersonal relations.

Yosh mutaxassislar mehnat jamoasiga, ular uchun yangi va qiyin yashash sharoitlariga kirib, yordam va qo'llab-quvvatlashga, ijtimoiy-psixologik moslashuv tadbirlariga muhtoj. Zamonaviy sharoitda yosh mutaxassis uchun muvaffaqiyatli moslashish nafaqat muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatni, balki ba'zi shaxsiy muammolarni hal qilishni, ijobiy hayotiy yo'nalishni

rivojlantirishni va hayotdagi to'siqlarni yengib o'tish uchun o'z resurslarini faollashtirishni anglatadi.

Hozirgi vaqtda amaliy psixologni ta'lim muassasasi sharoitida moslashtirish va shu bilan uning keyingi faoliyati uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan bir qator ijtimoiy-psixologik muammolarni ko'rib chiqish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Uning ta'lim muassasasidagi haqiqiy holati va shunga mos ravishda mutaxassisning kelajakdagi ish sharoitlari psixologning pedagogik jamoa va ma'muriyat, o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan munosabatlarni qanday qurishi mumkinligiga bog'liq. Yosh o'qituvchilarni ishga moslashtirish-bu o'qituvchini tashkilot faoliyati va tashkilotning o'zi bilan tanishtirish jarayoni, mutaxassisni yangi mehnat jamoasiga kiritish ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ular o'z navbatida ikkita katta guruhga bo'linadi:

- 1) ichki omillar, ya'ni yosh o'qituvchining fazilatlari;
- 2) ish muhitida yaratilgan tashqi omillar.

Keling, o'qituvchi xodimning kasbiy faoliyatga muvaffaqiyatli ijtimoiy-psixologik moslashuvining ichki omillarini batafsil ko'rib chiqaylik. Bunday omillarga o'qituvchining shaxsiy xususiyatlari va uning kasbiy vakolatlari kiradi.

Albatta, o'qituvchi shaxsning kasbiy shakllanishiga hissa qo'shadigan shaxsiy fazilatlarning keng doirasiga ega bo'lishi kerak. Bunday fazilatlar qatoriga quyidagilar kiradi: empatiya, professional fikrlash qobiliyati, ta'lim berish qobiliyati, kelajakni rejalashtirish qobiliyati, qat'iyatlilik, mas'uliyat hissi, sabr-toqat, nutqiy qobiliyat, boshqalarning vaziyatlarini tushunish istagi, do'stona munosabat, harakatlarning puxtaligi, xushmuomalalik, ishdagi ishtiyoq, ishdagi aniqlik va izchillik.

O'qituvchining kasbiy faoliyatga moslashishiga hissa qo'shishi (yoki to'sqinlik qilishi) mumkin bo'lgan tashqi omillar orasida:

- mehnat faoliyatining moddiy va ijtimoiy omillari, masalan:
- davlat va jamiyatning kasbga munosabati va uning obro'si;
- ta'lim muassasasini moddiy-texnik qo'llab-quvvatlash;
- o'qituvchining moddiy ta'minoti va uning yashash sharoitlari;
- o'qituvchining ish va dam olish sharoitlari;
- yosh o'qituvchining malakasini oshirish va kasbiy o'sishi imkoniyatlari.

kasbiy muhit (jamoat) shartlari, ular orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin: ta'lim muassasasi ma'muriyati va yosh o'qituvchining o'zaro ta'siri; o'qituvchilar jamoasining yetukligi va uning psixologik iqlimi; murabbiy, tajribali hamkasblar, jamoaning yordami va qo'llab-quvvatlashi; o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan o'zaro munosabatlarning samaradorligi.

Umuman olganda, bir qator tadqiqotlar natijalariga ko'ra, yosh o'qituvchining ijtimoiy-kasbiy moslashuvi jarayoniga ta'sir qiluvchi yetakchi omillar quyidagilardir: motivatsiya, kasbiy qadriyatlar, ta'lim muhiti, o'qituvchining psixologik, pedagogik va kommunikativ tayyorgarligi darajasi.

Shunday qilib, o'qituvchining kasbiy faoliyatga moslashish jarayoniga ko'plab omillar ta'sir qiladi, ular ichki omillarni (yosh mutaxassisning shaxsiy xususiyatlari va uning kasbiy tayyorgarligi darajasi) va tashqi omillarni (mehnat sharoitlari, uning ish haqi, texnik ta'minoti, shuningdek jamoada ishlashning tashkiliy shartlari va uning psixologik iqlimi) o'z ichiga oladi.

Yosh mutaxassislarning ijtimoiy-psixologik moslashuvining asosiy qiyinchiliklari nimada? Birinchidan, o'z xatti-harakatlarini nisbatan shakllangan tartibga solishga qaramay, zamonaviy yoshlar juda yuqori shaxsiy tashvish bilan ajralib turadi. Shunday qilib, yoshlarning 19 foizi ko'pincha o'z kelajagi uchun qo'rquvni boshdan kechirishadi, vaqti-vaqti bilan – 60%, 21% esa qo'rquvni boshdan kechirmaydilar [4]. Ko'rinishidan, noqulay hayotiy vaziyatlarda shaxsiy tashvish jamiyatga past ijtimoiy psixologik moslashuvning asosiy omili bo'lishi mumkin.

Sabablarning yana bir guruhi ularning hayot va ish haqidagi idealistik g'oyalari, ish sharoitlari va ish haqining dastlabki miqdori uchun ortiqcha talablar bilan bog'liq.

Har bir yosh o'qituvchi endigina yangi ish boshlayotganida qiyinchiliklarga duch keladi va ba'zida ular mutaxassisligiga bog'liq bo'lmagan bir qator sabablarga ko'ra yuzaga keladi. Shuningdek, qiyinchiliklarining navbatdagi sababi uning o'qituvchilar jamoasi va muassasa ma'muriyati bilan hamkorlik qila olmasligi. Sobiq talaba uchun ish vaqtida o'z funksional vazifalarini aniq bajarish qiyin bo'lishi mumkin, o'qituvchilar va ota-onalar bilan do'stona va teng munosabatlarni o'rnatish yosh farqi hamda talabaning hali unutilmagan pozitsiyasi bilan to'sqinlik qiladi. Ba'zida ma'muriyatning noto'g'ri harakatlari yosh mutaxassisning ishida qiyinchiliklarga olib keladi. Ko'pincha, yosh mutaxassis moslashish davrini unutib, ish bilan doimiy band bo'ladi. Shuning uchun, noto'g'ri ishlashga olib keladigan stress omillarining oldini olish uchun, yosh mutaxassis ishga qabul qilinganda, ma'muriyat bilan moslashish davrining vaqtini muhokama qilish kerak. Odatda 2-3 oy. Bu vaqt mutaxassisni jamoadagi munosabatlar va aloqalarni o'rnatish, bolalar va ota-onalar bilan tanishish, so'rovlarni tahlil qilish, avvalgi faoliyatini o'rganish uchun mo'ljallangan (agar mavjud bo'lsa).

O'qituvchi taxminan bir yil davomida ishlashga moslashadi deb hisoblashadi. Yosh mutaxassisning xatolarining eng ko'pi ishning dastlabki bosqichida sodir bo'ladi. Buning boisi pedagogika universitetlarida o'qituvchi tayyorlashning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, psixologiyani fan sifatida o'rganib, ular har doim ham undan amaliy foydalanishning o'ziga xos usullariga ega emaslar. Tajribali hamkasblar yosh mutaxassislarni uslubiy qo'llab-quvvatlash va malakasini oshirish tizimi orqali yosh o'qituvchiga katta yordam berishlari mumkin.

Yosh o'qituvchiga xos bo'lgan bir nechta muammolarni ko'rib chiqamiz:

Nochorlik hissi.

Pedagogik jamoaga kirish.

“Shaxsiy” o'sish muammosi.

Bolalar va ota-onalar bilan aloqa o'rnatish muammosi.

Shaxsiy vaqt hisobiga ishga to'liq “sho'ng'ish”.

O'qituvchilar va ota-onalar tomonidan yosh o'qituvchining yoshiga (tajribasining mavjudligiga) tanqidiy munosabat.

Xulosa qilib aytganda, yosh mutaxassislar, shu jumladan yosh (bo'lg'usi) o'qituvchilarning amaliyot davri (4+2) yuqorida sanab o'tilgan masalalar nuqtayi nazaridan moslashuv jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi omillardan bo'lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jalilova S.X., Haydarov F.I., Xalilova N.I. Kasb psixologiyasi. – Toshkent, 2010. – 160 b.
2. Хаустова А.И. Виды и этапы адаптации педагогических работников к профессиональной деятельности //Молодой ученый. Международный научный журнал (№40 (174)/2017)
3. Ғозиев Э.Ғ., Мамедов Қ. Касб психологияси. – Тошкент, 2021.
4. Содействие профессиональному становлению личности и трудоустройству молодых специалистов в современных условиях. Сборник материалов Всероссийской заочной научно-практической конференции// под общ. Ред. В.С. Севостьянова, В.Ш. Гузаирова, Н.Н. Реутова – Белгород: ИП Остащенко А.А., 2009.

OIV BILAN KASALLANGAN BEMORLARGA PSIXOLOGIK YORDAM KO'RSATISH MASALALARI

Radjabova Umida Ubaydulloyevna

Buxoro davlat universiteti

Psixologiya kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: OIV bilan yashash inson uchun chuqur hissiy tajribalar bilan bog'liq katta sinovdir. Faqatgina OIV bilan kasallangan odamlar uchun yetarli va sifatli psixologik yordam

ularga vaziyatni haqiqatan ham baholash va normal hayotga qaytish yo'llarini izlash imkoniyatini berishi mumkin.

Kalit so'zlar: OIV, bemor, ruhiy tushkunlik, psixologik qiyinchilik, psixologik yordam, psixosomatik kasalliklar.

Аннотация: Жизнь с ВИЧ-это большое испытание для человека, связанное с глубокими эмоциональными переживаниями. Только адекватная и качественная психологическая помощь людям с ВИЧ может дать им возможность реально оценить ситуацию и найти пути возвращения к нормальной жизни.

Ключевые слова: ВИЧ, пациент, депрессия, психологические трудности, психологическая поддержка, психосоматические расстройства.

Abstract: Living with HIV is a serious test for a person associated with deep emotional experiences. Only adequate and high-quality psychological care for people with HIV can give them the opportunity to really assess the situation and find ways to return to normal life.

Keywords: HIV, patient, depression, psychological difficulties, psychological support, psychosomatic disorders.

OIV bilan kasallangan odamlar uchun psixologik yordam bemorga ushbu yo'lni doimiy ravishda bosib o'tishga imkon berish, eng qiyin paytlarda yordam berish uchun g'amxo'rlik, yordamga tayyorlikni ta'minlash uchun mo'ljallangan. Ushbu bosqichlar insonga hayotga yangi munosabatni shakllantirishga va qiyin vaziyatda omon qolishga imkon beradigan himoya mexanizmidir. Bu jarayonda asosiy harakatlantiruvchi kuch shifo topish va to'liq hayot kechirish umididir. Faqat u muammo bilan kurashishga yordam beradi va azob-uqubatlarni yengish uchun ruhiy kuch beradi.

Shaxsiy inqiroz bosqichlari

OIV bilan kasallangan odamlarga professional psixologik yordam ko'rsatish orqali bemorlar og'riqli psixologik inqirozning beshta asosiy bosqichini yengishga muvaffaq bo'lishadi:

Shok holati. Ushbu bosqichning boshlanishi OIV-musbat holati to'g'risida ma'lumot olish paytidir. Bu vaqtda biz odamni o'z tajribalari bilan yolg'iz qoldirolmaymiz. U bilan xotirjam, hukm va tanqidsiz gaplashish, kasallik haqida gapirish, barcha savollarga javob berish tavsiya etiladi. Bemorning nima qilishini bilish va mumkin bo'lgan yordamni qisqacha muhokama qilish juda muhimdir. Rad etish-bu psixikaning himoya funksiyasi bo'lib, u keyingi faoliyat uchun zarur bo'lgan axloqiy va jismoniy kuchlarni jamlashga imkon beradi. OIV bilan kasallangan odamlar uchun psixologik yordam odamni kasallik haqiqatini qabul qilishga va hayot uchun kurashishni boshlashga ishontirishdan iborat.

Bemorning yaqinlariga, shifokorlarga, atrof-muhitga qaratilgan g'azab. Ushbu bosqichda odamga sabr-toqatli bo'lish muhimdir. Yengillik faqat bemor bilan ochiq suhbatdan so'ng, suhbatdosh unga g'azablanishiga yo'l qo'yganda va uning e'tirofiga dushmanlik qilmaganda paydo bo'lishi mumkin. OIV bilan kasallangan odamlar uchun psixologik yordam mijozga ularning g'azablanishining asl sababini tushunishga yordam berishi kerak.

Yengish. Bemorlar to'liq tiklanish evaziga xatti-harakatlarini o'zgartirishga va'da berishni boshlaydilar. Ular o'zlarining o'tmishlari uchun o'zlarini aybdor his qila boshlaydilar va kasallikni qilgan ishlari uchun jazo sifatida qabul qiladilar. Ba'zi hollarda, zavq va faol harakatlardan voz kechish bilan namoyon bo'ladigan himoya reaksiyasi ishlab chiqariladi. OIV bilan kasallangan odamlar uchun psixologik yordam aybni kamaytirishga va kasallik jazo emasligini va to'liq hayotga qaytish kerakligini tushunishga yordam berishi kerak.

Depressiya, bu ko'p hollarda bemorning o'zini past baholashi bilan shakllanadi. OIV bilan kasallangan odamlar uchun psixologik yordam uni qayg'u va umidsizlikni yengishga yordam beradigan voqelikni optimistik idrok etishga moslashtirishga imkon beradi. Bemorlar infeksiyaning oqibatlaridan qo'rqishadi-yolg'izlik, birga keladigan kasalliklar va boshqalarning reaksiyalari. Vaziyat tashvish sabablarini bartaraf etish orqali normallashtirilishi mumkin.

Qabul qilish. OIV bilan yashaydigan odamlar uchun malakali psixologik yordam bemor o'z tashxisini qo'yadigan, hayotga qaytishni boshlaydigan va uning mavjudligi uchun kurashishga ongli qaror qabul qiladigan holatga erishishga imkon beradi.

Ushbu jarayonda asosiy narsa hayotning ma'nosini va uning qadriyatlarini qayta tiklashga imkon beradigan ushbu qiyin yo'ldan izchil o'tishiga yordam berishdir.

Kasalliklari haqida bilib olgan bemorlar juda zaif holatda va tashqaridan yordamga muhtoj. Agar OIV bilan kasallangan shaxs bilan suhbatlashayotganda uning ruhiy tushkunlik holatida ekanligi aniqlansa, keyingi suhbat psixolog yoki maxsus tayyorlangan xodim ishtirokida o'tkaziladi.

Quyidagi toifadagi odamlar psixologik yordamdan foydalanishlari mumkin:

sinovdan oldingi maslahat uchun mutaxassislar idoralaridan yuborilgan odamlar;

testdan keyingi qo'shimcha maslahatga muhtoj bo'lgan OIV-musbat maqomiga ega bo'lgan odamlar (test natijalariga qattiq munosabatda bo'lganlar, o'z maqomini inkor etadiganlar, jinsiy sheriklariga o'zlarining holati haqida gapirishga tayyor bo'lmaganlar);

OIV bilan kasallangan odamlarning qarindoshlari;

OIV bilan kasallangan bolalarning ota-onalari.

Psixologik yordam mutlaqo bepul taqdim etiladi va uni maxsus OITS markazlarida olish mumkin. Agar konsultatsiya jarayonida odamlar kuchli emotsionallikni namoyon qilsalar, psixolog ularga ma'lum sedativlarni buyurishga haqli. Mutaxassis bilan psixologik mashg'ulot vaqti cheklanmagan. Shuning uchun, maslahat uchun kelish uchun psixologni chaqirib, uchrashuv sanasini kelishib olish tavsiya etiladi, chunki u o'sha kuni boshqa uchrashuvga tayinlanishi mumkin. Psixolog bilan maslahat yashirin tarzda o'tkaziladi va boshqa odamlarga oshkor etilmaydi. Agar psixolog bunga ehtiyoj sezsa, u qo'shimcha mashg'ulotni rejalashtirishi mumkin. Shuningdek, agar bemor psixologik yordamga muhtojligini inkor etsa yoki tajovuzkorlik ko'rsatsa, psixolog boshqa xodimlarning yordamidan foydalanishi mumkin.

Muloqot jarayonida "emotsional rezonans" yaratish kerak bo'ladi, ya'ni shifokorning bemor taqdiriga hamdardligi. Ishonch muhitini yaratmasdan, ta'sir qilish samaradorligiga ishonish mumkin emas. Yana bir jiddiy muammo bemorlarning oilalari bilan aloqa o'rnatishdir. Ko'pincha, OIV bilan kasallangan ko'plab odamlar qarindoshlari bilan minimal aloqada bo'lishadi yoki umuman yo'q. Agar oilada barqaror munosabatlar mavjud bo'lsa ham, bemorlarning 90 foizi tashxis haqida xabar bermaydilar, birinchi navbatda qarindoshlarini xafa qilishdan qo'rqishadi.

Yana bir muammo – tobelik. Bunday holda, qarindoshlar tashxis haqida bilishadi va qo'rquv va tashvishlarni boshdan kechirishadi. Ba'zida bu bemorning oilasida yuqtirgan odamning turmush tarzini rad etish tufayli mojaroning kuchayishiga olib keladi. Shuning uchun, siz oilangizga bemor bilan umumiy til topishga yordam berishingiz, uni oiladan chiqarib yuborilishining oldini olishingiz, vositachi sifatida harakat qilish sizning bevosita vazifangiz bo'lmasa ham, uni hamma narsada qo'llab-quvvatlashingiz kerak. Axir, oddiy insoniy fazilatlarini ishga solish ba'zan odamning hayotini saqlab qolishga yordam beradi.

Bemorlarning 89% salbiy his-tuyg'ularni boshdan kechiradi. Ba'zan o'z joniga qasd qilish istagi haqida eshitishingiz mumkin, chunki "juda uyatli", "nega endi yashash kerak", lekin, baland ovozda aytilgan bunday fikrlar haqiqiy tahdidga ega emas.

Bemorlarning 11 foizi kasallik haqidagi xabarga xotirjam munosabatda bo'lishadi. Ba'zilar muammoni hal qilishga oqilona yondashishga harakat qilishadi. Ba'zida, tashxis haqidagi xabardan so'ng, odam xulq-atvori va turmush tarzini o'zgartirishga harakat qiladi.

Hozirgi vaqtda OIV bilan kasallangan bemorlar bo'lgan har bir tibbiy muassasada doimiy psixolog mavjud emas, shuning uchun shifokorlar davolanish va kuzatuvdan tashqari uning funksiyalarini o'z zimmalariga olishlari kerak.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, bizning tavsiyalarimizga rioya qilish tibbiyot xodimidan biron bir maxsus bilim va oqilona texnikani talab qilmaydi degan xulosaga kelishimiz mumkin. Ba'zan sizning ixtisosligingizdan tashqariga chiqish kifoya. Oddiy insoniy muloqotdan

foydalaning va oddiy insoniy rahm-shafqatni ko'rsating. Bemorning xatti-harakatlarini tanqidiy baholashdan voz keching, buning evaziga minnatdorchilikni kutmang.

Bemorlarga o'z munosabati bilan ular jamiyatning to'laqonli a'zolari, inson qadr-qimmati egalari bo'lib qolishlarini tushuntirish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Рыбакова М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе – М.: «Просвещение», 2014. – 246 с.

2. Umarov B.M. Bolalar va o'smirlar suitsidining yosh va ijtimoiy psixologik xususiyatlari: Psixol. fan. nomz. ... dis. — T.: TDPU, 1993. — 154 b.

IRODAVIY SIFATLARNING O'ZINI O'ZI BOSHQARISHGA TA'SIRINI O'RGANISH

Avezova Baxtigul Xolmurotovna

Urganch davlat pedagogika instituti

“Umumiy psixologiya va boshlang'ich ta'lim pedagogikasi” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada irodaviy sifatlarning mazmuni va shaxsning o'z-o'zini boshqarishida irodaviy sifatlarning ta'siri muammosining ilmiy-nazariy jihatlarini yoritilgan. Ilk yoshdagi o'spirinlarda o'zini o'zi boshqarish to'g'risidagi tasavvurlarni kengaytirish, mazkur jarayonda irodaviy sifatlarning ta'siri muammosini tadqiq etish ularning individual xususiyatlari hamda imkoniyati bilan bog'liq bo'lib, bu esa bir qator ijtimoiy-psixologik muammolarni hal etishning muhim omili ekanligi asoslangan.

Kalit so'zlar: iroda, irodaviy sifatlarning, o'zini-o'zi boshqarish, iroda kuchi, qat'iyatlilik, sobitqadamlik, mustaqillik, dadillik, qaysarlik.

Аннотация. В статье раскрыто содержание волевых качеств и научнотеоретические аспекты проблемы влияния волевых качеств на самоуправление человека. Расширяя представления о самоконтроле у подростков раннего возраста, исследуя проблему влияния волевых качеств на этот процесс, связано с их индивидуальными особенностями и возможностями, что является рядом социально-психологических проблем. важный фактор в решении проблем.

Ключевые слова: воля, волевые качества, самообладание, сила воли, решительность, стойкость, независимость, смелость, упрямство

Annotation. The article describes the content of volitional qualities and the scientific-theoretical aspects of the problem of the influence of volitional qualities on the self-management of a person. Expanding ideas about self-management in early-age adolescents, researching the problem of the influence of volitional qualities in this process is related to their individual characteristics and opportunities, which is a number of socio-psychological It is based on the fact that it is an important factor in solving problems.

Key words: will, volitional qualities, self-co

Kirish. Psixologik tayyorgarlik atamasi ko'pincha murabbiylar, sportchilar va murabbiylarning muvaffaqiyatli mashg'ulot faoliyati va musobaqalarda muvaffaqiyatli ishtirok etishi uchun zarur bo'lgan sportchilarning aqliy jarayonlari va shaxsiy xususiyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli harakatlariga nisbatan qo'llaniladi. Umuman jismoniy tarbiya, xususan, yuqori unumli sport turlari nuqtai nazaridan, yaxshi psixologik tayyorgarlik har qanday sharoitda o'zini tuta bilish, turli xil stimullardan qat'iy nazar, bajarilayotgan mashqlarga to'liq e'tiborni jamlash qobiliyatida namoyon bo'lishi mumkin. Harakatlarni muvofiqlashtirishni buzmasdan maksimal kuch sarflash, salbiy ta'sirlarga berilmaslik va kuchli raqiblar bilan raqobatlashishga tayyor bo'lish.

Psixologik tayyorgarlikning asosiy vazifalaridan biri sportchining musobaqalarga tayyorgarligiga, shuningdek, uning chiqishga tayyorgarlik ko'rishda va chiqish vaqtida o'zini o'zi boshqarish qobiliyatiga erishishdir. Sportchiga psixologik ta'sir ko'rsatishning barcha

vositalari va usullari, agar ular mashg'ulot jarayonining davrlariga qat'iy taqsimlangan bo'lsa va bilimlarni to'plash ketma-ketligini ta'minlasa, eng katta samarani beradi. Ong va faoliyat tamoyillari pedagogik rahbarlikning sportchining mustaqil, ongli, faol va ijodiy faoliyati bilan optimal nisbatini bildiradi. Sportchining ruhiy tayyorgarligini shakllantirishga yordam beradi. Sportchi shaxsini tarbiyalash va shakllantirishni butun tarbiya va tarbiya jarayonini mazmuni, usullari va tashkil etish orqali, shuningdek, murabbiy va jamoa ta'sirida amalga oshirishda ifodalanadi. Psixologik tayyorgarlik faqat jismoniy, texnik va taktik tayyorgarlik bilan chambarchas bog'liq holda samarali amalga oshirilishi mumkin. Psixologik tayyorgarlik jarayonining muayyan qonuniyatlarini aks ettirgan holda, shuni ta'kidlash kerakki, yuqoridagi barcha tamoyillar o'zaro bog'liq va o'zaro bog'liqdir. Ulardan birining buzilishi yoki bajarilmasligi boshqalarni amalga oshirishni qiyinlashtiradi. Jismoniy tarbiya, xususan, yuqori unumli sport turlari nuqtai nazaridan, yaxshi psixologik tayyorgarlik har qanday sharoitda o'zini tuta bilish, turli xil stimullardan qat'iy nazar, bajarilayotgan mashqlarga to'liq e'tiborni jamlash qobiliyatida namoyon bo'lishi mumkin. Harakatlarni muvofiqlashtirishni buzmasdan maksimal kuch sarflash, salbiy ta'sirlarga berilmaslik va kuchli raqiblar bilan raqobatlashishga tayyor bo'lishi kerak. Sport faoliyatida odam turli his-tuyg'ularni boshdan kechiradi. Ulardan ba'zilari stenik, ya'ni ijobiy, sportchini ilhomlantiradi. Ammo ko'pincha ular salbiy, halokatli, sportchining holati va faoliyatini beqarorlashtiradi. Shuning uchun buzg'unchi omillarga hissiy qarshilik juda muhimdir. Uni passiv va faol ravishda tarbiyalash mumkin. Faol usullar yaxshi rivojlangan irodaviy sifatlar yordamida amalga oshiriladi. Iroda - bu shaxsning o'zini o'zi belgilash va o'z faoliyatini va turli xil psixik jarayonlarni o'zini o'zi boshqarishda namoyon bo'ladigan qobiliyati. Faoliyatning emotsional-irodaviy tomonini uning uch yo'nalishida ko'rib chiqamiz: hissiy barqarorlik, aqliy o'zini o'zi boshqarish va irodaviy sifatlar. Hissiy barqarorlik - bu hissiy taranglikka qarama-qarshi bo'lgan shaxs sifatining o'ziga xos xususiyati.

Hissiy taranglik - bu ruhiy va psixomotor jarayonlar barqarorligining keskin pasayishi bilan tavsiflangan holat; shu bilan birga, kasbiy faoliyatni buzadigan hissiy-sezgi, hissiy-motor, hissiy-intellektual buzilishlar qayd etilgan. Hissiy-sezgi buzilishlari e'tiborning pasayishi, idrokning aniqligi va mushak hissi bilan tavsiflanadi. Zo'riqish holatida diqqat hajmi torayadi, uni taqsimlash va almashtirish qiyinlashadi. Bunday holda, ular sportchi uni boshqa obyektga zo'rg'a o'tkazganda, ular "yopishqoq" e'tibor haqida gapirishadi. Taranglik holatida sportchi ba'zan hakamning buyrug'ini, murabbiyning maslahatini yoki o'rtoqlarining mulohazalarini eshitmaydi. Bundan tashqari, ba'zida vizual idrok darajasi keskin pasayadi. Masalan, o'yinchi "maydonni ko'rishni" to'xtatadi, jamoaviy o'yinlarda, o'yinchilardan biri o'ta foydali pozitsiyaga kirganda, sherik uni sezmaydi, kerakli pasni amalga oshirmaydi, lekin qabulni o'zi bajarishga harakat qiladi va to'pni yo'qotadi, yaqinlashib kelayotgan raqibni ko'rmaydi va darvozabon yoki sherik yoki hatto tomoshabinlar bu haqda unga baland ovozda baqirganini eshitmaydi. Sportchilar bu fazilatlarining barchasiga bir xil darajada ega bo'lolmaydilar. Birida bir ixtiyoriy sifat, ikkinchisida boshqasi yaxshiroq ifodalangan.

Muhokama. "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" tamoyili asosida rivojlanish yo'lini tanlagan Yangi O'zbekistonda innovatsion fikrlaydigan, bo'layotgan voqea hodisalarga erkin munosabat bildiradigan, ijodiy va tanqidiy mushohada yuritadigan yoshlarni tarbiyalash uchun keng imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Milliy istiqloq sharofati bilan jamiyatimizda amalga oshirilayotgan ma'naviy yangilanishlar, birinchi navbatda yosh avlod ongiga ma'naviy-axloqiy an'analar, insonparvarlik va demokratiya qadriyatlarini singdirishga xizmat qilmoqda. Zero, O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida ma'naviy boylik sifatida irodali insonlar borasida quyidagi fikrlarni qayd etadi: "Hayotda odam ba'zan o'zini yo'qotib qo'yadigan g'oyat murakkab muammolarga duch keladi, keskin vaziyatdan chiqishning iloji yo'qdek tuyuladigan holatlar mavjud. Shunday paytda ishda va hayotda, jamiyatda og'ir savdolarga duch kelganda kim o'zini yo'qotmasligi mumkin? O'ylaymanki, birinchi navbatda o'z kuchiga ishongan, ruhiy dunyosi, ma'naviy olami baquvvat bo'lgan odamgina bunday vaziyatdan yorug' yuz bilan chiqa oladi. Ma'naviy boylik shunday paytda odamga katta kuch va madad beradi" [2, 123-b.]. Republikamizda ta'lim maqsadiga

ko'ra, o'quvchi-yoshlarning yoshiga mos ravishda quyidagi tayanch ma'naviy-axloqiy fazilat (kompetensiya)lar – Vatanni sevish, ardoqlash va unga sadoqatli bo'lish, ishbilarmonlik, kuch va irodalilik, sog'lom fikrlash, g'amxo'rlik, yaxshilik, oqibatlilik, burch va mas'uliyatlilik, tolerantlik, huquqiy ong, yangicha fikrlash, mehnat qilish, mehnatni qadrlash singari ijobiy sifatlar shakllantirish asosiy vazifa sifatida belgilangan [1]. Demak, insonning ma'naviyati yuksalishi bilan uning irodasi ham kuchayib boradi, desak yanglishmagan bo'lamiz. Zero, iroda – shaxsning ongli harakatlarida, o'zini tuta bilishida ifodalanadigan, ayniqsa, maqsadga erishish yo'lida uchraydigan jismoniy va ruhiy qiyinchiliklarni yengib chiqishida namoyon bo'ladigan ixtiyoriy faolligidir. Ilk yoshdagi o'spirinlarning o'z-o'zini boshqarishiga irodaviy sifatning ta'siri muammosi o'spirinlik yoshi bosqichidagi shaxs xususiyatlari hamda o'spirinlarda o'zini o'zi boshqarish to'g'risidagi tasavvurlarni kengaytirish imkoniyati bilan bog'liq bo'lib, bu esa bir qator ijtimoiy-psixologik muammolarni hal etishning muhim omili hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Shaxs shakllanishi va rivojlanishi, o'z-o'zini boshqarishga irodaning ta'siri muammosi respublikamiz hamda qator xorijlik olimlar tomonidan ilmiy tadqiq etilgan. Shaxsning o'z-o'zini boshqarishida irodaning o'zni, shaxsda irodaviy sifatning shakllantirish va rivojlantirish hamda mazkur jarayonga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashtirish muammosi olib borilgan qator tadqiqotlar obyekti sifatida belgilangan (M.Brixin [3], A.I.Visotskiy [5], V.A.Ivannikov [6], Ye.P.Ilin [7], V.F.Mashenko [8], A.S.Puni [9], L.I.Ruvinskiy [12], I.V.Selivanov [13], Ye.K.Feshenko [14], M.V.Chumakov [15], M.Rodrigues [11], Lauvee Y., MeyDan M.[10], Davila J.Marriage [4]). Biroq, olib borilgan mazkur tadqiqotlarda o'spirinlarda o'zini o'zi boshqarish va unga irodaviy sifatning ta'siri muammosi ancha tor doirada muhokama qilinadi. Tadqiqotchilar asosan kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining o'zini o'zi anglash, baholash va boshqarish jarayonini o'rganishga ko'proq urg'u berishadi. Psixologiya fanida irodani tushunish ta'riflash bo'yicha bir xil munosabat yaratilmagani kabi irodaviy sifatning mazmunini tahlil qilish yuzasidan ham umumiylik, umumiy qarashlar majmuasi mavjud emas. Jumladan V.A.Krutetskiy irodaviy sifatlar tarkibiga sobitqadamlik, mustaqillik, qat'iyatlilik, sabr-toqatlilik, intizomlilik, dadillik, jasoratlilik va tirishqoqlikni kiritadi [3]. Psixolog V.K.Kalin yuqoridagilarga muvofiq ravishda irodaviy sifatning tasniflashga qaror qiladi. Uning nuqtai nazaricha, bazal irodaviy sifatlar irodaviy jarayonlar asosida vujudga keladi ammo, bunda uning intellektual va axloqiy jabhalari ishtirok etmaydi. U bazal sifatning aniqlash uchun ongning quyidagicha namoyon bo'lishini tanlaydi: faollik darajasini ortishi; zarur bo'lgan faollik darajasini quvvatlash; faollik darajasini pasayishi [5, 12-b.]. Ana shulardan kelib chiqqan holda tadqiqotchi quyidagi sifatning mulohaza uchun tavsiya qiladi ya'ni g'ayratlilik, chidamlilik, vazminlik. V.K.Kalin bazal tizimga kirmagan irodaviy sifatning ikkilamchi deb nomlaydi, chunki ularda bilimlar, ko'nikmalar, emotsiya va intellektning paydo bo'lishi mujassamlashadi. Muallif qat'iyatlilik va tirishqoqlikni ikkilamchi sifatlar tarkibiga kiritadi. Iroda kuchi-o'zini tuta bilishda, jasurlik, qat'iyat, matonat va chidamlilikda namoyon bo'ladi. O'zini tuta bilish-kishining oldiga qo'ygan maqsadlarning amalga oshirishga qarshilik qiladigan ichki holatini yengishda ko'rinadigan irodadir. O'zini tuta bilish og'riq hissini toliqish qo'rquv va g'azabni yengishda namoyon bo'ladi. O'zini tuta bilish ayni paytda keraksiz bo'lgan reflekslarga odatlarga yo'l qo'ymaslikdir. Iroda tushunchasi psixologiyada bir qancha ta'riflarga ega. Bizning fikrimizcha, iroda- inson ichki va tashqi to'siqlarini yengishi bilan birga ongli qo'yilgan maqsadga erishish imkoniyatidir. Irodaviy xulq-atvor maqsadga yo'nalganlik, o'zini o'zi nazorat qilish, vaziyat tug'ilganda u yoki bu harakatdan bosilish, ya'ni o'z xulq- atvorini egallash hamdir. Irodaviy sifatlar bu - irodaviy tartiblilikning xususiyati bo'lib, qiyinchilikni yengish bilan shartlashgan xarakterning aniq sharoitda namoyon bo'lishidir. A.T.Punining fikricha, "Har bir insonning irodaviy sifatleri yaxlit tizim sifatida namoyon bo'ladi, lekin turli shaxslarda hatto bir shaxsning boshqa xil faoliyat bilan shug'ullanishi natijasida ham irodaviy sifatlarining tuzilishi o'zgaradi. Shuning uchun irodaviy sifatlar o'zaro bog'lana oladigan, ta'sirlashadigan, harakatlantiruvchi, dinamik tizim sifatida ifodalanadi" [9, 84-b.]. Psixologiya fanida irodaviy sifatning quyidagi klassifikatsiyalari ajratib ko'rsatiladi. F.N.Gonobolin irodaviy sifatning istaksiz harakatlar va psixik jarayonlarning qo'zg'aluvchanligi hamda

tormozlanuvchanligi bilan bog'liq holda 2 guruhga ajratadi [7, 56-b.]: 1-guruhga: qat'iylik, jasurlik, matonatlilik va mustaqillikni; 2-guruhga: sabr, o'zini o'zi boshqarish, chidamlilik, intizomlilik hamda tashkiliylikni kiritadi. F.N.Gonobolin shuni ta'kidlaydiki, "har doim ham irodaviy sifatlarni uning qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlariga qarab ajratish to'g'ri bo'lavermaydi. Inson ba'zi sifatlarni tormozlab, boshqalarini qo'zg'atishi mumkin. Intizomlilik va tashkiliylik shu jihatlari bilan ajralib turadi" [7]. V.I.Selivanov ham irodaviy sifatlarni ajratishda asosiy mezon qilib qo'zg'aluvchanlik yoki tormozlanuvchanlik dinamikligini belgilaydi. Shu bilan u irodaviy sifatlarni qo'zg'aluvchan, ya'ni faollashtiruvchi, hamda tormozlanuvchan, ya'ni so'ndiruvchilarga bo'ladi: 1-guruhga: tashabbuskorlik, qat'iylik, jasurlik, g'ayratlilik va dadillikni; 2-guruhga: sabr-toqat, matonat kabi irodaviy sifatlarni kiritadi [13, 142-b.]. M.Rodrigues [11] va Y.Lauve[10]lar quyidagi irodaviy sifatlarni ajratib ko'rsatadi:

1) energiya –dinamik kuch –jadallik - bu sifadga erishishning qiyinlik darajasi bilan aniqlanadi;

2) qobiliyat – nazorat –intizom, bu sifad irodaning boshqa psixik funksiyalarni boshqarishi va nazorat qilishini tasdiqlab turadi;

3) diqqat –konsentratsiya –diqqatning jamlanganligi, bu sifad insonga ta'sir qiluvchi obyekt yoki masala qiziqarsiz bo'lganida katta ahamiyatga ega;

4) qat'iylik – tezlik, qaror qabul qilishda namoyon bo'ladi;

5) matonatlik – chidamlilik –sabr;

6) tashabbuskorlik – jasurlik;

7) tashkiliylik – integratsiya – sintez, bu yerda iroda biror –bir masalani yechishda tashkil etuvchi vazifasini bajaradi.

Ilmiy mulohaza. Shuni ta'kidlash joizki, aynan bir odamning o'zida irodaviy sifadlar turlicha namoyon bo'ladi: biri yaxshi, biri yomon. Shundan kelib chiqqan holda aytish kerakki, iroda turli vaziyatlarda turlicha namoyon bo'ladi. Barcha uchun bir xil irodaning o'zi yo'q, bo'lmasa, bir xil vaziyatga tushib qolgan turli insonlarda aynan bir xil irodaviy sifad namoyon bo'lib, ularning natijasi ham bir xil bo'lgan bo'lar edi. Quyida bir qancha irodaviy sifadlar mazmuniga to'xtalib o'tamiz. O'z-o'zini kuzatish bilan tavsiflanuvchi irodaviy sifadlar. P.A.Rudikning fikricha, dadillik qiyin va tasodifiy vaziyatlarda o'zini yo'qotib qo'ymaslik, salbiy hislarni saqlab turgan holda aql bilan o'zining harakatlarini boshqarish sifadida namoyon bo'ladi. Boshqa ta'rifga ko'ra, dadillik – bu shaxsning o'zini o'zi ustidan hukmronligidir. Bizning nuqtai nazarimizga ko'ra, dadillik o'zida salbiy emotsiyalar va ularni bosim ostida ushlab turish bilan bog'liq qator mustaqil irodaviy sifadlarni namoyon qiluvchi irodaviy tavsifnomalar tizimi sifadida namoyon bo'ladi. Dadillik bilan ifodalanuvchi irodaviy sifadlarga vazminlik, keskinlik (jur'atlilik), jasurlik kiradi. Sobitqadamlilik bilan tavsiflanuvchi irodaviy sifadlar o'z-o'zini boshqarishda alohida ahamiyat kasb etadi. Sobitqadamlilik – bu shaxsning maqsadga intilishga ongli yo'nalganligidir. Bu sifadlarga chidamlilik, qaysarlik, qat'iyatlilik kabilar kiradi. Chidamlilik – bu ma'lum vaqt maqsadga intiluvchanlik davomida salbiy omillarga uzoq vaqt fiziologik jihatdan asoslangan holda qarshilik ko'rsatishdir. Chidamlilik inson fiziologik xarakterga ega bo'lgan ichki qarama-qarshilikni boshidan kechirganida va uni his qila boshlaganida namoyon bo'ladi. Bu aqliy va jismoniy ishda charchoq hissi orqali namoyon bo'ladi. Ba'zi psixologlar shaxsdagi subyektiv hissiyotlarga shu qatori charchash hissiga ham shubha bilan qarashadi. Bundan farqli ravishda fiziologlar charchoq hissiga obyektiv holat deb qarab, u tushkunlik hissi bilan bir qatorda vujudga keladi. Organizmda charchoq hissining yuzaga kelishi fiziologik tadqiqotlarda o'z aksini topgan. Fiziologik tadqiqotlarda chidamlilik tushkunlik holati bilan kurash vaqtida yuzaga kelgan. Inson faoliyatining samaradorligini avvalgi darajada ushlab turish uchun qo'shimcha iroda kuchi lozimdir. Uning qancha vaqt davomida bu ishni amalga oshira olishi shaxsning chidamliligini anglatadi. Qaysarlik – bu istalgan yoki zaruriy, shu bilan bir qatorda ishdagi muvaffaqiyatlar, qiyinchilik va omadsizliklar bilan kurashishda "shu yerda va hozir"ga erishishga intilishdir. U nima bo'lishidan qat'iy nazar maqsadga erishishga intilish bilan bog'liqdir. Masalan, o'quvchi qiyin masalani yechayotgan bo'lsa, birinchi urinishdayoq taslim bo'lmasdan harakat qilishi kiradi. P.A.Rudikning

aniqlashicha, qaysar odam omadsizlik oldida taslim bo'lmaydi. Ikkinchidan, qaysarlik odam oqilona asoslarga ega bo'lishiga qaramay harakat qilish illatidan ilgari oz o'ylab qabul qilingan qarorlardan voz kechish qobiliyatiga ega bo'lishdir. Qaysarlik sharoitga tik qaramay o'zgargan vaziyatga epcillik bilan moslasha olmaganlikdir. Mana shunday hollarda odam irodasining sustligi namoyon bo'ladi. Qat'iyatlilik – bu shaxsning qiyinchilik va to'siqlarga qaramasdan uzoqni ko'zlagan maqsadi sari intilishida yuzaga keluvchi “iroda kuchi”ning uzoq vaqt tizimli ravishda namoyon bo'lishidir. Sobitqadamlikning fiziologik mexanizmlari inson motivatsion sohasining barqaror ustanovkalarida vujudga keladi. Qat'iyatlilik hammadan ko'ra, inson sobitqadamligini aks ettiradi. Qat'iyat o'ylab qo'yilgan qarorni muvaffaqiyatli amalga oshirishini ta'minlovchi g'oyat muhim sifatdir. Qat'iylik odamdan uzoq vaqt davomida hech bir pasaymaydigan irodaviy zo'r berish va kuch-quvvatni taqozo qiladi. Qat'iyatlilikning namoyon bo'lishi quyidagilarga bog'liq: 1) insonning maqsadga erishishga bo'lgan ishonch darajasi; 2) muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasiga; 3) qiyinchiliklarni bartaraf etishdagi irodaviy ustanovkalarga. Shu bilan bir vaqtda qat'iyatlilik kam miqdorda nerv tizimining xususiyatlariga bog'liqdir. Mustaqillik irodaviy harakatlar motivlarida va shu bilan birgalikda qaror qabul qilishda namoyon bo'ladi. Mustaqillikning mohiyati shundan iboratki, odam o'zining ish-harakatlarining tevarak atrofdagilarning tayziqi, tasodifiy, taassurotlar bilan emas balki, o'z ishonch e'tiqodlarini bilimlari va tegishli vaziyatda qanday ish tutishi kerakligi haqida tasavvurlarga asoslanib belgilaydi. Mustaqillikning qarama-qarshi tomoni ta'sirlanuvchanlikdir. Bu shundan iboratki, bunda odam o'zgalarning ta'siriga tez beriladi hamda uning harakat motivlari o'zida tarkib topgan xususiy qarashlar ishonch aqidalar asosida emas balki tashqaridan ko'rsatilgan ta'sir natijasi sifatida paydo bo'ladi. Real hayotda insonning irodaviy – axloqiy sifatleri qadriyatlar ustanovkasi bilan mos tushuvchi bir qator irodaviy sifatlar orqali aniqlanadi. Shuning uchun irodaviy xatti-harakatlarni xarakterlash maqsadida irodaviy-axloqiy sifatlar tushunchasi qo'llaniladi va ular quyidagilardir: mustaqillik, intizomlilik va tashkilotchilik, intiluvchanlik, qahramonlik va bahodirlik, fidokorlik, printsipiallik.

Xulosa. Demak, irodaviy sifatlar – bu qiyinchiliklarni yengishda shakllanadigan xarakter bilan bog'liq, aniq vaziyatlarda namoyon bo'luvchi va shaxs xususiyatlariga aylangan irodaviy boshqaruvning o'ziga xos xususiyatidir. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, ilk yoshdagi o'spirinlarda o'z-o'zini boshqarishga irodaviy sifatlarining ta'sirini ijtimoiy-psixologik jihatdan tadqiq qilish ularning shaxs va individual-psixologik xususiyatlarini, fe'l-atvorlarini shuningdek, oilaviy ahvolini o'rganish o'spirinlik davrida ijtimoiy vaziyatlarni idrok qilinishi to'g'risidagi mavjud tasavvurlarni kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ma'naviy tarbiya Konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida” VM1059 son Qarori. - T.: - 2019 yil 31 dekabr.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent.: Ma'naviyat, 2008. – 123-b.
3. Брихин М. Воля и волевые качества // Психология личности и социалистическом обществе. – М.: 2001. – 340 с.
4. Davila J. Marriage // Encyclopedia of Stress In 3 vol. / Ed. By G. Fink. Vol. 2. San-Diego: Acad. Press, 2000.
5. Вигоцкий А.И. Возрастная динамика волевой активности школьников и методы ее изучения: Автореф. докт. дис. Л.: 2002. – 40 с.
6. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции М.: 1998. – 218 с.
7. Ильин Е.П. Психология воли. СПб: Питер, 2009. – 324 с.
8. Мащенко В.Ф. Психологические особенности морально – волевых качеств личности трудно воспитуемых подростков. автореф канд.психол. наук. Киев.: 1998. - 24 с.
9. Пуни А.Ц. Психологические основы волевой подготовки в спорте.– М.: 1999.– 176 с.

10. Lauvee Y., Mey-Dan M. Patterns of Change in Marital Relations Among Parents of Children With Cancer // Health and Sc. Work. 2003. Vol. 28, N 4.
11. Rodrigues M. et al. Listening to Mothers: Qualitative Studies on Motherhood and Depression From Goa India // Soc. Sci. and Med. 2003. vol. 57.
12. Рувинский Л.И., Хохлов С.И. Как воспитать волю и характер. – М.: Просвещение, 1998. – 244 с.
13. Селиванов В.И. Воля и ее воспитание. – Рязань: 1999. – 263 с.
14. Фещенко Е.К. Возрастно-половые особенности самооценки волевых качеств. – СПб.: Питер, 1999. – 142 с.

O'SMIRLIK DAVRIDA KASB TANLASHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

O'razaliyeva Sevinch Marat qizi,

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti,
Psixologiya yo'nalishi 1-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi davr yoshlarining tanlovlaridan kelib chiqqan holda, ularning kelajak hayotini belgilab beruvchi faoliyatning muhimligi, kasbning noo'rin yoki ma'qul tanlashning ahamiyati va oqibatlari, o'quvchi yoshlarning kasbiy tajribalar asosida rivojlanishi aks etgan. Bundan tashqari o'quvchilarning kasbga yo'naltirish borasidagi psixologik sharoitlar borasida batafsil ravishda bayon etilgan.

Kalit so'zlar: professiografiya, kasbiy mahorat, qiziqish, kasbiy tanlov, salohiyat, identifikatsiya

Abstract: This article is based on the choices of the youth of today as a result, the importance of activities that determine their future life. The importance and consequences of inappropriate or favorable choice of profession, development of students based on professional experiences are reflected. In addition, the psychological conditions of the students regarding career guidance are described in detail.

Key words: profession, professional skill, interest, professional choice, potential, identification.

Kasbiy shakllanish jarayoning dastlabki va ayni damda o'ta muhim bosqichi bo'lajak kasbni tanlash, ya'ni aniq bir kasbiy qarorga kelishigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Ma'lumki, o'smirlarning kasb tanlashga pedagogik - psixologik bilim, ko'nikma, malakalar orqali shakllantirib borish lozim. Professiografiya - deganda kasblar va ularning bir – biridan farqlanuvchi ixtisoslar tomonidan inson oldiga qo'yiladigan talablarni bayon qilish majmuasi tushuniladi. Professiografiya – bu biror bir soha egasining shaxsiy xislatlariga, psixologik qobiliyatlariga, psixologik va fiziologik imkoniyatlariga qo'yilgan talablarni o'rganish usullari. Bundan tashqari kasbiy faoliyatlar samaradorligini oshirish, mehnat salohiyatini yaxshilash bo'yicha samarali takliflar ishlab chiqish aynan shu sohaning vazifasi hisoblanadi. Professiografiya natijalari professiogrammada aks etadi, u mehnat sharoitlari tasviri, ishchi huquq va majburiyatlari, muhim kasbiy sifatleri shuningdek, sog'lig'iga qarshi ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi.

Kasb tanlash mehnatga layoqatli shaxslarning ijtimoiy rivojlanish shakli hisoblanib, bu jarayonda insonlar o'z salohiyat, qiziqish va tanlovlari yuzasidan bir jamoaga birlashadi. S.M.Bogoslovskiyning fikricha, kasb – bu shunday faoliyatki, shaxs u orqali jamiyat hayotida faol ishtirok etadi va uning uchun moddiy manbaa vazifasini bajaradi va kasb orqali shaxs o'zini-o'zi namoyon etadi. Chet elda shaxs qobiliyatlarini hisobga olgan holda kasblarni tizimlash keng tarqalgan. Bunga misol qilib, 1966-yilda Dj.Xolland tomonidan ishlab chiqilgan kasblar tizilmasini keltirish mumkin. Uning maqsadi psixologik konsepsiyaga asoslangan bo'lib, ushbu konsepsiya shaxs nazariyasini kasb tanlash nazariyasi bilan birlashtirishdan iborat bo'lgan.

U shaxsning kasbga yo'naltirilgan turlarini ishlab chiqqan. Psixolog E.A.Klimov kasbning turli jihatlarini keltirib o'tadi:

1. Kasb insonlarni birlashtiruvchi omildir, ya'ni bir xil muammo va bir xil hayot tarzini olib boruvchi shaxslardir. Albatta mutaxassislarning turmush darajasi turlicha bo'lishi mumkin.

2. Kasb shaxsning o'zligini namoyon qiluvchi sohadir. Ko'pincha kasbiy faoliyat faqatgina tovar ishlab chiqaruvchi soha emas, balki shaxsning o'z ijodiy imkoniyatlarini namoyon etuvchi soha hamdir.

3. Kasb tarixiy rivojlanuvchi tizim. Kasb so'zi lotincha "ommaviy so'zlashuv" so'zidan olingan. E.A.Klimovning fikricha, "Demak kasb fonemaning negizida umumiy va ijtimoiy psixologiyaning predmeti yashiringan". Tabiiyki, kasb madaniy-tarixiy rivojlanish negizida o'zgarib boradi.

4. Kasb reallik sifatida subyekt mehnatida ijodiy shakllanadi.

Psixolog E.G'oziyevning fikricha: "Inson faolligida anglanilgan maqsad mavjudligi to'g'risida mulohaza yuritish uchun har xil xususiyatli bir qancha omillarga murojaat qilishga to'g'ri keladi. Faoliyatning motivlari, ro'yobga chiqarish vositalari, axborot tinglash va uni qayta ishlash anglanilgan yoki anglanilmagan, ba'zan anglanilganlik noto'kis, hatto u noto'g'ri bo'lishi mumkin".

Hozirgi kunda maktab bitiruvchilari va o'quvchi yoshlarning identifikatsiyasini rivojlantirish, ularning qobiliyat va iste'dodlaridan kelib chiqqan holda to'g'ri kasbiy tanlov qilish borasida ularga to'g'ri yo'l ko'rsatish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Abdulaziz Kamilov kasbni ijtimoiy mas'uliyat bilan bog'lab, unga shunday ta'rif bergan: "Kasb tanlashda ijtimoiy kontekst va shaxsiy qiziqishlarni inobatga olish zarur". Mavzuning dolzarbligi xorijiy tadqiqotchilar tomonidan aynan shu sohada izlanishlar olib borilganligidan ham ma'lum. Kasb – nafaqat yaxshi daromat topish, insonning moliyaviy ehtiyojlarini qondirish uchun tanlanibgina qolmay, odam umrining ko'p qismini sarflaydigan, undan rohat olib shug'ullanuvchi faoliyat hamdir. Ushbu maqoladan ko'zlangan maqsad shuki, nega inson kasb tanlashda xatolikka yo'l qo'yadi? Negaki kasblar yuzasidan yetarlicha ma'lumotga ega emasligi uchun. Ayniqsa maktabni bitirish arafasida turgan yoshlar kasblar haqida noto'g'ri tasavvurga ega bo'lishi. Ko'p hollarda ular o'zlari istayotgan kasbning faqatgina yaxshi tomonini o'ylashadi yoki buning aksi. Shuning uchun ham qaror qabul qilingandan so'ng, ikkilanishlar, afsuslanish va fikrdan qaytish holatlari yuzaga keladi. Bunday hollarda umumta'lim muassasalari ustozlari va albatta har bir bolaning ota-onasi farzandlariga kasblar haqida ko'proq ma'lumot berishlari, bolaning kasblar haqidagi fikrini kengaytirishda o'zlarining hissalarini ayamasliklari darkor. Bolaning kasb haqidagi dunyoqarashini kengaytirish maqsadida Respublika oliygohlarining "Ochiq eshiklar" kuniga tashrif buyirish va shu dargohda ta'lim berayotgan mutaxassis va ta'lim olayotgan bo'lajak mutaxassislardan o'z tasavvurlarini kengaytirish imkoniyati mavjud. O'quvchida kasb egalarining faoliyati, ushbu faoliyatda bo'ladigan jarayonlar haqida bilimlarini kengaytirish, bir so'z bilan aytganda shaxsiy tushunchalarni mustahkamlash maqsadga muvofiq. O'quvchilarni ma'lum kasbga yo'naltirish maqsadida kitoblar nashr etilgan. Ular orqali kasbiy faoliyat tushunchalarini yanada kengaytirish imkoniyati yuqori. Yana bir e'tibor qaratishimiz kerak bo'lgan fikrlardan biri: Bola kasb tanlash jarayonida oilaviy an'analarni davom ettirishga majbur emas. Ko'pchilikda shunday noto'g'ri tushuncha mavjudki, qaysi oilada qanday kasb davomiylikni hukm surib kelayotgan bo'lsa farzandlar ham aynan shu soha egalari bo'lishlari kerak. To'g'ri oilaviy an'analarni davom ettirgan yaxshi lekin bunga majburan, ixtiyorsiz ravishda bo'ysundirilishning oqibati yaxshi emas. Agar inson hayoti davomida ixtiyoriy tanlanmagan kasbda faoliyat olib borsa, u hech qachon o'smaydi, rivojlanmaydi va hech qachon o'zini xotirjam his qila olmaydi. Qarorlarning hammasi atrofdagilarning maslahatlari ila, bolada kasb haqida keng tushunchaga ega bo'lgan holda, faqat va faqat o'z xohish va istaklaridan kelib chiqqan ravishda, mustaqil qabul qilinishi zarur. Atrofdagilarning maslahatlari yakuniy qaror bo'lib qolishiga yo'l qo'ymaslik kerak. Bir to'xtamga kelingandan so'ng esa, bola o'z ustida ishlashi asosiy vazifa hisoblanadi. Ya'ni, o'quv guruhlarida ishtirok etishi, ustozga shogirt

bo'lish bilan birga o'zini sinab ko'rish imkoniyati mavjud. Davlat ta'lim muassasalarining ko'pchiligida darslar bepul ravishda tashkil etilgan.

Xulosa qilib aytganda, o'smirlarda kasbiy niyatlar shakllanishining psixologik xususiyatlari va ularning kasbga bo'lgan munosabatlarini rivojlantirish uchun kasb ko'nikmalarini shakllantirish asoslari, kasb tanlashga yo'llash tizimining bosqichlari va kasb tanlashda asosiy mezonlarga e'tibor berish maqsadga muvofiqdir. Har bir bolaning o'z qiziqish va qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda, uni yo'naltirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.G'oyibova N.A "Mutaxassislikka kirish" No 032465/15.07.2022. 41b
- 2.G'oziyev E "Umumiy psixologiya" No 2022. 62b
- 3.Kamilov A "Kasb va faoliyat"
4. <https://azkurs.org/>

KEKSALARGA PSIXOLOGIK YORDAM KO'RSATISHNING MAZMUNI.

Kurbaniyozova Ra'no Yuldashevna

UrDu mustaqil tadqiqotchisi

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 1950 yilda 60 va undan katta yoshdagi qariyalar dunyo aholisining 8 foizini, 2000 yilda esa 10 foizni tashkil etgan. Bugungi kunda, demograflarning fikriga ko'ra, G'arbiy Yevropa aholisining taxminan 70% 65 yoshdan, 30-40% esa 80 dan ortiq yashaydi. Bu aholining yosh tarkibiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tug'ilish kamaymoqda, umr ko'rish davomiyligi oshib bormoqda. Natijada aholi soni kamayib, keksalar salmog'i ortib bormoqda. Agar Yevropa mamlakatlarida tug'ilish va o'limning mavjud darajasi saqlanib qolsa, 2050 yilga kelib 15 yoshgacha bo'lgan bolalar soni 40 foizga (87 million kishigacha), qariyalar soni esa ikki barobarga (169 million kishigacha) kamayadi.

Gerontopsixologiya – keksalik davridagi psixologik jarayonlar va o'zgarishlarni o'rganuvchi psixologiya sohasi. Bu fan keksalikning inson ruhiyatiga ta'sirini, yoshi ulg'aygan sayin paydo bo'ladigan emotsional va kognitiv o'zgarishlarni, shuningdek, qarilikdagi moslashuv jarayonlarini tahlil qiladi. Gerontopsixologiya keksalar bilan ishlash va ularga psixologik yordam ko'rsatish usullarini ishlab chiqishga qaratilgan. Psixologik yordam - bu uning normal hayotini buzadigan va yengib bo'lmaydigan psixologik muammolar, og'ir hayotiy va inqirozli vaziyatlar va ularning oqibatlarini oldini olish, hal qilish, bartaraf etishda psixologik yordam ko'rsatadigan shaxslar tomonidan shaxs va oilani qo'llab-quvvatlash va yordam berishning professional choralari tizimi. Uni mustaqil ravishda, aqliy va somatik salomatlikni saqlashga, aqliy rivojlanishni optimallashtirishga, ijtimoiy moslashishga, o'zini o'zi rivojlantirishga, o'zini o'zi anglashga, reabilitatsiya qilish va hayot sifatini yaxshilashga hissa qo'shadi.

Psixologik yordamning ta'rifiga asoslanib, ushbu kasbiy chora-tadbirlar tizimi keksalarning nafaqat psixologik, balki tibbiy va ijtimoiy muammolarini ham hal qilishga yordam beradi, deb aytish mumkin. Qarish jarayoni inson salomatligiga alohida ta'sir ko'rsatadi. Kasallik surunkali holga keladi va ko'p xususiyatga ega. Keksa odamlar uchun sog'liq muammolari ustunlik qiladi. Gipoxondriakal fiksatsiya tendensiyasi mavjud va tibbiy yordam so'rovlari soni ortadi. Ruhiy kasallik xavfi keskin ortadi. Depressiya va demans keksa odamlar uchun ruhiy salomatlik xizmatlarida boshqariladigan asosiy ruhiy kasalliklardir. Ushbu ikki turdagi sog'liq muammolari psixiatrik yordamga murojaat qilgan bemorlarning barcha holatlarining 60-75 foizini keltirib chiqaradi. Fiziologik va psixologik o'zgarishlar ijtimoiy maqomning o'zgarishi fonida sodir bo'ladi. Mehnat faoliyati cheklangan yoki to'xtatilgan, turmush tarzi o'zgaradi, aloqa doirasi torayadi. Keksa odamlar, hatto oilasi bilan yashasalar ham, ko'pincha ijtimoiy yolg'izlikni boshdan kechirishadi. Ko'pgina ijtimoiy omillar chuqur hissiy tajribalarni keltirib chiqaradi. Keksa odamlar past fon va pessimizm ustunligi bilan kayfiyatning beqarorligi, tez-tez tashvish va qo'rquv hissi bilan ajralib turadi. Boshqalar bilan muloqot

qilishda sezgirlik, zaiflik, xafa bo'lish tendensiyasi va asabiylashish namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, odamning xatti-harakatlarini tanqid qilish kamayadi. Emotsional holatning o'ziga xos xususiyatlari ijtimoiy munosabatlardagi ziddiyat va disgarmoniyaning kuchayishiga olib keladi. Sanab o'tilgan o'zgarishlar keksa odamlarning yangi hayot sharoitlari va hodisalariga ijtimoiy-psixologik moslashuvini murakkablashtiradi. Shuning uchun ushbu toifadagi odamlar malakali psixologik yordamga muhtoj.

Keksa odamlarga psixologik yordamning asosiy turlari

1. Psixologik tarbiya. Keksalikning xususiyatlari, nafaqaga chiqqanda qariyalar duch kelishi mumkin bo'lgan asosiy qiyinchiliklar va boshqalar haqida ma'lumot berishni o'z ichiga oladi.

2. Diagnostika. Kognitiv funksiyalarni, shaxsiy xususiyatlarni, kasbiy qobiliyatlarni o'rganish.

3. Konsalting. Turli masalalar bo'yicha individual va guruh konsultatsiyalarini tashkil etish, psixologik muammolarni hal qilish ustida ishlash. Ba'zi ijtimoiy ta'minot muassasalarida kasbga yo'naltirish bo'yicha maslahatlar talab qilinadi. Keksalar o'zlariga mos ish bilan ta'minlangan. Bundan tashqari, pansionatda qo'llab-quvvatlanayotganlarni farrosh, hamshira, kiyim-kechak xizmatchisi, kuryer va boshqalar kabi lavozimlarga ishga joylashtirish holatlari ma'lum. Bunga qarindoshlar uchun psixologik maslahat ham kiradi.

4. Psixokorreksiya ishlari. Psixokorrektiv ta'sirning turli usullaridan foydalanish (kognitiv trening, muloqot qobiliyatlarini o'rgatish, ijodkorlik, sezgirlik, o'ziga ishonch va boshqalar).

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, keksalik kasallik emas. Somatik farovonlik muammolari keksa odamlarning umumiy muammolarining yarmidan ko'pini egallamaydi, qolganlari ijtimoiy va psixologik toifaga kiradi. Shu bilan birga, bu muammolar o'zaro bog'liq va bir-biriga bog'liqdir. Shu sababli mamlakatimizda va chet elda keksa aholiga psixologik yordam ko'rsatishni tashkil etishda sog'liqni saqlash muassasalari, davlat va nodavlat sektorlar ijtimoiy xizmatlari faoliyatini integratsiyalashgan holda malakali mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladigan tizimli, kompleks yondashuv muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1.Kruse A. Altersfreundliche Umwelten: Der Beitrag der Technik // Zukunft des Alterns und gesellschaftliche Entwicklung / Hrsg. P. B. Baltes, J. Mittelstraß. Berlin : deGruyter, 1992. S. 668–694

2.Nishonova.Z.T, Kamilova N.G', AbdullayevaD.U, Xolnazarova.M.X -Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya-2019y

3.Орлова Л.В. Организация психологической помощи пожилым пациентам в России и в мире // Научное обозрение. Медицинские науки. – 2016. – № 3. – С. 99-104;

4.Schmitz-Scherzer R. Sterben und Tod // Zukunft des Alterns und gesellschaftliche Entwicklung / Hrsg. P. B. Baltes, J. Mittelstraß. Berlin :deGruyter, 1992. S. 544–562

5.URL: <https://science-medicine.ru/ru/article/view?id=893> (дата обращения: 07.11.2024).

TALABA SHAXSIDA KOGNITIV KOMPETENTSIYANI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGOK XUSUSIYATLARI.

Togonova Shoxida Alisher qizi.

Urganch davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy sharoitlarda talabalarning kognitiv kompetentsiyasini shakllantirish muammosi ko'rib chiqiladi, uning tarkibiy qismlarini aniqlash bilan bog'liq komponentlar va rivojlanish omillari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Zamonaviy ta'lim, kognitiv, kompetentsiya, psixologik xususiyatlar, kognitiv xususiyatlar.

Аннотация: В данной статье будет рассмотрена проблема развития познавательной компетенции учащихся в современных условиях, проанализированы компоненты и факторы развития, связанные с выявлением ее компонентов.

Ключевые слова: Современное обучение, когнитивное, компетентное, психологические характеристики, когнитивные характеристики.

Annatation: This article will examine the problem of developing cognitive competence of students in modern conditions, analyze the components and development factors associated with identifying its components.

Key words: Modern teaching, cognitive, competent, psychological characteristics, cognitive characteristics.

Kirish. Jamiyatning kasbiy shaxsga bo'lgan talabini inobatga olgan holda o'qituvchilar o'z faoliyatida sinov va turli pedagogik usullar va texnologiyalarni joriy etish: "aylantirilgan ta'lim", loyihaga asoslangan, modulli texnologiyalardan foydalanishi ta'lim tizimida zamonaviy ta'lim sharoitlarini yaratish imkonini beradi. [1] Biroq, axborotni olish va qayta ishlash usullarining o'zgarishi, aloqa tizimi va umuman o'rganishning o'zgarishi tufayli samarali usullarni aniqlash zarurati paydo bo'ldi. Ta'lim amaliyotlari, birinchi navbatda, zamonaviy yoshlarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Aynan kognitiv kompetentsiya boshqa barcha ko'nikmalarni rivojlantirish uchun asosdir.

Kognitiv kompetentsiyani o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar tahliliga asoslanib, biz "kognitiv kompetentsiya" tushunchasini shaxsning integral sifati sifatida, shu jumladan bilim-kognitiv komponentning xususiyatlari, doimiy o'z-o'zini rivojlantirish va shaxs faoliyatini samarali amalga oshirish qobiliyati, samarali faoliyatga intilishdir. Biz kognitiv kompetentsiyani xatti-harakatlarda va standart va nostandart muammolarni hal qilishda namoyon bo'ladigan shaxsiyatning tarkibiy sifati sifatida aniqlaymiz. Kognitiv kompetentsiya bilan biz intellektual va ta'lim darajasini doimiy ravishda oshirishga, shaxsiy potensialni ro'yobga chiqarishga va o'z-o'zini rivojlantirish trayektoriyasini to'plashga tayyorlanish mumkin.

Ta'lim sohasida turli darajadagi muassasalar: maktablar, o'rta kasb-hunar ta'limi muassasalari ta'lim, universitetlar, yetakchi vazifa talabalarda zamonaviy voqelikka mos keladigan, samarali ta'lim rivojlanishiga hissa qo'shadigan kognitiv kompetentsiya darajasini shakllantirishdir. Kasbiy yo'naltirilgan faoliyat, doimiy o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyatini va ijodiy faoliyatini rivojlantirishdir. Kognitiv kompetentlik shakllanishi masalasi ta'lim sohasidagi kompetentsiya haqli ravishda ta'riflarni ko'rib chiqish va kognitiv kompetentsiyaning tarkibiy qismlarini aniqlash, ularning rivojlanish darajasini aniqlash va shakllantirishning samarali omillarini izlash zarurligiga olib keladi.

Kognitiv kompetentsiya shaxsning ijtimoiy kompetentsiyasining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, u hayotning turli sohalarida muvaffaqiyatini belgilaydi[2].

Adabiyotlar tahlili:

Y.V.Pushkarev ta'kidlaganidek, ta'lim jarayonlarini raqamlashtirish sharoitida kognitiv qobiliyatlarni yuqori darajada rivojlantirishni belgilovchi eng muhim omillardan biri bu yetarli hissiy muhitni yaratishdir. Shunday qilib, tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, qulay ta'lim muhitini yaratish o'quvchilarning farovonligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi (yuqori darajadagi tashvishlar pasayadi, motivatsiya va kognitiv faollik darajasi oshadi) [2].

M.A.Akopova bu borada shunday ta'kidlaydi kognitiv qobiliyatlar o'quvchilarning ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi. Kasbiy rivojlanish sharoitida bu mutaxassislariga keyingi rivojlanish traektoriyalarini aniqlash imkonini beradigan metakognitiv qobiliyatlarni shakllantirishdir. Siz qanchalik tez shakllansangiz, deb taxmin qilish mantiqan to'g'ri metakognitiv qobiliyatlar rivojlangan bo'lsa, kognitiv faoliyatning muvaffaqiyati shunchalik yuqori bo'ladi [3].

O.E.Fedotova esa shunday qayd etadi: "Rivojlanish ijtimoiy kompyuterning kognitiv komponenti taxminiylilik tegishli bilimlarning kengligi va chuqurligini nazarda tutadi; ularning kasbiy, shaxsiy va ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini anglash; faoliyat va ularni olish, qayta ishlash

va foydalanish bo'yicha xabardorlik. Bunga zamonaviy texnologiyalar yordamida erishiladi faol o'qitish usullari: muammoli ma'ruzalar, ular davomida hayotiy, shu jumladan kasbiy muammolar taqdim etiladi va hal qilinadi" [4].

Z.V.Pantelevaning ta'kidlashicha, kognitiv kompetentsiya - bu har xil turdagi vazifalarni bajarish qobiliyatidir. Kognitiv faoliyat va o'z-o'zini rivojlantirish, o'z bilimlarini baholash va uni qo'llash imkoniyatlariga asoslangan turli kundalik va kasbiy muammolarni hal qilishdir. Har qanday kasbiy faoliyatni o'zlashtirganda kognitiv qobiliyatlar faoliyatning haqiqiy tuzilishi va bilimlar tuzilishi bilan o'zaro bog'liq bo'lgan yanada murakkab funksional tizimga kiradi. Olingan metatizim har qanday mutaxassisning kasbiy malakasini belgilaydi, kasbiy ma'lumotlarni qayta ishlashni o'z ichiga olgan kognitiv mexanizmlar esa kasbiy rivojlanishda asosiy hisoblanadi.

Xorijiy manbalarda rivojlanish mavzusi kognitiv kompetensiyalarni, shuningdek, raqamlashtirish va sun'iy intellekti rivojlantirish davrida ularni shakllantirishning samarali usullarini o'rganish dolzarbdir. T.Terzieva, O.Rahneva, V.Delyamovlar zamonaviy raqamli makonda talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish muammolarini o'rganar ekanlar, o'z-o'zini tarbiyalash kompetensiyalarini rivojlantirish va o'quv motivatsiyasini faollashtirish zarurligi to'g'risida xulosaga kelishadi [5]. E.Clement o'zgaruvchan muhitga moslashish va moslashish uchun kognitiv moslashuvchanlikni rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Muallif moslashuvchanlik, ijodkorlik va akademik samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi [6].

"Kognitiv kompetentsiya" tushunchasining ta'riflarini tahlil qilish shunday xulosaga keladi: Kognitiv kompetentsiyani rivojlantirishning asosiy xususiyati - bu o'z intellekti bilan ishlash va ta'lim darajasini oshirishdir. Manbalarni tahlil qilish asosida kognitiv kompetentsiyaning asosiy jihatlari quyidagilardan iborat ekanligini aniqlash mumkin: bilimlarni amalda qo'llash jarayoni, aqliy xususiyatlar va ko'nikmalar, axborotni qayta ishlash va rivojlantirish. Kognitiv kompetentsiyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri bu motivatsion jihat bo'lib, u maqsadni qo'yish qobiliyatidir. Unga erishish uchun quyidagicha vazifalarni belgilash mumkin. Bu o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini rivojlantirish (ta'lim faoliyatini o'z-o'zini tartibga solish, aks ettirish) ko'nikmalarini hisobga olgan holda o'zining individual ta'lim traektoriyasini ishlab chiqish qobiliyatidir [7].

Ta'lim va kognitiv kompetentsiyani shakllantirish darajasini aniqlash (yuqori darajali, o'rtachadan yuqori, o'rtacha va o'rtachadan past) o'qituvchilar, talabalardan qobiliyatlarni o'lchash uchun topshiriq va testlarni bajarishni so'rashdi: ta'lim maqsadini qo'ying, ish natijasini kuting, vazifaga muvofiq ish joyini tayyorlang, vazifani mustaqil ravishda yengish qobiliyati, topshiriqni bajarishning osonroq yo'lini tanlash qobiliyati, o'zini o'zi nazorat qilish va o'z ishini baholash, og'zaki bayonotlar: xabarlar, hisobotlar, sinfdoshlarining javoblarini tahlil qilishdir. M.A.Xolodnaya 16 metakognitivni baholashning quyidagi mezonlarini belgilaydi. Jumladan: o'quvchilarning qobiliyatlari: maqsadni belgilashning rivojlanish darajasi (ta'lim maqsadlarini belgilash qobiliyati); rejalashtirishning rivojlanish darajasi (o'z natijalarini bashorat qilish qobiliyati). U duch keladigan qiyinchiliklarni hisobga olgan holda ta'lim faoliyati); O'z-o'zini nazorat qilishning rivojlanish darajasi (qobiliyati). U bajaradigan harakatlarning to'g'riligini diqqat bilan kuzatib borish); o'z-o'zini hurmat qilishning rivojlanish darajasi kabilardir.

Xulosa. Kognitiv faoliyatning asosiy mezon shaxsiy motivdir. Buning natijasida bilim maqsadi shakllanadi va unga erishish kognitiv mustaqillikning asosidir. Xulosa qilish mumkinki, kognitiv faoliyat bu bilim va faoliyat turlarini tashqi yordamisiz o'zlashtirish istagi va qobiliyati bilan ajralib turadigan o'zaro bog'liq bo'lgan ikkita shaxsiy fazilat hisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, hozirgi vaqtda pedagogika fanlarida kognitiv kompetensiya tushunchasi boshqacha talqin qilinmoqda. Shunday qilib, kognitiv kompetensiya shaxsning intellektual qobiliyati va mustaqil ravishda o'rganish, bilim olish qobiliyati deb biladi degan xulosalarini berishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Гриншкун В. В., Заславская О. Ю. Уроки пандемии: новые стратегии и технологии обучения // Информатика и образование. – 2022. – Т. 37, № 3. – С. 5–11.

2. Пушкарёв Ю. В., Пушкарёва Е. А. Факторы, определяющие развитие когнитивных способностей в условиях цифровизации процессов образования: обзор текущих исследований // Science for Education Today. – 2022. – Т. 12, № 6. – С. 111–136.
3. Акопова М. А. Исследование влияния метакогнитивных процессов на изменение успеваемости студентов-педагогов по психологическим дисциплинам // Science for Education Today. – 2022. – Т. 12, № 5. – С. 22–38.
4. Федотова О. Е. Развитие когнитивного компонента социальной компетентности студентов вуза в процессе профессиональной подготовки // Вестник Пермского государственного гуманитарно-педагогического университета. Психологические и педагогические науки. – 2019. – № 1. – С. 128–134.
5. Terzieva T., Rahneva O., Dilyanov V. Pedagogical strategies for development of cognitive skills in a digital environment // Journal of Differential Equations and Applications. – 2021. – Vol. 20 (2). – P. 251–261.
6. Clement E. Successful Solution Discovery and Cognitive Flexibility // Cognitive Flexibility: The Cornerstone of Learning. – 2022. – P. 113–142.
7. Sun R. C. F., Hui E. K. P. Cognitive Competence as a Positive Youth Development Construct: A Conceptual Review // The Scientific World Journal. – 2012.

YOLG'IZLIK HISSINING TURLI YOSH DAVRLARIDA NAMOYON BO'LISHI

Razakova Rayxan Saylaubekovna

*Ma'mun universiteti "Psixologiya va tibbiyot"
kafedrası prof.v.b., mustaqil izlanuvchi-*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yolg'izlik hissining turli yosh davrlarida namoyon bo'lish holatlari atroflicha o'rganilgan. Yolg'izlik har bir inson hayotida turli yosh davrlarida har xil namoyon bo'ladi va uning mazmuni va ta'siri yoshga qarab o'zgarib boradi. Yoshga mos holda yolg'izlikni his qilishning turli jihatlari bor va ular shaxsning ijtimoiy aloqalari, emotsional yetukligi va shaxsiy ehtiyojlari bilan chambarchas bog'liq.*

Kalit so'zlar: *yolg'izlik, individuallik, "keksalik" tushunchasi, gerontologiya, ruhiy salomatlik, hissiy qo'llab-quvvatlash.*

Аннотация: *В данной статье всесторонне изучены проявления чувства одиночества в разные возрастные периоды. Одиночество в жизни каждого человека проявляется по-разному на разных этапах жизни, и его содержание и влияние меняются с возрастом. Чувство одиночества имеет различные аспекты в зависимости от возраста и тесно связано с социальными связями, эмоциональной зрелостью и личными потребностями индивида*

Ключевые слова: *одиночество, индивидуальность, понятие «старость», геронтология, психическое здоровье, эмоциональная поддержка.*

Annotation: *This article comprehensively examines the manifestations of loneliness across different age periods. Loneliness manifests differently at various stages of life, with its nature and impact evolving with age. The experience of loneliness has different aspects depending on age and is closely linked to an individual's social connections, emotional maturity, and personal needs*

Keywords: *loneliness, individuality, concept of "old age", gerontology, mental health, emotional support.*

Kirish. *Yolg'izlik har bir inson hayotida turli yosh davrlarida har xil namoyon bo'ladi va uning mazmuni va ta'siri yoshga qarab o'zgarib boradi. Yoshga mos holda yolg'izlikni his qilishning turli jihatlari bor va ular shaxsning ijtimoiy aloqalari, emotsional yetukligi va shaxsiy ehtiyojlari bilan chambarchas bog'liq.*

Butun dunyoda amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarda inson psixik salomatligini saqlash, yolg'izlikning hissiy-emotsional kechinma sifatida namoyon bo'ladigan xususiyatlarini asoslash bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Bu borada, ijtimoiy hamda psixologik taraqqiyot tamoyillariga mos yetuk shaxslarni tarbiyalashda yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish, ijtimoiy muhitning talaba shaxsining ijtimoiy-psixologik qiyofasiga va hissiy-emotsional sohasiga ta'siri bo'yicha psixologik muammolarni aniqlash zarur ahamiyatga ega bo'lib, yolg'izlik hissini yuzaga keltiradigan omillar va uning ijtimoiy-psixologik determinantlarini aniqlashtirish, yolg'izlik hissiga moyil insonlarning hayotiy vaziyatlarga nisbatan barqarorligini shakllantirishga oid ilmiy tadqiqotlarni o'tkazish asosida inson psixologik holatiga doir zarur tavsiyalarni ishlab chiqish zarurati kuzatilmoqda[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). **Bolalik davridagi yolg'izlik.** Bolalikda yolg'izlik ko'proq ijtimoiy aloqalarning cheklanganligi yoki yoshdoshlar orasida qabul qilinmaslik hissi bilan bog'liq bo'ladi. Yosh bolalarda o'zini yolg'iz his qilish atrofdagilar bilan o'zaro ta'sir va qo'llab-quvvatlov yetishmasligidan kelib chiqadi va bu holat shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishda ta'sir ko'rsatishi mumkin.

O'smirlik davridagi yolg'izlik. O'smirlik yoshlarida yolg'izlik ko'proq o'zini anglash va o'zini boshqalarga taqqoslash jarayonida yuzaga keladi. O'smirlar odatda o'ziga xoslik va shaxsiy ko'mak izlaydi, lekin shu bilan birga, ijtimoiy qabul qilinmaslikdan qo'rqishadi. Yolg'izlik bu yoshda, ko'pincha, hissiy noqulaylik, o'zini tushunishga urinish va o'zini qabul qilish bilan bog'liq[2].

Yoshlik davridagi yolg'izlik. Yoshlik davrida yolg'izlik hissi ko'proq shaxsiy va romantik munosabatlarga bog'liq. Bu davrda odamlar o'zlarini yaqin munosabatlar orqali qabul qilish va sevilishiga intilishadi. Romantik yoki do'stona munosabatlardagi qiyinchiliklar yolg'izlik hissini kuchaytirishi mumkin. Yoshlikda yolg'izlik, shuningdek, kasb tanlash, moliyaviy mustaqillikka erishish va o'z o'rnini topish bilan bog'liq muammolarni ham o'z ichiga oladi.

Yetuklik davridagi yolg'izlik. Katta yoshli odamlarda yolg'izlik hissi ko'proq ijtimoiy mas'uliyatlar, oila va jamiyatdagi o'rni bilan bog'liq bo'ladi. Ijtimoiy vazifalarning ko'payishi, oila va farzandlar bilan bog'liq qiyinchiliklar yolg'izlik hissini kamaytirishi yoki kuchaytirishi mumkin. Katta yoshdagi shaxslar ko'pincha jamiyatda o'zini yolg'iz his qilmaslik uchun ijtimoiy guruhlariga yoki qo'llab-quvvatlash tizimlariga murojaat qiladilar.

Keksalik davridagi yolg'izlik. Keksalikda yolg'izlik ko'proq jismoniy va ijtimoiy resurslar yetishmasligi, yaqinlar bilan aloqalarning yo'qolishi yoki cheklanishi bilan bog'liq. Ushbu yoshda ko'pincha turmush o'rtog'i yoki yaqinlarining o'limi yoki ijtimoiy aloqalarning susayishi natijasida yolg'izlik kuchayishi mumkin. Keksalar, shuningdek, jismoniy sog'liqning yomonlashishi yoki yordamga muhtojlik tufayli yolg'izlikni kuchliroq his qilishadi. Hissiy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash keksalar uchun juda muhim, chunki bu yolg'izlikni yengillatishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Yolg'izlik turli yosh davrlarida o'zgacha namoyon bo'ladi va uning ahamiyati hamda ta'siri yoshga qarab o'zgaradi. Har bir yosh davrida yolg'izlikni tushunish va unga nisbatan munosabat shaxsning umumiy psixologik salomatligi va farovonligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun har bir yoshda yolg'izlik hissini kamaytirish uchun mos ravishda emotsional va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning o'rni muhim[3].

Yolg'izlikni hissini bartaraf qilish va uni yengish uchun biz bir nechta amaliy tavsiyalarni ishlab chiqqanmiz va ularning mazmuni quyidagilardan iborat.

Yolg'iz insonning emotsional holatlarida tez-tez kuzatiladi - noumidlik, o'zini ko'proq ayash, zerikish holati, o'zini kerakli inson deb his qilmaslik va nimadandir qattiq uyalish. Yolg'iz odam go'yoki shunday deydi: «Men ojiz va baxtsizman, meni seving, menga e'tibor

bering...». Nima qilish kerak? Yolg'izlikda yig'lab olish, uxlab olish, hech narsa qilmaslik, televizor ko'rish, yotoqda yotib hayolga berilish mumkin. Ammo hech kimga sir emaski, bunday usullar yolg'izlikni yanada kuchaytiradi.

Bundan ko'ra sevimli ishingiz bilan mashg'ul bo'ling, kino yoki teatrga boring, kitob o'qing, musiqa tinglang, qandaydir ish boshlang, do'konga borib, tejab qo'ygan pullaringizni sarflang...

Yolg'izlikdan qochmasdan, uni qanday yengish mumkinligi haqida o'ylab ko'rish ham yanada yaxshi. O'zingizga yaqin bo'lgan insonlar bilan yaxshi munosabatlaringiz borligini eslang. Sizda yaxshi fazilatlar borligini o'ylang, ya'ni samimiylik, ijobiy fazilatlar, ochiq ko'ngillik va hokazo. O'zingizga shunday deb ayting: ko'pchilik odamlar ma'lum bir paytlarda yolg'iz bo'lishga intilishadi. Hayotingizda har doim muvaffaqiyat qozongan damlaringizni esga oling sportda, o'qishda, uy ishlarida, kasbda va hokazo. O'zingizga shunday deb maslahat bering: yolg'izlik abadiy emas va ishlarim yaxshilanadi, eng yaqin insonlarim paydo bo'ladi, eng asosiysi olloh meni yaxshi ko'radi.

Eng yaxshi narsa — hayotingizni o'zgartirishga harakat qilish. Boshqalar bilan yanada do'stona bo'lishga intiling. Kim uchundir foydali ish qiling. Odamlar bilan uchrashishning yangi yo'llarini izlang. O'zingizni yanada jozibador qiling, tashqi ko'rinishingizga e'tibor bering, sochingizning turmagini o'zgartiring, yangi kiyim xarid qiling yoki tiking, jismoniy mashqlar bilan mashg'ul bo'ling va muntazam shug'ullaning. O'z ijtimoiy munosabatlaringizni va ko'nikmalingizni rivojlantirish uchun nimadir qiling raqs tushishni o'rganing, psixologik treninglarda ishtirok eting, psixoregulyatsiya ko'nikmalariga ega bo'ling.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Artamonova A.A. Yolg'izlik ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida / A.A. Artamonova // Biologik funksionalogiyaning yutuqlari va ularning ta'lim amaliyotidagi o'rni: xalqaro ishtirokdagi Butunrossiya konferensiyasi materiallari. Samara: Univ., 2003. - 140 b.
2. Bakaldin S.V. Yolg'izlik va uning "men" funksiyalari bilan bog'liqligi: Muallifning konspekti. diss. .k.p.n. 19.00.01./ S.V. Bakaldin. Krasnodar: Kuban davlat universiteti, 2007.- 23p.
3. Byachkova N.B. Yolg'izlikni o'rganish: qarashlar, nazariyalar, mezonlar / N.B. Byachkova // Oila psixologiyasi va oilaviy terapiya. 1998 yil - 4-son. -BILAN. 80-86
4. Urazbaeva, D. (2024). TIBBIYOT SOHASIDA PSIXOLOGIK XIZMATNI TASHKIL QILISH ZARURATI. *Molodie uchenie*, 2(6), 39-42.
5. Urazbayeva, D., & Radjapova, I. (2021). EKZISTENSIONAL PSIXOLOGIYADA SHAXS MASALALARINING TALQIN QILINISHI. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 1(Special issue), 294-300.
6. Urazbaeva, D. (2023). PSIXOSOMATIK KASALLIKLARDA BEMORLAR BILAN PSIXOLOGIK TADBIRLAR OLIB BORISH ZARURATI. *TISU ilmiy tadqiqotlari xabarnomasi*, 1(2), 189-192.
7. Сайлаубековна Р.Р. и др. Сущность концепции семейной жизни в современной психологии // *Excellencia: Международный мультидисциплинарный журнал образования* (2994-9521). – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 339-342.

O'QUVCHILARDA SANOGEN TAFAKKURNI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Nasirdinova Soliha Ravshanbek qizi

*“Profi University” nodavlat oliy ta'lim muassasasi
Navoiy filiali o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarda sanogen tafakkurni shakllantirish borasida ilmiy pedagogik – psixologik jihatlar borasida ma'lumotlar berib o'tilgan. Bu jarayonda yuzaga

kelishi mumkin bo'lgan psixik xususiyatlar, hamda olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar borasida ilmiy – nazariy faktorlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: tafakkur, ong, xotira, o'yin, diqqat, sotsializatsiya, sezgi, xayol, intellekt, hissiyot.

Abstract. This article provides information on the scientific, pedagogical and psychological aspects of the formation of sanogenic thinking in students. The scientific-theoretical factors related to the mental characteristics that may arise in this process, as well as the researches conducted by scientists, are mentioned.

Key words: thinking, mind, memory, game, attention, socialization, intuition, imagination, intellect, emotion.

Абстрактный. В данной статье представлена информация о научных, педагогических и психологических аспектах формирования саногенного мышления у студентов. Упоминаются научно-теоретические факторы, связанные с психическими особенностями, которые могут возникнуть в этом процессе, а также исследования, проводимые учеными.

Ключевые слова: мышление, разум, память, игра, внимание, социализация, интуиция, воображение, интеллект, эмоции.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida shaxsning intellektual va ruhiy salomatligini saqlash, unga ijobiy munosabat shakllantirish muhim o'rin tutadi. Ta'lim tizimida sanogen tafakkur, ya'ni sog'lom tafakkur shakllanishini qo'llab-quvvatlash o'quvchilar ruhiy barqarorlikka erishishi, muammolarni mantiqiy tahlil qilish, emotsional intizomga rioya etish va hayotda muvaffaqiyatli bo'lishlari uchun zarurdir. Sanogen tafakkur - bu insonning ichki va tashqi omillar ta'sirida o'zining ruhiy holatini boshqarish, stress va ziddiyatli vaziyatlarni konstruktiv tarzda hal etish imkoniyatini beradi.

Ta'lim jarayonida sanogen tafakkurni rivojlantirish orqali o'quvchilar o'z hissiyotlarini boshqarishga, ijobiy fikrlashga, hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishga o'rganadi. Bu esa ularning nafaqat akademik muvaffaqiyatlariga, balki umumiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, sanogen tafakkurni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini o'rganish va amalga oshirish ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga, o'quvchilar psixologik salomatligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Mazkur mavzu o'quvchilarda sanogen tafakkurni shakllantirish jarayonida pedagogik va psixologik omillarni aniqlash, samarali usullarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga tadbiiq etishni ko'zda tutadi.

Adabiyotlar tahlili. O'quvchilarda sanogen tafakkurni shakllantirish masalasi, pedagogik va psixologik tadqiqotlar doirasida ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Sanogen tafakkur, ya'ni sog'lom tafakkur - insonning o'z fikrlash jarayonlarini va emotsiyalarini boshqarishi, stressli vaziyatlarni konstruktiv tarzda yengib o'tishi bilan bog'liq. Bu konsepsiya, ayniqsa, ta'lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki o'quvchilarni ruhiy jihatdan barkamol shakllantirish, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatini ta'minlashga xizmat qiladi.

Sanogen tafakkur tushunchasini ilmiy jihatdan asoslashda yetakchi psixolog va pedagoglar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar muhim o'rin tutadi. Jumladan, A. Bandura (1997) o'zining ijtimoiy-kognitiv nazariyasida insonning shaxsiy nazorat va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishiga urg'u beradi. Bandura fikriga ko'ra, ijobiy tafakkur va stressni boshqarish, shaxsning ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli hayot kechirishiga ko'maklashadi. Bu ta'lim jarayonida sanogen tafakkur shakllanishining muhim omili hisoblanadi.

Shuningdek, L. S. Vigotskiy va P. Ya. Galperinlarning fikrlash va ta'lim jarayonidagi kognitiv rivojlanish nazariyalari ham o'quvchilarda sanogen tafakkurni shakllantirish uchun asosiy nazariyalar sifatida qabul qilinadi. Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi o'quvchilarning tafakkurini shakllantirishda ijtimoiy va madaniy omillarning ahamiyatini ko'rsatadi. Vigotskiy fikricha, fikrlash jarayoni ijtimoiy interaksiyalar orqali rivojlanadi va bu

jarayonda pedagoglarning roli katta ahamiyat kasb etadi. Bu fikrlar sanogen tafakkur shakllantirishda o'quvchilarning ijtimoiy tajribasini inobatga olish zarurligini ta'kidlaydi.

Psixologiyada stressni boshqarish va emotsional barqarorlik masalalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ham sanogen tafakkur rivojlanishi uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Masalan, R. Lazarus va S. Folkman (1984) tomonidan stressni boshqarish va emotsional moslashuv masalalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar stress bilan kurashishning individual strategiyalari haqida tushuncha beradi. Ularning tadqiqotlari ko'rsatganidek, o'quvchilarga stressli vaziyatlarda konstruktiv yondashishni o'rgatish, ularning emotsional farovonligini oshiradi. Sanogen tafakkurni shakllantirishda esa stressli vaziyatlarga qarshi sog'lom yondashuvni rivojlantirish zaruriy hisoblanadi.

O'zbek olimlari orasida ham sanogen tafakkur va ijobiy fikrlash masalalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar mavjud. Xususan, M. Mirsaidov, R. To'raqulov kabi tadqiqotchilar sanogen tafakkur va psixologik barqarorlikni shakllantirishda ta'lim jarayonining ahamiyatini ta'kidlaydilar. Ularning tadqiqotlarida o'quvchilarning shaxsiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda ijtimoiy-pedagogik muhitning ahamiyati yoritiladi. Shu bilan birga, o'quvchilarda sanogen tafakkurni shakllantirish uchun ijtimoiy va psixologik ko'nikmalarni rivojlantirishning zarurligi alohida ta'kidlanadi.

Mazkur tadqiqotlar asosida shuni aytish mumkinki, sanogen tafakkurni rivojlantirish, o'quvchilarning ichki va tashqi stress omillariga nisbatan konstruktiv munosabat shakllantirish, shaxsning emotsional intizomini boshqarishi va muammolarni samarali hal qilish qobiliyatiga ega bo'lishiga ko'maklashadi. Shu sababli, sanogen tafakkur shakllantirish masalalari hozirgi ta'lim tizimi va pedagogik faoliyatda dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi.

Muhokama. Sanogen tafakkurni shakllantirish o'quvchilarda ijobiy fikrlashni rivojlantirish, emotsiyalarini boshqarish va ruhiy salomatlikni mustahkamlash kabi muhim jihatlarni o'z ichiga oladi. Pedagogik-psixologik jarayonda sanogen tafakkurni shakllantirishning dolzarbligi va ahamiyati turli nazariy va amaliy tadqiqotlar orqali tasdiqlangan. Ammo bu jarayon ko'plab murakkabliklarni ham keltirib chiqaradi, chunki sanogen tafakkur insonning ichki holati, hissiyotlari va individual xususiyatlari bilan bevosita bog'liqdir.

Bugungi ta'lim muhitida o'quvchilarning emotsional va ruhiy rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratish kerak. Biroq, ko'pincha ta'lim tizimi asosiy e'tiborni faqat bilim olishga qaratib, o'quvchilar shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashni e'tibordan chetda qoldiradi. Ta'lim jarayonida ortiqcha raqobat, yuqori talablar va natijalarga urg'u berilishi o'quvchilarda stress darajasini oshirishi mumkin, bu esa sanogen tafakkur shakllanishini qiyinlashtiradi. Shuning uchun, o'qituvchilar va psixologlar o'quvchilarning ruhiy holatini inobatga olib, ularga emotsiyalarni boshqarish va stress bilan kurashish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun maxsus metod va usullarni ishlab chiqishlari zarur.

Sanogen tafakkur shakllantirishda o'quv muhitining emotsional va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashi muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar o'quvchilarga ijobiy motivatsiya berib, ularda o'z-o'zini qadrlash hisini oshirishlari kerak. Shuningdek, ta'lim jarayonida sog'lom raqobat muhitini yaratish va o'quvchilarga o'z yutuqlari uchun ijobiy baho berish orqali ularning sanogen tafakkurini rivojlantirish mumkin. Bu jarayonda shaxsiy yondashuv muhimdir, chunki har bir o'quvchining hissiy holati va individual xususiyatlari turlicha.

Sanogen tafakkurni shakllantirishga yo'naltirilgan turli metodlardan biri kognitiv-bixevioral yondashuvlardir. Bu yondashuv orqali o'quvchilarga salbiy fikrlashning oldini olish, stressli vaziyatlarni konstruktiv tarzda boshqarish o'rgatiladi. Masalan, stressli holatlarni "fikir-o'zgartirish" texnikasi orqali yengib o'tish, muammoli vaziyatlarga qarshi sog'lom yondashuvni rivojlantirish muhim o'rin tutadi. Bundan tashqari, o'quvchilarga meditatsiya, nafas olish mashqlari kabi stressni kamaytiruvchi usullarni o'rgatish ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, oilaning roli ham sanogen tafakkur shakllanishida muhimdir. Ota-onalar farzandlariga ijobiy emotsional muhit yaratishlari, ularga o'z his-tuyg'ularini ifoda etish imkoniyatini berishlari, hamda ijobiy fikrlashni qo'llab-quvvatlashlari lozim. Agar oilada stressli

muhit hukm sursa, bu holat o'quvchining ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, sanogen tafakkur shakllanishini qiyinlashtiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, sanogen tafakkurni shakllantirish o'quvchilarning nafaqat ta'limdagi muvaffaqiyatlarini oshirish, balki ularning umummilliy rivojlanishga hissa qo'shish imkoniyatlarini kengaytiradi. Sanogen tafakkurni rivojlantirishning pedagogik va psixologik omillarini chuqur o'rganish va ularga asoslangan dasturlar ishlab chiqish, o'quvchilarning ruhiy salomatligini saqlash va ularni ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli hayot kechirishga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Бандура, А. (1997). Самоэффективность: осуществление контроля. Нью-Йорк: У.Х. Фримен и компания.
2. Гальперин, П. Я. (1989). Психология мышления и учебной деятельности. Москва: Издательство МГУ. 120-138.
3. Лазарус Р. С. и Фолкман С. (1984). Стресс, оценка и преодоление. Нью-Йорк: Издательство Springer Publishing Company. 150-165.
4. Mirsaidov, M. va To'raqulov, R. (2002). *Psixologik salomatlik va uni ta'minlash usullari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi NMIU.

OILAVIY ZO'RAVONLIKLARNI OLDINI OLISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Xudoyqulova Gulshoda Baxranovna

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya: Maqolada yurtimizda xotin-qizlarning va bolalarning ma'naviy va intellektual salohiyatini yuksaltirish, salomatligini mustahkamlash, oila, onalik va bolalikni muhofaza qilishning psixologik xususiyatlari haqida so'z boradi. Zero, sog'lom oilani shakllantirish orqali jamiyatda yuksak ma'naviy-axloqiy muhitni qaror toptirish, oila mustahkamligini ta'minlash hamda uning manfaatlarini himoya qilish, sog'lom bola tug'ilishi va uni tarbiyalash masalalari diqqat markaziga qo'yilgan.

Kalit so'zlar: milliy qadriyat, ma'naviy salohiyat, oila, mustahkam oila, axloq, salomatlik, jismoniy zo'ravonlik, psixologik muhofaza.

Abstract: The article talks about the psychological features of raising the spiritual and intellectual potential of women and children in our country, strengthening their health, and protecting the family, motherhood and childhood. After all, through the formation of a healthy family, the issues of establishing a high spiritual and moral environment in society, ensuring the strength of the family and protecting its interests, the birth of a healthy child and its upbringing are put in the center of attention.

Key words: national value, spiritual potential, family, strong family, morality, health, physical violence, psychological protection.

Аннотация: В статье говорится о психологических особенностях повышения духовно-интеллектуального потенциала женщин и детей в нашей стране, укрепления их здоровья, охраны семьи, материнства и детства. Ведь через формирование здоровой семьи в центр внимания ставятся вопросы создания высокой духовно-нравственной среды в обществе, обеспечения прочности семьи и защиты ее интересов, рождения здорового ребенка и его воспитания. внимание.

Ключевые слова: национальная ценность, духовный потенциал, семья, крепкая семья, нравственность, здоровье, физическое насилие, психологическая защита.

Bugungi kunda aksariyat mamlakatlar sanoatlashtirish va postindustrial rivojlanish davrlarini boshdan kechirayotgan paytda jamiyatning qadriyatlar tizimi turli transformatsiyalarga uchramoqda. Global darajada ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, texnologiyalarning

rivojlanishi, ta'lim tizimidagi innovatsiyalar, zamonaviy insonga yangicha qadriyatlarni taqdim qilmoqda. O'zgarishlar ko'lami millat va vatanparvarlik kabi qadriyatli tushunchalarning mohiyati hamda anglanish darajasida ham o'z ifodasini topmoqda. Mazkur jarayonning empirik jihatdan asoslanishi ko'plab olimlar tomonidan amalga oshirilgan bo'lsa-da, jarayonning ko'pqirraliligi uni hanuzgacha o'rganilishi, o'lchanishi mushkul bo'lgan me'yorlar sifatida talqin qilinishiga olib kelmoqda. Bugungi kunda xotin-qizlarni va bolalarni zo'ravonlikdan himoya qilish borasida jamiyatda xotin-qizlarga hamda bolalarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlikka doir murosasizlik muhitini yaratish, ruhiy zo'ravonlikdan asrash uchun chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, mamlakatimizda xotin-qizlarni zo'ravonlikdan himoya qilishga oid bir qator xalqaro hujjatlar ratifikatsiya qilindi. Inson huquqlariga oid xalqaro hujjatlarda shaxsni zo'ravonliklardan, shu jumladan oilada sodir etiladigan jinoiy zo'ravonliklardan himoya qilish mexanizmi mustahkamlab qo'yilgan.

Keyingi yillarda O'zbekistonda xotin-qizlar va bolalar huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishning yangi bosqichiga asos solindi. Bu borada o'tgan bir yil ichida qator muhim natijalarga erishildi. O'zbekistonda qilmish va jinoyat uchun jazo muqarrarlari qat'iy ta'minlanmoqda. Jamiyatimizda, oilalarda maishiy muhit izchil yaxshilanib, ayollarimizning qadr-qimmati va qizlarimizning izzat-hurmati tiklanmoqda.

Oilaviy zo'ravonlik bu – kishining ikkinchi shaxsga nisbatan oilaviy munosabatlarda o'tkazib kelgan ruhiy va jismoniy tazyiqlari tushuniladi. Bu zo'rlik ishlatish mulk, ta'lim olish, sog'liqni saqlash va mehnatga oid shaklda ham bo'lishi mumkin.

Oiladagi zo'ravonlik bilan bog'liq huquqbuzarliklar jabrini birinchi galda ayollar tortadi. Bu ko'plab ayollarning huquqlari toptalishiga, turmush tarzidan qoniqmay, hatto, o'z joniga qasd qilish darajasigacha borishiga, voyaga yetmagan farzandlarning ona mehridan erta judo bo'lishiga sabab bo'ladi. So'nggi paytlarda ayollar bilan bog'liq bir necha ko'ngilsiz hodisalar ham ro'y berdi. Bularning barchasi yurtimizda yechilishi lozim bo'lgan qator o'tkir muammolar mavjudligini va sohani tartibga soluvchi qonunchilikda ayrim bo'shliqlar mavjudligini anglatadi. Shu sababli, davlatimiz rahbari xotin-qizlar va bolalarning huquqiy himoyasini kuchaytirish masalasiga alohida urg'u berib, ayni chog'da tazyiq va zo'ravonlikka uchragan ayollarni himoyaga olish tizimini takomillashtirish zarurati borligini bir necha bor qayd etgandi. Mazkur tashabbus barcha davlat idoralari va nodavlat tashkilotlari tomonidan qo'llab-quvvatlandi. Albatta, bu amaldagi qonunchilik normalarini puxta ko'rib chiqishni talab qiladi (2023 yil 11 aprelda «Xotin-qizlar va bolalar huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilish tizimi yanada takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi qonun qabul qilingan va Jinoyat hamda Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodekslar oiladagi zo'ravonlikni nazarda tutuvchi moddalar bilan to'ldirilgan).

Unga ko'ra, xotin-qizlar va bolalar huquqlarini himoya qilish, ularga nisbatan nomaqbul harakatlarni sodir etganlik uchun javobgarlik yanada kuchaytirildi, shuningdek, oilaviy zo'ravonlik, shilqimlik qilganlik uchun javobgarlik belgilandi. Ushbu mavzu bugungi kundagi muhim yo'nalishlardan biri bo'lgan ijtimoiy reabilitatsiyaning muhim muammolari, oiladagi psixologik zo'ravonlik, ularning asoratlari va ularni reabilitatsiya qilishning o'ziga xos tomonlarini qamrab oladi. Zo'ravonlik bir necha ko'rsatkichlar bo'yicha klassifikatsiyalanadi: ochiq va yopiq (kimdir oshkor qiladi, kimdir yashiradi); hozirda ham davom etayotgan yoki o'tmishda sodir bo'lgan; birlik yoki ko'plikda, uzoq yillar davom etuvchi; sodir etilayotgan joy va muhitga ko'ra zo'ravonlik: uyda qarindoshlar tarafidan, maktabda pedagog yoki bolalar tomonidan, ko'chada bolalar yoki notanish kattalar tarafidan bo'lishi mumkin.

Biroq, bu yo'nalishda qilinadigan ishlar hali ko'p. Qonunlarning qat'iy ishlashini ta'minlash, aholi orasida bunday qilmishlarning nafaqat nomaqbul, balki noqonuniy ish ekanligini tushuntirish, jamiyatda mustahkam axloqiy immunitetni shakllantirish kerak bo'ladi. Eng muhimi, oilaviy va maishiy zo'ravonlikka barham berishga qaratilgan yangi qonun xalqimiz tomonidan ma'qullanmoqda.

Zo'rlik qurboni bo'lganlar bilan psixolog ishining asosiy maqsadi azoblovchi qayg'u oqibatini kamaytirish va bartaraf etish. Psixolog oldida turgan vazifalar:

- 1) bolada uyat, ayb, kuchsizlik hissini kamaytirishga urinish;
- 2) o'zining kerakligi haqidagi hislarni mustahkamlashga yordamlashish;
- 3) yangi xulq-atvorni shakllantirish;
- 4) atrofdagi odamlar bilan o'zaro aloqaga kirishishga yordamlashish;
- 5) bola o'z-o'zini aniqlashini rivojlantirish, o'z "Men"ini shu qatorda jismoniy Men

obrazini qabul qilishga yordam berishdan iborat.

Psixologik konsultatsiya uchun umumiy tavsiyalar:

1. Muammoni faol tinglash vositasida aniqlash;
2. Bolaning kutishlarini aniqlashtirish;
3. Muammoni yechish uchun tashlangan qadamlarni aniqlash;
4. Muammoni yechishning yangi yo'llarini qidirish;
5. Yechimlarning birini amalda qo'llashga kelishish;
6. Yakunlash (qanday o'zgarishlar yuz berganini, kelajak rejalarni aniqlash)

Bolaga yordam berishda bolaning aytgan gaplarini emas, balki ularni aytayotganda nimani his qilganini aniqlash lozim.

Umuman, har qanday holatda ham, bolalarni guruhli ishlashga tayyorlash: xavotirni pasaytirish, mashg'ulot maqsadi bilan tanishtirish, konfidentsiallik haqida gaplashib olish va voqea yuzasidan guruhda mazaxlarni oldini olish maqsadida, har bir bola bilan ikki yoki uch martadan iborat individual uchrashuvlarni o'tkazish kerak. Jinsiy zo'ravonlikni boshdan o'tkazgan, ayniqsa kichikina bolalarga bir jinsli terapevtik guruhlar, hamda bu guruhni qizlarda ayol, o'g'il bolalarda erkak kishi boshqarishi kerak. Guruhlar yopiq bo'lmog'i kerak. Har bir mashg'ulotning oxirgi 20-30 minutida emotsional guruhli ishdan dam olishlari uchun bolalarga bir-birlari bilan erkin gaplashishlari taklif etiladi.

Ushbu konsultatsiya uchun umumiy tavsiyalar:

- a) muammoni faol tinglash vositasida aniqlash;
- b) bolaning kutishlarini aniqlashtirish;
- v) muammoni yechish uchun tashlangan qadamlarni aniqlash;
- g) muammoni yechishning yangi yo'llarini qidirish;
- d) yechimlarning birini amalda qo'llashga kelishish;
- e) yakunlash (qanday o'zgarishlar yuz berganini, kelajak rejalarni aniqlash).

Ma'lumki, yurtimizda xotin-qizlarning va bolalarning ma'naviy va intellektual salohiyatini yuksaltirish, salomatligini mustahkamlash, oila, onalik va bolalikni muhofaza qilishning huquqiy kafolatlari yaratilgan bo'lib, u zamon talabi asosida takomillashtirib borilmoqda. Zero, sog'lom oilani shakllantirish orqali jamiyatda yuksak ma'naviy-axloqiy muhitni qaror toptirish, oila mustahkamligini ta'minlash hamda uning manfaatlarini himoya qilish, sog'lom bola tug'ilishi va uni tarbiyalash masalalari davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan.

Aytish joizki, keyingi yillarda ushbu sohani ishonchli himoya qilish tizimi yanada takomillashmoqda. Bejiz "ishonchli himoya qilish" tushunchasi keltirilmadi. Bu orqali mavjud amaliyotni qayta ko'rib chiqish, hayotda, matbuotda real voqelikni aks ettirish, sohadagi muammolarga yechim topish, talabga javob bermaydigan huquqiy normalarga o'zgartirishlar kiritish, bu boradagi javobgarlik choralari yanada kuchaytirish nazarda tutilayotir.

Afsuski, sohada amalga oshirilayotgan islohotlarga qaramasdan, salbiy holatlar, ya'ni xotin-qizlar, voyaga yetmaganlarga nisbatan zo'ravonlik va tazyiqlar, o'z huquq va erkinliklaridan foydalanishda to'siqlar hali ham uchrab turibdi. Qolaversa, xotin-qizlar orasida o'z huquqlarini yaxshi bilmaydigan, muntazam qiynoqqa uchragani uchun qo'rqqoq, ojiz, himoyasiz bo'lib qolganlar ham bor. Ko'p holatlarda ular sud yoki boshqa organlarga murojaat qilmay, oilaviy zo'ravonlikka chidab yashab kelmoqda. Yanada achinarlisi, bu zo'ravonlikka uning voyaga yetmagan farzandlari ham guvoh bo'lib, ularning yaxshi muhitda tarbiyalanish huquqlari buzilayotir. Bolalarning kelajakka ishonchi yo'qolyapti, ta'lim olishga bo'lgan

layoqati pasaymoqda, ruhiy holatida keskin muammolar kelib chiqyapti, shu orqali ota-onalik maqomiga putur yetyapti.

Oiladagi zo'ravonlik bilan bog'liq huquqbuzarliklar jabrini birinchi galda ayollar tortadi. Bu ko'plab ayollarning huquqlari toptalishiga, turmush tarzidan qoniqmay, hatto, o'z joniga qasd qilish darajasigacha borishiga, voyaga yetmagan farzandlarning ona mehridan erta judo bo'lishiga sabab bo'ladi. So'nggi paytlarda ayollar bilan bog'liq bir necha ko'ngilsiz hodisalar ham ro'y berdi. Bularning sohani tartibga soluvchi qonunchilikda ayrim bo'shliqlar mavjudligini anglatadi.

Bunday vaziyatda psixologlarning asosiy vazifalari, milliy qadriyatlar asosida oilaviy zo'ravonlikni bartaraf etishga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlash;

jamiyatning ma'naviy va madaniy tuzilishidan kelib chiqqan holda, tabiiy tarzda shakllangan qarashlar, urf-odatlar, turmush tarzi, e'tiqodlar qadriyatlar sifatida ixcham va qulay ijtimoiy tajriba tashuvchisi hisoblanib, ularda etnos, millat, hudud, butun jamiyatning tarixan qayd etilgan va sinovdan o'tgan hayotiy imkoniyatlari, me'yorlari, xulq-atvori, dunyoqarashi namunalari o'z ifodasini topishi individual va differensial farqlarga bog'liqligini asoslash;

qadriyatlar ichki tartibga solishning ijtimoiy tajriba davomida ishlab chiqilgan ko'rsatmalari va ustuvor yo'nalishlari sifatida jamiyatning barqarorligi va birligini, uzluksizligini, zamonlar bog'liqligini va kelajakka o'tish imkoniyatini ta'minlaydigan, shaxsni ijtimoiy-psixologik omillarini rivojlantirish usullarini tizimlashtirish;

jamiyatda turli zo'ravonliklarni oldini olishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik bilimlar diapazoni va ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik ko'rsatkichlarining muhimligiga ko'ra, psixodagnostik metodlarni qo'llash orqali ularning kasbiy kompetentligini takomillashtirishga qaratilgan psixotexnikalar jamlanmasini qo'llash.

Yuqoridagi zo'ravonlik holatlarini bartaraf etishda, yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash zarurligi o'z isbotini topyapti. Jamiyatning ma'naviy va madaniy tuzilishidan kelib chiqqan holda tabiiy tarzda shakllangan qarashlar, urf-odatlar, turmush tarzi, e'tiqodlar qadriyatlar sifatida ixcham va qulay ijtimoiy tajriba tashuvchisi hisoblanadi. Ularda etnos, millat, butun jamiyatning tarixan qayd etilgan va sinovdan o'tgan hayotiy imkoniyatlari, me'yorlari, xulq-atvori, dunyoqarashi namunalari o'z ifodasini topadi. Qadriyatlar ichki tartibga solishning ijtimoiy tajriba davomida ishlab chiqilgan ko'rsatmalari va ustuvor yo'nalishlari sifatida jamiyatning barqarorligi va birligini, uzluksizligini, zamonlar bog'liqligini va kelajakka o'tish imkoniyatini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Абрамова Г.С. Практическая психология: Учеб.Для студ. Вузов. М., 2001.
2. Алешина Ю.Е. Индивидуальные и семейные психологические консультации. - М., 2000.
3. Бондаренко А. Ф. Психологический помощник: теория и практика, М., 2000 г.
4. Елизаров А.Н. Основы индивидуального семейного психологического консультирования: Учебное пособие. М., 2005 г.,
5. Fayziyeva M., Jabborov A. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. -T., Yangi asr avlodi, 2007.-145.
6. Xudoyqulova G.B. Oilaga psixologik xizmat ko'rsatish. Darslik, Kamolot nashriyoti. Buxoro.,2023.-B-392.

SUD-PSIXOLOGIK EKSPERTIZA JARAYONLARINI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Dehqonboyev Shohjahon Oybek og'li

Buxoro davlat universiteti
psixologiya kafedrası magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada sud psixologik ekspertizasini tashkil qilish va o'tkazishning innovatsion va ilg'or xorijiy tajribalardan foydalanish borasidagi samarali faoliyat olib borish tartibi tahlil qilingan. Bundan tashqari sud psixologik ekspertizasini olib borish bosqichlari bo'yicha tavsiya va xulosalar ishlab chiqilgan. Shuningdek, psixologik ekspertizaning asosiy vazifalari, ekspertga qo'yilgan talablar, psixolog ekspertining faoliyat olib borish tartibi, huquqlari, majburiyatlari, burchlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Ekspert, qobiliyat, psixik hodisalar, sud tibbiy ekspertizasi, kompleks ekspertizalar, tergov, affekt, stress, jinoiy ish.

Аннотация. В данной статье анализируется порядок организации и проведения судебно-психологической экспертизы для осуществления эффективной деятельности с использованием инновационного и передового зарубежного опыта. Кроме того, разработаны рекомендации и выводы по этапам проведения судебно-психологической экспертизы. Также речь идет об основных задачах психологической экспертизы, требованиях к эксперту, порядке осуществления деятельности экспертом-психологом, его правах, обязанностях, обязанностях.

Ключевые слова: эксперт, способность, психические явления, криминалистика, комплексные экспертизы, следствие, аффект, стресс, уголовное дело.

Annotation. This article analyzes the procedure for organizing and conducting a forensic psychological examination and conducting effective activities on the use of innovative and advanced foreign experiments. In addition, recommendations and conclusions have been developed on the stages of conducting a forensic psychological examination. It also talks about the main tasks of psychological examination, the requirements for the expert, the procedure for conducting activities of the psychologist's expert, rights, obligations, duties.

Key words: expert, Ability, Psychic Phenomena, forensic medical examination, comprehensive examination, investigation, affect, stress, criminal case.

Kirish. Jahonda sud psixolog eksperti va voyaga yetmaganlarni sud psixologik ekspertiza qilishga oid ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda ta'lim tizimini takomillashtirish, uni bugungi zamon talablari asosida o'qitishning ilg'or yondashuvlarini joriy etish bo'yicha olib borilgan islohotlar natijasida ichki ishlar organlari psixologi kasbiy kompetentligini yuksaltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari fan-texnika taraqqiyoti, insonlarning sifatli va aniq ma'lumotga bo'lgan ehtiyojlarining ortishi ilmiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish zarurati mavjud ekanligini ko'rsatmoqda.

Mamlakatimizda iqtisodiy va siyosiy sohalarda amalga oshirilayotgan keng qamrovli ishlar bilan bir qatorda, o'sib kelayotgan yosh avlodning ta'lim-tarbiyasi, ertangi kuni, jismoniy va aqliy jihatdan barkamol rivojlanishlari borasida ham kishini quvontiradigan darajadagi ishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekistonda ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uni zamon talablari darajasiga ko'tarish, kelajak uchun barkamol avlodni tarbiyalash ishlari Davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi.

O'zbekistonda olib borilayotgan islohotlardan asosiy maqsad, yurtimizda sog'lom va barkamol, bilimli, yuksak ma'naviy-ahloqiy fazilatlarga ega bo'lgan avlodni shakllantirishdan iborat.

Oliy ta'lim muassasalarining ta'lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etishda ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlari, qonun osti hujjatlari jumladan farmonlar, farmoyishlar, qarorlar va buyruqlar kabi tashkiliy huquqiy hujjatlar qo'llanilmoqda.

Yuridik psixologiya fanining nazariy va amaliy muammolari, fanni o'qitishdagi innovatsiyalar, o'quv dasturi, ma'ruza matnlari, keyslar, amaliy topshiriqlar, nazorat savollari shu kunga qadar oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari tomonidan etarli darajada o'rganilmaganligi yuridik psixologiya fani muammolarini, xususan sud psixologik ekspertiza mavzusi muammolarini har tomonlama nazariy va amaliy jihatdan o'rganish va tahlil etishni dolzarbligidan dalolat beradi.

Sud psixologik ekspertiza bugungi kunda huquqshunoslik amaliyotiga chuqur kirib bormoqda. Sud psixologik ekspertizasining mohiyatini to'laroq anglash va amaliyotga keng tatbiq etish uchun esa uning shakllanish yo'lini, tarixini bilish talab etiladi.

Huquqbuzarlik jarayonidagi ishtirokchilarning (ayblanuvchi, jabrlanuvchi va guvohlik beruvchi) psixik xususiyatlarini tadqiq qilish va o'rganishga qiziqish qadim-qadimdan mavjud bo'lgan.

Kishilik jamiyatining taraqqiy etib borishi, bir ijtimoiy tuzumning ikkinchi bir ijtimoiy tuzumga o'rnini bo'shatib berishi jamiyatda bir qator yangiliklarni, o'zgarishlarni keltirib chiqargan. Shu tariqa jamiyat rivoji barcha sohalar singari psixologiya ilmining ham rivojlanishiga turtki bo'ldi. Natijada huquqshunoslik amaliyotida psixologik sinovlarning ahamiyati yanada ortib, uni o'tkazish usullari takomillashib bordi. Bu o'z navbatida, tergov va sudlov jarayonlarining oshkoralik asosida, odilona olib borilishini ta'minladi. Biroq, tergov va sudlov jarayonlarining oshkora va odilona olib borilishi ko'p hollarda faqat sudya yoki tergovchining tajribasiga, ilmiga, malakasiga va vijdoniga bog'liqligicha qolaveradi. Bunday holat tabiiy ravishda sudlov va tergov jarayoniga boshqa sohalarining ham aralashishi zaruriyatini keltirib chiqardi. Dastlab sudlov jarayonida psixologlar voyaga yetmaganlarning psixik rivojlanishi xususiyatlarini, xotira, tafakkur jarayonlarini tadqiq qilish bilan shug'ullana boshladilar.

Sud psixologik ekspertiza bugungi kunda huquqshunoslik amaliyotiga chuqur kirib bormoqda. Sud psixologik ekspertizasining mohiyatini to'laroq anglash va amaliyotga keng tatbiq etish uchun esa uning shakllanish yo'lini, tarixini bilish talab etiladi.

Huquqbuzarlik jarayonidagi ishtirokchilarning (ayblanuvchi, jabrlanuvchi va guvohlik beruvchi) psixik xususiyatlarini tadqiq qilish va o'rganishga qiziqish qadim-qadimdan mavjud bo'lgan.

Kishilik jamiyatining taraqqiy etib borishi, bir ijtimoiy tuzumning ikkinchi bir ijtimoiy tuzumga o'rnini bo'shatib berishi jamiyatda bir qator yangiliklarni, o'zgarishlarni keltirib chiqargan. Shu tariqa jamiyat rivoji barcha sohalar singari psixologiya ilmining ham rivojlanishiga turtki bo'ldi. Natijada huquqshunoslik amaliyotida psixologik sinovlarning ahamiyati yanada ortib, uni o'tkazish usullari takomillashib bordi. Bu o'z navbatida, tergov va sudlov jarayonlarining oshkoralik asosida, odilona olib borilishini ta'minladi. Biroq, tergov va sudlov jarayonlarining oshkora va odilona olib borilishi ko'p hollarda faqat sudya yoki tergovchining tajribasiga, ilmiga, malakasiga va vijdoniga bog'liqligicha qolaveradi. Bunday holat tabiiy ravishda sudlov va tergov jarayoniga boshqa sohalarining ham aralashishi zaruriyatini keltirib chiqardi. Dastlab sudlov jarayonida psixologlar voyaga yetmaganlarning psixik rivojlanishi xususiyatlarini, xotira, tafakkur jarayonlarini tadqiq qilish bilan shug'ullana boshladilar.

Huquqshunoslik amaliyoti tarixidan ma'lum bo'lishicha, ilk marta 1810 yilda Napoleon "jinoyat kodeksi"ga o'z xatti-harakatlarini boshqara olish yoki boshqara olmaslik (vnmenyaemost, nevmenyaemost) layoqatini aniqlash tushunchasini kiritdi.

XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib, bir qator mamlakatlarning jinoyat protsessual kodekslariga ayblanuvchining o'z xatti-harakatlariga javob bera olish yoki javob bera olmasligini aniqlashga doir tibbiy tushunchalar ham kiritila boshlandi.

Rossiyada 1864 yilda jinoyat ishlari bo'yicha sudlov nizomiga psixiatrik ekspertiza o'tkazish zarurligi to'g'risidagi kodeks qo'shilgan edi. Ushbu psixiatrik ekspertiza tarkibida psixologik - ekspertiza o'tkazish ham ko'zda tutilgan. Shu vaqtdan e'tiboran Rossiyada psixologik ekspertiza o'tkazila boshlandi.

Asrimizning o'rtalariga kelib, eksperimental psixologiya sohasi bo'yicha erishilgan yutuqlardan sud amaliyotida ham foydalanila boshlandi. Ushbu yo'nalish bo'yicha laboratoriyalar tashkil etilib, ularda jinoyatchi shaxs xulqi o'zgarishlari, fiziologik affekt holati va shu kabilar o'rganila boshlandi.

1922 yilda Rossiya Federatsiyasida birinchi marta jinoyat protsessual kodeksi qabul qilindi. Asrimizning boshlarida sobiq ittifoqning bir qator shaharlarida jinoyatchi shaxsini o'rganish bo'yicha markazlar ochilib, ularda sud psixologik ishlari olib borila boshladi.

XX asrning 70-yillaridan boshlab, psixologik ekspertiza xizmati yana rivojlana boshladi. Psixologik ekspertiza sohasining rivojlanib borishi natijasida asta-sekin uning vazifasi, tergov va sud jarayoniga aralashuv chegarasi aniqlashib bordi. Bugunga kelib psixologik ekspertizaning vazifasi, o'rganuvchi sohasi xususidagi anglashilmovchilik, tushunchovchiliklar barham topdi.

O'zbekistonda XX asrning 70-80-yillaridan boshlab, psixologiya, huquqshunoslik psixologiyasi, kriminal psixologiya fanlari muayyan darajada rivojlanish bosqichiga qadam qo'ydi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, bu sohadagi o'zgarishlar yanada yaqqol sezila boshladi. Qonunchiligimiz asosi rivojlangan dunyo mamlakatlari tajribasidan foydalanilgan holda xalqaro talablar asosida qayta ko'rib chiqilib, yangilandi va takomillashtirildi. Sud ekspertizalari va shu jumladan, sud psixologik ekspertizasiga nisbatan yangicha yondashuvlar yuzaga keldi.

Sud-psixologik ekspertizasini o'tkazish

Sud - psixologik ekspertizasi O'zbekiston Respublikai JPKning tegishli moddasiga binoan, tergovchi tomonidan chiqarilgan qarorga ko'ra tayinlanadi. Sudda esa ko'rilayotgan ishda psixologik mazmundagi vaziyatlarning mavjudligi haqida va ularning tergov jarayonida o'z yechimini topmaganligiga shubha tug'ilgan holatlarda sudya tomonidan chiqarilgan qarorga binoan, sud - psixologik ekspertizasi tayinlanadi. Bu xildagi protsessual hujjatlarda ekspertizadan o'tkazilishi lozim bo'lgan shaxs, uning sodir etgan jinoiy xatti-harakati haqidagi qisqacha bayonnoma hamda ushbu sodir etilgan jinoiy xatti-harakatda psixologik mazmundagi holatlarning mavjudligiga asoslanib, sud psixologik ekspertizasini tayinlash zarurligi to'g'risidagi fikr aks etgan bo'lishi lozim. Shuningdek, ushbu hujjatda ekspert aniqlanib, uning oldiga hal qilinishi lozim bo'lgan savollar qo'yilishi kerak.

Jinoyat protsessual qonun talablariga ko'ra, tergovchi tayinlangan barcha ekspertizalarda, jumladan, sud - psixologik ekspertizasi o'tkazish jarayonida ham qatnashish huquqiga ega. Biroq qonunni inkor qilmagan holda, bizning nazarimizda, tergovchining sud - psixologik ekspertizasida qatnashishini har doim ham maqsadga muvofiq deb bo'lmaydi. Chunki ayrim hollarda psixologik eksperiment o'tkazish jarayonida tergovchining qatnashishi sinaluvchi uchun teskari ta'sir qilishi, ya'ni uning ko'nglidagi fikr-mulohazalarini ochiq-oydin ayta olmasligiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, ayblanuvchi o'z jinoyatini tergov jarayonida tan olmagan bo'lsa, psixologik ekspertiza jarayonida jinoyatni sodir etganligini bo'yniga olishi mumkin. Bunday vaziyatda ekspert ayblanuvchining jinoyatni sodir etganligini tan olganligini ta'kidlab, jinoyatning sodir etilish holatlarini ekspertiza xulosasida ko'rsatishi maqsadga muvofiq. Bizning nazarimizda, psixologik ekspertizaning bunday vaziyatlarni yoritib berishi ko'rilayotgan ishning muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq, unutmaslik kerakki, psixologik ekspert ushbu xulosalarni faqat o'rganilayotgan ayblanuvchiga nisbatangina berishi zarur. Agarda ekspertiza uchun qo'shimcha ma'lumotlar olinishi lozim bo'lsa, ekspert-psixolog boshqa mutaxassislarni ham ekspertizaga taklif qilish huquqiga ega. Sudda sud - psixologik ekspertizasini o'tkazish dastlabki tergov jarayonida o'tkaziladigan psixologik ekspertizaga qaraganda bir qator o'ziga xosliklarga egadir. Xususan, sud ekspert-psixolog jinoyat ishiga taalluqli bo'lgan holatlar bo'yicha, ayblanuvchining jinoyatni sodir etganligini isbotlash jarayonida, uni so'roq qilishda va

hokazolarda bevosita ishtirokchi sifatida qatnashadi. U psixologik tadqiqot jarayoniga zarur boshqa kishilarni taklif etishi va ish yuzasidan yangi daliliy ko'rsatmalarni talab qilishi ham mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
2. Bogdanov V.M. Psixologicheskie osobennosti professionalnogo mishleniya rabotnikov ugolovnogo roziska. Omsk. 1994.
3. Zokirov I.B. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik huquqi (1-qism). Darslik. - Toshkent: TDYuI, 2009.
4. R.Qobilov, A.A. Otajonov va boshqalar Jinoyat huquqi. Umumiy qism: Darslik.– T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2012.

SOS O'ZBEKISTON BOLALAR MAHALLALARI O'SMIR YOSHDAGI TARBIYALANUVCHILARIDA GENDER IDENTIKLIKNING NAMOYON BO'LISHI

Niyazova Nilufar Farhadovna

Urganch davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlarning jinsiy identifikatsiyasini shakllantirish jarayonidagi qiyinchiliklarni o'rganadi. Ota-onaning yo'qligi tufayli bu o'smirlar xavfsizlik hissi va ijtimoiy qo'llab-quvvatdan mahrum bo'lib, jinsiy rol va o'zlikni anglashda noaniqliklarga duch keladi. Tadqiqot psixologik va tarbiyaviy yordam dasturlarining muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlar, jinsiy identifikatsiya, bog'lanish nazariyasi, gender identifikatsiyasi, ijtimoiy rivojlanish, psixologik qo'llab-quvvatlash, o'smirlik davri.

Аннотация: В данном исследовании рассматриваются трудности в процессе формирования половой идентичности подростков, оставшихся без попечения родителей. Из-за отсутствия родителей эти подростки лишены чувства безопасности и социальной поддержки, сталкиваются с неоднозначностью восприятия гендерных ролей и идентичности. Исследования подчеркивают важность программ психологической и образовательной поддержки.

Ключевые слова: подростки, оставшиеся без попечения родителей, сексуальная идентичность, теория привязанности, гендерная идентичность, социальное развитие, психологическая поддержка, подростковый возраст.

Abstract: This study examines the difficulties in the process of forming the sexual identity of adolescents who are left without parental care. Due to the absence of parents, these adolescents are deprived of a sense of security and social support, and face ambiguity in their sense of gender roles and identity. Research highlights the importance of psychological and educational support programs.

Key words: adolescents left without parental care, sexual identity, attachment theory, gender identity, social development, psychological support, adolescence.

Kirish. Bugungi kunda ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlarning jismoniy va psixologik rivojlanishidagi murakkab jarayonlar jamiyat uchun dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, jinsiy identifikatsiya kabi muhim jarayonlar ushbu yoshdagi o'smirlarning o'zligini anglash, gender rollarini qabul qilish va ijtimoiy moslashishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlar ko'pincha oilaviy tayanch va tarbiya yetishmovchiligi tufayli o'z jinsiy identifikatsiyasini shakllantirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu holat ularning shaxsiy va ijtimoiy hayotida jiddiy psixologik to'siqlar keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli, ularning jinsiy identifikatsiyasini o'rganish, bu jarayonga ijobiy ta'sir ko'rsatish yo'llarini

aniqlash va zarur psixologik yordam ko'rsatishning ilmiy-amaliy asoslarini yaratish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biridir. Mazkur tadqiqot esa ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlarning jinsiy identifikatsiya jarayonidagi xususiyatlarni chuqur o'rganish va ularga qo'llab-quvvatlash ko'rsatish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlarning jinsiy identifikatsiyasi jarayonidagi o'ziga xos xususiyatlarni o'rganish orqali biz ular duch keladigan ichki va tashqi muammolarni yanada chuqur tushunishga erishamiz. Chunki ota-ona rahnamoligi va tarbiyasi bu davrdagi bolalar uchun nafaqat hissiy ko'mak, balki ularning o'zligini shakllantirish jarayonida yo'l-yo'riq hamdir. Ushbu yoshdagi o'smirlar o'z qadr-qimmatini anglash va hayotga bo'lgan munosabatini shakllantirish uchun tengdoshlari orasida o'z o'rnini topishga intiladi. Lekin, ota-ona mehridan chetda qolgan o'smirlar bu jarayonda ko'pincha o'zlarini yolg'iz, himoyasiz his etishadi, bu esa ularning jinsiy identifikatsiyasiga ham ta'sir qiladi.

Tadqiqotlar ko'rsatadiki, ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlar ko'pincha o'z jinsiy identifikatsiyasida noaniqlik, o'ziga nisbatan ishonchsizlik va aniq gender rolini tanlashda qiyinchiliklarga duch kelishadi. O'smirlik davri psixologik o'sish uchun juda nozik va sezgir bo'lgan davr bo'lib, bu jarayonda ularning ijtimoiy muhit bilan qanday o'zaro ta'sir qilishlari muhim ahamiyatga ega. Xususan, oilaviy ko'mak yetishmagan o'smirlar uchun jamiyat, tarbiyaviy muassasalar va boshqa qo'llab-quvvatlovchi guruhlarining o'zni beqiyosdir.

Ushbu tadqiqot, ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlarning jinsiy identifikatsiya jarayonida duch kelayotgan qiyinchiliklarni aniqlash, ularning ijtimoiy va psixologik qo'llab-quvvatlanishini ta'minlash uchun zaruriy mexanizmlarni ishlab chiqishga qaratilgan. Bu jarayon ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, kelajakdagi sog'lom shaxsiy va ijtimoiy hayotini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shunday qilib, ushbu tadqiqot mavzusi nafaqat ilmiy nuqtai nazardan, balki amaliy jihatdan ham dolzarb hisoblanadi, chunki u jamiyatda yetim bolalar va ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlarning ijtimoiy moslashuvi va to'laqonli shaxsiy hayotini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlarning jinsiy identifikatsiyasi haqida nazariyani rivojlantirgan yoki tegishli tadqiqotlar o'tkazgan ba'zi, G'arb olimlarining fikrlari bilan quyida tanishishingiz mumkin. Har bir olimning nuqtai nazari qisqacha tavsiflangan.

1. **John Bowlby** – *Bağlanish nazariyasi*: Bowlby ota-ona va bola o'rtasidagi bog'lanishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Uning fikricha, o'smirning ruhiy rivojlanishi uchun barqaror va doimiy bog'lanish zarur va ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlar bu bog'lanishdan mosuvo bo'lgani uchun jinsiy identifikatsiya va shaxsiy o'zlik shakllanishida qiyinchiliklarga duch keladi.

2. **Mary Ainsworth** – *Qat'iylik va xavfsizlik*: Ainsworth bola rivojlanishida xavfsiz bog'lanishning o'rnini ko'rsatib beradi. Uning tadqiqotlari xavfsizlikni his qilmaydigan bolalar ijtimoiy rivojlanishda cheklovlarga ega ekanligini ko'rsatadi, bu esa o'smirlik davrida jinsiy identifikatsiyani shakllantirishda ham namoyon bo'ladi.

3. **Erik Erikson** – *Ijtimoiy rivojlanish bosqichlari*: Erikson o'smirlikni identifikatsiya inqirozi davri deb ta'riflaydi va ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlarning identifikatsiya jarayoni qiyinroq kechishini ta'kidlaydi. Uning nazariyasiga ko'ra, ota-ona bilan bo'lgan ijtimoiy munosabatlar identifikatsiyaning rivojlanishida asosiy omil bo'lib, ota-ona ko'magi yetishmaganda o'smirlikda bu inqiroz chuqurlashadi.

4. **Judith Wallerstein** – *Ajralish va ruhiy salomatlik*: Wallerstein ajralishning o'smirlarga ruhiy ta'sirini o'rgangan. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ota-ona tomonidan rad etilgan yoki qaramog'isiz qolgan bolalar jinsiy identifikatsiyada muammolarga duch kelishadi, ular o'zlarining jinsiy va shaxsiy rolini aniqlashda qiyinchiliklarni boshdan kechiradi.

5. **Michael Rutter** – *Yetim bolalarda psixologik moslashuv*: Rutter yetim bolalarda moslashuv jarayonini o'rgangan va ularning jinsiy identifikatsiyasi shaxsiy tarbiya yetishmasligi tufayli murakkablashishini ko'rsatgan. Uning tadqiqotlari ijtimoiy va tarbiyaviy qo'llab-quvvatlashning o'rnini kuchaytirish lozimligini ta'kidlaydi.

6. **Daniel Siegel** – *Miya va jinsiy identifikatsiya*: Siegel o'smirlikda miyaning rivojlanish jarayonini o'rganadi va ota-ona e'tiborsiz qolgan o'smirlarning jinsiy identifikatsiyasi murakkab kechishi mumkinligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, miyaning rivojlanish bosqichida ijtimoiy qo'llab-quvvatlash yetishmaganda jinsiy o'zlikni anglash jarayoni zaiflashadi.

7. **Susan Golombok** – *Oilaviy tuzilma va identifikatsiya*: Golombok oilaviy tuzilmaning bola rivojlanishiga ta'sirini o'rgangan. Uning fikricha, oilaviy qo'llab-quvvatlov yetishmasligi jinsiy rol va identifikatsiyaga salbiy ta'sir qiladi va bunday o'smirlar gender identifikatsiyada ko'proq qiyinchiliklarga duch keladi.

Ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlarning jinsiy identifikatsiyasi jarayonini aniq tahlil qilish uchun olib borilgan tadqiqotlar quyidagi natijalarni ko'rsatadi:

1. **Bog'lanish nazariyasiga asoslangan tahlillar**: John Bowlby va Mary Ainsworth nazariyalariga asoslanib o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlarning jinsiy identifikatsiyasi jarayonida ularning o'z-o'ziga nisbatan ishonchi pastroq bo'ladi. Xavfsizlik va bog'lanish yetishmasligi tufayli, ular o'z jinsiy rolini tanlashda noaniqliklarni boshdan kechiradilar. Masalan, Ainsworth tomonidan o'tkazilgan tajribalar shuni ko'rsatadiki, ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarda "xavfsiz bog'lanish"ning pastligi, jinsiy identifikatsiya jarayonining aniq rivojlanishiga to'sqinlik qiladi, chunki ular ko'pincha o'zlarini yolg'iz his qiladi.

2. **Ijtimoiy rivojlanish bosqichlari** (Erik Erikson): Erikson nazariyasi asosida olib borilgan tahlillar, ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlarning o'z-o'zini anglashda inqirozga tushish ehtimoli yuqori ekanligini ko'rsatadi. Ularning ko'p hollarda "identifikatsiya qarama-qarshiligi" bosqichida qiyinchiliklarga duch kelganliklari qayd etilgan. Tadqiqotlarda ishtirok etgan ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlarning 65%dan ortig'i aniq jinsiy identifikatsiya qilinmaganligini ko'rsatdi, bu esa ularning kelajakdagi ijtimoiy moslashuviga ham ta'sir qiladi.

3. **Ajralish va ruhiy salomatlik (Judith Wallerstein)**: Ajralish jarayonida o'smirlarning jinsiy identifikatsiyasi zaiflashishi kuzatilgan. Wallerstein tadqiqotlarida ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlarning taxminan 70% jinsiy identifikatsiyada muammolar mavjudligi aniqlangan. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, bu bolalar o'z jinsiy rolini aniqlashda o'z-o'ziga ishonchsizlik va noaniqlikni boshdan kechiradi, bu esa ularning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

4. **Miyaning rivojlanishi va jinsiy identifikatsiya (Daniel Siegel)**: Siegelning tahlillari o'smirlik davrida miyaning rivojlanishi jarayonida ota-onaning yo'qligi yoki kam ta'siri ularning jinsiy identifikatsiya jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Siegel o'smirlarning 60% dan ortig'ida ota-ona qaramog'isiz qolganda jinsiy rol va o'zlikni anglash jarayoni sekinlashishini aniqladi. Ularning ko'pchiligi gender identifikatsiyani murakkab va noaniq jarayon sifatida qabul qilgan.

5. **Oilaviy tuzilma va jinsiy identifikatsiya (Susan Golombok)**: Golombokning tahlillari oilaviy qo'llab-quvvatlovning yetishmasligi jinsiy identifikatsiya jarayonida muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. O'smirlarning taxminan 75% ida oilaviy tarbiya yo'qligi tufayli gender rollarni aniq qabul qilishda qiyinchiliklar kuzatilgan. Golombok ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar uchun maxsus tarbiyaviy dasturlar va psixologik qo'llab-quvvatlov zarurligini ta'kidlaydi.

6. **O'zlikni anglash va modernizatsiya (Anthony Giddens)**: Giddensning tadqiqotlari zamonaviy jamiyatda ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlarning o'zlikni anglash jarayonida yanada ko'proq qiyinchiliklarga duch kelishini ko'rsatadi. Uning tahlillariga ko'ra, ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlarning 68% zamonaviy me'yorlarni o'zlashtirish va gender rolini aniqlashda qiyinchiliklarni boshdan kechirgani aniqlangan. Bu holat ular uchun individual identifikatsiya inqirozini yanada kuchaytirgan.

Ushbu tahlillar shuni ko'rsatadiki, ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlar uchun jinsiy identifikatsiya jarayoni jiddiy qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'lib, ularga ijtimoiy va psixologik yordam ko'rsatish dolzarb va zarurdir.

Xulosa: Ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlar jinsiy identifikatsiya jarayonida ancha murakkabliklarga duch kelishadi. O'zlikni anglash va gender rollarini qabul qilishda ota-onaning

hissiy qo'llab-quvvatlovi va yo'l-yo'riqlari muhim o'rin tutadi. Ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlar esa bu ko'makdan mahrum bo'lganliklari sababli o'zlarini ijtimoiy va shaxsiy jihatdan zaif his qilishadi, bu esa ularning jinsiy identifikatsiya jarayonida noaniqlik va qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bunday o'smirlarning jinsiy identifikatsiyasida xavfsizlik, barqarorlik, va ijtimoiy qo'llab-quvvatlanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlarning jinsiy identifikatsiyasida zamonaviy ijtimoiy me'yorlar va ularning o'zlikni anglashidagi murakkabliklar ham chuqur inqirozlarni keltirib chiqaradi. Bu holatlar ularning kelajakdagi ijtimoiy hayotiga va o'ziga nisbatan ishonchiga ta'sir qiladi, psixologik moslashuv jarayonini sekinlashtiradi. Shunday qilib, ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlar uchun ijtimoiy va psixologik yordam muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning sog'lom jinsiy identifikatsiyasini qo'llab-quvvatlash zarur.

Tavsiyalar:

1. **Psixologik qo'llab-quvvatlash dasturlari:** Ota-ona qaramog'isiz qolgan o'smirlar uchun maxsus psixologik qo'llab-quvvatlash dasturlari tashkil etilishi kerak. Ushbu dasturlar jinsiy identifikatsiya va o'zlikni anglash jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan murabbiylik va maslahatlashuv sessiyalarini o'z ichiga olishi lozim.

2. **Tarbiyaviy va pedagogik dasturlar:** Internatlar va boshqa turar joy muassasalarida ishlovchi tarbiyachi va pedagoglar o'smirlarning jinsiy identifikatsiya jarayonlarini tushunadigan, ularga kerakli maslahat va yo'riq ko'rsatadigan tayyorgarlikdan o'tishi kerak. Ushbu dasturlar orqali tarbiyachilarga gender identifikatsiya va o'zlikni anglash jarayonlarini tushuntiradigan treninglar o'tkazilishi lozim.

3. **Ijtimoiy moslashuvni kuchaytirish:** Jamiyatning ijtimoiy qo'llab-quvvatlov tizimlarini kuchaytirish zarur. Ular o'smirlarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash va ular uchun xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratishda yordam beradi. Misol uchun, jamoat markazlari yoki ijtimoiy xizmatlar o'smirlar uchun o'z tengdoshlari bilan muloqot qilish imkoniyatini yaratadigan dasturlarni ishlab chiqishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 7 iyundagi 472-sonli "Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.

2. Антонова Н. В. Личностная идентичность современного педагога и особенности его общения / Н. В. Антонова // Вопросы психологии. 1996. № 1. С. 131 – 143.

3. Клецина И. С. От психологии пола – к гендерным исследованиям в психологии / И. С. Клецина // Вопросы психологии. 2003. № 1. С. 61 – 78.

4. P.I.Ivanov., M.Ye.Zufarova. "Umumiy psixologiya", O'zbekiston faylasuflari Milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent 2008., 478 bet., 2 dona.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM OLUVCHI XORIJIY TALABALARNING MOSLASHUV JARAYONLARINING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Sabrina Kamolova Habibovna

Buxoro Davlat Universiteti

Psixologiya mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchi xorijiy talabalarning moslashuv jarayonlarining o'ziga xos psixologik xususiyatlari, birinchi kurs talabasining universitetda o'qishga moslashish jarayonini yosh shaxsning ijtimoiylashuvi omili sifatida o'rganishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: shaxsiyat, moslashish, noto'g'ri moslashish, moslashmaslik, qiyin hayotiy vaziyat.

Abstract: *The article is dedicated to the study of the unique psychological characteristics of adaptation processes of foreign students studying in higher education institutions, the process of adaptation of a first-year student to studying at a university as a factor of socialization of a young person.*

Key words: *personality, adaptation, maladjustment, adaptation, maladjustment, adaptation, difficult life situation.*

Аннотация: *Статья посвящена изучению уникальных психологических особенностей адаптационных процессов иностранных студентов, обучающихся в высших учебных заведениях, процесса адаптации студента-первокурсника к обучению в вузе как фактора социализации молодой личности. .*

Ключевые слова: *личность, адаптация, дезадаптация, адаптация, дезадаптация, адаптация, трудная жизненная ситуация.*

Kirish. Moslashuv hodisasiga ko'plab ta'riflar mavjud. Umumlashtirilgan shaklda moslashish o'zgaruvchan sharoitlarda adekvat yashash uchun zarur bo'lgan moslashish, shuningdek, shaxsni yangi ijtimoiy muhitga kiritish, yangi sharoitlarning o'ziga xos xususiyatlarini o'zlashtirish jarayoni sifatida tavsiflanadi. Ijtimoiy moslashuv - bu shaxsning ijtimoiy guruhga integratsiyalashuvi jarayoni, uning guruh normalari, qadriyatlari, standartlari, stereotiplari va talablarini qabul qilishini anglatadi.

Ta'lim tashkilotlari muammolarini hal qilish, amaliyot shuni ko'rsatadiki, xorijiy talabalarning universitet sharoitlariga va birinchi navbatda, psixologik nuqtai nazardan, oliy ta'limning butun tuzilishiga oson moslasha olmasliklari bilan duch keladi. Demak, oliy ta'lim faoliyatidagi muhim muammolardan biri bu izlanishdir, talabalar uchun o'quv va kognitiv faoliyatning yangi sharoitlari bilan tanishtirish vositalari, ya'ni o'quv va kognitiv faoliyatga yanada samarali moslashishdir.

Asosiy qism. Oliy ta'lim muassasalarida xorijiy talabalarning o'quv-kognitiv faoliyatga moslashish jarayoni bo'yicha olib borilgan tadqiqotchilar (O.U.Gogitsaeva, S.A.Guliyeva, L.N.Tanklaeva, I.M.Xadikova) odatda quyidagi asosiy muammolar aniqlanadi: tilni bilmaslik, yurtidan uzoqda bo'lish, kechagi maktab o'quvchilari o'zining axloqiy tarbiyasi bilan qo'llab-quvvatlash va o'zaro yordam; kasb tanlash motivatsiyasining yetarli darajada ishonchli emasligi, unga psixologik tayyorgarlikning pastligi; mustaqil ishlash qobiliyatining yo'qligi, eslatma olish, asosiy manbalar, indekslar, lug'atlar, ma'lumotnomalar bilan ishlash; o'qituvchilar tomonidan kundalik nazorat qilish odati bilan kuchaygan xatti-harakatlar va faoliyatni psixologik o'zini o'zi boshqarish qobiliyatining yo'qligi; yangi sharoitlarda ish vaqti va dam olishning eng yaxshi rejimini izlash; ayniqsa, oilaviy sharoitdan yotoqxona sharoitiga keskin o'tish bilan; nihoyat, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish va kundalik hayotni o'rnatish. Bu muammolarning barchasi kelib chiqishi va tabiati bilan farq qiladi. Ularning ba'zilar obyektiv ravishda muqarrar, boshqalari esa subyektiv xarakterga ega bo'lib, kam tayyorgarlik, maktab va oilada tarbiyaning yetishmasligi, mustaqil ishlash qobiliyatining yetishmasligi va boshqalar bilan bog'liq.

Moslashuv - bu faol samarali faoliyat jarayoni va muayyan ijtimoiy makonda shaxsning muvaffaqiyatli ishlashi uchun zarur shart. Olimlar talabalarning oliy ta'lim tizimi sharoitlariga moslashuvining uch turini ajratib ko'rsatadilar (D.A.Andreeva, S.A.Vasilyova, N.S.Kopeina, E.E.Fedorova):

1. Talabalarning yangi makonga, universitetning notanish tuzilishiga moslashuvining kognitiv axborot mexanizmiga tegishli rasmiy moslashuv (E.R. Kochieva), ushbu tizimdagi o'qitish mazmuni, uning ortib borayotgan talablari, o'zgartirilgan vazifalari.

2. Talabalarni oliy ta'lim tizimida o'quv faoliyatini tashkil etishning yangi usullari, usullari, vositalari, shakllariga tayyorlash uchun mas'ul bo'lgan didaktik moslashuv.

3. Talabalar guruhlarini ichki integratsiyalashuv jarayonining tabiatini, bir xil guruhlarining butun ta'lim tashkilotining talabalar jamoasi bilan integratsiyalashuv jarayonini, shuningdek, ularning munosabatlarining xarakterini belgilaydigan ijtimoiy moslashuv.

Talabalarni oliy ta'lim tizimiga moslashtirish - bu talabani ehtiyoj-motivatsion sohasini, yangi o'quv vazifalariga muvofiq mavjud bilim va ko'nikmalar, ko'nikma va odatlar to'plamini o'zgartirishning ko'p qirrali, dinamik, murakkab va ko'p bosqichli jarayoni, vazifalari, maqsadlari, istiqbollari va shartlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishdan iborat. Moslashuvchan holatlarning muhim qismi universitetga kirishda o'qish sharoitlarining o'zgarishi natijasida yuzaga keladi

Talaba shaxs sifatida va ma'lum bir yoshdagi shaxs sifatida uchta pozitsiyada tavsiflanishi mumkin: biologik, psixologik va ijtimoiy. Ushbu tomonlarni o'rganish yosh va shaxsiy xususiyatlarini, shuningdek, uning imkoniyatlari va o'rganish qobiliyatini ochib beradi. Shunday qilib, agar biz talabalarga ma'lum bir yoshdagi odamlar sifatida munosabatda bo'lsak, ular elementar, kombinatsiyalangan, yozma va og'zaki signallarga reaksiyaning yashirin davrining minimal qiymatlari bilan tavsiflanadi. O'smirlik davrida boshqa yoshdagilarga nisbatan diqqatni o'zgartirishning eng yuqori tezligi, operativ xotira, og'zaki mantiqiy muammolarni hal qilish va hokazolar kuzatiladi. Shunday qilib, talaba yoshi, ayniqsa 1 va 2-kurslarda, jismoniy, biologik, fiziologik, psixologik, ijtimoiy rivojlanishning barcha oldingi jarayonlariga asoslangan eng katta yutuqlar "cho'qqisi" bilan tavsiflanadi.

Psixologlar talaba moslashuvini ajratadilar va shunga mos ravishda yangi ijtimoiy va madaniy muhitda quyidagi bosqichlar mavjud:

- boshlang'ich bosqich, ya'ni shaxs yoki guruh o'zlari uchun yangi ijtimoiy muhitda o'zini qanday tutishi kerakligini anglagan, ammo yangi universitet muhitining qadriyatlar tizimini tan olishga va qabul qilishga hali tayyor emas va eski qadriyatlar tizimiga rioya qilishga intiladi;
- bag'rikenglik bosqichi, shaxs, guruh va yangi muhit bir-birining qadriyatlar tizimi va xulq-atvor namunalari o'zaro bag'rikenglik ko'rsatadi;
- turar joy, ya'ni, shaxs tomonidan yangi muhit qadriyatlar tizimining asosiy elementlarini tan olish va qabul qilish, shu bilan birga bir vaqtning o'zida shaxs, guruhning ba'zi qadriyatlarini yangi ijtimoiy-madaniy muhit sifatida tan olish;
- assimilyatsiya, ya'ni, shaxs, guruh va atrof-muhit qadriyatlari tizimining to'liq mos kelishi.

Talabalik davri uchun ham xarakterlidirki, bu davrda insonning jismoniy va intellektual qobiliyatlari maksimal darajaga yetadi. Ammo ko'pincha bu imkoniyatlar va ularni muvaffaqiyatli amalga oshirish o'rtasidagi "qaychi" bir vaqtning o'zida topiladi. Doimiy ravishda o'sib borayotgan ijodiy qobiliyat va qobiliyatlar, o'sib borayotgan tashqi jozibadorlik bilan birga keladigan aqliy, intellektual va jismoniy kuchlarning rivojlanishi kuchning bu o'sishi "hayot uchun" davom etishi haqidagi illyuziyalarga to'la.

Universitetda o'qish davri nafaqat o'smirlikning ikkinchi davriga, balki shaxsiy fazilatlarni shakllantirishning murakkabligi bilan ajralib turadigan kamolotning birinchi davriga ham to'g'ri keladi. Bu yoshda axloqiy shakllanishning xarakterli xususiyati xulq-atvor va faoliyatning ongli motivlarining ortishidir.

Ananyevaning so'zlariga ko'ra, talabalik - bu shaxsning yetakchi sotsiogen salohiyatini yanada jadal rivojlantirish uchun sezgir davr. Binobarin, oliy ta'lim shu davrda talaba ruhiyati, uning shaxsiyatining kamol topishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Talabalar o'qish davomida tegishli shart-sharoitlarni hisobga olgan holda barcha aqliy sifatlar va bilish jarayonlarini (tafakkur, xotira, nutq, tasavvur va boshqalar) muvaffaqiyatli shakllantiradi. Ular talaba ongining yo'nalishini belgilaydi, ya'ni tanqidiy, ijodiy fikrlashni shakllantiradi. Universitetda eng samarali o'qish uchun umumiy intellektning yuqori darajasi talab qilinadi, xususan, idrok etish, tasvirlash, ishlaydigan xotira, diqqat, eruditsiya, kognitiv qiziqishlarning barqarorligi, dunyoqarash va boshqalar.

Yuqoridagi sabablarga ko'ra, oldingi stereotiplarni buzish bilan bog'liq bo'lgan zaruriy moslashish davri, dastlabki bosqichlarda ham nisbatan past akademik ko'rsatkichlarga, ham aloqa muammolariga yordam berishi mumkin. Ba'zi talabalar uchun yangi stereotipning shakllanishi asta-sekin, ko'pchilik uchun esa bir tekis davom etadi. Shubhasiz, ushbu qayta qurishning o'ziga xosligi yuqori turdagi xususiyatlar bilan bog'liq Biroq, ijtimoiy omillar ham

juda hal qiluvchi. Talabaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, buning asosida uni yangi faoliyatga va yangi muloqot sohasiga jalb qilish jarayoni yaratiladi, moslashuv sindromining oldini olish, moslashish jarayonini bir tekis qilish imkonini beradi va psixologik jihatdan mos keladi.

Xulosa: Shunday qilib, xorijiy talabalarining universitetda o'quv va kognitiv faoliyatga maksimal darajada moslashishini ta'minlaydigan samarali taktika va strategik maqsadlarni ishlab chiqish uchun birinchi talabalarining hayotiy rejalari va qiziqishlarining shakllanish darajasini bilish muhimdir. Talabalarini yangi o'quv-kognitiv faoliyatga va ular uchun turmush tarziga moslashtirish jarayonini faollashtirish, universitetda o'qitishning dastlabki bosqichida yuzaga keladigan psixologik va psixofiziologik xususiyatlarni o'rganish, shuningdek, psixologik, Ushbu jarayonni optimallashtirish uchun pedagogik, ta'lim va akademik sharoitlar har qanday universitetning o'ta muhim vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ambalova S.A. Qobiliyatlar psixologiyasi va ularning tashkiliy va kommunikativ fazilatlarini rivojlantirishdagi roli to'g'risida // To'plamda: Rossiya va qo'shni mamlakatlarda ekologiya va bio xilma-xillikni saqlashning dolzarb muammolari: Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. - Vladikavkaz, 2012. S. 303-309.
2. Andreeva D.A. Moslashuv tushunchasi haqida. Talabalarining universitetda o'qish sharoitlariga moslashuvini o'rganish // Inson va jamiyat: Uch. eslatmalar. - Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg davlat universiteti nashriyoti, 2003. - B. 62-69
3. Bekoeva M.I. .. - 2015. - No06 (18) / [Elektron resurs] - Kirish rejimi. - URL: <http://naukarastudent.ru/18/2760/>
4. Vasilyeva S.A., Kopeina N.S. Psixologik o'ziga xoslik talabalarining ta'lim jamoasiga muvaffaqiyatli moslashish sharti sifatida // Mehnat jamoalarida amaliy sotsiologiya va ijtimoiy psixologiyaning zamonaviy muammolari. Hisobotlarning tezislari. - Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg davlat universiteti nashriyoti, 2004. - S. 33-36.
5. Gogitsaeva O.U., Xadikova I.M. Pedagogika va psixologiya zamonaviy tizim Ta'lim: Monografiya. - Stavropol, 2012. jild 2.299 b.
6. Gulieva S.A., Tanklaeva L.N. Talabalarining axloqiy va kasbiy madaniyatini shakllantirish // O'quv qo'llanma. - Vladikavkaz, 2013 yil.
7. Kochieva E.R. Zamonaviy talabalar muhitida sog'lom turmush tarzini shakllantirish // Togliatti fanlari vektori davlat universiteti... Seriya: Pedagogika, Psixologiya. 2014 yil. № 4 (19). S. 88-90.
8. Malieva Z.K., Bekoeva M.I. Talabalarining o'z-o'zini tarbiyalash jarayonida zamonaviy interaktiv texnologiyalarning o'rni // "Science Science" Internet jurnali. 2015. T. 7. No 4. 122-bet.
9. Fedorova E.E. Universitet talabalarini ta'lim va kasbiy faoliyatga moslashtirish. - Magnitogorsk, 2007 yil - 13.00.08.
10. Hamikoev F.G., Ketoev K.E. Universitet talabalarining jismoniy tarbiya jarayonini tashkil etishning pedagogik shartlari // Universitet xabarnomasi (Davlat menejment universiteti). 2013 yil. 19-son. S. 303-307.

QO'RIQLASH XIZMATI XODIMLARI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK KOMPETENTLIGI

Maxmudova Zulfiya Mexmonovna

*Buxoro davlat universiteti, psixologiya fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent*

Annotatsiya: Ushbu maqolada qo'riqlash xizmati xodimlari ijtimoiy-psixologik va kommunikativ kompetentligi omillarining namoyon etilishi va rivojlanishini tadqiq etish hamda uning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik omillarini takomillashtirish haqida fikr yuritilib, xodim

ijtimoiy-psixologik kompetentligi va kommunikativ kompetentligini rivojlantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar, komponentlarini aniqlash mexanizmlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: kompetentlik, xodim ijtimoiy-psixologik kompetentligi, kasbiy kompetentlik, kompetentlik, kasbiy faoliyat, kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar, kasbiy psixologik xususiyatlar

Annotatsiya: Ushbu maqolada qo'riqlash xizmati xodimlari ijtimoiy-psixologik va kommunikativ kompetentligi omillarining namoyon etilishi va rivojlanishini tadqiq etish hamda uning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik omillarini takomillashtirish haqida fikr yuritilib, xodim ijtimoiy-psixologik kompetentligi va kommunikativ kompetentligini rivojlantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar, komponentlarini aniqlash mexanizmlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: kompetentlik, xodim ijtimoiy-psixologik kompetentligi, kasbiy kompetentlik, kompetentlik, kasbiy faoliyat, kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar, kasbiy psixologik xususiyatlar

Аннотация: В данной статье рассматриваются исследования проявления и развития факторов социально-психологической и коммуникативной компетентности сотрудников органов безопасности и совершенствования ее специфических социально-психологических факторов, раскрываются механизмы определения компонентов.

Ключевые слова: компетентность, социально-психологическая компетентность работника, профессиональная компетентность, компетенция, профессиональная деятельность, профессиональные знания, умения и навыки, профессионально-психологические характеристики.

Abstract: This article discusses the research of the manifestation and development of the factors of social-psychological and communicative competence of security service employees and the improvement of its specific social-psychological factors. , the mechanisms for determining the components are revealed.

Key words: competence, social-psychological competence of an employee, professional competence, competence, professional activity, professional knowledge, skills and competencies, professional psychological characteristics

Jahonda yuqori malakali, raqobatdosh, mustaqil fikrlaydigan mutaxassislarni tayyorlashga bo'lgan ehtiyoj kundan kunga ortib bormoqda. Jahonda qo'riqlash xizmati xodimlari ijtimoiy-psixologik va kasbiy kompetentligining psixologik jihatlarini o'rganish, ularning ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantirish omillarini tadqiq etish, qo'riqlash xizmati xodimlarining ijtimoiy-psixologik kompetentlik ko'rsatkichlarini baholash, ijtimoiy-psixologik kompetentligini takomillashtirishga mo'ljallangan maxsus tizimlashtirilgan psixologik usullar majmuini ishlab chiqish bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Qo'riqlash xizmati xodimlarining kasbiy faoliyatiga psixologik tayyorgarlik darajasini takomillashtirish, ularning ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar va mexanizmlarini aniqlash, qo'riqlash xizmati xodimlarining kasbiy tayyorgarlik rolini oshirish va ularning faoliyat samaradorligiga ta'siri masalasini aniqlash alohida tadqiqot muammosi sanaladi.

Kompetentlik va kompetensiya kategoriyalarining tuzilmasini o'rganish jarayonida bir nechta yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Ko'pgina mualliflar faoliyatli yondashuvni istiqbolli deb baholaydilar, shuningdek ular kompetentlikni kasbiy faoliyatda namoyon bo'ladi va shu bilan bir qatorda uning asosi ham, deb hisoblaydilar. Bunday holatda kompetentlik jarayonning aniq doirasida samarali harakatni yuzaga keltirish uchun zarur bo'lgan ichki resurslar tizimi sifatida tushuniladi. Kompetentlik tuzilmasi quyidagi komponentlarga ajratiladi: yo'naltiruvchi va ijrochi, mazmunli (bilim) va jarayonli (ko'nikma), kognitiv va operatsional.

Ijtimoiy-psixologik kompetentlik muammosining umumiy jihatlarini G.M.Andreyeva, Ye.A.Abulxanova-Slavskaya, V.P.Bederxanova, A.A.Bodalev, M.Kyarest, V.A.Labunskaya, A.N.Leontev, A.K.Markova, D.Mayers, Ye.S.Mixaylova, A.V.Petrovskiy, S.L.Rubinshteyn, A.V.Xutorskiy, A.J.Yujaninova kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

A.K.Markova ijtimoiy kompetentlikni mazmun jihatdan tahlil qilib, uning jarayonli va natijali tomonlarini ajratib ko'rsatgan. Muallif kompetentlik tuzilmasini jarayon (pedagogik faoliyat, pedagogik muloqot, o'qituvchi shaxsi) va pedagogik faoliyat natijalari, ya'ni ta'lim oluvchining ta'lim olganlik va tarbiyalanganlik nuqtai nazaridan tizimlashtirilgan.

Chunonchi, mehnat faoliyatining barcha jihatlarini uchun psixologik modul deb nomlanuvchi kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar, kasbiy psixologik xususiyatlar ishtirok etadi. Shuningdek, kompetentlik tuzilmasi faoliyatning ichki vositasi, ya'ni motiv, bilim, ko'nikma va malaka kabi elementlarni qarab chiqish uning jarayonli va natijali ko'rsatkichlarini hisobga olish haqidagi tasavvur paydo bo'ladi.

A.V.Xutorskiyning o'tkazgan ilmiy izlanishlarida, kompetentlik – o'ziga xos individual-psixologik xususiyat sifatida namoyon bo'lishi, kompetensiya esa insonning aniq bir muhitda samarali va sifatli faoliyati uchun zarur bo'lgan tayyorgarlikka qo'yilgan va oldindan belgilangan ijtimoiy talablardan iboratligini ta'kidlaydi.

Psixologik kompetentlik tuzilmasida J.G.Garanina quyidagi ikkita darajaning mohiyatini bilim, ko'nikma, malaka va fikrlash asosida talqin qiladi:

1) kategoriyalar, hissiy-emotsional obrazlar, ijtimoiy etalonlar, stereotiplar va boshqalar, hamda fikrlash tizimlari (ijtimoiy muammolarni hal etish bo'yicha refleksiv aqliy faoliyat);

2) amaliy, ijrochilik, ya'ni insonlar bilan o'zaro ta'sir o'tkazish malaka va ko'nikmalar tizimi. Yuqoridagi ikkala yo'nalish kompetentlikning refleksiv va progressiv xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Bizning fikrimizcha, agar shu ikki daraja bo'lmaganida edi kompetentlik tushunchasining mohiyati u qadar to'laqonli hisoblanmasdi.

O.A.Bulavenkoning ta'kidlashicha, kompetentlikni kasbiy faoliyatning o'ziga xos chizgisi sifatida emas, balki shaxsning turg'un oshirilgan yoki pasaytirilgan faollikda namoyon bo'luvchi holati sifatida qarash kerakligini taklif etadi. Fikrimizcha, kompetentlik faqat faol kasbiy faoliyatda namoyon bo'ladi, faoliyatda qanaqadir turg'unlik bo'lishi uni muvaffaqiyatga erishishda to'siq bo'lishi mumkin.

I.A.Zimnaya kompetentlikni yo'naltirilganlik, maqsadni qo'ya bilish, xulqning hissiy-irodaviy boshqarilishi, qadriyatli-mazmunli munosabatlarni o'z ichiga olgan shaxs xususiyatlari sifatida qaraydi. Uning fikricha, kompetentlik tuzilishi quyidagi komponentlar tizimidan iborat:

a) shaxsning ichki psixik, tashqi xulqiy harakatida ushbu xususiyatlarni namoyon qilishga tayyorlik;

b) muvaffaqiyatga erishish uchun vazifalarni bajarishning vositasi, metodlari va dasturlarini anglash, ijtimoiy va kasbiy masalalarni yecha olish, tartib-intizom talablari va o'ziga xos bo'lgan me'yorlariga rioya qilish. Bu kompetensiyaning asosiy mazmun-mohiyatini quyidagicha mazmunda ochib beradi;

c) bilimlarni amaliyotda qo'llay olish tajribasi, ya'ni ko'nikma va malaka;

d) hissiy-irodaviy regulyatsiya, kompetentlikni namoyon qila olish qobiliyati, uning ijtimoiy va kasbiy o'zaro ta'sir holatlariga bog'liq holda namoyon bo'lishini muvofiqlashtirish sifatida.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, kompetensiya tarkibida ijtimoiy-psixologik va kasbiy kompetentlikning namoyon bo'lish holatlarida o'zini-o'zi nazorat qilish, shaxsiy va kasbiy imkoniyatini namoyon qilish qobiliyatini aks ettiruvchi o'ziga xos belgilarni ajratish zarur. Sud psixologik ekspertizasi jarayonida o'z bilim, ko'nikma va malakalarni samarali qo'llash sud psixolog xodimidan o'zini-o'zi idora qilish va o'zini-o'zi boshqarishning psixologik mexanizmlarining shakllanishini talab qiladi.

Kommunikativ ijtimoiy kompetentlik diagnostikasi bo'yicha olingan ma'lumotlar tahlili
(n=102)

Omillar		besh yilgacha ish stajiga ega bo'lgan xodimlar		besh yildan ortiq ish stajiga ega bo'lgan xodimlar		Farq (% hisobida)
		n ₁₋₄₁		n ₂₋₆₁		
		n	%	n	%	
«A» omil	Muloqotchan	16	39,01	40	65,6	±26,5
	Muloqotga kirishishga qiynaladigan	25	60,9	21	34,4	
	Jami	41	100	61	100	
«B» omil	Mantiqiy fikrlaydigan	19	46,3	33	54,1	±7,8
	Zaif fikrlaydigan	22	53,6	28	45,9	
	Jami	41	100	61	100	
«C» omil	Barqaror	13	31,7	43	70,5	±38,8
	Beqaror	28	68,3	18	29,5	
	Jami	41	100	61	100	
«D» omil	Optimizm	16	39,01	34	55,7	±16,6
	Pessimizm	25	60,09	27	44,3	
	Jami	41	100	61	100	
«K» omil	Ijodiy tafakkuri rivojlangan	14	34,1	38	62,3	±28,2
	Realist	27	65,9	23	37,7	
	Jami	41	100	61	100	
«N» omil	O'zini nazorat qila oladigan	19	46,3	45	73,8	±27,5
	Nazoratda qiyinchilikka uchraydigan	22	53,7	16	26,2	
	Jami	41	100	61	100	
«M» omil	O'ziga yo'nalgan	18	43,9	28	45,9	±2
	O'zgalarga yo'nalgan	23	56,1	33	54,1	
	Jami	41	100	61	100	
	Jami	41	100	61	100	

“Kommunikativ ijtimoiy kompetentlik diagnostikasi” metodikasidan olingan natijalar tahliliga ko'ra, “A” omil bo'yicha “muloqotchanlik” besh yilgacha ish stajiga ega bo'lgan xodimlarga nisbatan besh yildan ortiq ish stajiga ega bo'lgan xodimlarda 65,6% (+26,5%) ni, aksincha, muloqotga kirishishga qiynalish 34,4 % (-26,5%) tashkil qildi. Ko'rinib turibdiki, sud psixolog xodimi faoliyati ish staji va tajribasining ortib borishi bilan bog'liq omil hisoblanadi. “B” omil bo'yicha “mantiqiy fikrlash” darajasi besh yil stajiga ega bo'lganlarga nisbatan besh yildan ortiq ish stajiga ega bo'lgan xodim 54,1% ni (+7,8%), “zaif fikrlash darajasi” esa besh yilgacha mehnat faoliyati davomiyligiga ega bo'lgan sud psixolog xodimlarda 53,6% ni (-7,8%) ko'rsatdi. Lekin bu omil bo'yicha besh yil va besh yildan ko'p ish stajiga ega bo'lgan xodimlar ko'rsatkichlari o'rtasidagi farq oralig'i (±7,8) keskin tafovut qilmaganligini ko'rishimiz mumkin. “Mantiqiy fikrlash” qobiliyati sud psixolog xodimi faoliyati uchun muhim jihat hisoblanib, bu qobiliyat yillar mobaynida shakllanishi aniqlandi. Bunda bevosita intellektual rivojlanish jarayonning roli beqiyosdir. “Barqarorlik” va “beqarorlik” omillari bo'yicha ham besh yildan ortiq 70,5%, beqarorlik esa besh yilgacha 68,3% ni (±38,8) tashkil etdi. Bundan ma'lum

bo'ldiki, barqaror ijtimoiy munosabatlar yillar davomida taraqqiy qiladi. Keyingi mezon, ya'ni, "optimizm" va "pessimizm" omili bo'yicha besh yilgacha optimizm 39,01% ni, "pessimizm" esa besh yilgacha ish tajribasiga ega bo'lgan sud psixolog xodimlarda 60,09 % ni tashkil etdi. Optimizm, ya'ni yuqori kayfiyatda atrofdagilar bilan munosabatga kirishish 5 dan ortiq ish tajribasiga ega bo'lgan sud psixolog xodimlarda ustun bo'lsa, pessimizm – ya'ni kayfiyatdagi o'zgarishlar, shaxsiy pragmatik kelishmovchiliklar va muloqot jarayonidagi uzilishlar besh yilgacha ish tajribasiga ega bo'lgan psixologlarda yuqori o'rin egallashi aniqlandi ($\pm 16,6\%$).

"K" omili bo'yicha "ijodiy tafakkuri rivojlanganlik darajasi" besh yilgacha 34,1 % ni, realistlar esa 65,9 % ni tashkil qildi. Bundan ko'rinib turibdiki, muloqot qilish davomida besh yilgacha realistik tafakkur besh yildan ortiq ish stajiga ega bo'lganlarda esa voqealarga kreativ yondashish, erkin munosabat bildira olish va tahlil qilish kabi sifatlar rivojlanar ekan.

Keyingi omil bo'yicha "O'zini nazorat qila olish" omili besh yilgacha 19 nafar shaxsda 46,3 % ni, "O'zini nazorat qilishda qiynalish" esa besh yildan ortiq stajilarda 45 respondent ishtirokida 73,8 % da namoyon bo'ldi. So'nggi omil bo'yicha tahlil qilinganda "o'ziga yo'nalganlik" besh yildan ortiqish stajiga ega bo'lgan 28 nafar respondent ishtirokida 45,9%ni "o'zgalarga yo'nalganlik" 23 nafar respondent bilan besh yilgacha 56,1%ni tashkil qildi. Unga ko'ra, kommunikatsion muomala jarayonida o'ziga bo'lgan munosabatning ustunligi besh yildan ortiq vaqt ichida to'liq shakllanadi, ungacha esa o'zgalarga ya'ni ijtimoiy muhitga e'tibor bevosita ustunlik qiladi. Ushbu tahlillar 1-jadvalda yanada aniqroq o'z aksini topgan.

Demak, o'rganilgan empirik natijalar asosida qo'riqlash xizmati xodimlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligiga ta'sir etuvchi psixologik omillar (ish tajribasiga qarab) turli ko'rinishda bo'lishi mumkinligi kuzatildi. Ushbu omillarni aniqlash asosida qo'riqlash xizmati xodimlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligini oshirishdagi mavjud bo'lgan muammolarni bartaraf etish bo'yicha muayyan darajadagi psixologik tahlillar olib boriladi va shu tahlil natijalari asosida ularga psixologik xizmat ko'rsatishning keyingi vazifalarini aniqlab beradi.

Demak, o'rganilgan empirik natijalar asosida qo'riqlash xizmati xodimlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligiga ta'sir etuvchi psixologik omillar (ish tajribasiga qarab) turli ko'rinishda bo'lishi mumkinligi kuzatildi. Ushbu omillarni aniqlash asosida qo'riqlash xizmati xodimlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligini oshirishdagi mavjud bo'lgan muammolarni bartaraf etish bo'yicha muayyan darajadagi psixologik tahlillar olib boriladi va shu tahlil natijalari asosida ularga psixologik xizmat ko'rsatishning keyingi vazifalarini aniqlab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

10. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. O'smirlarda ekstremal vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirish. Monografiya. "Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 160.

11. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Psychodiagnostics. O'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. Toshkent 2014. -B. 298.

12. Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.

13. Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 1103.

14. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. T. 2020. -B. 820.

15. Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o'g'ishgan bolalar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. "Tafakkur avlodi" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.

16. Olimov L.Ya., Bahronova M.O'. O'smirlar ma'naviyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 407-413 p.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF EMPLOYEES

Maxmudova Zulfiya Mexmonovna,
PhD, docent Bukhara State
University azizbekyarasev@mail.ru

Abstract: *This article discusses the research of the manifestation and development of the factors of social-psychological and communicative competence of security service employees and the improvement of its specific social-psychological factors., the mechanisms for determining the components are revealed.*

Key words: *competence, social-psychological competence of an employee, professional competence, competence, professional activity, professional knowledge, skills and competencies, professional psychological characteristics.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются исследования проявления и развития факторов социально-психологической и коммуникативной компетентности сотрудников органов безопасности и совершенствования ее специфических социально-психологических факторов, раскрываются механизмы определения компонентов.*

Ключевые слова: *компетентность, социально-психологическая компетентность работника, профессиональная компетентность, компетенция, профессиональная деятельность, профессиональные знания, умения и навыки, профессионально-психологические характеристики.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qo'riqlash xizmati xodimlarining ijtimoiy-psixologik va kommunikativ kompetentsiya omillarining namoyon bo'lishi va rivojlanishini o'rganish va uning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik omillarini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqiladi, tarkibiy qismlarni aniqlash mexanizmlari ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *kompetentsiya, xodimning ijtimoiy-psixologik kompetentsiyasi, kasbiy kompetentsiya, kompetentsiya, kasbiy faoliyat, kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar, kasbiy psixologik xususiyatlar.*

In recent years, in our republic, special attention has been paid to the issues of increasing the efficiency of law enforcement agencies, further improving the training system of security service personnel, and raising their level of professional training. The Law of the Republic of Uzbekistan «On Security Activities» defines important tasks for the regulation of relations in the field of security services. Research on improving the professional competence of security service employees in performing such important tasks specified in this law is of great importance. Therefore, it is urgent to increase the professional competence of security service employees, to realize their personal qualities, to form professional, communicative and socio-psychological competence factors that directly affect the effectiveness of their professional activity through psychocorrective and developmental methods. identified as a problem.

In the process of studying the structure of competence and competence categories, several directions can be distinguished. Many authors evaluate the functional approach as promising, and they also believe that competence is manifested in professional activity, and at the same time, it is also its basis. In this case, competence is understood as a system of working resources necessary to create effective action within the specific framework of the process. The competence structure is divided into the following components: directive and executive, substantive (knowledge) and process (skills), cognitive and operational.

Initially, competencies are divided into three main groups: personal, professional and activity-related. In the process of activity, the main task of the employee is to help in the formation and development of (basic) competencies related to his profession. The following competencies are defined as the main basic competencies that must be formed in the course of the activity of security service personnel :

- Communicative;

- Self - development as a person ;
- Socially active citizenship;
- Universal;
- Stay up to date with the latest news in your field.

It is desirable to carry out and improve these basic competencies, which should be formed in the security service employees in the process of activity, in proportion to the formation of emotional intelligence factors.

The basic competencies that should be developed and improved in security service personnel are as follows:

1. Communicative competence:

- to express one's opinion in a short, concise, understandable and effective way, orally and in writing, to put the accent correctly when pronouncing words, not to use dialect words in speech, to follow the standards of literary language, to express one's opinion without errors, following the rules of spelling and etiquette;

- being able to communicate with strangers of different ages, young and old, showing respect to older people and honoring younger people in communication;

- being able to listen to the opinion of the team and group members, to respect them, to react correctly to objectionable opinions, to add one's share in the formation of their opinion, in the process of working together according to the requirements of the situation.

2. Competence of self - development as a person:

- to constantly develop oneself as a person, to make the pursuit of spiritual, psychological and intellectual maturity a permanent life-spiritual need;

- respecting and following national and universal values;

- to regularly read and study books of various fields throughout his life, draw conclusions, learn from them, and be able to use them in practice as a proof and proof of his opinion in appropriate cases;

- to be able to take a critical approach to one's actions and opinions, to be able to control oneself, to be able to correctly assess the content of oral and written texts.

General aspects of the problem of social-psychological competence GM Andreyeva, Ye.A.Abulkhanova-Slavskaya, V.P.Bederkhanova, A.A.Bodalev, M.Kyarest, V.A.Labunskaya, A.N.Leontev, A.K.Markova, D.Myers, Ye.S.Mikhaylova, A.V.Petrovsky, S.L.Rubinstein, A.V.Khutorsky, A.J.Yujaninova researched by

A.K.Markova analyzed social competence in terms of content and distinguished its process and result aspects. The author systematized the structure of competence in terms of the process (pedagogical activity, pedagogical communication, student's personality) and the results of pedagogical activity, that is, the student's education and upbringing.

In the scientific research conducted by A.V.Khutorsky, competence – it is manifested as a unique individual-psychological characteristic, and competence emphasizes that it consists of pre-defined social requirements for the necessary preparation for effective and quality activity of a person in a specific environment.

interprets the essence of the following two levels based on knowledge, skills, competence and thinking:

1) categories, emotional-emotional images, social standards, stereotypes, etc., and thinking systems (reflexive mental activity on solving social problems);

2) practical, executive, that is, a system of skills and abilities to interact with people. Both of the above directions serve to increase reflexive and progressive features of competence.

In our opinion, without these two levels, the essence of the concept of competence would not be considered so complete.

I.A.Zimnaya considers competence as orientation, ability to set a goal, emotional-volitional control of behavior, value-meaningful relationships as characteristics of a person. According to him, the competence structure consists of the following system of components:

- a) readiness to manifest these characteristics in the work mental and external behavior of a person;
- b) to understand the means, methods and programs of achieving success, to be able to deal with social and professional issues, to comply with the requirements of discipline and specific norms. It increases the main content of the competence as follows ;
- c) experience of applying knowledge in practice, that is, skills and competence;
- d) emotional -volitional regulation, the ability to demonstrate competence, as coordination of its manifestation depending on the situations of social and professional interaction.

As can be seen from the above, it is necessary to distinguish specific signs reflecting the ability to self-control, personal and professional ability in cases of manifestation of social-psychological and professional competence in the structure of competence. Effective use of knowledge, skills and abilities in the process of forensic psychological expertise requires the formation of psychological mechanisms of self-management and self-management from the forensic psychologist.

Educator AADunyushin emphasizes that social-psychological competence of a person is the ability to apply knowledge, skills and abilities necessary for interaction with people in professional activities. Apparently, the author of the opinion was identified by the following several comments:

- a) competence can be assessed as a description of a specific activity subject;
- b) the content of competence depends on the purpose, structure and special requirements of professional activity;
- c) competence emotional-volitional qualities, sociability of a person, intellectual potential, orientation of a person serve as a basis for competence.

Therefore, based on the above analysis, it is necessary to understand that the development of aspects related to the communicative competence of court psychologists is one of the urgent tasks, researching various aspects of the professional activity of court psychologists is a requirement of the present time.

Based on the theoretical analysis carried out by NSAulova, it can be said that the following criteria of social competence should be based on the preparation of specialists for activities :

- the level of reflexive activity of a person - attitude to colleagues, choosing the image of an ideal specialist expressed in personally significant professional qualities, assessing suitability for one's profession, formation of reflexive (understanding of one's own understanding and actions) actions;
- mastering the level of formation of the content-process, operational component, tools, methods and ways of professional activity as the main technological preparation;
- the mastered system of professional knowledge of the level of cognitive activity, the ability to apply methods of solving professional problems;
- the degree of formation of trust in the high social definition of the profession;
- understanding the importance of the need to master the skills of effective professional activity;
- strive to find ways to implement them in their professional activities;
- the level of awareness.

In our opinion, the author pays special attention to the system of specific socio-psychological factors in this definition.

Today, in the world, special importance is attached to the following main aspects of social-psychological competence :

- a) social - feeling of responsibility, ability to make decisions in cooperation and active participation in it, tolerance to different ethnic cultures and religions, compatibility of personal interest with society's requirements;
- b) communicative - the ability to communicate in different languages in writing and orally;
- c) critical attitude to social information disseminated through mass media;

d) cognitive - the need to constantly improve the level of education, to activate and realize one's potential, that is, the ability to independently acquire knowledge and skills, self-development;

e) intercultural competences;

f) competence in the field of independent cognitive activity;

j) preparation for independent performance of special professional activities, evaluation of the results of one's work.

In the above-mentioned works, the interpretation of competence criteria on the basis of general scientific, social, political-legal and general professional knowledge is of particular importance. It should be noted that there is also a tradition of interpreting professional knowledge, skills and competencies as a factor of socio-psychological competence.

Thus, competence can be as basic and professional as competence, while professional competences can often be called ordinary competences. In the scientific literature, the following are included as the main qualifications:

- extra-functional knowledge, skills, individual characteristics of a person beyond the level of professional training;

- general professional knowledge, skills and qualifications, as well as abilities and qualities of a person necessary to perform work in the field of specific professional groups;

- necessary cross-cultural and cross-disciplinary knowledge, skills, competencies and abilities to adapt to different teams and work effectively in them.

Based on research on professional competence, we divided the set of criteria that determine the socio-psychological factors of the professional competence of security service employees into the following:

1. Cognitive (knowledge);

- 1.1. Know the special rules of understanding citizens in the process of professional activity;

- 1.2. Social memory - memory aimed at mastering people's image, name;

- 1.3. Social Intuition – the ability to understand the mood, feelings, actions of citizens, the ability to appropriately observe the behavior in the social context;

- 1.4. Being able to prognostically assess social reality - form a plan of personal actions, consolidate one's own activities, see personal activities through the eyes of others, and evaluate unused alternative opportunities.

2. Emotional (emotive);

- 2.1. Social expressiveness - social expressiveness, social sensitivity, social control;

- 2.2. Shared concern is the ability to get into the situation of citizens, to put oneself in the place of others.

- 2.3. Self-regulation is the ability to regulate one's emotions and moods.

3. Moral (conative);

- 3.1. Social perception is the skill of listening to people;

- 3.2. Social interaction - readiness and ability to work in cooperation, ability to mutual collective influence;

- 3.3. Social adaptability - the ability to explain and convince others, the ability to get along with other people, the manifestation of sincerity in relationships with others.

Therefore, the complete structure of the professional competence of security service personnel is characterized by the fact that it has the character of a motivational-directive link, development, corrective correction and professional advice.

From this point of view, in the process of studying the professional competence of security service employees, it is important to study and research the professional competence of each security service employee and its unique capabilities.

Based on the above, in our research, we aimed to study the harmony between the professional competence of security service employees, their communicative, social-psychological competence and emotional intelligence.

Professional qualities of security service employees, their positive behavior, work ethic, stability of the mental nervous system, continuity of activity, practical adaptation of young employees to the service, acceleration of the process of professional formation, and development of their ability to independently perform the tasks assigned to them according to their duties, the formation of a stable professional environment among them, the promotion of long-term service of employees, as well as the implementation of measures aimed at the development of professional and personal qualities and abilities of personnel is one of the urgent issues of today. This shows the need to conduct socio-psychological research on security service employees. Based on the task set in our research, in order to determine the important factors that ensure the professional competence of security service personnel and to implement further measures, i.e. psychocorrective and developmental measures, based on the obtained preliminary results, V.A.Melnikov, L.Ya.Yampolsky's «Psychodiagnostic test» methodology was used.

Table 1

The results of the correlation between the professional competence of security service employees and the general performance of socio-psychological competence (n =260)

Factors _		Professionally competent (according to the «Psychodiagnostic test» methodology)									
		Neuroticism	Psychoticism	Depression	Conscientiousness	Stagnation	General activity	Dependency	Accessibility	Aesthetic impression	Femininity
Social- psychological competence (according to the Kunitsina methodology)	Understanding people	0,219	0,106	-0,281	0,462	0,597*	0,311	0,232	0,679*	0,585*	0,571*
	Understanding situations	0,239	-0,416	0,143	0,431	0,431	0,159	0,116	0,573*	0,2091	0,209
	Endurance	0,190	-0,037	0,136	0,259	0,407	0,690*	-0,043	0,23	0,203	0,102
	Moral principles	0,387	0,102	-0,318	0,571*	0,320	0,187	0,362	0,418	0,336	0,420
	Motivation to achieve success	0,401	-0,013	0,019	0,400	0,239	0,569*	-0,218	0,209	0,119	0,112
	Emotional stability	0,523*	-0,233	0,078	0,526*	0,469	0,207	-0,108	0,189	-0,108	0,356
	Image	0,368	0,230	0,104	0,266	0,482	0,168	0,223	0,201	0,102	0,706**
	Social psychological competence	0,211	0,201	-0,155	0,434	0,466	0,401	0,186	0,701*	0,301	0,466
	Verbal competence	0,402	0,125	-0,154	0,398	0,487	0,201	0,109	0,609*	0,203	0,387
	Operative socio-psychological competence	0,561*	0,231	0,060	0,160	0,102	0,642*	0,407	0,203	0,408	0,197
	Ego competence	0,173	0,603*	0,412	0,435	0,228	0,204	-0,109	0,312	0,404	0,509*
	Communicative competence	0,492	0,152	0,149	0,247	0,395	0,298	0,105	0,708*	0,208	0,395
	Credibility	0,468	0,116	0,159	0,746**	0,512*	0,132	0,103	0,459	0,102	0,312
	Sustainable human relationships	0,573*	0,103	-0,109	0,585*	0,432	0,473	0,109	0,608*	-0,109	0,496
	Personality communicative ability	0,478	0,236	-0,189	0,241	0,208	0,089	0,122	0,587*	0,204	0,301

* $p \leq 0.05$, ** $p \leq 0.01$

The conducted training session, we can see that the results obtained in the determining experiment have increased in a positive direction. From the data obtained from the control experience, it can be seen that there is a correlation between some statistically significant symptoms that determine the positive formation of professional competence and socio-

psychological competence of security service employees. found the existence of such a social-psychological opportunity in security service employees serves as one of the factors that organize professional activity correctly. As a result, the employees of the security service will have the ability to eliminate various conflict situations and mutual conflicts that may arise in the course of their work, and will have the opportunity to work effectively. If we pay attention to the interrelated aspects of the socio-psychological competence of security service employees and the manifestation of their professional competence, they have stagnation with understanding of people ($r=0,597$, $p\leq 0,05$), approachability ($r=0,679$, $p\leq 0,01$), aesthetic impressionability ($r=0,585$, $p\leq 0,05$), femininity ($r=0,571$, $p\leq 0,01$) factors, approachability with understanding of situations ($r=0,573$, $p\leq 0,05$) factor, general activity with perseverance ($r=0,690$, $p\leq 0,05$), factor, conscientiousness with moral principles ($r=0,571$, $p\leq 0,05$), factor, general activity with achievement motivation ($r=0,569$, $p\leq 0,05$) factor, neuroticism with emotional stability ($r=0,569$, $p\leq 0,05$), Conscientiousness ($r=0,526$, $p\leq 0,05$) factor, femininity with image ($r=0,706$, $p\leq 0,01$) factor, approachability with social psychological competence ($r=0,701$, $p\leq 0,01$) factor, approachability with verbal competence ($r=0,609$, $p\leq 0,05$) factor, neuroticism with operational socio-psychological competence ($r=0,561$, $p\leq 0,05$), general activity ($r=0,642$, $p\leq 0,05$) factors, neuroticism with ego competence ($r=0,603$, $p\leq 0,05$), femininity ($r=0,509$, $p\leq 0,05$), communicative competence and approachability ($r=0,708$, $p\leq 0,01$), reliability and conscientiousness factor ($r=0,746$, $p\leq 0,01$), factors of stagnation ($r=0,512$, $p\leq 0,05$), conscientiousness with stable human relations ($r=0,573$, $p\leq 0,01$), conscientiousness ($r=0,585$, $p\leq 0,05$), approachability ($r=0,608$, $p\leq 0,05$) factors, it should be noted that it is significant for the effectiveness of the professional activity of security service personnel that it has a positive correlation with the factor of personality communicative ability and approachability ($r=0,587$, $p\leq 0,05$) (1-table).

On the topic «Social-psychological characteristics of the manifestation and development of professional competence of security service personnel». As a result of our research on the case, the following conclusions were presented:

professional competence of security service employees showed that today the criteria for researching and evaluating the formation of professional competence factors among security service employees are not sufficiently developed.

2. The research of the socio-psychological characteristics of the manifestation and development of professional competence of security service personnel and the correct choice of risodiagnostic and risocorrective methods will ensure the success of the professional activity.

3. Manifestation and development of professional competence indicators among security service personnel is to a certain extent related to personality types and length of activity.

4. The existence of a certain level of correlative relationships between the professional, socio-psychological and communicative competence of security service employees is of great importance in the formation of scientific ideas about these competence criteria.

5. Professional competence of security service personnel V.A.Melnikov, L.Ya.Yampolsky's 10 criteria by style (neuroticism, psychoticism, depression, conscientiousness, stagnation, general activity, subordination, approachability, aesthetic impressionability, femininity), fourteen criteria according to the Kuni t Sina style (understanding people, understanding situations, perseverance, moral principles, achieving success motivation, emotional stability, image, social competence, verbal competence, operational competence, e-competence, communicative competence, reliability, stable human relations), five criteria according to Hall's style (emotional knowledge, empathy, sensing other people's experiences, o «stimulating oneself, managing one's emotions») G.M.Manuylov V.V.Kozlov M.P.Fetiskin evaluation based on 7 criteria according to the style (communicative - difficult to communicate, logical thinker - weak thinker, stable - unstable, optimism - pessimism, developed creative thinking - realistic, self-control - difficult to deal with) and can be researched.

6. By integrating the factors of independent, realistic thinking, cognitive, creative thinking according to the dependence of the professional literacy of security service employees on their personality qualities, it is possible to harmoniously develop their professional and communicative competence.

7. Psychotechniques aimed at improving the possibilities of emotional-volitional, cognitive and communicative motivation in the application of psychodiagnostic methods according to the range of social-psychological knowledge of the guard service employee's communicative competence, professional activity and the importance of indicators of social - psychological competence by using a combination of development of professional competence is achieved. _

8. A statistically comparative analysis of the results before and after the program of Rxixotre showed that a certain level of positive results can be achieved on the factors of understanding people, moral principles, success motivation, emotional stability, image and communicative competence.

The results of the research and general conclusions based on them allow us to offer the following **practical recommendations**:

1. As revealed in our research, the development of professional competency factors in the activities of security service personnel is a long-term process. At the same time, in the era of social and political events and changes in the law enforcement system, it is necessary to form the professional competency of future security service personnel at the undergraduate level of higher educational institutions. It is recommended not only to arm them with special knowledge, skills and abilities, but also to familiarize them with programs aimed at developing the psychological components of professional competence.

2. In order to form the professional competence of security service personnel, it is necessary to make changes to the educational programs of retraining and advanced training courses of security service personnel and to diagnose the level of professional competence depending on the duration of their activity.

3. When performing psychodiagnostic, psychoprophylactic and psychocorrective work in the moral and spiritual support of employees, it is necessary to take into account their emotional-volitional, cognitive and communicative motivational capabilities.

4. Family disagreements identified on the basis of the «Khodimbay» work system; Every employee who is included in the risk group due to unhealthy family environment and family quarrels and his/her family members should work separately as an «employee», based on the «employee» system, the living conditions of each employee, as well as his/her spouse and psychological interviews should be conducted with their children, and psychological services should be provided to them based on the study of their psychological condition and the mental environment in the family, as well as the relationships between family members.

References

1. Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 1103.
2. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. T. 2020. -B. 820.
3. Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o'g'ishgan bolalar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. "Tafakkur avlodi" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.
4. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. O'smirlarda ekstremal vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirish. Monografiya. "Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 160.
5. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Psychodiagnostics. O'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. Toshkent 2014. -B. 298.
6. Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.

7. Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 1103.
8. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. T. 2020. -B. 820.
9. Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o'g'ishgan bolalar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. "Tafakkur avlodi" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.
10. Kostitsky M.V. Forensic-psychological examination. 127. 1987.
11. Kyaerst M. Rassmotrenie kompetentnosti v psixologicheskoy konsepsii sovershenstvovaniya proizvodstvennoy organizatsiy // Aktualnye problemy truda: sb. Nauch. tr. - Tartu, - S. 45-67. 1980
12. Markova A.K. Psychology is professionalism. - 144. 1996

INSPEKTOR-PSIXOLOGNING SUD VA TERGOV FAOLIYATI DOIRASIDA EMOTSIONAL INTELLEKTINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

Olimov Laziz Yarashovich

Buxoro davlat universiteti p.f.f.d., professor

Annotatsiya: Ushbu maqolada inspektor-psixolog faoliyatida kompetentlik omillarining namoyon etilishi va rivojlanishini tadqiq etish hamda uning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik omillarini takomillashtirish haqida fikr yuritilib, inspektor-psixolog emotsional va shaxslilik komponentlarining namoyon bo'lishi va rivojlanishini tadqiq qilish va sud va tergov faoliyatiga jalb qilishdagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: inspektor-psixolog, ijtimoiy-psixologik kompetentligi, sud psixologik ekspertizasi, kasbiy kompetentlik, kompetentlik, emotsional intellekt, kasbiy faoliyat.

Аннотация: В данной статье рассматривается исследование проявления и развития факторов компетентности в деятельности инспектора-психолога и совершенствование его специфических социально-психологических факторов, важность исследования проявления и развития эмоционального и личностного компонентов инспектора-психолога и их участие в судебно-следственной деятельности.

Ключевые слова: судебный психолог-эксперт, социально-психологическая компетентность, судебно-психологическая экспертиза, профессиональная компетентность, компетентность, личность эксперта, эмоциональный интеллект, профессиональная деятельность.

Abstract: This article discusses the research of the manifestation and development of competence factors in the activities of the inspector-psychologist and the improvement of his specific social-psychological factors, the investigation of the manifestation and development of the emotional and personality components of the inspector-psychologist, and involvement in judicial and investigative activities the importance of doing is revealed.

Key words: forensic psychologist-expert, socio-psychological competence, forensic psychological examination, professional competence, competence, personality of an expert, emotional intelligence, professional activity.

Jahon va respublikamizdagi ko'pgina psixologiya maktablarida inson omilini tahlil qilish, ularni kasbiy va ijtimoiy-psixologik jihatdan kamol toptirishda turli xil psixologik usullardan foydalanishga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, chet el va mahalliy pedagogik-psixologik adabiyotlarda «Kompetentlik» tushunchasini ta'riflashda yagona yondashuv mavjud emas. Kompetentlik so'zining lug'aviy ma'nosi lotinchadan olingan bo'lib, «competo» «erishayapman, munosibman» degan ma'nolarni anglatadi, hamda ma'lum faoliyat turidan xabardorligini bilishini bildiradi. «Kompetensiya» bu – inson faoliyatiga namoyon bo'ladigan, yetarli darajada boxabar faoliyat yoki sohada insonning amaliy jihatdan qodirligi, shuningdek, kasbiy

faoliyatning ma'lum bir tizim bo'yicha shakllanganligini belgilovchi xususiyat hisoblanadi. Shunga qaramay, aksariyat mualliflar tomonidan kompetentlik faoliyat yoki harakatning samarali ishlashi bilan bog'lanadi.

«Kompetentlik» tushunchasi dastlab kognitiv psixologiya sohasi vakillari tomonidan qo'llanila boshlagan. Ushbu tushuncha shaxsning o'zini-o'zi anglashi, o'z-o'zini hurmat qilishini belgilovchi omil bo'lib hisoblanadi va shaxsning umumiy xususiyatlari hamda uning kasbiy faoliyati xususiyatlaridan ko'ra ko'proq bog'liqligini bildiradi.

Deyarli barcha lug'atlarda «kompetentlik» va «kompetensiya» muammolari alohida bir kategoriya sifatida o'rganiladi. Kompetentlik ta'riflari bir-biriga juda o'xshash va bir-birini takrorlaydi, «kompetentlik» uchun yagona talqin bo'lmasa-da, bu konsepsiya «har qanday tashkilot yoki mutaxassisning bilimlarga egalik qilish vakolatlari (huquq va burchlari) yig'indisi» deb talqin qilinadi. Shunday qilib, «kompetensiya» – bu «kompetentlik» so'zidan olingan termin bo'lib, insonning bilim, ko'nikma va malakalarni to'g'ri anglay olishiga, «kompetentlik» esa semantik tomondan birlamchi yo'nalish bo'lib, ularning intro (insonning ichki imkoniyatlari) jamlanmasi, tizimi, shaxsning ma'lum bir tajribalari «jamlanmasi» ni bildiradi [4].

Kasbiy mahorat yo'nalishi doirasida kasbiy o'zini-o'zi takomillashtirish, malaka oshirish, kasbiy kompetentlik, kasbiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish shart-sharoitlari va omillari o'rganiladi (A.K.Markova [4]).

Navbatdagi yo'nalish - akmeologik bo'lib, kasbiy mahoratni rivojlantirishning akmeologik muntazamlik va determinantlarini o'rganishga va yetuk shaxsning rivojlanishini belgilaydigan qonuniyatlarni aniqlashga qaratilgan (A.A.Bodalev, A.A.Derkach, N.V. Kuzmina va boshqalar).

L.A.Petrovskaya birgalikdagi va boshqaruv faoliyatida, shuningdek, turli xil muloqotlarni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega kommunikatsiya kompetensiyasining maxsus konsepsiyasini ishlab chiqdi.

«Kasbiy kompetentlik» tushunchasi ko'plab psixolog olimlar (B.S.Gershunskiy, E.F.Zeer, Yu.V.Kainova, V.A.Kalney, B.N.Komissarov, J.K.Latishev, N.V Kuzmina, A.K.Markova, V.A.Slastenin va hokazo) o'z ilmiy ishlarida tahlil qilishgan.

E.F.Zeer «Professional kompetentlikni» shaxsining ma'lum bir xususiyatlari integratsiyasi ya'ni, kasbiy faoliyatning ma'lum bir turini amalga oshirish uchun kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar ierarxiyasi» deb ta'kidlaydi [5].

Shaxsiy rivojlanish va kasbiy shakllanish ijtimoiy kontekstining muvofiqligi muammosi kasbiy sifatlarni tadqiq qiluvchi jahon olimlarining ishlarida ham o'z aksini topgan.

L.B.Shneyder asos solgan kasbiy sifatlarni tadqiq qilishning zamonaviy yo'nalishida ushbu fenomen kasbiy o'zini-o'zi anglash sifatida ko'rib chiqiladi, bunda shaxs o'zini muayyan bir kasb va mehnat jamoasining vakili sifatida anglaydi, o'z «Men»ini kognitiv, emotsional xulq-atvor jihatdan tavsiflashda o'zini va boshqalardan farqli ekanligini aniqlaydi. Kasbiy sifatlarni tadqiq qiluvchi jahon psixologlari uchun psixik voqeliklarni tuzilmaviyligi va tizimliliigi tamoyili, sifatlarning genetik o'zaro bog'liqlik darajasini qidirish, kasbiy faoliyatni o'zlashtirish va amalga oshirish jarayonida sifatlarning shakllanishini tadqiq qilishga asos bo'lib xizmat qiladi. Bu jahon tadqiqotchilarining an'anaviy va konseptual metodologik bazasi bo'lib, quyidagilarga xizmat qiladi: kasbiy faoliyatdagi sistemagenez, shaxsning kasbiy shakllanishi, mehnat faoliyati va boshqalar.

Kasbiy sifatlarning elementlari tarzida ehtiyojlar, qiziqishlar, yo'nalishlar, ishonch va kasb orqali qondiriluvchi va amalga oshiluvchi shaxsning motivatsion sohasining boshqa tarkibiy qismlari ko'rib chiqiladi. Kasbiy sifatlarga erishish uchun shaxs faolligini ta'minlovchi zaruriy bilim va qobiliyatlarga ega bo'lish lozim [6].

Ye.N.Kiryanova kasbiy sifatlarni o'zgaruvchan kasbiy sharoitlarda ko'nikma va malakalarni shakllanganlik darajasi va keyinchalik kasbiy o'sish bilan shartlangan, muayyan bir bosqichda sub'ektning kasbiy mahorat darajasiga erishishni ta'minlovchi individual belgi, kasbiy shartlar va kasb mazmunining barqaror muvofiqligi sifatida tavsiflaydi [4]. U tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kasbiy sifatlarning integral xarakterga ega va

mutaxassislarning kasbiy faoliyatga moslashishlarining universal asosi hisoblanadi. Bu sifatlarning juda ko'p tarkibiy qismlarga ega ekanligi haqidagi xulosani keltirib chiqaradi. Kasbiy mahoratning yuqori darajasi bilan bir qatorda yangi sharoitdagi ish joyida ko'nikma va malakalarni qo'llash qobiliyati tarkibiga kommunikativ qobiliyatlar, emotsional-irodaviy sohaning shakllanganligi, faollik, sobitqadamlik, keskinlik, stressga barqarorlik, qolaversa, mehnat jamoasining axloqiy me'yorlariga amal qilishi kiradi.

L.V.Mishenko ishlarida kasbiy sifatlarni kasbiy faoliyat kontekstiga nisbatan ko'rib chiqiladi. Uning fikricha, sub'ekt ijtimoiy muhit bilan kasbiy o'zaro ta'sirga kirishib, uning o'z-o'ziga nisbatan hurmati oshadi. Muallif kasblar olamiga yo'naltirishni ta'minlovchi shaxs xarakterlariga, faoliyatda shaxs potentsialining to'la namoyon bo'lish shartiga, qolaversa, kasb tanlashning mumkin bo'lgan oqibatlarini oldindan ko'ra bilishga alohida e'tibor qaratadi. Kasbiy sifatlarni insonning o'z kasbini bilishi, o'zini mutaxassis sifatida qabul qilishi, kasbiy vazifalarini a'lo darajada va boshqalar uchun foydali tarzda amalga oshirishi bilan belgilanadi [6].

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, kasbiy sifatlarni – ijtimoiy sharoitlarga bog'liq bo'lgan shaxsiy va kasbiy rivojlanish mahsulidir. Bu professiogenez konsepsiyasining muallifi Ye.P.Yermolayeva hisoblanadi. Muallif kasbiy sifatlarni faqatgina kasbni yuqori darajadagi mahorat bilan boshqarish orqali shakllanadi va faoliyat jarayonining asosiy elementlarini barqaror muvofiqligi sifatida namoyon bo'ladi, degan g'oyani ilgari suradi. Kasbni egallash bosqichi va shunga muvofiq kasbiy sifatlarni darajasini tahlil qilish sub'ektning o'zi bilan kasbni identifikatsiya qilish darajasi kasbiy sifatlarni funksiyasini amalga oshirish imkonini aniqlashi mumkinligini ko'rsatdi. Kasbiy sifatlarni muvofiqlashtiruvchi va qayta tashkil qiluvchi funksiyalarini boshqaradi, ijro etadi: bu funksiyalarning o'zaro muvofiqligi kasbiy o'zini-o'zi anglashga olib keladi va kasbiy rivojlanishni ta'minlaydi. Kasbiy sifatlarning muvofiqlashtiruvchi funksiyasi kasbiy sentrizm va barqaror kasbiy-mintaqaviy pozitsiyaning zaruriy darajasini ta'minlash bilan belgilanib, u quyidagi mezonlarni o'z ichiga oladi: konstantlik (o'zgarishlarga qarshilik ko'rsatish qobiliyati), moslashuvchanlik (noadekvat kasbiy stereotiplarni yengib o'tishga qodirlik), distantlik (ish joyi haqidagi semantik, informatsion, madaniy tasavvurlarga ega bo'lish). Qayta tashkil qiluvchi funktsiya kasbiy pozitsiyani rivojlantirish va o'zgartirishga yo'naltirilgan bo'lib, ular:

- kasbiy sifatlarni va shaxsning kasb bilan identifikatsiyasi diapazonining o'zgarishiga;
- o'z kasbini boshqa kasblardan ajratish;
- kasbiy sifatlarni tizimidagi tartiblilik yoki «tarqoqlik». Professiogenez negizida qayta quruvchi, muvofiqlashtiruvchi va amalga oshiruvchi tarkibiy qismlarning davriy dinamikasi yotadi.

Ushbu yondashuvda kasbiy sifatlarni shaxs komponenti, ya'ni muvaffaqiyatli kasbiy moslashishini ta'minlovchi va kompetentlik, kasbiy egiluvchanlik, ishga qiziqish va muhitga moslashishga asoslangan kasbiy karyeradagi ustuvor omillar sifatida ko'rib chiqiladi.

Bizning fikrimizcha, kasbiy sifatlarni o'rganishning qiyin tomoni, birinchidan, u shaxsning aynan o'ziga, ikkinchidan, esa muayyan bir guruh a'zolariga tegishlidir. Muayyan bir ijtimoiy kategoriyalarga shaxsiy dahldorlikni idrok qilishning identifikatsiya jarayoni shunga muvofiq qadriyatlar tizimining shakllanishi bilan hamohang tarzda kechadi. Kasbiy shakllanish jarayonida sub'ekt o'zini o'z kasbi vakili, u yoki bu kasbiy sifat sohibi, yohud muayyan bir taraqqiyot bosqichidagi mutaxassis sifatida identifikatsiyalaydi. Shuning uchun ham «shaxsiy-ijtimoiy» tizimdagi kasbiy sifatlarni baribir ijtimoiylikka va ijtimoiy xususiyatlarga ega.

Natijalar. Tadqiqotimiz davomidagi navbatdagi metodika E.D.Lyusinning “Emotsional intellekt” so'rovnomasi bo'lib, bunda biz asosan voyaga yetmaganlar masalalari bo'yicha inspektor-psixologning sud va tergov faoliyati doirasida kasbiy kompetentligiga bevosita ta'sir etuvchi omillar hisoblangan o'zini va boshqalarni emotsiyasini tushunish, o'z-o'zini va boshqalarning emotsiyasini boshqarish kabi darajalarining namoyon bo'lishini baholadik. Ushbu usul orqali qo'lga kiritilgan empirik natijalarda quyidagi ko'rsatkichlarni qayd qildi (1-jadval).

D.Lyusinning “Emotsional intellekt” so’rovnomasi orqali qo’lga kiritilgan dastlabki empirik natijalar (n=260)

Shkala va subshkala	Voyaga yetmaganlar masalalari bo'yicha inspektor-psixologlar				
	Ayollarda N=70		Erkaklarda N=60		Statistik farq
	M	σ	M	σ	P
Shaxslararo emotsional intellekt	44,1	6,97	42,9	6,72	0,053*
Ichki emotsional intellekt	46,1	8,00	42,2	8,24	- 0,001
Emotsiyalarni tushunish	44,3	6,91	43,1	7,13	0,045**
Emotsiyalarni boshqarish	45,8	7,94	42,0	7,62	- 0,001
Boshqalarni emotsiyasini tushunish	24,5	4,45	24,01	4,01	0,342
Boshqalarni emotsiyasini boshqarish	19,6	3,81	18,8	3,80	0,016
O'zini emotsiyasini tushunish	19,8	4,07	18,1	4,39	0,018
O'zini emotsiyasini boshqarish	14,1	3,05	12,4	3,01	0,001
Tashqi ta'sirlardan o'z emotsiyasi nazorati	9,1	3,12	12,7	3,18	- 0,001

Izoh: *-p<0,05, **-p<0,01, ***-p<0,001.

Yuqoridagi 1-jadvalda biz D.Lyusinning “Emotsional intellekt” so’rovnomasi orqali sinflar kesimida o’rtacha dispersiya bo’yicha tahlil qildik va quyidagicha qiziqarli empirik natijalarni qo’lga kiritdik. Mazkur holatda biz respondentlarni 2 guruhga, ya’ni, ayol xodimlar va erkak xodimlarga ajratdik. Dispersion tahlil natijalariga ko’ra, ular orasida “Ichki emotsional intellekt” (46,1 va 42,2 < 0,001) shkalasi bo’yicha sezilarli farqlar kuzatildi. Bundan tashqari “Emotsiyalarni boshqarish” (45,8 va 42,0 < 0,001) hamda “Tashqi ta’sirlardan o’z emotsiyasi nazorati” (12,1 va 9,07 < 0,001) mezonlarida ham farqlar mavjudligini ko’rishimiz mumkin.

Olingan tahlil natijalari asosida xulosa qilib aytadigan bo’lsak, ayol xodimlarida “Ichki emotsional intellekt” hamda “Emotsiyalarni boshqarish” va erkak xodimlarga qaraganda yaxshi rivojlanganligini ko’rishimiz mumkin. Mazkur holatni ayollarda shaxslararo munosabatlarda emotsional intellektning tayanch mezonlarini yaqqol namoyon bo’lishi, ya’ni erkaklarga nisbatan shaxslararo munosabatda samimiylilik, ijtimoiy talablarga erkin moslashish, empatik, ichki emotsiyalarini yashirmaslik, o’z emotsiyalarini boshqarishga urinish kabi jihatlarni ustuvorlik qilishi bilan izohlash mumkin.

Shaxsning kasbiy rivojlanishi bilan bog’liq ravishda yuzaga keladigan psixologik xususiyatlarni rivojlantirishga qaratilgan psixotexnikaning samaradorligini baholashda aniqlovchi va nazorat tajribalaridan olingan natijalarning tahlillariga asoslanib, qolaversa, xodimlarning ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantirish dasturi bo’yicha quyidagilar aniqlandi:

1. Ijtimoiy-psixologik va kasbiy kompetentlik inspektor-psixologning sud va tergov jarayonida samarali faoliyat yuritishini ta’minlovchi sohaga oid bilim, ko’nikma va malakalari majmui sifatida sud psixolog ekspertining kasbiy faoliyatida ahamiyatli ekanligi aniqlandi.

2. Inspektor-psixologning kasbiy faoliyatida ijtimoiy-psixologik kompetentlikning namoyon etilishi va rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar professionallik darajasini takomillashuviga xizmat qilishi mumkin.

3. Inspektor-psixologning u yoki bu insonlar bilan o’zaro adekvat munosabatga kirisha olishi, xususan, sudga oid psixologik ekspertizalarda yuqori darajada muloqotmandligi, muloqot

vaziyatlarini tahlil etuvchanlik, suhbatdoshning xulq-atvori, xatti-harakatlari, ruhiy kechinmalariga nisbatan adekvat sezuvchanlik va turli xil vaziyatlarga nisbatan muayyan darajada moslashuvchanlik sifatlarining namoyon etilishi bilan xarakterlanadi.

4. Inspektor-psixologlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligining namoyon etilishi, har bir sud psixolog ekspertida o'ziga xos tarzda shakllangan kasbiy va kommunikativ kompetentlik kabi omillarga bevosita bog'liqligi ijtimoiy-psixologik kompetentlik, kasbiy faoliyati samaradorligini belgilashga va shaxs barkamolligini ta'minlashga xizmat qiladi.

5. Inspektor-psixolog ijtimoiy-psixologik kompetentligi va kasbiy kompetentlik omillariga bog'liq ravishda namoyon bo'lishi kasbiy faoliyatni yuqori samaradorlik asosida tashkil qilish va uni o'tkazishda muhim ahamiyat kasb etadi.

6. Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish bo'yicha o'quv modulini amalda qo'llash natijasida qator samaradorlikka erishildi, inspektor-psixolog ijtimoiy-psixologik kompetentlik omillariga bog'liq bo'lgan kasbiy kompetentlikning yuqori diapazonda ko'tarilganligini ko'rsatadi. O'quv modulida inspektor-psixolog kasbiy kompetentligini ta'minlovchi sohaga tegishli bo'lgan me'yoriy hujjatlar bo'yicha savodxonligi, shuningdek psixodiagnostik ishlarni amalga qo'llay olishi bo'yicha bilimdonligini oshirishga erishildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Golniiz G., Schulz-Wulf G. Rhythmisches psychomotorische Musiktherapie. Yena, 2004.- 112 p.
2. Glassman A. H., Shapiro P.A., Depression and the course of coronary artery disease. Am J Psychiatry. 1998. – P. 4-11.
3. Gmott H.G. between Parent and Children. N.Y., 2003. P – 219.
4. Olimov L.Y. Sud psixolog eksperti ijtimoiy-psixologik kompetentligi namoyon etilishi va rivojlanishi. P.f.f.d. dissertatsiyasi avtoreferati. 2023.
5. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Psychodiagnostics. O'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. Toshkent 2014. -B. 298.
6. Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.

BOLA RIVOJLANISHIDA OTA- ONA MUNOSABATINING MUHIMLIK DARAJASI

Jonpo'lotova Manzura Jahon qizi

Buxoro davlat universiteti 2-bosqich magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada bola rivojlanishida ota - ona munosabatlarining qay darajada muhimligi, bola tarbiyasida ota - onaning tutgan o'rni va roli haqida batafsil ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Qaram, rag'batlantirilmagan va jazolangan bola, sog'lom ona/ota/bola munosabatlari

Abstract: This article provides detailed information about the importance of parent-parent relations in child development, the role and place of parents in child education.

Keywords: Dependent, understimulated and punished child, healthy mother/father/child relationship

Аннотация: В данной статье представлена подробная информация о значении детско-родительских отношений в развитии ребенка, роли и месте родителей в воспитании ребенка.

Ключевые слова: Зависимый, недостаточностимулированный и наказываемый ребенок, здоровые отношения мать/отец/ребенок.

Shaxsning shaxsiyati go'daklik davridan keyingi hayoti davomida ijtimoiy institutlarda kechgan tajribalar asosida shakllanadi. Bu vaqtda onaning/otaning farzand tarbiyasiga munosabati ko'plab ijtimoiy muhit omillaridan muhimroq ekanligi ta'kidlanadi.

Ota - ona va atrof-muhitdan keladigan ta'limotlar bolaning tashqi dunyosi va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash yoki to'sqinlik qilish orqali shakllanadi. O'z navbatida, bola bu yordamlarga javob beradi yoki uning ichki dunyosida bu to'siqlarga munosabat bildiradi. Bolaning atrof-muhit bilan sog'lom muloqot qilish qobiliyati uning ichki holati bilan chambarchas bog'liq. Yetarlicha baxtli bo'lmagan bola atrofdegilar bilan yaxshi muloqot qila olmaydi. O'ziga ishonchi yo'q bola o'z muhitidan tashqariga chiqa olmaydi. Qaram, rag'batlantirilmagan va jazolangan bola har qanday muhitda qo'rqqoq va passiv harakat qiladi. U o'zini umidsiz, qadrsiz, tuzoqqa tushib qolgan va g'azablangan kabi his qiladi. U do'stlari bilan yaxshi va yomon kunlarini, ichki kechinmalarini baham ko'ra olmaydi.

Sog'lom ona/ota/bola munosabatlari sog'lom shaxs bo'lib, sog'lom jamiyatni shakllantirishning muhim omilidir. Bola iliq, g'amxo'r va izchil oila muhitida tinchlik va sevgi topadi. U o'zini o'zi ta'minlashni, o'zidan qanoatlanishni, o'zini hurmat qilishni o'rganadi. Chunki uni "qabul qilishadi", "shaxsiyatini hurmat qilishadi". O'ziga ishonch bolaga o'z atrofdegilarga ishonch hosil qilish imkonini beradi.

Oila ichidagi o'zaro munosabat bolada "men qadrliman" yoki "men qadrsizman" tuyg'usiga olib keladi. Yoshi va jinsidan qat'iy nazar, bolaning "o'zini muhimligini his qilish" uning shaxsiyatini rivojlantirish va boshqa odamlar bilan munosabatlari uchun muhimdir. Bu muhitni yaratish uchun unga "tadbiq etish" imkoniyatini berish kerak. O'zi xohlagancha kiyingan, xohlagan suratini chizgan, rizqini bosimsiz yeydigan, xatti-harakati qat'iy kvotaga bo'ysunmagan, o'z shaxsiyati hurmat qilinayotganini, o'z fikrini erkin ifoda eta olganini ko'rgan bola "Men qadrliman" deb o'ylaydi.

Bola o'zini muhim va qadrlil deb hisoblasa, bu uni yangi yutuqlar va muvaffaqiyatlarga olib keladi. Agar ona va ota bolaning tashqi dunyoni bilishga bo'lgan urinishlarini va uning mustaqilligini qo'llab-quvvatlasa, bola o'zini o'zi ta'minlashdan zavqlanadi.

Natijada, ota-onalarning munosabati va xatti-harakatlari bolalar va yoshlarning ijtimoiy va shaxsiy xususiyatlarini belgilaydi. Genetik omillar va atrof-muhit omillarining ta'siriga e'tibor bermaslik kerakmi? Albatta, bunday vaziyat haqida gap bo'lishi mumkin emas, lekin barkamol va yetarli darajada tarbiyalash bolalarning rivojlanishi mumkin bo'lgan tomonlarini qo'llab-quvvatlash orqali ularning hayotiy motivatsiyasini oshirishi va ularning o'zgaruvchan xususiyatlariga asoslangan hayotiy intizomlar bilan ta'minlash uchun mustahkam poydevor yaratilishi kerak.

Ota-onalar va uy muhiti bola tug'ilishidan boshlab davom etayotgan jarayonga qadar bolaga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalarning o'tmishdagi oilaviy tajribasi, jismoniy, psixo-ijtimoiy va kognitiv holatlari, bolaga munosabati kabi ko'plab omillar, birinchi navbatda, bolaga ta'sir qiladi. Bolaning oila a'zolari bilan o'zaro munosabatiga qo'shimcha ravishda, bola uyda yashovchi aka-uka va bobo-buvi kabi shaxslarning mavjudligi, ota-onaning o'zaro uyg'unligi, oila yashaydigan ijtimoiy muhit, jamiyatning qadriyatlari, maktab muhiti va tengdoshlari bilan muloqot, ommaviy axborot vositalari va aloqa vositalarining holati va boshqalar kabi ko'plab omillar bilan munosabatda bo'ladi. Salbiy xabarlar va muloqot oilaning barcha a'zolariga, ayniqsa bolalarga katta ta'sir ko'rsatadi. Shaxs kamolotida katta o'rin tutadigan oilada, bolalarning yaxshi rivojlanishi uchun ota-onalari bilan samarali muloqot o'rnatishlari zarur. Bu munosabatlarning barchasi bilan bolaning psixo-ijtimoiy rivojlanishi ta'minlanadi.

Oila muhitida bolaning hissiy, ruhiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish bolaning sog'lom rivojlanishiga ta'sir qiladi. Bu holat bolaning boshqa odamlarga va narsalarga bo'lgan munosabati, uning hayotga bo'lgan barcha munosabatlari, o'zlashtirgan munosabati va xatti-harakatlarining tuzilishini shakllantiradi.

Xulosa: Ushbu maqolada mavzusining asosi bo'lgan ota-onalarning shakllari, ota-onalarning bola tarbiyasiga ahamiyati haqida batafsil ma'lumot berib o'tilgan. Jumladan, ota-onalarning munosabati, xulq-atvor muammosi, nikoh uyg'unligi kabi atamalarga bafurja ta'rif berib

o'tilgan. Boisi bu atamalar ilmiy ishimning deyarli barcha boblarida tilga olingan. Bu atamalarni izohlamaslikning imoki yo'q deb hisoblayman. Shuning bilan bir qatorda, ota-onalarning demokratik boshqaruv shakllari, ota-onalarning avtoritar boshqaruv shakllari, haddan tashqari bag'rikeng ota-ona, ziddiyatli ota-ona, muammoli ota-ona shakllari, farzandiga befarq ota-ona shakllari, nomuvofiq ota-ona shakllari, beparvolik bilan rad etilgan ota-ona munosabati, bola rivojlanishida ota-ona munosabatining muhimlik darajasi kabilarga ham atroflicha to'xtalib o'tilgan. Ilmiy ishning asosiy maqsadi nikoh uyg'unligining bola tarbiyasiga, bola shakllanishiga, hamda bola kelajagiga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganish va tahlil qilishdan iboratdir. Shunday ekan, bu muammolarni hal qilish uchun yuqoridagi holatlarni, ota-ona shakllarini alohida-alohida ochib berish lozim deb hisoblayman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Калинина, Р.Р. Введение в психологию семейных отношений [Текст] Р.Р.Калинина. – СПб: Речь, 2009. - 350 с
2. Гаспарян, Ю.А. Семья на пороге XXI века: Социологические проблемы [Текст] / Ю.А.Гаспарян; Под ред. К.Н. Хабибуллина. – СПб.: Петрополис, 1999. – 320 с.
3. Nelson JR, Benner GJ, Mooney P. Instructional Practises fo [‘r Students with Behavioral Disorders, The Guilford Press, New York, 2008.
4. Darling N., Steinberg L “Parenting style as context an integrative model” Psychological Bulletin, 1993, 113(3):487-496
5. Öz İ. Anne- Baba Olma Sanatı, Melisa Yayıncılık, İstanbul, 2004.
6. Oktay A. Yaşamın Sihirli Yolları: Okul Öncesi Dönem, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2002.

O'QITUVCHILARDA INNOVATSION FAOLIYATGA IJOBIY MUNOSABATNI RIVOJLANTIRISH VA IDROK ETISHNING PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Shoymardonova Muxsina Raxmatovna

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'qituvchilar orasida innovatsion faoliyatni rivojlantirish masalasi hamda mazkur texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tadbiiq etishning idrok qilinishining asosiy muammolari sanab o'tilgan. Mazkur maqolamizda Podlasiy tomonidan innovatsiyalarning ta'lim sohasida qo'llanilishining asosiy vazifalari o'rganib o'tilgan. Rodjers tomonidan ilgari surilgan psixologik muammolar tahlil qilinib tadqiqot jarayonida o'rganilgan. Innovatsion texnologiyalarning jahonning turli davlatlarida o'rganilganligi, tahlil qilinganligi o'rganib chiqilgan. Eng avvalo, pedagog tomonidan ta'lim berish jarayonida shunga mos sharoitni yaratilishi, pedagog hamda o'quvchi o'rtasidagi ta'lim tarbiyaviy munosabatlar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Psixologiya, pedagogika, innovatsiya komponentlar, globallashuv, integratsiya, idrok faoliyat turlari, bilish jarayonlari, reflektor harakat, mexanizmlar.

Аннотация: В данной статье перечислены основные проблемы развития инновационной деятельности учителей и восприятия применения этих технологий в образовательном процессе. В этой статье Подласий изучил основные задачи использования инноваций в сфере образования. Психологические проблемы, выдвинутые Роджерсом, были проанализированы и изучены в процессе исследования. Изучен тот факт, что инновационные технологии изучаются и анализируются в разных странах мира. Прежде всего изучалось создание педагогом подходящих условий в процессе обучения, образовательные отношения между педагогом и учеником.

Ключевые слова: Психология, Педагогика, Инновационные компоненты, Глобализация, Интеграция, Восприятие Виды деятельности, Познавательные процессы, Рефлексивная деятельность, Механизмы.

Abstract: This article lists the main problems in the development of innovative activities of teachers and the perception of the use of these technologies in the educational process. In this

article, Podlasy studied the main challenges of using innovations in education. The psychological issues raised by Rogers were analyzed and explored through the research process. The fact that innovative technologies are studied and analyzed in different countries of the world has been studied. First of all, the creation of suitable conditions by the teacher during the learning process and the educational relationship between teacher and student were studied.

Key words: *Psychology, Pedagogy, Innovative components, Globalization, Integration, Perception Types of activities, Cognitive processes, Reflexive activity, Mechanisms.*

Kirish. Hozirgi keskin raqobat sharoitida innovatsion texnologiyalar va ilm-fanni yanada rivojlantirish, iqtidorli yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, o'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishlari uchun ularga zarur shart-sharoitlar yaratish muhim ahamiyatga ega.

Innovatsiya ta'limda "miqdor"ning "sifat"ga o'zgarishi ya'ni, kuchli darajadagi sifat bu sinfda o'zaro interfaol harakatlar, fikr mulohazalarni ifodalash uchun imkoniyatlar yaratish, hayotiy tajribalarni o'rganish kabi yangi va samarali yondoshuv va strategiyalar orqali ifodalanadigan atamalarning jamlanmasidir"

Mamlakatimizda innovatsion texnologiyalarni ta'lim sohasiga tadbqiq etish borasida juda keng ko'lamli davlat ahamiyatiga molik vazifalar belgilanib bevosita ushbu faoliyat jarayonlari amaliyotga tadbqiq etilmoqda desak mubolag'a bo'lmaydi.

XXI asr globallashuv, axborot-kommunikatsiya va ilg'or pedagogik texnologiyalar hamda barcha sohalarida raqobat asri hisoblanadi XXI asrdagi shiddatli ijtimoiy-iqtisodiy, fan-texnika taraqqiyoti ta'lim. tizimini shakllantirish va mazmunan modernizatsiya qilishni taqozo etdi. Ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida zamonaviy pedagogik hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan unumli foydalanishga ehtiyoj paydo bo'ldi. Texnologiya (yunoncha "techne" mahorat san'at, "logos" tushuncha, ta'limot) ishlab chiqarishning biror sohasida xomashyo, material yarim fabrikat va shu kabilarga ishlov berish yoki qayta ishlash ularning holati, xossalari va shaklini o'zgartirishda qo'llaniladigan usullar (metodlar) majmui demakdir.

XX asr o'rtalarida pedagogik va psixologik texnologiyalar sohasida turli ilmiy nazariy g'oyalarning paydo bo'lishi, shakllanishi va amaliyotga tadbqiq etilishi geografiyasi yanada kengaydi. AQSH, Italiya, Angliya, Fransiya, Yaponiya, Kanada, Koreya, Rossiya, Vengriya va boshqa mamlakatlarda maxsus pedagogik nashrlar, markazlar, assotsiatsiyalar, ilmiy tadqiqot institutlari va ularda bo'limlar tashkil etildi.

O'qituvchi global internet tarmog'i, multimedia tizimlari va masofadan o'qitish usullaridan foydalangan holda, innovatsion texnologiyalarni, axborot kommunikatsiya texnologiyalarini egallash, ularni o'quv jarayoniga faol tadbqiq etish bo'yicha o'z kasb mahoratini, ilmiy-pedagogik faoliyatini doimiy oshirib borishga mas'uliyat bilan yondashishi juda muhim hisoblanadi. Innovatsion pedagogik texnologiyalarining o'ziga xos xususiyatlari ham mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iboratdir bo'lishini qayd etib o'tish mumkin: birinchi jarayonda dars beriladigan materiallarning ilmiy-nazariy qimmatga egaligi; o'quv tarbiya jarayonining puxta loyihalashtirilishi, dasturlanishi; o'qituvchi va o'quvchining subyekt-obyekt sifatidagi kommunikativ qobiliyatni to'liq safarbar etilishi; o'quv-tarbiya jarayonida o'qituvchining ijodkorligi, kasbiy kompetentligi, tashabbuskorligi, novatorligi yaxlit namoyon etishi; o'qituvchining umum pedagogik, psixologik hamda o'quv fanidan chuqur bilim, amaliy tayyorgarlik bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi; ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga innovatsion yondoshuv, AKTdan unumli foydalanish, yangi va zamonaviy ta'lim texnologiyalarining amaliyotda tadbqiq etilishi; ta'lim-tarbiya jarayonini innovatsion boshqarish va unga rahbarlik; ta'lim-tarbiya maqsadiga erishish, yuqori natijani qo'lga kiritish uchun inson imkoniyatlari bilan texnik quvvatning yakdil harakatga keldirilishi; har bir texnologiyaning mavjudlik jihatidan individualligi, lekin metodologiyada ko'zlagan maqsadning bir xilligi, pedagogik - psixologik muvaffaqiyatlarning kafolatlanganligi kabi jarayonlar har bir o'qituvchi faoliyatida juda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchi ham, o'quvchi ham dars jarayoniga psixologik kommunikativ holatda ijodiy yondoshishi, ya'ni, fanga munosabat, darsga tayyorgarlik, unda faollikni namoyon etish, ijodiy yondoshish, izlanish, yangiliklarni ma'qullash, progressiv g'oyalarni tezkor qabul qilish, mas'uliyatlilik, tashabbuskorlik va boshqa pedagogik va psixologik-kommunikativ vaziyat bilan bog'liqdir. Ijodiy faoliyat mazmunan ta'lim berish, tarbiyalash, rivojlantirish, boshqarish natijani analiz va sintez qilish, monitoring olib borish, xulosa va tavsiyalar yaratish va baholash kabi tarkibiy qismlardan iboratdir. Shularni inobatga olgan holda har bir o'qituvchi faoliyatida innovatsion texnologiyalarning ahamiyati juda katta hisoblanadi.

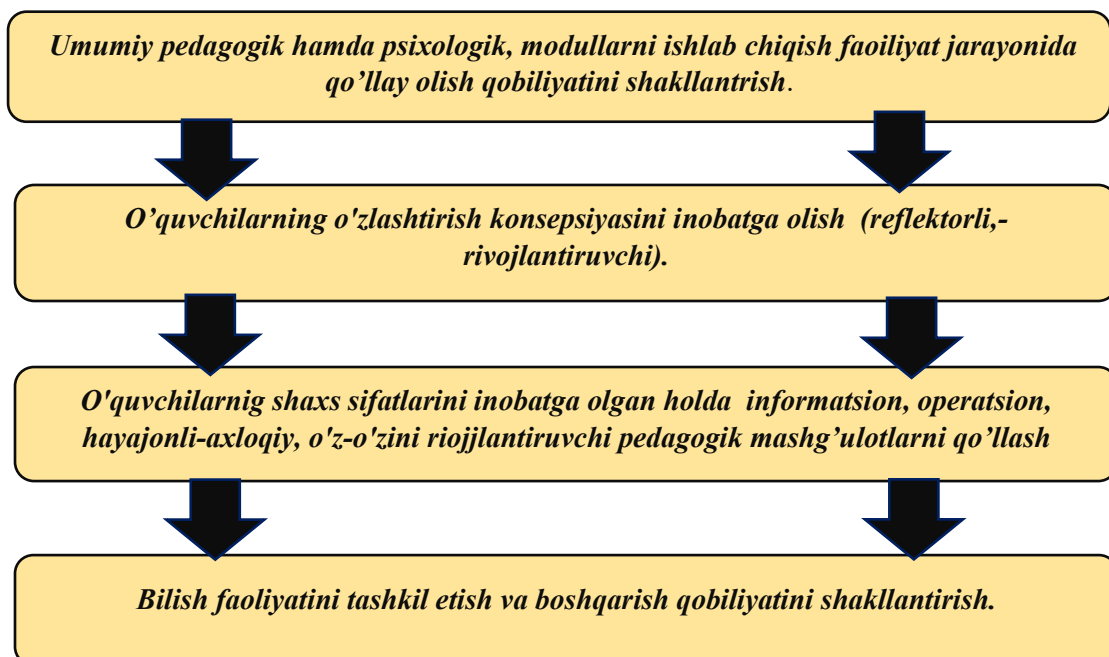
Ta'limda innovatsiyalar sohada ijobiy o'zgarishlarni sodir etish, sifat jihatdan yuqori natijalarga erishish maqsadida qo'llaniladi. Bu turdagi innovatsiyalarni asoslash muayyan bosqichlarda amalga oshadi.

Pedagoglar tomonidan yangilikning idrok qilinishi, o'zlashtirilishi va baholanishini ifodalovchi (unda pedagogik jamoa tomonidan yangiliklarning baholanishi va o'zlashtirilishi - turli innovatsion jarayonlar, konservatorlik va novatorlik, innovatsiya muhiti, maktab jamoasida yangilikni idrok etilishi va baholashga tayyorligini aks etadi. Yangilikdan foydalanish va uni joriy etish (unda yangilikni amaliyotga tatbiq etish va ulardan samarali foydalanish hodisasi ro'y beradi).

Asosiy qism metodologiya: Ta'lim jarayonida foydalaniladigan tamoyillar loyihalashtirilgan dars mavzusining xarakteri, o'quvchi shaxsi hamda sinf jamoasining o'quv fanga bo'lgan qiziqishi, qobiliyati, ehtiyoji, dunyoqarashi, psixologik xususiyatlari, motivatsiyasi, faolligi va boshqa xususiyatlariga qarab tanlanadi. Har bir o'qituvchi faoliyatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak hozirgi davrda hech bir faoliyati yangi innovatsion pedagogik texnologiyalarsiz tashkil etilishi juda qiyin hisoblanadi. Buning asosiy sabablaridan biri bu hozirgi davr maktab o'quvchilarini yangi texnologiyalarsiz, raqamlashtirishsiz qiziqishini uyg'otish juda murakkab hisoblanadi. Innovatsion texnologiyalarning asosiy negizi bu o'qituvchi va o'quvchining belgilangan maqsaddan kafolatgan natijaga hamkorlikda erishishlari uchun oldindan ta'lim jarayonini loyihalashtirish. Demak, innovatsiya o'quv jarayoniga yangilik olib kirish, o'quv jarayonini o'quvchi ehtiyojidan kelib chiqqan holda, xohishi va istaklariga moslashtirish, o'quvchini mustaqil mutolaaga o'rgatish, hamda o'quvchining bilim malakalarini shakllantirishga qaratilgan.

Tadqiqot davomida innovatsion texnologiyaardan maktab sharoitidan kelib chiqqan holda foydalanishning psixologik asosiy komponentlarini bosqichma-bosqich o'rganib chiqdik.

(1 sxema).



Mazkur komponentlar orqali o'qituvchilar orasida innovatsion faoliyatga bo'lgan qiziqishni oshirish eng avvalo o'qituvchilar orasida mazkur komponentlari aniq maqsadli idrok etish juda muhim hisoblanadi. Ta'lim berish jarayonida texnologiyalarni qo'llash qobiliyati, o'quv maqsadlarini loyihalash, uning bosqichlari sifatligini ta'minlash, ta'lim subyektlarini bosqichma-bosqich shakllantirib borish, innovatsion boshqaruv materiallar yosh davrlarini inobatga olgan holda yaratish, dars jarayonini tashkil etish va uning samarali natijasini ta'minlash, o'quvchining chuqur bilim, ko'nikma va malaka egallashiga erishishga alohida e'tibor qaratish. Buntng uchun ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarning tarkibiy tuzilmasining izchilligini ta'minlash o'qituvchilar oldida turgan muhim vazifa hisoblanadi.

Natija va mulohazalar: Amerikalik psixolog E. Rodjers o'z tadqiqotlarida innovatsiyalar. xarakterga ega ijtimoiy munosabatlarning ijtimoiy-psixologik jihatlar: ijtimoiy munosabatlarga yangilik kiritish, bu jarayonda ishtirok etuvchi shaxslarning toifalari, ularning yangilikka bo'lgan munosabatlari, yangilikni qabul qilish, mohiyatini anglashga bo'lgan tayyorlik darajasi hamda muayyan shaxslar toifalari o'rtasidagi innovatsion xarakterga ega ijtimoiy munosabatlarning tasnif masalalarini o'rgangan. Bu jarayonlarning barchasi maktabdagi o'qituvchi pedagog kadrlar tomonidan idrok qilinishi juda muhim omil hisoblanadi. O'qituvchilarning yangi texnologiyalarni anglab o'quvchilarga yetkaza olish qobiliyati hozirgi zamon maktab o'quvchilari uchun eng talabga muhtoj vazifa hisoblanadi.

Innovatsiyalar turli ko'rinishga ega bo'ladi. Ta'lim tizimida yoki o'quv faoliyatida innovatsiyalarni qo'llashda sarflangan mablag' va kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olish maqsadi ko'zlanadi. Innovatsion har qanday yangilikdan farqi shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o'zgaruvchan mexanizmga ega bo'lishi muhim hisoblanadi. Pedagoglar tomonidan ushbu vazifaning idrok etilishi hozirgi zamon ta'lim standartlari uchun yaxshigina poydevor bo'ladi desak, mubolag'a bo'lmaydi. Hozirgi davrda mamlakatimizda ta'lim sohasiga qaratilayotgan e'tibordan kelib chiqib har bir o'qituvchi doim innovatsion texnologiyalarga oid bilim ko'nikmalarini shakllantirib borishlari juda muhim hisoblanadi.

I. P. Podlasiyning fikriga ko'ra, innovatsiyalar ta'lim jarayonidagi quyidagi o'zgarishlarga olib keladi.

➤ <i>pedagogik tizimda yangi o'zgarishlarni amalga oshirish;</i>
➤ <i>o'quv jarayonidagi ijobiy o'zgarishlarga olib kelish;</i>
➤ <i>pedagogik va psixologik nazariyaning innovatsion g'oyalarga yo'naltirish;</i>
➤ <i>o'qituvchi faoliyatinitubdan o'zgarishi; o'quvchi faoliyatining yangilanishi;</i>
➤ <i>Yangi pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llay olish</i>

Innovatsion ta'limga xos muhim jihatlardan yana biri bu zamonaviy pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish masalasi o'tgan asming 60-yillaridan boshlab jiddiy o'rganila boshlaganiga alohida e'tibor qaratishimiz lozim bo'ladi. Har qanday innovatsiyada "yangi", "yangilik" tushunchalari muhim ahamiyatga ega. Turli munosabat va jarayonlarga kiritilayotgan yangilik mazmunan subyektiv, mahalliy va shartli g'oyalar tarzida namoyon bo'lishi juda muhim, yangilik munosabat, obyekt yoki jarayonga tegishli har bir o'zgartirish, yangilashni nazarida tutadi. Subyektiv yangilik ma'lum obyektning o'zini yangilash zaruriyatini ifodalaydi. Ta'lim tizimidagi innovatsiyalar, ularni amaliyotga kiritish, innovatsion jarayonlarini boshqarishni tahlil qilish orqali innovatsion faoliyat tushunchasini ta'riflash imkoniyati paydo bo'ladi. Innovatsion faoliyat - pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, ularni idrok qilishga yo'naltirishi olg'a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuchdir. Innovatsion faoliyat bu amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy obyekt sifatlarini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy subyektiarning harakat tizimi bo'lib, u ma'lum doiradagi muammolarni yechish qobiliyatigina emas, balki har qanday vaziyatdagi muammolarni yechish uchun

motivatsion tayyorgarlikka ega bo'lishdir. O'qituvchi asosiy maqsadi esa innovatsion faoliyatining markaziy masalasi o'quv jarayonini samarali tashkil etishdan iborat bo'ladi. O'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash muammosiga hozirgi zamonda juda keng yo'nalgan muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. Innovatsion jarayonlar dinamikasining o'sib borayotganligini tushunish natijasida vujudga kelishi hozirgi davr o'qituvchilarini faoliyatini tubdan shakllantirilishiga majbur ekanligini ko'rsatib turadi. Uning tahlili faqat fan va texnikada erishilgan zamonaviy yutuqlardan foydalanishni o'z ichiga olmasdan, balki yangiliklarni izlash, yaratish, moslashtrish, tadbqiq etish va olingan natijalami qayta tekshirish kabi jarayonlarni ham qamrab oladi.

Xulosa: O'qituvchilarni eng avvalo, innovatsion faoliyatga tayyorlashda bir qator psixologik to'siqlar mavjudligini unutmasligimiz zarur. Bularning birinchisi o'qituvchining o'zi ko'nikkan faoliyat chegarasidan tashqariga chiqishi juda qiyinligi ya'ni doimiy eski texnologiyalarga moslashib qolganligi va yangilikka intilishi juda qiyin kechishi, ikkinchi jarayonda o'qituvchilarda ijodkorona qobiliyatning yetishmovchiligi bu jarayonda o'quvchilarni fan doirasiga qiziqtirish bilan yuzaga keladigan muammolarning ko'payishi. Yana bir sabab yangi va noma'lum narsalar har doim odamlarda cho'chish va xavfsirashni keltirib chiqarishidir, bunda har bir innovatsion yangilik o'qituvchilarda o'zi moslashgan qobig'ida chiqishini anglatadi va ularning yangilikdan qochishiga olib kelishi mumkin bo'ladi.

O'qituvchilarda innovatsion faoliyatni shakllantirishda uchraydigan juda ko'p psixologik to'siqlarni ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Bulardan eng asosiylaridan biri kognitiv psixologik to'siq va muntazam paydo bo'ladigan to'siqlar. Kognitiv psixologik to'siqlar yangilik haqidagi bilimlarning yetishmasligi, yangilikni his qilmaslik va nafaol xatti-harakatlar hisoblansa, muntazam psixologik to'siqlar yangilikka nisbatan ishonchsizlik, rahbariyatga ishonmaslik, tashabbuskorlarni qo'llab-quvvatlamaslik va odatda yangilik kirituvchilarga qarshi kurashish kabi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Yana bir muhim holatni unutmasligimiz zarurki, pedagogik innovatsiyalarning amaliyotga tadbqiq stixiyali kechadi, ya'ni, innovatsion jarayonda pedagogik yangiliklarga bo'lgan ehtiyoj hisobga olinmaydi va o'zida o'zi shakllanib borilishi mumkin bo'ladi, ularni amaliyotga tadbqiq etishda mavjud shart-sharoitlar, usul va yo'llariga ongli munosabat bildirilmaydi. Innovatsion faoliyat hozirgi kunda o'qituvchining hamma muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy komponent bo'lib, u shaxsning kasbiy, metodik mahoratini sifatli qayta qurish uchun katta rol o'ynaydi. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llashga bolgan e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Shularni inobatga olgan holda maktab o'qituvchilari uchun innovatsion texnologiyalarni tadbqiq etmoq juda zamon darajasida talab etiladigan jarayon hisoblanadi. Yangi texnologiyalar davrida hozirgi zamon bolalarini qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda, o'qituvchilarda ham ushbu faoliyat jarayonini yuqori talab darajasida bo'lishi juda muhim psixologik jarayon hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisa Murojaatnomasi. – T. “O'zbekiston” NMIU, 2018. – B.19-20.
2. Umedjanova M. L., Salikhov S. M., Salikhov T. M. The Role of National Education in Preparing Young People for Family Life //EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2022. – T. 2. – №. 2. – C. 271-276.
3. Салихов Т. и др. Psychological Characteristics Of Increasing Cognitive Activity In Elementary School Students //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.
4. Salixov S. M., Salixov T. M. Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligini shakllantirish //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – C. 1013-1019.4.
5. Salixov S. M. et al. Musobaqa oldi sportdagi stress va tayyorgarlikning psixologik tomonlari //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – C. 1039-1044.

O'QUVCHILARDA EMPATIYA QOBILIYATI RIVOJLANISHINING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Muradova Mavjuda Radjabovna
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada, o'quvchilarda empatiya shakllanishi va rivojlanib borishida turli psixologik xususiyatlar nazariy jihatdan o'rganilgan. Bundan tashqari, o'quvchilarning o'ziga xos yoshi, psixologik holati, shuningdek, o'qituvchi va ota-onalarning empatiya qobiliyatining rivojlanishiga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Empatiya, hissiyot, qobiliyat, adaptatsiya, emotsiya, muloqot.

Аннотация. В данной статье теоретически изучены различные психологические особенности формирования и развития эмпатии у учащихся. Кроме того, был научно проанализирован конкретный возраст учащихся, психологическое состояние, а также влияние учителя и родителей на развитие способности к эмпатии.

Ключевые слова. Сочувствие, эмоции, способности, адаптация, эмоции, общение.

Annotation. In this article, various psychological characteristics are theoretically studied in the formation and development of empathy in students. In addition, the specific age, psychological state of the students, as well as the influence of the teacher and parents on the development of the ability to empathize, have been scientifically analyzed.

Keywords. Empathy, emotion, ability, adaptation, emotion, communication.

Kirish. Empatiya — bu boshqa odamlarning his-tuyg'ularini, fikrlarini va muammolarini tushunish va ular bilan bo'lishish qobiliyatidir. U insonlar o'rtasidagi ijtimoiy muloqotda muhim rol o'ynaydi va emotsional intellektning asosiy komponentlaridan biri hisoblanadi. O'quvchilarda empatiya qobiliyatining rivojlanishi, o'z navbatida, nafaqat ularning psixologik farovonligini ta'minlaydi, balki ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli moslashishlariga, boshqalar bilan samarali muloqot qilishlariga, jamoada ishlashlariga ham yordam beradi.

O'quvchilarni empatiya rivojlanishiga doir psixologik xususiyatlar o'rganilganda, ularning o'ziga xos yoshi, psixologik holati, shuningdek, o'qituvchi va ota-onalar ta'siri inobatga olinadi. Empatiya qobiliyati o'quvchining shaxsiyatini shakllantirishda, uning ijtimoiy-emotsional kompetentsiyalarini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bu qobiliyatning rivojlanishi o'quvchilarni ijtimoiy muloqotda, konfliktlarni hal qilishda va o'zaro yordam ko'rsatishda muvaffaqiyatli qilish imkonini beradi.

Psixologik jihatdan empatiya, birinchi navbatda, o'quvchining boshqa odamlarning ichki dunyosini va ular uchun muhim bo'lgan hissiy holatlarni tushunish qobiliyatiga bog'liq. Bu o'z navbatida, o'quvchining o'z hissiyotlarini boshqarish, ularga asoslangan xatti-harakatlarini muvofiqlashtirish va boshqalar bilan to'g'ri muloqot qilishga yordam beradi. O'quvchilarda empatiya qobiliyatining rivojlanishi, ularga nafaqat o'quv jarayonida, balki hayotda ham ko'plab muvaffaqiyatlarga erishish imkonini beradi.

Shu sababli, o'quvchilarda empatiya qobiliyatini rivojlantirish masalasi zamonaviy psixologiya va pedagogikada muhim tadqiqot mavzusi bo'lib qolmoqda. Bu soha o'quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini tushunishga yordam beradi, shuningdek, pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O'quvchilarda empatiya qobiliyatining rivojlanishi psixologiya va pedagogika sohalarida keng tadqiq etilgan mavzu bo'lib, bu borada bir nechta olimlar o'z tadqiqotlarini olib borgan. Ularning ishlarida empatiya o'quvchilarni ijtimoiy, emotsional va kognitiv rivojlanishida muhim o'rin tutganligi ta'kidlangan. Quyida ba'zi taniqli olimlar va ularning empatiya qobiliyatining rivojlanishiga oid yondashuvlari haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan:

Daniel Goleman — emotsional intellekt sohasida mashhur olim va yozuvchi. Uning "Emotsional intellekt" kitobida empatiya qobiliyati, uning asosiy elementlaridan biri sifatida

ta'riflangan. Goleman empatiyani nafaqat boshqalarni tushunish, balki ularning his-tuyg'ulariga mos ravishda javob berish sifatida ko'rdi. U shuningdek, o'quvchilarda empatiya qobiliyatini rivojlantirishning pedagogik ahamiyatini ta'kidladi. Golemanning tadqiqotlari empatiya va Emotsional intellektning ijtimoiy muloqotda muhimligini va ularning o'quvchilarni o'zaro aloqalarini yaxshilashda qanday yordam berishini ochib berdi.

J.Klark — empatiya va uning o'quvchilardagi ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ta'sirini o'rgangan olimlardan biridir. U o'quvchilarni empatiya qobiliyatini rivojlantirishda shaxsiy va ijtimoiy omillarning roli haqida keng tadqiqotlar olib borgan. J.Klark o'quvchilarda empatiyaning rivojlanishi yosh bilan bog'liq bo'lishi mumkinligini, ya'ni yosh ularga boshqalarning his-tuyg'ularini aniqroq tushunish imkonini berishini ko'rsatdi. U shuningdek, empatiya rivojlanishiga ta'sir qiluvchi muhit va ota-onalar, o'qituvchilar rolining ahamiyatini ta'kidladi.

Martin Xoffman — empatiya va uning rivojlanishi bo'yicha mashhur psixologlardan biridir. U empatiyaning psixologik mexanizmlarini va u qanday rivojlanishini o'rganishga katta hissa qo'shgan. Xoffmanning nazariyasiga ko'ra, empatiya yosh bilan o'zgarib boradi va turli yosh davrlarida o'quvchilarda turli xil empatiya turlari rivojlanadi. Masalan, yosh bolalarda empatiya asosan to'g'ridan-to'g'ri boshqalarning his-tuyg'ulariga javob berish shaklida bo'ladi, ammo o'smirlik yoshida bu qobiliyat yanada murakkablashadi va boshqalarni tushunish qobiliyati ham kengayadi.

Nensi Ayzenberg — empatiya va altruizm (beg'araz yordam berish) masalalarida tadqiqotlar olib borgan psixolog. U o'quvchilarda empatiyaning rivojlanishida individual farqlarni va ijtimoiy omillarning ahamiyatini o'rganadi. Ayzenbergning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, empatiya faqatgina boshqalarga yordam berishga qaratilgan xatti-harakatlarda namoyon bo'lmaydi, balki uning asosida boshqalarni tushunish va ularga mos javob berish qobiliyati yotadi. U o'quvchilarda empatiya rivojlanishining ijtimoiy muhit va shaxsiy tajriba bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidladi.

Breni Braun — ijtimoiy va emotsional sog'likni o'rgangan psixolog va yozuvchi. U o'zining asarlarida empatiya, muloqotga kirishimlilik va boshqalar bilan chuqur aloqalar o'rnatishning psixologik ahamiyatini ta'kidlagan. Braunning ta'kidlashicha, empatiya faqat boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish emas, balki ular bilan o'zaro ta'sirda bo'lish va boshqalar bilan samimiy muloqotda bo'lishni o'z ichiga oladi. Bu qobiliyatning rivojlanishi shaxsning o'zini anglash va o'zini ifoda etishda muhim omil hisoblanadi.

A.Bodalev — empatiya va uning o'quvchilardagi ijtimoiy-Emotsional rivojlanishiga ta'sirini o'rgangan olim. Uning tadqiqotlari o'quvchilarda empatiya qobiliyatining o'sishi uchun jismoniy ta'lim va guruh ishlarining ahamiyatini ko'rsatdi. Bodalev empatiyaning rivojlanishida ijtimoiy o'yinlar va jamoaviy faoliyatlarning o'rni katta ekanligini ta'kidladi. Bodalev o'zining izlanishlarida konginativ jarayonlar va empatiyaning rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qildi.

Empatiya qobiliyatining rivojlanishi o'quvchilarda nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy muvaffaqiyatni ham ta'minlaydi. O'quvchilarda empatiyaning shakllanishi va rivojlanishi bir nechta omillarga, jumladan, yoshi, ijtimoiy muhit, ota-onalar va o'qituvchilarning ta'siriga bog'liq. Ushbu mavzu bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar, o'quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi va pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etishga yordam beradi.

Muhokama. O'quvchilarda empatiya qobiliyatining rivojlanishi, ularning shaxsiy, ijtimoiy va Emotsional farovonligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Empatiya, boshqalarning his-tuyg'ularini, fikrlarini tushunish va ular bilan bo'lishish qobiliyati sifatida o'quvchilarning ijtimoiy muloqotda muvaffaqiyatli bo'lishlariga, jamoaviy faoliyatlarda samarali ishtirok etishlariga yordam beradi. O'quvchilarda empatiya rivojlanishining psixologik xususiyatlari quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. **Yoshga qarab o'zgarishlar:** Empatiya qobiliyati o'quvchilarda yoshga qarab turlicha rivojlanadi. Yosh bola empatiyasini ko'proq to'g'ridan-to'g'ri boshqalarning his-tuyg'ulariga

javob berish shaklida namoyon qiladi. O'smirlar esa empatiya orqali boshqalar bilan chuqurroq, kengroq hissiy va kognitiv aloqalarni o'rnatishga qodir bo'ladilar.

2. **Ijtimoiy va shaxsiy omillar:** Empatiyaning rivojlanishi nafaqat shaxsiy psixologik holatga, balki ijtimoiy muhitga ham bog'liq. O'quvchilarning empatiya qobiliyatining shakllanishida ota-onalar, o'qituvchilar va umumiy ijtimoiy muhitning ahamiyati katta. Aql-idrok, ta'lim, mehnat va o'zaro munosabatlar ta'sirida empatiya qobiliyati yaxshilanadi.

3. **Emotsional va kognitiv rivojlanishning uyg'unligi:** Empatiya o'quvchilarning emotsional va kognitiv rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Boshqalarni tushunish, ularning his-tuyg'ularini sezish va ularga nisbatan to'g'ri javob berish orqali o'quvchilar o'z shaxsiyatini shakllantiradilar va o'zaro muloqotlarda muvaffaqiyatli bo'ladilar.

4. **Empatiyaning o'sishi va ta'lim jarayonidagi roli:** Empatiya o'quvchilarning o'qishdagi muvaffaqiyatini va jamiyatda o'z o'rnini topishda yordam beradi. Ta'lim jarayonida empatiya qobiliyatini rivojlantirish orqali o'quvchilarni boshqalar bilan samarali ishlashga, konfliktlarni hal qilishga va ijtimoiy mas'uliyatni his qilishga o'rgatish mumkin.

5. **Shaxsiy rivojlanish va o'zini anglash:** Empatiya nafaqat boshqalarni tushunish, balki o'z hissiyotlarini anglash va ularga asoslangan xatti-harakatlarni boshqarish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Bu o'quvchilarni o'zlarini anglashda va o'zgarishlarga moslashishda yordam beradi.

Umuman olganda, o'quvchilarda empatiya qobiliyatining rivojlanishi — bu faqat hissiy sezgilarni rivojlantirishdan iborat emas, balki ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli moslashish, boshqalar bilan muloqot qilish va o'zini ifoda etishning samarali usullarini o'rganishdir. Shu sababli, pedagogik jarayonlarda empatiya qobiliyatini rivojlantirish, o'quvchilarning umumiy shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa. O'quvchilarda empatiya qobiliyatining rivojlanishi psixologik, ijtimoiy va kognitiv aspektlarda muhim o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. O'quvchilardagi empatiya nafaqat boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga mos javob berish qobiliyati, balki o'quvchilarning o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqarish, shuningdek, boshqalar bilan samarali muloqotda bo'lish imkoniyatini yaratadi.

1. **Empatiyaning yoshga bog'liq rivojlanishi:** Empatiya qobiliyati o'quvchilarda yoshga qarab rivojlanadi. Yosh bolalarda empatiya asosan boshqalarning yuzaki his-tuyg'ulariga javob berish shaklida bo'ladi, o'smirlar esa o'zaro aloqalarida ko'proq emotsional va kognitiv jihatlarini qo'llaydilar, ya'ni ular boshqalarning ichki dunyosini yanada chuqurroq tushunishadi.

2. **Ijtimoiy va oilaviy ta'sir:** O'quvchilarda empatiyaning rivojlanishiga oilaviy muhit va ijtimoiy aloqalar katta ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalar, o'qituvchilar va do'stlar o'quvchining empatiya qobiliyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy muhit va boshqalarning his-tuyg'ulariga nisbatan e'tibor, o'quvchilarning empatiya ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

3. **Emotsional intellekt va o'zini anglash:** Empatiya o'quvchilarda emotsional intellektni rivojlantiradi, bu esa o'z hissiyotlarini tushunish, boshqarish va boshqalarga to'g'ri javob berish qobiliyatini shakllantiradi. O'quvchilarda empatiya rivojlanishi, ularning o'zini anglash va o'z his-tuyg'ulariga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lishiga yordam beradi.

4. **Pedagogik yondashuvlarning ahamiyati:** Empatiya o'quvchilarda faqat shaxsiy rivojlanish emas, balki jamiyatda muvaffaqiyatli yashash uchun zarur ko'nikma hisoblanadi. Ta'lim jarayonida empatiya qobiliyatini rivojlantirish, o'quvchilarga jamoaviy ish, konfliktlarni hal qilish, boshqalar bilan to'g'ri muloqot qilish kabi ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish imkonini beradi.

5. **Shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish:** O'quvchilarda empatiya qobiliyati rivojlanishi ularning shaxsiyatini shakllantiradi, ijtimoiy va emotsional muammolarni hal qilishda yordam beradi, boshqalar bilan hamkorlik qilish va jamoada muvaffaqiyatli ishlashga imkon yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda empatiya qobiliyatining rivojlanishi ularning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydi. Empatiya nafaqat boshqalar bilan aloqalar o'rnatishda, balki o'zini tushunish va o'zgarishlarga moslashishda muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli,

ta'lim tizimida empatiya qobiliyatini rivojlantirishga e'tibor qaratish, o'quvchilarning yanada sog'lom va muvaffaqiyatli shaxslar bo'lib yetishishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Акрамова Ф.А. Ижтимоий психология: ўқув қўлланмаси. – Т.: ТДПУ, 2007.-166 б.
2. Qobulovning Q.P. “O'quvchi shaxsida kasb tanlash motivatsiyasi shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlari” mavzusidagi dissertatsiya ishi.- Toshkent, 2022 - 89 b.
3. Бодалев А.А. Проблема гуманизации межличностного общения и основные направления их психического изучения// Вопросы психологии. – М., 1989.- С.74-81.
4. Нурманов А.Т. Талабаларнинг самарали мулоқот технологияси ва техникасига тайёрлашнинг педагогик имкониятлари (аудиториядан ташқари машғулотлар мисолида): Автореф...дисс. ...пед.фан. докт. – Т., 2017.–29 б.
5. Зиёмухаммедов Б., Исмоилов Ф. Баркамол авлодни вояга етказиш сирлари. – Т.: Сано-стандарт, 2011.–72 б.
6. Doroshenko T. V. Empatiya shaxsning kasbiy rivojlanishida motivatsiya omili sifatida: muallif. dis. ... kand. psixolog. Fanlar / T. V. Doroshenko. - Xabarovsk, 2007. – 32 b.

O'QUVCHILARGA FOLKLOR QO'SHIQLARNI O'RGATISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUV

To'xtasin Rajabov Ibodovich

Buxoro davlat universiteti Musiqa ijrochiligi va madaniyat kafedrasini mudiri professor, p.f.d. (DSc)

Annotatsiya: Bolalar folklor qo'shiqlari xalq hayotining o'ziga xos ko'zgusi bo'lib, ularda muayyan hayotiy voqelik, obrazlar ijodkor (shoir, bastakor, ijrochi) shaxsining murakkab psixologik holatlari orqali o'z badiiy ifodasini topadi. Xalq qo'shiqlarini tinglagan inson ruhiyatida ham muayyan o'zgarishlar, yangi his tuyg'ular yuzaga keladi. Maqolada ulkan tarbiyaviy ta'sirchanlikka ega folklor qo'shiqlaridan yosh avlod tarbiyasida foydalanishda o'ziga xos pedagogik-psixologik yondashuvlarning ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Tayanch so'zlar: Xalq qo'shiqlari, bolalar, musiqa darslari, ta'lim, tarbiya, ijodkorlar, o'quvchi yoshlar, pedagogik – psixologik yondashuvlar, musiqiy idrok, tasavvur, tafakkur, musiqiy sezgi, musiqiy obraz.

Abstract: Children's folklore songs are a kind of mirror of the life of the people, in which certain life realities, images find their artistic expression through the complex psychological states of the creative person (poet, composer, performer). Certain changes and new feelings also arise in the psyche of a person who listens to folk songs. The article discusses the importance of specific pedagogical and psychological approaches in using folklore songs, which **have a huge educational impact, in the upbringing of the younger generation.**

Keywords: Folk songs, children, music lessons, education, upbringing, creators, young students, pedagogical and psychological approaches, musical perception, imagination, thinking, musical intuition, musical image.

Аннотация: Детские фольклорные песни являются своеобразным зеркалом жизни народа, в котором отдельные жизненные реалии и образы находят свое художественное выражение через сложные психологические состояния творца (поэта, композитора, исполнителя). В психике человека, слушающего народные песни, возникают определенные изменения и новые чувства. В статье говорится о важности уникальных педагогических и психологических подходов в использовании фольклорных песен, обладающих большой воспитательной эффективностью в воспитании молодого поколения.

Ключевые слова: Народные песни, дети, уроки музыки, воспитание, обучение, творческие люди, студенческая молодежь, педагогико-психологические подходы, музыкальное восприятие, воображение, мышление, музыкальная интуиция, музыкальный образ.

Xalqimizning milliy musiqa merosida xalq qo'shiqlaridan biri bolalar folklori hisoblanadi bu o'zining, inson ruhiyatiga tez va yengil singishi, tinglovchi tomonidan ko'tarinki kayfiyatda qabul qilinishi hamda bola tarbiyasiga emotsional ta'sirchanlik xususiyati bilan alohida ajralib, bolalar folklor qo'shilari uziga xos janrga egadir. Bu xususiyatlar o'z o'rnida g'oyat yuksak badiiy ijod namunasi bo'lgan nafis ohanglarga singdirilgan she'riy matnning uyg'unligi orqali bolaning ruhiyatiga mos holda yaratilganligida namoyon bo'ladi. Bolaning psixologik xususiyatini bilish uchun uning diqqati nutq, sezgi, idroki, xotira va xissiyotini tushunish kerak. Umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlangich sinf o'quvchilar musiqa darsida bolalar folklor qo'shiqlarini o'rgatishda asarni quvnoq va raqs xarakterlarini inobatga olish, bu uslub orqali bola psixologiyasini o'rganish mumkin. Psixologiya pedagogikaning boshqa fanlar tomonidan aniqlangan bilimlar, o'sib kelayotgan insonning shaxsini shakllantirish, ichki jarayonlarini yuz berish omillari va shart-sharoitlari haqidagi bilimlar bilan qurollantiradi.

Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchilarning hayoti va faoliyatini pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirish g'oyat muhimdir. Psixologik va pedagogik tadqiqotlarga qaraganda shaxsga tashqi omillar ta'siri u xoh ijobiy, xoh salbiy ta'sir ko'rsatsin, tarbiyalanuvchi tarbiyasida ular ta'sir ko'rsatadi. Tarbiyalanuvchining shaxsiy tajribasi va ehtiyojlari tashqi ta'sirga munosabatni belgilab beradi va uning xulqiga ta'sir etadi. Shuning uchun tarbiyalanuvchi faoliyatini uyushtirishning o'zigina kifoya qilmaydi. To'g'ri tarbiyalash uchun tarbiyalanuvchining bu faoliyatga nisbatan qalbidan paydo bo'ladigan munosabatni, turli xil kechinmalarni qanday anglashni, his qilishni hamda ulardan o'zi uchun nimalarni maqsad qilish olganligini bilish zarur.

Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchining ongigina emas, balki, his tuyg'ularini ham o'stira borish, unda jamiyatning shaxsga qo'yadigan ahloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiyl malaka va odatlarni hosil qilish lozim. Bunga erishish uchun o'quvchilarning ongiga (ta'lim jarayoni asosida) hissiyotiga (darsda va turli sinfdan tashqari ishlarda) va irodasiga (faoliyatni uyushtirish, hulqini idora qilish jarayonida) sistemali va muntazam ta'sir etib boriladi. Talabani tarbiyalashda bularning birontasi (ongi, hissiyoti, irodasi) e'tibordan chetda qolsa maqsadga erishish qiyinlashadi. Shuning uchun tarbiya jarayoni ko'p qirrali va murakkab jarayon deb yuritiladi. Musiqa yo'nalishlarida ham xuddi shunday tarzda psixologik yondashish lozim.

Musiqiy pedagogik amaliyotda asosiy musiqiy qobiliyatlar deganda odatda uch narsa tushuniladi: musiqiy eshitish qobiliyati, ritm hissi va musiqiy xotira.

Musiqiy eshitish qobiliyati iborasiga odatda juda keng va yetarlicha aniqlanmagan mazmun kiritiladi. Avvalo, musiqiy eshitish qobiliyati tushunchasini tovushlarning past-balandligini eshitish va tembrni his qilish tushunchasiga ajratish zarur. Negaki, musiqada tovushlar past-balandligi va ritmik harakatlar asosiy ma'no tashuvchi bo'lib hisoblanadi. Tembrli unsur juda muhim, biroq yordamchi ahamiyatga ega. Biz musiqa negizini tashkil etgan asosiy musiqiy qobiliyatlar sifatida tovushlar past-balandligini va ritmik harakatlarni idrok etish va yaratishni tushunimiz kerak. Musiqiy idrokning asosiy shakllarini tahlil eta turib kuy va garmoniya idrokini ajratib ko'rsatish mumkin. Ular asosida 2 ta qobiliyat yotadi: a) musiqiy eshitish qobiliyatining perseptiv yoki emotsional qismi deb ataluvchi lad hissi, b) musiqiy o'quvning reproduktiv yoki idrok etish qismi bo'lib hisoblanuvchi musiqiy eshitish tasavvuri qobiliyati. Tahlillar asosida uch asosiy musiqiy qobiliyatni ajratib ko'rsatish mumkin:

1) Lad hissi, ya'ni kuy, tovushlarning lad vazifasini emotsional his qilish yoki tovush past-balandlik harakatlari ifodaliligini emotsional his qilish qobiliyati. Bu qobiliyatni boshqacha atash mumkin – musiqiy eshitish qobiliyatining emotsional yoki perseptiv qismi (komponenti). Lad hissi musiqiy balandliklarni, ya'ni tembr balandliklarini his etish bilan bo'linmas butunlikni tashkil etadi. Lad hissi bevosita kuyni qabul qilish, uni anglash, intonatsiyalar aniqligini his qilish jarayonida namoyon bo'ladi. U ritm hissi bilan bir qatorda musiqaga bo'lgan asosiy emotsional mehr-munosabatni tashkil qiladi.

2) Eshitish tasavvuriga qobiliyatli bo'lish ixtiyoriy tarzda ovoz balandligi harakatini aks ettiruvchi eshitish tassavurlaridan foydalanishdir. Bu qobiliyatni, boshqacha qilib, musiqiy

eshitish qobiliyatining tinglash yoki reproduktiv(ijro etish) qismi deb atash mumkin. U bevosita eshitish hissi bo'yicha kuyni eshitish, kuylash jarayonida namoyon bo'ladi. U lad hissi bilan birgalikda garmoniya hissining asosini tashkil etadi. Bu qobiliyat musiqiy xotira va musiqiy tasavvurning asosiy yadrosidir.

3) Musiqiy-ritmik his, ya'ni musiqani faol(harakatli) boshdan kechirish, musiqiy ritm ifodaliligini emotsional his etish va uni aniq ijro etish qobiliyati.

Musiqiy faoliyat uchun zarur bo'lgan qobiliyatlar majmuasi, albatta, uchta qobiliyat bilan yakunlanmaydi. Lekin ular musiqiylikning asosiy negizini tashkil etadi. Musiqiylikning asosiy belgisi – ma'lum bir mazmun ifodasini his eta olishdir. Musiqada tovushlarning past-balandligi va ritmik harakatlar asosiy mazmun tashuvchi bo'lib hisoblanadi. Tovushlar past-balandligini his etish va ritmik harakatlarning ifodali mazmunini boshdan kechirish asosida sanab o'tilgan uch qobiliyat yotadi.

Barcha musiqa yo'nalishida olib boradsigan tadqiqotchilarning yakdil fikriga ko'ra, musiqiy qobiliyat boshqa har qanday qobiliyatdan ertaroq paydo bo'la boshlashi mumkin. Asosiy ma'lumotlar buni to'la tasdiqlaydi: alohida vaziyatlarda har uch musiqiy qobiliyatning ilk bor namoyon bo'lishi hayotning birinchi yilidayoq kuzatiladi. Uch yoshda kuy eshitish va ritm hissiyoti yetarlicha baland rivojlanishini kuzatish mumkin.

Musiqiy qobiliyatning erta namoyon bo'lishi, shubhasiz, yaxshi musiqiy iqtidor ko'rsatkichlaridan biridir. Ammo erta namoyon bo'smaslikni musiqiy qobiliyatning sustligi yoki yo'qligining qaysidir darajadagi ko'rsatkichi, deb hisoblash hech ham mumkin emas. Hozirgi paytda bolalarda musiqiy qobiliyatning turlicha rivojlanishi qanday sabablarga asoslanishi haqidagi savolga tugal bir javob berish qiyin. Bu sabablar, shubhasiz, juda xilma-xil va bola shaxsiyatining turli taraflari hamda uning tarbiyalanishining butun tarixiga bog'liq.

Qo'shiqni tinglash va jamoa bo'lib kuylash jarayonida o'quvchilarning diqqatini bir maqsadga yo'naltirish va barqarorlashtirishga erishish muhim psixologik yondoshuv hisoblanadi. Binobarin, xalq qo'shiqlarini tinglash, o'rganish va kuylash o'quvchilarni his-tuyg'ulari, diqqat, xotirasi, musiqiy idroki, fikrlashi, tasavvur qilishi, shuningdek, asarga, uning ijrosiga o'z munosabatini bildirga olishi kabi psixologik xususiyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun musiqa o'qituvchisi dars jarayonida o'quvchilar diqqatini o'rganilayotgan qo'shiqqa jalb qilishi, uni muayyan vaqt davomida barqaror ushlab turishga, qo'shiqni badiiy ijrosiga erishishi uchun sabr-toqatli bo'lish, o'qituvchi ko'rsatmalarini tushungan holda, ongli bajarishga o'rgatib, nazorat qilib borishi kerak bo'ladi.

Dars davomida qo'shiq o'rganish vaqtini to'g'ri taqsimlash, o'quvchilarni toliqib, zerikib qolishlariga yo'l qo'ymaslik maqsadida musiqiy faoliyatlarni almashtirish, muayyan vaqt oralig'ida ruhiy toliqishni barqarorlashtirish uchun mavzuga taalluqli bo'lgan qiziqarli ma'lumotlar asosida suhbat, savol-javob o'tkazish, o'quvchilarning fikr-mulohazalarini bildirishlariga imkon yaratish pedagogik va psixologik jihatdan samarali yondoshuvlar sifatida ta'lim jarayonini muvoffaqiyatli kechishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'quvchilarning diqqatini va dars jarayonidagi faolligini barqarorlashtirishda har bir faoliyatda amalga oshiriladigan ishlarining ketma-ketligi, izchilligi va davomiyligiga erishish o'quvchilarni diqqat-e'tibori, darsga munosabatini umumiy nazorat qilib borish, yo'l qo'yilgan kamchiliklarni aniqlash, ularni bartaraf etish yo'llarini belgilash, ayrim o'quvchilar ijrosini alohida kuzatish va ular bilan individual ishlashni yo'lga qo'yish o'quvchilarda o'z-o'zini, o'z ijrosini nazorat qilish, baholash, o'z ustida ishlash, o'qituvchi ko'rsatmalariga diqqat qilib kuylash ko'nikma va malakalarini rivojlanishiga samarali ta'sir etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. G'oziyev E.G'. Psixologiya(Yosh davrlari psixologiyasi).T. 1994.
- 2.Nishonova Z.T.Bolalar psixodiagnostikasi. T. 1998.
3. Akramova F. A., Ochilova G.O. Pedagogika psixologiya. O'quv qo'llanma T.2017.
4. To'xtasin Rajabov. Uzluksiz ta'lim tizimida o'zbek musiqa folklorini o'rgatish dolzarab pedagogik muammo sifatida. ijodkor o'qituvchi jurnali. 5 sentabr / 2022 yil / 21 – son

5. Tukhtasin Ibodovich Rajabov Distinctive Features of Folk Songs That Serve in The Spiritual and Moral Formation of Pupils International Journal of Culture and Modernity <https://ijcm.academicjournal.io> ISSN 2697-2131, Volume 29/ Jun-2023

O'QITISH JARAYONIDA SHAXSIY YETUKLIK VA O'QUV MOTIVATSIYASINING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Raximova Nazokatxon Kasimjanovna

*O'zMU, "Ijtimoiy psixologiya kafedrası" katta o'qituvchisi,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarning ta'lim jarayonida bilim olish ko'nikmalarini yaxshilashda sotsial yetuklikning qanchalik muhimligi o'rganib chiqilgan. Shu bilan birga o'qitish sifatini yaxshilashga yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ijtimoiy – psixologik to'siqlarni bartaraf qilish bo'yicha yoritib berilgan.

Key words: *emotsional intellekt, diallema, kognitiv rivojlanish, shaxiyat, ijtimoiy yetuklik, fikr, hissiyot.*

Аннотация. В этой статье исследуется, насколько важна социальная зрелость для улучшения когнитивных навыков учащихся в процессе обучения. При этом делается акцент на преодолении возможных социально – психологических барьеров на улучшение качества обучения.

Ключевые слова: *эмоциональный интеллект, диалектика, когнитивное развитие, личность, социальная зрелость, мышление, эмоции.*

Annotation. This article explores how important social maturity is in improving students' learning skills in the educational process. At the same time, there is a focus on eliminating socio – psychological barriers that may arise to improving the quality of training.

Key words: *emotional intelligence, diallema, cognitive development, personality, social maturity, thought, emotion.*

Kirish. Ijtimoiy yetuklik shaxslarga munosabatlarni boshqarish, samarali muloqot qilish va ijtimoiy sharoitlarga ishonch va hamdardlik bilan moslashishga imkon beradigan ko'nikmalar va munosabatlar spektrini o'z ichiga oladi. Ta'lim sharoitida ushbu determinantlar orqali o'qituvchilar o'quvchilarning hissiy tartibga solish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va shaxsni shakllantirishni qo'llab-quvvatlaydigan muhit yaratishi mumkin.

Bundan tashqari, chidamlilik va moslashuvchanlik talabalarni qiyinchiliklar va o'zgarishlarni yengishga tayyorlaydi, ularni murakkab ijtimoiy dinamikada harakat qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'zlashtiradi. Mas'uliyatni rivojlantirish orqali o'qituvchilar talabalarga ongli qarorlar qabul qilish va ularning harakatlariga egalik qilish, yetuklik va javobgarlikni targ'ib qilish imkoniyatini beradi. Samarali o'qitish strategiyalari, shuningdek, tengdoshlar va obro'li shaxslar o'rtasidagi ijobiy munosabatlarni ta'kidlab, o'quvchilar o'zlarini qadrli va tushunarli his qiladigan qo'llab-quvvatlovchi sinf muhitini yaratadi. Kognitiv moslashuvchanlik talabalarni muqobil nuqtai nazarlarni ko'rib chiqishga va turli xil ijtimoiy sharoitlarda fikrlashlarini moslashtirishga undash orqali ijtimoiy yetuklikni oshiradi. [5]

Xususan, Lourens Kolbergning axloqiy rivojlanish bo'yicha tadqiqotlari ijtimoiy yetuklikning psixologik determinantlari va ularning ta'lim sifatini oshirish uchun o'qitish amaliyotini qanday amalga oshirish haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Kolberg nazariyasida axloqiy fikrlash bosqichma-bosqich rivojlanib, shaxsiy manfaatlarga e'tibor berishdan kengroq ijtimoiy tamoyillar va axloqiy me'yorlarni ko'rib chiqadigan axloqiy fikrlashning yuqori darajalariga o'tadi, deb ta'kidlaydi.

1. Axloqiy rivojlanish bosqichlari: Kolberg axloqiy rivojlanishning oltita bosqichini uchta darajaga - an'anaviygacha, an'anaviy va an'anaviydan keyingi bosqichga ajratdi. O'qituvchilar ushbu doiradan talabalarning axloqiy rivojlanishida qayerdaligini tushunish va shunga mos ravishda o'qitish amaliyotlarini moslashtirish uchun foydalanishlari mumkin.

2. Axloqiy fikrlashni targ'ib qilish: Kolberg nazariyasi shuni ko'rsatadiki, axloqiy fikrlashni o'quvchilarni turli nuqtai nazarlarni ko'rib chiqishga va axloqiy tamoyillarni tortishga undaydigan axloqiy dilemmalar va munozaralar orqali rivojlantirish mumkin. O'qituvchilar axloqiy dilemmalarni sinfdagi munozaralar va tadbirlarga kiritishlari mumkin, talabalarni fikrlarini bayon qilishga va tanlovlarining oqibatlarini ko'rib chiqishga chaqirishlari mumkin.

3. Ta'limning roli: Kolberg axloqiy fikrlash va axloqiy qarorlar qabul qilishni qo'llab-quvvatlaydigan muhit yaratish orqali axloqiy rivojlanishni rag'batlantirishda ta'limning rolini ta'kidladi. O'qituvchilar ijtimoiy yetuklikni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ochiq muloqotni, turli nuqtai nazarlarni hurmat qilishni va tanqidiy fikrlashni qadrdaydigan sinf madaniyatini yaratishi mumkin.

4. Haqiqiy muammolarga tadbir etish: Kolberg nazariyasi talabalarni axloqiy tamoyillarni ijtimoiy adolat, va inson huquqlari kabi hayotiy masalalarda qo'llashga undaydi.

5. Kognitiv rivojlanish: Kolberg nazariyasi axloqiy rivojlanishning kognitiv jihatlarini tan oladi va kognitiv qobiliyatlar yetuklashganda axloqiy fikrlash ham shunday bo'ladi. O'qituvchilar o'quvchilarning bilim qobiliyatlarini qiyinlashtiradigan va ularni axloqiy tanlovlari va e'tiqodlari haqida fikr yuritishga undaydigan o'quv tajribalarini to'plashlari mumkin.

6. Tanqid va qayta ko'rib chiqish: Kolberg nazariyasi axloqiy xulq-atvorga ta'sir qiluvchi boshqa omillar, masalan, hissiyotlar va vaziyat omillari hisobiga axloqiy fikrlashga qaratilganligi uchun tanqid qilindi. O'qituvchilar ijtimoiy yetuklikni yanada kengroq tushunish uchun ijtimoiy ta'lim nazariyasi yoki hissiy aql kabi boshqa psixologik nazariyalarning tushunchalarini birlashtirishi mumkin.

Erik Eriksonning psixosotsial nazariyasi ijtimoiy yetuklikning psixologik determinantlarini va o'qituvchilar talabalarining rivojlanishiga ko'maklashish uchun o'qitish sifatini qanday oshirishi mumkinligini tushunish uchun keng qamrovli asos yaratadi. [3] Unga ko'ra, psixosotsial rivojlanish bosqichlari: Erikson psixosotsial rivojlanishning sakkiz bosqichini aniqladi, ularning har biri o'ziga xos rivojlanish vazifasi yoki inqiroz bilan tavsiflanadi, Masalan, o'smirlik davrida (shaxsiyat va rollarning chalkashligi) talabalar o'zlarining shaxsiyatlari va jamiyatdagi rollarini o'rganmoqdalar. O'qituvchilar ushbu bosqichni o'z-o'zini kashf qilish uchun imkoniyatlar yaratish, qiziqishlarni o'rganishni rag'batlantirish va shaxsni shakllantirish bo'yicha munozaralarni osonlashtirish orqali qo'llab-quvvatlashlari mumkin.

Shaxsiyat va rollarning chalkashligi: o'smirlik davrida Erikson shaxsiyatni shakllantirishga va shaxsiy qadriyatlar, e'tiqodlar va intilishlarni o'rganishga e'tibor qaratdi. O'qituvchilar shaxsni rivojlantirish bo'yicha munozaralarni osonlashtirish, o'z-o'zini aks ettirishni rag'batlantirish va o'quvchilarga darsdan tashqari mashg'ulotlar dasturlari orqali turli rol va qiziqishlarni o'rganish imkoniyatlarini taqdim etish orqali ijtimoiy yetuklikni qo'llab-quvvatlashlari mumkin.

Yaqinlik va izolyatsiya: yoshligida Erikson mazmunli munosabatlarni shakllantirish va yaqinlikni o'rnatish muhimligini ta'kidladi. O'qituvchilar talabalarni akademik va kasbiy sharoitlarda muvaffaqiyatli ijtimoiy munosabatlarga tayyorlaydigan hamkorlikdagi o'quv tajribalari, jamoaviy ish va shaxslararo muloqot qobiliyatlarini targ'ib qilish orqali ijtimoiy yetuklikni rivojlantirishlari mumkin.

Erik Eriksonning psixosotsial nazariyasi hayot davomida ijtimoiy yetuklikning psixologik determinantlari haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Eriksonning rivojlanish bosqichlarini o'qitish amaliyotiga qo'shib, o'qituvchilar talabalarining ijtimoiy va hissiy o'sishiga yordam beradigan, ularning shaxslararo ko'nikmalarini oshiradigan va ularni hayot davomida turli xil ijtimoiy sharoitlarda muvaffaqiyatli ishtirok etishga tayyorlaydigan qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratishi mumkin. [6]

Bundan tashqari taniqli sovet psixologi Aleksandr Luriya talabalarni o'qitish sifatini oshirish va ijtimoiy yetuklikni rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan kognitiv va ijtimoiy rivojlanishni tushunishga katta hissa qo'shdi. Aleksandr Luriyaning kognitiv va ijtimoiy rivojlanish bo'yicha tadqiqotlari ijtimoiy yetuklikning psixologik determinantlari va samarali o'qitish amaliyoti to'g'risida qimmatli tushunchalarni beradi. Luriya nazariyalarini ta'lim

sharoitida qo'llash orqali o'qituvchilar o'quvchilarning kognitiv o'sishi, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va madaniy ongini qo'llab-quvvatlaydigan boyituvchi o'quv tajribalarini yaratishi va oxir-oqibat ularni turli xil va o'zaro bog'liq dunyoda rivojlanishiga tayyorlashlari mumkin. [4]

Hissiy tartibga solish: hissiyotlarni tanib olish, tushunish va boshqarish qobiliyati ijtimoiy yetuklik uchun asosdir. O'qituvchilar o'quvchilarga aqliy mashqlar, hissiy ongni muhokama qilish, stress va tashvish bilan kurashish strategiyasi orqali hissiy tartibga solish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin. Hissiy chidamlilikni rivojlantirish orqali o'qituvchilar talabalar ijtimoiy muammolarni yanada samarali hal qilishlari uchun qulay muhit yaratadilar.

Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish: ijtimoiy yetuklik muloqot, hamkorlik, hamdardlik va nizolarni hal qilishni o'z ichiga oladi. O'qituvchilar hamkorlikdagi o'quv faoliyati va jamoaviy ishlashni talab qiladigan guruh loyihalari orqali ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishi mumkin. Konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etish va ijobiy ijtimoiy aloqalarni modellashtirish talabalarning tengdoshlari va obro'li shaxslar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini oshiradi.

Shaxsni shakllantirish: o'smirlik shaxsni o'rganish va rivojlantirish uchun muhim davrdir. O'qituvchilar o'zlarini ifoda etish imkoniyatlarini taklif qilish, shaxsiy qadriyatlar va e'tiqodlar haqida mulohaza yuritishni rag'batlantirish va sinf ichida turli xil shaxsiyatlarni qabul qilishni rag'batlantirish orqali talabalarning shaxsini shakllantirishni qo'llab-quvvatlashlari mumkin.

Kognitiv moslashuvchanlik: ijtimoiy yetuk shaxslar turli xil ijtimoiy vaziyatlarda o'zlarining fikrlash va xatti-harakatlarini moslashtirish orqali kognitiv moslashuvchanlikni namoyish etadilar. Axloqiy dilemmalar va tarixiy kontekstlarni muhokama qilish talabalarga turli nuqtai nazarlarni tushunishga va fikrlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Chidamlilik va moslashuvchanlik: ijtimoiy yetuk shaxslar muvaffaqiyatsizliklar, qiyinchiliklar va o'tishlarni samarali engish orqali chidamlilikni namoyish etadilar. O'qituvchilar maqsadni belgilash, o'z-o'zini aks ettirish va muvaffaqiyatsizlikdan o'rganish imkoniyatlari orqali chidamlilikni rivojlantirishlari mumkin.

Axloqiy qarorlarni qabul qilish: ijtimoiy yetuklik axloqiy tamoyillar va qadriyatlarga asoslangan axloqiy qarorlarni qabul qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. O'qituvchilar o'quvchilarga kuchli axloqiy kompasni rivojlantirishga yordam berish uchun axloqiy dilemmalar, adolat, adolat va fuqarolik mas'uliyati bo'yicha munozaralarni osonlashtirishi mumkin. Talabalarni munozaralar, amaliy tadqiqotlar va jamoat ishlari loyihalariga jalb qilish axloqiy qarorlarni qabul qilish ko'nikmalarini kuchaytiradi va adolatli va adolatli jamiyatni yaratishda faol ishtirok etishni rag'batlantiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, psixologik determinantlarni ta'lim amaliyotiga qo'shish o'quvchilarning yaxlit rivojlanishiga yordam beradigan tarbiyalovchi va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratadi. Ijtimoiy ko'nikmalar, bilim moslashuvchanligi, axloqiy fikr, madaniy mahorat, chidamlilik, va moslashuvchanlik, o'qituvchilar uchun nafaqat ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu keng qamrovli yondashuvda ta'lim nafaqat akademik yutuqlarga e'tibor qaratishini, balki talabalarni shaxsiy hayotlarida muvaffaqiyat qozonish va jamiyatga ijobiy hissa qo'shish uchun zarur bo'lgan muhim ko'nikma va malakalar bilan ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Крюкова В.В. Модель структуры социальной зрелости старшеклассника. // Балтийский гуманитарный журнал. - 2011. - №6. - С.45-51.
2. Леонов И.Д. Сборник психологических тестов. - Кировоград: Юность. - 2009. - С. 68-70.
3. Петровский А.В. Ярошевский М.Г. Психология. Словарь. 2-е изд. испр. и доп. – М.: Политиздат. 1990. - 126 с.
4. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. – T.: 2010. - 544 b.
5. Hubert Hofmann, Stiksrud Arne (eds.): Giving shape to life. Erik H. Erikson from an interdisciplinary perspective. Krammer, Vienna 2004

SANOGEN TAFAKKURNI TARKIBIY KOMPONENTLARINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Miraxmetova Laziza Farruxovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

“Umumiy psixologiya kafedrası” Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada sanogen tafakkurni tarkibiy komponentlarini rivojlantirishning psixologik asoslari Shuningdek talabalarda sanogen tafakkurning rivojlanganlik darajasini emotsional intellekt bilan bog'liqlik jihatlarini aniqlashtirilgan. Talabalarda sanogen tafakkurni rivojlanganlik darajasini hamda uning komponentlarini tahlil qilish chora tadbirlari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: *individuallik, bilish jarayonlari, o'quv mashg'ulotlari, identifikatsiya, sanogen tafakkur, patogen tafakkur, temperament, sanogen refleksiya, intellekt, sog'lom fikr yuritish.*

Аннотация. В статье психологические основы развития структурных компонентов саногенного мышления также определены аспекты соотнесения уровня развития саногенного мышления у учащихся с эмоциональным интеллектом. Разработаны меры по анализу уровня развития саногенного мышления у учащихся, а также его компонентов.

Ключевые слова: *индивидуальность, когнитивные процессы, обучение, идентичность, саногенное мышление, патогенное мышление, темперамент, саногенная рефлексия, интеллект, здравый смысл.*

Annotation. The article clarifies the psychological foundations of the development of structural components of sanogenic thinking as well as aspects of the connection of the degree of development of sanogenic thinking in students with emotional intelligence. Measures have been developed to analyze the degree of development of sanogenic thinking in students, as well as its components.

Key words: *individuality, cognitive processes, training, identity, sanogenic thinking, pathogenic thinking, temperament, sanogenic reflection, intellect, common sense.*

Kirish. Respublikamizda so'nggi yillarda pozitiv, ratsional, kreativ, mantiqiy, tarixiy, ma'naviy tafakkurlarni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash, ularning iqtidorini ro'yobga chiqarish, ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatini samarali yo'lga qo'yish uchun shart-sharoitlar yaratishning zaruriy huquqiy-me'yoriy asoslari yaratildi, hamda «jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash ishida ...yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash va ro'yobga chiqarish» vazifalari belgilanganligi yosh avlodga intellektual tafakkurini shakllantirish orqali ularning o'quv faoliyatidagi yo'nalishlarini belgilash ilmiy tadqiqotlar uchun asos bo'lmoqda. Talabalarda sanogen tafakkurni rivojlantirish, hamda ijodkorlik xususiyatlarni inobatga olgan holda ta'lim-tarbiya mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy izlanishlarni chuqurlashtirishga imkoniyatlar yaratildi.

Yosh avlodning mamlakatimiz barqarorligiga, uning ijtimoiy, ma'naviy yuksalishiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan ekstremistik va terroristik oqimlar, patogen g'oyalar ta'siriga tushib qolmasligi uchun muayyan ijtimoiy-psixologik asosni yaratish, takomillashtirish hozirgi kunda psixologiya fani oldida turgan muhim vazifalardandir. Mazkur masala, yoshlarning sanogen tafakkuri genezisi, mohiyati va mazmuniga mavjud ilmiy nazariyalarga suyangen holda ta'rif berish, tasniflash, tahsil oluvchilarning sog'lom tafakkurini rivojlantirishga bag'ishlangan ijtimoiy-psixologik, pedagogik texnologiyalarni takomillashtirish muammosi alohida tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilmagan. Hozirgi vaqtda patogen g'oyalar va destabillashtiruvchi guruhlarining paydo bo'lish sabablari, faoliyat doirasi kengayishining oldini olish maqsadida

yoshlarning sanogen tafakkurini oʻstirish muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etib, bu sohada ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarni olib borish dolzarb vazifa boʻlib hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Zamonaviy psixologiyada mazkur holatlar sanogen fikrlash muammosining ajralmas qismi hisoblanib, xorijlik olimlardan Yu.M.Orlov, S.N.Morozyuk, Y.V.Miroshnik, K.E.Izard, Dj.Dyui, R.J.Sternberg, K.Sternberglar sanogen tafakkurning mohiyati, tabiati va uni rivojlantirish mexanizmlarini, vatanimiz olimlaridan E.Gʻoziyev, V.M.Karimova, Z.Nishonova va boshqalar tafakkur jarayonining psixologik xususiyatlari, fikrlashning ijtimoiy mazmuni va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning pedagogikpsixologik asoslarini tadqiq qilishga alohida eʼtibor qaratmoqda.

Sanogenik fikrlash haqida koʻplab xorijiy mutaxassislarning (R.Bern, K. Buettner, D.Jampolskiy, M.Jeyms, D.Yongvard, E.Le Shan, M.Rutter, Z.Freyd, K.Xorni va boshqalar), rus olimlarining (E.M.Aleksandrovskaya, A.B.Dobrovich, I.V.Dubrovina, A.I.Zaxarov, N.Kozlov, V.Levi, V.Y.Semke, M.Tyshkova va boshqalar) asarlari mavjud.

Sanogen va patogen fikrlash shakllarining mohiyatini yaxshiroq tushunish uchun, ularning muhim xususiyatlarini ajratib, bir-biri bilan taqqoslash lozim. Yu.M.Orlov tomonidan sanogen va patogen tafakkurning oʻziga xos jihatlari tahlil qilinib, ularni bir-biridan farqlanib turuvchi jihatlari ajratib koʻrsatilgan. Ular quyidagilar:

1. Sanogen tafakkur egalari – oʻz hissiy kechinmalariga tashqaridan nigoh tashlay oladilar, muhim muammolarga bogʻliq fikrlar ham ularni xotirjamligini yoʻqolishiga sabab boʻlmaydi, negativ emotsiyalar qaerdan paydo boʻlishini biladilar, fikrlash vaqtida jarayonga butun diqqatlarini jamlay oladilar, tafakkurlari egiluvchan, hamma narsadan pozitiv topa oladilar, fikrlari va harakatlari pozitiv boʻladigan shaxslardir;

2. Patogen tafakkur egalari – negativ fikrlarni koʻpligidan ularni nazorat qilish koʻnikmasini yoʻqolishi, vaziyatni chetdan baholay olmaydilar, doimiy hafa boʻlish va nafrat hissini tuyishning ustunligi, ulardan qutilishni ilojisizligi, hissiyotlarni boshqara olmaslik, negativ fikrlarni salomatligiga taʼsirini kuchayishi kuzatiladigan shaxslardir.

Talabalarda sanogen tafakkur darajasi, ularni oʻquv faoliyati davomida bilimlarni oʻzlashtirish qobiliyatiga taʼsir yetuvshi omillarni oʻrganish maqsadida 5-faktorli ijodiy faollik metodikasi oʻtkazildi. Buning uchun eng avvalo, **talabalarda ijodiylik motivatsiyasi namoyon boʻlishini** oʻrganishga doir dastlabki miqdoriy tahlillar (oʻrtacha qiymat va korrelyatsiya koeffitsientlari) umumiy holatni aks ettirgan xususiy holatlar, yaʼni **ijodiylik motivatsiyasining** shaxsiy kamolot darajasini belgilashdagi oʻrni xususida toʻxtalib oʻtamiz. (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Talabalarda oʻquv faoliyati bilan bogʻliq ijodiy motivatsiyani namoyon boʻlishining psixologik xususiyatlari (n=100)

Omillar	M (Oʻrtacha qiymat)	
	1-bosqich n=50	4-bosqich n=50
“Yangilik hissi”	4,8	5,5
“Tanqidiylik” mezon	4,6	6,3
“Obyektning tuzilishini oʻzgartirish qobiliyati” mezon	4,5	3,2
“Ijodkorlikka yoʻnalganlik” mezon	5,4	6,3
“Oʻz-oʻzini baholash (nazorat soʻrovnomasi)” mezon	5,7	6,9

Endi, talabalarda ijodiylik motivatsiyasi namoyon boʻlishining umumiy sharhiga toʻxtalib oʻtaylik. Birinchi navbatda ularning «yangilik hissi» mezoniga murojaat qilinadi. Talabalarining bu shkala boʻyicha oʻrtacha koʻrsatkichlari 1-bosqichlarda oʻrtacha qiymat 4,8 ni tashkil etgan boʻlsa, 4-bosqich talabalarida esa 5,5 balga teng boʻldi. Bu holat oʻz navbatida talabalarining ham maʼnaviy, ham jismoniy, ham ijtimoiy-psixologik jihatdan yangilikka intilishini taʼminlaydiki, bunda yoshlar har qanday yangi narsani kashf etishga qaratilgan izlanishlarini

hamda o'z faoliyatlarida sinab qo'rishlariga qiziqishlaridan darak beradi. Aslida har qanday yangilik shaxs hayotida muhim o'rin egallaydi va uning yaxlit shaxs sifatidagi yo'nalishini ham belgilaydi.

Demak, talabalarimizda shakllantirish bu pedagoglarning, oilaning, umuman jamiyatning oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Darhaqiqat, yoshlarimiz uchun o'z manfaat va qiziqishlarini yangilikka intilish bilan boyitish orqali ma'naviy yetuk insonlarni tarbiyalashimiz muhim. Chunki, jamiyatdagi ijtimoiy- ma'naviy tarbiya bu talabalar psixologik ongi, shaxsiy- ma'naviy qiyofasini shakllantirishdagi kuchli maktabdir. Bunda yoshlar ongida yangilikka intilish tushunchasi, rivojlanayotgan mamlakatimizda o'z bilimlarini yanada chuqurroq anglash hissi, butun dunyoda o'z vatani bayrog'ini ko'tarish istagi, vatanparvalik hissi uyg'otadi.

Talabalarining "tanqidiylik" mezonini bo'yicha ko'rsatkichi (1-bosqichda 4,6, 1-bosqichda esa 6,3) esa ularni turli xil vaziyatlarni yaxshi anglashga, insonlar orasidagi murakkab vaziyatlarni to'g'ri baholashga, o'z-o'zini va atrofdagilarni adekvat baholash shuningdek o'zni kelganda o'zgarlar fikrini rad eta olish murakkab vaziyatlarni muloqot ishtirokchilarini ishtirokiga qarab tanqidiy tahlil qila olish qobiliyatini o'stirishga imkoniyatlari borligini ko'rsatmoqda.

Talabalarda ijodiylik motivatsiyasi namoyon bo'lishini baholovchi navbatdagi shkala "Obyektning tuzilishini o'zgartirish qobiliyati" mezonini bo'lib, u bo'yicha talabalar ko'rsatkichi 1-bosqichda 4,5 va 1-bosqichlarda esa 3,2 ball qiymatiga ega bo'ldilar. Bu ball talabalarda obyektning asosiy xususiyatini aniqlash va shunga qarab o'z maqsadlarini belgilash va bu obyektlardan foydalanishning noan'anaviy yangicha bir usullarini yaratish va taklif qilish qobiliyatini aks ettiradi.

Shaxslararo vaziyatlarni yaxshi anglashga, insonlar orasidagi murakkab vaziyatlarni tahlil eta olishga, ularning rivojlanishini mantiqan tushunishga, murakkab vaziyatlarni muloqot ishtirokchilari faolligiga qarab baholash qobiliyatini o'stirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ular muomaladagi real vaziyatdan kelib chiqib, uning nima bilan yakunlashini baholay olishlari, ba'zan kutilmagan, noodatiy holatlarda, xatti-harakatlarni prognoz qilishda yangilishlari mumkinligi, qo'ygan maqsadga erishishda o'z rejalarini puxta ishlab chiqishlarini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ilmiy-nazariy manbalarni o'rganishda bayon etilgan tahlilarda, talabalarining faoliyati davomida namoyon bo'ladigan ijodiylik motivatsiyasining o'ziga xos o'rin tutishini aytib o'tish mumkin. Talabalarda ijodiylik motivatsiyasi namoyon bo'lishining yana bir o'ziga xoslik tarzda ifodalanayotgan "ijodkorlikka yo'nalganlik" qobiliyatidir. Bu borada talabalarda ijodkorlikning umumiy ko'rinishi quyidagicha (1-bosqichda 5,4 hamda 4-bosqichlarda esa 6,3), ya'ni boshqa mezon natijalariga qaraganda ozroq quyi qiymat aks etganligidir. Bu esa talabalarda har xil murakkab vaziyatlarda doimo o'zlarini to'g'ri boshqara olmasliklari, frustratsiyaga berilishlari va o'z maqsadlari yo'lida har qanday qiyinchilikni sabr-matонат bilan yenga olish, shuningdek turli vaziyatlarda muammoni yecha olish, jasorat va matонат belgilari yetarlicha shakllanmaganligining guvohi bo'lindi, ularning chidab ularda har qanday muammoni hal qila olishlari qiyin.

O'z-o'zini baholash (nazorat so'rovnomasi) mezonini bo'yicha esa talabalarda (1-bosqichda 5,7 va 1-bosqichda esa 6,9), shaxslararo munosabat xarakteriga ko'ra, bir-biri bilan suhbatlashadigan insonlarni tez va yaxshi tushunishga moyilliklari, ularda estetik va axloqiy tarbiyaning sifatleri shakllanganligini ko'rishimiz mumkin. O'ylaymizki, ushbu qobiliyat talabalar uchun nafaqat insonlar bilan munosabat, balki fan doirasida o'quvchilarning bildiradigan fikr-mulohaza va munosabatlariga qarab ham ularning shaxsiga xos ta'riflar bera olishlaridan dalolat beradi.

Shunday qilib, tadqiqot natijalarimiz talabalar sanogen tafakkuriga ta'sir etuvchi ijodiy faollik motivatsiyasi va dunyoqarashi ularning amaldagi ijtimoiy xulqiga ta'sir etuvchi ijtimoiy psixologik omillarning o'rnini isbotladi va ularda ijodiy faoliyat motivatsiyasi mavjudligi ijtimoiy psixologik nuqtai nazardan ahamiyati ko'rib chiqildi. Talabalarda ijodiy faollik motivatsiyasining shakllanishi bizningcha, kelajakda davlatimiz taraqqiyotini yanada yuksak

pog'onalarga eltuvchi ruhan kuchli, ma'naviy barqaror bo'lgan yoshlarni tarbiyalash imkonini beradi. Shunday qilib, biz tanlagan metodikalar eng avvalo, obyektivlik, validlik, ishonchlik talablariga javob berishi bilan birgalikda tanlangan obyektning anchagina katta ekanligi, ko'plab metodikalarning juda katta auditoriyalarda dastlabki sinovlardan o'tkazilganligi, ob'ektning reprezentativligi, ya'ni, tadqiqot maqsadiga aynan javob berishi bilan xarakterlanadi.

Tadqiqotimiz davomida biz sanogen tafakkurga bevosita bog'liq bo'lgan shaxs emotsional intellekt darajalarini ham tahlil qildik. Ye.D.Lyusinning "Emotsional intellekt" so'rovnomasini qo'llashdan maqsad, bunda biz asosan talabalarning sanogen tafakkuriga bevosita ta'sir yetuvshi omillar hisoblangan o'zini va boshqalarni yemotsiyasini tushunish va o'zini va boshqalarni yemotsiyasini boshqarish kabi darajalarini aniqladik. Metodika orqali qo'lga kiritilgan empirik natijalarga quyidagisha ko'rsatkishlarni qayd qildi (2-jadval).

2.-jadval

Talabalarda emotsional intellekt darajasini namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari (n=100)

Shkala va subshkala	1-bosqich n=50		4-bosqich n=50	
	M	σ	M	σ
Shaxslararo emotsional intellekt	44,1	6,9	42,9	6,7
Ishki emotsional intellekt	46,1	8,0	42,2	8,2
Emotsiyalarni tushunish	44,3	6,9	43,1	7,1
Emotsiyalarni boshqarish	45,8	7,9	42,0	7,6
Boshqalarni emotsiyasini tushunish	24,5	4,4	24,01	4,0
Boshqalarni emotsiyasini boshqarish	19,6	3,8	18,8	3,8
O'zini emotsiyasini tushunish	19,8	4,0	18,1	4,3
O'zini emotsiyasini boshqarish	14,1	3,0	12,4	3,0
Tashqi ta'sirlardan o'z emotsiyasi nazorati	9,1	3,1	12,7	3,1

M – o'rtacha qiymat

σ – Standart xatolik

Yuqoridagi 2-jadvalda biz D.Lyusinning "Emotsional intellekt" so'rovnomasi orqali bosqichlar kesimida o'rtacha dispersiya bo'yisha tahlil qildik va quyidagicha qiziqarli empirik natijalarni qo'lga kiritdik. Mazkur holatda biz respondentlarni 2 guruhga, ya'ni, 1-bosqichlar va 4-bosqichlarga ajratdik. Dispersion tahlil natijalariga ko'ra, 1 va 4-bosqichlar orasida "Ichki emotsional intellekt" (46,1 va 42,2) shkalasi bo'yisha sezilarli farqlar kuzatildi. Bundan tashqari "Emotsiyalarni boshqarish" (45,8 va 42,0) hamda "Tashqi ta'sirlardan o'z emotsiyasi nazorati" (12,1 va 9,07) mezonlarida ham farqlar mavjudligini ko'rishimiz mumkin.

Olingan tahlil natijalari asosida xulosa qilib aytadigan bo'lsak, 1-bosqich talabalarida "Ichki emotsional intellekt" hamda "Emotsiyalarni boshqarish" va 4-bosqichlarga qaraganda yaxshi rivojlanganligini ko'rishimiz mumkin. Mazkur holatni kishik bosqichdagi talabalarda shaxslararo munosabatlarda emotsional intellektning tayanch mezonlarini yaqqol namoyon bo'lishi, ya'ni kishik bosqichdagi talabalar katta bosqichdagi talabalarga nisbatan shaxslararo munosabatda samimiylik, ijtimoiy talablarga erkin moslashish, empatik, ichki emotsiyalarini

yashirmaslik, o'z emotsiyalarini boshqarishga urinish kabi jihatlarni ustuvorlik qilishi bilan izohlash mumkin.

“Tashqi ta'sirlardan o'z emotsiyasi nazorati” mezoni esa, aksincha, 4-bosqich (12,7 va 9,1) talabalarida 1-bosqichga nisbatan yuqori ko'rsatkich qayd etganini ko'rishimiz mumkin. Demak, mazkur holatni biz katta bosqichdagi talabalarda bu davrga kelib, o'z emotsional holatlarini tushunish va boshqarish istagining ustuvorligi va o'zlarining his-tuyg'ularining tashqi ko'rinishlarini boshqarishga ehtiyojni kuchayganligi kabi psixologik omillar bilan izohlashimiz mumkin. Qolaversa, insonning yoshi ulg'aygani sari tashqi ta'sirlar, ya'ni yot va begona fikr, g'oya, maslak, mafkura, qadriyat, fazilat va odatlarga nisbatan sezgir va sinchkov bo'lishadi. Buning asosida esa yangi va noodatiy ta'sirlarga nisbatan emotsional beqarorlikni yuzaga kelish ehtimoli nazarda tutiladi. Shu sabali katta bosqich kichik bosqichga nisbatan o'z emotsiyasini nazorat qilishga, ayniqsa emotsional intellektga nisbatan sotsial intellektni ko'proq ishlatishga qodir bo'lib borishadi. Mazkur omillar esa ulardagi sanogen tafakkurlar darajalarini namoyon etishga xizmat qiladi.

Xulosa. Talabalardagi sanogen tafakkurning reflektiv komponentini rivojlanishi shaxsning o'z-o'ziga motivatsiya berishi, ta'lim jarayonida ijodiy faollikni namoyon qilishi hamda emotsional barqarorligini ta'minlashiga olib kelishi aniqlangan. Talabalardagi sanogen tafakkur komponentlari ijodiy faollikning “yangilik hissi”, “tanqidiylik”, “obyektni tuzilishini o'zgartirish”, “ijodkorlikka yo'nalganlik” omillari bilan ijobiy korellyatsiyaga ega ekanligi kuzatilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» gi PF–60-sonli Farmoni.
2. Демидова Т.В. Развитие креативности как устойчивого свойства личности в старшем школьном возрасте: дис. канд. психол. наук. - Армавир, 2003. - 170 с.
3. Марцинковская, Т.Д. Психология развития: Учебник / Т.Д. Марцинковская.- М.:Academia,2018.-256с.
4. Семенов И. Тенденции психологии развития мышления, рефлексии. - М.; Воронеж: МОДЭК, 2000. - 64 с
5. Зазыкин В.Г. Психологические основы «паблик рилейнз». – СПб.: Питер, 2004. - 208 с.
6. Adler A. Reconsideration of testing for competence rather than intelligence. 1991, October, 1012-1023.
7. L.F. Miraxmetova //Talabalarda sanogen tafakkurni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari, Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent – 2023. B-153.

TALABALARDA MUVAFFAQIYATGA INTILISH MOTIVATSIYASINING SHAXS XUSUSIYATLARI BILAN O'ZARO ALOQADORLIGI

Raximova Indira Igorevna

PhD (dotsent)

Bekmuratova Zilola Dilshod qizi

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti magistri

Annotasiya: Ushbu maqolada muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining talabalarda qanday shakllanishi va uni shakllantiruvchi shaxs xususiyatlari o'rtasidagi o'zaro aloqalar tahlil qilinadi. Motivatsiya va shaxs xususiyatlari o'rtasidagi aloqani yaxshiroq tushunish, ta'lim tizimida individual yondashuvni kuchaytirish va talabalarni yanada samarali ravishda qo'llab-quvvatlash uchun muhimdir.

Kalit so'zlar: *motiv, motivatsiya, muvaffaqiyat, shaxs, xatti-harakat, muvaffaqiyatdan qochish.*

Аннотация: *В данной статье анализируется, как формируется мотивация к успеху у студентов и взаимодействия между личностными качествами которые ее формируют. Лучшее понимание взаимосвязи между мотивацией и личностью важно для усиления индивидуального подхода в системе образования и более эффективной поддержки учащихся.*

Ключевые слова: *мотив, мотивация, успех, личность, безопасность-движения, безопасность от успеха.*

Annotation: *This article analyzes how achievement motivation is formed in students and the interaction between personal characteristics that form it. A better understanding of the relationship between motivation and personality characteristics is important to strengthen the individual approach in the education system and support students more effectively.*

Key words: *motive, motivation, success, personality, behavior, avoidance of success.*

Kirish. Muvaffaqiyatga intilish, ya'ni shaxsning o'z maqsadlariga erishish va bu yo'lda qiyinchiliklarni yengib o'tishga bo'lgan qiziqish va irodasi har bir talabaning ta'lim jarayonida yuksalish uchun muhim omil hisoblanadi. Talabalarda muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi ko'plab omillar, jumladan shaxsiy xususiyatlar, ijtimoiy va psixologik omillar orqali shakllanadi. Shaxsning motivatsiyasini anglash va uni rivojlantirish talabalarning o'z maqsadlariga erishishdagi asosiy kalitlardan biridir.

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining ta'rif va ahamiyati. Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi-bu shaxsning o'z maqsadlariga erishish uchun qobiliyat va imkoniyatlarini yuzaga chiqarishga intilishi, bu yo'lda ko'rsatilgan sa'y-harakatlar va natijalarga qiziqishdir. Motivatsiya- bu ichiki kuchdir, u shaxsni maqsad sari harakatlantiradi. Talabalarda muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi ularning o'qish jarayonidagi faolligini, o'zlariga bo'lgan ishonchni va maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni kuchaytiradi. Motivatsiya ikki asosiy turga bo'linadi:

1. Ichki motivatsiya: O'quvchi o'zi uchun qiziqarli bo'lgan va shaxsiy rivojlanishga yordam beradigan faoliyatni tanlashga moyil bo'ladi.
2. Tashqi motivatsiya: O'quvchi tashqi omillar masalan mukofotlar, imtihonlarni topshirish yoki ijtimoiy muvaffaqiyatni qo'lga kiritish kabi omillar bilan rag'batlantiradi.

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi nafaqat akademik muvaffaqiyatlar uchun, balki shaxsning umumiy rivojlanish va kelajakdagi faoliyatida ham muhim ahamiyatga ega. Shaxs xususiyatlari va ularning motivatsiyaga ta'sirini ko'rib chiqadigan bo'lsak. Shaxs xususiyatlari ya'ni har bir odamning individual psixologik xususiyatlari va fazilatlar motivatsiya darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shaxsiy xususiyatlar quyidagi omillarni o'z ichiga oladi: ichki ishtiyoq va maqsadga erishish. Ichki ishtiyoq muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining asosiy poydevorlaridan biridir. Ba'zi talabalar o'zlari qiziqadigan sohada muvaffaqiyatga erishishga qattiq intilishadi. Bu ishtiyoqning yuqori darajasi ularning muvaffaqiyatga erishishdagi qat'iyatligini oshiradi. Psixologiyada ichki ishtiyoqning yuqori bo'lishi, shaxsning o'zini motivatsiya qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Ishonch va o'zini hurmat qilish. O'ziga bo'lgan ishonch va o'zini hurmat qilish motivatsiyaning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. O'ziga ishonchli talabalar o'z maqsadlariga erishishda kamroq shubha qilishadi va muvaffaqiyatga erishish yo'lida ko'proq sa'y-harakat qilishadi. O'zini hurmat qilish darajasi yuqori bo'lgan talabalar o'zlarini muvaffaqiyatga erishishga qodir deb bilishadi va shuning uchun ularni rag'batlantiruvchi tashqi omillarga kamroq ehtiyoj sezishadi.

Rejalashtirish va o'zini boshqarish qobiliyati. Motivatsiyaning shakllanishida va sa'y-harakatlarining samarali bo'lishida o'zini boshqarish muhim rol o'ynaydi. O'zini boshqarish qobiliyati bo'lgan talabalar o'z vaqtini samarali taqsimlaydilar, o'z maqsadlariga erishishda to'g'ri qarorlar qabul qiladilar va qiyinchiliklarga duch kelganda buni yengib o'tish usullarini

topadilar. Bu shaxsiy fazilat motivatsiyaning yuqori darajada bo'lishiga olib keladi. Atrof-muhit va ijtimoiy xususiyatlar. Talabalar motivatsiyasiga ijtimoiy omillar ham katta ta'sir ko'rsatadi. Atrof-muhit, do'stlar, o'qituvchilar va oilaning qo'llab-quvvatlashi motivatsiyani kuchaytirishi mumkin.

Motivatsiya haqida birinchilardan mashhur nemis mutafakkiri A. Shopengauer tilga olgan. Motivatsiya deganda ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan va ular atrofida ko'plab nazariyalar shakllangan murakkab psixologik hodisalar tushuniladi. "Motivatsiya" atamasi lotincha "harakat" deb tarjima qilingan "harakatlanuvchi" so'zidan kelib chiqqan. Ushbu atamaning kelib chiqishini bilib olgandan so'ng, motivatsiya shaxsning harakatlarini boshqaradi, uni muayyan harakatlarni bajarishga yoki aksincha, harakatsizlikka undaydi, degan xulosaga kelish mumkin. Motivatsiya - bu insonning qobiliyatlaridan biri bo'lib, unga kerakli narsaga erishishga yordam beradi.

S.L.Rubinshteyn motivning psixologik mohiyati to'g'risida quyidagi mulohazalarni bildiradi: motivatsiya - bu psixika orqali hosil bo'ladigan determinatsiyadir; motiv - bu shaxs xulq-atvorining kognitivistik jarayonini bevosita tashqi olam bilan bog'lovchi subyektiv tarzda aks etish demakdir. "Motiv inson faoliyatida muayyan maqsadni bajarishga sabab bo'luvchi omil. Motiv shaxsni harakatga va faoliyatga undovchi, ehtiyojning yuksak shakli sifatida paydo bo'luvchi ichki turtki hisoblanadi. Ehtiyoj va instinkt, mayl va hissiyot, va boshqalar motivlar jumlasiga kiradi. Bizningcha, shaxs o'zining motivlari yordamida borliq bilan uzviy aloqada bo'ladi. Insonning xulq-atvorini harakatlantiruvchi kuchi sifatida namoyon bo'luvchi motivlar shaxsning tuzilishida (tarkibida) yetakchi o'rin egallaydi. Motivning tuzilish (strukturaviy) tarkibiga shaxsning yo'nalishi, uning xarakteri, emotsional holati (his-tuyg'usi), qobiliyati, ichki kechinmalari, faoliyati va bilish jarayonlari kiradi. Psixologiya fanida to'plangan nazariy ma'lumotlarning ko'rsatishicha, shuningdek, bir qator psixologlarning fikricha, xarakter shaxs motivlarining dinamik tomonlari asosini tashkil qiladi, degan ta'limot mavjud. Inson uchun motivatsiya nazariyalarini o'rganish o'z xatti-harakatlarini va boshqa odamlarning xatti-harakatlarini yaxshiroq tushunishga, samaradorlikni oshirish rejasini ishlab chiqishga yordam beradi.

Xulosa: Talabalarda muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi ularning shaxsiy fazilatlarini, ichki ishtiyoqi, o'ziga ishonchi va ijtimoiy atrof-muhitiga bog'liq ravishda shakllanadi. Motivatsiyaning yuqori darajasi talabalarni o'z maqsadlariga erishish uchun ko'proq sa'y-harakat qilishga undaydi. Shaxsiy xususiyatlar, masalan, o'ziga bo'lgan ishonch, rejalashtirish va o'zini boshqarish qobiliyati muvaffaqiyatga erishishda katta ahamiyatga ega. Talabalarning motivatsiyasini rivojlantirish va uni shakllantiruvchi omillarni tushunish, ta'lim tizimida samarali o'quv uslublari yaratish uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб: {Питер}}, 2008-508 с.
2. Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения. М.:2006-336с.
3. Алтунина И.Р. Мотивы и мотивация социального поведения: Учебное пособие. М;МПЦИ, 2006-143с
4. Rahimova I & Mukhamedova, D.(2020). Experimental model of the research on the psychological manifestation characteristics of the Phenomenon of addiction to computer games (In the example of Uzbekistan). European Journal of Molecular and Clinical Medicine, 7 (1), 3547-3554.

O'SMIRLARNING INTELLEKTUAL RIVOJLANISH JARAYONLLARI

Allamova Shahista Yuldashboyevna

*Urganch davlat universiteti Pedagogika fakulteti,
psixologiya yo'nalishi doktranti.*

Annotation. *This article describes the intellectual development of adolescents, their formation as individuals, the origin of crises during the transition period, and the formation of cognitive processes.*

Key words: *activity, family, community, spiritual, personal, social, thinking, psychic, attention, imagination, interpersonal relationship, System, brain.*

Аннотация: *В данной статье описано интеллектуальное развитие подростков, их формирование как личности, возникновение кризисов переходного периода, формирование познавательных процессов.*

Ключевые слова: *деятельность, семья, сообщество, духовное, личностное, социальное, мышление, психическое, внимание, воображение, межличностные отношения, Система, мозг.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'smirlarning intellektual rivojlanishi, shaxs sifatida shakllanib borishi, o'tish davridagi inqirozlarning kelib chiqishi va bilish jarayonlarining shakllanishi haqida yoritib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *faoliyat, oila, jamoa, ma'naviy, shaxsiy, ijtimoiy, tafakkur, psixik, diqqat, tasavvur, shaxslararo munosabat, Sistema, bosh miya.*

Kirish. Inson ma'lum faoliyatda bo'lmasdan yashay olmaydi. Inson faoliyatining turi juda ko'p bo'lib, ulardan eng muhim ijtimoiy qiymatga ega bo'lgan ishlab chiqarish mehnatidir. Inson har doim jamoada bo'lib mehnat qiladi va mehnat natijalarini ham jamoa turmush tarzini o'zlashtiradi. Har bir tirik organizmning faolligi uning ehtiyojlarini qondirilishga qaratilgan bo'ladi. Anglab bo'lmaydigan va anglab bo'ladigan tabiiy yoki, madaniy, yoki ma'naviy, shaxsiy yoki ijtimoiy-shaxsiy ehtiyojlar olamda har turli faollik tug'diradi. Ma'lumki, inson faoliyati jarayonida ma'lum bir mahsulotni yaratadi va undan ishlab chiqarish jarayonida foydalanadi. O'smirlik davri ijtimoiy aloqalar va ijtimoiylashuv jarayonidagi muhim o'zgarishlar bilan tavsiflanadi. Oilaning ustun ta'siri asta-sekin tengdoshlarning ta'siri bilan almashtiriladi. O'smirlikning eng muhim ehtiyojlaridan biri bu ehtiyojdir nazorat va homiylikdan ozod qilish ota-onalar, o'qituvchilar, oqsoqollar, xususan, ular tomonidan belgilangan qoidalar va tartiblardan. O'smirlar kattalar talablariga qarshilik ko'rsatishni boshlaydilar va o'zlarining mustaqillikka bo'lgan huquqlarini faolroq himoya qila boshlaydilar, bu esa ular voyaga yetganlik bilan belgilanadi.

Ammo o'smirning o'zini oilasidan butunlay ajratish istagi haqida gapirib bo'lmaydi. Ota-onalar bermoqchi bo'lgan va o'smir undan "qutilish" ni istagan ongli, maqsadli tarbiya bilan bir qatorda, butun oiladagi muhit bolaga ta'sir qiladi va bu ta'sirning ta'siri yoshga qarab to'planib, bolaning tuzilishida sinadi. shaxsiyat. Shuning uchun o'smirning xulq-atvori ko'p jihatdan tarbiya uslubiga bog'liq bo'lib, u o'z navbatida ota-onalarga bo'lgan munosabatni va ular bilan munosabatda bo'lishni belgilaydi. Endi o'smirlar o'yin hamda damga kamroq vaqtlarini ajratgan holda ko'proq jiddiy ishlar bilan shug'ullana boshlaydilar va ularda bilish jarayonlari jadal rivojlana boshlaydi. Maktab ta'limi o'smir bilish jarayonlarini rivojlanish yo'nalishini sifat jihatidan o'zgarishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. O'qish o'smirlar hayotida katta o'rinni egallaydi. Ular uchun mashg'ulotlarning mustaqil shakllari yoqadi. Boshqa davr bolalariga nisbatan o'smirlarning fanlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishlari, qiziqishlarining ortishi, o'qituvchining o'quv materialini tushuntira olish mahoratiga bog'liq. Aynan o'smirlik davridan boshlab, bolalar hayotiy, ilmiy, badiiy bilimlari kengaytirishga alohida ehtiyoj sezadilar va bunga harakat qiladilar. Bilimli bola tengdoshlari orasida hurmatga sazovor bo'ladi. Bilim o'smirlarga alohida bir quvonch bag'ishlaydi va uning tafakkur qilish layoqatini rivojlantiradi.

Aynan o'smirlik davridan boshlab, bolalar hayotiy ilmiy, badiiy bilimlarni kengaytirishda alohida ehtiyoj sezadilar va bunga harakat qiladilar. Bilimli bola tengdoshlari orasida hurmatga sazovor bo'ladi. Bilim o'smirlarga alohida bir quvonch bag'ishlaydi va uning tafakkur qilish layoqatini rivojlantiradi, o'smirlarni o'quv materiallarini faqat mexanik xotiraga asoslanishlari xalaqit berishlari mumkin.

Bu davrda o'quvchilarga beriladigan o'quv materiallarining hajmi katta bo'lgani uchun ham uni eslab qolgan bir necha marta takrorlash yo'li bilan o'zlashtirishi qiyin. Buning uchun o'quvchi o'quv materialining mazmunini tahlil qilishi, undagi mantiqiy tuzilishni bilishi muhim. Bu davrda bolalarning idroki, diqqati va tasavvurlari o'zgaradi. Lekin bu o'zgarish bolaning o'ziga va atrofdagilarga sezilmagan holda kechadi. Shu bilan birga bu davrda bolaning xotirasi, nutqi, tafakkuri ham jadal rivojlanadi. Bu o'zgarishlar atrofdagilarga sezilarli darajada bo'ladi. o'smirlik davrida bolani anglashi va o'z-o'zini aldash darajasi kengayadi va unda boshqa odamlar, olam haqidagi bilimlari chuqurlashadi, o'yin faoliyati asta-sekin kamayib, yangi faoliyatlar yuzaga kela boshlaydi. Psixik rivojlanishning yangi bosqichi boshlanadi. O'smirlik davrida o'z faoliyatini nazorat etish rivojlana boshlaydi va o'zini-o'zi boshqarishga intilishi kuchayadi. Bir so'z bilan aytganda o'smirlik davri psixik rivojlanishda keskin burilish davri hisoblanadi. O'smirlik yoshida bolalikdan kattalik holatiga ko'chish jarayoni sodir bo'ladi. O'smirda psixik jarayonlar keskin o'zgarishi bilan aqliy faoliyatida ham burilishlar seziladi. Shuning uchun shaxslararo munosabatda, talaba bilan o'qituvchining muloqotida, kattalar bilan o'smirlarning muomalasida qat'iy o'zgarishlar vujudga keladi. Bu o'zgarishlar jarayonida qiyinchiliklar tug'iladi. Bular avvalo, ta'lim jarayonida ro'y beradi: yangi axborot, ma'lumotlarni bayon qilish shakli, uslubi va usullari o'smirni qoniqtirmay qo'yadi.

O'qituvchining yangi mavzuni batafsil tushuntirishi, darslar ma'ruza shaklida olib borilishi talabalarni zeriktiradi, ularda o'qishga loqaydlik tug'iladi. Taraqqiyotning bu tiklangan tipi o'smirni yangi yosh bosqichi katta maktab yoshiga o'tishga tayyorlaydi. O'smirlik yoshi kishi shaxsining tarkib topish jarayonida alohida o'rin to'tadi. Bu davr asosiy davr hisoblanadi. Chunki bu yoshda g'oyat muhim psixologik o'zgarishlar paydo bo'ladi. Har xil psixologiya o'zgarishlar va shaxsning taraqqiyoti, eng avvalo, mana shu shaxsning faoliyat xarakteriga bog'liqdir. Agar kimki maktab yoshi asosan narsalar, tabiat va jamiyat hodisalari to'g'risida tasvirlar to'plash yoshdan iborat bo'lsa, o'smirlik yoshida ana shu tabiat va jamiyat hodisalar to'g'risida sitsematik tushunchalar paydo bo'ladi. Beshinchi sinfdayoq ayniqsa oltinchi sinfga kelib fizika, algebra, geometriya, tarix fanlari o'tila boshlanadi. Abstrakt tafakkur tez o'sa boshlaydi. O'quvchilar hodisalarning sabablarini tushunishga hodisalarni ma'lum qonuniyatlar doirasida ifodalashga bu qonuniyatlarda foydalanishga intiladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Anan'ev B.G. Избранные психологические труды. V 2-х томах. М.: 1980. - 10-110 с.
2. Anan'ev B.G. Проблемы формирования интеллекта. Л.: 1949. - 20-98 с.
3. Umarov B.M. "Psixologiya" "Voriz nashriyot" Toshkent -2012.-34-45 betlar
4. G'oziyev E.G'.Psixologiya metodologiyasi.-Toshkent,2012.
5. G'oziyev E.G'.Sotsial psixologiya.-Toshkent,2013.
6. Amonashvili SH.A. Obucheniye, otsenka, otmetka // Ser. Pedagogika i psixologiya, № 10, М.: Znaniye, 1980. – S.80-96.
7. G'oziyev E. O'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish. – T.: O'qituvchi,1998. – 104 b.

UYUSHMAGAN YOSHLAR ORASIDA PSIXOPROFILAKTIK ISHLARNI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Abdullayeva Dilbar Ubaydullayevna

TDPU, psixologiya fanlari doktori, professor

Rustamov Shavkat Shuxrat o'g'li

BuxDU, psixologiya fanlari bo'yicha

falsafa doktori (PhD), dosent

Jahonda yoshlar siyosatini amaldagi tadbqiqini kuchaytirish uchun ularning mehnat bozorida ish bilan bandligini ta'minlash, yoshlarning jamiyatga integratsiyasiga to'sqinlik qiluvchi ijtimoiy, psixologik, iqtisodiy muammolarni aniqlash masalalari bo'yicha keng qamrovli ishlar amalga tadbqiq etilmoqda. Xususan, MDHning yoshlar siyosati bo'yicha olib boradigan analitik tahlillariga ko'ra, "15-29 yoshdagilar orasida ish bilan band bo'lmaslik holati 13%ni tashkil etishi" aholi orasida turli salbiy illatlar, jamiyatdagi noturg'unlikning kelib chiqishiga sabab bo'layotganligi aniqlangan. Bu borada yoshlarning vaqtincha ishsizligi bois "uyushmagan" qatlamga mansub bo'lib qolgan toifasi bilan psixoprofilaktik, proforentatsion ishlarni tashkil etishning zamonaviy yo'nalishlarini tadbqiq etish dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Jahonda yoshlarning turli qatlamiga ijtimoiy-psixologik xizmatni tashkil etish, turli destruktiv guruhlariga moyilligi bor yoshlarning psixologik xususiyatlarini aniqlash, xavf guruhiga kiruvchi yoshlar bilan ishlashning ta'sirchan choralarini kuchaytirish bo'yicha ilmiy tadbqiqotlar olib borilmoqda. Bu borada yoshlarning, ayniqsa vaqtincha ishsiz, destruktiv guruhlar ta'siriga tushib qolgan, jinoiy xulq motivlari yaqqol namoyon bo'layotgan yoshlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini aniqlash, ularning xulq-atvoriga ta'sir etuvchi subyektiv va obyektiv omillarni differentsiatsiyalash orqali uyushmagan yoshlar bilan manzilli ishlashning psixologik mexanizmlarini yoritib berishga qaratilgan ilmiy-tadbqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda yoshlar siyosatini amalga oshirish hamda uyushmagan yoshlar bilan ishlashning me'yoriy asoslari yaratildi. Xususan, "yoshlar, ayniqsa, ularning uyushmagan qatlami bilan mas'ullar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri muloqot o'rnatish", "uyushmagan va ishsiz yoshlarni kasb-hunar va tadbqirkorlikka o'qitish" ustuvor vazifalardan bir sifatida belgilangan. Bu borada yoshlarning ijtimoiy muammolarini aniqlash, ularga psixologik qo'llab-quvvatlash va yordam ko'rsatish, uyushmagan yoshlar guruhining o'ziga xos demografik, psixosotsial xususiyatlarini tahlil q qilish, uyushmagan yoshlar bilan ishlashning proforentatsion, psixoprofilaktik tizimini takomillashtirishga yo'naltirilgan yangicha yondashuvlarni o'rganishning ilmiy-amaliy imkoniyatlari kengaydi. Uyushmagan yoshlar bilan ishlashda ularning xulqidagi og'ishishlarni oldini olish muhimdir. Bu borada psixoprofilaktikaning prevensiv va intervensiv yo'nalishini qamrab olgan. Mazkur tizimda o'zini ban qilgan vaqtincha ishsizlar va surunkali ishsizlar bilan ishlashda o'ziga xos yondashuv mavjud bo'ladi. Chunki, o'zini band qilgan yoshlar bilan ishlashda asosiy e'tibor ularni kasbiy tasavvurlari tizimini bparqarorlashtirishga qaratilgan proforentasion va huquqiy savodxonlikni oshirishga individual va guruhii seminar-treninglarga urg'u beriladi. Surunkali ishsizlarda esa asosiy e'tibor ulardagi "dangasalik" va "hayotga pessimistik qarash"lar bilan ishlash uchun ko'proq chuqurlashtirilgan psixoprofilaktika ishlari olib boriladi. Uyushmagan yoshlar bilan ishlashda psixoprofilaktika tizimini kuchatirishda ham o'z modelimizni taklif etdik (2-rasm).

Uyushmagan yoshlarga psixologik xizmat ko'rsatishda profilaktik ishlarni tashkil etish tamoyillari quyidagilardan iborat:

- shaxsga yo'nalganlik va unga integrativ ta'sir – uyushmagan yoshlar bilan ishlashda integrativ ta'sir mexanizmlarini qo'llash;

- oila-mahalla-ta'lim muassasasi hamkorlik- uyushmagan yoshlar bilan kompleks ishlash tizimini yo'lga qo'yish uchun oila a'zolari, mahalla inspektori, pedagoglarning hamkorligini yo'lga qo'yish muhim o'ringa ega;

- uzluksizlik va tizimlilik, komplekslilik – yoshlar bilan ishlashda uzluksiz, tizimlilik, kompleks yondashish;

- qonunga ongli munosabat – huquqiy ongni shakllanishiga yordam berish.

Uyushmagan yoshlar bilan psixoprofilaktik ishlarni tashkil etishning psixologik mexanizmlari quyidagilardan iboratdir:

- irratsional ustanovkalarni o'zgartirish va axloqiy xislarni shakllantirish;

- agressiv xulqning pasayishi, o'ziga adekvat baho hamda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish;

- huquqiy va axloqiy tushunchalar tizimini shakllantirish;

- ijtimoiy adaptasiya motivlarini aniqlashtirish.

Uyushmagan yoshlar bilan psixoprofilaktik komponentlari:

- Motivatsion-ehtiyojli – uyushmagan yoshlarning motivasion sohasiga ta'sir etish orqali ularning qadriyatlar tizimini qayta ko'rib chiqishga undash;

- Kognitiv – yoshlarning bilish jarayonlari, dunyoni anglashi, tushunishi, idrok qilishi bilan bog'liq jarayonlar;

- Emotsional – yoshlarning hissiy holati, ularning o'ziga emosional munosabati muhim o'ringa ega;

- Xulq-atvor – adekvat, ijtimoiy ma'qullangan xulq patternlarini shakllanishiga ershish.

Uyushmagan yoshlar bilan ishlashning psixoprofilaktik ishlarini prevensiya va intervensiya yo'nalishlari bevosita kognitiv, shaxsga yo'naltirilgan psixoterapiyani o'zida qamrab olgan. Mazkur yo'nalishda ishni tashkil etishda rezistentlik va affektiv-qadriyatli yo'nalishda treninglarni kuchaytirish maqsadga muvofiq.

Rezistentlik treninglari – negativ ijtimoiy ta'sirlarga barqarorlikni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, yoshlar orasidagi "uyushmaganlik" ka sabab bo'layotgan illatlar bilan bog'liq ustanovkalarni o'zgarishiga, ijtimoiy muhitga adekvat munosabatni shakllanishiga yordam beradi.

Affektiv-qadriyatli treninglar – yoshlardagi emotsional buzilishlarni bartaraf etishga yo'naltirilgandir. Mazkur treninglarda emotsiyalarni tushunish, anglash, stressli vaziyatlarni boshqarish, atrofdagilarga emotsional munosabatni shakllanishiga e'tibor qaratiladi. Bundan tashqari, qaror qabul qilish ko'nikmasi, o'ziga bahoni adekvatlashuvi, o'zini o'zi anglash, pozitiv qadriyatlarni anglash jarayoni kechadi.

"Vaqtincha ishsiz" uyushmagan yoshlarning turli toifalari orasida psixoprofilaktik ishlarni tashkil etish, ularni qo'llab-quvvatlovchi ta'sir asosida ularga psixologik xizmat ko'rsatish orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin:

- O'ziga va jamiyatga nisbatan pozitiv "Men"ni shakllanishi
- O'ziga adekvat baho, o'zini nazorat qilishi va refleksiya
- Shaxsda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllanishi
- Huquqiy ong shakllanishi.

Mazkur holatlar uyushmagan yoshlarda destruktiv axloq va qarashlarni o'zgartirishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. G'oziyev E.G'. Psixologiya(Yosh davrlari psixologiyasi).T. 1994.
- 2.Nishonova Z.T.Bolalar psixodiagnostikasi. T. 1998.
3. Akramova F. A., Ochilova G.O. Pedagogika psixologiya. O'quv qo'llanma T.2017.
4. To'xtasin Rajabov. Uzluksiz ta'lim tizimida o'zbek musiqa folklorini o'rgatish dolzarab pedagogik muammo sifatida. ijodkor o'qituvchi jurnali. 5 sentabr / 2022 yil / 21 – son
5. Tukhtasin Ibodovich Rajabov Distinctive Features of Folk Songs That Serve in The Spiritual and Moral Formation of Pupils International Journal of Culture and Modernity <https://ijcm.academicjournal.io> ISSN 2697-2131,Volume 29/ Jun-2023

TA'LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK XIZMATLAR SAMARDORLIGINI OSHIRISH UCHUN O'QITUVCHI VA OTA-ONALAR HAMKORLIGINING INNOVATSION YONDASHUVLARI

Tilavov Muxtor Hasan o'g'li,

*Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi,
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirish uchun o'qituvchi va ota-onalar hamkorligining innovatsion yondashuvlari o'rganilgan. Yangi raqamli texnologiyalar, interaktiv platformalar va oilaviy maslahatlar orqali samarali hamkorlikni shakllantirish psixologik xizmatlarni takomillashtirishga va o'quvchilarning ijtimoiy hamda hissiy rivojlanishiga yordam beradi. Maqolada ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi aloqani mustahkamlash orqali o'quvchilarning psixologik salomatligini yaxshilash va ularning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan. Innovatsion yondashuvlar psixologik xizmat ko'rsatishni zamonaviylashtirish va o'quvchilar uchun barqaror muhit yaratishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: psixologik xizmatlar, ta'lim muassasalari, ijtimoiy-psixologik xususiyatlar, psixologik yordam, ota-onalar va o'qituvchilar munosabatlari, psixologik xizmatlarni takomillashtirish.

Аннотация: В данной статье рассматриваются инновационные подходы к повышению эффективности психологических услуг в образовательных учреждениях через сотрудничество учителей и родителей. Сформирование эффективного взаимодействия с использованием новых цифровых технологий, интерактивных платформ и семейных консультаций способствует совершенствованию психологических услуг и развитию социальных и эмоциональных навыков учащихся. В статье представлены рекомендации по укреплению связи между учителями и родителями для улучшения психологического здоровья учащихся и повышения их уверенности в себе. Инновационные подходы способствуют модернизации психологических услуг и созданию стабильной среды для учащихся.

Ключевые слова: психологические услуги, образовательные учреждения, социально-психологические особенности, психологическая помощь, отношения родителей и учителей, совершенствование психологических услуг.

Annotation: This article examines innovative approaches to enhancing the effectiveness of psychological services in educational institutions through collaboration between teachers and parents. Establishing effective cooperation using new digital technologies, interactive platforms, and family consultations helps improve psychological services and supports students' social and emotional development. The article provides recommendations for strengthening the relationship between teachers and parents to improve students' psychological well-being and boost their self-confidence. Innovative approaches contribute to modernizing psychological services and creating a stable environment for students.

Key words: psychological services, educational institutions, social-psychological characteristics, psychological support, parent and teacher attitudes, improving psychological services.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirish uchun yangi yondashuvlar va innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Psixologik yordamning sifatini oshirish va o'quvchilarning salomatligini ta'minlashda o'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik alohida o'rin tutadi. Yangi raqamli texnologiyalar, interaktiv kommunikatsiya platformalari, va oilaviy maslahatlar orqali samarali

hamkorlikni shakllantirish ta'lim jarayonidagi psixologik xizmatlarning yanada kuchayishiga yordam beradi.

Ota-onalar va o'qituvchilar orasida mustahkam aloqani shakllantirish, ularning o'quvchilarning hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga birgalikda e'tibor qaratishi, innovatsion yondashuvlar orqali amalga oshirilishi mumkin. Masalan, raqamli maslahatlar, onlayn treninglar va bolalar psixologiyasiga oid o'quv materiallari yordamida o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi muloqotni kuchaytirish imkoniyati kengaymoqda. Shu kabi yondashuvlar nafaqat o'quvchilarning psixologik salomatligini yaxshilash, balki ularning o'z-o'zini anglash, motivatsiya va ijtimoiy moslashuv jarayonlarini ham mustahkamlashga xizmat qiladi.

O'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikning innovatsion usullari ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarni yanada samarali qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy texnologiyalar va raqamli yondashuvlar orqali psixologik xizmat ko'rsatishni takomillashtirish, o'quvchilar uchun yanada barqaror va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. I.G.Kolesnikovaga ko'ra, ta'lim muhitida psixologik konsultatsiya ishlarini olib borishda psixolog mutaxassis quyidagi ishlarni olib boradi:

1. Bolalar, o'qituvchilar, talabalar ta'lim va tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi barcha shaxslarga, jumladan ma'muriyat, direktor, rektor, mudir, o'qituvchilar, murabbiylar, ota-onalar, ijtimoiy va jamoatchilik tashkilotlari, xodimlariga aniq, ilmiy asoslangan maslahatlar berish;

2. Ta'lim, taraqqiyot, tarbiya, kasb tanlash va turmush qurish, o'zaro munosabat, muomala va muloqot sirlari, tengdoshlar va voyaga yetmaganlar munosabati, masalan, dunyoqarash, qobiliyat, iqtidor muammolari yuzasidan individual, guruh, jamoaviy tarzda maslahatlar uyushtirish;

3. Ma'muriyatga, bolalar, o'quvchilar, talabalarga (yotoqxonada, klublarda, kutubxonalarda) qiziqtiruvchi masalalar bo'yicha bolalar, o'quvchilar, talabalarning psixik o'sishi xususiyatlariga oid ma'lumot berishi, o'g'il va qizlarni asrab olish, onalik va otalikdan mahrum qilish, tashkilotlarni g'amxo'rlik va vasiylik to'g'risidagi qabul qilgan qarorga munosabati, shaxs taqdirini hal qilishda qatnashishi va maslahatli fikr berishi lozim;

4. Ota - onalarga bolaning psixik rivojlanishi xususiyatlarini shaxs sifatida shakllanishi, o'zaro munosabat maqomlari, bunda farzandlarning yoshi, jinsi, individual-tipologik xususiyatlari muammosi bo'yicha ilmiy-amaliy maslahatlar beradi;

5. Yangi tipdagi maktablarga o'rta-maxsus va kasb-hunar texnikumi o'quvchilari, akademik litsey talabalariga ularning imkoniyati, istiqboli to'g'risida ilmiy – amaliy xususiyatga molik konsultativ ishlar olib borish yoshlarni saralash, tanlash, kasbga yaroqlilik darajasini aniqlash, tanlov komissiyasida maslahatchi sifatida ishtirok etish. Mazkur ishlar ta'lim sub'ektlarini maktabda, litseylarda, universitetlarda o'qitish davomida psixologik pedagogik jihatdan chuqurroq o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, ularning individual xususiyatlarini, ta'lim tarbiyadagi nuqsonlarning sabablarini aniqlashga mo'ljallangandir. Diagnostik ishlar guruh yoki individual tarzda o'tkaziladi. Bu asnoda amaliy psixolog quyidagi vazifalarni bajaradi.

1-jadval

Innovatsion yondashuv	Ta'rifi	Samaradorlik ko'rsatkichi	Amalga oshirish metodi
Raqamli maslahatlar	Ota-onalar va o'qituvchilar uchun onlayn maslahatlar orqali psixologik qo'llab-quvvatlash ko'rsatish.	Stress darajasini kamaytirish va o'z-o'zini anglashni yaxshilash.	Maxsus mobil ilovalar va veb-platformalar orqali.
Onlayn treninglar	O'qituvchi va ota-onalar uchun bolalar psixologiyasiga oid bilimlarni oshirishga qaratilgan treninglar.	Ota-onalar va o'qituvchilarning psixologik savodxonligini oshirish.	Onlayn videodarslar va webinarlar tashkil etish.
Interaktiv	O'quvchilar haqidagi muhim	O'quvchilarning	Google

platformalar	ma'lumotlarni o'qituvchi va ota-onalar bilan baham ko'rish uchun platformalar.	rivojlanishini kuzatish va muammolarni tezda hal qilish.	Classroom, ClassDojo yoki maxsus dasturlar orqali.
Mentorlik dasturlari	O'qituvchi va ota-onalar orasida tajribali kishilar orqali bolalarga psixologik yordam ko'rsatish.	Ijtimoiy aloqalarni kuchaytirish va hissiy barqarorlikni oshirish.	Mentorlik klublari yoki mahalliy tashkilotlar orqali.
Oilaviy maslahatlar	Ota-onalar va o'quvchilarni birgalikda jalb qilgan holda maslahatlashuv jarayonlari.	Oila a'zolari o'rtasidagi aloqalarni yaxshilash va hissiy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish.	Psixologlar bilan guruh mashg'ulotlari yoki onlayn maslahatlar orqali.

Bu jadval "Innovatsion yondashuvlar orqali psixologik xizmatlarni takomillashtirish" deb nomlangan. Jadval ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlar samaradorligini oshirish uchun o'qituvchi va ota-onalar hamkorligining innovatsion yondashuvlarini ko'rsatadi. Unda har bir innovatsion yondashuvning ta'ri, samaradorlik ko'rsatkichlari va amalga oshirish usullari keltirilgan, bu yondashuvlarning maqsadi o'quvchilarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va psixologik xizmatlarni yanada samarali qilishdir.

Tahlillar. Psixologik xizmatlar ta'lim muassasalarida o'quvchilarning ruhiy va emotsional salomatligini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu xizmatlar o'quvchilarning akademik muvaffaqiyati, ijtimoiy integratsiyasi va umumiy farovonligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Psixologik yordamning ta'lim jarayonidagi roli va ahamiyatini to'liq tushunish uchun, xizmatlarning turlari, ularning samaradorligi va ta'lim muassasalarida yuzaga keladigan asosiy muammolarni tahlil qilish lozim.

Psixologik xizmatlarning ta'lim muassasalaridagi rolini tahlil qilish.

Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning bir nechta asosiy turlari mavjud:

1. **Konsultativ xizmatlar.** Konsultativ xizmatlar o'quvchilarga, o'qituvchilarga va ota-onalarga muammolarini hal qilishda yordam berishni o'z ichiga oladi. Psixologik konsultatsiya orqali o'quvchilar o'z muammolarini aniqlash, maqsadlarini belgilash va yechimlarni topish bo'yicha qo'llab-quvvatlanadi.

2. **Diagnostik xizmatlar.** Diagnostik xizmatlar o'quvchilarning ruhiy holatini, kognitiv qobiliyatlarini va ta'limdagi muvaffaqiyatini baholashni o'z ichiga oladi. Psixologik testlar, intervyular va kuzatuvlar yordamida o'quvchilarning ehtiyojlari aniqlanadi va mos ravishda yordam ko'rsatiladi.

3. **Psixoterapevtik yordam.** Psixoterapevtik yordam maxsus terapevtik metodlar yordamida o'quvchilarning ruhiy salomatligini yaxshilashga qaratilgan. Bu xizmatlar stress, depressiya va boshqa ruhiy muammolarni bartaraf etishga yordam beradi.

4. **Preventiv tadbirlar.** Preventiv tadbirlar psixologik muammolarni oldini olish uchun o'tkaziladi. Bu tadbirlar o'quvchilarga stressni boshqarish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va sog'lom turmush tarzini shakllantirishda yordam beradi.

Psixologik xizmatlarning ta'lim jarayonidagi ta'siri.

1. **Akademik muvaffaqiyat.** Psixologik xizmatlar o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarning ruhiy holati to'g'ri boshqarilganda, ular o'quv materiallariga yaxshiroq e'tibor qaratishadi, motivatsiyasi oshadi va ta'lim jarayonida ko'proq muvaffaqiyat qozonadilar.

2. **Emotsional qo'llab-quvvatlash.** Psixologik xizmatlar o'quvchilarning emotsional holatini qo'llab-quvvatlaydi. Stress va depressiya kabi muammolarni hal qilishda yordam berish orqali o'quvchilarning umumiy ruhiy farovonligini yaxshilaydi.

3. **Sotsial rivojlanish.** Psixologik xizmatlar o'quvchilarning sotsial ko'nikmalarini rivojlantiradi. Sotsial interaksiyalarni yaxshilash, ijtimoiy muammolarni hal qilish va guruhdagi moslashuvchanlikni oshirishda yordam beradi.

4. **Ota-onalar va o'qituvchilar bilan hamkorlik.** Psixologik xizmatlar ota-onalar va o'qituvchilar bilan hamkorlikni kuchaytiradi. Psixologlar o'qituvchilar va ota-onalarga o'quvchilarning ehtiyojlari va muammolari haqida ma'lumot berib, ularning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatini oshirish uchun strategiyalar ishlab chiqadilar.

Psixologik xizmatlarning ta'lim muassasalarida yuzaga keladigan muammolar.

1. **Resurslarning cheklanganligi.** Ko'plab ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarga ajratilgan resurslar cheklangan. Bu psixologik xizmatlarni taqdim etish sifatiga va ularning samaradorligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

2. **Professional malakali mutaxassislarning yetishmasligi.** Malakali psixologlarning yetishmasligi psixologik xizmatlarning samaradorligini pasaytirishi mumkin. Mutaxassislarning yetishmasligi, ayniqsa, kichik va qishloq maktablarida jiddiy muammo bo'lishi mumkin.

3. **Ota-onalar va o'qituvchilarning psixologik xizmatlarga nisbatan qarashlari.** Ba'zi ota-onalar va o'qituvchilar psixologik xizmatlarga nisbatan salbiy yoki shubhali munosabatda bo'lishlari mumkin. Bu, o'z navbatida, psixologik xizmatlardan foydalanishni cheklaydi va ularning samaradorligini kamaytiradi.

Xulosa va tavsiyalar. Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirishda o'qituvchi va ota-onalar hamkorligining innovatsion yondashuvlari juda muhim o'rin tutadi. Raqamli texnologiyalar va interaktiv platformalar orqali ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida mustahkam hamkorlikni shakllantirish, o'quvchilarning psixologik salomatligini yaxshilashga katta yordam beradi. Ushbu hamkorlik orqali o'quvchilarning ijtimoiy va hissiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, ularda o'z-o'ziga bo'lgan ishonch va motivatsiyani oshirish imkonini beradi.

Quyidagi tavsiyalar ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarni yanada samarali qilishga yordam beradi:

1. Raqamli yondashuvlardan foydalanishni kengaytirish: Psixologik maslahat va qo'llab-quvvatlash xizmatlarini raqamli platformalar va mobil ilovalar orqali taqdim etish, ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi aloqani yanada mustahkamlash imkonini beradi.

2. Onlayn treninglar va interaktiv platformalarni rivojlantirish: O'qituvchi va ota-onalar uchun onlayn treninglar va interaktiv platformalarni rivojlantirish orqali ularning psixologik bilimlarini oshirish, o'quvchilarning hissiy barqarorligini ta'minlashga yordam beradi.

3. Mentorlik dasturlarini joriy etish: Tajribali o'qituvchilar va ota-onalarni yoshlar bilan ishlashda mentorlik dasturlariga jalb qilish orqali bolalarga qo'shimcha psixologik yordam ko'rsatish va ularda ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin.

Oilaviy maslahatlar va hamkorlikni mustahkamlash: Ota-onalar va o'quvchilarni birgalikda jalb qilgan holda o'tkaziladigan oilaviy maslahatlar orqali ularning o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash va qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). "Agressiya-osmirlarda yuzaga keladigan tajovuzkorlik rivojlanishiga tasir etuvchi fenomen sifatida". Журнал Педагогик и психологии в современном образовании.

2. Muratovich, M. E., Kurbon, O., & Shamsiyevna, A. M. (2022). Some features of the formation of mathematical representations in preschoolers in the process of familiarizing them with the size and shape of objects.

3. Y.Xujayev, "Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligi," Psixologiya va Ta'lim, 2022.

4. A. Tashkent, "O'quvchilarning ruhiy salomatligini yaxshilash," Ta'lim va Psixologiya, 2023.

5. M.Abduaziz, "Psixologik xizmatlarning ta'lim jarayonidagi roli," Journal of Educational Psychology, 2021.

KADASTR XODIMLARIDA EMPATIYA OMILLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Habibov Yashin Xayrulloevich

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kadastr xodimlarida empatik munosabatlarning shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik xususiyatlar tahlil qilinadi. Xususan, hissiy jarayonlar doirasida kadastr xodimlarining boshqa insonlarning hissiy holatlariga javoban o'zlarining affektiv tajribalarini qanday boshdan kechirishlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, kognitiv jarayonlar orqali ularning boshqa shaxslarning ichki dunyosini, ijtimoiy rolini, kelajak istiqbollari va turli pozitsiyalarini tushunish va qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirish masalalari yoritiladi. Shuningdek, kadastr xodimlarida empatiyaning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan tavsiyalar ham ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: frustratsiya, empatiya, psixologiya, emotsional holatlar, kognitiv, identifikatsiya, xotira.

Аннотация: В данной статье анализируются психологические особенности, влияющие на формирование эмпатических отношений у кадастровых работников. В частности, в рамках эмоциональных процессов рассматривается, как кадастровые работники переживают собственные аффективные переживания в ответ на эмоциональные состояния других людей. Также освещаются вопросы формирования через познавательные процессы их способности понимать и принимать внутренний мир других индивидов, социальную роль, перспективы на будущее и различные позиции. Также разрабатываются рекомендации, необходимые для развития эмпатии у кадастровых работников.

Ключевые слова: разочарование, сочувствие, психология, эмоциональные состояния, познание, идентичность, память.

Annotation: This article analyzes the psychological characteristics that affect the formation of empathic relationships in Cadastral employees. In particular, within the framework of emotional processes, it is considered how Cadastral employees experience their own affective experiences in response to the emotional states of other people. Also, through cognitive processes, the issues of their formation of abilities to understand and accept the inner world, social role, future prospects and various positions of other individuals are covered. The cadastral staff also develops recommendations necessary for the development of empathy.

Key words: frustration, empathy, psychology, emotional states, cognition, identity, memory.

Kirish. Empatiya insonning boshqa odamning hissiy holatini tushunish va his qilish qobiliyatini ifodalaydi. Bu tushuncha ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, falsafa, psixologiya va boshqa ijtimoiy fanlar doirasida keng tadqiq etilgan. XX asrning 50-yillaridan boshlab empatiya atamasi psixologiyada alohida e'tibor qozongan va "hamdardlik", "sezgirlik" kabi ma'nolar bilan bog'lanib kelgan.

Empatiya murakkab tuzilishga ega bo'lgan jarayon sifatida qabul qilinadi va hali ham turli ilmiy maktablar tomonidan bir xil ta'rifga ega emas. Tadqiqotchilar bu jarayonni tahlil qilishda va uning mexanizmlarini tushuntirishda turli xil nuqtai nazarlarni ilgari surishadi. Ayrim olimlar uni kognitiv jarayon sifatida baholasalar, boshqalari empatiyani asosan hissiy va intuitiv jihatlariga asoslanadi deb bilishadi.

Empatiya tushunchasi nafaqat psixologiyada, balki falsafaning etika va estetika sohalarida ham qadimdan o'rganilgan. Masalan, etika doirasida empatiya insonlar o'rtasida hamdardlik, tushunish va ahloqiy munosabatlarni shakllantirishda muhim vosita sifatida qaraladi. Estetikada esa empatiya asarlarning hissiy ta'sirini tushunishda muhim omil sifatida baholanadi.

Zamonaviy psixologiya empatiyani kognitiv va affektiv komponentlarga bo'lib o'rganadi. Kognitiv empatiya boshqa odamning nuqtai nazarini tushunish qobiliyatini anglatadi, affektiv empatiya esa boshqa shaxsning his-tuyg'ularini his qilish qobiliyatidir. Ushbu ikki jihat birgalikda empatiya fenomenini tashkil etadi va uning har tomonlama tahlil qilinishi inson psixologiyasini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Empatiya tushunchasining ko'p qirrali va murakkab tabiati tadqiqotchilarni bu sohada davom etayotgan izlanishlarga chorlaydi.

Adabiyotlar tahlili. Kadastr xodimlarida empatiya omillarini takomillashtirishning psixologik xususiyatlari mavzusi bo'yicha adabiyotlar tahlili, bir nechta yo'nalishlar va tushunchalarni o'z ichiga oladi. Empatiya muammosini kadastr xodimlari faoliyati bilan bog'lab o'rganish xodimlarning kasbiy samaradorligini oshirishda, mijozlar bilan munosabatlarni yaxshilashda, stress va muammoli holatlarni muvaffaqiyatli boshqarishda muhim ahamiyatga ega.

Empatiya tushunchasi psixologiya va sotsiologiya fanlarida turli jihatlar bilan tadqiq etilgan. Ko'plab tadqiqotchilar empatiyani hissiy va kognitiv komponentlarga ajratadilar. Hissiy empatiya boshqa shaxsning his-tuyg'ularini sezish va o'sha holatga javoban o'z hissiy tajribalarini boshdan kechirish qobiliyatini anglatadi. Kognitiv empatiya esa boshqa odamning fikrlarini tushunish, uning nuqtai nazarini qabul qilish qobiliyatidir (Batson, 2009). Bu ikki komponentning uyg'unligi shaxslararo munosabatlarda muvaffaqiyatli hamkorlik va ijtimoiy moslashuvni ta'minlaydi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, empatiya kasbiy faoliyatda muhim omil bo'lib, insonlararo aloqalarni mustahkamlashda asosiy vosita hisoblanadi. Kadastr xodimlari uchun mijozlar bilan ishlash, yer va mulkni ro'yxatdan o'tkazish, huquqiy masalalarni hal qilish va boshqa muhim xizmatlar ko'rsatish paytida empatiya ularning kasbiy etikasining ajralmas qismi bo'lishi kerak. Xodimlarning empatik qobiliyati mijozlar bilan ishonchli munosabatlarni o'rnatishga, tushunmovchilik va nizolarni oldini olishga yordam beradi. Shuningdek, empatiya boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikni osonlashtiradi va xizmat ko'rsatish sifati yaxshilanishiga hissa qo'shadi (Davis, 1983) [3]. Kadastr tizimida faoliyat yurituvchi xodimlar turli ijtimoiy guruhlar vakillari bilan muloqotda bo'ladilar. Ular mulk egalari ekanligini tushunish, ularning holatini inobatga olish va huquqiy nizolarni hal qilishda o'zlarini boshqa tomonning o'rniga qo'yib ko'rish qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak. Buning uchun xodimlarda yuqori darajadagi hissiy yetuklik va ijtimoiy anglash zarur (Barrett-Lennard, 1981). Agar kadastr xodimi empatiyaga ega bo'lsa, u mijozning muammosini aniqroq tushunib, unga mos yechim topa oladi [1].

Kadastr xodimlari faoliyatida empatiya ikki asosiy komponentga bo'linadi: affektiv va kognitiv empatiya. Affektiv empatiya kadastr xodimining mijozning hissiy holatini sezishiga yordam beradi. Masalan, mijoz yer mulki bilan bog'liq murakkab masalada xodim bilan maslahatlashar ekan, xodim uning hissiy reaksiyalarini his qilishi va ularga javoban mos ravishda mulohaza yuritishi mumkin. Kognitiv empatiya esa mijozning nuqtai nazarini tushunish, uning huquqiy va ijtimoiy holatlarini inobatga olish va mos ravishda qaror qabul qilishni ta'minlaydi (Decety & Jackson, 2004) [4].

Empatiya rivojlanishi kadastr xodimlarining kasbiy stress va charchoqni boshqarishda ham yordam beradi. Xodimlar ko'p hollarda murakkab va stressli vaziyatlarga duch kelishadi, masalan, mulk nizolari, yer uchastkalari bilan bog'liq huquqiy muammolar yoki noaniqliklar. Empatiyaning yetarli darajada rivojlanganligi ularga bu muammolarni yanada sezgir va mohirona boshqarishga imkon beradi (Figley, 1995). Empatiyaning yetishmasligi esa aksincha, xodimlarning stressga bardosh berish qobiliyatini pasaytirib, mijozlar bilan aloqalarda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin [6].

Kadastr xodimlari faoliyatida konativ empatiya ham muhim rol o'ynaydi. Bu, boshqa shaxslarning ehtiyojlariga faol javob qaytarish, ularga yordam berishga intilish qobiliyatidir. Boshqacha qilib aytganda, konativ empatiya xodimlarning boshqalarning holatini his qilgach,

ularga amaliy yordam ko'rsatishiga olib keladi. Kadastr xodimlari bu qobiliyatga ega bo'lsalar, mijozlar bilan munosabatlar yanada samarali va barqaror bo'ladi.

Empatiya qobiliyatini rivojlantirishning bir necha usullari mavjud. Ta'lim va treninglar orqali empatiya qobiliyatlarini oshirish mumkin. Kadastr xodimlari uchun maxsus psixologik treninglar va o'quv dasturlari orqali hissiy va kognitiv empatiya qobiliyatlarini oshirish bo'yicha strategiyalar ishlab chiqilishi mumkin. Nazoratli refleksiya va muloqot ko'nikmalarini takomillashtirish ham empatiyani rivojlantirishda samarali usuldir (Eisenberg & Strayer, 1987) [5].

Muhokama. Kadastr xodimlari aholi va tashkilotlar bilan muntazam ravishda muloqotda bo'ladigan mutaxassislar hisoblanadi. Ularning kasbiy faoliyati turli xil huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni hal qilishni talab qiladi. Bu jarayonda kadastr xodimlarining empatiya qobiliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Empatiya - boshqalarning hissiyotlarini tushunish va ular bilan hamdard bo'lish qobiliyati bo'lib, xodimlarning mijozlar bilan samarali va insonparvar munosabat o'rnatishiga yordam beradi.

1. Empatiyaning mohiyati va ahamiyati. Empatiya insonning boshqalarning his-tuyg'ulariga e'tibor berish va ular bilan bog'lanish qobiliyatini anglatadi. Ushbu qobiliyat, ayniqsa, kadastr xodimlari uchun muhim, chunki ular kundalik hayotida mijozlarning mulkiy va yer bilan bog'liq muammolarini tushunishlari va to'g'ri yondashishlari kerak bo'ladi. Mijozlar, odatda, xodimlardan faqat professional xizmat emas, balki insoniy yondashuvni ham kutadilar.

2. Kadastr xodimlarida empatiyani rivojlantirish yo'llari. Empatiya qobiliyatini rivojlantirish oson jarayon emas, lekin uni amaliyot va mashg'ulotlar orqali yaxshilash mumkin. Quyida kadastr xodimlarida empatiyani takomillashtirish uchun bir nechta usullar keltirilgan:

➤ O'quv mashg'ulotlari va treninglar: Empatiya qobiliyatini rivojlantirish uchun psixologik treninglar samarali bo'lishi mumkin. Bunday mashg'ulotlar orqali xodimlar muloqot qobiliyatini oshiradi, boshqalar bilan samimiy va chuqur aloqa o'rnatish usullarini o'rganadi.

➤ Mijozlarning hissiy holatini tushunish: Xodimlar har bir mijozning shaxsiy ehtiyojlari va hissiy holatini inobatga olishga intilishi kerak. Mijozlar bilan ularning hozirgi holatini tushungan holda muloqot qilish muhimdir.

3. Empatiyaning xizmat ko'rsatish sifatiga ta'siri. Kadastr xodimlarining empatiya darajasi ularning xizmat ko'rsatish sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Empatiya rivojlangan xodimlar:

➤ Mijozlar ehtiyojini yaxshiroq tushunadilar: Bu xodimlarning tezroq va to'g'ri yyechim topishiga yordam beradi.

➤ Ishonchli munosabatlarni rivojlantiradilar: Mijozlar o'zlarini tushunilgan va qadrlangan deb his qilishlari orqali davlat xizmatlariga ishonchlari oshadi.

➤ Stressli vaziyatlarni boshqaradilar: Empatiya yuqori bo'lgan xodimlar og'ir va stressli vaziyatlarda mijozlarni tinchlantirish va ularning muammolarini professional darajada hal qilish qobiliyatiga ega bo'ladi.

Xulosa. Kadastr xodimlari uchun empatiya professional faoliyatning ajralmas qismi bo'lib, u nafaqat mijozlar bilan samarali aloqalarni o'rnatishda, balki stressli va nizoli vaziyatlarni boshqarishda ham katta ahamiyatga ega. Kognitiv, affektiv va konativ empatiya komponentlarini rivojlantirish kadastr xodimlarining mijozlar bilan munosabatlarini yaxshilashga, xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga va ularning umumiy kasbiy samaradorligini ko'tarishga yordam beradi.

Shu o'rinda quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqdik.

Maxsus psixologik kurslar va treninglar tashkil etish.

1. Xodimlarni yiliga bir necha marotaba empatiya va muloqot bo'yicha yangilanadigan o'quv dasturlari bilan tanishtirish.

2. Stressni boshqarish va hissiy barqarorlikni ta'minlash bo'yicha doimiy yordam tizimini yo'lga qo'yish.

3. Empatiya ko'nikmalariga asoslangan rag'batlantirish tizimini ishlab chiqish.

4. Xodimlar o'rtasida sog'lom ish muhiti yaratishga yo'naltirilgan maxsus dasturlar ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Batson, C. D. (2009). *Altruism in humans*. Nyu-York: Oxford University Press. 368 p.
2. Barrett-Lennard, G. T. (1981). *The empathy cycle: Refinement of a nuclear concept*. Journal of Counseling Psychology. 91-100 p.
3. Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. Journal of Personality and Social Psychology. 113-126 p.
4. Decety, J., & Jackson, P. L. (2004). *The functional architecture of human empathy*. Behavioral and Cognitive Neuroscience Reviews. 71-100 p.
5. Eisenberg, N., & Strayer, J. (1987). *Empathy and its development*. Kembrij: Cambridge University. 385 p.
6. Frigley, C. R. (1995). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized*. Nyu-York: Brunner/Mazel. 292 p.

V SHO'BA.

DEVIANT XULQ-ATVOR PSIXODIAGNOSTIKASI VA PSIXOKORREKSIYASI

OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARI INNOVATSION KOMPETENTLIGINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Rustamov Shavkat Shuxratovich

*Buxoro davlat universiteti psixologiya kafedrası dotsenti,
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori*

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida tahsil oluvchi talabalarning ilmiy-innovatsion kompetentligi o'rganilgan. Bundan tashqari talabalarning innovatsion kompetentligiga ta'sir etuvchi psixik jarayonlar, hamda olimlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar borasida ilmiy-nazariy ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, innovatsion faoliyat, intellekt, xotira, individuallik, emotsiya, tafakkur.

Abstract. In this article, the scientific and innovative competence of students studying in the higher education system is studied. In addition, scientific-theoretical information about the psychological processes affecting the innovative competence of students, as well as research conducted by scientists.

Key words: competence, innovative activity, intellect, memory, individuality, emotion, thinking.

Аннотация. В данной статье исследуется научно-инновационная компетентность студентов, обучающихся в системе высшего образования. Кроме того, представлены научно-теоретические сведения о психологических процессах, влияющих на инновационную компетентность студентов, а также исследования, проводимые учеными.

Ключевые слова: компетентность, инновационная активность, интеллект, память, индивидуальность, эмоция, мышление.

Kirish. Oliy ta'lim muassasasi talabalarida innovatsion kompetentlikni rivojlantirish muammosi bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biridir. Chunki, bugungi kunda ko'plab rivojlanayotgan davlatlarni rivojlanishini asosi ta'limga tikilayotgan iqtisodiy va ma'rifiy sarmoyasidadir.

Shu sababli bugungi kunda barcha davlatlar o'zini kelajak bunyodkorlarini mustaqil fikrlovchi va qaror qabul qila oluvchi, o'zgalar fikrini tinglab, uni e'tiborga olgan holda xulosa chiqara oluvchi barkamol va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga asosiy diqqatini qaratgan.

Jumladan, respublikamizda ham mazkur masalada amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari jarayonida yoshlarni innovatsion bilimlar bilan qurollantirilib, ularni har tomonloma bilimli va barkamol qilib tarbiyalash davlat darajasidagi vazifalar qatoriga kiritilib, O'zbekiston Respublikasining «Innovatsion faoliyat to'g'risida»gi qonunining 3-moddasida «innovatsiya - fuqarolik muomalasiga kiritilgan yoki shaxsiy ehtiyojlar uchun foydalaniladigan, qo'llanilishi amaliyotda katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni ta'minlaydigan yangi ishlanma» ekanligi ko'rsatib o'tilgan. «Innovatsiya» - atamasi lotincha «novatio» so'zidan olingan bo'lib, «yangilanish» (yoki «o'zgarish»), «in» qo'shimchasi esa lotinchadan, «yo'nalishida» deb tarjima qilinadi, agar buni bir butun «innovatio» ko'rinishida tarjima qilinadigan bo'lsa «o'zgarishlar yo'nalishida» deb izohlanadi. Innovation - tushunchasi birinchi bo'lib, XIX asrda ilmiy-amaliy tadqiqotlarda uchraydi.

Adabiyotlar tahlili. Talabalarning kompetensiyasini rivojlantirish borasida jumladan, innovatsion kompetentlikni takomillashtirish borasida o'zbek olimlaridan D.G.Muxammedova, I.G'.Abdullayeva, Sh.S.Qo'shoqov, A.I.Saitqosimov, Sh.T.Kubayeva, G.G.Azizova kabi olimlar mustaqil davlatlar hamdo'stligi olimlaridan L.A.Ivanova, T.B.Bekova, V.V.Bobrov, V.A.Bordovskiy kabi olimlar o'rganishgan. Jumladan, I.Abdullayeva va uning shogirdlari rivojlanayotgan jamiyatda iqtisodiy va innovatsion tafakkur innovatsion kompetentlikni asosi

sifatida ijtimoiy-falsafiy jihatdan o'rgangan. Uning fikricha, innovatsion-psixologik mexanizmlar albatta, ijtimoiy normalar asosida boshqarilib turilishi lozim.

Bunda innovatsion-psixologik mexanizmlar munosabatlarni tartibga soladi hamda ularni mazmundorligini (samarali, samarasiz) ta'minlaydi. Bizningcha muallif masalani ko'proq falsafiy-umumiy tomonlarini yoritib, uning xususiy jihatlarini o'rni va ahamiyatini nazaridan qochirgan.

A.Saitqosimov innovatsion ong, tafakkur, kreativlik, liderlik kabi psixologik xususiyatlarni ilmiy jihatdan tadqiq etgan hamda jamiyatda innovatsiyalarni joriy etishni tartibga solish, amaliy natijalarini esa davlat siyosatiga muvofiqlashtirish uchun «Innovatsion tadqiqot markazlarini tashkil etish lozimligini» ko'rsatib o'tgan. Tadqiqotchining fikricha, ta'lim tizimida klaster tizimini joriy etish, oliygohlar qoshida maktablar, bog'chalar, texnopark kabilarni tashkil etib, ishlab chiqilgan mahsulotlarni miqyosini kengaytirish uchun tijoratlashtirish lozim. D.G. Muxamedova olib borgan tadqiqot ishlarida oliy ta'lim muassasalarida innovatsion faoliyatni ta'minlashga qaratilgan ta'lim menejerlarini tayyorlash dasturini quyidagicha ya'ni, insonparvarlik tamoyili; demokratlashtirish tamoyili; ilmiylik tamoyili; uzviylik, uzluksizlik va integratsiya tamoyili; individuallashuv tamoyili; ta'lim menejerini innovatsion faoliyatga tayyorlashni yuksaltiruvchi, yo'naltiruvchi tamoyil; innovatsionlik tamoyili; interaktivlik tamoyili; tayyorgarlikning mazmun va shaklini variatsiyalash tamoyillari ko'rinishida ishlab chiqishni tavsiya etadi. Olimaning fikricha, oliy ta'lim muassasalarida ta'lim menejerlarini tayyorlash uchun ishlab chiqilgan dastur o'z ichiga motivatsion, kompensatorlik, korreksiyalovchi, prognostik, diagnostik, rag'batlantiruvchi, axborotlashgan, konsultativ kabi asosiy vazifalarni qamrab olishini alohida ta'kidlaydi. Bundan ko'rinadiki, ta'lim menejerlarining muvaffaqiyatli faoliyati ularni tayyorlov bosqichida amalga oshirilsa, ta'lim samaradorligini ta'minlashning poydevori mustahkam ko'rinishga ega bo'ladi.

Muhokama. Innovatsion kompetentlikni ta'minlashda resurslarni belgilash alohida o'rin tutadi. Ba'zi mualliflar, resurs deganda asosan iqtisodiy omilga taalluqli bo'lganlarni nazarda tutadilar. Bizningcha insonning qobiliyati, iqtidori, shaxsiy sifatleri psixologik resurs sanaladi. Bular quyidagi asoslardan iborat:

ma'naviy va madaniy asos. Bunda me'yoriy-huquqiy, kasbiy-texnologik, shaxsiy va kasbiy jihatlar mujassamlashgan bo'ladi;

nazariy-metodologik asos. Bunda shaxsning aniq xulq namunasi asosida o'zining shaxsiy xususiyatlarini namoyon etishi qadriyatli-faoliyatli yondashuv asosida layoqatlilikni shakllantirishning ilmiy asosini belgilab berishi bilan birga ijtimoiy-kasbiy muhitda amal qilayotgan madaniy me'yorlarni ilmiy asoslash imkonini beradi;

nazariy-amaliy asos. Bunda maqsadli yo'nalish berishning dominant g'oyasi, maqsadi belgilanib, terminologik kategoriyalarning mazmun-mohiyati etnopsixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda asoslab beriladi;

markaziy (yadroviy) asos. Bunda muloqot jarayonida ishonch, empatiya kabi prinsiplarga amal qilishini qadriyatlar mazmuni tarzida amal qilishi ta'minlanadi.

Innovatsion kompetentlikni psixosemantikasini quyidagicha klassifikatsiya qilish mumkin:

analogli innovatsiya, ya'ni innovatsiya klassik metodlarning prinsiplariga asoslanib, uning ayrim xususiy qismlariga o'zgartirishlar kiritiladi;

kombinatsiyalashtirilgan innovatsiya. Bunda yangi yondashuvga erishish uchun mavjud ta'limiy bloklar birlashtiriladi;

retro innovatsiya, ya'ni qachonlardir mavjud bo'lgan va qo'llanilmaydigan metodlarni yangidan faoliyatda qo'llash;

mohiyatli innovatsiya, ya'ni mavjud bo'lgan, ammo amaliyotda qo'llanilmagan metodlar.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda mezon tushunchasi – ko'rsatkich, belgi ma'nosini bildirib, buning asosida obyekt, jarayon sifatini baholash shakllanadi, shunday baholash o'lchovi; bilish nazariyasida holatning chin yoki soxtaligi deb ko'rsatilgan. Bunda, mezon deb - predmet, voqea va jarayonga nisbatan berilgan bahoning majmuasi hisoblanib, talabalarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini guruhlariga ajratish uchun o'lchov sifatida ularni innovatsion

g'oyalarni yaratish, innovatsion ishlanmalarni tayyorlash va amaliyotga tadbiq etish uchun o'zlarida mujassam etgan individual tahliliy tafakkurining asosiy komponentlari hisoblanadi. Chunki bir nechta ko'rsatkich yagona mezon tariqasida ifodalanib, oxir-oqibatda yaxlit xarakteristikani ifoda etadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, talabalarda innovatsion kompetentlikni rivojlantirish fenomenining mohiyatini o'rganish va talabalarining rivojlanish darajasini aks ettiruvchi va shakllantirishga xizmat qiluvchi shaxsning ajralmas xususiyatlarini o'rganish imkonini beradi. Talabalarida innovatsion kompetentlikni rivojlantirish sharoitida kasbiy yetuklik va kasbiy muammolarni hal qilish muvaffaqiyatini belgilaydigan motivatsion, kognitiv, operativ, hissiy-irodaviy va kommunikativ omillardan iborat. Shuningdek, talabalarining ilmiy-innovatsion faoliyatning samaradorligini belgilovchi shaxsiy va kasbiy fazilatlar, ijodiy qobiliyatlarning shakllanishida muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdullayeva I.G'. Milliy taraqqiyotning yangi bosqichida iqtisodiy va innovatsion tafakkur uyg'unligi // Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiya avtoreferati. - Samarqand, 2019. - 48 b.
2. Бордовский В.А. Теория и практика организационно-методического обеспечения инновационного развития высшего педагогического образования // Дис. д-ра. пед. наук. - СПб., 1999. - 365 с
3. Muxammedova D.G. Ta'lim menejerini innovatsion faoliyatga tayyorlashning ijtimoiy-psixologik texnologiyalarini takomillashtirish. /Doktorlik dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2015. – 75 b.
4. Яголковский С.Р. Психология инноваций: подходы, модели, протсессы. – М.: Высшая школа экономики, 2011. – 272 с.

BO'LAJAK JSIMONIY MADANIYAT FANI O'QITUVCHILARIDA SPORT TURIZMIGA OID BILIMLARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Salixov Timur Mansurovich

Buxoro shahar 6-IDUM o'qituvchi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak jismoniy madaniyat fani o'qituvchilari orasida sport turizmiga oid bilim ko'nikmalarni shakllantirish. Sport turizmiga oid ya'ni, sport tadbirlarini tashkillashtirish, Ommaviy sport turizmiga oid bilimlarni shakllantirish kabi jarayonlar yoritib berilgan. Hozirgi davrga kelib sport turizmiga bo'lgan talab va xorij nazariyalarida o'rganilishi, eng avvalo, mazkur sohaga oid asosiy ko'nikmalarni shakllantirish juda muhim hisoblanadi. Ko'p holatlarda sport turizmi tushunchasi yevropaning rivojlangan mamlakatlarida shakllanganligini inobatga oladigan bo'lsak, ushbu mavzuni o'zimizni sharoitdan kelib chiqqan holda rivojlantirish masalasi maqolamizda yoritilgan.

Kalit so'zlar: Sport faoliyati, jismoniy tarbiya, sport turizmi, yosh davrlari, mexanizmlar.

Аннотация: В данной статье рассматривается формирование знаний и умений, связанных со спортивным туризмом, у будущих учителей физической культуры. Освещены процессы, связанные со спортивным туризмом, т.е. организация спортивных мероприятий, формирование знаний, связанных с массовым спортивным туризмом. К настоящему времени очень важно изучить спрос на спортивный туризм и зарубежные теории и в первую очередь сформировать базовые навыки, связанные с этой сферой. Учитывая, что понятие спортивного туризма во многих случаях формировалось в развитых европейских странах, в нашей статье освещается вопрос развития этой тематики исходя из наших собственных условий.

Ключевые слова: Спортивная деятельность, Физическое воспитание, Спортивный туризм, Возрастные периоды, Механизмы.

Annotation: *This article examines the formation of knowledge and skills related to sports tourism among future physical education teachers. The processes associated with sports tourism are covered, i.e. organization of sporting events, formation of knowledge related to mass sports tourism. By now, it is very important to study the demand for sports tourism and foreign theories and, first of all, to develop basic skills related to this area. Considering that the concept of sports tourism in many cases was formed in developed European countries, our article highlights the issue of the development of this topic based on our own conditions.*

Key words: *Sports activity, Physical education, Sports tourism, Age periods, Mechanisms.*

Введение. В современном обществе все более значимое место занимает проблема здоровья и здорового образа жизни. Цель физической культуры в обществе состоит в удовлетворении определенных физических и духовных потребностей индивида в процессе выполнения им физических упражнений. Она осуществляется через решение задач по оздоровлению, развитию, воспитанию и образованию населения в процессе физического воспитания. Занятия физической культурой способствует развитию организма индивида, его оздоровлению, воспитанию у него качеств личности, необходимых для реализации его жизнедеятельности в обществе. Каждым будущим специалистом в области физической культуры и спорта движет определенная цель и мотивы. Формирование мотивации к профессиональной педагогической деятельности сложный и многогранный процесс. Выделяют два вида мотивов, которые по-разному влияют на успешность обучения в профильном вузе. Первая группа профессионально важных мотивов в сфере физической культуры – это внутренние мотивы. Они связаны с сущностью различных видов будущей профессиональной деятельности специалиста по физической культуре. Эту группу условно можно представить в виде двух подгрупп.

Одна из подгрупп которых - это интерес к физкультурной деятельности, любовь к спорту, осознание социальной важности физкультуры и спорта, значения занятий физической культурой для здоровья населения, осознание своих спортивных способностей и второй - это интерес к работе с детьми, любовь к детям, осознание своих педагогических способностей, познавательный интерес. Вторая группа профессионально значимых мотивов в сфере физической культуры - это мотивы, не связанные с содержанием определенной педагогической деятельности в сфере физической культуры, и обусловленные влиянием разных социальных групп. Особенность мотивации к педагогической деятельности в сфере физической культуры и спорта заключается в том, что она начинает формироваться еще в то время, когда ребенок начинает заниматься в спортивной секции, проявляет интерес к двигательным действиям, испытывает необходимость в информации, связанной со спортом. Таким образом, у некоторых спортсменов довольно рано начинает формироваться профессиональная педагогическая направленность. Туризм как массовое социальное явление стал складываться лишь после второй мировой войны, хотя корни туризма уходят в глубокое прошлое. В истории развития туризма различают четыре этапа. Первый этап – от древности до начала XIX века. Второй этап – от начала XIX века до начала XX века. Третий этап – от начала XX века до Второй мировой войны. Четвертый этап – после Второй мировой войны до наших дней. Первый этап развития туризма называют предисторией туризма. Начало этого этапа относится к античному периоду (Древняя Греция и Рим), когда основными мотивами путешествий были торговля, паломничество, лечение, образование. В этот период зародились спортивные поездки. Например, участники и зрители Олимпийских игр добирались до места соревнований из самых удаленных уголков Греции. Позже, в Средние века, стимулом к путешествиям становится религиозный фактор – поклонение святыням христианства и мусульманства. В результате развития производительных сил общества происходит разграничение рабочего времени и свободного времени работника (отпуска). Это создавало предпосылки для второго этапа развития туризма. Второй этап развития туризма называют элитарным туризмом.

Важнейшую роль на этом этапе развития туризма сыграли революционные изменения в транспорте. Изменились средства доставки и передвижения. В 1807 г. изобретателем Фултоном был сконструирован и построен первый пароход. Первый паровоз был создан Стефенсоном в 1814 г. Совершенствовались средства доставки почтовых отправок, расширялись сети дорог. Все это обусловило большую надежность и скорость передвижения. При этом расходы на путешествие снижались за счет более экономичных средств передвижения. Научно-технический прогресс и социальная борьба трудящихся за свои права, а также растущее благосостояние общества создали возможность путешествий для большинства простых людей. Третий этап ознаменовал собой начало становления социального туризма. Первая мировая война, экономическая депрессия 30-х годов и Вторая мировая война оказали негативное влияние на развитие туризма. Вместе с тем, именно в этот период появляются элементы массового туризма, который достиг своего расцвета в послевоенные десятилетия. Четвертый этап называется этапом массового туризма. Именно в этот период туризм приобретает массовый характер.

Основным содержанием спортивного туризма является преодоление естественных препятствий природного рельефа местности. Эти препятствия отличаются большим многообразием: скалы, снег, лед, водные преграды и многие другие типы, виды и формы естественных препятствий макро и микрорельефа местности. Многообразны и условия преодоления препятствий: климатические, метеорологические, высокогорные и др. При преодолении естественных препятствий используются различная техника и тактика, различные средства передвижения и обеспечения безопасности.

Преодоление естественных препятствий требует различной по времени и интенсивности работы туриста-спортсмена. Туристская работа в данном случае – это совокупность физических и технических действий туриста спортсмена. Она имеет определенное сходство с физическими упражнениями, принятыми за первооснову в теории и методике физического воспитания, но значительно шире по своему содержанию. Туристская работа имеет определенную, отличную от физических упражнений структуру. Ее структурную основу составляют действия туриста-спортсмена, направленные на преодоление естественных препятствий с минимальными затратами сил и максимальным обеспечением безопасности.

Основная часть. О необходимости физического воспитания личности написано немало. Занятия физической культурой воздействуют на все стороны формирования личности: формируются не только физические, но личностные навыки, что содействует будущему росту гармоничной личности. В этом отношении не архаична пословица «В здоровом теле – здоровый дух». Хотя несовершенство финансирования проектов по физической культуре и малоподвижный образ жизни мешают реализации образовательных стратегий молодежи в плане физического совершенства. Особенно актуальна эта проблема для студентов колледжей и институтов, так как в студенческие годы определяются и закладываются азы здорового образа жизни, а физическое воспитание не всегда представляется первенствующим направлением. Большая учебная нагрузка для студентов способна помешать их совместному физическому и психическому состоянию, что может очень отрицательно отразиться на процессе развития личности, приходящимся на момент обучения. Нужно рассматривать понятие «физическая культура» как комплекс физического формирования студента, состояние его физического и психического здоровья и собственно «физическая культура» как составляющая культурного развития личности. В теории спортивной тренировки (Матвеев Л.П., 1991) первоосновой выступают собственно соревновательные упражнения (часто тождественные понятию «вид спорта») и тренировочные формы соревновательных упражнений. Соревновательные упражнения рассматриваются как целостные действия (в том числе и сложные совокупности действий), которые служат средством ведения спортивной борьбы и выполняются в том же составе, что и в условиях соревнований по

избранному виду спорта. В этом смысле основные элементы туристской работы можно считать соревновательными упражнениями, учитывая особенности тренировочных форм таких упражнений и особенности их использования в подготовке туристспортсменов. В спортивном туризме эти упражнения многообразны. Они могут быть и скоростно-силовыми, и собственно силовыми, и сложнокоординированными. Они могут иметь относительно стабильные и переменные формы в зависимости от ситуационных условий. При этом сложно-координированные упражнения составляют основу техники туризма в условиях преодоления естественных препятствий. Спортивный туризм относится к видам спорта, для которых характерна активная двигательная деятельность с проявлением физических и волевых качеств. Его можно отнести к комплексным (смешанным) видам спорта типа многоборий. Спортсмен-турист должен обладать специфической многоборной специальной туристской выносливостью.

Основные виды туризма на сегодня входят:

1. пешеходный,
2. горный,
3. водный,
4. велосипедный,
5. лыжный,
6. парусный,
7. автомобильный
8. мотоциклетный и комбинированный туризм.

Эти виды включены в спортивную классификацию, как части спортивного туризма, они могут развиваться в рамках любого типа (спортивного, рекреационного, реабилитационного, профессионально-прикладного, учебного и др), но в спортивном туризме они нормированы определёнными требованиями по набору технически сложных препятствий, продолжительности, протяжённости и другим факторам спортивного туристского маршрута. Соревнования по спортивному туризму проводятся, как правило, на самостоятельной основе, регулируются общественными и государственными организациями и относятся к важному для государства социальнотуристскому сектору духовного и физического совершенствования человека. По своей форме организации и конечным целям Туристскоспортивные мероприятия имеют следующую направленность: – путешествие; – спортивный поход; – экспедиция; – туриада; – туристско-спортивная школа; – локальные соревнования на реальном и искусственном рельефе. По своему масштабу соревнования делятся на международные, республиканские, областные, городские, районные и др.

В общетуристской подготовке преобладает теоретическая подготовка по всем указанным разделам. Она направлена в основном на формирование знаний туристов. Отдельные ее разделы, связанные с охраной окружающей среды, краеведением, проведением туристских слетов и соревнований, предполагают формирование умений и навыков туристов в конкретных условиях. Такие разделы общетуристской подготовки требуют практических занятий в аудиториях или природных условиях. Количество часов теоретических и практических занятий и распределение их по периодам подготовки зависят в основном от уровня квалификации занимающихся и частично от вида туризма. Малые объёмы общетуристской подготовки новичков по ряду разделов частично компенсируются в процессе многолетней подготовки, повышая интеллектуальный потенциал занимающихся спортивным туризмом.

Специальная туристская подготовка обеспечивает формирование специфических для каждого вида туризма знаний, умений и навыков, по следующим основным направлениям:

- организация спортивного туристского похода (организационная подготовка);
- топография туризма (топографическая подготовка);
- техника спортивного туризма (техническая подготовка);
- тактика спортивного туризма (тактическая подготовка);

- психология спортивного туризма (психологическая подготовка);
- обеспечение безопасности (подготовка по обеспечению безопасности).

Основу специальной туристской подготовки составляет формирование практических умений и навыков по указанным разделам подготовки со значительным акцентом на вид туризма.

Заключение и обзор. В многолетней спортивно-туристской подготовке можно выделить несколько этапов:

- ознакомительный этап подготовки;
- начальный этап подготовки;
- базовый этап подготовки;
- специализированный этап подготовки;
- этап спортивного совершенствования;
- этап спортивного мастерства.

Ознакомительный этап подготовки целесообразно планировать в рамках школьного туризма с широким охватом видов спортивного туризма, с нефорсированными нагрузками по объему и интенсивности, с воспитательно-оздоровительными целями для расширения кругозора занимающихся и привития им определенного интереса к занятиям туризмом

Базовый этап подготовки может соответствовать базовому уровню подготовки общественных туристских кадров (инструкторов туризма, гидов-проводников) при использовании программ Туристскоспортивного союза России. Форсированный срок этой подготовки не менее одного года.

Этап спортивного мастерства целесообразно планировать не менее чем на два года. В результате этой подготовки обеспечивается выполнение норматива мастера спорта, создаются предпосылки высших спортивных достижений в соревнованиях на «маршрутах» и «дистанциях».

Подготовка туристских кадров в настоящее время проводится по примерным программам, которые соответственно утверждены. Общая и специальная физическая подготовки в этих программах нормами нагрузок не регламентируются. Однако тренировочный процесс не может быть построен без учета физической подготовленности, поэтому, исходя из местных условий, необходимо дополнить примерные программы соответствующими разделами и принять скорректированные программы за основу при разработке необходимых документов.

Список использованной литературы.

1. Sh.M.Mirziyoyev. Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. Toshkent shahri, 2018 yil 5 mart
2. Schwarzer R. Stress, Resources, and Proactive Coping / R. Schwarzer // Applied Psychology: An International Review. - 2001. - № 50(3). - P. 400- 407
3. Салихов Т. и др. Psychological Characteristics Of Increasing Cognitive Activity In Elementary School Students //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.
4. Mansurovich S. S. Methodology of organizing physical education lessons through digital technologies //European Journal of Modern Medicine and Practice. – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 107-111.

JISMONIY TARBIYA VA SPORT FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK STRUKTURASI

Salixov Shoxrux Mansurovich

*Buxoro davlat universiteti Psixologiya
kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada jismoniy tarbiya va sport faoliyatiga mamlakatimizda yurtboshimiz tomonlaridan qaratilayotgan katta e'tibor, oldinda turgan katta musobaqalar oldidan belgilab berilgan kamchiliklarni o'rganish hamda mazkur faoliyat jarayonida maxsus mexanizm ishlashi muhimligi o'rganilgan. Bundan tashqari oldinda turgan Parij-2024 olimpiadasiga tayyorgarlik bosqichining kamchiliklari Yangi O'zbekistonda sportga qaratilayotgan e'tibor, mazkur sohaning davlat siyosati darajasida ekanligi muhim ahamiyat kasb etishi yoritib berilgan. Sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiyaning sog'lom turmush tarzi uchun muhimligi va bu mexanizmni davlatimiz tomonidan to'liq shart - sharoitlar yaratib berilib har bir yosh uchun kerakli e'tiborning mavjudligi juda muhim hisoblanadi.

Kalit so'zlar: sport faoliyati, jismoniy tarbiya, raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar, olimpiya o'yinlari, yosh davrlari, mexanizmlar, kompetensiyalar.

Аннотация: В данной статье изучается большое внимание, уделяемое Президентом нашей страны физкультурно-спортивной деятельности, изучение недостатков, выявленных перед предстоящими большими соревнованиями, а также значение работы специального механизма в процессе этой деятельности. Кроме того, отмечены недостатки этапа подготовки к предстоящим Олимпийским играм Париж-2024. Очень важно, что здоровая физическая культура важна для здорового образа жизни и что этому механизму в нашем государстве уделяется необходимое внимание каждой возрастной группе.

Ключевые слова: Спортивная деятельность, Физкультура, Цифровые технологии, Инновации, Олимпийские игры, Молодежный период, Механизмы, Компетенция

Annotation: This article examines the great attention paid by the President of our country to physical culture and sports activities, the study of shortcomings identified before the upcoming big competitions, as well as the importance of the work of a special mechanism in the process of this activity. In addition, shortcomings in the preparation phase for the upcoming Olympic Games Paris 2024 were noted. It is very important that healthy physical education is important for a healthy lifestyle and that this mechanism in our state is given the necessary attention to each age group.

Key words: Sports activity, Physical education, Digital technologies, Innovation, Olympic games, Youth period, Mechanisms, Competence

Kirish. O'zbekistonda sportni rivojlantirishning asosiy maqsad va vazifalari yosh avlodni sog'lom voyaga yetkazish, xalq o'yinlari va sport turlarini jahon miqyosida rag'batlantirish va rivojlantirish, aholining eng keng qatlamlarini jismoniy tarbiya harakatiga faol jalb etishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolari jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish, jismoniy tarbiya va sport jamoat birlashmalarini tashkil etish, jismoniy tarbiya va sport birlashmalarini tuzish, jismoniy tarbiya va sport birlashmalarini tashkil etishda ishtirok etish huquqiga ega. Jismoniy tarbiya va sport harakatini boshqarish, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar jismoniy tarbiya va sport sohasida O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan teng huquqlarga ega.

O'zbekiston 1991-yilda mustaqillikka erishganidan buyon yozgi Olimpiya va qishki Olimpiya o'yinlarida muvaffaqiyatlar ortib bormoqda. O'zbekiston yozgi Olimpiya o'yinlarida to'rt marotaba ishtirok etib, boks bo'yicha bitta oltin va beshta bronza, kurash bo'yicha ikkita

oltin va ikkita kumush, dzyudo bo'yicha kumush medalni qo'lga kiritdi. O'zbekistonning Qishki Olimpiya o'yinlaridagi yagona medali 1994-yilda chang'i yugurish bo'yicha oltin medal edi. 2016-yilgi Rio Olimpiadasida Ruslan Nurudinov og'ir atletika bo'yicha erkaklar o'rtasida 105 kilogramm vazn toifasida jami 431 kilogramm, siltab ko'tarishda 237 kilogramm tosh ko'tarib, Olimpiya rekordini qo'lga kiritdi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonlaridan jismoniy tarbiya va sportga qaratilayotgan katta e'tiborlari jismoniy madaniyat va sportni aholi turmush tarzini bir qismiga aylantish, shaxs manfaatlariga xizmat qilishi, jismoniy tarbiya uchun asosiy shartlardan biri bo'lgan ommaviylik va qulaylikni ta'minlash, har qanday sport bilan shug'ullanishni maqsad qilgan davlat deb shakllantirilmoqda desak mubolag'a bo'lmaydi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilari yoki sport murabbiylari uchun raqamli texnologiyalarning ahamiyati 2020-yil boshlaridan juda katta ahamiyat kasb eta boshladi. Butun dunyoda pandemiya holatida barcha soha egalari kabi jismoniy tarbiya o'qituvchilari ham masofaviy ish olib borishlari raqamli texnologiyalar, kompyuter savodxonligi kabi muhim sohalarida o'z bilim ko'nikmalarini sinab ko'rishdi. Ayniqsa butun dunyoda bunday og'ir vaziyatda yuzaga kelgan psixologik zo'riqishlar girdobida o'quvchi yoshlarni innovatsion texnologiyalar yordamida dars jarayonlariga qiziqitira olish, nafaqat o'quvchilar balki o'qituvchilarining ham o'z ruhiy holatini stabil ushlab tura olishi juda muhim edi. Albatta raqamli texnologiyalar yoki innovatsiyalar deganda doim ijobiy ta'sir jarayonlarini emas balki salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni ham o'rganib o'tishimiz juda muhim hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar yoshlarning hamkorlikda o'rganish va ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali vositasi bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, hozirgi rivojlangan texnologiyalar davrida har bir yosh avlodning mazkur sohaga qiziqishi juda muhim hisoblanadi.

Bugungi kunda har qanday davlatning barqaror rivojlanishida asosiy e'tibor innovatsion-zamonaviy texnologiyalarning keng joriy etilishida desak mubolag'a bo'lmaydi. Innovatsiyalar hamda raqamli texnologiyalarning jismoniy tarbiya va sport faoliyatiga joriy etilishi natijalarning o'sishiga olib kelishi hamda yoshlar tomonidan katta qiziqish bilan qabul qilinayotganini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Ko'pgina mamlakatlarning tajribalariga qaraganda, milliy sport va jismoniy tarbiya taqdirlari haqida davlat tomonidan g'amxo'rlik qilinishi har shubhasiz juda katta foyda keltirmoqda. Ijtimoiy sohadagi ushbu moddalarni qo'llab-quvvatlashda birinchi navbatda o'smir bolalarni va jamiyatning yosh muhitini ruhiy-jismoniy sog'lomlashtirish maqsadida barcha qulay sharoitlarni yaratmoqda. Shuni ta'kidlash joizki, davlatimiz tomonidan mazkur yo'nalish rivoji bo'yicha uning yuksak ahamiyatini tushunadigan mamlakatlar qatoridan joy egallash sportni har bir sohasini rivojlantirish yo'lida katta va salmoqli ishlar bajarib kelinmoqda. Mamlakatning hukumat tuzilmalari, jamoat tashkilotlari va sport muassasalari sport va jismoniy tarbiya sohasida moddiy-texnik bazasini rivojlantirish, ommaviylikka erishish, professional sportni kuchaytirish kabi muhim muammolarni har doim birgalikda yechishda hamjihat faoliyat olib bormoqda.

Olimpiya o'yinlari turkumiga kiruvchi sport turlariga alohida e'tibor bo'yicha terma jamoalar oliy sport ta'lim muassasalarida tayyorlanmoqda. Bu sport dargohlarida oliy toifali sportchilar yuqori malakali mutaxassislar tayyorlanmoqda. Mazkur maktablar qoshidagi Olimpiyaga tayyorlov markazlarida istiqboli porloq va iqtidorli atletlar shug'ullanmoqdalar. Eng avvalo har bir sport turiga bir xil e'tibor qaratilayotgani ularning tayyorgarligini tashkillashtirish maqsadida o'quv-metodik bazalarining shakllantrilayotgani nafaqat yuqori natijalarga yo'naltirilgan sport faoliyatini balki sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiyaning ham jadallik bilan rivojlanishiga olib kelmoqda.

Yangi O'zbekiston sportchilarining yuqori cho'qqilarga erishishi bayrog'imizni xalqaro maydonlarda obro'sini mustahkamlashda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati shubhasiz juda katta ahamiyat kasb etadi. Nufuzli anjumanlarda milliy bayrog'imizni himoya qiluvchi yoshlar maxsus yakka va o'yin sport turlarining professionallari o'z tayyorgarliklarini va mahoratlarini namoyish etib mamlakatimizning boy sport ana'nalariga egaligini namoyon etmoqdalar va tasdiqlamoqdalar.

Asosiy qism. O'zbekistonda oxirgi yillarda jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish, aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, imkoniyatlari cheklangan shaxslarning jismoniy reabilitatsiyasi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish hamda mamlakatning xalqaro sport maydonlarida munosib ishtirok etishini ta'minlash borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, jismoniy tarbiya va sport sohasida aholi sog'lig'ini mustahkamlashga ko'maklashadigan aniq dasturlarni amaliyotga joriy etish, yoshlarni sportga keng jalb qilish va ular orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish, sport turlari bo'yicha yuqori natijalarni ta'minlaydigan mahoratli sportchilar bilan milliy terma jamoalarni shakllantirish va trenerlar uchun qo'shimcha shart-sharoitlar yaratish zarurati mavjud. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonlaridan har bir sport turiga yo'naltirilgan sport o'quv metodik bazalarini har tomonlama ilg'or innovatsion tizimlar bilan ta'minlash 2024-yilda bo'lib o'tadigan olimpiya o'yinlariga tayyorgarlikni yanada yuqori cho'qqiga chiqarish to'g'risidagi topshiriqlari, hamda sportchilarimiz tomonidan qo'lga kiritilayotgan olimpiya o'yinlari yo'llanmalarining belgilangan rejadagidan kamligi yurtboshimiz tomonlaridan yanada kattaroq kuch bilan yondashish bo'yicha aniq topshiriqlar berildi. Ayniqsa, jamoaviy sport turlaridagi natijalarning pastligi, katta musobalarda ko'rsatilayotgan natijalarning asosiy qismi yakkakurash sport turlariga to'g'ri kelayotgani ham yurtboshimizning tomonlaridan qo'shimcha ushbu yo'nalishda qaratilishi lozim bo'lgan e'tibor chora-tadbirlarni yanada ko'paytirish bo'yicha aniq vazifalar belgilab berildi.

Har bir sport turiga yo'naltirilgan o'quv-metodik bazalarning ish faoliyatini yanada shakllantirish, innovatsion texnologik tizimlar yordamida nafaqat yakkakurash balki, jamoaviy sport turlari vakillarini ham ushbu bosqichdagi tayyorgarlik tizimlarini belgilab olish juda muhim hisoblanadi.

Mamlakatda yuksak madaniyatga ega bo'lgan har tomonlama yetuk hamda jismonan sog'lom insonni shakllantirish maqsadida aholining jismoniy tarbiya va sport sohasida malaka va bilimlarini o'rttirishga qaratilgan ustuvor yo'nalishlarni belgilash, iqtidorli sportchilarni tanlab olish (seleksiya) jarayoniga innovatsion shakllar va usullarni joriy etish maqsadida Prezidentimiz tomonlaridan jismoniy tarbiya va sport sohasini isloh qilishning 2025-yilgacha asosiy yo'nalishlari belgilangan.

Jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanayotgan aholining umumiy sonini 30 foizgacha, sport tashkilot va muassasalarida shug'ullanayotgan yoshlarning umumiy sonini 20 foizgacha oshirish;

Davlat sport ta'limi muassasalarida trener va mutaxassislarning sifat tarkibi, xususan, oliy ma'lumotli xodimlar sonini bosqichma-bosqich 80 foizgacha yetkazish;

Joylarda yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni tanlab olish (seleksiya)ning samarali va shaffof to'rt bosqichli – tashkilot-tuman (shahar)-hudud-respublika tizimini ishlab chiqish va joriy etish;

Aholining keng qatlamlari, jumladan, umumta'lim maktabi o'quvchilari, professional va oliy ta'lim muassasalari o'quvchi va talabalari o'rtasida jismoniy tarbiyani ommalashtirish, ular orasida iqtidorlilarini aniqlash maqsadida "umumta'lim maktab sporti" festivali, "jismoniy tayyorgarligi rivojlangan muassasa" ko'rik-tanlovini bosqichma-bosqich (tuman/shahar, hudud, respublika) o'tkazish tizimini ishlab chiqish va jismoniy tayyorgarlik darajasi rivojlangan eng yaxshi umumta'lim maktabi, professional va oliy ta'lim muassasasi nominatsiyasini joriy etish;

Aholining barcha qatlamlari o'rtasida "jismoniy tayyorgarlik darajasi" sinovlarini o'tkazishni joriy etish;

Sport turlari bo'yicha terma jamoalar sportchilari uchun ilmiy-kompleks laboratoriyalar tashkil etish, tayyorgarlik jarayoniga ilg'or innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda sport sohasida samarali tibbiy va farmakologik ta'minotni yo'lga qo'yish;

Sport turlari bo'yicha 18 yoshgacha bo'lgan hududiy terma jamoa a'zolarini hududiy bolalar ko'p tarmoqli tibbiyot markazlarining o'smirlar bo'limlarida va undan katta yoshdagi hududiy terma jamoa a'zolarini tuman (shahar) ko'p tarmoqli markaziy poliklinikalarida muntazam ravishda chuqurlashtirilgan tibbiy ko'rikdan o'tkazib borish mexanizmini joriy etish;

Mazkur chora tadbirlar asosida eng avvalo, sport faoliyatidagi natijalarning yuqoriligini ta'minlash, har bir sport turi bo'yicha doimiy natijalarni yaxshilab borish, nafaqat yuqori natijalarga yo'naltirilgan sport faoliyati balki sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiyani ham doimiy aholining kun tartibiga aylantirish sog'lomlashtiruvchi mashqlar bilan shug'ullanish uchun kerakli shart - sharoitni yaratib berish kabi vazifalar belgilab berilgan. Yuqori natijalarga erishish uchun nafaqat murabbiylarning o'zi bilan balki sport faoliyatini ilmiyligini ta'minlar, professor olimlar hamda sport murabbiy va menejerlarining hamkorlikda ishlash mexanizmlarini belgilab olish ham hozirgi davr sport faoliyati uchun muhim komponentlardan biri bo'lib qolmoqda. Sport sohasida rivojlangan davlatlar tajribalariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, barcha sport faoliyatlari albatta ilmiylik jihatidan ham o'rganilib tadqiq qilib borilayotganini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Bunda innovatsion texnologik tizimlar asosiy mexanizm bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa va mulohazalar. "2024-yil Parij shahrida (Fransiya) bo'lib o'tadigan XXXIII yozgi Olimpiya va XVII Paralimpiya o'yinlariga O'zbekiston sportchilarini kompleks tayyorlash to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning qarorlarida O'zbekiston sportchilarini tayyorlashning ustuvor vazifalari belgilandi.

- Sport ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish va raqamlashtirish, olimpiya va paralimpiya dasturlariga kiritilgan sport turlari bo'yicha yuqori natijador va olimpiya sportchilar zaxirasini yaratish, litsenziyalar sonini sezilarli darajada ko'paytirish;
- Sport menejmentini takomillashtirish, har bir bo'g'inni auditdan o'tkazish va xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish;
- Sport farmakologiyasi, psixologiyasi, tibbiyoti, diyetologiyasini chuqur tahlil qilish va o'rganish, ular natijasida ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish;
- Olimpiya va Paralimpiya o'yinlarida ishtirok etish uchun talabgorlar orasida ayol sportchilar ulushini oshirish, O'zbekiston sportchilari o'rtasida gender tenglikni ta'minlash;
- Sport bazalari va inshootlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, zamonaviy standartlarga javob beradigan yangi sport obyektlarini barpo etish, ulardan maqsadli va samarali foydalanish;
- Mamlakatimizda belgilab berilgan paralimpiya harakatini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini amaliyotga to'liq tadbiq etish, jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan shaxslarning sport faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlash.

To'rt yillikning eng nufuzli tadbirida sportchilarimiz tomonidan har bir sport turida eng yuqori natijalarni qo'lga kiritish, Prezidentimiz tomonlaridan nafaqat yakkakurash sport turlarida balki jamoaviy sport turlarida ham eng yuqori natijalarni egallash vazifasi qo'yildi. Mazkur olimpiya o'yinlarida tariximdagi Yangi O'zbekistonning eng katta natijasiga erishish aniq belgilandi. Eng asosiysi har bir sport maktabi qoshidagi o'quv-metodik bazalarda laboratoriyalarda sportchilarni har tomonlama yetuk mutaxassislar tomonidan tayyorlanishi, jismoniy psixologik tayyorgarliklari nazoratda ushlash juda muhim komponentlardan biri hisoblanadi.

Bosh vazir o'rinbosari – turizm va sport vaziri A. Abduhakimov va O'zbekiston Milliy olimpiya qo'mitasi raisi R. Shoabdurahmanov, sport federatsiya (assotsiatsiya) lari bilan birgalikda 2024-yildagi Olimpiya o'yinlariga tayyorgarlik ko'rish jarayonida quyidagilarni vazifalar alohida belgilab berildi.

- ikki oy muddatda aholi o'rtasida gender tenglik tamoyillarini "mahallabay" tizimi asosida taniqli sportchilar ishtirokida targ'ib qilish dasturini ishlab chiqsin va amalga oshirsin;
- Olimpiya o'yinlarida ishtirok etish uchun talabgorlar o'rtasida ayol sportchilar ulushini oshirish choralari ko'rsin. Bunda, ularning erkak sportchilar sonidan farqi +/-3 foizgacha bo'lishini ta'minlasin;
- 2022-2023-yilgi o'quv yilidan boshlab olimpiya zaxiralari sportchilarini tayyorlashga ixtisoslashtirilgan sport-ta'lim muassasalarida ayollar uchun qabul kvotalarini oshirish choralari ko'rsin;

- mamlakatimiz sportchilarini tayyorlashda gender tenglikni ta'minlash bo'yicha boshqa zarur chora-tadbirlarni amalga oshirsin.

Har bir sport federatsiyasi oldida turgan yana bir ustuvor vazifalaridan bir mazkur olimpiya o'yinlariga maksimal darajada yo'llanmalarni qo'lga kiritish. Davlatimiz tomonidan yaratib berilgan barcha sharoitlardan to'liq foydalanish hamda eng yuqori marralarni ko'zlash bizning oldimizda turgan eng katta vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Список использованной литературы.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 3-noyabrda PQ-414-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi "2022 — 2026-yillarda
3. O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-165-son farmoni
4. Schwarzer R. Stress, Resources, and Proactive Coping / R. Schwarzer // Applied Psychology: An International Review. - 2001. - № 50(3). - P. 400- 407
5. Салихов Т. и др. Psychological Characteristics Of Increasing Cognitive Activity In Elementary School Students //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.
6. Mansurovich S. S. Methodology of organizing physical education lessons through digital technologies //European Journal of Modern Medicine and Practice. – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 107-111.

PEDAGOG - TALABA MUNOSABATLARIDA ALTRUISTIK XULQ MOTIVLARINING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Nusratova Mexriniso Baxshilloevna

Buxoro innovatsiyalar universiteti dotsenti,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (phd)

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagog-talaba munosabatlarida altruistik xulq motivlarining psixologik ilmiy-amaliy asoslari tahlili keltirilgan. Shuningdek, altruizmning shakllanishida kognitiv, emotsional, ijtimoiy va psixologik munosabatlar muhim ahamiyat kasb etishi asoslangan. Shu boisdan, ushbu maqolada pedagog-talaba munosabatlarida altruistik xulqqa ta'sir etuvchi shaxsdagi oliy hislarga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, kasb, xulq, motiv, altruizm, empatiya, imitatsion, rolli mashqlar.

Аннотация. В данной статье представлен анализ психологической научно-практической основы альтруистических мотивов поведения в отношениях учителя и ученика. Оно также основано на том, что в формировании альтруизма важное значение имеют когнитивные, эмоциональные, социальные и психологические отношения. Поэтому в данной статье особое внимание уделяется высшим чувствам человека, влияющим на альтруистическое поведение в отношениях учитель-ученик.

Ключевые слова: образование, профессия, поведение, мотивация, альтруизм, эмпатия, симуляция, ролевые упражнения.

Abstract. This article presents an analysis of the psychological scientific and practical basis of altruistic motives of behavior in teacher-student relationships. It is also based on the fact that cognitive, emotional, social and psychological relationships are of great importance in the formation of altruism. Therefore, this article pays special attention to the highest feelings of a person that influence altruistic behavior in teacher-student relationships.

Key words: education, profession, behavior, motivation, altruism, empathy, simulation, role-playing exercises.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar jamiyat taraqqiyotida qatnashayotgan har bir fuqaroning, uzluksiz ta'lim tizimida shakllantirilayotgan har bir mutaxassis kadrning ilmiy ishiga, kasbiy muhim sifatlarini shakllanishiga ta'sir etmasdan qolmaydi. Ta'lim sohasida

o'nlab muhim farmon, qaror va dasturlar qabul qilindi. Yangi tasdiqlangan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun ushbu soha taraqqiyotida, hech shubhasiz, yangi ufqlarni ochib beradi. Qonunga muvofiq, ta'lim olishning masofaviy, inklyuziv shakllari joriy qilindi, ta'lim tashkilotlariga xorijiy muassasalar bilan qo'shma fakultet va o'quv markazlari tashkil qilish, nodavlat oliy ta'lim muassasalarini ochishga ruxsat etildi. Shuningdek, psixologlarga mualliflik dasturi va o'qitish uslublarini joriy etish, zamonaviy psixologik shakllar, o'qitish va tarbiya usullarini erkin tanlash huquqi berildi. Psixologning kasbiy mahorati – psixologning ta'lim-tarbiya sohasini ta'lim oluvchilarga o'rgatishlarida foydalanadigan samarali uslublar, usullar, vositalar, shart-sharoitlar majmualarda o'z aksini topsa, kasbiy kompetentlik psixolog mutaxassisning o'z kasb maqsad va vazifalarini oshirishi uchun kasbiy tayyorgarligi hamda muhim sifatlarning namoyon bo'lishida ifodalanadi.

Respublikamizda «Vatan taqdirini yoshlar tarbiyasi hal qiladi»² tamoyiliga ko'ra, Yangi O'zbekiston yoshlarini ijod, ilm, ta'lim-tarbiyada peshqadam qilib tarbiyalashning konseptual g'oyalari bo'yicha zarur huquqiy-me'yoriy asoslar yaratilib, «yoshlarni Vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash»³ ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu borada shaxsning axloqiy sifatlarini tarbiyalash, altruistik xulq-avtorning shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni jihatlarini aniqlash, altruistik kechinmalar namoyon bo'lishini tadqiq etish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ta'lim-tarbiya bolaning milliy o'z-o'zini anglashi asosida shakllanadigan ajdodlar qoldirgan moddiy, ma'naviy merosdan, o'z xalqining jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi, o'zga millatlar oldidagi qadr-qimmati, obro'-e'tiboridan faxrlanish hissida namoyon bo'ladi. Sharq mamlakatlarida farzandni qanday qilib voyaga yetkazish, ularning kamoloti uchun nimalarga e'tibor berish kerak degan masala doimo muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Shu boisdan, eng qadimgi qo'l yozmalardan tortib zamonaviy manbalarga qadar barkamol avlod tarbiyasi masalalariga jiddiy ahamiyat qaratilgan. Xususan, barkamol avlodni tarbiyalashda shaxsdagi axloqiy, kognitiv, motivatsion komponentlar va ularga ta'sir etish mexanizmlari Sharq allomalarining durdona asarlarida yoritib berilgan.

Qolaversa, millatning yutuqlari, obro'-e'tibori bilan faxrlanish, uning muammolariga befarq qarab turmaslik, o'z eliga, millatiga jonkuyar bo'lish, o'z millatining moddiy, a'naviy merosini asrab-avaylash, xalq odatlari, an'analari, qadriyatlarini hurmat qilishi, ularni boyitishi va takomillashtirishi, o'z millatiga mehr-muhabbatini amaliy faoliyatida namoyon etish har bir psixologiyada shaxs altruistik xulq-atvori motivlarini izohlab beruvchi turli konseptual yondashuvlar mavjud. Altruizm tushunchasiga olimlar turli izohlar berishgan.

Altruizm – bu o'zga odamning yoki ijtimoiy guruhning qiziqishlariga yo'naltirilgan va hech qanday manfaat ko'zlanmaydigan shaxs xulq-atvoridir. Altruizm atamasini birinchi bo'lib, fransuz faylasufi O.Kont egoizmga qarama-qarshi atama sifatida qo'llagan. Bizga ma'lumki, Sharq allomalarining asarlarida keltirilgan yuqorida sanab o'tilgan mana shu oliy sifatlar zamidagi o'zgalarning manfaatlari, qarashlari yotadi. Shunga ko'ra, allomalarimiz asarlarida keltirilgan mana shu kabi shaxs ijobiy sifatlarini aynan altruizmning sharqona tavsifi deb hisoblash mumkin. Bizning holatimizda ham xuddi shunday, ya'ni shaxsda altruistik munosabatni va xulqni rivojlantirish uchun o'smirlar va ilk o'spirinlardan olingan tadqiqot natijalarini tahlil qilib chiqqan holda ularda altruizm va empatiya darajasi past hamda emotsional intellekt darajasi, irodaviy sifatlari sust rivojlangan sinaluvchilarni alohida guruh qilib oldik hamda ularda ijtimoiy ma'qullangan xulq-atvor ko'nikmalarini rivojlantirish uchun psixokorreksion dastur ishlab chiqdik.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning «O'qituvchi va murabbiylar kuni»ga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 2020 yil 30 sentyabr. - <https://uz.uz/posts/uzbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-ituv-30-09-2020>

³ O'zbekiston Respublikasining «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi Qonuni O'RQ-406. <https://lex.uz/docs/-3026246>

Bixevioristik yo'nalishda asosiy e'tibor ijtimoiy o'rganishga qaratiladi. Bu yerda ijtimoiy namunaning o'rni muhimdir. Mashg'ulotlar davomida altruizm motivlariga asoslangan xulq modelini OAV yoki badiiy asarlardagi targ'ibotiga e'tiborni kuchaytirish nazarda tutiladi. Qolaversa, bu jarayonda qo'llab-quvvatlash, J.Aronfridning ta'kidlashicha, ayniqsa emotsional qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, bixevioristlarda "Ijobiy qo'llab-quvvatlash" psixotexnikasi orqali altruistik xulq multimodal programmalashtiriladi. Bunda ijtimoiy namuna bo'la oladigan shaxslarning xulq-atvorlari tahlil qilinadi va altruizm motivlariga asoslangan xulq shakllarini takrorlash orqali shaxs o'zida shakllantirib boradi. Guruhiy mashg'ulotlar davomida trener ishtirokchilarning ijobiy urinishlarini emotsional, ya'ni tabassum bilan "Ofarin!", "Barakalla!" tarzida qo'llab-quvvatlab borishi shart.

Bixeviorizm yoki xulq-atvor terapiyasida shaxsni muayyan xulq me'yorlariga, jumladan altruizm motivlariga asoslangan xulqga o'rgatishda quyidagi metodlar keng qo'llaniladi:

Imitatsion o'rganish – mazkur metodni qo'llashda shaxsga altruistik xulq kuzatish va ularga taqlid qilish taklif etiladi. Bunda taqlid etilayotgan shaxs asar qahramonlari yoki ijtimoiy faol bo'lgan mashhurlar bo'lishi mumkin. Bunda shaxs o'z xulq-atvorini o'zi modellashtiradi.

Rolli mashqlar – bu mashqlar davomida turli rolli o'yinlar orqali muayyan xulq tipiga o'rgatiladi. Rolli mashqlarning samarali kechishida psixologning shaxsni altruizm motivlariga asoslangan xulqini emotsional qo'llab-quvvatlab turishi muhim ahamiyatga ega bo'ladi va shaxs o'z xulq-atvoriga tashqaridan baho berish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Nazariy tahlillar. Gumanistik yo'nalishda maqsadli determinantlarning roli haqidagi tasavvurlardan kelib chiqqan holda altruistik yo'nalganlikni shakllantirish bilan bog'liq maqsadni aniqlash va belgilashni nazarda tutadi. Gumanistik psixologiyada inson hayoti uchun qulay sharoitlarni yaratish va ideal maqsadlarni (A.Maslou bo'yicha shaxsning o'z-o'zini namoyon qilish yo'li, K.Rodjersning empatiyaviy ta'sir) amalga oshirish shart-sharoitlarini yaratishga intiladi. Mazkur jarayonda emotsiyalarni aks ettirish va uning verbalizatsiyasi muhim o'ringa ega. Agar gumanistik nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak, altruizm o'z-o'zini faollashtirish va o'z-o'zini transtendensiyalash birligi bo'lib, shaxsiy "Men" chegaralaridan chiqib, o'zga insonlarga yo'nalishdir. Shunday ekan, altruizm shaxsning bilimlari, e'tiqodi, ideallariga asoslanadigan va verbal yoki noverbal xatti-harakatlarda namoyon bo'ladigan o'zga shaxslarning manfaatiga yo'naltirilgan, axloqiy o'z-o'zini hurmat qilish motivi ustunlik qiladigan murakkab integral axloqiy xulq-atvordir. Shu boisdan, gumanistik psixoterapiyada shaxsni o'z-o'zini tarbiyalashi, o'z-o'zini faollashtirishiga qaratilgan kompleks usullar qo'llaniladi.

Shaxsning altruizmga asoslangan motivlarini shakllantirishda uning emotsional intellekt darajasini oshirib borish muhim sanaladi. Gumanistik psixologiya tarafdorlari bunda tushuntirish va emotsiyalarni verbalizatsiyalash texnikalarining o'rniga alohida urg'u beradilar.

Altruizm motivlariga asoslangan xulqni shakllantirishda K.Gilliganing g'amxo'rlik tamoyiliga asoslangan empatiyaviy yo'nalishi ham ahamiyatli hisoblanadi. Muallif shaxs ijtimoiy ustanovkalariga asoslangan axloqiy yo'nalganlikning quyidagi barqaror tiplari, ya'ni me'yoriy (bunga adolatparvarlikni kiritadi) va empatiyaviy tiplari negizida terapevtik usulini taklif etadi. G.Gilliganing fikricha, me'yoriy tip ko'proq o'g'il bolalarda, empatiyaviy tip esa qiz bolalarda uchraydi.

Empatiyaviy yo'nalish g'oyalari N.Ayzenbergning axloqiy xulq konsepsiyasida ham o'z aksini topgan. Muallif ixtiyoriy ravishda o'zgalar manfaatiga qaratilgan, g'amxo'rlik tamoyiliga asoslanadigan, rag'bat va jazoga motivatsiyalashmagan altruizمنى rivojlantirishga asosiy e'tiborni qaratadi. N.Ayzenberg har qanday axloqiy xulqni shakllantirish uchun uning kognitiv va emotsional komponentlarining rivojlanganlik darajasiga e'tibor qaratish lozim deb hisoblagan. N.Ayzenbergning tadqiqotlarida altruistik xulq bilan bog'liq qaror qabul qilishning uchta kognitiv atributlari yoritib berilgan. Bu atributlar quyidagilar: atrofdagi kishilarni "yaxshi" va shaxs o'zini "mehribon" deb idrok etishi; shaxsiy xulq atvoridagi altruistik motivlarni o'zgalar haqida qayg'urish va ularning manfaatlari uchun xizmat qilish deb anglashi; yordam berish zaruratini tushunish. Shunday qilib, altruistik xulq namoyon bo'lishida ijtimoiy-kognitiv

operatsiya sifatida quyidagi ketma-ketlik sodir bo'ladi: boshqa kishilarning nuqtai nazarini hisobga olish; shaxsning muammoni o'zi mustaqil hal eta olishi yoki boshqalarning yordamiga muhtojligini baholay olishi; empatiya asosida altruizm motivatsiyasini shakllantirish; zaruriy yordamni ko'rsatish borasida shaxsiy imkoniyatlarini baholashi; hamkorlikdagi faoliyat jarayonida yordam ko'rsatishni rejalashtirish. N.Ayzenberg o'smirlar va ilk o'spirinlarda altruizm motivlariga asoslangan xulqni rivojlantirishda "yaxshi va yomon", "to'g'ri va noto'g'ri" kabi xulq-atvor stereotiplarining anglanganlik darajasiga e'tibor qaratish lozimligini ta'kidlaydi.

Shaxsda altruizmga asoslangan xulq motivlarini shakllantirishda ratsional emotiv terapiyaning ham o'rni kattadir. Ratsional emotiv terapiya Albert Ellis tomonidan taklif etilgan bo'lib, shaxs xulq-atvorida namoyon bo'layotgan irrotsional fikrlar va hissiy kechinmalarni bartaraf etishda qo'llaniladi. Ratsional emotiv terapiyaning negizida "insonlar yaxshilikka intiladilar" degan tamoyil yotadi. Chindan ham, inson hamisha yaxshi yashashga, baxtli bo'lishgan, insonlar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatishga urinadi, lekin ba'zan irrotsional fikrlar insonga pozitiv emotsiyalarni his etishi uchun xalaqit qiladi. Ratsional emotiv terapiya nuqtai nazaridan tahlil qiladigan bo'lsak, altruizm ham xuddi shunday. Ayrim holatlar, ya'ni ichki motivatsion to'siqlar ham mavjudki, shaxsni atrofdagilarga yordam berishini tormozlaydi. Altruizm shaxs xulq-atvorini to'liqligicha aks ettirsagina u anglangan qadriyatlar tizimiga aylanishi va shaxsning hayoti mazmuniga singib ketishi mumkin. Altruizm kishilarning kundalik muloqot va faoliyatida ijtimoiy-psixologik voqelik sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Atabayeva N.B. Shaxsda altruizmni shakllantirishning nazariy asoslari. // Pedagogika – Toshkent, 2022. №5. B. 98-101.
2. Быков А.В. Альтруизм в социологических теориях: интегративный подход. Автореф.дис. к.соц.н. – М. МГУ. 2015. – 46 с.
3. Nusratova M.B. Altruizm fenomenining ijtimoiy-psixologik manbalardagi ilmiy asoslari //«O'zbek xalq musiqa san'ati va ijodiyotining tarixiy ildizlari, zamonaviy taraqqiyot tendensiyalari» mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari. – Buxoro. 23 sentyabr 2023. – B. 15-17.
4. Nusratova M.B. Bo'lajak psixologlarda altruizmni rivojlantirishning metodologik asoslari. //Pedagogik mahorat ilmiy-nazariy va metodik jurnal. ISSN 2181-6833. Buxoro. №8, 2023. – B. 53-56.

TALABALARDA KASBIY MAHORAT SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Nazarov Akmal Mardonovich

Buxoro davlat universiteti psixologiya kafedrasini mudiri

Psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Teshayev O'lmasjon Isomiddin o'g'li

Buxoro davlat universiteti psixologiya mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada, talabalarda kasbiy mahorat shakllantirishning psixologik xususiyatlarni o'rganilgan. Bundan tashqari, talabalarda kasbiy bilim, kasbiy mas'uliyat va o'z kasbiga bo'lgan qizishini oshirish hamda kasbiy mahoratini shakllantirishning psixologik jihatlarini nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Kasbiy mahorat, qobiliyat, muloqot, ko'nikma, malaka, motivatsiya.

Аннотация. В данной статье рассмотрены психологические особенности формирования профессиональных навыков у студентов. Кроме того, был проведен теоретический анализ психологических аспектов повышения профессиональных знаний, профессиональной ответственности и страсти студентов к своей профессии, а также формирования их профессиональных навыков.

Ключевые слова. Профессиональные навыки, способности, общение, навыки, компетенции, мотивация.

Abstract. *In this article, the psychological features of the formation of professional skills in students are studied. In addition, students have a theoretical analysis of professional knowledge, Professional Responsibility and the psychological aspects of improving the heat of their profession and the formation of professional skills.*

Keywords. *Professional skills, abilities, communication, skills, qualifications, motivation.*

Kirish. Kasbiy mahorat — bu ma'lum bir kasbga oid bilim, ko'nikma va malakalarning integratsiyasi sifatida ta'riflanadi. Talabalarda kasbiy mahoratni shakllantirish, ular o'z kasbiga tayyor bo'lib, amaliy ish faoliyatini samarali bajarish uchun zarur bo'lgan psixologik va kognitiv ko'nikmalarni egallashlari uchun muhimdir. Bu jarayon nafaqat kasbiy bilimlarni o'zlashtirishni, balki o'z-o'zini rivojlantirish, ijodiy fikrlash, muammolarni hal etish va stress bilan kurashish kabi ko'nikmalarni ham o'z ichiga oladi.

Kasbiy mahoratni shakllantirishning psixologik asoslaridan biri motivatsiyadir. Talabaning kasbiy faoliyatga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasi, uning o'rganish jarayonidagi faolligini va izchilligini belgilaydi. Talaba kasbga oid bilimlarni o'rganish jarayonida ichki rag'batlantirishni (masalan, o'z kasbini sevishtirish) rivojlantirishi kerak. Kasbiy mahoratni shakllantirishda talabaning o'z-o'zini baholash qobiliyati katta ahamiyatga ega. O'ziga bo'lgan ishonch va salbiy fikrlardan xoli bo'lish, talabani o'z maqsadlariga erishish uchun harakat qilishga undaydi.

Kasbiy mahoratni rivojlantirishda emotsional barqarorlik ham juda muhimdir. Talaba kasbiy faoliyatida uchraydigan muammolarga, stresslarga qarshi turish va ijobiy xulq-atvorni saqlab qolish qobiliyatini shakllantirishi kerak. Bunda, kasbiy stressni boshqarish, o'zini rag'batlantirish va ijobiy fikrlash muhim psixologik omillardir. Kasbiy mahoratni shakllantirish jarayonida talaba nafaqat amaliy ko'nikmalarni, balki nazariy bilimlarni ham egallashi lozim. Kognitiv ko'nikmalar, ya'ni mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va muammolarni hal qilish, kasbiy faoliyatning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun zarurdir. Kasbiy mahoratni shakllantirishda o'qish jarayoni muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonda talaba o'qish motivatsiyasi, o'rganish usullari va o'zini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan psixologik tayyorgarlikni o'zlashtiradi. Shuningdek, kasbiy sohadagi yangi bilimlarni olish uchun o'z-o'zini rivojlantirish va yangiliklarga ochiqlik ham muhim psixologik xususiyatlardir.

Kasbiy faoliyatda muvaffaqiyat qozonish uchun talaba yaxshi ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarga ega bo'lishi zarur. Psixologik jihatdan, samarali muloqot, jamoada ishlash va boshqalar bilan samarali aloqalar o'rnatish kasbiy mahoratning ajralmas qismlaridir.

Talabalar uchun kasbiy mahoratni shakllantirish jarayoni faqatgina kasbiy bilim va ko'nikmalarni egallashni emas, balki ularni psixologik jihatdan tayyorlashni ham o'z ichiga oladi. Bu jarayon o'z-o'zini anglash, emotsional barqarorlik, ijtimoiy ko'nikmalar va o'rganishga bo'lgan motivatsiyani rivojlantirishni talab qiladi. Talaba kasbiy mahoratni shakllantirgan holda, kelajakda muvaffaqiyatli va kompetent mutaxassis bo'lib yetishadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Talabalarda kasbiy mahoratni shakllantirishning psixologik xususiyatlari bo'yicha ilmiy izlanishlar turli psixologiya, pedagogika va kasbiy tayyorgarlik sohalaridagi olimlar tomonidan olib borilgan. Ushbu olimlar kasbiy mahoratni shakllantirishning psixologik va pedagogik aspektlarini o'rganib, talabalarning psixologik xususiyatlari va kasbiy faoliyatga tayyorlik darajasini belgilashga qaratilgan tadqiqotlarni olib borganlar. Quyida bunday olimlarning ishlari haqida ma'lumotlarni ko'rib o'tish mumkin.

Jumladan, Lev Vigotskiy — rus psixologi, o'quvchi va talabalarning kognitiv rivojlanishi, o'qish va o'rganish jarayonlarini tushuntirishda muhim rol o'ynagan olimdir. Uning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi kasbiy mahoratni shakllantirishda alohida o'rin tutadi. Viyotskiy fikriga ko'ra, talabalar kasbiy mahoratni egallash jarayonida o'zaro muloqot va yordam orqali rivojlanadilar. U kasbiy mahoratning shakllanishi uchun o'qituvchining roli, shuningdek, talaba va o'quvchi o'rtasidagi ijtimoiy interaksiya ham muhim ekanligini ta'kidlagan.

Jan Piajet — shveytsariyalik psixolog va kognitiv rivojlanish nazariyasining asoschisidir. Piaget o'zining kognitiv rivojlanish modellari orqali o'quvchilarning o'z bilimlarini qurish va rivojlantirish jarayonlarini o'rganib, kasbiy mahoratni shakllantirishda aqliy rivojlanish va tajriba asosida o'qishning o'zni haqida ko'plab ilmiy izlanishlar olib borgan. Uning fikriga ko'ra, talaba ma'lum bir kasbiy mahoratni shakllantirish jarayonida o'z aqliy va kognitiv qobiliyatlarini o'zlashtirish orqali o'z-o'zini rivojlantirishi kerak.

Jon Devey — amerikalik pedagog va filosof, "tajriba o'rgatish" konsepsiyasining asoschisi hisoblanadi. Devey talabalarning amaliy faoliyatga asoslangan o'rganish jarayonini rivojlantirishga katta e'tibor qaratgan. U kasbiy mahoratni shakllantirishda tajriba va amaliyotni birlashtirishning ahamiyatini ta'kidlagan. Devey fikriga ko'ra, talaba o'z kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishish uchun o'z faoliyatini sinovdan o'tkazib, amaliy bilimlarni o'zlashtirishi kerak. Deveyning ishlari kasbiy mahoratning shakllanishida amaliy tajriba va o'rganish jarayonlarini muhim deb hisoblaydi.

Viktor Frankl — avstriyalik psixoterapevt va "logoterapiya" maktabining asoschisi, kasbiy faoliyatdagi maqsad va ma'no izlanishini psixologik jihatdan o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar olib borgan. Franklning "ma'no izlash" nazariyasi talabalarning kasbiy faoliyatiga bo'lgan motivatsiyasi va ichki rag'batlantirishining ahamiyatini ko'rsatadi. U kasbiy mahoratni shakllantirishda talabaning kasbga bo'lgan ehtirosi va maqsadga erishish uchun ichki motivatsiyasi katta rol o'ynashini ta'kidlaydi.

Kerol Devek — amerikalik psixolog, "o'sish intellektini" o'rgatish nazariyasining yaratuvchisi hisoblanadi. Devek talabalarda kasbiy mahoratni shakllantirishda psixologik yondashuvlarning ahamiyatini ta'kidlagan. Uning tadqiqotlari, talabalarning kasbiy muvaffaqiyatga erishish uchun o'z qobiliyatlarini o'sishi mumkin deb qabul qilishlari kerakligini ko'rsatadi. Devekning "o'sish intellekti" nazariyasi talabalarda o'z kasbiy mahoratini shakllantirishda doimiy o'qish va o'rganishga ochiqlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Albert Bandura — kanadalik psixolog, "socio-cognitive" nazariyani rivojlantirgan olimdir. Bandura kasbiy mahoratni shakllantirishda o'z-o'zini o'rgatish va o'z-o'zini rag'batlantirishning ahamiyatini ta'kidlagan. Uning "o'rganish va imtiyoz tizimi" nazariyasi talabalarning kasbiy mahoratini shakllantirishda o'z-o'zini samarali rag'batlantirish va o'z-o'zini baholashning muhimligini ko'rsatadi. Bandura, shuningdek, muvaffaqiyatni ko'rish va muvaffaqiyatli natijalarga erishish orqali talabalarning o'z mahoratiga bo'lgan ishonchlarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratgan.

Boris Lomov — sovet psixologi bo'lib, kasbiy faoliyatning psixologik aspektlarini o'rgangan olimlardan biridir. Lomovning tadqiqotlari kasbiy tayyorgarlikda kognitiv va emotsional komponentlarning integratsiyasi zarurligini ko'rsatadi. U talabalarning kasbiy faoliyatga tayyorligini va ularning psixologik ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonida o'z-o'zini anglash va motivatsiyaning muhimligini ta'kidlagan.

Talabalarda kasbiy mahoratni shakllantirishning psixologik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy izlanishlar ko'plab olimlar tomonidan olib borilgan. Ushbu tadqiqotlar kasbiy mahoratni shakllantirishda motivatsiya, emotsional barqarorlik, kognitiv rivojlanish va ijtimoiy interaktsiya kabi psixologik omillarni birlashtirib, talabalarning kasbiy faoliyatga tayyorligini oshirishga yordam beradi. Har bir olimning yondashuvi talabalarning kasbiy muvaffaqiyatga erishish uchun psixologik va pedagogik yondashuvlarni takomillashtirishga qaratilgan.

Muhokama. Talabalarda kasbiy mahoratni shakllantirishning psixologik xususiyatlari, ta'lim jarayonining muhim jihatlaridan biri sifatida, turli sohalarda bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Bu jarayonning psixologik asoslarini tushunish, talabalarning o'z kasbiy faoliyatiga tayyorlanishi, o'z maqsadlariga erishish va ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlari uchun muhimdir. Shu bois, kasbiy mahoratni shakllantirishning psixologik xususiyatlarini muhokama qilishda quyidagi asosiy masalalar ko'rib chiqilishi mumkin:

1. Motivatsiya va ichki rag'batlantirish: Motivatsiya kasbiy mahoratni shakllantirishning psixologik asoslaridan biri hisoblanadi. Talabalarning kasbiy faoliyatga qiziqishi va undagi muvaffaqiyatga bo'lgan ishtiyoqi, ularning o'qishdagi muvaffaqiyatini ta'minlashi mumkin. Biroq, motivatsiyaning turli turlari (ichki va tashqi motivatsiya) talabanning kasbiy mahoratini shakllantirishda juda muhim rol o'ynaydi. Ichki motivatsiya, ya'ni talabanning o'z kasbiga qiziqishi va shu kasbni yaxshi o'rganishga intilishi, kasbiy mahoratning mustahkam poydevorini yaratadi. Tashqi motivatsiya esa, ko'pincha o'qish jarayonida belgilangan mukofotlar, imtihonlar yoki baholar bilan bog'liq bo'ladi. Ammo ichki motivatsiya ko'proq barqaror va uzoq muddatli muvaffaqiyatga olib keladi.

2. Emotsional barqarorlik va stress bilan kurashish: Kasbiy mahoratni shakllantirishda emotsional barqarorlikning ahamiyati katta. Talabalar, kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun stress va tashvishlarni boshqarishni o'rganishlari zarur. Ammo talabalarning stress bilan kurashish qobiliyati shakllantirish juda muhim hisoblanadi. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida yuzaga keladigan psixologik bosimlar, mas'uliyat va yangi bilimlarni o'zlashtirish talabalarda stressni keltirib chiqarishi mumkin. Bu holatda, emotsional barqarorlik, o'z-o'zini boshqarish va ijobiy fikrlash qobiliyatlari talabadan talab qilinadi. Ba'zi talabalarda stressni boshqarish qobiliyati rivojlanmagan bo'lishi mumkin, bu esa kasbiy mahoratni shakllantirishda to'siq bo'lishi mumkin.

3. O'z-o'zini baholash va o'z-o'zini rivojlantirish: Kasbiy mahoratni shakllantirish jarayonida talabanning o'z-o'zini baholash qobiliyati muhim rol o'ynaydi. Talabalar o'z yutuqlarini va kamchiliklarini to'g'ri baholash orqali o'zlarini yanada rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Biroq, o'z-o'zini baholashning haddan tashqari yuqori yoki past bo'lishi talabanning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun, talabalarda ijobiy o'z-o'zini baholash va o'z-o'zini rivojlantirishga intilish muhimdir. O'z-o'zini baholash va o'zini yaxshilashga bo'lgan qarashlar, talabanning kasbiy mahoratini shakllantirishda ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi.

4. Kognitiv qobiliyatlar va o'qish jarayoni: Talabalarning kasbiy mahoratni shakllantirishdagi muhim jihatlaridan biri ularning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishdir. Kognitiv rivojlanish va kritikallik fikrlash qobiliyatlari talabalarning kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatli bo'lishlariga imkon yaratadi. Ammo kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishda qanday yondashuvlar samarali ekanligini aniqlab olishi kerak. Kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish uchun nafaqat aniq bilimlarni o'zlashtirish, balki muammolarni tahlil qilish, innovatsion fikrlash va ijodiy yechimlar ishlab chiqish ham zarur. Bu, o'z navbatida, kasbiy mahoratning yuqori darajasiga erishishga yordam beradi.

5. Ijtimoiy ko'nikmalar va kommunikatsiya: Kasbiy mahoratni shakllantirishda ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalar ham muhim ahamiyatga ega. Talabalar o'z kasblariga oid bilimlarni egallashdan tashqari, jamoada ishlash, boshqalar bilan samarali muloqot qilish va jamoaviy muammolarni hal etish kabi ko'nikmalarni ham rivojlantirishi zarur. Ijtimoiy ko'nikmalar kasbiy muvaffaqiyatga olib kelishi mumkin, chunki ko'plab kasblarda jamoada ishlash, mijozlar bilan aloqalar va hamkorlik qilish zarur. Shuning uchun ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish zaruriy ahamiyat kasb etadi. Talabalar o'zaro muloqot va guruhda ishlash kabi faoliyatlarga jalb qilish orqali bu ko'nikmalarni osonroq o'zlashtirishlari mumkin.

6. Kasbiy soha va talabanning psixologik tayyorligi: Talabalar kasbiy mahoratni shakllantirishda nafaqat umumiy bilimlar va ko'nikmalarni, balki kasbga xos psixologik tayyorgarlikni ham egallashlari lozim. Kasbga oid psixologik tayyorgarlik, talabanning o'z kasbini sevishi, uning murakkabliklarini tushunishi, kasbga oid mas'uliyatni qabul qilish va u bilan bog'liq bo'lgan stressni boshqarish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Bunda, talabalar o'z kasbiy faoliyatining barcha jihatlarini tushunib, unga psixologik tayyorlikni rivojlantirish orqali muvaffaqiyatga erishadilar.

7. Amaliyot va o'qish jarayonining integratsiyasi: Kasbiy mahoratni shakllantirishda amaliyot va o'qish jarayonining integratsiyasi zarur. Talabalar nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiq etish, real ish sharoitlarida o'z ko'nikmalarini sinash imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Biroq, amaliyot va o'qishning samarali integratsiyasi ta'minlash dolzarb masala bo'lib hisoblanadi. Talabalar o'z kasbiy sohalariga mos amaliyotlarni o'tash, ish tajribasini to'plash orqali o'qish jarayonini yanada samarali qilishi mumkin. Bu esa kasbiy mahoratni shakllantirishning asosiy qadamlaridan biridir.

Talabalarda kasbiy mahoratni shakllantirishning psixologik xususiyatlari ko'plab omillarga bog'liq, jumladan, motivatsiya, emotsional barqarorlik, kognitiv qobiliyatlar, ijtimoiy ko'nikmalar va amaliy tajriba. Bu jarayonni samarali amalga oshirish uchun talabalarga nafaqat bilimlar, balki psixologik tayyorgarlik, stressni boshqarish, o'z-o'zini rivojlantirish va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini ham rivojlantirish zarur. Shuningdek, o'qish va amaliyotning integratsiyasi, talabalarga o'z kasbiy faoliyatlarini muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'zlashtirishda yordam beradi. Shunday qilib, talabalarda kasbiy mahoratni shakllantirish jarayoni psixologik, pedagogik va amaliy jihatlarni birlashtirgan kompleks yondashuvni talab qiladi.

Xulosa. Talabalarda kasbiy mahoratni shakllantirishning psixologik xususiyatlari nafaqat kasbiy bilimlar va ko'nikmalarni egallashni, balki talabaning ichki dunyosini, emotsional va kognitiv rivojlanishini, o'z-o'zini baholash va motivatsiyasini ham o'z ichiga oladi. Kasbiy mahorat shakllanishining psixologik aspektlari, talabalarining muvaffaqiyatli va samarali kasbiy faoliyat olib borishlari uchun zarur bo'lgan ichki psixologik tayyorgarlikni ta'minlaydi. Ushbu jarayonda, talabalar o'z kasbiga bo'lgan qiziqish va motivatsiya orqali bilimlarini chuqurlashtirishlari, stressni boshqarish, emotsional barqarorlikni rivojlantirish va o'z-o'zini tahlil qilish orqali o'z mahoratlarini oshirishlari muhimdir.

Motivatsiya, o'z-o'zini baholash va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatlari talabalarining kasbiy muvaffaqiyatga erishishida asosiy psixologik omillardan biridir. Shuningdek, ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalar, talabaning jamoada samarali ishlashini va boshqalar bilan to'g'ri muloqot qilishini ta'minlab, uning kasbiy faoliyatidagi muvaffaqiyatni mustahkamlaydi. Kasbiy mahoratni shakllantirishda emotsional barqarorlik va stressni boshqarish ham muhimdir, chunki bu talabaga noxush vaziyatlarda ham muammolarni hal qilishda yordam beradi.

Amaliyot va nazariy bilimlarni integratsiya qilish, talabalarga kasbiy tajriba to'plash, o'z ko'nikmalarini sinovdan o'tkazish va real ish sharoitlariga moslashish imkonini beradi. Shuning uchun, kasbiy mahoratni shakllantirish jarayonida psixologik tayyorgarlik va amaliyotning muvofiqligi talabalarni kasbiy muvaffaqiyatga erishish yo'lida qo'llab-quvvatlaydi.

Umuman olganda, talabalarda kasbiy mahoratni shakllantirishning psixologik xususiyatlari kompleks va ko'p qirrali jarayonni ifodalaydi. Bu jarayonda talabalar nafaqat kasbiy bilimlar, balki shaxsiy rivojlanish, emotsional va intellektual tayyorgarlik, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish orqali muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatga tayyorlanadilar. Shu bois, kasbiy tayyorgarlikning samarali amalga oshirilishi uchun psixologik yondashuvlar va metodologiyalarni qo'llash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Nazarov A.M. Talabalar ilmiy-innovatsion faoliyatini rivojlantirishda psixologik barqarorlik determinantlari: Monografiya. – T.: «Durdona» nashriyoti, 2023. – 220 b.
2. Nazarov A.M. “Talabalar ilmiy-innovatsion faoliyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik barqarorligi” mavzusidagi Psixologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi.- Toshkent., 2022. – 112 b.
3. Qobulovning Q.P. “O'quvchi shaxsida kasb tanlash motivatsiyasi shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlari” mavzusidagi dissertatsiya ishi.- Toshkent, 2022 – 89 b.
4. Rustamov Sh.Sh. “Amaliyotchi psixologlar kasbiy kompetentligini rivojlantirishda matematik usullardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari” mavzusidagi dissertatsiya ishi. - Buxoro., 2022. – 68 b.
5. Tursunxonov A.E. “Talabalarda kasbiy mas'uliyat shakllanishining psixologik xususiyatlari” mavzusidagi dissertatsiya ishi. - Buxoro., 2022. – 48 b.
6. G'oziyev E.G'. Talabalarni umumlashtirish usullariga o'rgatish va ularning aqliy taraqqiyoti. – T.: O'qituvchi, 1983. –112 b.

O'SMIRLARDA ISLOHOTLARGA DAHLDORLIK FENOMENINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Xayrullayeva Marjona hayot qizi

Buxoro davlat universiteti psixologiya mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'smirlik davrida islohotlarga dahldorlik fenomenini shakllantirishning psixologik jihatlarini o'rganilgan. Bundan tashqari, o'smirlar, rivojlanish jarayonida, o'z fikrlarini erkin ifoda etishga, atrof-muhit va ijtimoiy hayotda faollik ko'rsatishga bo'lgan intilishlari nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. O'smirlar, islohot, fenomen, o'zaro munosabat, shaxsiy identifikatsiya, mas'uliyat.

Аннотация. В данной статье рассматриваются психологические аспекты формирования феномена склонности к реформам в подростковом возрасте. Кроме того, теоретически анализируется стремление подростков в процессе развития свободно выражать свои мысли, проявлять активность в окружающей среде и общественной жизни.

Ключевые слова. Подростки, реформа, явление, взаимодействие, личностная идентичность, ответственность.

Annotation. This article explores the psychological aspects of shaping the phenomenon of genius in adolescent reform. In addition, adolescents, in the course of development, have theoretically analyzed their aspirations to freely express their thoughts, to be active in the environment and social life.

Keywords. Adolescents, reform, phenomenon, reciprocity, personal identity, responsibility.

Kirish. O'smirlik davri inson hayotidagi eng muhim va murakkab bosqichlardan biri bo'lib, bu davrda shaxsiy o'zgarishlar, ijtimoiy munosabatlar, qadr-qimmat va jamiyatdagi o'rin haqida yangi tushunchalar shakllanadi. O'smirlar o'zlarini o'rganish, atrofdagi dunyo bilan aloqalarni anglash va kelajakdagi mas'uliyatlarini his qilish jarayonida faollik, tashabbuskorlik va islohotlarga nisbatan dahldorlikni shakllantiradilar. Bu davrda, o'smirlar jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy jarayonlarga qanday munosabatda bo'lishni, o'zgarishlarga qanday ta'sir ko'rsatishni xohlaydilar.

Islohotlar – bu jamiyatdagi mavjud tartiblar va strukturalarni o'zgartirishga qaratilgan faoliyatdir, va ular ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy tizimlarda yangi yondashuvlarni, qoidalarni va normalarni joriy etishni maqsad qiladi. O'smirlar, o'z faoliyatini jamiyatdagi o'zgarishlarga yo'naltirgan holda, islohotlar jarayonida muhim rol o'ynashi mumkin. Ular nafaqat shaxsiy o'zgarishlar, balki ijtimoiy faollik, demokratik jarayonlar, siyosiy qatnashuv va axloqiy mas'uliyat haqida o'z fikrlarini bildiradilar. Shu bois, islohotlarga dahldorlik fenomeni, ayniqsa o'smirlik davrida, ijtimoiy va psixologik rivojlanish nuqtai nazaridan juda ahamiyatlidir.

Biroq, islohotlarga dahldorlikni shakllantirish o'smirlarning kognitiv va emotsional rivojlanishiga, shaxsiy identifikatsiya va o'zini anglashga bevosita ta'sir qiladi. O'smirlarning bu davrdagi psixologik va ijtimoiy xususiyatlari, o'zgarishlarga nisbatan motivatsiya va ularning islohotlarga bo'lgan munosabatini shakllantiradigan asosiy omillar hisoblanadi. O'smirlarning islohotlarga qatnashishga bo'lgan tayyorgarligi, ular qanday psixologik tayyorgarlikka ega ekanligi, o'zlarini jamiyatda qanday ko'rsatishga harakat qilishlari, qanday ijtimoiy va axloqiy qiymatlar asosida qarorlar qabul qilishlari muhim psixologik jihatlaridir.

Mazkur ilmiy ishda o'smirlar orasida islohotlarga dahldorlikni shakllantirishning psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'smirlarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonlari, ularning islohotlarga bo'lgan munosabatlari, psixologik tayyorgarligi, motivatsiya va ularning islohotlar jarayonlarida faol ishtirok etishidagi psixologik omillar ko'rib chiqiladi.

Shuningdek, o'smirlarning ijtimoiy mas'uliyat va faollikni o'zida rivojlantirishda psixologik yondashuvlarning qanday muhim rol o'ynashi haqida mulohazalar olib boriladi.

Shu bilan birga, bu ish o'smirlarning islohotlarga qatnashish jarayonida ularning ijtimoiy va psixologik tayyorgarligini shakllantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan. O'smirlar uchun islohotlarga dahldorlikni shakllantirishda psixologik - pedagogik yondashuvlar, o'quv jarayonlarida va ijtimoiy faoliyatda yoshlarni faollashtirishga oid muhim tavsiyalar beriladi.

Psixologik jihatdan, o'smirlarning islohotlarga dahldorlikni shakllantirish jarayoni quyidagi omillar bilan bog'liq: o'zini anglash va shaxsiy identifikatsiya, ijtimoiy va axloqiy qiymatlar, ota-onalar va guruh ta'siri, shuningdek, o'smirning kognitiv rivojlanish darajasi. O'smirlar o'zlarining ijtimoiy va siyosiy hayotdagi roli haqida tashvishlanishadi, ular uchun o'zgarishlar, islohotlar va yangi tashabbuslar haqida fikr bildirish, qatnashish va muhokama qilish imkoniyatlari muhim hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan, islohotlarga dahldorlik fenomeni o'smirlarning faollik va ijtimoiy mas'uliyat hissi, ular uchun yangi imkoniyatlarni yaratishda va yoshlarni jamiyatdagi o'zgarishlarga jalb qilishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda, o'smirlarning islohotlarga nisbatan psixologik tayyorgarlik darajasi, ular bilan ishlash usullari va islohotlarga qatnashishga bo'lgan motivatsiya tahlil qilinadi.

Mazkur ish, o'smirlarning islohotlarga dahldorlikni shakllantirishda samarali psixologik yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam berishi mumkin. Bu esa, o'smirlarning jamiyatdagi faol ishtirokini oshirish, ularni ijtimoiy hayotga chuqurroq jalb qilish va kelajakdagi islohotlarga tayyorlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O'smirlarda islohotlarga dahldorlik fenomenini shakllantirishning psixologik xususiyatlarini o'rganish psixologiya, pedagogika va ijtimoiy fanlar sohasida bir qancha olimlar tomonidan amalga oshirilgan. Bu mavzu ijtimoiy, siyosiy va psixologik rivojlanish jarayonlarida yoshlar va o'smirlarning faolligi, ijtimoiy qatnashuvga bo'lgan tayyorgarligi va islohotlarga nisbatan munosabatlarini o'rganadi. Quyidagi olimlar va ularning ishlari, o'smirlarda islohotlarga dahldorlik fenomenini shakllantirish jarayonlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega:

Jan Piajet bolalar va o'smirlarning kognitiv rivojlanishini o'rgangan yetakchi shaxsiyatshunos olimlardan biridir. Uning kognitiv rivojlanish nazariyasi o'smirlarning o'z fikrini ifodalash va dunyoqarashni shakllantirish jarayonlarini tushunishda asosiy manba hisoblanadi. Piajetning fikriga ko'ra, o'smirlik davrida bolalar "formal operatsiyalar" bosqichiga o'tib, murakkab mantiqiy fikrlashni va tushunishni rivojlantiradilar. Bu davrda yoshlar o'zlarini jamiyatdagi o'rinlari va islohotlar jarayonlaridagi roli haqida chuqurroq o'ylashni boshlaydilar. O'smirlarning islohotlarga bo'lgan munosabati, shuning uchun, kognitiv rivojlanish darajasiga va ijtimoiy ongning shakllanishiga bog'liqdir.

Erik Eriksonning shaxsiy rivojlanish nazariyasi o'smirlik davrida shaxsiyatning shakllanishi va ijtimoiy roldagi izlanishlarining psixologik jihatlarini o'rganadi. Erikson o'smirlik davrini "identifikatsiya va rolsizlik" bosqichi sifatida ta'riflagan va o'smirlar o'zlarining jamiyatdagi o'rinlarini aniqlash uchun turli xil ijtimoiy rollarni tajriba qilib ko'rishini ta'kidlagan. O'smirlar islohotlarga bo'lgan dahldorlikni shakllantirishda o'zini anglash va ijtimoiy identifikatsiya muhim rol o'ynaydi. O'smirlarning islohotlar va ijtimoiy o'zgarishlarga bo'lgan qiziqishi, ularning shaxsiy identifikatsiyasini izlash jarayoniga mos ravishda rivojlanadi.

Lourens Kolbergning axloqiy rivojlanish nazariyasi o'smirlarning axloqiy qarorlar qabul qilish va jamiyatdagi islohotlarga qanday qarashlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Kolberg o'zining axloqiy rivojlanish bosqichlarini taqdim etgan, unda o'smirlar axloqiy qarorlar qabul qilishda turli darajalar orqali o'sishadi. O'smirlarning islohotlarga bo'lgan munosabati ko'pincha ularning axloqiy qadriyatlariga asoslanadi. Shunday qilib, islohotlarga nisbatan dahldorlik o'smirning axloqiy qarashlarining rivojlanishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Lev Vigotskiyning ijtimoiy o'rganish nazariyasi o'smirlarning jamiyatdagi islohotlarga bo'lgan munosabatini shakllantirishda ijtimoiy ta'sirlarning ahamiyatini ta'kidlaydi. Vigotskiy

ijtimoiy muhitning va madaniyatning shaxsiy rivojlanishdagi rolini ta'kidlagan. Uning fikriga ko'ra, o'smirlar atrof-muhitdagi odamlar bilan o'zaro munosabatlar orqali o'zlarining ijtimoiy va siyosiy tushunchalarini rivojlantiradilar. O'smirlarning islohotlarga bo'lgan dahldorligini shakllantirishda ular bilan ishlovchi shaxslar, masalan, ota-onalar, o'qituvchilar va jamiyat liderlari, muhim ta'sir ko'rsatadi.

Jeyms Marsia, o'zining identifikatsiya va rol tanlovi nazariyasi orqali o'smirlarning ijtimoiy va siyosiy identifikatsiya jarayonlarini o'rganadi. U o'smirlik davrini shaxsiyatning shakllanishi va istiqbolli qarorlar qabul qilishning markaziy davri sifatida ko'radi. Marsia o'smirlarning islohotlarga bo'lgan dahldorligini ularning shaxsiy identifikatsiya darajasi va ijtimoiy rollarini qabul qilish jarayonlariga asoslab tushuntiradi. O'smirlar o'zlarining jamiyatdagi o'rinlarini izlash jarayonida, islohotlarga bo'lgan munosabatlarini shakllantiradilar.

Albert Bandura o'zining ijtimoiy o'rganish nazariyasida o'smirlarning o'z-o'zini anglash va o'rganish jarayonida ijtimoiy ta'sirlarning rolini o'rganadi. Bandura o'smirlarning ijtimoiy ta'sirlar orqali o'zlarining motivatsiyasini shakllantirishi, o'zgarishlarga bo'lgan munosabatini rivojlantirishi va ularning islohotlarga bo'lgan ishtiyoqini oshirishda ijtimoiy o'rganishning qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qilgan. Bandura islohotlarga bo'lgan dahldorlikni o'smirning atrof-muhitdan o'rganish va o'z-o'zini motivatsiya qilish jarayonlari bilan bog'lagan.

Yuqoridagi olimlar tomonidan olib borilgan izlanishlar, o'smirlarning islohotlarga bo'lgan munosabatlarini shakllantirishning psixologik jihatlarini yaxshiroq tushunish uchun zarur asoslarni yaratadi. O'smirlarning ijtimoiy faolligi, axloqiy qarashlari, shaxsiy identifikatsiya va ijtimoiy o'zgarishlarga bo'lgan munosabati, kognitiv rivojlanish va ijtimoiy o'rganish jarayonlari orqali shakllanadi. Bu ilmiy izlanishlar o'smirlarning islohotlarga bo'lgan dahldorligini tushunishda va ularga amaliy yordam berishda muhim rol o'ynaydi.

Muhokama. O'smirlik davri insonning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishining muhim bosqichi bo'lib, bu davrda yoshlar jamiyatdagi o'z o'rnini anglash, o'zining ijtimoiy roli va kelajakdagi mas'uliyatlari haqida chuqurroq fikr yurita boshlaydilar. Shu bilan birga, o'smirlar islohotlar, o'zgarishlar va jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarga bo'lgan munosabatini shakllantiradilar. O'smirlarning islohotlarga bo'lgan dahldorligini psixologik jihatdan tahlil qilish, ularning faolligi, qarorlar qabul qilishdagi roli va ijtimoiy mas'uliyat hissi kabi omillarni o'rganishni talab qiladi.

Islohotlarga dahldorlik fenomenini shakllantirish jarayoni, o'smirlarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishidagi o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liqdir. Bu borada bir nechta muhim nuqtalar mavjud:

1. O'smirlarning kognitiv rivojlanishi va islohotlarga bo'lgan munosabat

Jan Piajetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, o'smirlik davrida insonning fikrlash qobiliyati yangi bosqichga o'tadi, ya'ni mantiqiy, analitik va abstrakt fikrlash imkoniyatlari rivojlanadi. O'smirlar bu davrda murakkab masalalarni tahlil qilishga, turli nuqtai nazarlarga e'tibor berishga, jamiyatdagi o'zgarishlarni va islohotlarni ko'proq tushunishga qodir bo'ladilar. Shu bilan birga, ularning islohotlarga bo'lgan dahldorligi, aynan kognitiv rivojlanishning yuqori bosqichlariga o'tish bilan bog'liq. Ular ijtimoiy muhitda yuz berayotgan o'zgarishlarni anglab, bu o'zgarishlarga qanday ta'sir ko'rsatish mumkinligini o'ylab ko'rishadi.

Biroq, bu jarayonni o'smirlarning barcha toifalari bir xil tarzda boshdan kechirmaydi. Ba'zi o'smirlar islohotlarga faqat qarshilik bildirishi mumkin, chunki ularning kognitiv va emotsional tayyorgarligi bu o'zgarishlarga mos kelmasligi mumkin. Shu sababli, o'smirlarni islohotlarga jalb qilishda, ularning kognitiv va emotsional rivojlanish darajasini inobatga olish zarur.

2. Ijtimoiy ta'sir va guruh psixologiyasi

O'smirlarning islohotlarga bo'lgan munosabati, ko'pincha ularning atrofidagi ijtimoiy muhit, ya'ni oila, do'stlar va boshqa guruhlar tomonidan shakllantiriladi. Lev Vigotskiyning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, o'smirlar o'zlarining fikrlarini, qarashlarini va munosabatlarini atrof-muhitdagi odamlar bilan o'zaro aloqalar orqali shakllantiradilar. O'smirlarning ijtimoiy muhitdagi pozitsiyalari, ular jamiyatdagi o'zgarishlarga bo'lgan

munosabatini ham belgilaydi. O'smirlar o'zlarining islohotlarga bo'lgan dahldorligini ko'pincha o'z guruhlarining fikrlariga, ota-onalarining qarashlariga va ijtimoiy ta'sirlar asosida shakllantiradilar.

O'smirlarning guruh psixologiyasiga asoslanib, islohotlarga bo'lgan dahldorlikni faollashtirish uchun guruhlarining roli muhimdir. Agar o'smir guruhida ijtimoiy faollik va islohotlarga qiziqish mavjud bo'lsa, bu o'smirlarning o'zlarining islohotlarga bo'lgan munosabatini shakllantirishi mumkin. Guruh orqali o'smirlar o'zlarini ijtimoiy faol shaxs sifatida tan olishadi, bu esa ularning islohotlarga bo'lgan dahldorligini oshiradi.

3. O'smirlarning identifikatsiya jarayoni va islohotlarga motivatsiya

Erik Eriksonning shaxsiyat rivojlanishi haqidagi nazariyasiga ko'ra, o'smirlik davrida o'zini anglash va identifikatsiya qilish muhim ahamiyatga ega. O'smirlar o'zlarining shaxsiy identifikatsiyasini shakllantirishda, o'zlarining ijtimoiy roli, jamiyatdagi o'rni va islohotlardagi roli haqida o'ylashadi. Agar o'smirlar o'zlarini ijtimoiy mas'uliyatli va islohotlarga qiziqqan shaxslar sifatida ko'rsata olishsa, bu ularning islohotlarga bo'lgan dahldorligini oshiradi.

Shuningdek, o'smirlarning islohotlarga qatnashish motivatsiyasi ularning ijtimoiy axloqiy qarashlariga ham bog'liqdir. Lourens Kolbergning axloqiy rivojlanish nazariyasiga ko'ra, o'smirlar axloqiy qiymatlar va qarorlar qabul qilishda yuqori darajada rivojlanishlari mumkin. O'smirlar o'zlarini jamiyatdagi axloqiy qoidalar va me'yorlarga asoslangan tarzda ko'rsata olishsa, islohotlarga bo'lgan dahldorlikni namoyon qilishlari ehtimoli yuqori bo'ladi.

4. Demokratik jarayonlar va faollik

O'smirlarning islohotlarga dahldorligini shakllantirishda, ularning demokratik jarayonlarga ishtiroki muhim rol o'ynaydi. O'smirlar, ayniqsa, demokratik jamiyatlarda, o'z fikrlarini erkin ifoda etishga, turli qarorlar qabul qilishda qatnashishga va jamiyatdagi o'zgarishlarga ta'sir ko'rsatishga intilishadi. Agar o'smirlar jamiyatdagi muhim jarayonlarga jalb qilinsa, bu ularning islohotlarga bo'lgan munosabatini shakllantiradi va faolliklarini oshiradi.

Shu nuqtai nazardan, islohotlarga bo'lgan dahldorlikni shakllantirishda, o'smirlarni ijtimoiy faoliyatlarga jalb qilish, ularga o'z fikrlarini bildirish imkoniyatini yaratish va jamiyatdagi o'zgarishlar jarayonida qatnashishga undash muhim ahamiyatga ega.

5. Psixologik omillar va motivatsiya

O'smirlarning islohotlarga bo'lgan dahldorligi ularning psixologik tayyorgarligiga ham bog'liqdir. Ijtimoiy va axloqiy qiymatlar, o'zini anglash darajasi, shaxsiy identifikatsiya, o'ziga bo'lgan ishonch va ijtimoiy mas'uliyat hissi o'smirlarning islohotlarga nisbatan faolligi va motivatsiyasiga ta'sir ko'rsatadi. O'smirlarning ichki motivatsiyasi, masalan, jamiyatdagi o'zgarishlarga bo'lgan qiziqish yoki axloqiy qadriyatlar, ularning islohotlarga bo'lgan dahldorlikni oshiradi.

Xulosa. O'smirlarda islohotlarga dahldorlik fenomenini shakllantirish, kognitiv, ijtimoiy, axloqiy va psixologik omillarning murakkab o'zaro ta'siriga bog'liqdir. O'smirlarning o'zini anglash, ijtimoiy mas'uliyat hissi, motivatsiya, shaxsiy identifikatsiya va jamiyatdagi o'rni haqida tushunchalari, ularning islohotlarga bo'lgan munosabatini shakllantiradi. Shuningdek, o'smirlarni islohotlarga jalb qilishda, ularning guruh ta'siri, ijtimoiy muhit va demokratik jarayonlarga ishtiroki ham muhim ahamiyatga ega. Bu barcha omillarni inobatga olgan holda, o'smirlarning islohotlarga bo'lgan dahldorligini shakllantirish uchun samarali psixologik, pedagogik va ijtimoiy yondashuvlar ishlab chiqilishi zarur.

O'smirlik davri — shaxsiyatning shakllanishi va jamiyatdagi o'rni haqida yangi tushunchalarning paydo bo'lishi nuqtai nazaridan juda muhim davr hisoblanadi. Ushbu davrda o'smirlar nafaqat o'zlari uchun, balki atrof-muhit va ijtimoiy tizimdagi o'zgarishlarga nisbatan ham faol munosabatda bo'lishni boshlaydilar. O'smirlarning islohotlarga dahldorlik fenomeni, ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, o'zgarishlarga bo'lgan munosabatini, ishtirokchilik va faollik darajasini shakllantiradi.

O'smirlarning islohotlarga bo'lgan dahldorligi kognitiv rivojlanish jarayonlari, ijtimoiy ta'sirlar, shaxsiy identifikatsiya, axloqiy qarashlar va demokratik jarayonlarga ishtirok etishning samarali natijasi sifatida namoyon bo'ladi. Bu jarayonlarning har biri o'smirlar uchun ijtimoiy

mas'uliyatni anglash, o'z fikrini ifodalash va jamiyatdagi islohotlar jarayonida qatnashish uchun zarur bo'lgan tayyorgarlikni shakllantiradi.

Kognitiv rivojlanish nuqtai nazaridan, o'smirlar o'z fikrlarini mantiqiy va analitik tarzda ifodalashga qodir bo'lishadi. Bu esa ularning ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlarga qarshi faollik ko'rsatishlariga imkon yaratadi. O'smirlarning shaxsiy identifikatsiyasi va o'zini anglash jarayonlari, ayniqsa, islohotlarga bo'lgan dahldorlikni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Agar o'smir o'zini jamiyatning faol a'zosi sifatida ko'rsata olsa, u islohotlar jarayoniga faollik bilan kirishadi.

Ijtimoiy ta'sirlar, ayniqsa guruh ta'siri, o'smirlarning islohotlarga bo'lgan munosabatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. O'smirlar atrofidagi guruhlar va oila a'zolari tomonidan ifodalangan fikrlar, qarashlar va qadriyatlar ularning islohotlarga bo'lgan tayyorgarligini va qatnashish motivatsiyasini belgilaydi. Agar o'smirlar demokratik jarayonlarga ishtirok etishga undasa, ularning islohotlarga bo'lgan dahldorligi yanada mustahkamlanadi.

Motivatsiya va axloqiy qarashlar ham o'smirlarning islohotlarga bo'lgan faolligini shakllantiruvchi muhim omillardir. O'smirlarning ijtimoiy mas'uliyat va axloqiy qadriyatlarga bo'lgan e'tibori, ularning jamiyatdagi o'zgarishlarga qatnashish motivatsiyasini oshiradi. Shuningdek, demokratik va ijtimoiy faollikga bo'lgan qiziqish, o'smirlarning islohotlar jarayoniga bo'lgan dahldorligini oshiradi, chunki ular o'z fikrini erkin ifoda etishga, o'zgarishlarga ta'sir ko'rsatishga intilishadi.

Xulosa qilib aytganda, o'smirlar orasida islohotlarga dahldorlikni shakllantirish jarayoni ularning psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga asoslanadi. Ushbu jarayonda kognitiv, ijtimoiy, axloqiy va motivatsion omillar birgalikda ishlaydi va o'smirlarning islohotlarga nisbatan faolligini, ularning jamiyatdagi o'zgarishlarga bo'lgan munosabatini belgilaydi. O'smirlarni islohotlarga jalb qilish va ularning faolligini oshirish uchun psixologik va pedagogik yondashuvlar ishlab chiqish, ularni demokratik jarayonlarga, ijtimoiy mas'uliyatga va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishga yo'naltirish zarur.

Shu bilan birga, o'smirlarni islohotlarga jalb qilishda ularning kognitiv va psixologik tayyorgarligini hisobga olish, ijtimoiy ta'sir va guruh psixologiyasini inobatga olish muhimdir. O'smirlarning o'zini anglash jarayonini qo'llab-quvvatlash, ularni o'z fikrlarini erkin ifodalashga undash, jamiyatdagi islohotlarga qatnashish uchun yangi imkoniyatlar yaratish bu jarayonni yanada samarali qilishga yordam beradi.

O'smirlar islohotlarga bo'lgan dahldorligini shakllantirish jarayoni, jamiyatning kelajakdagi rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan, yoshlarning ijtimoiy faolligini oshiradigan va ular uchun keng imkoniyatlarni yaratadigan muhim element hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Бандура А. Теория социального научения. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
2. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 346 с.
3. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования: Мышление и речь. М.: АПН РСФСР, 1956. - 519 с.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собр. соч. в 6 т. М., 1982. Т. 2. - 504 с.
5. Xalilova N.I. O'smirlik davrida o'zini o'zi nazorat qilish shakllanishining psixologik xususiyatlari. Psixologiya fanlari nomzodi ilmiy darajacini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. Toshkent – 2010. - 156 b.
6. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М., 1996. - 344 с.

GLOBALASHUV DAVRIDA REKLAMA MAHSULOTLARI IDROKINING PSIXOLOGIK AHAMIYATI.

Hamroyev Temurbek Jamshid o'g'li

BuxPXTI 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada reklama sohasi bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar, shu bilan birga reklama mahsulotlarini ishlab chiqish jarayonlarini tashkil etishning psixologik omillari, reklama mahsulotlarining strukturaviy-funksional tuzilishi, ularni shaxs shakllanishiga ta'sir etish usul va mexanizmlari psixologik nuqtayi nazardan tahlil etilgan. Shuningdek, reklama tizimidan o'rin olish, hamda iste'molchi idroki bilan bog'liq jarayonlar ijtimoiy psixologik tavsifi yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: reklama, ishlab chiqaruvchi, iste'molchi, jamiyat, idrok, tafakkur, xotira, ehtiyojlar piramidasi, ijtimoiy ta'sir.

Аннотация. В данной статье анализируются с психологической точки зрения общественные отношения, связанные с рекламной сферой, а также психологические факторы организации процессов разработки рекламной продукции, структурно-функциональная структура рекламной продукции, способы и механизмы их воздействия на формирование личности. Также освещается социально-психологическая характеристика процессов, связанных с позиционированием рекламной системы, а также восприятием потребителя.

Ключевые слова: реклама, производитель, потребитель, общество, восприятие, мышление, память, пирамида потребностей, социальное влияние.

Annotation. This article analyzes the social relations associated with the advertising industry, as well as the psychological factors of the organization of the processes of development of advertising products, the structural-functional structure of advertising products, the methods and mechanisms of their influence on the formation of the individual from a psychological point of view. Also, a psychological description of the processes associated with the acquisition of a place from the advertising system, as well as consumer perception is highlighted.

Keywords: advertising, producer, consumer, society, perception, thinking, memory, Pyramid of needs, social impact.

Kirsh. Zamonaviy jamiyat uchun ijtimoiy-psixologik voqelikdagi hodisalarni inson anglar va tahlil qilar ekan, uning turmush tarzi, xulq-atvori va fikrida yangicha ijtimoiy psixik munosabatlar tizimining asosi shakllanadi. Shu davrda insonning irodaviy munosabatlari va shaxs xulq-atvoridagi ijobiy sifatlarning paydo bo'lishida ijtimoiy reklamalarning ijtimoiy psixologik roli yuqoridir. Bugungi kunda ijtimoiy reklamalar inson omilini qadrlashda, uni turli salbiy ijtimoiy ta'sirlardan himoyalashda va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishda ahamiyatli vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Ma'lumki, jamiyat hayotidagi har qanday yangilik, o'zgarish avvalo inson omiliga qaratilgan bo'lib, shaxs ijtimoiy-psixologik qarashlariga yuqori darajada ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, bugungi kunda shakllanib borayotgan fuqarolik jamiyati va bozor munosabatlari sharoiti mamlakatimizda yashayotgan har bir shaxsning ongi tafakkuri va xulq-atvorida yangicha ma'no-mazmun kasb etmoqda. Reklama nafaqat iqtisodiy taraqqiyot omili, balki faol ijtimoiy psixik jarayoniga aylanmoqda. Reklama psixologik tabiatiga ko'ra, kuchli ta'sir etish xarakteriga ega bo'lib, shaxsni faol ijtimoiylashtiruvchi vosita hisoblanadi. Reklama ma'lumotlari va xizmatlarini shaxs tomonidan idrok qilinishi esa turli mamlakatlar taraqqiyoti, turmush tarzi, shakllangan stereotiplari bilan yaqindan tanishish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili. Reklama mahsulotlarining idrokini psixologik nuqtai nazardan tahlil qilishda, odamlarning reklama orqali mahsulotlarni qanday qabul qilishlari va qanday hissiy ta'sirlar yuzaga kelishini o'rganish muhim. Psixologlar, reklamaning tasviri va maqsadli auditoriyaga qanday tarzda yetib borishi, odamlarda ijobiy yoki salbiy emotsiyalarni qo'zg'atishi haqida ko'plab ilmiy izlanishlar olib borgan. Jumaladan, Edvard Bernays — "Propaganda va

ijtimoiy idrok” nazariyasiga ko’ra reklamaning psixologik ta’sirini o’rganadi. Bernays reklamaning faqat tijorat maqsadlarida emas, balki ijtimoiy va siyosiy manipulyatsiya vositasi sifatida ham ishlatilishini ta’kidlaydi. U global miqyosdagi reklama mahsulotlarining odamlarning ehtiyojlari va xohishlarini yaratishda qanday kuchli ta’sir ko’rsatishini ta’kidlagan. Bernaysning psixologik qarashlariga ko’ra, odamlarning idroki ularning emotsional holatiga, ijtimoiy o’ziga xosligiga va madaniy qadriyatlariga bog’liqdir. Globalizatsiya jarayonida reklama, ayniqsa, mass-kultura va ijtimoiy manipulyatsiya orqali global shaxslarni birlashtiruvchi rol o’ynaydi. Gerbert Simon, o’zining “Qaror qabul qilish” nazariyasida, reklamaning psixologik idrokni shakllantirishdagi rolini chuqur tahlil qilgan. Simonning “qaror qabul qilish” modeliga ko’ra, reklama mahsulotlarining idrokini shakllantirishda insonlarning qaror qabul qilish jarayonlari, ayniqsa, cheklangan ma’lumotlar va kognitiv resurslarni hisobga olish muhimdir. Globalizatsiya jarayonida reklama mahsulotlari ko’plab variantlar va imkoniyatlarni taqdim etadi, shuning uchun iste’molchilar qaror qabul qilishda ma’lumotni filtrlash va idrok qilishda psixologik jarayonlarni boshqaradilar. Ularning ehtiyojlariga mos reklama mahsulotlari, o’z navbatida, jahon bozorida raqobatbardosh bo’lishini isbotlagan. Antonio Damasio, psixologiya sohasida olib borgan tadqiqotlarida, qaror qabul qilishning emotsional jihatlarini o’rganadi. Damasio, insonlar qaror qabul qilishda faqat ratsional omillarga emas, balki emotsiyalariga ham tayanishini ta’kidlaydi. Reklama mahsulotlari esa aynan bu psixologik jihatni hisobga olgan holda, iste’molchilarda hissiy idrokni yaratadi. Damasio fikriga ko’ra, reklama mahsulotlarining emotsional ta’siri global iste’molchilarda ularning shaxsiy ehtiyojlarini va ijtimoiy qadriyatlarini shakllantiradi. Globalizatsiya davrida bu ta’sir, turli madaniyatlar va ijtimoiy guruhlarining o’zaro birlashishini rag’batlantiradi. Robert Chaldini o’zining “Ta’sir: etish psixologiyasi” asarida reklama va marketingda ijtimoiy ta’sirning psixologik mexanizmlarini tahlil qiladi. U reklama mahsulotlarining idrokini shakllantirishda olti asosiy psixologik tamoyilni ajratadi:

- Qarindoshlik: Odamlar o’zlariga yaqin yoki ular bilan bog’liq bo’lgan narsalarga ko’proq ishonadilar.
- Yordam va yordam berish: Odamlar o’zlarini yordamga muhtoj deb his qilgan holda, reklama mahsulotlarini qabul qilishadi.
- Qiziqish: Reklama mahsulotlari, agar ular insonlarning qiziqishlari va ehtiyojlariga mos keladigan bo’lsa, ta’sirchanroq bo’ladi.
- Kamchilik: Ta’minlanmagan yoki kam taqdim etilgan mahsulotlar ko’proq talab qilinadi.
- Avtoritet: Ijodiy yoki texnik jihatdan ilg’or bo’lgan shaxslar orqali reklama mahsulotlari iste’molchilar tomonidan yuqori baholanadi.
- Ijtimoiy tasdiqlash: Boshqalar tomonidan tasdiqlangan mahsulotlar ommaviyroq va jozibadorroq bo’ladi.

Bu psixologik tamoyillar, globalizatsiya jarayonida reklama mahsulotlarining turli ijtimoiy guruhlariga qanchalik ta’sir ko’rsatishini ko’rsatadi. Cialdini fikriga ko’ra, global reklama kompaniyalari iste’molchilarda idrokni shakllantirishda bu prinsiplarni qo’llaydi.

Muhokama. Reklama timsollari orqali turli xulq-atvor shakllari, shaxslararo psixologik ta’sir imkoniyatlari o’zlashtiriladi. Bundan tashqari, reklama timsollari uni idrok qilish mazmuniga, ta’sirlanishga, turli xulq-atvor motivlarini o’zlashtirishga kuchli ahamiyat ko’rsatadi. Reklama mahsulotlaridagi psixologik qiyofaning asosiy tavsifi uni harakatga keltiradigan g’oya-rejasining tug’ilishi, uning reklama tizimidan o’rin olish hamda, iste’molchi idroki bilan bog’liq jarayonlar tavsifi bilan to’ldirilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur bosqichlarning har biri muayyan vaqtda amalga oshadi. Bu bosqichlar orasida reklama mutaxassisi g’oya-rejasi va uning sifati ko’p jihatdan asarning istiqbol taqdirini belgilab beradi. Reklama mahsulotlarida ishlatiladigan metaforalar va tasvirlar odamlarning psixologik idrokini shakllantiradi, bu esa global bozor uchun reklama mahsulotlarini ommalashtirishda muhim ahamiyatga ega. Reklamalarda ishlatiladigan ranglar, simvollar va tilni to’g’ri tanlash, mahsulotning psixologik ta’sirini kuchaytiradi va iste’molchilarda maxsus hissiy va intellektual idrokni keltirib chiqaradi. Reklama mahsulotlari ma’lum bir ijtimoiy guruhni yoki milliy

kimlikni idealizatsiya qilish orqali ularning ehtiyojlarini to'g'ri shakllantiradi. Bu jarayon, global miqyosda reklama mahsulotlari turli madaniyatlar va millatlar orasida bir xil ta'sirni ko'rsatishiga imkon beradi.

Xulosa. Reklama mahsulotlarining idrokini psixologik jihatdan tahlil qilishda yuqoridagi olimlar va ularning nazariyalari reklamaning emotsional va kognitiv ta'sirlarini o'rganishga katta hissa qo'shgan. Globalizatsiya davrida reklama mahsulotlari nafaqat iqtisodiy va siyosiy, balki psixologik nuqtai nazardan ham ko'p qirralidir. Shuning uchun reklama mahsulotlarini samarali yaratish va ularning idrokini o'rganish uchun psixologik va ijtimoiy omillarni hisobga olish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Alimov R., Jalolov J., Xotamov I., Akramov T., Marketingni boshkarish: Darslik. -T.: Adolat, 2000.
2. Баринов В.А., Харченко В.Л. Стратегический менеджмент: Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2008.- 285 с.
3. Набиев Р.А. Менеджмент. Учебное пособие. - М.: Финансы и статистика, 2009. - 368 с.
4. Qosimova D.S. Menejment nazariyasi: Darslik. -T.: Tafakkur bo'stoni, 2011. -335 b.
5. Sharifxo'jayev M, Abdullayev Yo. Menejment. Darslik. -T.: O'qituvchi. 2002.-450 b.

TALABALAR AKADEMIK O'ZLASHTIRISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Axmedova Salima Aladin qizi

Buxoro davlat universiteti psixologiya mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada, talabalar akademik o'zlashtirishning o'ziga xos xususiyatlari, o'qish jarayonida talabalarining qanchalik mustaqil bo'lishi, ilmiy faoliyatni rivojlantirishdagi motivatsiya darajasi, o'quv materiallarini samarali o'zlashtirish va ularni real hayotda qo'llashdagi qobiliyatlari ilmiy jihatdan o'rganilgan. Bundan tashqari, o'zlashtirish jarayonida har bir talabada egallangan bilimlarni amaliyotda qo'llashda talabaning analitik fikrlash va yaratgan bilimni sinovdan o'tkazish qobiliyatining o'ziga xos xususiyatlari nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. O'qitish jarayoni, motivatsiya, analitik fikrlash, qobiliyat, akademik o'zlashtirish, individuallik.

Аннотация. В данной статье научно исследованы особенности академического усвоения учащимися, степень самостоятельности обучающихся в процессе обучения, уровень мотивации в развитии научной деятельности, умения эффективно усваивать учебный материал и применять его в реальной жизни. Кроме того, при практическом применении знаний, полученных у каждого учащегося в процессе усвоения, теоретически анализируются особенности аналитического мышления учащегося и умения проверять полученные знания.

Ключевые слова. Процесс обучения, мотивация, аналитическое мышление, способности, академическое усвоение, индивидуальность.

Annotation. In this article, students are scientifically studied the peculiarities of academic mastery, how independent students are in the process of studying, the level of motivation in the development of scientific activities, the ability to effectively Master educational materials and apply them in real life. In addition, in the process of mastering, when applying the acquired knowledge in practice to each student, the peculiarities of the student's ability to analytically think and test the knowledge created were theoretically analyzed.

Keywords. Teaching process, motivation, analytical thinking, ability, academic mastery, individuality.

Kirish. Talabalar akademik o'zlashtirishining o'ziga xos xususiyatlari mavzusi, talabalarning o'qish jarayonidagi bilim olish va ularni hayotda qo'llashdagi o'zgaruvchan, dinamik va individual xususiyatlarini o'rganadi. Akademik o'zlashtirish talabalarning nafaqat bilimni qabul qilish, balki uni tushunish, tahlil qilish, amaliyotga tadbiq etish va yangi bilimlarni yaratish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Bu jarayon har bir talaba uchun o'ziga xos bo'lib, turli omillar ta'sirida rivojlanadi.

Har bir talabaning akademik o'zlashtirish jarayoni bir nechta faktorlar ta'sirida shakllanadi. Ularga shaxsiy qobiliyatlar, o'quv motivatsiyasi, ta'lim usullari, ijtimoiy-madaniy muhit va psixologik holat kabi omillar kiradi. Shuningdek, talabaning o'ziga xos o'rganish uslublari, vaqtni boshqarish qobiliyati va o'zini o'zi baholash darajasi ham akademik muvaffaqiyatga sezilarli darajada ta'sir qiladi.

Talabalar o'zlashtirishni nafaqat akademik darsliklardan, balki turli manbalar, qo'shimcha resurslar va o'zaro muloqotlar orqali amalga oshiradilar. O'zlashtirish jarayoni faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmaydi, balki bilimlarni amaliyotga tadbiq etish, muammolarni hal qilish va mustaqil fikrlashni rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Shu bilan birga, talabalar akademik o'zlashtirishda samarali uslublarni tanlash, vaqtni to'g'ri taqsimlash va o'qish jarayonida muvaffaqiyatga erishishda psixologik barqarorlikni saqlash kabi ko'plab o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishlari kerak.

Bu mavzuda talabalar akademik o'zlashtirishining asosiy xususiyatlarini, ularni yaxshilashga qaratilgan metodlar va ularning o'ziga xos jihatlarini o'rganish muhimdir. Akademik o'zlashtirishni yaxshilash uchun samarali pedagogik usullar, talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi muloqot va bilimlarni amaliyotga tadbiq etishning ahamiyati katta.

Talabalar akademik o'zlashtirishining o'ziga xos xususiyatlari mavzusi, talabalarning ta'lim olish jarayonidagi individual farqliliklarni, o'qishdagi muvaffaqiyat va qiyinchiliklarni tahlil qilishni maqsad qiladi. Ushbu mavzu akademik o'zlashtirish jarayonining turli omillarga bog'liqligini, shu jumladan talabaning shaxsiy qobiliyatlari, o'quv motivatsiyasi, o'qish uslublari, psixologik holati, vaqtni boshqarish qobiliyati va ijtimoiy-madaniy muhitni o'rganadi. Mavzu shuningdek, talabalar akademik muvaffaqiyatga erishish uchun qanday pedagogik usullar va o'qituvchilar bilan o'zaro muloqotni yaxshilash orqali samaradorlikni oshirish mumkinligini ko'rsatib beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Talabalar akademik o'zlashtirishining o'ziga xos xususiyatlari mavzusida turli olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, ta'lim jarayonida talabalar o'zlashtirishi uchun zarur bo'lgan omillarni, ularning motivatsiyasini, o'qish uslublarni, shuningdek, pedagogik yondashuvlarni chuqur o'rganishga qaratilgan. Quyida, bu mavzuda tadqiqot olib borgan ba'zi olimlar va ularning yondashuvlari haqida ma'lumotlar ko'rsatilgan:

Deyvid Ozbel — o'qish va o'zlashtirish nazariyasining mashhur olimi bo'lib, uning "Ta'limdagi ma'lumotlarni o'zlashtirish" nazariyasi talabalarning yangi bilimlarni o'zlashtirishdagi faol ishtirokini ta'kidlaydi. Ozbelning fikriga ko'ra, talaba yangi ma'lumotni mavjud bilimlar bilan bog'lash orqali samarali o'zlashtiradi. Bu nazariya, akademik o'zlashtirishning o'ziga xos xususiyatlarida talabaning oldingi bilimlari va yangi ma'lumotlar o'rtasidagi aloqalarni o'rganishga qaratilgan. Talabalar uchun aniq tushuncha va ma'lumotlarni to'g'ri qabul qilish va o'zlashtirish jarayoni kognitiv faoliyatni rivojlantirishga yordam beradi.

Lev Vigotskiy, o'zlashtirish jarayonida ijtimoiy interaktsiyaning ahamiyatini ta'kidlagan. Uning "Yaqin rivojlanish zonasini" tushunchasi talabalarning mustaqil ravishda o'rgana olish qobiliyati bilan o'qituvchi yoki tajribali o'quvchilar yordamida amalga oshiriladigan o'rganish jarayoni o'rtasidagi farqni ko'rsatadi. Vigotskiy fikricha, talabaning akademik o'zlashtirish darajasi ijtimoiy va madaniy muhitga bog'liq, va bu jarayonda ta'lim beruvchining roli juda katta. Vigotskiy nazariyasida o'ziga xos xususiyat, talabalarning bilim olishida muloqot va jamiyatdagi boshqa odamlar bilan o'zaro aloqalarining ahamiyati, o'rganish va rivojlanish jarayonida katta rol o'ynaydi.

Jon Biggs — ta'lim tizimida akademik o'zlashtirishni tushunishda konstruktivistik yondashuvni rivojlantirgan olimlardan biridir. U "Biggsning modeli" nomi bilan tanilgan o'zlashtirish modelini ishlab chiqqan, bu modelda talabaning akademik muvaffaqiyati uchta omilga bog'liq: talabaning o'ziga xos shaxsiy xususiyatlari, o'quv jarayonining o'ziga xos xususiyatlari va talabaning o'zlashtirish natijalari. Biggsning fikriga ko'ra, talabaning o'qishga bo'lgan motivatsiyasi va o'rganish uslubi, shuningdek, o'quv muhitining talaba o'zlashtirishiga ta'siri - ular akademik muvaffaqiyatga erishishlariga qanday yordam berishi kerakligini tushunishga imkon beradi.

Richerd Mayer o'rganishning kognitiv nazariyasiga oid ishlari bilan tanilgan olim bo'lib, uning "Multimedia o'rganish nazariyasi" talabalarning ma'lumotlarni vizual va eshitish vositalari yordamida qanday o'zlashtirishini o'rganadi. Mayerning tadqiqotlari, akademik o'zlashtirish jarayonida turli turdagi resurslar (grafiklar, videolar, diagrammalar) va talabaning ularni qanday ishlatishi o'ziga xos xususiyatlarni aniqlashga yordam beradi. U shuningdek, o'rganish jarayonida talabalar diqqatini saqlash va bilimlarni samarali qabul qilish uchun qanday metodlarni qo'llash kerakligini ko'rsatadi.

Kerol Dweck, "o'z-o'zini rivojlantirish" nazariyasi bilan mashhur bo'lib, u talabalarning muvaffaqiyatga erishishidagi psixologik aspektlarni o'rgangan. Dweckning fikriga ko'ra, talabalar o'z bilimlarini rivojlantirish uchun qanchalik tayyor bo'lsa, ularning akademik o'zlashtirish jarayoni shunchalik samarali bo'ladi. U "o'z-o'zini rivojlantirish" fikrini ta'kidlaydi, ya'ni talaba o'zining qobiliyatlari va bilimlarini o'rganish va rivojlantirish imkoniyatini ko'rish kerak. Bu yondashuv, talabalar o'z qobiliyatlarini rivojlantirishga undaydi va o'qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Albert Bandura — ijtimoiy o'rganish nazariyasining muallifi, o'rganishning jamiyatda qanday amalga oshirilishini va o'z-o'zini motivatsiya qilishni o'rgandi. Uning "ijtimoiy-kognitiv nazariya"si akademik o'zlashtirishni talabaning ijtimoiy o'rganishiga va o'zini-o'zi baholashiga ta'sir qilishini o'rgandi. Bandura, o'rganish jarayonida modelga qarash, o'rganilayotgan ma'lumotlarni o'zgartirish, o'ziga bo'lgan ishonch va o'zini samarali boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishning ahamiyatini ta'kidladi.

Talabalar akademik o'zlashtirishining o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar turli nazariyalar va yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Har bir olim o'zining ilmiy ishlari orqali o'zlashtirish jarayonining muhim jihatlarini yoritgan, bu esa talabalarning o'z-o'zini rivojlantirish, motivatsiya, pedagogik yondashuvlar va ijtimoiy-madaniy kontekstlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Muhokama. Talabalar akademik o'zlashtirishining o'ziga xos xususiyatlari mavzusida muhokama qilish, talabalar o'qish jarayonida qanday omillar asosida muvaffaqiyatga erishishlari va bu jarayonni yaxshilash uchun qanday yondashuvlar mavjudligini o'rganishning muhimligini anglatadi. Quyida, akademik o'zlashtirishning turli jihatlarini va uning o'ziga xos xususiyatlarini muhokama qilish uchun ba'zi asosiy masalalarni ko'rib chiqish mumkin.

1. Akademik o'zlashtirish va shaxsiy xususiyatlar

Akademik o'zlashtirishda talabaning shaxsiy xususiyatlari, xususan, ularning intellektual qobiliyatlari, o'rganish uslublari, motivatsiyasi va shaxsiy e'tiqodlari katta ahamiyatga ega. O'qish uslubi, ya'ni vizual, audial yoki kinestetik o'rganish uslubi, har bir talaba uchun o'ziga xos bo'lishi mumkin. Misol uchun, ayrim talabalar grafiklardan yoki diagrammalardan yaxshiroq o'rganishadi, boshqalari esa eshitish orqali (masalan, podkastlar yoki lektoriya) yaxshiroq o'zlashtirishadi.

2. Ijtimoiy va madaniy omillar

Akademik o'zlashtirish faqatgina talabalar o'ziga xos psixologik holatlari yoki kognitiv qobiliyatlariga bog'liq emas, balki ijtimoiy va madaniy omillarga ham katta ta'sir qiladi. Misol uchun, talabalar ijtimoiy tarmoqlarda faol bo'lishi yoki o'qish guruhlarida ishtirok etish orqali bilim olish jarayonini yanada samarali qilishlari mumkin. Shuningdek, o'qish muhitining sifati, masalan, oilaviy qo'llab-quvvatlash yoki do'stlar bilan muloqot qilish, talabaning akademik o'zlashtirish darajasiga ta'sir qiladi.

3. Motivatsiya va uning turlari

Akademik o'zlashtirish jarayonidagi motivatsiya — bu eng muhim omillardan biridir. Motivatsiya, ayniqsa, talabaning o'quvga qiziqishi, o'zini o'zi rag'batlantirish va shaxsiy maqsadlarni belgilashda katta ahamiyatga ega. O'rganish jarayonida tashqi (sifatli o'qituvchilar, mukofotlar) va ichki (shaxsiy qiziqish, o'z maqsadlari) motivatsiya o'rtasidagi farq ham muhim. Motivatsiya tizimi talabaning o'ziga xos yondashuvini shakllantiradi va akademik o'zlashtirishga ta'sir qiladi.

4. Pedagogik yondashuvlar

Akademik o'zlashtirishning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun o'qituvchilar tomonidan qo'llaniladigan pedagogik yondashuvlar ham katta ahamiyatga ega. Konstruktivistik ta'lim, talabalarga o'qish jarayonida faol ishtirok etish imkonini beradi, bu esa o'zlashtirishning samarali bo'lishiga yordam beradi. Shu bilan birga, darslarning interaktiv va talabalar uchun moslashuvchan bo'lishi ham muhim. O'qituvchilarning talabalarga nisbatan individual yondashuvi, shuningdek, o'quv materiallarini talabalarga tushunarli va qiziqarli qilish uchun innovatsion metodlarni qo'llashi kerak.

5. Vaqtni boshqarish va o'zini o'zi baholash

Akademik o'zlashtirishda vaqtni to'g'ri boshqarish va o'zini o'zi baholash ko'nikmalari juda muhimdir. Talabalar o'qish jarayonini samarali boshqarish, o'ziga kerakli vaqtni ajratish va o'quv materiallarini o'z vaqtida o'zlashtirishni o'rganishlari kerak. Shuningdek, o'zini o'zi baholash va o'zgarishlarni kuzatish talabaning o'zlashtirish jarayonidagi muvaffaqiyatini aniqlashda yordam beradi.

6. Texnologiya va o'rganish resurslari

Bugungi kunda texnologiya va raqamli resurslar ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Internet, o'quv platformalari, onlayn kurslar va interaktiv dasturlar talabalarga o'z bilimlarini mustahkamlash va kengaytirish imkonini beradi. Texnologiya o'rganish jarayonidagi o'rni haqida gapirganda, uning talabalarning akademik o'zlashtirishiga qanday ta'sir qilishini, shuningdek, uning salbiy tomonlarini (masalan, diqqatni chalg'itishi) ham ko'rib chiqish kerak.

Talabalar akademik o'zlashtirishining o'ziga xos xususiyatlari keng qamrovli va ko'p jihatli masala hisoblanadi. Har bir talaba o'ziga xos shaxsiy va ijtimoiy omillarga ega bo'lib, bu omillar akademik muvaffaqiyatga ta'sir qiladi. Talabalar o'zlashtirishini yaxshilash uchun pedagogik usullarni yanada moslashtirish, motivatsiya tizimini kuchaytirish, ijtimoiy va madaniy kontekstlarni hisobga olish, texnologiyalardan samarali foydalanish zarur. Ushbu masalalarni chuqur tahlil qilish va o'rganish, ta'lim sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Xulosa. Talabalar akademik o'zlashtirishining o'ziga xos xususiyatlari, ta'lim jarayonining murakkab va ko'p omilli ekanligini ko'rsatadi. O'zlashtirish faqatgina ma'lumotlarni o'rganish bilan cheklanmaydi, balki talabaning shaxsiy qobiliyatlari, motivatsiyasi, o'rganish uslublari, ijtimoiy-madaniy muhit va pedagogik metodlarga ham bog'liqdir. Talabalarning akademik muvaffaqiyatlari, asosan, shaxsiy va tashqi omillar orasidagi uyg'unlikka, talabaning bilimlarni qabul qilish va amaliyotga tadbqiq etish qobiliyatiga, shuningdek, o'qituvchilarning yondashuvlariga bog'liqdir.

Talabaning o'zlashtirish jarayonida motivatsiya muhim rol o'ynaydi. Ichki motivatsiya, ya'ni o'quvga qiziqish va shaxsiy maqsadlarni belgilash, talabaning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta'minlashda eng asosiy omil hisoblanadi. Biroq, tashqi motivatsiya (mukofotlar, o'qituvchilarning qo'llab-quvvatlashi) ham o'z o'rnini topadi. Shaxsiy qobiliyatlari, o'quv metodlari va bilimlarni o'zlashtirish uslublari talabaning o'rganish jarayoniga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Har bir talaba o'ziga xos o'rganish uslubiga ega bo'lib, bu uslublar akademik o'zlashtirishning samaradorligini belgilaydi.

Bundan tashqari, ijtimoiy va madaniy kontekst, shuningdek, talabaning o'ziga xos ijtimoiy muhitga qo'shilish darajasi, akademik o'zlashtirishga ta'sir qiladi. O'quv guruhlari, o'qituvchi bilan muloqot va boshqa talabalar bilan interaktiv o'rganish samarali o'zlashtirishni

ta'minlaydi. O'quv jarayonining individual yondashuvlar bilan boyitilishi, o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini inobatga olish akademik muvaffaqiyatni oshiradi.

Texnologiyaning o'rganish jarayoniga qo'shilishi, shuningdek, zamonaviy pedagogik metodlar talabalar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Onlayn platformalar, multimediya vositalari va interaktiv o'quv resurslari talabalarga mustaqil o'rganishda yordam beradi, biroq texnologiyaning noto'g'ri ishlatilishi talabaniq diqqatini chalg'itishi va akademik o'zlashtirishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, talabalar akademik o'zlashtirishining o'ziga xos xususiyatlarini to'liq tushunish uchun bir nechta omillarni — motivatsiyani, o'quv uslublarini, ijtimoiy va madaniy ta'sirlarni, shuningdek, pedagogik va texnologik yondashuvlarni hisobga olish zarur. Bu omillarni samarali integratsiya qilish, ta'lim jarayonini individual o'zlashtirishga yo'naltirilgan qilish orqali talabalar uchun akademik muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini oshirish mumkin. Bunday yondashuvlar talabalarga bilimlarni faqat o'zlashtirish bilan cheklanmay, balki ularni amaliyotda qo'llashga tayyorlashga yordam beradi, bu esa zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Выготский Л. С. Мышление и речь // Выготский Л. С. Собрание сочинений. В 6-т. М., 1998. Т. 2. С. 6-361.
2. Выготский, Л.С. Вопрос детско (возрастной) психологи [Текст] / Л.С. Выготски // Собр. соч. в 6-т томах. - М.: Педагогика, 2002. - Т.4. - С.277-426.
3. Педагогик атамалар луғати. - Тошкент: Ўзбекистон Фанлар Академияси фан нашриёти, 2008 йил, 108-бет.
4. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / Под ред. С.А.Смирнова. – М.: Академия, 1998. – 510 с.
5. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 346 с.
6. Бандура А, Уолтерс Р Подростковая агрессия: Изучение влияния воспитания и семейных отношений. М: «Эксмо пресс» 2000 г. – 148 с.

NOTO'LIQ OILA FARZANDLARIDAGI KOPING XULQNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Adizova Gulnavoz Farhodovna

BuxDU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada noto'liq oila farzandlarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish hamda ulardagi koping strategiyalarni namoyon bo'lishini ilmiy-nazariy tadqiq qilish to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Oila, xulq-atvor, koping, metod, strategiya, farzand, o'smir, pedagogika-psixologiya.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению социально-психологических особенностей детей из неблагополучных семей и научно-теоретическому исследованию проявления у них копинг-стратегий.

Ключевые слова: Семья, поведение, копинг, метод, стратегия, ребенок, подросток, педагогика-психология.

Abstract: This article discusses the study of the socio-psychological characteristics of children from dysfunctional families and the scientific and theoretical study of the manifestation of coping strategies in them.

Keywords: Family, behavior, coping, method, strategy, child, teenager, pedagogy-psychology.

Kirish: Bizga ma'lumki koping xulq-atvor muammosi hamisha insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri bo'lib kelgan. Zero, insonning ijtimoiy taraqqiyoti, shaxs sifatidagi faolligi va o'zini o'zi rivojlantira borishi ko'p jihatdan ushbu muammoning ijobiy hal qilinishiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Jahonda talabalarning psixologik imkoniyatlarini tadqiq qilish bo'yicha bugungi innovatsion usullarni qo'llash orqali yangi ijtimoiy-psixologik natijalarni qo'lga kiritishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayni paytda, jamiyat a'zolari o'zlarining ma'lum doiradagi psixologik imkoniyatlari, yutuq va kamchiliklari haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lsalar, bu ularning hayotda uchraydigan turli qiyinchiliklarni osonlik bilan yenga olishga, o'z imkoniyatlaridan yanada unumli foydalana olishga, o'zlari haqida yanada chuqurroq, tasavvurlarning shakllanishiga imkoniyat yaratadi. Inson kundalik turmush tarzida psixologik muammolar va qarama-qarshiliklar mavjudligi bois doimiy ravishda turli ko'rinishdagi qiyinchilik va qarshilikni yengib o'tish, vaziyatga moslashish hamda ziddiyatlarni bartaraf etishga intiladi. Psixologik koping xulq-atvor strategiyalari esa insonning murakkablashgan qiyin vaziyat talabiga ko'nikishini ta'minlashga xizmat qiladi. Qiyinchiliklarni yenga olish strategiyasi shaxs xulq-atvori kuchini namoyon etib, tashqi yoki ichki faktorlarni boshqarishga yo'nalganligi bilan alohida xarakterlanadi.

Asosiy qism: Har xil odamlar uchun qiyin vaziyatda xulq-atvor tipining turli ko'rinishlari xosdir. Ba'zi insonlarda tormoz reaksiyasi ustunlik qilsa, boshqa odamlarda impulsiv reaksiya yetakchilik qiladi. Lekin alohida ta'kidlash joizki, stress bu oddiy asabiy zo'riqish emas. Shunday bo'lsada, ilmiy jamoatchilik tomonidan biologik stressni asabiy zo'riqish bilan yoki kuchli emotsional qo'zg'aluvchanlik bilan bir holat deb qarashning quyidagi tendensiyalari ham mavjud: Psixologik fani kontekslarida koping xulq-atvor tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmida vujudga kelgan bo'lib, ingliz tilidan tarjima qilinganda "cope, to cope" – "yenga olish, bartaraf qilish" degan ma'nolarni anglatadi. Ushbu termindan birinchi bo'lib L.Merfi 1962 yil bolalarda inqiroz davrida muammoni qanday qilib yengishni tadqiq qilish jarayonida foydalangan. Amerikalik psixolog A.Maslou ham ushbu termin ustida samarali izlanishlar olib borgan. Umuman olganda koping xulq-atvor individning hayotiy muammolarni yechishga tayyorgarligi bilan xarakterlanadi va o'zida muammolarni yenga olish imkoniyatlaridan, vositalaridan foydalanishni namoyon etadi, bu esa stressli xulq-atvorni bartaraf etish bilan tavsiflanadi.

Psixologiyaning zamonaviy yo'nalishlarida koping xulq-atvor stressli vaziyatni bartaraf etishga yo'naltirilgan, ratsional xulq-atvor sifatida qaraladi. U asosan ikki omilga – subyekt va real vaziyatga bog'liq bo'ladi, hamda shaxs hayot faoliyatining xulq-atvor, emotsional va kognitiv darajalarida namoyon bo'ladi. Stressni yengishning asosiy funksiyalari sifatida inson ichki va tashqi mukammalligini ta'minlash va qo'llab-quvvatlash hisoblanadi. Buning uchun stressli vaziyatni va uni samarali yenga olish usullarini anglash, shuningdek, ularni shaxs o'z harakatlarida samarali qo'llay bilishdir. Qolaversa, koping xulq-atvor psixologik xavf-xatar vaziyatini bartaraf etishga yo'naltirilganligi va muhit talablariga mos ravishda ijtimoiy psixologik zaxiralardan unumli foydalanishga harakat qilishdir. Aksariyat soha mutaxassislari stressli, inqirozli vaziyatlar tushunchalarini tadqiq eta turib, ularga xos alohida nazariyaning mavjud emasligini, shu munosabat bilan mazkur tushunchalarning umumqabul qilingan ta'riflari ham yo'qligini ta'kidlab o'tadilar [V.L. Bodrov, 1995]. Tabiiyki, ular stressni tushinishda bir nechta yondashuvlarni ajratib ko'rsatadilar. Stressni stimul, javob reaksiyasi va transaksiya sifatida qarash mumkin. Ana shu yondashuvlarga mos ravishda mavjud bo'lgan stress modellari stimulli model, javob reaksiya va transakt modellarga bo'linadi. Stimulli modellar. Bunga shunday modellar kiritiladiki, bu modellar stressning shaxs zo'riqishiga olib keluvchi psixologik talab sifatida qarab chiqiladi. Stress bunda mustaqil o'zgaruvchi, atrof-muhitning obyektiv xossasi sifatida qaraladi. Stimulli yondashuv g'oyalarini rivojlantirgan holda bir qator mualliflar: "Stress bu – inson bilan yuz beruvchi holat, uning ichidagi sabablar yig'indisi yoki belgilar yig'indisi emas", deb e'tirof etadilar Stress har doim optimal sharoitlardan og'ish yuz berganda va inson bu og'ishni yenga olmagan holatlarda yoki bu jarayonda muayyan darajadagi qiyinchiliklarga duch kelganida yuzaga keladi. Stress holatining taxliliga stimulli yondashuvda

ko'proq ergonomik tadqiqotlarga xosdir. Qo'zg'alishning psixofiziologik tushunchasini qo'llagan holda bu yondashuv tashqi muhitning faoliyatni bajarish darajasiga ta'sirini tahlil qilish uchun ishlatiladi. Ushbu yondashuv tarafdorlarining tadqiqotlarida psixofiziologik va ijtimoiy-psixologik usullar yordamida insonga zo'riqish (stress) ta'siri tadqiq etilgan. Qarab chiqilayotgan yondashuv doirasida "stressogen" deb tasniflangan 8 ta vaziyat tiplari ajratib ko'rsatiladi: axborotni qayta ishlashning katta tezligi; guruhiiy bosim; frustratsiya, zararli tashqi ta'sirlar; boshdan kechirilayotgan xavf-xatar; fiziologik faoliyatning buzilishi; izolyasiya; to'siqlar. Kuzatishlarimiz stimulli modellarda tasdiqlanishicha, hayotiy voqealar guruhi ko'rinishidagi stress, stress belgilari, ko'pincha, psixosomatik kasalliklarga olib keladi. Shunday qilib, stimulli modelda asosiy diqqat– e'tibor stress omillarini yoki stressorlarni tadqiq etishga qaratiladi Koping shartli stress – inson holati, noma'qul ta'surotlarga javob sifatida yuzaga keladigan fiziologik, psixologik va xulq-atvor darajasidagi noan'anaviy javob reaksiyasidir. Shu bois, yengish stressli vaziyat bilan o'zaro ta'sirga kirishishning individual usuli bo'lib, o'zgaruvchan va uch omilga, ya'ni subyekt shaxsi, real vaziyat va qo'llab quvvatlash bilan bog'liq yengishga yo'nalgan kuchdir. Kopingning inson hayotidagi psixologik ahamiyati shundaki, insonning vaziyat talablariga samarali moslashishi uchun, uni egallashi uchun, bu talablarni zaiflashtirishi yoki yumshatishi, ulardan qochishi yoki ularga adaptatsiyaga harakat qilishi va shu tariqa vaziyatning stressli ta'sirini asta-sekin yo'qotishi lozim. Koping-xulq-atvor ikkita funksiyani bajaradi: muammoli vaziyatda, shaxs va muhit o'rtasidagi stressli buzilishda diqqatni to'plash hamda emotsional distressni boshqarishga yo'naltirilgan emotsiyalarda diqqatni jamlash hisoblanadi. Shunday qilib, copingning asosiy vazifasi - inson muvaffaqiyatini, jismoniy va ruhiy salomatligi hamda ijtimoiy munosabatlarini ta'minlash va qo'llab-quvvatlashdir.

G.S.Koritovanning fikriga ko'ra - coping xulq-atvor va himoya mexanizmlarining o'zaro aloqasi bu ikki jarayon umumkoping – "himoya stili" deb nomlangan. Koping - shaxs faoliyatini qo'llab-quvvatlab shaxs resurslari va talablar o'rtasidagi muvozanatni saqlashga hizmat qiladi. Psixologik himoyaga esa, barvaqt yuzaga keluvchi, shu bilan bir qatorda anchayin barqaror bazisli asosida tipologik hususiyatlarni shakllantiruvchi emotsional dinamik shaxs yo'qotishidir. Psixologik tahdidli vaziyatlarga yana bir maxsus javob reaksiyalaridan biri bolalar ritualizm formasi sanaladi. Bu psixik buzilishning beshikast namoyon bo'lish simptomi orqali yoki xulq-atvorning anglangan konstruktiv strategiya formasida o'z ifodasini topishi mumkin. Intellektual strategiya esa o'smirlarda nazariy jihatdan bosqichma-bosqich rivojlanib, u esa o'z navbatida abstract-mantiqiy tafakkurga o'sib o'tadi. Katta o'smirlik yoshida inson ichki zo'riqishlarni yengishning aniq mexanizmidan foydalanishni o'rganadi va ularning bu usulidan kattalar ham doimo foydalanadilar. Sekin-asta o'smir qiyin vaziyatdan qochishdan ko'ra uni tahlil qilib, mantiqiy mushohada qila boshlaydi. Ba'zida o'zining tengdoshlari orasidagi shaxslararo munosabatda o'smir turli eng qiyin murakkabliklar hususida bahs yuritishni va shu orqali ba'zi muammolarini hal qilishni xohlaydi. Shuni qayd qilish lozimki, o'smir zo'riqish, diskomfort, stress kabilardan himoya vositasini izlaganda ko'pincha addiktiv (tobe) xulq-atvor strategiyasiga oshiqadi. O'smirlar uchun addiktiv xulq-atvor qiyinchilikni bartaraf qilish xususiyati bilan xarakterlidir. Bu ular uchun shartli gedonistik bag'ishlovchi ustanovkadir. Shuning bilan bir qatorda bunday o'smirlarda ko'pincha yashirin noto'liqlik kompleksi kuzatilib, u kayfiyatning tez-tez o'zgarib turishi, ishonchsizlik, vaziyatdan qochish, o'z qobiliyatiga ishonmaslik tarzida namoyon bo'ladi. Yana bunday o'smirlar atrofdagilarda ijobiy taasurol qoldirishga haddan ortiq intiladilar. O'smirlik davrida yenga olish strategiyalarining asosiy jabhalarini tahlil qilishda shuni kuzatishimiz mumkinki, o'smir vaziyatga mos optimal qarorlar qabul qilishni, izlashni inqirozli vaziyatda qobiliyatlari rivojlanayotganda katta insonlar singari hayotiy tajribasi oshib borgan sari vujudga keladi. Yenga olish strategiyalarini tanlashdagi muhim aspektlaridan biri qaror qabul qilishdan oldin bola kognitiv qobiliyatlariga bog'langan holda o'zining muammolariga chuqur rasional tafakkur orqali yondashib, ularni bartaraf qila oladi.

Xulosa: Bolalarda coping xulq-atvorning ijtimoiy - psixologik xususiyatlarini o'rganish asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi: Noto'liq oilalarda tarbiyalanayotgan farzandlarning stressli vaziyatlarga psixologik tayyorgarligi, uning stressli vaziyatlarni to'g'ri baholashi,

emotsional holatlarga berilmasligi, uning hayot faoliyatida muvafaqqiyatga erishishi bilan bog'liq konseptual masalalarni chuqur o'rganishda koping xulq-atvor va stressni yenga olish strategiyalarini tadqiq etish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Stressli vaziyatlar bolalar faoliyatini keskin o'zgartirishga qodir voqelik bo'lib, bunday vaziyatlar salbiy kechinmalarni yuzaga kelishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – T.: “Fan va texnologiya”, 2012.- 172 b.
2. Qodirov U. Yoshlarni destruktiv ta'sirlardan himoyalashning psixologik jihatlari.- Toshkent, 2013. - 236 b.
3. Nishanova Z.T, va boshq. Psixologik xizmat. - T.: 2014, - 424 b.
4. Barotov SH.R o'quvchi shaxsi va sinf jamoasini psixologik tahlil qilish usullari. – Buxoro, 1993. – 29 b.
5. Barotov SH.R., Olimov L.YA. Sotsial trening va amaliyot. - O'quv qo'llanma. BuxDU. - 2007. – 92 b.
6. Barotov Sh. R. Psixologik xizmat. –T. 2018. - 346 b.

IJTIMOIIY FOBIIYA VA BOLALIK TASHVISHINING UMUMIY BUZILISHLARINI OLDINI OLISH

Ro'ziyev Umar Muzaffarovich

Buxoro davlat universiteti

Psixologiya kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy va ijtimoiy fobiyada bolalik anksiete kasalliklariga nisbatan rivojlanayotgan profilaktika sohasining qisqacha mazmuni keltirilgan. Xususan, umumiy va relapsning oldini olishga e'tibor qaratiladi. Bundan tashqari, bolalik davridagi ijtimoiy fobiyaning qiyin holatlarini, shu jumladan keng kuchli simptomatologiya, nomuvofiqlik va erta tugatish istaklarini o'z ichiga olgan holatlarni hal qilish bo'yicha tavsiyalar beriladi. Va nihoyat, kelajakdagi yo'nalishlar umuman bolalik davridagi bezovtalik kasalliklari xususan ijtimoiy fobiya sohasida qamrab olinadi.

Kalit so'zlar: Anksiete, relaps, xavotir bezovtalik, zaifliklar fobiya, xulq-atvor, somatik kasalliklar, vahima, irratsional qo'rquv, chuqur depressiya, stereotip travmatik holat.

Аннотация: В этой статье представлен краткий обзор развивающейся области профилактики детских тревожных расстройств в целом и социофобии. В частности, уделяется внимание общей и рецидивирующей профилактике. Кроме того, даны рекомендации по работе с трудными случаями детской социофобии, включая случаи, связанные с широким спектром ярко выраженной симптоматики, неподчиненностью и желанием досрочного прекращения лечения. Наконец, будущие направления будут охватывать детские тревожные расстройства в целом и социофобию в частности.

Ключевые слова: Тревога, рецидив, тревожное расстройство, слабость, фобия, поведение, соматические заболевания, паника, иррациональный страх, глубокая депрессия, стереотипное травматическое состояние.

Abstract: This article provides a summary of the emerging field of prevention for childhood anxiety disorders in general and social phobia. In particular, attention is paid to general and relapse prevention. In addition, recommendations are provided for dealing with difficult cases of childhood social phobia, including cases involving a wide range of strong symptomatology, noncompliance, and early termination desires. Finally, future directions will cover childhood anxiety disorders in general, and social phobia in particular.

Key words: Anxiety, relapse, anxiety disorder, weakness, phobia, behavior, somatic diseases, panic, irrational fear, deep depression, stereotypical traumatic condition.

Bolalikdagi ijtimoiy tashvish va ijtimoiy fobiyaning hal qilish uchun aksariyat tadqiqotchilar fobiyalarga e'tibor qaratdilar, ammo ba'zi ota-onalar bolalarni tarbiyalashda, stressli hayotiy voqealar, yomon ijtimoiy qo'llab-quvvatlashdan foydanadilar (Donovan & Spence, 2000). Tegishli tarzda, Spence (2001) anksiete kasalliklarini rivojlantirish uchun alohida xavf ostida bo'lgan bir nechta guruhlarni bayon qildi. Ushbu guruhlariga anksiete simptom patologiyasi paydo bo'lgan bolalar, ota-onalardan tashvish yoki noto'g'ri tug'ish uslublari bilan tug'ilgan bolalar, muammoli biriktirma va temperamentli bolalar (ya'ni, vahima qilish bolalarni qo'rqitish va salbiy ta'sir nevroz yoki kam kuch bilan boshqarish) va tez-tez travma yoki qiyin hayot o'tishiga duchor bo'lgan bolalar kiradi.

Shuningdek, bolaning xavfli hayotining turli bosqichlariga turli metodlarni moslashtirishga alohida e'tibor qaratib, bolalik anksiete kasalliklarini oldini olish uchun integratsiyalashgan rivojlanish modelini bayon qildi. Ba'zi profilaktika usullari, albatta, bolaning hayotining barcha bosqichlariga taalluqli bo'lishi mumkin va muammoli paytlarda (masalan, travma, ajralish) maslahat berish, yengish qobiliyatlarini rivojlantirish va bolani yaqinlashib kelayotgan qiyin tadbirlarga tayyorlash (masalan, yangi maktabga o'tish). Kattaroq bolalar va o'spirinlar uchun profilaktika ishlari ota-onalarga asoslangan favqulodda vaziyatlarni boshqarish, oilaviy aloqa va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini o'rgatish, atrof-muhitga asoslangan travmani kamaytirish va yangi vaziyatlarga moslashishni kuchaytirish, xavfli va noqulay vaziyatlar o'rtasidagi farqni tushunish uchun bolalarga asoslangan usullarga qaratilishi mumkin. Bu somatik, xavotirning kognitiv va xulq-atvor jihatlariga bog'liq.

Iste'dod maktablari va somatik, kognitiv va xulq-atvor xavotirlarini boshqarish uchun bolalarga asoslangan kognitiv-xulq-atvor texnikasi, shuningdek ota-onalarga asoslangan psixosozial, favqulodda vaziyatlarni boshqarish protseduralari va ota-onalar tashvishlarini boshqarish strategiyalari. Oldini olish dasturidagi yoshlar nazorat guruhidagi 16% ga nisbatan faqat 54% hollarda rasmiy anksiete buzilishi tomon harakat qilishdi. Biroq, bu natijalar bolalarning o'zini o'zi hisobot berish choralaridagi o'zgarishlarga yaxshi ta'sir ko'rsatmadi. Ikki yillik kuzatuvda Dadds va hamkasblari (1999) rasmiy tashvish buzilishi aralashuv guruhining 20% va nazorat guruhining 39% da mavjudligini xabar qilishdi. Mualliflar yengil va o'rtacha tashvish belgilari bo'lgan yoshlar uchun qisqa aralashuv kelajakdagi muammolarni oldini olish uchun samarali bo'lishi mumkin degan xulosaga kelishdi.

Bu kabi profilaktika ishlari asosan turli xil tashvish belgilariga ega bolalarga emas, balki bitta buzilishning o'ziga xos xususiyatlariga ega yoshlarga qaratilgan. Ba'zilar ota-onalarga asoslangan strategiyalar (masalan, Lafreniere & Capuano, 1997) yordamida juda yosh bolalarni bezovta qiladigan xatti-harakatlarga muvaffaqiyatli yo'naltirdilar, ammo kelajakdagi ish yoshlarni ijtimoiy fobiya xususiyatlariga yo'naltirishi kerak. Bunday ish, ehtimol, umumiy bilim-qiziqishlariga bola parallel bo'ladi va ota-onalar asoslangan protseduralar o'tkazilgan. Bir nechta mualliflar kelajakdagi profilaktika ishlarining boshqa sohalarini, shu jumladan (1) universal profilaktika strategiyalarini (ikkilamchi, yondashuvlaridan farqli o'laroq), (2) turli yoshdagi va rivojlanish darajasidagi bolalar, (3) ko'p qirrali axborot manbalari, (4) moslashtirilgan texnikalar individual bola xususiyatlariga, (5) iqtisodiy samaradorligi, (6) foyda va aralashuvi qarshi oldini olish moliyalashtirish, (7) turli oldini olish maqsadlari (masalan, ko'p xulq muammolari qarshi bezovtalik), va (8) tegishli baholash qurilmalar oldini olish dasturlari muhtoj eng yoshlarni aniqlash (Barrett & Turner, 2004; Donovan & Spence, 2000; Ferdinand, Barrett, & Dadds, 2004; Spence, 2001).

Relaps bolalik tashvishining oldini olish buzilishlar va ijtimoiy fobiya

Bolalardagi xavotirning umumiy oldini olish bo'yicha ko'p ish davom etsa-da, alohida holatlar uchun relapsning oldini olishga ko'proq e'tibor berildi. Relapse (Relapse) - Relaps-bu odam tuzalgandan keyin kasallik belgilarining qaytishi yoki kasallik paytida biroz yaxshilanganidan keyin bemorning ahvoli yomonlashishi. Ushbu kontekstda relapsning oldini olish yoshlar va ota-onalarga terapiyada o'rgangan ko'nikmalarini kelajakda tashvishga soladigan vaziyatlarni to'g'ri hal qilish va yomon darajadagi regressiyani oldini olish uchun yordam berish usullarini anglatadi.

Relapsning oldini olish bo'yicha harakatlar odatda terapiya jarayonining oxirida sodir bo'ladi, chunki bola va oila a'zolari davolashning so'nggi maqsadlariga yaqinlashadilar. Shu bilan birga, bolalar va ota-onalar relapsning oldini olish va tugatish bo'yicha batafsil muhokamalardan oldin davolanish paytida ta'kidlangan har qanday ko'nikmalarni nisbatan yaxshi bilishlari kerak. Masalan, bola xavotirni samarali boshqarish, yaxshi ijtimoiy ko'nikmalarni namoyish etish, ko'plab qiyin ijtimoiy va baholashlarga kirish va qolishni o'z ichiga olgan yuqori darajada ishlashi kerak biroq, relapsni oldini olish harakatlari bir bolaning tashvish keyinchalik xavfi bilan ba'zi hollarda kesishadi. Ijtimoiy fobiya bilan kasallangan yoshlar uchun relapsning oldini olish usullariga quyidagilar kiradi;

Kelajakdagi muammoli vaziyatlarning gipotetik ssenariylarini taqdim etish

Xavotirni boshqarish uchun ko'nikmalarning rasmiy eslatmalarini berish

Tuzilgan tartiblar va tadbirlarni ishlab chiqish

Ijtimoiy tashvishlarni muntazam ravishda kuzatib borish

Yordamchi sessiyalarni taqdim etish

Yakuniy davolash holatidan kichik regressiyani va kundalik ishlashga cheklangan aralashuvni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan kichik muammolarga ishora qiladi (Braunell, Marlatt, Lichtenshteyn va Uilson, 1986). Biroq, yakuniy davolanish holatidan va kundalik faoliyatda jiddiy aralashuvdan sezilarli regressiyani anglatadi (Kearney, 2001). Ijtimoiy fobiya bilan yoshlar uchun, eslatmalarni bir yoki bir necha ijtimoiy yoki baholash vaziyatlar davomida tashvishni jalb qilishi mumkin, kichik qochishga yoki qochib qo'zg'atish behisob jismoniy alomatlar yoki irratsional idrok, maktabni vaqtinchalik rad etish, yengil depressiya, ota-ona sinash uchun o'rtacha buziladigan xulq, do'stlaridan yoki o'tkinchi masofa. Bolalik va o'spirinlik davrida hissiyotlar va hodisalarning tez-tez pasayishi va oqimlarini hisobga olgan holda, relapslar kutilgan va keng tarqalgan.

Yoshlar va ota-onalar uchun relapslarni hal qilishning eng muhim usuli bu tashvishlarni boshqarish va taraqqiyotni saqlab qolish uchun o'rgangan terapiya qobiliyatlarini amalda qo'llash bo'yicha sa'y-harakatlarini ikki baravar oshirishdir. Davolash tugaganidan keyin bir necha oy davomida terapevt bilan davriy aloqa ko'pincha bu borada foydalidir. Bundan tashqari, reframing foydali bo'lishi mumkin. Bolaning yangi xususiyatlariga e'tibor qaratish o'rniga, ijtimoiy tashvish normaldir va ularga yangi muammolar har kimga davolanishning asosiy jihatlari bo'yicha "cho'tkalash" imkoniyatini berishini tushunishga yordam beradi. Ushbu asosiy jihatlari, ehtimol, somatik nazorat mashqlari, kognitiv terapiya texnikasi, ijtimoiy va qat'iyatlilik ko'nikmalarining keyingi amaliyoti va turli xil ijtimoiy va baholash holatlariga batafsil kirishni o'z ichiga oladi. Relapsdan keyin rasmiy davolanishni tiklash eng yaxshi variant bo'lishi mumkin.

Kelajakning gipotetik ssenariylarini taqdim etish muammoli vaziyatlar

Davolashning oxiriga yaqin terapevt, shuningdek, yoshlar va oila a'zolari xavotirni boshqarish va oldini olish uchun tegishli rejalarni ishlab chiqadimi yoki yo'qligini bilish uchun gipotetik tashvish uyg'otadigan ssenariylarni kiritishi mumkin. Ushbu ssenariylar yaqin kelajakda (masalan, yangi o'quv yili, yakuniy imtihonlar) sodir bo'ladigan o'tish yoki maxsus tadbirlarni o'z ichiga olishi mumkin, ammo ular yaqinda sodir bo'lishi mumkin yoki bo'lmasligi mumkin bo'lgan yangi vaziyatlarni ham o'z ichiga olishi mumkin (masalan, kimdir sana). Tasavvur ta'sirida bo'lgani kabi, terapevt ham ma'lum bir vaziyatni tasvirlab berishi, boladan yoki oila a'zolaridan sahnani tasavvur qilishlarini so'rashi va har kim bu vaziyatni qanday hal qilishi haqida umumiy va aniq g'oyalarni so'rashi mumkin. Albatta, oila a'zolari umid qilamanki, ular terapiyada o'rgangan ko'nikmalariga asoslangan batafsil javoblarni berishadi. Agar kimdir ssenariy bilan kurashsa, u holda tugatilishidan oldin qo'shimcha ko'nikmalar amaliyoti zarur bo'lishi mumkin.

Xavotirni boshqarish uchun ko'nikmalarning rasmiy eslatmalarini berish

Tadqiqotchilar, shuningdek, yoshlarga tashvishlarni boshqarish qobiliyatlarini eslab qolishlariga yordam berish uchun ko'proq rasmiy usullarni ishlab chiqdilar. Masalan, Kendall va

uning hamkasblari (1992) davolanishni tugatgan va uning muvaffaqiyati va tashvishlarni boshqarish va qochishga qarshilik ko'rsatish usullarini tasvirlaydigan bolani videoga olish konsepsiyasini muhokama qildilar. Bunda bola o'zi uchun eng foydali bo'lgan davolash tarkibiy qismlariga e'tiborini qaratishi mumkin. Bola kelajakda videotasvirni xavotirga soladigan vaziyatlarda nima qilish kerakligini rasmiy eslatma sifatida ham ishlatishi mumkin.

Bu boradagi boshqa usullar muvaffaqiyatli ta'sir qilish paytida yoshlarni suratga olishni va rasmlarni albomga joylashtirishni o'z ichiga oladi. Bu bola nima qilganini eslatib turadi va o'z-o'zini samaradorligini oshiradi. Bundan tashqari, tashvish va qochishni boshqarish bo'yicha ko'rsatmalar yozilishi va uyning aniq joyiga joylashtirilishi mumkin (masalan, muzlatgich eshigi) yoki eslatmalar bola yashirinchalik olib yuradigan indeks kartalariga joylashtirilishi mumkin. Albatta, indeks kartalari o'z-o'zidan bolaga tashvish tug'diradigan vaziyatlarni yengishga yordam beradigan xavfsizlik signallari bo'lib xizmat qilmasligi kerak.

Tuzilgan tartiblar va tadbirlarni ishlab chiqish

Relapsning oldini olish, odatda, bola muntazam ravishda (qattiq bo'lmasa ham) kundalik hayotda bo'lganida, bu aholi uchun yaxshilanadi. Bu, ayniqsa, ijtimoiy fobiya va maktabdan voz kechish xatti-harakatlariga tegishli. Umuman olganda, yoshlar maktabga qaytish kabi yangi o'tish bilan bog'liq stressni kamaytirish uchun, hatto dam olish kunlari va ta'til paytida ham muntazam ravishda yotish va ertalab turish tartibini saqlashlari kerak. Ota-onalar bularga rioya qilmasa, amalda shunday davom etsa, bu muolajalarni ham favqulodda boshqaruv tartibi astasta pasayishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Ushbu jamiyatda siljishlar va relapsning oldini olishning yana bir yaxshi usuli bu bolani kundalik vaziyatlarda va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda ijtimoiy va xavotirni boshqarish ko'nikmalarini mashq qilishdir. Ota-onalar, masalan, boladan **telefon yoki eshikka muntazam ravishda javob berishni, restoranda ovqat buyurtma qilishni yoki ma'lumot olish uchun savdo markazidagi tengdoshlariga murojaat qilishni so'rashlari** mumkin. Bundan tashqari, bola qiziqarli va tengdoshlari va boshqalar bilan o'zaro munosabatlarni yoki hamkorlikni yoki ishlashni talab qiladigan turli xil tadbirlarga ro'yxatdan o'tishi mumkin. Shu tarzda, terapiyaga asoslangan ko'nikmalar va ta'sirlar doimiy ravishda qo'llaniladi, boshqalardan tabiiy ijtimoiy mustahkamlash olinadi va do'stlik umid qilamanki rivojlanadi.

Ijtimoiy tashvishlarni muntazam ravishda kuzatib borish

Relapsning samarali oldini olish uchun asosiy xatti-harakatlar har kuni kuzatilishi kerak. Ijtimoiy fobiya bilan og'rikan yoshlar uchun bu ijtimoiy tashvishlarning umumiy reytingini, maktabdan o'tkazib yuborilgan vaqtni va somatik shikoyatlarning og'irligini va boshqalarni o'z ichiga olishi mumkin. O'qituvchilarning kundalik yoki haftalik xatti-harakatlari to'g'risidagi hisobotlari, shuningdek, qochish yoki qochishga urinish to'g'risida tegishli boshqalarning kuzatuvlari ham foydali bo'ladi. Shu tarzda, tashvish yoki boshqa qiyinchiliklardagi boshqalarni katta muammolarni yaratmasdan oldin hal qilish mumkin. Xulq-atvor yoki munosabatdagi har qanday keskin o'zgarishlar ham diqqatga sazovor bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Тревожное фобическое расстройство детского возраста/ И. А. Хрущ. – Мн. БГМУ, 2004.
2. Психологик консультация ва психокоррекция дарслик. У.М. Рузиев -2021
3. Рузиев У.М. Симптомы социальной фобии человека. // Вестник интегративной психологии. -Ярославль: 2022 Выпуск 24 289ст-292 ст
4. Рузиев У.М. Социальные фобии: причины возникновения и влияния на поведение человека, диагноз и психокоррекция. // Вестник интегративной психологии -Ярославль: 2022 Выпуск 26 ст 192-197
5. Ro'ziyev U.M. Xavotirli bolalar, ijtimoiy fobiya namoyon etilishining o'ziga xos xususiyatlari. // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2022 y №6) -Buxoro: B. 337-344.
6. Ro'ziyev U.M. O'spirinlarda ijtimoiy fobiya rivojlanishi bilan bog'liq holatlarning diagnostikasi va psixokorreksiyasi. // № 4, 2022 "Psixologiya ilmiy jurnali" -Buxoro: B.125-132.

МОДЕЛИРОВАНИЕ УРОКОВ НА ОСНОВЕ ПРИМЕНЕНИЯ СТРАТЕГИЙ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СОИСКАТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Рузиева Майрам Амриловна

преподаватель Бухарского государственного педагогического института факультета дошкольного и начального кафедры начального образования

Аннотация: В данной статье рассмотрены модель современного урока и развития критического мышления. А так же изучены стратегии современного урока.

Ключевые слова: урок, модель, развитие, критическое мышление, образования, технология.

Abstract: This article examines the model of a modern lesson and the development of critical thinking. And also studies the strategies of a modern lesson.

Keywords: lesson, model, development, critical thinking, education, technology.

Современная жизнь отличается быстрыми темпами развития, высокой мобильностью, для молодого поколения появляется большое количество возможностей. Выйдя из стен школы, выпускник должен продолжить саморазвиваться и самосовершенствоваться, а для этого необходимо научиться определённым способам действий. Современная жизнь предъявляет сегодня человеку жёсткие требования – это высокое качество образования, коммуникабельность, целеустремлённость, креативность, качества лидера, а самое главное – умение ориентироваться в большом потоке информации. Подготовка учеников к жизни закладывается в школе, поэтому требования к образованию сегодня меняют свои приоритеты: знаниевая составляющая уступает место развивающей.

Сейчас разработана масса различных педагогических технологий, направленных на воспитание личности, отвечающей требованиям современного общества.

Современному обществу нужны образованные, нравственные, предприимчивые люди, которые могут:

- анализировать свои действия;
- самостоятельно принимать решения, прогнозируя их возможные последствия;
- отличаться мобильностью;
- быть способными к сотрудничеству;
- обладать чувством ответственности за судьбу страны, ее социально-экономическое процветание.

Меняются цели и содержание образования, появляются новые средства и технологии обучения, но при всём многообразии – урок остаётся главной формой организации учебного процесса. Новые требования к результатам образовательной деятельности диктуют новые требования к уроку как основной форме организации учебного процесса.

Какие же требования предъявляются к современному уроку в условиях введения государственный образовательный стандарт (ГОС):

- хорошо организованный урок в хорошо оборудованном кабинете должен иметь хорошее начало и хорошее окончание.
- учитель должен спланировать свою деятельность и деятельность учащихся, четко сформулировать тему, цель, задачи урока;
- урок должен быть проблемным и развивающим: учитель сам нацеливается на сотрудничество с учениками и умеет направлять учеников на сотрудничество с учителем и одноклассниками;
- учитель организует проблемные и поисковые ситуации, активизирует деятельность учащихся;
- времясбережение и здоровьесбережение;

- учет уровня и возможностей учащихся, в котором учтены такие аспекты, как уровень обученности класса, стремление учащихся, настроение детей;
- умение демонстрировать методическое искусство учителя;
- планирование обратной связи.

Для методики современного урока актуальными являются:

1. практическая ориентированность;
2. достижение результатов на предметном и метапредметном уровне;
3. направленность на формирование различных способов деятельности;
4. формирование функциональной грамотности;
5. компетентностный подход .

Что такое современный урок?

В педагогической литературе последних лет лишь Ю.А. Конаржевский дает определение современному уроку. По его мнению, современный урок - это, прежде всего урок, на котором учитель умело использует все возможности для развития личности ученика, ее активного умственного роста, глубокого и осмысленного усвоения знаний, для формирования ее нравственных основ.

Требования к современному уроку:

- четкое формулирование цели;
- определение оптимального содержания урока в соответствии с требованием учебной программы и целями урока, с учетом уровня подготовки и подготовленности учащихся;
- прогнозирование уровня усвоения учащимися научных знаний, сформированности умений и навыков, как на уроке, так и на отдельных его этапах;
- выбор наиболее рациональных методов, приемов и средств обучения, стимулирования и контроля и их оптимального воздействия на каждом этапе урока.

Требования к современному уроку:

- выбор оптимального сочетания различных форм работы на уроке и максимальную самостоятельность учащихся в процессе учения, обеспечивающий познавательную активность,
- урок должен быть проблемным и развивающим: учитель сам нацеливается на сотрудничество с учениками и умеет направлять учеников на сотрудничество с учителем и одноклассниками;
- учитель организует проблемные и поисковые ситуации, активизирует деятельность учащихся;
- создание условий успешного учения учащихся.

Алгоритм моделирования урока

- Конкретно определить тему, цели, тип урока и его место в рабочей программе.
- Отобрать учебный материал (определить его содержание, объем, установить связь с ранее изученным, дополнительный материал для дифференцированной работы и домашнее задание).
- Выбрать наиболее эффективные методы и приемы обучения в данном классе, разнообразные виды деятельности учащихся и учителя на всех этапах урока.
- Определить формы контроля за учебной деятельностью школьников.
- Продумать оптимальный темп урока, то есть рассчитать время на каждый его этап.
- Продумать форму подведения итогов урока.

Типы уроков по ГОС

урок усвоения новых знаний

урок комплексного применения знаний и умений (урок закрепления)

урок актуализации знаний и умений (урок повторения)

урок систематизации и обобщения знаний и умений

урок контроля знаний и умений

урок коррекции знаний, умений и навыков

комбинированный урок

Современный урок будет результативным, если

На этапе целеполагания активную позицию занимает ученик.

Используются разнообразные формы, методы и приемы обучения, повышающие степень активности учащихся и их мотивацию к учебной деятельности.

Учитель эффективно сочетает репродуктивную и проблемную формы обучения, учит детей работать по правилу и творчески.

Учитель добивается осмысления учебного материала всеми учащимися.

Учитель применяет дифференцированный подход в обучении.

Учитель обучает детей осуществлять рефлексия своей деятельности.

Учитель стремится оценивать результаты каждого ученика, поощряет и поддерживает даже маленькие успехи.

На уроке преобладает атмосфера сотрудничества между учителем и учениками.

В отличие от традиционного урока, *современный урок – это, прежде всего урок, направленный на формирование и развитие критического мышления и универсальных учебных действий (УУД).*

Одной из таких технологий является технология развития критического мышления. Под критическим мышлением понимают проявление детской любознательности, способность высказать собственное мнение по определенному вопросу, использовать исследовательские и творческие методы для доказательства своей мысли. Критическое мышление — способность ставить новые вопросы, выдвигать разнообразные аргументы, принимать независимые продуманные решения.

Для достижения личностных результатов важным компонентом развития школьников считается формирование критического мышления.

Критическое мышление - очень важная и нужная форма мышления. Жизненно необходимая. Можно утверждать, что мы, чтобы не попасть впросак, стараемся критически мыслить всегда. Критическое мышление - это своеобразный интеллектуальный «фильтр», который позволяет нам спастись не только от неизбежных информационных ошибок, но и от возможных интеллектуальных неприятностей.

Но вот всегда ли он работает правильно? Чтобы быть в этом уверенным, необходимо правильно понимать и суть критического мышления, и его уместность, и его «технологические» возможности. Наверное, одно из самых больших заблуждений здесь то, что с помощью критического мышления, или критики, мы хотим добиться гораздо большего, чем это возможно на самом деле. Только вот насколько? Чтобы не потерпеть публичное фиаско, чтобы проявить мудрость и не попасть в досадное положение, надо очень точно и полно понимать, что же это такое - «критическое мышление».

В технологии развития критического мышления посредством чтения и письма существуют три основные стадии, которые соответствуют трём компонентам обучения, выделенным Ж.Пиаже и его последователями: вызов, осмысление, рефлексия.

1 стадия —«Вызов»

2 стадия —«Осмысление»

3 стадия —«Рефлексия»

На этапе вызова идет формирование личностного интереса к получению новой информации. Учащийся вовлечен в воспоминание того, что он знает, это побуждает ученика проанализировать собственные знания и определить цель исследования изучаемой темы. Задача учителя на этом этапе — обобщить знания учащихся по данной теме, помочь каждому ученику определить «свое личное знание» и основные цели. Иными словами можно сказать, что на этом этапе определяется тема урока. происходит актуализация имеющихся знаний по теме, выясняется, что дети уже знают об этом или думают, что хотят узнать, или что нужно узнать, и для чего это нужно знать. С этой целью используются разные приемы обучения, например составление кластера или ассоциации, в котором наглядно видна связь ключевого слова темы урока с другими понятиями или

явлениями. Роль учителя на этом этапе невелика, дети должны чувствовать себя комфортно. На этой стадии используется прием «мозгового штурма», который активизирует внимание всех учеников (и слабых, и сильных). У детей появляется интерес к предмету разговора. На стадии вызова у учащихся есть возможность, используя свои предыдущие знания, строить прогнозы, самостоятельно определить цели познавательной деятельности на данном уроке.

Вторая стадия – осмысление (поиск ответов), поиск ответов на вопросы, поставленные в начале урока. Ребенок больше работает самостоятельно, в парах или группах. Если что-то не понятно, то он может обратиться за помощью к учителю. Это этап познания, где учащиеся получают возможность познакомиться с новой информацией, идеями или понятиями, связать их с уже имеющимися знаниями, активно отслеживая своё понимание. По сути дела, на этой стадии происходит изучение нового материала. Для этого используются самые разнообразные приемы: чтение текста с остановками; составление таблиц, , дневников двойной записи; изложение в паре, «инсерт» – чтение текста с пометками и т. д.

Третья стадия – размышление (рефлексия) – позволяет выяснить, насколько ребенок понял тему. Задаются как закрытые (выражающие одно мнение), так и открытые (выражающие несколько мнений) вопросы. Ответы должны быть по возможности полными и расширенными. Учащиеся осмысливают все то, что они изучали на уроке, выражают мысли и понятия через информацию, которую они получили. Эта стадия реализуется также с помощью различных приемов (стратегий): групповой дискуссии, написания мини-сочинения или эссе, пятистишия – синквейна, кластера («пучок»), дискуссионной карты, авторского стула. Происходит целостное осмысление, обобщение и присвоение полученной информации, выработка собственного отношения к изучаемому материалу, выявление еще непознанного. Раньше мы это называли – закрепление вновь изученного материала

Делая вывод можно отметить, что данная структура урока является как процессом обучения, так и изучением процесса познания самими учащимися. Эти три стадии могут плавно переходить одна в другую, но они должны присутствовать на каждом уроке, так как это позволяет увидеть сложный мыслительный процесс, который начинается с информации, а заканчивается ее осмыслением, принятием решения.

Каждому этапу работы на уроке присущи собственные методические **приемы и техники**, направленные на выполнение задач этапа.

«**Урок** – клеточка педагогического процесса. В нем, как солнце в капле воды, отражаются все его стороны».

Список использованных литературы:

1. Рузиева М. А. Развитие вариативности мышления младших школьников при решении простых задач //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2024. – Т. 20. – №. 4. – С. 114-124.
2. Рузиева М. А. Основы Профессиональной Подготовки Будущих Учителей К Моделированию Урока В Условиях Вариативности Начального Образования //Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities. – 2024. – Т. 26. – С. 27-30.
3. Рузиева М. А. Логико-Исторический Анализ Развития Вариативных Систем Обучения //Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities. – 2023. – Т. 24. – С. 42-45.
4. Рузиева М. А., Соколова Е. О. Современные подходы к анализу художественных произведений на уроках литературного чтения //Conferencea. – 2023. – С. 49-54.
5. Рузиева М. А. и др. Сущность понятия «коммуникативные универсальные учебные действия» //E Conference Zone. – 2023. – С. 36-40.
6. Muzafarovich R. U. Diagnosis of conditions associated with the development of social phobia in adolescents //Proceedings of Scientific Conference on Multidisciplinary Studies. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 49-58.

7. Рузиев У. М. Жизненные стратегии современной молодежи //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 1599-1604.

ВОВЛЕЧЕННОСТЬ КАК ОСНОВНОЙ АСПЕКТ МОТИВАЦИИ СОТРУДНИКОВ.

Кулиев Ёркин Каримович

*Доцент кафедры Психология
Бухарского государственного университета*

Аннотация. В статье раскрываются такие составляющие вовлеченности как лояльность, благонадежность и удовлетворенность текущим состоянием, которые играют связующую роль в формировании у сотрудника положительного отношения к своей работе, должностным обязанностям. Вместе с тем, раскрывается понятие вовлеченности персонала, поскольку именно персонал является одним из главных звеньев в структуре организации, от качества выполняемой работы которого зависит успех и прибыль предприятия. Вовлеченность является элементом трудовой мотивации сотрудников, это их эмоциональное состояние, которое рождает трудовые мотивы.

Ключевые слова: трудовая мотивация, вовлеченность персонала, признаки вовлеченности, лояльность, благонадежность, ответственность, успех компании.

Annotation. The article reveals such components of engagement as loyalty, trustworthiness and satisfaction with the current state, which play a connecting role in forming an employee's positive attitude to their work and official duties. At the same time, the concept of staff involvement is revealed, since it is the staff that is one of the main links in the structure of the organization, on the quality of the work performed by which the success and profit of the enterprise depend. Engagement is an element of employees' work motivation, it is their emotional state that gives rise to work motives.

Keywords: work motivation, employee engagement, signs of engagement, loyalty, trustworthiness, responsibility, company success.

В настоящее время все большую популярность в сфере управления и менеджмента набирает утверждение, что работник является одним из главных звеньев в структуре организации, поскольку именно от него и качества выполняемой им работы зависит успех и прибыль предприятия. Вовлеченность сотрудников и ее противоположность – выгорание – находятся в центре внимания руководителей организаций и предприятий. Это говорит о том, что поведение сотрудников и их результативность становятся все менее предсказуемыми для менеджеров. Перед каждым работодателем стоит задача оптимизации условий труда, создание благоприятной среды для работы, уменьшение текучести кадров, а также вовлечение сотрудников в процессы по улучшению деятельности организации. Чтобы достичь поставленных компанией целей, работодателю прежде всего необходимо замотивировать своих работников, в следствие чего, удовлетворить их существующие потребности.

Мотивационный процесс в организации это процесс побуждения к деятельности, направленный на формирование мотивов трудового поведения под воздействием комплекса внешних и внутренних факторов. Важным условием удовлетворения социально значимых потребностей работников, а в последствии и формирование у них трудовых мотивов, выступает мотивация труда. Она является механизмом, в котором активная трудовая деятельность, полученные, и заранее зафиксированные, от нее результаты, работают как зависимые друг от друга запчасти единого целого.

Изучая имеющиеся литературы и материалы по данной проблематике, можно различать три вида мотивации:

1) нормативную- путем убеждений, внушений, информирования, психологического заражения побуждения индивида к определенному поведению;

2) принудительную – через использование власти и угрозы ухудшения удовлетворения потребностей работника в случае невыполнения им соответствующих требований;

3) мотивацию посредством стимулирования -воздействие происходит не на личность, а на внешние, окружающие ее обстоятельства при помощи стимулов, побуждающих работника к определенному поведению

Следует отметить, что часто недостаточно только внешнего воздействия на личность. Работодателю необходимо создать условия для внутренней мотивации, которая регулирует поведение внутри самой личности. Ключевым понятием в эффективности организации в данном направлении выступает термин «вовлеченность». Вовлеченность персонала – есть осознание работниками себя как части организации, принятие и усвоение ее ценностей, корпоративных принципов и миссии. Это желание и стремление индивида выполнять большее количество поставленных перед ним задач, прилагать максимум усилий и возможностей, для получения эффективного результата. Сотрудники Британского исследовательского института CIPD понимают под «вовлеченностью» концентрацию работника на задаче, удовлетворённость своей ролью, а также приверженность к организации и её целям и ценностям [4].

Различные мнения о вовлеченности естественны, так как данный феномен имеет сложную природу. До сих пор нет единого определения вовлеченности, и это является сегодня важной исследовательской задачей. Проанализировав имеющиеся определения, мы определяем **вовлеченность** как многомерный конструкт, который отражает уровень прилагаемых усилий и затрачиваемой энергии при выполнении деятельности. Также эмоциональные переживания, когнитивные, мотивационные и смысловые процессы, связанные с выполняемой деятельностью. Вовлеченность определяется степенью активности индивида в выполнении деятельности и характеризуется динамичностью.

Вовлекаться – значит осознать собственную ответственность за будущее человечества; вовлечение не проявляется как отречение от свободы, оно является основой осуществления свободы человека, основой реализации личностной жизни. Вовлечение является диалектической категорией отчуждения. Исследование взаимосвязи этих категорий позволяет увидеть более целостную картину рассматриваемых феноменов. Отчуждение – философская категория, которая обрисовывает «общественный процесс, в рамках которого происходит превращение результатов и продуктов деятельности людей в независимую силу, становящуюся выше своих творцов и подавляющую их»

3. Фрейд делает акцент на том, что личность не понимает истинную причину своего отчуждения, которое зарождается под давлением культуры и условностей, вступает в противоречие с первичными влечениями. Конфликт сознательного и бессознательного проявляется в отчуждении. Философский взгляд на проблему вовлечения и вовлеченности позволяет увидеть то, как понимается феномен вовлеченности в философском и историческом ключе. Философский подход рассматривает человека, увлекающегося в социальную жизнь; вместе с тем подчеркивается, что процесс вовлечения отражает раскрытие творческой природы человека. Таким образом, изучение представлений о вовлеченности в философских учениях позволяет увидеть ее социальную природу и констатировать тот факт, что вовлеченность зарождается в социальном взаимодействии. Кроме того, нам близки идеи Ж.-Ж. Руссо: если вовлеченность не выражена, не сформирована, за этим могут скрываться либо внутри личностные конфликты, либо противоречия в отношениях личности и общества.

Вовлеченность формируется в определенном социальном контексте, в процессе взаимодействия индивида с другими людьми и имеет социально-психологическую природу. Вовлеченность всегда является результатом социального взаимодействия, вне социального взаимодействия она сформироваться не может. (В процессе индивидуальной деятельности у человека формируется увлеченность, например, при взаимодействии человека с природой). Анализируя природу формирования вовлеченности, следует

заметить, что вовлеченность связана с потребностями личности, которые могут не сознаваться. Человек вовлекается в деятельность, в ходе которой затрачивает определенное количество усилий, проявляет активность и творческое приспособление, ожидая удовлетворения своих потребностей в ходе выполнения деятельности. Вовлеченность представляет собой внутренний психический процесс, проявляющийся в поведении человека, имеющий внешне наблюдаемые проявления. Внутренние процессы выражаются в эмоциональных переживаниях, мотивах, личностных смыслах. Внешние проявления отражаются в количестве затрачиваемых усилий.

Вовлеченность может иметь разную степень выраженности: от слабой вовлеченности к сильной. Слабая вовлеченность отражает неустойчивую концентрацию внимания на определенной деятельности и низкую степень включенности. Сильная вовлеченность отражает устойчивую концентрацию внимания на конкретной деятельности и высокую степень включенности, без отвлечения на посторонние раздражители. Также вовлеченность может иметь разную степень устойчивости: проявляться ситуативно либо устойчиво на протяжении длительного времени. Отдельно можно выделить деструктивную форму вовлеченности, которая формируется при длительной фиксации человека на одном виде деятельности и может отражать различные проявления зависимости. Рассмотрим вопрос соотношения понятия «вовлеченность» с другими родственными понятиями, а также с понятиями, которые противопоставлены вовлеченности.

О связи понятий вовлеченности и мотивации до сих пор нет однозначного мнения. Некоторые исследователи отмечают тождественность этих понятий. Нам близка точка зрения А. Астина, который подчеркивает поведенческий аспект вовлеченности и тем самым указывает на различия в этих терминах. Вовлеченность и увлеченность во многих зарубежных исследованиях описываются одним и тем же термином «engagement», однако с нашей точки зрения эти понятия необходимо различать, так как вовлеченность и увлеченность имеют разный механизм формирования. Вовлекается человек всегда в контакте с другими людьми (в социальном контексте), и вовлеченность всегда разворачивается в процессе совместной деятельности, в то время как увлеченность может сформироваться вне социального контекста (в ходе индивидуальной деятельности). В словарях также можно увидеть различия в понимании терминов «вовлечь» и «увлечь».

Увлеченность можно сравнить с состоянием потока. Человек, переживающий поток, не нуждается в дополнительном подкреплении, в цели. Он поглощен самим процессом деятельности, забывает о времени, своей рабочей роли, все его внимание сфокусировано на выполняемой деятельности, им проявлена максимально возможная сосредоточенность. Еще одно отличие конструкта вовлеченности и «состояния потока» заключается в том, что вовлеченность подразумевает более долгосрочные отношения с выполняемой деятельностью и может проявляться в различных контекстах.

Включенность отражает ситуативную концентрацию внимания и активность человека в процессе выполнения им деятельности, вовлеченность также может выражаться в концентрации внимания и активности человека, однако это понятие включает также эмоциональную и мотивационную, ценностную составляющие, которые не представлены в понятии «включенность». Вовлеченность и внимание являются взаимосвязанными когнитивными процессами, однако эти понятия не являются тождественными; когнитивная составляющая — только один из компонентов вовлеченности.

Вовлеченность и удовлетворенность находятся в тесной связи: переживание удовлетворенности в процессе выполнения деятельности укрепляет вовлеченность; так же и состояние вовлеченности способствует продуктивности деятельности и переживанию удовлетворения от процесса и результата ее выполнения.

Вовлеченность и лояльность являются разными феноменами, отдельные компоненты которых могут быть взаимосвязаны между собой. Вовлеченность выделяется как

эмоциональный компонент лояльности (наряду с идентификацией и эмоциональной привязанностью к организации). Следует отметить, что вовлеченность сотрудника проявляется в максимальной степени, при этом он имеет низкий уровень лояльности. Это говорит о том, что связь между лояльностью и вовлеченностью неоднозначна и требует отдельных научных исследований.

Вовлеченность и активность имеют иерархическую организацию, в которой проявляются мотивы индивида, его отношение к выполняемой им деятельности. Оба понятия отражают динамичность протекания выполняемой деятельности. Многие зарубежные исследователи определяют вовлеченность через уровень проявляемой активности в поведении человека. Следует отметить, что субъектная активность может быть проявлена в определенных видах жизнедеятельности, в которых человек определяет для себя меру субъектной вовлеченности, меру своего творчества, проявляемого при достижении собственных целей [4]. По нашему мнению, вовлеченность и активность не являются тождественными понятиями: активность отражает поведенческий компонент вовлеченности; вовлеченность также включает мотивационный и ценностный компонент и является более интегральным понятием. Отдельно авторы выделяют «антиподы» вовлеченности: невовлеченность, выгорание, отчуждение.

Вовлеченность рассматривают как позитивную антитезу выгорания. Если вовлеченность в работу представлена как позитивный феномен, характеризующий поведение работника, то его негативный феномен – выгорание. По мнению К. Маслах [3], основными составляющими вовлеченности являются: энергичность, вовлеченность и эффективность которые противоположны выгоранию. Феномен выгорания представлен как источник, разрушающий вовлеченность в работу: превращающий энергичность в истощение, вовлеченность в цинизм, а эффективность в безрезультативность.

В. Шауфели предложил рассматривать вовлеченность работой как самостоятельное явление, а не как полную противоположность выгорания. Он определил вовлеченность как позитивное, приносящее удовлетворение и связанное с работой явление, которое характеризуется энергичностью, энтузиазмом и поглощенностью [4]. Вовлеченность и выгорание являются феноменами, которые, с одной стороны, могут быть противопоставлены друг другу, а с другой – представлены как полюса одного континуума психических явлений. Вовлеченность и отчуждение противопоставлены в исследованиях французских персоналистов. Отчуждение проявляется в тех процессах, когда деятельность человека и ее результаты противопоставляются самому человеку и являются чем-то более весомым, чем сам человек. Отчуждение отражает процесс разъединения элементов, изначально взаимосвязанных и представляющих единство. Отчуждение часто связывают с ощущением бессилия, отсутствия смысла, изолированности, самоотстранением. Вовлеченность в противопоставление отчуждению скорее отражает процесс объединения людей в совместной деятельности, сопровождается ощущением причастности, общности.

Вовлеченность и отстраненность противопоставлены в исследованиях У. Кана. Отстраненность, с его точки зрения, является выходом из ролевого поведения, которое основано на стремлении защищать себя во время выполнения роли. Вовлеченность отражает устойчивую идентификацию с ролью и проявляется при высокой психологической значимости и безопасности.

Следует отметить, что организациям и предприятиям нашей страны следует проводить анализ вовлеченности персонала на регулярной основе, достаточно одного два раза в год. Ежегодное проведение данной процедуры поможет предупредить с бои в работе подразделений компании, латентные проблемы коммуникации и взаимопонимания между руководителем и исполнителями, зарождение и развитие различных корпоративных недугов.

Итак, можно выделить несколько признаков организаций с высоким уровнем вовлеченности сотрудников:

- выше прибыль;
- лучше обслуживают клиентов (что приводит к большим продажам, большим средним чекам, большей степени удовлетворенности клиентов и т.п.);
- лучше решают возникающие конфликтные ситуации с клиентами;
- сотрудники прикладывают дополнительные усилия, причем часто без дополнительной платы;
- улучшают бизнес
- процессы за счет большей активности людей;
- снижают себестоимость продукта;
- выше производительность труда;
- сотрудники лучше понимают положение дел компании в кризис и помогают пережить такие периоды с меньшими потерями;
- меньше текучесть кадров;
- меньше болезней и прогулов [5].

Обнаружение низкого индекса вовлеченности свидетельствует о том, что есть упущения в структуре управления персоналом, об ошибках в постановке кадрового распределения, низкой мотивированности сотрудников, обучении и переподготовке кадрового резерва.

Также следует рассмотреть признаки организаций с низким уровнем вовлеченности сотрудников:

- сотрудники имитируют трудовую деятельность, занимаются на работе посторонними делами: пьют чай, сидят в интернете, обсуждают с коллегами личные проблемы;
- в случае возникновения сложностей или нестандартных ситуаций сотрудник не берет на себя ответственность, а ждет указаний руководителя;
- сотрудники часто срывают сроки работ, на предприятии царит «волокита»;
- сотрудники работают «от звонка до звонка»;
- в компании высокий уровень текучести кадров;
- сотрудники часто противодействуют всем нововведениям и инициативам;
- руководители среднего звена не способны мотивировать своих подчиненных;
- сотрудники разных отделов либо не общаются вовсе, либо между ними возникает «холодное» общение;
- сотрудники собираются по неформальным группам и «дружат» друг против друга в рабочее время [5].

В заключение вышеизложенного, хотелось бы отметить, что работодатель при приеме сотрудников на работу должен учитывать не только набор профессиональных качеств, знания и опыт, но и желание работать на благо компании, обучаться и развиваться, быть частью организации, прикладывать максимум усилий ради достижения общих целей. Организация должна всячески вовлекать и мотивировать своих работников, поскольку только вовлеченный сотрудник способен повысить уровень производительности и эффективности компании, от чего зависит ее конкурентоспособность и положение на рынке.

Список используемой литературы:

1. Брюховецкая Н.Е., Черная А.А. Формирование вовлеченности сотрудников на работу предприятий // Стратегия и механизмы регулирования промышленного развития. Киев. 2013. № 5. С. 321.
2. Карсан Р. Компания мечты. Почему в успешных компаниях говорят «мы» / Руди Карсан, Кевин Круз; пер. с англ. Е. Вахраневоy. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2012. С. 248
3. Егорова А.С. Вовлеченность персонала: 7 шагов к пониманию / А.С. Егорова. М.: ИНФРА - М, 2014 – 314 с.

4. Долженко Р.А. Удовлетворенность, лояльность, вовлеченность персонала: уточнение и конкретизация понятий // Вестник Алтайского Государственного аграрного университета. Барнаул. 2014. №9 (119) С. 157 -162.

5.Царенко С. Увлечение вовлечением: что нужно сделать, чтобы сотрудники работали «с огоньком»? // Кадровик.ру. 2012. № 6.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA DIQQATNING RIVOJLANISHI VA UNING O'QUV MOTIVATSIYASIGA TA'SIRI

Po'latova Madina Shavkatovna

Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarda psixik jarayonlar samaradorligini ta'minlashda diqqatning roli va ahamiyati o'rganilgan. Shuningdek boshlang'ich sinf o'quvchilarda diqqatning ko'chishi, bo'linishi, ko'lami, tezligi, kuchi va barqarorligi kabi sifatlarga ta'sir ko'rsatuvchi omillar o'rganilgan va diqqat sifatlarini rivojlantirishning amaliy usullari tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: diqqat, motivatsiya, faoliyat, individuallik, samaradorlik, psixik sifatlar, kognitiv, emotsional, irodaviy xususiyatlar, psixik jarayonlar, aqliy vazifalar, ong, determinizm.

Аннотация. В данной статье исследуется роль и значение внимания в обеспечении эффективности психических процессов у младших школьников. Также изучались факторы, влияющие на такие качества внимания, как миграция, расщепление, объем, скорость, сила и устойчивость у младших школьников, изучались практические методы развития качеств внимания.

Ключевые слова: внимание, мотивация, активность, индивидуальность, работоспособность, психические качества, познавательные, эмоциональные, волевые свойства, психические процессы, психические задачи, сознание, детерминизм.

Annotation. This article explores the role and importance of attention in ensuring the effectiveness of psychic processes in primary school students. Factors affecting qualities such as displacement, division, scale, speed, strength, and stability of attention were also studied in primary students, and practical methods for developing attentional qualities were researched.

Key words: attention, motivation, activity, individuality, efficiency, psychic qualities, cognitive, emotional, volitional characteristics, psychic processes, mental tasks, consciousness, determinism.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixik rivojlanishida diqqatning o'ziga xos o'zni mavjud. Ushbu davrda diqqat jarayoni o'quvchilarning o'quv faoliyatini tashkil etish, bilim olish va bilimlarni amaliy qo'llashda muhim rol o'ynaydi. Diqqat bolalarning o'quv motivatsiyasini shakllantirish, darsga bo'lgan qiziqishini oshirish va o'zlashtirish darajasini ko'tarishda asosiy omillardan biri sifatida e'tiborga olinadi. Shu sababli, boshlang'ich sinf o'quvchilarida diqqatning rivojlanishi va uning o'quv motivatsiyasiga ta'siri masalasi pedagogik-psixologik tadqiqotlarda muhim mavzulardan biri hisoblanadi.

O'quvchilar diqqatini to'g'ri shakllantirish ularda o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirish, maqsadga erishish istagini shakllantirish va o'quv jarayonida faol ishtirok etishga yordam beradi. Boshlang'ich ta'lim yoshi bolalarning intellektual va ijtimoiy rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi, bu esa diqqatni shakllantirish va rivojlantirish jarayonini muhim qiladigan omillardandir. Mazkur tadqiqot mavzusida boshlang'ich sinf o'quvchilarida diqqatning rivojlanishi va uning o'quv motivatsiyasiga qanday ta'sir qilishi tahlil qilinadi.

Diqqatning o'quv motivatsiyasiga ijobiy ta'siri natijasida o'quvchilar o'z maqsadlariga erishishga ishonch hosil qiladi, bu esa ularning intizomini mustahkamlashga yordam beradi. Shu bilan birga, bolalar o'quv materiallarini samarali o'zlashtirishi va dars davomida faol bo'lishi uchun diqqatni to'g'ri yo'naltirish muhimdir. Ushbu mavzuda o'quvchilarning diqqatini

rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar va ularning motivatsion jarayonlarga ta'siri haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Yo'nalganlik tushunchasiga, shuningdek, ma'lum vaqt oralig'ida psixik faoliyatni saqlab qolish ham kiritiladi. Diqqatning boshqa xususiyati uning faoliyatga u yoki bu darajada chuqurlashganligini tuushuntirib beruvchi jamlanganligidir. Vazifa qanchalik murakkab bo'lsa, diqqatning jadalligi va zo'riqishi shunchalik kuchli bo'lishi kerak, ya'ni, bunda yot narsalardan chalg'ish bilan bog'liq. Aks holda, o'quvchilar yot narsalardan chalg'iy olmay qolishsa, vazifani bajarishga qiyinlashadi.

P.Ivanovning fikricha, biz faoliyatimiz jarayonida idrok va tasavvur qiladigan har bir narsa, har bir hodisa, o'zimiz qilgan ishimiz, o'y fikrlarimiz diqqatning obyekti bo'la oladi. Diqqat sezish jarayonida, idrok qilishda, xotira, hayol va tafakkur jarayonlarida har doim ishtirok etadi. Diqqat barcha aks ettirish jarayonlaimizning doimiy yo'ldoshidir. U har qanday ongli faoliyat samaradorligining zarur shartidir. Bosh miya po'stlog'ining muayyan joylaridagi optimal qo'zg'alish manbalari diqqatning fiziologik asosini tashkil qiladi. Diqqat ikki turga bo'linadi: ixtiyorsiz- passiv diqqat va ixtiyoriy-aktiv diqqat. Biron tashqi sabab ta'sirida kishi xohishidan qat'iy nazar hosil bo'ladi. Bunday diqqat odamdan iroda kuchini talab qilmaydi. Diqqatni jalb qilish uchun qo'zg'atuvchining kuchi katta ahamiyatga ega, masalan: o'qituvchining dars faoliyatida metodlarini tez tez almashtirib turishi, qo'llayotgan metodologik vositalarning takrorlanmasligi, rangi, shakli, vazifasi jihatidan bir biriga o'xshamasligi shular jumlasidandir. Bular o'quvchilarning e'tiborini yaxshi jalb qila oladi.

Diqqatning ahamiyatini texnologiyalar kundan-kun rivojlanib borayotgan bugungi kunda aniq ish faoliyati bilan shug'ullanayotgan insonlar oldiga qanday talablar qo'yilayotganligi bilan bog'lash mumkin

Bular:

- 1) Bir vaqtning o'zida bir nechta vazifalar bilan shug'ullanish;
- 2) vazifalarni masofadan turib boshqarish, ya'ni axborot oqimini boshqarish;
- 3) har xil vazifalarni tez va aniq amalga oshirilishini ta'minlash va boshqalar. Ushbu talablar mahnat faoliyatida insonlar tomonidan alohida psixik jarayonlarning aniq, ravshan va ravon yuzaga chiqishini ta'minlaydi.

Odam ayrim narsalarga o'z diqqatini ongli ravishda o'zi hohlab qaratsa, boshqa bir narsalar diqqatni beixtiyor ya'ni bizning hohishimizdan tashqari jalb qiladi. Odam psixik faoliyatining muayyan ob'ektga yo'naltirilishi va to'planishida ifodalanadigan diqqat quyidagi turlarga bo'linadi.

- **Diqqatning aktivligiga qarab** - ixtiyorsiz, ixtiyoriy va ixtiyoriydan so'nggi diqqat.
- **Diqqatning obyektiga qarab** - tashqi va ichki diqqat.
- **Diqqatning faoliyat turlariga qarab** - individual, guruhiy va jamoaviy diqqat.

Ayrim adabiyotlarda diqqatning ikkita va ayrimlarida uchta deb ko'rsatiladi. Ular ixtiyorsiz diqqat, ixtiyoriy diqqat va ixtiyoriydan so'nggi diqqat turlaridan iboratdir.

Ixtiyorsiz diqqat deb to'satdan ta'sir qilgan biror sabab tufayli bizning xohishimizdan tashqari hosil bo'ladigan diqqatga aytiladi.

Ixtiyoriy diqqat deb-oldindan belgilangan qat'iy bir maqsad asosida va ongli ravishda diqqatimizni ma'lum bir narsa va hodisalarga qaratishimizga aytiladi.

Odamning ko'pchilik faoliyatlari asosan ixtiyoriy diqqatning ishtiroki bilan amalga oshiriladi. Shuning uchun barcha faoliyat turlarida, ya'ni o'qish, o'yin va mehnat faoliyatlarida ixtiyoriy diqqatning roli juda kattadir. Ixtiyoriy diqqat ixtiyorsiz diqqatga nisbatan uzoq vaqt mobaynida davom etadigan diqqat turi bo'lib, u zo'r berishlikni, ya'ni irodaviy kuch sarf qilishlikni talab etadi.

Ta'lim va tarbiya jarayonida diqqat bilan bir qatorda idrokning sifatlariga e'tibor qaratish muhim ahamiyatga ega. Pedagog berayotgan bilimlarni o'zlashtirish uchun talaba-o'quvchilar avvalo ma'lumotlarni diqqat bilan idrok etishi-tushunishi, anglashi lozim. O'quvchilar o'zlashtirayotgan bilimlarini diqqat bilan qanchalik tez, aniq, to'la va ravshan idrok qila olsa, ma'lumotlarni shunchalik tez tushunib, vaqtida fahmlab va yetarlicha mustahkamlab oladi.

Demak, ta'limiy samaradorlik uchun ta'lim oluvchilarda diqqat va idrok sifatlarining uyg'un shakllangan bo'lishi katta ahamiyatga ega. Ta'lim oluvchilarda diqqat sifatlarining yaxshi rivojlanganligi ular idrokining taraqqiyot darajasiga bog'liq. Pedagoglar fan asoslarini talabalarga tushuntirishda ularning individual xususiyatlari, diqqat sifatleri va tushunish darajasini hisobga olgan holda dars jarayonini tashkil qilishi lozim. O'qitishning "oddiydan murakkabga qarab borish" tamoyilidan, avvalo, talabalarining kasbiy faoliyatga oid bilimlarni ongli va tizimli o'zlashtirish maqsadida foydalanishi zarur. Pedagoglar talabalar diqqati va idrokining uyg'un shakllanishiga, ularda mutaxassislikka oid bilimlarga nisbatan qiziqish va ijobiy hissiyotni uyg'otishga xizmat qilishi lozim.

Xulosa va tavsiyalar. Mazkur tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilarida diqqatning rivojlanishi va uning o'quv motivatsiyasiga ta'siri tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, diqqat jarayonining to'g'ri shakllanishi o'quvchilarning o'quv faoliyatida muvaffaqiyatli bo'lishlari uchun muhim ahamiyatga ega. Diqqatning rivojlanishi bolalarning o'quv motivatsiyasini oshiradi, ularda darslarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi va bilim olish jarayonida yuqori faollikni ta'minlaydi. O'quvchilar diqqatini boshqarishni o'rganish orqali maqsadlariga ishonch bilan erishish va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

Tavsiya etiladigan yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. O'quv jarayonida diqqatni jalb qilish uchun interfaol usullar qo'llash: Darslarni qiziqarli va mazmunli qilish uchun interfaol o'yinlar, rolli o'yinlar va jamoaviy faoliyatlardan foydalanish diqqatni samarali boshqarishda yordam beradi.

2. Diqqatni mustahkamlash uchun maxsus mashqlarni qo'llash: O'quvchilar diqqatini rivojlantirish uchun maxsus mashqlar va texnikalarni muntazam ravishda qo'llash, masalan, diqqatni bir nuqtaga to'plash yoki qisqa muddatli mashqlar yordamida mustahkamlash.

Foydalanilgan adabiotlar ro'yxati

1. Бугрименко, А.Г. Внутренняя и внешняя учебная мотивация у студентов педагогического вуза. Педагогическая наука и образование. - 2006. - №4. - С. 51-60.
2. Либин А. В. Дифференциальная психология. Учебник. М.: Юрайт. 2020. 442 с.
3. Nishanova Z.T, Xalilova N.I. Psixokorreksiya. Toshkent. Fan va texnologiyalar. 2016.-97 b.

HARBIYLARNING O'Z-O'ZINI IRODAVIY BOSHQARISHINING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Safarova Nafisa Qayumovna

*Buxoro davlat universiteti psixologiya
kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada harbiylarning o'z-o'zini irodaviy boshqarish mexanizmlarni, uning asosiy tuzilmasi haqida fikr yuritilgan.

Tayanch tushunchalar: iroda, adekvat, javobgarlik hissi, loyihalashtirish, motivatsiya, ixtiyoriy faollik, rahbarlik.

Аннотация. В статье рассматриваются механизмы добровольного самоуправления вооруженных сил и его базовая структура.

Ключевые слова: Воля, адекватность, чувство ответственности, планирование, мотивация, волевая активность, лидерство.

Annotation. The article discusses the mechanisms of voluntary self-management of the military and its basic structure.

key words: Will, adequate, sense of responsibility, planning, motivation, voluntary activity, leadership.

Iroda harbiylarning ongli harakatlarida, o'z-o'zini boshqarishida ifodalanadigan, ayniqsa, maqsadga erishish yo'lida uchraydigan jismoniy va ruhiy qiyinchiliklarni yengib chiqishida namoyon bo'ladigan ixtiyoriy faollikdir. Shuningdek, harbiylar kamolotida harbiylarga xos sifatlar bilan birga irodaviy xususiyatlar ham muhim o'rin egallaydi. Jumladan, harbiy xodimlar o'zini-o'zi anglashi bilan birga o'zini-o'zi boshqarish imkoniyatiga ega bo'lishi, o'zining xulq-atvor, xatti-harakatlarini nazorat qilish qobiliyati tarkib topadi.

O'zini-o'zi irodaviy boshqarish adekvat, maqsadga yo'naltirilgan, integratsiyalashgan psixikaning namoyon bo'lish shartidir. Harbiylarning o'zini-o'zi tarbiyalashi va o'zini-o'zi takomillashtirishi, harbiy texnika va taktikaga oid ta'lim olishi, kasbiy faoliyati, jamiyatdagi hatti-harakatlari muntazam ravishda undan o'zini-o'zi boshqarishni talab qiladi. Bu ong va harbiylarning o'zini-o'zi anglashining muhim belgisi hisoblanadi. U harbiylarning o'z ichki dunyosi va tashqi obyektiv borliqni adekvat aks ettirish sharti sifatida yuzaga keladi. O'zini-o'zi boshqarish harbiyni yuqori darajadagi murakkab tizimining va g'alabaning nishonasi sifatida yuzaga keladi va harbiy faolligining ajralmas qismi hisoblanadi.

Iroda faoliyatning ichki qiyinchiliklarini yengishga qaratilgan ongli tuzilma va o'z-o'zini boshqarish sifatida eng avvalo o'ziga, o'z hissiyotlariga, xatti-harakatlariga hukmronlik qilishdir. Bu hukmronlik harbiylarda har xil darajada ifodalanishi hammaga ma'lumdir. Oddiy ong o'zining namoyon bo'lishi tezligiga qarab farqlanadigan, bir qutbda irodaning kuchi, boshqa birida esa kuchsizligini ifodalaydigan irodaning individual xususiyatlarining spektrini qayd qiladi. Kuchli irodaga ega bo'lgan harbiy qo'yilgan maqsadlarga erishish yo'lida uchraydigan istagan qiyinchiliklarni bartaraf eta oladi, ayni chog'da qat'iylik, mardlik, jasurlik, chidamlilik kabi irodaviy fazilatlarini namoyon qiladi. Irodasi sust harbiylar qiyinchiliklar oldida ojizlik qiladilar, qat'iyatlik, sabr matonat ko'rsatmaydilar, xulq-atvor va faoliyatning ancha yuksak, ma'naviy jihatdan oqlangan motivlari uchun o'zlarini tuta bilmaydilar, bir daqiqalik maylni yo'qota olmaydilar.

Jamiyat a'zosi bo'lgan harbiy ya'ni, xodim o'zining butun faoliyati davomida atrofdagi kishilar uchun nazoratning ob'ekti bo'lib kelgan. Jamiyat nazorati ostida harbiy ta'lim oladi va tarbiyalanadi, taktik faoliyati bilan band bo'ladi, axloq qoidalari asosida xatti-harakatlarini amalga oshiradi. Boshqa tomondan, harbiy nazoratning subyekti sifatida uning o'zi nazorat mexanizmlarini tashuvchisi hisoblanadi. Bu nazorat boshqalarga yoki shaxsning o'ziga yo'naltirilgan bo'ladi. Birinchi holatda nazorat ob'ekti bo'lib boshqalarning xatti-harakatlari va ijtimoiy, tabiiy va texnik tizimdagi faoliyat jarayonining xarakteri xizmat qiladi. Lekin shaxsning shaxsiy xatti-harakatlari, psixik holatlari ham uning o'zi uchun nazorat ob'ekti bo'lishi mumkin. Aynan oxirgi vaziyatda, ya'ni shaxsning o'z psixik sohasini nazorat qilishida, biz o'zini-o'zi boshqarishni ko'ramiz.

“Bir tomondan, o'zini-o'zi boshqarish shaxsning o'zi tomonidan nazorat qilinadigan va tekshiriladigan holatlarsiz amalga oshmaydi. Boshqa tomondan esa, o'zini-o'zi nazorat qilishning tarkibida “hamisha bo'lishi kerak”, degan etalon ishtirok etadi. Boshqarish va etalonning qay darajada mos tushishi taqqoslash operatsiyalari vositasida aniqlanadi. Agar boshqarishning oxirida biror bir fakt keltirilmasa bu ularning orasidagi mutanosiblik mavjudligidan dalolat beradi”.

Harbiylar faolligining har xil ko'rinishlari ichida o'zini-o'zi irodaviy boshqarish alohida o'ziga xos shakldan iboratligi bilan ajralib turadi. O'zini-o'zi boshqarish xodimning o'z xatti-harakatlarini (xulq-atvorini) o'zi boshqarishini, u yoki bu xususiyatli intilish va istaklarini tormozlashni talab qiladi, binobarin, u anglanilgan turlicha harakatlar tizimi mujassam bo'lishini nazarda tutadi. Irodaviy faoliyat mohiyati shunda ko'zga tashlanadiki, bunda xodim o'zini o'zi boshqaradi, o'zini qo'lga oladi, o'zining xususiy ixtiyorsiz impulsiv tomonlarini nazorat etadi, hatto zarurat tug'ilsa, u holda ularni tamoman yo'qotadi ham.

Iroda paydo bo'lishining bosh omili-xodim tomonidan faoliyatning turli tarkiblarining irodaviy harakatlarni tizimli tarzda tadbiq etilishi bunday ish-harakatlarda ong bilan mujassamlashuvchi sportchining faolligidir. O'zini-o'zi irodaviy boshqarish faoliyati xodim tomonidan keng qo'lamda anglanilgan va ruhiy jarayonlarni amalga oshirish xususiyati bo'yicha

irodaviy zo'r berishni talab qiladigan aqliy amallarni taqozo etadi. Bunday aqliy amallar ekstremal vaziyatni baholash, kelgusida amalga oshirishga mo'ljallangan harakatlar uchun vositalar va operatsiyalar tanlash, maqsad ko'zlash va unga erishishning usullarini saralash, ularni tadbiq etish uchun muayyan qaror qabul qilish kabilar bo'lib hisoblanadi. Ushbu amallarning barchasi irodaviy faoliyatning operatsional tomoni deb baholanadi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, ba'zi favqolotda holatlarda, vaziyatlarda o'zini-o'zi irodaviy boshqarish faoliyati xodimning butun hayot yo'lini aniqlab beradigan, uning ijtimoiy-psixologik qiyofasini namoyon qiladigan va ma'naviy-axloqiy qadriyatini ro'yobga chiqarishga yordam beradigan qarorga kelish bilan uyg'unlashadi. Shuning uchun bunday irodaviy harakatlarni amalga oshirish jarayonida xodim ongli harakat qiluvchi subyekt tariqasida ham ularning kashfiyotchisi, ham bir davrning o'zida ijrochisi (bajaruvchi) bo'lib ishtirok etadi. Mazkur holatda xodim o'zida to'kis mujassamlangan qarashlari tizimiga (dinamik stereotipiga), iymon-e'tiqodiga, ishonch va dunyoqarashiga, qadriyatiga, hayotiy munosabatlari majmuasiga, aql-zakovatiga, ma'naviyatiga asoslangan holda ongli yo'l tutadi.

Xodimning hayot yo'lida qat'iy xususiyat kasb etuvchi javobgarlik hissi irodaviy harakatlarni tadbiq qilishda uning miyasiga mujassamlashgan, anglanilgan barcha ijtimoiy-psixologik shartlangan fazilatlar, sog'lom fikr, ustuvor hissiyot tariqasida faollashadi, mustahkamlanadi hamda baholash, qarorga kelish, tanlash, ijro etish jarayonlariga ta'sir qilib, umumiy hamkorlik tizimida o'z izini qoldiradi. Javobgarlik hissi shaxs ma'naviyati, ruhiyati, qadriyati namoyon bo'lishi, kechishi, takomillashishi bosqichlarining boshqaruvchisi, ongli turkisi, sifatining ko'taruvchisi funksiyasini bajaradi.

R.M.Zagaynov, yuqori saviyadagi xodim irodasining alohida ajralib turuvchi xususiyati, uning irodasi shaxsning faoliyatda ishtirok etuvchi barcha psixologik tizimlari bilan "bog'lanish kanallariga" ega ekanligini ta'kidlab, bir necha parametrlarni ko'rsatadi.

Ulardan **birinchisi**, shaxsning ma'naviy jihatdan quvvatini ta'minlovchi ichki dunyosi bilan. Ya'ni xodimning dunyoqarashi irodaga va iroda kuchining namoyon bo'lishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Dunyoqarash harbiylarning musobaqa va mashqlantirish jarayonidagi har qanday qiyinchiliklarni yengishlarida ularning irodalarini harakatga keltiruvchi buyuk kuchdir. Ishonch-e'tiqodlar kishining intilishlari va harakatlarini ongli intilish va harakatlar bo'lishiga yordam beradi. Intilishlarimiz va harakatlarimiz, ongli intilish hamda harakatlar bo'lsa va harakatlarimiz qaratilgan maqsad muhim bo'lsa, bu harakatlar ham juda aniq, qat'iy va barqaror bo'ladi. Ulug' maqsadlar, yuqori faollashgan energiya tug'diradi.

Ikkinchisi, tafakkuri bilan, bunda iroda aql-idrokka "rahbarlik qiladi", ya'ni faoliyat manfaatlaridan kelib chiqib, eng muhim qarorni qabul qilishga "undaydi". Ya'ni, irodaviy jarayonlarning va irodaviy harakatlarning barcha momentlarida nutq bilan chambarchas bog'liq bo'lgan tafakkur, ayniqsa katta rol o'ynaydi. Irodaviy harakatlar aql bilan qilinadigan harakatlardir. Xodim bor bilimlari va tajribasiga asoslangan holda o'ylab biron maqsadni qo'yadi va harakat qiladi, o'ylab ma'lum qarorga keladi, o'ylab maqsadni amalga oshirish yo'li va vositalarini tanlab oladi, o'z harakatlaridan kelib chiqadigan natijalarni oldin o'ylab ko'radi va o'ylab harakatga kirishadi. Xodim o'zining harakatlarini oldindan rejalashtiradi.

Rejalashtirish, o'ylash fikr qilganda ham puxta fikr qilmak demakdir. Tafakkur va nutq faoliyati tufayli biz o'z intilishlarmizni juda yaxshi anglab olamiz, harakatlarda ko'zga tutgan maqsadlarimiz juda ham aniqlashadi, qabul qilingan qarorlarimiz yanada mahkamroq asoslanadi va u asosli qaror bo'ldi. Qiladigan harakatlarimiz esa, rejalashtirish va tartibli bo'ladi. Tafakkur faoliyati vazminlik va o'zini tuta bilish, qat'iyat va chidamlilik kabi kuchli iroda sifatlarini belgilaydi.

Uchinchisi, motivasiya bilan, bunda iroda motivasiyani yoki uni optimallashtirish vositasini izlashni boshqaradi; motivlar kurashida hissiyotlarning roli kattadir. Hissiyotlar bizni muayyan bir qarorga kelishga undaydi. Bunda hissiyotning iroda jarayonidagi roli ikki turli bo'lishi mumkin: ijobiy faollashtiruvchi va salbiy tormozlashtiruvchi rol o'ynashi mumkin. Agar biron maqsadni tasavvur qilish kishining kuchli hissiyotlarini yo'qotsa va bunday hissiyot ta'siri bilan xodim asoslangan qarorga kelsa, bunday paytda hissiyotlar sportchi irodasini faollashtiradi

hamda uni mustahkamlaydi. Bunday hollarda hissiyotlar maqsadga erishishda xodimlarning dadilligini, kuchini, qat'iyatligini, barqarorligini va sabotini ta'minlaydi.

To'rtinchidan, psixofiziologik holat bilan, bunda faqat iroda kuchigina o'ta kuchli charchoqni yengib o'tishi, deyarli mavjud bo'lmagan zaxira kuchlarini topadi va hokozo. Iroda kuchiga hissiyotlar juda katta ta'sir ko'rsatadi. Hissiyotlar iroda jarayonining dastlabki fazasi bo'lmish intilishlar bilan mustahkam bog'liq. Hissiyotlar intilishning kuchiga ta'sir qiladi, maqsad va uni amalga oshirish yo'li va vositalari haqidagi tasavvurlarni oydinlashtiradi va jonlantiradi.

Qilinadigan katta ishlarda yo'nalish, ishonch, g'ayrat va ijobiy ehtirolarning naqadar katta ahamiyatga ega ekanligi hammamizga ma'lum. Yuksak siyosiy-ijtimoiy va axloqiy hissiyotlar, vijdoniy burch hissi va xususan vatanparvarlik hissi xodim irodasini mustahkamlaydi, uni kuchli va sabotli qilib qo'yilgan maqsadni amalga oshirishida ishonch bag'ishlaydi.

Xodim hissiyotlari, agar irodasiga qaratilgan maqsadga mos kelmasa, u holda hissiyotlar irodaga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Bunday hollarda hissiyotlarning salbiy ta'siri irodani tormozlashtiradi. Ko'pincha qat'iysizlik, beqarorlik va irodani ojizligi shunday hissiyotlar ta'siri ostida voqe bo'ladi. Ba'zan iroda kuchini ishga solib ortiqcha ixtiyorsiz harakatlarni quvvatlovchi hissiyotlarni cheklashga, ularni kuchsizlantirishga yoki batamom yo'qotib yuborishga to'g'ri keladi. Yuqorida aytib o'tilganidek, mana shunday hollarda iroda kuchining alohida sifatleri bo'lgan vazminlik va o'zini tuta bilish sifatleri ko'rinadi.

Foydalanilgan adabiotlar ro'yxati

1. Aristotel. O dushe // Aristotel. Sobr.soch.V 4 t. M., 1975. T.1.
2. Vyatkin B.A. Integralnaya individualnost cheloveka v sporte: poznanie, proyavlenie, razvitiye. Perm, 1999.
3. Gippenreyter Yu. B. O prirode chelovecheskoy voli // Psixologicheskiy jurnal. 2005. № 3.
4. Gorbunov Yu.Ya. Individualniy stil volevoy aktivnosti i ego formirovanie u starshix shkolnikov: Avtoref. kand. dis. Perm, 1992.

ZAMONAVIY TA'LIM MUHITIDA TALABALARNI O'QITISHNING INNOVATSION PEDAGOGIK - PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Usmanova Manzura Naimovna

Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim sharoitida talabarni o'qitishning innovatsion pedagogik - psixologik xususiyatlari borasida ma'lumotlar berilgan. Shuningdek talabalarni o'qitish jarayonini takomillashtirish uchun ilmiy - nazariy faktlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: tafakkur, xotira, diqqat, sotsializatsiya, sezgi, xayol, intellekt, kompetensiya, rivojlanish, pedagogik texnologiya, vizualizatsiya.

Абстрактный. В данной статье представлена информация об инновационных педагогических и психологических особенностях обучения студентов в современных образовательных условиях. Также приводятся научно-теоретические факты для улучшения процесса обучения студентов.

Ключевые слова: мышление, память, внимание, социализация, интуиция, воображение, интеллект, компетентность, развитие, педагогическая технология, наглядность.

Abstract. This article provides information on innovative pedagogical and psychological features of student education in modern educational conditions. Also, scientific and theoretical facts are given for improving the process of teaching students.

Key words: thinking, memory, attention, socialization, intuition, imagination, intellect, competence, development, pedagogical technology, visualization.

Kirish. Bugungi tezkor rivojlanayotgan axborot texnologiyalari asrida ta'lim jarayoni o'zgacha sur'atda yangilanib, an'anaviy usullardan zamonaviy yondashuvlarga o'tishni talab etmoqda. O'qitishning innovatsion pedagogik va psixologik xususiyatlarini o'rganish zamonaviy ta'lim tizimida muhim o'rin tutadi. Talabalarni faqatgina bilim berish bilan cheklanmay, balki ularning ijodiy, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonlar samaradorligini oshirish uchun pedagogik va psixologik yondashuvlar o'rtasida uyg'unlikka erishish lozim.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro aloqani faollashtirib, interaktiv yondashuv, kolaborativ o'rganish va aks ettiruvchi o'qitish usullarini joriy qilish orqali ta'lim samaradorligini oshiradi. O'z navbatida, psixologik yondashuvlar talabalar psixologiyasini chuqur o'rganish, ularga individual tarzda yondashish va shaxsiy o'sishni rag'batlantirishga imkon beradi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi zamonaviy ta'lim jarayonlarida talabalar faoliyati va bilim olishga bo'lgan qiziqishni oshirish maqsadida innovatsion pedagogik va psixologik yondashuvlarni birlashtirish zaruriyati bilan belgilanadi. Shu asosda, ushbu mavzuda o'qitishning innovatsion pedagogik-psixologik xususiyatlarini tahlil qilib, ular asosida samarali o'quv jarayonini tashkil etish imkoniyatlarini o'rganamiz.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion pedagogik va psixologik yondashuvlarni joriy etish bo'yicha keng ko'lamli ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu tadqiqotlar asosan o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan bo'lib, ular o'qitish jarayonida yangi texnologiyalar, pedagogik metodlar va psixologik yondashuvlar orqali talabalar bilimni chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Pedagogik nuqtai nazardan olib qaraganda, ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish haqidagi tadqiqotlar ko'rsatadiki, interaktiv o'quv usullari, masalan, onlayn platformalar, o'quv simulyatsiyalari va virtual laboratoriyalar, talabalarni mavzuga yanada chuqurroq jalb etadi. Jones va Bartlettning (2019) tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bunday vositalar yordamida talabalar mavzuni yaxshiroq tushunadilar va o'zlashtiradilar. Boshqa tadqiqotlarda, Garrison va Vaughan (2008) kabi mualliflar ta'kidlaganidek, kolaborativ o'rganish usuli, ya'ni guruhda ishlash talabalar orasida o'zaro muloqot va fikr almashishni rag'batlantiradi, bu esa o'quv jarayonining sifatini oshiradi.

Psixologik jihatdan esa, innovatsion ta'lim usullari orqali talabalar bilim olish jarayonida ko'proq o'zlashtirishga erishadi. Masalan, Vigotskiyning sotsial o'rganish nazariyasi (1978) talabaning o'ziga ishonchini oshirish va o'quv jarayonida faol ishtirok etishi uchun psixologik yordamning ahamiyatini ta'kidlaydi. Bu o'quv jarayonida shaxsiy yondashuvning samaradorligini oshiradi. Dweckning (2006) "o'sish mentaliteti" nazariyasi ham talabalar muvaffaqiyatga erishish uchun motivatsiyaga ehtiyoj sezishini ko'rsatadi va shaxsiy o'sishga intilishni rag'batlantirish uchun psixologik qo'llab-quvvatlash zarurligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, Molnar (2017) o'qitish jarayonida sun'iy intellekt, robototexnika va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish innovatsion yondashuv sifatida o'quv jarayonini osonlashtirishini va talabalar qiziqishini oshirishini ta'kidlaydi. Bunday texnologik yondashuvlar nafaqat ta'lim samaradorligini oshiradi, balki talabalarda yangi bilim va ko'nikmalarni shakllantiradi. Shu bilan birga, Mayer (2003) tomonidan taklif qilingan multimodal o'qitish modeli — ya'ni, matn, ovoz, video va vizual tasvirlar bilan o'qitish — talabalarning materialni yaxshi tushunishiga yordam beradi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham ushbu innovatsion pedagogik va psixologik yondashuvlar muhim o'rin tutadi. Masalan, Karimova (2020) ta'lim jarayonida texnologiyalardan foydalanish o'qituvchilar va talabalar o'rtasida o'zaro faol muloqotni yo'lga qo'yishga, bilim almashishni faollashtirishga xizmat qilishi haqida ta'kidlaydi. Shu bilan birga, Mahmudov (2021) o'z tadqiqotida talabalar bilim darajasini oshirish uchun individual yondashuv va psixologik tayyorgarlikning ahamiyatini ko'rsatadi.

Yuqoridagi tadqiqotlarni umumlashtirib aytganda, innovatsion pedagogik va psixologik xususiyatlar zamonaviy ta'limda talabalarni mavzuga qiziqtirish, ularning faolligini oshirish,

ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu esa kelgusidagi ta'lim jarayonlarining samaradorligini oshirish va zamonaviy bilimlarni shakllantirish uchun zarur bo'lgan omillarni ta'minlashga imkon beradi.

Muhokama. Zamonaviy ta'lim muhiti o'quv jarayoniga innovatsion pedagogik va psixologik yondashuvlarni joriy etish bilan sezilarli darajada boyitilmoqda. Bu yondashuvlar, eng avvalo, talabalar faoliyatini faollashtirish, ularning o'quv jarayonida mustaqil ishtirok etishini ta'minlash va bilimlarni chuqur o'zlashtirishga yo'naltirilgan. Innovatsion usullarni qo'llash, shu jumladan, interaktiv texnologiyalar, multimediya vositalari va moslashtirilgan ta'lim modellaridan foydalanish, o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Bunday yondashuvlar yordamida talabalar nafaqat tayanch bilimlarni o'zlashtiradi, balki yangi sharoitlarga tez moslashadigan va mustaqil fikrlaydigan shaxslar sifatida shakllanadi.

Shu bilan birga, psixologik yondashuvlarning o'rni ham talabalarning o'quv jarayonida faol ishtirok etishiga, motivatsiyasini kuchaytirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Innovatsion psixologik usullar talabalarni o'z imkoniyatlarini tan olishga va o'z-o'zini rivojlantirishga undaydi. Misol uchun, ta'lim jarayonida individual yondashuvlardan foydalanish har bir talabaga o'z qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos tarzda bilim olish imkoniyatini beradi. Bu esa o'z navbatida o'quv jarayonining shaxsiylashtirilgan va yuqori natijalarga erishishiga zamin yaratadi.

Innovatsion pedagogik va psixologik yondashuvlarning o'ziga xosligi shundaki, ular o'qituvchi va talabalar o'rtasida o'zaro faol muloqotni yo'lga qo'yishga ko'maklashadi. Bu jarayonda o'qituvchi nafaqat ma'lumot beruvchi rolida, balki talabalar bilim olishga faol qiziqish bildiradigan hamkor sifatida ishtirok etadi. Bu hamkorlik, shuningdek, guruh bilan ishlash, muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlash kabi ko'nikmalarni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Ta'lim jarayonida sun'iy intellekt va boshqa zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa talabalarni o'qishga yanada chuqurroq jalb etishga yordam beradi, bu esa ularda mustaqil o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshiradi.

Umuman olganda, zamonaviy ta'lim muhiti va unda qo'llanilayotgan innovatsion pedagogik-psixologik yondashuvlar talabalarni o'qitish jarayonida ularga bilim berishdan ko'ra, ularning qobiliyatlarini rivojlantirish va bilimlarni amaliyotga tadbiq etishga yo'naltirilgan. Bu esa ta'lim jarayonining insonparvarlashtirilgan va shaxsiylashtirilgan shaklini ta'minlash orqali talabalarda yuksak o'qish motivatsiyasini uyg'otishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu yondashuvlar yangi avlodda ijtimoiy faollik, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga asoslangan, bu esa zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.

Xulosa. Zamonaviy ta'limda innovatsion pedagogik va psixologik yondashuvlar talabalarning faolligini oshirish, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Bu yondashuvlar o'quv jarayonida interaktiv texnologiyalar, multimediya va shaxsiylashtirilgan ta'lim metodlarini qo'llash orqali talabalar bilimni chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, psixologik qo'llab-quvvatlash va individual yondashuvlar talabalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, ularni o'qishga yanada rag'batlantiradi. Umuman olganda, bu yondashuvlar talabalarning bilim olish jarayoniga faol jalb qilinishini, o'z-o'zini rivojlantirishga intilishini ta'minlaydi hamda ijtimoiy va shaxsiy ko'nikmalarini shakllantirishga ko'maklashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The New Psychology of Success*. New York: Random House.
2. Майер, Р. Э. (2003). Перспективы мультимедийного обучения: использование одних и тех же методов проектирования учебных материалов для различных медиа. *Обучение и инструкция*, 13(2), 125-139.
3. Молнар, А. (2017). Искусственный интеллект в образовании: перспективы и последствия для преподавания и обучения. *Образовательные технологии и общество*, 20(2), 77-86.

4. Выготский, Л. С. (1978). Разум в обществе: развитие высших психологических процессов. Кембридж, Массачусетс: Издательство Гарвардского университета.

GLOBALLASHUV DAVRIDA TALABALARNING KREATIVLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING IJTIMOY - PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ostanov Shuxrat Sharifovich

Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada globallashuv davrida zamonaviy talabalarning kreativligini takomillashtirishning ijtimoiy - psixologik jihatlari ochib berilgan. Shuningdek, kreativlikni rivojlantirish borasida o'ziga xos ilmiy - nazariy ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kreativlik, tafakkur, ong, xotira, emotsionallik, individuallik, ijtimoiylashuv, moslashuvchanlik.

Abstract. This article reveals the socio-psychological aspects of improving the creativity of modern students in the era of globalization. Also, unique scientific-theoretical information on creativity development was given.

Key words: creativity, thinking, consciousness, memory, emotionality, individuality, socialization, adaptability.

Абстрактный. В данной статье раскрываются социально-психологические аспекты совершенствования творческих способностей современных студентов в эпоху глобализации. Также была дана уникальная научно-теоретическая информация по развитию творческих способностей.

Ключевые слова: творчество, мышление, сознание, память, эмоциональность, индивидуальность, социализация, адаптивность.

Kirish. Globallashuv jarayoni ta'lim tizimiga ham katta ta'sir ko'rsatib, zamonaviy yosh avloddan ijodiy, moslashuvchan va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni talab etmoqda. Bugungi kunda iqtisodiy va texnologik o'zgarishlar, yangi axborot texnologiyalarining keng qo'llanilishi hamda ijtimoiy madaniyatlar o'rtasidagi integratsiya talabalar kreativligini oshirishni zamon talabi sifatida qaramoqda. Shu boisdan, talabalarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning yangi g'oyalarni ishlab chiqish va innovatsion yondashuvlarni shakllantirishdagi roli katta ahamiyatga ega.

Kreativlikni shakllantirish jarayonida ijtimoiy-psixologik omillar o'ta muhimdir, chunki ijodkorlik ijtimoiy muhitda shakllanadi va rivojlanadi. Talabalarni kreativlikka o'rgatish nafaqat ularga qobiliyatli shaxs sifatida yondashishni, balki ularning ichki potensialini ochib berishni ham talab etadi. Bu jarayonda ijtimoiy munosabatlar, oila va jamoatning ta'siri, ta'lim muhitining innovatsionligi, shuningdek, o'quv jarayonida qo'llaniladigan pedagogik va psixologik metodlar muhim ahamiyatga ega.

Mazkur maqolada globallashuv davrida talabalarning kreativligini rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik omillarning qanday rol o'ynashini tahlil qilishni va ularni samarali amalga oshirish usullarini o'rganishni maqsad qilgan. Shu asosda, talabalarda ijodiy fikrlashni shakllantirish va ularning zamonaviy sharoitga moslashuvchanligini oshirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili. Globallashuv davrida talabalar kreativligini rivojlantirishda ilmiy-psixologik yondashuvlar kreativlikni shaxsiy va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadigan kompleks jarayon sifatida ko'rib chiqadi. Tadqiqotlar kreativlikning rivojlanishi uchun ichki motivatsiya, psixologik qo'llab-quvvatlash, ijodiy erkinlik va ijtimoiy ta'sir muhimligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv talabalarning yangi fikrlarni yaratish qobiliyatini shakllantirishda muhit va shaxsiy xususiyatlarning o'zaro ta'sirini o'rganishga yo'naltirilgan.

Amabile (1996) ichki motivatsiyaning kreativlikni rivojlantirishdagi o'rnini tadqiq qilgan olimlardan biri hisoblanadi. Unga ko'ra, talabalarning ijodiy faolligi ichki qiziqish, mustaqillik

va o'z-o'ziga bo'lgan ishonch bilan shakllanadi. Amabile o'zining "Komponentli model"ida kreativlikni shakllantirish uchun uch asosiy komponentni ta'kidlaydi: bilim va amaliy ko'nikmalar, ichki motivatsiya hamda innovatsion fikrlash usullari. Bu model asosida ijodiy rivojlanish jarayonida talabalarga qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish va ularga mustaqil ishlash uchun imkoniyat berish talab qilinadi. Shu tarzda, talabalarning ichki motivatsiyasi faollashadi, ular o'z qobiliyatlarini kuchliroq namoyon eta oladi va bu ijodiy fikrlash darajasining oshishiga olib keladi.

Guilford kreativitni divergent fikrlash orqali izohlaydi va ijodiy fikrlashni muammolarga turli xil yechimlar taklif etish qobiliyati sifatida ta'riflaydi. Guilford o'z tadqiqotlarida ijodiy rivojlanish uchun talabalarga ko'p javobli vazifalar va turli yechimli muammolar berilishi kerakligini ta'kidlaydi. Uning tadqiqotlari ijodiy jarayonlar uchun turli yechimlarni sinab ko'rish va har xil yechimlarni qidirish jarayoni muhim ekanini ko'rsatadi. Guilfordning yondashuviga ko'ra, ta'lim jarayonida kreativlikni rivojlantirish uchun talabalarni muammolarni turli nuqtai nazardan yechishga undash, ularga erkin fikrlash imkoniyatini berish zarur.

Bandura esa ijtimoiy kognitiv nazariyasida kreativlikni o'rganish va o'ziga ishonch jarayonlari bilan bog'laydi. Uning fikricha, talabaning o'ziga bo'lgan ishonchi va o'z kuchiga tayanish hissi ijodiy fikrlashni kuchaytiradi. Bandura o'zining ijtimoiy o'rganish nazariyasida shaxslar boshqalar bilan muloqotda va ularni kuzatish orqali o'rganishini ta'kidlaydi. Talabalarning ijodiy imkoniyatlarini oshirish uchun ularga bir-biridan o'rganish va o'zaro qo'llab-quvvatlash muhitini yaratish lozim. Ushbu yondashuv talabalarni ijodiy rivojlantirish jarayonida ularga ijobiy namuna ko'rsatish va ularning ijodiy qobiliyatlarini mustahkamlashga qaratilgan muhit yaratishni talab qiladi.

Amabile va Hennessey tadqiqotlarida ijodiy rivojlanishda ijobiy hissiy holatlar va qo'llab-quvvatlash muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Ular ijodiy jarayonda ijobiy emotsiyalar va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini tadqiq qilgan va o'zlarini erkin his qilgan talabalar o'z ijodiy fikrlarini erkin ifoda qilishi mumkinligini ko'rsatgan. Ushbu yondashuv talabalarning ijodiy rivojlanishini oshirish uchun ta'lim jarayonida ruhiy qo'llab-quvvatlashni va psixologik erkinlikni ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

Runco kreativlik va avtonomiya o'rtasidagi aloqani o'rganib, talabalarning mustaqil ishlash va o'z-o'zini rivojlantirish jarayonlarida ijodiy rivojlanish imkoniyatlari ko'proq ekanligini ta'kidlaydi. Runco fikriga ko'ra, talabalar ijodiy jarayonlarda o'z fikrlarini ifodalash va yangi g'oyalarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'lganda, ularning ijodiy qobiliyatlari yanada kuchayadi. Shuning uchun ta'lim muhitida talabalarga erkinlik va mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini berish orqali ularning kreativligini rivojlantirish mumkin.

Olimlarning tadqiqotlari kreativlikni rivojlantirishda ichki motivatsiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va psixologik erkinlik muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Globallashuv davrida talabalarning kreativligini rivojlantirish uchun ularga shaxsiy motivatsiya va ijodiy jarayonlarda erkinlik berish, innovatsion va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish zarur. Shu asosda talabalarda yangi fikrlar va ijodiy yondashuvlarni shakllantirishga muvaffaqiyatli erishish mumkin.

Muhokama. Globallashuv davrida talabalarning kreativlik qobiliyatini rivojlantirish ta'lim jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, ijodiy yondashuv va yangilik yaratishga intilishni shakllantirish ko'p jihatdan ijtimoiy va psixologik omillarga bog'liq. Ilmiy-psixologik jihatdan tahlil qilinganda, kreativlik shaxsning ichki qobiliyatlari va tashqi muhit bilan o'zaro ta'sirining natijasi sifatida yuzaga keladi. Shaxsning kreativ imkoniyatlarini rivojlantirishda ichki motivatsiya, psixologik qo'llab-quvvatlash, va ijtimoiy o'zaro ta'sirlar muhim rol o'ynaydi. Bu yondashuv talabalarga nafaqat o'z fikrlarini mustaqil ifodalash, balki atrof-muhit va jamiyatga moslashish imkoniyatlarini ham beradi.

Ilmiy manbalarda kreativlikka ichki motivatsiyaning ta'siri alohida qayd etiladi. Ichki motivatsiya ijobiy emotsiyalar va qiziqishdan kelib chiqadi, va u ta'lim muhitida talabaga mustaqil qaror qabul qilish, fikrlash va yangi yondashuvlar yaratish imkonini beradi. Kreativlikning rivojlanishi uchun shaxs o'ziga qiziq tuyilgan vazifalar bilan shug'ullanishi zarur,

chunki bu jarayonda ijodiy g'oyalar tabiiy ravishda yuzaga keladi. Psixologik nuqtai nazardan qaraganda, ichki motivatsiyani kuchaytirish uchun talabalarga psixologik erkinlik va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish zarur.

Ijtimoiy ta'sir esa kreativlik rivojlanishida yana bir asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi. Vigotskiyga ko'ra, ijtimoiy muhit shaxsning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu nuqtai nazardan, talabalar birgalikda ishlash va fikr almashish orqali yangi g'oyalarga ilhomlanadi, yangi nuqtai nazarlar va yechimlar topishga harakat qiladi. Globallashuv davrida talabalar boshqa madaniyatlar, tillar va ijtimoiy tendensiyalar bilan tanishadi, bu esa ularda ijodiy ko'nikmalarni kengaytiradi. Demak, kolaborativ ta'lim metodlari va ijtimoiy qo'llab-quvvatlovchi muhit talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Kreativlikka erkinlik va muammoli vazifalar bilan shug'ullanish imkoniyatlari ham kuchli ta'sir qiladi. Bu holatda shaxs maksimal darajada kontsentratsiyalashadi va ijodiy jarayonga to'liq kirib boradi. Agar talaba uchun muammo yoki vazifa qiziqarli va shaxsiy ahamiyatli bo'lsa, u "oqim" holatiga kirishi mumkin. Bu holatda talabaning kreativligi kuchayadi, u o'zini butunlay ijodiy jarayonga bag'ishlaydi va maksimal natijaga erishadi. Shu sababdan, ta'lim muhitida talabalarni qiziqtiradigan, ularning shaxsiy qobiliyatlari va qiziqishlariga mos vazifalar yaratish ijodiy yondashuvni shakllantirishda samarali usul hisoblanadi.

Globallashuv jarayoni talabalarning kreativ qobiliyatini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Zamonaviy texnologiyalar va raqamli axborot vositalari yordamida talabalar nafaqat o'z milliy madaniyatlari bilan, balki boshqa madaniyatlar, tillar va tendensiyalar bilan ham tanishish imkoniyatiga ega bo'lishdi. Bu esa ijodiy rivojlanish uchun kengroq maydon yaratadi, ularni yangi g'oyalar yaratishga va yangi yondashuvlarni sinab ko'rishga ilhomlantiradi. Shu sababdan, globallashuv sharoitida ta'lim jarayonini talabalar uchun psixologik jihatdan qulay, ijodiy faollikni qo'llab-quvvatlovchi, ularni yangi tajribalar bilan boyituvchi qilib tashkil etish lozim.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, talabalarning kreativligini rivojlantirishda psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'sirini inobatga olish zarur. Kreativlikning ijtimoiy va psixologik jihatlari talabalarning shaxsiy motivatsiyasini, psixologik erkinligini va qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy munosabatlarni shakllantiruvchi muhit orqali rivojlantirilishi mumkin. Bu jarayonlarda o'z-o'zini baholash, ichki motivatsiya va ijtimoiy o'zaro ta'sirlar kreativlik rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, zamonaviy ta'lim muhitini talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga mo'ljallangan holda tashkil qilish zarurligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Amabile, Teresa M.; Kramer, Steven J. (May 2011). "The Power of Small Wins". Harvard Business Review.
2. Bandura, A. (1977). Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
3. Guilford, J.P. (1950) Creativity, American Psychologist, Volume 5, Issue 9, 444–454.
4. Runco M.A., S Acar Divergent thinking as an indicator of creative potential, Creativity research journal 24 (1), 66-75.

OTA-ONA SHAXSINING FARZAND TARBIYALASH JARAYONIDAGI MAS'ULIYATINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK TA'SIRI

Ismatova Dilafruz Tuymuratovna

Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada farzand tarbiyalashda ota-onaning ijtimoiy xususiyatlariga to'xtalib o'tilgan. Shu bilan birga farzand tarbiyalash jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan psixologik jarayonlar, ota-onaning sotsial kompetensiyasi borasida ilmiy-nazariy ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: emotsional holat, tarbiya, psixologik xususiyat, individual yondashuv, tafakkur, sotsial muhit.

Аннотация. В данной статье рассматриваются социальные особенности воспитания детей. При этом приводятся научно-теоретические данные о психологических процессах, которые могут происходить в процессе воспитания детей, о социальной компетентности родителей.

Ключевые слова: эмоциональное состояние, воспитание, психологическая характеристика, индивидуальный подход, мышление, социальная среда.

Annotation. This article focuses on the social characteristics of parents when raising children. At the same time, scientific and theoretical data on possible psychological processes in the process of raising a child, on the social competence of the parent were cited.

Keywords: emotsioanl status, upbringing, psychological feature, individual approach, thinking, social environment.

Kirish. Farzand tarbiyasi ota-onaning hayotidagi eng mas'uliyatli va muhim vazifalardan biri bo'lib, ushbu jarayonda ota-ona shaxsining o'rni va ta'siri beqiyosdir. Bola xarakterining shakllanishi, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy me'yor va qoidalarga moslashuvi ko'p jihatdan ota-onaning shaxsiy fazilatlarini va ularning tarbiyaviy yondashuvlariga bog'liq. Ota-onaning shaxsiyati, ular o'z hayotiy tajribasida amal qiladigan ijtimoiy va psixologik tamoyillar, bolaga nafaqat axloqiy, balki psixologik jihatdan ham ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, ota-onaning mas'uliyatli yondashuvi va namuna ko'rsatishi farzand tarbiyasida katta ahamiyat kasb etadi.

Ota-ona tomonidan o'z mas'uliyatini to'g'ri anglash va bajarish nafaqat farzandning ijtimoiylashuv jarayoniga, balki uning o'ziga bo'lgan ishonchi, shaxsiy qadr-qimmati va hayotiy qobiliyatlarini rivojlantirishga ham katta hissa qo'shadi. Farzand tarbiyasi jarayonida ota-onaning shaxsiy fazilatlarini, ularning tarbiyaviy usullari va psixologik qo'llab-quvvatlashi bola uchun ijtimoiy tajriba manbai bo'lib xizmat qiladi. O'z navbatida, ota-onaning beparvoligi yoki noto'g'ri yondashuvi bolada psixologik muammolar va moslashuv qiyinchiliklarini keltirib chiqarishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, ota-onalarning tarbiya jarayonidagi mas'uliyati va unga ijtimoiy-psixologik jihatdan tayyor bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Farzandga yaxshi tarbiya berish ota-onaning asosiy mas'uliyatli vazifalaridan biridir. Bu borada ular har qadamda mas'uliyat bilan yondashmogi lozim. Kelajakdagi yo'li ravon bo'lishini istagan har bir ota-onalar sarflaydigan vaqtini va harakatini ertaning buyuk insonlari bo'lgan farzandlarini ulg'aytirish uchun sarflashlari lozim. Farzand kamoloti uchun sarflangan har bir daqiqa ertangi farovon hayot uchun tamal toshi bo'ladi desak hech mubolag'a bo'lmaydi. Agar ota-ona vaqtida farzandiga e'tibor qaratmasa, uning kelajagi uchun qayg'urmasa, keyinchalik afsus – nadomat bilan yashashi muqarrar. Bu kelajakda muammolarni yuzaga chiqarishi mumkin. O'sha vaqtda esa muammolarni hal qilishga kech bo'lishi mumkin. Shunday ekan, farzandining taqdiri uchun e'tiborli bo'lib, uning xulqi, tarbiyasiga va ilm olishiga befarq bo'lmaslik lozim.

Mirzo Ulug'bekning oila muhitini yaxshilash, sog'lom tarbiya berish haqida quyidagi qarashlari mavjud. Bolaning bilim olishiga bo'lgan qiziqish, havasini oshirishda u tarbiyalanayotgan muhit, ya'ni oila muhim o'rin egallaydi. Oilada ota-onalar bilimli bo'lishini, tarbiya berishda ota-onaning o'zi o'rnam va hayotiy misol bo'lishiga farzandi guvoh bo'lishi eng ko'p samara berishi ta'kidlangan.

Jadid adabiyotining namoyandasi Abdurauf Fitrat jamiyat rivoji va yurt ravnaqi farovonligida oilaning o'rni xususida fikr yuritib, "Oila" asarida shunday mulohazalar bildiradi: "Har bir millatning saodati va izzati, albatta, shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog'liq. Tinchlik va totuvlik ana shu millat oilalarining intizomiga tayanadi. Qayerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va muazzam bo'ladi".

Sharq mutafakkirlari yetuk insonni yetishtirish uchun tarbiya naqadar zarurligi haqida so'z yuritganlar. Jumladan, Imom Buxoriyning "Al-Adab al-Mufrad", Kaykovusning "Qobusnoma",

Shayx Sa'diyning "Guliston", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarlarini misol qilib keltirish mumkin.

Bola tarbiyasida ota-onaning bir-biriga munosabati muhim sanaladi. Farzandning tarbiyasini faqat onaga tashlab qo'yish to'g'ri emas. Bu borada otaning ham o'rni beqiyosdir. Hayotda og'il ko'proq otaga qarab ergashadi. Otaning samimiyligi, hurmati va yaxshiligi farzandga kuch-quvvat bo'ladi. Oilaning asosiy tirgagi bo'lgan ota hayotning mashaqqatlarini kechib, o'zining bukulmas irodasi, adolatparvarligi, hayot sinovlariga bardoshliligi bilan ajralib turuvchi buyuk shaxs sifatida gavdalanadi. Ota oilada o'z farzandlariga yurish-turishda, nutq odobida, o'zaro muomala madaniyatida to'g'rilik, halollik, samimiyluk yuzasidan namuna bo'la oladi. Oilada samimiyluk, bir-biriga bo'lgan mehr va hurmat yuqori bo'lsa, farzandning o'sib ulg'ayishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Alisher Navoiy tarbiyaning yana bir ko'rinishi ota-onani hurmat qilish ekanligini farzandlarga uqtiradi: "Otang oldida boshingni fido qilib, onang boshi uchun butun jismingni sadaqa qilsang arziydi. Ikki dunyoga obod bo'lishini istasang, shu ikki odam roziligini ol. Tun-u kuningga nur berib turganning birisini oy deb bil, ikkinchisini quyosh".

Muhokama. Ota-onaning farzand tarbiyasidagi mas'uliyati va shaxsiyati bolalarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ota-onalarning tarbiyaviy uslublari, shaxsiy namunalari va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari farzandlarida o'ziga bo'lgan ishonch, mustaqil fikrlash, emotsional barqarorlik va ijtimoiy moslashuv kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Baumrindning ota-ona tarbiyasi uslublari tasnifi bu jarayonni chuqurroq anglash imkonini beradi, bunda ayniqsa demokratik tarbiya usuli bolalarning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi eng samarali usullardan biri sifatida qaraladi.

Biroq ota-onalarning farzand tarbiyasidagi mas'uliyatni to'g'ri anglash darajasi ham muhim rol o'ynaydi. Ayrim holatlarda ota-onalarning haddan tashqari avtoritar yoki haddan tashqari erkin uslublarni qo'llashi farzandda psixologik stress va moslashuv qiyinchiliklarini keltirib chiqarishi mumkin. Ayniqsa, avtoritar tarbiya usuli bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirishi, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini cheklashi va ularni ijtimoiy jihatdan kamroq moslashuvchan qilishiga olib keladi. Bu esa bolaning o'z fikrlarini himoya qila olish, tanqidiy fikrlash va ijtimoiy munosabatlarga kirishish kabi muhim qobiliyatlarini rivojlantirishiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Shu bilan birga, ota-onaning shaxsiy fazilatlarini va tarbiyaviy yondashuvlari farzandning hayotdagi qiyinchiliklarga qarshi immunitetini shakllantiradi va uni kelajakda ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli bo'lishiga zamin yaratadi.

Farzand tarbiyasidagi ota-onalarning mas'uliyati faqat oiladagi ichki munosabatlar bilan cheklanib qolmasdan, balki jamiyat, maktab va boshqa tashqi ijtimoiy tizimlar bilan ham mustahkam aloqaga ega bo'lishi lozim. Ushbu yondashuv bolaning o'zini o'rab turgan muhitni kengroq anglashiga, o'ziga va atrofdagi odamlarga nisbatan mas'uliyatli munosabatda bo'lishiga hissa qo'shadi.

Xulosa. Umuman olganda, ota-onaning farzand tarbiyasidagi mas'uliyati va bu mas'uliyatni anglash darajasi bolalarning hayotda muvaffaqiyatga erishishiga katta asos yaratadi. Shu sababli, ota-onalar uchun maxsus ta'lim dasturlari va qo'llab-quvvatlash tadbirlarini tashkil etish orqali ularning bolalar tarbiyasida samarali yondashuvlarni qo'llash imkoniyatlarini oshirish zarur. Bu kabi dasturlar ota-onalarga psixologik va tarbiyaviy ko'nikmalarni o'rgatish orqali farzandlarining to'laqonli shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Akramova F.A. Oilada muomalani tashkil etish psixologiyasi. – T.: «Shams ASA», 2006. -90-b. 7. Yo'ldoshev M. Oiladagi ruhiy muhit va uning tarbiyaga ta'siri. – T., 2004. -99-b.
2. Ibaydullayeva, U., & Mamatqulova, Y. (2022). Ota-ona va farzandlar ortasidagi inqirozli vaziyatlarda psixologik yordam korsatishning oziga xos xususiyatlari. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 471–473.
3. Kaykovus. *Qobusnoma*. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti, 2019 — 208-bet.

4. Sharafiddinov O. Alisher Navoiy. Kitobda: Tanlangan asarlar.-T.: Fan,1978:

O'SMIRLARDA INTELLEKTUAL QOBILIYATLARNI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK JIHATLARI

Jumayev Nodir Zaynitdinovich
Buxoro davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'smirlar intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga oid pedagogik-psixologik xususiyatlari bayon qilingan. Shuningdek, yoshlarda intellektual qobiliyatlarni shakllanish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan psixik jarayonlar, psixolog olimlarning ilmiy-nazariy ma'lumotlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: xotira, idrok, tafakkur, intellekt, faoliyat, ong, individuallik, ko'nikma, bilim, malaka, kreativlik.

Абстрактный. В данной статье описаны педагогические и психологические особенности развития интеллектуальных способностей подростков. Также представлены психологические процессы, которые могут происходить при формировании интеллектуальных способностей у молодежи, научно-теоретические сведения психологов.

Ключевые слова: память, восприятие, мышление, интеллект, деятельность, сознание, индивидуальность, умение, знание, компетентность, творчество.

Abstract. This article describes the pedagogical and psychological characteristics of the development of the intellectual abilities of adolescents. Also, psychological processes that can occur during the formation of intellectual abilities in young people, scientific and theoretical information of psychologists are presented.

Key words: memory, perception, thinking, intellect, activity, consciousness, individuality, skill, knowledge, competence, creativity.

Kirish. O'smirlik davri shaxs rivojlanishining eng muhim bosqichlaridan biri bo'lib, bu davrda intellektual qobiliyatlarni shakllantirish va rivojlantirish katta ahamiyat kasb etadi. Aynan shu bosqichda shaxsning o'z-o'zini anglash jarayoni kuchayadi, bilim va malakalarni o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyoj ortadi, shuningdek, tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuv rivojlanadi. O'smirlar intellektual qobiliyatlarini samarali rivojlantirish ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun poydevor yaratadi, shuning uchun pedagogik va psixologik yondashuvlarning samaradorligi bu jarayonda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

O'smirlik davridagi intellektual rivojlanish nafaqat tabiiy iqtidorga, balki oila, maktab, jamiyatdagi ta'lim va tarbiya muhitiga ham bevosita bog'liq. Ushbu davrda o'smirlarning qiziqish va qobiliyatlarini aniqlash, ularning imkoniyatlarini kengaytirish, mantiqiy va ijodiy tafakkurini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishda pedagogik metodlarning individual yondashuv asosida qo'llanilishi, shuningdek, ijobiy psixologik muhitning yaratilishi zaruriyatga aylanmoqda.

Intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishning samarali usullarini topish o'smirlarni o'qishga, ijodiy faoliyatga rag'batlantiradi va ularda kelajakda muvaffaqiyat qozonish uchun zarur ko'nikmalarni shakllantiradi. Shu sababli, o'smirlar intellektual rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan pedagogik va psixologik tadbirlarni chuqur o'rganish, ularni amaliyotga joriy etish nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili. O'smirlarda intellektual qobiliyatlarni xorij olimlaridan M.Sh.Ponomaryov, T.V.Kostareva, A.S.Kulyapina o'zbek olimlaridan M.G.Davletshin, E.G'oziev, B.R.Qodirov, Z.Nishonova, E.Uusmonova, R.Sunnatova va boshqalar aqliy qobiliyat muammosi bo'yicha tadqiqotlar olib borgan.

M.G.Davletshin o'smirlarning qobiliyatlarini o'rgangan bo'lib, u qobiliyatlar tarkibida tayanch va yetakchi xossalar, shuningdek, yordamchi sifatlarni alohida ko'rsatib o'tgan. Olimning ta'kidlashicha, qobiliyatning tayanch xossalaridan biri kuzatuvchanlik bo'lib, topshiriqlarni bajarishdagi muvaffaqiyat idrok sifati hamda kuzatuvchanlik darajasiga bog'liq. Yetakchi xossalar bo'lib, tafakkur va xayol hisoblanadi (tushunish, amaliy zakovat, fazoviy tasavvurlarning jonliligi va aniqligi, shakllar va masofalarni yodda olib qolish, konstruktiv fantaziya). Yordamchi xossa esa qo'l epchilligi hisoblanadi.

Psixolog B.R.Qodirov o'smirlar kasbiy layoqatining psixofiziologik jihatlarini tadqiq etgan va kasb tanlashga juda ko'p omillar: ijtimoiy talablar, moda, kasbning mavqei, oilaviy kasb an'analari, shuningdek, individual qobiliyatlar, qiziqishlar, xohish va shaxsning u yoki bu faoliyat bilan shug'ullanish istagi, shuningdek aqliy qobiliyat darajasi kabilar ta'sir ko'rsatishini alohida ta'kidlaydi. B.R.Qodirov tadqiqotlarining asosini o'smirlarni muayyan faoliyat bilan shug'ullanishga undovchi individual layoqatlarini o'rganish tashkil etgan. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, miya faoliyatining turli darajadagi va ko'rinishdagi faolligi individni u yoki bu faoliyat turi bilan shug'ullanishga undaydi. B.R.Qodirov qobiliyatga quyidagicha ta'rif beradi: «qobiliyat bilim, ko'nikma yoki malaka emas, balki, aynan shu bilim va malakalarni o'rganish, o'zlashtirishni yengillashtiradigan, tezlashtiradigan va shuning evaziga muvaffaqiyatni ta'minlaydigan ichki imkoniyatlar majmuasiga aytiladi».

M.Sh.Ponomaryovning fikriga ko'ra, qobiliyat juda murakkab psixik ta'limga kiradi, uning tarkibida muallif quyidagi muhim elementlarni ajratadi: ijodiy, aqliy va hissiy-irodaviylarga ajratilgan umumiy komponentlar; maxsus komponentlar, ijodiy aql, mantiqiy fikrlash qobiliyati, ifodalanish, ishlanmalar ilmiyligi, nazariy bilimlarni yig'ishga moyillik, turli obrazlarni kodlash qobiliyatini rivojlantirishning yuqori darajasi kabilarga bo'linadi.

T.V.Kostareva, A.S.Kulyapinalarning nuqtai nazariga ko'ra, intellektual qobiliyatning yetakchi tarkibiy qismlari ehtiyoj-motivatsion va kognitiv intellektual sohalaridir, chunki ularning mazmuniy birliklari yangiligi, originalligi va amalga oshirish vaqti bo'yicha natijalarga erishish ta'siriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Intellektual qobiliyatning asosiy ko'rinishlari mezonlari quyidagilar: fan sohasidagi bilish ehtiyojlarining intensivligi; muammoli vaziyatlar yaratish va ilmiy tahlil qilish qobiliyati; hal qilishning ideal qadriyatli usulini amalga oshirish qobiliyati (mujassamlashuv).

Mualliflarning ta'kidlashicha, motivatsiya subyekt faoliyatiga sabab bo'luvchi va uning yo'nalishini belgilovchi motivlar majmui sifatida qobiliyat muammosini muhokama qilishda alohida qiziqish uyg'otadi. Inson qo'ygan maqsadiga erishish istagida qat'iy turib, qat'iyat va tirishqoqlikni namoyon etib, odatda, hayotda muvaffaqiyatga erishgan misollar ko'p. Qobiliyatli insonlar aynan o'z kasbiga bo'lgan ishtiyoqning yuqori darajasi, boshqa barcha motivlar va mayllarni o'ziga bo'ysundiradigan dominant motivning mavjudligi bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, raqobat motivi va ijtimoiy ma'qullash motivi shaxsning o'z-o'zini faollashtirishiga to'sqinlik qiladi, uning ijodiy imkoniyatlarini namoyon etishni murakkablashtiradi.

Muhokama. Intellektual qobiliyat muammosi keng ko'lamdagi psixologik-pedagogik tadqiqot predmeti sifatida ko'plab tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Ushbu muammo bir necha jabhalarda o'rganilgan bo'lsa ham psixikaning muntazam rivojlanib borishi sababli ushbu mavzuni tadqiq qilish hamda o'rganishga doimo ehtiyoj sezilaveradi. Shuningdek, A.K.Belausovning tajribalari shuni ko'rsatdiki, biror sohaga tegishli qobiliyatlarga ega odamlar ushbu soha uchun zarur bo'lgan bilim ko'nikma va malakalarni osongina o'zlashtiradilar hamda olingan natijalar samaradorligi bilan boshqalardan farq qiladilar. Insondagi mavjud intellektual qobiliyat uning hayoti va faoliyatida muhim rol o'ynaydi hamda uni qaysi faoliyat sohasi uchun ko'proq mos kelishini aytishga imkon beradi. Lekin, qobiliyat bilim, ko'nikma yoki malaka emas, chunki, jamiyatda biror natijaga erishmagan uquvsiz deb baholangan insonlar keyinchalik biron-bir sohaning yetakchi mutaxassisi sifatida elga tanilishi, yuqori lavozimni egallashi, tadbirkor shaxs sifatida kamol topishi hodisasi tajribada ko'p uchraydi. Shu sababdan, bilim, ko'nikma va malakalarni egallash jarayonida qobiliyatlar namoyon bo'lsa-da, biroq ular bir-biriga bevosita taalluqli emas. S.S.Bilyukovning ta'kidlashicha, bilim ko'nikma, malakalar

insonni o'z ustida tinmay ishlashi va mashq qilish natijasida egallanadigan aniq voqelik, deb tasavvur qilinsa, qobiliyatlar shaxsning hali ro'yobga chiqmagan ichki imkoniyatlari (layoqatlar) sifatida namoyon bo'ladi. Qobiliyatlar tarkibida odatda umumiy va maxsus qobiliyatlar ajratiladi. Umumiy qobiliyatlar deganda shaxsning intellektual-motivatsion rivojlanish darajasi, ya'ni xulq-atvorning barcha shakllari uchun umumiy xususiyatlarning shakllanish darajasi tushuniladi. Maxsus qobiliyatlar faoliyatning muayyan maxsus sohalarida aniq namoyon bo'ladigan qobiliyatlardir. Umumiy va maxsus qobiliyatlar elementar yoki murakkab bo'lishi mumkin. Umumiy qobiliyatlar maxsus qobiliyatlarga nisbatan aniqlovchidir, ya'ni ular rivojlanish shartlaridan biridir. Fanda qobiliyatlarning yuqori darajada rivojlanganligi qobiliyat deb tushuniladi, shunday ekan, umumiy qobiliyat deganda umumiy qobiliyatlarning rivojlanganlik darajasi, ya'ni har qanday faoliyatning muvaffaqiyatini belgilovchi yagona tizim sifatida psixikaning xususiyatlarini, maxsus deganda esa muayyan faoliyat turlarining samaradorligini belgilovchi alohida psixik-funksional tizimlarning xususiyatlari sifatida maxsus qobiliyatlarni rivojlantirish darajasi tushunish lozim.

Xulosa. Intellektual qobiliyatning tarkibiy qismlari maxsus kombinatsiyasi o'rganilayotgan hodisaning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlaydi. Ushbu hodisa faoliyatning yuqori darajasini, xususan, ilmiy muammolarni hal qilishning o'ziga xos usullarini yaratishda ifodalangan xarakterni ta'minlaydigan shaxsning o'ziga xos xususiyatlari majmuasining sifat jihatidan o'ziga xos kombinatsiyasini tushunish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Белаусова А.К. Братсхикова Ю.В. Одаренность без границ: сопровождение одаренных детей с особыми образовательными потребностями // Психология образования в XXI веке, теория и практика. - Волгоград: Перемена, 2011. - С. 166-168.
2. Давлетшин М.Г. Психология технических способностей школьников. Ташкент: «Фан», 1971. - 176 с.
3. Костарева Т.В., Куляпин А.С. Техническая одаренность учащихся. // Пермский педагогический журнал. - 2019. - №10. - С. 67-75.
4. Понамарев Т.Н. Проблемы психологии одаренности и разработка подхода к её изучению. // Вопросы психологии. - 2004. - №3. - С. 125-132.

ZAMONAVIY YOSHLARNING IJTIMOIIY XUSUSIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA INTELEKTNING ROLI

Ostanov Shuxrat Sharifovich

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent

Hamroyev Jasurbek Umedovich

Buxoro davlat universiteti Psixologiya mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada globallashuv sharoitida hozirgi kun yoshlarining sotsial xususiyatlarini takomillashtirishda intellektning ahamiyati keltirib o'tilgan. Shu bilan birga yoshlarning sotsial jihatlarini shakllantirish borasida olimlarning ilmiy-nazariy ma'lumotlari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: individuallik, sotsializatsiya, ijtimoiylasuv, intellekt, ong, xotira, tafakkur, ijtimoiy ta'sir.

Аннотация. В этой статье подчеркивается важность интеллекта в улучшении социальных характеристик современной молодежи в условиях глобализации. В то же время изложены научно-теоретические данные ученых по формированию социальных аспектов молодежи.

Ключевые слова: индивидуальность, социализация, социалвода, интеллект, сознание, память, мышление, социальное влияние.

Annotation. This article cites the importance of intelligence in improving the properties of socila of present-day youth in the context of globalization. At the same time, the scientific and theoretical data of scientists on the formation of social aspects of youth is described.

Keywords: individuality, socialization, socialization, intelligence, consciousness, memory, thinking, social influence.

Kirish. Zamonaviy yoshlar jamiyatning rivojlanishida faol ishtirok etuvchi muhim qatlam bo'lib, ularning intellektual salohiyati jamiyatning kelajakdagi taraqqiyotini belgilovchi omillardan biridir. Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari davrida yoshlarning ijtimoiy xususiyatlarini shakllantirish va ularni har tomonlama rivojlantirish dolzarb vazifaga aylandi. Yoshlarning bilimga qiziqishi, tanqidiy fikrlash qobiliyati, ijodiy yondashuvi va ijtimoiy mas'uliyat hissi intellektual rivojlanish bilan chambarchas bog'liqdir. Yoshlar intellekti nafaqat ularning shaxsiy muvaffaqiyati, balki jamiyat oldidagi vazifalarni samarali bajarishlari uchun ham mustahkam asos yaratadi.

Intellekt yoshlarning ijtimoiy moslashuvi, muammolarni hal qilish qobiliyati, o'z qarashlarini mustaqil ravishda shakllantirishi va samarali kommunikatsiya qilish qobiliyatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, zamonaviy ijtimoiy muhit yoshlar oldiga yangi talablar qo'yadi, bunda faqat bilim va malakaga ega bo'lish kifoya qilmay, balki ulardan to'g'ri va oqilona foydalanish ko'nikmasi ham zarur. Yoshlarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish orqali ularning dunyoqarashini kengaytirish, mas'uliyatli va tashabbuskor bo'lishini ta'minlash, shuningdek, ularni ijtimoiy-psixologik jihatdan barqarorlashtirish mumkin.

Adabiyotlar tahlili: Zamonaviy yoshlarning ijtimoiy xususiyatlarini shakllantirishda intellektual rivojlanishning ahamiyati G'arb va Sharq olimlari tomonidan keng o'rganilgan. Bu tadqiqotlar yoshlarning tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv va ijtimoiy moslashuv kabi ko'nikmalarini rivojlantirishda intellektning muhim omil ekanligini ko'rsatadi. Amerikalik psixolog Xovard Gardner intellektning inson rivojlanishidagi roli haqida chuqur izlanish olib borgan va o'zining "Ko'p intellekt nazariyasi"ni yaratgan. Gardnerning fikriga ko'ra, har bir insonning o'ziga xos intellektual qobiliyatlari bor va ular ijtimoiy xususiyatlarga ham ta'sir qiladi. Gardner intellektual qobiliyatlarni nafaqat aqliy rivojlanish, balki ijtimoiy va emotsional rivojlanish bilan ham bog'laydi. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, yuqori intellektga ega bo'lgan yoshlar ijtimoiy aloqalarda muvaffaqiyatli bo'lib, mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlariga ega bo'ladilar, bu esa ularning ijtimoiy moslashuvchanligini oshiradi. Britaniyalik olim Edvard de Bono esa ijodiy fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirishda intellektual rivojlanishning muhimligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, intellekt insonning ichki potensialini yuzaga chiqarish vositasi bo'lib, bu o'z navbatida jamiyatdagi faoliyatda ijobiy aks etadi. De Bono o'zining "Lateral Fikrlash" konsepsiyasida ijodiy fikrlashni intellektual rivojlanishning ajralmas qismi sifatida ta'riflaydi va zamonaviy ta'lim tizimida yoshlarning ijodiy fikrlash va tanqidiy yondashuv imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratish zarurligini qayd etadi. Turkiyalik psixolog Emine Yildirim yoshlarning intellektual rivojlanishi ularning shaxsiy kamoloti va axloqiy qadriyatlarni anglashida muhim o'rin tutishini ta'kidlaydi. Yildirimning tadqiqotlari intellektual rivojlanishning yoshlarning o'ziga ishonchini oshirish, maqsadlarini belgilash va ijtimoiy mas'uliyat his qilish kabi xususiyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, intellektual rivojlanish yoshlar o'rtasida o'zligini anglash va jamiyatda faol ishtirok etish kabi jihatlarni shakllantiradi.

Yaponiyalik psixolog Susumu Shimazono ham intellektning yoshlar rivojlanishidagi ahamiyatini o'rganib, uni shaxsiy va ijtimoiy o'sishning asosiy omillaridan biri sifatida ko'radi. Shimazono yoshlarning intellektual salohiyati ularning o'zlarini jamiyatda ifoda etish, shaxsiy qobiliyatlarini namoyon qilish va turli ijtimoiy vaziyatlarda muvaffaqiyatli ishtirok etish qobiliyatini oshirishini ta'kidlaydi. Uning tadqiqotlari intellektual rivojlanish ijtimoiy jihatdan muhim ko'nikmalarni shakllantirishda asosiy rol o'ynashini ko'rsatadi va yoshlarning kelajakda jamiyatga ijobiy hissa qo'shuvchi yetuk shaxs bo'lib yetishishiga yordam beradi.

Muhokama. Zamonaviy yoshlarning ijtimoiy xususiyatlarini takomillashtirishda intellektual rivojlanishning roli juda katta. Intellektual salohiyat yoshlarning shaxsiy va ijtimoiy hayotidagi ko'plab jihatlarini belgilaydi. Ilmiy tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, yuqori intellektual qobiliyatga ega yoshlar ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli bo'lib, mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashish va ijodiy qarorlar qabul qilish kabi ko'nikmalarni o'zlashtiradilar. Bu xususiyatlar ularning o'z jamiyatida samarali rol o'ynashiga va o'zini to'laqonli namoyon qilishga yordam beradi.

Intellekt yoshlarning ijtimoiy o'sishini qo'llab-quvvatlab, ularda mas'uliyatlilik, boshqalar bilan hamkorlik qilish va jamiyat oldidagi vazifalarni to'g'ri anglash qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, Xovard Gardner va Edvard de Bononing tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, yuqori intellektual salohiyatga ega bo'lgan yoshlar atrofda muammolarga innovatsion yondashib, ijtimoiy masalalarga faol hissa qo'shadilar. Ular shaxsiy qobiliyatlarini jamiyatdagi turli rol va vaziyatlarda qo'llash orqali o'zlarini rivojlantiradilar.

Sharq tadqiqotchilari, jumladan, Emine Yıldırım va Susumu Shimazono ham intellektning yoshlar hayotida muhim o'rin tutishini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, intellektual rivojlanish yoshlarda shaxsiy maqsadlarni anglash, o'z-o'zini baholash va ijtimoiy barqarorlik kabi sifatlarni shakllantiradi. Bu jihatlar yoshlarning o'z kelajagini barpo etish jarayonida mustaqil va mas'uliyatli qarorlar qabul qilishiga yordam beradi. Shuningdek, intellekt yoshlarning stressga chidamliligini oshiradi, bu esa murakkab ijtimoiy vaziyatlarda barqaror qolish imkoniyatini yaratadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, intellektual rivojlanish yoshlar orasida jamiyatda yetuk, mas'uliyatli va faol shaxs bo'lib shakllanish uchun zarur poydevor hisoblanadi. Shuning uchun, yoshlarning intellektual salohiyatini oshirish orqali ularning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga yordam berish dolzarb vazifa hisoblanadi. Bu maqsadda ta'lim-tarbiya tizimi innovatsion usullarga asoslanib, yoshlarning intellektual qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirishi lozim. Shu yo'sinda, kelajakda jamiyat oldidagi mas'uliyatni to'laqonli his qiladigan va o'zini rivojlantirishni ustuvor deb biladigan yetuk shaxslarni tarbiyalash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Edward de bono Intelligence Information Thinking 2013 41 p.
2. Edward de Bono Six Frames For Thinking About Information (2008)
3. Ellwood, Robert S.; Shimazono, Susumu (2005). "New Religious Movements:
4. Gardner, H.; Davis, K. (2013). The App Generation: How Today's Youth Navigate Identity, Intimacy, and Imagination in a Digital World. Yale University Press.

SALOMATLIKNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI: TUSHUNCHA VA MOHIYAT, UNI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

Jumayev Ulug'bek Sattorovich

*Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrası
professori, psixologiya fanlari nomzodi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada salomatlik psixologiyasi, uning shakllanishi, psixologik salomatlikning ijtimoiy omillari, salomatlikning ijtimoiy-psixologik mezonlari, psixologik salomatlikka ijtimoiy munosabatlarning ta'siri, shaxslarning psixologik salomatligi ijtimoiy munosabarlar ya'ni, shaxslararo munosabatlar bilan chambarchas bog'liq ekanligi to'g'risida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: psixologik salomatlik, shaxslararo munosabatlar, ruhiy salomatlik, depressiya, depressiv tafakkur, salomatlik psixologiyasi, sog'lom shaxs.

Аннотация: В данной статье рассматривается психология здоровья, ее формирование, социальные факторы психологического здоровья, социально-психологические критерии здоровья, влияние социальных отношений на психологическое

здоровье, то, что психологическое здоровье личности тесно связано с социальными отношениями, т.е., межличностные отношения.3 сохраняется.

Ключевые слова: психологическое здоровье, межличностные отношения, психическое здоровье, депрессия, депрессивное мышление, психология здоровья, здоровая личность.

Abstract: This article discusses the psychology of health, its formation, social factors of psychological health, socio-psychological criteria for health, the impact of social relations on psychological health, the fact that the psychological health of an individual is closely related to social relations, i.e., interpersonal relationships.

Key words: psychological health, interpersonal relationships, mental health, depression, depressive thinking, health psychology, healthy personality

Salomatlik haqida soʻz borar ekan, uning eng avvalo, inson tani va vujudining betob boʻlmagan paytdagi holati hamda xastaliklar roʻy berganda kuzatiladigan ayrim ogʻriqlar, dard bilan bogʻliq tarzda tasavvur qilishga oʻrganib qolganmiz. Bu atama, eng avvalo, sogʻliqni saqlash xodimlari faoliyati bilan bogʻliq tarzda tushuntiriladi. Lekin tan va vujud, aql hamda idrok bevosita odamniki, unga bogʻliq boʻlgani uchun ham inson ruhiyati qonuniyatlari va sirlarini oʻrganuvchi fan boʻlmish psixologiyaning unga aloqasi bor. Psixologiya fanida salomatlik psixologiyasi boʻlimi mavjudki, u salomatlikka eng avvalo, inson ongi va tafakkurining inʼikosi sifatida qaraydi. Demak, har birimiz uchun suv va havodek zarur boʻlgan sogʻligʻimiz nafaqat tibbiyot fanining, balki psixologiyaning ham izlanish predmetini tashkil etadi.

Salomatlik psixologiyasi har birimizga oʻz ruhiy holatimizni boshqarish, ongu-shuurimizda roʻy berayotgan oʻzgarishlarni vaqtida ilgʻash orqali uni moʻtadil tutish, oʻzgaruvchan shart-sharoitlarga moslashish yoʻllarini, bu boradagi profilaktika hamda gigiyenani oʻrganadigan fan hamda foydali amaliyot sifatida tobora hayotimizga dadil kirib kelmoqda.

Xoʻsh, psixologiya salomatlikni inson feʼli, xulq-atvori va turli psixologik holatlari nuqtai nazaridan oʻrganganda asosan nimalarga eʼtiborni qaratadi? Har birimiz uchun sirday tuyulgan ruhiyatimizning oʻzimizni sogʻ-salamat, beshikast va tetik his qilishimizga aloqador qanday jihatlari bor? Uni boshqarish orqali oʻz boyligimiz – salomatligimizni saqlash borasida qoʻlimizda qanday imkoniyatlar mavjud?

U salomatligimizga aloqador jamiki sir-asrorlarni tushuntirishda eng avvalo, falsafiy yondashuvni afzal koʻradi, zero, bizning tushunchamizda, bu – tabiatga, jamiyatga, ruhitimizda roʻy berayotgan oʻzgarishlarga holis yondashishning bir usulidir. Salomatlikning ijtimoiy-psixologik mezonlari deganimizda avvalo oʻzimiz, oʻzimizning oʻzimizga, boshqalarga, atrofdagi yaqinlarimiz, biz uchun ahamiyatli boʻlgan insonlar, yor-doʻstlarimizga munosabatlarimiz, hamkasblarimiz, mehnat va oʻqish faoliyatidagi hamkorlarimizning bizga, bizning salomatligimizga koʻrsatishi mumkin boʻlgan ham ijobiy hamda baʼzan salbiy taʼsirlari nazarda tutiladi. Shaxs axloqiy pokligi va salomatligi uning hayotdagi turli vaziyatlardan oson chiqib ketishi va zimmasiga yuklatilgan har qanday masʼuliyatni vijdonan bajarish orqali oʻzi uchun ham maʼnaviy ozuqa olishini taʼminlaydi. Lekin turmush va uning ziddiyatlari mavjud boʻlgani uchun biz har doimo ham bir xil boʻlolmaymiz, axloqan salomat insonning boshqalardan farqi ham shundaki, u nima boʻlganda ham oʻzidagi axloq normalaridan chekinmaydi, turli gʻalamis fikrlarga chalgʻimaydi, zararli gʻoyalarga, chaqiriqlarga yon bermaydi, turli oqimlarga kirib ketmaydi, oʻz yeʼtiqodiga sodiq boʻladi. Xalqaro sogʻliqni saqlash tashkilotining bergan maʼlumotlariga koʻra, inson salomatligi 50 foizdan ziyod xolatlarda uning turmush tarziga, 20 foizi nasliy omillarga, 20 foizi ekologiyaga, yaʼni atrof-muhiti taʼsirlariga, 10 foizi – tibbiy yordamning samaradorligiga bogʻliq ekan. Turmush tarzi deganda, odatda, odamlarning moddiy va maʼnaviy ehtiyojlarini qondirish bilan bogʻliq boʻlgan, odatga aylangan, barqaror xulq-atvor va muomala normalari tushuniladi. U oʻz navbatida odam organizmning muayyan ritm va koʻnikmalarga ega boʻlishi orqali salomatligini maʼlum

me'yorlarda ushlab turish, chiniqish, dam olish va xulqini oqilona tashkil yetishga o'rganib qolishini ta'minlaydi.

Ruhiy salomatlik - odamlarning o'zidan ular ruhiyati uchun salbiy ta'sir etuvchi bid'atlar, an'analaridan o'z vaqtida voz kechish, yaxshilarini saqlab qolish, ta'lim va tarbiya jarayonlaridagi muvofiqliklarni bartaraf etish, professional malakalarni muttasil oshirib borish, to'g'ri ovqatlanish, oqilona dam olishni tashkil etishni taqozo etadi. **Psixologik muvozanat** - o'zaro muvofiqlik mezonini alohida ahamiyat kasb etadi. Bu mezon yordamida inson psixologik kechinmalaridagi, ya'ni, bilish, hissiy-emotsional, irodaviy sohalaridagi o'zgarishlarning xususiyatlari borasida fikr yuritish mumkin.

Nazariy jihatdan, shaxs va jamoat salomatligini o'rganishga psixologik yondashuvni ishlab chiqish davom etadi. Sog'liqni saqlashning zamonaviy ta'rifi amaliyotni nafaqat kasalliklarga qarshi kurashga emas, balki ijobiy maqsadlarga, salomatlikni rivojlantirishga qaratadi. Xalqaro miqyosda e'lon qilingan salomatlikka integratsiyalashgan yondashuv "Tana-psixika" tizimini "Shaxs va boshqalar", "Shaxs va oila", "Shaxs va jamiyat" super tizimiga kiritishni o'z ichiga oladi, ya'ni insonni ijtimoiy kontekstda o'rganish.

Maxsus o'rganish predmeti - bu farovonlikning ruhiy holatlari bo'lib, ularni "dalillarga asoslangan psixologiya" kontekstida o'rganish farovonlik (ruhiy, ijtimoiy, ma'naviy) holatlarini muammoli holatlardan ilmiy asoslangan ajratish uchun muhimdir.

O'zaro munosabatlarga kirishib, odamlar hissiyotlar va ma'nolar almashadilar va hokazo. Ularning integratsiyasi ijtimoiy muhitni - nomoddiy (ideal) voqelikni shakllantiradi, bu esa o'z navbatida odamlarga ta'sir qiladi. Shunday qilib, maxsus tadqiqotlarga ko'ra, katta yoshdagi o'spirinlarning (15-16 yosh) psixo-emotsional holati tengdoshlari, ota-onalari, o'qituvchilari tomonidan qo'llab-quvvatlanmasligi, o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarining yetishmasligi, shuningdek rivojlanmaganligi sezilarli darajada ta'sir qiladi. Ma'lumki, shaxsning psixo-emotsional holati, o'z navbatida, uning tanasining holatiga ta'sir qiladi.

Jamiyat hayotida salomatlik ijtimoiy-madaniy manipulyatsiya obyekti sifatida qaraladi va shu bilan birga jamiyat o'z (jamoat) salomatligi haqida g'amxo'rlik qilishi kerak.

Amaliy nuqtai nazardan, sog'liqni saqlashning ijtimoiy psixologiyasini (individual va jamoat salomatligining tarkibiy qismi sifatida) tartibga soluvchi resurs sifatida o'rganish individual va jamoat salomatligini shakllantirish, saqlash, tiklash bo'yicha yangi ko'rsatmalar beradi. Jamiyat madaniyat, fan, tibbiyot, psixologiya va boshqalar orqali fuqarolarga nafaqat ularning jismoniy salomatligini saqlab qolish uchun ta'sir o'tkazish qobiliyatiga ega, balki aqliy, ijtimoiy holatini saqlash uchun shart-sharoitlarni yaratish haqida g'amxo'rlik qilish imkoniyatiga ega va fuqarolarning ma'naviy farovonligi (bu o'z navbatida ularning jismoniy va ruhiy salomatligiga ta'sir qiladi).

Shaxs va jamoat salomatligini saqlash uchun professional psixologlar fanlararo jamoalarning bir qismi, jamoat salomatligining bir qismi bo'lishi kerak. "Salomatlik psixologiyasi" dasturi bo'yicha psixologik trening, bizningcha, nafaqat psixologlar, balki shifokorlar, o'qituvchilar, menejerlar va boshqalar uchun ham zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risda»gi PF-60-sonli Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 noyabrdagi «Tibbiy profilaktika ishlari samaradorligini yanada oshirish orqali jamoat salomatligini ta'minlashga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-4891-sonli Qarori.

3. Isakova M. Inson ruhiy salomatligining ijtimoiy-psixologik omillari (monografiya). - Farg'ona: Fan va texnologiyalar, 2021.– 202.

4. Xamrayev M.Sh. «Avitsenna (Ibn Sina) o sostoyaniyax chelovecheskogo tela, zdorove i bolezni, o klassifikatsii i nomenklature bolezney, o semiotike i diagnostike zabolevaniy» Austrian journal of technical and natural sciencye. 2015. 1-Tom.

5. G'oziyev E. Ontogenez psixologiyasi. // Monografiya. T.: "Noshir" 2010.

YOSHLARNI SOTSIAL MANIPULYATSION TA'SIRLARDAN MUHOFAZA QILISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Qosimova Sarvinoz Baxtiyorovna

*Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrası dotsenti,
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy yoshlarni manipulyatsion ta'sirlardan muhofaza qilishning psixologik mexanizmlarini rivojlantirish asoslari o'rganilgan. Shuningdek, yoshlarni sotsial manipulyatsion ta'sirlarga tushishni oldini oluvchi psixologik mexanizmlar hamda psixolog olimlarning ilmiy-nazariy qarashlari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: intellekt, tafakkur, manipulatsiya, motivatsiya, tafakkur, xotira, xarakter, idrok.

Абстрактный. В данной статье изучаются основы развития психологических механизмов защиты современной молодежи от манипулятивных воздействий. Также упоминаются психологические механизмы, не позволяющие молодым людям попасть под влияние социальных манипуляций, и научно-теоретические взгляды психологов.

Ключевые слова: интеллект, мышление, манипуляция, мотивация, мышление, память, характер, восприятие.

Abstract. In this article, the foundations of the development of psychological mechanisms for protecting modern youth from manipulative influences are studied. Also, the psychological mechanisms that prevent young people from falling under the influence of social manipulation and the scientific-theoretical views of psychologists are mentioned.

Key words: intelligence, thinking, manipulation, motivation, thinking, memory, character, perception.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari rivoji davrida yoshlarning ijtimoiy manipulyatsiyaga uchrashi keng tarqalgan holatga aylanib bormoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari, reklama va boshqa kommunikatsiya kanallari yoshlar ongiga ta'sir ko'rsatishning eng samarali vositalariga aylanmoqda. Bunday manipulyatsion ta'sirlar yoshlarning qarashlari, qadriyatlari, xatti-harakatlari va hayotiy pozitsiyalariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayniqsa, rivojlanish bosqichidagi yoshlar ongida shakllanayotgan axloqiy, hissiy va ijtimoiy pozitsiyalarning manipulyatsiya qilinishi, ularning shaxsiy o'zini anglash jarayoniga putur yetkazishi ehtimoli yuqori.

Yoshlarni ijtimoiy manipulyatsiyadan himoya qilishda psixologik mexanizmlar muhim o'rin tutadi. Bu mexanizmlar yoshlarning ongini mustahkamlash, ijtimoiy manipulyatsiyaga qarshi immunitet hosil qilish, tanqidiy tafakkur qobiliyatini rivojlantirish kabi omillarni o'z ichiga oladi. Ta'kidlash joizki, mazkur mexanizmlarni shakllantirishda oila, maktab va boshqa ijtimoiy institutlarning roli beqiyosdir. Shu bilan birga, shaxsning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish, ijtimoiy tarmoqlar orqali ta'sir ko'rsatuvchi axborotlarni tanqidiy qabul qilish qobiliyatini oshirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Yoshlarni sotsial manipulyatsion ta'sirdan himoya qilishda o'zbek olimlaridan M.G.Davletshin, V.M.Karimova, G'.B.Shoumarov, B.R.Qodirov, B.M.Umarov kabi olimlar o'z ishlarida tadqiq etganlar. Jumladan, V.M.Karimova shaxsning kasbiy kamolotida uning ijtimoiy ustanovkalarining ta'sirini va umuman har qanday faoliyatda ijtimoiy-psixologik omillarning ta'siri bo'lishini yoritib bergan. Bu jarayonda uning ijtimoiylashuviga alohida e'tibor qaratgan. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida inson omiliga, uning jismoniy va ruhiy salomatligini yaxshilashga qaratilgan ko'plab normativ hujjatlar ishlab chiqilmoqda. Bu bilan inson shaxsi, salomatligi, ruhiy holati uning oilada, jamiyatda tutgan o'rnini oliy qadriyat ekanligiga erishilmoqda. Insonlarning o'z ruhiy salomatligiga munosabatini barqaror qadriyat sifatida shakllantirish bugungi kunda muhim ijtimoiy vazifa ekanligi olimi V.M.Karimova tomonidan ahamiyatga molik ekanligi ta'kidlab o'tiladi. Bugungi globallashuv jarayonida inson

ruhiy salomatligiga ta'sir ko'rsatuvchi bir qator omillarning mavjudligini e'tiborga olmasdan bo'lmaydi. Bular qatorida axborot ta'sirlari, manipulyatsion holatlar va undagi ranglarning inson ruhiyatiga ta'sirini alohida o'rganish zarur. B.M.Umarovning fikricha, axborotlarning psixologik xavfsizligi bu – shaxs, axborot yoki qiziqish uchun muhim bo'lgan hayotiy jihatlarining xavfsizligi, shuningdek shaxsga nisbatan psixologik tahdidlarning oldini olish qobiliyatidir.

R.S.Samarovning qarashlarida, ijtimoiy xavfsizlik – shaxsning atrof-muhit bilan o'zaro munosabati, shu jumladan shaxsning ijtimoiy muhitning salbiy ta'siridan o'zini saqlay olish ko'nikmasidir.

Muhokama. Axborot-psixologik xurujlarning bu turi so'z va ma'lumot orqali ta'sir etishdir. Bu ta'sir ko'pincha davlat boshqaruv organlari yoki ommaga yo'naltirilgan bo'ladi. Ta'sir asosan aholi orasida bir-biriga ishonchsizlik, adovat hissi, o'zi yashab turgan joyi va davlat boshqaruvi tizimiga nisbatan norozilikni uyg'otishga qaratilgan. Axborot-psixologik xurujlarning asosiy ta'sir qurollari qo'rqitish, emotsional bosim ostiga olish, agressiyani keltirib chiqarishdir. Unda insonga kuchli psixologik ta'sir etuvchi so'zlar tanlanadi va eng asosiysi yolg'on axborot berish bilan yakunlanadi.

Psixogen ta'sir. Bu insonga jismoniy (harorat, tovush, yorug'lik va boshqalar yordamida) va shok holatiga tushiruvchi ta'sir deyiladi. Masalan: internet orqali tarqatilayotgan ommaviy qirg'in rasmlar yoki ayrim davlatlarning maxsus uskunalari yordamida boshqa davlat telefon liniyalarida tovushni o'zgartirish, ranglar orqali ta'sir etish kabilar kiradi.

Psixoanalitik ta'sir. Insonning ong ostiga ta'sir deb aytiladi. Bu ta'sir buyruq beruvchi so'zlar, rasmlar, hidlar, tovushlar orqali sodir bo'ladi. Aytaylik, OAV orqali odamlarga tushunarsiz musiqa, tovushlar uning ong ostiga kirib borish orqali ularni boshqarishi mumkin. Aniqrog'i, bu tovushlar kodlangan tarzda tarqatiladi.

Neyrolingvistik ta'sir. Lingvistik dasturlar yordamida yoshlarning motivatsiyasi o'zgartiriladi, bunda miya faoliyati buziladi.

Psixotron ta'sir. Shaxslarning anglanilmagan idrokiga yoki ong ostiga ta'sir etish usuli deyiladi. Bu usullar yuqori va quyi chastotali generatorlar orqali sodir bo'lib, inson miyasini kodlab qo'yadi. «25-kadr fenomeni» virusi esa bunga yaqqol misol bo'la oladi yoki «ko'k kit o'yini» aynan bu virus insonning psixofiziologik sohasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Salbiy ta'sirlar insondagi barcha sezgi kanallarini inobatga olgan holda amalga oshiriladi.

Psixotrop ta'sir. Insonning psixikasiga turli xildagi tibbiy preparat, kimyoviy va biologik moddalar yordamida ta'sir etish tushiniladi. Bundan tashqari poyezd relslariga yuqori sirpanuvchan polimerlar to'kib qo'yish, samolyot uchish yo'llariga esa yuqori birikuvchan polimerlar to'kib qo'yish ham psixotron ta'sirni ifodalaydi.

OAV(ommaviy axborot vositalari) axborot xurujlar tarqalishining eng asosiy maydoni hisoblanib, unda namoyish etiladigan ayrim kinofilmlar o'ziga xos emotsional viruslarga ega. Bulardan 666 virusi bo'lib, 666 bayt hajmdagi ranglar ketma-ketligi 25-kadrdagi qo'llaniladigan kompyuter virusi hisoblanadi. Odatda, bu virus insondagi yurak ritmining o'zgarishiga va kichik qon aylanish tizimida arterial bosimni o'zgarishi – bosh, qo'l va oyoq barmoqlarida qon aylanishini to'xtatishga olib keladi.

Inson o'ng miya yarim shari kechki va tungi paytlarda faollashadi. Lekin o'ng miya faoliyatida nazorat funksiyasi quyi bo'ladi. Oqibatda ta'sir o'tkazilayotgan davlatning axborot kanallari filtridan o'tmagan filmlar butun bir boshli ommaning ruhiy shikastga yuz tutishiga sabab bo'ladi.

Xulosa. Yoshlarni ijtimoiy manipulyatsiyadan himoya qilishning psixologik mexanizmlarini takomillashtirish muhim va dolzarb masala bo'lib, bu nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatning kelajagini ta'minlash uchun ham zarurdir. Ijtimoiy manipulyatsiyaga qarshi immunitetni shakllantirish orqali yoshlar o'ziga nisbatan yanada mas'uliyatli, tanqidiy fikrlovchi va mustaqil qaror qabul qila oluvchi shaxslar bo'lib yetishadilar.

Ta'lim tizimi, oila va boshqa ijtimoiy institutlarning faol ishtiroki bilan yoshlar ongida tanqidiy fikrlash, o'z qarashlariga asoslangan pozitsiyani mustahkamlash va ijtimoiy manipulyatsiyaga qarshi turish qobiliyati rivojlanadi. Bu jarayon yoshlarning shaxsiy o'sishini

qo'llab-quvvatlaydi, ularning atrof-muhitdagi axborotga bo'lgan munosabatini sog'lomlashtiradi va manipulyatsiyaga uchrash ehtimolini kamaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimova V. Milliy istiqlol g'oyasini xalqimiz ongiga singdirish omillari va vositalari. – Toshkent: O'AJBNT, 2002.
2. Кулатова С.Ю. “Ахборотлашган жамиятда ёшлар психологиясига таъсир этувчи омиллар”. “Мустақиллик йилларида ижтимоий-гуманитар фанлар тизимининг такомиллашуви ”мавзусида республика илмий-амалий анжумани материали. Тошкент.-2018,45-47 б.
3. Samarov R., Qodirov U. Shaxsning psixologik himoyasi – barqarorlikni ta'minlash asosi. //“Ta'lim muammolari” jurnali, 2010, №1.
4. Умаров Б.М. Очиқ ахборот тизимларида ахборот-психологик хавфсизлик. Ўқув қўлланма. Т.: 2013. – 225 б.

МАКТАБ БОЛАЛАРИДА БЕЗОРИЛИК ХУЛҚ-АТВОРНИ NORMALLASHTIRISHNING IJTIMOIIY - PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

G'aybullayev Alisher Asadovich

Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya Ushbu maqolada maktab bolalarida bulling xulq - atvorining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari o'rganilgan. Shuningdek, bezorilik holatlarini oldini olish uchun ilmiy – nazariy faktorlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: intellekt, ong, bezorilik, sotsializatsiya, individualizm, destruktiv xulq atvor.

Abstract In this article, the socio-psychological features of bullying behavior in school children are studied. Also, scientific-theoretical factors to prevent cases of bullying are mentioned.

Key words: intellect, consciousness, bullying, socialization, individualism, destructive behavior.

Аннотация В данной статье изучаются социально-психологические особенности буллингового поведения школьников. Также упоминаются научно-теоретические факторы предотвращения случаев издевательств.

Ключевые слова: интеллект, сознание, буллинг, социализация, индивидуализм, деструктивное поведение.

Kirish. Maktab yoshidagi bolalar orasida bezorilik holatlari yoshlarning psixologik rivojlanishi va ijtimoiy muhitdagi o'zaro munosabatlarga jiddiy zarar yetkazuvchi omil sifatida paydo bo'lmoqda. Bezorilik o'quvchilarning ruhiy holatiga, ularning tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlarga hamda maktabdagi iqlimga salbiy ta'sir qiladi. Bunday xulq-atvor ko'pincha oilaviy sharoit, ijtimoiy va psixologik omillar bilan bog'liq bo'lib, bolalar o'rtasidagi raqobat, tengdoshlardan e'tibor qozonish istagi va atrofdagi salbiy namunalardan ta'sirlanish kabi sabablarga asoslanadi.

Mazkur mavzuda olib borilgan tadqiqotlar bolalardagi bezorilikni kamaytirish uchun ularning xulq-atvorini tahlil qilish va sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish zarurligini ko'rsatadi. Bu esa o'quvchilarda ijobiy munosabatlarni rivojlantirish, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash va maktabda xavfsiz muhit yaratishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. Maktab yoshidagi bolalarda bezorilikni kamaytirish va ularning xulq-atvorini ijtimoiy jihatdan maqbul yo'nalishga yo'naltirish bugungi kunning dolzarb tadqiqot mavzularidan biridir. Bezorilik xatti-harakatlarini tahlil qilishda ilmiy adabiyotlar bu muammoning ko'plab ijtimoiy va psixologik omillarga bog'liqligini ko'rsatadi.

Bir qator tadqiqotlarda oilaviy muhit va ijtimoiy sharoitlar bolalarning xulq-atvoriga katta ta'sir ko'rsatishi ta'kidlangan. Mishra va Mistry (2018) o'tkazgan tadqiqotlar oilaviy ziddiyatlar, kam ta'minlanganlik va oiladagi zo'ravonlik bolalarda bezorilikni kuchaytirishi mumkinligini ko'rsatadi. Ayniqsa, ota-ona e'tiborining yetishmasligi yoki oilaviy qo'llab-quvvatlashning kamligi bolalar orasida tajovuzkorlik va bezorilikning ortishiga olib kelishi mumkin (Sutton, Smith, & Swettenham, 1999).

Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, bezorilik ko'pincha bolalarning o'ziga ishonch kamligi, past o'zini baholash yoki yuqori darajadagi stress bilan bog'liqdir. Adabiyotlarda ta'kidlanganidek, bezorilikka moyil bolalar ko'pincha o'z his-tuyg'ularini boshqarishda qiynaladilar va ko'pincha tajovuzkor xulq-atvor orqali o'zlariga e'tibor jalb qilishga harakat qiladilar (Olweus, 1993). Bu borada Bandura (1977) tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy o'rganish nazariyasi katta ahamiyatga ega bo'lib, unda bolalar boshqalarning tajovuzkor xatti-harakatlarini kuzatish orqali ularni o'zlashtirishi mumkinligi aytiladi.

Bezorilikning yana bir muhim omili tengdoshlar bilan munosabatlar va maktab muhitidir. Salmivalli (2010) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar tengdoshlarning o'zaro munosabatlari, ijtimoiy ro'llar va maktabda qo'llanilayotgan intizomiy usullar bolalarning xulq-atvorini shakllantirishda muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. Maktabda kuchli qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhit yaratilganda, bolalarning bezorilikka moyilligi sezilarli darajada kamayishi aniqlangan.

Ilmiy adabiyotlarda bolalardagi bezorilikni kamaytirishga qaratilgan bir qator strategiyalar ishlab chiqilgan. Olweusning (1993) zo'ravonlikka qarshi kurash dasturi maktablarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va bolalarning tengdoshlariga nisbatan hurmatni oshirish orqali bezorilik xatti-harakatlarini kamaytirish mumkinligini ko'rsatgan. Psixologik qo'llab-quvvatlash, ijobiy o'rganish muhiti yaratish va bolalarga ijtimoiy muhitda ijobiy xatti-harakatlarni mustahkamlash bezorilikka qarshi kurashda samarali usul sifatida tavsiya etiladi (Rigby, 2003).

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar tahlili maktab bolalarida bezorilikni kamaytirish uchun ijtimoiy va psixologik omillarni hisobga olgan holda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Bu esa bolalarda sog'lom xulq-atvor va barqaror ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Muhokama. Maktab bolalari orasida bezorilik xatti-harakatlarini normallashtirish va sog'lom ijtimoiy muhit yaratish – bugungi kunning muhim muammolaridan biri hisoblanadi. O'quvchilarning bezorilikka moyil bo'lishi ko'pincha ular duch keladigan ijtimoiy va psixologik omillarga bog'liq. Bu omillar ichida oila muhiti, jamiyatlardagi umumiy munosabatlar, maktabdagi ijtimoiy ta'sirlar va tengdoshlar orasidagi o'zaro munosabatlar katta o'rin tutadi. Shunday ekan, bolalarning xulq-atvorini boshqarish uchun ularning ijtimoiy muhitini to'g'ri shakllantirish, psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish zarur.

Maktabdagi iqlim va munosabatlar o'quvchilarning ruhiyatiga va xulq-atvoriga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Maktablar ijtimoiy muloqot va ko'nikmalarni rivojlantiradigan asosiy joylardan biri bo'lib, o'quvchilarning o'zini namoyon qilishida muhim omil sanaladi. Agar maktabdagi muhit qo'llab-quvvatlovchi, ijobiy va xavfsiz bo'lsa, o'quvchilar bezorilikka kamroq moyil bo'ladi va o'zlarini yaxshi his qilishadi. Bu esa ularda sog'lom va ijtimoiy jihatdan maqbul xulq-atvor shakllanishiga imkon beradi.

Bolalar o'zlarini maktabda xavfsiz his qilmasa, bu ularda stress va bezovtalikni kuchaytiradi. Shu sababdan, o'quvchilar orasida bezorilikni kamaytirish va sog'lom ijtimoiy munosabatlarni targ'ib qilish uchun maktablarda maxsus dasturlar joriy etish muhim. Bunday dasturlar o'quvchilarga muammolarni muloqot orqali hal qilish, his-tuyg'ularini boshqarish va boshqalar bilan konstruktiv munosabatlar o'rnatishga yordam beradi.

Shuningdek, tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar bolalarning xulq-atvoriga katta ta'sir ko'rsatadi. Bolalar ko'pincha tengdoshlarining xulqini kuzatadi va ulardan o'rnak oladi. Agar ular bezorilikni tez-tez ko'rishsa, bu xulq-atvor ularning o'zlari uchun ham normal hol sifatida qabul qilinishi mumkin. Shu sababdan, bezorilikka qarshi kurashishda tengdoshlar orasida ijobiy o'rnaklarni kuchaytirish muhimdir.

Oila muhiti ham bolalarning xulq-atvoriga bevosita ta'sir qiladi. Bolalar oilada duch kelgan muomala va tajribalarni maktabdagi xulqida aks ettirishi mumkin. Oilada zo'ravonlik yoki e'tibor yetishmasligi holatlari bolada ichki agressiya va bezorilikka moyillikni kuchaytiradi. Shu sababli, ota-onalarga tarbiya va kommunikatsiya bo'yicha maslahatlar berish bolalarning bezorilikka moyilligi va tajovuzkor xulq-atvorini kamaytirishda muhim omil hisoblanadi.

Psixologik jihatdan olganda, bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirish bezorilikka qarshi samarali kurashish imkonini beradi. Aksincha, o'zini boshqarish qobiliyati past bo'lgan bolalar tajovuzkor xulqni nazorat qilishda qiynaladi va bu ularni bezorilikka moyil qiladi. Shu sababdan, o'quvchilarga stress va agressiyani boshqarish texnikalarini o'rgatish ularning ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Maktab jamoasi va o'qituvchilar bu jarayonda katta rol o'ynaydi. Ular o'quvchilarga ijobiy xulq-atvorni mustahkamlash va ular o'rtasida o'zaro hurmatni rivojlantirish bo'yicha o'rnak ko'rsatishi zarur. Maktabda adolatli va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratilganda, o'quvchilar o'zlarini o'zgacha his qiladi va bezorilik xatti-harakatlari kamayadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bolalarda bezorilikni kamaytirish va xulq-atvorni normallashtirish uchun ijtimoiy-psixologik jihatdan keng qamrovli yondashuv zarur. Oilaviy va maktab muhitidagi qo'llab-quvvatlovchi va ijobiy o'zgarishlar, shuningdek, bolalarning o'zaro munosabatlarini yaxshilashga qaratilgan dasturlar orqali bezorilikning oldini olish mumkin. Shu yo'sinda maktab o'quvchilari uchun sog'lom, xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratilib, ularning ijtimoiy va psixologik jihatdan sog'lom rivojlanishi ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

5. Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Blackwell Publishing.

6. Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *Canadian Journal of Psychiatry*, 48(9), 583-590.

7. Sutton, J., Smith, P.K., & Swettenham, J. (1999). Social cognition and bullying: Social inadequacy or skilled manipulation? *British Journal of Developmental Psychology*, 17, 435-450.

8. Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 15(2), 112-120.

ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ РОЛИ ЯЗЫКА В РЕКЛАМНОМ ДИСКУРСЕ

Джалилова Зарнигор Баходировна

Научный руководитель

Нутфуллаева Лолахан Фирузовна

Студент группы 11-7-23 лет

Аннотация: В данной статье обосновывается важное значение общения и обмена коммуникативной информацией, а также этапы развития языковых взглядов. Изучены навыки говорения в процессе общения, этапы невербального обмена информацией, умение передавать информацию жестами.

Ключевые слова: Рекламное произведение, текстовосприятие, дискурс, текст, коммуникативное действие

Annotation. This article substantiates the importance of communication and the exchange of communicative information, as well as the stages of development of linguistic views. Speaking skills in the communication process, stages of non-verbal exchange of information, and the ability to convey information through gestures have been studied.

Key words: Advertising work, text perception, discourse, text, communicative action

Введение. Рекламное произведение, не скрывающее прагматического смысла, относится к прямой рекламе. Если же автор намеренно скрывает свои цели, маскирует сигнал «рекламность» путем создания в дискурсе ситуации, далекой от прагматической сферы продаж, перед нами текст косвенной рекламы, моделирующий непрямую рекламную коммуникацию. В том случае, когда автор помещает информацию о рекламируемом продукте (товаре или услуге) в поле некоммерческой информации, перед нами скрытая коммуникативная форма рекламы. Выбор одной из названных коммуникативных форм имеет принципиальное значение для организации рекламного дискурса, поскольку заданная им модель влияния на адресата (открытое воздействие или манипуляция) диктует типичные механизмы этого влияния, определяет особенности текстопорождения и текстовосприятия. Анализ рекламных произведений проводится на основе предложенных автором положений о составе и характере жанрообразующих признаков рекламного текста, выработанной типологии жанров прямой и косвенной рекламы и разработанной методики комплексного анализа рекламного произведения. Орфография и пунктуация источников сохранены.

Как отмечает Н. Н. Белозерова, «по линии дихотомии язык/ речь термин “дискурс” употреблялся сначала для обозначения только устной речи, позднее — для обозначения произведений устной и письменной речи. Второй уровень противопоставления — это дихотомия текст/дискурс. Несмотря на это, до 70-х гг. XX в. в европейской лингвистике понятия «текст» и «дискурс» были почти взаимозаменяемыми, и сегодня все определения дискурса представлены через понятие «текст», причем «многие исследователи отождествляют дискурс и текст. По мнению М. К. Бисималиевой, можно говорить о национальных и индивидуально-авторских предпочтениях того или иного термина. Так, во французском и английском языках наиболее употребителен термин «дискурс», тогда как в немецком — термин «текст». Вместе с тем существует традиция разграничивать данные понятия. По наблюдениям М. Макарова, употребление термина «дискурс» как родовой категории по отношению к понятиям «речь», «текст», «диалог» сегодня все чаще встречается в лингвистической литературе, в то время как в философской, социологической или психологической терминологии оно уже стало нормой. «Дискурс стал описываться как всякий язык (а не просто текст), имеющий свои тексты». Большинство исследователей отмечает многозначность термина «дискурс» Т. ван Дейк предложил его определения в широком и узком смысле. Дискурс в широком смысле есть коммуникативное событие, происходящее между говорящим, слушающим (наблюдателем и др.) в процессе коммуникативного действия в определенном временном, пространственном и ином контексте. Это коммуникативное действие может быть речевым, письменным, может иметь вербальные и невербальные составляющие. Понимание дискурса в узком смысле связано с выделением только вербальной составляющей коммуникативного действия, о которой говорят как о «тексте» или «разговоре». В этом смысле термин «дискурс» обозначает завершенный или «продолжающийся» продукт коммуникативного действия, его письменный или речевой результат, который интерпретируется реципиентами. То есть дискурс в самом общем понимании — это письменный или речевой вербальный продукт коммуникативного действия. Таким образом, по Т. ван Дейку, текст — дискурс в узком смысле.

«Лингвистический энциклопедический словарь», дефиниции которого служат отправной точкой для многих исследователей, определяет дискурс как «связный текст в совокупности с экстралингвистическими — прагматическими, социокультурными, психологическими и др. факторами; текст, взятый в событийном аспекте; речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и механизмах их сознания (когнитивных процессах)» Опираясь на данное определение, Н. И. Формановская, кроме того, выделяет дискурс как текущую речевую деятельность в какой-либо сфере (например, политический дискурс), дискурс как все речевые произведения, создаваемые человеком (дискурс

языковой личности), дискурс как процесс речевой деятельности говорящего (монолог)/говорящих (диалог), в котором представлена не только информация о «положении дел в мире» (пропозиции), но и весь набор субъективных, социокультурных смыслов, в том числе стереотипных, прецедентных и тому подобных смыслов. Во французской лингвистической традиции, отмечает П. Серио, в различные периоды дискурс понимался по-разному: как любое конкретное высказывание; текст; воздействующая сила высказывания; процесс беседы; «речь, присваиваемая говорящим»; система ограничений, накладываемая на высказывание в силу определенной социальной или идеологической позиции и др.

Основная часть: Поскольку дискурс, как и текст, представляет собой сложный и неоднозначный феномен, он не поддается единой (и единственно возможной) трактовке. Попробуем классифицировать сложившиеся в исследовательской литературе трактовки дискурса, представив их в виде дихотомий и трихотомий. Трихотомия «этносы — социальные сферы — личность»: 1. Национальный дискурс, например, «русский дискурс — вербализованная речемыслительная деятельность, понимаемая как совокупность процесса и результата, обладающая как лингвистическим, так и экстралингвистическим планами и осуществляемая на русском языке представителями русского национально-лингвокультурного сообщества. 2. Дискурс социальной сферы — текущая речевая деятельность в какой-либо сфере (например, политический, поэтический, научный, педагогический, юридический, рекламный дискурсы) 3. Дискурс языковой личности — «все речевые произведения, создаваемые (созданные, могущие быть созданными) человеком. Дихотомия «текст — совокупность текстов» (см. также отмеченное Г. М. Левиной противопоставление дискурса как фрагмента речи и дискурса как системы знаний в той или иной области общечеловеческой культуры). 1. Дискурс текста — построение и восприятие связного текста «в совокупности с экстралингвистическими — прагматическими, социокультурными, психологическими и др. факторами. 2. Дискурс сверхтекста — построение и восприятие сверхтекста (например, верстка номера и чтение газеты). Дихотомия «автор — адресат»: 1. Дискурс автора — процесс текстопорождения. 2. Дискурс адресата — процесс рецепции. Дихотомия «сильный — слабый дискурс»: 1. Сильный дискурс «обладает неограниченным запасом времени, позволяющим рассмотреть объект со всех мыслимых точек зрения, привести все мыслимые доводы про и контра. Адресант и адресат в равной степени владеют кодом и задействуют свою культурно-языковую компетенцию полностью». 2. Слабый дискурс не обладает перечисленными выше признаками. Трихотомия «вербальный — невербальный — комплексный дискурс»: 1. Вербальный дискурс — дискурс, использующий в качестве основного средства своего функционирования вербальную знаковую систему (письменный текст, речь). Вербальный дискурс, в свою очередь, может быть внутренним и внешним (см. ниже). 2. Невербальный дискурс — дискурс, функционирующий с помощью иных знаковых систем (иконических знаков, жестов, мимики и др.) (см. также: 3. Комплексный дискурс (термин Е. А. Терпуговой — дискурс, функционирующий с помощью взаимодействия вербальной, визуальной, аудиальной и иных знаковых систем. Дихотомия «внешний — внутренний вербальный дискурс»: 1. Внутренний дискурс — восприятие без речевой реализации (восприятие музыки, живописи, решение математических задач и др.). Это отмеченная Г. М. Левиной «возможность мысленного проговаривания», которая «в сумме с окружающей действительностью, ситуативными знаниями и вообще с опорой на общечеловеческую когнитивную базу делает возможным адекватное восприятие происходящего без речевого сопровождения». 2. Внешний дискурс предполагает речевую реализацию. Дихотомия «личностный — институциональный дискурс»: 1. Личностный дискурс представляет собой личностно-ориентированное общение. По мнению В. И. Карасика, данный тип общения реализуется в том случае, если нам хорошо известен собеседник, если мы стремимся не только передать некоторую информацию или оказать определенное воздействие на него, но и раскрыть свою душу и

попытаться понять внутренний мир адресата. 2. Институциональный дискурс представляет собой статусноориентированное общение, т. е. специфическую клишированную разновидность общения между людьми, которые должны общаться в соответствии с нормами данного социума (например, при прохождении таможенного контроля). Данный ряд противопоставлений типов дискурсов может быть продолжен. Вопрос о структуре дискурса в настоящее время остается дискуссионным. А. Кибрик и П. Паршин в статье «Дискурс», отмечая многообразие подходов к его решению, выделяют макроструктуру («обобщенное описание основного содержания дискурса»), суперструктуру (стандартную схему строения конкретного дискурса — его жанровую форму) и микроструктуру (минимальные составляющие — предикации/клаузы) дискурса. Представляется, что данные элементы непосредственно связаны с одним из основных компонентов дискурса — текстом. Вместе с тем понимание дискурса как коммуникативного события предполагает учет всех его составляющих. Возможный вариант строения дискурса.

Заключительная часть: Рекламное произведение — текст особого рода, так как в его структуре могут функционировать знаки разных семиотических систем. Прежде чем дать характеристику этого явления, кратко остановимся на понятии «знак». «Философский энциклопедический словарь» определяет знак как материальный, чувственно воспринимаемый предмет (явление, действие), который выступает как представитель другого предмета, свойства или отношения. Существуют разные классификации знаков. Одна из самых известных предложена Чарльзом Пирсом, который выделял знаки-иконы (мысленные образы, рисунки и п р .), имеющие естественное сходство с объектом, знаки-индексы (градуированная шкала, сигнал, крик и др.) и конвенциональные знаки-символы (рассказ, книга, закон, институция). В классификации Ч. Пирса не было деления знаков на языковые и неязыковые. Например, к «иконам», помимо визуальных картинок, он относил также метафору, к индексам — указательное местоимение, к символам — существительное. Впоследствии данная классификация была уточнена: был установлен конвенциональный характер иконических и индексальных знаков, к «иконам», индексам и символам стали относить только неязыковые знаки. Так, «Краткий философский словарь», отмечая первичность деления знаков на языковые (знаки естественного и искусственного языков) и неязыковые, к последним причисляет индексы (симптомы, признаки, показания приборов), иконические знаки (копии, изображения обозначаемых предметов) и символы (эмблемы, знамена, гербы).

Для анализа печатной рекламы наибольший интерес представляет выделение иконических знаков, занимающих в структуре рекламного текста одно из важнейших мест. Проблеме места и роли иконического знака в рекламном тексте посвящены исследования Р. Барта и У. Эко. С точки зрения Р.Барта, рекламное объявление представляет собой ряд дискретных (т. е. отдельных) нелинейных знаков, передающих три сообщения: 1) языковое (денотативное и коннотативное); 2) иконическое «денотативное» («буквальное», перцептивное, т. е. непосредственно воспринимаемое); 3) иконическое «коннотативное» («символическое»). Языковое сообщение выполняет две функции: закрепления и связывания иконического сообщения. Любое изображение полисемично (т. е. многозначно); под слоем его означающих залегает «плавающая цепочка» означаемых; читатель может сконцентрироваться на одних означаемых и не обратить никакого внимания на другие. Необходимы «технические приемы», «предназначенные для остановки плавающей цепочки означаемых, призванные помочь преодолеть ужас перед смысловой неопределенностью иконических знаков: языковое сообщение как раз и является одним из таких приемов». Вербальный компонент рекламного сообщения позволяет идентифицировать как отдельные элементы изображения, так и все изображение в целом. «Ф ункция именования способствует закреплению — с помощью языковой номенклатуры — тех или иных денотативных смыслов», «позволяет ... выбрать правильный уровень восприятия», а также управлять

актами интерпретации «символического» сообщения. По мысли Р. Барта, реализация функции закрепления приводит к тому, что «текст как бы ведет человека, читающего рекламу, среди множества иконических означаемых; . зачастую весьма тонко манипулируя читателем, текст руководит им, направляя к заранее заданному смыслу». Текст способен «диктовать тот или иной взгляд на изображение: закрепление смысла — это форма контроля над образом». Иконические означаемые обладают свободой, текст играет репрессивную роль.

Литература:

1. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) / Е. Е. Анисимова. М. : Изд. центр «Академия», 2003. Булатова Э.
2. Лазарева Э. А. Стилистика рекламы : учеб. пособие / Э. А. Лазарева. Екатеринбург : Архитектон, 2005.
3. Ключев Е. В. Речевая коммуникация / Е. В. Ключев. М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002.

ISLOM DINI VA SOG'LOM TURMUSH TARZI PSIXOLOGIYASI

Rahimov Uchqun Alimbaevich

BuxDU mustaqil tadqiqotchisi

Islom haqqoniyat va insoniylik dinidir. U poklik, xushxulqlik, hayo, insof, mehr-oqibat va vatanparvarlik kabi insoniy fazilatlariga chaqiradi. Islom oq ko'ngil, toza vijdonli haqiqiy insonni tarbiyalaydi, unga haqiqat yo'lini ko'rsatadi. Insoniylik va ma'naviy go'zallikni kamolga yetkazish yo'lidan boshlaydi.

Islom insonlarni turli xil harom – xarish ishlardan saqlanishga va halol yashashga undaydi. Ma'lumki, islom dinning asosida uning beshta asosiy farzini bajarish kerak. Bular iymon (ishonch va sadokat), namoz, ro'za, zakot, haj kabi amallardir. Islom – bu Alloh yagona deb e'tiqod qilib, unga bo'ysunmoqlik va butun bilan unga ixlos qilmoqlik va Alloh buyurgan diniy e'tiqodga imon keltirmoqlik demakdir.

Namoz o'qishga qo'yiladigan talablarga ko'ra:
Tahorat olinadigan suv pokiza va halol bo'lishi,
Nomoz o'qiladigan joy toza, pokiza joy bo'lishi,
Jomai pok – kiyimlar pok bo'lishi,
Niyat, ya'ni qaysi nomozni o'qilayotganlikni bilish,
Vaqt – har bir namozda o'z vaqtida o'qish.

Islom shariati inson hayotini muhofaza qilish maqsadida insonning sog'ligini saqlash borasida barcha kerakli choralarni ko'rgan. Inson baxt-u saodati uchun joriy bo'lgan, maqsadi inson hayotini muhofaza qilish bo'lgan, Alloh taoloning oxirgi va mukammal dini, qiyomatgacha boqiy qoluvchi, barcha zamonlar va makonlarda insoniyatga ikki dunyo saodati kafolatini beruvchi dini – Islom insonning salomatligiga katta e'tibor beradi.

Zotan, tanisihatlik bo'lmasa, odamning bu dunyoda baxtli bo'lishini tasavvur ham qilib bo'lmaydi. Qur'oni Karim va Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallamning sunnatlarida inson sog'lig'iga katta e'tibor berilgan. Agar sog'liqni saqlash bo'yicha ushbu ikki manbada kelgan ma'lumotlarni o'rganadigan bo'lsak, ulkan xazinani topgan bo'lamiz. Islomda sihat-salomatlik, tan sog'ligi Alloh taolo bandalariga bergan eng ulkan ne'matlardan biri hisoblanadi. Abdulloh ibn Abbos roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: «Nabiy sollallohu alayhi vasallam: «Ikki ne'mat borki, odamlarning ko'plari ularda ziyonadirlar – (ular) sog'lik va xotirjamlik», dedilar». Buxoriy va Termiziy rivoyat qilgan. Ko'rinib turibdiki, Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam sog'likning bandaga berilgan ne'mat ekanini ochiq-oydin qilib aytdiqdalar. Ubaydulloh ibn Mihsandan, u otasi roziyallohu anhumodan rivoyat qilinadi: «Nabiy sollallohu alayhi vasallam: «Sizlardan kim xotirjam va jasadi ofiyatda tong ottirsa-yu, huzurida bir kunlik quti (egulik-ichgulik) bo'lsa, go'yo dunyo unga mulk bo'libdir», dedilar». Termiziy hasan sanad

ila rivoyat qilganlar. Inson uchun dunyoni qo'lga kiritish yo'lida zarur bo'ladigan shartlardan eng avvalgisi salomatlik, deb e'lon qilinishining o'zi Islomda kishilarning salomatligiga qanchalik e'tibor berilishini ko'rsatib turibdi. Chunki ushbu hadisi sharifda zikr qilinganidek, tinch-omonlik va yeb-ichgulik ne'matlari bo'lsa ham, sog'lik ne'mati bo'lmasa, kishiga boshqa ne'matlar tatimaydi. Ba'zi vaqtlarda inson butun boyligini sarflab ham sihat-salomatlikni topa olmaydi. Sog'lik-salomatlik ne'mati muhim bo'lgani uchun ham Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam siz bilan biz ummatlariga o'sha ulug' ne'matni doimo Alloh taoloning O'zidan so'rab turishni amr etganlar. Abu Bakr Siddiq roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: «Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning «Allohdan yaqini va mustahkam sog'likni so'ranglar. Zero, odamlarga yaqin va mustahkam sog'likdan ko'ra yaxshi narsa berilmagan», deganlarini eshitdim». Termiziy rivoyat qilgan.

«Yaqin» mustahkam iymondir. Demak, bandaga Alloh tomonidan berilgan ne'matlar ichida eng birinchi o'rinda mustahkam iymon tursa, undan keyingi, ikkinchi o'rinda sog'liq turar ekan. Islom sog'liqning Alloh taolo tomonidan bandaga berilgan ulug' ne'mat ekanini, banda uning uchun shukr qilishi lozimligini ta'kidlash bilangina kifoyalanib qolmaydi. Islom sog'liqni saqlashning yo'llarini ham o'rgatadi. Bu borada dinimizda badantarbiyaga, tozalikka rioya qilishga, sog'liqqa zarar yetkazuvchi va atrofni iflos qiluvchi narsalardan qaytarishga, jismni toliqtirishdan qaytarishga sog'liqni saqlash maqsadida yengillik va ruxsatlar berilishi kabi bir qator muhim ishlar yo'lga qo'yilgan.

Abu Bakr Ar-Roziy va sog'lom turmush tarzi

Mashhur fors-tojix olimi, faylasufi Abu Bakr Ar-Roziy (865-925) o'zining "Ma'naviyat tibbiyo "Falsafiy turmush tarzi" kabi asarlarida inson salomatligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar haqida batafsil ma'lumotlar beradi. "Ma'naviyat tibbiyoti" da tibbiyotni ikkiga jismoniy va ruhiy tibbiyotga ajratadi va jismoniy tibbiyotni- inson tanasi kasalliklarning oldini olish va davolash, ruhiyot tibbiyotini esa insonga ruhiy axloqini yo'lga qo'yish va insonning ma'naviy sifatlarini takomillashtirish deb belgiladi. U aqlning vasfini ta'riflab insonni ehtirosalar emas, balki aql boshqarishi lozim, aql insonni bir daqiqalik o'tkinchi ehtirosalardan xalos qiladi, bilimlar bilan qurollangan aql o'z ehtirosalarini nazoratsiz qoldirmaydi. Hayot go'zalliklaridan tabiat in'omlaridan bahramand bo'lishda tabiiy ehtiyojlarini qondirishda ma'lum bir o'lchamga amal qilmog'i, qanoat qilmog'i hosil qilmog'i lozim ovqat yeganda shunchagina yeyish kerakki, toki ochlik bosilsin, kiyadigan kiyimi qulay va kamtarona bo'lsin yashaydigan uy-joyining qattiq issiq - sovuqdan saqlaydigan bo'lsin. Shohona yashashga, ortiqcha bezakka intilishni maqsad Roziy, o'zining "Rohatlanish nazariyasida" odamlarga oqilona hayotdan zavqlanib, sog'lom yashashni, azob-uqubat chekishdan saqlanishni, rostgo'ylikni, axloqiy poklikni, odamlarga nisbatan yaxshilik qilishni va foydali bo'lishni doimo ularga xizmat qilishni, o'limdan qo'rqqanlikni asosiy talab qilib qo'yadi odamlarni falsafiy turmush tarzi talablariga yashashga undaydi ayrim kishilarga xos salbiy axloqiy sifatlarni ortiqcha ehtirosilik jahl, yolg'on so'zlash, hasad, ochko'zlik, qayg'u, ichuvchanlik kabilarni qattiq qoralaydi. Falsafiy yashash tarzi tushunchasini ilmiy asoslab beradi.

Ar-Roziyning fikricha, faylasuf olim hayotda adolatparvar, insonparvar, ishi bilan so'zi bir kishilar bo'lishlari lozim. Ular odamlarga muomala madaniyatini o'rgatishda oliy janoblikning ustunligini, badxulqlikning boshga falokat keltirishini tushuntirishlari, yaxshilikka undash, halol mehnat qilish va sog'lom turmush kechirishning asosi ekanligini anglatishlari lozim deb ta'lim berdi.

Ar-Roziy adabiyot va san'at bilan yoshligidanoq qiziqqan, she'rlar yozgan, musiqa asarlari yaratgan musiqa asboblarida musiqa *chalishni yaxshi bilgan, qo'shiq aytish san'atini egallagan. Arab tili va adabiyotini o'rgangan, qur'onni yaxshi bilgan.*

Dunyoviy ilmlardan, ilmu nujum, riyoziyot, kimyo va falsafani yaxshi o'zlashtirgan. Yoshligida zargarlik san'ati bilan shug'ullangan. Ar-Roziy o'z bilimni chuqurlashtirish uchun o'qish, shaxsiy tajriba orttirish, shuningdek oldingi o'tgan vrachlar tajribalaridan foydalanish zarurligini uqtirgan. Jumladan, Ar-Roziy yozgan edi: "Tibbiyot ilmini takomillashtirish ustida minglab vrachlar, ming yillar davomida tinimiz ishlagan bulishlari mumkin. Shu sababli kimda-

kim ularning ijodlarini o'zlashtirsalar, ma'nosiga yetsalar, o'zining qisqa umri davomida, minglab bemorlarni davolash uchun chopishga qaraganda ko'proq narsalarni kashf qilgan bo'lar edi. Zero, bitta odam, ming yil yashaganda ham, o'zidan oldin yashab o'tgan vrachlar tajribalaridan foydalanmasa, birgina o'z kuzatuvlariga ko'ra, ko'p narsani o'rganib, uning tagiga yetolmaydi. Vrachni faqat o'qish emas, balki o'qigan narsalarini mushohada qila bilish va uni amalga tadbiiq qila bilish yetuklikka eltadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Diniy bag'rikenglik va mutaassiblik (yuz savolga yuz javob). To'ldirilgan va qayta ishlangan nashri. –T.: O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi nashriyot matbaa birlashmasi, 2020.
2. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Baxtiyor oila. –T.: Sharq, 2017.
3. Qur'oni karim. A.Mansur tarjimai. –T.: Cho'lpon, 1992.
4. Shayx Nazrullohxon eshon o'g'li O'roqxon (Rafi'iddin) hoji. Salomatlik sirlari. –T.: Qamar media nashriyoti, 2020.
5. Imom Buxoriy. Hadislar. –T.: Zilol buloq nashriyoti, 2021.
6. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Namoz. –T.: Sharq, 2009.

MAHKUMLARNING OZODLIKDAN MAHRUM QILISH JOYLARIDA BO'LISH MUHITINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Toirov Umid Usmonovich

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Mahkumlar erkin fuqarolar bilan taqqoslaganda sezilarli darajada farq qiladigan maxsus sharoitlarga duch kelishadi. Ozodlikdan mahrum qilish joylariga kirish psixotravmatik omillar bilan birga keladi, shuning uchun mahbusning ijtimoiy moslashuvi masalasi qo'shimcha dolzarblikka ega bo'ladi. Mavjudlikning yangi, g'ayrioddiy sharoitlariga moslashish jarayonida inson o'z qadriyatlari va yo'nalishlarini saqlab qoladi, psixologik jihatdan zaiflashadi yoki aksincha, tajovuzkor bo'ladi.

Mahkumlarning ijtimoiy muhitining o'ziga xos xususiyati qamoqxonalarda shakllanadigan maxsus subkulturadir. Shuning uchun mahbuslarning qadriyatlari, me'yorlari va hayot qoidalarini, shuningdek ularning ijtimoiy rollari tizimini o'rganish juda muhimdir.

Mahkumlarning muloqoti, aloqalarining o'ziga xos xususiyatlari qat'iy rejim sharoitlari bilan belgilanadi va ularning (mahbuslarning) ehtiyojlarini qondirish uchun yo'llar va vositalarni topish uchun turli xil fokuslarni o'z ichiga oladi. Mahkumlarning aksariyati ozodlikdan mahrum qilish joylarida jazoni o'tab, qabul qilingan norasmiy me'yorlarga bo'ysunadilar, ular u yerda bo'lganlarida ijtimoiy xulq-atvorning yetakchi regulyatorlariga aylanadilar. Mahkumlarning ijtimoiy muhiti shaxsning ijtimoiy va huquqiy maqomini pasaytirish tendensiyasiga ega (erkin fuqarolar bilan taqqoslaganda), hayot istiqbollari va jamiyat bilan aloqalarni yo'qotish, kasbiy malakasizlashtirish, kelajak uchun aniq rejalarining yo'qligi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi ozodlikdan mahrum qilish joylarida va undan keyingi hayotiy jabhalarda mahkumlar muhitining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganishdir.

Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni bajarish kerak:

- mahkumlarning ozodlikdan mahrum qilish faktiga bo'lgan munosabatini o'rganish;
- mahkumlarning ozodlikdan mahrum qilish joylariga kirish paytida yuzaga keladigan ruhiy holatini tadqiq qilish;
- mahkumlarning moslashuvining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish,
- ozodlikdan mahrum qilish joylarida yuzaga keladigan ijtimoiy-psixologik hodisalarni tahlil qilish;
- mahkumlar guruhlarining maqom ierarxiyasini aniqlash.

Qamoqxonalarda bo'lish har doim inson ruhiyatida aks etadi. Mahkumlar psixologiyasining xususiyatlari, birinchi navbatda, ozodlikdan mahrum qilish joylarida

rivojlanadigan ruhiy holatlarning ma'lum bir majmuasida namoyon bo'ladi. Ulardan eng tipik quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

- o'zgarishlarni kutish holati (ishni qayta ko'rib chiqish, tahlil qilish, ozod qilish);
- sabrsizlik holati.

Ikkalasi ham ruhiy zo'riqishning kuchayishi bilan tavsiflanadi, bu ba'zan mahkumning xatti-harakatlarida keskin buzilishlarga olib keladi. Umidsizlik, halokat holati ham rivojlanishi mumkin, bu barcha harakatlarda befarqlik, passivlikni keltirib chiqaradi.

Mahkum ushbu og'riqli holatlarni moslashuv, hayotning yangi sharoitlariga moslashish, yotoqxona qoidalari va me'yorlari yordamida yengib o'tishi mumkin.

Ijtimoiy izolyatsiya sharoitlariga moslashish yetarli yoki yetarli bo'lmagan tarzda sodir bo'lishi mumkin.

Adekvat reaksiyaning asosiy belgilari:

- mahkumning xatti-harakatlari uning ozodlikdan mahrum qilish joylarida bo'lish istiqbollari to'g'risidagi haqiqiy ma'lumotlarga muvofiqligi;
- jazoni o'tash rejimiga, ma'muriyat talablariga rioya qilish;
- xulq-atvorini va hissiy ko'rinishlarini boshqarish qobiliyati.

Oddiy moslashuv mahkumning ruhiy holati bilan tavsiflanadi, bu uning ozodlikdan mahrum qilishgacha bo'lgan odatiy holatidan sezilarli darajada farq qilmaydi.

Noto'g'ri (patologik) reaksiya ruhiy jihatdan sog'lom deb hisoblangan odamda psixopatologik belgilarning namoyon bo'lishi bilan tavsiflanadi.

Bularga quyidagilar kiradi:

- klaustrofobik reaksiyalar;
- Anksiete-depressiv holatlar;
- salbiy-depressiv holatlar;
- salbiy-isterik reaksiyalar.

Mahkumlarning ruhiy holati jazoni ijro etish muassasasida bo'lgan vaqtga qarab sezilarli darajada o'zgaradi.

Mahkumlarni ozodlikdan mahrum qilish sharoitlariga moslashtirishning muayyan bosqichlari (bosqichlari) ajratiladi.

Birinchi bosqich - "umumiy yo'nalish" - axloq tuzatish muassasasiga kelgan mahkum jazoni o'tash shartlari bilan tanishishdan iborat.

Ikkinchi bosqich - "tekislash" - ozodlikdan mahrum qilish joylarida taxminan 5-6 oy o'tgach sodir bo'ladi. Yangi kelgan mahkumlar tashqi ko'rinishlarida boshqa mahkumlarga o'xshaydi.

Uchinchi bosqich - "moslashuvni yakunlash" - odatda jazoni o'tashning birinchi yilining oxiriga kelib sodir bo'ladi va mahkumlar o'z oldiga aniq maqsadlar qo'yishni boshlashlari va ularni muassasa sharoitida amalga oshirishga intilishlari, shuningdek nafaqat o'tmish, kelajakka umid va hozirgi zamonda yashashni o'rganishlari bilan tavsiflanadi.

Mahkumlarning shaxsining muhim xususiyati ularning ma'lum guruhlarda qabul qilingan va ularning a'zolarining xatti-harakatlarida amalga oshirilishini o'z ichiga olgan qiymat yo'nalishlari va xulq-atvor standartlari.

Mahkumlar qaysi qiymat me'yorlariga yo'naltirilganligiga qarab, ularni ma'lum maqom-guruh toifalariga (qatlamlarga) ajratish mumkin.

Quyidagi qatamlar ajratiladi:

- koloniya aktivi;
- "neytral" ("passiv");
- "rad etish" ("blatari");
- "e'tiborsiz".

Qamoqxonalarda bo'lish mahkumlarni yolg'izlik va aloqa yetishmasligini yengish uchun do'stlar, hamfikir odamlarni izlashga undaydi. Natijada axloq tuzatish muassasasida mahkumlarning norasmiy kichik guruhlari tuziladi. Ular:

- "oila;

- "yurtdoshlar";
- jinoiy guruhlar.

Maqom-ierarxik nuqtai nazardan, axloq tuzatish muassasasidagi jinoiy guruhlar a'zolari uch darajadagi o'rinlarni egallashlari mumkin:

- rahbar;
- hokimiyatlar;
- ijrochilar.

Shunday qilib, penitensiar tizim sharoitida ijtimoiy muhitning shaxsga ta'siri ko'p bosqichli kompleks muammodir. Bir tomondan, mahkumlarning ijtimoiy muhiti moslashuvchan funksiyaga ega - uning barqarorligi, bashorat qilinishi, shaxs uchun ahamiyati tufayli. Ijtimoiy muhit yordamida mahkum yangi ijtimoiy mavqega, rolga, o'ziga xoslikka ega bo'ladi (jazoni ijro etish tizimiga kirganda yo'qolganlar o'rniga). Boshqa tomondan, mahbuslar orasida norasmiy me'yorlarning ustunligi uning individual ishtirokchilarining irodasining zaiflashishiga olib keladi, natijada odam psixologik va ijtimoiy jihatdan madaniyat doirasidan chiqib, aniq jinoiy munosabatlarga ega bo'lgan shaxslarning ta'sirchan ta'siridan himoyasiz bo'lib qoladi.

Mahkumlarning ijtimoiy muhitining xususiyatlarini o'rganish mahbuslarning shaxsidagi tub o'zgarishlarning oldini olish va ijtimoiy-psixologik buzilish jarayonlarining oldini olish uchun zarurdir. Bunda nafaqat ozodlikdan mahrum qilish joylarida, balki ozod qilingandan keyin ham muhimdir, chunki uning kelajakdagi hayoti jamiyatga moslashish va integratsiyasiga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Василев В.Л. Хукукий психология. - Питер, 2009 йил.
2. Глоточкин А.Д., Пирогков Б.Ф. Режимнинг психологик асослари, маъруза, - М. 1968 йил.
3. Платонов К.К., Глоточкин А.Д., Игошев К.Э. Мажбурий меҳнат психологияси. Рязан, 1985 йил.
4. Ушатиков А.И., Казак Б.Б. Пенитенциар психология асослари. Рязан, 2001 йил.
5. Шихантсов Г. Г., Юридик психология. М., Зерцало, 1998 йил.

TALABALARNING CHET TILLARINI O'ZLASHTIRISHIDA LINGVISTIK QOBILIYATLARINING O'RNI

Qodirova Durdona Furkatovna
TDPU, mustaqil tadqiqotchisi

Chet tillarini muvaffaqiyatli o'rganish ongning maxsus lingvistik yo'nalishini talab qiladi. Xorijiy tilni o'rganishning muvaffaqiyati birinchi navbatda empirik va nazariy umumlashtirishning rivojlanish darajasiga bog'liqligini ko'rsatadi.

Turli xil nuqtai nazarlar bilan ular og'zaki-mantiqiy fikrlashning ahamiyatini tan olishga asoslangan o'tkazilgan tadqiqotda xorijiy tilni o'rganishga ta'sir etuvchi omillarning hech biri (umumlashtirish qobiliyati, samarali fikrlash moyilligi, hayot va til tajribasi, ixtiyoriy yodlashning rivojlanishi va yoshi) boshqa fanlar va faoliyat turlarini o'rganishga aloqasi bo'lmagan maxsus omil deb hisoblanmasligi isbotlangan. Shuning uchun, xorijiy tilni o'rganish qobiliyatini bashorat qilish uchun umumiy qobiliyat testlaridan foydalanish mumkin.

Ikkinchi yondashuv, shuningdek, ta'lim muammolarini hal qilish qobiliyatini, ya'ni: xorijiy so'zlarning shakli va mazmunini farqlash qobiliyati, yodlangan so'zlar o'rtasida semantik aloqalarni o'rnatish qobiliyati, yodlangan so'zlarni turli shakllarda ishlatish va tanib olish qobiliyatini ko'rib chiqadi.

Xorijiy tilni o'zlashtirish qobiliyati tashqarida va faoliyatda namoyon bo'lishidan oldin mavjud emas, ular ushbu faoliyatning o'ziga xos sharoitlariga qarab shakllanadi, uning natijasi bo'lib, shu bilan birga uni amalga oshirish muvaffaqiyatini belgilaydi. Ularning rivojlanishi

tilning tabiiy muhitda, ta'lim muassasasida yoki mustaqil ravishda o'rganilishiga qarab har xil yo'llar bilan sodir bo'ladi.

Xorijiy tilni o'zlashtirish qobiliyatini va tilshunoslik sohasidagi ilmiy ishlarni farqlash kerak. Nutq faoliyatining har xil turlari turli xil qobiliyatlarni talab qiladi. Xorijiy tillarni o'zlashtirish uchun ma'lum qobiliyatlarni rivojlantirishga maqsadli dasturlar va o'qitish metodlariga bog'liq. Og'zaki nutqqa dastur qilinganda, chet tilidagi so'zlar va jummalarni eshitish orqali ajratish qobiliyati, eshitilgan narsani tezda tarjimasiz tushunish, chet tili so'z va iboralarni og'zaki takrorlash va boshqalar rivojlanadi. O'qish va tushunish uchun dastur qilinganda esa, grafik shaklda taqdim etilgan xorijiy so'zlar va matnlarni vizual ravishda ajratish qobiliyati, xorijiy va ona tillari so'zlari va iboralari ma'nosi o'rtasidagi aniq munosabatlarni aniqlash va boshqalar.

Va nihoyat, faqat ikkita asosiy til qobiliyati mavjud-chet tilida o'ylash va o'rganish qobiliyati, shuningdek, til hissi, ya'ni ma'lum bir til uchun zarur bo'lgan tovushlarni, so'zlarni va ularning birikmalarini intuitiv ravishda tanlash va ma'lum bir til uchun zarur bo'lgan hodisalarni bu tilga xos emasklarini intuitiv ravishda yo'q qilish qobiliyati.

Ular tomonidan quyidagi parametrlar tanlandi:

- a) xorijiy so'zlarni ruscha ekvivalentlariga nisbatan yodlash qobiliyati;
- b) grammatik qoidalarini o'rganish qobiliyati;
- c) chet tilidan ona tilga tarjima qilish qobiliyati.

Chet tillaridagi nutq faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lgan quyidagi aqliy harakatlar va aqliy jarayonlarning xususiyatlari ushbu yondashuv doirasida o'rganish obyekti hisoblanadi: fikrlar zanjirini qurish mantig'i, nutq holatini ehtimoliy prognozlash va bir nechta nutqni qo'llash orqali til qoidasini aniqlash.

Qobiliyatlarning ko'rsatkichlaridan biri, shu jumladan chet tili, assotsiativ jarayonning sur'ati bo'lishi mumkin. Qobiliyat ma'lum bir bilim yoki amaliy faoliyat sohasidagi assotsiatsiyalar va assotsiativ tizimlarni shakllantirish tezligida ifodalanishi mumkin, bilim va faoliyatning turli sohalarida insonning ijodiy faoliyati bu tegishli bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish tezligini tavsiflaydi yoki mustaqil ravishda tashkil etilgan assotsiatsiyalar va assotsiativ tizimlarning o'ziga xosligi, yangiligi bilan ifodalanadi.

Xorijiy til qobiliyati, shuningdek, tegishli tilning lug'at tarkibi va grammatik tuzilmalarini tezkorlik va, albatta, to'g'ri o'zlashtirishda, shuningdek, ma'lum bir chet tilining xususiyatlariga muvofiq o'z fikrlarini eng aniq ifoda etish uchun lug'at va grammatik tuzilmalarning xilma-xil, mustaqil ishlatilishida ifodalanishi mumkin. Xorijiy tilni bilish ko'rsatkichlaridan biri bu ona tilidagi nutq tempiga mos keladigan chet tilidagi nutq tempining qiyosiy tezligi. Nutqning tezligi assotsiativ jarayonning tezligiga bog'liq bo'lib, u fikrning boshqa mazmunini ifodalovchi to'g'ri so'zlar va grammatik tuzilmalarni tanlashdan iboratdir.

Xorijiy tilni o'zlashtirishga nisbatan til qobiliyatlari va ularning tarkibiy qismlarini aniqlash ona tilidagi nutq faoliyatidan chet tilidagi nutq faoliyatiga tez va samarali o'tishni ta'minlaydigan omillarga asoslanishi kerak.

Ushbu o'tish qobiliyatning uch turini shakllantirishni talab qiladi:

- a) ona tilida nutq faoliyatiga xizmat qiladigan ko'nikmalarni yangi xorijiy materialga o'tkazish;
- b) ushbu ko'nikmalarni o'tkazish va tuzatish;
- c) tilga xos ko'nikmalarni jadal rivojlantirish. Til qobiliyatlarini belgilashda ushbu mualliflar yangi tilning o'ziga xos xususiyatlarini, unda qayd etilgan mahalliy xalqning "ijtimoiy yozishmalar yig'indisi", "obyektiv voqelikka qarash burchagi"ning o'ziga xosligini yodda tutish zarurligini ta'kidlaydilar.

Xorijiy tilni o'rganish qobiliyati – bu inter va intraverbal aloqalarning tez va oson shakllanishiga, og'zaki materialni va funksional-lingvistik umumlashmalarni tuzish operatsiyalarini shakllantirishga, nutq faoliyatidagi transformatsion jarayonlarning moslashuvchanligiga va lingvistik tafakkurning o'ziga xos turini shakllantirish, yangi

psixologingvistik “ko’rish burchagi”ga o’tish uchun hissa qo’shadigan individual psixologik xususiyatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Василев В.Л. Хукукий психология. - Питер, 2009 йил.
2. Глоточкин А.Д., Пирогков Б.Ф. Режимнинг психологик асослари, маъруза, - М. 1968 йил.
3. Платонов К.К., Глоточкин А.Д., Игошев К.Э. Мажбурий меҳнат психологияси. Рязан, 1985 йил.
4. Ушатиков А.И., Казак Б.Б. Пенитенциар психология асослари. Рязан, 2001 йил.
5. Шихантсов Г. Г., Юридик психология. М., Зертсало, 1998 йил.

OILADA BOLANING ALTRUISTIK MOTIVLARINI RIVOJLANISHI

Atabayeva Nargis Batirovna

TDPU, psixologiya fanlari doktori, professor

Alimjonova Durdona Yunusjon qizi

TDPU, 2-bosqich talabasi

Yoshlarning axloqiy rivojlanishi, ularni insonparvarlik ruhida tarbiyalash masalasiga O’zbekistonda ham katta e’tibor qaratilgan. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyov tomonidan taklif etilgan mamlakatimizni rivojlantirish va uning mustaqilligini mustahkamlashning strategik vazifalarida ma’nan yetuk, barkamol avlodni va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash hamda ijtimoiy vazifalarni hal etishda jamiyatga yordam ko’rsata oladigan ko’ngilli yoshlarni tarbiyalash muhim vazifalardan biri sifatida belgilab berilgan. Bu vazifalarni amalga oshirishda “biz asrlar mobaynida shakllangan milliy an’analarimizga, ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz” va o’sib kelayotgan yosh avlodni Sharqona tarbiya asosiga qurilgan umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash jamiyat oldiga ulkan mas’uliyat yuklamoqda.

Har qanday millatning milliyligini saqlab qolish va rivojlantirishda oilaning o’rni va ta’siri beqiyosdir. Chunki, insonning dunyoqarashi, eng sof va pokiza tuyg’ulari oilada, ota-ona, bobo-buvi, aka-uka, opa-singil ta’sirida shakllanadi, o’zgaradi, rivojlanadi. Zero, “Qush uyasida ko’rganini qiladi”, degan naql bejizgamasdir. Darhaqiqat, bola oila davrasida eng muhim milliy qadriyatlarni o’zlashtiradi.

Biz tadqiq etishni maqsad qilgan milliy xususiyatlar asosida shakllanadigan xulq-atvor ko’rinishlaridan biri altruizmdir. Altruizm muammosining o’rganilganlik darajasini keltirishdan avval tushunchaga izoh berib o’tsak. Altruizm tushunchasi lotincha “alter” – “boshqalar” so’zidan olingan bo’lib, fransuz faylasufi O.Kont tomonidan egoizmga qarama-qarshi atama sifatida fanga kiritgan. Altruizm – bu o’zga insonlar manfaati yo’lida ularga beg’araz g’amxo’rlik ko’rsatishga qaratilgan faollikdir. Altruizm fenomeni ilmiy nuqtai nazardan faylasuflar, psixologlar, sotsiologlar tomonidan XVII-XVIII asrlarga kelib tadqiq etila boshlangan. Shaxsda altruistik xulq motivlarini rivojlanishi qator olimlar tomonidan tadqiq etilgan va uning rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar tahlil qilib berilgan. Xususan, ana shunday nazariy tahlillarga asoslanib, shaxsni altruistik ruhda tarbiyalashning milliy xususiyatlari quyidagi uch usulda mujassam bo’lgan desak bo’ladi:

- Tushuntirish usuli – bola tomonidan sodir etilgan har bir xatti-harakatning axloqiy negizlarini misollar, jumladan, ertak qahramonlari, turli matallar, xalq og’zaki ijodi namunalari orqali izohlab berilishiga qaratilgan usuldir. Bunda bolaning yosh xususiyatlariga mos misollardan foydalaniladi. Asosiy e’tibor bola tomonidan sodir etilgan xatti-harakatning ijtimoiy sabab va oqibatlarini mayda detallarigacha tushuntirib berilishiga qaratiladi.

- Ota-ona xulq-atvorini modellashtirish usuli – bola ota-onasining xulq-atvoriga taqlid qilishi orqali unda ma’lum bir xulq pozitsiyalari shakllanadi. Buni biz tarbiyada “Qush uyasida ko’rganini qiladi” maqoliga rioya qilish tamoyili desak bo’ladi. Xalqimizning ko’p yillik tajribasi va psixologlarning (Z.Freyd, Dj.Uotson, A.Bandura, L.S.Vygotskiy, B.R.Qodirov,

E.G'.G'oziev, Z.T.Nishanova va boshqalar) ilmiy izlanishlari shuni ko'rsatadiki, bola ota-ona xulq atvorini o'zlashtiradi va individual tajribasi orqali uni modellashtiradi. Shunday ekan, ota-onaning xulq-atvori bolaga kuchli ta'sir etuvchi modeldir. Agar ota-ona o'z yaqinlariga nisbatan o'ta g'amxo'r, mehribon, mushkul ahvoldagilarga yordam beruvchi yoki "o'ng qo'ling berganini chap qo'ling bilmasin" qabilida ish qiluvchilardan bo'lsa, albatta ularning farzandlarida altruizmga moyillik kuchliroq bo'ladi.

- Rag'batlantirish usuli – bola tomonidan sodir etilgan "yaxshi xulq" toifasiga kiruvchi har qanday xatti-harakatni ota-ona tomonidan qo'llab-quvvatlanilishi va rag'batlantirilishiga asoslanadigan usuldir. Qadimgi qo'l yozmalardan hisoblanmish "Avesto" da ham boladagi "ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amal"ni tarbiyalash uchun bolaning yaxshi amallarini uni ruhlantiruvchi "ofarin, barakalla" degan so'zlar bilan qo'llab-quvvatlash lozimligi ta'kidlangan. Darhaqiqat, agar bola o'z singlisiga uyga berilgan vazifalarni qilishga yordam berayotganligini ko'rgan ota-ona uni yaxshi aka sifatida ma'nan rag'batlantirsa, kelgusi safar aka o'z xatti-harakatlarini yana takrorlashga harakat qiladi. Natijada, bolada barqaror altruistik ustanovkalar shakllantirib boriladi.

Demak, bolada altruizmni shakllantirishda maqsadli tushuntirish, o'z shaxsiy namunalarini ko'rsatish, bolaning ijobiy xulqini rag'batlantirish samarali foyda beradi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, ota-onaning xulq - atvori modeli bola uchun tayyor namunadir. Shularni hisobga olgan holda shaxsning milliy o'zligini, milliy mansubligini ko'rsatib turuvchi milliy xususiyatlar oilada shakllanadi. Shu boisdan ota-onalar farzand tarbiyasida "shaxsiy namuna" vazifasini bajarishlarini unutmasliklari va bolaga milliy xususiyatlardan bo'lgan o'zaro yordam, o'zaro hurmat, o'zaro g'amxo'rlik hislarini singdirib borishlari hamda tarbiyada milliy an'analar, urf-odatlar, ertak qaxramonlari obrazlaridan ham unumli foydalanishlari darkor. Shundagina shaxsda milliy xususiyatlar barqaror xarakterga ega bo'lib, shaxs qadriyatlarini tizimiga singib ketadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, altruizm – bu o'zga insonlar ehtiyoji va manfaatlariga yo'naltirilgan xulq-atvor shakli bo'lib, uning asosida hech qanday shaxsiy manfaat kutmaslik yotadi. Pedagogik-psixologik manbalarda keltirilgan ma'lumotlarni umumlashtirsak, oila muhitida boladagi altruizmni shakllantirishning quyidagi usullari keltirilgan, ya'ni ota-ona tomonidan har bir xulq-atvorning oqibatlarini tushuntirish, shaxsiy namuna asosida boladagi xulq-atvor shaklini modellashtirish va nihoyat bola tomonidan sodir etilgan xulq-atvorni rag'batlantirish.

Demak, yuqorida keltirilgan turli omillar majmuasi va oiladagi tarbiya usuli insonlarning altruistik xatti-harakatlariga sabab bo'lib, ularning ma'naviy, axloqiy, ruhiy kamolotidan darak beradi. Shaxsdagi bu kabi altruistik xulq-atvorni shakllantirish va barkamol avlodni tarbiyalashda esa oila, jamiyatning roli kattadir. Shunday ekan, bolalardagi altruistik xulq-atvor muammosini o'rganish yordamida psixologik tavsiyalar ishlab chiqish, oilada, jamoada psixologik sog'lom muhitni shakllantirish, ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi yoki umuman shaxslararo munosabatlarni yaxshilash, kattalarning kichiklarga yaxshi tomonlama ibrat bo'lishlariga e'tibor berish orqali yosh avlodni barkamol inson bo'lib voyaga yetishlarini ta'minlash bugungi kunda har bir oila, jamiyat, mahallaning asosiy vazifasi bo'lishi darkordir. Zero, o'zaro muruvvat, saxovat, o'zaro beg'araz yordam, shaxsiy manfaatlardan jamiyat manfaatlarini ustun qo'yish kabi xulq-atvor elementlari o'zbek xalqining qon-qoniga singib ketgandir. Shu boisdan ham, kelgusi avlod orasida o'zaro mehr-muhabbat, saxovat, muruvvat kabi altruistik xislarni shakllantirish jamiyat taraqqiyotining zamiri bo'lmish barkamol avlodni tarbiyalashning muhim omilidir.

Shaxsda altruizmni shakllantirishda quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiqdir:

- bolaning ijtimoiy-axloqiy bilimlarni egallashga tayyorlik motivatsiyasini kuchaytirish;
- bolani ijtimoiy ahamiyatli faoliyat sohalariga yo'naltirish;
- bolaning faol tashabbusini qo'llab-quvvatlash;

- oilaviy munosabatlarda o'zaro hamkorlik modelini qo'llash, bolaning ijtimoiy faolligini rag'batlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Atabayeva N.B. Shaxsda altruizmni shakllantirishning nazariy asoslari. // Pedagogika – Toshkent, 2022. №5. B. 98-101.
2. Быков А.В. Альтруизм в социологических теориях: интегративный подход. Автореф. дис. к.соц.н. – М. МГУ. 2015. – 46 с.
3. Nusratova M.B. Altruizm fenomenining ijtimoiy-psixologik manbalardagi ilmiy asoslari //«O'zbek xalq musiqa san'ati va ijodiyotining tarixiy ildizlari, zamonaviy taraqqiyot tendensiyalari» mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari. – Buxoro. 23 sentyabr 2023. – B. 15-17.
4. Nusratova M.B. Bo'lajak psixologlarda altruizmni rivojlantirishning metodologik asoslari. //Pedagogik mahorat ilmiy-nazariy va metodik jurnal. ISSN 2181-6833. Buxoro. №8, 2023. – B. 53-56.

ТАРБИЯСИ ҚИЙИН ВА ХУЛҚ ОҒИШГАН БОЛАЛАР БИЛАН ОЛИБ БОРИЛАДИГАН ПСИХОПРОФИЛАКТИК ИШ ШАКЛЛАРИ

Акрамова Феруза Акмаловна

*Низомий номидаги ТДПУ “Умумий психология”
кафедраси профессори, психология фанлари доктори*

Билолова Замира Бахтияровна

*“ALFRAGANUS UNIVERSITY” Педагогика ва психология”
кафедраси в.б.доценти, психология фанлари бўйича фалсафа доктори PhD*

Тарбияси қийин ва хулқ оғишига эга бўлган болалар билан ишлашда тарбия беришнинг махсус шароитларини аниқлаш муҳимдир. Улар билан дуч келган вақтда ёки ҳар доим эмас, балки қулай шароит келиб қолганда иш олиб борилса, яъни тарбиявий таъсир кўрсатилса, у кўпроқ натижа беради.

Ижтимоий психологияда тарбияси қийин ёки хулқ оғишига эга бўлган болалар ва ўсмирларни жиноий (хуқуқий) ва оддий (ахлоқий) қонунбузарлар гуруҳига бўлиб ўрганилади. Тадқиқотчилар қонунбузар болалар ва ўсмирлардаги салбий хатти-ҳаракатларнинг вужудга келиш сабабларига қараб, улар билан тарбиявий ишлар олиб бориш бўйича тахминий босқичларни келтиришга ҳаракат қиладилар. Бунга кўра биринчи гуруҳга балоғатга етмаган, андишасиз, қайсар ўсмирлар киритилади. Бундай ўсмирлар шахсий қараши, ўзгаларга баҳо бериши ахлоқ нормасига зид бўлгани сабабли қонун бузадилар, ўз қарашларини мактаб, оила ва жамоатчилик фикрига қарши қўйишга ҳаракат қиладилар. Шунингдек, бундайлар кўпинча ўз қилмишларини яхши англаган ҳолда иш тутадилар. Улар катталарнинг иззат-нафсига тегиш орқали роҳатланадилар. Ўртоқларини кўрkitиш, руҳан азоблаш, ваъдалар бериш билан ўзига оғдиришга интиладилар. Уларда “ўзини кўрсатиш” иштиёқи кучли бўлади. Бундай болалар ва ўсмирлардаги “ўзини кўрсатиш” иштиёқидан унумли фойдаланиш мумкин. Масалан, уларни спорт тўғрақларига жалб қилиш, тадбирларда тартибни назорат қилиш вазифасини юклаш, ижтимоий меҳнат фаолиятларида масъулиятли участкаларни топшириш, улар йўл қўйган камчиликларини таъна қилмаслик, камчиликларини бировлар олдида айтмаслик, дарсдан ташқари ишларда раҳбарлик вазифасини бериш каби топшириқлар улар хулқ-атворидаги ўзгаришларни соғломлаштиришга хизмат қилиши мумкин. Қолаверса, улар эришган айрим муваффақиятларни жамоа олдида рағбатлантириш, фанларни ўзлаштиришларини қўллаб-қувватлаш, улар дуч келган қийинчиликларни бартараф қилишга ёрдам бериш, шахслараро муносабатларда психологик хусусиятларини ҳисобга олиш яхши натижа беришлигини унутмаслик керак.

Иккинчи гуруҳга беқарор ёки субутсиз, яъни ўз мустақил фикрига эга бўлмаган болалар ва ўсмирлар киритилади. Бундай болалар ва ўсмирлар барқарор ахлоқий эътиқод,

маънавий туғу ва шахсий қарашлари шаклланиб улгурмаганлиги туфайли иккиланиб турадилар. Уларнинг кишиларни баҳолаш фаолияти фавқулотда вазиятларга боғлиқ бўлади. Уларда ирода кучининг заифлиги, маънавий дунёсидаги беқарорлик, воқеа-ҳодисаларга нисбатан бефарқлик ва ташқи таъсирларга тез берилишлари туфайли хулқ-атворида ўзгаришлар келиб чиқади. Уларнинг кўнгли бўшлиги, характер ўзгарувчанлиги натижасида баъзан қонунбузарлик ҳодисалари ҳам содир этилиши мумкин. Бундайлар кўпинча бировга берган ваъдасининг устидан чиқа олмайдилар. Ўз қилмишларидан пушаймонликни ҳис қиладилар.

Бундайлар билан ишлашда уларни мустақил фикр юритишга ўргатиш, танқид ва ўз-ўзини танқидга одатлантириш, ирода кучини ўстириш учун махсус машғулотлар ўтказиш, фавқулотдаги вазиятларга бефарқлик хусусиятини қайта тарбиялаш ва уларга йўл-йўриқ кўрсатиш лозим бўлади.

Учинчи гуруҳга бошқа гуруҳларда учрамайдиган психик хусусиятлар, кечинмаларга бой болалар ва ўсмирлар киритилади. Бундайларда худбинлик, шахсий эҳтиж ва истакнинг кучлилиги ёрқин намоён бўлади. Шунинг учун улар ўз хоҳиш-истаги йўлида ҳар қандай ҳатто, баъзан ман қилинган йўللardan ҳам тоймайдилар. Улар маънавий қашшоқлигини ҳис қиладилар ва бундан ўзлари изтироб чекадилар. Бировларга яхшилик қилишни хоҳлайдилар, аммо худбинлиги туфайли яхшилик қила олмайдилар.

Бундайлар билан ишлашда уларнинг худбинлигини йўқотиш учун махсус машғулотлар уюштириш яхши натижа беради. Уларда дўстлик, ҳамкорлик, инсонпарварлик хислатларини таркиб топтиришга ҳаракат қилиш лозим. Унутмаслик керакки, бундайларни раҳбарлик ишларига жалб қилиш уларда масъулият ҳиссини вужудга келтиради. Уларда мустақиллик, ижодий фикр юритиш, ўз-ўзини назорат қилиш ва ўз-ўзини танқид сингари шахс сифатларини шакллантиришга эътибор бериш зарур.

Аффектив кечинмали, эҳтиросларга бой, қўғалувчан, рухий беқарор болалар ва ўсмирлар тўртинчи гуруҳни ташкил қилади. Бундайлар жамоада, оилада ва ўртоқлари даврасида ўз ўрнини топа олмайдиган, ўзини кўрсатиш қобилиятига эга бўлмаган, доимий равишда рухий изтиробга тушувчи, ҳаракатлари суст, кўпчиликнинг назарида бўлишни ёқтирмайдиган, ноаниқ сабабларга кўра азобланувчи бўладилар.

Бундайлар билан ишлашда улардаги импульсивлик, аффектга мойиллик хусусиятларининг олдини олишга ва бундай вазиятларга тушган пайтларда оқилона маслаҳат бериш, ирода сифатларини шакллантиришга доир тадбирларни кўпроқ олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Уларда қийинчиликларни енгишга нисбатан бўлган интилишни вужудга келтириш, ўз-ўзига ва ўз кучига ишонч ҳиссини тарбиялаш, дадилликни вужудга келтириш, шахсий фаолиятларини шакллантириш ва уюштиришга ёрдам бериш ишларини олиб бориш яхши натижа беради.

Юқоридагилардан кўринадикки, шахс хулқидаги оғишни тузатишга ҳаракат қилишда энг аввало, ўсмир шахсига, унинг ижтимоий муҳитга нисбатан мослашишига ҳамда ўсмирнинг мотивацион эҳтиёжлар соҳасини ўзгартиришга, носоғлом турмуш тарзи ва тарбия муҳитини соғломлаштиришга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Бунда ўсмирлардаги мавжуд бўлган ижобий сифат ва хусусиятларга таянган ҳолда уларда ҳар томонлама қизиқишни, биринчи навбатда ўқишга, меҳнатга, ижтимоий фойдали фаолиятга нисбатан бўлган қизиқишларни ривожлантириш зарур бўлади.

Тарбияси оғир болалар ва ўсмирларни тарбиялашда қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир: Энг аввало, болаларнинг бўш вақтларини тўғри тақсимлаш, уларни “кўнгил очар” ўйинларда иштирок этишларига, беъмани “ҳордик чиқариш” ва кўча-кўйда мақсадсиз юришларига йўл қўймаслик лозим. Бунинг учун мактаб, маҳалла, жамоатчилик ва оила ҳамкорлигини мустаҳкамлаш, болаларни иложи борида мактабдан ташқари муассасаларга жалб этиш чора-тадбирларини қўллаш керак.

БССТ (Бутун жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти) оғишган хулқнинг олдини олишнинг бирламчи, иккиламчи ва учламчи кўринишларини ажратишни таклиф қилади. Бирламчи олдини олиш муайян кўринишни чақирувчи нохуш омилларни бартараф

этишга, шунингдек, шахснинг бу омилар таъсирига чидамлилигини кўтаришга йўналтирилган бўлиши лозим. Бирламчи олдини олиш ўсмирлар ўртасида кенг олиб борилиши мумкин. Иккиламчи олдини олишнинг вазифаси – асабий-психик бузилишларни эрта аниқлаш ва реабилитация қилиш ҳамда “хатар гуруҳидаги”лар билан, масалан, ҳозирги вақтда бу намоёиш этилмаган бўлса-да, оғишган хулққа нисбатан мойиллиги бўлган ўсмирлар билан ишлаш. Учламчи олдини олиш хулқ бузилиши билан бирга кечадиган асабий-психик бузилишларни даволашдек, махсус вазифаларни ҳал қилади. Учламчи олдини олиш шаклланган хулқи оғишган шахсларда хулқ оғишини огоҳлантиришга йўналтирилган бўлмоғи лозим.

Хулқ оғишини олдини олиш бўйича психопрофилактик ишларнинг турлича шакллари мавжуд.

Психопрофилактик ишнинг биринчи шакл – мақбул ижтимоий муҳитни ташкил этиш. Унинг асосида хулқ оғишининг шаклланишида атрофдаги муҳитнинг детерминацияланувчи (тўлдириш, қўллаб қувватлаш) таъсири ҳақидаги тасаввурлар ётади. Ижтимоий омиларга таъсир кўрсатиб, бу орқали шахсда исталмаган хулқ оғишини олдини олиш мумкин. Таъсир бутун жамиятга йўналтирилган бўлиши мумкин. Масалан, оғишган хулққа нисбатан жамоатчиликнинг салбий фикрини шакллантириш. Бундай тадбирларнинг объекти оила, ижтимоий гуруҳ (мактаб, синф) ёки аниқ шахс бўлиши мумкин.

Ушбу модел доирасида тобе хулқ профилактикаси ўсмирларда даставвал соғлом турмуш тарзи ва огоҳликка нисбатан кўрсатмани шакллантириш бўйича ижтимоий-психологик таъсирдан иборат бўлиши лозим. Бунда оммавий ахборот воситалари сиёсати алоҳида аҳамиятга эга. Шунингдек, махсус дастурлар, хусусан, ёшларнинг севган вакиллари чикишлари, махсус танланган кинофильмлар – буларнинг барчаси ҳозирги вақтда амалга оширилаётган тадбирларга қараганда самаралироқ даражага эга.

Психопрофилактик ишнинг иккинчи шакли - ёшлар субмаданияти билан ишлаш. “Ёшлар гиёҳвандликка қарши” ҳаракати ёки оммавий рок-гуруҳларнинг чикишлари билан шу номдаги акцияларни ташкиллаштириш шаклида ташкил этилиши мумкин. Бунда айниқса ёшлар ўзларининг бўш вақтларини ўтказадиган ва мулоқот қиладиган жойларда улар билан ишлаш муҳимдир. Масалан, дискотекаларда ниқобдаги сирли одамлар пайдо бўлиши мумкин. Оқшом якунида ёшлар улардан гиёҳванд моддалардан яқин одамларини йўқотиш билан боғлиқ кечинмалар ва трагик тақдирлар ҳақида билиб олишлари мумкин.

Психопрофилактик ишнинг учинчи шакли - ўсмирлар билан ишлаш тадбири. Бундай тадбирларни кўчаларда ташкил этиш ҳам мумкин. Бу орқали тегишли ишларни олиб бориш учун ўсмирлар сардорини тайёрлаш мумкин.

Шунингдек, ушбу ёндашув доирасида исталмаган хулқ билан қўшилмайдиган шароит ва кўмаклашувчи “ҳудуд”ларни яратишга уринишларни қўллаш мумкин. Аммо унутмаслик керакки, моделнинг асосий камчиликларидан бири ижтимоий омилар ва оғишган хулқ ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқликнинг йўқлиги ҳисобланади. Шунга қарамадан, ушбу ёндашув етарлича самарадор усуллардан саналади.

Психопрофилактик ишнинг тўртинчи шакли – хабардор қилишдир. Бу биз учун бирмунча одатий психопрофилактик ишни олиб боришнинг маъруза, суҳбат, адабиётлар ёки видео ва телефильмларни тарқатиш шаклидаги кўринишидир. Ёндашувнинг моҳияти қонструктив қарорлар қабул қилишга унинг лаёқатини кўтариш мақсадида шахснинг когнитив жараёнларига таъсир кўрсатишга уринишдир.

Бунинг учун одатда статистик маълумотлар билан тасдиқланган, масалан, гиёҳванд моддаларнинг саломатлик ва шахсга ҳалоқатли таъсири ҳақидаги ахборотлардан кенг фойдаланилиш мумкин. Кўпинча ахборот кўрқитувчи характерга эга. Бунда гиёҳванд моддаларни истеъмол қилишнинг салбий оқибатлари санаб ўтилади ёки хулқ оғишига эга бўлган шахсларнинг драматик тақдири, уларнинг шахсий деградацияси ёритиб берилади.

Бундай усуллар мазкур муаммо бўйича билимни кучайтиради ва хулқни ўзгартиришга ижобий таъсир кўрсатади. Ўз-ўзидан хабардор қилиш девиация даражасини пасайтирмайди. Аммо унутмаслик керакки, баъзи ҳолларда, аксинча, девиация билан эрта танишув унга қизиқишни кучайтириши ҳам мумкин. Чўчитиш ҳам хулқнинг ушбу турини мотивацияловчи когнитив-ҳиссий қизиқишни уйғотиши мумкин.

Кузатишларга қараганда қатор ҳолларда ахборот ўз вақтида берилмайди: ўта кеч ёки ўта эрта. Масалан, ўсмирлар билан ишлаш тажрибасининг кўрсатишича, гиёҳванд моддаларга тобе ахлоқни огоҳлантириш бўйича суҳбатлар 14 ёшдан кеч бўлмаган ёшда олиб борилса самаралироқ бўлади. Улар гиёҳванд моддалар ва уларнинг келтириб чиқарувчи кучли таъсирни батафсил ёритишдан иборат бўлмаслиги даркор. Бундай суҳбатлар девиант (хулқ оғиши) хулқ ва ундан сақланиш усулларининг оқибатларини муҳокама қилишга, фаол шахсий нуқтаи назарни ишлаб чиқишга йўналтирилган бўлиши мумкин.

Психопрофилактик ишнинг бешинчи шакли – ижтимоий-муҳим малакаларига шахсни фаол ижтимоий ўргатиш. Ушбу модел кўпинча гуруҳли тренинглар шаклида амалга оширилиши мумкин. Ҳозирги вақтда унинг қуйидаги шакллари кенг тарқалган.

1. Салбий ижтимоий таъсирларга берилишни мустаҳкамлаш тренинги. Тренинг давомида хулқ оғишига нисбатан кўрсатмалар ўзгаради, рекламали стратегияни англаб олиш малакаси шаклланади ҳамда тенгдошлари босим ўтказганида ҳам “йўқ” дея олиш лаёқати ривожланади. Бунда ота-оналар ва бошқа катталарнинг (масалан, ичкилик истеъмол қилувчи) салбий таъсири эҳтимоли ҳақида ахборот берилади.

2. Ҳиссий ёки аффектив–қадриятли таълим тренинги. Хулқ оғиши бевосита ҳиссий бузилиш билан боғлиқ деган тасаввурга асосланган тренинг. Бунда ўсмирларга ушбу муаммолардан олдиндан хабар бериш орқали ҳиссиётларни таниш, уларни мақбўл образда ифодалаш ва стрессни маҳсулдор уддалашга ўргатилади. Гуруҳли психологик иш давомида қарор қабул қилиш малакаси шаклланади, ўз-ўзини баҳолаш даражаси кўтарилади, ўз-ўзини аниқлаш ва ижобий қадриятларни ривожлантириш жараёни рағбатлантирилади.

3. Ҳаётий малакаларни шакллантириш тренинги. Ҳаётий малакалар тушунчаси остида шахснинг бирмунча муҳим ижтимоий кўникмаларини шакллантириш тушунилади. Бунда даставвал бу – мулоқотқилиш, дўстона алоқаларни сақлаш ва шахслараро муносабатлардаги низоларни ижобий ҳал қилиш малакаси шакллантирилади. Шунингдек, бундай машғулотлар орқали ўсмирларда ўз зиммасига масъулиятни ола билиш, мақсад қўйиш, ўз нуқтаи назари ва манфаатларини ҳимоялаш қобилиятини шакллантириш мумкин. Ниҳоят, ўз-ўзини назорат қилиш, ўзи ва атрофдаги вазиятни ўзгартиришга ишончли хулқ малакаси шаклланади. Шунинг учун ўсмирлар билан ишлашда ушбу модел бирмунча истиқболли ва самарали усуллардан ҳисобланади.

Психопрофилактик ишнинг олтинчи шакли - алтернатив девиант хулқ фаолиятини ташкил этиш. Ишнинг бу шакли девиант хулқнинг ўринбосар самараси ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш билан боғлиқ. Масалан, аддикция шахсий динамика – ўз-ўзини баҳолашни ошириш ёки референт муҳит интеграциясида муҳим роль ўйнаши мумкин. Психологик билимларга қараганда, одамлар кайфиятни яхшиловчи психофаол моддалардан унинг ўрнига нимадир яхшироғини олмагунларича фойдаланадилар. Фаолликнинг алтернатив шакллари сифатида қуйидагилар тан олинди: билим (саёҳат), ўзини синаш (тоққа саёҳат, хатарли спорт), аҳамиятли мулоқот, севги, ижодкорлик фаолияти (шу жумладан, профессионал, диний-маънавий, ҳомийлик).

Бу шакл шаклланган оғишган хулқ ҳолатида ёрдам кўрсатишнинг деярли барча дастурларида амалга оширилади. Оилавий тарбияда етакчи профилактик вазифа сифатида мустақкам қизиқишларни эрта тарбиялаш, севиш ва сеvimли бўлиш қобилиятини ривожлантириш, ўзини банд қилиш ва меҳнат қилиш кўникмасини шакллантиришдан ётади. Шунинг учун ота-оналар болани фаолликнинг хилма-хил турларига – спорт, санъат, билимга жалб этиш орқали шахс эҳтиёжларини шакллантиришларини унутмасликлари

лозим. Агар ўсмирда ёшликда ижобий эҳтиёжлар шаклланмаган бўлса, шахс салбий эҳтиёж ва билимларга нисбатан заиф бўлиб қолади.

Психопрофилактик ишнинг еттинчи шакли - соғлом турмуш тарзини ташкил этиш. У саломатлик учун шахсий жавобгарлик, атрофдаги дунё ва ўз организми билан уйғунлик ҳақидаги тасаввурларни шакллантиришдан иборат. Психологик билимлардан маълум бўлишича, одамнинг мақбўл ҳолатга эришиши ва муҳитнинг нохуш омиллариға муваффақиятли қарши тура олиш кўникмаси, айниқса, қимматли ҳисобланади. Соғлом турмуш тарзи, соғлом овқатланиш, мунтазам жисмоний ҳаракат, меҳнат ва дам олиш тартибига амал қилиш, табиат билан мулоқот, ортиқча нарсаларни истисно қилишни кўзда тутати.

Психопрофилактик ишнинг саккизинчи шакли - шахсий имкониятларни фаоллаштириш. Бу усул орқали ўсмирларнинг спорт билан фаол шуғулланиши, гуруҳлардаги мулоқот ва унда шахсий иштироки, арттерапия – Буларнинг барчаси, ўз навбатида, шахс фаоллиги, унинг соғлиги ва ташқи салбий таъсирга берилувчанлигининг мустаҳкамлигини таъминловчи шахсий имкониятларини фаоллаштиришга эришиш мумкин.

Психопрофилактик ишнинг тўққизинчи шакли – девиант хулқнинг салбий оқибатларини камайтириш. Ишнинг ушбу шаклидан шаклланиб бўлган оғишган хулқли ҳолатларда фойдаланилади. У огоҳлантирувчи ёки унинг салбий оқибатларини профилактика қилишга йўналтирилади. Масалан, гиёҳвандликка тобе бўлиб қолган ўсмирларга ўз вақтида тиббий ёрдам, шунингдек, шунга ўхшаш касалликлар ва уларни даволаш бўйича зарурий билимларни олишлари мумкин.

Психопрофилактик ишнинг хилма-хил кўринишларида ўхшаш шакллар ва усуллардан фойдаланиш ҳам мумкин. Ишни ташкил этиш усули бўйича психопрофилактиканинг куйидаги шакллари ажратиш мумкин: индивидуал, оилавий, гуруҳли иш. Шунингдек, оғишган хулқни олдини олиш мақсадида турлича ижтимоий-психологик усуллардан фойдаланилади. Психопрофилактик ишнинг етакчи усуллари орасида: хабардор қилиш, гуруҳли мунозаралар, тренинг машқлари, образли ўйинлар, самарадор ижтимоий ахлоқни моделлаштириш, психотерапевтик услублари етакчи ҳисобланади.

Фойдаланилган усулларга боғлиқ равишда психопрофилактик иш тренинг, таълим дастурлари (масалан, мактабдаги махсус курслар), психологик маслаҳатлар, инқирозли ҳолатларга ёрдам бериш (ишонч телефонлари), шунингдек, чегара ҳолати ва асабий-психик бузилиш психотерапияси шаклида амалга оширилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Умаров Б.М. Ўзбекистонда вояга етмаганлар жиноятчилигининг ижтимоий-психологик муаммолари. (Монография) “Фан” нашриёти, Тошкент – 2008, 284 б.
2. Умаров Б.М., Сайдуллаев А. Фарзанд тарбиясига бефарқ бўлмайлик (ёки ёшлар хулқ-атвориға оид психологик чизгилар). Услубий қўлланма. Т.: 2016. ООО “НАҲОТ NASHR”. - 56 б.
3. Умаров Б.М. Психологические причины преступного поведения несовершеннолетних в Узбекистане. / Вестник интегративной психологии, Выпуск 14, 2016. Москва. Стр. 184-187.
4. Акрамова, Ф. А., & Билолова, З. Б. (2019). Психология гендерных установок и стереотипов в высшем образовании и в управленческой деятельности. Современная семья: изменяющиеся смыслы и практики, 1(1), С.196-201.
5. Билолова, З. Б. (2023). Турмуш куриш ёшидаги қизларни оналикка тайёрлашнинг ижтимоий-психологик муаммолари. Academic research in educational sciences, 4(TMA Conference), Б.886-893.

6. Bakhtiyarovna, B. Z. (2022). Socio-psychological aspects of preparing youth of marriage age for parentity. Central Asian journal of mathematical theory and computer sciences, 3(12), P.65-68.
7. Bakhtiyarovna, B. Z. (2022). Socio-Psychological Representations of Youth on Parental Role in the Family. American Journal of Science and Learning for Development, 1(2), P.90-93.
8. Билолова, З. Б. (2022). Ота-оналар саводхонлиги оила мустахкамлигининг таянчи сифатида. Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 2(11), Б. 480-483.
9. Bilolova, Z. B. (2021). Yigitlarni oilaviy munosabatlarga tayyorlashning psixologik xususiyatlari. Pedagogika, 1(1), Б. 22-25.
10. Акрамова, Ф. А., & Билолова, З. Б. (2020). Психологические установки девушек о семейной жизни. Научные исследования XXI века, (2), С.315-318.
11. Акрамова, Ф. А., & Билолова, З. Б. (2019). Психологические факторы отношения узбекской молодёжи к семье и браку. Современная семья: изменяющиеся смыслы и практики, 1(1), С.192-196.
12. Bilolova, Z. B. (2019). Application of information and communication systems and technologies in the social support and rehabilitation of families. Методы науки, 5(5), P.18-19.
13. Акрамова, Ф. А., & Билолова, З. Б. (2018). Таълим тизимида ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш-долзарб муаммо сифатида. Современное образование (Узбекистан), (9), Б. 60-65.
14. Bilolova, Z. B. (2018). Yoshlarni mustahkam oilaviy hayotga tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlari. Xalq ta'limi, 1(5). B.109-114.
15. Bilolova, Z. B. (2015). Sog'lom avlod tarbiyasida oila va mahallaning hamkorligi. Xalq ta'limi, 1(5), B.113-118.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕДИАЦИИ ПРИ ОКАЗАНИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ СЕМЬЕ

Феруза Акмаловна Акрамова

*Доктор психологических наук, профессор
Кафедры "Общая психология" Ташкентского Государственного Педагогического
Университета имени Низами, Узбекистан
akramova_feruza@mail.ru*

В данной статье приведены необходимые практические рекомендации для использования медиации как современного подхода к оказанию психологических услуг семье, который является эффективным методом, также описаны ее основные принципы, с целью обратить внимание на психологическую и юридическую грамотность в целях реализации процесса создания здоровой среды в семьях.

Ключевые слова и понятия: психологическая служба, психологическое консультирование, семейная медиация, центры социализации правовой и психологической грамотности, примирительная комиссия семье, досудебное разрешение споров, медиатор, стабилизация семейной среды.

This article provides the necessary practical recommendations for using mediation as a modern approach to providing psychological services to families, which is an effective method, and also describes its basic principles in order to draw attention to psychological and legal literacy in order to implement the process of creating a healthy environment in families.

Key words and concepts: psychological service, psychological counseling, family mediation, centers for socialization of legal and psychological literacy, family conciliation commission, pre-trial dispute resolution, mediator, stabilization of the family environment.

Введение. В мире роль семьи как социального института заключается в обеспечении рождения, роста и интеграции человека в общество. Основные модели семьи, ведущие к социальному благополучию, претворяются в жизнь. Резолюция 47/237 Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, объявленная 15 мая 1993 года Международным днем семьи⁴, показывает, что семья в мире является уникальной и устойчивой социальной структурой.

В развитых странах мира проводится систематическая работа по улучшению семьи, увеличению числа традиционных семей, совершенствованию семейных психологических услуг в современном обществе, уделяется внимание внедрению новаторских результатов, направленных на развитие психологической службы семьи⁵.

Во всем мире, для оказания социально-психологической помощи семьям созданы и совершенствуются деятельности центров психологических услуг⁶, в которых ориентация направлена на более широкое социальное и научное сообщество⁷, а также проводятся научные исследования по усовершенствованию организации и развития деятельности психологов на профессиональном уровне.

В последние годы в республике уделяется внимание выявлению различных проблем семьи и оказыванию ей своевременной помощи, так как семья является важным институтом общества и её укрепление влияет на развитие государства. Как отметил Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев, «встречи с людьми, общение с людьми, жить с их болью и заботами, обеспечение интересов людей не будут краткосрочными, они останутся приоритетной задачей на следующие пять лет, эту истину мы все должны глубоко понять...»⁸. «Для укрепления института семьи, прежде всего, необходимо проводить единую государственную политику, направленную на реализацию идеи «Здоровая семья – здоровое общество»⁹. возможности поиска новых теоретических решений, направленных на углубление созданы научные исследования по повышению и улучшению качества обслуживания. Поэтому дальнейшее совершенствование системы семейной психологической службы имеет важное научное и практическое значение.

По словам Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева, самое главное – укрепить устои священной для нас семьи, создать в домах дух мира, согласия и взаимного уважения, наполнить подобные вещи конкретным содержанием.

Актуальность темы определялась тем, что использование медиации как современного подхода к оказанию психологических услуг семье является эффективным методом, ее основными принципами, вопросами уделения внимания психолого-правовой грамотности в целях создания здоровой среды в семье. Краткий анализ научных исследований по теме показал, что зарубежные учёные А.Адамс, В.Берг, С.Т.Биллингсли, Ф.Зимбарду, Д.Жоделе, Р.Чалдини, Хотя К.Х.Кауфман, З.Фрейд, Л.Вильям и другие; учёные стран СНГ Г. М. Андреева, В. В. Антипов, Л. П. Богданова, А. Варга, И. Ф. Дементьева, Т. Р. Киримов, П. Р. Новиков, Е. Г. Силяева, Л. Б. Шнейдер провели исследования, направленные на определение основных требований психологического консультирования, межличностных отношений в семье, необходимости психологической помощи. услуги по предотвращению семейных конфликтов.

В Узбекистане социально-психологические вопросы совершенствования организации психологической службы изучены учёными Р.А.Абдурасулов, Ш.Р.Баротов,

⁴<https://www.un.org.international-day-of-families>

⁵ <http://rspc-samara.narod.ru/schoolpsyh.html>

⁶ Эволюция семьи в Европе: Восток–Запад/ Под науч. ред. С.В. Захарова, Л.М. Прокофьевой, О.В. Синявской; Независимый институт социальной политики. — М.: НИСП, 2010.- 392с.
⁶ Психология семьи в США, Европе, Африке Азии – семейные отношения разных стран.html.

⁷ <http://rspc-samara.narod.ru/schoolpsyh.html>

⁸ Мирзиёев Ш.М. «Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз». – Тошкент: Ўзбекистон, 2016. - Б. 17.

⁹ Ўзбекистон Республикаси Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги тўғрисида Низом. Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 15 апрелдаги 228-сон қарори 1-илова.

Д.Ш.Баротова, В.М.Каримова, З.Т.Нишонова, Б.М.Умаров. Анализ показывает, что научно-практическое исследование проблемы психологической службы в нашей республике проводилось сначала для системы образования, для системы здравоохранения, но использование медиации в семейной психологической службе не изучено.

Научная новизна статьи заключается в том, что использование медиации в семейно-психологической службе недостаточно изучено нашими учеными как отдельная социально-психологическая проблема.

Цель исследования – разработка практических предложений и рекомендаций по организации воспитательного процесса в пенитенциарных учреждениях нашей страны на основе изучения процесса обучения осужденных в пенитенциарных учреждениях зарубежных стран.

В качестве объекта исследования выбран социальный процесс, представляющий необходимость использования семейной медиации в обеспечении стабильности семьи с конкретной психолого-правовой точки зрения.

Эмпирическим источником исследования послужили результаты анкетирования.

Основная часть.

Широкое внедрение психологических знаний в практику требует использования давно зарекомендовавших себя инструментов и методов психологического воздействия, основательного выбора методологической базы психологической службы.

Психологическая служба является важнейшей специальностью в оказании поддержки семьям, и она имеет свое влияние и место. Психологические службы оказывают адекватную помощь в решении личных проблем. Психолог, работающий с семьей, должен использовать в своей работе эффективные методы организации психологической службы, чтобы человек мог развиваться и полноценно реализовывать свое место в обществе.

Психологическое консультирование теперь включает работу с парами, психологическое консультирование родителей и детей, добрачное консультирование, оказание психологической поддержки расторгающим брак, помощь людям в решении их личных, профессиональных и жизненных проблем, проводится индивидуально и в группах.

Принимая во внимание вышеизложенное, мы приняли во внимание, что важно использовать новые и эффективные методы для организации своевременной психологической помощи проблемным семьям. В связи с этим мы обосновываем необходимость использования института медиации, основанного на правовых-демократических принципах наряду с образовательными, духовно-психологическими и социальными знаниями, как эффективного метода организации и проведения психологической службы.

Медиация – это метод разрешения спора с помощью беспристрастного лица, то есть посредника, основанный на добровольном согласии сторон о достижении взаимоприемлемого решения. Медиация – это систематический процесс, независимо от того, как он называется, при котором две или более стороны спора пытаются прийти к соглашению о разрешении спора на добровольной основе с помощью независимого от процесса посредника, выдвинутого или предложено сторонами, или назначено судом или установлено законодательством штата.

В настоящее время в правовой системе развитых зарубежных стран особое значение приобретает процедура медиации-примирения, направленная на разрешение спора альтернативным способом без доведения его до суда. Примечательно, что закон «О медиации» № 482 был принят Сенатом Республики Узбекистан 3 июля 2018 года, рекомендован и подписан Президентом Республики Узбекистан Шавкатом Мирзиёевым, и вступил в силу. и введен в действие с 1 января 2019 года.

Целью данного закона является создание правовых условий для развития альтернативных способов разрешения споров в нашей стране, помочь конфликтующим

сторонам найти возможность разрешения своих споров на независимых, взаимовыгодных условиях. На основании настоящего Закона основными принципами медиационного процесса признаются конфиденциальность, добровольность, прозрачность, взаимное уважение, равноправие, беспристрастность, сотрудничество сторон.

Почему мы рассмотрели медиацию как альтернативу семейным спорам? Разумеется, споры, разводы, урегулирование имущественных отношений между другими людьми или с их участием создают ряд неудобств. В частности, увеличивается количество людей, осознающих конфликт в семье, выдвижение семейного вопроса перед посторонними людьми усиливает агрессию и ненависть сторон друг к другу, каждая сторона злится, что вызывает проявление негативных осложнений. В процессе, основанном на медиативном соглашении, стороны спора имеют возможность урегулировать спор с помощью нейтральной третьей стороны и достичь консенсуса.

Результаты.

В качестве научной новизны предлагается семейная медиация, представляющая собой современный и эффективный подход, объясняется процедура проведения психологического консультирования, а в мировой практике доказана эффективность сочетания психологической и юридической услуги.

С этой целью, если мы посмотрим на природу различий между услугами, предоставляемыми семье семейными психологами и юрисконсультантами Лизой Паркинсон, британским исследователем, проводившим углубленное исследование в области семейной медиации, становится ясно, что есть психологический подход к юридическим вопросам. Это, в свою очередь, подчеркивает необходимость сотрудничества с юридическими службами, а также включения психологического консультирования в текущую практику решения семейных проблем.

Для этого Лиза Паркинсон, британский исследователь, проводившая углубленное исследование в области семейной медиации, отметила сходства и различия между услугами, предоставляемыми семье семейными психологами и юрисконсультантами (см. Таблицу 1).

Таблица 1.

Действия психологов и юристов в проблемах семьи по Л.Паркинсон

Юридический консультант	Семейный психолог-медиатор
Ответственность только перед своим клиентом	Ответственность перед обеих сторон одинаково и справедливо оказать помощь
При помощи клиенту обращает внимание на историю проблемы	Оказывает помощь оценивая реальную ситуацию, помогает сторонам принять взаимовыгодные решения
Даёт советы клиентам в рамках закона	Обращает основное внимание проблемам сторон
Основывается на документы	Конкретизирует сведения в присутствии сторон
При беседе использует термины относящиеся закона	Для адекватного понимания использует в речи доступные термины
Эмоционально поддерживает клиентов, даёт неформальные советы	Помогает сторонам понять свои чувства, сдерживать гнев
Для достижения цели предлагает последовательность действий	Предлагает сторонам несколько альтернативных решений, не даёт консультацию, выбор оставляет за сторонами
При встрече с клиентами очно объясняет только юридические стороны дела	В общении устанавливает понимание между сторонами, вмешивается при необходимости

От имени клиентов ведет работу, контроль оставляет за собой	Помогает сторонам контролировать проблемы
По поводу работы обращается в суд заявлением	По делам не обращается в суд с заявлениями
Рассматривает дело только с юридической стороны	Подходит к вопросу исходя из различных знаний и навыков

Использование медиации в семейных делах гарантирует, что личность человека не будет серьезно затронута, что стороны смогут разрешить семейные споры полюбовно, а затем поддерживать хорошие отношения. Посредничество следует принципу «невиновного развода», основной целью которого является примирение двух сторон, находящихся в разногласиях в браке. Учитывая, что в практике развитых зарубежных стран метод медиации направлен на разрешение спора альтернативным способом без обращения в суд, в процессе медиации оказываемые проблемным семьям психологические услуги доказали свою эффективность.

Следует отметить, что метод решения проблемы с помощью третьего лица – посредничество имеет древнюю историю, включающую в себя шумерское государство, Грецию, Индию и Рим. Метод медиации в его современном виде был внедрен в практику в США и Великобритании в середине XX века.

В США создан Национальный институт разрешения споров, который занимается разработкой новых методов медиации. Создана и успешно работает служба медиации в таких странах, как Великобритания, Китай, Гонконг, Корея, Индия, а также примирительная процедура с участием нейтральных посредников и специальная телефонная служба.

На основе «Европейской директивы по некоторым аспектам медиации» институт медиации стал основным средством разрешения споров в США, Канаде, Австралии и многих европейских странах. По данным, 85% споров в год в странах ЕС и США решаются посредством медиации в среднем за полтора дня, 6% споров решаются мирным путем в течение 3 месяцев после медиации, 9% передаются в суд. С помощью посреднических институтов и центров решено около 80% семейных споров, 85% трудовых, служебных и гражданско-правовых споров.

В Англии медиация поддерживается государством, и расходы на медиацию в семейных спорах покрываются государством. А в Австрии семейные споры решаются с помощью медиации.

Обязательный институт медиации для разводящих сторон привел к увеличению обращений к медиаторам. В последние годы в мировой практике на этот метод приходилось 75% обязательной медиации, 23% добровольной медиации и 1% медиации по решению суда. Для стран СНГ медиация в настоящее время считается новым инновационным институтом. В Беларуси Закон «О медиации» был принят 12 июля 2013 года и установил широкое использование института медиации при разрешении споров, возникающих в семейных отношениях. Законы о медиации государств Центральной Азии» были приняты в Казахстане в 2011 году и в Кыргызстане в 2017 году и реализуются.

Поэтому медиация – это удобный способ решения конфликтов нетрадиционными, жизнеспособными, мирными и стабильными способами, учитывающими менталитет и ценности, экономящими время и эмоциональные ресурсы человека.

Семейная медиация, реализуемая в соответствии с Законом Президента Республики Узбекистан от 17 июня 2020 года «О медиации», может стать эффективным методом применения и реализации института медиации в Узбекистане.

Считаем уместным высказать следующие предположения по применению медиации в оказании психологической помощи семьям:

1. Создание правовых и институциональных основ института медиации в Узбекистане и включение его как специального направления в законодательство о браке.
2. Профессиональная медиация юристов сама по себе не дает возможности адекватно оценить психологическое состояние сторон семейных споров. С этой точки зрения необходимо предусмотреть в Законе, чтобы в перечень профессиональных медиаторов включались лица, имеющие юридическое и психологическое образование, прошедшие специальный курс подготовки по программе подготовки медиаторов.
3. Об основах медиации для специалистов, получивших юридическое и психологическое образование в университетах или научно-практических центрах, в части подготовки семейных медиаторов, общие условия проведения и проведения этапов медиации в логической последовательности, приемы ведения переговоров и общения, понятие конфликтов, организация курсов, дающих знания по правовому регулированию медиации; необходимо внедрить в практику подготовку психоправовых медиаторов.
4. О создании механизмов финансирования института семейной медиации. Целью является обеспечение государственного финансирования программ семейной медиации.
5. Необходимо пропагандировать семейную медиацию (на телевидении и в других средствах массовой информации) как эффективное средство разрешения семейных споров.
6. Использование медиации как альтернативного метода разрешения конфликтов в регулировании семейных отношений эффективно при регулировании индивидуальных споров и отношений, связанных со спорами, возникающими из семейных право-психологических отношений.

Список литературы:

1. Акрамова Ф.А. Ўзбекистонда оилавий психологик хизматнинг ижтимоий-психологик муаммолари: Монография. –Т.: «Lesson-press» нашриёти, 2021 й. – 178 б. [ISBN 978-9943-7024-5-5]
2. Акрамова Ф.А. Оилавий психологик хизмат: хориж тажрибасининг Ўзбекистон таълимидаги имкониятлари // Замонавий таълим 2020 № 8, Б.94-101.
3. Akramova F.A. Oz'bekistonda oilaviy psixologik xizmatning asosiy muammolari // Maktab va hayot, 2020 № 6. В.7-9.
4. Акрамова Ф.А. Основные проблемы проведения психологической службы семьям // ТДПУ илмий ахборотлари 2021. № 2, Б. 89-93.
5. Акрамова Ф.А. Оилага хизмат кўрсатиш – оила мустаҳкамлигини таъминловчи муҳим омил сифатида. // Pedagogika, № 4 2021. Б.22-26.
6. Акрамова Ф.А. Оилага психологик хизмат кўрсатиш долзарб муаммо сифатида. // Замонавий таълим, 2021 № 11. В.64-71.(19.00.00. № 8).
7. Андреева Т.В. Семейная психология: Учеб. пособие. - СПб.: Речь, 2004. - 243 с.
8. Антипов В.В. Психологическая адаптация к экстремальным ситуациям / В.В.Антипов. - Москва: Владос, 2004. - 174 с.
9. Дементьева И.Ф. Адаптация супругов к семейной жизни: исследования и проблемы // Семейная психология. - 2008. - № 2. - С. 134-148.
10. Новиков П.Р. Межличностные отношения в семейной жизни // Семейная психология. - 2012. - № 9. - С. 143-150.
11. Шнейдер Л.Б. Семейная психология / Л.Б. Шнейдер. — М.: Академический проект, 2005. - 768 с.
12. Шоумаров Ғ.Б., Қодиров У.Д. Оилага психологик ёрдам кўрсатиш. Т.: «Академнашр»— 2013 йил. -72 б.
13. Зимбардо Ф., Лайппе М. Социальное влияние. – СПб.: Изд-во “Питер”, 2000. – 448 с.
14. Billingsley S., Ferrarini T. Family policy in 21 European countries // Journal of Marriage and Family. 2014. VOL.76, № 2. P. 428-445.

15. Jodelet D. Representation social: phenomenes, concept et theore // Moscovici S. (ed.) – Paris, 1984. – 412 p.
16. Kaufman K.X. Politics Family in Europe // Family Life and Family Policies in Europe. Oxford University Press. 2002. Vol. 2.
17. William L. Cook, David A. Kenny. Application of the Social Relations Model to Family Assessment. Source: Journal of Family Psychology, Vol. 18, No. 2, 361–371. Impact factor: 3.8.

MUNDARIJA

Kirish so'zi	3
I SHO'BA. ZAMONAVIY PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR	
METODOLOGIYASI	4
Nazarov Akmal Mardonovich. YOSHLARNING ILMIY VA INNOVATSION	
FAOLIYATIDAGI MUAMMOLARI	5
Gadayeva Munira Muxamedovna. OTA-ONALARGA "ZAMONAVIY O'SMIR" EGOSI	
HAQIDA TAVSIYALAR	7
Ropiyev Madamin Yusufjonovich. FAVQULOTDA VAZIYATLARDA XODIMGA	
PSIXOLOGIK YORDAM KO'RSATISHDA SHAXS INDIVIDUAL XULQ-ATVORINING	
O'RNI	9
Narziyeva Shaxnoza Rustamjon qizi. G'ARB OLIMLARINING DEVIANT XULQ-	
ATVOR MASALASINI O'RGANISHLARIDAGI PSIXOLOGIK YONDASHUVLARI....	15
Sodiqova Gulbarno Odiljon qizi. QIZLARNI ERTA TURMUSHGA BERISH VA UNING	
IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI	18
Qodirova Dilnoza Murtazoyevna. BO'LAJAK PSIXOLOGLAR KOMMUNIKATIV	
KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI. .	20
Шарипова Муштари Толибжон кизи. Факторы, влияющие на социально-	
психологическую адаптацию подростков с психосоматическими нарушениями	22
Xudayberdieva Sevara Boxodir qizi. XORIJ OLIMLARI TOMONIDAN OILAVIY	
HAYOT SIKLI BOSQICHLARIGA QARASHLARI	25
Ахмадов Назир Рахматович. ФОРМИРОВАНИЕ У ПОДРОСТКОВ	
КОНСТРУКТИВНЫХ СТРАТЕГИЙ ПОВЕДЕНИЯ В КОНФЛИКТНЫХ	
СИТУАЦИЯХ	29
Bafoyeva Dilnoza Shuxratovna. YANGI PSIXOLOGIK TADQIQOTLARNI	
O'RGANISHNI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	31
Jalilova G. JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARINING KASBIY	
KOMPITENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI ...	34
Izomova Mehriniso Aabdullayevna. OILADAGI SHAXSLARARO	
MUNOSABATLARNING FARZAND TARBIYASIDAGI ROLI VA AHAMIYATI	36
Kasimova Guli Odilovna. KICHIK MAKTAB YOSHI O'QUVCHILARI KREATIV	
TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI	37
Qurbonova Zarnigor Furqatovna. TALABALARNI INNOVATSION FAOLIYATGA	
YO'NALGANLIGINING METODOLOGIYASI	40
Махмудова Маqsуда Axatovna. ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЕ	
ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В РЕГИОНЕ АРАЛЬСКОГО ЗАЛИВА	42
Mubinova Madina Muxiddinova, OLIY TA'LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMAT	
KO'RSATISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI	45
Murodova Dildora To'xtayevna. O'SMIRLAR GURUHIDA O'ZINI O'ZI PSIXOLOGIK	
MUHOFAZA QILISHNING ILMIY-NAZARIY DETERMINANTLARI	49
Ochilova Muxayyo Muxtor qizi. TALABALARDA AFFILIATSIYA MOTIVINI	
SHAKLLANISHINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI	51
Polvonova Barno To'yurodovna. O'SMIRLARDA TAFAKKURNI	
RIVOJLANTIRUVCHI PSIXOLOGIK DASTUR VA UNING METODOLOGIYASI.....	54
Raximova Xurshida Davlatshoyevna. O'SMIRLARDA KASB TANLASH TIZIMINI	
SHAKLLANTIRSHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	56
Ro'ziyeva Munisa Zubaydulloyevna. O'ZBEKISTONDA OILA MUNOSABATLARI	
MUAMMOSINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI	58
Ochilov O.B. BOJXONA TIZIMI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING	
PSIXOLOGIK ASPEKTLARI	60
Sobirova Gulruxsor Oybek qizi. TALABALARNI INNOVATSION FAOLIYATGA	

TAYYORLASHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK ASOSLARI.....	62
Хайдаров Ш.Ш. ПРАКТИКА ОКАЗАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ УСЛУГ НЕОРГАНИЗОВАННОЙ МОЛОДЕЖИ	64
Hayitova Sitorabonu Ilhomjonovna. SPORTCHILAR FAOLIYATIDA PSIXOLOGIK MUHOFAZA OMILLARINING O'RNI VA AHAMIYATI.....	67
Abdullayeva Barno Sayfutdinovna. UYUSHMAGAN YOSHLARNING GURUHINI SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR	68
Баратов Хумоюн Шарипович. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ.....	70
Karshiyeva Dilafruz Susyunovna, Ostanov Shuxrat Sharifovich. "VAQTINCHA ISHSIZ" UYUSHMAGAN YOSHLAR PSIXOLOGIYASI.....	72
Баратов Шухрат Шарипович. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СОТРУДНИКОВ ТАМОЖНИ.....	74
Baykunusova Gulmira Yuldibayevna, Ashurov Ramziddin Ramazanovich. YOSHLAR VA ULARNING AXLOQI MASALASINI SHARQ ALLOMALARI ASARLARIDAGI TALQINI.....	77
Ikramova Malikabonu Azizovna. PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS	79
Boboyeva Feruza Azimjonovna. O'SMIRLARNI MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASHNING METODOLOGIK ASOSLARI.....	82
G'aybullayev Alisher Asadovich. MAKTAB BOLALARIDA BEZORILIK XULQ- ATVORNI NORMALLASHTIRISHNING IJTIMOY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.....	85
Ostonova Lobar Rashid qizi. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'QUV FAOLIYATIGA MOSLASHUVINING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI -	87

II SHO'BA. PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA QO'LLANILADIGAN YANGI METODLAR VA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR 90

Ashrapov Nodirbek Namoz o'g'li. O'SPIRINLARDA KOGNITIV TIZIMNI RIVOJLANISHIDA IJTIMOY MUHITNING TA'SIRI	91
Primova Shaxzoda. YETIM VA OTA – ONA QARAMOG'IDAN MAHRUM BO'LGAN BOLALARNI PSIXOEMOTSIONAL RIVOJLANISHIDA TUTUNGAN OTA- ONANING TARBIYAVIY TA'SIRI	94
Allakov Ilhom Okmurodovich. O'SMIRLAR AXBOROT OLAMINING ENG QULAY VA HIMOYALANMAGAN ISTE'MOLCHISI SIFATIDA	97
A.Nurmatov. O'SMIRLARDA YOLG'ON AXBOROTLARNI QABUL QILISHGA MOYILLIK VA SHAXS SIFATLARI O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK OMILLARI.....	100
Sh.A.Mirabdullayeva, HARBIY XIZMATCHILARNI EKSTREMAL VAZIYATLARGA TAYYORLASHDA BOSHQARUV FAOLIYATI VA LIDERLIK SIFATLARINING AHAMIYATI.....	103
Abdullayev Rustamjon Abduvaliyevich. JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARI ORASIDA ZARUR KASBIY XISLATLARNI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK- PSIXOLOGIYANI AHAMIYATI.	106
Bexruz Hamidovich Boltayev. BO'LAJAK MUSIQA MADANIYATI O'QITUVCHILARINING AUTENTIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI	108
Nasimov Sadriddin Xurazboyevich, G'ofurova Gulandom G'ulomovna. KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING MAKTABGA ADAPTATSIYASI	111
Jalilova Munisa Abdurashid qizi. PSIXOLOG MUTAXASSISLARDA REFLEKSIYANI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	114
Ubaydullayeva Naziraxon Fazliddinovna. LOGOTERAPEVTIK YONDASHUVDAN	

FOYDALANGAN HOLDA TALABALARNI RIVOJLANTIRISH VA QO'LLAB- QUVVATLASH.....	118
Akhmedov Aminjon Amrullayevich. SOCIO-PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF PREPARING FEMALE STUDENTS FOR FAMILY LIFE.....	122
Rajabov Pahlavon Rajabovich. YOSHLARDA MILLIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI	125
Toshpo'latova Ma'rifat Baxrom qizi. TALABA QIZLARNI OILAVIY HAYOTGA MOSLASHUVINI TAKOMILLASHTIRISHNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.	128
Saidov Olimxon Bahodir o'g'li. BOJXONA XODIMLARI FAOLIYATIDA MUOMALA JARAYONINING ILMIY – NAZARIY ASOSLARI	133
Namozova Latofat Rustamovna. YUQORI SINIF O'QITUVCHILARIDA KASBIY MAHORAT OMILLARINI RIVOJLANISHINING BUGUNGI AVHOLI VA UNING ISTIQBOLLARI.....	135
Botirova Maxliyo Botir qizi. O'SMIRLARDA OILAVIY MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.....	138
Voxobov Nuriddin G'ofurjon o'g'li. BO'LAJAK OFITSERLARNI PROFAYLING KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI.....	141
Musayeva Muxlisa G'aybullayevna. O'SMIRLAR MA'NAVIY QIYOFASINI SHAKLLANTIRISHDA AFFILIATSIYA MOTIVINING O'RNI	143
Boboyeva Umida Baxshulloyevna. GOSPITAL TA'LIMDA UZOQ MUDDAT DAVOLANAYOTGAN O'QUVCHILARNING O'ZIGA BO'LGAN ISHONCHINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK – PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.	146
Mahkamova Risolat Badriddinovna. TALABALARDA LIDERLIK SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR	151
Nazarova Manzura Mustaf o'g'li. LEVELS OF THE PROCESS OF SOCIO- PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF FOREIGN STUDENTS TO THE EDUCATIONAL SYSTEM OF UZBEKISTAN.	155
Киличев Акрам Абдусамадович. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ	160
Saidov Azamat Ismoilovich, Axmedov Anvar Diyor o'g'li. SHARQ MUTAFAKKIRLARINING SOG'LOM TURMUSH TARZI TO'G'RISIDAGI PSIXOLOGIK QARASHLARI	164
Ganjiyev Feruz Furqatovich, Izbullayeva Saodat Azamatovna. BOLALARNING NUTQIY RIVOJLANISHIDA IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLAR TA'SIRI VA ULARNING AHAMIYATI.....	167
To'rayeva Ma'mura Fazlitdinovna. TALABALARNING KOMMUNIKATIV TOLERANTLIGI - SHAXS PSIXOLOGIK ERKINLIGINING SHAKLI SIFATIDA	170
Rayimaliyev Shaxboz Qahramon o'g'li. SALBIY XULQ-ATVORLI O'SMIRLAR LIDERLAR IJTIMOIIYLASHUVINI PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	172
Нуримбетова Жазира Джалилхановна. ИСТОРИЯ КУЛЬТУРЫ И СОЦИАЛЬНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА	175
Rajabov Sardor Erkinovich. ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARIDA ADAPTATSIYA DAVRI DIAGNOSTIKASI VA UNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	179
Rahmonova Feruza Istamovna. PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA SHAXSNI O'RGANISHGA TIZIMLI YONDASHUV	181

III SHO'BA. YOSHLARGA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISH MEXANIZMLARI VA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISH USULLARI.....	185
Ag'amurodov Sarvar Istamovich. SHARQ MUTAFAKKIRLARI TALQINIDA O'QUV FAOLIYATI MOTIVATSIYASI.....	186
Ravshanova Xanifa Akmaljonovna. O'SPIRINLAR ESHITISH TIZIMINING INTELLEKTGA TA'SIRI	189
Nasimov Sadriddin Xurazboyevich, Ne'matova Farida Vahobjon qizi. O'SMIRLAR XULQ-ATVORINING BUZILISHLARIDA IJTIMOIIY OMILLARNING TA'SIRI	192
Nasimov Sadriddin Xurazboyevich, Ro'ziboyeva Sabrina Erali qizi. BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA SENSOR DEPREVATSIYANING	195
Ruzmetova Zilolakhon Dilmuradovna. IN THE PROCESS OF LANGUAGE LEARNING, HAVING AN UNDERSTANDING OF EXPRESSIONS OF EMOTION	198
Allayarov Dilshodbek Raximboy o'g'li. EXAMINING THE DETERMINANTS OF SUCCESS IN SPORTS COMPETITIONS.....	200
Jumaniyozova Nasiba Ramatillayevna. IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR BILAN ISHLOVCHI MUTAXASSISLARDA KASBIY CHARCHASHNING NAZARIY ASOSLARI.....	203
Niyozova Mahbuba Ulug'bek qizi. O'SMIRLARDA OILAVIY NIZOLAR TO'G'RISIDA IJTIMOIIY TASAVVURLAR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	205
Ungboyeva Umida Sayfullayevna. XOTIN-QIZLARGA IJTIMOIIY XIZMAT KO'RSATISHDA REABILITATSIYA MARKAZLARINING O'RNI	208
Nazarov Akmal Mardonovich, Atabayeva Nargis Batirovna. UYUSHMAGAN YOSHLAR MUAMMOLARINING O'ZBEK PSIXOLOGLARI TADQIQOTLARIDA O'RGANILGANLIGI	211
Исмагуллоев Абдулло Насруллоевич. ЛОКУС КОНТРОЛЯ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН.....	215
Hakimova Musharraf Fozilovna. O'QITUVCHI FAOLIYATIDA PEDAGOGIK MAHORATNING O'RNI VA AHAMIYATI.....	218
Shomurotov Ulug'bek Melikboboyevich. BOLA SHAXSINI SHAKLLANISHIDA OILADAGI TARBIYA USULLARINING AHAMIYATI.....	221
Boymuminova Mahliyo Baxodir qizi. O'YIN FAOLIYATINING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR IJTIMOIIYLASHUVIGA PSIXOLOGIK TA'SIRI	225
Urishboyeva Gulsanam G'ulom qizi. BOLALARDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA PSIXOLOGIK SALOMATLIKNING O'ZARO TA'SIRI	227
Toshboyeva Saidaxon Raxmonberdiyevna. BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARIDA IJODIY QOBILIYATLARNI RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK XUSUSIYATLAR.....	229
Kodirov Ismoil Norkobilovich. INNOVATION TEXNOLOGIYALARGA ASOSLANGAN, XORIJIY TAJRIBALARDAN HISOBLANGAN DUAL TA'LIMIDA MUHANDISLAR TAYYORLASHDA TALABALAR TAYYORGARLIGINI NAZORAT QILISH	232
Baxronov Abbas Faxridin o'g'li. IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA SPORTCHILARNING KARYERASINI O'RGANISHNING NAZARIY-PEDAGOGIK JIHATLARI.....	236
Rahmonova Dildora Zayniddinovna. XULQI OG'ISHGANLIK – VOYAGA YETMAGANLAR ORASIDA MUHIM PSIXOLOGIK MUAMMO	237
Bafayev Muxiddin Muxammadovich. G.BARDIYERNING TOLERANTLIK UCH KOMPLEKSLI MODEL TAVSIFI	240
Jabborov Xazrat Xusenovich. YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLARI.....	243

Samatova Sevara G'ayratovna. AFILLIATSIYA MOTIVINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	245
Abdullayev Amrullo Nasulloyevich. TALABALARIDA PEDAGOGIK MULOQOT OMILLARINI SHAKLLANTIRISHNING METODOLOGIK TAMOYILLARI.....	247
Hayitov Xurshid Xudoyqulovich. IQTISODIY MUNOSABATLARNI TARKIB TOPTIRISHDA PSIXOLOGIK USULLARNING TUTGAN AMALIY AHAMIYATI.....	252

IV SHO'BA. OILADA TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA YANGI

PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR 257

To'rayeva Gulchexra Urayimovna. O'SMIRLIK DAVRIDA DEVIANT XULQNING PSIXOKORREKSION MODEL 258	258
Shayxımanova Shaxnoza Joldasbay qizi. KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR MULOQOTINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI..... 261	261
Boltayev Sardor Ibatovich. TURMUSH TARZI VA UNING QARISH JARAYONLARI UCHUN AHAMIYATI..... 263	263
Mavlonov Doniyor Ergash o'g'li. O'SMIRLARDAGI ICHKI NIZOLARNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI..... 265	265
Шарипова Муштари Толибжон кизи. ОСНОВНЫЕ МОДЕЛИ ПСИХОСОМАТИЧЕСКИХ НАРУШЕНИЙ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ 267	267
Shodiyeva Rayhon Saydullayevna. YOSH MUTAXASSISLARNI JAMOAGA MOSLASHUVINING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI..... 271	271
Radjabova Umida Ubaydulloyevna. OIV bilan kasallangan bemorlarga psixologik yordam KO'RSATISH MASALALARI..... 273	273
Avezova Baxtigul Xolmurotovna. IRODAVIY SIFATLARNING O'ZINI O'ZI BOSHQARISHGA TA'SIRINI O'RGANISH 276	276
O'razaliyeva Sevinch Marat qizi, O'SMIRLIK DAVRIDA KASB TANLASHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLARI..... 281	281
Kurbaniyozova Ra'no Yuldashevna. KEKSALARGA PSIXOLOGIK YORDAM KO'RSATISHNING MAZMUNI..... 283	283
Togonova Shoxida Alisher qizi. TALABA SHAXSIDA KOGNITIV KOMPETENTSIYANI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGOK XUSUSIYATLARI..... 284	284
Razakova Rayxan Saylaubekovna. YOLG'IZLIK HISSINING TURLI YOSH DAVRLARIDA NAMOYON BO'LISHI..... 287	287
Nasirdinova Soliha Ravshanbek qizi. O'QUVCHILARDA SANOGEN TAFAKKURNI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI..... 289	289
Xudoyqulova Gulshoda Baxranovna. OILAVIY ZO'RAVONLIKLARNI OLDINI OLISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI 292	292
Dehqonboyev Shohjahon Oybek og'li. SUD-PSIXOLOGIK EKSPERTIZA JARAYONLARINI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI 296	296
Niyazova Nilufar Farhadovna. SOS O'ZBEKISTON BOLALAR MAHALLALARI O'SMIR YOSHDAGI TARBIYALANUVCHILARIDA GENDER IDENTIKLIKNING NAMOYON BO'LISHI..... 299	299
Sabrina Kamolova Habibovna. OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM OLUVCHI XORIJIY TALABALARINING MOSLASHUV JARAYONLARINING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI 302	302
Maxmudova Zulfiya Mexmonovna. QO'RIQLASH XIZMATI XODIMLARI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK KOMPETENTLIGI..... 305	305
Maxmudova Zulfiya Mexmonovna, SOCIO-PSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF EMPLOYEES 310	310
Olimov Laziz Yarashovich. INSPEKTOR-PSIXOLOGNING SUD VA TERGOV FAOLIYATI DOIRASIDA EMOTSIONAL INTELLEKTINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI..... 317	317

Jonpo'lotova Manzura Jahon qizi. BOLA RIVOJLANISHIDA OTA- ONA MUNOSABATINING MUHIMLIK DARAJASI.....	321
Shoymardonova Muxsina Raxmatovna. O'QITUVCHILARDA INNOVATSION FAOLIYATGA IJOBIY MUNOSABATNI RIVOJLANTIRISH VA IDROK ETISHNING PSIXOLOGIK MUAMMOLARI.....	323
Muradova Mavjuda Radjabovna. O'QUVCHILARDA EMPATIYA QOBILIYATI RIVOJLANISHINING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.....	328
To'xtasin Rajabov Ibodovich. O'QUVCHILARGA FOLKLOR QO'SHIQLARNI O'RGATISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUV.....	331
Raximova Nazokatxon Kasimjanovna. O'QITISH JARAYONIDA SHAXSIY YETUKLIK VA O'QUV MOTIVATSIYASINING O'ZARO BOG'LIQLIGI.....	334
Miraxmetova Laziza Farruxovna. SANOGEN TAFAKKURNI TARKIBIY KOMPONENTLARINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI	337
Raximova Indira Igorevna. TALABALARDA MUVAFFAQIYATGA INTILISH MOTIVATSIYASINING SHAXS XUSUSIYATLARI BILAN O'ZARO ALOQADORLIGI.....	341
Allamova Shahista Yuldashboyevna. O'SMIRLARNING INTELLEKTUAL RIVOJLANISH JARAYONLARI	344
Abdullayeva Dilbar Ubaydullayevna, Rustamov Shavkat Shuxrat o'g'li. UYUSHMAGAN YOSHLAR ORASIDA PSIXOPROFILAKTIK ISHLARNI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI.....	346
Tilavov Muxtor Hasan o'g'li, TA'LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK XIZMATLAR SAMARDORLIGINI OSHIRISH UCHUN O'QITUVCHI VA OTA-ONALAR HAMKORLIGINING INNOVATSION YONDASHUVLARI	348
Habibov Yashin Xayrulloevich. KADASTR XODIMLARIDA EMPATIYA OMILLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.....	352
V SHO'BA. DEVIANT XULQ-ATVOR PSIXODIAGNOSTIKASI VA PSIXOKORREKSIYASI	356
Rustamov Shavkat Shuxratovich. OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARI INNOVATSION KOMPETENTLIGINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.....	357
Salixov Timur Mansurovich. BO'LAJAK JSIMONIY MADANIYAT FANI O'QITUVCHILARIDA SPORT TURIZMIGA OID BILIMLARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.....	359
Salixov Shoxrux Mansurovich. JISMONIY TARBIYA VA SPORT FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK STRUKTURASI	364
Nusratova Mexriniso Baxshilloyevna. PEDAGOG - TALABA MUNOSABATLARIDA ALTRUISTIK XULQ MOTIVLARINING PSIXOLOGIK ASOSLARI	368
Nazarov Akmal Mardonovich, Teshayev O'lmasjon Isomiddin o'g'li. TALABALARDA KASBIY MAHORAT SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.....	371
Xayrullayeva Marjona hayot qizi. O'SMIRLARDA ISLOHOTLARGA DAHLDORLIK FENOMENINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.....	376
Hamroyev Temurbek Jamshid o'g'li. GLOBALLASHUV DAVRIDA REKLAMA MAHSULOTLARI IDROKINING PSIXOLOGIK AHAMIYATI.	381
Axmedova Salima Aladin qizi. TALABALAR AKADEMIK O'ZLASHTIRISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	383
Adizova Gulnavoz Farhodovna. NOTO'LIQ OILA FARZANDLARIDAGI KOPING XULQNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	387
Ro'ziyev Umar Muzaffarovich. IJTIMOY FOBIIYA VA BOLALIK TASHVISHINING UMUMIY BUZILISHLARINI OLDINI OLISH.....	390
Рузиева Майрам Амрилоевна. МОДЕЛИРОВАНИЕ УРОКОВ НА ОСНОВЕ ПРИМЕНЕНИЯ СТРАТЕГИЙ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ	

СОИСКАТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	394
Кулиев Ёркин Каримович. ВОВЛЕЧЕННОСТЬ КАК ОСНОВНОЙ АСПЕКТ	
МОТИВАЦИИ СОТРУДНИКОВ.	398
Po'latova Madina Shavkatovna. BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA	
DIQQATNING RIVOJLANISHI VA UNING O'QUV MOTIVATSIYASIGA TA'SIRI...	403
Safarova Nafisa Qayumovna. HARBIYLARNING O'Z-O'ZINI IRODAVIY	
BOSHQARISHNING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI.....	405
Usmanova Manzura Naimovna. ZAMONAVIY TA'LIM MUHITIDA TALABALARNI	
O'QITISHNING INNOVATSION PEDAGOGIK - PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI....	408
Ostanov Shuxrat Sharifovich. GLOBALLASHUV DAVRIDA TALABALARINING	
KREATIVLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING IJTIMOY - PSIXOLOGIK	
XUSUSIYATLARI	411
Ismatova Dilafruz Tuymuratovna. OTA-ONA SHAXSINING FARZAND	
TARBIYALASH JARAYONIDAGI MAS'ULIYATINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK	
TA'SIRI.....	413
Jumayev Nodir Zaynitdinovich. O'SMIRLARDA INTELLEKTUAL QOBILIYATLARNI	
TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK JIHATLARI.....	416
Ostanov Shuxrat Sharifovich, Hamroyev Jasurbek Umedovich. ZAMONAVIY	
YOSHLARNING IJTIMOY XUSUSIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA	
INTELLEKTNING ROLI	418
Jumayev Ulug'bek Sattorovich. SALOMATLIKNING IJTIMOY PSIXOLOGIK	
XUSUSIYATLARI: TUSHUNCHI VA MOHIYAT, UNI SHAKLLANTIRISH	
OMILLARI.....	420
Qosimova Sarvinoz Baxtiyorovna. YOSHLARNI SOTSIAL MANIPULYATSION	
TA'SIRLARDAN MUHOFAZA QILISHNING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARINI	
TAKOMILLASHTIRISH	423
G'aybullayev Alisher Asadovich. MAKTAB BOLALARIDA BEZORILIK XULQ-	
ATVORNI NORMALLASHTIRISHNING IJTIMOY - PSIXOLOGIK	
XUSUSIYATLARI	425
Джалилова Зарнигор Баходировна, Нутфуллаева Лолахан Фирузовна. ПОДХОДЫ	
К ПОНИМАНИЮ РОЛИ ЯЗЫКА В РЕКЛАМНОМ ДИСКУРСЕ	427
Rahimov Uchqun Alimbaevich. ISLOM DINI VA SOG'LOM TURMUSH TARZI	
PSIXOLOGIYASI.....	431
Toirov Umid Usmonovich. MAHKUMLARNING OZODLIKDAN MAHRUM QILISH	
JOYLARIDA BO'LISH MUHITINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI...	433
Qodirova Durdona Furkatovna. TALABALARINING CHET TILLARINI	
O'ZLASHTIRISHIDA LINGVISTIK	435
Atabayeva Nargis Batirovna, Alimjonova Durdona Yunusjon qizi. OILADA BOLANING	
ALTRUISTIK MOTIVLARINI RIVOJLANISHI.....	437
Акрамова Феруза Акмаловна, Билолова Замира Бахтияровна. ТАРБИЯСИ ҚЎЙИН	
ВА ХУЛҚ ОФИШГАН БОЛАЛАР БИЛАН ОЛИБ БОРИЛАДИГАН	
ПСИХОПРОФИЛАКТИК ИШ ШАКЛЛАРИ.....	439
Феруза Акмаловна Акрамова. ПРИМЕНЕНИЕ МЕДИАЦИИ ПРИ ОКАЗАНИИ	
ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ СЕМЬЕ	444

PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA MUAMMOLAR, YUTUQLAR, INNOVATSIYALAR

***ILMIY-AMALIY ANJUMAN
TO'PLAMI***

Muharrir: A.M.Nazarov
Texnik muharrir: N.R.Axmadov
Sh.O.Dehqonboyev

Nashriyot litsenziyasi AI № 178.08.12.2010
Adadi 10 nusxa. Buyurtma № 259. Hajmi 330 bet. Formatı A4. 2024-yil.

“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ
«Durdona» nashriyoti: Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy
“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.